PapoeaProef 13-05-2004 18:58 Pagina 1

PAPOEA

PapoeaProef 13-05-2004 18:58 Pagina 3

Dirk Vlasblom

PAPOEA

Een geschiedenis

METS & SCHILT
AMSTERDAM

PapoeaProef 13-05-2004 18:58 Pagina 4

ISBN 90 5330 399 5
NUR 680

© 2004 Dirk Vlasblom, Jakarta

KOPIJREDACTIE
Sjoerd de Jong, Amsterdam
Ellis van Midden, Utrecht

KAARTEN
Anita Slagter, Doorn

OMSLAGONTWERP
Victor Levie, Amsterdam

OMSLAGILLUSTRATIES
Voorzijde: *De handen van Kokas* (zie blz. 14-15 en 638-639)
TEKENING ALBERT HAHN, 1937
Achterzijde: *De auteur met Dani in de Baliemvallei*
FOTO MICHIEL BIKKER

ZETWERK
MMS Grafisch Werk, Amsterdam

DRUK
Haasbeek, Alphen aan den Rijn

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van het Fonds voor Bijzondere Journalistieke Projecten en Cordaid

www.metsenschilt.com

PapoeaProef 13-05-2004 18:58 Pagina 5

Voor de mensen van Papoea

Index kaarten

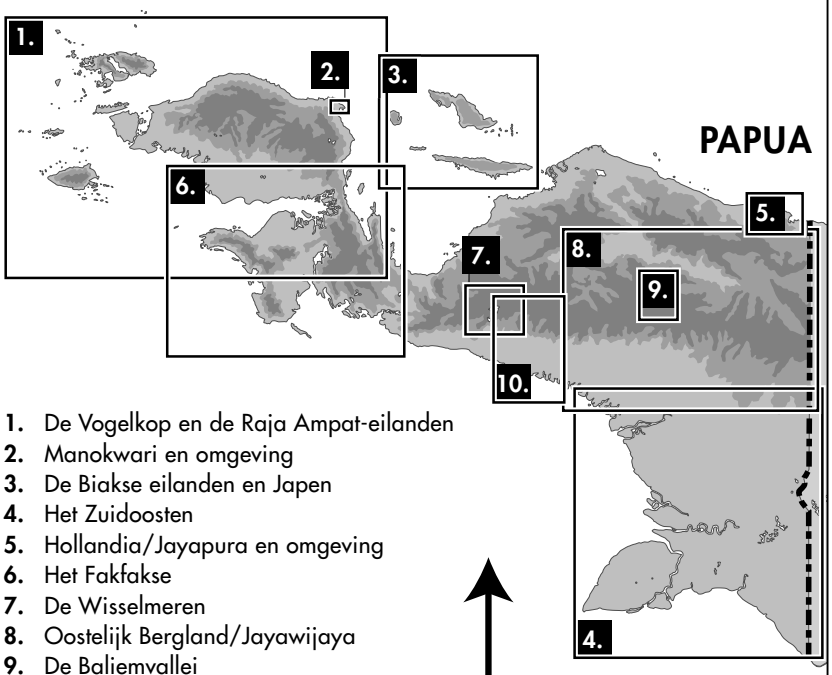

1. De Vogelkop en de Raja Ampat-eilanden
2. Manokwari en omgeving
3. De Biakse eilanden en Japen
4. Het Zuidoosten
5. Hollandia/Jayapura en omgeving
6. Het Fakfakse
7. De Wisselmeren
8. Oostelijk Bergland/Jayawijaya
9. De Baliemvallei
10. Het mijngebied van Freeport
11. Papoea Nieuw Guinea

INDONESIË

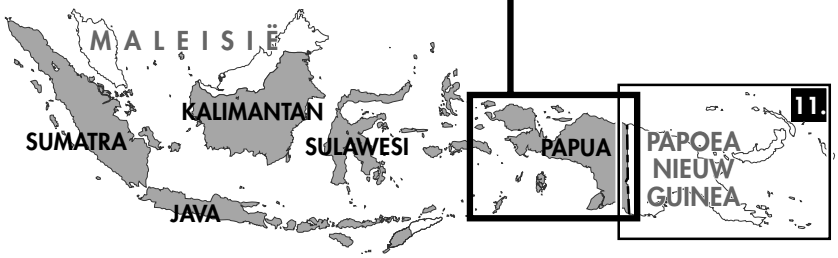

Inhoudsopgave

Verantwoording 9
Proloog – Mythen: herkomst en heilsverwachting 14

1. Massooibast en slaven (1500-1885) 43
2. Verkennen, bekeren en besturen (1885-1942) 72
3. Oorlog en ontwaken (1942-1949) 124
4. Inhaalmanoeuvre (1950-1958) 187
5. Race tegen de klok (1958-1962) 258
6. Overgang (1962-1963) 338
7. Proeftijd (1963-1968) 381
8. Musyawarah (1969) 444
9. Beschavingsarbeid (1970-1979) 486
10. Nieuwkomers en vluchtelingen (1979-1998) 551
11. Reformasi (1998-2003) 595

Epiloog – Een boodschap van de voorouders 637

Bronnen 641
Lijst van afkortingen 653
Woordenlijst 657
Register van persoonsnamen 661

Verantwoording

Dit boek vertelt verhalen. Het is een poging de geschiedenis te reconstrueren van een veelbesproken, vanouds tot de verbeelding sprekend en toch weinig bekend deel van de wereld: Westelijk Nieuw-Guinea, West-Irian, Irian Jaya, (West-)Papoea. Het is een land van vertellers, dat vraagt om een geschiedenis in verhaalvorm. Hoofdbestanddelen van dit relaas zijn documenten en persoonlijke getuigenissen, die zijn verzameld en vastgelegd door de auteur. De verhaallijn ontstond tijdens tien jaar reizen, kijken, vragen, luisteren, zoeken en lezen, zowel in als over het gebied. De schrijver heeft politieke intenties noch wetenschappelijke pretenties met dit boek. Er is niets op tegen dat politici zich de inhoud aantrekken en geleerden eruit putten voor eigen onderzoek, maar het is vooral bedoeld voor de mensen die er wonen, want dit is hún geschiedenis.

Ik ging voor het eerst naar Irian Jaya, de oostelijkste provincie van Indonesië, in 1991, als correspondent van NRC *Handelsblad*. Ik ontmoette er geesten uit mijn verleden, zoals Jan van Baal, de voorlaatste gouverneur van Nederlands Nieuw-Guinea. Tijdens zijn colleges antropologie in Utrecht putte hij uit zijn rijke ervaring als onderzoeker en bestuurder. De verhalen over Papoea's die, vastgezet in het bestuurscachot, bezweken aan 'beriberi in de hartstreek', zijn me bijgebleven. Ter plaatse hoorde ik nieuwe verhalen van verlangen naar vrijheid.

Ik was geraakt en ging terug, steeds vaker. Mits 'Rotterdam' het goed vond, kon dat ook, want geen Indonesiër heeft mij ooit de toegang tot het gebied ontzegd. De enige hindernis was misschien een politieverhoor in Jayapura, op 28 februari 2000, maar die horde is in goede vrede genomen. Als ik mijn ondervrager van toen op straat tegenkom, groet hij nog steeds.

De aanleiding om dit boek te schrijven was het Groot Papoeaberaad (*Musyawarah Besar Papua*), dat in die bewuste februarimaand van 2000 bijeenkwam in hotel Sentani Indah, even buiten Jayapura. Het was het hoogtepunt van de *reformasi* in Irian Jaya, dat door president Abdurrahman Wahid rond de jaarwisseling was omgedoopt in 'Papua'. Voor het eerst konden

Papoea's – *adat*-leiders, dominees, onderwijzers, ambtenaren, vrouwen en studenten – openlijk hun ervaringen uitwisselen onder Indonesisch bestuur. Vier dagen lang. De auteur was de enige buitenlander in de zaal en er ging letterlijk een wereld voor hem open.

Een van de besluiten van het beraad was *pelurusan sejarah*, rechtzetting van de geschiedenis. De deelnemers stelden vast dat in Indonesische geschiedenisboeken geen recht werd gedaan aan de feiten, dat de manier waarop 'West-Irian' deel van de Republiek werd, was vervalst en dat het lot van de Papoea's daarna was verdonkeremaand.

'Rechtzetting' werd een politieke doelstelling, een etappe op de marsroute naar 'vrijheid'. Sterker nog: het idee vatte post dat *pelurusan sejarah* de vele bochten in die weg kon afsnijden. Nu kan historische bewustwording bevrijdend werken, maar nieuwe falsificaties leiden tot misbruik en illusies. Er zijn boekenkasten volgeschreven met revisionistisch werk dat door oude machthebbers in het ongelijk te stellen nieuwe potentaten diende. Betrokkenheid, partijdigheid en eenzijdigheid vormen een glijdende schaal en de invalshoek van de buitenstaander kan zorgen voor een helderder belichting. Als ík het nu eens deed, dacht ik. Voorzichtig polsen bij verstandige vrienden sterkte mijn gevoel dat dit niet eens zo'n gek idee was. En zo is het gekomen.

Het boek is uiteindelijk geworden wat de schrijver altijd is geweest: professioneel niet 'raszuiver', onrechtzinnig en ontheoretisch.

Wat voor u ligt, is een kind van verschillende disciplines: journalistiek, geschiedenis en antropologie, de drie 'vakken' waaruit ik na het eindexamen moest kiezen. Ik koos het laatste, koesterde het tweede en werd uiteindelijk journalist. Het resultaat mag dan hybride zijn, de drie professies zijn verwant. Ze wortelen alledrie in *historia*, het Grieks-Latijnse oerwoord voor 'verhaal'. Journalisten, historici en antropologen hebben zich bij de verwerking van hun materiaal – interviews, documenten en verhalen – te houden aan de regels van hun discipline. Ik heb me bij de keuze uit het interviewmateriaal laten leiden door het journalistieke beginsel 'hoor en wederhoor'. De vertellers die in dit boek aan het woord komen, hebben die test doorstaan. Hun getuigenissen zijn steeds door andere – mondelinge en schriftelijke – bronnen bevestigd. Met het oog op de leesbaarheid heb ik verwijzingen in de tekst vermeden, maar de geraadpleegde documenten staan in het bronnenoverzicht, onder vermelding van de vindplaats.

Onrechtzinnig? Jawel. Nadat ik de kerkdeur achter me had dichtgetrokken, heeft de belangstelling voor religie me nooit verlaten, maar van leerstelligheid had ik mijn bekomst. Het mythische wereldbeeld vind ik even fascinerend als de spirituele worsteling van kerkvaders en de charismatische prediking van evangelische dominees. Op mijn zoektocht door de geschiedenis van Papoea ontmoette ik intellectuele reuzen als de Nederlandse predikant Kamma en de Javaanse jezuïet Haripranata, die iets herkenden in de gedachtewereld van Biakkers en Marind-anim.

Theoretisch? Nee. Ik liet me niet leiden door een hypothese, maar alleen door mijn nieuwsgierigheid en intuïtie. Toch begon ik met een aantal vragen en die werden vanzelf rode draden. Bij welke cultuursfeer hoort Westelijk Nieuw-Guinea eigenlijk? Is er zoiets als een cultureel personage dat 'Papoea' heet? Welke rol spelen heilsverwachtingen in het wereld- en toekomstbeeld van de Papoea's? Hoe verliep hun kennismaking met de buitenwereld? Hoe opereerden de krachten die het gebied van buitenaf hebben geopend (vorsten, kooplieden, zendelingen en missionarissen; ondernemingen, bestuursorganen en strijdkrachten)? Als dit boek helpt bij het vinden van antwoorden, is het wat mij betreft geslaagd.

* * *

Velen ben ik dank verschuldigd.

Mijn ouders, Jan en Mieks, die me compassie met de medemens bijbrachten en ervoor zorgden dat ik een goede opleiding kreeg.

Mijn vrouw, Astuti, en mijn kinderen, Arjen en Mieke, die me een halfjaar naar Papoea lieten gaan, het boek geboren zagen worden en vaak moeten hebben gedacht: laat het afgelopen zijn.

Prof.dr. Jan van Baal, mijn eerste leermeester inzake Nieuw-Guinea, die ik in de aanloop naar mijn volwassenheid nog een 'koloniaal' noemde, maar die ik daarna ben gaan bewonderen om zijn kennis en integriteit.

De franciscaan B.O. van Nunen PhD – pater Alfons, Fons –, mijn mentor voor dit project en als geen ander kenner van de materie en de bronnen. Zijn talloze observaties, suggesties en correcties maken hem bijna tot co-auteur, maar ik wil hem niet belasten met medeverantwoordelijkheid voor het eindresultaat.

Arnold Mampioper, oud-bestuursambtenaar, een onuitputtelijke bron van kennis over de *adat* en geschiedenis van zijn volk, de beminnelijkheid zelve en een lichtend voorbeeld van integriteit in een corrupte wereld.

Drs. Theo van den Broek, broeder, inspiratiebron, intellectuele slijpsteen en morele steunpilaar – en dat is heel wat.

Dominee dr. Benny Giay, een van de eerste Papoeahistorici, goede vriend, gedreven veldwerker en de man die mij op het juiste spoor zette inzake de religiositeit van de Papoea's.

Floor Hoogenboom, pastor van vele staties in Papoea, archivaris van het bisdom Jayapura, rasverteller en een grote steun en toeverlaat.

Mgr. Leo Laba Ladjar OFM, bisschop van Jayapura, die me toegang verleende tot de rijkste archieven van Papoea.

Het echtpaar Sri Raharja, dat het mooiste hotel van Jayapura drijft, zes maanden mijn vader en moeder was en me ervan doordrong hoe intens Javanen van Papoea kunnen houden.

En verder alle vertellers in dit boek – Nederlanders, Indonesiërs en Papoea's – zonder wie het niets was geworden en die ik kort heb geportretteerd in het bronnenoverzicht. Ik hoop dat zij hun vermelding op die lijst willen lezen als een huldeblijk.

Drie vertellers zijn intussen gestorven. Tuwarek Narkime, clanoudste van de Amungme, overleed enkele jaren na onze ontmoeting op hoge leeftijd in zijn dorp Waa. Maarten Luther (Jimmy) Wambrauw, gewezen sergeant van het Papoea Vrijwilligers Korps, veteraan van het gewapende verzet en oud-marineman, stond mij te woord op zijn ziekbed in Fanindi (Manokwari) en stierf twee maanden later. Pater Hans Frankenmolen, de 'vader van de Mimikanen', die in 1977 getuige was van de opstand in Akimuga, vertrok in mei 2003 voorgoed naar Nederland en sloot na luttele maanden de ogen. Zij leven voort in hun verhalen.

Dr. Jaap Timmer van de Katholieke Universiteit Nijmegen en dr. Roger Tol van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde lazen het manuscript, wezen op zwakke plekken en deden waardevolle suggesties.

Anita Slagter leverde een onmisbare bijdrage met zorgvuldig gemaakte kaarten. Zonder haar wegwijzers zou de lezer het spoor bijster raken in dit onbekende terrein.

Zeer erkentelijk ben ik de hoofdredactie van NRC *Handelsblad*, mijn baas, die me zes maanden liet gaan en zo het onderzoek mogelijk maakte; mijn

chef buitenland, Hans Nijenhuis, en mijn collega en geestelijk raadsman ter redactie, Wim Brummelman, die veel geduld opbrachten tijdens de eindsprint; en last but not least het Fonds voor Bijzondere Journalistieke Projecten en Cordaid, die samen de hoge kosten van deze onderneming hebben gedragen.

Ten slotte wil ik de vrienden-uitgevers Jan Mets en Maarten Schilt hartelijk bedanken voor hun steun, lange adem en vertrouwen.

Tientallen mensen hebben hun uiterste best gedaan voor dit boek. Al wat eraan schort, is alleen aan mij te wijten.

Dirk J. Vlasblom
Jakarta, mei 2004

PROLOOG

Mythen: herkomst en heilsverwachting

In de annalen van de wereldgeschiedenis is Nieuw-Guinea een laatkomer. Dit grote eiland aan de evenaar, op de grens van Azië en Oceanië, duikt, voordat westerse zeevaarders het een naam geven, maar een hoogst enkele keer, en dan nog terloops, op in de geschreven bronnen.

Volgens de kroniekschrijver Chau Yu Kua schonken gezanten van het Sumatraanse rijk Sriwijaya in 724 aan het Chinese hof een 'Seng-k'i-meisje'. In Oud-Javaanse inscripties wordt het woord 'Jenggi' gebruikt voor zowel het eiland Nieuw-Guinea als voor zijn donker gekleurde bewoners. Slaven halen uit Nieuw-Guinea kwam tot diep in de negentiende eeuw voor en het is heel goed mogelijk dat de Chinese keizer al in 724 een Papoease te zien kreeg.

In 1365 schreef de Javaanse hofdichter Prapanca de *Nagarakrtagama*, een lofdicht op Hayam Wuruk, vorst van het Oost-Javaanse rijk Majapahit. In de 14de zang, vers 5, wordt gerept van de 'onderhorigheid Wwanin'. Volgens de Australische javanicus Stuart Robson, die deze oude tekst vertaalde, verwijst de naam 'Wwanin' naar Onin, een streek aan de zuidwestkust van Nieuw-Guinea.* Deze vermelding duidt ten minste op contacten. Of er werkelijk sprake is geweest van een door Majapahit beheerste 'onderhorigheid', valt niet op te maken uit andere bronnen. Prapanca bezong de roem van zijn vorst en heeft daarbij de omvang van diens gezagsgebied wellicht een beetje overdreven.

Deze notities in de kantlijn van de wereldgeschiedenis maken ons niet veel wijzer over het land van herkomst van het slavinnetje en over de verre streek die de dichter opeist voor zijn heer. De voorouders van de huidige bewoners hebben geen documenten nagelaten. Geen van de inheemse gemeenschappen van Nieuw-Guinea kende het schrift. Dat is er ingevoerd door vreemdelingen, die de bevolking pas heel laat inwijdden in de schrijfkunst. De periode die verstreek tussen de komst van de eerste westerse zeevaarders en het

* Dr. Roger Tol attendeerde me op deze vertaling, die in 1995 verscheen bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde.

begin van onderwijs aan de Papoea's, heeft drieënhalve eeuw geduurd. Toen pas leerden zij hun gedachten en herinneringen op papier zetten. Het duurde tot de jaren zestig van de vorige eeuw voor de eerste Papoea's hun ervaringen te boek stelden.*

De geschiedenis van de Papoea's en hun land laat zich dus maar voor een betrekkelijk korte periode kennen uit hun eigen geschriften. Voor de jongste geschiedenis kunnen we een rechtstreeks beroep doen op nog levende getuigen. Voor een reconstructie van het minder nabije verleden zijn we aangewezen op andere bronnen. De voorouders schreven niet, maar lieten wel boodschappen achter: rotstekeningen, waarvan de ouderdom niet altijd vaststaat; gereedschappen, die archeologen met opgravingen blootleggen en met geavanceerde technieken dateren; de verspreiding en onderlinge verschillen van de vele in Nieuw-Guinea gesproken talen, en, zeker niet de minste bron, mondeling overgeleverde verhalen. Ten slotte kunnen we ook te rade gaan bij zeekapiteins, reizigers, handelaren, zendelingen, missionarissen en bestuursambtenaren. Deze nieuwkomers lieten het aanvankelijk bij impressionistische en exotische journaals, maar werden in de loop der eeuwen steeds betrouwbaarder verslaggevers. Een enkele buitenstaander werd door de Papoea's in hun gemeenschap opgenomen en werd zo – letterlijk – ingewijde.

Migratiegolven

Tot de oudste boodschappen van de voorouders behoren rotstekeningen. Die zijn aangetroffen op Waigeo, een van de Raja Ampat-eilanden tussen het schiereiland Vogelkop en de Molukken, op de hellingen rond het Sentanimeer, ten westen van de provinciehoofdstad Jayapura, en in de omgeving van het zuidwestelijke stadje Kaimana. Het grootste complex rotstekeningen bevindt zich aan de zuidelijke oever van de Beraubaai, de opengesperde bek van de Vogelkop. De tekeningen zijn aangebracht in grotten en op kalksteenwanden langs de noordkust van Bomberai (de huidige naam van het schiereiland Onin) en op eilandjes voor de kust, tussen de plaatsen Kokas en

* Filep Jacob Spener Rumainum, *Sepuluh tahun GKI sesudah seratus satu tahun Zending di Irian Barat* (Tien jaar Evangelisch-Christelijke Kerk na honderd jaar zending in West-Irian), Sukarnapura, 1966; Zacharias Sawor, *Ik ben een Papoea*, Groningen, 1969.

Goras. De mooiste en best bewaarde tekeningen zijn die van Tabulinetin, een eilandje voor de ingang van de Baai van Kokas. Zij werden voor het eerst aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen door de Duitser Josef Röder, lid van de archeologische expeditie die het Frobenius Institut in 1937 ondernam naar de Molukken en Westelijk (destijds Nederlands) Nieuw-Guinea. Hij werd vergezeld door de kunstschilder Albert Hahn, die de afbeeldingen natekende.*

In zijn reisverslag schreef Röder: 'Wij voeren met onze prauw onder een grote, overhangende rotswand, aan de zuidzijde van Tabulinetin. Wat het meest in het oog sprong, waren grote, rode kleurvlekken, met daarin de witte silhouetten van mensenhanden, die leken te zwemmen in een bad van bloed. De kunstenaars uit de oertijd hadden hun eigen handen tegen de kalkwand gezet en die rondom besproeid met rode kleurstof, zodat, als bij een fotografisch negatief, in het rood witte afdrukken van handen ontstonden. Te midden van deze handen bevond zich de afbeelding van een hagedis met een curieuze, ballonvormige hoofdtooi. De staart van het dier liep uit in een spiraal. De voorpoten waren als in een gebedshouding geheven en in zijn handen hield hij twee merkwaardige voorwerpen: een boemerang en een soort schild waarin een spiraal was uitgespaard. Nergens in Nieuw-Guinea zijn boemerangs aangetroffen en als dit er werkelijk één was, bood deze afbeelding een interessante doorkijk naar het naburige Australië. Dat we hier te maken hadden met oeroude kunst was duidelijk.' Hoe oud deze afbeeldingen zijn, staat nog steeds niet vast.

In 1995 vonden archeologen van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) in het Indonesische deel van Nieuw-Guinea menselijke resten uit het einde van het Pleistoceen, dat wil zeggen zo'n tien- tot twintigduizend jaar oud. De opgravingen werden gedaan in het merengebied van Ayamaru, op het schiereiland Vogelkop. In twee grotten vonden de onderzoekers werktuigen en de resten van maaltijden, zoals botten, schelpen en eierschalen. Onder de botten waren die van buideldieren (kleine kangoeroes en koeskoezen), kasuarisvogels, vissen en slangen. Ook werden de resten gevonden van ten minste twee mensen, maar geen sporen van ritueel begraven. Opmerkelijk waren enkele benen naalden of vishaken, die ook zijn aangetroffen in het noor-

* Josef Röder, 'Geister der Vergangenheit', in: *Nova Guinea*, Nieuwe Serie, dl. IV, 1940. Ik koos een van Hahns tekeningen als omslagillustratie voor dit boek.

den van Australië. In de twee grotten lagen honderden werktuigen, die mogelijk werden gebruikt om gedode dieren te verwerken.

In de Kria-grot aan een van de Ayamarumeren trof Juliette Pasveer van de RUG drie eierschalen van de kasuaris aan, die hier kennelijk door mensen waren neergelegd. De radiokoolstoftest wees uit dat de schalen 10 000 jaar ouder waren dan eerdere vondsten, voor in de grot. Pasveer achtte daarmee voldoende bewezen dat het merengebied van Ayamaru al 26 000 jaar geleden, ten minste sporadisch, door mensen werd bezocht. Zij noemde deze passanten 'Djief Hunters'.*

Eerder zijn in Papoea Nieuw-Guinea (PNG), de sinds 1975 zelfstandige staat op de oostelijke helft van het eiland, menselijke resten gevonden die nog ouder zijn dan die in de Vogelkop. In de New Ireland-archipel, een eilandprovincie van PNG, bewijzen stenen werktuigen dat dit gebied al meer dan 30 000 jaar geleden door mensen werd bewoond. Op het schiereiland Huon zijn bijlen van vulkanische as opgegraven waarvan de leeftijd wordt geschat op 40 000 jaar.

Archeologen en prehistorici gaan ervan uit dat het eiland Nieuw-Guinea 60 000 tot 80 000 jaar geleden geleidelijk werd bevolkt door jagers en verzamelaars, toen de landverbinding met Zuidoost-Azië zich nog uitstrekte tot het eiland Bali en alleen een nauwe zeeëngte 'Azië' met zijn tijgers, apen en neushoorns scheidde van de zogenoemde 'Australaziatische' zone met zijn unieke fauna van buideldieren.**

Zij werden veel later, waarschijnlijk 8000 tot 10 000 jaar geleden, gevolgd door drie afzonderlijke golven migranten. Periodes in de migratiegeschiedenis zijn door onderzoekers afgeleid uit de talen die op Nieuw-Guinea worden gesproken. Onder deze migranten waren de eerste landbouwende gemeenschappen. Zij verbouwden gewassen die van nature voorkomen in het bos, zoals suikkerriet en yams. In moerassige valleien in de buurt van Mount Hagen (PNG) zijn aanwijzingen gevonden dat landbouwers hier tenminste

* Dr. Jaap Timmer maakte me attent op Pasveers in 2004 verschenen boek *The Djief Hunters: 26,000 Years of Rainforest Exploitation on the Bird's Head of Papua, Indonesia*, Leiden.

** Tegenwoordig worden deze twee ecologische zones van elkaar gescheiden door de 50 kilometer brede Straat Lombok en Straat Makassar, die in breedte varieert van 150 tot 300 kilometer.

9000 jaar geleden netwerken van sloten hebben gegraven voor afwatering van de moerassen.

Deze drainageactiviteiten werden gestaakt toen de komst van de zoete aardappel (*Ipomoea batatas*) tuinbouw op droge grond aantrekkelijker maakte. Wetenschappers zijn er lang van uitgegaan dat deze plant, die zijn oorsprong vindt in Amerika, in Nieuw-Guinea is geïntroduceerd door Portugese of Spaanse zeevaarders. Recent genetisch onderzoek van plantmateriaal heeft echter uitgewezen dat de zoete aardappel, die een ware omwenteling teweegbracht in de Papoeatuinbouw, hier rond het jaar 500 van onze jaartelling moet zijn ingevoerd. Hoe, en door wie, blijft voorlopig een mysterie.

Als gevolg van de omschakeling van wilde noten en bosvruchten op verbouwde gewassen raakten de stenen vijzels uit een vroegere beschavingsperiode, die zijn aangetroffen op alle hoogten van het vasteland van Nieuw-Guinea en de omringende eilanden, geleidelijk in onbruik. Slechts hier en daar, vooral op de hoger gelegen berghellingen, zetten verwantengroepen van nomaden hun bestaan van jagen en verzamelen voort, tot in 'historische' (uit geschreven bronnen bekende) tijden. De nakomelingen van deze vier golven migranten leven tegenwoordig in het bergachtige binnenland van Nieuw-Guinea. Soms bezetten zij stukken van de kust, maar omdat zij vanouds vooral bosbewoners en groenteverbouwers zijn, wagen zij zich zelden ver op zee en blijven ze dichtbij het strand, aan de landzijde van de koraalriffen.

Deze oudste bewoners kwamen omstreeks 5000 jaar geleden aan de kusten in contact met zeevarende volken, waarvan de herkomst niet vaststaat. Het waren vissers en handelaren die de per seizoen variërende winden (west- en oost-moesson) hebben benut om met kleine vloten van kano's met bamboe uitleggers (vlerkprauwen) naar de noordkust van Nieuw-Guinea te varen. Zij kwamen uit verschillende richtingen, binnen de halve cirkel die loopt van de Carolinen (Micronesië) via de zuidelijke Filippijnen naar het Indonesische eiland Sulawesi. Het staat wel vast dat deze immigranten zich vermengden met bewoners van de kust en dat zij de materiële cultuur, religie en mythologie van de lokale bevolking ingrijpend hebben veranderd.

Mythe en geschiedenis

De culturen van Nieuw-Guinea waren schriftloos. De collectieve herinnering van de Papoea's aan de tijd voordat zij in contact kwamen met westerlingen, aan die ontmoetingen zelf en ook aan latere gebeurtenissen, is vast-

gelegd in mondeling overgeleverde mythen. Die verhalen mogen niet worden verward met sprookjes, vertelsels los van plaats en tijd, waarin de dichter zijn fantasie de vrije loop laat. 'De mythe staat met de werkelijkheid in innig contact,' schreef de Papoeakenner G.J. Held* in 1947. Het verband is niettemin problematisch.

Uit mythen spreken door de gemeenschap gedeelde, ook religieuze, overtuigingen. Het zijn antwoorden op de vraag naar het ontstaan van wat nu is. Deze verhalen werden eindeloos doorverteld en verbluffend goed onthouden,** maar in de loop der eeuwen ook aangepast aan nieuwe voorvallen en ervaringen. Prof.dr. J.P.B. de Josselin de Jong, een Nederlandse antropoloog, zei het in 1938 zo: 'De mythe schraagt en stabiliseert de hele wereldbeschouwing en moet rekenschap geven van alles wat dit leven brengen kan, dus ook van recente gebeurtenissen en moderne toestanden. De archaïsche mythe blijkt het vermogen te bezitten dit alles in zich op te nemen en te verwerken.' Die antwoorden en die verwerking getuigen van een grote vrijheid ten opzichte van de historische gang van zaken. Mythen zijn eerder symbolische uitbeeldingen dan pogingen tot begripsmatige beheersing van de geschiedenis. Toch mag het historische materiaal dat erin verwerkt is niet worden onderschat.

Mythische verhalencycli bevatten soms een uitgewerkte periodisering van het verleden. Jan Pouwer,* een Nederlandse antropoloog in bestuursdienst, tekende in de jaren vijftig mythen op van de bewoners der Kamora, een moerassige kustvlakte in de zuidelijke onderafdeling Mimika. Hij ontdekte dat deze verhalen zich afspeelden in verschillende tijdperken en dat de Mimikanen er een eigen geschiedbeschouwing op nahielden. Zij deelden hun

* Prof.dr. G.J. Held (1906-1955) studeerde indologie in Leiden en geldt als kenner van de culturen rond de Geelvinkbaai. In 1935 promoveerde hij in Leiden op het proefschrift *The Mahabharata, an ethnological study*. Na de Tweede Wereldoorlog werd hij hoogleraar volkenkunde aan de Bataviase Rechtshogeschool, later Universitas Indonesia. Hij schreef *Papoea's van Waropen* (Leiden, 1947) en *De Papoea, cultuurimprovisator* (Den Haag, 1951).

** In de hooglanden van Nieuw-Guinea verhaalt men over gebeurtenissen die 12 tot 13 generaties geleden plaatsvonden, waarbij namen, plaatsen en voorvallen tot in bijzonderheden worden vermeld. Deze kennis wordt in de vorm van gestandaardiseerde formules gereciteerd en is onderdeel van het groepsgeheugen. (Mededeling van dr. Jaap Timmer)

verleden in in drie tijdvakken: 1. het Tijdperk der Amoko-wé (cultuurhelden), 2. het Tijdperk van de Terugslag en 3. het Tijdperk van de Wé nata (echte of huidige mensen).

We laten Pouwer* zelf aan het woord: 'In het (eerste) Tijdperk der *Amoko-wé* (in de betekenis van cultuurheroën) valt de schepping van de Mimikaanse mens en zijn wereld. De Mimikaanse wereld- en geschiedbeschouwing is Mimika-centrisch [Mimika en zijn bewoners zijn het middelpunt van de wereld en alles wat men kent, vindt daar zijn oorsprong]. Het Tijdperk van de *Amoko-wé* is er een van onbegrensde mogelijkheden, ook op moreel gebied. De cultuurheroën zijn stuk voor stuk sterke reuzen, aan wie alles is geoorloofd en die zich ook alles permitteren. De verteller van de *amoko-wé*-verhalen beschrijft met groot innerlijk plezier de streken van die cultuurheroën. Een zekere weemoed ("was het nog maar zo") en verbouwereerdheid, bijvoorbeeld over het feit dat een moeder met haar zoon coïtus pleegt,** klinken in zijn woorden door. Alles wordt gerechtvaardigd en genoegzaam verklaard geacht door het gezegde: "Zij zijn immers *amoko-wé*." Ook de vrouwen uit die tijd zijn "Übermenschen" waar men nu [in 1953] nog met groot enthousiasme en respect over spreekt. Deze supervrouwen zijn ontstaan uit beelden die de mannen maakten, geleid door hun fantasie, waarbij alle lichaamsdelen sterk plastisch werden uitgewerkt, vooral de specifiek vrouwelijke. Deze beelden kwamen 's nachts tot leven. Zij zijn de echte vrouwen (*kaokaoko*). Mensen en geesten leven in dit tijdperk vredig naast elkaar.'

* Prof.dr. J. Pouwer, een 'Leids' antropoloog, was in de jaren vijftig als veldonderzoeker verbonden aan het Kantoor Bevolkingszaken van Nederlands Nieuw-Guinea. Hij woonde jarenlang in Kokonao, hoofdplaats van de onderafdeling Mimika aan de zuidkust, en geldt als een kenner van de Mimikaanse cultuur. In 1953 schreef hij voor Bevolkingszaken de studie *Geschiedbeschouwing van de bewoners der Kamoravlakte*, waaraan de volgende passages zijn ontleend.

** In de mythologie van Melanesië begint de wereld met oneindigheid die tegelijkertijd éénheid is; een cirkel die alles in zich sluit. Sommige laaglandculturen van Nieuw-Guinea kennen een voorouderfiguur die zichzelf aanhoudend bevrucht, een man die als een slang opgerold zichzelf afzuigt. Alle levenssappen blijven zo in één lichaam; een cyclus die oneindig is, maar ook één. Een moeder die met haar zoon geslachtsverkeer heeft, is ontstellend voor *wé nata* – mensen van nu – maar vanuit mythisch perspectief niet zo heel vreemd, omdat die daad verwijst naar een oercyclus, waarin alles één is. (Mededeling van dr. Jaap Timmer)

'De (latere) verworvenheden uit de Westerse cultuur, zoals motorboten, bijlen, parangs [kapmessen], koffie, thee, suiker en kleding, worden als vanzelfsprekend overgeplant naar deze paradijselijke wereld. Geheel in overeenstemming met het Mimika-centrische wereldbeeld vinden de Chinees (*Tena-wé*), de Indonesiër en de blanke (*wé merah-merah*, d.i. rode mensen, roodverbrand door de zon), samen de *Turabaja-wé* (Surabaya-mensen) genoemd, hier hun oorsprong. Handel, bestuur en christelijke religie zijn afkomstig van Mimika.'

'In het (tweede) Tijdperk van de Terugslag zijn er nog *amoko-wé*, al neigt de betekenis van het woord meer dan eens naar louter voorouders. De glorie van de paradijstoestand wijkt terug. Er komen zeer weinig cultuurheroën meer voor. Het verschijnsel oorlog ontstaat. Mensen worden verjaagd uit hun woonplaatsen. Onrust en onzekerheid komen over de mensen. De geesten wonen niet meer met hen samen, maar verdwijnen onder de grond en naar de bergen. Zij bestoken de mens, maken hem ziek en doden hem. De echte vrouwen, de *kaokaoko*, trekken ten oorlog tegen hun eigen mannen, omdat die hen in voeding te kort doen. Zij verdwijnen van het toneel om nooit meer terug te komen. Een inferieur soort vrouwen – vogelvrouwen, boombeervrouwen, rattenvrouwen – komt voor hen in de plaats. De tegenwoordige vrouw stamt van hen af. Kinderen staan op tegen hun ouders, omdat die hen aan hun lot overlaten. Er breekt een oorlog uit tussen ouders en kinderen en hieruit ontstaat voor de Asmat [een Papoeavolk dat de kuststreek ten oosten van de Mimika bewoont] zelfs de gewoonte om mensen te eten. Door een laakbare handeling van de mens luisteren de wilde varkens niet meer naar de stem van de varkensmoeder, die hen riep ten behoeve van de mens. De muggen worden losgelaten door de Heer der Muggen. Zij houden de mensen uit hun slaap en zuigen hun bloed. Sommige *amoko-wé* veranderen in dieren omdat zij zich niet meer op hun gemak voelen.'

'In het (derde) Tijdperk van de *Wé nata* (de echte of huidige mens) zijn twee perioden te onderscheiden en wellicht zijn we nu in een derde aangeland. De eerste periode is die van de geïdealiseerde tijd voor de entree van de Kompenie ['Compagnie', de Nederlanders]. De tweede is die van de binnenkomst van de Kompenie en volgende jaren. Deze wordt gekenmerkt door: *kari-ja* (de Mimikaanse versie van het Maleise *kerja*, werken in de Westerse sfeer), *cari barang* (Maleis voor 'op zoek gaan naar goederen'), *agama* (godsdienst), *sekolah* (school) en de gang van mannen die in staat zijn arbeid te

verrichten naar Babo en Sorong [in de jaren vijftig centra van de olie-industrie]. Vele oude tradities breken stuk en raken in het vergeetboek door direct of indirect toedoen van handel, missie en bestuur, waarbij informanten vooral tijdgebrek noemen.'

'In dit tijdperk verscherpt zich de tegenstelling tussen oud en jong, bijvoorbeeld bij de keuze van een huwelijkspartner, het zenden van jongeren naar het [rooms-katholieke] internaat in Kokonao of naar vervolgscholen in Merauke en Fakfak, bij huizenbouw, woonwijze en hygiëne. De ouderen zijn belust op goederen, maar wensen tegelijkertijd van hun leven een aaneenschakeling van feesten te maken. [Het woord 'feest', zegt Pouwer in het voorbijgaan, moeten we niet te westers opvatten; het bouwen van een feesthuis, het kloppen van sago, het vangen van vis zijn even zovele tijdrovende onderdelen van het feest of *kakuru*.] De jongeren streven naar grotere materiële welvaart, een zeker comfort, een wijdere horizon en meer zeggenschap bij beslissingen. Aan de andere kant imponeert hen nog steeds het aureool van de oude feesten. De charme van het semi-nomadische bestaan, de attractie van grote en kleine ruzies en vechtpartijen over voedsel, vrouwen en tabak, alsmede de emoties opgewekt door de nog steeds en vogue zijnde zang en dans blijven de jongeren bekoren.'

'Het moet U intussen duidelijk zijn geworden,' schrijft Pouwer, 'dat het subject van de Mimikaanse geschiedsbeschouwing de cultuur is. Onder cultuur ware dan te verstaan het complex van (niet-erfelijke) levensuitingen van een zichzelf bewuste gemeenschap. Geschiedenis betekent voor de Mimikanen cultuurgeschiedenis. Zij is niet analyserend, maar synthetiserend van aard. Ze verklaart niet alleen, maar rechtvaardigt en normeert ook. En verschilt ze daarin zoveel van de moderne geschiedsbeschouwing?'

Oorsprongsverhalen

De bewoners van Nieuw-Guinea waren zich bewust van hun onderlinge verschillen, zowel in uiterlijk als in cultuur en leefwijze. Deze verschillen zijn het gevolg van een lange geschiedenis van migratie, verdringing, vermenging en onderlinge contacten. Een complete reconstructie van die geschiedenis, die zich uitstrekt over duizenden jaren, is niet voorhanden, maar mythische verdichtingen zijn er volop. In de mythen van Nieuw-Guinea en de aangrenzende Melanesische archipel stuiten we op het steeds terugkerend thema van de Twee Ongelijksoortige Broers.

De oudste van de twee broers wordt over het algemeen voorgesteld als weinig reislustig, als bedachtzaam, maar ook behoudend, als loyaal en attent, maar ook goedgelovig en niet al te snugger. De jongste wordt in de verhalen afgeschilderd als wilskrachtig en ondernemend, inventief en avontuurlijk, maar ook als geslepen en onbetrouwbaar. De oudste blinkt uit in tuinieren, de jongste is botenbouwer en zeevaarder en voelt zich aangetrokken door onbekende verten. De oudste is een trouwe echtgenoot en huisvader, zijn jongere broer daarentegen een bedreven verleider en seksueel avonturier. De jongste zou de grondlegger zijn van een maritieme cultuur, hij zou nieuwe, verre kolonies hebben gesticht en een overzees handelsnetwerk hebben opgebouwd. Het verhaal van de twee broers is te beschouwen als een oorsprongsmythe van het gemengde ras der Melanesiërs. Soms wordt de ene broer voorgesteld als kort en donker en de andere als lang en lichtgekleurd. De verhalen variëren van plaats tot plaats, maar vinden hun oorsprong aan de kust, waar zeevarende Austronesische migranten in contact kwamen en zich vermengden met aan land gebonden, tuinbouwende Papoea-Melanesiërs.

De tegenstelling kust-bergland vinden we zowel in het westen als in het oosten van Nieuw-Guinea. De staatkundige tweedeling van het grote eiland is het gevolg van de koloniale geschiedenis, maar heeft ook prekoloniale wortels. De kustvolken in het westen dreven handel met de Molukken, terwijl de zeevaarders in het oosten zich richtten op aangrenzend Melanesië. Toch is de grenslijn, die westerse mogendheden in de negentiende eeuw trokken langs de 141ste meridiaan en die Nieuw-Guinea in twee nagenoeg gelijke helften verdeelt, een kunstmatige.

Papoea's aan weerskanten van de grens spreken dezelfde talen en in de oorsprongsmythen van veel Papoeavolken is sprake van een trek van oost naar west. De bewoners van het eiland Biak, een van de Schouteneilanden in de Geelvinkbaai, denken zich *Sup Tabi*, het Land van de Zon(sopkomst), dat wil zeggen een gebied ten oosten van de grote rivier Mamberamo, als stamland. Studies hebben uitgewezen dat de Biakse ceremoniehuizen (*rumsram*) inderdaad hun oorsprong vinden in het huidige Papoea Nieuw-Guinea. De liederen van de Marind-anim rond Merauke zijn afkomstig van de rivier de Fly, eveneens in PNG, en daar zoeken zij ook zelf hun oorsprong. De bevolking rond de Humboldtbaai en het Sentanimeer beweert ook uit het oosten te komen en haar kunstuitingen lijken op die van het midden-Sepikgebied in PNG. De bewoners van Ayapo, een kampong aan de zuidelijke oe-

ver van het Sentanimeer, en van Ase, een eilandje in het meer, vertellen hetzelfde oorsprongsverhaal. Dat luidt aldus.

In oude tijden woonde in het Bougainvillegebergte (in het huidige PNG) een volk, waarvan Dahajo Doman *ondoafi* (hoofd) was. Terwijl hij bezig was met het plukken van vruchten, zag hij een grote slang. Hij werd bang en ging vlug naar huis. De volgende dag verscheen de slang in de kampong van de ondoafi. Nu ging Dahajo Doman er niet meer vandoor, maar hij gaf gehoor aan het verzoek van de slang om mee te gaan. Hij klom op diens rug en werd naar het westen gebracht. Over bergen en moerassen ging de tocht naar het Sentanimeer. De slang zwom het meer over en, met zijn kop bij de plek waar nu Ayapo ligt en de staart naar het oosten, verdween hij, met de ondoafi nog steeds op zijn rug, in de diepte. Daar ligt hij nu nog. Af en toe laat hij het water schuimen, wat aangeeft dat er spoedig iemand van de familie van de ondoafi zal sterven.

Toen hun hoofd verdwenen was, besloten de bewoners van de nederzetting hem te volgen. Het spoor van de slang was duidelijk te zien. Halverwege splitsten de trekkers zich in drie groepen. De grootste was Ohee (naar de aanvoerder Ohee), de tweede Daima en de derde Hipijbru. De Hipijbru vestigden zich in Yoka, aan de oostpunt van het Sentanimeer. De Ohee bereikten het meer bij de inham ten zuidoosten van de huidige nederzetting Ayapo. Later stak men op vlotten over naar het eilandje Ase. De clan Ohee levert ook nu nog de ondoafi van Ase. De zevende ondoafi Ohee had twee zonen. Ze kregen ruzie over de versiering van een prauw en de jongste besloot daarop zelfstandig te gaan wonen. De jongste broer koos voor zich de flinkste mannen uit, verliet Ase en vestigde zich op de tegenover het eilandje gelegen landtong, welke plek Ayapo werd genoemd. De ondoafi van Ayapo noemt die van Ase nog steeds *kakak* (oudere broer). We zullen verderop zien dat dergelijke afscheidingen schering en inslag zijn in de geschiedenis van de Papoeagemeenschappen.

Mythen geven niet alleen rekenschap van de herkomst van een gemeenschap – migratiegeschiedenis verdicht tot een symbolisch verhaal – ze verklaren en legitimeren ook de positie van dominante clans. Sommige mythen combineren oorsprongsverhalen met heilsverwachtingen. Dergelijke verhalen verklaren het vaak harde bestaan van de gemeenschap uit menselijk falen in de oertijd en bieden uitzicht op een beter leven in de toekomst, als de voorouders zullen terugkeren. Hieronder volgen twee mythische verhalen.

Het eerste gaat over Manarmakeri, de cultuurheld bij uitstek van de zeevarende Biakkers. Het tweede verhaal is de oorsprongsmythe van het bergvolk der Amungme.

*Manarmakeri, de afgewezen gids**

In de mythische oertijd waren de eenheid tussen het zielenland en de mensenwereld en de verbinding met de bovenwereld (het uitspansel) nog niet verbroken. Het was de tijd dat de mens wel stierf, maar kon herleven, zoals de maan. De rivaliteit tussen de mensen onderling bestond nog niet. Men 'woonde op één plaats' en hoefde dus niet rond te zwerven om voedsel te zoeken, waartoe de met koraalrots en schrale kalkbodems kampende Biakkers in later tijd waren veroordeeld. Men kende overvloed en eeuwig leven.

Het geheim – eenheid en eeuwig leven – ging echter door domheid en ongeloof verloren. De maan, die als een mensenkind op aarde leefde, steeg op naar de sterrenhemel, de dood ging heersen, de mensen gingen uiteen, bestreden elkaar en er werd bloed vergoten. De mensen verloren ook hun overvloed aan voedsel en de vrije beschikking over de 'schatten'. Dat zijn waardevolle artikelen van vreemde oorsprong, zoals katoen, porselein, kralen en bronzen gongs, die de Biakkers verkregen door handel met streken overzee, maar waarvan de vervaardiging voor hen een geheim was en die in hun gemeenschap de betekenis kregen van ceremoniële goederen.

Sindsdien is het geheim alleen bekend in het zielenland, binnen in de aarde, op de bodem van de zee en in de bovenwereld, de sterrenhemel. De verbinding tussen deze gebieden en de mensen op aarde is verbroken. Veel Biakse mythen gaan over het hervinden – en opnieuw verloren gaan – van deze verbinding. Het belangrijkste verhaal gaat over Manarmakeri, een voorvader in wie alle mythische helden van Biak worden belichaamd.

Op een heuvel in West-Biak leefde een man, Jawi Noemjado genaamd. Aan de voet van de heuvel ligt, aan het riviertje de Sopendo, het kustdorp Sopen. Voor de Biakkers is dit een heilig dorp, want hier ontstonden al hun mythen en hier komen al hun helden vandaan.

Boven had Jawi een tuin aangelegd, die hij beplantte met knolgewassen en omgaf met een sterke omheining. Op zekere dag merkte hij dat een var-

* De hier verhaalde versie van de mythe van Manarmakeri of Manseren Manggundi is opgetekend door zendelingen: in 1914 door F.J.F. van Hasselt en in 1954 door F.C. Kamma.

ken in zijn tuin van de knollen had gegeten. Jawi hield een nacht lang de wacht en betrapte het varken. Hij raakte het beest met zijn speer en het varken zei toen met een menselijke stem: '*ja mnai*' (ik houd op) en verdween. Sindsdien heet de heuvel in kwestie Jamnaibori. De volgende morgen volgde Jawi het bloedspoor van het varken tot hij bij een diepe grot kwam.

Binnen lag een mooi pad en scheen een helder licht. In de verte hoorde hij zingen en juichen. Een stem sprak tot Jawi: 'Heb je hen herkend, dat zijn je overleden familieleden.' De grot bleek een verbinding tussen de mensenwereld en het zielenland te zijn. Jawi zag een massa mensen in een reusachtig, fraai dorp. Mannen en vrouwen zongen en dansten. Hij zag geen enkele oude man of vrouw, alleen jongelingen en meisjes. Jawi wilde blijven, maar de stem zei: 'Jouw tijd is nog niet gekomen, je bevindt je nog in de omhulling en bent nog onderworpen aan slaap en honger. Hier is de plaats van hen die daarvan vrij zijn. Dit is *Koreri*.' Dat is Biaks voor 'de toestand waarin men de oude huid heeft afgeworpen', een metafoor voor staat van volmaaktheid of heilstaat.

Jawi verzonk in droefheid, omdat hij geen deel had aan Koreri. Hij had geen lust meer om zijn tuin te verzorgen en staarde de hele dag verwezen voor zich uit. Zo werd hij een grijsaard. Hij verwaarloosde zijn lichaam, kreeg een huidziekte en werd daarom door de andere mensen Manarmakeri, de Oude Schurftige, genoemd. In de ziel van de oude man woelden deze gedachten: het zielenland en de hemel zijn volmaakt, alleen deze wereld nog niet, want er is nog nacht en alle mensen bevinden zich nog in de omhulling. Daarom zocht hij Koreri voor de mensen. Hij daalde de heuvel af naar het dorp Sopen.

De mensen van Sopen bespotten hem om zijn afzichtelijke uiterlijk en wilden niet luisteren naar zijn ervaringen. Manarmakeri stapte in een prauw en voer naar de Padaido-eilanden, een kleine archipel op de rand van een atol ten zuidoosten van Biak. Op het eilandje Meok Wundi wijdde hij zich aan het tappen van palmwijn. Op zekere morgen klom hij naar de top van zijn kokospalm en ontdekte dat zijn palmwijn was opgedronken. Die dag maakte hij een stellage rond de boom en daar overnachtte hij om de dief te betrappen. Tegen de morgen zag hij een groot licht: de Morgenster daalde uit de hemel naar de top van de kokospalm om daar van de palmwijn te drinken. Manarmakeri greep haar vast en zei: 'Eindelijk heb ik je te pakken.' Hij wilde haar niet loslaten en de Morgenster zei: 'Laat me gaan, want de voor mij

gevaarlijke is op komst.' Ze doelde op het aanbreken van de dageraad. Manarmakeri zei: 'Ik laat je niet los voor je mij jouw geheim hebt onthuld.'

Toen begon de Morgenster te vertellen: over de geheimen van overvloed, eeuwig leven en de komst van Koreri, 'het heil'. De Morgenster: 'Opdat de opstanding der doden een feit worde, ga heen, neem de vrucht van de bintangoer, bespuit die met uw zaad en werp de vrucht naar prinses Insoraki. Zij zal zwanger worden en een zoon baren, die Manarbew [vredebrenger] zal heten. Dat kind zal de opstanding en het eeuwig leven bewerken.' Manarmakeri deed wat hem gezegd was en prinses Insoraki, dochter van het plaatselijke dorpshoofd, baarde een zoon die Manarbew heette. In het dorp wist men niet wie de vader was, maar het kind wees Manarmakeri aan. Omdat niemand kon aanvaarden dat de schone Insoraki de bruid was van deze schurftige oude man, verliet iedereen het eiland. De Biakkers vertrokken in alle richtingen en vestigden zich langs de kusten van het vasteland (Nieuw-Guinea).

Manarmakeri moest op de voorgalerij van het huis blijven, want hij mocht van Insoraki niet met haar slapen. Wel zorgde hij ervoor dat de hut dagelijks vol was met voedsel. Op zekere morgen ging Manarmakeri vissen aan het strand. De Morgenster had hem verteld dat hij een groot vuur moest maken van ijzerhout. Hij stak een ijzerhoutboom in brand en sprong in de vlammen. Zijn oude huid verbrandde en hij stapte uit het vuur als een schone jongeman. De huidschilfers waren veranderd in borden van oud porselein, schelpen armbanden, kralen en andere 'schatten'. Hij liep langs het strand, wierp zijn visspeer en spietste vis in overvloed.

Manarmakeri kreeg na zijn vuurproef een nieuwe naam, Manseren Manggundi (de Heer zelf, de Machtige), en deelde zijn zegeningen uit. Er waren er die veel sago ontvingen, zoals de bewoners van het vasteland. Biak kreeg weinig sago, maar Manggundi wierp er koraalsteen, een pootstok en een bijl heen: de Biakkers zouden op de kalkachtige bodem hard moeten werken.

Manseren Manggundi tekende een prauw in het zand en meteen gleed die in zee. Daarmee voer hij de familie van zijn vrouw achterna, naar het eiland Arwa (Japen). Hij liet zijn prauw op het droge trekken en eiste dat schoonmoeder op het strand zou gaan liggen om als onderlegger te dienen. Ze zou dan zeker sterven, maar weer worden opgewekt door Manarmakeri. Hij had immers van de Morgenster het geheim leren kennen van leven en dood. De prauw zou zijn veranderd in een schitterend paleis en daar zou dan

Koreri zijn aangebroken. Maar de familie wilde hem niet ontvangen en Manarmakeri trok naar het oosten.

Hij voer de rivier de Mamberamo op, deed het eilandje Kumamba (boven Sarmi) aan en bezocht Tabi (Zonneland, de Humboldtbaai). Daarna voer hij terug (naar de Geelvinkbaai). Omdat Manarbew wilde spelen, gooide zijn vader een steen in het water en daar verrees het eiland Numfor, met een strand van wit zand, waar zijn zoon zich kon vermaken. Manarmakeri plantte vier stokken in het zand en daaruit werden de vier clans van Numfor geboren. Manseren Manggundi wilde zijn geheimen openbaren aan de bewoners van Numfor en vroeg hun: 'Wat moeten wij doen?' Een oude vrouw antwoordde: 'Onze mannen zullen pagaaien maken, wij vrouwen zullen matten vlechten en we zullen die voor voedsel ruilen op het eiland Arwa.' Met dit antwoord beslisten de mensen zelf over hun lot: ze zouden moeten roeien en werken en rondzwerven om voedsel te zoeken. Toen vroeg hij: 'Wanneer iemand sterft, zal hij dan terugkeren naar het leven?' De oude vrouw antwoordde: 'Dood is dood.' Toen Manseren Manggundi dit hoorde, vervloekte hij het eiland Numfor en daarom vindt men er geen sago. Omdat de mensen zijn bedoeling niet begrepen, vertrok hij naar het westen om, wanneer zijn tijd gekomen is, terug te keren. Pas dan zal Koreri aanbreken.

Toen de Biakkers in aanraking kwamen met westerlingen en westerse industrieproducten, raakten zij er meer dan ooit van overtuigd dat Manseren Manggundi nog ergens op aarde moest leven. Zij gaven een 'moderne' wending aan de mythe. Manseren Manggundi was vertrokken naar het westen om aan de volkeren daar overvloed en eeuwig leven te brengen, zodat ze rijk werden en fabrieken bouwden. Aan hem danken zij alle vooruitgang. En als Manseren Manggundi terugkeert, zal ook in Nieuw-Guinea de heilstaat aanbreken.

*De bergen van oorsprong en verstrooiing**

De Amungme zijn afkomstig uit het oosten, uit de Baliemvallei, waar nu de Dani wonen. Volgens het verhaal dat wordt overgeleverd door de ouderen aan de jongeren, komen de mensen uit een grot, waarin het donker was als

* Deze mythe over de oorsprong van de Amungme is op verzoek van de antropoloog-missionaris B.O. (pater Alfons) van Nunen OFM PhD in 1998 opgeschreven door Mozes Tenbak Kilangin, een toen al hoogbejaarde Amungme.

in een huis. De naam van die grot is Mepingamabuki; dit betekent berg van oorsprong van de familie der mensheid. De toegang tot de grot, de deur van het huis, was aanvankelijk gesloten. Binnen waren alle levensbehoeften voorradig: eten, drinken, zaaigoed van allerhande planten en bomen en het zaad van allerlei dieren. Binnen waren ook enkele mensen. De oudste heette Noem Ungauki of Noemboki. Ungauki betekent: hij die alles weet en begrijpt. Hij gaf alle zaden van planten en dieren en iedereen in de grot een naam. Lange tijd heerste er rust in de grot, hoe lang weet niemand. En toen wilden ze naar buiten. Waarom? Kregen ze ruzie over de lucht of over het water?

Op een dag ontstond boven in de grot een opening als een venster. Het bleef donker en zij lieten een vogel los, die Negelarki heette. Dat is de vogel die tegen het ochtendgloren zingt. Even later kwam hij terug en zong. Toen lieten zij een tweede vogel los, Bifolbafolki, en ook hij kwam spoedig terug en zong. De derde vogel was Torelbuki, waarvan het geluid de mensen angst aanjaagt en die zich ophoudt bij begraafplaatsen. Die vogel kwam niet terug. Toen meenden de mensen in de grot dat de wereld buiten veilig was, en door de vensteropening scheen wat licht naar binnen.

Noemboki gaf zijn oudste zoon Amunadki opdracht de deur te openen met een stok. Hij probeerde het met geweld, maar het lukte niet. Nog drie mensen deden een poging om de deur open te maken, maar geen van allen slaagde. Ten slotte gaf Noemboki de opdracht aan een oude vrouw en aan een jonge maagd, Magainki, die werd beschouwd als 'vrij van alle zonden'. De oude vrouw gaf de stok aan het meisje en beval haar daarmee op de deur van de grot te slaan onder het uitspreken van de woorden 'sebongamtek-mebongamtek'. Toen het meisje gedaan had wat de oude vrouw haar had opgedragen, ging de deur van de grot open.

Rond de grot was veel water, maar de leefruimte was beperkt. Noemboki had drie zonen. De eerste, Amunadki, leefde volgens de voorschriften van de oudsten, bouwde huizen en legde tuinen aan. De tweede zoon heette Wupalki. Hij zag geen weg, maakte een geluid als van een vogel en vloog weg, niemand weet waarheen. Zijn naam betekent: hij maakt geluid, vliegt weg en verdwijnt. De derde zoon haalde hout over de rivier en zwom naar hartelust. Op een dag was hij verdwenen, meegevoerd door het water. Zijn naam was Oliyanki, dat betekent: hij die wegdreef.

Amunadki en zijn groep leefden hier jaren en namen toe in getal. Toen trokken zij naar het westen, in de richting waar de zon ondergaat. Na lang trekken kwamen zij aan bij Mearongamabugin, de berg der verstrooiing. Het was er bitter koud en de mensen maakten een groot vuur. De eersten die bij het vuur aanschoven, waren de mensen van Amunadki. Zij heetten voortaan 'Amung-me', de eerste mensen of de mensen die het eerst bij het vuur zaten. Na hen kwamen andere groepen die achter de Amungme rond het vuur gingen zitten. Zij hadden het koud en vroegen om vuur, maar kregen stenen. Zij vroegen eten, maar kregen hout. Want de eerste en latere groepen spraken verschillende talen en begrepen elkaar niet. Om die reden gingen zij op die berg uiteen, verschillende kanten op. Naar het westen, naar het noorden, terug naar het oosten en – de Amungme – naar het zuiden. De Amungme daalden af van de Sneeuwberg of Nemangkawi, wat witte, niet-bloedige pijlpunt betekent [de Carstenszpiramide] en vestigden zich in de drie dalen aan de zuidzijde: Tsinga, Noëmba en Bela.

Alle mensen op de wereld stammen van één plaats, Mepingamabuki in het oosten, waar de eerste mensen uit de grot kwamen. Uit die grot kwamen de oude Noemboki, die de mensen en dingen hun naam gaf, en zijn drie zonen: Amunadki, Wupalki (die wegvloog) en Oliyanki (die wegdreef). Alle mensen ter wereld stammen af van deze drie. Daarom zijn er drie soorten mensen: zwarte mensen, witte mensen en mensen met een huidskleur die het midden houdt tussen wit en zwart.

De eerste mensen (Amungme) kennen vanouds een geheime uitdrukking, die deel uitmaakt van de traditie, woorden waaruit men kracht put en die niet iedereen mag kennen. Alleen ouderen die hun einde voelen naderen, mogen deze woorden overdragen aan hun wettige kinderen. Die geheime woorden luiden: 'De bevrijder [in het Maleis van de katholieke verteller, Mozes Kilangin, *penebus*, de verlosser] zal komen. Er woei een breed blad naar het westen, waar het neerdaalde, maar het zal terugvliegen. Zoals een zoete aardappel groeit in de grond, zo zal het opdoemen aan de voet van de bergen. Let op, kijk ernaar uit en wees waakzaam!'

Iedere Amungme verlangt naar vervulling van deze belofte en verwacht dat er een tijd komt van verandering, wanneer we het volmaakte geluk zullen bereiken en zullen aankomen op een plaats waar geen duisternis is, waar het altijd licht is, waar alle voedsel (cassave, zoete aardappelen, vlees) rijkelijk voorhanden is, nooit opraakt en juist in hoeveelheid toeneemt. Deze

plaats heet Hai Jogon (staat van geluk). De Amungme willen in contact komen met de bewoners van dat gelukzalige oord, dat wil zeggen Hai-me (mensen uit de hemel). Hai Jogon kunnen de mensen levend binnengaan en er eeuwig leven. Werken hoeft men er niet, want alles is er al en er wordt aanhoudend gefeest. Eens zal de deur naar de hemel opengaan.

Die deur bevindt zich aan de kust, daar waar de zee overgaat in de lucht. De mensheid kent drie lagen, die samen de afstand overbruggen tot Hai Jogon, de hemel. Behoudens de eerste mensen, de Amungme, zijn er de Oniol, de kustbewoners die leven aan de benedenloop van de rivieren die door de valleien der Amungme stromen. Dan zijn er de Atenol, de kustbewoners die ver van de Oniol wonen en andere gewoontes hebben. Ten slotte zijn er de Hai-me Naparok, zij die leven aan de grens van Hai Jogon, ook wel aangeduid als Mekawi-kawi, ofwel witte mensen. Voorbij deze witte mensen bereikt men de Hai-me of hemelmensen.

Perspectieven: kust en bergland

De Babylonische spraakverwarring en de verstrooiing van de eerste mensen waarvan de oorsprongsmsythe der Amungme rept, zijn niet historisch in de letterlijke betekenis van het woord. Toch doet het verhaal recht aan de enorme culturele verscheidenheid van Nieuw-Guinea en aan het geringe onderlinge contact tussen al die gemeenschappen voordat het eiland en zijn bewoners opgingen in een grotere wereld.

In de Biakse mythe wordt de harde strijd om het bestaan toegeschreven aan een 'zondeval' in de oertijd, waardoor de aanvankelijke overvloed teloorging. Beide verhalen laten zien dat de worsteling met een schrale dan wel vijandige natuur een diep verlangen wekte naar een beter leven. Zowel de Biakkers als de Amungme koesterden dan ook een hoopvolle heilsverwachting: 'Koreri' en 'Hai Jogon'.

De twee mythen illustreren ook hoezeer de leefwerelden van kust- en bergbewoners verschilden. De wereld die opdoemt uit de Amungme-mythe, is begrensd door, al of niet besneeuwde, bergtoppen en valleien met bergstromen. Dit volk bewoont vanouds de zeventien rivierdalen aan de zuidkant van het Carstenszmassief. In de bergen verbouwen zij zoete aardappelen, groenten, cassave, pompoenen en eetbare rietsoorten, net voldoende om hun families en varkens te voeden. Het tamme Melanesische varken geldt als bron van rijkdom en prestige en wordt alleen bij feestelijke gele-

genheden gegeten. Ter aanvulling van hun dieet jagen de mannen met pijl en boog en zetten ze vallen voor wilde varkens, buideldieren en vogels. Er bestaat een vage notie van 'de kust', dat wat aan de voet van de bergen, aan de benedenloop der rivieren ligt. Die kust is vanuit Amungme-perspectief het grensgebied tussen de aarde der mensen en Hai Jogon.

Het wereldbeeld van de zeevarende Biakkers wijst op een ruimer zicht: eilanden, 'het vasteland' en door handels- en oorlogsprauwen bevaren streken achter de horizon. De beperkte natuurlijke mogelijkheden – weinig sago, weinig goede tuingronden – noopten de bewoners van Biak, Supiori, de omringende kleinere eilanden en Numfor tot visvangst en kustvaart om sago te halen van het vasteland. De kustvaart was al voor de komst van de Europeanen ver ontwikkeld en de navigatie – zoals het varen op sterrenbeelden – stond op vrij hoog peil. Biakkers ondernamen zelfs reizen tot diep in de Indonesische archipel en pleegden roofovervallen op nederzettingen op andere eilanden en op het vasteland van Nieuw-Guinea. Zij vestigden handelskolonies op veel plaatsen aan de noord- en westkust en zij hebben een heel eigen stempel gedrukt op de geschiedenis van Westelijk Nieuw-Guinea.

De naam die Indonesiërs na de Tweede Wereldoorlog aan het eiland Nieuw-Guinea gaven, is de Biakse term voor het 'vasteland' en weerspiegelt dus het Biakse perspectief. Die naam is 'Irian' (of 'Irrian') en kan betekenen 'daar is-ie!' en ook 'oprijzend', zoals land aan de horizon of stoom boven een kookketel. Het woord is ook wel vertaald als 'warm (stomend heet) land'. Buiten het Biakse taalgebied was deze naam onbekend, totdat de Biakkers Markus en Frans Kaisiepo in 1945-1946 voorstelden om 'Irian' en 'Irianees' in te voeren als alternatieven voor het koloniale 'Nieuw-Guinea' en het toen nog als denigrerend ervaren 'Papoea'.*

'Papoea' als verzamelnaam voor alle autochtone bewoners van Nieuw-Guinea en als benaming voor het eiland als geheel werd voor het eerste contact met westerse zeevaarders door de inheemse bevolking niet gebruikt. Het woord is afgeleid van de Biakse benaming voor de Raja Ampat-eilanden, een kleine archipel ten westen van de Vogelkop, die honderden jaren

* De etymologie van de namen 'Papoea' en 'Irian' is ontleend aan J.H.F. Sollewijn Gelpke, 'On the origin of the name Papua', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde (BKI)*, vol. 149, nr. 2, 1993, 318-332, en aan mededelingen van de Biakse oudbestuursambtenaar Arnold Mampioper.

geleden door Biakkers werd gekoloniseerd. Zij noemden die eilanden *sup-i-babwa* (of *sup-i-papwa*), 'land onder de zon(sondergang)'; vanuit Biak gezien liggen zij immers in het westen. De Portugese gouverneur van het Molukse eiland Ternate, Jorge de Menezes, maakte daar in 1526 'Ilhas dos Papuas' van, wat door Nederlandse zeevaarders werd vertaald als 'Papoesche eilanden'. Een naam die aanvankelijk alleen betrekking had op de eilandjes aan de westkust, gezien vanuit Biaks perspectief, raakte op den duur in zwang als benaming voor heel Nieuw-Guinea. Later werd 'Papoea' door niet-autochtonen gebruikt als verzamelnaam voor alle inheemse bewoners van het eiland. In de loop van de jaren vijftig heeft de oorspronkelijke bevolking van Westelijk Nieuw-Guinea de ooit als laatdunkend beschouwde naam 'Papoea' geadopteerd. We zullen hem hierna dan ook zonder voorbehoud gebruiken.

Een vijandige wereld

Voordat de eerste Portugese zeilschepen opdoken aan de westelijke kim, onttrok dit uitgestrekte eiland zich eeuwenlang goeddeels aan invloeden van buitenaf. Het ontoegankelijke, in het noorden door steile bergruggen en in het zuiden door met malaria geïnfecteerde vloedmoerassen afgegrendelde binnenland van Nieuw-Guinea vormde een gesloten wereld. De honderdduizenden die hier bij de 'ontdekking' van Nieuw-Guinea door westerse zeevaarders moeten hebben gewoond, bleven nog eeuwen daarna onzichtbaar voor de buitenwereld. Pas in 1936 ontdekte een marinepiloot tijdens een verkenningsvlucht dat er in het Centrale Bergland van Nederlands (Westelijk) Nieuw-Guinea mensen woonden. Nog later bleek dat de berglandbevolking bijna de helft uitmaakte van alle Papoea's.

De autochtone bevolking was verdeeld in een groot aantal kleine taal- en verwantengroepen die onderling regelmatig oorlog voerden. In Indonesisch Nieuw-Guinea worden volgens een schatting van het Summer Institute of Linguistics 329 lokale talen gesproken. Het aantal sprekers varieert van 100 000 voor het Dani, de meest gesproken taal van het Centrale Bergland, tot enkele tientallen voor het Massep, de taal van een kleine gemeenschap aan de bovenloop van de rivier de Mamberamo. In 1963 beheersten nog 40 mensen het Massep.

Voor een algemene karakteristiek van deze talrijke gemeenschappen voordat ze in aanraking kwamen met zending, missie en bestuur, doen we een beroep op de Nederlandse bestuurder en antropoloog Jan van Baal. Hij schreef in 1953:

'De Papoeagemeenschap is klein, soms zelfs niet meer dan een dorp of groepje van nabij gelegen nederzettingen met in totaal een honderd zielen. Men slijt er in de wildernis een eenzaam bestaan, dat slechts nu en dan afgewisseld wordt door een feest met de bewoners van naburige dorpen met welke men in vrede leeft en waarmee men zich verwant voelt. Zulke groepen tesamen vormen dan weer een groter verband, dat in sterkte vaak niet eens boven de duizend zielen komt, soms nog veel kleiner is en zich telkens weer onderscheidt door zijn gebrek aan samenhang. Vijandschappen van de samenstellende groepen binnen dat verband zijn allerminst uitgesloten. Hechte territoriale organisatie ontbreekt overal en alleen in het noorden [Biak, Sentanimeer, Humboldtbaai] komt een zwak ontwikkeld hoofdelingenschap voor.'

'De Papoeagemeenschap kenmerkt zich door een zekere mate van ongebondenheid, van verzet tegen onderwerping aan het gezag van de grotere sociale groep. Dit uit zich niet alleen in het ontbreken van hoofden, in de afwezigheid van grote organisatievormen, maar ook en vooral in de neiging tot het zich onttrekken aan de grotere groep, door met enkele familieleden zich af te scheiden en op afgelegen plaatsen een eenzaam leven te gaan leiden, ongehinderd (behalve door de angst) en ongecontroleerd, een leven vol van vrijheid, maar ook een arm leven, zonder vertier, zonder hulp van anderen en daarom een zeer primitief leven.'*

Ongebondenheid en afhankelijkheid

Dat zware bestaan werd – en wordt ten dele nog – geleid in kleine groepen. Demografisch onderzoek in de jaren vijftig wees uit dat 55 procent van het totale aantal dorpen minder dan 100 inwoners, en 38,3 procent tussen de 100 en 300 inwoners telde. Ruim 93 procent had dus een inwonertal van minder dan 300. Die kleinschaligheid is uit nood geboren. De Papoea's moesten het met zeer beperkte technische middelen rooien in een uiterst onvriende-

* Prof.dr. J. van Baal (1909-1993) was 22 jaar werkzaam bij het Binnenlands Bestuur van Nederlands Indië en Nederlands Nieuw-Guinea en doceerde daarna culturele antropologie aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Hij promoveerde in 1934 in Leiden op een proefschrift over de Marind-anim van Zuid-Nieuw-Guinea en werd in 1936 controleur in Merauke. In de jaren 1953-1958 was hij gouverneur van Nederlands Nieuw-Guinea. De aangehaalde passages zijn ontleend aan zijn essay 'Algemene sociaal-culturele beschouwingen', opgenomen in W.C. Klein (red.), *Nieuw-Guinea*, deel 1, 1953.

lijke omgeving: steile bergruggen, moeilijk begaanbare moerassen en dichte wouden. De antropoloog J. Pouwer* zette de natuurlijke obstakels op een rij: 'In moerasgebieden moet men heen en weer trekken tussen sagobossen en viswater. In het heuvel- en berglandschap is ladangbouw, dus extensieve benutting van de grond, de enige mogelijkheid. De bodem is arm aan mineralen, zodat de vruchtbaarheid vooral afhangt van regenval en humuslaag. Die laatste wordt telkens bedreigd – vooral na openlegging – door afspoeling en erosie. Intensieve benutting van de grond is in deze omstandigheden meestal niet mogelijk. Verder zijn vlakten uitzonderingen en liggen de bruikbare gronden dikwijls sterk verspreid. Veel terrein is ongeschikt, onbereikbaar of te geaccidenteerd.'

Dit alles maakt het ontstaan van omvangrijke gemeenschappen moeilijk, zo niet onmogelijk. Pouwer: 'Heen en weer trekken verdraagt zich niet met een grote omvang van de groep. Extensieve benutting van verspreid liggende gronden gaat concentratie van bevolking tegen, want dan zou men te ver van de tuinen wonen. Typerend voor het traditionele Nieuw-Guinea is dus niet het dorp, maar de buurtschap.'

Daar komt bij dat de Papoea's, met uitzondering van de Biakkers, Numforezen en andere kustbewoners van de Geelvinkbaai, geen ijzer kenden en de kunst van het smeden niet machtig waren. Hun stenen werktuigen waren eenvoudig, omdat een ingewikkelde bewerking van steen het gebruik van metaal vereist.

Als gevolg van voortdurende oorlogen, een hoge kindersterfte, ondervoeding, een eenzijdig dieet en een geringe weerstand tegen ziekten als longontsteking en malaria kenden de Papoeasamenlevingen bijna geen demografische groei. Dit hangt ook samen met de traditionele arbeidsverdeling naar sekse. De vrouw nam (en neemt) een sleutelpositie in bij de voedselvoorziening. De verzorging van zuigelingen betekende voor haar dan ook een grote last of zelfs overbelasting en werkte zuigelingenmoord, tweelingmoord en abortus in de hand. Danivrouwen in de Baliemvallei kennen vanouds een vorm van geboorteregeling om de handen vrij te kunnen houden voor het werk in de tuinen.

* Deze passages zijn ontleend aan Pouwers artikel 'Fundamentele factoren en algemene tendenzen in Papoea-culturen', dat verscheen in *Nieuw-Guinea Studiën*, jrg. 5, 1961.

Gaven de uitblijvende economische en bevolkingsgroei deze samenlevingen een statisch karakter, hun dynamiek school in het individualisme van de Papoea. Professor G.J. Held noemde hem in 1951 een 'cultuurimprovisator', een personage dat zich makkelijk aanpast en dingen overneemt, maar zijn sociale systeem nooit uitwerkt tot iets afgeronds, tot een voltooide vorm. Van Baal vond deze typering niet onjuist, maar vroeg zich af: waarom is hij dat? Zijn antwoord: de Papoea is een individualist, is geneigd zich te onttrekken aan de dwang van de samenleving, splitst zich telkens af en vertoont een voorkeur voor het leven in kleine groepjes. En daarom, omdat hij zich onttrekt en wegtrekt, moet hij wel improviseren.

Deze dynamiek en die vrijheidsdrang moeten we ons niet te mooi voorstellen. De Papoea's zaten bekneld tussen ongebondenheid en afhankelijkheid. De technische mogelijkheden waren beperkt en de gemeenschappen waren klein, zodat men voor overleving steeds was aangewezen op anderen. De Papoea kreeg van jongs af aan ingeprent dat hij het zelf moest doen, zijn eigen leven moest maken. Dat aangeleerde individualisme stuitte in die kleine kring op grenzen, want daarbinnen móést men wel contacten onderhouden. Pouwer schreef in 1961: 'Ter wille van de lieve vrede en gezien de onderlinge afhankelijkheid blijven vele, onvermijdelijke grieven en tegenstellingen onder de oppervlakte voortsmeulen totdat op een gegeven moment alles tot uitbarsting komt en er heftige ruzies ontstaan die niet zelden leiden tot afsplitsingen en vertrek. Of men vermijdt conflicten en trekt er op een goede dag tussenuit.' Wat de eigenzinnige pionier wachtte, was het vijandige bos.

Het bovenstaande laat zich samenvatten in een tafereel dat men nog dagelijks kan gadeslaan aan de oevers van het Sentanimeer, even ten westen van Jayapura. Kort na zonsopkomst, als er nog nevelflarden hangen tussen de heuvels om het meer en alleen het geluid van een pagaai die in het gladde wateroppervlak wordt gestoken de ochtendstilte verbreekt, werpt een Sentanimoeder haar visnet uit. In haar uit een boomstam gehakte prauw lijkt ze alleen op het uitgestrekte meer. Niet helemaal. Aan het andere uiteinde van het bootje zit een peuter, die om aandacht zeurt. Moeder concentreert zich op haar net, zegt niets en laat zo haar kind weten dat het zich maar even zelf moet redden. 'Mama Papua' zoekt voedsel voor haar familie en voedt tussen de bedrijven door de volgende generatie op tot zelfstandigheid.

Sterke mannen, zwakke leiders

'Mama Papua' vist, bewerkt de grond en is de steunpilaar van de gemeenschap, maar zij heeft niets te vertellen. Macht is een mannenzaak. Dominante mannen worden door Papoea's bewonderd, maar ook gewantrouwd. Macht en rijkdom zijn in hun ogen beperkt voorradig. Wie er veel van heeft, doet anderen te kort, tenzij hij weet te delen. Een echte leider heeft veel varkens, vrouwen en geld, want daaruit blijkt zijn uitnemendheid, maar zijn leiderschap wordt alleen geduld en gehoorzaamd als hij de minder krachtigen, dapperen of rijken om zich heen laat meegenieten van zijn overvloed. Deze norm wordt overal toegepast, of een leider zijn positie nu dankt aan persoonlijke kwaliteiten, de traditionele positie van zijn clan, een erfelijke titel of een aanstelling van hogerhand.

Papoea's kennen leiders in soorten. De Biakse antropoloog J.R. Mansoben deed er onderzoek naar. Hij onderscheidde vier leiderstypen in Westelijk Nieuw-Guinea: *big men* – 'sterke mannen' – die uitmunten in kracht, dapperheid en welsprekendheid, hoofden van verwantengroepen, houders en/of erfgenamen van door machten buiten Papoea verleende titels, en een combinatie van de eerste drie, bij wie zowel verdienste, afstamming als benoeming een rol speelt.

Het eerste type, mannen die hun gezag zelf hebben verworven, overheerst in het Centrale Bergland, maar bestaat ook bij de Asmat en de Muyu van het zuidoosten. Het prototype is de *kain* van de Baliemvallei en de omringende bergen. Dit zijn doorgaans stevig gebouwde kerels, grote redenaars en gewiekste diplomaten, ze hebben veel vrouwen en varkens, tonen moed in de oorlog, maar ze zijn ook edelmoedig. Het zijn potentaten, ze oefenen de macht alleen uit, maar verpakken hun dwingelandij in vrijgevigheid en welsprekendheid. Het komt voor dat de zoon van een *kain* opklimt tot dezelfde status, maar vanzelfsprekend is dit nooit. Een leider moet zich bewijzen, anders is het snel met hem gedaan.

Heel anders is het gesteld met de *raja* in het Fakfakse, in Kaimana en op de Raja Ampat-eilanden. De *raja*-titel gaat over van vader op oudste zoon. Beschikt de laatste niet over de vereiste kwaliteiten, dan gaat de titel naar een jongere broer of een naaste verwant van vader. De macht blijft via een systeem van overerving binnen dezelfde verwantengroep. Deze koninkjes houden er een bureaucratie op na, die de bestuurszaken behartigt en een arbeidsverdeling kent. Zo zijn er functionarissen voor ceremonies, voor de

heffing van belastingen en voor de veiligheid. Ook deze ambten blijven elk binnen één clan. De macht van de *raja* strekt zich uit over een nauwkeurig omschreven gebied. Alle inwoners, ook niet-leden van de heersende clan en nieuwkomers, hebben zich te richten naar de *raja*.

Ook in de dorpen rond de Humboldtbaai en aan het Sentanimeer erven leiders hun machtspositie, maar zij worden alleen gehoorzaamd door hun clangenoten. Deze leiders zijn eigenlijk familieoudsten, maar dan wel van heel grote families, die hun afkomst traceren tot dezelfde voorouder, vele generaties terug, vaak een mythische figuur. Die verwantengroep vertakte zich in de loop der tijden in subclans met verschillende namen, maar die vallen alle onder het gezag van de clanleider. Die positie blijft binnen de subclan die rechtstreeks afstamt van de grondlegger. De macht van deze leiders is beperkt tot het woongebied van de clan en zijn vertakkingen. In de kampongs aan de Humboldtbaai dragen clanleiders de titels *chrei* (op het eilandje Kayu Pulau) en *charsori* (in het kustdorp Tobati). Rond het Sentanimeer heten zij *ondoafi* of *ondofolo*.

In de Geelvinkbaai, zowel aan de kust als op de eilanden (zoals Biak), bestaat zowel overgeërfde als verworven macht en vertoont het leiderschap dus een mengvorm. Bij de Biakkers gaat de titel *manseren mnu* (letterlijk: heer van de grond) binnen één bepaalde clan over van vader op zoon. Deze notabele regelt de interne aangelegenheden van het dorp – welzijn, grondzaken – en onderhoudt de contacten met de buitenwereld. Buiten clan of dorp heeft hij geen invloed. De Biakkers kennen ook de figuur van de *mambri* (held, oorlogsleider). Dit zijn mannetjesputters, die hun durf hebben bewezen op rooftochten overzee of in de oorlog. Aan dit charisma ontlenen zij ook politieke macht, want zij trekken volgelingen, niet alleen in hun eigen dorp of clan, maar ook daarbuiten.

In weerwil van het respect dat sterke en wijze mannen genieten, is leiderschap binnen de Papoeagemeenschappen een broze aangelegenheid. Het is versplinterd, want het beheerst een beperkt gebied of een relatief kleine groep, en het is vaak heel vergankelijk. Een sterke man die de macht door successen heeft verworven, kan die door fouten weer verspelen. De enige streken van Westelijk Nieuw-Guinea waar een tamelijk stabiel gezag bestaat, dat zich uitstrekt over een aanzienlijk gebied, zijn de zuidwestkust (Fakfak, Kaimana) en de Raja Ampat-eilanden. Dit is het overgangsgebied met de Molukse cultuursfeer, die een sterk overgeërfd leiderschap kent en

die al sinds mensenheugenis handel drijft met de westkust van Nieuw-Guinea. Het staat wel vast dat de titel *raja* aan lokale leiders in Onin (Fakfak) is verleend door Zuid-Molukse vorsten.

De Molukse connectie

De kustgemeenschappen, met name die in en langs de Geelvinkbaai, hielden de deur van 'Irian' op een kier en introduceerden met hun rooftochten, die zich zelfs uitstrekten tot Sulawesi en Java, goederen van vreemde oorsprong, zoals Chinese vazen, blauwe porseleinen borden en koperen gongs, die bij het ruilverkeer langs de noordkust een belangrijke rol gingen spelen. De *kain timur* (doeken uit het oosten, waaronder Timor) die zij van hun handelsreizen meebrachten, namen een centrale plaats in bij de ceremonies in het binnenland van de Vogelkop.

Omgekeerd attendeerden de Biakkers met hun handels- en oorlogsprauwen de meer westelijk gelegen Molukse vorstendommetjes op het bestaan der 'Papoese eilanden'. Deze naam verwees, zoals gezegd, oorspronkelijk naar de archipel die de natuurlijke brug vormt tussen de Molukken en het vasteland van Nieuw-Guinea en die Raja Ampat, Viervorsteneilanden, wordt genoemd: Waigeo, Batanta, Salawati en Misool. Deze eilanden werden al geruime tijd voor de komst van westerse zeevaarders gekoloniseerd door Biakkers.

Volgens Biakse mythen waren de 'vier vorsten' rechtstreekse nakomelingen van de Biakse held Gura Besi. Dit personage beweegt zich in het grensgebied van legende en historie. Gura Besi moet geleefd hebben rond het jaar 1500, want de vrouw die hij huwde, was een dochter van sultan Jamaluddin, de eerste moslimvorst die van 1495 tot 1512 over het specerijeneilandje Tidore heerste. Volgens de mythe meldde Gura Besi zich, tijdens een trektocht naar het westen, bij het Tidorese hof. De Nederlandse zendeling en antropoloog F.C. Kamma* schreef het verhaal in 1948 op.

'Gura Besi begroette de sultan met een "Djow, djow! (Heer!)" De vorst blikte op dat moment in paniek naar de horizon, die wemelde van de witte

* Dominee dr. F. C. Kamma werkte van 1931 tot 1962, met enkele korte onderbrekingen, als zendeling in Nieuw-Guinea en geldt als een kenner van de Biaks-Numfoorse cultuur. Hij promoveerde in 1954 in Leiden op het proefschrift *De Messiaanse Koréri-bewegingen in het Biaks-Noemfoorse cultuurgebied.*

stippen. Het waren de prauwzeilen van de oorlogsvloot uit Jailolo [een vorstendom op Noord-Halmahera, tegenwoordig deel van de provincie Noordelijke Molukken]. Gura Besi toonde zich geheel niet geïmponeerd door deze overmacht en de sultan vroeg wie hij was. Wah, kende de sultan dan niet het grote land en de vele eilanden, met de talloze volken, die prauwen bij tientallen konden bemannen en verre reizen maakten? De sultan kende dit land maar al te goed. Het was het land waar zijn onderdanen hun slaven roofden, maar dit verzweeg hij wijselijk. Toen beloofde de sultan de Biakse held de hand van zijn dochter als hij zou willen helpen de vloot uit Jailolo te verslaan. Gura Besi trok slechts zijn wenkbrauwen op en riep zijn mannen.'

De 'zeeslag' zou zich als volgt hebben voltrokken: 'De prauwen uit Jailolo verspreiden zich voor het maken van een omsingelende beweging. Maar Gura Besi begrijpt wat zij willen en laat op de linkerflank aansturen. Met grote snelheid jaagt de Biakse prauw door het water, de dreunende slag der pagaaien begeleidt het opspattende water voor de boeg. Vlak voor de eerste prauwen houdt hij af, zodat hij juist buiten het bereik der Jailolopijlen blijft. Nu heeft hij de prauwen in één lijn voor zich. Dan springt Gura Besi op, hij grijpt zijn boog, legt de pijl en spant de pees. De pijl snort in flitsende vaart op haar doel af en doorboort de voorste man, maar de snelheid is zo groot dat ze zonder vaart te verliezen achtereenvolgens alle schepelingen treft, overvliegt van prauw tot prauw en niet tot stilstand komt voordat alle Jailolokrijgers doorboord zijn.'

Zo werd de schone sultansdochter, prinses Boki Tabai, aan boord gedragen van Gura Besi's prauw. Maar voordat hij haar naar zijn land mocht voeren, besprak de sultan met hem een politieke aangelegenheid. Gura Besi zou koning worden over de ('Papoese') eilanden en de sultan zou hem helpen zijn macht te vestigen. Wel zou hij vazal van Tidore blijven en schatting moeten betalen, elke oostmoesson, maar dit zouden immers de volken opbrengen die hij aan zich onderwierp? Met deze belofte keerde Gura Besi terug naar zijn land en het paar vestigde zich op Waigeo, de noordelijkste van de Raja Ampat-eilanden.

Volgens de overlevering hadden Gura Besi en prinses Boki Tabai vier zonen. Een variant van de legende verhaalt dat zij geboren werden uit krokodilleneieren die het paar tijdens een roeitocht vond aan de oever van een riviertje en die Gura Besi op verzoek van de prinses niet meteen verorberde. Toen ze eenmaal volwassen waren, kregen de vier prinsen ruzie. Zij gingen

ieder huns weegs en werden vorsten van Waigeo, Salawati, Batanta en Misool. Met dit verhaal verklaren de Biakkers het bestaan van de vier (Biakse) vorsten, de Raja Ampat.

De mythe over Gura Besi's 'onderwerping' aan de sultan van Tidore is waarschijnlijk een verklaring achteraf van de latere schatplichtigheid. Tidore deed pas in de zeventiende eeuw, met de zegen en de steun van de Nederlanders, gezag gelden op de Raja Ampat-eilanden en nabijgelegen plaatsen aan de westkust van Nieuw-Guinea. Andere vorsten en hoofden in de Molukken dreven met de zogenoemde 'Papoese eilanden' al eerder een geregelde handel: in massooibast (een geneeskrachtige, aromatische boomschors), sago, wilde nootmuskaat en niet in de laatste plaats Papoeaslaven.

In 1565 berichtten Portugese jezuïeten dat de sultan van het ten zuidwesten van Halmahera gelegen Molukse eiland Bacan 'zeer bevriend' was met enkele 'Papoeavorsten' en zij noemden in dit verband plaatsnamen die lijken te verwijzen naar Misool, Waigeo en het westen van de Vogelkop. Uit een contract van 1609 tussen de sultan van Bacan en de Verenigde Oost-Indische Compagnie blijkt dat er een overeenkomst bestond tussen de sultan en de *raja* van Misool die Bacan de alleenhandel met dit Papoese eiland verzekerde. Pas later nam het sultanaat Tidore deze invloedssfeer met Nederlandse hulp over en ging het de Raja Ampat en de noordkust van de Vogelkop als schatplichtig beschouwen. De sultan verleende plaatselijke Biakse 'vorsten' als tegenprestatie de titel van *sengaji*, districtshoofd in zijn naam.

Het was via de 'Molukse connectie' dat de islam zijn intrede deed op de Raja Ampat en in westelijke kustgebieden van Nieuwe Guinea. Enkele Biakse *sengaji* gingen over naar de islam, maar over het algemeen weigerden de Biakkers moslim te worden. Via handelscontacten met Zuid-Molukse eilanden als Seram, Seram Laut en Goram kwam de islam ook naar nabijgelegen streken aan de zuidwestkust van Nieuw-Guinea, zoals het schiereiland Onin in het huidige regentschap Fakfak. De islamisering van enkele kuststreken ging nog eeuwen door nadat Nieuw-Guinea in contact was gekomen met Europeanen.

Deze westelijke connectie van Nieuw-Guinea was een wisselwerking tussen Papoease – meest Biakse – handelsexpedities en kaapvaart en de vraag van Molukse vorstendommetjes naar bosproducten en slaven. Het verhaal dat de vorst van het specerijeneilandje Tidore, die al spoedig een zetbaas zou worden van Nederlandse kooplieden en bestuurders, daadwerkelijk gezag uitoe-

fende over Westelijk Nieuw-Guinea, zou in de eeuwen daarna uitgroeien tot een mythe. Niet zozeer historie, in verhaalvorm gegoten door een volk van vertellers, alswel een twijfelachtig verhaal dat nieuwkomers in deze streken te pas en te onpas zouden gebruiken als argument voor hun eigen aanspraken. In het eerste hoofdstuk zullen we zien hoe dit verhaal een eigen leven ging leiden.

HOOFDSTUK I

Massooibast en slaven (1500-1885)

Rond het jaar 1500 doemt de kustlijn van 'Irian' op uit de nevelen van mythen en legenden en komen in de Aziatische kronieken vaag vermelde oorden in de kijkers van westerse zeevaarders. De Europeanen maakten tegen wil en dank kennis met de wereld der Papoea's. Zij waren zich niet bewust van het bestaan van dit grote eiland en dachten dat het deel uitmaakte van het legendarische 'Terra Australis Incognita' (het onbekende zuidland), later beter bekend als Australië. De ontdekking berustte op toeval, want Portugezen en Spanjaarden waren op zoek naar 'Maluco', de Molukse teeltgebieden van kostbare kruidnagelen, nootmuskaat en foelie. In 1511 of 1512 schijnen de Portugese commandeurs Antonio d'Abreu en Francisco Serrano het uitgestrekte eiland voor het eerst van een afstand te hebben gezien. Ze gingen er niet aan land en meer is van deze 'ontdekking' dan ook niet bekend.

De eerste Europeaan die voet aan wal zette op het onbekende eiland, was eveneens een Portugees. De Portugezen kregen een steunpunt in de specerijeneilanden toen de vorst van het kruidnageleilandje Ternate hun in 1510 om hulp vroeg in de strijd met rivaal Tidore. In 1526 werd Jorge de Menezes benoemd tot gouverneur van Ternate. Toen hij vanuit Malakka scheep ging naar zijn nieuwe standplaats, dreef zijn schip door wind en stroom in oostelijke richting af. De Menezes vond aan een onbekende kust een goede haven, die volgens zijn verslag 'Versija' heette, en wachtte hier van eind 1526 tot mei 1527 een gunstige moesson af. Historici menen dat De Menezes gebivakkeerd heeft in Warsai, een Biakse nederzetting op de noordelijke Vogelkop. Hij repte voor het eerst van 'Ilhas dos Papuas' (Papoese eilanden). Misschien dacht hij dat hij zich bevond op een van de Viervorsteneilanden. Hoe dit ook zij, het gebied dat onder deze benaming werd begrepen, werd aldus uitgebreid van de Raja Ampat naar het 'vasteland'.

Ook de Spanjaarden, die in het kielzog van de Portugezen opdoken in de warme wateren rond de Molukken, stieten min of meer per ongeluk op het nieuwe land. Zij hadden vaste voet gekregen in de specerijenarchipel door

gemene zaak te maken met Tidore tegen Ternate. In 1528 werd Alvaro de Saavedra Ceron door de Spaanse gouverneur van Tidore naar Nieuw Spanje (Mexico) gestuurd. Op 3 juni liet hij de trossen losgooien en na een maand varen moest hij met zijn schip, de Florida, op gunstige wind wachten bij een eiland dat hij 'Isla del Oro' (goudeiland) noemde. Historici zijn het erover eens dat het in de Geelvinkbaaai lag, maar twisten erover of het een der Schouteneilanden was of Japen. De Saavedra verbleef een maand onder de eilandbewoners, die hij omschreef als 'naakte zwarten', die overigens wel ijzeren werktuigen bleken te hebben.

Niet lang daarna werd het onbekende eiland gedoopt en opgeëist voor een verre vorst. Ook deze doorbraak berustte op toeval. De Spaanse gezagvoerder Iñigo Ortiz de Retes vertrok op 16 mei 1545 met het schip de San Juan van Tidore naar Mexico. Hij keerde op 3 oktober onverrichter zake terug, maar had intussen geschiedenis gemaakt. Het journaal van Ortiz de Retes vermeldt dat men op 16 juni 'aankwam bij een eiland, waar elf kleinere omheen lagen. Van het grootste roeiden 23 prauwen, met Papoes bemand, naar hen toe en gaven hun door tekens te kennen, dat het schip in een baai van het eiland voor anker moest gaan, doch toen men doorzeilde, schoten zij pijlen af om dit te beletten, maar werden door het geschut verdreven'. Latere geschiedschrijvers concludeerden dat Ortiz en de zijnen op Biak en de Padaido-eilanden waren gestuit.

Het journaal vervolgt: 'Na deze eilanden voorbij gevaren te zijn, kreeg men ten oosten daarvan een ander zeer groot eiland in het gezicht, met hoog land en een zeer schoon voorkomen, waar wij 230 mijlen langs voeren zonder het einde te kunnen zien. [...] De volgende dag bevond men zich op 2 graden zuiderbreedte vlak bij de kust. De 18de voer men een eilandje voorbij dat men "La Ballena" [de walvis] noemde, en de 20ste ging het schip op dezelfde breedte voor anker aan de monding van een rivier op het grote eiland om water en brandhout in te nemen, hetgeen niemand belette, daar de kust hier onbewoond was. Het was hier dat de kapitein bezit nam van het eiland voor de Spaanse kroon, en het de naam "Nueva Guinea" gaf.' Hij koos voor 'Nieuw-Guinea' omdat de bewoners volgens hem sterke gelijkenis vertoonden met die van het West-Afrikaanse Guinee. Op 20 juni plantte Ortiz de Retes de Spaanse vlag. Hij moet op dat moment even ten oosten van de monding van de Mamberamo hebben gestaan.

'Meest swert'

Berustten de zestiende-eeuwse ontdekkingen van stukjes Nieuw-Guinea door Spanjaarden en Portugezen hoofdzakelijk op toeval, in de zeventiende eeuw gingen de Nederlanders met opzet op reis 'tot het ontdecken van het groote landt van Nova Guinea en andere onbekende Oost- en Suyderlanden'. Die kenden zij slechts zeer ten dele uit verslagen van hun Iberische concurrenten. De in 1602 opgerichte Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) had velerlei motieven om deze kusten te verkennen. In de eerste plaats was zij benieuwd naar de hier voorhanden producten en de bereidheid van de bevolking handel te drijven met de Compagnie. Ook stelde men belang in een mogelijke doorvaartroute tussen Nieuw-Guinea en het grote Zuidland (Australië).* Niet in de laatste plaats wenste de VOC haar kruidnagelmonopolie te beschermen door vernietiging van eventuele nagelbomen op de 'Papoese eilanden' en de vaste wal van Nieuw-Guinea. Of die er waren, wist men niet.

De eerste steen onder het kruidnagelmonopolie – volgens de bewindhebbers der Compagnie, de Heren Zeventien, 'het principaele wit waernaer wij schieten' – werd gelegd in 1605, toen Compagniestroepen de Portugezen verdreven van het eiland Ambon. Op de ruïnes van de Portugese vesting bouwden de Nederlanders Fort Victoria (overwinning). Vervolgens tekenden de hoofden van 'Amboyna' een 'eeuwig verbond' met de VOC. In dit contract zwoeren zij 'soo langhe als wy leven' trouw aan de Staten-Generaal, prins Maurits en de gouverneur van Ambon. Dat was mooi, maar het ging de bewindhebbers om deze passage: 'Van gelycken sweeren wy voorts, dat wy aen niemant eenige naghelen sullen verkoopen als aen de Hollanders.'

Om hun aanspraken kracht bij te zetten moesten de Nederlanders zich eerst ontdoen van hun Europese rivalen. Nadat de VOC in 1605 een einde had gemaakt aan de Molukse avonturen van Lissabon, resteerden de Engelsen en Spanjaarden. Het personeel van een Engels pakhuis op Ambon, dat zich een aandeel in de kruidnagelhandel had verworven door hogere prijzen te betalen dan de VOC, werd in 1623 door de Nederlanders beschuldigd van samenzwering. Van de twintig Engelsen werden er achttien gedood. Daarop verlegden de Britse geldschieters hun aandacht naar India.

* Deze route werd in 1606 ontdekt door de laatste Spaanse ontdekkingsreiziger in deze wateren, Luis Vaez de Torres, en draagt nog steeds diens naam: Straat Torres.

Intussen hadden de Nederlanden zich verenigd in een opstand tegen de Spaanse koning en deze Europese oorlog werd voortgezet in de Molukken. Een halve eeuw lang vochten Hollanders en Spanjaarden hun geschillen uit met behulp van Molukse bondgenoten, waarbij Spanje Tidore en de VOC Ternate steunde. De Nederlanders kregen uiteindelijk beide vorsten op hun hand door contracten af te sluiten die zeer voordelig waren voor de sultans. De VOC verbood in 1650 het verbouwen van kruidnagelen buiten Ambon. Als schadeloosstelling betaalde de Compagnie 3000 pond aan de sultan van Ternate en 550 pond aan de sultan van Tidore. Sindsdien werden 'vrije jongens', die kruidnagelen bleven verbouwen en verhandelen op andere eilanden dan Ambon, door VOC-troepen over de kling gejaagd en werden links en rechts 'wilde' bomen gekapt. De Spanjaarden raakten geïsoleerd, zodat, in de woorden van de negentiende-eeuwse onderzoeker kolonel A. Haga, 'de trotse Castilianen in 1663 met hunnen geheelen omslag opgekraamd en naar Manilla verhuisd zijn, zonder de minste possessie achter te laten'.

Intussen was de Compagnie naspeuringen begonnen naar de mogelijkheden die Nieuw-Guinea bood. De eerste ontdekkingstocht werd ondernomen in het jaar 1606 met het schip Duyfke onder gezag van Willem Jansz. van Amsterdam, die langs de zuidwestkust van Nieuw-Guinea voer, de monding van de rivier de Digul ontdekte en ook de Kei- en Aru-eilanden aandeed. Omdat het journaal verloren is gegaan, zijn niet veel bijzonderheden bekend, maar volgens Haga waren de berichten niet opbeurend: 'De landen die men gezien had, waren meerendeels woest en hier en daar door wilde, wrede, zwarte, barbaarsche menschen bewoond, die eenige van onze matrozen [elf van de dertig die aan land gingen] doodgeslagen hebben.* Geen wonder, dat men onder deze omstandigheden weinig of niets van het land en de bewoners vernemen konde, zoodat de vruchten van de reis, die bovendien wegens gebrek aan vivres en andere noodwendigheden bekort moest worden, luttel waren.'

In 1615 kregen Jacob le Maire en Willem Cornelisz. Schouten van de door Isaac le Maire opgerichte en te Hoorn gevestigde Australische Compagnie opdracht om langs een andere dan de in het octrooi tussen Staten-Generaal

* Niet alleen kolonel Haga vereenzelvigt zich met landgenoten van eeuwen her. Tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw repten Nederlandse historici die schreven over de verrichtingen van Nederlanders overzee van 'de onzen'.

en VOC vastgelegde route naar de Molukken te varen en zo het recht te verwerven de VOC concurrentie aan te doen. Zij verlieten de rede van Texel met het schip de Eendracht en het jacht Hoorn, voeren langs Kaap Hoorn de Stille Oceaan in en peilden op 19 juni 1616 de oostkust van Nieuw Ierland, het grootste eiland van de huidige Bismarck-archipel. Op 9 juli ankerde men in een baai op 4 graden zuiderbreedte. Het journaal: '... voorseecker Nova Guinea; de Inwoonders zijn ghenaamt Papoos, meest swert...' De noordkust werd afgezeild benoorden de Schouteneilanden – later naar Willem genoemd – en Waigeo. De Hoorn verging en in Batavia werd de Eendracht verbeurd verklaard, wat het einde betekende van de vermetele Australische Compagnie.

Menselijke have

Het specerijenmonopolie diende tot elke prijs te worden gehandhaafd, en de prijs was hoog. In 1621 trad gouverneur-generaal Jan Pietersz. Coen meedogenloos op tegen de weerspannige bewoners van de Banda-eilanden, het centrum van de foelie- en nootmuskaatteelt. De Bandanezen voelden er namelijk niets voor alleen zaken te doen met de VOC. Coen liet 44 notabelen onthoofden en vierendelen en de meeste Bandanezen deporteren. Duizenden mannen, vrouwen en kinderen kwamen om. Op Banda bleven maar 600 van de 15 000 autochtonen achter. Dit was zelfs de kil-berekenende bewindhebbers van de Compagnie te machtig. 'Laet het eens ende genoegh wesen. Wij hadden wel gewenst, dattet met gematichder middelen hadde connen beslist werden... [...] 't Sal wel ontsagt, maar geen gunst baren. Die 'r veel doet vresen, moet veel vresen. De geslagen wonden moet men met alle sachtichheijt soeken te verbinden.'

De heren herstelden zich snel van de schok en vroegen zich hardop af wie na deze genocide de nootmuskaatperken op Banda moest bewerken. Daar werd iets op gevonden. Volgens een onderzoeksrapport van het Nederlandse ministerie van Financiën uit 1820, dat de balans opmaakte van twee eeuwen monopoliestelsel, werd 'gouverneur Sonck (van Banda) gemagtigd tot eene vrije uitdeling van landen aan degenen die aannamen om ze door slaven te doen bewerken'. En zo werd de blik opnieuw gericht naar het grote eiland ten oosten van de Molukken.

Coen besloot dat het hoog tijd was om deze onbekende kusten aan een degelijk onderzoek te onderwerpen. Op 29 september 1622 werd besloten de

commandeur Jan Vos met twee schepen oostwaarts te zenden. Zijn gedetailleerde instructie is bewaard en vermeldt onder meer 'contact te zoeken met hunne vorsten en stenen colomnen [zuilen] op te richten'. Men mocht de bevolking geen overlast aandoen, heette het, maar het venijn zat in de staart: 'Ter plaatse, waar gijlieden volk bejegent, zult met behendigheid of anderszins eenige volwassenen, inzonderheid jonge knechtkens en meiskens, zien te bekomen om dezelve alhier op te trekken en wanneer gelegen komt, weder op voors. quartieren te mogen gebruiken.' De instructie maakte van Vos, behalve ontdekkingsreiziger, ook slavenhaler, maar de reis ging na allerlei tegenslagen niet door.

In 1623 stuurde de gouverneur van Ambon de jachten Arnhem en Pera naar het oosten. Commandeur Jan Carstensz kreeg dezelfde instructie als Vos; ook hij werd geacht menselijke have mee te brengen. Tijdens deze tocht zag Carstensz vanuit de Arafurazee sneeuw blinken in de tropenzon. Verbaasd noteerde hij in zijn journaal: 'Overhooch geberchte dat op vele plaetsen wit met snee bedeckt lach, wesende certain wat vremts als op bergen, soo na de linie equinoctalis [evenaar] gelegen, snee te hebben.' Carstensz zag, als eerste westerling, de later naar hem genoemde Carstensztoppen, de hoogste bergen tussen de Himalaya en de Andes. Zijn algemene indruk van de reis was niet positief. Er kon 'ten principale niet nuttelycx voor de Compagnie uytgerecht' worden in deze 'woeste stranden en landen, alle sober van diversche wilde wrede en arme brutale natiën bewoont'. Hij schrijft ook dat de mensen die hij had ontmoet schuw waren en dat hij hen 'met geen finesse so nae hebben connen lokken, van met stricken (die daertoe gemaeckt waeren) een à twee te vangen'.

De Compagnie had ook belangstelling voor de handel in aan deze kusten rijkelijk voorhanden massooibast, een aromatische boomschors waaruit een geneeskrachtige olie werd gewonnen die op Java en elders in Azië zeer gewild was. In 1636 kregen Gerrit Thomasz. Pool en Pieter Pietersz opdracht om namens de Compagnie deze 'negotie' in handen te krijgen. Zij zeilden met twee schepen langs de zuidkust tot aan de monding van de rivier de Otakwa, om en nabij de plaats waar de Amerikaanse mijnbouwfirma Freeport McMoRan tegenwoordig het koperconcentraat uit het sneeuwgebergte inscheept. Op 28 april 1636 ging Pool met een sloep aan wal bij Vlakke Hoek, een kaap ten oosten van de diepe inham die in de negentiende eeuw 'Etnabaai' zou worden genoemd. Hier werd hij door 'wel 100 wilden uit het

bosch, zwart van huid als de Kaffers van Angola, met zijn eigen houwer in stukken gehakt'. Pietersz keerde op 10 juli terug op Banda.

Intussen kregen de notenperken van Banda steeds dringender behoefte aan slaven. De pogingen van de VOC om die rechtstreeks in Nieuw-Guinea te halen, stuitten op Molukse slavenhalers. De bewoners van de Zuid-Molukse eilanden Seram, Seram Laut en Goram beheersten de handel met de zuidwestkust van Nieuw-Guinea, met name het schiereiland Onin (waar nu Fakfak ligt), maar ook kuststreken verder naar het oosten. Deze handel bestond vooral in ruil van stoffen, kralen en dergelijke tegen massooi en slaven. De handelaren-zeerovers van Oost-Seram en Goram hadden op de zuidwestkust een soort monopolie, dat was vastgelegd in overeenkomsten met plaatselijke hoofden. Deze zogenoemde *sosolot* zijn te beschouwen als concessies per kuststrook. Dit was, kortom, Moluks jachtterrein. De schuwheid van de kustbevolking, waarvan Carstensz repte, zal dan ook geboren zijn uit slechte ervaringen.

De Serammers en Gorammers waren niet van plan het de Hollandse indringers gemakkelijk te maken. Tussen 1650 en 1678 hebben VOC-kapiteins herhaaldelijk gepoogd scheepsladingen slaven te halen in Onin, maar zij visten voortdurend achter het net. Was er met een plaatselijk hoofd een overeenkomst gesloten voor de levering van enkele honderden slaven en de nodige massooibast, dan stelden de kapiteins die de beloofde partijen kwamen ophalen regelmatig vast dat anderen – vaak Gorammers – hen vóór waren geweest en dat de slavenverblijven leeg waren. Het gebeurde zelfs dat door Tidore uitgestuurde Papoea's de VOC in Onin concurrentie aandeden en de daar gehaalde slaven verkochten op Seram.

Jurisdictie

De joker in dit regionale spel van handel, kaapvaart en slavenroof waren de Papoea's van de Raja Ampat-eilanden. Zij hielden regelmatig rooftochten in de Molukken en dit baarde de Compagnie grote zorgen. De sultan van Tidore deed aanspraken gelden op deze archipel en dus dreigde de VOC het wangedrag van de Papoea's aan hem te vergelden. De vorst waste zijn handen in onschuld en verklaarde niet bij machte te zijn deze 'vazallen' tot de orde te roepen. Daar zat iets in, want van enig werkelijk gezag over de Papoea's was geen sprake, maar de sultan ging zelf niet vrijuit. Herhaaldelijk bleek dat hij de Papoease zeerovers naar streken dirigeerde waar wat te halen viel.

De VOC eiste, bij monde van gouverneur Arnold de Vlaming van Oudshoorn, dat de rovende Papoea's achtervolgd en verjaagd zouden worden 'zullende bij gebrek van dien, zowel op haar als op die zeeschuimers doen losbranden'. De Vlaming gaf in 1653 Simon Cos opdracht de Tidorees zoveel mogelijk afbreuk te doen en aan de Papoea's 'voor de Ed. Compagnie een nette rekening te vorderen'. De 'kapersnesten' Gebe en Weda, eilandjes tussen de oostpunt van Halmahera en Waigeo, werden platgebrand en vervolgens zeilde Cos oostwaarts, naar Waigeo en Salawati. De inwoners vluchtten, want zij wisten hoe laat het was. Er waren juist op last van Tidore vijftien oorlogsprauwen uitgevaren om de kust van Hitu (Noord-Ambon) onveilig te maken. Cos vertrok daarop ijlings naar Ambon en liet de Raja Ampat verder met rust. De VOC besloot de botte bijl te begraven en Tidore te beteugelen langs de weg der diplomatie.

Over de gebiedsaanspraken van de Molukse vorsten bestond grote onduidelijkheid. Om hieraan een eind te maken sloot de Compagnie in 1660 ook met hen een 'eeuwig verbond', waarin de grenzen werden vastgelegd. De VOC liet zich bij afsluiting van dit contract leiden door twee overwegingen. Voor handhaving van het monopolie was vernietiging van 'wilde' tuinen van het grootste belang en daartoe moest men de grenzen van ieders jurisdictie kennen. Bovendien wenste de Compagnie duidelijkheid over wie in welke wateren verantwoordelijk was voor het voorkomen en bestraffen van kaapvaart en andere roverij.

Omdat de door de VOC gesanctioneerde aanspraken van Tidore drie eeuwen later zouden worden uitgespeeld, citeer ik hier alleen de passage over het machtsgebied van deze vorst. Die luidt aldus: *'Onder de Koning van Tidore vallen ook de Papoeën, of alle eilanden van dien.'* Onderzoeker Haga schreef in 1884 het volgende commentaar bij dit contract: 'Uit eigen aanschouwing wisten de Nederlanders destijds niets – of nagenoeg niets, als men den tocht van Cos in 1653 niet negeeren wil – van de Papoesche eilanden af. Ze wisten dus eigenlijk niet, welk gebied het was, dat ze onder Tidore stelden, noch op welke gronden Tidore's rechten steunden.' In het volgende contract, uit 1667, blijkt nog steeds grote onduidelijkheid te bestaan over het machtsgebied van Tidore, want hierin wordt gerept van de 'Papaouse eylanden, voor sooveel die onder de gehoorsaemheyt van de cooningh van Tidoor sorteren'. Overigens is hier ook sprake van Tidore's verplichting om alle Papoease roverijen te voorkomen en te straffen. Het diplomatieke

mes sneed aan twee kanten: de VOC kon zich bij Tidore beklagen over álle Papoease misdrijven, terwijl Tidore zich meer macht kon aanmatigen dan het eigenlijk bezat.

In 1678 voer Johannes Keyts met drie schepen naar Onin, om witte plekken op de kaart in te vullen en profijtelijke contracten te sluiten. Keyts manoeuvreerde voorzichtig, ontzag de *sosolot* van de Gorammers en belegde vergaderingen met de kustbevolking, waar soms duizend mensen aan deelnamen. Het lukte hem een contract te sluiten en hij liet daarop plechtig de vlag der Compagnie hijsen. Keyts was behalve schipper en koopman ook amateur-dichter en rijmde, om uiting te geven aan zijn tevredenheid: 'Dus komt men door gedult, angst, moyt en arbeyts lust/ Tot de gewenste vree op dees Barbaerse kust.'

Contracten en beloften als deze bleken echter van weinig waarde. Langzaam maar zeker werd de VOC uit de kusthandel op Nieuw-Guinea verdreven door Gorammers en Papoea's. Die laatsten opereerden onder Tidorese vlag. De Tidorezen beriepen zich op de contracten van 1660 en 1667, die hun in ruil voor een belofte alle noten- en nagelbomen in hun gebied uit te roeien, het recht gaven op alleenhandel met de Papoese eilanden, 'voor zover die onder Tidore vallen'.

Wat begrepen moest worden onder 'Papoese eilanden', bleek steeds meer te gaan omvatten. Misool, een van de Raja Ampat, had intensieve bemoeienis met de slavenkust van Onin, dat wil zeggen het vasteland. Zoals we hebben gezien, had het Molukse sultanaat Bacan lang het alleenrecht op de handel met Misool, voordat het in 1660 door de VOC aan Tidore was toegekend. De sultan zag hierin aanleiding om zich te begeven in dit aldus vrijgekomen jachtterrein. Tot diep in de negentiende eeuw zuchtten in de Molukken Papoeaslaven. Hun herkomst liep uiteen van Onin tot de Biakse kolonies aan de noordkust van de Vogelkop en zij waren met goedvinden van Batavia gehaald door oorlogsprauwen onder Tidorese vlag.

Het is opmerkelijk dat in de oostelijke helft van Nieuw-Guinea slavernij niet voorkwam. De *Encyclopedie van Nederlandsch Oost-Indië* (deel IV) zegt dat de slavenjacht in Westelijk Nieuw-Guinea 'waarschijnlijk toe te schrijven is aan de invloed van Ternate [de zetel van de Nederlandse gouverneur c.q. resident; men doelt hier kennelijk op het onder hem ressorterende zelfbestuur van Tidore], waarmee het westelijke deel van het eiland sedert lang in verkeer is geweest'. De in stammenoorlogen veroverde menselijke buit vond gretig aftrek bij de westerburen.

Kapers op de kust

'Tegen het einde van de 17de eeuw,' schrijft Haga, 'was de onverschilligheid omtrent Nieuw-Guinea haast tot afkeer gestegen, nadat de Compagnie had moeten afzien van den rechtstreekschen handel in slaven en massooi, en burgers slechts met groot levensgevaar dien handel bleven drijven.' Er waren ginds geen belangrijke hoeveelheden specerijen aangetroffen en na de verdrijving van Portugezen en Spanjaarden waren deze ongastvrije kusten nooit door schepen van andere Europese landen bezocht. Op 16 oktober 1687 schreven de bewindhebbers der Compagnie het niet 'apparent' te achten dat 'vreemde natiën zich in de Oostersche kwartieren zouden vertonen of possessie nemen'. Niet lang daarna werd dit vertrouwen ernstig geschokt.

De achttiende eeuw werd ingeluid door de zeiltocht van een Britse zeevaarder, William Dampier, in de wateren rond Nieuw-Guinea. Dampier (1652-1715) was een kleurrijke figuur, die naam maakte als ontdekkingsreiziger en getalenteerd amateur-zeekaartenmaker. Hij stond lang te boek als piraat, maar hij maakte waarschijnlijk alleen gebruik van kaperschepen om verre reizen te kunnen maken. Als bemanningslid van het Britse piratenschip Cygnet, dat in januari 1688 landde op de kust van West-Australië, hield hij een gedetailleerd journaal bij, dat hij in 1697 publiceerde onder de titel *New Voyage Round the World*. Het boek werd razend populair en trok de aandacht van de Britse Admiraliteit. Die stelde hem in 1699 een schip, de HMS Roebuck, ter beschikking met de opdracht de wateren rond 'Nieuw Holland' (Australië) en Nieuw-Guinea te verkennen.

Zeilende vanaf Timor kreeg Dampier op nieuwjaarsdag 1700 de westkust van Nieuw-Guinea in zicht. Hij boog af naar het noorden en volgde een oostelijke koers tot hij het eiland New Hanover aan de oostpunt van Nieuw-Guinea bereikte. Dampier stelde vast dat het door hem gedoopte New Britain een eiland was, ontdekte de huidige Dampier Archipel ten noordwesten van Australië en twee zeestraten aan de noordkust van Nieuw-Guinea – de doorvaart tussen Waigeo en Batanta en die tussen New Britain en het eiland Umboi – die nu beide Straat Dampier heten. Hij beschreef deze reis in zijn *Voyage to New Holland* (Londen, 1703).

Zo kregen ook de bewindhebbers der Compagnie de maritieme wapenfeiten van Dampier onder ogen. Beducht dat een en ander aanleiding zou kunnen geven tot ontduiking van het specerijenmonopolie, besloten zij opnieuw een expeditie uit te rusten naar Nieuw-Guinea. Die bestond uit drie

schepen, waaronder het fregat Geelvink, en werd aangevoerd door Jacob Weyland. Zijn instructie van 20 januari 1705 begint aldus: 'Het woelen, spionneren en schrijven van den bekenden Engelschen reiziger William Dampier, als ook meer andere consideratiën hebben ons bewogen om ulieden van hier een kruistogt [verkenningstocht] te laten doen.'

Jacob Weyland bracht een groot deel van de noordkust in kaart, tot aan Kaap d'Urville en de delta van de Mamberamo, en verkende de 'Grote Inbogt' ten oosten van de Vogelkop die sindsdien Geelvinkbaai zou heten. Aan de noordkust van de Vogelkop trof men een 'negorij' (kampong) waarvan de bewoners niet alleen de Tidorese taal machtig waren, maar ook de sultan van Tidore 'voor haaren Heere' erkenden, 'alsoo zij nog onlangs eenigen tribut van slaven en amber aan zijnen affgezant nevens andere aangrensende Pappoa's hadden opgebragt'. Veel meer kennis over de bevolking levert Weylands verslag niet op. Wel slaagde hij erin een zestal Papoea's gevangen te nemen en hij sprak de hoop uit dat men wat wijzer zou worden zodra de gevangenen wat 'meer taalkundig' zouden zijn. De zes zijn naar Batavia gebracht en drie van hen werden naar Nederland gestuurd. Eén is daar overleden, de twee anderen werden in 1710 naar Banda gebracht, waar zij om burgerrecht verzochten. Beiden zijn op Banda gestorven.

De heren van de VOC waren door Weylands expeditie gestijfd in hun mening dat er nergens in Nieuw-Guinea specerijen verkrijgbaar waren. Ze waren ook gerustgesteld: de 'puur wild, boos en naeckt bevonden' bevolking zou eventuele sluikhandel of 'lorrendraaierij' bepaald niet aanmoedigen. De Compagnie putte ook moed uit de op 26 juni 1714 gesloten Vrede van Utrecht, die Spanje – in weerwil van de inbezitneming door Ortiz in 1545 – uitsloot van handelsverkeer met Nieuw-Guinea. Artikel 31 van het verdrag beperkte de Spaanse handel en scheepvaart tot het gebied waarin die tijdens de regeerperiode van Karel II (1665-1700) waren bedreven. Aangezien Spanje in die periode geen rechten had laten gelden in de wateren rond Nieuw-Guinea, was van die kant geen gevaar meer te duchten. De VOC had nog steeds het rijk alleen en zag geen reden om de onherbergzame oostflank van dat rijk, te weten Nieuw-Guinea, met meer dan sporadische bezoeken te vereren.

De passiviteit van de VOC ten opzichte van Nieuw-Guinea is goeddeels te verklaren uit genoemde overwegingen, maar hield ook verband met een toenemend gebrek aan schepen en volk. Halverwege de achttiende eeuw begon het verval van de Compagnie in de Molukken verontrustende vormen aan te

nemen. In 1746 stelde de VOC de (niet onder het monopolie vallende) 'burgervaart' tussen Banda, de Papoese eilanden en Nieuw-Guinea open op voorwaarde dat 'een ieder zich moet wachten daar zoodanig geweld te gebruiken, dat de Compagnie daar spuls aan krijgt', men eventuele nieuwe ontdekkingen niet openbaar zou maken dan aan de gouverneur in Ternate en alle daar ingenomen goederen in Batavia zou verhandelen. Een handjevol 'burgers' maakte hiervan gebruik en werd op de zuidwestkust goed ontvangen, mits men geen Seramse tolken meebracht. Kennelijk beseften de plaatselijke hoofden dat een en ander inbreuk maakte op de Seramse *sosolot* en door deze Maleise monopolisten zou worden gewroken. Verhandeld werden zeekomkommer, massooi, schildpadschilden, parels en paradijsvogelveren.

Intussen kwam er geen einde aan de rooftochten van Papoea's. In 1757 beliepen de schadeclaims van Ternataanse burgers en Compagniedienaren bij de sultan van Tidore liefst 50 000 rijksdaalders. De vorst was overigens niet van plan de vorderingen te honoreren. Hij beweerde dat zijn eigen onderdanen even goed beroofd werden als anderen en dat hij zou straffen als hij de schuldigen in handen zou krijgen. De macht van de VOC in de 'oosterkwartieren' nam zienderogen af en in de tweede helft van de eeuw verschenen er opnieuw vreemde vlaggen in deze wateren.

In 1766 kreeg de Fransman Louis Antoine de Bougainville opdracht om langs Kaap Hoorn door de Zuidzee naar Oost-Indië te varen. Op 11 augustus 1768, omstreeks 2 graden zuiderbreedte, kreeg men de kust van Nieuw-Guinea in zicht. De schepen bevonden zich even ten westen van de Humboldtbaai en de Bougainville zag enkele in het oog springende bergtoppen die hij 'de twee Cyclopen' noemde. De bergrug tussen de Humboldtbaai en de Tanah Merahbaai heet nog steeds Cycloopgebergte.

De befaamde zeevaarder James Cook zeilde in 1770 met de Endeavour door Straat Torres, de zeeëngte tussen Nieuw-Guinea en Australië. Op zoek naar zoet water verbleef hij enkele uren aan de monding van de Digul, het woongebied van de Asmat. Het bezoek had een onplezierig verloop. Toen Cook en enkele van zijn bemanningsleden de bosrand naderden, dook er een groepje Asmatkrijgers op. Omdat ze een vijandige indruk maakten, openden de Britten het vuur en de belagers trokken zich terug. Cook gaf zijn mannen niettemin bevel in de boten te gaan. Zij werden gevolgd door prauwen, voortgeroeid door zestig tot honderd Asmatters. In 1913 kreeg dit stuk van de Casuarinenkust de naam Cooksbaai.

Prins van de Papoea's

De VOC kreeg in haar nadagen niet alleen te maken met ongenood bezoek aan haar monopoliegebied, maar ook met een opvolgingsstrijd in Tidore. Die ontaardde in een regionale oorlog die tientallen jaren zou duren en die de Papoea's van de Raja Ampat en de westkust van Nieuw-Guinea een vrijheid van handelen zou geven die ze daarna nooit meer hebben gehad. In 1780, het jaar waarin oorlog uitbrak tussen Engeland en de Nederlanden, verhief gouverneur Alexander Cornabé van Ternate prins Pata Alam tot sultan van Tidore. Daarbij werden prins Nuku en zijn broer Kamaluddin gepasseerd. De broers protesteerden, Kamaluddin werd opgepakt en Nuku vluchtte naar Patanië (de oostpunt van Halmahera), vanouds een broedplaats van onvrede tegen Tidore.

Hier riep hij de Papoea's van de eilanden en de Engelsen te hulp tegen de VOC en haar Molukse bondgenoten. Patanië werd door de Compagnie onderworpen en Nuku vluchtte naar de Raja Ampat. Op 11 november 1781 schreef de prins een brief aan de gouverneur van Ambon, waarin hij zichzelf uitriep tot 'gezagvoerende koning over de Papoese districten'. Opeenvolgende Tidorese expedities naar de Raja Ampat liepen op niets uit, want de bemanningen van de oorlogsprauwen liepen massaal over naar Nuku, wat de rebelse prins een heuse armada opleverde.

Eind 1783 verscheen Nuku met een grote vloot, vooral bemand met Papoease roeiers, voor Tidore. De gouverneur van Ternate beschuldigde Pata Alam van heulen met zijn broer, zette hem gevangen en plaatste Tidore onder rechtstreeks bestuur. Dit laatste vond geen genade in Batavia, en op last der Hoge Regering werd Kamaluddin op de sultanstroon gezet. In 1789 werd Nuku door een vloot van de gouverneur van Ambon verslagen. In zijn schuilplaats Salawati werd een nieuwe *raja* aangesteld en de Tidorese prins moest opnieuw vluchten.

In 1795 dook Nuku opnieuw op als heerser der Papoese eilanden. Hij vormde er een machtige vloot, versterkt door Pataniërs uit Oost-Halmahera en twee Engelse oorlogsschepen, waarmee hij in 1797 Tidore veroverde. De Tidorezen omhelsden Nuku als hun nieuwe sultan en niet lang daarna zette deze de aanval in op het naburige Ternate. Het kostte hem drie jaar om de strijd in zijn voordeel te beslissen en op 21 juli 1801 rukte Nuku aan het hoofd van 5000 Tidorezen, Papoea's en Pataniërs Ternate binnen.

Met de dood van Nuku in 1805 keerde de rust niet terug in de chaotische Molukken. De *raja* van Jailolo (Noord-Halmahera), een bondgenoot van Nuku, nam de rol van rebel over en trok de suprematie van Tidore over de Raja Ampat naar zich toe. De *raja* van Jailolo hield zich schuil in de Papoese eilanden en trok met de Papoea's op roof uit in Halmahera en Seram.

Kamma, kenner van de Biakse en Numforse mythen, verbaast zich erover dat deze voor de Papoea's zo geweldige evenementen nergens worden vermeld in hun legenden en niet in hun roeiliederen worden bezongen. Voor de Papoea's waren de decennia rond de eeuwwisseling immers een gouden tijd. Een antwoord is te vinden in de geschriften van de negentiende-eeuwse resident van Ternate, P. van der Crab. Deze wijt de sterke terugval van het geboortecijfer in de Raja Ampat aan de wapenfeiten van Nuku, 'die destijds een groot deel van de mannelijke bevolking van de Papoese eilanden meesleepte, om de oorlog tegen Tidore en later tegen Ternate voort te zetten'. Volgens Van der Crab 'zijn de meeste dezer uit hun geboorteland gehaalde Papoea's bezweken of werden ze tot slaven verklaard en weinigen keerden naar hun land terug'.

In de chaotische eerste decennia van de negentiende eeuw stonden de Papoea's nu eens aan de ene, dan aan de andere kant, maar ze trokken steeds aan het kortste eind. Tidore zocht schadeloosstelling voor de lange jaren van 'verstoord gezag' en gederfde schatting door schielijk slaven te gaan halen. In de jaren 1840-1847 werd een recordaantal Papoease slaven aangevoerd naar Tidore en Ternate. In de samenwerking met Tidore zat voor de Papoea's geen toekomst. Met wie dan wel?

Een Brits fort

Bij de Vrede van Parijs, gesloten tussen Engeland en de Republiek in mei 1784, bedongen de Engelsen vrije vaart in de 'Oostersche zeeën'. Zij beweerden dat dit artikel alleen betrekking had op walvisvaarders in de Zuidzee, maar men was zowel in Den Haag als in Batavia zeer beducht voor de gevolgen die deze vrije vaart zou hebben voor het de Compagnie zo dierbare monopolie. Dit was door sluikhandel en corruptie van VOC-beambten steeds verder afgebrokkeld en de Compagnie had bovendien haar handen vol aan Nuku en zijn Papoeagezellen.

In 1791 voer John MacCluer, kapitein van de British East India Company, met twee schepen langs de westkust van Nieuw-Guinea en in oktober

van dat jaar verkende hij de naar hem genoemde Golf van MacCluer, een diepe inham tussen de Vogelkop en het schiereiland Onin. De kapitein had opdracht om betrekkingen aan te knopen met de plaatselijke bevolking met het oog op kolonisatie. De gouverneur van Ternate vernam dat de Engelsman contacten had gelegd met plaatselijke leiders, onder wie enige hoofden van Salawati en de *raja* van Misool. De laatste werd ijlings naar Batavia ontboden.

Begin januari 1793 vertrok kapitein John Hayes met twee schepen van Bengalen naar Nieuw-Guinea. Over zijn lastgevers bestaat tot vandaag onduidelijkheid; hijzelf beweerde dat hij handelde in opdracht van de Bengaalse East India Company. Hayes verwachtte kennelijk tegenstand, want hij nam een detachement mee van drie Britse officieren en 60 Bengaalse soldaten, onder bevel van ene kapitein Court. Aan boord waren ook twintig kanonnen. Na een maand of acht varen gingen de schepen voor anker bij een klein eiland voor de noordkust van Nieuw-Guinea dat de Papoea's 'Dorie' noemden.

Aan de hand van stukken die hij aantrof in het Bataviaas archief, beschrijft Haga de daarop volgende gebeurtenissen aldus: 'Aan wal vond men een kleine vlakte, door hoog gebergte begrensd, waar een mooie rivier doorheen stroomde en vier Papoesche huizen werden aangetroffen. Direct na aankomst maakten de Engelschen eene palissadeering, die bewapend werd met twaalf achtponders, en waarbinnen de noodige huizen, van hout en *atap* [palmbladeren], werden opgericht.' Wat de VOC allang vreesde, was gebeurd: de Engelsen hadden zich geïnstalleerd in Nieuw-Guinea. Intussen weten we dat dit 'fort' zich bevond aan de Dorehbaai, een inham in 'het achterhoofd' van de Vogelkop, waar nu het stadje Manokwari ligt.

Drie maanden later ging Hayes met een lading massooi, zeekomkommer en paradijsvogels onder zeil, naar eigen zeggen om in Bengalen de vrouwen en kinderen van de bezetting te halen. Hij liet alleen twintig Bengaalse soldaten onder bevel van kapitein Court en enkele officieren achter. Een paar dagen later werd de sterkte door Papoea's overvallen. Een deel van de bezetting werd in slavernij weggevoerd en verkocht op Seram.

John Hayes, die van niets wist, maakte er geen geheim van dat de Engelsen zich op Nieuw-Guinea hadden gevestigd. Hij noemde zich 'gouverneur-generaal van Nieuw Albion', de nieuwe versterking zou Fort Coronation heten en de baai in kwestie Restoration Bay. In Batavia sloeg hij 'een insolen-

ten toon aan zoodat de commissarissen generaal besloten de hem betreffende stukken naar Bengalen te zenden en deswegens een behoorlijke satisfactie van het Engelsch gouvernement te vragen'. Op Ternate drong het bericht in september 1794 door en de sultan schreef, onder druk van de gouverneur, een protestbrief. Niet deze brief, maar hongersnood en tropische ziekten maakten het de overlevenden onmogelijk Fort Coronation nog langer te bezetten. In april 1795 werd de eerste Europese vestiging in Nieuw-Guinea opgebroken.

De Britse schepen in de omgeving sloten zich vervolgens aan bij prins Nuku. Die had zich teruggetrokken in het kapersnest Gebe en wachtte hier zijn tijd af. Nuku's 'finest hour' zou weldra aanbreken. De Fransen bezetten Nederland, zodat de Engelsen opnieuw de vijand werden van de VOC. In 1796 en 1797 gingen zij – in alliantie met prins Nuku – over tot bezetting van de Molukse bestuursposten. Ternate werd pas in juni 1801 overgenomen door Nuku's armada en daarmee verdween de laatste VOC-post in dit gebied. In de Nederlanden was de Compagnie in 1799 failliet verklaard en vervolgens genationaliseerd.

Aan de VOC heeft Nieuw-Guinea niet meer te danken dan enkele plaatsnamen. De Compagnie vergrootte de vraag naar Papoeaslaven, steunde de aanspraken van de Tidorese slavenhalers op deze kusten en fundeerde haar eigen rechten op het eiland op deze deels opzettelijk, deels uit onkunde vaag gelaten aanspraken. De Compagnie heeft in Nieuw-Guinea nooit een post geopend. Het eiland stond bekend als onherbergzaam en de VOC waardeerde dat. Die onherbergzaamheid maakte vestiging niet alleen onaantrekkelijk voor haarzelf, maar ook voor anderen, die haar specerijenmonopolie zouden kunnen bedreigen.

Pax Britannica

De negentiende eeuw begon chaotisch in de 'oosterkwartieren' van de Indische archipel. De VOC bezweek, de Engelsen veroverden met hun regionale bondgenoten de Nederlandse posities, gaven die bij het Verdrag van Amiens in 1802 weer terug om acht jaar later, toen Napoleon de Nederlanden inlijfde, de gehele voormalige VOC-boedel in de Oost in bezit te nemen en daarmee de Aziatische dromen van de Corsicaan in rook te doen opgaan. De oorlogen tussen de Europese grootmachten schiepen ruimte voor plaatselijk initiatief. Prins Nuku maakte zich meester van de troon van Tidore en na

zijn dood in 1805 dongen andere Molukse potentaatjes naar suprematie in de Molukken en de 'Papoese eilanden'.

De Engelsen poogden, in navolging van de VOC, de gebiedsaanspraken van de rivaliserende Molukse vorsten te preciseren en een Pax Britannica te vestigen. Op 27 oktober 1814 sloten twee oude rivalen, de sultans van Ternate en Tidore, ten overstaan van de Britse resident een verdrag waarin werd vastgelegd dat (onder meer) 'the whole of the Papoa Islands and the four districts of Mansary, Karandefur, Ambarpura and Umbarpon on the coast of New Guinea shall for the future be considered as the legitimate possessions of His Highness the Sultan of Tidore'. De namen van de vier districten hebben betrekking op 'de vier clans' van het eiland Numfor.* Bedoeld werd kennelijk dat alle Numforse kolonies langs de kust van de Geelvinkbaai onder gezag van Tidore vielen.

In 1813, na de nederlagen van Napoleon, herkregen de 'Nederlanden' hun zelfstandigheid van de grote mogendheden en werden zij verenigd in één koninkrijk. Het herstel van het Nederlandse bestuur over 'Oost-Indië' werd in 1814 bij conventie geregeld. Op de Molukken, waar het gezagsherstel pas in 1817 werd gerealiseerd, werd het niet met gejuich begroet. Onder de Engelsen waren de herendiensten verminderd, voor producten werd redelijk betaald, het kruidnagelmonopolie was versoepeld en het Britse gezag had aangekondigd dat de slavenhandel zou worden afgeschaft. De terugkeer van de Nederlanders leidde op Saparua, en daarna ook op het buureiland Ambon, tot een opstand onder leiding van Thomas Matulessy, beter bekend als Pattimura.

Op de Papoese eilanden stookte de *raja* van Jailolo (Noord-Halmahera) in 1819 onrust. De door tientallen jaren oorlog op drift geraakte bevolking kon 'moeilijk anders dan in roof- en moordtochten een bestaan vinden' (Haga). Na een Nederlandse expeditie in 1821 kregen de ongeregeldheden langzamerhand het karakter van gewone zeeroof en verloren ze het politieke karakter dat ze onder Nuku hadden.

Rond 1825 werden rond Nieuw-Guinea de verkenningstochten van Nederlanders en andere Europeanen hervat. Grensverleggend – althans op de kaart – was de reis van de Fransman Jules Sébastien César Dumont d'Urville die met zijn schip de Astrolabe in 1827 de ingang van de Humboldtbaai

* Zie de Manseren Manggundi-mythe in de proloog, blz. 25.

ontdekte en – als hommage aan de Duitse ontdekkingsreiziger, die deze kust nooit had bezocht – zijn naam gaf.

De Nederlands-Indische regering sloot in 1824 een contract met Ternate en Tidore waarin de in 1814 onder Engels toezicht omschreven gezagsgebieden werden bekrachtigd. In datzelfde jaar erkende Engeland het Nederlandse bezitsrecht op dat deel van Nieuw-Guinea dat in het contract van 1814 was omschreven als onderhorig aan het Tidorese zelfbestuur. Er bleef dus een 'vrij', aan 'niemand' behorend stuk van het eiland over: de noordkust ten oosten van de Geelvinkbaai, het grootste gedeelte van de zuidkust en alles wat daartussen lag. Kort daarop besloot Nederland acte de présence te geven in dit 'vrije' gebied, om Nederlands Indië in het oosten af te bakenen van de Britse invloedssfeer.

De lijdensweg van Fort du Bus

De Engelsen hadden zich sinds 1788 stevig genesteld in Australië en er deden hardnekkige geruchten de ronde dat ze ook hun oog hadden laten vallen op Westelijk Nieuw-Guinea. Gouverneur P. Merkus van de Molukken drong er dan ook bij de regering in Batavia op aan de westkust van het eiland in bezit te nemen. Op 31 december 1827 kreeg hij daartoe een koninklijke machtiging. Op 21 april 1828 ging een kleine expeditie onder aanvoering van de luitenant ter zee J.J. Steenboom en de regeringsgemachtigde A.J. van Delden scheep in de korvet Triton en de schoener Iris. Zij werden vergezeld door een wetenschappelijke commissie en een detachement 'inlandse' soldaten. De schepen kruisten enkele maanden voor de zuidwestkust van Nieuw-Guinea, op zoek naar een geschikte landingsplaats. Geschikt betekende: geen last van Seramse en Goramse handelaren en een voldoende gezonde ligging om een sterkte op te richten.

Op 4 juli dacht men de plek te hebben gevonden. Bij Lobo, een kampong aan een diepe inham, die naar een van de schepen Tritonbaai werd genoemd, even ten oosten van het huidige Kaimana, ging de expeditie aan land. Het terrein was begroeid met zwaar bos dat opengekapt moest worden. Ideaal was dat niet, maar het moest er nu maar eens van komen, wilde men niet onverrichter zake naar Ambon terugkeren. De onderneming begon onder een zeer ongunstig gesternte. Het merendeel van de manschappen en bijna alle ambtenaren en officieren waren ziek toen op 6 juli begonnen werd met het gereedmaken van het terrein. Het fort kon dan ook niet worden gebouwd vol-

gens het oorspronkelijke plan. Er werd volstaan met een dubbele palissade, bewapend met vier kanonnen.

Op 24 augustus 1828, de verjaardag van koning Willem I, werd de Nederlandse vlag gehesen en verklaarde de regeringsgemachtigde Van Delden namens 'Zijne Majesteit bezit te nemen van de kust van Nieuw-Guinea, van de 141ste lengte van Greenwich op de zuidkust, en vandaar west noordwest en noordwaarts op, tot de Kaap de Goede Hoop op de noordkust [van de Vogelkop] gelegen'. Dit alles behoudens het recht van Tidore op de 'vier Noemfoorse districten' aan de westkust. De proclamatie werd kracht bijgezet met een 'Leve de Koning' en 21 saluutschoten van de korvet Triton en de batterij van het fort. Het was een bescheiden claim, een smalle strook zuidkust, die in het oosten begon bij Straat Torres, de zeeëngte tussen Nieuw-Guinea en het door Engeland gekoloniseerde Australië. De inbezitneming was dan ook duidelijk bedoeld om de Engelsen ervan te weerhouden langs die kust op te dringen.

De landingsplaats werd Merkusoord genoemd, naar de gouverneur van de Molukken, en de sterkte Fort du Bus, naar de toenmalige gouverneur-generaal van Nederlands Indië, de Zuid-Nederlandse zakenman L.P.J. burggraaf du Bus de Ghisignies. Deze eerste Nederlandse vestiging op de kust van Nieuw-Guinea was een treurig lot beschoren. Men had er zodanig met ziekte en sterfte te kampen en had bovendien zo hevig te lijden onder aanvallen van Serammers en door hen opgezette Papoea's, dat in 1836 de manschappen werden weggehaald en het fort werd geslecht. In die acht jaren waren in Merkusoord 10 officieren, 50 Europese en 50 'inlandse' soldaten bezweken aan tropische koortsen.

De Franse marinekapitein Dumont d'Urville maakte in 1839 opnieuw een verkenningsreis naar de kusten van Nieuw-Guinea en liet het anker vallen aan de ingang van de Tritonbaai, waar Fort du Bus had gestaan. Wat hij er aantrof, was dit: 'Een laan van kokospalmen, een citroenbosje, de overblijfselen van een stenen oven, een vervallen put, fragmenten van een fundament en een al bijna geheel begroeide weg die van de zee naar de voet van het gebergte voerde.' Het waren de enige sporen van de vroegere vestiging en het zou niet lang duren of ook die zouden onder de tropische plantengroei verdwijnen.

Hongi

Het viel het Nederlands-Indische gouvernement zwaar, deze retirade van een eerder in bezit genomen kust. Men besefte terdege dat een gebiedsaanspraak zonder daadwerkelijke bezetting weinig waarde had. Op 30 juli 1848 besloot Batavia het vacuüm te vullen door heel, in 1828 omschreven, Nederlands Nieuw-Guinea onder het Tidorese zelfbestuur te brengen. De regering meende dat de Tidorese *hongi** zich in het verleden hadden uitgestrekt tot de Humboldtbaai – historici betwijfelen of de Tidorezen ooit verder zijn gekomen dan de Geelvinkbaai – en daarom werd de grens op de noordkust verlegd van Kaap de Goede Hoop (Vogelkop) naar Kaap Bonpland, op 140 graden 47 minuten oosterlengte, ongeveer waar nu de grens ligt tussen Indonesië en Papoea Nieuw-Guinea. Die kunstgreep moet gepaard zijn gegaan met heel wat hoofdbrekens en bedenkingen, want het besluit werd tien jaar lang geheimgehouden. Naar buiten toe had het dus geen enkel effect, maar op de Tidorezen miste het zijn uitwerking niet.

Nog in het jaar van deze 'grensverlegging' deed de Tidorese sultan zijn gezag gelden in het hem toegewezen gebied met een reeks hongi's naar de noord- en zuidkust van Nieuw-Guinea. Uit de berichten die Nederlandse ambtenaren ter ore kwamen, bleek dat deze tochten overal paniek veroorzaakten en dat de Tidorezen alles roofden waarop ze de hand konden leggen. Toen de Tidorese oorlogsprauwen zich in 1849 ook vertoonden in de Arimoa-archipel (halverwege Kaap d'Urville en de Humboldtbaai), lieten de eilandbewoners merken niet gediend te zijn van hun komst. De expeditie moest met verlies van zes doden en met talloze gewonden het hazepad kiezen. De Tidorezen, moet de conclusie luiden, waren gekomen om de kust ten oosten van de Geelvinkbaai te onderwerpen.

Het Nederlands-Indische gouvernement wenste uitvoering van het geheime besluit van 1848 kennelijk niet alleen over te laten aan de Tidorezen en stuurde in 1850 de gepensioneerde ambtenaar D.J. van den Dungen Gronovius naar Nieuw-Guinea, met de opdracht wapenborden te plaatsen en hoofden aan te stellen of te bevestigen in het gebied van de 'leenvorst' van Tidore. Hij werd op zijn reis aan boord van de regeringsschoener Circe vergezeld door prins Amir, vertegenwoordiger van de Tidorese sultan. De Cir-

* *Hongi*: expedities met *kora-kora* – lange oorlogsprauwen met honderden roeiers – voor het drijven van handel, ter inning van tribuut of plundering.

ce werd geëscorteerd door een flottielje kora-kora met de banieren van Tidore, Salawati en Waigeo in top. Dat die vlaggen aan de noordkust niet onbekend waren, bleek toen deze vloot op 20 april 1850, op de maat van Papoease *tifa* (trommels) en Tidorese gongs, de Dorehbaai invoer. De Nederlandse passagiers van de Circe zagen met eigen ogen hoe 'vrouwen en kinderen vluchtten, alles medevoerende, wat eenige waarde had, naar alle richtingen om de roofzucht der opvarenden te ontgaan' (Haga).

Enigszins geschrokken besloot Batavia de sultan van Tidore aan banden te leggen. Hij moest in 1861 een nieuw contract ondertekenen, waarin hij erkende dat het Nederlands-Indische gouvernement het onbetwistbaar recht had om, wanneer het daartoe aanleiding zag, zelf het bestuur over diens rijk in handen te nemen. Het duurde bijna veertig jaar voordat de Nederlanders de zo bedongen vrijheid van handelen gebruikten en begonnen met het onder bestuur brengen van Westelijk Nieuw-Guinea. Voorlopig legde Batavia de sultan alleen de verplichting op om op enkele plaatsen langs de kust een afgezant (*utusan*) te posteren, die verantwoordelijk kon worden gesteld voor de daar heersende 'toestanden'. Die werden overigens vooral aangericht door de Tidorezen zelf.

Slaven en paradijsvogels

We begonnen onze reis door de geschiedenis van Westelijk Nieuw-Guinea met fragmenten uit middeleeuwse kronieken, die repten van slavenhandel en gebiedsaanspraken. In de tweede helft van de negentiende eeuw was er nog niets veranderd. Nederland liet zijn aanspraken kracht bijzetten door Tidorese slavenhalers. Op 17 april 1879 schreef de scheidend resident van Ternate, P.F. Laging Tobias, in zijn Memorie van Overgave (MvO): 'In Tidore zijn de meeste slaven Papoeas van Nieuw-Guinea. Zelfs wordt op Tidore vrij algemeen en op Tidoreesch Halmaheira uitsluitend het woord "Papoea" gebezigd in plaatse van *budak* (slaaf). Tot voor korten tijd werd de belasting die de hoofden van Nieuw-Guinea aan Tidore hadden op te brengen hoofdzakelijk in slaven betaald.' Toen Batavia deze handel in 1879 verbood, had dit geen gevolgen voor Nieuw-Guinea.

Tobias' opvolger, O.M. de Munnick, schreef in 1881 in zijn MvO: 'De afschaffing der slavernij, voorbereid door mijn voorganger, kreeg onder mijn bestuur ook haar beslag in de rijken Ternate (20 september 1879) en Tidore (*met uitzondering van Nieuw-Guinea*, 1 julij 1879). Vooral voor Tidore, waar

verreweg de meeste slaven waren (de vrijkoop der slaven kostte het Gouvernement *f* 146 000,-), was deze maatregel van ingrijpenden aard.' In totaal werden op Tidore en Ternate 4449 slaven vrijgelaten. De Munnick: 'Het zal echter nog vele jaren duren voordat alle sporen van slavernij hier verdwenen zijn, vooral in die streken waar het bestuur nog weinig of geen toezigt kan uitoefenen, waartoe nog meewerkt de omstandigheid dat over het algemeen het lot der slaven hier niet hard te noemen is en men dus niet spoedig klagten van hen zal vernemen.' Nog in 1905 liet de assistent-resident van Manokwari een beledigde partij tevredenstellen met een slaaf. In 1918 werd des sultans *utusan* op Salawati verbannen en liet de gezaghebber van Sorong diens 143 slaven vrij.

Niet alle vreemdelingen waren overigens zo gehaat als de Tidorezen. Sinds de VOC in de tweede helft van de achttiende eeuw 'burgervaart' vanuit de Molukken op Nieuw-Guinea toestond, groeide geleidelijk een levendige handel in massooibast en paradijsvogelveren, vooral met kustplaatsen op de Vogelkop en in de Geelvinkbaai. In de negentiende eeuw werd deze kusthandel vooral bedreven door Boeginese kooplui uit Makassar en handelaren uit Ternate. De aromatische massooibast, die werd gewonnen in het binnenland en verhandeld aan de kust, was bestemd voor de Aziatische markt en de kleurige paradijsvogelstaarten raakten in Europa in zwang als versiering van dameshoeden. In 1830 richtte Van Renesse van Duyvenbode,* telg van een oude Nederlandse familie in de Molukken, in Ternate een handelshuis op, dat was gespecialiseerd in paradijsvogels en andere exotische artikelen, die werden verkocht aan musea en hoedenmakers in Europa. Behalve Van Duyvenbode was ook de in de Molukken gevestigde Britse zeekapitein Deighton een welkome gast in de dorpen aan de Geelvinkbaai.

De resident van Ternate, die belast was met het toezicht op het Tidorese zelfbestuur, beperkte zich tot periodieke inspectiereizen en de marine kreeg opdracht om, in navolging van de Circe-expeditie, hier en daar een Neder-

* De Britse reiziger en natuurvorser Alfred Russel Wallace landde op 8 januari 1858 op Ternate. Hij geeft de volgende kenschets van 'Mr. Duivenboden': 'He was educated in England and speaks our language perfectly. He was a very rich man, owned half the town, possessed many ships, and above a hundred slaves. He was, moreover, well educated, and fond of literature and science – a phenomenon in these regions. He was generally known as the king of Ternate, from his large property and great influence with the native Rajahs and their subjects.'

lands wapenbord te plaatsen. In 1947 zou resident Jan van Eechoud deze periode, terugkijkend, kenschetsen als 'de tijd toen ons gezag in Nieuw-Guinea gevestigd werd door ijzeren wapenborden tegen de bomen te spijkeren, waarna meestal ijlings de boten moesten worden opgezocht om het vege lijf te redden'.

Tot het einde van de negentiende eeuw beschouwde de regering van Nederlands Indië, net als de VOC voor haar, Nieuw-Guinea uitsluitend als een natuurlijke barrière tegen buitenlandse indringers. De eerste Europeanen die zich blijvend in Nieuw-Guinea vestigden, waren geen bestuurders maar zendelingen.

Zendelingen in de Dorehbaai

De pioniers van de zending in Nieuw-Guinea waren twee Duitsers: Carl W. Ottow en Johann G. Geißler, leerlingen van de Berlijnse predikant Johannes Gößner. Deze ex-katholiek beschouwde verbreiding van het evangelie als 'das allergesegnetste und erfreulichste Geschäft' en was van mening dat zendelingen door handenarbeid in hun eigen onderhoud moesten voorzien. Zijn leerlingen werden dan ook bekend als 'zendeling-werklieden'. Gößner vond in Nederland een medestander in de Betuwse predikant Ottho G. Heldring, lid van het Nederlandsch Zendelinggenootschap. Gößner vertrouwde Ottow en Geißler toe aan Heldring, met het verzoek wegen te vinden om hen uit te zenden naar Nieuw-Guinea. Hij had over die achterhoek der aarde gelezen en wenste er een zendingspost te stichten.

Na een verblijf van twee jaar op Java, waar zij Maleis leerden, vertrok het tweetal in mei 1854 naar Ternate. Hier ontmoetten zij de koopman-reder Van Renesse van Duyvenbode, die behalve meester over het halve vulkaaneilandje en zo'n honderd slaven, ook eigenaar was van zes schoeners. Drie daarvan voeren jaarlijks naar de Geelvinkbaai. De tocht oostwaarts werd ondernomen in de maanden november tot en met maart, als de westmoesson waaide, en de retourvaart in de zomer, met gebruikmaking van de oostmoesson. De zendelingen moesten dus wachten op een gunstige wind. Op 12 januari 1855 gingen zij scheep in de schoener Ternate, die op 5 februari het anker liet vallen bij het eilandje Mansinam in de Dorehbaai. De gezagvoerder wees de zendelingen een oude loods van kapitein Deighton, die door de bemanning enigszins bewoonbaar werd gemaakt.

De Papoea's van Mansinam en van Doreh (ook wel gespeld als 'Dorey'), de kampong op het naburige vasteland, beide Numforse nederzettingen, bekeken de twee vreemdelingen met wantrouwen. Ze hurkten naast de loods en boden ruilwaar aan, maar staken verder geen hand uit om hen te helpen.

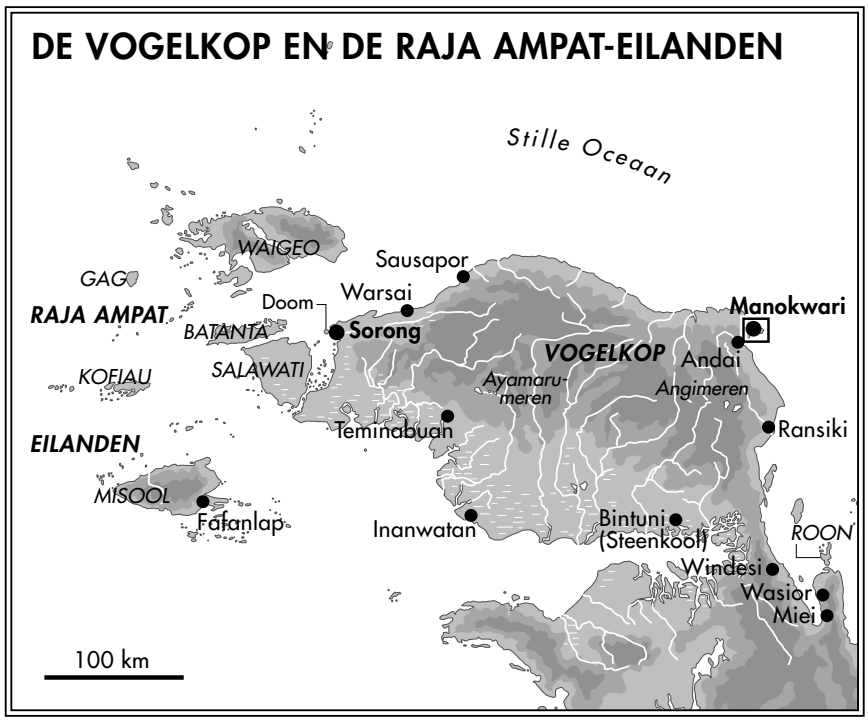

Dominee Kamma sprak tachtig jaar later met nakomelingen van deze 'hurkende Noemforen' en hoorde dat hun overgrootouders 'bang waren geweest, omdat ze destijds geen betere verklaring voor de huidskleur en het gedrag dier beide mannen wisten te geven, dan dat het opgestane doden waren. Ze kwamen uit het Westen, land van dood en zonsondergang, dus uit het zielenland. Schimmen zijn wit, en wit was ook de huidskleur van deze mannen. Het was dus een groot risico met hen in contact te treden, want zo zouden ook zij in de greep van het dodenrijk komen.'

Dergelijke misverstanden bleken ook later niet eenvoudig uit de weg te ruimen. Helemaal onverschillig waren de gastheren overigens niet. Toen Ottow en Geißler ziek werden, overwonnen de Mansinammers hun angst voor de boze geesten die de vreemdelingen kennelijk hadden geveld en hielden hen af en toe gezelschap. Nadat de zendeling-werklieden tot driemaal toe vergeefs hadden gepoogd om een prauw te hakken uit een gevelde boomstam – ze wisten niet welke houtsoort daarvoor in aanmerking kwam en hoe te voorkomen dat het hout bij het uithollen spleet – lag er plotseling een gloednieuwe prauw op het strand van Mansinam, die de twee voor twaalf gulden kochten.

Van april tot juli 1858 kregen de zendelingen gezelschap van de Britse reiziger en natuurvorser Alfred Russel Wallace, die op zoek was naar paradijsvogels, insecten en andere exotische diersoorten. Op Ternate had hij van 'my friend, Mr. Duivenboden' een schoener, de Hester Helena, ter beschikking gekregen voor de zeiltocht naar het oosten. Op 10 april ging hij aan land op het eilandje Mansinam, waar hij hartelijk werd ontvangen door de twee Duitsers.

In zijn boek *The Malay Archipelago* (1869) schreef Wallace het volgende over 'Messrs. Otto and Geisler': 'Deze zendelingen waren werklieden. Zij waren uitgezonden omdat zij van groter nut zouden zijn onder wilden dan personen van hogere klasse. Zij waren hier ongeveer twee jaar geweest en de heer Otto had de Papoeaanse taal al vloeiend leren spreken. Hij was begonnen delen van de Bijbel te vertalen. De taal is evenwel zo arm dat hij een aanzienlijk aantal Maleise woorden had moeten gebruiken; en het is zeer de vraag of het mogelijk is enig denkbeeld uit zo'n boek over te dragen op een volk dat in zulk een lage staat van beschaving verkeert. De enige nominale bekeerlingen die tot dusverre waren gemaakt, waren enkele van de vrouwen; een paar kinderen bezoeken de school en leren lezen, maar zij maken slechts geringe vorderingen.'

'Er is één kenmerk van deze zendingsarbeid dat, naar ik meen, in materiële zin afbreuk doet aan zijn zedelijke effect. De zendelingen wordt toegestaan handel te drijven om de zeer geringe salarissen die zij uit Europa ontvangen aan te vullen. Natuurlijk zijn zij gedwongen zich te houden aan het handelsbeginsel van goedkoop inkopen en duur verkopen, om enige winst te kunnen maken. Evenals alle wilden zijn de inheemsen zeer zorgeloos over de toekomst, en wanneer zij hun kleine rijstoogst hebben binnengehaald, brengen zij een groot gedeelte naar de zendelingen en verkopen het in ruil voor messen, kralen, bijlen, tabak of enig ander artikel dat zij nodig hebben. Een paar maanden later, in de regentijd, als het voedsel schaars is, komen zij het terugkopen en geven daarvoor in ruil schildpadschilden, zeekomkommer, wilde muskaatnoten of andere producten. Natuurlijk wordt de rijst verkocht tegen een veel hogere prijs dan hij werd ingekocht, volstrekt eerlijk en rechtvaardig; en de operatie is over het geheel genomen zonder meer heilzaam voor de inheemsen, die anders hun voedsel geheel zouden consumeren wanneer het overvloedig was en vervolgens zouden verhongeren. Toch kan ik me niet voorstellen dat de inheemsen het in dit licht zien. Zij moeten de zendelingen wel met enig wantrouwen bekijken en kunnen er niet zo zeker van zijn dat hun onderricht belangeloos is.'*

De beide Duitsers hebben niet veel bevrediging geput uit hun pionierswerk. 'In Gottes Namen betraten wir das Land,' schreven ze. Van die overtuiging moesten zij het hebben, niet van de resultaten. Ottow stierf op 9 november 1862 zonder dat hij, zoals hij op zijn sterfbed verzuchtte, 'eene ziel uit de Papoea's mede naar de hemel mocht nemen'.** De bevolking duldde de zendelingen en had respect voor hun volharding, maar was niet bijster geïnteresseerd in hun boodschap.

Voor Ottow in de plaats kwam in 1863 de Nederlander J.L. van Hasselt, die werd uitgestuurd door de Utrechtsche Zendingsvereeniging (UZV). Toen Geißler in 1870 met ziekteverlof in Duitsland overleed, nam Van Hasselt het voortouw over. Deze zendeling heeft het ruim veertig jaar volgehouden in Nieuw-Guinea. Hij kreeg in de loop der jaren hulp van andere UZV'ers en

* Uit het Engels vertaald door de auteur.

** Carl Ottow is begraven op het zendingskerkhof in Kwawi (Manokwari). Het eiland Mansinam en Ottows graf trekken jaarlijks op 5 februari, de herdenking van de landing van Ottow en Geißler, duizenden Papoease pelgrims.

de actieradius van de zending werd in die veertig jaar voorzichtig uitgebreid van Mansinam naar andere gemeenschappen aan de westkust van de Geelvinkbaai. In die periode werden schooltjes geopend, tot 1900 lieten zo'n 250 Papoea's zich dopen en in 1896 kwamen de eerste twee Papoea-onderwijzers van het seminarie in Depok (West-Java). Tot de eeuwwisseling – en de komst van het Nederlandse bestuur – stuitten de pogingen tot kerstening echter op grote culturele obstakels. De UZV-werkers verdiepten zich in het gedachtegoed van de gemeenschappen die ze voor hun boodschap trachtten te winnen en zij zorgden voor de eerste, zij het door zendingsijver gekleurde rapportage over leven en gewoonten van de Papoea's.

Wankel fundament

Die rapportage attendeerde niet alleen de resident in Ternate, maar ook het publiek in Nederland op misstanden aan de noordkust van Nederlands Nieuw-Guinea. Zo heeft de zending ertoe bijgedragen dat het gouvernement zijn reserves tegen rechtstreeks bestuur in deze streken geleidelijk opgaf. Heel snel ging dit overigens niet. Vooralsnog beperkten Batavia en Ternate zich tot een nadere verkenning van de kusten. In 1858 werd de resident van Banda, H.D.A. van der Goes, belast met een natuurwetenschappelijke expeditie met de gouvernementsstomer Etna. Men verkende eerst de zuidkust, waarbij de Etnabaai zijn naam kreeg, bezocht daarop de zendelingen in de Dorehbaai en voer vervolgens naar de Humboldtbaai. Toen de Etna begin juli opnieuw afmeerde bij Mansinam, deed de kapitein mondeling verslag over de reis aan A.R. Wallace.

'Zij waren enkele dagen in de Humboldtbaai gebleven en vonden die een veel schoner en interessanter plaats dan Dorey; ook de haven was beter. De inheemsen waren zeer ongekunsteld en wisten weinig van de wereld, want zij waren zelden bezocht, alleen door verdwaalde walvisvaarders, en zij waren in zedelijk en lichamelijk opzicht superieur aan de mensen van Dorey. Zij liepen geheel naakt. Hun huizen stonden deels in het water, deels op het land en waren alle netjes en goed gebouwd; hun velden werden goed verzorgd en de paden ernaartoe werden goed open en schoon gehouden, in welk opzicht Dorey abominabel is. Zij waren aanvankelijk schuchter geweest, en waren de schepen tegemoetgetreden met vertoon van vijandigheid, waarbij ze hun bogen spanden en de indruk wekten dat zij zouden schieten als men een poging zou doen aan land te gaan. De kapitein was zo verstandig ge-

weest daaraan toe te geven, maar wierp enkele geschenken aan land, en na twee of drie pogingen kreeg men toestemming van boord te gaan, rond te lopen en de omgeving te verkennen, en men werd voorzien van vruchten en groenten. Alle communicatie met hen werd gevoerd met handgebaren – de tolk uit Dorey, die meevoer op het stoomschip, begreep geen woord van hun taal. Men verkreeg geen nieuwe vogels of andere dieren, maar in hun opschik waren veren van paradijsvogels te zien, waaruit blijkt dat het woongebied van deze vogels zich tot daar uitstrekt en waarschijnlijk over heel Nieuw-Guinea.'

De Tidorese prins Amir, die meevoer op de Etna, moest erkennen niets van de Humboldtbaai te weten. Hij zei te betreuren dat de daar wonende Papoea's 'tot dusverre niet aan de heerschappij van zijnen vorst onderworpen waren en besloot met de mededeeling dat hij bij zijnen terugkeer den sultan van Tidore zou voorstellen eene hongi-vloot naar deze baai te zenden, ten einde met hare bevolking betrekkingen aan te knopen'. De commissie-Van der Goes achtte het niet overbodig Batavia op dit plan te wijzen en het aldus in de kiem te smoren.

De bekentenis van de prins maakte nog eens duidelijk hoe wankel het fundament was onder de eenzijdige Nederlandse gebiedsaanspraken. De regering in Den Haag was er dan ook niet helemaal gerust op dat deze aanspraken door anderen zouden worden gerespecteerd. Dat blijkt wel uit de opdracht aan kolonel A. Haga om na te gaan 'op welke gronden Nederland's bezitrecht op het eiland Nieuw-Guinea steunt'. Haga's naspeuringen resulteerden in 1884 in het verschijnen van het tweedelige standaardwerk *Nederlandsch Nieuw-Guinea en de Papoesche Eilanden*.

De ongerustheid in regeringskringen groeide toen Duitsland in 1884 het noordoostelijke deel van Nieuw-Guinea en de Bismarckarchipel in bezit nam en 'Kaiser-Wilhelmsland' doopte, met als hoofdplaats Kaiser-Wilhelmshafen. Drie dagen later hees de Britse commandeur John Erskine de Union Jack in Port Moresby* en kort daarop werd Zuidoost-Nieuw-Guinea een Brits pro-

* In 1877 had de Engelse officier John Moresby, stichter van Brits Nieuw-Guinea, aan de uiterste zuidoostpunt van het vasteland een natuurlijke haven ontdekt. Het inheemse dorp aan de baai, Hanuabada, werd niet lang daarna bevolkt door geluks- en goudzoekers uit het naburige Australië, groeide uit tot een mijnstadje en kreeg de naam van de ontdekker: Port Moresby. De goudkoorts duurde niet lang en in 1897 woonden er in Port Moresby nog maar 33 blanken.

tectoraat. Duitsland en Engeland kregen onmiddellijk een fel dispuut over de afgrenzing van hun nieuwe bezit. Zij werden het ten slotte eens over een demarcatielijn, die van oost naar west over het centrale gebergte werd getrokken tot aan de 141ste breedtegraad, die beide partijen tot westgrens van hun nieuwe kolonies proclameerden. Voor Nederland betekende dit erkenning van de eenzijdig vastgestelde oostgrens van Nederlands Nieuw-Guinea. Van Baal schreef een eeuw later: 'Nederland had onverdiend geluk gehad.'

Hoe riskant het was, in die jaren van westers imperialisme, om eigen gebied te verwaarlozen, bleek in 1885 toen de koloniale mogendheden Engeland, Frankrijk, Portugal en België tijdens het Congres van Berlijn de 'scramble for Africa' beëindigden door dat continent onderling te verdelen. De vier landen kwamen overeen dat bezitsrecht moest blijken uit 'bepaalde occupatie'. Zij legden zichzelf en elkaar ook de verplichting op in de door hen in bezit genomen gebieden vrijheid van handel en doortocht te waarborgen en de bevolking deelgenoot te maken van de 'westerse beschaving' door het geven van onderwijs.

Nederland deed niet mee aan 'Berlijn', maar zou vroeg of laat gehouden worden aan de daar geformuleerde gedragsregels voor koloniale mogendheden. Dan zou het, wat Nieuw-Guinea betreft, lelijk door de mand vallen.

HOOFDSTUK 2

Verkennen, bekeren en besturen (1885-1942)

Toen de negentiende eeuw ten einde liep, stonden Den Haag en Batavia van twee kanten onder druk om Westelijk Nieuw-Guinea, dat tot dusverre alleen in naam Nederlands gebied was, onder bestuur te brengen: van het door de zending gealarmeerde publiek in Nederland en van de buitenwacht. Batavia had voorlopig zijn handen vol aan de oorlog die woedde in de andere uithoek van het rijk, Atjeh, en volstond met intensivering van het scheepvaartverkeer.

De in 1887 opgerichte Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM), die een jaar later het meerjarige postcontract voor de Indische archipel had verworven, kreeg in 1891 opdracht om voortaan regelmatig – aanvankelijk driemaal per jaar, later elke maand – lading te zoeken langs de kusten van Nieuw-Guinea. Dit was vooral van betekenis voor de Geelvinkbaai en Onin (Fakfak), omdat daar al handelsverkeer met de Molukken bestond. Op 23 januari 1891 ging de eerste mailboot voor anker op de rede van Doreh.

De schepen van de KPM doorbraken het isolement van Nieuw-Guinea en brachten de kustbevolking in aanraking met de geldeconomie. Kamma: 'Men kon nu gemakkelijker van het eiland naar het westen komen, maar ook kwamen er, als tussendekspassagiers, talloze handelaren, meest Chinezen, met hun waren aan boord, die zeeproducten, later ook kopra, opkochten. Dat maakte plaatselijke agenten noodzakelijk, zodat overal toko's verrezen. Aanvankelijk ruilhandel bedrijvend, ging men al spoedig over tot betaling met geld, waarvoor de Papoea's in de plaatselijke toko's iets konden inslaan.'

De steeds intensievere handel was een nieuw element in de Papoeagemeenschappen en de zendelingen waren er niet onverdeeld gelukkig mee. Tot 1891 waren zij, en een enkele opkoper van paradijsvogels, de enige centra van vreemde invloeden geweest. Dat was nu voorbij. Meer handel leidde bovendien tot 'grotere zwerfzucht van de bevolking om handelswaren te bemachtigen, waarbij bevriende kleinere stammen onder druk werden gezet, en tot meer slavenjachten om over arbeidskrachten te beschikken'. Het duurde niet lang of de zendelingen in de Geelvinkbaai vroegen unaniem om

rechtstreeks bestuur van Nieuw-Guinea. Zij verlangden 'dat orde voor wanorde, recht voor willekeur in de plaats treedt'.

In 1897 was het zover: de Nederlands-Indische regering besloot Nieuw-Guinea geleidelijk onder bestuur te brengen. Er zouden voorlopig twee afdelingen worden gevormd: Noord-Nieuw-Guinea met als hoofdplaats Manokwari (Biaks voor Oud Dorp, een Numforse kampong op de vaste oever van de Dorehbaai, tegenover het eilandje Mansinam) en West- en Zuid-Nieuw-Guinea met als hoofdplaats Fakfak. Beide posten werden opgericht in oude trefpunten met de buitenwereld. Zij zouden worden bestierd door een assistent-resident en onder het gezag staan van de resident van Ternate, die toezicht hield op het sultanaat Tidore. Het bestuurde gebied werd niet formeel afgescheiden van Tidore. Volgens oud-gouverneur Van Baal 'ging er zo weinig uit van het sultanaat, dat men het niet nodig vond het terzijde te schuiven'. De twee bestuurders betrokken hun post in 1898, zeventig jaar na de bouw van Fort du Bus.

Op 21 oktober 1898 voer de gouvernementsboot Zeemeeuw uit Ternate de Dorehbaai in. Aan boord waren de resident, een prins van Tidore, een opzichter belast met de bouw van de bestuurspost, een detachement gewapende politiemannen en de waarnemend controleur L.A. van Oosterzee, die de eerste bestuurspost in Nieuw-Guinea voorlopig zou bemannen. Voordat de post werd geopend, liet de resident in Andai, aan de kust, een tweetal Arfakkers oppakken die in augustus twee Numfoorse vrouwen hadden aangevallen, van wie er een gedood was. Dit had geleid tot Numfoorse tegenacties, waarbij vijf koppen waren buitgemaakt. De resident besloot in deze zaak recht te spreken. De zendeling J. Metz ontving hem en de aankomend bestuurder van Manokwari in zijn standplaats Andai. Ook de twee gevangenen waren meegenomen naar deze volksvergadering.

Metz: 'Het maakte alles een machtige indruk. Het schip op de rede, de militairen met hun geweren, maar vooral de beide gebonden mannen. De bevolking hield zich zeer rustig. Ieder was geneigd vrede te maken. Goederen werden aangesleept. Slaven werden door de Resident [als afkoopsom] geweigerd. Toen de oorlogvoerende partijen tevreden waren met de betaalmiddelen [de boete voor de gesnelde koppen], moest er een dure eed gezworen. Met een smidshamer werd op een aambeeld geslagen: daartussen zou de vredebreker terechtkomen. In vier uur was de zitting geëindigd en nu

kon ieder zijns weegs gaan. Ook de gevangenen werden vrijgelaten. Men had nu gezien dat er niet meer gespeeld zou worden met wetsovertreding.'

Op 8 november 1898 had de plechtige installatie van controleur Van Oosterzee plaats in Manokwari. De ceremonie werd bijgewoond door prinsen van Ternate en Tidore, de bemanning van het marineschip Edi, de zendelingen en een menigte Papoea's. De resident hield een toespraak, waarin hij de zendelingen prees om hun uithoudingsvermogen en de moed waarmee zij hun zware taak al die jaren hadden vervuld. 'Van nu af aan zullen recht en gerechtigheid heersen,' zei de bestuursman uit Ternate.

De vraag was alleen of zijn rechtsopvatting strookte met het rechtsgevoel van de Papoea's. Hun helden, zij die de plicht om zich te wreken ernstig namen, waren plotseling moordenaars, misdadigers voor de nieuwe wet. Bovendien beschikten de kersverse assistent-residenten niet over ruime sanctiemiddelen en hun actieradius was, zowel in Manokwari als in Fakfak, beperkt. W.A. Hovenkamp, oud-resident van Ternate, schreef in 1937 dat 'de bestuursorganisatie tot 1907 niet berekend was voor enige bestuursvoering in dit uitgestrekte gebied. Nog op 16 november 1900, twee jaar na de opening, werd de post Fakfak overvallen. En aan de verre zuidkust van Nederlands Nieuw-Guinea was van bestuur nog helemaal geen sprake. Hier zouden nog heel wat koppen rollen, voordat in Den Haag en Batavia werd gerept van 'pacificatie'. De wind der verandering stak intussen ook op in het zuiden.

'The devil's own country'

De Nederlander Adolf Lange dreef sinds 1882 een houtzagerij op de Kei-eilanden, een kleine archipel in de Bandazee bezuiden Fakfak. In deze tijd was ongeveer eenderde van de Keiezen moslim. De meerderheid beleed een natuurgodsdienst. Op Flores was Lange onder de indruk gekomen van de 'beschavingsarbeid' van de daar al eeuwen, onder Portugees bestuur, actieve katholieke kerk. Sinds 1874 was er in Maumere, aan de noordkust van Flores, een Nederlandse missiepost. Op 24 september 1886 stuurde Lange een brief aan de apostolisch vicaris in Batavia, A.C. Claessen. Hij schreef dat tien Keiese dorpshoofden hem hadden gevraagd hen 'in de gelegenheid te stellen kennis te maken met het christelijke geloof'. Lange vroeg 'Monseigneur om op de Kei Eilanden een katholieke missie te stichten onder leiding van Europese missionarissen'.

Op 11 oktober vroeg Claessen schriftelijk toestemming aan de gouverneur-generaal om een statie te openen op de Kei-eilanden. Het duurde tot februari 1888 tot de G.-G. positief beschikte. Twee paters jezuïeten openden op 1 juli van dat jaar een statie in Tual, de hoofdplaats van de Kei-eilanden. Daarmee kwam de katholieke missie voor het eerst sinds de dagen van Franciscus Xaverius (1506-1552) terug naar de Molukken. De Kei-archipel werd in de jaren daarna een belangrijk rekruteringsterrein van leerkrachten voor het katholieke onderwijs in Nederlands Nieuw Guina.

In 1891 kreeg de katholieke kerk toestemming om missiewerk te doen in het zuidwesten van Nieuw-Guinea. De kerkleiding koos de nieuwe statie Bomfia op het eiland Seram als uitvalsbasis. Op 22 mei 1894 ging de jezuïet Cornelis Le Cocq d'Armandville, een Delftenaar, aan land bij de kampong Skroe, bij Fakfak. Een jaar later kreeg hij gezelschap van twee broeders, die een pastorie bouwden in het naburige Ajer Besar. Nog datzelfde jaar opende pater Le Cocq een schooltje met tien leerlingen, die hij toevertrouwde aan een protestantse onderwijzer uit Ambon, Christianus Pelletimu. Oecumene avant la lettre.

In maart 1896 vertrok Le Cocq. Hij wilde de kust in oostelijke richting afvaren en nieuwe mogelijkheden zoeken voor de missie. Op de terugweg ging hij aan land bij de kampong Kipia aan de Mimikaanse kust. Toen hij om vijf uur 's middags per prauw aan boord wilde gaan van de op afstand van het strand wachtende schoener, werd hij waarschijnlijk door de roeiers doodgeslagen. Zijn lichaam verdween in de golven. Kort daarna werd de missiepost bij Fakfak gesloten, met achterlating van honderd gedoopten. De jezuïeten namen Pelletimu mee naar Kei, waar hij een hele generatie Keiese onderwijzers zou helpen opleiden. De missie zou pas terugkeren op de zuidkust nadat daar een bestuurspost was geopend. Dat moest er nu snel van komen, want het geduld van de buren raakte op.

Op 4 september 1888 was het zuidoostelijk deel van het eiland van een Brits protectoraat formeel een 'kolonie' geworden onder de naam British New Guinea. Daarmee begon voor dat gebied het tijdvak dat in het pidgin, de lingua franca van het oosten, nog steeds *Taim bilong masta* (*'the master's time'*, de koloniale periode) wordt genoemd en dat tot 1975 zou duren. Op 16 mei 1895 sloten Nederland en Engeland het Verdrag van Den Haag, dat de grens tussen Nederlands en Brits Nieuw-Guinea vastlegde en definitief bepaalde op de 141ste breedtegraad. In 1910 trok de Nederlands-Duitse

grenscommissie diezelfde lijn door naar de noordkust. Zo werd, althans op de kaart, het eiland Nieuw-Guinea in twee vrijwel even grote stukken gesneden. De Nederlandse helft besloeg bijna 47 procent van de totale oppervlakte, de Britse en Duitse territoria samen ruim 53 procent. In 1905 nam het Britse Lagerhuis de 'Papua Act' aan, die Brits Nieuw-Guinea onder beheer stelde van de Commonwealth of Australia, waarna het gebied 'Papua' ging heten.

De Eerste Wereldoorlog bracht geen verandering in de scheidslijn tussen oost en west. Wel werd in het oosten de lijn tussen noord en zuid opgeheven. Het bestuur van Deutsch Neu Guinea werd in vijf dagen weggevaagd en al op 13 september 1914 werd in Rabaul, op New Britain (voorheen Neu Pommern), de Union Jack gehesen. In 1920 werd Australië namens de Volkenbond mandataris over voormalig Duits Nieuw-Guinea en bestond het oostelijke eilanddeel voortaan uit Papua en het Mandaatgebied Nieuw-Guinea. De grens tussen de westelijke en de oostelijke helft van het eiland is sinds 1895 niet veranderd, maar de bevolking heeft zich er nooit veel van aangetrokken.

De zuidoostkust van voormalig Nederlands Nieuw-Guinea is een uitgestrekt, moerassig laagland, dat in het noordwesten en zuidoosten wordt begrensd door de rivieren Digul en Fly en wordt doorkruist door vier stromen, waaronder de Maro of Merauke. Het was rond 1900 een zeer geïsoleerd gebied, dat door de Molukse en Makassaarse prauwvaart werd gemeden. Het lag te ver weg van Tidore en Ternate om er ook maar een schijn van contact mee te kunnen onderhouden. De bewoners van de streek stonden bekend als koppensnellers.

Al in 1891 hadden de Engelsen zich beklaagd over sneltochten die vanuit Nederlands gebied in hun eilanddeel werden ondernomen door de Marind, een Papoeavolk voor wie de grens niet bestond. Daarom werd in december 1892 in Saleriki, vlakbij de grens, een nogal onbeduidende politiepost geopend met twee Europeanen, tien 'inlandse' politieagenten en tien dwangarbeiders. Die werd al na enkele dagen aangevallen door een overmacht van vijandige Marind, waarbij één dode en tien gewonden vielen. De post werd binnen luttele weken gesloten. In mei 1896 zag de Britse gouverneur, sir William MacGregor, zich genoodzaakt op Nederlands gebied bestraffend op te treden tegen de Marind.*

Toen in 1898 de bestuursposten Manokwari en Fakfak werden geopend, verklaarde Batavia dat er zou worden gezocht naar een derde vestigingsplaats op de zuidkust. Om zo'n punt te vinden in 'the devil's own country', zoals de Engelsen de aangrenzende zuidkust noemden, viel niet mee. De Marind gingen intussen door met hun sneltochten op Brits gebied en de autoriteiten daar drongen aan op maatregelen. Deze aanhoudende klachten waren aanleiding tot een strafexpeditie in december 1900 onder leiding van J.A. Kroesen. Twee jaar later, in 1902, kreeg hij de leiding over de derde bestuurspost in Nederlands Nieuw-Guinea: Merauke. Voor de daadwerkelijke bezetting werd het omringende gebied onttrokken aan Tidore en uitgeroepen tot een zelfstandige afdeling Zuid-Nieuw-Guinea. Deze werd geleid door een assistent-resident die rechtstreeks onder de gouverneur-generaal in Batavia stond. In 1913, toen de moeizame pacificatie van het 'wilde zuiden' was voltooid, werd de afdeling toegevoegd aan de residentie Ambon.

De eerste bestuurder aan deze kust, Kroesen, arriveerde op 11 februari 1902 aan boord van de KPM-stomer Van Goens aan de monding van de Maro. Voor het voorlopige kampement van de bezetting koos Kroesen dezelfde plaats waar hij tijdens de strafexpeditie van 1900 had gebivakkeerd met een landingsdivisie mariniers. Het ging al snel mis. Kroesen beschrijft de eerste botsingen in een lange zin met een bloedige pointe: 'De bevolking betoonde zich aanvankelyk vriendschappelyk en goed gezind, zooals zy zulks ook by vroegere ontmoetingen met vreemdelingen placht te doen, doch werd later hoe langer hoe opdringeriger en driester tot zy haar lust tot rooven en moorden botvierde door op de loer te liggen tusschen de struiken en de arglooze lieden, die zonder vuurwapenen of gewapend geleide zich hadden laten verlokken naar plekken, ver verwyderd van de wachtposten, met eene groote bende onverhoeds te overvallen, met pylen dood te schieten, van alles wat men by zich heeft of draagt aan het lichaam te berooven en dan het hoofd met het bekende bamboezen mesje af te snyden.'

Kroesen had grote moeite de vrede met de Marind te handhaven. Hij meende dat er een beschavende werking zou uitgaan van de missie en had in 1903 de provinciaal overste van de Missionarissen van het Allerheiligst

* MacGregor had eerder met grof geweld een Marind-armada in de mond van de rivier de Fly tot zinken gebracht. Maar weinig Marind overleefden die strafexpeditie. (Mededeling van dr. Jaap Timmer)

Hart (MSC) in Tilburg geschreven dat leden van zijn orde meer dan welkom waren in Merauke. Op 14 augustus 1905 gingen twee paters en twee broeders aan land in de moerassige rivierdelta bij Merauke om er een missiepost te stichten.

Pater A. Nollen, een van de twee pastores, schreef in zijn dagboek: 'Toen het schip afmeerde, kwamen een commies en een Javaanse gouvernementsarts aan boord. Omdat in Tual, op Klein Kei, net een pokkenepidemie was uitgebroken, wilden zij weten waar wij scheep waren gegaan. In de Keiese missiepost Langgur heerste geen pokken en het schip had Tual niet aangedaan, dus wij mochten aan land. Wij meldden ons meteen bij assistent-resident Kroesen, die ons hartelijk welkom heette in Merauke.' Op 19 november 1905 – de nieuwe kerk was net ingewijd – noteerde Nollen: 'Zondag. Vandaag nam God zijn intrek in de kerk, maar er was geen enkele Marind om Hem te begroeten. Moge de Heer een wonder verrichten en kinderen van Abraham scheppen uit deze kinderen van de steentijd.' Het wonder zou nog geruime tijd uitblijven.

Colijn: 'Eerst exploreren'

Nu het zuiden was afgesplitst van Tidore, rees de vraag of het niet beter zou zijn hetzelfde te doen met heel Nederlands Nieuw-Guinea, omdat er van de sultan toch geen initiatief uitging. In 1906 gaf gouverneur-generaal J.B. van Heutsz zijn kapitein-adjudant Hendrik Colijn opdracht om onderzoek te doen naar de wenselijkheid van een reorganisatie van het bestuur over Nieuw-Guinea. Colijn maakte een oriëntatiereis langs de kust en kwam binnen enkele maanden met een nota. Hij ontraadde onttrekking van de andere Nieuw-Guinese afdelingen aan het Tidorese gezag. Dat zou 'Batavia' dwingen tot een enorme bestuursuitbreiding in een gebied dat nog niet eens in kaart was gebracht, waarvan men de meeste bewoners niet kende en waar toepassing van de voor rechtstreeks bestuur geldende normen niet goed mogelijk was. Van Baal: 'Zolang men nog zo weinig wist, was het verstandiger de verantwoordelijkheid voor de achterlijkheid van het land formeel te laten bij Tidore.'

Colijn noemde de bestuursactiviteiten in Nieuw-Guinea 'vrijbuitersgedoe' en schreef dat in vergelijking met Duits en Brits Nieuw-Guinea het Nederlandse eilanddeel volslagen 'terra incognita' was. Hij adviseerde dan ook om het gebied eerst grondig te verkennen en dat karwei op te dragen aan het Ko-

ninklijk Nederlandsch-Indisch leger (KNIL), dat na de 'pacificatie' van Atjeh, Bali en Zuid-Sulawesi niet veel meer om handen had. En ledigheid, moet de beroepsofficier en reformatorisch christen Colijn hebben gedacht, is des duivels oorkussen.

Colijn in zijn voorlopige nota, gedagtekend 'Merauke, 6 augustus 1906': 'In de behoefte aan explorateurs kan worden voorzien door een detachement van 2 Luitenants en 4 brigades marechaussee. Dit detachement zij geheel ter beschikking van het gewestelijk bestuurshoofd om naar diens inzichten op stelselmatige wijze werkzaam te zijn tot exploratie van het binnenland van zijn gewest. Het verkennen en vluchtig in kaart brengen der rivieren tot haren oorsprong, het zoeken naar verbindingen over land tussen de verschillende stroomgebieden, het beklimmen van het gebergte, bekend als Sneeuwgebergte, en het verzamelen van gegevens aangaande de verdeeling der bevolking en hare vermoedelijke sterkte, daaruit zal in hoofdzaak het te verrichten werk bestaan, waarvoor een tijdperk van ongeveer 2 jaren wordt noodig geacht.'

Aan het particuliere initiatief, zoals een tweetal expedities van het Brits Ornithologisch Genootschap (W. Goodfellow, 1910-1911 en A.F.R. Wollaston, 1912-1913) en twee verkenningstochten van H.A. Lorentz, werd steun verleend en 'militaire dekking gegeven'. Dat de steun aan buitenlanders niet altijd van harte ging, bleek uit de mislukking van Goodfellows expeditie (zie verderop).

Het eerste exploratiedetachement ging op 11 juli 1907 bij Merauke aan land. Al met al duurde de onderneming geen twee, maar acht jaar. De verkenningen zouden zijn voortgezet als de Eerste Wereldoorlog niet tussenbeide was gekomen en de militairen voor andere doeleinden gereedgehouden moesten worden. Op dat moment was, met uitzondering van het Centrale Bergland, heel Nederlands Nieuw-Guinea in kaart gebracht. In 1920 verscheen bij de Landsdrukkerij in Weltevreden (Batavia) het verslag van de militaire exploratie, compleet met 9 kaarten, 10 schetsen en 166 foto's. Het beeld was zeker niet volledig, want op de overzichtskaart vormt de centrale bergrug een witte band, waarin de bovenlopen van de ingetekende rivieren verdwijnen. Pas veel later zou blijken dat hier bijna de helft van de Papoeabevolking leefde.

Een neveneffect van de exploratie was een – heel geleidelijke – uitbreiding van de bestuursbemoeienis. In de eerste jaren na 1898 was buiten de drie hoofdplaatsen Manokwari, Fakfak en Merauke een handjevol posten be-

mand met een districtshoofd, posthouder of hulpbestuurder. Later werden binnen de drie afdelingen onderafdelingen gevormd onder leiding van een gezaghebber of controleur. De eerste onderafdeling was Hollandia. Rond de eeuwwisseling had de Nederlands-Indische regering op het eilandje Debi in de Humboldtbaai een posthouder gestationeerd in verband met de grensregeling tussen Nederlands gebied en het toenmalige Kaiser-Wilhelmsland. In Noord-Nieuw-Guinea begon de militaire exploratie in 1909. De assistent-resident van Manokwari kreeg toen de beschikking over een detachement militairen.

Op 28 september 1909 werd het detachement, onder commando van kapitein F.J.P. Sachse, met een marineschip afgezet op het strand van de Humboldtbaai. Voor het eerste bivak werd een strook zand gekozen bij de monding van een beek, de Numbay, die in het Cycloopgebergte ontspringt, door een diepe kloof stroomt en uitmondt in de baai. Voor dat bivak moesten veertig kokospalmen worden omgehakt, die vergoed werden aan het dorpshoofd van Tobati: voor iedere boom een rijksdaalder.* De plaats waar het tentenkamp stond, in de toen nog moerassige en met sagopalmen begroeide kloof, heet in de volksmond nog steeds 'Kloofkamp', maar is nu ingesloten door de stad Jayapura. Toen het bivak klaar was, besloot kapitein Sachse het officieel een naam te geven. Omdat de Duitsers hun bivak aan de andere kant van de grens 'Germania Ecke' hadden genoemd, besloot hij het kampement aan de Humboldtbaai Hollandia te dopen.**

Sachse in 1952 (inmiddels gepensioneerd met de rang van generaal-majoor): 'Het was slecht weer die dag – 7 maart 1910 – maar de stemming onder de mannen was uitstekend. In keurig schone uniformen met blinkende knopen schaarden de vier brigades zich in carré rond de vlaggenmast. Ik hield

* In april 2002, bijna een eeuw later, vertelde Barnabas Bhoru Youwe van het eilandje Kayu Pulau bij Hollandia (nu Jayapura) de schrijver dat deze herstelbetaling op een misverstand berustte: de strook zand met de klapperbomen behoorde destijds bij de adatgronden van Kayu Pulau, niet bij die van Tobati.

** Hollandia werd in 1953 de hoofdstad van het Gouvernement Nederlands Nieuw-Guinea. Van 1 oktober 1962, de dag waarop het tijdelijke VN-bewind over Westelijk Nieuw-Guinea/West-Irian inging, tot 1 mei 1963, toen dat overgangsbewind afliep, droeg het twee namen: Hollandia/Kotabaru. De eerste week van het Indonesisch bestuur, in mei 1963, heette het Kotabaru (Nieuwe stad), waarna het werd omgedoopt tot Sukarnapura. Sinds 1967 heet het Jayapura (Zegevierende stad).

een toespraak, eerst in het Nederlands en daarna in het Maleis, en gaf toen het commando: 'In naam der Koningin, hijs de vlag! God geve dat zij nooit zal worden neergehaald.' In ademloze stilte ontplooide zich de driekleur. Even later vlogen de klewangs uit de scheden en klonk een driewerf "hoera!".' Hiermee was de oostelijkste bestuurspost van Nederlands Indië een feit.

Kentering

De komst van bestuursambtenaren droeg – zij het indirect – ook bij aan een doorbraak in het zendingswerk. Dat had zich heel geleidelijk uitgebreid van de uitvalsbasis op het eiland Mansinam – de vestigingsplaats van de pioniers Ottow en Geißler – naar andere kampongs en eilandjes aan de westkust van de Geelvinkbaai. Na vijftig jaar arbeid waren er vijf zendingsposten: Mansinam, Kwawi (op de westelijke oever van de baai, nu Manokwari), Andai, Windesi en in het zuiden het eiland Roon. In 1905 bedroeg het aantal christenen 260, van wie de meesten op Mansinam woonden. In een halve eeuw hadden in dit gebied 23 zendelingen en hun vrouwen gewerkt. Tien waren er gestorven – in Nieuw-Guinea en elders – en negen waren er vertrokken, de meesten wegens ziekte. Aan het thuisfront gold Nieuw-Guinea niet langer als een veelbelovend zendingsveld.

In 1906 kwam hier vrij plotseling verandering in. Dominee Kamma noemt een aantal oorzaken van deze kentering: 'Hier een bevolking die in [onderlinge] strijd leefde en de zendeling verzocht als bemiddelaar op te treden, of bescherming zocht door een zendeling in hun midden te vragen; ginds een ontwakende behoefte aan onderwijs; daar weer de invloed van een stamgenoot, die, als slaaf verkocht, in een christelijke omgeving was opgevoed en opgeleid tot voorganger; elders weer de invloed van een visioen, en zo waren er meer oorzaken. Van grote betekenis was het volgende: in 1904-1905 woedde over Nieuw-Guinea een zware pokkenepidemie. In de Dorehbaai was het een duel geweest tussen de geesten, door de heidenen te hulp geroepen, en de vaccinatie, door de zendelingen toegepast, en de geesten hadden het afgelegd. Dit heeft diepe indruk gemaakt.'

Oorzaken van de tweede orde waren het verschijnen van de KPM-boten in 1891, de steun van de regering bij het zendingsonderwijs (1892) en het feit dat er in 1898 een assistent-resident in Manokwari kwam wonen. Links en rechts vroeg men nu om guru's (zendingsonderwijzers, meest Ambonezen) en wilde men gedoopt worden. Van Baal: 'De Papoea had ontdekt dat die

nieuwe, door de zendelingen gepredikte wereld ook voor hem iets inhield. Zeker is dat de zending – al spoedig gevolgd door de missie – op allerlei wijzen in onbestuurd gebied voortdrong en, lang voordat de overheid daar enige grip op de bevolking had, er scholen en kerken stichtte, zodat die overheid wel gedwongen was te volgen.'

De namen verbonden aan deze kentering zijn F.J.F. van Hasselt, zoon van J.L. van Hasselt die veertig jaar op Mansinam had gewoond, en D.B. Starrenburg, die zich in 1906 op het eiland Roon vestigde. Van Hasselt jr. bleef op Mansinam wonen, maar had een boot waarmee hij Numfor en Biak bezocht. Starrenburg reisde vanaf zijn standplaats Roon naar Zuid-Japen en legde via de smalle landengte van Windesi contact met de zuidwestkust, waar al eeuwen islamitische predikers actief waren. In 1921 werd in Kanaki op het eiland Japen de eerste post geopend, die in 1924 werd bemand door de zendeling D.C.A. Bout. In 1935 stelde het gouvernement de Waropenkust, de zuidoostelijke oever van de Geelvinkbaai, open voor de zending. Dit gebied werd tot de oorlog bediend door de zendeling van Japen. Op verzoek van het militaire detachement in Hollandia werd er een schooltje geopend voor de 'inheemse' expeditieleden, dat werd bemand met Molukse guru's. In 1915 vestigde de zendeling J. Bijkerk zich in Hollandia.

Toen het zendingswerk zich vanaf 1906 uitbreidde, ontstond vraag naar 'inlandse' hulpkrachten, die vooral werden betrokken uit Ambon en de Minahassa. In de eerste vijftig jaar hadden de zendelingen Papoeaslaven vrijgekocht, de zogenoemde pleegkinderen, van wie er enkele naar het seminarie in Depok (West-Java) werden gestuurd. Eerstelingen waren de vrijgekochten Petrus Kafiar en Thimotheus Awendu, die in 1896 terugkwamen naar de Dorehbaai. Kafiar, een ooit door Numforezen geroofde Biakse slaaf, werd in 1908, op verzoek van zijn volksgenoten, op Biak geplaatst. In 1918 werd op Mansinam een 'normaalschool' voor onderwijzers en voorgangers opgericht. Die werd in 1924 verhuisd naar Miei aan de Wandammenbaai en groeide daar onder de bezielende leiding van dominee Izaak Samuel Kijne uit tot een kweekbak van jong Papoeatalent. Hun aantal volstond overigens niet om de Ambonese en Minahassische guru's te vervangen. De opleiding in Miei was tot de Tweede Wereldoorlog enig in zijn soort.

Missie en Marind

De Missionarissen van het Allerheiligst Hart in Merauke stonden intussen voor schier onoverkomelijke moeilijkheden. De Marind voelden er weinig

voor om, in de woorden van pater Nollen, 'kinderen van Abraham' te worden en hielden vast aan hun periodieke sneltochten in het grensgebied. Niet uit kannibalistische motieven, maar om namen en levenskracht te zoeken voor hun nakroost. Voor ze een slachtoffer het hoofd afsneden, vroegen ze naar zijn naam. Die gaven ze vervolgens aan een pas geboren kind, om de kracht van die gedode ander over te dragen op de eigen groep. Wanneer de paters over voorgenomen sneltochten hoorden, meldden ze dit aan de assistent-resident. De veldpolitie van de post Merauke trad dan hard op tegen de Marind. Het gevolg was angst en verwijdering.

De paters doopten soms doodzieke baby's, waaruit de Marind opmaakten dat wijwater een dodelijke uitwerking had. De missionarissen hadden

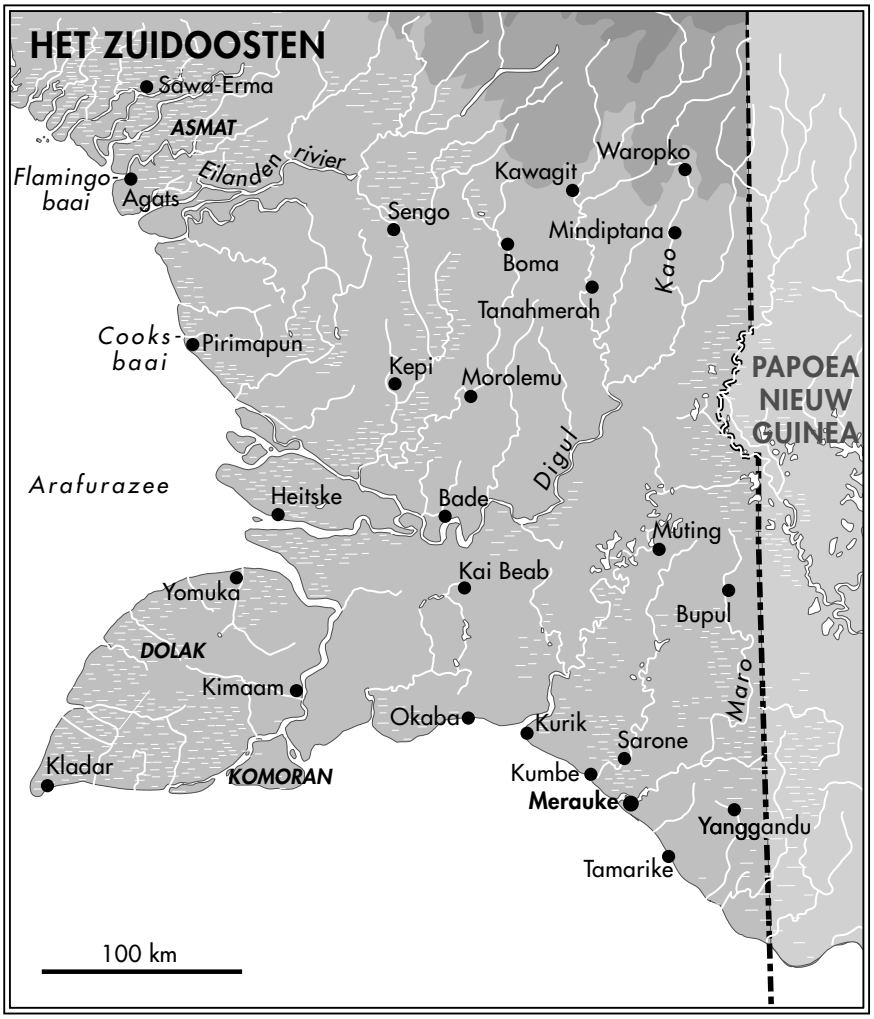

moeite met de taal van de Marind, want de contacten waren sporadisch en de dorpen lagen ver van de pastorie. In 1909, toen pater Nollen werd vervangen, waren er welgeteld negen (stervende) baby's gedoopt en bedroeg het aantal kandidaat-dopelingen nul. Wel werden met toestemming van de bevolking nieuwe pastories gebouwd in de Marind-kampongs Wendu en Okaba. In 1910 kwam pater Petrus Vertenten naar het Meraukese. Hij vestigde zich in Okaba en maakte studie van de Marind-taal.

In 1913 kreeg Merauke een nieuwe assistent-resident, Plate. Hij werd bij aankomst vergezeld door een peloton politiemannen. Die hielden 'schoonmaak' in Marind-kampongs die regelmatig sneltochten hielden. Prauwen werden vernietigd en buitgemaakte schedels moesten worden ingeleverd. Een Marind die heftig protesteerde, werd ter plekke doodgeschoten, een ander afgerost met rotan en een derde werd ingescheept naar Ambon. Huizen waar gesnelde koppen werden aangetroffen, werden in brand gestoken. Wat de missionarissen de 'snelduivel' noemden, werd in de kustdorpen hardhandig uitgedreven.

Toen stak een nieuwe demon de kop op. In 1915 brachten Filippijnse vissers vanuit het Australische Queensland een geslachtsziekte naar de Marinddorpen aan de zuidkust. De ziekte was niet dodelijk, maar leidde onherroepelijk tot onvruchtbaarheid. De aandoening verspreidde zich vooral via de traditionele mannen- en jongenshuizen van de Marind, waar tijdens dansfeesten uitbundig geslachtsverkeer plaatsvond. De ziekte sloeg zo hard toe dat de Marind van de kust in de jaren 1915-1920 met uitsterven werden bedreigd. In 1920 was volgens de Missionarissen van het Allerheiligst Hart (MSC) 60 procent van de kustbevolking rond Merauke besmet. De paters deden hun best om de zieken te verplegen in hun kleine hospitaal in Merauke, maar de beschikbare medicijnen boden geen uitkomst.

Pater Vertenten, een Belg, had ergens gelezen dat missionarissen in de Belgische Congo, die te maken kregen met een soortgelijke epidemie, 'modeldorpen' hadden aangelegd. Hij begon met de bouw van nieuwe kampongs, waar nog niet besmette Marind-families zich onder politiedwang vestigden op veilige afstand van besmettingshaarden. Deze dorpen werden opgetrokken rond schooltjes. Eind 1915 leek het experiment te slagen. Jonge Marind gingen wonen in de nieuwe dorpen, waar zij westerse kleren moesten dragen en door de paters als zondig bestempelde elementen van hun *adat** moesten afzweren. In november 1918 volgde een nieuwe tegenslag, toen met een KPM-

boot de Spaanse griep naar Merauke kwam. De paniek sloeg toe, scholen en nieuwe dorpen liepen leeg. Eenvijfde van de Marindbevolking rond Merauke stierf. Toen de epidemie was uitgewoed, kwamen de overlevenden onder de scholieren langzaam terug.

In 1920 – Nederlands Nieuw-Guinea telde 250 katholieken – beleefde de missie op haar beurt een kentering. Nadat in de *Java Post* een alarmerend artikel was verschenen van pater Vertenten, vroeg het hoofd van de Gezondheidsdienst in Batavia hem per brief informatie over de in Merauke heersende geslachtsziekte. Hij prees de nieuwe dorpen van de missie als een adequaat antwoord. Nieuw-Guinea was net een zelfstandige residentie geworden – voor even, tot 1924 – en in oktober kwam resident Lulofs naar Merauke, samen met dr. Cnopius, een deskundige inzake geslachtsziekten. De arts onderzocht enkele zieken en stelde een diagnose: de Marind leden aan venerisch granuloom en dat was met antimooninjecties te genezen. Lulofs nodigde pater Vertenten uit naar Batavia te komen, waar hij bij de gouverneur-generaal, graaf J.P. van Limburg Stirum, gehoor vond voor zijn plannen om meer nieuwe dorpen te openen en dorpsscholen te bouwen.

Toen ging het bergopwaarts met de missie. In 1922 werden in Merauke vijftien volwassen mannen en veertien jongens gedoopt en kreeg Okaba een vaste missionaris, pater Geurtjens, die er tot 1932 zou blijven. In Okaba en twee andere Marind-dorpen werden scholen geopend, bemand door Keiese guru's. In 1924 kreeg het missiecentrum op Kei bezoek van drie mannen uit Fakfak, waar pater Le Cocq veertig jaar eerder een schooltje was begonnen. Zij meldden dat hun kampongs katholiek wilden worden en een school wensten voor hun kinderen. Een Keiese guru werd uitgezonden om deze wens nader te onderzoeken. Hij trof in een van de huizen nog een kruisbeeld aan, dat de bewoner had gekregen van Le Cocq. De guru kwam terug met een schriftelijk verzoek, van een duimafdruk voorzien door enkele dorpshoofden, om een pastor en een onderwijzer. In 1925 vertrok pater E. Cappers van Kei naar Fakfak. Bewoners van de kampong Sakertamin bouwden voor hem een huis, dat vervolgens, op last van de assistent-resident, door de politie werd afgebroken.

* Het Indonesische (Maleise) woord *adat* staat voor het geheel van tradities, overgeleverde instellingen, zeden en gebruiken van een gemeenschap. *Adat*-recht is gewoonterecht.

Het bestuur gaf hiermee uitvoering aan een besluit op hoog niveau, dat al op 12 januari 1912 was genomen. Toen voerde gouverneur-generaal A.W.F. Idenburg een ruimtelijke scheiding door van (protestantse) zending en (katholieke) missie. Hij trok een lijn door het Centrale Bergland langs 4,5 graden zuiderlengte. Het gebied benoorden die lijn was voor de zending, dat ten zuiden ervan voor de missie. Fakfak ligt boven deze demarcatielijn. Op 5 juli 1925 verzocht pater Cappers de G.-G. per brief toestemming om vier missieposten te openen in het Fakfakse, maar dat werd afgewezen onder verwijzing naar het besluit van 1912. Cappers' brief werd afgedrukt in het katholieke dagblad *De Tijd* en het incident werd besproken in het Nederlandse parlement. Het katholieke kamerlid Möller wees de demarcatielijn af; zijn reformatorische opponent Van Boetzelaer van Dubbeldam was ervoor.

De missie breidde zich intussen uit in het haar toegemeten gebied. Vanuit Merauke maakten Missionarissen van het Allerheiligst Hart reizen naar Frederik Hendrik Eiland en naar de bovenloop van de Digul. Mgr. J. Aerts, sinds 1920 apostolisch prefect van Nieuw-Guinea, en twee Keiese guru's landden in mei 1925 in Kokonao, in de zuidelijke kuststreek Mimika. De twee guru's openden scholen in Kokonao en een naburige kampong. In de jaren daarna verrezen er in de Mimika meer schooltjes en in 1928 vestigde pater Kowatzki, een Duitse oud-militair, zich als pastor in Kokonao.

In juli 1928 hielden vertegenwoordigers van missie en zending beraad in Ambon. Ter tafel lag een brief van de gouverneur-generaal, jonkheer A.C.D. de Graeff, gedateerd 28 november 1927. Daarin stelde hij vast dat de in 1912 getrokken demarcatielijn geen wettelijke basis had. De Indische Staatsregeling zou geen artikelen bevatten die een verbod van 'dubbele zending' wettigden. 'Bij de beoordeling van toelating tot kersteningsarbeid,' aldus de G.-G. , 'kan de Regering geen andere maatstaf aanleggen dan het belang van rust en orde.' Daarmee verdween 'de lijn'. Pater Cappers kreeg toestemming om godsdienstles te geven in Fakfak, waar de zending al actief was. De Molukse Protestantse Kerk (MPK), die haar hoofdzetel had in Ambon en sinds 1910 met een 'inlandse leraar' de Ambonese en Timorese vogeljagers rond Merauke bediende, ging in 1928 ook 'zending bedrijven onder de heidense bewoners van Zuid Nieuw-Guinea'. De dubbele zending was een feit.

Exploitatie

In zijn advies aan gouverneur-generaal Van Heutsz had Colijn erop gewezen dat toen (in 1906) nog volstrekt niet te voorzien was of een bestuursuitbreiding op grote schaal ooit goedgemaakt zou kunnen worden door economische ontwikkeling van Nederlands Nieuw-Guinea. Dat was voor deze zakelijk ingestelde officier reden te meer geweest te adviseren voorlopig kalm aan te doen en het onbekende gebied eerst eens zorgvuldig te verkennen. Keek het Nederlandse bedrijfsleven aanvankelijk de kat uit de boom, de komst van het bestuur was voor tal van ondernemende lieden uit andere delen van de archipel aanleiding om aan deze voordien zo onveilige kusten hun geluk te beproeven.

Wat eerder was gebeurd in de Geelvinkbaai, vooral na de komst van de KPM-schepen, voltrok zich na de vestiging van twee bestuursposten ook in Zuid-Nieuw-Guinea. Er was hier een overvloed aan kokospalmen en al heel snel vestigden zich overal langs de zuidkust 'Indonesische' en Chinese kleine opkopers, die het vruchtvlees van de kokosnoten droogden, tot kopra verwerkten en naar Merauke brachten. Dat gebeurde met zeilprauwen bemand door zeelieden van Buton, een eiland ten zuidoosten van Sulawesi. Het product werd met schoeners van Chinese handelaren naar Makassar verscheept en daar overgeslagen op diepzeelijnen. Belangrijkste afnemer van de kopra was de Nederlandse margarineproducent Van den Bergh en Jurgens. De jaarlijkse kopra-export beliep tot de Tweede Wereldoorlog 2500 ton per jaar.

De koprahandelaren werden ook in Zuid-Nieuw-Guinea op de voet gevolgd door vogeljagers, die het vooral hadden voorzien op de toen als hoedenversiering nog zeer gewilde paradijsvogelveren. In 1919 deden die in Merauke al 50 gulden per balg (huid). Van de dat jaar in Merauke aangevoerde gevederde velletjes waren 16 388 balgen door beroepsjagers geschoten en 2788 met de plaatselijke bevolking geruild. De handel werd dan ook vooral bedreven door *pendatang* (Maleis voor 'nieuwkomers'). Van Baal, die in de jaren 1937-1938 controleur was in Merauke: 'De handel bracht mensen naar Nieuw-Guinea: Molukkers, Timorezen, Butonezen en Chinezen, die bereid waren zich in te zetten voor geldelijk gewin, iets waar de Papoea's (van Zuid-Nieuw-Guinea) die eerste tijd nog weinig benul van hadden.' Toch bracht de handel in paradijsvogels en – nadat die in 1928 was verboden – die in krokodillenhuiden geleidelijk geld onder de bevolking.

Het belangrijkste exportproduct van Nederlands Nieuw-Guinea vóór het begin van de olie-uitvoer was boomhars, in het bijzonder (gom)kopal, ook wel Manilla-kopal genoemd.* Sinds 1925 steeg de wereldmarktprijs voor kopal snel. In 1928 werd de paradijsvogeljacht gestaakt, maar de kopalexport voorkwam dat de totale uitvoerwaarde een diepe val maakte. Gezien het jachtverbod en de kopalhausse probeerde het gouvernement de Papoea's ertoe te bewegen over te stappen van het geliefde vogeljagen op het inzamelen en uitvoeren van hars en andere bosproducten. Het bestuur dwong de bevolking kopal in te zamelen, opdat ze de inkomstenbelasting – 4 gulden per persoon per jaar – kon opbrengen. Chinese handelaren mochten geen kopal van de bevolking kopen, voordat deze de belasting in natura had afgedragen aan het bestuur. Dat verkocht de kopal vervolgens aan Chinezen of rechtstreeks aan Europese handelaren in Makassar. De wereldcrisis sloeg echter ook toe in Nieuw-Guinea. In 1929 bedroeg de kopalexport nog 3197 ton; in 1932 was die al gezakt tot 1320 ton. In 1928 bracht de export 4776000 gulden op; in het crisisjaar 1935 was dat al geslonken tot 796000 gulden.

Hollandia beleefde sinds 1912 een ware 'goldrush' van paradijsvogeljagers. Toen de Australiërs tijdens de Eerste Wereldoorlog Duits Nieuw-Guinea bezetten, staken enkele Duitse planters de grens over en vestigden zich in Hollandia. Ene Stuber zette hier de jacht op paradijsvogels voort. Toen deze handel in 1922 in het Australische mandaatgebied werd verboden, ontstond een levendige smokkel over de grens met Nederlands gebied. Hollandia werd de belangrijkste uitvoerhaven voor de gevederde velletjes en voor de plaatselijke Chinese toko's hingen ze bij honderden, opgeknoopt aan touwtjes, hun goudgele staarten blinkend in de zon. De uitvoer stond echter onder zware druk. In 1921 sloot Engeland zich aan bij de Verenigde Staten en Australië en verbood de invoer van paradijsvogels. In het grootste deel van Nederlands Nieuw-Guinea werd de jacht in 1928 gesloten, aanvankelijk met uitzondering van Hollandia, maar in 1931 werd ook in die omgeving een jachtverbod van kracht.**

Daarop sukkelde het toch al gezapige Hollandia in slaap. In zijn overdrachtsnota van 1930 schreef gezaghebber N. Halie: 'Op een zo geringe han-

* Kopal is de hars van de boomsoort *Agathis alba*. Hij werd voor de Tweede Wereldoorlog gebruikt in de vernis- en lakindustrie en bij de fabricage van grammofoonplaten. Na de oorlog is natuurhars goeddeels verdrongen door synthetische harsen.

del heeft de hoofdplaats Hollandia gereageerd middels verval. Dat van het vroegere "Klondyke" niets meer is overgebleven, valt onmiddellijk bij betreding van de plaats op. De huizen zijn voor een groot gedeelte afgebroken, terwijl andere in een desolate toestand verkeren. Een unheimische indruk maakt de nederzetting thans zeker en bij een eventuele overplaatsing van het bestuur naar Nimboran [de kuststreek ten westen van Hollandia] zal er al heel weinig van de vroegere glans overblijven.' Alleen de Archbold-expeditie, die hier zijn hoofdkwartier vestigde (zie verderop), bracht in de jaren 1938-1939 wat beweging. In 1940 woonden er in Hollandia ongeveer 300 mensen, bediend door vier Chinese winkels.

Het Nederlandse bedrijfsleven had enige belangstelling voor Nieuw-Guinea, maar was voorzichtig. De gezamenlijke directies van in 'Indië' opererende bedrijven hadden in 1889 de Maatschappij ter Bevordering van Natuurkundig Onderzoek in de Nederlandsche Koloniën opgericht. Die besloot al in 1902 een expeditie naar Nieuw-Guinea uit te rusten, waarvan de leiding werd toevertrouwd aan de geoloog prof. Arthur Wichmann. Latere verkenningstochten werden georganiseerd in samenwerking met het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap (KNAG). Zoals we al zagen, zette het gouvernement zijn deuren ook open voor expedities uit andere landen. Al deze inspanningen leverden nieuwe feitenkennis op, maar ook het inzicht dat ontsluiting veel geld zou kosten. Al met al kwam men niet veel tegen dat grote investeringen rechtvaardigde. Het Centrale Bergland zou zijn geheimen pas prijsgeven toen men kon beschikken over vliegtuigen.

In de kring van 'Indische Nederlanders' was de belangstelling voor Nieuw-Guinea het grootst. Deze groep telde in het Nederlands Indië van de jaren dertig zo'n 150000 zielen, onder wie 30000 kostwinners, en raakte in die periode sociaal-economisch in de knel. Het betrof over het algemeen kleine ambtenaren in dienst van het Nederlands-Indische gouvernement en kantoorpersoneel van particuliere bedrijven, geen zelfstandige ondernemers. Onder invloed van de zogenoemde 'ethische politiek' en onder druk van de aan kracht winnende nationalistische beweging kregen de 'inlanders' (autoch-

** Het internationale verbod op de handel in en jacht op paradijsvogels behoort tot de eerste successen van het particuliere initiatief voor natuurbescherming in West-Europa en de Verenigde Staten. Drijvende krachten waren de Royal Society for the Protection of Birds in Groot-Brittannië en de Amerikaanse Audubon Society.

tone Indonesiërs) beter onderwijs en meer toegang tot voordien door Indo-Europeanen beklede functies. Evenals de Chinezen werkten de Indonesiërs voor een lager loon, zodat – vooral na het uitbreken van de economische crisis – de Indo-Europeanen verdrongen dreigden te worden.

Sinds 1928 wierf een tweetal rivaliserende organisaties in deze kring aspirant-kolonisten voor Nieuw-Guinea: de Vereeniging Kolonisatie Nieuw-Guinea (VKNG) en de Stichting Immigratie en Kolonisatie Nieuw-Guinea (SIKNG). De eerste kolonisten arriveerden in 1930. In totaal mobiliseerden de twee clubs met hun leuze 'Naar Nieuw Guinee, ons nieuwe vaderland!' hoogstens 350 landverhuizers. De VKNG-groep streek neer aan het Sentanimeer, in het achterland van Hollandia, en de kolonisten van de SIKNG in de omgeving van Manokwari. Het resultaat was een aantal slecht renderende landbouwbedrijfjes, een kleine zagerij en wat winkeltjes. De 'pioniers' waren gewezen kantoormensen, geen boeren, en hadden moeite met samenwerken. De kolonies leidden dan ook een kwijnend bestaan.

De van Java afkomstige Indo-Europeaan M.Ch. Kokkelink arriveerde in 1933 per schip in Manokwari, destijds de grootste plaats van Nieuw-Guinea. Hij was 'op zoek naar goud en paradijsvogels', maar wat hij aantrof, viel hem tegen: 'Veel zaaks was Manokwari niet. Verspreid langs het strand zo'n honderd primitieve huizen met muren van *gedek* en *atap*-daken. Om ieder huis stonden lege oliedrums, als regentonnen. De inventaris had men zelf getimmerd uit oude planken en kisten, waarvan de herkomst nog te lezen was: Amstel Bier, Blue Band Margarine, Eyssen Kaas. De kolonisten zagen er maar matig gezond uit. De malaria kreeg vroeg of laat iedereen te pakken. Een groot deel van de kolonisten had zich op een paar kilometer van de nederzetting gevestigd en hield zich bezig met land- en tuinbouw en kippenfokkerij. Rijkdom was dat niet. Bij gebrek aan machines moest alles met de hand worden gedaan: ontginnen, ploegen en zaaien, en dat alles onder de koperen ploert. Met mankracht alleen kon ieder maar een beperkt terrein openleggen en bebouwen. Zo bleef van de gewassen na aftrek van de eigen behoeften maar bitter weinig over voor de verkoop. Van de inheemse bevolking hoefde men niets te verwachten. Die schuwde nog het contact. Met jacht, visserij en wat de natuur hun bood, konden zij aan al hun behoeften voldoen.'

Plantagelandbouw kwam maar op enkele plaatsen van de grond, en met weinig succes. De NV Handel- en Cultuurmaatschappij 'Kelapa' (klapper) verwierf in 1919 een kokospalmenperceel bij Senggase, maar dat werd in

1932 teruggegeven. In 1927 werden in het zuiden van de Geelvinkbaai concessies uitgegeven voor de winning van boomharsen, aan een Duitser – maar die overleed al snel – en aan de NV Handel- en Cultuurmaatschappij 'Phoenix', die later werd geliquideerd met een miljoen gulden verlies. De Duitser Brinkmann, die gedurende vijftien jaar een kokosplantage had gedreven in voormalig Kaiser-Wilhelmsland, vestigde zich in 1923 op 'het erfpachtperceel Kotaradja', nu een voorstadje van Jayapura dicht bij de binnenbaai Youtefa. Zijn bedrijf besloeg 70 hectare, waar hij kapok, cacao en koffie teelde met uitsluitend Papoease arbeidskrachten.

De Japanse firma Nanyo Kohatsu Kaisha (NKK) nam in 1931 voor het luttele bedrag van 7000 gulden de concessie van 'Phoenix' over. De ingezamelde kopal werd naar het kustplaatsje Nabire gebracht, en daar ingescheept naar Japan. In de buurt van Waren, aan de Waropenkust, waar het riviertje de Momi uitstroomt in de Geelvinkbaai, begon NKK een katoen- en juteplantage van 10 vierkante kilometer. De kolonist Kokkelink verbaasde zich: 'In Momi [Waren] exploiteerde een Japanse maatschappij een katoenplantage, die was uitgerust met de modernste machines en een eigen telefoonnet en een electrische centrale bezat. De schepen van de maatschappij voerden de producten af. De vertegenwoordiger in Manokwari, waar wij niets van zulke nuttige zaken hadden, was een gepensioneerde Japanse kolonel, Saito. Zijn zoon was in Makassar op school geweest en sprak vloeiend Nederlands. Hoewel Japan zijn veroveraarsneigingen niet onder stoelen of banken stak, vond onze regering een dergelijke basis in een afgelegen en bijna onverdedigd gebied heel gewoon. Wij [kolonisten] overigens ook.'

De NV Handelmaatschappij Nieuw-Guinea (HNG), in 1892 op Ternate ontstaan uit het handelshuis Van Renesse van Duyvenbode, begon na een bodemonderzoek in 1938 in Ransiki aan de Geelvinkbaai een rubberplantage, eveneens met een perceel van 10 vierkante kilometer. De administrateur van de onderneming bracht de eerste auto naar Nieuw-Guinea, maar om erin te kunnen rijden moest hij eerst een weg laten aanleggen. NKK en de HNG trokken enkele honderden Papoease arbeidskrachten aan en waren dan ook belangrijk voor de bevolking van de Geelvinkbaai.

Uiteindelijk kon het grootkapitaal niet achterblijven. In 1929 vertrokken de ervaren oliegeologen Roothaan en Wooley naar de noordelijke Vogelkop, waar zij de eerste moderne prospectie verrichtten. Hun bevindingen trokken de aandacht van de Amerikanen, die destijds overal ter wereld 'gelijke

kansen' eisten voor de eigen oliemaatschappijen. In 1935 kwam het 'Nieuw-Guinea-contract' tot stand tussen de Nederlands-Indische regering en de Nederlandsche Nieuw-Guinea Petroleum Maatschappij (NNGPM), een joint venture van de Bataafsche Petroleum Maatschappij (40 %), Standard Vacuum Oil (40 %) en Far Pacific Investments (dochter van Standard Oil of California en Texas Oil; 20 %). Aan de NNGPM werd met ingang van 1 januari 1936 10 miljoen hectare in exploratie gegeven.

Voor het eerst werd op grote schaal luchtkartering als opsporingsmiddel toegepast. De NNGPM moest in korte tijd in een reusachtig, tot dan toe ontoegankelijk oerbos stations bouwen en vliegvelden aanleggen om de 10 miljoen hectare te fotograferen. De luchtkartering ging vergezeld van 32 proefboringen. Eind 1938 werden in de Vogelkop ontginbare hoeveelheden aardolie gevonden. Het eerste commercieel geëxploiteerde veld was dat van Klamono, op de uiterste westpunt van de Vogelkop. Het veld werd met een weg, waarlangs de oliepijplijn lag, verbonden met de haven van Sorong (sinds 1915 een afdelingshoofdplaats). In december 1941 werd de exploratiebasis Babo, aan de Bintunibaai, door de Japanners gebombardeerd en kort daarop door het voltallige personeel verlaten. Na de oorlog zouden de werkzaamheden vrijwel onmiddellijk worden hervat.

In oktober 1936 vertrokken mr. Anton H. Colijn, zoon van de eerder genoemde Hendrik Colijn, en de geoloog Jean-Jacques Dozy, beiden in dienst van de NNGPM, vanuit Babo naar het met eeuwige sneeuw bedekte Carstenszmassief. De expeditie kreeg steun van de oliemaatschappij in de vorm van transport, bivak, voedsel en communicatiemiddelen. De twee alpinisten werden in de lucht begeleid door een luitenant-vlieger van de marine, Frits Julius Wissel, die hen vanuit zijn Sikorsky op de juiste koers hield. Op 5 december bereikten ze als eerste Europeanen de top van de Ngga Pulu (5030 meter). Op 3500 meter hoogte vond Dozy een reusachtige uitstulping van koper die hij Ertsberg noemde.*

* Zijn bevindingen zouden pas in 1960 worden nagetrokken door een expeditie van de Oost Borneo Maatschappij (OBM) en de Freeport Sulphur Company of New York. De OBM had in 1957 een concessie gekregen van het toenmalige gouvernement van Nederlands Nieuw-Guinea. Toen het echter op exploiteren aankwam, was Westelijk Nieuw-Guinea al overgedragen aan Indonesië, werd de OBM uitgekocht en ging Freeport strijken met de buit.

In 1937 begon de NV Mijnbouw Maatschappij Nederlandsch Nieuw-Guinea met een onderzoek naar de aanwezigheid van goud. Zij vond in de resultaten geen aanleiding om na de oorlog haar exploraties te hervatten.*

Het bergland blijkt bewoond

Na de Eerste Wereldoorlog werd het kleine wereldje van antropologen bevangen door de 'pygmeeënkoorts'. De beoefenaren van de volkenkunde waren aangestoken door het verslag van de Goodfellow-expeditie. Zeven leden van het Brits Ornithologisch Genootschap ondernamen in de jaren 1909-1911 een poging om als eersten het besneeuwde Carstenszmassief te beklimmen. De onderneming mislukte jammerlijk, niet in de laatste plaats omdat de expeditieleden al voor vertrek naar Nieuw-Guinea op het verkeerde spoor waren gezet door het opperbevel van het KNIL in Batavia. Walter Goodfellow en zijn mannen kwamen niet verder dan 1750 meter en hebben de eeuwige sneeuw nooit bereikt. In het beboste voorgebergte stuitten zij op een 'onbekend pygmeeënras', dat door de kustbewoners 'Tapiro' werd genoemd. In het nederzettinkje Wamberimi nam een expeditielid, de arts en bergbeklimmer Alexander F.R. Wollaston, veertig volwassen mannen de maat. Hun gemiddelde lengte bleek 144,9 centimeter te zijn, minder dan 150 cm, en daarmee waren de 'Tapiro' volgens het boekje der fysisch-antropologen pygmeeën. In Wollaston's boek *Pygmies & Papuans* (Londen, 1912) zijn enkele foto's opgenomen van deze 'Tapiro-pygmeeën'.

De vondst van de Goodfellow-expeditie verwekte grote opschudding onder Europese wetenschappers. Hiermee zou het bestaan zijn aangetoond van een over de hele wereld verspreid 'pygmeeënras', volgens volkenkundigen van toen de oudste mensen. Dr. H.J.T. Bijlmer, gouvernementsarts in Nederlands Nieuw-Guinea en amateur-antropoloog, had het boek van Wollaston gelezen en wilde dolgraag in contact komen met de 'Tapiro-pygmeeën'. In Uta, in de zuidelijke kuststreek Mimika, ontmoette hij pastoor Herman Tillemans MSC, die er in 1930 een missiepost had geopend. Tille-

* Zestig jaar later won Freeport Indonesia Inc. in de Ertsberg en de naburige Grasberg 454 000 ton koper en 1,2 miljoen troy ounce goud. In het jaarverslag 1994 vermeldt FII trots: 'Ons ertslichaam in de Grasberg bevat de grootste afzonderlijke goudreserve en de op twee na grootste in dagbouw gewonnen koperreserve van enige mijn ter wereld.'

mans had meerdere malen Bergpapoea's ontmoet die hun tabak kwamen verhandelen aan de kustbevolking, maar zij hadden hem nooit de weg willen wijzen naar hun woongebieden. De pastoor was een verwoed woudloper en Bijlmer nodigde hem uit voor een verkenningsreis, die in 1935 werd gemaakt.

De Bijlmer-expeditie verkende het Mimikagebied tot in het stroomgebied van de Mapia, de westelijkste van de bergrivieren die de Uta voeden. Tijdens deze tocht trof Tillemans aan de bovenloop van de Mapia, in het Pogi-dal, een groep Papoea's, wier bescheiden lengte leek te voldoen aan Wollastons beschrijving en die door de bewoners van de Mimika 'Kapauku' werden genoemd. Hij maakte kennis met hun hoofdman, Auki Tekege, een bereisd man: hij had de zee gezien en sprak de taal van de kust, waar hij tabak ruilde tegen zout. Auki vertelde dat de meesten van zijn volksgenoten dieper in het binnenland woonden, maar hij had liever niet dat zijn gasten verder trokken. Hij gunde anderen niet de voordelen die de expeditie te bieden had, zoals bijlen, messen en kaurischelpen. Bovendien wilde hij niet het risico lopen dat die anderen hem achteraf kwalijk zouden nemen dat hij zomaar vreemdelingen op hen had afgestuurd. Auki nodigde daarom enkele clanleiders uit naar zijn dorp te komen om kennis te maken met de Europeanen. Die ontmoeting vond plaats rond Kerstmis 1935. Auki stelde de Papoea's uit het binnenland voor als 'mensen die van ver komen, waar een groot water is'. Tillemans knoopte dat in zijn oren.

In oktober 1936 maakte marinepiloot Frits Julius Wissel met een door de NNGPM gecharterd amfibievliegtuig een routinevlucht van Serui (Japen) naar Aika aan de Mimika-kust, een exploratiepost van de NNGPM. Het verhaal gaat dat pastoor Tillemans Wissel had gevraagd om 'bij gelegenheid eens om te vliegen'. Die dag week de piloot af van de gebruikelijke route en laag vliegend boven het Centrale Bergland zag hij beneden plotseling iets oplichten. Hij verminderde hoogte en zag tot zijn verbazing een wijde watervlakte. Wissel maakte een lus, daalde opnieuw en vloog deze keer boven een groot meer. Er voeren kano's op het meer en de piloot zag de opvarenden in paniek in het water duiken en naar de oever zwemmen. Meer naar het zuiden ontwaarde hij twee kleinere meren. In de rivierdalen eromheen zag hij huizen en een ingewikkeld netwerk van tuinen.

Wissels vlucht legde het eerste visuele contact tussen twee werelden en bracht in beide een schok teweeg. Soalekigi, een bergbewoner, vertelde ja-

ren later: 'Plotseling klonk uit een hoek van het meer een vreemd gebrom, dat steeds sterker werd en dichterbij kwam. Er waren bijna geen wolken aan de hemel, het kon dus geen naderend onweer zijn. Het was ook een heel ander geluid, zoals ik nooit eerder had gehoord. Plotseling zagen we 'het': een snel groeiende stip, niet hoog boven het water. Het leek een prauw met uitleggers die door twee mensen op de bamboe vlerken aan weerskanten van de uitgeholde boomstam door de lucht werd voortgeroeid. Het maakte een geluid luider dan de donder. Iedereen was doodsbang en vluchtte de bossen in. Toen de hemelboot lager boven het water kwam, vluchtten alle prauwen op het meer naar de oever. Ook sprongen mannen en vrouwen in paniek in het water. Misschien was dit *mado*, de watergeest, en om die tevreden te stellen, gooiden de vrouwen de gevangen kreeften terug in het meer. Twee dagen durfde niemand zijn huis uit te komen.'

In Wissels wereld veroorzaakte zijn ontdekking een radicale ommekeer in het Nieuw-Guineabeeld. Er woonden kennelijk mensen in deze bergen, en zij bedreven een intensieve vorm van tuinbouw. Tot dan toe had men aangenomen dat het in het bergland te koud was voor menselijke bewoning. Deze sensationele vondst was niet het resultaat van een door bestuurlijke of commerciële belangen ingegeven verkenning, maar kwam voort uit louter wetenschappelijke nieuwsgierigheid. Wissels verslag werd niet meteen aan de openbaarheid prijs gegeven, misschien omdat hij buiten zijn boekje was gegaan. De drie meren werden niettemin naar hem genoemd en heetten voortaan 'Wisselmeren'.

Het bleef niet bij deze vondst alleen. In juni 1938 ontdekte een Amerikaans-Nederlandse vliegtuigexpeditie, uitgerust door de miljonair Richard Archbold, bij toeval de dichtbevolkte Baliemvallei. De luchtopnames tonen een wirwar van ronde (mannen)hutten en lange (vrouwen- tevens varkens)-huizen, tuinen en omheiningen (om de varkens binnen te houden). In de vallei bleken ongeveer 150 000 zielen te wonen. De ontdekking dat rond de Wisselmeren en in de 'Grote Vallei' van de Baliem een talrijke bevolking woonde, had een elektriserend effect op het bestuur. Het betekende dat in Nieuw-Guinea veel meer werkkrachten gevonden konden worden dan men ooit vermoed had. Deze ontdekkingen leidden dan ook tot een koortsachtige verkennings- en patrouilleactiviteit.

Varkens en kaurischelpen

De eerste geslaagde poging om de Wisselmeren over land te bereiken werd in 1937 ondernomen door dr. J.W. Cator, assistent-resident van Fakfak. Hij kreeg 'vriendschappelijke aanraking' met verschillende gemeenschappen, wier totale sterkte hij op 10 000 mensen schatte. Cator noteerde ook de inheemse namen voor de drie meren: Paniai (het grootste en meest noordelijke), Tage en Tigi. Op 30 december hees hij de Nederlandse vlag in de kampong Kugapa, in de Weavallei, en daags daarna deed hij dit ook op de oostelijke oever van het Paniaimeer, zes uur lopen bewesten Kugapa, op de plaats waar nu Enarotali ligt.

Op 29 april 1938 gaf resident H.J. Jansen van de Molukken opdracht om aan de Wisselmeren 'een exploratiepost op te richten, het verkregen contact te bestendigen en uit te breiden en zoveel mogelijk gegevens te verzamelen van allerlei aard omtrent het te exploreren gebied'. Die taak werd toevertrouwd aan een man met ervaring: commissaris van politie tweede klasse J.P.K. ('Jan') van Eechoud, sinds 1936 geposteerd bij de afdeling Veldpolitie in Noord-Nieuw-Guinea met als standplaats Manokwari. Van Eechoud, geboren en getogen in het Limburgse Horst, in het hartje van De Peel, had in 1937 een geslaagde tocht gemaakt van de Waropenkust naar de westelijke Meervlakte, langs de rivier de Boven-Rouffaer, en had zich daarbij een voortvarend verkenner getoond.

De expeditie naar de Wisselmeren werd de grootste ooit in Nieuw-Guinea ondernomen: 35 man politie, 20 gestraften, 385 koelies, een Javaanse gouvernementsarts, een landbouwdeskundige en een Molukse hulp-bestuursassistent met oppas. Meegenomen werden 6000 voedselrantsoenen en een grote hoeveelheid ruilartikelen: bijlen en kaurischelpen, het betaalmiddel in het bergland. De tocht over land begon op 13 mei 1938 in de kampong Uta aan de Mimikaanse zuidkust, waar de paters MSC een missiepost hadden.

Men volgde de rivier de Uta stroomopwaarts, langs de route die Cator eerder had genomen. De expeditie had te kampen met veel problemen. De meegenomen radio was voortdurend defect, van de toegezegde aanvoer van levensmiddelen per watervliegtuig kwam om allerlei redenen niets en van de 385 koelies liepen er 350 weg. Deze Mimikanen van de kust hadden Cator al op zijn tocht naar de Wisselmeren vergezeld en voelden er weinig voor opnieuw de kou van het bergland te doorstaan. Op 30 mei bereikte Van Eechoud het Paniaimeer. Hij nam voorlopig zijn intrek in het oude bivak van Cator en liet in enkele weken een exploratiekamp bouwen.

Aan de meren kwam Van Eechoud in aanraking met een ondernemend bergvolk. Volgens eerdere explorateurs, Bijlmer (in 1935) en Cator (in 1937), waren dit Kapauku's. Die twee – en ook Van Eechoud – maakten gebruik van Mimikaanse tolken van de kust, die deze bergbewoners in hun taal 'kapau-ku' (mensen van het achterland) noemden. In zijn zeer lezenswaardige verslag houdt Van Eechoud vast aan die naam. Deze grootste bevolkingsgroep in het merengebied noemt zichzelf overigens Ekagi. Zij toonden grote belangstelling voor materiële zaken en vroegen de bezoekers ongegeneerd om geschenken. Hun cultuur leek te draaien om bezit: vrouwen, varkens en kaurischelpen.

De Ekagi bleken vaardige tuinbouwers, maar hun technische hulpmiddelen waren beperkt. Voor de aanleg van tuinen op beboste berghellingen werden kleinere bomen omgehakt met stenen bijlen. Woudreuzen kreeg men er geleidelijk onder door aan de voet ervan voortdurend vuren te stoken. Het onderhout werd platgebrand en de as werd gebruikt als voedingsstof voor de tuinen. Op moerassige, vlakke stukken werden drainagegoten aangelegd met graafstokken en met de blote handen. Hoofdvoedsel waren (en zijn) twee knollen: de zoete aardappel (*Ipomea batatas*) en de keladi (*Colocasia esculenta*). Ook verbouwden de Ekagi een soort spinazie, bonen en peterselie.

Voor dierlijke eiwitten en vetten waren de Ekagi aangewezen op alom gefokte varkens, kleine kreeften uit meren en rivieren (in het bergland komt geen vis voor), vogels, eieren, kikkers, ratten, muizen en buideldieren. Varkensvlees behoorde niet tot het dagelijkse menu. Deze dieren vormden het 'kapitaal' van de Ekagi en werden alleen geslacht bij rituelen rond ziekte, geboorte en dood, bij de inwijding van huizen en ter voorbereiding op een oorlog. Vrouwen, schulden en oorlogsschattingen werden betaald in varkens. Ten slotte werden de dieren geslacht tijdens varkensfeesten (*yuwo*), waarmee sterke mannen hun aanzien vergrootten. Varkens waren de trots van iedere Bergpapoea, niet alleen de Ekagi. Een Amerikaanse zendeling schreef in de jaren vijftig: 'Zij denken in varkens. Wie mensen bijeen wil brengen, slachte een varken, want daar komt iedereen op af. Komt een Bergpapoea in een onbekend dorp, dan kijkt hij eerst naar de varkensstapel en daarna pas naar de mensen.'

Zout, dat als lekkernij gold en vanouds een van de belangrijkste handelsartikelen van het bergland was, werd betrokken uit zoutbronnen in het dal van de rivier de Kemabu, drie dagen lopen benoorden de meren. Ekagi dron-

ken alleen water en kenden geen alcoholische dranken. Het enige genotmiddel was ter plaatse verbouwde tabak, gerookt in een pijp of als handgemaakte 'sigaar'.

Vormden varkens het kapitaal in de Ekagi-economie, het betaalmiddel was de kaurischelp (*Cypraea moneta*). De grootte van de schelp, de breedte van de gelobde rand en de kleur bepaalden de waarde. Met de kaurischelp, in de taal van de Ekagi *mege*, kon men alles kopen wat in hun leven waarde had: voedsel, vrouwen en varkens. Dr. Boelen, die aan het begin van de jaren vijftig aan de Wisselmeren gouvernementsarts was, schreef: 'De kaurischelpen wekken bij de Ekagi dezelfde hartstochten op als bij ons het geld. Men gapt ze van elkaar of leeft in vrees dat ze gestolen zullen worden.'

Op 13 juni 1938 kreeg Van Eechoud, op eigen verzoek, gezelschap van pater Herman Tillemans. Deze missionaris-woudloper had op zijn verkenningstocht met Bijlmer, drie jaar eerder, een naar het westen gemigreerde groep Ekagi aangetroffen en was dus de eerste westerling die hun woongebied had bezocht. De 'mensen van het verre, grote water', die Auki Tekege naar zijn dorp had uitgenodigd en aan Bijlmer en Tillemans had voorgesteld, waren clanleiders van de Ekagi rond de Wisselmeren.

In het dal van de Wea, een rivier die uitstroomt in het Paniaimeer, troffen Van Eechoud en de zijnen de kampong Kugapa. Hier woonde een kleine, vooruitgeschoven groep van een ander volk, waarvan de meesten dieper in het Centrale Bergland woonden. De Cator-expeditie noemde hen 'Zonggonao', naar achteraf bleek de naam van de grootste clan. De bewoners van deze enclave in Ekagi-gebied noemden zichzelf 'Moni'. Drie van hun leiders hadden eind 1935 als laatsten een bezoek gebracht aan het bivak van Bijlmer en Tillemans. Zij waren door Auki aangekondigd als 'blanken'. Tenminste, zo verstonden de Nederlanders Auki's Mimikaans. Deze Zonggonao/Moni behoorden tot een ander volk dan de Kapauku/Ekagi – ze waren langer van gestalte – maar blank waren ze niet. Volgens hun mythen zouden ze evenwel afstammen van 'witte mensen' die ooit naar onbekende oorden waren vertrokken. Zij beschouwden Bijlmer c.s. als nakomelingen van hun mythische voorouders, die het verbroken contact kwamen herstellen.

Wanneer Van Eechoud en zijn mannen de Moni van Kugapa vroegen waar zij vandaan kwamen, wezen zij naar het noordoosten. De Molukse hulpbestuursassistent Sitanala, die deel uitmaakte van Van Eechouds expeditie, had een jaar eerder Cator vergezeld en had zich sindsdien toegelegd op

de taal van de Moni. Zo kon de expeditie het oorsprongsverhaal van de Zonggonao vastleggen.

'Lang geleden' – waarschijnlijk enige eeuwen terug – trok een groepje Moni weg uit het dal van de Dogabu (een rivier boven de centrale waterscheiding, die uitstroomt in de Boven-Rouffaer en Mamberamo), omdat ze daar als gevolg van vele oorlogen dreigden uit te sterven. Deze groep migranten trok het hooggebergte over in zuidoostelijke richting en vestigde zich in de valleien tussen de Ekagi en de oostelijker Amungme. 'Drie generaties geleden' (rond 1900) trokken twee Moni-broers verder, vestigden zich in de Weavallei en stichtten Kugapa. De nazaten van de broers groeiden uit elkaar. Een van beide takken bleef in Kugapa, de andere raakte in oorlog met een naburig Ekagi-dorp, moest het afleggen en trok nog verder naar het westen. Zij vestigden zich in de Kamuvallei, ten zuidoosten van de Wisselmeren. Daar kwamen zij in oktober 1937 in contact met Cator, die op zoek was naar de door Wissel waargenomen meren. Soalekigi – hij zag het toestel van Wissel over het Paniaimeer vliegen – was de leider van deze meest vooruitgeschoven Moni-groep. Hij bracht de tweede Cator-expeditie naar de meren, maar niet voordat deze de Nederlandse vlag had gehesen in het Moni-dorp Kugapa. De blanken werden immers beschouwd als verre verwanten.

In enkele maanden slaagden de leden van Van Eechouds expeditie erin een bestuurscomplex, inclusief gevangenis, te bouwen: barakken van bamboe, afgedekt met boomschors en hars. Op 10 november arriveerde J.F. Stutterheim, de eerste controleur, die van het bestuur opdracht had gekregen het pacificatiewerk ter hand te nemen. Daarmee zat het werk van Van Eechoud erop en op 15 november vertrok hij over land naar de noordkust. De eerste bestuurspost in het bergland – aanvankelijk Paniai, later Enarotali genoemd – was geopend.

'Lost tribe'

Op 18 januari 1939 begaf de aspirant-controleur van de Wisselmeren, Jean Victor de Bruijn, op dat moment 26 jaar oud, zich per Dornier-vliegboot van de Marine-Luchtvaartdienst van Ambon naar zijn nieuwe post. De volgende dag landde het toestel op het Paniaimeer. De Bruijn: 'Op de steiger ontmoet ik controleur Stutterheim. Hij begroet me en verontschuldigt zich voor het feit dat hij niet in uniform is om het bestuur over te geven. Veel valt er overigens niet over te dragen. Een geldkas is er niet. Van belang is alleen

een blik kaurischelpen, wettig betaalmiddel van de Bergpapoea's, dat hij me toevertrouwt.'

Vic de Bruijn kreeg hulp van een Soendanese gouvernementsarts, een Ambonese kandidaat-hulpbestuursassistent, een Minahassische commandant van de veldpolitie, een Javaanse telegrafist, tien Ambonese en Keiese politiemannen en twintig gestraften uit Ambon. En natuurlijk van de Ekagi. De Bruijn: 'Na de kennismaking beklimmen we de heuvel waarop de bestuurspost staat. De Bergpapoea's langs het pad tikken opgewonden op hun peniskokers. Van zo'n vijftig man is dat een heel geroffel.'

De Bruijn sloot tijdens zijn bestuursperiode aan de Wisselmeren zowel allianties als vriendschappen. Een persoonlijke vriend werd Soalekigi, het clanhoofd van de Moni uit de Kamuvallei. Een nuttige bondgenoot was Weakebo, een Ekagi en hoofd van de Mote-clan aan het Tigimeer. Weakebo was al contactpersoon van Cator en Van Eechoud geweest en daarom maakte ook De Bruijn zijn opwachting in Weakebo's dorp. Zijn eerste indruk: 'Hij onderscheidt zich van de andere dorpsbewoners door het feit dat hij een tropenhelm draagt (die eens wit geweest is), kaki shorts en een groezelige witte jas, en ook door zijn opgewekte luidruchtigheid. Hij is een allemansvriend met een opgeruimde aard en is niet veel groter dan 1,50 meter. Je zou het Weakebo niet aanzien dat hij een invloedrijk man is, behalve als je hem hoort praten. Hij is een geboren redenaar, die kans ziet zich overal in en uit te praten. Een vrolijk heerschap, maar vooral een handige politicus, die zijn goede contacten met het bestuur niet zelden ten eigen bate uitbuit.'

In juli 1938 had pater Tillemans, terug in de Mimika, aan zijn overste in Kei gemeld dat hij aan de Wisselmeren 'enorme mogelijkheden' zag voor de missie. 'Ik kan zo veertig schooltjes openen,' schreef hij. 'Kei' antwoordde dat het geen mensen had en dat Tillemans die buitenpost maar moest bezetten met gekerstende Mimikanen. Intussen had de Christian and Missionary Alliance (CAMA), een grote Amerikaanse zendingscorporatie, belangstelling gekregen voor deze 'lost tribe' van de Wisselmeren. Robert Jaffray, hoofd van de CAMA-zending in Nederlands Indië met standplaats Makassar, had het verslag van piloot Wissel gelezen en aan het bestuur in Batavia en Ambon toestemming gevraagd om in dit gebied te evangeliseren. In januari 1938 arriveerde de zendeling Russell Deibler in Enarotali, in april gevolgd door collega Walter Post. Twintig door de CAMA gekerstende Dajaks van

Borneo trokken gebouwtjes op. Leerkrachten werden afgestudeerden van de CAMA-bijbelschool in Makassar.

In februari kwam Tillemans terug met drie Keiese guru's, maar controleur De Bruijn wilde hem wegsturen. Hij zag de Wisselmeren als zendingsgebied. De Bruijn: 'Dubbele zending is onder een primitieve bevolking, die niets begrijpt van de ruzies en het bekvechten tussen goeroes in hetzelfde dorp (waar vagevuur en verdoemenis bijgesleept worden), altijd funest.' De pater verwees De Bruijn evenwel naar resident Jansen in Ambon: die kon hem vertellen dat hij, Tillemans, in dit gebied de eerste missionaire contacten had gelegd toen hij Van Eechoud vergezelde. De Bruijn stelde toen een verdeling voor: de CAMA zou de Moni onder haar hoede nemen en de missie de Ekagi. Tillemans reageerde afwijzend: 'Wij zijn geen tribale kerk.'

Uiteindelijk werden missionaris en zendelingen het eens over een geografische verdeling van het werkterrein: het noordelijk deel van het merengebied was voor de CAMA, het Tigimeer en de zuidzijde van de Weavallei, met inbegrip van de Moni-enclave, was voor de missie. De Bruijn: 'De overeenkomst voldeed in de praktijk zeer goed en werd door beide partijen gerespecteerd. Moeilijkheden tussen missie- en zendingguru's hebben zich aan de Wisselmeren nooit voorgedaan.' Tillemans behield zijn standplaats in Uta aan de zuidkust en kwam eens in de drie, vier maanden zijn onderwijzers bezoeken. Bij de inval van de Japanners had de CAMA aan de meren drie door het gouvernement gesubsidieerde schooltjes en werkten er negen missieguru's. Clanhoofd Weakebo Mote van het Tigimeer werd katholiek.

Een nieuw gewas

Toen evangelische en katholieke guru's aan het werk gingen in het bergland, had de kustbevolking van Nederlands Nieuw-Guinea al tientallen jaren ervaring met onderwijs en prediking door zending en missie. Die inspanningen, die op den duur werden ondersteund door het gouvernement, hebben een grote invloed gehad op de levenswijze van deze gemeenschappen. Er werd geleidelijk paal en perk gesteld aan stammenoorlogen, slavenroof, heksenmoord en koppensnellerij, die de bedrijvers ervan maatschappelijk aanzien brachten, maar de bevolking als geheel in een permanente staat van angst en onzekerheid hielden. Bovendien brachten zending en missie, ruimschoots voor het gouvernement dat deed, elementaire, maar effectieve medische hulp die, na jaren van culturele misverstanden, vertrouwen wekte en

het terrein hielp bereiden voor de godsdienstige boodschap. De brengers van die boodschap wilden niet alleen het zware bestaan van de Papoea's verlichten, maar ook 'licht brengen in de duisternis'.

De Javaanse jezuïet H. Haripranata beschreef het leven der Marind-anim voor de komst van de missie aldus: 'Zij leefden als in de Hof van Eden. Ze hadden geen geschreven regels, geen hoofdlieden, geen rechters, geen politie en geen gevangenissen. Zij waren vrij als de herten in het woud. Zij waren *anim-ha*, echte mensen, ongebonden [Haripranata gebruikt hier het Indonesische woord *merdeka*] en rijk. De Marind verbaasden zich over de 'nieuwkomers' die joegen op paradijsvogels. Zij dachten: alleen de Marind hebben paradijsvogels en dit zijn arme sloebers. Toch waren de Marind diep in hun hart niet gelukkig. Zij waren als de dood voor *dema* (geesten) en voor tovenaars met hun magische spreuken. Het volk der Marind had geen hooggestemde idealen, zijn wereldbeeld was vlak en materialistisch. Van het hiernamaals hadden ze een onheilspellend beeld. Dat noemden ze *heismiraav*, een domein dat werd bevolkt door duistere en angstaanjagende geesten. De Missionarissen van het Allerheiligst Hart kwamen naar het land van de Marind om hen een weg te wijzen uit de duisternis.'

Wat missie en zending 'duisternis' noemden, was niet alleen angst voor heksen en boze geesten, die verantwoordelijk werden gehouden voor ziekte- en sterfgevallen, maar ook een algemeen gevoel van onveiligheid. Voor daden van mensenroof en hekserij werden niet enkelingen, maar de verwantengroepen van de (vermeende) daders als geheel aansprakelijk gesteld en dat ontketende represailles tegen hele clans en dorpen, uitmondend in een vicieuze cirkel van wraak en weerwraak. Voor zover zending en missie erin slaagden die cyclus te doorbreken, droeg dit zeker bij aan het succes van hun boodschap. De zendeling Van Hasselt jr. verwierf zich tijdens zijn tournees in de Geelvinkbaai met het stoombootje de Utrecht de bijnaam 'sperenbreker'.

Zending en missie konden het vredestichten echter niet alleen af. Zijzelf waren er in hun verslagen terughoudend over, maar doorbraken in het missioneringswerk gingen dikwijls gepaard met krachtdadig optreden van het gouvernement, wat in bestuursjargon 'pacificatie' heette. Aan het begin van de twintigste eeuw kruiste in de Geelvinkbaai niet alleen de Utrecht, maar ook de Pionier, een patrouilleboot van het bestuur in Manokwari. Een Numforees zei het in 1908 zo: 'Als wij tuinen maken, hakken wij eerst de

boel om en verbranden het omgehakte hout, dan planten we. Nu komt eerst de man van het gezag en hakt en brandt en dan komt de *pandita* [zendeling] om te planten.'

Van Hasselt jr. gaf het toe: 'Het optreden van de regering is hier van invloed geweest op de vraag naar het Christendom.' Dat 'baanbrekende' werk dreef de bevolking soms in arren moede naar de zending. Van Hasselt kreeg eind 1907 bezoek van een Numfoors hoofd dat hem zou hebben gevraagd: 'Komt toch bij ons op Numfor en maak er vrede. We durven niet meer naar het bos, want we vrezen achter iedere boom een vijand te zien.' Er bleek een zaak van heksenmoord te spelen die steeds gecompliceerder werd, want het gouvernement had een klacht ontvangen tegen een van de hoofden en een strafexpeditie gehouden, waarbij de verkeerden waren aangepakt. Men vroeg kennelijk bescherming tegen het bestuur.

Kamma is evenmin scheutig met details over de 'pacificatie'. Zo schrijft hij ergens: 'In de Wandammenbaai moest het team van de Pionier nogal wat pressie uitoefenen.' Hij plaatst wel een kritische kanttekening: 'Vrede onder externe druk volstaat niet. Om het probleem werkelijk te benaderen, zullen eerst de wortels blootgelegd moeten worden. Een vicieuze cirkel moet van binnenuit worden doorbroken.'

De vraag in hoeverre de kerstening behalve de manier van leven ook het wereldbeeld van de Papoea's heeft veranderd, is in de loop der jaren heel verschillend beantwoord. Zending en missie zeggen dat zij de angst voor geesten hebben uitgebannen, maar dat is wat veel gezegd. Van Hasselt jr. schreef dat Petrus Kafiar, een gewezen Biakse slaaf, bij de bestrijding van 'heidens bijgeloof' onder zijn eilandgenoten veel meer bereikte dan een blanke ooit zou kunnen: 'Men voegt de blanke eenvoudig toe "Gij zijt wit", met andere woorden "op u hebben de geesten geen vat". Doch Petrus, een hunner, bereikt met prediking door de daad wel zijn doel. Als hij op reis gaat zonder eerst gewicheld te hebben welke dag het meest geschikt is; als hij geen amuletten meeneemt om de storm te bezweren of de wind roept; als hij onverveerd langs plaatsen vaart waar boze geesten huizen en de tocht gezond en wel volbrengt, ja, dan begint de Biakker te beseffen dat Christendom ook voor hem is en dat die vrees voor voorouders, weerwolven [!] en rotsgeesten onzin is.'

Kamma noemt dit betoog 'wonderlijk optimistisch'. Petrus Kafiar zou zelf nog niet vrij zijn geweest van 'bijgelovigheid'. Bovendien: 'Ruim veertig jaar na diens komst, in 1952, voer ik langs dezelfde zeeroutes en nog nimmer

hoorde ik zoveel bezwerende roeiliederen, om de vreemdeling voor te stellen aan de geest van een grot of kaap. Het geestengeloof was springlevend en wat kan men anders verwachten? Al heeft men bewust voor het evangelie gekozen, dan nog komen uit het onderbewuste deze associaties naar boven. Het is de historische inhoud van het geweten dat spreekt en beveelt en dit wordt nog steeds doorgegeven aan de kinderen. Alleen als men van de ongenuanceerde gedachtengang uitgaat dat culturele structuren bewust worden vertaald in individueel en collectief gedrag, zal men positief reageren als schijnbaar een geheel nieuwe koers wordt ingeslagen.'

Als de Papoea's voldeden aan de voorwaarden die zending en missie stelden voor het plaatsen van een guru – vernietiging van voorouderbeelden en amuletten of afbraak van geestentempels –, gooiden ze daarmee niet hun cultuur overboord. Kamma: 'Wanneer men het evangelie als boodschap van bevrijding aanvaardde, was dit niet het inslaan van een nieuwe koers, maar het inruimen van een nieuwe plaats, zoals men in een tuin doet voor een nieuw gewas.'

De antropoloog en oud-bestuurder Jan van Baal citeert in zijn memoires collega Gerrit Jan Held, die zich in maart 1940, tijdens een conferentie op Java, uitsprak over de motieven van de bekeerlingen: 'Jan choqueerde zijn gehoor door te verklaren dat de Papoea zich tot het Christendom bekeert omdat hij verwacht er materieel beter van te worden.' Een en ander leidde tot een breuk tussen onderzoeker Held en zijn broodheren van het Nederlands Bijbelgenootschap.

Van Baal dacht er niet veel anders over. In 1953, net aangetreden als gouverneur van Nederlands Nieuw-Guinea, schreef hij: 'Het gepredikte Christendom wekt ook allerlei seculaire [wereldse, materiële] verwachtingen. In Nieuw-Guinea heeft geen volledige assimilatie plaatsgevonden van het Westerse denken en van de Westerse levenshouding, doch slechts een zeer partiële, waardoor veel in de eigen levensinstelling kon blijven voortbestaan. De nieuwe levensstijl en het onderwijs zijn nog niet bij machte geweest de magie, het geheimzinnige aan de dingen te ontnemen. Het is integendeel zo, dat dit onderwijs tot de sfeer van het geheimzinnige zelf behoort. Men verwacht er iets heel bijzonders van, met name de macht om de dingen te hanteren en te produceren, ze naar zich toe te brengen op de kennelijk nog altijd onbegrepen wijze, waarop de blanke ze hanteert en tot zich weet te trekken.'

Van Baal vervolgt: 'De oude structuur blijft doorwerken en stuwt het nieuwe in de richting van min of meer magische verwachtingen, die de voedingsbodem vormen voor bewegingen die in de grond volkomen seculair van aard zijn en uiting geven aan het dramatische gevoel van emotionele onbevredigdheid, dat uit de hier bestaande cultuursituatie voortvloeit. Het doel [van die bewegingen] is een wonderdadige verheffing van de eigen groep op een hoger geestelijk en materieel niveau, een heilstaat in het klein, waar men opnieuw zichzelf kan zijn en toch kan profiteren van alles wat door de Westerse immigranten is gebracht. Het is een kortsluitingsreactie.'

Van Baal verwijst hier naar een breed scala van messiaanse bewegingen die zich sinds de eeuwwisseling voordeden in de meer ontwikkelde delen van Nieuw-Guinea en ook in aangrenzend Melanesië. De eerste beweging in deze streken die tot in bijzonderheden is beschreven – door F.E. Williams in 1923 – was de 'Vailala Madness', die in 1919 begon in de Gulf Division van Papua. De deelnemers verwachtten dat de doden zouden terugkeren met een stoomschip vol etenswaren, bijlen, messen en katoenen stoffen. Om het schip met de voorouders te onthalen werden overal min of meer Europees gedekte tafels klaargemaakt, waaraan men dagelijks hun komst afwachtte. Verder werden vlaggenstokken opgericht en wachtposten uitgezet, dat alles in een staat van grote opwinding, die gepaard ging met tranceverschijnselen. De deelnemers repten van 'de hemel' en 'Jehovah' en zeiden in vervoering dat Jezus Christus hun 'door het hoofd was gegaan'. De beweging was sterk gekant tegen de traditionele ceremonies en dansen, waaraan ze nagenoeg een einde maakte. In de tijd dat de beweging actief was, werd er niet gewerkt. Men verwachtte immers de spoedige komst van het schip met afgestorvenen.

Deze en andere bewegingen die verwachtten dat het heil of een heilbrenger ophanden was en er een einde zou komen aan gebrek, ziekte en dood, zijn in de literatuur bekend geworden als *cargo cults*. Deze naamgeving legt sterk de nadruk op de materiële, met een woord van Van Baal – die de term zonder reserve overneemt – 'seculaire' kant van het verschijnsel. Kamma: 'Deze term is onjuist, nog afgezien van de denigrerende bijsmaak die het woord kreeg. Er bestaat geen cultus van westerse goederen. Men kan toch moeilijk beweren dat in die gebieden al een geïsoleerde en gesecularisseerde economische orde bestaat. Steeds zijn de scheepsladingen slechts een onderdeel van de verwachtingen, waarbij men wel de voorouders, maar niet de 'cargo' als zodanig vereert.'

Het aantal varianten is groot. Sommige, zoals de Seu-beweging, die in de jaren 1927-1934 de kop opstak rond de Humboldtbaai, wilden helemaal afrekenen met de oude godsdienst en de traditionele grondrechten, een voortvarendheid die de indruk wekte dat men het initiatief tot de – kennelijk onvermijdelijke – verandering wilde overnemen. Andere vertoonden sektarische trekken en zetten zich op een radicale manier af tegen de door zendelingen en missionarissen gepredikte moraal.

In zijn essay van 1953 lokaliseert Van Baal het verschijnsel bij 'groepen die om een of andere reden in hun aspiraties geremd zijn'. Hij schrijft: 'De komst van de Europeanen heeft het wereldbeeld van de Papoea's doen instorten, zij zijn niet langer het middelpunt van hun eigen wereld, contacten en onderwijs wreven hen onder de neus hoe waardeloos dat eigen wereldje was en hoe grondig fout het eigen denken daarover.'

Verwarring of vitaliteit

In de jaren 1938-1943 werd de Geelvinkbaai overspoeld door een ongekend massale Koreri- of heilsbeweging, in de geschiedenis van Westelijk Nieuw-Guinea waarschijnlijk de hevigste manifestatie van Papoeamessianisme. Voor een goed begrip van die episode, die we hierna zullen beschrijven, moeten we terug naar de Biakse mythe van de proloog.

De cultuurheld Manarmakeri had de weg gewezen naar een uitbraak uit de realiteit van schaarste, ziekte en sterfelijkheid naar een heilstaat (Koreri), waarin gebrek, lijden en dood zijn overwonnen. Deze legendarische voorouderfiguur heroverde het verloren geheim van deze gelukzalige staat. Hij werd alleen niet begrepen en vertrok naar 'het westen' om, wanneer zijn tijd gekomen is, terug te keren. Pas dan zal Koreri aanbreken. De mythe heeft een open einde: de harde werkelijkheid is niet onontkoombaar, de dingen liggen niet voorgoed vast, maar zullen ooit een positieve wending nemen. De heilsverwachting maakt deel uit van de mythe. Die verklaart niet alleen de werkelijkheid van hier en nu, maar opent ook uitzicht op een betere toekomst.

Deze hoopvolle verwachting leidde in de loop der eeuwen tot bewegingen, geleid door zogenoemde *konor* (voorlopers), die de wederkomst van Manarmakeri, alias Manseren Manggundi (de Heer Zelf), aankondigden. Zij spoorden hun volgelingen aan die wederkomst te versnellen door blijk te geven van geloof, dat wil zeggen door op te houden met werken, alle varkens

te slachten, palmwijn (de lievelingsdrank van Manarmakeri) te drinken en rituele dansen op te voeren. De zendelingen in de Dorehbaai repten al kort na hun komst in 1855 van dergelijke bewegingen, die zich tot 1940 in het gebied van de Geelvinkbaai ongeveer veertig maal voordeden.

De oude mythe en de daarmee verbonden heilsverwachting veroorzaakten op Biak een schok van herkenning toen de zending hier in 1908 actief werd. 'Gij noemt hem Jezus, wij Manggundi, maar hij is dezelfde,' reageerde een Biakker. De zendelingen waarschuwden voor ongefundeerde verwachtingen rond de komst van de guru, alsof nu Koreri zou aanbreken. Zij noemden *konor,* die de wederkomst van Manggundi verkondigden, bedriegers en 'valse profeten'.

Kamma erkent dat het Koreri-geloof omhelzing van het christendom heeft bevorderd, maar bespeurt in deze steeds weer de kop opstekende bewegingen ook een vorm van cultureel verzet tegen van buitenaf gedicteerde verandering: 'Biakkers en Noemforen, de Vikingen van de Geelvinkbaai, ooit berucht vanwege hun rooftochten, beroemd vanwege hun weergaloze zeemanschap en het maken van verre tochten tot diep in Indonesië, en met hun smeedkunst contactleggers en traits d'union tussen kust en binnenlanders, gaven zich niet gemakkelijk gewonnen voor het evangelie. Gedurende minstens vijftien jaar van heftige tegenstand, nadat in 1908 de eerste guru-post was geopend, lieten de vroegere *mambri* (aanvoerders, helden) zich gelden, terwijl de Koreri-bewegingen alle communicatie dreigden te verbreken.' Afwijzing maakte geleidelijk plaats voor de wens zich aan te passen, maar dan op eigen voorwaarden.

Dat er in de loop van tientallen jaren christelijke elementen inslopen in de Koreri-bewegingen, noemt Kamma secundair: 'Alleen de *vorm* van deze elementen leidde tot overname, omdat ze uit mythisch oogpunt aanknopingspunten voor identificatie boden.' Terwijl Van Baal deze bewegingen mede gezien de christelijke elementen als een 'kortsluitingsreactie' beschouwt, een gevolg van 'falend cultuurcontact', ziet Kamma in die elementen juist de vitaliteit bevestigd van het mythische wereldbeeld, dat in staat is alles in zich op te nemen en te verwerken: 'De Koreri-bewegingen danken hun ontstaan niet louter aan verzet tegen acculturatie [verandering door cultuurcontact], maar zijn geforceerde pogingen tot aanpassing en interpretatie met de eigen traditie als uitgangspunt.' Van Baal, de geleerde bestuurder, meent dat westerlingen verwarring hebben gesticht in de Papoeaziel. Kamma, de al even

geleerde zendeling, onderkent de dynamiek van de Papoease, i.c. Biakse cultuur.

De Maagd van Judea

Angganitha Menufandu was een bijzondere vrouw. Zij traceerde haar afkomst naar het geslacht van Manarmakeri en stond bovendien bekend als dichteres. Zij werd omstreeks 1905 geboren op Insumbabi, een eilandje voor de zuidkust van Supiori, het tweelingeiland van Biak, en werd in 1932 door de zending gedoopt. Toen haar man en een van haar drie kinderen verongelukten, werd ze ziek van verdriet, kreeg beriberi en huiduitslag. Die ziekteverschijnselen leidden tot haar verstoting naar een naburig, onbewoond eilandje, waar ze in leven moest zien te blijven door wortels, bladeren en schelpdieren te zoeken. Op een dag, vertelde Angganitha later, kreeg ze bezoek van 'een man', die haar zegende en voedsel en medicijnen gaf. Ze genas en keerde terug naar Insumbabi. De familie geloofde haar ogen niet, want die verwachtte alleen nog haar doodsbericht.

Angganitha's terugkeer maakte diepe indruk. Ze bleef op Insumbabi, maar haar roem verbreidde zich over de Biakse eilanden. Familieleden verspreidden het verhaal van haar wonderbaarlijke genezing, maar ze kregen van Angganitha opdracht niets te vertellen aan het bestuur, de zendeling, de guru's en de ouderlingen. Het duurde niet lang of deze discrete verkondigers verbreidden Angganitha's eigen verhaal over 'de man' die haar bezocht en genezen had. Hij zou niemand anders zijn geweest dan Manarmakeri en hij had haar als volgt toegesproken: 'Ik heb uw ellende aangezien en alles wat gij hebt moeten verdragen, het leed, de vervolging en de onderdrukking onder vreemdelingen. Ik wil u een heerschappij geven waarin het altijd vrede zal zijn, en daarom zal uw naam zijn Bina Damai [Vrouwe des Vredes] of Nona Mas ro Judea [Gouden Maagd van Judea]. Bij deze stuur ik u uit om uw volk naar Koreri te leiden. Ik weet dat uw volk van oorlog houdt, maar bloed zal de weg naar Koreri versperren en daarom zult gij het nimmer vergieten. En dit zal het teken zijn voor u allen: de vlag die over heel Nieuw-Guinea [!] zal waaien, namelijk blauw, wit en rood – trouw, vrede en moed. Ik ben Manarmakeri die uit het westen is gekomen en de oorlogen der wereld voert. Wees niet bang, want grote volken zullen oorlog voeren en dat volk, dat u weldoet, dat zal de wereld overwinnen.'

Angganitha's visioen ligt rechtstreeks in het verlengde van de Manarmakeri-mythe, maar als christin en kind van haar tijd goot ze het in een vorm die tegelijk bijbels was ('en dit zal voor u het teken zijn'; Maagd van Judea), semi-politiek (onderdrukking; 'Nieuw-Guinea'; de vlag) en contemporain (oorlogsdreiging).

Angganitha trok aanvankelijk aandacht door haar wonderbare genezing. Zij werd al spoedig zelf bekend als een genezeres met bijzondere gaven. Honderden zieken of hun familieleden kwamen haar hulp vragen en luisteren naar haar liederen. Bij thuiskomst verhaalden de bezoekers over wonderlijke verschijnselen in de nacht. De Vrouw des Vredes straalde een vreemd licht uit, dode familieleden stonden op en mengden zich onder het bezoek om mee te zingen en men had een gouden ladder gezien die opsteeg naar de hemel vanaf het eilandje van haar verbanning, dat de naam Bethlehem kreeg. In maanverlichte nachten had men schaduwen van schepen gezien en al spoedig ging het verhaal rond dat die zouden veranderen in het grote schip waarmee Manarmakeri, zijn vrouw en zoon zouden landen in de Biakse eilanden. Angganitha had zich ontwikkeld van genezeres tot verkondigster van Manarmakeri's wederkomst. Zij was een *konor*.

De bezoekersstroom groeide uit tot een heuse Koreri-beweging. Angganitha vertelde de Biakkers dat ze geen bloed mochten vergieten en geen varkensvlees eten. Ze moesten alle dieren eren die 'van huid verwisselen' (het Biakse werkwoord *rer*, dat de stam vormt van Koreri) en mochten 's nachts geen vuur maken, want in de nacht zou de heerlijkheid van Koreri zich openbaren en zou het schip van Manarmakeri komen. Deze berichten en instructies deden lange tijd de ronde zonder dat zending of bestuur er lucht van kreeg. Maar velen waren om onduidelijke redenen lang weg uit hun dorp en deden geheimzinnig over het waar en waarom van hun afwezigheid, zodat de hulpbestuursassistent en de zendeling van Supiori een onderzoek instelden op Insumbabi. Zij adviseerden Angganitha deze nachtelijke bijeenkomsten te staken en Insumbabi te verlaten, maar zij weigerde. Daarop stuurde de bestuursassistent van Biak een patrouille veldpolitie en die stak alle huizen, ook dat van de Vrouw des Vredes, in brand.

Dit had een averechtse uitwerking, want binnen de kortste keren stonden er op Insumbabi meer huizen dan ooit. Een tweede patrouille rukte uit en arresteerde Angganitha. Ze werd meegenomen naar Biak en vandaar doorgezonden naar Serui op Japen, de standplaats van de Nederlandse contro-

leur. Dorpsgenoten en familieleden wisten hem ervan te overtuigen dat de geruchten overdreven waren en dat Angganitha al die aandacht eigenlijk niet wilde. Zijzelf maakte tijdens de zitting een doodverlegen indruk. Na de belofte dat ze geen gasten meer zou ontvangen, mocht Angganitha gaan. Op Insumbabi werd haar thuiskomst als een overwinning gevierd en opnieuw kwamen er honderden volgelingen naar het eiland.

Na haar terugkeer – het jaar 1941 liep ten einde en Nederland had Japan de oorlog verklaard – veranderde Angganitha's boodschap en keerde ze zich onomwonden tegen zending en bestuur. Hun aandacht werd echter afgeleid door de dreigende oorlog en Angganitha kon vrijwel ongehinderd haar invloed vergroten. Er kwamen berichten over massale bijeenkomsten op Insumbabi, waar het heftig zou toegaan. Er voltrok zich een scheiding der geesten binnen de beweging tussen Koreri-aanhangers en Biakkers die vasthielden aan de christelijke verkondiging, wat leidde tot hevige twistgesprekken en zelfs vechtpartijen. De Koreri-aanhangers beweerden dat men door de zending was bedrogen. Zendelingen en guru's hadden uit de bijbel een bladzijde weggelaten waarop stond dat Jezus eigenlijk Manseren Mang-

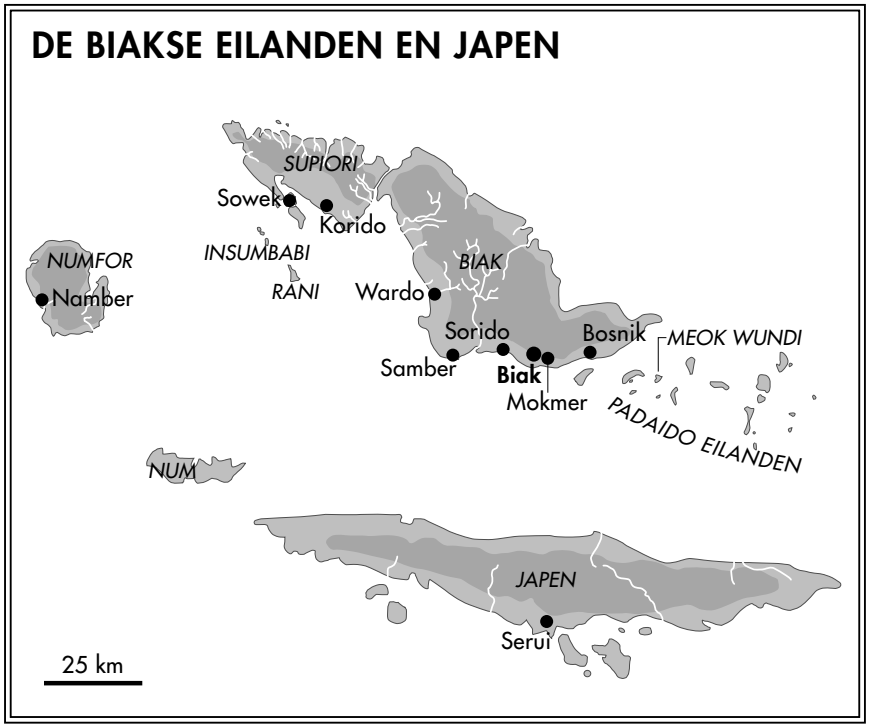

gundi is. De vreemdelingen verzwegen de waarheid om de erfenis van de Oude Man – de macht over leven, dood en rijkdom – niet aan zijn wettige erfgenamen, de Biakkers, af te staan.

De beweging nam intussen vastere vormen aan. Elk dorp kreeg een vertegenwoordiger met de titel Damé. Zo iemand moest eerst met een grote prauw naar Insumbabi, dat intussen was omgedoopt tot 'Judea', en een audiëntie aanvragen bij de Sterre der Bergen. De vlag van de beweging werd aangepast: in de blauwe baan van de omgekeerde Nederlandse vlag werd een witte ster – Sampari, de Morgenster – geplaatst en in de witte baan een blauw kruis, als tegenhanger van de rode rijzende zon van Japan. Angganitha belegde intussen extatische nachtelijke danssessies om de komst van Koreri dichterbij te brengen, waarbij soms wel zesduizend mensen op de been waren. Bij het ochtendgloren bleek steeds opnieuw dat het heil nog niet was aangebroken, maar dat bracht het geloof niet aan het wankelen. Het aantal deelnemers was kennelijk nog te klein en men diende meer werk te maken van de propaganda.

In het voorjaar van 1942 kwam het tot een handgemeen tussen een propagandist en een Ambonese politieman, die het leven liet. Een Biakse agent kon ternauwernood worden gered door tussenkomst van de zendeling van Korido. In mei landde er een kleine politiemacht onder leiding van de bestuursassistent uit Biak op Insumbabi en die stak opnieuw alle huizen in brand. Op 8 mei werd Angganitha gearresteerd en meegenomen naar de post Bosnik op de zuidkust van Biak. Overbrenging naar Serui was niet meer mogelijk, want op 11 mei verscheen de Japanse vloot voor Bosnik.

Exodus en executies

De Tweede Wereldoorlog bereikte Nederlands Indië – en Nieuw-Guinea – in etappes. De inval van de Duitsers in Nederland, op 10 mei 1940, en de capitulatie van de Nederlandse strijdkrachten in Europa sneed de banden tussen het moederland en 'Indië' door. De koloniale regering in Batavia hield er rekening mee dat de Duitsers het ook op de koloniën hadden voorzien en nam voorzorgsmaatregelen. Duitse staatsburgers werden geïnterneerd. De MSC-paters Kowatski (Kokonao) en Münster (Kei) werden naar Ambon, en daarna naar Java gebracht. De Duitse zendeling G. Schneider, de stichter van de post Yoka aan het Sentanimeer, onderging hetzelfde lot. Het voltallige Europese bestuurs-, zendings- en missiepersoneel van de noordkust, Mi-

mika en de Wisselmeren werd in juni 1940 naar Ambon gevaren. Alleen Merauke bleef 'bezet'. Omdat de geldstroom uit het moederland was opgedroogd, werden bezuinigingen doorgevoerd; salarissen werden verlaagd.

De Duitsers toonden echter geen belangstelling voor Nederlands Indië en begin oktober 1941 werd het bestuurs-, zendings- en missiewerk hervat. Resident Jansen in Ambon besloot ook de post aan de Wisselmeren te heropenen. Controleur Vic de Bruijn en de beide CAMA-zendelingen keerden eind oktober terug naar Enarotali en in december heropende pater Tillemans de negen scholen in het Paniaigebied. De missie was intussen versterkt met Nederlandse franciscanen.* Een van hen, pater J. Frankenmolen, toog in Manokwari, zijn eerste standplaats, aan het werk onder de hier gevestigde kolonisten. Hij bezocht op gezette tijden Hollandia en af en toe zelfs Arso, in het achterland van de Humboldtbaai. In Nederlands Nieuw-Guinea was het weer 'business as usual'. Sterker nog: er werden nieuwe, ambitieuze ontwikkelingsprojecten op stapel gezet.

In oktober 1940 kwam een gouvernementsagronoom uit Bandung naar Merauke om grondonderzoek te doen. Hij zocht er 40 000 hectare die geschikt waren om Javaanse transmigranten aan de natte rijstbouw te zetten. In december werd de door de Koninklijke Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij (KNILM) verzorgde luchtverbinding tussen Makassar en Ambon doorgetrokken naar Fakfak, Babo, Manokwari en de Wisselmeren. Op 21 december landde het eerste amfibievliegtuig van de KNILM op het Paniaimeer. Door de exploratie in de jaren 1937-1940 was 'Batavia' overtuigd geraakt van de noodzaak het dichtbevolkte Centrale Bergland versneld open te leggen. Eind december 1940 stuurde het departement voor Burgerlijke Openbare Werken op Java een ploeg landmeters naar de Wisselmeren. Zij moesten een 82 kilometer lang tracé uitzetten voor een autoweg van Orawja, het prauwenbivak aan de opvoerroute tussen zuidkust en meren, naar Enarotali. Met dit project, waarvan de kosten werden geraamd op 35 000 gulden per kilometer, wilde het gouvernement de moeizame opvoer met

* De MSC hadden in 1936 assistentie gevraagd van de Nederlandse franciscanen en in maart 1937 arriveerden zes paters en broeders in Nieuw-Guinea. Zij gingen op 1 april aan de slag in Fakfak, Babo (op de Vogelkop) en Manokwari. De groep stond onder leiding van pater S. van Egmond in Ternate. In december kwamen er nog drie franciscanen.

dragers overbodig maken. De Bruijn ging in 1941 twee maanden op verkenningstocht in het Centrale Bergland en noteerde na terugkomst in Enarotali: 'Er wordt gewoon doorgewerkt. Er is niets aan de hand.'

In de nacht van 7 op 8 december 1941 bracht de Japanse luchtmacht de Amerikaanse strijdkrachten in Pearl Harbor een kaakslag toe. Op maandag 8 december, 8 uur 's morgens Nieuw-Guineatijd (6 uur Javatijd), werd het nieuws van de Nederlands-Indische Radio Omroepmaatschappij (NIROM) ingeleid met het *Wilhelmus*. Gouverneur-generaal Tjarda van Starkenborgh Stachouwer deelde mee dat de Nederlandse regering Japan de oorlog had verklaard.

Deze keer was het menens. Op 17 december bombardeerde de Japanse luchtmacht Ternate. Nieuw-Guinea lag van alle Nederlands-Indische gewesten het dichtst bij Japans grondgebied. Duizend kilometer verder hadden de Japanners een militaire basis, Palau, in hun mandaatgebied de Carolinen. Op 16 december wierpen Japanse vliegtuigen enkele bommen af boven de NNGPM-centra Babo en Sorong. Het was de eerste kennismaking van Nederlands Nieuw-Guinea met de oorlog. Op 8 maart 1942 capituleerde het KNIL op Java en daarna was het nog slechts een kwestie van tijd of ook de 'Grote Oost' viel in Japanse handen. In januari werd Fakfak gebombardeerd. Na zestien verwoestende luchtaanvallen werd Sorong op 4 april bezet door Japanse troepen. Op 12 april landden zij op de noordkust van de Vogelkop en na een zwaar bombardement werd Manokwari ingenomen.

Alle Europeanen – bestuursambtenaren, ondernemers, zendelingen en missionarissen – werden opgepakt, overgebracht naar Ambon en hier voorlopig geïnterneerd in het complex van de School ter Opleiding van Inlandse Leraren (STOVIL), berucht geworden als 'Kamp Stovil'. De missie betaalde een zware tol. In Langgur op Klein Kei werden de apostolisch vicaris van Nieuw-Guinea, J. Aerts, en veertien andere MSC-missionarissen door Japanse militairen op het strand gefusilleerd. De franciscaan pater A. Guikers, die op het moment van de Japanse inval in Ransiki aan de Geelvinkbaai verbleef, was al aan boord van het schip dat hem en nog twee Nederlanders naar Ambon zou brengen, toen hij door een Japanse soldaat van boord werd gehaald en op het strand onthoofd. Verbijsterde Keiezen en Papoea's werd voorgehouden dat Nippon hen 'van de vreemde overheersing kwam bevrijden'.

Medio augustus landden Amerikaanse troepen in Merauke en in december werden zij vervangen door enkele duizenden manschappen van het

Australische leger. Resident Van Eechoud schreef in 1947: 'Merauke werd, tegen alle verwachtingen in, niet bezet. Vermoedelijk hebben de Japanners niet geweten, dat, zoals elders, de ambtenaren de opdracht hadden om zich over te geven, zodat zij dit plaatsje bij wijze van spreken met een roeiboot hadden kunnen nemen. Toen de Japs er middels luchtverkenning aandacht aan gingen besteden, bleek er al activiteit van geallieerde troepen te zijn, was er een vliegveld aangelegd en waren er verdedigingswerken gebouwd.'

Merauke en de zuidkust tot aan de Eilandenrivier, waar Post 6 de noordelijkste Nederlandse bezetting vormde, zouden de hele oorlog in handen van de geallieerden blijven. Het kwam enkele malen tot schermutselingen aan de Eilandenrivier, maar de Japanners voelden er kennelijk weinig voor dieper door te dringen in 'het land van de duivel zelf'. Wel trokken ze vanaf de zuidkust het bergland in, richting Wisselmeren. Eind mei 1943 bereikten de eerste Japanse soldaten Enarotali en trokken controleur De Bruijn en zijn mannen de bergen in.

'Jezus Christus en de vrijheid!'

Na de inname van Manokwari lieten de Japanners een groot aantal gevangenen vrij, onder wie Stefanus Simopjaref, een wegens moord veroordeelde Biakker uit Manswam, een dorp aan de zuidkust van het eiland. Van medegevangenen had Stefanus gehoord van Angganitha's Koreri-beweging. De komst van de Japanners veroorzaakte chaos en ontwrichting. De bombardementen brachten een vluchtelingenstroom op gang en ontslagen werknemers van de NNGPM-stations op de Vogelkop keerden massaal huiswaarts. Aan de westkust van de Geelvinkbaai verzamelde zich een vloot prauwen om hen naar de eilanden te brengen. Deze op drift geraakte Biakkers en Numforezen begon Stefanus te organiseren.

Op het eilandje Wabruk, benoorden Roon, belegde hij op 8 juni een druk bezochte volksvergadering waar hij voorstelde Angganitha Menufandu uit te roepen tot vorstin van heel Nieuw-Guinea. Zij stamde uit de clan van Manarmakeri en had dus de beste papieren, maar zij was een vrouw en had mannelijke hulp nodig. Stefanus wierp zich op als 'generaal' en zou een leger en een vloot formeren. Op Wabruk stelde hij met de hulp van geschoolde Biakkers een programma op.

Het is een utopische lijst, waarin oude Koreri-elementen – aangekleed met christelijke namen en begrippen – zijn vermengd met politieke noties,

die de kiemen bevatten van Biaks-Numfoors Papoeanationalisme. Behalve intensivering van de propaganda en bevrijding van koningin Angganitha werden de volgende punten geformuleerd. Onwillige Papoea's moesten gedwongen worden zich bij de beweging aan te sluiten. *Amberi** (Indonesiërs van buiten Nieuw-Guinea) die de kant hadden van Japan gekozen, bestuursambtenaren, onwillige voorgangers en guru's die zich beledigend uitlieten over de beweging, moesten worden opgepakt. Papoea-guru's die meededen, konden officier worden. Gevangengenomen voorgangers mochten niet worden mishandeld. Zendingswerkers die zich alleen aan hun kerkelijke taak wijdden, moesten ongemoeid worden gelaten. Indonesiërs die mee wilden doen, mochten blijven. Scholen zouden voorlopig worden gesloten, maar mochten niet worden verwoest. Kerken moesten worden gespaard en kerkdiensten mocht niets in de weg worden gelegd. Onbeheerste elementen moesten in toom worden gehouden en diefstal en plundering streng worden bestraft.

Het te formeren Koreri-leger zou onder bevel staan van generaal Stefanus en 'AB-leger' gaan heten. De meningen zijn verdeeld of 'AB' stond voor 'Amerika-Belanda' (Belanda = Nederland) of voor 'Amerika Babo' (Nieuw Amerika). Dit leger zou het geallieerde ABCD-front (America, Britain, China, the Dutch) helpen. Het AB-leger zou moeten bestaan uit alle volken van Nieuw-Guinea. Tegen onwillige elementen zou alleen de *karbere* (knuppel van ijzerhout) worden gebruikt. Slag- en steekwapens zouden alleen worden ingezet tegen de Japanners. Magie mocht worden toegepast.

Als vaandel koos men zich de blauw-wit-rode Koreri-vlag met Morgenster en kruis. De Koreri-soldaten zouden zich hullen in witte lendendoeken en witte hoofdbanden dragen. Ter begeleiding van de strijd zou men zich bedienen van tritonschelpen, gongs en tifa (zandlopervormige trommels) en zouden de oude hongi-liederen worden gezongen. Men zou de strijd met de Japanners alleen aanbinden als overreding om de eenheid, vrijheid en vlag van Nieuw-Guinea te erkennen niet hielp. In heel Nieuw-Guinea moesten de oude stammenoorlogen worden beëindigd. Eenheid en onderlinge vre-

* Het Biakse woord *amber* betekent zowel 'vreemdeling' als 'iemand die een positie bekleedt die niet bestaat binnen de Biakse adat'. Later zouden ook Biakse bestuursambtenaren door hun eilandgenoten met 'amber' worden aangeduid. (Mededeling van Arnold Mampioper.)

de dienden nagestreefd en de Vrouw des Vredes zou een voorbeeld zijn voor heel het volk.

Stefanus Simopjaref en de zijnen moeten hebben geweten dat oorlog voeren met de Japanners gelijk stond aan zelfmoord. Vandaar de voorzichtige opening naar Japan. Maar de anti-Japanse sentimenten waren sterk, het Koreri-volk was in opstand gekomen en men kon niet meer terug. Het 'leger' had geen wapens van betekenis en kon deze ontketende massa niet in bedwang houden. In de maanden daarna bleek het betrekkelijk vreedzame programma van Wabruk dan ook weinig waard. 'Admiraal' Zadrach Ronsumbre kreeg opdracht Angganitha te bevrijden uit de gevangenis in Bosnik. Toen zijn prauwenvloot daar op 29 juni aankwam, verscheen ook een bestuursstomer met aan boord de Japanse resident van Manokwari. Zadrach en enkele dorpshoofden vroegen om vrijlating van de 'vorstin'. De bestuurder in Bosnik droeg haar echter over aan de Japanners, die beloofden haar naar Supiori te brengen, alwaar de resident zich liet voorlichten door kerkelijke voorgangers en *amberi,* en vervolgens namen zij Angganita mee naar Manokwari.

De verontwaardiging was groot en er werd een krijgsraad belegd met delegaties van alle eilanden. Toen ontstond grote onenigheid tussen de 'echte' Koreri-aanhangers, die op een wonder wachtten, en het Koreri-leger, dat tot actie wilde overgaan. Dit laatste gebeurde. Met de strijdkreet 'Jezus Christus en de vrijheid!' overvielen Koreri-soldaten drie dorpen, waarbij twee Chinezen, een Ambonese guru en de bestuurder van Bosnik werden gedood. Agenten, ambtenaren en guru's werden gevangengenomen en naar het eilandje Rani, de basis van de Koreri-vloot bezuiden Biak, gebracht. Op Rani reikte Stefanus aan zijn soldaten 'onkwetsbaarheidswater' uit, dat zij in flesjes om hun hals hingen, en er werd dagen achtereen gedanst. Door ongedisciplineerd gedrag van Koreri-soldaten hadden de gevangenen het zwaar te verduren.

Op 13 juli verscheen een schip uit Manokwari voor Rani. Stefanus wilde onderhandelen, maar een onbeheerste aanvoerder koerste met zijn prauw op het schip af. Het bootje werd door Japans boordgeschut aan flarden geschoten en de vier opvarenden kwamen om. Toen kwam een Japanse delegatie aan wal. De tolk Iwata hield een lange rede, waarin hij de Biakkers vrijheid beloofde om hun leven te leiden zoals zij dat wensten, mits ze kinderen van Japan wilden worden. Stefanus eiste vrijlating van Angganitha, erken-

ning van de vlag, verwijdering uit Nieuw-Guinea van alle *amberi* (politiemannen, ambtenaren, kooplui en guru's van elders in de Indonesische archipel), vrijheid voor de Papoea's om naar hun eigen *adat* te leven, vrijheid voor Nieuw-Guinea en geen represailles.

Iwata zei dat Angganitha zou worden vrijgelaten, maar dat Stefanus beter kon meekomen naar Manokwari om daar zijn eisen toe te lichten. Voor inwilliging was toestemming van Tokio nodig. 'Als de Biakkers Nippon willen helpen,' zei Iwata, 'zullen jullie leiders naar Tokio worden gestuurd om daar te leren huizen, schepen en vliegtuigen te bouwen.' Men was onder de indruk, maar ook argwanend. Stefanus Simopjaref dacht dat hij Angganitha vrij zou kunnen krijgen en ging mee. Alle door de Koreri-soldaten gemaakte gevangenen werden ingescheept naar Manokwari. Daar wisten de Japanners niet meteen raad met Angganitha en Stefanus. Koreri-leiders vertelden later dat *amberi* de Japanners ervan hadden overtuigd dat ze hen maar beter konden doden. In augustus 1942 zijn ze allebei onthoofd.

'Stiefkind van Indië'

Toen zij in 1942 door het Japanse leger werden weggehaald uit Nieuw-Guinea, hadden de Nederlanders dit gebied 114 jaar als koloniaal bezit beschouwd en ongeveer veertig jaar bestuurd. Het Nederlandse eilanddeel was bijna tien keer zo groot als het moederland en liet zich in zo'n korte tijd niet kennen, laat staan ontwikkelen. Van die ruim veertig jaar waren er bovendien meer dan tien crisisjaren, waarin het gouvernement ieder dubbeltje omdraaide. Wat hebben deze vier decennia de Papoeabevolking en het koloniale moederland gebracht? En wat hebben beide partijen in deze periode van elkaar geleerd?

Om met het laatste te beginnen: de Nederlandse kennis over land en volk stelde bij het aantreden van de eerste bestuurders in 1898 weinig tot niets voor en wat het bestuur wel wist, had het vooral opgestoken van 'niet-gouvernementele organisaties': de zending en een enkele handelsonderneming die deze kusten bevoer. De kennis was in de volgende decennia aanzienlijk toegenomen. Verkenning en missionering waren in deze periode verreweg de belangrijkste activiteiten en die hebben samen een schat aan gegevens opgeleverd, waarmee witte plekken op de kaart konden worden ingevuld en de jonge discipline die volkenkunde heette zijn voordeel kon doen. Tot de ontdekking van bevolkingsconcentraties aan de Wisselmeren en in de Baliem-

vallei, in de laatste jaren voor de oorlog, bleef de actieradius van bestuur, zending en missie beperkt tot de kustgebieden. Tegen de tijd dat de Japanners op het toneel verschenen, was men net begonnen met de exploratie van het bergland. Bij de gedwongen exodus van 1942 had nog geen enkele Nederlander een voet gezet in de Ilagavallei en het Sterrengebergte.

De kwaliteit van de communicatie met de bevolking liet nogal eens te wensen over. Alle goede bedoelingen ten spijt bracht de 'pacificatie' meer ontzag dan wezenlijk gezag en de missionering moest het, zeker in de eerste decennia, vooral hebben van een 'alles-of-niets'-aanpak: een dorp dat onderwijs wenste, diende zijn 'heidense' tradities af te zweren. Dit liet de Papoea eigenlijk geen keus en hij koos eieren voor zijn geld, soms, lang niet altijd, overtuigd van de morele, maar steeds van de materiële superioriteit van gezaghebbers en geloofsverkondigers. De communicatie schoot vooral daar te kort waar de Papoea geacht werd te luisteren naar het Gezag of het Woord Gods, maar de handhavers en verkondigers weinig begrip toonden voor diens wereldbeschouwing. Dat laatste is geleidelijk veranderd. Menige bestuursambtenaar, missionaris en zendeling ontpopte zich tot etnograaf en de wetenschap dankt veel mythische verhalen en beschrijvingen van intussen verdwenen – want verboden of uit bekeringsijver afgezworen – ceremonies aan hun geduldige rapportage.

Daar kwam nog bij dat de instanties die de bevolking lieten kennismaken met een nieuwe en grotere wereld – gouvernement en zending/missie –, het onderling niet altijd eens waren. Ze leken in zoverre op elkaar dat het allebei hiërarchische organisaties waren, die voor de bevolking vooralsnog alleen een plaatsje in de marge inruimden, maar elk meende beter te weten dan de ander wat het beste was voor 'de Papoea'. De zending en later de missie waren langer op één plaats werkzaam dan de regelmatig roulerende bestuurders en hadden vaak een kennisvoorsprong, maar zij maakten daar ook aanspraak op als er geen sprake van was. Zo kwam de jonge controleur Jan van Baal, in Leiden gepromoveerd 'op' de Marind, wel eens in aanvaring met de missie van Merauke. Bijvoorbeeld over de traditionele feesten van de Marind, die gezien het daarmee gepaard gaande vrije seksuele vertier en het venerisch granuloom dat daardoor eveneens vrij spel had, waren verboden. Van Baal: 'Te sterk verbieden bergt gevaren in zich. Die feesten houden de spanning in het leven, die anders zou verdwijnen en zo een geestelijke depressie veroorzaken. Maar die gedachte was onverkoopbaar. Pater Grent uit-

te meteen tegenover de assistent-resident zijn zorg "dat men in een roes van de ene naar de andere kampong zou trekken om maar mee te vieren". Grent was een vleesgeworden schoolmeester en voelde niets voor vrijheid.'

Dat Nederlands Nieuw-Guinea koloniaal bezit was, betekende dat het gouvernement zijn wil kon opleggen aan een bevolking die daarvoor niet gekozen had. Dat is evident en de Nederlandse koloniën vormden geen uitzondering in de vooroorlogse koloniale wereld. Toen na de oorlog de tijdgeest radicaal veranderde en de wereld deze vreemde overheersing met recht ging veroordelen, werd de nadruk gelegd op het 'batig saldo' dat de overzeese gebiedsdelen het moederland hadden opgeleverd. Voor Nieuw-Guinea ging dat niet op.

In de crisisjaren 1929-1933 zorgde het gouvernement, geconfronteerd met ernstig tegenvallende inkomsten, voor een gemiddeld jaarlijks begrotingsoverschot van 5000 gulden. Om te voorkomen dat Nederland moest toeleggen op Nieuw-Guinea nam men een grote zuinigheid in acht. Politiecommissaris en verkenner Van Eechoud: 'De oprichting van de bestuurspost aan de Wisselmeren in 1938 heeft 15 000 gulden gekost; en dat voor een expeditie die zeven maanden heeft geduurd! Maar deze middelen moesten gezocht worden in allerlei fondsen en fondsjes, want te Batavia was deze bezetting niet goedgekeurd. Zo sukkelde Nieuw-Guinea verder in trekschuittempo.'

In de jaren 1934-1936 vertoonde de handelsbalans van Nederlands Nieuw-Guinea een gemiddeld jaarlijks tekort van 527 000 gulden. In 1934 liet de totale uitvoerwaarde voor het eerst weer een opgaande lijn zien ten opzichte van het voorafgaande jaar. Deze waarde bleef daarna tot de oorlog stijgen, maar de handelsbalans bleef negatief. Onnodig te zeggen dat, voor zover er winsten werden gemaakt, deze hoofdzakelijk werden gerealiseerd door de Chinese tussenhandel en de Europese in- en verkopers. Kamma had evenwel volkomen gelijk toen hij schreef: 'Overheid noch particulieren hadden in Nieuw-Guinea ooit een wingewest, integendeel. Bronnen uit de mijnbouw begonnen pas te stromen toen het gebied reeds was overgedragen aan Indonesië.'

Na de oorlog zou de onafhankelijke republiek Indonesië hard hameren op de 'koloniale onderdrukking' waaronder de Papoeabevolking zou blijven zuchten toen Nieuw-Guinea in 1949 werd uitgezonderd van de soevereniteitsoverdracht. Om propagandistische redenen – en bij gebrek aan feitenkennis – was dit geen realistisch beeld. Vóór de oorlog trad het gouverne-

ment in het kader van de 'pacificatie' hard op tegen slavenroof, sneltochten en heksenmoord, en in het belang van 'rust en orde' werden Koreri- en andere heilsbewegingen onderdrukt. Fijnzinnig is het daarbij niet toegegaan, maar evenmin heel bloedig. Met de stok van het gezag werd vaker gezwaaid om indruk te maken op 'dwarskoppen' dan om hen te liquideren. Vergeleken bij de Japanse bezetting, waarover in het volgende hoofdstuk meer, werd het Nederlandse gezag vrij gematigd gehandhaafd. Er zijn in die veertig jaar veel meer Papoea's bezweken aan van buitenaf ingeslopen ziekten dan onder de knoet van de 'Kompeni', een anachronistische term voor het Nederlandse gouvernement.

Impopulair waren, vanzelfsprekend, de inkomstenbelasting en de herendiensten. In een ambtelijke overdrachtsnota (Manokwari, 1937) valt te lezen dat 'maximaal 30 dagen heerendienst per man per jaar mag worden gevorderd. Heerendienstplichtigen mogen met ingang van 1936 niet te ver van hun woonplaatsen te werk worden gesteld. Verder moet zo mogelijk van de christen-Papoea's op zondagen geen heerendiensten worden gevorderd.' De verklaarde intentie was 'de bevolking aan regelmatige arbeid te gewennen'.

In de onder Tidore vallende afdelingen Noord- en West-Nieuw-Guinea begon de belastingaanslag met 1 gulden per man per jaar en die werd geleidelijk verhoogd tot 4 gulden in 1928. Daarna bleef hij tot de oorlog gelijk. In rechtstreeks bestuurd Zuid-Nieuw-Guinea bedroeg de inkomstenbelasting tot 1934 zes gulden per belastingplichtige en daarna, gezien de crisis, *f* 1,20. Die belasting werd doorgaans geheven in natura, bijvoorbeeld in de vorm van kopal, damar (een andere harssoort) of ijzerhout. Omdat deze producten verre van economisch werden gewonnen, kostte de inzameling veel tijd. Zo moesten de mannen van Waropen (de oostkust van de Geelvinkbaai) gemiddeld vier weken het bos in om de 40 kilo (twee mansvrachten) kopal te verzamelen die nodig waren om de jaarlijkse inkomstenbelasting te betalen. Die konden zij dan meteen inleveren voor een hun onbekend doel.

In 1937 bedroeg het dagloon voor een ongeschoolde arbeider – bijna alle in het arbeidsproces opgenomen Papoea's waren ongeschoold – 25 cent. In de vier weken die nodig waren om de kopal te verzamelen voor voldoening van de jaarlijkse belasting in natura, kon een volwassen man in loondienst dus bijna tweemaal zoveel verdienen. Van een dagloon kon men destijds een pak sago kopen waarvan een middelgroot gezin een week kon eten. Ge-

rookte vis voor een gezin kostte 5 cent per dag. De meeste Papoea's verrichtten echter geen loonarbeid; men ruilde onderling goederen en er was dus weinig geld in omloop.

Het gouvernement trachtte de Papoea's in de geldeconomie te lokken door hars, zeekomkommer, schildpad, wilde nootmuskaat en kopra te kopen en de leveranciers zo tot commerciële productie te bewegen. Over het algemeen was de bevolking nauwelijks geïnteresseerd in een hogere productie dan de eigen consumptie vereiste. Vooral in de sagogebieden kwam de Papoea gemakkelijk aan zijn levensonderhoud en de lage opbrengst van de moeizaam vergaarde bosproducten prikkelde niet tot inzameling ten eigen bate. Mede daarom, maar ook wegens de beperkte bedrijvigheid, bleven de meeste Papoea's buiten de geldeconomie.

De Papoea's waren belasting- en herendienstplichtig, maar hadden geen rol in het gouvernement. Vóór de Tweede Wereldoorlog bestond er geen opleiding voor Papoea-ambtenaren. De bovenkant van de bestuurspiramide – van gouverneur-generaal tot en met controleur/gezaghebber (aangesteld over onderafdelingen als 'hoofd plaatselijk bestuur' of HPB) – werd bezet door Nederlanders. Daaronder kwamen bestuursassistenten (BA's, districtshoofden) en hulpbestuursassistenten (HBA's, hoofden van onderdistricten). Deze twee onderste bestuurslagen werden bemand door ambtenaren uit andere delen van Nederlands Indië. In en om de bestuursposten was er een scala aan baantjes: kantoorpersoneel, klerken, dossiersjouwers en politiemannen. Alleen voor de plaatselijke politie werden kort voor de oorlog Papoea's geworven. Onder de HBA vielen de door de sultan van Tidore aangestelde *sengaji*, de door andere Molukse koninkjes aangestelde *raja* en de traditionele dorps- en clanhoofden.

Behalve de door het gouvernement gesubsidieerde driejarige dorpsscholen van missie en zending kwam er kort voor de Japanse invasie in Merauke ook een (katholieke) Hollands-Inlandse School, de eerste vorm van 'vervolgonderwijs' die qua niveau te vergelijken was met de bovenbouw van een lagere school in Nederland. De enige beroepsopleiding voor Papoea's die voor de oorlog bestond, was de 'normaalschool' van zendeling I.S. Kijne in Miei aan de Wandammenbaai. Ook hier ging de zending het bestuur voor.

Voor zover onder bestuur gebracht – en voor meer dan de helft van het gebied gold dat in 1942 nog niet – was Nederlands Nieuw-Guinea een koloniale samenleving die enigszins afweek van de rest van Nederlands Indië.

Dit kende vóór de Tweede Wereldoorlog drie categorieën ingezetenen: Europeanen en 'gelijkgestelden', zoals Indo-Europeanen en Japanners; 'vreemde oosterlingen', zoals Chinezen en Arabieren; en 'inlanders'. De 'inlander' werd door allerlei regels beschermd, maar genoot buiten de eigen (dorps)gemeenschap geen rechten van betekenis. In Nieuw-Guinea werd door bestuur, zending en missie vooral een beroep gedaan op 'inlandse hulpkrachten' van elders en nauwelijks op Papoea's, die het bij het bestuur niet verder brachten dan kantooroppasser. Al konden de 'inlandse' immigranten aan deze banen geen bijzondere rechten ontlenen, zij gaven in Nieuw-Guinea wel status. Daarop lieten zij zich graag voorstaan in de omgang met Papoea's, voor wie zij weinig respect hadden. Deze immigranten waren bij de bevolking niet geliefd en niet alleen omdat zij de banen kregen die Papoea's zelf ambieerden. Het *Papua bodoh* (stomme Papoea) lag menige Keiese en Ambonese guru in de mond bestorven.

Tijdens een halve eeuw bestuur voltrok zich in Nederlands Nieuw-Guinea een proces dat zich in Australisch gebied niet voordeed: indonesianisering (zo men wil: vermaleiering), dat wil zeggen de deels spontane, deels gestimuleerde opkomst van een sociale middenlaag tussen Europeanen en Papoea's. Die werd aan de noordkust *amberi* genoemd en in het Meraukese *pu-anim* (Marind voor 'schietmensen'). Deze termen betekenden hetzelfde: niet-Europeanen én niet-Papoea's. Hieronder vielen hulpkrachten van zending en missie (catechisten en guru's), (hulp)bestuursassistenten, politiemannen, vogeljagers, Chinese en Makassaarse handelaren en winkeliers. Hun kinderen werden geboren in Nieuw-Guinea en zouden er in veel gevallen blijven.

Van Baal schreef in 1953: 'De Papoea is in hoge mate een nieuwkomer en hij is dat in Nederlands Nieuw-Guinea meer dan in het Australische gedeelte van het eiland. De oorzaak daarvan ligt in het feit dat Nieuw-Guinea vóór de laatste oorlog een dubbele koloniale maatschappij kende: die van de Europeanen aan de top en die van de Indonesiërs daaronder. Er waren natuurlijk uitzonderingen op de regel, maar dat doet niets af aan het feit dat die tussenlaag de Papoea van verdere ontwikkeling afsloot.' Deze blokkade legde een hypotheek op de toekomst.

Tussen de beide wereldoorlogen stond Nieuw-Guinea bekend als het 'stiefkind van Indië'. Afgezien van wat gezondheidszorg had het bestuur in die eerste veertig jaar weinig tot niets gedaan aan ontwikkeling. Het gebied

werd gebruikt als ballingsoord voor nationalistische leiders uit andere delen van de kolonie,* plaatsing in deze uithoek gold onder ambtenaren als straf en het bestuurswerk werd vooral toevertrouwd aan 'inlands' personeel. Nieuw-Guinea was een sluitpost op de koloniale begroting, want de vooruitzichten op gewin waren lange tijd gering. Van Baal schreef in zijn memoires: 'Telt men alles bij elkaar op van hetgeen er vóór 1942 in Nieuw-Guinea op economisch gebied bereikt was, dan gaf dat bepaald geen aanleiding om nog geen tien jaar later zo hardnekkig aan het bezit van dit gebied vast te houden.'

Deze opmerking gaat voorbij aan enkele hoopgevende ontwikkelingen aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. In 1942 wist men aanzienlijk meer dan vijf jaar eerder: er woonden mensen in het binnenland en er zat olie in de bodem van Nieuw-Guinea. Uit die ontdekkingen werden ambitieuze plannen geboren, maar de eerste pogingen om ze uit te voeren werden in de knop gebroken door de komst van de Japanners. Tijdens de bezetting ontwaakte in andere delen van de archipel een nationaal besef, dat door de geallieerden serieus werd genomen en dat Nederland binnen luttele jaren tot de terugtocht zou dwingen. Toen kwamen de kaarten anders te liggen en leken grondgebied en bodemschatten van Nieuw-Guinea plotseling het behouden waard.

* In het strafkamp voor 'politieke delinquenten' Tanah Merah (Boven-Digul) zuchtte menige Indonesische nationalist en communist. Tot de prominenten die er in de jaren dertig geïnterneerd waren, behoren Mohammed Hatta, de latere vice-president van de Republiek Indonesië, en Sutan Sjahrir, in de revolutionaire jaren 1945-1947 eerste minister.

HOOFDSTUK 3

Oorlog en ontwaken (1942-1949)

'Alle reizigers die de Humboldtbaai bezocht hebben, waren min of meer verrukt over het natuurschoon. Toen ik de baai instoomde, moest ik uitroepen: Ja, waarlijk, een prachtig tafereel. Ik vond elke dag bij vernieuwing het uitzicht schoon.' De zendeling G.L. Bink schreef dit in 1893. Een halve eeuw later, in 1942, heeft de baai in de uiterste noordoosthoek van Nederlands Nieuw-Guinea nog niets van zijn bekoring verloren. Twee rotsachtige landtongen, Kaap Suaja en Kaap Juar, bewaken de brede toegang en bieden beschutting voor de golfslag van de Stille Oceaan. Aan de zuidwestelijke oever van de baai laten twee lange strandwallen een nauwe opening en daarachter ligt de Youtefabaai, een schilderachtig meer met zout water, een baai in de baai.

Op de meest beschutte plaatsen liggen vijf dorpen. De westelijke oever van de Humboldtbaai is diep ingesneden en die inham wordt bewaakt door twee minuscule eilandjes, omzoomd met houten paalwoningen: Kayu Pulau en Meturau. Hier wonen de Kayo-clans* Chaay, Sibi, Soro en Youwe. Hun kinderen gaan naar het zendingsschooltje in Hollandia. Dat ligt op de vaste wal, aan dezelfde inham, waar de beek Numbay uitstroomt in de baai. Hier wonen 300 mensen, overwegend 'nieuwkomers', onder wie de Nederlandse controleur. De kampongs rond de baai leven van de visserij. Een deel van de vangst ruilen zij voor sago en groenten met dorpen in het achterland. In april is de zee hier rustig, het is een goed seizoen om met de prauwen uit te varen en taba, een zeevis, te vangen.

Op 19 april 1942 wordt de vredige stemming ruw verstoord: twee Japanse oorlogsbodems varen de baai in en gaan er voor anker. Er is geen verzet, want de controleur beschikt alleen over een compagnie veldpolitie. Ten zuidwesten

* Kayu Pulau is een Maleise verbastering van Kayo Kopouw. *Ka-yo* betekent in de taal van de twee dorpen aan de westelijke buitenbaai 'visgebied'. *Ko-pouw* betekent in de Tabla-taal 'gele kokospalm'. De Kayo-naam is *Chrengchreng Mtugu*, 'sissend koraal'. (Mededeling van Barnabas Bhoru Youwe)

van Hollandia, aan het Sentanimeer, wonen Indo-Europese kolonisten. De mannen zijn inderhaast getraind als 'landstormers' om hun nieuwe tehuis te verdedigen. Slechts een enkele kolonist sneuvelt die eerste dagen, maar na de oorlog zullen er van de honderd landverhuizers nog maar heel weinig in leven zijn. De Japanse schepen nemen gevangenen aan boord, onder wie de controleur, de zendeling en een missionaris, en verdwijnen richting Manokwari.

'Onbegrijpelijk'

Zo drong de Tweede Wereldoorlog door in de ingedutte uithoek van Nederlands Nieuw-Guinea die Hollandia heette. Tegen het einde van de oorlog zou het stadje definitief ontwaken, maar eerst kreeg de baaibevolking te maken met een Japanse bezetting. Op 6 mei verschenen er opnieuw twee Japanse fregatten in de Humboldtbaai. Zij zetten mariniers aan land die dienden als voorlopig garnizoen voor de post Hollandia. In augustus werd deze eenheid versterkt met infanterie. De Japanse officieren namen hun intrek in het hoofdkwartier dat de Archbold-expeditie in 1938 had gebouwd tegen de heuvel aan de noordzijde van de nederzetting. In de twee volgende jaren werd Hollandia het bevoorradingscentrum voor de Japanse bases in het oosten van Nieuw-Guinea. De bevolking van de baaidorpen en van de kampongs rond het Sentanimeer werd gedwongen met handkracht wegen aan te leggen en drie vliegvelden te bouwen.

De Nederlanders in Hollandia werden, net als alle andere Europeanen, door de Japanners afgevoerd naar Ambon en later geïnterneerd in een oude kazerne van Pare-Pare (Zuid-Sulawesi). De bestuurders en zielzorgers poogden de kampmisère te overleven en wisten niets over het lot van hun kudde of ressort. Een enkele Nederlander in bezet gebied ontliep internering en trok het binnenland in.

KNIL-kapitein J.B.H. Willemsz Geeroms (Kediri, 1902), de garnizoenscommandant van Manokwari, week met een groep van 62 Indo-Europese kolonisten, die in 1940 als 'landstormers' onder de wapenen waren geroepen, uit naar de bossen van de Vogelkop en begon een guerrilla tegen de Japanners. De kapitein werd in april 1944 bij een Japanse overval op zijn jungle-hoofdkwartier gevangengenomen en een maand later in Manokwari onthoofd.* De Indo-Europeanen Pieter Petrus de Kock en sergeant M.Ch.

* Kapitein Willemsz Geeroms is bijgezet op de openbare begraafplaats van Manokwari.

Kokkelink – de pionier uit Java die we leerden kennen in het vorige hoofdstuk – waren in 1942 met Willemsz Geeroms het bos ingetrokken en hielden na diens executie stand tegen de op hen jagende Japanners. De guerrillagroep werd versterkt met Mejach-Arfakkers onder leiding van de broers Lodewijk en Barend Mandatjan. Hun terreinkennis hielp een handjevol Indo-Europanen overleven. Toen de groep op 4 oktober 1944 contact maakte met door de Amerikanen gedropte KNIL-parachutisten, waren er van de 62 kolonisten nog 14 over.

Controleur Vic de Bruijn van de Wisselmeren werd door de naar Australië uitgeweken regering van Nederlands Indië belast met inlichtingenwerk en hield veertien maanden stand in het Centrale Bergland. Zijn Papoea-informanten vertelden hem over de bewegingen van de Japanners in de buurt en die informatie gaf hij telegrafisch door aan Melbourne. Verder was er niets bekend over bezet gebied. Pas na de oorlog kwamen de verhalen. Zoals dat van Frits Kirihio.

Kirihio werd in 1934 geboren op Japen, een langwerpig eiland tussen de Biakse archipel en de vaste oever van de Geelvinkbaai, met over de hele lengte tot 1500 meter hoge bergen, die vanaf Biak en het vasteland gezien als een donkerblauwe kartelrand oprijzen uit zee. Toen de Japanners kwamen, werkten er op Japen twee Nederlandse zendelingen en enkele tientallen guru's en evangelisten. De Nederlanders werden weggevoerd. Kirihio: 'De internering van de controleur en de zendelingen was voor de bevolking totaal onbegrijpelijk. Als wij daarnaar vroegen, zei men: het is oorlog, *perang*. Maar de mensen begrepen ook dat je oorlog voert met soldaten en deze Nederlanders hadden helemaal geen wapens. Het was niet te bevatten.'

'Mijn vader was dorpschoolonderwijzer, een van de eersten die zijn opgeleid door de zending. Ik ging pas naar school toen de Japanners kwamen. Vlag hijsen, buigen voor de vlag, dat heb ik meegemaakt. Alle zendingsscholen moesten het curriculum volgen dat de Japanners voorschreven. We kregen les van vooral Indonesische onderwijzers. Ook mijn vader bleef onder Japanse bezetting lesgeven en kreeg een salaris. De guru's moesten de kinderen Japanse liederen leren. Daarvoor moesten ze eerst bijscholen in Serui, waar een Japanner hun de tekst en de muziek bijbracht. Wij zongen vrolijk al die soldatenliedjes.'

'Op Japen zelf en op het aangrenzende vasteland was de bezetting tamelijk mild. Het Japanse leger wilde het gebied Waropen, de zuidoostkust van

de Geelvinkbaai, openleggen en beplanten met voedselgewassen voor de troepen. Het hoofd van de bezetting daar was een landbouwkundig ingenieur; die had geen uniform aan. Op Japen en in Waropen moest de bevolking grote tuinen aanleggen voor het leger, maar heel zwaar was dat niet. De mensen van Japen die als koelies werden weggevoerd om in Manokwari en Sorong vliegvelden aan te leggen, hebben het wel zwaar gehad. Die moesten slavenarbeid verrichten.'

Einde van het Koreri-leger

De Biakse eilanden en Numfor kwamen na de executie van de Koreri-leiders Angganitha Menufandu en Stefanus Simopjaref, in augustus 1942, niet tot rust. Het bericht van hun dood bereikte de eilanden trouwens pas later. Toen Stefanus en de door hem vrijgelaten *amberi* met een Japans schip naar Manokwari vertrokken, bleef het 'leger' in verwarring achter op het eilandje Rani. Nadat de vier opvarenden van de door Japanners beschoten prauw waren begraven en de Koreri-vlag boven hun graf was gehesen, werd er krijgsraad gehouden. Als vervanger van Stefanus werden drie van zijn dorpsgenoten, de gebroeders Jan, Kaleb en Zadrach Ronsumbre, aangewezen. Om zoveel mogelijk aanhangers te winnen, werden alle gevangen Papoea's vrijgelaten. Het handjevol in Miei opgeleide Papoeaguru's mocht weer aan het werk gaan. Men besloot acties tegen Japan uit te stellen totdat er zekerheid was over het lot van Angganitha en Stefanus. Dit om de Japanners niet onnodig te prikkelen. Op 19 juli werd het beraad opgebroken. De drie broers verlegden de basis van het Koreri-leger naar hun eigen dorp Manswam, aan de zuidkust van Biak. Daar, zeiden ze, zouden de Amerikaanse vliegtuigen landen.

De beweging kreeg intussen te kampen met verdeeldheid. Behalve de 'ware gelovigen', die het heil verwachtten van geweldloosheid en nachtelijke danssessies, was er het AB-leger dat onder Stefanus een politieke inslag had gekregen en fel anti-Japans was. Zijn opvolgers, de gebroeders Ronsumbre, maakten gebruik van de Koreri-verwachting om het verzet te bezielen, maar hun hoofddoel was samen met de geallieerden Nieuw-Guinea te bevrijden. Deze groep bestond vooral uit Biakkers. Intussen verzwakte de 'echte' Koreri-groep. De door haar beloofde heilstaat bleef uit, terwijl de tuinen werden verwaarloosd en er op de eilanden schaarste aan voedsel ontstond.

De beweging vond de meeste *amberi* – (hulp)bestuursassistenten, guru's en anderen – tegenover zich. Zij waren minder bang voor de 'ware gelovigen' dan voor het AB-leger, want als deze proto-nationalisten hun zin kregen en Nieuw-Guinea zou worden bevrijd, zouden zij zeker hun posities verliezen. Toen zij er niet in slaagden de beweging eigenhandig de kop in te drukken, riepen ze de hulp in van de bezetter. De overwegend protestantse *amberi* maakten zich ook gehaat bij de 'ware gelovigen' door Manarmakeri een *nabi dusta* (leugenprofeet) te noemen. Daar kwam nog bij dat alle guru's, zowel *amberi* als Biakkers, door de beweging brodeloos waren geworden en velen dienst namen bij de politie. Bij de Biakse guru's kwam daar meer Japanse druk aan te pas dan bij de *amberi*.

Naast Manswam ontstond een tweede centrum in Wops, een dorp aan de noordpunt van Biak. Sterke man hier was Birmori (gedoopt als Korinus) Sasjaber. Hij had in Manokwari een cel gedeeld met Stefanus Simopjaref en had daar een visioen gehad, waarbij Manarmakeri aan hem was verschenen. Na zijn vrijlating trok hij zich terug in Wops. Hij woonde een tijdje op de heilige berg Jamnaibori en werd hier door een kluizenaar uit de Manarmakeri-clan ingewijd in de geheimen van Koreri. Toen Stefanus van het toneel verdween, kwam hij naar voren en verzamelde enkele duizenden getrouwen om zich heen.

In november 1942 stelden de Japanners nieuwe bestuursambtenaren aan in Bosnik (Biak), Serui (Japen) en Namber (Numfor). Het verhaal ging rond dat zij officieren in het Japanse leger waren en ze kregen weinig medewerking. De politie en de Japanners konden van de bevolking geen voedsel kopen, want die accepteerde geen Japans papiergeld. Daarop gingen zij het zelf halen in de tuinen, wat leidde tot botsingen. Bij een dergelijk incident vielen er op Japen zes doden. Van de voedseldistributie profiteerden alleen *amberi* en Papoea's die meewerkten met de Japanners.

In december vaardigde Birmori vanuit Wops harde instructies uit aan zijn volgelingen. Er mocht niet worden samengewerkt met de Japanners. Scholen moesten worden gesloten wegens de verplichte lessen Japans. *Amberi* die spioneerden voor de Japanners, moesten hard worden aangepakt, desnoods gedood. Papoeameelopers moesten worden geliquideerd. 'Generaal' Septimus Mandof uit Samber besloot deze bevelen uit te voeren. Het kwam tot incidenten, waarop de bestuursassistent van Biak, een Tidorees, Mandof uitnodigde te komen onderhandelen. Hij werd in de val gelokt en met ne-

gen mannen gedood. Toen kwam het AB-leger in actie. Op 25 januari 1943 viel ene Hanoch uit Sor (aan de noordkust van Biak) het bestuurscentrum Bosnik aan. Zijn mannen namen de eerste verdedigingslinie en plunderden alle Chinese winkels. Een mitrailleursnest in het centrum van Bosnik werd met speren en kapmessen bestormd. Daarbij werden Hanoch en enkele getrouwen neergemaaid. Ook onder de verdedigers vielen doden. Na deze actie trokken de aanvallers zich terug in Wops.

De onrust breidde zich uit. De Numforees Pasai werd naar Biak ontboden om instructies op te halen bij Birmori. De bestuursassistent van Numfor riep alle onderwijzers naar de post Namber en rond de gebouwen en het erf werden versterkingen aangelegd. Op 9 maart 1943 leidde Pasai de aanval met enkele honderden AB-soldaten. Hijzelf droeg een flesje onkwetsbaarheidswater om zijn hals en had het Nieuwe Testament op zijn hoofd gebonden. Pasai werd door vijf geweerkogels gedood. Een 'eskader' prauwen naderde de kust, maar werd door Japanse patrouilleboten tegengehouden. Elf AB-soldaten sneuvelden.

De bezetters begonnen op grote schaal koelies te werven voor de aanleg van vliegvelden en verdedigingswerken langs de noordkust. Dat stuitte aanvankelijk op verzet, maar het voedselgebrek werd nijpend en toen de Japanners werkwilligen eten en kleding aanboden, ging men massaal naar Manokwari. De pendelbeweging tussen de eilanden en het vasteland zorgde voor een aanhoudende stroom berichten en geruchten. Toen in augustus het nieuws zich verspreidde dat de Japanse luchtmacht boven de Koraalzee een nederlaag had geleden, begon de bevolking zich te oefenen in de wapenhandel. Het arsenaal bestond slechts uit kapmessen, speren en ijzerhouten knuppels, waarvan de 'ware gelovigen' meenden dat die in de strijd zouden veranderen in geweren. Men had de naam gehoord van generaal Douglas MacArthur, de bevelhebber van de geallieerde strijdkrachten in de Stille Oceaan, en de 'echte Koreri-aanhangers' zagen in hem Manseren Manggundi, de heilbrenger.

Aan de zuidwestkust van Biak ligt de kampong Wardo, bakermat van onder meer de Kaisiepo-clan, die in de naoorlogse geschiedenis van Nieuw-Guinea een belangrijke rol zou spelen. Voor de komst van de zending gold Wardo als de 'kanken Koreri', de deur naar de heilstaat. Uit de op één na grootste clan van Wardo, Maker, zou de Messiasfiguur Manarmakeri stammen. Deze clan beschouwde zichzelf als de 'bewaker van de deur' en heeft

in de loop van vele generaties menig valse *konor* ontmaskerd. Een beroemde *mambri* (held) van Wardo Kaisubu Maker, had al in 1913 de zending verzocht om een guru te sturen. De Kaisiepo's namen de Ambonees, Julius Abrahams, in huis en garandeerden zo zijn veiligheid.

Toen de Japanners kwamen, was Wardo een kampong van trouwe christenen. Zij verweerden zich heftig tegen de Koreri-beweging en op 20 januari 1943 trok Birmori met een legertje van 800 man op tegen Wardo, met de bedoeling het dorp te verwoesten. De nacht voor de aanval kreeg hij echter een visioen. Manarmakeri zou hem hebben gezegd: 'Wardo heeft geen schuld, doe hun geen overlast aan.' Daarop trok het legertje zich terug. De bewoners van Wardo waren echter bang geworden en vroegen de Japanners om bescherming. Het verzoek is vele malen herhaald, maar werd genegeerd totdat Japan gebrek aan koelies kreeg. In september 1943 is bijna heel Wardo over zee geëvacueerd naar Manokwari. De zendingsguru Markus Kaisiepo* is enkele malen opgetreden als bemiddelaar tussen de Japanse autoriteiten en opstandige Koreri-aanhangers. Markus werkte in 1943-1944 voor de Japanners in Manokwari en werd na de oorlog een prominente Papoeanationalist.

Manswam was de basis van het AB-leger en op dit dorp concentreerde zich het Japanse tegenoffensief. De eerste aanval werd ondernomen over land, maar de Japanners waren uitgeput na de lange mars en werden teruggeslagen door 'generaal' Kaleb Ronsumbre. Toen verscheen de vloot en die beschoot Manswam. Prauwen die te hulp wilden komen, werden in de grond geboord. Op 10 oktober 1943 werd een frontale aanval ingezet. Het AB-leger, aangevoerd door Zadrach Ronsumbre, stond aangetreden op het strand. Na moordend vuur van de vloot gingen de Japanners aan land. Er volgden gevechten van man tegen man, speer en kapmes tegen geweer en bajonet. De Biakkers hielden ondanks zware verliezen stand, maar moesten zich ten slotte terugtrekken in de heuvels. Ze lieten enkele honderden doden achter. De

* Markus Wonggor Kaisiepo (1913-2000) uit Wardo kreeg in 1928 toestemming van zijn vader om voor guru te leren aan de 'normaalschool' van dominee I.S. Kijne in Miei aan de Wandammenbaai. Hij behaalde zijn diploma in december 1934 en werkte tien jaar als onderwijzer. In 1991 vertelde hij aan Nonie Sharp: 'Christendom en Koreri zijn in de grond eender, maar de missionarissen hebben onze Jezus voor zichzelf opgeëist.'

drie gebroeders Ronsumbre werden gevangengenomen en in Korido onthoofd. Manswam is nooit meer herbouwd.

Toen restte alleen nog Wops, de zetel van Birmori. Tijdens onderhandelingen op het strand, waar beide legers stonden aangetreden, sloeg Birmori een Japanse officier dood, waarop iedereen in paniek de benen nam. Met de hulp van Biakse politiemannen werden Birmori en zijn soldaten opgejaagd. Uiteindelijk is hij door zijn eigen mannen, die het vluchten meer dan moe waren, overmeesterd en gedood. Er stond een prijs op zijn hoofd: dat werd dan ook afgehakt en als zoenoffer aangeboden aan de Japanners. Veel hielp het niet, want de klopjacht en de onderlinge afrekeningen gingen nog geruime tijd door. Met de liquidatie van Manswam en Wops kwam er niettemin een bloedig einde aan de Koreri-beweging.

Dwangarbeid

Rapporten over door Japanners bezet gebied zijn schaars. Guru's die er ongeschonden uit kwamen, brachten na de oorlog verslag uit aan de zendelingen die het kamp hadden overleefd. Na aanhoudende bombardementen, die het stadje geheel verwoestten, landden de Japanners op 4 april 1942 in de oliehaven Sorong. De bezetting was aanvankelijk klein, maar werd later uitgebreid tot 15 000 man. De dorpen in de omgeving werden geëvacueerd. Een guru werd onthoofd, terwijl velen stierven, onder wie een groot aantal kinderen.

In Manokwari werden enkele niet-Papoea-guru's in 1942 bij de Japanners ontboden. Een aantal werd onthoofd en anderen werden opgesloten in een kamp, samen met de kolonisten uit de omgeving van Manokwari die zich niet bij de guerrillagroep van Willemsz Geeroms hadden aangesloten. Evenals in het Sorongse werden hier alle kerken door de Japanners met de grond gelijk gemaakt, want 'het christendom was een religie van de Hollanders'. Na de overgave van Japan bleek van de kolonisten en hun gezinnen nog maar 10 procent in leven. Van de ongeveer 1350 zielen tellende kampong Manokwari – grotendeels niet-Papoea's – hadden iets meer dan 30 inwoners de bezetting overleefd.

Windesi, de landengte tussen de Arguni- en Geelvinkbaai, werd omgewoeld door bombardementen en de dorpsbewoners vluchtten de moerassen in. De bevolking, vooral de schoolkinderen, had zwaar te lijden onder de tewerkstelling. Het was dwangarbeid, waarbij de *amberi*-guru's als *mandur*

(opzichter) moesten optreden. Veel van deze guru's dachten zichzelf te dekken door overijverig gevluchte koelies op te sporen en snel naar de rotan te grijpen, zodat de weerzin van de Papoea's tegen de *amberi* omsloeg in regelrechte haat.

In de streek rond Sarmi wierp een van de guru's, die uitgesproken pro-Japans was, zich op als schoolbeheerder en plaatsvervanger van de geïnterneerde zendeling. Hij liet volgens de verhalen zijn collega's volledig aan hun lot over. Na de bevrijding kwam het her en der tot wraakacties tegen de *amberi*-guru's. In Babo werden na de Japanse capitulatie alle christen-guru's vermoord. De Japanners hadden rondgebazuind dat de republiek was uitgeroepen en dat men zijn gang kon gaan. Opgehitst door plaatselijke moslims stortte de bevolking zich op de guru's en hun bezittingen.

In de streek Inanwatan op de Vogelkop vluchtten hele gemeenten het binnenland in en leidden daar, soms met hun guru's, een trekkend bestaan. Regelmatig kwamen Japanse patrouilles hun tuinen leegroven. Sommige gemeenschappen verhuisden meer dan tien keer. Op de Vogelkop werden in grotten bamboekokers met daarin foto's van het Nederlandse koningshuis bewaard. Een christelijke bestuursassistent lokte de bevolking van het binnenland naar de kust om hen vervolgens als dwangarbeiders aan de Japanners uit te leveren.

Oaktree

De laatste bestuurspost van Nederlands Nieuw-Guinea die door de Japanners werd bezet, was Enarotali aan de Wisselmeren. Op 11 december 1941, drie dagen na de aanval op Pearl Harbor en de Nederlandse oorlogsverklaring aan Japan, had een vliegboot van de KNILM in Enarotali een brief afgeleverd van resident H.J. Jansen van de Molukken, gedateerd 6 december. Jansen sprak daarin zijn zorgen uit over een mogelijke oorlog met Japan, die bij aankomst van het schrijven al was uitgebroken. 'Wat er aan de kusten ook moge gebeuren,' schreef hij aan controleur Vic de Bruijn, 'handhaaf je in het bergland.' Jansen stierf een halfjaar later aan dysenterie in het interneringskamp op Ambon.

Bestuur, missie en zending aan de Wisselmeren zetten hun werk voort, maar in de eerste helft van 1942 werd het radiocontact met de ene na de andere bestuurspost verbroken. Eind juli vloog De Bruijn naar het Australische Melbourne voor een medische behandeling en voor overleg met de ko-

loniale regering in ballingschap. De nummers een en twee, H.J. (Huib) van Mook en Charles van der Plas, waren in Londen en De Bruijn kreeg te doen met hun plaatsvervanger, Van Hoogstraten, en met majoor Siem Spoor, chef van de Netherlands Forces Intelligence Service (NEFIS). Van Hoogstraten wilde de bestuurspost Wisselmeren opheffen, maar Spoor zag wel iets in handhaving van de post als basis voor het inlichtingenwerk en liet zich overhalen door De Bruijn. De controleur kwam in dienst van de NEFIS met de rang van luitenant. Hij kreeg twee radiozenders en 52 postduiven mee en vloog op 5 november in gezelschap van een marinetelegrafist en een KNIL-korporaal terug naar Enarotali.

Om de Japanse opmars vanaf de zuidkust te vertragen liet De Bruijn in december 1942 Orajwa, het prauwenbivak langs de opvoerroute, en een hangbrug over de Uta vernietigen. Op 24 mei 1943, twee dagen voordat de eerste Japanse soldaten opdoken aan de Wisselmeren, werd het voltallige missie- en zendingspersoneel per vliegboot geëvacueerd naar niet-bezet Merauke. De Bruijn, telegrafist Rudy Gout, korporaal Chris Berger, twee veldpolitiemannen uit Manado en de Aru-eilanden, een Papoea-agent uit Fakfak, een Ambonese timmerman, De Bruijns huisjongen uit Seram en een Timorese gestrafte bleven en vormden samen een inlichtingengroep met de codenaam 'Oaktree'. Deze kerngroep van negen man kreeg versterking van 30 Papoeavrijwilligers – 26 Ekagi en vier Moni – die gedurende veertien maanden de lijfgarde zouden vormen van Oaktree. Een deel van deze 'bodyguard' keerde tussentijds terug naar hun dorpen. Zij werden vervangen door anderen uit diezelfde dorpen, die berichten uit de eerste hand meebrachten over de activiteiten van de Japanners.

De Ekagi Markus Yeimo was op 12 december 1926 geboren in de kampong Bunaida bij Enarotali. Die datum staat althans in het identiteitsbewijs dat op 1 februari 1955 is uitgeschreven door kolonel D. Huiting, commandant landmacht van Nederlands Nieuw-Guinea, en dat door Markus is voorzien van 'de afdruk van de rechter duimtop'. Toen De Bruijn in 1939 controleur van de Wisselmeren werd, was Yeimo dus dertien jaar jong. 'In 1941,' vertelt Markus, 'werd ik ingeschakeld bij de opvoer van goederen van de kust. Het was vier dagen lopen naar Uta. Ik herinner me dat de eerste Japanse vliegtuigen over het Paniaimeer vlogen [in april 1943] en iedereen hard wegliep.'

'Toen alle andere "Surabayamensen" [niet-Papoea's] vertrokken, wilden De Bruijn en acht van zijn mannen blijven – dood of levend. Ik heb me met 25 andere Paniaimensen [en vier Moni] aangesloten bij zijn groep. Toen de Japanners al aan het Tigimeer waren, zijn we de bergen ingetrokken. Wij Paniaimensen deden dat vrijwillig. Ik wilde leven of sterven met Tuan De Bruijn. Meer dan een jaar hebben we gelopen, van Enarotali naar de bovenloop van de Mamberamo [de Boven-Rouffaer]. Ook wij Ekagi kregen van De Bruijn geweren en daarmee heb ik in Hitalipa, waar we de aftocht van de controleur dekten, een paar Japanners doodgeschoten. Wat we nodig hadden, werd in kisten uit de lucht gegooid, met vliegtuigen uit Australië.'

De Bruijn liet de bestuurspost Enarotali en alles wat daarbij hoorde platbranden. Oaktree trok eerst naar het noorden, naar het dal van de Kemabu, splitste zich hier in twee groepen om het risico van een Japanse aanval te spreiden en trok vervolgens naar het oosten, onbestuurd en niet gemissioneerd Monigebied in. De twee zenders werden verdeeld over de bases Wanibuga, aan de bovenloop van de Kemabu, en Bilogai, een bergkampong aan de andere kant van de waterscheiding, waar De Bruijn zijn hoofdkwartier vestigde.

Toen de Japanners op 26 mei Enarotali binnentrokken, troffen zij alleen rokende puinhopen. 'Waar is de controleur?' vroegen ze aan de Ekagi. Die antwoordden conform de instructies van De Bruijn dat 'de "kontolulle" een paar dagen geleden met het vliegtuig is vertrokken'. Woedende Japanse soldaten staken toen Ekagihutten in brand, roofden zoete aardappelen uit de tuinen en schoten loslopende varkens dood. Na deze eerste aanvaring poogden de bezetters op goede voet te komen met de Ekagi en hen te bewegen voedsel te verkopen. Velen hebben dat gedaan, zoals de bewoners van Meyepa aan het Tigimeer en Idantawori, hoofd van de Yogi-clan in Enarotali. Volgens een Ekagi-informant zeiden de mensen van Meyepa: 'We zullen voor de Japanners werken en hun varkens verkopen. Maar als de kontolulle terugkomt, zullen we voor hém werken, goederen opvoeren en hem varkens geven.' Zaken zijn zaken, moeten ze hebben gedacht.

Toen De Bruijn dit hoorde, vroeg hij de NEFIS telegrafisch 'een paar bommen op Enarotali te gooien'. Op 13 september 1943 seinde Melbourne: 'Enarotali bombed en branden gesticht – stop' en op 3 oktober: 'Paniaimeer door twee B-25 gebombed. Branden in dorp gesticht en prauwen gemitrailleerd.' In oktober werd de kampong Meyepa aan het Tigimeer door een in Darwin

gestationeerde Nederlandse B-25-bommenwerper bezocht. Eind december wierp een B-25 twintig bommen af op Enarotali, Meyepa en andere dorpen die met de Japanners samenwerkten. De Bruijn in zijn memoires: 'Het gaf me te denken: bommen werpen op mensen uit de steentijd, die zelf niet meer dan pijl en boog bezitten. Ik vroeg me af of ik er goed aan deed te blijven en daardoor de bevolking in de oorlog te betrekken. Het scheen niet anders te kunnen.'

Weakebo, hoofd van de Moteclan in het Tigigebied, die al sinds 1937 op goede voet stond met de Nederlanders, zei tegen de mensen van Meyepa, met wie hij vanwege hun steun aan de Japanners regelmatig overhooplag: 'De controleur is erg boos en daarom heeft hij bij jullie bommen laten gooien. Bij mij in Dokoridoba zijn geen bommen gevallen en onze hutten zijn niet verbrand.' Weakebo had al zijn kaarten – of beter: kaurischelpen – op de westerlingen gezet en dat zou hem na de oorlog geen windeieren leggen.

Ook de Moni kregen te maken met de 'oorlog van de Surabayamensen'. Een kleine patrouille Japanners ging naar Kugapa omdat hun ter ore was gekomen dat 'de controleur' werd geholpen door de clanhoofden daar. Even voor het dorp werden zij zeer vijandig onthaald door Moni die zich hoog op de rotsen voor het dorp hadden verschanst. De Japanners trokken zich terug en kwamen een paar dagen later met een grotere patrouille. Bij het treffen dat toen volgde, werd Maowakigi, de oudste zoon van De Bruijns grote vriend Soalekigi, dodelijk getroffen. De Bruijn: 'De diepbedroefde vader is daarna nooit meer de oude geworden en isoleerde zich steeds meer van de "Surabayamensen", die tenslotte de oorlog naar zijn land hadden gebracht. Er klonk geen woord van verwijt aan ons adres, maar het was ook zonder dat duidelijk dat hij ons schuldig achtte aan de dood van zijn zoon. Japanners heeft hij nooit willen ontmoeten. *Bigao méné* (Moni voor "slechte mensen") waren het.'

De Bruijn opereerde in onbestuurd gebied en daar verbood het Binnenlands Bestuur strafmaatregelen tegen de bevolking voor gedrag dat indruiste tegen de westerse norm. Hij heeft dit voorschrift enkele malen genegeerd. Zo verbood hij inwoners van Bilogai om een overspelige man dood te pijlen, vroeger een normale sanctie in het bergland, waarbij hij dreigde alle varkens in het dorp dood te schieten. Veel helpen deed het niet: de wetsovertreder werd alsnog geëxecuteerd. Het tweede incident was ernstiger. De Bruijn handelde niet als controleur, maar als officier in oorlogstijd toen hij

drie Ekagi, die hij van spionage voor de Japanners verdacht, buiten Bilogai liet doodschieten.

De grote sprong

In augustus 1943 leed de Japanse luchtmacht zijn eerste nederlaag in de Slag boven de Koraalzee. Daarmee verhinderden de geallieerden dat de Japanners doordrongen tot Port Moresby, op de zuidoostpunt van Nieuw-Guinea. Een tweede Japanse opmarspoging, ditmaal over land, werd afgeslagen door Australische troepen, waarbij duizenden, onder wie veel Papoea's, het leven lieten. In september en oktober heroverden de Australiërs met Amerikaanse steun de kustplaatsen Salamana, Lae en Finschhafen, waardoor de Japanners werden verdreven van het Huon-schiereiland. Dit was een keerpunt in de oorlog.

Toen de slag om de kampong Buna, op de noordoostkust van Nieuw-Guinea, rond de jaarwisseling door de Amerikanen werd gewonnen, zij het ten koste van 690 doden en 1680 gewonden, zuiverden twee geallieerde landingsoperaties Straat Vitiaz tussen het Huon-schiereiland en het eiland New Britain van Japanners. De volgende etappe zou een aanval zijn op de Hansabaai, verder naar het westen, zij het nog steeds in Australisch gebied. Althans, begin maart werden voor die actie voorbereidingen getroffen. De Japanners hadden in Australisch Nieuw-Guinea nog drie steunpunten, Wewak en de Hansabaai op de noordkust en Rabaul op New Britain, en zij begonnen zich er koortsachtig te versterken.

Luitenant-generaal Robert L. Eichelberger, die door generaal MacArthur zou worden belast met de volgende etappe, schreef in zijn boek *Jungle Road to Tokyo*: 'De Hansabaai is een natuurlijke haven, omgeven door hoog gelegen achterland. Zonder twijfel zou de vijand ons daar een warme ontvangst hebben bereid. Er was echter nog een ander en veel gedurfder project dat de Amerikaanse strategen bezighield. De enige mogelijkheid om het opmarstempo te verhogen, was de sprongen te vergroten. Het was generaal MacArthur die de verenigde chefs van staven het voorstel deed de volgende sprong niet naar de Hansabaai, maar naar Hollandia te maken, honderden mijlen verder, op de kust van Nederlands Nieuw-Guinea. Hij schatte dat hij door deze actie ten minste zes maanden op het oorspronkelijke tijdschema zou inlopen. Men kon zo de versterkte Japanse steunpunten in de Hansabaai en Wewak links laten liggen en isoleren. Hun verbindingslijnen zouden

worden doorgesneden, want Hollandia was een depot, van waaruit een groot vijandelijk leger langs de kust werd gevoed en van munitie voorzien. Heel noordoostelijk Nieuw-Guinea zou onder geallieerde controle komen en ons uitstekende vloot- en luchtmachtbases verschaffen voor toekomstige acties. De operatie Hollandia werd goedgekeurd.'

Intussen was al een schat aan inlichtingen verzameld in het bezette deel van Nederlands Nieuw-Guinea. Oaktree was nog in de lucht en in september 1943 werd in Australië de Special Dutch Photo Mission gelanceerd. Het commando kreeg Jan van Eechoud, die we al hebben leren kennen als politiecommissaris en verkenner in het Centrale Bergland. Toen de Japanners Hollandia bezetten, was hij op verkenningstocht in de noordelijke Meervlakte. De vijand kwam hem op het spoor en op 21 augustus 1942 werd hij met een Amerikaanse Catalina geëvacueerd, eerst naar Merauke en kort daarop naar Australië. Voor de fotomissie werd Van Eechoud door NEFIS-chef Siem Spoor bevorderd tot kapitein.

Aanvankelijk kreeg kapitein Van Eechoud de beschikking over een afgedankte B-25-bommenwerper van de Amerikaanse luchtmacht. Toen het hoofdkwartier van MacArthur de blik naar het westen richtte en de vestiging van een verkenningsbasis in de buurt van Hollandia overwoog, won de Nederlandse missie aan gewicht en kregen Van Eechoud en zijn mannen een beter vliegtuig. Zij maakten maandenlang dagelijkse fotovluchten over het Centrale Bergland, de zuidelijke kustvlakte en het gebied beneden Hollandia. Tijdens deze missies werd nog onbekend gebied in kaart gebracht. Zo ontdekte het team twee meren die Van Eechoud uit erkentelijkheid voor zijn piloten Hagersmeer en Reesmeer doopte. De Amerikanen kregen steeds meer belangstelling voor de Nieuw-Guineakenner Van Eechoud. Hij werd regelmatig voor overleg naar Australië ontboden en later naar Finschhafen, het voorlopige hoofdkwartier van MacArthur in Australisch Nieuw-Guinea.

Op 12 januari kreeg deze fotomissie een vervolg op de grond met de Operatie Bulldozer. Kapitein Van Eechoud, die zich al voor de oorlog bewezen had als woudloper, werd belast met het commando over een detachement van 70 militairen. Er werd een basisbivak ingericht aan de Idenburgrivier, 150 kilometer van Hollandia. De mannen van Bulldozer waren wegbereiders voor de invasie. Zij moesten in kleine groepen inlichtingen verzamelen over Japanse posities en zich gereedhouden om op te marcheren naar Hollandia. Medio maart arriveerde in Kamp Bulldozer een Australische officier met een

groepje specialisten dat in de streek rond Hollandia anti-Japanse propaganda moest bedrijven. Intussen had het hoofdkwartier de knoop doorgehakt en besloten tot de grote sprong.

Een vis van staal

Hollandia was na twee jaar Japanse bezetting niet meer wat het voor de oorlog was geweest: een soezende buitenpost. Door zijn beschutte ligging aan de Humboldtbaai werd het in die jaren een belangrijk steunpunt van de Japanners, waar ze grote voorraden aanlegden. Er waren opslagplaatsen waar de kleding huizenhoog lag opgestapeld en overal verspreid lagen munitiedumps. Er waren ware piramides van artikelen in blik en met zeildoek afgedekte heuvels van rijst, die eruitzagen als ontzaglijke hooibergen. Er was een overvloed aan bier. Er waren tonnen en tonnen kinine en andere medische voorraden. De Papoeavissers van de vijf kampongs aan de baai zagen in de Japanse voorraadkamers voor het eerst van hun leven zalm en kreeft in blik.

Deze baaikampongs – Kayu Batu, Kayu Pulau, Tobati, Enggros en Nafri – moesten niet alleen vis leveren aan het Japanse garnizoen, maar ook meewerken bij de aanleg van vliegvelden aan het Sentanimeer. Toch hadden de bewoners van Kayu Pulau, de kampong die het dichtst bij Hollandia lag, het niet slecht. De Japanners hadden hen nodig. Kapiteins die thuis waren in deze wateren, waren er niet meer. De bezetters konden niet duiken 'zonder masker', zoals de baaibevolking. Als zij visten, gebruikten ze dynamiet. De Kayo-mensen moesten 'Japanners worden'. Vier jongemannen van de Youweclan, de grootste van Kayu Pulau, werden voor een voortgezette opleiding naar Manokwari gestuurd. Twee werden er opgeleid tot politieman, een ander werd later dominee en de vierde zou na terugkeer van de Nederlanders opklimmen in het bestuur.

Youwe is onderverdeeld in twee subclans, die nog steeds Youwe 1 en Youwe 2 heten. De subclan Youwe 1 levert het *adat*-hoofd, die de titel *chrei* voert. De oudste zoon van chrei Fache Youwe kreeg van zijn ouders de naam Coara Youwe en van de zendeling de doopnaam Nicolaas. Hij woont sinds 1962 in Delft en schrijft zijn naam nog steeds op z'n Hollands: Klaas Jouwe. Nicolaas volgde in Manokwari een visserijopleiding en na zijn terugkeer werd hij door de Japanners belast met de organisatie van de tonijnvangst in de wateren bij Hollandia. In september 1943 kreeg hij de schrik van zijn leven.

Nicolaas: 'Ik was twintig toen. Samen met een vriend, Simon Sibi, was ik op zee aan het vissen, toen er plotseling een geweldig grote vis uit het water opdook. In de bovenkant van het beest ging een luik open en iemand riep naar ons. Het bleek een onderzeeër te zijn die op zoek was naar vermiste Amerikaanse piloten. Voor de eerste keer in mijn leven zag ik een Amerikaan. De commandant zei: "Jullie hebben ons gezien, je kunt niet terug naar huis. Als de Japs erachter komen, is dat voor ons en voor jullie gevaarlijk." Dus werden we gedwongen aan boord te gaan. In Finschhafen zijn we toen uitvoerig uitgehoord over de Japanse sterkte in Hollandia en omgeving. Ik kon ze nogal wat vertellen, omdat ik bij de Jappen in Manokwari was geweest en de kust goed kende. De man die ons verhoorde, was een Nederlandse kapitein, Van Eechoud.'

Nicolaas Jouwe en Simon Sibi legden het contact tussen de geallieerden en Papoea's in Hollandia die de Japanners hielpen, maar in het geheim inlichtingen doorgaven aan de Amerikanen. Een van hen was Marthen Indey, voor de oorlog politieman. Hij werkte in de haven en gaf via de radio inlichtingen door over de Japanse troepensterkte. Hij kwam uit Depapre, aan de ten westen van Hollandia gelegen Tanah Merahbaai, een van de voorgenomen landingsplaatsen. Dit netwerk waarschuwde de bevolking dat de invasie ophanden was.

Barnabas Bhoru Youwe, van de subclan Youwe 2, was zeven toen de hel losbarstte. 'Een paar dagen voor de invasie zagen we bommenwerpers opdoemen uit het oosten. Ik roeide met een neefje onze prauw over de baai naar Kayu Pulau toen de eerste bommen vielen. De Japanse kanonnen op Kaap Suaja en Kaap Juar spuwden vuur, maar de vliegtuigen werden niet geraakt. Het regende granaten, en wij jongens, in ons bootje op het rif, huilden van angst. Godzijdank kwamen we veilig thuis. Eerst dachten mijn ouders nog dat het Japanse vliegtuigen waren, maar toen vertelden ooms die voor de Japanners werkten, dat de radioverbinding met Wewak (in bezet Australisch Nieuw-Guinea) en Tokio was verbroken. Op vooruitstekende punten langs de kust werden 's avonds toortsen aangestoken en het bericht ging rond: morgen gaat het gebeuren.'

'Toen begon een spontane uittocht, naar Sentani, naar de noordkust. De avond voor de invasie – aan de horizon zag het al zwart van de oorlogsschepen – zette mijn moeder, Barbalina Sibi, ons, kinderen, in een prauw. Mijn jongste broertje Johannes was nog een baby. Toen we wegvoeren, bleek dat

PapoeaProef 13-05-2004 18:58 Pagina 140

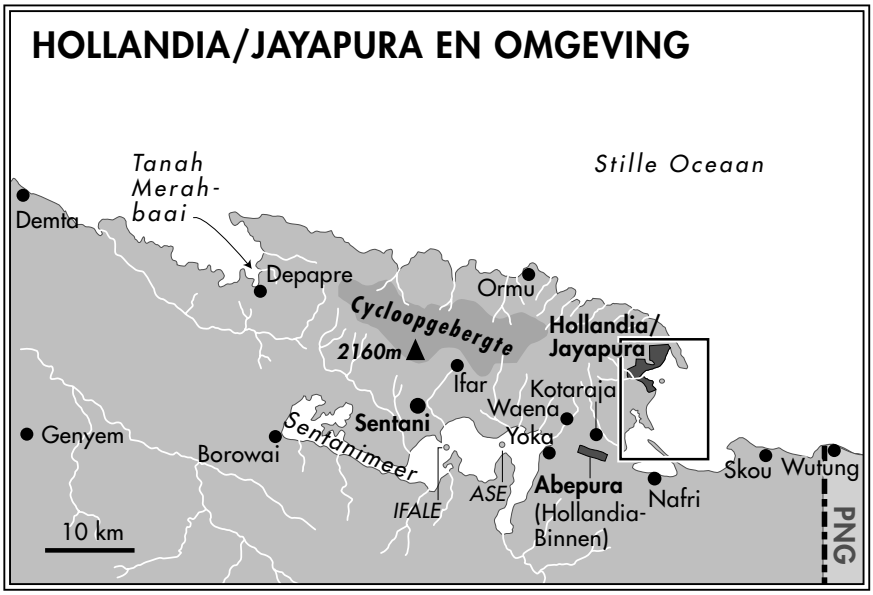

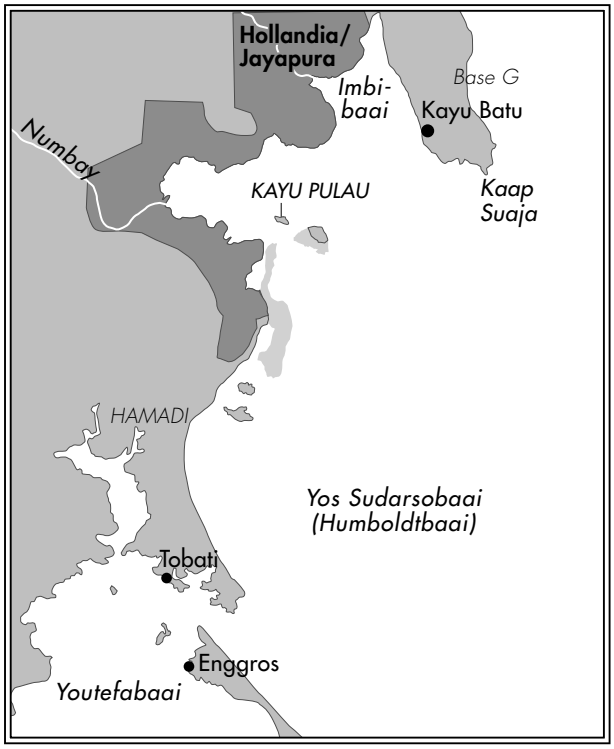

ons bootje daags tevoren vanuit de lucht lek was geschoten, en het dreigde te zinken. Moeder had maar één mooie doek. Die stopte ze in het gat en ze hield haar voet erop. Zo konden we doorvaren naar Pasir Enam, een strand aan de noordkust, ten westen van Hollandia. Daar moesten we ons verstoppen in een gat. We mochten niet hard praten, want moeder zei: "Als de mannen in de vliegtuigen je horen, gooien ze bommen." Mijn baby-broertje poepte natuurlijk, mamma Barbalina was bang dat de stank ons zou verraden en hij werd stevig ingepakt. Hij is niet lang daarna in onze schuilplaats aan dysenterie gestorven. We hadden daar geen eten, want iedereen was bang voor kogels en niemand durfde te gaan vissen. Daarom gingen de mannen van Kayu Pulau nog diezelfde avond terug naar Hollandia om uit de Japanse voorraden rijst en kant-en-klare koeken – soldatenvoedsel – te stelen. De magazijnen werden toen al niet meer bewaakt.'

Amerikaanse interceptierapporten gaven aan dat de Japanse bezetting zou bestaan uit twee regimenten infanterie en een regiment mariniers, maar deze schatting bleek overdreven. Een deel van het garnizoen was naar Wewak gestuurd, omdat de Japanners ervan uitgingen dat de invasie daar zou plaatsvinden. Dat was ook de reden waarom de commandant van de Japanse 8ste en 9de vloot, vice-admiraal Endo, om veiligheidsredenen per onderzeeër van Wewak naar Hollandia was gevaren, vijf dagen voor de landing. Toen de aanval op 22 april begon, zat de admiraal volgens ooggetuigen de hele morgen sprakeloos in zijn stoel en staarde naar de zee. 's Middags stak hij zich in groot tenue en trok hij met zijn staf het Cycloopgebergte in. Op zeker moment gebood hij zijn mannen hem alleen te laten. Zijn lichaam is nooit gevonden.

Zwaar onweer

Luitenant-generaal Robert Eichelberger had het bevel over de gecombineerde landingsoperatie. Hij schreef: 'Mijn troepen – codenaam "Reckless" – werden samengesteld uit de 24ste en de 41ste Infanteriedivisies, versterkt met tanks, artillerie en vele andere onderdelen. De totale troepensterkte voor de operatie bedroeg 37 500 man gevechtstroepen en 18 000 man noncombattanten, onder wie specialisten op velerlei gebied, van experts in de tropische geneeskunde tot waterbouwkundig ingenieurs. Ons eerste doel was de verovering van de drie vliegvelden aan het Sentanimeer. Daartoe moesten mijn troepen een tangbeweging maken. Onderdelen van de 41ste

divisie zouden in de Humboldtbaai bij Hollandia landen en het achterland binnenrukken. De 24ste divisie moest landen in de Tanah Merahbaai, ongeveer dertig mijl verder aan de kust, en doorstoten door het 3000 meter hoge Cycloopgebergte, zodat de Amerikaanse troepen zich van twee kanten konden verenigen op de vliegvelden.'

Tijdens twee dagen van bombardementen voor de invasie waren 245 Japanse vliegtuigen bij Sentani op de grond vernietigd. De Japanners realiseerden zich pas dat dit de opmaat was voor een invasie toen in de vroege morgen van 22 april het vlootbombardement begon. Zij werden volkomen verrast. Het vuur werd vanaf de kust niet beantwoord. Onder dekking van dit geschut bereikten de eerste landingsvaartuigen 'White Beach 1' op Hamadi, de noordelijkste van de twee strandwallen die de binnenbaai Youtefa omsluiten. De vissersdorpen Tobati en Enggros lagen er verlaten bij. Eichelberger: 'In de Humboldtbaai was de verrassing voor de Jappen zo compleet dat de meesten uit de kuststrook wegvluchtten. De ontbijtschaaltjes met rijst waren nog maar half leeggegeten en de potten thee stonden nog op het vuur toen onze eerste troepen landden.'

Barnabas Youwe: 'Vanuit ons gat aan Pasir Enam zagen we het boordgeschut van de Amerikaanse oorlogsschepen in de vroege morgen Hollandia bestoken. Het gedreun was dreigender dan het zwaarste onweer dat ik ooit had meegemaakt. Wat die granaten aanrichtten, konden wij niet zien. Mijn oom, Thomas Sibi, was met een paar mannen achtergebleven op Kayu Pulau. Zij hadden zich verschanst in een holte in de rotswand. Toen de scheepskanons het vuur openden, schoot hij van schrik overeind en stootte zijn hoofd hard tegen het koraal. "Ah," steunde hij, "ik ben geraakt." Daar moesten wij later hartelijk om lachen.'

Eichelberger: 'In de Tanah Merahbaai was de vijand de beboste heuvels ingevlucht om aan het bombardement te ontkomen. Er kwam wat automatisch vuur van een eilandje in de baai en ik zag hoe de kanonnen van de Swanson dit tot zwijgen brachten. Generaal MacArthur was uit Brisbane komen vliegen en had zich bij het konvooi gevoegd, aan boord van de kruiser Nashville. Om drie uur gingen hij, luitenant-generaal Walter Krueger en ik aan wal op "Red Beach 2" in de Tanah Merahbaai. We werden vergezeld door een grote groep journalisten en filmoperateurs. We liepen een uur langs een smalle strook modder en zand, waarachter een dicht regenwoud oprees. De zon scheen genadeloos op ons neer en mijn uniform was doorweekt.'

Er bleek geen verdedigingsplan te zijn – de Japanse vliegveldcommandant in Sentani had pas twee uur na de landing een verdedigingsbevel gegeven – en de vliegvelden werden zonder slag of stoot veroverd. De Japanners die massaal waren gevlucht langs de paden die het binnenland en de bergen in voerden, waren nog steeds in de buurt en de infanterie kreeg opdracht hen op te sporen en uit te schakelen. Veel krijgsgevangenen werden er niet gemaakt. Alleen Koreanen en Formosanen en wat Japanse zieken gaven zich vrijwillig over.

Volgens de officiële verliescijfers zijn bij de landingen en de gevechten daarna 152 Amerikanen gedood en 1057 gewond en vielen onder de Japanners 3300 doden. De Japanse commandant, generaal Inada, poogde met de resterende 7200 manschappen over land van het Sentanimeer naar Sarmi te trekken. Door ziekte en klopjachten van Papoea's overleefden ongeveer 6000 man deze helse tocht niet. In de periode augustus-oktober 1944 werden op vijf posten aan de noordkust 2119 Japanners door de bevolking gedood en werden er 249 gevangengenomen. Het was deels wraakneming, deels een jacht op de premie van 50 cent per Japanner. Als bewijs sneden de 'jagers' hun slachtoffers een oor af.

Zwarte soldaten

Op 28 april begon in Hollandia – in de woorden van een Amerikaanse genieofficier – 'the era of engineering'. Eichelberger: 'Het was een wedloop met de tijd. Op 17 mei moesten de vliegvelden gereed zijn voor onze jagers en bommenwerpers voor de invasie in Wakde en voor de landing op Biak, die op 27 mei zou beginnen. Geen van de drie Japanse strips was geschikt voor onze toestellen. Een Japanse Zero woog ongeveer 6000 pound, een Amerikaanse bommenwerper tien keer zoveel en die had een lange, verharde baan nodig. Veel van mijn ondergeschikten moeten mij bij het temmen van de wildernis hebben gezien als een voorman op een bouwwerk. De stank van gloeiend asfalt vermengde zich met allerlei andere vieze geuren, maar een week na D-Day landde de eerste C-47 veilig, met zijn lading, op het nieuwe vliegveld.'

Barnabas Youwe: 'Wij hebben ons wekenlang schuilgehouden aan de noordkust. Toen we eindelijk terug durfden naar de kampong op Kayu Pulau, stond daar het meeste nog overeind. Twee huizen en de kerk waren beschadigd tijdens de beschietingen. Op het vasteland was alles weg, ook het zen-

dingsschooltje. De hele bestuurspost Hollandia was met de grond gelijk gemaakt. Eerst ondergingen wij, kinderen, een rituele wassing. In de voorafgaande weken van oorlog was er veel bloed vergoten en de *adat* vereiste dat wij werden gereinigd van kwade geesten. Toen begonnen de mannen van het dorp de huizen te repareren. Ze hadden bouwmateriaal in overvloed, want de Amerikanen in Hollandia keken niet op een stuk golfplaat. Overal langs de kust lagen lege granaathulzen en ook die werden gebruikt.'

Waar eens het postje Hollandia had gestaan, verrees een van de grootste bases van de oorlog in de Stille Oceaan. Het plaatsje was niet gekozen vanwege zijn vooroorlogse betekenis – die was nagenoeg nul – maar om het diepe water van de Humboldtbaai, waar een complete vloot kon ankeren. Daarom werd hier uit het niets een infrastructuur geschapen, een vlootbasis waardig. Er verrezen aanlegsteigers voor zeeschepen, hangars, magazijnen, droogdokken, reparatiewerkplaatsen, kantines en kantoren. Kosten noch moeite werden gespaard en fijnzinnig ging men niet te werk. Berghellingen werden afgegraven, de uitloper van de Cycloop die Hollandia aan de noordzijde als een muur had afgesloten, werd opgeblazen om een weg aan te leggen naar Kaap Suaja.

Eichelberger: 'Bruggen en duikers bedwongen rivieren en kreken, met grind en steenslag werden autowegen aangelegd, dwars door sagomoerassen, waarbij dijken moesten worden opgeworpen zo hoog als die langs de Mississippi. In twee jaar tijd hadden de Jappen geen kans gezien een weg aan te leggen van de Humboldtbaai naar de Pimheuvel. Mijn genie deed dit karweitje in twee weken. Dezelfde jongens maakten ook de vierbaans weg van de Humboldtbaai naar de vliegvelden en zij legden de schilderachtige weg aan naar Depapre.'

Op 2 juni 1944 werden kapitein Jan van Eechoud en de mannen van Operatie Bulldozer met een vliegboot geëvacueerd uit de Meervlakte. Hun werk zat erop. Toen Van Eechoud, op doorreis naar Finschhafen, Hollandia aandeed, geloofde hij zijn ogen niet. De Amerikanen hadden hier intussen de hoofdstad gebouwd die Nederlands Nieuw-Guinea nooit had gehad. Van Eechoud: 'Bij tientallen waren er kampen uit de grond gestampt, die over een afstand van ongeveer 70 kilometer langs een hoofdverkeersweg kwamen te liggen. Waar kort geleden nog het plaatsje Hollandia lag te dromen, slechts één keer in de maand opgeschrikt door de roep "*Kapal masuk!*" (de boot loopt binnen), waar de paradijsvogels speelden en de herten onbeangst op het pad bleven staan, verscheen in enige maanden een wegennet van honderden ki-

lometers, waarover duizenden auto's onbegrensd lijkende hoeveelheden goederen vervoerden; verrezen onafzienbare rijen barakken en pakhuizen van honderdduizenden vierkante kilometers oppervlak. Waar eens hoogstens een toverlantaarn met petroleumlamp lichtbeelden had vertoond, kon men in 70 (openlucht)bioscopen dagelijks een keuze doen uit tien, twaalf van de nieuwste Amerikaanse films.'

De Papoeabevolking onderging in luttele weken een ongehoorde cultuurschok. De geallieerde landingen bij Hollandia en Depapre waren voor de vissers van de Humboldtbaai, de Tanah Merahbaai en het Sentanimeer een bijna eschatologische ervaring, de eerste, bruuske kennismaking met het technologische geweld van de twintigste eeuw. Silas Chaay van Kayu Pulau was tien jaar toen de Amerikanen landden. Ook zijn familie vluchtte en keerde na een paar weken terug. 'Alle klapperbomen langs het strand waren met bulldozers gerooid voor het militaire verkeer. De baai lag vol met Amerikaanse oorlogsschepen. Die lieten regelmatig hun reusachtige schroeven draaien en dan moest je niet met je prauw in de buurt komen. De kampongbewoners konden nauwelijks uit de voeten; vissen was onmogelijk. Wij leefden van Amerikaans voedsel: vis en vruchten in blik. De mannen van de kampong speelden alleen nog kaart. Ook de vrouwen hadden het makkelijk, want er was meel, brood en koffie in overvloed. De militairen vonden het best dat wij ons te goed deden aan hun voorraden. De mensen van Kayu Pulau werkten niet meer en waanden zich in de hemel. Toen de ouderen de zwarte Amerikaanse soldaten zagen, dachten ze dat hun voorouders waren teruggekeerd.'

Nicolaas Jouwe: 'Mijn vader was stamhoofd in een kampong bij Hollandia. Hij ging met de mannen van het dorp kijken wat daar gebeurde. Ze zagen hoe negers, net zulke zwarte mensen als zij, wegen aanlegden, achter het stuur van zware legertrucks zaten, en allerlei dingen evengoed konden als de blanken. Ze zagen zwarte piloten, zwarte zeelieden, zwarten in mooie uniformen en met flesjes Coca-Cola. Natuurlijk wisten ze niets van de rassendiscriminatie in de Verenigde Staten, maar wat ze zagen, opende hun ogen. Ze waren altijd geminacht, als wilden behandeld. Niet zozeer door de Hollanders, maar door de lagere bestuursambtenaren. Ze hadden altijd onderaan op de ladder gestaan: bovenaan de Hollanders, dan de Chinezen, vervolgens de gehate Zuid-Molukkers ("de zwarte Hollanders"), dan de Javanen en uiteindelijk de Papoea's. Zo heeft de kennismaking van de kustbevolking

met het Amerikaanse leger in 1944 de basis gelegd voor latere politieke bewustwording.'

De herkenning was wederzijds. Wat de Papoeabevolking ontging, was de segregatie binnen het Amerikaanse leger, waaraan de Nederlanders zich 'voor de goede verstandhouding met de Amerikanen aanpasten, met als gevolg dat de Neger in de praktijk niet in onze kringen kwam' (Van Eechoud). Dat hebben deze kringen geweten. Zwarte GI's gedroegen zich uitgesproken vijandig tegenover de uit Australië teruggekeerde Nederlanders. Toen de laatste groep zwarte soldaten in januari 1946 per schip uit Hollandia vertrok, hoorde Jan van Eechoud hen naar de wal roepen: 'When are you going to give this country back to the Papuans?'

Uittocht uit Manokwari

De Amerikaanse 41ste divisie had niet veel tijd om bij te komen. De volgende etappe na Hollandia was Wakde, een eilandje voor de noordkust, dat zou worden bezet op 17 mei. Toen de operatie Wakde nog in de planningsfase verkeerde, besloot het opperbevel in Finschhafen de stap daarna, een landing op de kust bij Sarmi, over te slaan en op 27 mei de sprong te maken naar het eiland Biak. De 41ste divisie moest twee landingen achter elkaar uitvoeren en werd daarom versterkt voor de operatie in Biak. Deze legermacht kreeg de naam 'Hurricane Task Force'. De uitvalsbasis was Hollandia.

Eerst voerden Amerikaanse vliegtuigen twee weken lang hevige bombardementen uit op Biak en op Japanse steunpunten rond de Geelvinkbaai. Op 9 mei 1944 werd 90 procent van Manokwari door geallieerde bommen verwoest. Rond de stad waren Japanse voorraden opgeslagen en de haven was een overslagplaats voor brandstof. Daar werkten honderden koelies van de eilanden en die sloegen massaal op de vlucht, het binnenland in of in prauwen de baai op.

Een van de Papoea's die Manokwari ontvluchtten, was een vijftienjarige visserszoon uit Japen, Herman Wayoi. Hij bezocht vóór de oorlog een dorpsschool van de zending. Hij haalde er zulke goede cijfers dat hij in 1940 mocht doorleren voor onderwijzer aan de 'normaalschool' van dominee Kijne in Miei in de zuidwesthoek van de Geelvinkbaai. Toen de Japanners kwamen, zocht Wayoi emplooi in Manokwari. Hij werd huisbediende van de Japanse gouverneur, tevens commandant van alle legereenheden op de Vogelkop. Zo was hij getuige van menige stafvergadering.

Wayoi: 'De Japanse officieren maakten aanvankelijk bezwaar als ik binnenkwam met hapjes en drankjes, terwijl zij zich over stafkaarten bogen, maar mijn baas zei: "Hij is maar een *jongos* [huisjongen]." Begin mei hoorde ik dat de Amerikanen al in Hollandia waren en dat het garnizoen van Manokwari zich voorbereidde op een geallieerde landing. Ik moest helpen bij het verbranden van documenten, in een kuil achter het huis. Met een vriend van Japen versierde ik een prauw en in de morgen van 9 mei probeerden we zo ver mogelijk weg te komen van de stad. De Amerikanen landden niet, maar bombardeerden. Wij kruisten net Kaap Manokwari toen de eerste bommenwerpers aan de horizon verschenen. Zij kwamen in golven van twintig. De Japanners hadden in de stad geen afweergeschut en het enige kanon, in Andai, was geen partij voor deze overmacht. In de haven lagen een Japanse kruiser en een olietanker en toen die werden geraakt, veranderde Manokwari in een vlammenzee. De stad werd letterlijk van de kaart geveegd. Toen begon een panische uittocht van *amberi*-personeel en Papoeakoelies. Een deel van die massa vluchtte het binnenland is. Daar zijn er heel wat gedood door vijandige Arfakkers, die de vluchtelingen als indringers beschouwden. Anderen trokken langs de kust naar Ransiki. Er zijn onderweg veel mensen bezweken aan ziekte, honger en uitputting.'

'Mijn vriend en ik voeren in zuidelijke richting. Op de kaart stelt de Geelvinkbaai niet veel voor, maar in zo'n bootje is het een hele watervlakte. Overal langs de kust liepen Japanse soldaten wacht. Wij hadden onze kleren uitgetrokken en de militairen dachten kennelijk: simpele inlanders, laat die maar gaan. Om negen uur 's morgens peddelden we langs Waren, bij de monding van de Momi, waar de Japanners voor de oorlog een plantage hadden aangelegd, toen er plotseling Amerikaanse vliegtuigen opdoken die de Japanse posities aan de kust onder vuur namen. Toen wij de mitrailleurs hoorden ratelen, doken we van schrik in zee. Zodra ze wegvlogen, kropen we weer in onze prauw. Plotseling scheerde er een Amerikaans toestel laag over onze hoofden. De piloot zag een stel Papoea's in een bootje en zwaaide naar ons. Even later werd hij geraakt door Japans geschut en stortte in zee.'

'Bloody Biak'

Aan de zuidkust van Biak hadden de Japanners door Biakse koelies drie landingsstrips laten aanleggen, waarvan de belangrijkste bij Mokmer. Ze hadden ook een kustweg aangelegd van Sorido naar de drie strips. Die infra-

structuur kwam de Amerikanen goed van pas, maar de zuidkust zou het landingsleger voor grote logistieke problemen plaatsen. Voor het smalle strand lag een koraalrif en niet ver achter de kustlijn rees een vijftig meter hoge muur van kalksteen op met daarin diepe grotten, waarin de Japanners zich hadden verschanst.

Vlak voor de bombardementen begonnen, gooiden vliegtuigen pamfletten uit boven Zuid-Biak, waarin de bevolking in het Maleis en het Nederlands werd opgeroepen weg te trekken uit de omgeving van de vier strips. Veel leiders waren omgekomen tijdens het neerslaan van de Koreri-beweging en hele dorpen waren geëvacueerd naar Manokwari, Ransiki, Waren of Meok Wundi in de Padaido-archipel. Toen de bombardementen begonnen, vluchtten de aan de zuidkust achtergebleven Biakkers het binnenland in, waar zij tuinen aanlegden om de gevluchte families te voeden. De fuiken aan het strand zaten, als gevolg van in zee gevallen bommen, vol vis, maar bijna niemand durfde ze eruit te halen.

Na twee weken van luchtbombardementen en beschietingen uit zee waren de Japanners op alles voorbereid. Het garnizoen van Biak bestond uit ervaren gevechtstroepen, onder wie veteranen uit de Chinese oorlog, en was kort voor de Amerikaanse landing versterkt met een detachement mariniers. De bombardementen vooraf hielpen niet veel, want de naar schatting 10000 man Japanse soldaten, onder bevel van kolonel Kuzume, doken dieper in de koraalgrotten, waar zij veilig waren voor de granaten.

De invasievloot arriveerde in de morgen van 27 mei voor Biak. Het was een heldere ochtend, maar de inleidende beschieting door de fregatten produceerde zoveel rook dat de mannen in de landingsvaartuigen de oever niet konden zien. Het eerste bataljon bereikte het strand om halfacht. Door een westelijke stroming belandde het voltallige tweede bataljon in moerasgebied. Het wist niettemin de kustweg te bereiken en marcheerde over de koraalvlakte richting Mokmer. Zo werd de linie uitgerekt zonder dat de landingstroepen controle kregen over de hoge koraalrug achter de kust. De voorhoede werd vervolgens met tanks aangevallen vanuit de kampong Mokmer, dicht bij het vliegveld dat het doelwit was van deze opmars. Na het eerste tankduel uit de Pacific-oorlog werd het vliegveld uiteindelijk ingenomen, maar het kwam onder hevig artillerievuur van de Japanners in de koraalgrotten. De landingsbaan werd verhard, maar was door het aanhouden-

de vuur van Japanse mortieren en mitrailleurs onbruikbaar. Pogingen om de koraalrug aan te vallen mislukten. Hurricane was vastgelopen.

Op 14 juni, na ruim twee weken van hevige en verwarde gevechten, waarbij de Japanse tegenstander zich maar sporadisch liet zien, moest generaal-majoor Horace H. Fuller het commando over de Hurricane Task Force overdragen aan Eichelberger. De infanterie-eenheden van de 41ste divisie waren intussen aan het eind van hun krachten als gevolg van het zware terrein, de intense hitte en gebrek aan water. Op 15 juni kregen zij versterking van een regiment van de 34ste divisie, dat door de lucht werd aangevoerd met Catalina's. Een tweede regiment volgde per schip. In tien dagen slaagde de zo versterkte troepenmacht er met luchtsteun – en met volgens Eichelberger 'redelijke verliezen' – in de Japanse posities in de koraalgrotten te omsingelen.

De onderaardse ruimten, waar zich duizenden Japanners ophielden, waren onderling verbonden en dit netwerk van gangen was van bovenaf niet zichtbaar. De Amerikanen zochten scheuren in het koraaldak en goten daar vaten dieselolie doorheen die vervolgens werd aangestoken. De grotten werden voor de meeste verdedigers hun graf. Toen de Amerikanen dicht genoeg genaderd waren, werden de Japanners met tankgranaten, explosieven en vlammenwerpers bestookt en zaten zij als ratten in de val. Op 22 juni besefte kolonel Kuzume dat zijn positie onhoudbaar was geworden. Hij vernietigde alle documenten, gaf de overlevenden opdracht tot een zelfmoordaanval op de belegeraars en stortte zich op zijn samoeraizwaard. Verspreide Japanse eenheden bleven nog lang rondzwerven op Biak, maar de drie vliegvelden waren in Amerikaanse handen en veilig voor Japans vuur. De geallieerden hadden er een luchtmachtsteunpunt bij en konden vandaar de sprong maken naar de Filippijnen.

De ten zuidoosten van Biak gelegen Padaido-archipel, een ring van eilandjes rond een atol, werd een Amerikaanse vlootbasis. Deze lagune was volgens de Biakse mythe geschapen door Manarmakeri. Meok Wundi, het Messiaseiland, ligt aan de binnenkant van deze natuurlijke haven. Tientallen schepen brachten er ongekende voorraden aan wal. De bewoners, onder wie veel vluchtelingen van Biak, mochten niet op de basis komen, maar zij wisten zeker dat ze later deel zouden hebben aan de schatten van overzee. De Amerikanen smeten immers met materiaal, kleding en voedsel. Kamma: 'De Koreri was gekomen. Alles wat voorspeld was, kwam uit, behalve de terugkeer der doden.'

Verlaten dorpen

Frits Kirihio van het eiland Japen was tien jaar toen de Amerikanen op Biak landden. Hij zag het krijgsgeweld uit de verte: 'Eerst vlogen er honderden vliegtuigen over de Geelvinkbaai, naar Biak en naar Manokwari, om te bombarderen. Ik had nog nooit een vliegtuig gezien, en nu kwam er niet één, er kwamen er honderden. De troepen gingen aan wal met landingsvaartuigen, rijen dik. De mensen ontvluchtten hun dorpen aan de kust, het bos in. Daar bouwden ze hutjes onder grote bomen om onzichtbaar te zijn voor de vliegtuigen. Want als die maar een pluimpje rook zagen, bombardeerden ze. Dan dachten ze dat daar Japanners zaten. Zo zijn heel wat dorpen platgegooid door Amerikaanse bommen en zijn er veel slachtoffers gevallen. Voor niks, want Japanners zaten er niet. Toen wij uit ons dorp vluchtten, weigerde het schoolhoofd – iemand uit Manado – om mee te gaan naar het oerwoud. Twee dagen later werd die plek gebombardeerd. Vrouw dood, oudste zoon een kogel door het hoofd, vader verminkt. Ik heb hen zien liggen, vreselijk. Vader nam mij mee het bos in. Onderwijzers kregen al van de zendeling te horen wat een bommenwerper is. Hij vertelde dat je, als ze een bom lieten vallen, moest gaan liggen en iets tussen je tanden moest hebben. Toen ze eenmaal begonnen te vallen, was ik bang, vreselijk bang.'

'Numfor [waar de Amerikanen op 28 juni 1944 landden] was nog bloediger dan Biak. Er was besloten om dat eiland te bezetten met parachutisten en het was de eerste keer dat MacArthur dat probeerde. De piloten van de DC-3's waren onervaren, ze vlogen veel te laag en veel van die jonge parachutisten sloegen te pletter op de grond. Dat zagen de Numforezen voor hun ogen gebeuren.'

'De komst van de Amerikanen was iets onbegrijpelijks. Voedsel in overvloed, kleding in overvloed. Vanuit Biak patrouilleerden ze met snelle motortorpedoboten en ze kwamen ook naar Japen. De bemanningen waren de eerste Amerikanen die ik van dichtbij zag. Ze deelden in de dorpen corned beef, chocoladerepen en ander voedsel uit. We zijn twee maanden in het bos gebleven. Totdat we hoorden dat de Amerikanen op Biak een nieuw burgerbestuur hadden geïnstalleerd. Ze lieten door een vliegtuig met honderden tegelijk een vlugschrift uitwerpen, in het Engels, Nederlands en Maleis. Dat luidde aldus:

PROCLAMATIE AAN DE BEVRIJDE BEVOLKING VAN NEDERLANDSCH INDIË

Geallieerde troepen hebben uw gebied van de Japansche onderdrukker bevrijd. De oorlog is voorbij en Japan is geheel verslagen. Uw gebied zal worden gezuiverd van mogelijk nog achtergelaten Japanners en de orde zal worden hersteld. Alle energie en alle middelen moeten worden aangewend voor een spoedig herstel van het normale leven. De Nederlandsch-Indische wetten, waarmede gij reeds vertrouwd zijt, zullen worden toegepast en uitgevoerd door de officieren van de Nederlandsch-Indische Civiele Administratie (NICA), thans in uw gebied aanwezig. Gehoorzaamt hun bevelen.

COMMANDEREND GENERAAL GEALLIEERDE STRIJDMACHT

De Amerikaanse militairen bemoeiden zich niet met het bestuur, dat lieten ze over aan de uit Australië ingevlogen Nederlanders. Als de Amerikanen werkkrachten nodig hadden voor de aanleg van wegen en vliegvelden, vroegen ze aan de Nederlander die was meegekomen om koelies te leveren. De NICA-bestuurders kregen militaire rangen. De eerste Nederlandse bestuurder die naar Japen kwam, C.F. (Karel) Knödler, had de rang van luitenant. In 1946 kwam De Bruijn als eerste naoorlogse controleur naar Biak. Die was bij wijze van spreken net terug uit het bos.'

De wereld in

Op 26 juli 1944, drie maanden na de geallieerde landing bij Hollandia, werden de inlichtingengroep Oaktree en de voltallige 'lijfgarde' van Ekagi en Moni met een vliegboot geëvacueerd naar Australië. De Bruijn stond erop 'zijn Bergpapoea's' mee te nemen, omdat hij hen niet wilde terugsturen naar hun dorpen. Daar waren immers nog Japanners en die zouden hen hebben afgemaakt. Voor Markus Yeimo en 28 andere leden van de lijfgarde ging na veertien maanden lopen met De Bruijn de wereld open. Op het Hagersmeer gingen zij aan boord van twee Catalina-vliegboten, die ze daarvoor alleen bij droppings hadden gezien. Markus: 'Nadat we 's morgens heel vroeg waren opgestegen, kwamen we om negen uur in Merauke aan. De volgende dag gingen we naar Melbourne in Australië. Hé, dat was een grote stad, ik heb nog nooit zo'n drukte gezien! Je kon er alle soorten vruchten krijgen.'

Eind september vloog de lijfgarde terug naar Merauke. Hier kwamen twee Moni-gardisten uit Kugapa, Intan Koborao en Martinus Zonggonao,

en de Ekagi Markus Goo onder de hoede van de paters MSC. Zakheus Pakage, Karel Gobay en nog twee Ekagi van Oaktree waren in Australië benaderd door de CAMA en leerden in Merauke lezen en schrijven van Indonesische evangelisten, die voor de oorlog aan de Wisselmeren hadden gewerkt. Na de overgave van Japan gingen deze vier naar de CAMA-bijbelschool in Makassar. We zullen Karel en Zakheus nog tegenkomen, want in hun geboortestreek zouden zij allebei een rol spelen: Karel als bestuursambtenaar en Zakheus als prediker. Nog één lid van de lijfgarde dient hier genoemd: Senin Mote van het Tigimeer. Hij was een stiefzoon van Weakebo Mote, nam na het avontuur met De Bruijn dienst bij de politie aan de Wisselmeren en zou in de jaren zestig in opstand komen tegen Indonesië.

Markus Yeimo uit Bunaida en andere lijfgardisten werden begin 1945 opgenomen in het Papoeabataljon (zie hieronder). Toen dat in 1947 werd opgeheven, ging een deel van de groep over naar het KNIL. Markus, die schrijver dezes in november 2001 ontmoette in Jayapura, waar hij als 75-jarige van zijn KNIL-pensioen genoot, vertelde trots dat hij nog op Java had gediend. Hij en enkele andere oud-lijfgardisten namen er deel aan de eerste 'politionele actie'. Volgens NEFIS-rapporten muntten zij daar vooral uit in nachtelijke patrouillies. Ze gingen daarbij als duivels tekeer, zodat generaal Spoor besloot ze voortaan alleen bewakingsdiensten op te dragen. Na een jaar kwamen ze in Nieuw-Guinea terug. Vijf waren met Javaanse vrouwen getrouwd; van twee waren de vrouwen weggelopen.*

* In 1950 werd het KNIL, dat na de soevereiniteitsoverdracht op 29 december 1949 even 'Koninklijk Nederlands-Indonesisch Leger' heette, ontbonden. Op 25 juli 1950 verklaarde de commandant van het leger in Indonesië dat 'M. Yeimo, laatstelijk als soldaat der infanterie van het KNIL, op trouwe en waardige wijze het vaderland heeft gediend tijdens de Wereldoorlog 1940-1945 en bij het herstel van orde en rust in Indonesië na de capitulatie van Japan'. Uit erkentelijkheid hiervoor werd hij opgenomen in de Koninklijke Landmacht. In februari 1955, toen de landmacht Nieuw-Guinea verliet en de verdediging van het gebied werd overgedragen aan de Koninklijke Marine en het Korps Mariniers, ging Markus Yeimo met militair pensioen. Op 6 september 1954 kreeg hij van de minister van Oorlog de Bronzen Medaille voor Trouwe Dienst voor 'de wijze waarop hij gedurende twaalf jaren zijn plicht bij de Koninklijke Landmacht trouw en eerlijk heeft vervuld'. Op 6 december 1954 verleende koningin Juliana hem de Verzetsster Oost-Azië 1942-1945. Markus ging terug naar Enarotali.

De in 1944 aan de Wisselmeren achtergebleven Japanse soldaten hadden zich, toen de voedselsituatie nijpend begon te worden, opgesplitst in groepjes van twee of drie man, die elk voor zich aan eten probeerden te komen en poogden over het oude opvoerpad, langs de rivieren Yawe en Uta, de zuidkust te bereiken. Voor de Ekagi en Moni, die nog rekeningen hadden te vereffenen, was dit een kans om deze groepjes te overvallen. Daarbij werden veertig Japanners doodgepijld. De overlevenden bereikten de kust, waar ze in november 1945 werden ontwapend en afgevoerd door Australische troepen. Vic de Bruijn werd na de oorlog door de Australische auteur Lloyd Rhys vereeuwigd als 'Jungle Pimpernel'.

Bapak Papua

In oktober 1944 verhuisden generaal Douglas MacArthur en de voltallige staf van het Amerikaanse Zesde Leger naar Nederlands gebied. In Ifar Gunung, aan de voet van de Cycloop, werd voor de generaal een huis met 26 kamers gebouwd met een feëriek uitzicht over het Sentanimeer. Hij was er maar zelden en al in januari 1945 vertrok hij weer, op weg naar de Filippijnen. Kloofkamp, het dal van de Numbay, waar vroeger de post Hollandia lag, werd volgebouwd met zogenoemde quonsets, halvemaanvormige loodsen, waarin een ziekenhuis, magazijnen van landmacht en marine, een elektrische centrale, een benzinepompstation, een zwembad en nog meer werden ondergebracht. Boven Kloofkamp betrok luitenant-generaal Eichelberger 'een verlaten woning, die merkwaardigerwijs enkele jaren geleden is gebouwd door leden van een expeditie van het National Geographic Magazine'. De generaal doelde op de Archbold-expeditie en hij koos hetzelfde huis als de Japanse officieren vóór hem.

Met de staf van het Zesde Leger kwam ook NEFIS-kapitein Jan van Eechoud naar Hollandia. Uit erkentelijkheid voor zijn verdiensten als inlichtingenofficier werd hij benoemd tot Commanding Officer van de Netherlands-Indies Civil Administration (Conica) – en daarmee hoofd burgerlijk gezag – in Hollandia. De NICA was ontstaan uit een geheime bespreking, op 9 maart 1944, in het Australische Brisbane tussen MacArthur en dr. Huib van Mook, leider van de koloniale regering in ballingschap. Zij kwamen overeen dat in het kielzog van het invasieleger kleine teams zouden volgen, die zouden worden belast met de waarneming van het burgerlijk bestuur in bevrijd gebied. De hoogste gezagdrager van de NICA was een Senior Officer

NICA (Sonica), die was verbonden aan het hoofdkwartier van het Zesde Leger. Onder hem vielen regionale bestuurders (Conica), van wie Van Eechoud er één was.*

Barnabas Youwe: 'Wij, eilandbewoners, werden in de zomer van 1944 opnieuw geëvacueerd, ditmaal op last van de NICA. De mensen van Kayu Pulau, onder wie mijn ouders en ik, woonden twee jaar in Ormu aan de noordkust. Tussen Kayu Pulau en die kampongs bestaan vanouds nauwe banden, onze *adat*-gronden grenzen aan elkaar en er wordt veel onderling getrouwd. Daar ging ik voor het eerst naar school, een Maleistalige dorpsschool van de zending.' Silas Chaay: 'Er werd ons verteld dat deze tweede evacuatie voor onze eigen veiligheid was, omdat een Japanse tegenaanval niet kon worden uitgesloten. Waarschijnlijk was dit alleen een smoes. De Japanners hadden allang het veld geruimd, maar de bewoners van de baaikampongs zaten de Amerikanen in de weg. Ik ging logeren bij mijn oom in Tobati en daar maakte ik de dorpsschool af.'

Op 15 september 1944 – de Amerikanen landden die dag op het Noord-Molukse eiland Morotai, de laatste etappe voor de Filippijnen – werd een proclamatie uitgevaardigd die de soevereiniteit over het eerste stuk van Nederlands Indië – Hollandia en Sarmi – teruggaf aan de Nederlanders. Van Eechoud: 'Practisch verschil maakte deze proclamatie niet. De legers waren nog steeds aanwezig en daarmee de eisen van koelie-recrutering. Herstel van het autochtone leven, wederopbouw van de kampongs en herbeplanting van de tuinen bleef [als gevolg van de vordering van arbeidskrachten] onmogelijk.'

De NICA kon weinig uitrichten. Ze beschikte niet over verbindingsmiddelen en de actieradius van het bestuur bleef beperkt tot door Amerikaanse militairen bezet gebied. Daarbuiten heerste anarchie. Er zwierven nog overal Japanse soldaten rond, hoewel zij slecht bestand bleken tegen de jungle. Onder de bevolking was het 'Jappen jagen' en het 'zwaarden veroveren' een geliefkoosde bezigheid geworden en bij gebrek aan politie kon zij haar gang

* De eerste Sonica was kolonel C. Giebel, die op 24 juni 1944 vanuit Finschhafen overkwam naar Hollandia. Hij werd op 28 juli opgevolgd door kolonel Sandbergh. Op 12 september nam kolonel mr. C.C. de Rooy het Sonica-schap tijdelijk over van Sandbergh, die wegens ziekte naar Australië vertrok en daar overleed. Op 31 oktober 1944 werd de Javaanse kolonel Raden Abdoelkadir Widjojo-Atmodjo benoemd tot Sonica.

gaan. Hier en daar nam deze klopjacht de vorm aan van het aloude koppensnellen.

Om de Papoea's op een meer geregelde manier bij de oorlogsinspanningen te betrekken richtte Van Eechoud in december 1944 het Papoea Bataljon op. Dit was bedoeld als politiekorps, maar zolang het nog oorlog was, werd het op militaire leest geschoeid en fungeerde het als hulptroep van het KNIL. Het kreeg tot taak zuiveringsacties uit de voeren in bevrijd gebied en kwam onder commando van Van Eechoud zelf, die intussen was bevorderd tot majoor. Begin 1946 werd het Papoea Bataljon gehuisvest in een complex van met palmbladeren bedekte hutten aan het Sentanimeer, op de plaats waar vóór de oorlog de kolonistennederzetting Weversdorp stond. In april 1945 telde het bataljon 397 manschappen, onder wie voormalige lijfgardisten van Oaktree. Kort na zijn benoeming richtte Van Eechoud in Merauke een politieschool op voor de opleiding van Papoea-agenten. Die werd in 1945 overgeplaatst naar Hollandia en ondergebracht op de landtong Kaap Suaja, 'Base G', de opvolger van Base F (Finschhafen).

Eind 1944 besloot Conica Van Eechoud tot oprichting van een internaat voor jonge Papoea's in Kota NICA (NICA-stad), het voorlopige onderkomen van het burgerbestuur aan de noordoever van het Sentanimeer. Het was een combinatie van de bovenbouw van de lagere school en een eenjarige 'noodopleiding bestuursassistent'. Die laatste behelsde zes maanden theoretisch onderricht en zes maanden praktijk in een bestuurspost. Voor het uitbreken van de oorlog had Nederlands Nieuw-Guinea maar één Papoeabestuursassistent.

Tot de eerste cursisten behoorde Nicolaas Jouwe van Kayu Pulau. Hij vertelt: 'Het was de bedoeling dat ik de Nederlandse bestuursschool in Australië zou volgen, maar bij de test werd ik afgewezen. Men verlangde HBS-niveau en een Papoea kon vóór de oorlog niet verder komen dan wat in de verte op MULO leek. Toen zei Van Eechoud: "Wij moeten een school hebben die aansluit bij de mogelijkheden en behoeften van de Papoea's." Daar is hij meteen aan begonnen zodra hij in Hollandia bevoegdheden had. De school heeft meer dan 150 cursisten gehad, waarvan zeker de helft in het bestuur terecht is gekomen en de anderen functies hebben gekregen in het bedrijfsleven, de gezondheidszorg en het onderwijs. De school heeft zeker kwaad bloed gezet bij de Zuid-Molukkers in Nieuw-Guinea, want die hadden altijd het kader voor de bestuursdiensten geleverd. Van Eechoud heeft dat

doorbroken. Bij de opening van de school, in 1944, heeft hij onvergetelijke dingen gezegd. Hij zei: "In 1828 kwamen wij hier, en wij vertelden jullie sindsdien hoe het moest. Vandaag zijn jullie geroepen om het bestuur van dit land in eigen hand te nemen; vandaag wordt de nieuwe Papoea geboren." Toen kwam de oudste cursist naar voren en zei: "Wij geven u de eretitel *Bapak Papua*, vader van deze nieuwe Papoea."'

De speech tekende Van Eechoud en de hem verleende titel sprak boekdelen over de waardering die geschoolde Papoea's voor hem hadden. De Limburger Jan Pieter Karel van Eechoud was een man van bijzonder kaliber. Hij was opgeleid tot politiecommissaris, maar na zijn komst naar Nieuw-Guinea, in 1936, onderscheidde hij zich vooral als explorateur. Daarbij had hij blijk gegeven van een tomeloze energie, leidersgaven en verbeeldingskracht. Van die laatste getuigen ook zijn vele rapporten en nota's en de boeken waarin hij zijn herinneringen vastlegde. Hij ervoer het als een gemis dat hij niet universitair was geschoold zoals de andere bestuursambtenaren, maar vond ook dat zijn bestuurlijke gaven niet onderdeden voor die van zijn collega's met een titel. De mannen van het vooroorlogse Binnenlands Bestuur, die na de Japanse capitulatie vanuit Batavia/Jakarta weer aan de touwtjes gingen trekken, hebben Van Eechoud echter nooit als een der hunnen beschouwd.

Van Eechoud was een harde werker die hoge eisen stelde aan zichzelf en aan zijn medewerkers. Hij was een non-conformist, wars van bureaucratische riten, en inzake Nieuw-Guinea en de Papoea's een gedrevene. Die eigenschappen maakten hem tot een omstreden figuur. Oud-gouverneur Van Baal schreef in zijn memoires: 'Ik heb hem leren kennen als een man van grote gaven, tegen wiens bekwaamheid om op het hoogste niveau gezag te voeren men alleen kan inbrengen dat hij een te bevlogen mens was om de afstand en objectiviteit op te brengen die men daar nodig heeft.' Vic de Bruijn, eveneens een academisch gevormd bestuursman, maar iemand die het exploreren verkoos boven het besturen, had grote waardering voor Van Eechoud: 'Hij was niet een door sleur of conventie bevangen geest. Hij was kritisch van natuur en zag wegen waarvan anderen niet durfden dromen. Hij was niet opgeleid voor het bestuur en ging daarom niet gebukt onder de drukkende last van allerlei administratieve reglementen. Contact met de bevolking achtte hij van primair belang voor het bestuurswerk. Tussen 1945 en 1950 groeide onder zijn stimulerende leiding een korps Nederlandse en Pa-

poease bestuursambtenaren met een teamgeest zoals Nieuw-Guinea nadien niet meer heeft gekend.'

Widjojo-Atmodjo

Intussen voltrok zich, aanvankelijk onopgemerkt door de buitenwacht, een bestuurlijke herschikking van betekenis. Wat begon als een staatsrechtelijke aanpassing aan de oorlogsomstandigheden, mondde uit in verzelfstandiging van Nieuw-Guinea binnen Nederlands-Indisch staatsverband. Op 29 november 1944 besloot luitenant-gouverneur-generaal Van Mook dat 'de bevoegdheden, rechten en verplichtingen van het zelfbestuur van Tidore [dat toen nog in bezet gebied lag] namens het zelfbestuur zullen worden waargenomen door of namens de gouverneur-generaal'. Een begrijpelijke noodgreep.

Vervolgens werd in de loop van 1945 Zuid-Nieuw-Guinea, dat nooit bezet was en daarom niet onder militair bestuur stond, onder de Sonica in Hollandia geplaatst, waardoor het gezag over heel Nederlands Nieuw-Guinea in één hand kwam. Als gevolg van dit besluit werd Sonica Widjojo-Atmodjo tevens 'fungerend resident der Molukken'. Zijn Sonica-commando strekte zich immers niet uit over niet door Japan bezet gebied en Zuid-Nieuw-Guinea viel vóór de oorlog onder de resident in Ambon. Daardoor moesten Sonica-besluiten die ook voor Zuid-Nieuw-Guinea bedoeld waren, in tweevoud worden opgemaakt. Widjojo tekende dan eenmaal als Sonica en andermaal als 'fungerend resident der Molukken', waarbij Ch. van der Plas in Australië optrad als gouverneur van de Grote Oost.

Dit waren nog steeds noodverbanden in oorlogstijd, maar die werden, opmerkelijk genoeg, slechts gedeeltelijk ongedaan gemaakt na de Japanse capitulatie. Toen kreeg het zelfbestuur van Tidore zijn bevoegdheden terug, *met uitzondering van Nieuw-Guinea*, dat – net als in de jaren 1920-1924 – een afzonderlijke residentie werd.* Daarmee nam Nederland een voorschot op de toekomstige status van Nieuw-Guinea. Kwam dit initiatief uit bevrijd Den Haag of uit Brisbane? Van Baal speculeert dat Van Mook en Van der Plas het gezag over Nieuw-Guinea reserveerden 'uit sympathie met de Papoea vanwege zijn rol in de oorlog en uit bekendheid met diens reserves tegenover de Indonesiërs in het algemeen en tegenover Tidore in het bij-

* *Staatsblad* 1945, nr. 149.

zonder'. Hoe dit ook zij, in deze ontkoppeling lagen de kiemen van wat later de 'kwestie Nieuw-Guinea' zou worden.

Met ingang van 15 juli 1946 werd Van Eechoud 'tijdelijk waarnemend resident'. Sonica Widjojo-Atmodjo zei later dat hij, voordat hij naar Singapore vertrok ter voorbereiding van de 'pacificatie' van Java, Van Eechoud bij Van Mook had aanbevolen als resident. Van Mook had tijdens de oorlog goede ervaringen opgedaan met Van Eechoud, de NEFIS-kapitein gold als een politieke bondgenoot van de luitenant-gouverneur-generaal en deze had respect voor Van Eechouds non-conformistische bestuursstijl. Vriendendienst of vertrouwensvotum, de status van 'fungerend resident' suggereerde een voorbehoud, alsof men in Brisbane en Den Haag nog geen raad wist met het gebied én met de man.* Niettemin werd Van Eechoud de gemachtigde van Van Mook en hij heeft dit gezag voortvarend uitgeoefend.

Maalstroom

De resident moest niet alleen oorlogspuin ruimen, maar ook het bestuurswerk hervatten vanuit het niets. Bovendien kreeg Van Eechoud te maken met sterke anti-*amberi* sentimenten onder de Papoeabevolking en met *amberi* die zich, op hun beurt, tegen Nederland keerden. De vreemdelingenhaat onder de Papoea's en het nationalistische vuur van de Indonesiërs vormden samen een explosief mengsel en de onrust nam hier en daar alarmerende vormen aan.

De ressentimenten tegen de *amberi* waren het sterkst in de Geelvinkbaai, waar de bloedige onderdrukking van de Koreri-beweging en de collaboratie van 'Indonesische' guru's en bestuursambtenaren nog vers in het geheugen lagen. Dit leidde, behalve tot incidentele wraakacties, ook tot politieke initiatieven. De Biakse hulpbestuursassistent (HBA) Markus W. Kaisiepo, een gewezen zendingsguru en een leerling van de noodopleiding in Kota NICA, stuurde een artikel naar het Maleistalige blaadje *Penyuluh* (voorlichter), dat werd verspreid onder Indonesiërs in Australië. Het werd op 8 september 1945 afgedrukt, enkele weken na de proclamatie van de Republiek Indonesië door Soekarno en Mohammed Hatta.

* Later zou blijken dat de rechtspositie van 'de man' niet bijster sterk was. Van Eechouds biograaf, Jan Derix, lichtte zijn dienststaat, die in 1949, onder Stb.nr. 1911, is opgemaakt door het departement van Binnenlandse Zaken in Batavia. Daaruit blijkt dat een formele benoeming nooit heeft plaatsgehad.

In het stukje riep Kaisiepo de Nederlandse regering op haar houding te veranderen, de Papoea's ruimere onderwijskansen te bieden en meer banen voor hen in te ruimen in bestuur en bedrijfsleven. De 'Indonesische broeders en zusters' riep hij op om te breken met het vooroorlogse verleden, toen zij onderwijsplaatsen en banen bij bestuur en bedrijfsleven 'monopoliseerden'. Kaisiepo eindigde aldus: 'Het tijdperk van onafhankelijkheid, van verandering is aangebroken. In dit tijdperk wensen de zonen en dochters van ons volk niet langer "Papoea" genoemd te worden, want met die naam sloten het Nederlandse gouvernement en de Indonesische broeders ons uit van school en werk. Langs deze weg roepen wij op voortaan alleen de naam te gebruiken die past bij ons klimaat: "Irian", wat betekent "warm land", en niet langer "Papoea".'

De steeds zelfbewuster Biakkers waren het *Papua bodoh* (stomme Papoea) van de *amberi* beu en kwamen zelf met een naam voor Nieuw-Guinea. Markus Kaisiepo zou zich in de jaren vijftig, als voorlichtingsambtenaar, ontpoppen tot een felle tegenstander van aansluiting bij Indonesië. Toch zouden uitgerekend de Indonesiërs zijn voorstel overnemen, als een welkom alternatief voor het als 'pro-Nederlands' en – later – als 'separatistisch' beschouwde 'Papoea'. Een gril van de geschiedenis.

Niet alleen de Papoea's hadden grieven. Er werden na de Japanse capitulatie op grote schaal zogenoemde *romusha*, Indonesische dwangarbeiders, vrijgelaten die waren ingezet bij verdedigingswerken op Nieuw-Guinea. Na hun bevrijding kwamen zij de gelederen van pro-Indonesische *amberi* versterken. Ook over de 'Gouvernements-Indische artsen' (GIA's), meest Javanen, werd de nationalistische geest vaardig. Na de ineenstorting van het Japanse gezag kwam Nieuw-Guinea in de maalstroom en gezagvoerder Van Eechoud moest het wrakke scheepje van staat drijvend zien te houden.

Op 10 oktober 1945 schreef hij – toen nog als Conica – aan NEFIS-chef kolonel Spoor: 'Er is in Hollandia sprake van groeiende spanning tussen de Papoea's en de *amberi*, vooral de Ambonezen en de Ternatanen. Er zijn hier explosies geweest in bommendumps, er zijn telefoonkabels doorgesneden. De daders hoeven niet Javanen te zijn, het kunnen ook Australiërs of Papoea's zijn geweest. Onderzoek is moeilijk, omdat onze Veldpolitie, immers grotendeels Javanen, volslagen onbetrouwbaar in onze richting is.' Uit deze en andere brieven blijkt dat Van Eechoud zich in de eerste naoorlogse maanden zeer ongemakkelijk voelde en niet helemaal zeker was van 'zijn' Papoea

Bataljon. Hij was dan ook opgelucht toen de Japanners na de capitulatie een compagnie KNIL-soldaten uit de Minahassa, die ze in Rabaul op New Britain krijgsgevangen hadden gehouden, vrijlieten en 'Brisbane' besloot hen voorlopig in Hollandia te stationeren.

Agent

Uit Van Eechouds eerste jaarverslag als resident, d.d. 23 april 1948, blijkt dat er in de jaren 1945-1947 op verschillende plaatsen in Nieuw-Guinea republikeinse opstanden zijn voorbereid – en deels uitgevoerd – tegen het herstelde Nederlandse gezag: in Hollandia (Van Eechoud noemt er drie, de laatste in 1946), in Sorong (november 1946) en in Manokwari (februari 1947). Ook uit Fakfak werden 'ordeverstoringen' gerapporteerd. Geen van deze acties had succes. De meeste gingen uit van Indonesiërs en het Papoea Bataljon bleek in meerderheid loyaal aan de Nederlanders. Wel rees onder de mannen van het bataljon onvrede, want na de komst van de KNIL-soldaten uit Manado voelden zij zich achtergesteld en maakten zij aanspraak op hogere rangen.

De drijvende kracht achter de onlusten was een begaafde Indonesische 'agent', de Javaan Soegoro Admoprasodjo, die nota bene een sleutelpositie innam in het opleidingsprogramma van de NICA. Soegoro was een linkse nationalist die voor de oorlog geïnterneerd was geweest in het ressort Boven-Digul, benoorden Merauke. In het strafkamp voor 'politieke delinquenten' Tanah Merah hadden zulke prominente nationalisten als Sutan Sjahrir en Mohammed Hatta enkele jaren gesleten. In juni 1943 was Soegoro met alle andere geïnterneerden door de Nederlanders geëvacueerd naar Australië. Hij had zich niet aangesloten bij de ex-'Digulisten', die zich, nadat Soekarno en Hatta de onafhankelijkheid hadden uitgeroepen, met Australische schepen naar Java hadden laten brengen. Hij trok naar Hollandia en zei dat hij zijn leven wilde wijden aan de Papoea's te midden van wie hij zo lang gevangen had gezeten.

Zo had hij het vertrouwen gewonnen van Van Eechoud, die hem aanstelde als directeur van de 'noodopleiding bestuursassistent' in Kota NICA. De resident noemde dit later – nogal eufemistisch – 'een vergissing, die nog lang zijn kwade gevolgen heeft doen gevoelen'. In Hollandia agiteerde Soegoro in het geheim onder *romusha* uit Java en Sumatra. Van Eechoud vernam in december 1945 dat zij 'de 15de' in opstand zouden komen tegen het

NICA-gezag en hij ging er voor de zekerheid van uit dat 15 december was bedoeld. Op 14 december 's avonds liet hij alle Javanen en Sumatranen, 250 in getal, oppakken door de KNIL-compagnie uit Manado.

De resident toonde zich achteraf geschokt door de houding van de Amerikanen. Toen hij in de morgen van 14 december de Amerikaanse basiscommandant inlichtte over zijn plannen voor die avond, zei de generaal dat hij al op de hoogte was gebracht door zijn militaire politie en 'maatregelen had genomen om Amerikaanse levens en eigendommen te beschermen'. Van Eechoud: 'Ofschoon hij niet kon weten of de Nederlandse inlichtingendienst goed gefunctioneerd had, had hij het niet nodig gevonden om mij in te lichten of zelfs maar een hint te geven en zou hij dus de opstandelingen rustig hun gang hebben laten gaan.'

De arrestatie van Soegoro en zijn *romusha* bleek niet bijster effectief, want de riemen waarmee de Conica, later resident, moest roeien, waren niet op hun taak berekend. Van Eechoud: 'De bouwvalligheid van de gevangenis te Hollandia en het volkomen ontbreken van competent en betrouwbaar bewakingspersoneel maakten het mogelijk dat Soegoro de actie vanuit zijn voorarrest voortzette. Bij gebrek aan voldoende politieambtenaren voor het verrichten van onderzoek en door de enorme achterstand in justitiële zaken bleef berechting uit, zodat Soegoro nog tweemaal kans heeft gezien een opstand op touw te zetten: in juli 1946 en januari 1947. De eerste werd op 16 juli verijdeld door het preventief stellen van 25 verdachten.'

Soegoro werd voor de eerste actie veroordeeld tot vier jaar. In afwachting van berechting in de tweede zaak werd hij, gezien de 'lekke' gevangenis van Hollandia, tijdelijk overgebracht naar Merauke. Daar wist hij te ontsnappen in de richting van de Australische grens. In zijn politieke jaarverslag schrijft Van Eechoud: 'Zijn vlucht viel in de regentijd, als de hele streek ginds onder water staat, en hij heeft de grens vermoedelijk nooit gehaald.' Soegoro wist echter te paard Australisch gebied te bereiken, ging naar Port Moresby en vertrok vandaar naar Canberra, waar hij zich meldde bij de vertegenwoordiging van de Republiek. In Hollandia werd hij bij verstek tot levenslang veroordeeld.

Merauke was sinds de oprichting in 1902 een stadje van 'nieuwkomers', die aan de zuidkust *pu-anim* (schietmensen) werden genoemd. Medio 1946 werden er sabotagedaden gepleegd. Republikeinse Indonesiërs, meest Javanen, hielden in de loop van 1946 regelmatig ontstuimige politieke vergade-

ringen in Merauke en de assistent-resident had er dan ook een moeilijk jaar. Men besprak onder meer de vorming van een 'Zuid-Nieuw-Guinea Raad'. Van Eechoud: 'Dit gezelschap gaf blijk van een zeer merkwaardige mentaliteit. Toen oprichting aan de orde was, werden geanimeerde discussies gevoerd over de vraag of Hollanders, Chinezen en Papoea's wel zitting mochten hebben.' In januari 1947 kwam er een einde aan de onrust toen de meeste 'displaced persons' naar Java vertrokken. 'Hiermede,' schrijft Van Eechoud, 'verdween Merauke uit de politieke verslagen.'

Rood-witte Papoea's

Papoea's lieten zich slechts incidenteel verleiden tot deelname aan deze opstandjes, maar hadden vaak geen antwoord als de nationalisten hun vroegen: 'Driehonderd jaar onderdrukking, en jullie, wat zijn jullie nu, na drie eeuwen?' Het republikeinse zaad ontkiemde het snelst in Serui op het eiland Japen. Ook dit was een boemerangeffect van het Nederlandse interneringsbeleid. De Minahassische arts G.S.S.J. Ratulangie, een vurig nationalist, was door het Nederlandse gouvernement in Batavia verbannen naar Serui. Sam Ratulangie was geen avonturier en beraamde geen opstanden, maar wijdde zich in zijn nieuwe omgeving geduldig aan het wervingswerk.

Ratulangie's eerste en voornaamste 'bekeerling' was een Papoeaziekenverpleger uit Serui, Silas Papare. Deze had zich bij de herbezetting van Japen verdienstelijk gemaakt en tijdens patrouilles op zoek naar achtergebleven Japanners zijn leven op het spel gezet. Papare was een tijdlang fel gebeten op *amberi*. Hij had de leiding gehad bij de evacuatie van 1500 *romusha* van de Vogelkop, onder de neus van de Japanners, maar ontdekte dat hij in de ogen van deze Indonesiërs toch maar een 'stomme Papoea' bleef. Onder invloed van Ratulangie ging de niet heel stabiele Papare echter overstag.

Op 29 november 1946 richtte Silas Papare in Serui de Partai Kemerdekaan Indonesia Irian (Partij voor de Onafhankelijkheid van Indonesië en Irian, PKII) op. De PKII liet brieven uitgaan naar de republikeinse regering op Java en die toonde belangstelling. Men liet echter weten 'spijtig genoeg nog geen functionaris te kunnen sturen'. In kampongs op Japen werden in de kerk artikelen uit republikeinse bladen voorgelezen en er werd rond kerkgebouwen geëxerceerd onder het uitroepen van *'Merdeka!'*. Van Eechoud: 'In augustus 1947 werd krachtiger opgetreden, met het gevolg dat na weinige dagen van de gehele actie niets meer werd bespeurd. Vermoedelijk zal er

nog wel enig ondergronds gewroet aan de gang zijn.' Inderdaad, Serui bleef een republikeins bolwerk.

De invloed van 'agent' Soegoro werkte nog geruime tijd door. Herman Wayoi, de visserszoon uit Serui die in mei uit Manokwari vluchtte, werd in december 1944 met 300 jongens van Japen en Biak door de NICA geselecteerd voor vervolgonderwijs in Hollandia. In 1945 volgde hij samen met andere voormalige zendingsgruru's, onder wie Markus en Frans Kaisiepo, de noodopleiding bestuursassistent in Kota NICA, waar zij onder invloed kwamen van directeur Soegoro. Wayoi liep na het theoretische gedeelte zes maanden stage bij de controleur in Serui, F.R.J. Eibrink Jansen, die hem het politieke jaarverslag liet uittikken, dat hij vervolgens doorspeelde aan het PKII-bestuur. Dit kwam uit, hij werd opgepakt en zat negen maanden gevangen in Marinekamp Sorido op Biak wegens 'het lekken van staatsgeheimen'.

Een bestuurslid van de PKII, de Keiese landbouwvoorlichter Dumatubun, wilde in december 1946 een PKII-afdeling oprichten op Biak. De Ambonese ambtenaren daar, die nog maar net waren bekomen van de Koreribeweging, wilden echter niet dat de rust in hun onderafdeling opnieuw werd verstoord. Daarop richtte de Biakse hulpbestuursassistent Lukas Rumkorem in Bosnik de Partai Indonesia Merdeka (Partij Vrij Indonesië, PIM) op. Medeoprichters waren de Biakse verpleger Korinus Krey en de Molukse bestuursassistent Julianus Tarumaselly. Rumkorem was voor de oorlog opgeleid tot guru aan de school van dominee Kijne in Miei en had in Kota NICA de spoedcursus bestuursassistent gevolgd. In augustus 1947 werden zij alledrie gearresteerd.

Ook in Hollandia maakte het 'rood-witte' enthousiasme zich meester van enkele geschoolde Papoea's. Leider daar was Marthen Indey uit Depapre aan de Tanah Merahbaai. Indey was opgevoed op Ambon. Hij werd in de jaren dertig als politieman gestationeerd op het Molukse eiland Banda Neira, destijds het ballingsoord van de prominente nationalist Mohammed Hatta. Indey raakte onder diens invloed. Hatta was in de jaren 1935-1936 geïnterneerd geweest in het strafkamp Tanah Merah aan de Boven-Digul. Hij dacht misschien dat Indey, politieman uit het gebied rond de Tanah Merahbaai, afkomstig was uit dezelfde streek waar hij gevangen had gezeten. In het laatste stadium van de oorlog werd Indey contactman van de geallieerden in Hollandia. Hij werd daarvoor beloond met de rang van sergeant in het KNIL en door de NICA ingeschakeld bij de jacht op Japanners in het achterland van Hollandia.

In 1947 koos Marthen Indey de republikeinse kant. Hij sloot zich aan bij het in december 1946 te Hollandia opgerichte Komite Indonesia Merdeka (KIM), dat werd geleid door een Gouvernements-Indische arts, mevrouw Gerungan uit Manado.* Het KIM wenste 'met alle wettige middelen' op te komen voor een onafhankelijk Indonesië, waarbij inbegrepen Nieuw-Guinea, en het Nederlandse gezag moest dit accepteren. Indey werd opgepakt, maar na enige tijd op vrije voeten gesteld.

Oorlogsbuit

Op 15 januari 1946 vertrokken de laatste Amerikaanse gevechtstroepen uit Hollandia. De NICA-periode liep ten einde en het was tijd voor terugkeer naar normale verhoudingen. Maar wat heet normaal? Van Eechoud kreeg te maken met een door de oorlog en zijn nasleep gedesoriënteerde bevolking. Hijzelf weet die verwarring aan de Amerikanen: 'Geld en goederen hadden geen waarde, kleding werd in grote hoeveelheden weggegeven, en ofschoon de Amerikaanse legerreglementen de toegang van 'natives' tot hun kampen verbood, werd dit verbod tot een paskwil, daar de Amerikanen zelf de Papoea's bij zich riepen. Het logische gevolg was dat diefstallen aan de orde van de dag waren. Tot het ook de Amerikanen te bar werd, waarna de NICA het verzoek kreeg om in te grijpen, huiszoekingen te doen en legerkleding van de Papoea's af te nemen. De consequentie was dat de Nederlanders de kwaaie pier werden, want wat de goede Amerikanen aan de brave Papoea's gaven, werd door de NICA-politie weer afgenomen.'

Frits Kirihio van Japen vertrok in mei 1946, op voorspraak van de zendeling van Serui, naar Hollandia om verder te leren aan de jongensvervolgschool (JVVS) in Yoka aan het Sentanimeer. Kirihio: 'Ik heb nog geholpen met de bouw van de barakken, met Amerikaans dumpmateriaal, zinkplaten, hout. De Amerikanen namen niks mee toen ze wegtrokken. De vliegtuigen stonden daar maar, vleugellam, en ook rijen vrachtwagens. Het was een mooie tijd. Brood was er zat, want de Amerikaanse bakkerij draaide nog. Dus je at 's morgens brood, 's middags warm en 's avonds opnieuw brood. Dat waren militaire voorraden, die kon je zo halen. Gratis. "Oh, you're from the Dutch school? Go ahead!" '

* Dr. Gerungan werd in de jaren zestig hoofd van de provinciale gezondheidsdienst in (Indonesisch) West-Irian.

Middelen had het bestuur nauwelijks. Het gouvernement van Nederlands Indië had van de Amerikanen voor 45 miljoen gulden textiel, schoenen, levensmiddelen, medicijnen, keukenspullen, kantoor- en schoolbehoeften overgenomen, maar het merendeel daarvan verdween naar Java. De Amerikaanse legerbases bij Hollandia, met hun afgedankte rollend en vliegend materieel en hun fantastische voorraden, werden niet overgedragen aan het burgerbestuur, maar aan de plaatselijke commandant van het KNIL. Het bestuur verhuisde in de loop van 1946 van Kota NICA aan het Sentanimeer naar het dal tussen het meer en de Youtefabaai, waar het bestuurscentrum Kota Baru (Nieuwe stad, later Hollandia-Binnen, tegenwoordig Abepura) verrees. Dat onderkomen bestond aanvankelijk uit barakken met zinken daken en wanden van gevlochten bamboe. De inrichting was een samenraapsel van afgedankt Japans en Amerikaans legermateriaal.

Het KNIL bleef in het bezit van de gebouwencomplexen aan de baai en Van Eechouds pleidooien om er enkele bestuursdiensten te mogen onderbrengen, haalden niets uit. In november 1949 werd de resident in Den Haag gehoord door een parlementaire commissie die een onderzoek instelde naar het regeringsbeleid tijdens de oorlog. Daar deed hij een boekje open over de miljoenen die waren verdwenen bij de ontmanteling van de bases in Hollandia. Hij deed dat al eerder in een brief aan J.W. Meijer Ranneft, oud-ambtenaar van het Binnenlands Bestuur, waarin hij onder meer schreef: 'De directie van de bases was opgedragen aan de firma's [X] en [Y], welke beide heren elk een maandsalaris toucheerden van *f* 50 000,-.* Van de te Hollandia en Milne Bay gekochte goederen zijn 4, herhaal vier schepen met 10 000, herhaal tienduizend ton goederen verscheept met bestemming ergens in Indië – waar ze nooit zijn aangekomen. Iedereen weet dat ze naar Manilla zijn gegaan en daar zwart zijn verkocht.'

'Herbezetting'

Resident Van Eechoud stond ook voor de taak het bestuur, dat voor de oorlog nagenoeg beperkt bleef tot de kuststreken van Nieuw-Guinea, weer op gang te brengen. In voormalig door Japan bezet gebied maakten de over het algemeen onervaren gezagdragers van de NICA geleidelijk plaats voor ambtenaren van het Binnenlands Bestuur (BB). Van Eechoud kon daarbij een be-

* De liquidatie was opgedragen aan Ingenieurs-Bureau Ingenegeren-Vrijburg NV.

roep doen op een nieuwe lichting indologen, die in of kort na de oorlog was afgestudeerd en blakend van enthousiasme naar Nieuw-Guinea kwam. Een van hen was J.R. Meijer Ranneft (zoon van de zojuist genoemde oud-ambtenaar BB), die door Van Eechoud werd gekozen als controleur voor het – in 1938 door hemzelf geopende – ressort Wisselmeren. Om zich te kunnen inwerken werd Rob Meijer Ranneft voorlopig toegevoegd aan controleur Vic de Bruijn op Biak.

Tijdens de oorlog waren de bestuurders in ballingschap tot de conclusie gekomen dat bediening van de Wisselmeren vanuit Uta, aan de zuidkust, op den duur zou vastlopen. Voor 'opvoer' van goederen kon het bestuur na de oorlog beschikken over watervliegtuigen van de Marine-Luchtvaartdienst en men was dus niet langer aangewezen op de moeizame bevoorrading met dragers over land. Besloten werd de opbouw van het westelijke bergland aan te sturen vanaf Biak, waar de MLD een basis had. Meijer Ranneft moest twee jaar wachten tot hij aan de slag kon in zijn nieuwe standplaats, want Van Eechoud besloot 'herbezetting' van de Wisselmeren uit te stellen totdat de MLD een geregelde – drie- of viermaandelijkse – vliegverbinding kon garanderen tussen Biak en Enarotali. De Bruijn schreef die huiver toe aan Van Eechouds ervaringen in 1938, toen hij te kampen had met grote communicatie- en bevoorradingsproblemen.

Dat sneed hout, maar de achteloosheid waarmee de CAMA-evangelisten toestemming kregen om hun werkzaamheden aan de Wisselmeren te hervatten, was in strijd met deze bestuurlijke prudentie. Op 29 oktober 1946 arriveerde de zendeling Einar Mickelson met een Catalina van de MLD in Enarotali, samen met de Ambonese guru Pattipeilohy, die daar ook vóór de oorlog had gewerkt, en drie Dajaks van de CAMA-bijbelschool in Makassar. In de buik van de Catalina had Mickelson een stier en twee kalveren meegenomen.

Toen Mickelson vanuit de Verenigde Staten in Batavia aankwam, kreeg hij toestemming om door te reizen naar de Wisselmeren. Door tussenkomst van generaal Spoor kreeg hij de beschikking over een vliegboot. De Bruijn: 'Spoor, die als NEFIS-directeur het werk van Oaktree met belangstelling had gevolgd, was bijzonder geïnteresseerd in de situatie aan de meren. Zaten er nog Japanners? Niemand was er sinds mei 1943 geweest.' Spoor, inmiddels opgeklommen tot de rang van generaal, had tegenover Mickelson wel een voorbehoud gemaakt: 'Als er nog Japanners in het bergland blijken te zijn, laat ik u er weer per vliegtuig uithalen. Ik zal dan wat militairen invliegen

om die heren op te ruimen en daarna zorgen dat u weer een vliegtuig krijgt om terug te keren.'

Van Eechoud werd pas een maand na Mickelsons aankomst aan de Wisselmeren op de hoogte gesteld van deze onderneming. Japanners waren daar niet meer, maar als die er wel waren geweest, zou de zendeling dat niet hebben kunnen doorgeven, want hij beschikte niet over een radiozender. In januari en in maart 1947 landde er een Catalina van de MLD op het Paniaimeer. Daarna gingen er negen maanden voorbij eer Mickelson contact had met de buitenwereld. Op 11 december 1947 landde er weer een vliegboot op de meren, met aan boord De Bruijn, de aspirant-controleur Meijer Ranneft – die even mocht ruiken aan zijn nieuwe post – en zes ex-soldaten van Oaktree, die waren gedemobiliseerd uit het Papoea Bataljon. Mickelson werd toen vervangen door CAMA-zendeling Kenneth Troutman, die zojuist was aangekomen uit de Verenigde Staten.

De Bruijn: 'Van Eechoud kon echter nog niet besluiten de post te heropenen zolang er nog geen zekerheid bestond omtrent een geregelde luchtverbinding voor het in stand houden van de bestuursvestiging. Dat was jammer, want Meijer Ranneft stond te springen om aan de slag te gaan.' In juli 1948 werd een begin gemaakt met de heropening van Enarotali als politiepost. Die zou om de drie maanden door de MLD worden bevoorraad. Om die post op de richten – en tevens ter bescherming van de CAMA – werd inspecteur van politie A. Boers er met 33 man gestationeerd. Drie maanden later – op 29 oktober 1948 – volgde Rob Meijer Ranneft en werd het contact tussen bestuur en bergbevolking hersteld.

Deze gang van zaken wekte de ergernis van de katholieke missie. De missionaris-antropoloog B.O. (Alfons) van Nunen, die in de jaren vijftig aan de Wisselmeren werkte, vertelt: 'De Missionarissen van het Heilig Hart (MSC) en de Orde der Franciscanen (OFM) hadden afgesproken dat de Wisselmeren na de oorlog zouden worden bediend door franciscanen. Oscar Cremers, die vóór de oorlog op Java had gewerkt, werd overste van de franciscaanse missie in Nieuw-Guinea. Hij arriveerde in mei 1947 in Hollandia en vestigde zijn hoofdkwartier in Kamp Kei, Hollandia-Binnen, waar hij enkele barakken kreeg toegewezen die door de Amerikanen waren gebouwd en destijds als noodziekenhuis waren gebruikt. Na de oorlog werd Van Eechoud resident. Hij verzocht Cremers te wachten met herbezetting van de Wisselmeren tot het bestuur weer aan het werk zou gaan vanaf Biak. Van Ee-

choud heeft na de oorlog uit Batavia en Den Haag het verwijt gekregen dat hij als rooms-katholiek de missie bevoordeelde. Niets is minder waar. De missie hield zich overigens aan de afspraak en begon niet voordat het bestuur was hersteld. Op 31 maart 1949 vestigden de eerste franciscanen zich in Enarotali: Misael Kammerer en Leo Boersma. Zij kregen aanvankelijk hulp van Tillemans, de MSC'er die al vóór de oorlog negen schooltjes had geopend in het gebied. De CAMA was toen ruim twee jaar aan de meren. Zij bedreef ook geloofspropaganda in het Tigise, waar vóór de oorlog Tillemans' guru's hadden gewerkt en dat in 1939 in het onder controleur De Bruijn tot stand gekomen akkoord missiegebied was geworden. Ook aan het Tigimeer, waar Tillemans' grote vriend Weakebo Mote de sterke man was.'

Weakebo, de politicus

De predikant en socioloog Benny Giay,* een Ekagi uit het Tigigebied, is van oordeel dat de terugkeer van zending, bestuur en missie de machtsverhoudingen aan de Wisselmeren ingrijpend heeft veranderd. Giay: 'In die tijd bestond onder de bevolking grote weerzin tegen samenwerking met de teruggekeerde *ogai* [een Ekagiwoord voor alle vreemdelingen: missionarissen, bestuurders, Euro-Amerikanen, Indonesiërs en lokale kerkmensen]. De Japanners hadden hun tuinen verwoest en hun varkens gedood en de Ekagi wisten zeker dat zij terug zouden komen en hetzelfde doen, als de zendelingen zouden blijven. Zij redeneerden dat de Japanners waren gekomen om Europeanen en Amerikanen op te pakken en zich, toen die gevlogen bleken, tegen de Ekagi hadden gekeerd. De enige manier om herhaling te voorkomen, was terugkeer van de ogai te verhinderen.'

Niettemin onthaalde Weakebo Mote de zendeling Mickelson in oktober 1946 even warm als hij voor de oorlog had gedaan met Cator, Van Eechoud, De Bruijn en Tillemans. Hij ging nog een stap verder en veranderde van geloof. Weakebo was voor de oorlog katholiek geworden, maar vroeg Einar Mickelson om hem en enkele van zijn verwanten te dopen. Hij stuurde al zijn kinderen naar de CAMA-school in Enarotali en samen met vijf van zijn

* Ds. dr. Benny Giay werd geboren in Onaago, aan het Tigimeer, en werd opgeleid aan CAMA-scholen. Hij promoveerde in 1995 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op *Zakheus Pakage and his Communities*, over een religieuze beweging die in de jaren vijftig en zestig aan de Wisselmeren veel aanhangers had. Giay doceert aan de theologische hogeschool Walter Post in Sentani.

vrouwen begon hij een gemeente in zijn dorp Dokoridoba. Elke zondag riep hij de mensen naar zijn huis en ging hen er voor in gebed.

Toen in oktober 1948 de bestuurspost Enarotali werd heropend, vroeg Rob Meijer Ranneft aan Weakebo, die De Bruijn aan hem had voorgesteld als een vriend van de Nederlanders, om het nieuws van de herbezetting te verspreiden in het Tigigebied. Giay: 'Het was de bedoeling van het bestuur om het vertrouwen van de mensen te winnen, maar het is de vraag of inschakeling van Weakebo daarbij behulpzaam was. In de eerste plaats voelden de Ekagi er weinig voor om de ogai opnieuw te verwelkomen. In de tweede plaats heeft Weakebo tijdens zijn door de ogai gesteunde rondreis de Ekagi in de zuidwestelijke streken Debei, Kamu en Mapia, nota bene in naam van de Nederlanders, kaurischelpen en andere rijkdommen afhandig gemaakt. Ofschoon Weakebo schijnbaar rijk en invloedrijk was, leidde hij een onzeker bestaan en hij kon de steun van de ogai goed gebruiken. De grond waarop hij zijn varkens fokte, behoorde tot de Pakage-clan en dat geschil bestond al vóór de komst van de ogai. In 1949 brak er oorlog uit tussen de Mote – de clan van Weakebo – en de Pakage. Weakebo wist met hulp van de politieagent Senin Mote [een gewezen lijfgardist van Oaktree] de Nederlanders ervan te overtuigen dat ze voor hem moesten kiezen. De hele kampong van de Pakage-clan ging in vlammen op en Weakebo won de oorlog.'

De Nederlander K.W.J. Boelen, die als arts aan de Wisselmeren werkte, gaf in 1955 deze versie: 'Toen het bestuur terugkeerde, gaf Weakebo Mote meteen alle steun. Hij leidde de controleur het Tigimeer rond, stelde hem voor aan bevriende clans en hield overal zijn beroemde redevoeringen. Maar hij had ook vijanden. Door allerlei kwesties over tuinen en varkens had hij zich diep in de nesten gewerkt. Als Nederlands onderdaan, die weet hoe het hoort, had hij de politie te hulp geroepen. Weakebo meende hiermee de politie aan zijn kant te hebben en ook de Pakage's namen dit zonder meer aan. Het ongeluk wilde dat de controleur zich ver weg in de Kemabuvallei bevond. De politiecommandant, een Nederlander, kreeg geen kans zijn neutraliteit in deze zaak naar voren te brengen. De Pakage's dreigden dat ze hem en zijn agenten zouden aanvallen als ze in hun gebied kwamen. Weakebo had hun al zoveel onrecht aangedaan, dat ze de politie er nog wel als vijand bij konden hebben.'

Boelen gaat verder: 'Enige dagen lieten de agenten alle hoon over zich heen gaan, maar ten slotte verloren ze hun geduld en drongen met de wa-

pens in de hand het gebied der Pakage's binnen. De horde van Weakebo, die meende dat hiermee aan de oplossing van hun zaak werd gewerkt, holde juichend achter de politie aan, stak vele hutten in brand en ging op roof uit. Verschillende kampongs sloten zich bij de Pakage's aan en het Nederlandse gezag in het Centrale Bergland schudde op zijn grondvesten. Vier dagen later was de controleur in Tigi, waar zijn komst door vriend en vijand met opluchting werd begroet. "We hebben dit geen van allen gewild," zeiden de Ekagi, "de oorlog is ons uit de hand geglipt en nu kom jij ons uit de nesten halen." De zaak was snel geregeld, temeer daar er aan beide zijden niemand gedood of gewond was.'

Toen Tillemans en de franciscanen in 1949 naar Weakebo's dorp kwamen en hun bedoeling kenbaar maakten om daar een kerk en een schooltje te openen, vond het clanhoofd dat goed. Hij gaf twee van zijn zeven vrouwen opdracht om de kerkdiensten bij te wonen. Giay: 'Weakebo zelf bleef lid van de CAMA-kerk, maar zei dat de missie ook in andere dorpen scholen en kerken mocht openen. Protestanten en katholieken waren gelijk, zei hij, en hij had er geen enkel bezwaar tegen als een katholieke priester een schooltje zou beginnen in zendingsgebied. Integendeel, hij was een voorstander van dubbele zending, want dan zouden zowel priesters als zendelingen onderwijzers sturen naar zijn gebied, net als naar Enarotali [het bestuurscentrum dat sinds het gentlemen's agreement van 1939 openstond voor zowel missie als zending]. Misschien was dit de reden waarom de zendeling Troutman Weakebo "geen sterk gelovige" noemde.'

Malino

Van Eechoud moest intussen aan verschillende schaakborden tegelijk spelen. Behalve rust en orde herstellen en het bestuur weer van de grond tillen moest hij ook het politieke spel rond de toekomst van zijn ambtsgebied scherp in de gaten houden. Eenmaal terug in Batavia ontwikkelde luitenant-gouverneur-generaal Van Mook het denkbeeld van een 'Indonesische Federatie', waarvan de samenstellende *negara* (deelstaten) een politiek tegenwicht moesten bieden aan de rebelse Republiek van Soekarno en Hatta, die delen van Java en Sumatra controleerde.

Op 6 juli 1946 belegde Van Mook een conferentie in Malino, een bergdorp boven Makassar in Zuid-Sulawesi. Hier vergaderden afgevaardigden uit alle delen van Indonesië, behalve de politiek en economisch meest ge-

wichtige, de republikeinse gebieden op Java en Sumatra. Bedoeling van het samenzijn was de afgevaardigden te winnen voor de deelstaatgedachte, die aan elke *daerah* (landstreek) een zekere mate van autonomie garandeerde binnen de te vormen soevereine federatie. De gedachte bleek aanlokkelijk voor lokale machthebbers, zoals de Molukse sultans, de Boeginese vorsten en de koninkjes van Bali, en Van Mooks opzet slaagde.

Deze eerste conferentie werd bijgewoond door een afgevaardigde uit Nieuw-Guinea, dat in Malino voor het eerst naar buiten trad als afzonderlijk gebiedsdeel. Van Eechoud besloot een 'landszoon' naar Malino te sturen en dacht aanvankelijk aan Silas Papare, die zich toen nog zeer coöperatief toonde. Omdat Papare sinds zijn avontuur op de Vogelkop een grote weerzin tegen *amberi* aan de dag legde, viel de keuze op de Biakse hulpbestuursassistent Frans Kaisiepo, een cursist van de bestuursopleiding in Kota NICA. Helemaal zonder risico was die keuze niet, want Biak was sinds de oorlog een broeinest van ressentiment tegen – met name Molukse – *amberi*. De pasbenoemde, maar nog niet in functie getreden controleur van Biak, Vic de Bruijn, zou Frans met raad en daad terzijde staan.

Volgens De Bruijn kreeg hij van Van Eechoud alleen deze instructie: 'Het beste is hem gewoon zijn eigen gang te laten gaan. Wil er echter wel op letten dat hij niet te fel tegen de Ambonezen van leer trekt.' Het mocht niet baten. In Malino kwam onder meer de indeling aan de orde van Nieuw-Guinea bij het te vormen zelfbesturend deelgebied Zuid-Molukken, dat weer zou gaan behoren bij de deelstaat Oost-Indonesië. Kaisiepo benutte een deel van zijn spreektijd door te fulmineren tegen het Molukse sultanaat Tidore, waarvan de naam aan het thuisfront slechts associaties opriep van *budak* (slaven), die men jaarlijks als schatting had te leveren aan het sultanaat. Frans zei nog meer. Hij sloot zich aan bij zijn clangenoot Markus en verklaarde dat hij niet langer 'Papoea' genoemd wenste te worden. Die naam zou in Nieuw-Guinea identiek zijn aan 'dom, lui en vuil'. Nieuw-Guinea heette 'Irian' en de Papoea's waren 'Bangsa [Natie van] Irian'.

Van Eechoud was niet gelukkig met Kaisiepo's suggestie. Hij liet zich door Nicolaas Jouwe, wiens eerste vrouw van de Kei-eilanden kwam, influisteren dat *iri* in het Keiees 'slaaf' betekent. 'De nieuwe naam,' schreef hij in zijn boek *Vergeten Aarde*, 'zou vermoedelijk in het geheel geen opgang hebben gemaakt als niet de Regeringsvoorlichtingsdienst in Batavia, zonder inlichtingen te vragen, zonder enig overleg met wie dan ook, de naam was

gaan gebruiken en zo de verbreiding in de hand had gewerkt.' Dat is pikant, net als Van Eechouds ware motief om de naam 'Irian' te verwerpen. De grootste misser van zijn benoemingsbeleid, Soegoro Admoprasodjo, had de jonge Biakkers van de bestuursopleiding in Kota NICA een propandistische grap geleerd: IRIAN zou een afkorting zijn voor 'Ikut [pro] Republik Indonesia, Anti-Nederland'.

Volksplanting

De conferentie van Malino kreeg een vervolg in Pangkal Pinang en Denpasar, respectievelijk op de eilanden Bangka en Bali. De residentie Nieuw-Guinea was op geen van beide conferenties vertegenwoordigd. Dit viel niet in goede aarde bij een aantal geschoolde Papoea's die op 12 december 1946, kort na de oprichting in Hollandia van het Komite Indonesia Merdeka, in een telegram aan het bestuur de volgende eisen stelden: Nieuw-Guinea mocht niet worden losgemaakt van de Verenigde Staten van Indonesië; een afvaardiging van Nieuw-Guinea diende toestemming te krijgen de conferentie in Denpasar bij te wonen en Nieuw-Guinea mocht niet opnieuw worden gekoloniseerd. Ondertekenaars: de Biakse verpleger Korinus Krey, Marthen Indey uit Depapre én Nicolaas Jouwe. Ook Nicolaas heeft even geflirt met Indonesië, maar, aldus Van Eechoud, 'hij bekeerde zich spoedig van de dwalingen zijns weegs'.

Uit de tirade die Frans Kaisiepo in Malino had afgestoken tegen Tidore concludeerde Van Eechoud: 'Ik geloof niet dat aansluiting bij de deelstaat Oost-Indonesië bij de Biakkers ooit enige aanhang van betekenis zal krijgen. De herinnering aan het Sultanaat Tidore, waaronder ook hun stamland viel, is onder dit volk nog een te levendige werkelijkheid en de vrees voor een restauratie is derhalve groot.'

Voor Van Eechoud stond al in de allereerste fase van naoorlogs gezagsherstel vast dat Nieuw-Guinea recht had op een uitzonderingspositie. In een brief aan zijn superieuren in Batavia d.d. 1 november 1945 schreef hij: 'Uit bestuursoogpunt bekeken ben ik tot de conclusie gekomen dat N.-G. rechtstreeks onder de Regering moet komen te staan: dus [met] de status van gouvernement, waarbij de bestuurder echter geen gouverneur, maar resident kan zijn. Als afzonderlijke residentie zijn we dan ontsnapt aan de positie van vroeger, waarbij het er erg veel op leek dat N.-G. een kolonie van Ambon was.'

Van Eechoud zei de gevoelens van de Papoea's te willen ontzien en wenste als aankomend resident bestuurlijke armslag om te kunnen werken aan wat hij 'mijn ontwikkelingsplan' noemde. In Nederland liet men intussen heel andere geluiden horen, die weinig rekening hielden met Papoeagevoelens. Op 10 december 1946 legde J.A. Jonkman, de sociaal-democratische minister van Overzeese Gebiedsdelen in het kabinet-Beel, in de Tweede Kamer een verklaring af waarin de Nederlandse regering uitsprak dat in de geest van de artikelen 3 en 4 van de met de rebelse Republiek gesloten overeenkomst van Linggajati op 25 maart 1947 'ook Nieuw-Guinea een eigen status ten opzichte van het Koninkrijk (nieuwe stijl) en de Verenigde Staten van Indonesië moet kunnen verkrijgen, al zou misschien de autochtone bevolking zich nog moeilijk kunnen uitspreken. In het bijzonder hoort daar de mogelijkheid opengehouden te worden voor grotere volksplantingen van Nederlanders, op de eerste plaats van Indische Nederlanders, die onder eigen bestel willen leven.'

Wat er ook later aan hooggestemde verklaringen over het 'zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's' is afgelegd, wat Den Haag meteen na de oorlog kennelijk voorhad met Nieuw-Guinea was een mogelijkheid scheppen tot kolonisatie. Voor de Tweede Wereldoorlog was de kolonisering van Nieuw-Guinea een zaak geweest van het particuliere initiatief. Na de oorlog overwoog de regering zelf van dit gebied een 'volksplanting' te maken. Nederland stond in 1946 nog aan het begin van zijn industrialisatie en Den Haag achtte het land overbevolkt. Oud-gouverneur Van Baal: 'Men zag met angst in het hart de tijd tegemoet dat men gastvrijheid zou moeten bieden aan een paar honderdduizend Indische Nederlanders, die Indonesië ontvluchten wilden. Daar was geen plaats voor. Voor hen leek Nieuw-Guinea de aangewezen oplossing. Men hoopte er zelfs een fiks aantal Nederlandse boerenzoons kwijt te raken.' Dit plan had alleen kans van slagen als Nieuw-Guinea buiten Indonesië bleef.

Tijdens de conferentie van Denpasar, in december 1946, haalde de Balinees Anak Agung Gde Agung fel uit naar minister Jonkman en namens de meerderheid van de afgevaardigden pleitte hij voor aansluiting van Nieuw-Guinea bij de deelstaat Oost-Indonesië. Van Mook, die de oprichting van 'zijn' deelstaat in gevaar zag komen, bedacht een compromis. Hij suggereerde in het oprichtingsbesluit het voorbehoud te maken 'dat nader zal worden beslist omtrent de indeling van het grondgebied van de huidige residentie

Nieuw-Guinea en zijn verhouding tot de staat Oost-Indonesië en de toekomstige Verenigde Staten van Indonesië'.

Deze tekst stuitte op weerstand en kwam er pas door nadat Van Mook had verklaard dat 'het bepaald niet de bedoeling van de regering is om Nieuw-Guinea buiten Indonesië te sluiten, maar wel om zorgvuldig na te gaan op welke wijze het binnen het raam van Indonesië behoort te worden ingepast'. Van Mook moest bovendien eerst een motie steunen die vroeg om benoeming van een commissie, die de mogelijkheid van Nieuw-Guinea's aansluiting bij Oost-Indonesië moest onderzoeken. Er zouden nog vele commissies en onderzoeken volgen. De 'kwestie-Nieuw-Guinea' was geboren.

Voorzet

Van Mook maakte om hem moverende redenen geen haast met de beloofde onderzoekscommissie. Resident Jan van Eechoud kon zo lang niet wachten. Hij gaf zelf een voorzet met zijn *Nota Bestuursbeleid in Nieuw-Guinea*, die hij op 10 maart 1947 indiende bij Van Mook. Het is een sterk stuk, dat niet alleen getuigt van een grote kennis van zaken, maar ook van nauwelijks ingehouden woede over wat tot dusverre was nagelaten en van een onbedwingbare drang om de hand aan de ploeg te slaan.

De inleiding zette de toon: 'De geschiedenis van ons koloniaal beleid in Nieuw-Guinea strekt ons niet tot ere. Enige eeuwen hebben wij het bezien van economisch standpunt en geoordeeld dat het niet de moeite waard was, weinig bedenkende dat wij hier ook een morele taak tegenover de bevolking hadden. Onze bemoeienis beperkte zich tot enige halfslachtige pogingen tot pacificatie en onze interesse leefde slechts op als anderen er het oog op lieten vallen. Het was een ressort waar plaatsingen van bestuursambtenaren veelal strafplaatsingen waren of laatste kansen voor overigens ongeschikt bevonden krachten. De Papoea telde in dit land nog het minste; hij werd overgeleverd in de handen van vrijwel ongecontroleerde niet-Papoea's, Indonesische bestuursassistenten en politie, die hem vexeerden op vele manieren en in hun supreme minachting hem nauwelijks als mens beschouwden, hem vernederden en zijn ontwikkeling belemmerden.'

'In de jaren dertig werd schoorvoetend erkend dat er iets meer in Nieuw-Guinea moest gebeuren. Hier kwamen een paar bestuursambtenaren meer, daar werd een dokter geplaatst, elders wat scholen [van zending en missie] gesubsidieerd. Enige duizenden guldens werden extra uitgetrokken. Explo-

ratie leerde dat er in het gehele Centrale Bergland een uitgebreide, gezeten bevolking leeft. Er ontstond een bewustzijn van de taak die wij in dit land verwaarloosd hadden. Tot wederom een oorlog aan dit werk een einde maakte.'

'Nieuw-Guinea wacht thans op de uitvoering van "post-war planning". Veel mochten wij, gezien het verleden, niet van de Papoea eisen. Veel meer dan te verwachten was, heeft hij gegeven aan trouw aan het Nederlandse gezag. Wij hebben goed te maken aan de Papoea wat wij in een geheel koloniaal bestuur verwaarloosden. Voor deze rehabilitatie is thans de gelegenheid gekomen, in een periode dat zeer veel gewijzigd is en van de grond kan worden opgebouwd. Maar niet over de hoofden der Papoea's. Onze primaire taak is de culturele en materiële opheffing van de bewoner dezer landen.'

Van Eechoud deed tal van uitgewerkte voorstellen: uitbreiding van het volksonderwijs aan de Papoea's; een tweetal internaten – in Hollandia en Merauke – waar jong Papoeakader zou moeten worden klaargestoomd voor functies in bestuur, onderwijs en gezondheidszorg; de vorming van een uit Papoeakrachten opgebouwd politiekorps; een nieuwe, beter op de culturele werkelijkheid toegesneden indeling van de bestuursressorten; de vorming van een nieuwe afdeling Centraal Bergland; inschakeling van de dorpsgemeenschap bij het bestuur ('de kampong moet op de voorgrond gesteld als eenheid van bestuursvoering en niet als laagste trap van bestuursgezag') en intensivering van de exploratie in nog niet bestuurd gebied. Over dit laatste punt schreef hij: 'Nog niet de helft van de bewoners van Nieuw-Guinea is onder daadwerkelijk bestuur gebracht; honderdduizenden werden of nog nimmer gezien of slechts bezocht door een enkele, vluchtige expeditie; van hun land en hun gewoonten, hun economische omstandigheden weten wij weinig of niets.'

Wat betreft de toekomstige status van zijn ambtsgebied gaf Van Eechoud zijn superieuren enkele overwegingen mee: 'Nieuw-Guinea neemt in het Indische verband een heel eigen plaats in door zijn geheel afwijkende bevolking en cultuur, zijn geografische ligging en zijn economische positie. Deze bijzondere positie dient staatsrechtelijk tot uiting te komen. Nieuw-Guinea zet zijn eerste schreden op een weg, die Java drie eeuwen geleden begon. Zal het tijdstip dat Nederland zich ontslagen mag achten van zijn zedelijke plicht tot leiding en opvoeding van de Indonesiër spoedig gekomen zijn, ten aanzien van de Papoea is dit tijdstip nog zeer, zeer verre. Onze zedelijke roe-

ping in Nieuw-Guinea is niet beëindigd met die tegenover Indonesië. Zij blijft bestaan tot ook de Papoea de volle wasdom heeft bereikt. Een Nieuw-Guinea, in elk opzicht losgemaakt van Indonesië, zou evenwel een geïsoleerde eenheid vormen, die vele kansen op ontwikkeling zou verspelen.'

De resident concludeerde: 'Een constellatie dient gevonden te worden die Nieuw-Guinea in politieke zin losmaakt van Indonesië, om zo tegemoet te komen aan de wensen der Papoea's en om het gebied de kans te geven tot ontwikkeling te komen in omstandigheden geheel aan zijn noden en behoeften aangepast. Anderzijds dient deze constellatie economische en culturele aansluiting op Indonesië te bevorderen.'

Twee zienswijzen, één conclusie

Na lang dralen benoemde Van Mook op 15 maart 1948 de Studiecommissie Nieuw-Guinea. Het was een gemengd gezelschap van door Nederland en door de deelstaat Oost-Indonesië aangewezen leden. Ook Van Eechoud had zitting in de commissie, maar hij had er niet veel vertrouwen in. De opdracht behelsde geen bezoek aan het terrein, maar beperkte zich tot 'onderzoek van hetgeen op grond van de beschikbare stukken blijkt aan feiten die voor de beoordeling van het staatsrechtelijke vraagstuk relevant kunnen zijn'. Veel leeswerk, kortom.

Het mondde in april 1949 uit in een verslag met de volgende, door alle leden onderschreven, conclusies: de rechten van Tidore zijn slechts schijn; een verantwoorde uitspraak van de autochtone bevolking over de toekomstige status van het gebied is niet mogelijk; de medische toestand in Nieuw-Guinea is dermate slecht dat ingrijpende maatregelen nodig zijn om het land geschikt te maken voor economische exploitatie of voor emigratie uit gebieden elders in Indonesië; economisch is het gebied van geen belang voor Indonesië omdat de kosten om het tot ontwikkeling te brengen hoog zijn, terwijl er elders in Indonesië nog volop ruimte is voor transmigratie vanuit overbevolkte gebieden.

De studiecommissie en de resident kwamen tot dezelfde slotsom – politieke ontkoppeling – maar met uiteenlopende argumenten. Repte Van Eechoud van 'de wensen der Papoea's' en de noodzaak van 'ontwikkeling' conform 'de noden en behoeften' van Nieuw-Guinea, de commissie beklemtoonde de fictie van de (in de loop der eeuwen steeds door Nederland gepousseerde en in ere gehouden) rechten van Tidore; de onmondigheid van de bevolking

en de noodzaak het gebied geschikt te maken voor 'exploitatie' en 'emigratie' uit andere delen van Indonesië.

Het Binnenlands Bestuur (BB) in Batavia was rechtstreeks betrokken bij de beraadslagingen van de commissie. Het liep vooruit op de bevindingen met een besluit van 14 januari 1949 dat het nog steeds rechtstreeks ('in naam van de gouverneur-generaal') bestuurde gebied van Zuid-Nieuw-Guinea tot 'zelfbestuur nieuwe stijl' verklaarde met de resident van Nieuw-Guinea als 'zelfbestuurder'. Op 8 juli 1949 – het eindspel naderde – maakte A.H.J. Lovink, de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Indonesië, het gezag over heel Nieuw-Guinea, dus ook voormalig Tidorees 'landschap', tot 'neo-zelfbestuur'. Toen de Nederlandse delegatie op 23 augustus in Den Haag aanschoof aan de 'Ronde Tafel', had Nieuw-Guinea als geheel een afzonderlijke status. De bestuurlijke banden met aangrenzend Indonesisch gebied waren, althans formeel-juridisch, doorgesneden. Restte nog deze hypotheek politiek te verzilveren.

In 1949 onderhield Van Eechoud een intensieve briefwisseling met politici, hoge ambtenaren en ondernemers in Nederland. De laatsten maakten zich zorgen over Sorong en omgeving, waar de aardoliewinning al meteen na de oorlog was hervat. Onder de 'correspondentievrienden' van de resident in het moederland waren C.P.M. (Carl) Romme, leider van de Katholieke Volkspartij (KVP), en de oud-BB'ers J.W. Meijer Ranneft (de vader van controleur Rob) en W.K. Feuilleteau de Bruyn. Zij namen in koloniale zaken een behoudend standpunt in en zagen vasthouden aan Nieuw-Guinea als een kwestie van nationale point d'honneur.

'Voorlichting' en 'propaganda'

Raadpleging van de Papoea's over de nieuwe status van Nieuw-Guinea was niet mogelijk, luidde in 1949 het unanieme oordeel van Nederlanders en Indonesiërs in de Studiecommissie. Dit weerhield geen van beide partijen van een intensieve campagne voor en tegen aansluiting bij Indonesië. Aan de vooravond van de Ronde Tafel Conferentie (RTC), die op 23 augustus zou beginnen in Den Haag, ontbrandde een felle strijd om de gunst van de Papoea's. De PKII van Silas Papare, in Hollandia steevast 'de groep-Ratulangie' genoemd, bleek springlevend. De partij voerde een actieve pro-Indonesische campagne – Hollandia repte van 'propaganda' – in de Geelvinkbaai, waar, gevoed door decennia zendingsonderwijs en de ervaringen in bezet-

tingstijd, de zin voor politiek was ontwaakt. Controleur De Bruijn schreef, enigszins dubbelzinnig: 'Hoewel vaststond dat de Papoea's de voorkeur gaven aan een Nederlands bewind, was voorlichting over het Nederlandse standpunt toch noodzakelijk.'

Medio 1949 werd Van Eechoud benaderd door Nicolaas Jouwe, die intussen hulpbestuursambtenaar was in Hollandia. Hij vroeg toestemming voor het opzetten van een campagne om onder Papoea's 'het nationale gevoel te versterken'. Van Eechoud wees dit verzoek af, want Jouwe was in dienst van het bestuur en diende zich te onthouden van politieke activiteiten. Intussen liep de politieke temperatuur op. In juli vroeg de sultan van Tidore om een gouvernementsboot voor zijn 'voorlichtingstournee' langs kampongs in de Geelvinkbaai, waar hij voor de oorlog bestuursassistent was geweest. Van Eechoud meende dat hij dit verzoek moest honoreren. Daarop stapte Jouwe opnieuw naar de resident, hij herhaalde zijn voorstel, maar kreeg weer nul op het rekest. Nicolaas Jouwe besloot toen op eigen gezag campagne te voeren in dorpen aan de Humboldtbaai en het Sentanimeer. Hij deponeerde na thuiskomst een stapel brieven op het bureau van de resident, waarin dorpsoudsten eisten dat bij het maken van keuzen voor de toekomst de stem van de Papoea's zou worden gehoord.

Toen mochten Nicolaas Jouwe en Markus Kaisiepo alsnog op tournee. In Manokwari en de Geelvinkbaai verzamelden zij talloze, in eenvoudige bewoordingen gestelde verzoekschriften aan Nederland om de Papoea's naar zelfstandigheid te leiden. Op Japen hadden zij, in weerwil van de royale medewerking van controleur De Bruijn, minder succes. Ds. H.J. Teutscher, zendeling te Serui, was er niet over te spreken dat dit tweetal wel een gouvernementsboot ter beschikking kreeg en Silas Papare en de zijnen niet. 'Dat is niet democratisch,' zei hij tegen Kaisiepo, 'ieder moet gelijke kansen krijgen.' De Bruijn was nogal ingenomen met Kaisiepo's antwoord: 'Och, in de kerk gaat het ook niet altijd democratisch toe. Daar verkondigt u het woord Gods. Als u democratisch wilt zijn, moet u ook de duivel de gelegenheid geven op de kansel te staan.'

Deze in de grond politieke krachtmeting werd door de resident, gelijkgezinde bestuurders en bevriende Papoea's tot een zaak van hoger orde verklaard: behoud van Nieuw-Guinea vereiste 'voorlichting' om de Papoea's moreel te wapenen tegen 'propaganda' en een enkele kunstgreep om deze laatste in te dammen. Op 8 augustus nam het een jaar eerder aangetreden

kabinet-Drees/Van Schaik als opvolger van het kabinet-Beel stelling inzake Nieuw-Guinea: het gebied moest een deel van het Koninkrijk blijven. Toen kon Van Eechoud zijn neutraliteit laten varen en hij gaf opdracht aan controleur De Bruijn om te verhinderen dat Silas Papare zijn pro-Indonesische standpunt kon ventileren op Java. Van Eechoud: 'Houdt hem van het vliegtuig af.'

Een vooraanstaande Papoea die zich wél roerde op Java, was Johan Ariks, een pupil van de zending.* In mei 1949 reisde Ariks naar Jakarta om hier de Papoeazaak te bepleiten. In een brief d.d. 15 juni 1949 aan de voorzitter van de VN-commissie voor Indonesië (UNCI) wierp hij zich op als woordvoerder van het Papoeavolk. Hij schreef dat Indonesië geen enkel recht had zich in te laten met de politieke toekomst van Westelijk Nieuw-Guinea. Hij veroordeelde deze bemoeienis als een inbreuk op het recht op zelfbeschikking van de Papoea's. Hij stemde in met het Nederlandse standpunt dat zijn volk nog niet gereed was voor volledige onafhankelijkheid, maar hij onderstreepte dat het wel een mening had over de banden met Indonesië en heel goed in staat was die te laten horen. Hij verzocht de UNCI een Papoeavertegenwoordiging toe te laten tot de komende onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië en bij enige andere conferentie die zou gaan over de toekomst van Nieuw-Guinea.

Op 28 augustus 1949 schreef Johan Ariks een brief aan president Harry Truman van de Verenigde Staten. Hij betreurde hierin dat het lot van Westelijk Nieuw-Guinea uitsluitend werd beslist door Nederland en Indonesië zonder de belangrijkste partij in kwestie: de Papoea's. Ariks beklemtoonde dat Indonesiërs en Papoea's zowel etnisch als cultureel verschillend waren en dat de toegenomen contacten in het verleden deze verschillen eerder hadden geaccentueerd dan verminderd. Hij voerde een gloedvolle verdediging

* Johan Ariks werd geboren op 8 juni 1898. Zijn vader Jonathan was afkomstig uit de Kebarstreek in het oosten van de Vogelkop en was al jong als slaaf verkocht. In 1872 werd hij vrijgekocht in Doreh (Manokwari) door een zendingswerker. Jonathan werd gedoopt door dominee Van Hasselt sr. en werd diens raadgever en vriend voor het leven. Hij vergezelde Van Hasselt op zijn reizen door Nieuw-Guinea, de Molukken en zelfs naar Java en Sumatra. In 1907 mocht de toen negenjarige Johan met zijn vader en Van Hasselt mee naar Java. In Depok werd hij ingeschreven aan het seminarie en in 1913 werd Ariks guru en catechist op Mansinam. In 1931 werd hem een docentenplaats toevertrouwd aan de 'normaalschool' van dominee Kijne in Miei.

van de Nederlandse koloniale politiek in Westelijk Nieuw-Guinea sinds het begin van de eeuw. Hij beweerde dat de koloniale regering, evenals missie en zending, alleen had gestreefd naar geleidelijke intellectuele en sociaal-economische verheffing van het volk. Nederland zou nog geruime tijd nodig hebben om dit proces te voltooien. Een samenwerking als deze had in het verleden nooit plaatsgevonden tussen Papoea's en Indonesiërs en zou ook in de toekomst niet plaatsvinden. Ariks: 'Irian [!] verzet zich uit alle macht regen de imperialistische neigingen van een aantal Indonesische leiders, die eropuit zijn ons land en ons volk onder de overheersing te brengen van een vreemd volk en een vreemde staat waarmee het nooit vriendschappelijke betrekkingen noch enige samenwerking heeft onderhouden. Het weigert resoluut en vastbesloten om als een stuk koopwaar te worden verkwanseld zonder te worden gehoord.'

Ariks gaf toe dat de meerderheid van zijn volk nog niet in staat was het recht op zelfbeschikking uit te oefenen, maar hij onderstreepte dat dit ook gold voor vele miljoenen ongeletterde Indonesiërs die zouden kiezen en handelen overeenkomstig de wensen van hun feodale meesters. Ariks wees vervolgens op het grote aantal geletterde christen-Papoea's en op het feit dat in veel streken van Indonesië de omvang van de moderne intelligentsia in procenten van de totale bevolking kleiner was dan in Westelijk Nieuw-Guinea. Hij stelde dat de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië nauwelijks effect had op de massa van de bevolking en dat de macht in werkelijkheid werd overgedragen aan een zeer kleine, secundair en tertiair opgeleide elite, samen niet meer dan 0,0035 procent van de bevolking. 'Waarom,' zo vroeg hij, 'kan een al even kleine elite in Westelijk Nieuw-Guinea niet het recht krijgen te spreken en te handelen voor zijn minder geschoolde landgenoten?'

Van Eechouds verslagen aan Batavia over Ariks waren nogal lauw. Hij deed hem af als een trouwe volgeling van Nederland die gezien zijn slavenachtergrond waarschijnlijk weinig lokale steun had. Bovendien had hij kritiek op Ariks' pleidooi voor een Papoeadelegatie bij de Ronde Tafel Conferentie, omdat dit de pogingen van de Nederlandse regering om Nieuw-Guinea uit te sluiten van de RTC-agenda zou ondermijnen. Van Eechoud zag aanvankelijk ook een gevaar in de manier waarop de Indo-Europese lobby zich probeerde te bedienen van Ariks.

Gebied of bevolking?

In de loop van augustus 1949 kreeg de resident bijvalsbetuigingen van J. Thiessen, bestuurslid van een vereniging van Indo-Europeanen op Java, die Nieuw-Guinea zag als een alternatief vestigingsgebied na de intussen onvermijdelijke overdracht van de soevereiniteit aan Indonesië. Thiessen richtte zich tot koningin Wilhelmina met deze smeekbede: 'Majesteit, gij draagt Indië over aan de Verenigde Staten van Indonesië, maar geef ons een plekje waar we onze kinderen kunnen grootbrengen naar Westerse begrippen. Geef ons Nieuw-Guinea.' Eerst schrok Van Eechoud. Op 13 augustus schreef hij Thiessen: 'Laat het recht van de Indo een afzonderlijk motief zijn. Vraag voor hem een plaats in N.-G. zonder de betiteling "witmansland" en laat de Indo-Europeaan zich optrekken aan de Papoea, want die is nu eenmaal de partij met de sterkste rechten.'

Toen de Indonesische delegatie naar de RTC suggereerde dat Nederland, als het vasthield aan Nieuw-Guinea, een economische voorkeurspositie in het onafhankelijke Indonesië wel kon vergeten, sloeg de twijfel toe binnen de Nederlandse delegatie, en ook in het kabinet-Drees/Van Schaik. Van Eechoud zag zijn ontwikkelingsplan al stranden en schreef inderhaast een nota over kolonisatie. Daarin pleitte hij voor de invoering in Nieuw-Guinea van een 'westers-christelijke cultuur' en vervanging van het Maleis door het Nederlands, om zo de kloof tussen Indonesië en Nieuw-Guinea te verbreden. Zo verliet de resident zijn eerder ingenomen standpunt dat 'een economische en culturele aansluiting op Indonesië moet worden bevorderd'. Op 10 september schreef hij Meijer Ranneft over 'de noodzaak om elke toekomstige kolonist een stuk grond te geven, gecleard van bos en stronken en desnoods nog een paar hectare geploegd en geëgd, om hem gauw aan het produceren te krijgen'. Van Eechoud en de kolonisatielobby hadden elkaar op de valreep gevonden.

In het najaar van 1949, ruim drie jaar na Jonkmans verklaring, ging het de Nederlandse politici die wilden vasthouden aan Nieuw-Guinea niet meer alleen om 'land voor de Indo'. Er waren intussen velerlei beweegredenen. Die werden in 1973 op een rij gezet door prof.dr. Willem Schermerhorn, oud-premier en ex-lid van de Commissie Generaal, die op 12 september 1946 opdracht kreeg de eerder dat jaar vastgelopen besprekingen met de Republiek Indonesië vlot te trekken.

Schermerhorn: 'Waarom men zo hardnekkig aan Nieuw-Guinea wilde vasthouden, is mij nooit helemaal duidelijk geworden. In eerste instantie moest het dienen als een waarborg voor de Nederlandse investeringen in Indië, als onderpand voor de schulden. Daarna is men Nieuw-Guinea gaan zien als mogelijk *escape country* voor de Indo-Europeanen voor wie in Indonesië zelf, na de onafhankelijkheid, geen plaats meer leek te zijn. Van Mook en ik waren het erover eens dat het gebied daar absoluut niet geschikt voor was. De Indo-Europeanen zouden zeker niet bereid zijn om daar de tuin te gaan spitten, die wilden dat anderen laten doen. Waarschijnlijk zouden sommigen het als gezichtsverlies hebben beschouwd, indien ook aan de laatste eis van de Republiek zou zijn toegegeven. Anderen waren van mening dat het behoud van Nieuw-Guinea ook het behoud van een Nederlands militair steunpunt in Zuid-Oost Azië zou betekenen, waardoor Nederland daar nog een, zij het beperkte, rol zou kunnen spelen. Weer anderen voerden als reden voor de uitzonderingspositie van Nieuw-Guinea aan, dat de Papoea's geen Indonesiërs waren, dat zij bovendien minder ontwikkeld waren dan de Indonesiërs en daarom een beschermde status verdienden. Voor velen werd dit laatste argument later de belangrijkste reden om aan Nieuw-Guinea vast te houden.'*

Met 'later' bedoelde Schermerhorn de jaren vijftig, toen het nationale sentiment – 'we gaan niet alles inleveren' – al was gerationaliseerd tot een 'project' en de voortgezette machtsuitoefening in zedelijke termen werd gerechtvaardigd als een 'plicht'. In 1949 handelden de Nederlandse politici niet vanuit rationele of morele impulsen, maar vanuit hun politieke instinct. De in de RTC overeengekomen soevereiniteitsoverdracht was, meenden zij, tegenover het publiek onverkoopbaar en zou in het parlement niet de vereiste tweederde meerderheid halen als de regering niet op althans één punt zou laten zien dat zij voet bij stuk had gehouden. Alle rationalisaties daargelaten, of het nu ging om een 'onderpand', een 'steunpunt', 'land voor de Indo' of simpelweg om politiek wisselgeld, het territorium bleek op het beslissende moment belangrijker dan de bevolking.

Aan Republikeins-Indonesische kant was het standpunt inzake Nieuw-Guinea aan evolutie onderhevig en waren de meningen aanvankelijk ver-

* Schermerhorn zei ook: 'Ik heb mij altijd verbaasd hoe gemakkelijk een ieder zich in die tijd een mening vormde over Nieuw-Guinea. Ik was per slot van rekening de enige [politicus] die wel eens op het eiland was geweest!'

deeld. Toen de Japanners in de zomer van 1945 aan de verliezende hand waren, gaf het bezettingsleger in Indonesië de nationalisten een blanco volmacht om het grondgebied vast te stellen van een onafhankelijke staat, mits dat binnen de grenzen lag van ooit door Japan bezet gebied. Het Comité ter Voorbereiding van de Onafhankelijkheid kwam op 11 juli 1945 in plenaire zitting bijeen en de nationalist Muhammad Yamin maakte aantekeningen. Mohammed Hatta, later premier en vice-president, zei daar: 'Ik zou het gebied Papoea [!] aan anderen willen laten. Indien de Japanse regering Papoea, dat vroeger onder Nederlands beheer stond, aan Indonesië wenst te laten, heb ik daar geen bezwaar tegen, maar ik zou het niet willen opeisen.' Soekarno zei: 'Wat Papoea betreft, ik ken de wensen van het Papoeavolk niet, maar ik ben bereid aan te nemen dat het Papoeavolk geen verstand heeft van politiek.' Het comité besloot met 66 tegen 39 stemmen dat 'Papoea' deel zou uitmaken van een onafhankelijk Indonesië.

De Nederlandse diplomaat dr. J.H. van Roijen speelde een hoofdrol in de onderhandelingen met de Republiek. In 1949 bracht hij een bezoek aan Yogyakarta, toen nog de zetel van de Republikeinse regering, waar hij werd ontvangen door Soekarno. Die wilde weten waarom Nederland voor Nieuw-Guinea een uitzondering maakte. Van Roijen zei dat hij nu eenmaal strikte instructies had van Den Haag en dat 'Hatta ten overstaan van minister Stikker van Buitenlandse Zaken had laten weten dat Nieuw-Guinea *hem* niet interesseerde. Daarop antwoordde Soekarno: "Dat kan mijnheer Hatta wel gezegd hebben, maar ik ben Nieuw-Guinea-fanaticus."' Schermerhorn: 'Hoewel ik nooit aan zijn [Soekarno's] motieven ten aanzien van Nieuw-Guinea heb getwijfeld, ben ik wel van mening dat het op den duur voor hem een complex geworden is.' Later, in 1957, zei Soekarno tegen Schermerhorn: 'Jullie hebben toch nooit wat gedaan aan Nieuw-Guinea? En wat er gebeurde, werd vaak gedaan door Oost-Indonesiërs.' Ook hier een 'moreel' argument achteraf voor een eerder ingenomen standpunt.

De Indonesiërs handelden in 1949 net als de Nederlanders vanuit nationale onderbuikgevoelens en ook zij vonden voor dat sentiment al spoedig een rationalisatie. Van Baal: 'Centraal stond voor hen hun recht op Nieuw-Guinea. Voor hen was dat een onaantastbaar recht, waarover niet te praten viel. Nieuw-Guinea had deel uitgemaakt van het grondgebied van Nederlands Indië en dus kwam de soevereiniteit over dit gebiedsdeel Indonesië toe. De juridische gronden voor dat "dus" hebben zij nooit duidelijk kunnen

maken.' Daar ging het ook niet om. Van Baal wijst terecht op 'de emotionele betekenis van de grenzen van wat de nationalisten herkenden als vaderland'. Op één, dikwijls verwaarloosd, maar daarom niet minder gewichtig punt vertoonden de drijfveren van Nederlanders en Indonesiërs een grote gelijkenis: toen puntje bij paaltje kwam, ging het beide partijen om het grondgebied, niet om zijn bewoners.

'Agreement to disagree'

De Ronde Tafel Conferentie eindigde inzake Nieuw-Guinea in een Pyrrusoverwinning voor Nederland en voor de 'fungerend resident'. De onderhandelaars kwamen op 2 november 1949 overeen dat het 'nog niet mogelijk is gebleken de standpunten van beide partijen nopens Nieuw-Guinea overeen te brengen, waardoor deze in geschil blijven'. Het handvest van de soevereiniteitsoverdracht van Nederland aan de Verenigde Staten van Indonesië vermeldde in artikel 2 dat 'de status quo van de residentie Nieuw-Guinea zal worden gehandhaafd met de bepaling, dat binnen een jaar na de datum van overdracht [...] het vraagstuk van de staatkundige status van Nieuw-Guinea zal worden bepaald door onderhandelingen tussen de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië en het Koninkrijk der Nederlanden'. Onderhandelaar Van Roijen over dit 'agreement to disagree': 'Hoewel de conferentie niet vanwege de meningsverschillen rond de status van Nieuw-Guinea is mislukt, is de kwestie toen toch ook niet bepaald opgelost.'

Eind oktober 1949 vertrok resident Van Eechoud vanuit Hollandia naar Nederland, zijn eerste verlof in patria sinds 1929. Hij werd vergezeld door Nicolaas Jouwe, Markus Kaisiepo en Johan Ariks. De laatste had voor het begin van de RTC geëist dat het Papoeavolk daar vertegenwoordigd zou zijn, net als andere Indonesische gebiedsdelen. Het kabinet wilde Nieuw-Guinea echter buiten de onderhandelingen houden en vond toelating van Papoea's daarom niet gewenst. Van Eechoud suggereerde toen om de minister van Overzeese Gebiedsdelen *en marge* van de RTC eens kennis te laten maken met enkele vooraanstaande Papoea's. Toen de kaarten in oktober waren geschud, mochten ze komen.

Van Eechoud vertrok in de volle overtuiging dat hij de eerste gouverneur zou worden van het zelfbesturende rijksdeel Nieuw-Guinea. Het liep anders. In weerwil van bewogen pleidooien van Jouwe en Kaisiepo voor benoeming van Van Eechoud struikelde laatstgenoemde over de oude BB-

garde, die de gewezen politiecommissaris 'ongeschikt' achtte, en over zijn lidmaatschap van de rooms-katholieke kerk. Onder protestantse politici leefde de – ongegronde – overtuiging dat hij als resident de missie had bevoordeeld. Ten slotte was er de Haagse *adat*: de gouverneursposten in 'de West' gingen vanouds naar katholieken en die in 'de Oost' naar protestanten.

Zelden heeft een Nederlandse bestuursman zoveel tegenstrijdige emoties losgemaakt als Jan van Eechoud. Zijn medewerkers in Hollandia, zowel Nederlanders als Papoea's, droegen hem op handen. Oud-BB'ers uit Batavia en de zending vonden hem, in de woorden van dominee Kijne, een 'politieke wildeman en dilettant'. Te midden van die heftige ruis klinkt het oordeel van de eveneens kritische Van Baal bezadigd: 'Ik mis [in alle afkeurende geluiden] een punt dat in het oordeel over een beleid nimmer over het hoofd mag worden gezien: de werkomstandigheden waaronder dat beleid gevoerd moest worden. Van Eechoud miste de mensen die hij nodig had om zijn taak uit te voeren. Op hulp van Batavia kon hij niet rekenen, terwijl hij boordevol plannen zat. Het is niet armoede van geest, die hem in moeilijkheden heeft gebracht, maar de onstuimigheid van de in oorlogsomstandigheden naar voren gekomen politieman en explorer, die hem in vredestijd tot te ras handelen verleidde.'

Nieuw-Guinea ging verder met Nederland, maar zonder 'Bapak Papua'. Hij mocht de honneurs waarnemen, in afwachting van de eerste gouverneur van Nederlands Nieuw-Guinea.

Op 27 december 1949 droeg Nederlands laatste 'landvoogd', A.H.J. Lovink, in Jakarta de bestuursmacht over aan de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië (Republik Indonesia Serikat, RIS). Een Nederlandse getuige: 'Het gebeurde in de te nauwe achtergalerij van het Paleis Koningsplein. Op een gegeven ogenblik kwam Lovink binnen met de sultan van Yogyakarta. Soekarno had niet willen verschijnen. Lovink en de sultan hielden een rede en daarna zijn de protocollen getekend. Toen gingen we naar buiten. De Nederlandse vlag werd gestreken, er brak een vreselijk gefluit uit tijdens het spelen van het *Wilhelmus*, en toen ging het rood-wit omhoog onder de tonen van het Indonesische volkslied.'

Die ochtend was in Hollandia de volgende proclamatie uitgevaardigd:

Ingezetenen van Nieuw-Guinea!
Ingevolge de besluiten ter Ronde Tafel Conferentie genomen, zal op deze dag aan de Republik Indonesia Serikat de soevereiniteit van Indonesia worden overgedragen, met uitzondering van de voormalige Residentie Nieuw-Guinea. Vanaf deze dag zijt gij allen ingezetenen van het Gouvernement Nieuw-Guinea, alwaar het algemeen bestuur zal worden uitgeoefend door den Gouverneur in naam van onze geëerbiedigde Koningin. Smeken wij den Allerhoogste zegen te schenken aan dit land en bidden wij dat Hij ons onder leiding van H.M. Koningin Juliana moge voeren naar voorspoed en vrede.
De waarnemend Gouverneur van Nieuw-Guinea,
J.P.K. van Eechoud

Het is de meeste Papoea's ontgaan. Omdat zij het niet lazen, omdat zij het niet hoorden of omdat zij nimmer een Nederlander hadden gezien.

PapoeaProef 13-05-2004 18:58 Pagina 187

HOOFDSTUK 4

Inhaalmanoeuvre (1950-1958)

Op oudejaarsdag 1949, vier dagen na de soevereiniteitsoverdracht, liep het KPM-schip Waebalong de Dorehbaai binnen. De opvarenden, 1400 Indo-Europese landverhuizers van Java, werden afgezet bij Manokwari. Plotseling stond er van alles op het strand: een piano, een hok met kippen en een afbeelding van de paus. Een week later zette de KPM'er Reael nog een groep aspirant-kolonisten aan wal. Deze 'Indische' exodus uit onafhankelijk Indonesië ging druppelsgewijs door. Halverwege 1950 waren er in Manokwari 1713 migranten neergestreken. Zij waren naar Nieuw-Guinea gelokt door kolonisatieverenigingen op Java, die met hun suggestieve propaganda ('Nieuw-Guinea, stamland van de Indo') een kleine volksverhuizing op gang brachten, maar geen enkele verantwoordelijkheid namen.

Bij aankomst in Manokwari bleek dat er niets was geregeld: geen opvang en geen voorlopige huisvesting. Deze wilde trek stelde het bestuur voor grote problemen. De meeste gelukszoekers hadden op Java een technisch of administratief beroep uitgeoefend, wisten niets van het agrarische bedrijf en waren dan ook geen kolonisten in de ware zin des woords. Meer dan de helft bleek ongeschikt voor zware lichamelijke arbeid. Wat hun ook voor ogen had gestaan in 'het nieuwe vaderland', in elk geval niet zelf de spade hanteren.

De afsplitsing van Nieuw-Guinea van het op 27 december 1949 soeverein geworden Indonesië veroorzaakte een tweezijdige oversteek. Veel Indo-Europeanen en Nederlandse ambtenaren verhuisden naar de restkolonie. Eind 1949 telde de Europese gemeenschap in Nieuw-Guinea ongeveer 900 mensen, een jaar later al 8500. In noordelijk Nieuw-Guinea werkzame *amberi* kozen op hun beurt massaal voor Indonesië. Zo ging de invasie van Indo's en Europeanen gepaard met een exodus van Ambonese en Minahassische politiemensen, bestuursassistenten en kantoorpersoneel. De twee tegengestelde migratiestromen maakten gebruik van dezelfde KPM-schepen.

Een deel van de opengevalllen plaatsen in het bestuursapparaat kon worden opgevuld met kolonisten, maar lang niet alle, zodat het gouvernement in de eerste maanden een beroep moest doen op militairen. Die waren er meer

dan tevoren, want een deel van het KNIL en het korps mariniers werd overgebracht naar Nieuw-Guinea. Op 26 december 1949 landden drie Catalina-vliegboten op Biak, dat voortaan zou fungeren als basis van de Marine-Luchtvaartdienst (MLD). Het militaire steunpunt in de Stille Oceaan was een feit.

De Indische boedelscheiding zorgde ook voor stagnatie in de voedselaanvoer. De Chinese handelaren in Makassar namen het gerucht dat er in Nieuw-Guinea nieuw geld zou worden ingevoerd ernstig en verscheepten in de eerste maanden van 1950 geen nieuwe voorraden die kant op. Toen de onderhandelingen met Indonesië eind 1950 mislukten, liet Jakarta een 'bamboegordijn' neer tussen vrij en koloniaal gebied en werd Nieuw-Guinea afgesneden van de bevoorradingshaven Makassar.

Het nieuwe gouvernement werd geboren in een sfeer van crisis en onzekerheid en in het eerste jaar was alles voorlopig. Behalve de concentratie van leger en marine wekten ook de maatregelen ter beveiliging van de voedselvoorziening de indruk dat Nederlands Nieuw-Guinea zich voorbereidde op een oorlog. De meeste grote importfirma's wensten hun posities in Indonesië niet te verspelen door Nieuw-Guinea uit de brand te helpen. Uiteindelijk werd Hagemeyer, een klein handelshuis met 'Indische' ervaring, bereid gevonden de bevoorrading van de kolonie op zich te nemen, mits het een jaar lang het importmonopolie kreeg. De door handelshuis Hagemeyer opgerichte Nieuw-Guinea Import en Export Maatschappij (NIGIMIJ) zorgde niet alleen voor invoer van voedsel en kleding, maar ook voor distributie over de bevolkingscentra van het eilanddeel.

Op 30 maart 1950 kreeg het Gouvernement Nieuw-Guinea een eigen munt: de Nieuw-Guineagulden (NG*f*) met een paradijsvogel op de bankbiljetten en een koers van *f* 0,99 tegen de Nederlandse florijn. De nieuwe munt en een gelijktijdige geldsanering waren de eerste beleidsdaden van gouverneur Stefan L.J. van Waardenburg, bij zijn benoeming een vijftigjarige veteraan van het Binnenlands Bestuur in Nederlands Indië. Zijn laatste post voor het gouverneurschap was hoofd van de afdeling Buitengewesten te Batavia. Toen Van Waardenburg op 7 februari 1950 in Hollandia aankwam, aanvaardde hij een weinig benijdenswaardig ambt. Hij moest een gouvernement opbouwen dat in politiek Den Haag omstreden was en een gebied besturen waarvan het Nederlands bezitsrecht werd aangevochten door Indonesië. Van Waardenburg moest regeren in een politiek vacuüm – beleid was er niet – en tot 1952 werken met begrotingen die niet ter goedkeuring wer-

den voorgelegd aan het Nederlandse parlement. Zijn handen waren gebonden door het ministerie in Den Haag en zij waren leeg.

Veldbezoek

De toekomst van Nieuw-Guinea was in 1950 volkomen ongewis. De Nederlandse regering wist niet goed raad met de 'overwinning' die ze aan de Ronde Tafel had geboekt. De politieke partijen waren onderling verdeeld over de vraag of Nederland moest vasthouden aan het gebied of het moest offeren aan vriendschap en economische betrekkingen met Indonesië. De status quo was door de RTC maar voor één jaar gehandhaafd. In die periode moest een paritair samengestelde Commissie Nieuw-Guinea (Irian) een preadvies uitbrengen voor de onderhandelingen tussen beide regeringen, die de kwestie vóór 27 december 1950, de eerste verjaardag van de soevereiniteitsoverdracht, moesten regelen.

Medio april 1950 had zowel Indonesië als Nederland commissieleden aangewezen. Jakarta benoemde drie juristen: hoofdambtenaar L.H.P.S. Makalawy en de parlementsleden J. Latuharhary en Muhammad Yamin. Den Haag koos drie professoren: dr. G.H. van der Kolff, oud-hoogleraar economie in Batavia, dr. J.M. Pieters, buitengewoon hoogleraar overzeese politiek, economie en recht in Tilburg, en dr. R. van Dijk, hoogleraar sociologie aan de Vrije Universiteit. Beide partijen stelden ook een deskundige en een secretaris aan. De Indonesiërs kozen een jurist als secretaris en als deskundige een Papoea, PKII-voorzitter Silas Papare. Nederland koos als deskundigen een hoofdambtenaar van Overzeese Rijksdelen en Nicolaas Jouwe, destijds junior ambtenaar bij de bestuursdienst in Hollandia. Voor de rol van secretaris viel de keuze van de Nederlanders op de antropoloog en oud-controleur van Merauke Jan van Baal.

Met de Indonesiërs was overeengekomen dat het voltallige gezelschap op 17 mei naar Nieuw-Guinea zou vertrekken om daar gezamenlijke hoorzittingen te houden. De Nederlandse leden troffen elkaar op 5 mei 1950 in Jakarta. Secretaris Van Baal kreeg opdracht om bij wijze van voorzet een aantal onderzoeksvragen te formuleren, waaraan de Indonesiërs eigen vragen zouden kunnen toevoegen. Van Baal wees 'het belang der weinig ontwikkelde en grotendeels zelfs nog onbereikbare Papoeabevolking aan als onderwerp waarop onze commissie haar besprekingen diende te concentreren'. Zijn eerste onderzoeksvraag luidde 'of Nieuw-Guinea zou ophouden een

kolonie te zijn zo het aan Indonesië zou worden toegewezen'. Op 19 mei hield de commissie informeel beraad op Biak. Hier maakten de Indonesiërs bezwaar tegen alle vragen die een tegenstelling tussen Papoea's en Indonesiërs suggereerden. De Nederlanders mochten de vragen stellen die zij nodig achtten, maar de Indonesische leden schreven een eigen nota waarin 'de kwestie' werd teruggebracht tot een rechtsvraag. Nederland werd uitgedaagd te bewijzen dat het meer recht had op 'Irian' dan Indonesië.

Hoe ver de standpunten uiteenlagen, bleek uit de verschillende opvattingen over het begrip 'natie'. In Van Baals 'voorzetnota' werden antropologische en taalkundige argumenten aangevoerd tegen de stelling dat Papoea's Indonesiërs zijn. De Indonesische groep antwoordde dat 'het bekleden van de Indonesische nationaliteit door de Iriaanse bevolking niet afhangt van de antwoorden op antropologische vragen [maar] uitsluitend van de soevereiniteitsoverdracht. De RIS verleent de Indonesische nationaliteit ook aan mensen die antropologisch niet behoren tot de Indonesiërs in eigenlijke zin. Het bekleden van de Indonesische nationaliteit is een kwestie van Indonesische natievorming.' De hoorzittingen zouden in deze standpunten geen wijziging brengen.

De Indonesische commissieleden waren niet onder de indruk van wat Nederland anno 1950 aan resultaten kon laten zien van zijn bestuurswerk in Nieuw-Guinea. Zij verbonden aan het bezoek de conclusie 'dat de Nederlandse regering bijna niets heeft verricht ten behoeve van de vooruitgang der oorspronkelijke bevolking van West-Irian, zowel in geestelijke alsook materiële zin. Indien er [in dit opzicht] iets is verricht, is dit voor het grootste deel door de katholieke missie en de zending geschied en dan nog grotendeels voor de inwoners aan de kust.' Een bezoek aan de enige bestuurspost in het bergland, Enarotali aan de Wisselmeren, bracht de Indonesiërs niet op andere gedachten: 'De inwoners blijven naakt en in de primitieve en ouderwetse levensstaat. De aanwezigheid van de Nederlandse bestuurspost wordt als een niet te begrijpen feit gevoeld en wordt derhalve als van nul en generlei waarde beschouwd.'

Toch was de peiling van de stemming onder de Papoea's voor de Indonesiërs geen opbeurende ervaring. Volgens Vic de Bruijn moet het bij het bezoek aan Biak heftig zijn toegegaan. Muhammad Yamin zou zijn geschoffeerd door de *major* van Sorido, Johannis Korwa, die Yamin 'grof, in klare taal, aan het verstand bracht dat zijn volk absoluut niets te maken wilde heb-

ben met Indonesiërs, waaraan het sinds mensenheugenis alleen maar herinneringen had als slavenhandelaren en zeerovers'. Van Baal schrijft in zijn memoires: 'Bij de hearings hadden de Indonesiërs het niet prettig; alleen in Serui waren deze voor hen een succes.' De Papoea's betreurden nergens het vertrek van de vele Indonesische guru's en ambtenaren rond de tijd van de soevereiniteitsoverdracht. Buiten het eiland Japen wenste men overal voortzetting van het Nederlandse bestuur, waarvan men meer verwachtte dan van het Indonesische. Daarvan vreesden de Papoea's hernieuwde indonesianisering van alle kleine baantjes, zoals guru, politieagent en schrijver, waarvoor ze zichzelf bekwaam achtten.

Toch slaagden de Nederlanders er niet in hun pretentie dat zij beter in staat waren Nieuw-Guinea te ontwikkelen dan de Indonesiërs, ook met feiten te staven. Van Baal: 'Wat de behuizing [van de commissie] aangaat, was het overal armoe troef. Een enkele keer was dat zelfs het geval met het eten. In Merauke had men, toen wij daar kwamen, geen brood meer en zette men ons ter vervanging sago voor. Ook de outillage van het gouvernementsapparaat te Hollandia was niet [in ons voordeel]. Een gebouw voor de gouvernementssecretarie was nog niet gereed en de twee secretarissen zaten elk in een hoek van de grote zaal van het gouverneurshuis, dat de resident Van Eechoud had moeten ontruimen voor Van Waardenburg. Het was duidelijk dat de opbouw van het gouvernement Nederlands Nieuw-Guinea maar schoorvoetend op gang kwam. De Indonesische leden konden er desgewenst uit afleiden dat de Nederlanders het nog niet eens waren met zichzelf of zij dit gebied tot ontwikkeling wilden brengen.'

IJskast

De commissie bracht een verdeeld advies uit, ofwel twee rapporten met diametraal tegengestelde conclusies. Dit bood geen houvast voor de politieke onderhandelingen, die van 7 tot 27 december 1950 werden gevoerd in Den Haag. Zij liepen dan ook vast. Nederland deed compromisvoorstellen: een 'Nieuw-Guinea Raad' met evenveel Indonesische als Nederlandse leden en overdracht van de soevereiniteit aan de Nederlands-Indonesische Unie.* Die voorstellen veroorzaakten paniek onder geschoolde Papoea's als Markus

* Tijdens de Ronde Tafel Conferentie waren Nederland en Indonesië overeengekomen dat de beide landen op basis van gelijkheid, vrijheid en vrijwilligheid deel zou-

Kaisiepo, die opmerkte: 'Nederland fokt de Papoeakip op om hem vetgemest aan Indonesië te geven.' Indonesië wees beide compromissen echter van de hand en eiste 'onmiddellijke en onvoorwaardelijke overdracht van Nieuw-Guinea (Irian)'.*

Toenmalig minister-president Drees vertelde Ronald Gase dertig jaar later: 'Het was de Indonesische delegatie niet bij te brengen dat het door ons geboden compromis het best haalbare was, omdat we in Nederland te maken hadden met een coalitieregering waarbinnen de verschillende partijen elk moesten geven en nemen. Binnen die coalitie waren zelfs al mensen die het compromis, dat wij aanboden, te ver vonden gaan. Na het mislukken van de onderhandelingen bleek nog eens overduidelijk hoe verdeeld men was. Er was een stroming die nog wel verder wilde praten met Indonesië, maar met name in KVP- en VVD-kringen was dat eigenlijk niet langer bespreekbaar.'

In januari 1951 brak in Den Haag een kabinetscrisis uit over Nieuw-Guinea. De Tweede-kamerfractie van regeringspartij VVD steunde in haar geheel een motie van afkeuring van het regeringsbeleid tijdens de onderhandelingen met Indonesië. Minister van Buitenlandse Zaken D.U. Stikker diende daarop zijn ontslag in. Dit leidde op 24 januari 1951 tot het aftreden van het hele kabinet-Drees/Van Schaik. De breuk werd vervolgens gelijmd ten koste van een beleidslijn voor het gebied. Nieuw-Guinea werd opgeborgen in de politieke ijskast. Het volgende kabinet-Drees, dat dezelfde samenstelling had als het eerste, zei in de regeringsverklaring op 17 maart 1951: 'Voor het ogenblik kan geen weg worden aangegeven, langs welke dit geschil op voor partijen aannemelijke wijze kan worden opgelost. Onder deze omstandig-

den uitmaken van een Nederlands-Indonesische Unie. Indonesië aanvaardde de Nederlandse koningin als symbolisch hoofd van de Unie en Nederland erkende dat de Unie een samenwerkingsverband was en geen staatsrechtelijke paraplu. De Unie had geen bevoegdheden van betekenis.

* In het 'Indonesische hoofdbestanddeel' (3de stuk) van het Rapport van de commissie Nieuw-Guinea (Irian) wordt voor het eerst de naam 'West-Irian' gebezigd voor Westelijk Nieuw-Guinea. Op blz. 8 van het 3de stuk heet het: 'Dit woord [Irian] kan gesplitst worden in twee stamwoorden: in de taal van Biak-Numfoor heeft Irian de betekenis van warmland, omdat iri is land en an is warm [!]; in de taal van Serui betekent Irian geboorteland, omdat iri is zuil, mast en an is volk, zodat het geheel vertaald kan worden met "Zuil van het Volk", is vaderland. In de taal van Merauke betekent Irian "Volk dat hoog verheven is", aangezien an is volk en iri is opnemen, opheffen.'

heden kan geen kabinet anders doen dan een afwachtende houding aannemen en de ontwikkelingen op de voet volgen.'

'De kwestie' bleef een hypotheek leggen op 'het project', en dat kwam de eerste jaren dan ook niet van de grond. 'Ontwikkelingen op de voet volgen' is iets heel anders dan ontwikkelingen bevorderen. IJskast of niet, ter RTC had Nederland zich beroepen op artikel 73 van het Handvest van de Verenigde Naties. Dit artikel gaat over 'niet-zelfbesturende gebieden'* (kolonien) en Nederland was gehouden de hierin vastgelegde normen in zijn bestuurspraktijk na te leven. Als 'zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's' in 1949 alleen een verkoopargument was voor een dekoloniserende wereld, dan was die 'verkoop' geclausuleerd door artikel 73 van het Handvest. Door wanprestatie zou Nederland in de ogen van de internationale gemeenschap zijn bezitsrecht op Nieuw-Guinea verspelen.

Het begon niet best. De VN stelden ex artikel 73 de Commissie inzake Rapportage over Niet-zelfbesturende Gebieden in, die voortaan jaarlijks rapporten van de koloniale mogendheden over de door hen beheerde gebieden zou bespreken. Dat gezelschap begon zijn werkzaamheden op 18 augustus 1950 en Van Baal moest de Nederlandse delegatie adviseren. Een lastige klus, want, aldus de adviseur in zijn memoires, 'het door Nederland ingediende rapport over Nieuw-Guinea in 1949 was een in Den Haag inderhaast in elkaar geflanst staatsstuk, dat maar weinig gegevens bevatte, waarvan sommige fout. De in de Bewindsregeling Nederland Nieuw-Guinea (BNG) vastgelegde grondregels voor mensenrechten en bestuur werden als feiten gepresenteerd op een tijdstip waarop ze nog ten uitvoer moesten worden gelegd. Die men-

* Art. 73 luidt aldus: 'Members of the United Nations which have or assume responsibility for the administration of territories whose peoples have not yet attained a full measure of self-government recognize the principle that the interests of the inhabitants are paramount, and accept as a sacred trust the obligation to promote to the utmost, within the system of international peace and security established by the present Charter, the well-being of the inhabitants of these territories, and to this end:

a to ensure, with due respect for the peoples concerned, their political, economic, social, and educational advancement, their just treatment, and their protection against abuses;

b to develop self-government, to take due account of the political aspirations of the peoples, and to assist them in the progessive development of their free political institutions, according to the particular circumstances of each territory and its peoples and their varying stages of advancement.'

senrechten waren allerminst gegarandeerd in een gebied dat nog maar voor eenderde onder bestuur was gebracht. De als bestaand gepresenteerde Nieuw-Guinea Raad met 21 leden zou eerst tien jaar later – en dan in een andere vorm – bijeenkomen. Een ingewijde had het ons met dit rapport heel moeilijk kunnen maken, maar ingewijden waren er niet.'

'Dank u, Tuan'

Jan van Eechoud werd, ondanks vage toezeggingen die minister J.H. van Maarseveen van (destijds) Overzeese Gebiedsdelen hem in 1949 had gedaan, niet de eerste gouverneur van Nederlands Nieuw-Guinea en keerde verbitterd terug naar Hollandia. Hier werd hij directeur Binnenlandse Zaken en formeel tweede man onder Van Waardenburg. Dat ging niet goed. Op 20 februari 1950 schreef Van Eechoud in zijn dagboek: 'Op 15/2 heb ik mijn nota nr. 14 over bevoegdheidsverkaveling bij v. W. ingediend. Wat ik wil, is het in mijn handen houden van het gehele bevolkingsbeleid. V.W. leidt echter uit art. 121 BNG af, dat de residentsbevoegdheid nu moet komen te liggen bij de afd. chefs [residenten] en dat deze in rechtstreekse bevelsverhouding staan tot den Gouv. Als dat juist is, dan ben ik volkomen uitgerangeerd.' Op 11 maart hadden Van Eechoud en Van Waardenburg een ernstig onderhoud aan de borrel over verdeling van de bevoegdheden, dat ontaardde in een twistgesprek. Van Eechoud: 'Het is duidelijk dat hij mijn betoog dat ik NG ken en hij niet, maar humbug vindt.'

Dat vond Van Waardenburg niet; zijn gebrek aan kennis van het gebied zat hem juist dwars. Eind mei vroeg de gouverneur aan Van Baal, die met de paritaire commissie een bezoek aan Hollandia bracht, of hij ervoor voelde hoofd te worden van een in te stellen kantoor voor bevolkingszaken. Dat moest zowel een antropologisch en taalkundig onderzoeksinstituut als een advieslichaam voor het gouvernement worden. Van Baal: 'Eerst achteraf realiseerde ik mij waarom dat instituut voor mij aantrekkelijk gemaakt moest worden. Zowel Krijger, hoofdambtenaar voor Nieuw-Guineazaken op het ministerie [dat sinds november 1949 Uniezaken en Overzeese Rijksdelen, UOR, heette], als Van Waardenburg wilden Van Eechoud kwijt. Zij hadden behoefte aan een figuur die tegenover de buitenwacht gepresenteerd kon worden als Nieuw-Guineadeskundige in diens plaats.' Begin december pakte Van Eechoud zijn koffers en vertrok naar Nederland. Officieel ging hij met 'buitenlands verlof', maar in feite werd hij op wachtgeld gezet.

Onder Van Waardenburg werden de zeden van het oude Batavia opgelegd aan Nieuw-Guinea. Voor hij naar Nederland vertrok, had Van Eechoud geklaagd over de verambtelijking van het bestuur: 'De departementale sfeer begint reeds over het geheel te hangen. Dit wordt geen werken meer op fris enthousiasme en idealen, maar op salaris, pensioen, een goed huis en ontspanning.' Ook De Bruijn, die in augustus 1950 met studieverlof naar Nederland ging, constateerde een omslag: 'Voor de residentswoning in Kota Baru [later Hollandia-Binnen], door sommigen 'het gouverneurspaleis' genoemd, woei naast de Nederlandse driekleur een vlag met drie ballen ten teken van het gouverneurschap. Er werd zelfs door ambtenaren in de onmiddellijke omgeving van de gouverneur de spot mee gedreven. Bij een bezoek aan de gouverneur op diens kantoor was het dragen van jas-en-das verplicht. De bestuursambtenaren in het binnenland klaagden dat Hollandia hen tot kasklerken degradeerde en de invoering van een perfecte administratie (waarvoor geen boekhouders en telmachines aanwezig waren) hoger stelde dan contact met de Papoeabevolking, die verwaarloosd werd.'

De in 1930 geboren Biakker Arnold Mampioper volgde in de jaren 1949-1951 de bestuursopleiding in Hollandia, maar die had nog geen onderdak. Medio 1950 vroeg hij namens zijn medestudenten belet bij de gouverneur. Mampioper: 'Ik moest toen, net als iedereen die naar het paleis ging, een das om. Ik legde Van Waardenburg het probleem voor en hij beloofde dat hij binnen een half jaar iets zou hebben. Voorlopig moesten we maar onderdak zoeken bij de politieschool in Base G. "Dank u, Tuan," zei ik. Een halfjaar hoorden we niks en zaten wij, aspirant-bestuursambtenaren, tussen leerling-politiemannen, die werden opgeleid voor wachtlopen in de kampong. Ik toog weer naar het paleis. Van Waardenburg had nog steeds niks en belde Van Eechoud: "Jan, kan jij op korte termijn een geschikt onderkomen vinden voor de bestuursschool?" Van Eechoud suggereerde een verlaten barak van de hulppolitie in Kota Baru en zou werk maken van de verbouwing. Enkele maanden later – Van Eechoud was al weg – werd de nieuwe behuizing geopend. Bij die gelegenheid sprak ik een woordje, maar ik maakte een fout. Ik besloot met: "Leve de regering! Leve Irian!" Het gehoor verstrakte en klapte afgemeten. Alleen dominee Kijne hief de handen in applaus. Hij had al die Biakkers opgeleid tot onderwijzer en zag wel wat in die naam.'

Herman Wayoi van Japen bracht het eerste levensjaar van het Gouvernement Nieuw-Guinea door in de gevangenis. Hij had als leerling-bestuurs-

ambtenaar het politieke jaarverslag van de controleur in Serui, F.R.J. Eibrink Jansen, doorgespeeld aan zijn partij, de PKII van Silas Papare. Daarvoor kreeg hij na de soevereiniteitsoverdracht negen maanden cel op Biak. Eenmaal op vrije voeten schikte Wayoi zich in de nieuwe werkelijkheid en hij volgde een spoedcursus van het directoraat Financiën. Toen hij die met succes had doorlopen, werd hij beambte eerste klas bij de afdeling Middelen. In Hollandia ging hij de huizen af van Nederlandse ambtenaren om het inkomen van hun huispersoneel op te nemen.

Wayoi, ruim een halve eeuw later: 'Ik vond de opstelling van Nederland in 1949 heel onduidelijk. Kort voor de soevereiniteitsoverdracht weken veel Indo-Europeanen uit naar Nieuw-Guinea. Zij vroegen aan Nederland om daar voor hen een 'nieuw vaderland' te scheppen. Wij vreesden dat we zo opnieuw zouden worden gekoloniseerd. Eiste Nederland Nieuw-Guinea nu op voor ons Papoea's of voor de Indo's? Dat was niet duidelijk, Nederland schipperde. Daarom kozen wij in 1949 voor Indonesië: van hen verwachtten we de vrijheid. In 1950 stonden we plotseling alleen. Pro-Indonesische partijen werden ontbonden, kantoren werden gesloten en kaderleden opgepakt. Toen sloot ik me maar aan bij Nederland.'

Over gouverneur Van Waardenburg zegt Wayoi: 'Hij was een nogal stijve man, een echte ambtenaar. Wij van de PKII hadden hem al eens ontmoet toen hij nog hoog was in Batavia en een bezoek bracht aan de Residentie Nieuw-Guinea. In de jaren van Van Waardenburg wist Nederland nog niet wat het wilde met Nieuw-Guinea. Het dacht kennelijk: we kunnen nu wel geld steken in de opbouw, maar wat als het straks toch aan Indonesië komt? Dan gaat Soekarno met de voordelen strijken.'

Bevolkingszaken

De Bewindsregeling Nieuw-Guinea (BNG) was in november 1949 door Haagse ambtenaren in allerijl bijeengeschreven uit elementen van de Nederlands-Indische Staatsregeling en regeringsreglementen voor Suriname en de Nederlandse Antillen. De opstellers letten meer op de internationale verkoopbaarheid dan op het realiteitsgehalte van de erin vervatte voornemens. Een Nieuw-Guinea Raad zou nog twaalf jaar op zich laten wachten. De bevoegdheden die de BNG aan dit college toedacht, zouden voorshands berusten bij de Raad van Diensthoofden, het hoogste orgaan van de kolonie, onder voorzitterschap van de gouverneur.

Deze 'regering' bestond onder Van Waardenburg uit de directeuren van vier departementen: Binnenlands Bestuur en Justitie; Financiën; Technische en Economische Aangelegenheden; en Gezondheidszorg, Sociale en Culturele Aangelegenheden. Aan de raad waren de officier van justitie en de commandanten van land- en zeemacht toegevoegd als buitengewone leden. Dat alleen Financiën een eigen directeur had en zulke uiteenlopende gebieden als bestuur en rechtspraak, waterstaat, verkeer en economische opbouw, en sociale zaken, onderwijs en gezondheidszorg waren samengepakt in de drie overige portefeuilles, onderstreepte dat begrotingsbewaking vooropstond en dat op ontwikkelingsuitgaven zou worden beknibbeld.

'Bevolkingszaken' werden neergelegd bij het gelijknamige kantoor, tegelijk onderzoeksinstituut en adviesorgaan voor het gouvernement. Toen het eerste hoofd van dit kantoor, Van Baal, in februari 1951 in Hollandia aankwam, kreeg hij van Van Waardenburg te horen dat hij voorlopig ook werd belast met de leiding over de onderwijsdienst. Zijn eigen kantoor kreeg in de loop van 1951 en 1952 de beschikking over een plaatsvervangend hoofd en vijf onderzoekers, onder wie twee taalkundigen en twee antropologen.* Van Baal was ambtshalve ook voorzitter van de Raad voor Volksopvoeding, die geacht werd voorstellen te doen voor een onderwijsbeleid. Deze adviesraad was samengesteld uit vijf vertegenwoordigers van missie en zending en drie ambtenaren. De raad leidde in de periode-Van Baal een levendig bestaan en bestookte het gouvernement met plannen en adviezen, maar de meeste verdwenen in ambtelijke bureauladen.

Van Baal moest in 1951 en 1952 opnieuw de Nederlandse VN-delegatie bijstaan in haar jaarlijkse rapportage aan de Commissie voor Niet-zelfbesturende Gebieden. Zijn bijdrage aan deze lastige diplomatieke exercities werd in Den Haag en Hollandia meer op prijs gesteld dan zijn adviezen voor onderwijs en *community development*, die regelmatig als onbetaalbaar of onuitvoerbaar van tafel werden geschoven. Van Baal legde de verantwoorde-

* Plaatsvervangend hoofd werd de oud-bestuursambtenaar K.W. Galis, die Hollandia en achterland kreeg toegewezen als onderzoeksgebied. Veldonderzoekers waren de linguïst pater J.H.M.C. Boelaars MSC, die met financiële ondersteuning van het gouvernement onderzoek deed in Mapia; de antropoloog Jan Pouwer, die tot taak kreeg veldwerk te doen in Mimika; en, na een antropologiestudie in Leiden, Vic de Bruijn, kenner van de Wisselmeren en Biak. Later kwamen daar de antropoloog Lex van der Leeden en de linguïst Joop Anceaux bij.

lijkheid voor de stagnatie in Nieuw-Guinea bij het departement in Den Haag. 'Terwijl het naar buiten toe de ontwikkelingsgedachte uitdroeg – waarvoor ik dan weer een geschikte propagandist was – bond het de gouverneur aan soberheid en aan de verplichting bestuursuitbreiding "eerst daar te entameren waar de dichtheid van de bevolking en de economische mogelijkheden zulks motiveren". De zorg voor de Papoea diende meer als reclame dan als doel.'

Een prediker in het bergland

De zorg voor de Papoea lag aan het begin van de jaren vijftig bijna helemaal in handen van zending en missie. Praktisch het hele onderwijs in Nederlands Nieuw-Guinea werd door hen verzorgd. (In 1951 bedroeg het aantal leerlingen van gesubsidieerde zendings- en missiescholen 29 500, dat van openbare scholen 1300, een verhouding van 95:5.) Dat onderwijs bleef echter grotendeels beperkt tot de kustgebieden. Tijdens de bewindsperiode van Van Waardenburg waren er in het bergland alleen schooltjes aan de Wisselmeren en in naburige valleien. Missie en zending worstelden daar met eigen problemen. De hernieuwde kennismaking tussen Bergpapoea's aan de ene, en zending, missie en bestuur aan de andere kant liep voor betrokkenen niet helemaal naar wens.

In augustus 1950 keerde Zakheus Pakage, een Ekagi en gewezen lid van De Bruijns lijfgarde, terug naar de Wisselmeren. Hij was een zoon van Dodeiwode, een man die in zijn dorp aan het Tigimeer doorging voor een zonderling. Volgens de traditie had Ugatame, de schepper-god van de Ekagi, de mythische voorvader van de Pakage-clan opgedragen het volk te onderwijzen in zijn voorschriften. Anders dan andere Ekagi hield Dodeiwode zichzelf en zijn hut schoon, hij waste zijn voedsel voor hij het at en hij had geen belangstelling voor varkens en kaurischelpen. Dit afwijkende gedrag was ingegeven door een visioen waarin de schepper-god aan hem was verschenen. Die had hem opgedragen te leven in reinheid en armoede. Dodeiwode was niettemin een begenadigd landbouwer. In zijn tuinen groeide al wat hij plantte als kool, en zijn dorpsgenoten schreven dit toe aan bovennatuurlijke hulp. Hijzelf meende dat zijn gewassen het goed deden omdat hij zich hield aan de voorschriften van Ugatame: geen leugens, geen diefstal en geen overspel. In december 1935 was hij een der clanoudsten die de groep-Bijlmer ontmoetten. Dodeiwode was onder de indruk: deze *ogai* (mensen van buiten)

maakten geen ruzie, gebruikten geen geweld en leefden niet in vuil, zoals de Ekagi. Hij concludeerde dat deze lieden leefden volgens Ugatame's geboden en gaf zijn drie zonen opdracht de ogai te volgen. We zien hier, net als dertig jaar eerder op Biak, een vorm van religieuze identificatie.

Zakheus was ongeveer 23 jaar oud toen de Japanners opdoken aan de Wisselmeren. Hij sloot zich aan bij Oaktree, de inlichtingengroep van controleur Vic de Bruijn. Na veertien maanden rondtrekken werd hij in juli 1944 met de hele groep geëvacueerd naar Australië. In Brisbane werd Zakheus benaderd door de CAMA-zendeling Walter Post, die voor de oorlog aan de Wisselmeren had gewerkt. Van 1946 tot 1950 volgde Zakheus met drie medeleden van Oaktree een opleiding aan de bijbelschool van de CAMA in Makassar.

Terug aan de Wisselmeren ging Zakheus aan het werk als prediker. De CAMA had hem voorbestemd voor evangelisatiewerk onder de Moni, maar mensen uit Zakheus' dorp aan het Tigimeer hadden bij diens thuiskomst naar zijn wonderbaarlijke verhalen geluisterd en vroegen de zendelingen hem in hun midden te laten werken. Dit verzoek kon de CAMA niet inwilligen zonder overleg met de missie, want krachtens het herenakkoord van 1939 waren de dorpen rond het Tigimeer missiegebied. In de zomer van 1950 waren de missionarissen aan de Wisselmeren gewikkeld in een arbeidsconflict. De pastor van Enarotali vond dat de Keiese onderwijzers niet hard genoeg werkten. Zijzelf meenden dat ze al boven hun krachten presteerden en werden bijgevallen door hun collega's. In augustus stapten alle katholieke guru's aan de Wisselmeren op het vliegtuig naar Biak, zodat elf schooltjes onbemand achterbleven. Drie missionarissen gingen zelf lesgeven, maar de overige acht scholen moesten voorlopig worden gesloten.

De CAMA wist dat de missie problemen had en de zendelingen traden in overleg met de franciscanen over het verzoek uit Tigi om Zakheus daar te laten werken. Beide partijen gingen te rade bij hun superieuren en die lieten weten dat territoriale scheiding uit de tijd was. Toch maakten de missionarissen bezwaar tegen plaatsing van Zakheus in hun gebied en partijen kwamen overeen het in deze zaak niet eens te zijn. Na een evangelisatiereis naar Monigebied vestigde Zakheus zich eind 1950 in zijn dorp aan het Tigimeer. De missie concludeerde dat hij was uitgezonden door de CAMA, maar Benny Giay, Zakheus' biograaf, bestrijdt dit. De jonge predikant zou op eigen initiatief gehoor hebben gegeven aan het verzoek van zijn dorpsgenoten. Bovendien begon hij een heel eigen versie van het christendom te prediken.

De jonge Zakheus Pakage gaf blijk van een sterke zendingsdrang. Die putte hij niet alleen uit de lessen aan de bijbelschool in Makassar, maar ook uit die van zijn vader Dodeiwode en de goddelijke opdracht van zijn clan. In zijn prediking zocht hij aansluiting bij de inheemse theologie van de Ekagi. Die aanknopingspunten waren er. De Ekagi meenden dat God al lang voor de komst van het christendom aanwezig was in het merengebied, als de schepper-god Ugatame. De bijbelse boodschap werd geassocieerd met de Touye Mana, letterlijk de 'oude leer', vrij te vertalen als de religieuze voorschriften en taboes die, indien nageleefd, leiden tot welstand. De voorouders beschikten over deze inzichten, maar deze waren verloren gegaan. De religieuze beweging die Zakheus op gang bracht, zag in de bijbel de gedrukte vorm van de Touye Mana en beriep zich daarbij op de tien geboden.

Jezus, als de Messias of heilbrenger, werd geassocieerd met de mythische held Koyeidaba. Die was arm en ondervoed, maar kon op wonderbare wijze voedsel voortbrengen door over zijn lichaam te wrijven. Hij werd uit jaloezie gedood, maar zal – volgens zijn laatste woorden – na zeven of acht generaties wederkomen. Koyeidaba's zuster, Nooku, had na de moord op haar broeder de Touye Mana meegenomen en was verdwenen naar het zuiden (de kust). Zakheus leerde dat de bron van alle kwaad en de reden voor de teloorgang van de Touye Mana was gelegen in hebzucht, belichaamd in de door de Ekagi felbegeerde *mege* (kaurischelpen). 'Gooi al je mege weg,' luidde Zakheus' instructie, 'verkoop nooit iets om mege te verwerven.' De mythische stamvader van de Pakage had al zijn schelpen weggedaan voordat hij naar het Tigimeer kwam.

Zakheus' leer werd door zijn volgelingen beschouwd als de terugkeer van de Touye Mana en hijzelf werd gezien als een Messiasfiguur. Dit was een punt van wrijving met Zakheus' religieuze mentors, de evangelisten van de CAMA. Zijn leerlingen kwamen niet meer naar de kerk en luisterden niet meer naar de zendelingen, want naleving van Zakheus' voorschriften zou volstaan om 'het heil' te bereiken. Van dat heil hadden de Ekagi uiteenlopende voorstellingen: een overvloed aan voedsel, genezing van ziekten, herstel van de verbroken relatie met de geestenwereld, vrijheid van hekserij en knellende banden in het algemeen, herstel van de verloren tuin en de zoete aardappel des levens.*

* Zie voor een uitvoerige behandeling van Zakheus' leer en het spirituele universum van de Ekagi Benny Giay, *Zakheus Pakage and his Communities*, VU University Press, Amsterdam, 1995.

Zakheus' preken trokken duizenden mensen en leidden tot massale 'bekeringen'. Daarbij werden oude fetisjen en amuletten in een emotionele sfeer verbrand. Hij leerde dat allen die zijn programma aanvaardden en in de eigen gemeenschap tegenwerking ondervonden, hun clan- en dorpsbanden moesten verbreken en zich moesten vestigen in nieuwe dorpen, waar zij zijn voorschriften ongestoord konden naleven. Deze dorpen moesten goed schoongehouden worden en worden omheind. Er moesten toiletten worden aangelegd en overal dienden bloemen geplant. Varkens en kippen mochten niet vrij rondlopen in het dorp; varkens werden ondergebracht in speciale stallen buiten de omheining. De Ekagi plegen hun varkens te houden onder de vloer van hun huis. Leden van de nieuwe dorpsgemeenschap moesten zich dagelijks wassen en wie kleren had, moest die dragen. Men moest samenwerken bij de aanleg van tuinen, de bouw van kano's en huizen en de aanleg en het onderhoud van straten. Door koffie en andere marktgewassen te planten en rotan manden, hoeden en stoelen te vlechten konden zij geld krijgen van de ogai voor voorzieningen die betaald moesten worden. Zakheus' programma is te beschouwen als *community development* met een messiaanse inslag. De 'congregaties' vormden de kern van het nieuwe volk Gods. Zij zouden zich uitbreiden, op den duur alle Ekagi en uiteindelijk de hele wereld omvatten. Dan zou het heil de overhand krijgen en zou God terugkeren.

Zakheus maakte met zijn successen onverzoenlijke vijanden. De Moteclan en zijn leider, de oude Weakebo, vreesden dat deze telg van de Pakage, hun oude rivalen, hen zou overvleugelen. De missie wantrouwde hem als een vooruitgeschoven post van de CAMA. Het plaatselijk bestuur zag in hem vooral een onruststoker. En uiteindelijk keerde ook zijn eigen zendingsgenootschap zich tegen hem. Na een golf van verdachtmakingen en ettelijke arrestaties werd Zakheus Pakage in maart 1952 krankzinnig verklaard en geëxcommuniceerd door zijn CAMA-broeders. Een maand later werd hij opgesloten in het gesticht van Hollandia-Binnen.

Ugunduni

De bestuurspost Enarotali en de zendings- en missieschooltjes aan de Wisselmeren vormden de eerste permanente contactpunten tussen de ogai of 'Surabaya-mensen' (niet-Bergpapoea's) en de volken van het bergland. Die eerste contacten gingen gepaard met misverstanden en aanvaringen,

maar ze werden allengs intensiever en de invloedssfeer van deze westerse voorpost werd geleidelijk groter. Bestuur, zending en missie waagden zich vanuit Enarotali dieper in het bergland en de post trok ook nieuwsgierige bezoekers uit nog nimmer door westerlingen bezochte bergdorpen. Beide partijen stuurden verkenners uit naar het gebied van de ander en de aldus gelegde contacten openden nieuwe deuren, vooral in bewoonde valleien ten oosten van de Wisselmeren en – uiteindelijk – de Baliemvallei.

In de eerste helft van de twintigste eeuw waren de expedities van Lorentz, Wollaston, Franssen Herderschee en Colijn jr. rond het met eeuwige sneeuw bedekte Carstenszgebergte in aanraking gekomen met daar levende bergvolken, maar die contacten waren vluchtig. Na enkele weken waren zij weer vertrokken en zo bleven de door hen bezochte gemeenschappen achter met onuitwisbare indrukken, onoplosbare raadsels en – soms hooggespannen – verwachtingen. Bergpapoea's waren vanouds reislustig. Zij legden te voet grote afstanden af, onder meer om kaurischelpen, zout en bruiden te verwerven. In het lange, oost-west lopende dal van de Kemabu, dat de noordelijke rug van het Centrale Bergland scheidt van de eigenlijke centrale keten, waarin de Carstensztoppen de hoogste zijn, bevinden zich zoutbronnen. Door dat zeer gewilde artikel en door zijn ligging vormt het Kemabudal vanouds een hoofdader van het berglandverkeer. Vanuit dit dal is het maar enkele dagen lopen naar het Paniaimeer en de 'zoutreizen' werden steeds vaker benut voor uitstapjes naar Enarotali.

J.D. Veurman, die als landbouwkundig ambtenaar was verbonden aan de bestuurspost Enarotali, schreef in 1951: 'Er komen hier geregeld mensen van dagen ver om eens te kijken wat die Surabaya-mensen toch doen.' Opmerkelijk actief in dit verkenningswerk was een bergvolk dat de dalen rond de Carstenszpieken bewoonde en dat door zijn westerburen, de Moni, Ugunduni werd genoemd. B.O. van Nunen, een kenner van de Monitaal, schrijft dat Ugunduni zoveel betekent als 'mensen uit het land van de rode aarde'. In het westelijke Monidorp Kugapa kwamen regelmatig Ugunduni handel drijven. Zij brachten rode aarde mee die door de Moni van Kugapa werd gewaardeerd als lichaamsversiering. De Bruijn gebruikte tijdens zijn verkenningstochten in 1939 en 1941 Ugunduni-gidsen. Hij en zijn naoorlogse opvolgers in Enarotali namen die naam over.

Veurman: 'In juni 1950 kwamen er opnieuw Ugunduni naar Enarotali, deze keer geen twee of drie, maar tientallen en zelfs vrouwen. Met behulp

van Moni-tolken [de Moni onderhouden vanouds vriendschappelijke betrekkingen met de Ugunduni en onderlinge huwelijken komen regelmatig voor] kwamen we te weten dat zij uit verschillende streken afkomstig waren. Een groep kwam uit de vallei waar dr. Colijn met zijn groep doorgetrokken was. De mensen wisten nog te vertellen van de "droppings" en er was zelfs een man die indertijd [met Colijn c.s.] was meegegaan naar de kust tot in Babo [destijds een station van de NNGPM]. Men herkende foto's uit het boek van Colijn.' Deze groepen nodigden bestuur, zending en missie uit om mee te gaan naar hun dorpen. Een van deze Ugunduni heette Menonal Beanal. Hij was een clanoudste en sterke man uit de Tsingavallei bezuiden de Carstensztoppen en drong het meest aan op een bezoek. Menonal zei: 'Ga nu maar mee, dan kun je het zelf zien.'

Controleur J.P. Meijer Ranneft had er wel oren naar, maar hij verwachtte bezoek van de resident en stuurde in zijn plaats Veurman op verkenning. Hij en de CAMA-zendeling E.H. Mickelson trokken van 26 juni tot 4 augustus 1950 oostwaarts door het Kemabudal naar het brongebied van deze rivier, over een onbewoonde vlakte benoorden de Carstensztoppen en vervolgens zuidwaarts, via de ijzig koude Kabataitegapas de hoofdketen van het Centrale Bergland over. Op 12 juli kwamen zij aan in het eerste Ugundunidorp, in het dal van de Oëya. Op de terugreis via Kugapa naar Enarotali volgden zij de zuidflank van het Carstenszgebergte, waarbij zij de bovenlopen van de vele zuidwaarts stromende riviertjes, waaronder de Tsinga, moesten oversteken. Veurman en Mickelson rondden te voet de centrale keten en maakten nader kennis met het volk dat zich niet Ugunduni, maar Amungme – 'eerste' of 'echte mensen' – noemt.

Ugunduni/Amungme bleven periodiek bezoeken brengen aan de Moninederzetting Kugapa en de Wisselmeren en kwamen zo in aanraking met missie en zending. Begin 1951 nam de franciscaanse pastor A. van Leeuwen vier jongens uit Kugapa mee naar Fakfak om hen er op te leiden tot dorpsonderwijzer. Dit leidde tot een aanvaring met het bestuur in Enarotali, dat deze verhuizing gezien de in het bergland onbekende, maar aan de kust endemische malaria 'onverantwoord' vond. De missie wilde vaart zetten achter de kadervorming en nam deze kritiek voor lief. Twee van de vier door de missie geadopteerde jongens waren Moni; de andere twee waren Amungme uit de Tsingavallei die op bezoek waren in Kugapa. Een van de twee Amungme-jongens stierf in Fakfak aan een longziekte. De tweede, een neefje van

Menonal Beanal, bracht het tot onderwijzer, pastoraal werker en politicus. Zijn naam: Thomas (Tom) Beanal.

Naar de Baliem

Eind 1951 ging controleur Meijer Ranneft zelf op expeditie, met als einddoel de Grote Vallei van de Baliem. Deze dichtbevolkte en intensief gecultiveerde vlakte van 60 bij 25 kilometer, midden in het bergland, was in juni 1938 vanuit de lucht ontdekt door de Archbold-expeditie, maar was sindsdien nooit bezocht en bleef onbestuurd en ongemissioneerd gebied. De controleur werd vergezeld door de CAMA-zendeling G.W. Rose, inspecteur van politie D.F. van der Pant en F. Titaleluw, een Molukse CAMA-guru. In 78 dagen – van 22 december 1951 tot 9 maart 1952 – liepen zij van Enarotali langs een noordelijk, op enkele plaatsen 4000 meter hoog traject door de nooit eerder door westerlingen bezochte Ilagavallei naar de Baliem. Daarna deden zij het Habbemameer aan en ze keerden terug langs vrijwel dezelfde route. Het gezelschap wierp een blik op de Baliemvallei, maar betrad deze niet. Gouverneur Van Waardenburg had geen toestemming gegeven de Grote Vallei in te trekken. Met een groep van deze samenstelling zou, volgens de brief van de gouverneur, 'de zending door het bestuur in de vallei zijn gebracht, hetgeen een precedent zou scheppen'.

Oscar Cremers, de apostolisch prefect van Hollandia, was nogal geprikkeld door de nauwe samenwerking tussen bestuur en CAMA en stuurde de franciscaanse pastores A. Blokdijk en Ph. Tetteroo vanuit het noorden (Waris) naar de Baliem. De tocht mislukte bij gebrek aan voldoende voorbereiding en – volgens ingewijden – omdat de beide paters weinig heil zagen in deze spoedmissie. Op 4 augustus 1952 trok de franciscaan C.G. (Misael) Kammerer, sinds 1949 pastor in Kugapa, richting Baliem. Kammerer had in 1951, enkele maanden na Veurman en Mickelson, zijn eerste grote 'tournee' gemaakt naar het Tsingadal en daar enkele Amungme-dorpen bezocht. De pater bleek een taaie woudloper en de missie zag in hem dan ook een veelbelovend afgezant naar nog niet gemissioneerd gebied.

Kammerer nam op zijn reis naar de Baliem de hoofdweg naar het oosten, door het Kemabudal, en trok vervolgens de waterscheiding over naar de Ilagavallei. Dit dal wordt bewoond door twee volken: de Amungme (een noordelijke tak, die zich hier Damal noemt) en de Dani. Volgens missionaris-antropoloog Van Nunen, die een studie maakte van stamnamen, bete-

kent 'Da-ni' in het Moni 'mensen in de verte'. De Dani zijn een robuust, ondernemend bergvolk, dat uitblinkt in tuinbouw, handel en oorlog voeren. Meijer Ranneft schreef in het verslag van zijn reis naar de Baliem: 'De Dani uit de Ilaga vormen in de zouthandel voor de bevolkingsgroepen ten oosten van de Kemandoga [Kemabuvallei] de belangrijkste schakel. Zij bereiden het zout aan de bron, maken er broden van en verhandelen die naar het oosten tegen alle mogelijke producten, maar voornamelijk tegen schelpen en varkens.' De meeste Dani wonen in de Baliemvallei, maar in de loop der eeuwen is hun woongebied en invloedssfeer uitgebreid naar het westen en bewonen zij vooruitgeschoven buurtschappen tot halverwege het Kemabudal, midden in Monigebied. Deze Dani-enclaves, die zich van de andere bergdorpen onderscheiden door de kenmerkende ronde huizen met kegelvormig grasdak (*honai*), zijn tussenstations voor de zouthandel.

De Dani in de Ilagavallei ontvingen Kammerer vriendelijk, maar probeerden hem doorreizen naar de Baliem uit het hoofd te praten. Mogelijk zagen zij in zijn Ekagidragers een bedreiging voor hun oostelijke zoutmonopolie. De Ekagi plegen het Kemabuzout alleen naar het westen te verhandelen. Een andere mogelijkheid is dat deze westelijke Dani van hun volksgenoten in de Baliem niet het verwijt wilden krijgen dat zij hun vreemdelingen op het dak hadden gestuurd. Hun pleiten mocht niet baten, Kammerer wilde verder reizen. Bij het Danidorp Nogolobak werden de pater en zijn dragers staande gehouden door een groepje gewapende mannen, dat hen verbood nog één stap verder te gaan. Kammerer in zijn dagboek: 'Dit is gevaarlijk, want tijdens de tournee van Meijer Ranneft is er hier iemand doodgeschoten door de Dani en sindsdien is het er oorlog. Mijn dragers durven niet verder en wij gaan terug.' Het gezelschap rustte enkele dagen in het Danidorp Lakila om voedsel te kopen en aanvaardde de terugreis.

Op 28 augustus, kort na het vertrek uit Lakila, deed zich een incident voor. Kammerer: 'Plotseling komt er een roodbeschilderde Dani het bos uitrennen en schreeuwt: "Ga weg! Ga weg!" Daarbij maakt hij gebaren die ons vertellen: "Er komt een grote groep Dani aan met speren en pijl en boog, en die zullen jullie vermoorden." Enige dragers rennen weg zonder blik, de anderen met hun blik.' Kammerer bleef alleen achter, maar werd geen haar gekrenkt. De Dani hadden hun oog laten vallen op zijn voorraden en daarom de dragers bang gemaakt. Kammerer bivakkeerde een maand in een Danikampong in de Ilagavallei. Zijn Ekagidragers arriveerden begin september

in Enarotali, waar zij vertelden dat de pater in de Ilaga door Dani was vermoord, een gruwelverhaal dat hun eigen vlucht moest rechtvaardigen. Er werd een rouwmis opgedragen en in Nederland verschenen overlijdensadvertenties. Toen de doodgewaande priester op 30 oktober gezond en wel terugkeerde in Enarotali, werd hij in een versierde stoel rondgedragen, onder geweersalvo's van de politie. Misael Kammerer zou nog vele voettochten maken, naar Amungmedorpen bezuiden de Carstensz, naar de Ilaga en, in maart 1954, naar de rand van de Grote Vallei. Aan de omzwervingen van de pater wijdde Jan van Eechoud zijn boek *Woudloper Gods* (1954).

Uit de ijskast

In weerwil van dit verkenningswerk, de inspanningen van zending en missie en het door Bevolkingszaken aangevangen onderzoek, was de bewindsperiode van Van Waardenburg vanuit ontwikkelingsoogpunt bezien een valse start. Rond de jaarwisseling 1951-1952 maakte Van Baal een reis langs enkele bestuursposten. Een stemmingsbeeld: 'Overal waar ik kwam, werd ik van mijn werk gehaald om aan te horen wat men tegen Hollandia had, niet om wat het deed, maar om wat het niet deed. Aan het einde van de rit hadden wij wat moeite Merauke binnen te lopen. De buitenboei die het vaarwater aangeeft, was weggeslagen en gezonken, en niemand had de moeite genomen die te vervangen. De verwaarlozing die eruit sprak, was tekenend. De stemming in Merauke was beneden nul. De resident klaagde dat hij niet één bootje meer had dat voer en dat zijn beste controleur had aangekondigd na zijn naderende verlof niet terug te keren. Overal ontmoette ik ontevreden en ontmoedigde mensen, die wel iets gewild zouden hebben maar bij gebrek aan middelen en normale zekerheden alle initiatief om iets voor de bevolking te doen hadden opgegeven.' Den Haag had Van Waardenburg in de tang en hij was te veel ambtenaar om zich daarover te beklagen.

In juni 1952 ging Nederland naar de stembus en op 1 september trad een nieuw kabinet-Drees aan, dat steunde op een brede basis van KVP, ARP, CHU en PvdA. In de regeringsverklaring werd een andere toon aangeslagen dan tevoren. De soevereiniteit over Nieuw-Guinea, zo heette het, berustte de jure en de facto bij Nederland en de status ervan zou in contacten met Indonesië niet langer onderwerp van gesprek zijn. In het kamerdebat over de begroting voor Nieuw-Guinea – het eerste – kwam veel kritiek op het half-

slachtige beleid. Het parlement wilde een 'opbouwplan'. Van Baal, die door de Anti-Revolutionaire Partij op een verkiesbare plaats was gezet en op 14 oktober de eed aflegde, toonde zich hoopvol 'dat Nieuw-Guinea nu uit de ijskast komt en de ontwikkeling van dit gebied werkelijk ter hand wordt genomen'. De regering kwam al spoedig tot de slotsom dat de al te brave Van Waardenburg weg moest. Begin december 1952 werd hij naar Nederland geroepen, en hijzelf wist waarom. Op 29 december vroeg hij ontslag uit de dienst per 1 april 1953 'om plaats te maken voor een jongere kracht'. De gouverneur had Nieuw-Guinea conform zijn instructies op de waakvlam laten sudderen en toen Den Haag de pit hoger draaide, wist hij dat zijn rol was uitgespeeld.

Het kostte het kabinet enkele maanden om een opvolger te benoemen en in het geruchtencircuit circuleerden verschillende namen, waaronder die van de katholiek C.J.G. Becht, een gewezen assistent-resident en op dat moment burgemeester van Kerkrade, J.M. Ravesloot, de CHU-burgemeester van Almelo, en oud-controleur van Merauke en gewezen hoofd van het Kantoor voor Bevolkingszaken in Hollandia Jan van Baal. De ARP-fractie verzette zich tegen benoeming van zijn jongste aanwinst, maar een belangrijke partijgenoot, de minister van Overzeese Rijksdelen en Uniezaken W.J.A. Kernkamp, wenste voor het evenwicht tussen 'de West' en 'de Oost' geen katholiek, achtte Ravesloot te onervaren en zette de ervaren protestant Van Baal boven aan de lijst. De kandidaat en de partij zwichtten. Op 25 februari werd Van Baal benoemd tot gouverneur van Nederlands Nieuw-Guinea met ingang van 1 april 1953. Deze deskundige bij uitstek, die stevige kritiek had geuit op de ijskastpolitiek, mocht bewijzen dat er onder een royaler begrotingsregime betere resultaten konden worden geboekt.

Handen

De nieuwe man had niet alleen zijn kwaliteiten, maar ook het tij mee. Zowel 'de politiek' als 'het apparaat' van Overzeese Rijksdelen (Minvor)* was gewonnen voor behoud en ontwikkeling van Nieuw-Guinea. Dit project moest

* Uniezaken en Overzeese Rijksdelen (UOR) was in juni 1952 geliquideerd. De verantwoordelijkheid voor het Indonesiëbeleid kwam voortaan toe aan Buitenlandse Zaken. Alleen de aangelegenheden van Nieuw-Guinea en de koloniën in de West werden voortaan behartigd door het mini-departement Overzeese Rijksdelen (Minvor).

nu eindelijk worden aangevat, want er viel heel wat in te halen. Daarbij moest zowel de Nederlandse belastingbetaler als de internationale gemeenschap worden bediend. De in de aanloopjaren onvermijdelijk stijgende rijksbijdrage aan de begroting van de kolonie moest zo snel mogelijk worden goedgemaakt door renderend particulier initiatief. Daarnaast moest bij de uitvoering van het project strikt de hand worden gehouden aan de VN-normen voor koloniaal beheer. Beide bekommernissen leidden tot meer aandacht voor onderwijs aan de Papoea's. Particuliere investeerders moesten worden aangetrokken door goedkope, ten minste elementair geschoolde arbeid. Aangezien uit Indonesië geen werkkrachten meer konden worden aangetrokken, moesten die worden geworven in de dorpen van Nieuw-Guinea. Vermindering van belastingen en invoerrechten moest ertoe bijdragen dat de arbeidskosten laag bleven. Aanvullend personeel werd gezocht in de kring van Indo-Europeanen in Nederland, want de steuntrekkende aanhangers van de stamlandgedachte die vanuit Indonesië naar Nieuw-Guinea waren getrokken, drukten maar op de koloniale begroting.

De 'projectontwikkelaars' op de achtergrond waren B. Krijger, directeur van de afdeling Nieuw-Guinea van Minvor, en zijn tweede man, A.M. Kottier. Na zijn benoeming tot gouverneur maakte Van Baal kennis met dit duo. Hij zag in hen 'ouderwetse koloniale liberalen' die een teloorgang van Nederland als koloniale macht in het Verre Oosten onaanvaardbaar vonden en die zich hadden voorgenomen van deze laatste kolonie in de Oost economisch iets te maken. Van Baal: 'Het was duidelijk wat zij, officieel namens de minister, van de nieuwe gouverneur verwachtten: een op economische groei gerichte bevolkingspolitiek, de planmatige opbouw van een efficiënte overheidsorganisatie, uitbreiding van bestuurd gebied en de schepping van een redelijk gunstig economisch klimaat voor investeerders.' Hoewel Van Baal minister Kernkamp niet wist over te halen tot een snelle herziening van de Bewindsregeling Nieuw-Guinea – ingrepen in het staatsrecht vereisten in diens ogen brede, en dus trage, consultatie – onderschreef de minister zijn interpretatie van de BNG: de inzichten van de gouverneur dienden voorrang te hebben op die van de diensthoofden, die van hem instructies zouden krijgen. Daar kon de gouverneur in spe mee uit de voeten.

Het eerste dat Van Baal deed, was het protocol aanpassen. Hij wenste alleen bij bijzondere gelegenheden te worden aangesproken met 'excellentie' en anders met 'gouverneur'. De vaak bespotte gouverneursvlag met de drie

ballen boven de ambtswoning in Kota Baru verdween; alleen de nationale driekleur bleef. Op 7 mei 1953 vergaderde de gouverneur voor het eerst met de Raad van Diensthoofden over de begrotingen voor 1953 en 1954 en de opstelling van een meerjarenplan. Van Baal presenteerde bij deze gelegenheid een concept-werkplan, waarin hij inventariseerde wat er zoal kwam kijken bij bestuursuitbreiding naar het binnenland. Om maar wat te noemen: een veel ruimere personeelsbezetting voor de centrale en plaatselijke diensten en betere verbindingen door de lucht en over zee. Er moest snel werk worden gemaakt van de infrastructuur – havens, vliegvelden – en voordat extra personeel uit Nederland kon worden aangetrokken, moesten tientallen woningen worden gebouwd. Daarnaast was er behoefte aan nieuwe ziekenhuizen, scholen, kantoren, energiecentrales en havenfaciliteiten. Daarvoor waren stedelijke bestemmingsplannen en aannemers nodig.

In de inleiding tot zijn *Werkplan 1954-1956* veroorloofde gouverneur Van Baal zich deze dichterlijke vrijheid: 'In en voor de baai van Kokas liggen vele kleine, rotsige eilanden. Op enkele daarvan ontwaart men, onderlangs varende, hoog boven zich een aantal primitieve rotstekeningen, van welke niemand weet wie ze daar aanbracht.* Het merendeel dier tekeningen bestaat uit afdrukken van mensenhanden. Losse, machteloze handen, die niets vasthouden en slechts als door toeval niet afgleden van de naakte rots. Handen die Nieuw-Guinea lieten wat het was: land waarop de mens zijn hand niet gezet heeft. Daar ligt de opgave, die Nieuw-Guinea stelt: de hand van de mens op dit land te drukken, die hand daar zo in te slaan, dat zij houvast vindt om het aan te grijpen en om te vormen tot een land, waarin de mens kan leven.'

Gouverneur-bouwmeester

Aan de orde was op 7 mei ook de vraag of Hollandia hoofdstad en overslaghaven moest blijven, waarbij werd meegewogen dat de Amerikanen er in 1944 de best geoutilleerde haven van Nieuw-Guinea hadden aangelegd. Tegen Hollandia pleitte zijn excentrische ligging. Omdat de goederenaanvoer over zee bijna geheel uit het westen kwam, was Sorong de meest aangewezen transitohaven, want dat stadje ligt bijna even veel vaaruren van Hollandia als van Merauke. Sorong was evenwel kwetsbaar voor verrassingsaanval-

* Zie voor een beschrijving van deze tekeningen de proloog.

len vanuit Indonesische wateren. Als overslaghaven koos de raad daarom Manokwari aan de Geelvinkbaai, vóór de oorlog de hoofdplaats van Nieuw-Guinea, maar tijdens de oorlog geheel in de as gelegd. Hier zou een scheepswerf met dwarshelling worden gebouwd. Ir. C. van Konijnenburg, oud-directeur van de werf in Tanjung Priok, was bereid dit project voor zijn rekening te nemen.

Hollandia ontruimen betekende verspilling van wat daar al voorhanden was. Een bestuurscentrum was eerder aangewezen op lucht- dan op zeeverbindingen en door de lucht was het verschil in reistijd tussen Manokwari en Hollandia hooguit twee uur. Hollandia lag tegen de grens met Australisch gebied en dus op veilige afstand van de Indonesische buren. Ten slotte zou de concentratie van overslag en bestuur in Manokwari een buitensporige bouwinspanning vergen, met alle verstoppingen van dien. De knoop werd doorgehakt: Hollandia bleef de hoofdstad van Nieuw-Guinea en is dat, na twee naamsveranderingen, tot de dag van vandaag.

Van Baal legde met zijn kennis van de Papoeaculturen de grondslag voor een wetenschappelijk gefundeerde bevolkingspolitiek. Toch zou deze antropoloog in Nieuw-Guinea vooral in de herinnering blijven als gouverneur-bouwmeester. Onder zijn vijfjarige bewind werd, na ruim een halve eeuw koloniaal bestuur, een begin gemaakt met de aanleg van een sociale en economische infrastructuur en met de opbouw van een volwaardig administratief apparaat. Bruin kon dat trekken, want anders dan zijn voorganger zag Van Baal de bedragen die hij meende nodig te hebben door Den Haag gevoteerd. De totale begroting steeg van 82 miljoen gulden in 1952 naar 106,5 miljoen in 1954. De rijksbijdrage, de grondslag van de koloniale economie, steeg in een jaar tijd van 39,5 miljoen (1953) naar 57,5 miljoen (1954), een toename van 45 procent.

Vic de Bruijn, die Van Baal was opgevolgd als hoofd van het Kantoor voor Bevolkingszaken, had respect voor het intellect en de allure van zijn baas, maar kon niet verhelen dat hij Van Eechoud miste. In zijn memoires schreef de 'Jungle Pimpernel' deze zure zinnen over Van Baals eerste 'openbare werk': 'Binnen enkele maanden na zijn ambtsaanvaarding kwam de eerste parlementaire missie uit Nederland. Ter gelegenheid daarvan werd de stoffige zandweg naar het vliegveld bij het Sentanimeer, waar de missie zou arriveren, geasfalteerd om een zo goed mogelijke indruk te maken. Dat was een verschil met Van Eechoud, die zich van buitenstaanders niets aantrok en als

die kwamen tot ons zei: "Laat hun maar precies zien wat een rotzooi het is en hoe moeilijk we het hebben." Men werkte dag en nacht om het karwei op tijd te klaren. Het ging ook nogal slordig toe. In plaats van het wegoppervlak eerst te egaliseren, asfalteerde men – om op tijd klaar te zijn – de oneffenheden zonder meer, zodat het wegdek even hobbelig bleef als tevoren. Maar de weg naar Sentani was geasfalteerd.'

Ongenood bezoek

Van Baal werkte ijverig aan zijn *Werkplan 1954-1956*, maar die plannenmakerij werd regelmatig onderbroken door gebeurlijkheden. Zo werd hij tot in Hollandia achtervolgd door een netelig probleem waarmee hij al had geworsteld als kamerlid voor de Anti-Revolutionaire Partij, te weten de liquidering van de Republiek der Zuid-Molukken (RMS).

Op 17 augustus 1950, nog geen jaar nadat Nederland de soevereiniteit had overgedragen aan de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië (RIS), proclameerde Jakarta de eenheidsstaat Republik Indonesia (RI) en werd de deelstaat Oost-Indonesië, waaronder de Molukken, opgeheven. Voormalige Molukse KNIL-officieren als Julius Tahya en Joost Muskita gingen over naar het nationalistische leger (TNI). Veel onderofficieren en soldaten, beïnvloed door de Nederlandse propaganda tegen de Republiek, konden die stap niet maken, ook al omdat Jakarta aarzelde hun een plaats in het vooruitzicht te stellen binnen de TNI. Op 25 april 1950 werd in Ambon-Stad de RMS uitgeroepen door mr. dr. Chris Soumokil, J.H. Manuhutu en ir. J.A. Manusama. De proclamatie, een wanhoopsdaad van KNIL-militairen, vond weerklank bij de christelijke helft van de Ambonese bevolking, die van de Republiek javanisering en islamisering vreesde. Indonesische nationalisten beschouwden deze proclamatie als een door Nederland geïnspireerde daad van hoogverraad en de RMS werd onder de voet gelopen door een Indonesische legereenheid onder bevel van een Molukse officier: de Ambonees Joost Muskita. De getrainde oud-KNIL-militairen van de RMS brachten de TNI zware verliezen toe, maar het mocht niet baten. De resten van het RMS-legertje weken uit naar het eiland Seram, waar ze nog enige jaren een kleinschalige guerrilla voerden.

Als kamerlid had Van Baal het moeilijk gehad met deze kwestie, want enkele fractiegenoten, onder wie oud-premier prof. dr. Pieter Sjoerds Gerbrandy, onderschreven de aanspraken van de RMS. Van Baal zelf betwijfelde

of de afscheiding wel zo massaal gesteund was door de Zuid-Molukkers, maar had rekening te houden met deze gevoelens. Dus verklaarde hij namens zijn fractie dat 'aan de Ambonnezen hier te lande, zowel als aan ons, de macht, de middelen en ook de bevoegdheid ontbreken om deze republiek der Zuid-Molukken recht te verschaffen'.

In 1953 vluchtten vijf Zuid-Molukse verzetsmensen onder leiding van ir. Manusama van Seram naar Nederlands Nieuw-Guinea. Daar hielden zij zich niet aan hun bij binnenkomst gedane belofte om geen politiek te bedrijven. Ze werden wegens overtreding van de immigratiewet opgepakt en in hechtenis gehouden in de politiekazerne van Hollandia. Kamerlid Van Baal vond hun intensieve contacten met de politie aldaar ongewenst en vreesde dat hun aanwezigheid aanstootgevend was voor Indonesië. Hij pleitte op humanitaire gronden voor asielverlening in Nederland.

Toen Van Baal gouverneur werd, zaten de vijf Zuid-Molukkers nog steeds vast in Hollandia. Asiel werd in het Nederland van de jaren vijftig, dat eerder een toevloed van Indische Nederlanders had moeten verwerken en door de politiek 'vol' was verklaard, niet lichtvaardig verleend. Toen in augustus 1953 positief werd beschikt, wilden Manusama en de zijnen niet weg. Ze zeiden het als hun plicht te zien in Nieuw-Guinea te blijven, waaruit Van Baal opmaakte dat zij van plan waren van daaruit te blijven ageren tegen Indonesië. De gouverneur gaf hun de keuze: het oude strafkamp in Boven-Digul of Nederland. Op 8 september vlogen de vijf per KLM-vlucht van Biak naar Amsterdam.

Van Baal vreesde niet ten onrechte dat de vijf verzetslieden hem problemen hadden kunnen bezorgen met de buren. In het gouvernement Nieuw-Guinea woonden heel wat Zuid-Molukkers die in het geheim steun verleenden aan de restanten van het RMS-legertje. De grootste groep RMS-sympathisanten was te vinden in de zuidwestelijke afdeling Fakfak. De Biakker Arnold Mampioper, die hier zijn eerste ervaring opdeed als bestuursambtenaar, vertelt: 'In het Fakfakse waren, anders dan aan de noordkust (Hollandia, Biak, Manokwari), verreweg de meeste Ambonezen en andere Molukkers na de soevereiniteitsoverdracht gebleven. De Molukkers in Fakfak waren aanvankelijk teleurgesteld dat Nieuw-Guinea niet bij Oost-Indonesië was gekomen, maar toen die deelstaat door Jakarta werd geliquideerd en de Republiek der Zuid Molukken werd uitgeroepen, gaven zij hun volle steun aan de RMS. Fakfak werd een verspreidingspunt voor allerlei spullen uit Ne-

derland, zoals kop-en-schotels, theelepeltjes en bestek met RMS-symbolen en "Mena-Muria"-opschriften.* Na de overdracht van Westelijk Nieuw-Guinea aan Indonesië zijn vanuit het Fakfakse veel Molukkers naar Nederland vertrokken.'

Ongerustheid over de aanwezigheid van RMS-sympathisanten in Nieuw-Guinea bestond niet alleen bij het gouvernement in Hollandia, maar ook en vooral in Indonesië. De *Parool*-journalist dr. M. van Blankenstein noteerde in 1952 tijdens een rondreis door dat land uit de mond van 'leidende politici' de volgende verzuchting: 'Wij zouden heel wat hartzeer betreffende de Molukken niet hebben gehad, als de nabijheid van de Nederlanders in Nieuw-Guinea de opstandige elementen niet een hart onder de riem gestoken had. Nederlands Irian zal altijd een magneet blijven voor dit soort stromingen.'

Infiltranten in de Etnabaai

De verhouding tussen Jakarta en Den Haag bleef gespannen en de Indonesiërs maakten aanstalten om de banden losser te maken. Nederlandse staatsburgers in Indonesië werden op uiteenlopende beschuldigingen opgepakt en op 1 mei 1954 werden de Nederlandstalige uitzendingen van de staatsradio gestaakt. Op 29 juni 1954 kwamen de bilaterale besprekingen na een onderbreking van twee jaar weer op gang. Onderwerpen van gesprek waren herziening van de ronde-tafelovereenkomst van 1949 en aanpassing van het Uniestatuut. Jakarta maakte duidelijk dat het weinig waarde hechtte aan de Nederlands-Indonesische Unie en dat deze wat Indonesië betreft kon verdwijnen.** De Unie had van begin af aan weinig voorgesteld, maar het Indonesische verzet tegen deze constructie voorspelde weinig goeds voor de bilaterale verhoudingen.

In 1954 plaatste Jakarta zijn aanspraken op 'West-Irian' opnieuw op de agenda van de Verenigde Naties, overigens zonder veel succes. President Soekarno bleef erop aandringen dat de diplomatieke inspanningen werden

* Mena-Muria (letterlijk: voor-achter) is de wapenspreuk van de Republiek der Zuid-Molukken. Het is oorspronkelijk een aanmoediging voor de voorste en achterste roeiers in een Molukse prauw bij het ronden van een kaap. De prauw symboliseert een verwantengroep en het motto Mena-Muria staat voor de verbondenheid van zowel bloedverwanten als alle RMS-burgers.

** Op 16 februari 1956 zou Jakarta het Unieverdrag eenzijdig opzeggen.

ondersteund door 'actie' en de nationalistische premier Ali Sastroamidjojo gaf toestemming voor kleinschalige militaire operaties aan de randen van Nieuw-Guinea. In het najaar van 1954 doken gewapende infiltranten op in de zuidwestelijke Etnabaai. Deze infiltratiepoging is door Soekarno later stevig in de verf gezet en van Nederlandse kant is het optreden van de mariniers tegen de infiltranten flink opgeklopt.

De zuidkust met zijn rivierdelta's, uitgestrekte moerassen en vloedbossen vormt als het ware de zachte onderbuik van Nieuw-Guinea. De diepe Etnabaai heeft een smalle ingang, vertoont landinwaarts een knik en loopt door in oostelijke richting. Even ten oosten van de kaap die de rechter deurpost van de baai vormt, stroomt de Omba uit in zee. Deze rivier komt uit het noordelijke Yamurmeer en wordt stroomafwaarts gevoed door de Naipuri, die ontspringt in het oostelijker Charles Louisgebergte. De Omba was de natuurlijke grens tussen het district Etnabaai (onderafdeling Kaimana) en de onderafdeling Mimika.

De 22-jarige bestuursambtenaar Arnold Mampioper werd in 1952, na een korte inwerkperiode in Fakfak, districtshoofd aan de Etnabaai. Hij deed

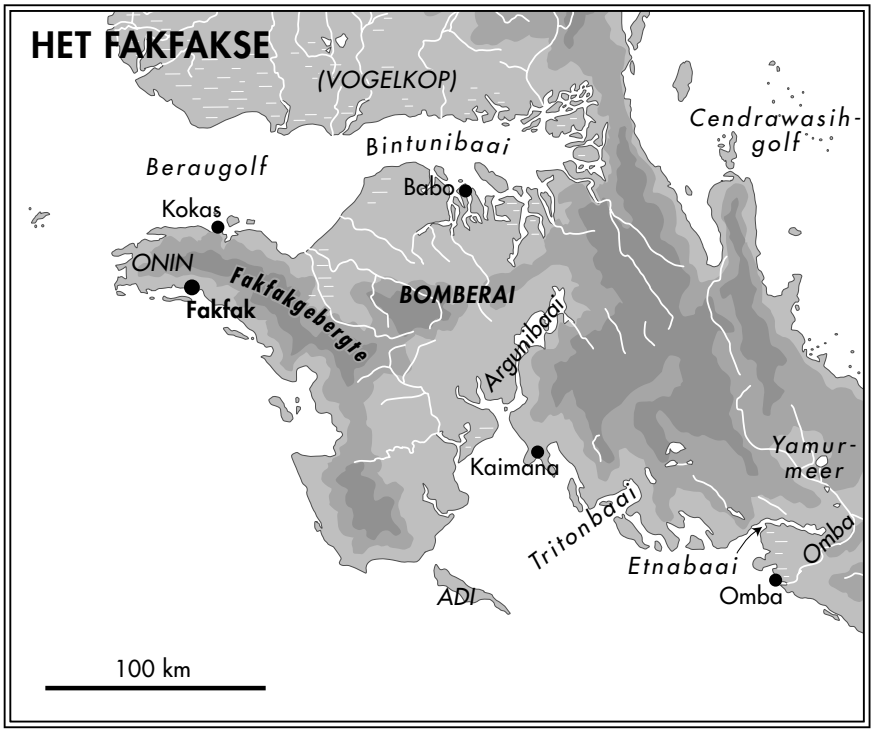

schrijver dezes een halve eeuw later verslag van de infiltratie in zijn ressort. Mampioper: 'De bestuurspost aan de Etnabaai was een kleine kampong, met zowel kustbevolking als mensen uit het achterland. Het bestuurskantoor was nog van sagostelen (*gaba-gaba*). Bedden waren er niet, dus ik sliep op de grond. De post was vóór de oorlog een station geweest van de maatschappij die in Nieuw-Guinea naar olie zocht en die had er een betonnen vloer gestort voor de boorinstallatie. Op dat fundament heb ik een nieuw, houten bestuurskantoor laten bouwen. Ik had geen staf, alleen een loopjongen. Er was geen schrijfmachine, dus ik moest alle verslagen met de hand schrijven, één exemplaar voor de controleur in Kaimana en één voor het archief. Ik had om politie gevraagd, maar kreeg niemand. Zo stond ik ervoor toen er op 21 oktober 1954 Indonesiërs landden in de Etnabaai.'

Het invasielegertje vertrok uit Dobo op de Molukse Aru-eilanden. Het bestond uit 35 vrijwilligers en telde geen beroepsmilitairen. De meesten kwamen van Aru, maar er waren ook Papoea's bij. Ze maakten de oversteek met een schoener van het parelvisserijbedrijf in Dobo, die de Nederlandse vlag voerde om geen wantrouwen te wekken. Gebruik makend van de gunstige wind landden ze bij de kampong Omba, waar de gelijknamige rivier in zee uitstroomt. Ze liepen vervolgens langs het strand richting bestuurspost. In een kustdorp zagen ze brieven van districtshoofd Mampioper, die het kamponghoofd aan de wand van zijn huisje had gehangen. De leider van de infiltranten, J.A. Dimara, net als Mampioper een Biakker, bedacht een list. Hij zei tegen iedereen dat hij een oudere broer van het districtshoofd was. Zijn mannen gaf hij opdracht om hem niet Dimara, maar Mampioper te noemen.

Mampioper: 'Intussen was ik op tournee met de controleur van Kaimana, F.H. (Frans) Peters, de aspirant-controleur van Fakfak, F. (Frits) Veldkamp en een Keiese arts. We liepen door de vallei van de Mapia, in de richting van Enarotali. Het bestuur wilde een weg aanleggen van Uta aan de zuidkust naar Nabire aan de noordkust en wij zochten een geschikt tracé. Vanaf de Etnabaai was ook de hoofdagent L. van Krieken, een Indo uit Kaimana, meegelopen, maar al in het vlakke terrein kon hij het tempo niet bijhouden en ik raadde hem aan terug te gaan naar de kust, omdat hij in die conditie de tocht door de bergen zeker niet aankon. We lieten hem achter, samen met een agent eerste klas.'

Dimara en de zijnen gingen met twee prauwen aan land, juist toen Van Krieken en de agent daar passage naar Kaimana zochten. Zo vielen ze in handen van de infiltranten. Een deel van hen bracht Van Krieken met de schoener naar Ambon en de rest ging op zoek naar de bestuurspatrouille. Als ze die konden inrekenen, zou dat een grotere propagandistische waarde hebben dan alleen een hoofdagent.

Mampioper: 'Halverwege onze voettocht naar de Wisselmeren vertelde een dorpshoofd dat er "rood-witte troepen" waren geland in de Etnabaai, dat ze werden aangevoerd door een oudere broer van districtshoofd Mampioper en dat ze naar hem op zoek waren. We hielden krijgsraad en besloten terug te lopen naar de Etnabaai. We namen het risico dat we zo rechtstreeks in de armen van de infiltranten liepen, maar ik hoopte dat de bevolking ons onderweg zou waarschuwen. Veldkamp had een dienstpistool, Peters een karabijn. Ik nam het geweer en Peters het pistool. Ik had tijdens de opleiding mijn klas vertegenwoordigd bij schietwedstrijden en kon met wapens omgaan. Ik liep voorop en we spraken af dat ik bij onraad als een hond zou blaffen. Zo begonnen we aan de afdaling.'

Eenmaal in de vlakte stuitte de groep op een politiepatrouille uit Kaimana, die op zoek was naar het bestuursteam en vreesde dat dit in handen was gevallen van de infiltranten. De politie trok de volgende dag stroomopwaarts langs de Omba, want Dimara en zijn groep waren het binnenland ingetrokken in de richting van het Yamurmeer. Mampioper: 'Toen we terug waren in de bestuurspost, bleek dat Dimara en zijn mannen daar al waren geweest. Zij hadden een nacht in het dorp gebivakkeerd en toen ik niet kwam opdagen, waren ze verder getrokken. Dimara had volgehouden dat hij Mampioper heette en het was duidelijk dat Peters en Veldkamp me niet vertrouwden. Ik legde uit dat het geen broer van mij kón zijn, maar ik betwijfel of ik hen heb overtuigd.' Mampioper moest met controleur Frans Peters mee naar Kaimana. Hier kreeg hij de leiding over herstelwerkzaamheden aan het oude Japanse vliegveld en moest hij in de omgeving niet-ontplofte bommen onschadelijk helpen maken. Intussen had gouverneur Van Baal aan de Etnabaai mariniers ingezet.

Mampioper: 'Resident F.R.J. Eibrink Jansen uit Fakfak kwam de werkzaamheden in Kaimana inspecteren en riep me bij zich. Hij was vóór de oorlog instructeur geweest aan de politieschool in Sukabumi, West-Java, en had nog steeds die toon: "Waarom heb jij die klootzakken in je gebied toegela-

ten?" "Tuan resident," zei ik, "ik wil mij niet onttrekken aan mijn verantwoordelijkheden, maar ik weet niets van deze actie. Ik ken alle Mampiopers. Dit kan geen familie van me zijn. Deze man is kennelijk ook een Biakker, maar zijn bedoelingen zijn anders dan de mijne." Eibrink Jansen: "Kan zijn, maar waarom houd jij die rood-witten en die RMS'ers in Kaimana niet beter in de gaten?" Ik antwoordde: "Ik werk niet voor de inlichtingendienst, dat is mijn taak niet. U heeft me aangesteld in de Etnabaai en daar doe ik mijn werk met minimale middelen. Ik moest hier jarenlang uit de voeten zonder één politieman. En verder ben ik Biakker en Biakkers hebben niets van doen met RMS'ers. Daarvoor moet u in uw eigen land zijn, dat steunt de RMS. Valt u ons, Papoea's, daar niet mee lastig." Ik stond met gebalde vuisten voor hem en was hem bijna aangevlogen. Peters moest me bij mijn arm pakken. Ik zei alleen nog: "U bent toch meester in de rechten? Waarom denkt u dat deze man zich van mijn naam bedient? Het is toch duidelijk dat hij dit doet om de bevolking op zijn hand te krijgen?" De resident zweeg.'

Eibrink Jansen reisde vervolgens naar Kokonao in de Mimika en ging terug langs de Etnabaai. Daar hadden dorpsbewoners intussen een Arfakker opgepakt die deel uitmaakte van Dimara's groep. Zij vroegen hem wat die verhalen over 'tuan bestuur' te betekenen hadden en hij zei meteen: 'Onze commandant heet Dimara, maar we moesten net doen alsof hij een broer was van het districtshoofd.' Mampioper: 'Terug in Kaimana riep Eibrink me bij zich en hij bood zijn excuses aan. Ik was koppig en zei: "Dat kunt u nu wel zeggen, maar daar word ik niet vrolijker van. Ik heb dit een maand volgehouden en u heeft me niet geloofd. Mijn naam is door het slijk gehaald. Ik doe mijn werk en dien de Papoea's en het kan me niet schelen onder welke regering." Eibrink vatte het sportief op.'

Na twee maanden was het vliegveld klaar en ging Mampioper terug naar de Etnabaai. Dimara hield zich nog steeds schuil in het bos. In de bestuurspost wemelde het intussen van de mariniers en politiemannen. Mampioper: 'De mariniers bivakkeerden in mijn kantoor en hingen de bink uit. Ze vonden langs de oever van de Omba hout en stukken touw en concludeerden dat de infiltranten een vlot hadden gemaakt om de rivier af te zakken. Ik zei: "Die hebben ze met opzet achtergelaten om ons te misleiden. Waarschijnlijk hebben ze een nieuw bivak gemaakt in de bergen." Stroomopwaarts had de bevolking sago- en vruchtbomen en daar konden de infiltranten genoeg voedsel vinden. De mariniers luisterden niet. Zij dachten waarschijnlijk dat

ik valse aanwijzingen gaf om te voorkomen dat ze "mijn broer" zouden pakken. Zij patrouilleerden langs het strand en op de rivier, maar vonden niemand.'

Toen Dimara na enkele maanden naar beneden kwam, had hij nog maar twee man bij zich. De rest was dood of opgepakt. De drie zakten met een prauw de Naipuri en de Omba af. Eenmaal in het laagland, halverwege de kust, gingen ze aan land. Hier regelden ze een extra prauw om de sago te vervoeren. Die prauw was van Simon, de zoon van het kamponghoofd van Omba. Na het eten stapten Dimara en zijn twee mannen in de prauw. Toen ook Simon wilde instappen, zei Dimara: 'Jij blijft hier.' Hij duwde hem het water in en stak van wal. Simon greep naar zijn visspeer en slingerde die naar Dimara. Hij vertelde later: 'Ik wilde hem niet in de rug raken, want dan zou hij doodgaan en hij was de broer van tuan bestuur. Dus raakte ik hem in de rechterschouder; hij kon niets meer doen.' Simon greep het pistool en de bijl van Dimara, die in de prauw lagen. De twee anderen waren ongewapend.

Simon kwam verslag uitbrengen bij districtshoofd Arnold Mampioper en leverde de twee wapens in. Het vuurwapen was een oud KNIL-pistool en volgens de politie waren de patronen losse flodders. Mampioper gaf opdracht om Dimara en zijn mannen levend gevangen te nemen. Twee politiemannen gingen hen zoeken en vier dorpelingen wezen de weg. Dimara was niet ver gekomen. Het drietal was een eindje langs de rivier gelopen en hield zich schuil op een plek waar de bevolking sago klopt. Daar was een hutje. Toen de politie verscheen, gaven ze zich over.

Mampioper: 'Toen Dimara de bestuurspost werd binnengebracht, heb ik eerst de wond aan zijn schouder schoongemaakt en gedesinfecteerd. Het was duidelijk een steekwond. Het verhaal dat de mariniers later vertelden als zouden ze hem met een schot door de schouder buiten gevecht hebben gesteld, is onzin. Aan het opbrengen van Dimara zijn geen mariniers te pas gekomen, alleen politiemannen en dorpsbewoners. De volgende dag heb ik hem verhoord. Hij wilde alleen zijn naam noemen: Johannes Abraham Dimara. Nadere inlichtingen zou hij alleen aan de rechter geven. Ik liet hem afvoeren en gaf de politie instructies hem niet uit het oog te verliezen.'

Dimara werd via Fakfak naar Hollandia gebracht en hier ondervraagd, maar hij zei: 'Ik geef pas inlichtingen als ik in Sorong ben.' In Sorong werd hij bewaakt door mariniers. Zij gingen op een avond naar de film en lieten bij Dimara één bewaker achter. Toen diens aandacht even verslapte, deed

Dimara een greep naar zijn pistool en verdween in het bos. Hij dacht via de Raja Ampat-eilanden te ontkomen, maar werd alsnog gepakt. In Hollandia werd hij veroordeeld tot zeven jaar in Boven-Digul. In april 1960 werd hij op vrije voeten gesteld en per schip naar het eilandje Gebe gebracht, net over de zeegrens met Indonesië, alwaar hij werd opgehaald.

Mampiopers verhaal maakt duidelijk dat rond de actie en arrestatie van Dimara zowel aan Indonesische als aan Nederlandse kant legendes zijn geweven. Soekarno nam Dimara na zijn vrijlating vaak mee naar openbare optredens en prees hem dan de hemel in. Hij was met succes geïnfiltreerd in 'West-Irian', had een Nederlandse inspecteur van politie gevangengenomen en daarbij een geweerschot door de schouder opgelopen. Dat hij was geveld door een Papoeaspeer was voor de propaganda minder bruikbaar. Ook de gevangenneming van hoofdagent Van Krieken was niet het huzarenstukje waarvan Soekarno zo hoog opgaf. Dertig jaar na het voorval, toen de gewezen politiechef van Nieuw-Guinea, R.R. van Ravenswaay Claassen, op bezoek was bij oud-collega's van de Indonesische politie-inlichtingendienst, hoorde hij dat Van Krieken een contactman was van de infiltranten. Van Baal in zijn memoires: 'Onwaarschijnlijk is dat niet, hoe loyaal jegens ons ieder op Nieuw-Guinea in die tijd ook leek.'

Oud-controleur Frans Peters – hij was intussen ambassadeur in Kuala Lumpur – schreef Van Baal in 1987 dat 'de officiële (marine)geschiedschrijving over de Etnabaai-infiltratie wel enige correctie en aanvulling behoeft, omdat de rol van de plaatselijke bevolking daarin, om het zacht te zeggen, wat onderbelicht wordt en de Papoeapolitie er niet de (ere)plaats krijgt die zij verdient'.

Nieuw elan

Medio december 1954 strandde het Indonesische voorstel om de VN te laten ingrijpen in het geschil over Nieuw-Guinea in de Algemene Vergadering. De vereiste tweederde meerderheid werd bij lange na niet gehaald. Op 27 december, de vijfde verjaardag van het Gouvernement Nieuw-Guinea, betuigden 1500 Papoea's onder leiding van voorlichtingsambtenaar Markus Kaisiepo met een optocht door Hollandia hun tevredenheid over deze Indonesische nederlaag. Op de spandoeken stond: 'Glorie aan onze overwinning', 'Z. Excellentie Minister Luns wijkt niet' en 'De Indonesische eis leed schipbreuk in de Verenigde Naties'. Het krantje van de voorlichtingsdienst

meldde dat soortgelijke, zij het kleinere betogingen waren gehouden in Biak, Manokwari, Fakfak, Sorong-Doom, Sorong-Olie en Merauke. De organisatoren stuurden na afloop een telegram aan koningin Juliana, waarin zij de vorstin hun aanhankelijkheid betuigden.

De viering van het eerste gouvernementslustrum werd opgeluisterd met de plechtige opening van de nieuwe school voor 'administratieve ambtenaren' (AA's) in Hollandia. In 1951 was de studierichting indologie, die vanouds ambtenaren opleidde voor het Binnenlands Bestuur in Nederlands Indië, zowel in Leiden als in Utrecht opgeheven. Conform een voorstel dat Van Eechoud al in 1947 had gedaan in zijn *Nota Bestuursbeleid*, werd nu begonnen met de opleiding in Nieuw-Guinea van jonge Nederlanders met een hbs-diploma. Vic de Bruijn werd de eerste rector. De aspirant-AA's zouden na een summiere theoretische scholing van negen maanden een praktijkopleiding van vijftien maanden krijgen op een bestuurspost en vervolgens worden ingezet als mobiele bestuursambtenaren te velde, naar het voorbeeld van de Australische *patrol officers* aan de oostkant van de grens.

Bij de opening van de AA-opleiding hield gouverneur Van Baal een rede waarin hij een balans opmaakte van de voorgaande vijf jaren. Hij zei onder meer: 'Mijn gedachten gaan uit naar een stadje dat in hoofdzaak bestond uit blik. Dat was hier het geval, het was in Biak zo, het was eigenlijk overal zo. Er is in deze jaren gebouwd een stad Hollandia, waar wij middenin zitten. Er is ook een stadje Biak gebouwd. De bouw van Manokwari mag nog niet zo ver gevorderd zijn, maar daar ligt toch een heel terrein bouwrijp, waarop binnen enkele maanden gebouwd zal worden. En voor Sorong-wal zijn wij inmiddels zover, dat er een redelijk plan is. Het aantal bestuursafdelingen is in vijf jaar uitgegroeid van drie tot vijf. Het aantal diensten, aanvankelijk bepaald op vier, is uitgegroeid tot acht. Er zijn in die vijf jaren niet minder dan zeven onderafdelingen bijgekomen, terwijl de achtste op dit moment op stapel staat. De richtlijnen voor verdere ontwikkeling, die totaal ontbraken op de dag dat hier een zelfstandig bestuur geconstrueerd werd, zijn duidelijker geworden. Op economisch gebied staan ons voor ogen de scheepswerf te Manokwari; het rijstbedrijf te Merauke met in het verschiet ook een veebedrijf; de houtzagerij te Manokwari, die op het ogenblik alleen nog op papier bestaat, maar waarvoor een redelijk en aannemelijk plan aanwezig is, terwijl voor de scheepswerf het begin reeds is gelegd. Voor het rijstbedrijf zijn de eerste machines onderweg en een deel is inmiddels gearriveerd.'

De gouverneur-bouwmeester overzag de werken in uitvoering en zag dat het lang niet slecht was. In de zaal zaten jonge mensen die popelden om aan de slag te gaan. Het opbouw-elan beleefde een hoogtepunt: Den Haag werkte mee, Indonesië stond even buiten spel en in Nieuw-Guinea lag een mooie taak.

Stedenbouw en grondrechten

Bij het opstellen van stedenbouwkundige plannen en bij de oprichting van nieuwe bestuursposten in het binnenland stuitte het gouvernement op een probleem dat het Binnenlands Bestuur in Nederlands Indië al had leren kennen: de aan de *adat* ontleende grondrechten van de inheemse bevolking. In Nederlands Indië gold het Agrarisch Besluit van 1870: het gouvernement kon geen grond kopen, maar gronden die geen eigenaar hadden, waren eigendom van het land. De vooroorlogse 'domeinverklaring' – waarbij men een beroep deed op het Javaanse vorstenrecht – maakte de (koloniale) overheid uiteindelijk tot eigenaar van alle grond. Dit had geen enkele basis in het Papoease gewoonterecht. In het naoorlogse Gouvernement Nieuw-Guinea werd de domeinverklaring dan ook niet gebruikt. De Bewindsregeling Nieuw-Guinea van 1949 'handhaaft het burgerlijk *adat*-recht als geldend recht'. In de praktijk – die pas in 1960 een wettelijke basis kreeg in een aangepaste BNG – erkende het gouvernement de inheemse 'beschikkingsrechten', ongeacht of het ontgonnen dan wel woeste gronden betrof. De term 'beschikkingsrecht' vereist een korte toelichting.

Hoewel Nieuw-Guinea dun bevolkt en betrekkelijk leeg is, kreeg het bestuur bijna overal te maken met aanspraken die Papoease kampongs en clans deden gelden op vaak uitgestrekte gebieden. De Papoea was – en is nog steeds – nauw verbonden met zijn grond. Deze band is niet louter van economische, maar ook van sociaal-religieuze aard en heeft in de zienswijze van de Papoea een mythische oorsprong. Aan de overlevering ontleent de verwanten- of dorpsgemeenschap grondrechten in een dikwijls vaag, soms scherp omlijnd gebied. De Leidse *adat*-rechtsgeleerde C. van Vollenhoven noemde dit aan het begin van de vorige eeuw 'beschikkingsrecht' en het grondgebied waarop dat recht werd uitgeoefend 'beschikkingskring'. De Bruijn schreef: 'De beschikkingskring is de plaats waar de cultuurheros zijn cultuur schonk en waar de mythen zich afspelen. Het is het gebied, zonder hetwelk de cultuur van de Papoea in feite onbestaanbaar is, want dan ontbreekt de basis en de sanctionering ervan.'

Het gouvernement van Nieuw-Guinea had te maken met een bont palet van traditionele systemen van grondenrecht. De onderzoekers die waren verbonden aan het Kantoor voor Bevolkingszaken, hadden onder meer tot taak deze grote verscheidenheid aan rechtsvormen en de daaraan ontleende aanspraken te inventariseren. Dit onderzoek was bij het aantreden van gouverneur Van Baal nog in volle gang en de bevindingen boden niet overal houvast. Een van de eerste gebieden die *adat*-rechtelijk in kaart werden gebracht, was de omgeving van de Humboldtbaai, waar de expanderende hoofdstad Hollandia lag. Dit was het werk van de oud-bestuursambtenaar en onderzoeker K.W. (Klaas) Galis. Bij zijn dissertatie *Papua's van de Humboldtbaai* is als bijlage een gedetailleerde kaart gevoegd waarop de *adat*-gronden zijn ingetekend van de vijf baaikampongs: van noordwest naar zuidoost Kayu Batu, Kayu Pulau, Tobati, Enggros en Nafri.

Beschikkingsrechten werden in beginsel ontzien en overdracht van inheemse grond aan particulieren was bij de wet verboden (vervreemdingsverbod). Toch moesten die rechten in voorkomende gevallen wijken voor projecten 'ten algemene nutte'. In zulke gevallen werd de overdracht van het beschikkingsrecht – geen 'verkoop' – vastgelegd in een contract met clan- en dorpshoofden, waarin ook de compensatie werd geregeld. Op 28 juli 1956 sloten het gouvernement, in de persoon van de resident van Hollandia S. (Sjirk) van der Goot, en acht notabelen van de Humboldtbaai, te weten de *adat*-, clan- en dorpshoofden van Kayu Pulau en Kayu Batu,* een overeenkomst waarin 'de beschikkingsrechten over de tot de dorpen Kayu Pulau en Kayu Batu behorende gronden worden overgedragen aan de overheid i.c. het Gouvernement van Nederlands Nieuw-Guinea'. De overdracht had geen betrekking op de kampongs Kayu Pulau en Kayu Batu zelf, respectievelijk gelegen op het eilandje Indjau en aan de binnenkant van Kaap Suaja, maar op de gronden aan de vaste wal die volgens Galis tot hun beschikkingskring behoorden en die in het bestemmingsplan Hollandia werden gereserveerd voor openbare werken.

* Nicolaas Jouwe was als oudste zoon van de overleden chrei Fache Youwe erfgenaam van deze hoofdentitel, maar hij was ook bestuursambtenaar in Hollandia. Als adathoofd van Youwe 1 en 2 tekende zijn jongere broer Apollos. Dat Nicolaas' naam boven aan de lijst met hoofden – de overdragende partij – prijkt, is curieus, want achter zijn naam staat 'ambtenaar ter beschikking van de Resident van Hollandia', de ontvangende partij.

De overeenkomst bevat een nauwkeurige omschrijving van de gronden waarvan het beschikkingsrecht werd overgedragen, een drietal uitzonderingen – lokaties langs de baai die een sacrale betekenis hadden voor de Kayodorpen – en de volgende passage over compensatie: 'Het Gouvernement van Nederlands Nieuw-Guinea zal ten bate van de gemeenschappen Kayu Pulau en Kayu Batu bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij storten een bedrag groot *f* 100 000,- hetwelk door de genoemde gemeenschappen zal worden gebruikt tot verwezenlijking van bestaande plannen tot economische en sociale ontwikkeling dezer en zal worden beheerd door een commissie, te benoemen door deze gemeenschappen en waarin zijdens het Gouvernement de Resident van Hollandia zitting zal nemen.'

De overeenkomst bevatte ook de volgende clausule: 'De momenteel bij het Gouvernement in gebruik zijnde percelen zullen bij abandonnering toevallen aan Kayu Pulau met dien verstande dat op de daarop voorkomende bebouwingen Kayu Pulau prioriteitsrechten zal kunnen doen gelden.' Deze bepaling zou veel later, in de jaren negentig, leiden tot een slepend geschil tussen de clans van Kayu Pulau en de Indonesische regering.

Hoe dit ook zij, met deze overeenkomst waren de *adat*-rechtelijke beletselen weggenomen voor de opbouw van Hollandia als hoofdstad. De Bruijn in zijn memoires: 'Het spectaculaire deel van de opbouw was begonnen: de bulldozers voor woning- en wegenbouw en voor aanlegsteigers waren zeer actief. Hollandia werd een aantrekkelijke tropenstad, met kleurige op de hellingen rondom de Humboldtbaai gebouwde huizen, die niet zouden misstaan aan de Middellandse Zee. In het hele land verrezen zich snel ontwikkelende bestuursplaatsjes, maar het land achter deze minuscule centra bleef even groots, onmetelijk en onbekend.'

Ontwikkeling en arbeid

Onmetelijk, ontoegankelijk en voor het grootste deel nog niet ontsloten. Wie vandaag in een vliegtuigje van missie of zending over de bossen, bergen en moerassen van Westelijk Nieuw-Guinea vliegt, ziet maar af en toe sporen van mensenwerk. Een halve eeuw geleden waren die nog veel spaarzamer. Over de minerale en andere natuurlijke rijkdommen die dit ruige land bevat, was destijds nog maar een fractie bekend en de exploitatie van wat wel bekend was, de olie van de Vogelkop, vereiste investeringen die alleen een internationale joint venture als de NNGPM zich kon veroorloven.

De openlegging stelde het bestuur voor enorme technische problemen. Die waren des te groter omdat Nieuw-Guinea zelf, tot de opening van de Landszagerij in Manokwari, niet eens timmerhout voor de bouw leverde, laat staan de technische hulpmiddelen die nodig waren voor de ontsluiting. Draglines, bulldozers, vrachtwagens, kranen, motoren, generatoren, schepen: alles moest van buiten komen en die aanvoer werd bemoeilijkt door de blokkade die Indonesië had afgekondigd voor de bevoorrading van Nederlands Nieuw-Guinea.

De NNPGM had al voor de oorlog met de aanleg van de pijplijn van het olieveld Klamono naar Sorong en na de oorlog met de pijplijnverbinding tussen de velden Wasian en Mogoi en de MacCluergolf laten zien dat ook in het oerwoud grote werken betrekkelijk snel konden worden verwezenlijkt, mits alle materieel en geschoolde arbeid werden ingevoerd. De begroting van het gouvernement liet echter niet toe dat dergelijke dure operaties op rijkskosten werden uitgevoerd.

In 1956 publiceerde het Nieuw-Guinea Instituut in Rotterdam, onder de hoede van oud-resident Jan van Eechoud, het *Vademecum voor Nederlands-Nieuw-Guinea*. Dit handboek maakt duidelijk dat er over de beschikbare hulpbronnen nog te weinig bekend was om strategische keuzen te kunnen maken: 'Een agrarische ontwikkeling kan alleen op langere termijn tot stand komen en de investeringen, nodig voor de aanleg van wegen, bruggen, havens en andere outillage, kunnen niet rechtstreeks uit de landbouwproductie worden bekostigd. Die middelen moeten dus worden opgebracht, hetzij door het moederland, hetzij door andere vormen van ontwikkeling die sneller revenuen opleveren, met name de mijnbouw. De werkzaamheid van de Overheid in Nieuw-Guinea is er op gericht bruggehoofden te bouwen voor de aanval op dit land, de outillage te scheppen die verdere arbeid mogelijk moet maken. In de productieve sector is er evenwel – los van de oliebedrijvigheid – nog zeer weinig te doen. Wil men enig idee krijgen van de toekomstmogelijkheden van dit land, dan zal een veel uitgebreider onderzoek, een inventarisatie van de hulpbronnen nodig zijn.'

De obstakels voor uitvoering van 'het project' – ontwikkeling van Nieuw-Guinea – waren niet alleen van technische en financiële aard. Het tempo was, behalve van de exploratie en de import van materiaal, ook afhankelijk van het aanbod van arbeidskrachten. Invoer van geschoolde arbeid in Nederland was duur en werving van Indonesiërs was door de verstoorde verhoudingen on-

mogelijk. Het gebied was zeer dun bevolkt. Over betrouwbare bevolkingscijfers beschikte men halverwege de jaren vijftig nog niet; men ging er nog van uit dat er in Westelijk Nieuw-Guinea 700 000 Papoea's woonden. Zij konden niet zonder meer worden ingeschakeld in het productieproces. Een deel van de bevolking had nog niet of nauwelijks contact gehad met de buitenwereld en alleen de dorpen aan de Geelvinkbaai en in de omgeving van NNPGM-stations hadden al voor de oorlog kennisgemaakt met westerse en Japanse ondernemingen. Het grootste deel van de bevolking was niet gewend aan regelmatige arbeid en gezien het lage behoeftenpeil was de motivatie om in loondienst te gaan niet groot. Zodra een trekarbeider verdiend had wat hij dacht nodig te hebben, ging hij terug naar zijn dorp.

Kennismaking met de materiële voortbrengselen van de westerse cultuur, zoals horloges, radio's en buitenboordmotoren, prikkelde niet meteen om die producten met inkomsten uit loonarbeid te bemachtigen. Oud-controleur C.S.I.J. (Kees) Lagerberg: 'Het standaardantwoord van de Nederlandse ontwikkelaars, dat arbeid de sleutel was die voor de Papoea's al die rijkdommen beschikbaar zou maken, was niet erg overtuigend uit de mond van blanken. In Papoea-ogen blonken zij juist niet uit door hard werken. Zij hadden eerder het monopolie van commanderen en anderen het vuile werk laten doen.' In de jaren vijftig verkondigden plaatselijke heilsbewegingen dat de Papoea 'het geheim' achter de westerse welstand kon bemachtigen door blijk te geven van 'geloof'.

De levenswijze van de meerderheid liet een geforceerde economische ontwikkeling niet toe. In het *Vademecum* heet het: 'Te snelle inschakeling van de Papoea in het productieproces kan leiden tot de vorming van een proletariaat dat, bestaande uit geestelijk nog zeer labiele primitieven, gemakkelijk derailleert. Sociaal en cultureel zal de Papoea opgevoed dienen te worden om ook zijn economische taak te kunnen vervullen, terwijl de economische ontwikkeling dienstbaar moet worden gemaakt aan de politieke ontwikkeling.'

Leren, maar waarvoor?

'Het project' vereiste intensivering van de onderwijsinspanning. Gouverneur Van Baal besefte het belang van onderwijs als middel tot cultuurverandering, maar worstelde met de vraag waarop dat onderwijs moest mikken. In zijn memoires schreef hij: 'Men mocht de Papoea's niet aan hun lot

overlaten en diende hun de mogelijkheid te bieden een eigen plaats in te nemen in onze, hen onverbiddelijk overspoelende wereld. Daartoe moest hun onderwijs gegeven worden, zoals aan de Indonesiërs en aan vele andere volken onderwijs gegeven was. Zij dienden zich te weer te kunnen stellen ter wille van hun zelfhandhaving als mensen van een eigen soort.'

Van Baal zag in onderwijs allereerst weerbaarheidsbevordering. Hij stond te kritisch tegenover de eigen, westerse cultuur om die zonder meer aan te prijzen als hoogste goed. In 1948 had hij zijn twijfels verwoord in het artikel 'De Westerse beschaving als constante factor in het hedendaagse acculturatie-proces' (acculturatie is een antropologische term voor cultuurverandering door cultuurcontact). Hij schreef hierin onder meer: 'Onze individuele vrijheid geeft een ongekende mogelijkheid tot levensgenieting, maar de atomisering van het leven voert tot verscherping van de sensatie der menselijke eenzaamheid en verenkeling.' In zijn memoires stelde hij de vraag die hem een leven lang had beziggehouden: 'Moesten zij [de Papoea's] door ons onderwijs net zulke zotten worden als wij westerlingen, die in zelfverwerkelijking wel het instrument hebben gevonden tot bevordering van technische vooruitgang, maar de ware menselijkheid van het samen deel-zijn daaraan hebben opgeofferd?'

Van Baal koos in 1950, toen hij aantrad als hoofd van het Kantoor voor Bevolkingszaken, tevens belast met de onderwijsdienst, dit uitgangspunt: 'Ik had geen problemen met onderwijs voor de bevolking in de buurt van centra als Sorong, Manokwari en Hollandia, waar zo veel contact is met de (westerse) buitenwereld dat onderwijs er zonder meer een functie heeft. Daar moet men kunnen lezen, schrijven en rekenen om echt mee te kunnen doen. Hetzelfde geldt ook nog voor de mobiele vissersbevolkingen van Biak en de Raja Ampat. Maar Nieuw-Guinea is een groot en leeg land. Dorpen tellen er meestal niet meer dan 200 zielen en vele daarvan zijn het product van door de overheid afgedwongen samenvoeging van nog kleinere groepen. Wat heeft het onderwijs daar voor functie anders dan de jongelui in staat te stellen weg te trekken om in de centra een daarop aansluitend bestaan te vinden? Daarmee is niemand gediend. Het land wordt er nog leger, de dorpen er nog kleiner door. En daarmee vervelender, wat het gevaar inhoudt van een voortgaand bevolkingsdeces. De Pacific-wereld biedt genoeg voorbeelden van aan gedesinteresseerdheid uitstervende bevolkingen. Daar is maar één remedie tegen: het leven in het dorp weer leefwaardig, weer interessant maken.'

In Nederlands Nieuw-Guinea werd in de jaren vijftig onderscheid gemaakt tussen bevolkings- en westers onderwijs. Het bevolkingsonderwijs werd gegeven buiten de stedelijke centra en was afgestemd op de landbouwende bevolking, de overgrote meerderheid van de Papoea's. Het *Vademecum*: 'De dorpsschool is de kern van het onderwijsstelsel in Nieuw-Guinea. Ze is een instituut van het dorp, ten behoeve van de ontwikkeling en opvoeding van de dorpsgemeenschap. Dat onderwijs moet daarom zijn landelijk karakter bewaren en mag er niet toe leiden dat de jeugd vervreemdt van het eigen dorp.'

Er was dorpsonderwijs in soorten: de dorpsschool A, vierjarig, met een uitgewerkt leerprogramma; de dorpsschool B, met dezelfde vakken, maar alleen drie jaarklassen; en de dorpsschool C, een driejarige school met een leerplan dat alleen de eerste twee jaren van de andere dorpsscholen omvatte. Dit was de oude 'beschavingsschool', die minder nadruk legde op de gewone lessen en meer op orde en netheid, begrip van discipline, tuin- en handenarbeid, praktische hygiëne, fluitspel en zang. Naast deze door missie en zending – de 'corporaties' – gedreven en door het gouvernement gesubsidieerde* scholen onderhielden de corporaties ook niet-gesubsidieerde, met niet-gediplomeerde krachten bemande schooltjes in gebieden waar de bevolking pas korte tijd in contact was met de buitenwereld. In 1955 telde Nieuw-Guinea 533 dorpsscholen, waarvan maar één openbare.

Daarnaast kende het bevolkingsonderwijs de driejarige 'vervolgschool' (VVS) met een leerplan vergelijkbaar met dat van de bovenbouw van de Nederlandse lagere scholen. Die was niet gericht op de ontwikkeling van de dorpsgemeenschap, maar bereidde de leerlingen voor op beroepen waarvoor enige westerse kennis was vereist, zoals verpleger, dorpsonderwijzer, landbouw- of bosbouwbeambte. De leerlingen werden gekozen uit degenen die de dorpsschool hadden doorlopen en blijk hadden gegeven van aanleg. Ten slotte was er de Primaire Middelbare School (PMS), ook wel 'Papoea-mulo' genoemd, die aansloot op de VVS en algemeen vormend onderwijs bood aan jonge Papoea's die de VVS of – als zij in de stad woonden – de Algemene Lagere School hadden doorlopen. Tot 1958 was er maar één PMS, in Hollandia-Binnen, die werd gedreven door de zending.

* In 1955 kwam de Lager Onderwijs Subsidie Ordonnantie (LOSO) tot stand, de wettelijke basis voor subsidiëring van het missie- en zendingsonderwijs.

Het westerse onderwijs was bestemd voor kinderen van Europanen en van westers georiënteerde of 'stads-Papoea's'. Overigens was in beginsel geen enkele school gesloten voor Papoea's. Mits aspirant-leerlingen de vereiste vooropleiding hadden en Nederlandstalig onderwijs konden volgen, werden zij toegelaten. Westers lager onderwijs werd gegeven op de Lagere School A (Nederlandstalig) en de Lagere School B (waar de overgang werd gemaakt van Maleis naar Nederlands). Verder telde Nieuw-Guinea twee openbare mulo's, in Hollandia en Manokwari, een (ongesubsidieerde) mulo van de NNPGM en een katholieke (gesubsidieerde) mulo, beide in Sorong. Sinds 1951 was er in Hollandia een driejarige hogere burgerschool (hbs) van de missie. Verder waren er vier ambachtsscholen (missie, zending, het gouvernement en de NNGPM hadden er elk één); vier opleidingen tot dorpsschoolonderwijzer (ODO's; twee van de missie en twee van de zending) en twee normalistencursussen (opleidingen tot ODO-docent; één van de missie en één van de zending). Aan de VVS-en, de PMS en de ODO's waren kosteloze internaten verbonden.

Ten slotte was er ook een aantal door het gouvernement bekostigde vakopleidingen, zoals de Opleiding van Ambtenaren voor de Bestuurs- en Administratieve Dienst in Hollandia; de Bestuursschool voor de opleiding van een 'inheems bestuurscorps', eveneens in Hollandia; de Centrale Opleidingsschool der Algemene Politie (Hollandia-Base G); de Lagere Zeevaartschool (Hollandia); de opleiding tot tractorbestuurder en -monteur (Kota NICA); cursussen voor verplegers (Hollandia, Manokwari, Serui en Merauke), vaccinateurs (Hollandia), bosbeambten (Kota NICA), landbouwbeambten (Kota NICA), beambten bij de malariabestrijding (Hollandia), laboratoriumassistenten (Hollandia), onderapothekersassistenten (Hollandia), kampongsverzorgsters (Hollandia en Merauke), assistent-weerwaarnemers (Hollandia, Fakfak, Merauke en Tanah Merah), weerwaarnemers (Sentani, Biak en Merauke) en weerberichtgevers (Biak).

De Bruijn, Van Baals opvolger bij Bevolkingszaken, had kritiek op de voorzichtige aanpak van zijn baas: 'De uitbouw van het onderwijs met het oog op elitevorming ging te traag. Van Baal vreesde dat omvang en niveau van het onderwijs uit de hand zouden lopen. Zijn vrees voor een witte-boordenproletariaat en voor dissatisfactie die het dorpsonderwijs bij de bevolking zou kunnen wekken, deed hem de oprichting van meer vervolgscholen beperken en zeer terughoudend zijn bij die van meer Primaire Middelbare Scho-

len. De PMS was de school van de Papoea-elite. De PMS-abituriënten waren de Papoea's voor wie een ruim arbeidsterrein op allerlei gebied openlag. In 1954 was er nog maar één PMS, die tot 1958 de enige bleef, zodat er in de volgende ambtsperiode met het oog op de versnelde politieke ontwikkeling een achterstand in het aantal PMS-en bestond.'

Serui, Yoka, Zutphen, Leiden

Frits Kirihio, in 1934 geboren in Serui, was de eerste Papoea die het hele Nederlandse onderwijstraject doorliep, van de dorpsschool op Japen – in de Japanse tijd – tot en met de Rijksuniversiteit Leiden.

In 1945 werd in Yoka aan het Sentanimeer een vervolgschool voor jongens geopend, de enige in heel Nieuw-Guinea. Kirihio deed de toelatingstest bij de zending in Serui. Hij mocht mee, en met hem een grote groep jongens uit Biak en Manokwari. Kirihio: 'Onze klas telde bijna honderd leerlingen. Ik hoorde bij de tweede lichting. Eind 1945 was de school begonnen met één leerkracht en met jongens uit de buurt, van wie sommigen al twintig jaar of ouder waren. In mei 1946 vertrok ik naar Hollandia; de school begon in augustus. Aan de VVS was een internaat verbonden en de jongens hielpen mee met de bouwwerkzaamheden.'

Toen Frits de VVS met goed gevolg had doorlopen, had de zending net een opleiding voor vervolgschoolonderwijzers geopend en daar haalde hij zijn diploma. Kirihio: 'In het jaar dat ik examen deed, in 1949, kwam er een Primaire Middelbare School in Kota Baru (Hollandia). Ik was volgens de zendeling veel te jong om onderwijzer te worden en hij schreef het hoofd van de PMS een brief met het verzoek mij een jaar te laten meelopen. Het was een driejarige school en dat diploma haalde ik in twee jaar. In 1951 werd ik onderwijzer aan een meisjesvervolgschool van de zending in Genyem. Ik heb daar een jaar voor de klas gestaan. Het schoolhoofd, mevrouw Goor, zei: "Frits, als je hier blijft, word je nooit hoofd. Probeer je akte te halen. Kweekschool noemen ze dat." Voor die akte kon je een schriftelijke cursus volgen bij de Leidse Onderwijsinstellingen. Na een jaar besloot ik weg te gaan uit Genyem, werk te zoeken in Hollandia en die cursus te volgen. De LOI adviseerde me echter per brief om het hbs-diploma te halen. Het examen zou ik kunnen doen in Hollandia, na een aanvrage bij de dienst Culturele Zaken.'

Kirihio kreeg een baan bij de vakbeweging. Het Nederlandse CNV had zijn ondervoorzitter, K. de Boer, naar Nieuw-Guinea gestuurd en met diens hulp

werd in 1952 het Christelijk Werknemersverbond Nieuw-Guinea (CWNG) opgericht. Kirihio: 'Van Baal was in 1953 gouverneur geworden en mocht de vakbeweging niet zo. Toen we in 1954 een staking uitriepen bij de [bouw van] scheepswerf Van Konijnenburg in Manokwari was Van Baal daar zeer ontstemd over. Hij zon op een manier om mij weg te krijgen en schreef aan het CWNG: "Wij hebben gehoord dat Kirihio bij de LOI de hbs-opleiding volgt. Als hij die wil voortzetten in Holland en daar zijn diploma halen, zal het gouvernement dat betalen." Voor opleidingen had het CWNG geen geld. De Boer, die het van timmermansknecht had gebracht tot vice-voorzitter van het CNV, zei: "Frits, jij gaat. Ik heb alleen een timmermansdiploma en dankzij de vakbeweging ben ik vooruitgekomen, maar weet wel dat je niks bereikt zonder een middelbare schooldiploma." Ik had een collega, een Indische jongen, die Jan de Wit heette. Hij deed bij het CWNG de sectie Nederlands sprekenden en ik de sectie Maleis sprekenden [de Papoeavleugel van het CWNG: Perkumpulan Sekerdja Kristen di Nieuw-Guinea (PERSEKDING)]. De Wit kreeg ook zo'n aanbod, maar hij zei: "Ik ken de Nederlanders nog van Java. Ze willen ons allebei weg hebben, zodat de vakbeweging lam ligt." Ik ging en Jan bleef.'

In 1955 stapte Kirihio op het vliegtuig naar Nederland, samen met vier andere jonge Papoea's. De Nederlandse Hervormde Kerk schreef de vijf jongens uit Nieuw-Guinea in aan het Baudartius-lyceum in Zutphen en zorgde voor huisvesting. Kirihio: 'In de omgeving van Zutphen was een predikant, ds. Van Herwaarden, die kandidaat-pleegouders opzocht, met hen sprak en vervolgens een aanbeveling gaf. Ik kwam in huis bij een kinderloos gezin, dat me liefderijk opnam. Zodoende kwamen we alle vijf in Eefde, in de buurt van Zutphen, te wonen: Barnabas Youwe, Zacharias Sawor, Origenes Hokojoku, Saul Hindom en ik.* Een jaar later kwam daar een zesde jonge Papoea bij: Nathaniel Maidepa, die later hoofd van de provinciale dienst Mijnwezen zou worden. Hij woonde bij een pleeggezin in Almen. Het was een mooie tijd. Met de fiets naar school, vijf kilometer heen, vijf kilometer

* Zacharias Sawor (van Biak) en Origenes Hokojoku (uit Sentani) werden uitgezonden op kosten van de zending, die in 1955 haar honderdjarige bestaan in Nieuw-Guinea vierde, Frits Kirihio (van Japen) en Saul Hindom (uit Fakfak) kwamen naar Nederland op kosten van het gouvernement en de schoolopleiding van Bas Youwe (van Kayu Pulau) is bekostigd door zijn eigen familie.

terug. De mensen in de buurt hadden nog nooit een Papoea gezien. Die wilden even voelen of je echt was.'

Frits Kirihio was als eerste klaar met de hbs; een jaar later volgde Bas Youwe. Kirihio: 'Ik haalde mijn diploma in 1958 en wilde antropologie studeren. Toen ik onderwijzer was in Genyem, stond ik 's morgens voor de klas, maar 's avonds was ik bij het Hoofd Plaatselijk Bestuur. Dat was in die tijd controleur W.J.H. Kouwenhoven. Hij verzamelde gegevens voor een dissertatie over de Nimboran. Het Nimboran Community Development Project was het troetelkind van Van Baal en Kouwenhoven stond daarvoor. Hij vertelde: "Als je in Nederland hebt gestudeerd en je doctoraal hebt gedaan, zoals ik, dan moet je onderzoek doen." Hij bestudeerde onder andere heilsbewegingen. Wij gingen vaak naar kerkhoven waar mensen luisterden of de geesten van de voorouders al uit de graven kwamen. Zo kreeg ik een eerste indruk van deze wetenschap. Antropologie – of niet-westerse sociologie – kon je destijds alleen studeren in Leiden en Utrecht. In Leiden ging ik met professor Locher praten en ik mocht komen.'

Missie en (het einde van de) zending

Zending en missie namen ook na de Tweede Wereldoorlog het leeuwendeel voor hun rekening van het onderwijs in Nederlands Nieuw-Guinea. Hun scholen lieten niet alleen Papoeakinderen kennismaken met een veel grotere wereld dan hun ouders hadden gekend, ze zorgden ook voor kerstening van de bevolking. Die had na de oorlog een grote vlucht genomen. In 1955 bedroeg het aantal doopleden van door de Raad voor de Zending van de Nederlandse Hervormde Kerk en door de CAMA en andere evangelische corporaties gestichte gemeenten ongeveer 150 000 en telden de beide rooms-katholieke vicariaten, Hollandia en Merauke, respectievelijk 16 970 en 33 820 leden.* Zending en missie hadden door hun inspanningen op het gebied van onderwijs en gezondheidszorg krediet opgebouwd bij de onder bestuur gebrachte bevolking en de kerken van Nieuw-Guinea waren intussen invloedrijke maatschappelijke organisaties.

Dit lag niet in de laatste plaats aan het formaat van hun voorgangers. Dominee Izaak Samuel Kijne (1899-1970) was de pionier van het onderwijs aan

* Bij de oprichting in 1956 telde de Evangelisch-Christelijke Kerk (ECK) van Nieuw-Guinea 131 409 doopleden. De overige protestantse christenen waren leden van de evangelische zendingskerken.

de Papoea's. Sinds 1925 had hij in Miei, aan de Wandammenbaai, de eerste 'normaalschool' voor inheemse zendingsguru's geleid. In 1950 werd Kijne directeur van de vervolgschool voor jongens in Yoka aan het Sentanimeer, en in 1954 rector van de Theologische School, een opleiding voor Papoea-predikanten, in Serui. Tot zijn leerlingen in Miei en Yoka behoorden de latere politici en bestuurders Markus en Frans Kaisiepo, Frits Kirihio, Herman Wayoi, Arnold Mampioper en Barnabas Youwe. Kijne was begonnen als onderwijzer, met een opleiding voor de bestudering van niet-westerse talen. Hij kwam in 1923 als zendeling naar Nieuw-Guinea en verdiepte zich in de Papoeamythologie. Hij was niet alleen een begenadigd pedagoog, maar ook een begaafd tekenaar en musicus. Twee generaties Papoea's zijn opgegroeid met door hem gecomponeerde liederen, waaronder het stemmige *Dari ombak besar* (Van de branding tot de bergen) en *Hai Tanahku Papua* (O mijn land Papoea), dat in 1961 volkslied zou worden.

Frits Kirihio: 'Mijn vader is door Kijne gedoopt – hij heette ook Izaak Samuel – en opgeleid tot dorpsonderwijzer. Na de oorlog, toen de Kijnes terugkwamen uit de concentratiekampen, heb ik hem voor het eerst ontmoet. Hij was destijds directeur van de VVS in Yoka. Een geweldige pedagoog en een goed koorleider. Kijne heeft een bundel christelijke liederen nagelaten, *Uit de schat der eeuwen*, die hij in het kamp in Sulawesi heeft gecomponeerd. Ik heb in Yoka, waar hij optrad als dirigent, nog voor hem gezongen. Hij had een absoluut gehoor en wist precies wie er vals zong.'

Een wegbereider van de katholieke missie was pater Herman Tillemans MSC. Hij kwam in de jaren twintig naar de zuidkust, waar de Duitse oudmilitair en missiepionier pater Kowatzki hem onder zijn hoede nam. In die jaren ontwikkelde de missie, mede door de krachtmeting met de zending, een militante inslag. Tillemans' confrater G. Zegzwaard: 'Ook bij Tillemans werkte de invloed door van de pioniers van de zuidkust – hun wanhopige strijd tegen de *adat* van de Marind – en hij stond aanvankelijk negatief tegenover de Mimikaanse *adat*. De missionaris-linguïst P. Drabbe wist zijn aandacht voor de cultuur echter over te brengen op Tillemans. Deze vertelde vaak over zijn matige prestaties als student. Als dat al zo was, dan werd dit opgeheven door zijn grote persoonlijke charme, zijn aanvoelingsvermogen en talent in het communiceren.' Tillemans was behalve missionaris ook een taai woudloper en verwoed verkenner. Zegzwaard: 'In de bergen liep hij op de klok. Grote tournees voorbereiden, bouwwerken opzetten, massale

bijeenkomsten organiseren, het ging hem allemaal goed af. Hij was impulsief, maar de mensen waren erg op hem gesteld.' In 1950 werd Tillemans benoemd tot de eerste apostolisch vicaris van Merauke.

Niet minder militant was de franciscaan Oscar Cremers, na de oorlog achtereenvolgens ordeoverste in Nieuw-Guinea en apostolisch prefect van Hollandia. Cremers, die in 1934 naar Java was gekomen, was een man met een missie, die voor niets of niemand uit de weg ging bij het grondvesten en versterken van zijn diocees. Deze mysticus en mannetjesputter kwam nogal eens in botsing met de zending. In 1951 opende hij in Hollandia, midden in overwegend protestants gebied, een rooms-katholieke hbs en wist daarvoor, onder protest van de zending, subsidie los te krijgen. Cremers werd uiteindelijk gestraft voor zijn ijver. Toen het Nederlandse provincialaat kandidaten moest voordragen in Rome voor de post van eerste apostolisch vicaris van Hollandia, bleek hij ook onder zijn confraters te veel weerstand te hebben opgeroepen. Bij zijn vertrek uit Hollandia op 25 april 1956 zei pater E. Andreoli in een radiopraatje: 'Hij stuurde zijn missionarissen diep het binnenland in, opende zeer vele nieuwe posten, liet kerkjes en scholen bouwen en stond steeds op de bres om voor de belangen van de kerk te vechten. Hij had een scherpe geest en vaak ook een scherpe pen, waardoor hij door velen soms gevreesd werd. Hij had een onvermoeibare en strijdbare natuur waardoor hij vele bewonderaars verwierf, maar ook wel eens tegenstanders.' Bij zijn begrafenis in 1988 zei een spreker: 'Cremers was een prachtig instrument, maar moeilijk te bespelen.'

Cremers werd gepasseerd door Rudolf J. Staverman, sinds 1955 ordeoverste van de franciscanen in Nieuw-Guinea. In tegenstelling tot Cremers was Staverman een diplomaat. Hij had in de oorlog ondergedoken gezeten bij een doopsgezind predikant in Friesland en was, aldus Van Baal, die hem zeer waardeerde, 'een priester die de oecumene op het lijf geschreven was'. Herman Münninghoff, jarenlang Stavermans secretaris en in 1971 diens opvolger als bisschop van Hollandia/Jayapura: 'Het is de grote verdienste van bisschop Staverman geweest dat hij in enkele jaren een sfeer van naijver en rivaliteit wist om te vormen tot een hartelijke verstandhouding tussen de Kerken.'

De christelijke geloofsgemeenschap in Nieuw-Guinea werd nog steeds geleid door Europese en Amerikaanse zendingsgenootschappen en congregaties, een klerikale variant van het koloniale bestuur. De Zendingsraad van

de Nederlandse Hervormde Kerk maakte in 1956 een gedurfde stap met de instituering van de Evangelisch-Christelijke Kerk. Op 18 oktober kwamen de gekozen leden, die de eerste synode zouden vormen, bijeen in Hollandia-Binnen. Zij bespraken de resultaten van de discussies in de ressorten over de ontwerp-kerkorde. Op 26 oktober voerde de terreinleider van de zending, F.C. Kamma, voor het laatst het woord. Dominee Kamma: 'De terreinleider stelde vast dat alle aanwezige leden van de synode volgens de kerkorde waren gekozen en deze bijeenkomst als wettig kon worden aangemerkt. Toen volgde de verkiezing van de voorzitter der synode. Met algemene stemmen werd gekozen ds. Filip Jakob Spener Rumainum [1914-1968]. Er werd een telegram voorgelezen van gouverneur Van Baal, die vaststelde dat de zending de eerste instantie was geweest die zich intensief met Nieuw-Guinea had bemoeid en nu ook als eerste haar eigen organisatie had opgebouwd onder inheemse leiding.' De Theologische School in Serui zou pas in 1958 de eerste afgestudeerden leveren en zo was de eerste synodevoorzitter van de Evangelisch-Christelijke Kerk, ex-guru Rumainum van Biak, een (in West-Timor) middelbaar geschoolde predikant. Het topkader mocht nog dun gezaaid zijn, de verantwoordelijkheid voor kerkzaken lag voortaan bij de Papoeagemeenten.

'Kerk en grootkapitaal'

Veel minder waardering dan voor deze kerkelijke 'dekolonisering' had Van Baal voor de politieke opstelling van de Raad voor de Zending van de Nederlandse Hervormde Kerk. Die had de generale synode in 1956 een ontwerp-verklaring voorgelegd over de verantwoordelijkheid van het Nederlandse volk inzake Nieuw-Guinea. In deze 'oproep tot bezinning' heette het dat de kwestie Nieuw-Guinea een internationale kwestie was, dat Nederland zijn aanspraak om Nieuw-Guinea alleen te besturen moest laten varen en moest toestaan 'dat het bestuur in zodanige overeenstemming met de volkerengemeenschap wordt gebracht, dat zowel de beste behartiging van de bevolkingsbelangen als de grootst mogelijke staatkundige stabiliteit is gewaarborgd'. Ook suggereerde de raad dat er achter het beroep van Nederland op zijn verantwoordelijkheid voor de Papoea's eigenbelang school: 'Er kan namelijk ook een zelfzucht zijn die zich niet richt op materieel gewin, maar op behoud van resten van het vroegere imperium en op het deelnemen aan politieke machtsvorming in verre streken van de wereld.'

Dertig jaar na dato scheerde Van Baal dit schrijven over één kam met de geheime besprekingen die een groep Nederlandse ondernemers onder leiding van Paul Rijkens, president-directeur van Unilever, voerde met Indonesië. Hij noemde beide een 'politieke blunder van de ergste soort'. De oud-gouverneur: 'Grootkapitaal en kerk samen in actie om Nieuw-Guinea van de hand te doen. Indonesië wist nu dat zijn politiek van aantasting der Nederlandse belangen gewerkt had. Het had een invloedrijke groep in Nederland gewonnen, die bereid was alles te slikken ter wille van de vrede. Men behoefde slechts op dezelfde weg voort te gaan om heel Nederland op de knieën te brengen. Een jaar later werden de laatste belangen van Nederland in Indonesië geliquideerd. De bezorgde heren hadden het kunnen voorzien.'

Ook De Bruijn had geen goed woord over voor deze demarche van de Nederlandse Hervormde Kerk: 'Een beschamend voorbeeld van zelfzuchtigheid van deze kerk met het oog op haar sterke banden met de zusterkerken in Indonesië, waarvoor de Papoea's worden opgeofferd.' Zeventien Papoea's tekenden een verklaring waarin zij de kerkelijke oproep veroordeelden als een bewijs dat 'de synode het recht op zelfbeschikking van de Afro-Aziatische volken respecteert, maar dat der volkeren van Melanesië verwaarloost'. Zij repten van een 'vrijbrief aan Indonesië om Nieuw-Guinea met geweld in bezit te nemen' en vroegen Nederland om bescherming. De brief werd verzonden aan de koningin, de gouverneur, alle hoge colleges van staat in Nederland, de protestantse kerken en het persbureau ANP. In hervormde kring werden de ondertekenaars smalend 'de Heren XVII' genoemd.

Het Nederlandse gezag over Nieuw-Guinea werd dus niet alleen aangevochten van buitenaf. Ook in het moederland rezen twijfels: aan de legitimiteit en de houdbaarheid van deze laatste koloniale bezitting in de Oost, maar ook aan de prijs die ervoor betaald werd in de vorm van vertroebelde verhoudingen met Indonesië. Een intellectueel die stem gaf aan deze twijfels was de journalist dr. M. van Blankenstein. In zijn boekje *Indonesië nu – Nieuwe indrukken* (1953) wijdde hij een hoofdstuk aan de uitwerking van de kwestie-Nieuw-Guinea op de betrekkingen met de jonge staat. 'Zolang deze kwestie niet tot wederzijdse tevredenheid is opgelost,' schreef Van Blankenstein, 'staat ze een echte verzoening in de weg, die het ons mogelijk zou maken volledig partij te trekken van de bevoorrechte positie als mensen, welke wij in het gemoed van zovele Indonesiërs nog innemen. Daarom is het zo goed begrijpelijk dat de in Indonesië werkende Nederlanders, voor één keer werkelijk eensgezind, zo vurig hopen dat een regeling gevonden wordt.'

Dergelijke geluiden wekten grote weerzin, zowel in politiek Den Haag als in Hollandia. De ziedende reacties op de suggestie van kerkelijke zijde dat het bij het behoud van Nieuw-Guinea niet alleen ging om de Papoea, maar ook om nationale point d'honneur, zijn, om verschillende redenen, begrijpelijk. 'Den Haag' – zowel Overzeese Rijksdelen als Buitenlandse Zaken – wenste niet in het openbaar te worden aangesproken op 'ulterior motives'. Die hebben – blijkens latere uitlatingen van minister van Buitenlandse Zaken J.M.A.H. Luns – wel degelijk een rol gespeeld in de vaderlandse Nieuw-Guinea-politiek. Tegen de schrijver Ronald A. Gase zei de oud-bewindsman op 8 maart 1984: 'Strategische belangen werden ongetwijfeld in onze overwegingen betrokken. Daarbij vond ik dat het voor een land als Nederland goed was om niet uitsluitend Europese belangen te hebben en materiële belangen na te jagen. De civilisatorische taak in Nieuw-Guinea was een mooie taak en daarenboven was het voor ons land niet kwaad over kwesties van de Pacific enigerlei zeggenschap te hebben.'

In Nieuw-Guinea raakte de oproep van de Nederlandse Hervormde Kerk een andere, niet minder gevoelige zenuw. Van Baal, zijn mensen in het veld en hun bondgenoten in de kleine Papoea-elite voelden zich in de rug aangevallen. Deze generatie bestuurders was oprecht begaan met het lot van de bevolking. Zij namen de beperkte middelen, de in vergelijking met de krappe arbeidsmarkt in patria bescheiden beloning en het zware terrein voor lief, omdat zij wilden bijdragen aan de ontwikkeling en emancipatie van de Papoea's. Zij waren niet geïnteresseerd in Haagse 'ulterior motives', zolang de politiek hun de kans gaf te doen waar zij in geloofden. In hun opbouwwerk tekende zich een nieuw 'project' af, dat niet helemaal spoorde met de Haagse, door koloniaal conservatisme geïnspireerde plannen.

Frits Veldkamp, destijds een jong bestuurder, schreef over de geest onder zijn collega's: 'Het naoorlogse geloof dat alles nu beter zou worden overheerste. Gouvernement, zending en missie spanden zich serieus in om de 'achtergebleven' bevolking van dit enorme eiland een beter bestaan te verzekeren, met in ieder geval een minimum aan rechtszekerheid, gezondheid en onderwijs. We voelden ons betrokken bij de Papoeabevolking, waarmee we het als Nederlanders goed konden vinden. Een sterk geloof in de vooruitgang beheerste ons doen en laten; een geloof ook in de "maakbaarheid" van de Papoeasamenleving. Het was, zeker in de geïsoleerde gebieden, een voortdurend improviseren om oplossingen te vinden voor de zich iedere dag op-

nieuw voordoende problemen. De meesten van ons, zeker de jongeren, hadden een open oog voor het vaak volstrekt absurde van de situaties waarin gewerkt moest worden. Het vermogen om te relativeren en onszelf (maar vooral onze superieuren) niet al te serieus te nemen was een voorwaarde om tegenslagen te boven te komen. Dat we moesten werken binnen een verouderd koloniaal bestuurssysteem, met een dikwijls lachwekkende hiërarchische traditie, deerde ons niet zo veel. In de praktijk wisten we daar, met name op de buitenposten, best mee te leven.'

Dit was hún project, waarin de Papoea vooropstond, maar het moest worden uitgevoerd in geleende tijd en onder internationale en binnenlandse druk. Veldkamp: 'Dat "ontwikkeling" per definitie alleen kans van slagen heeft als deze aansluit bij wat de bevolking zelf wil, werd in theorie wel onderschreven, maar in de bestuurlijke praktijk niet altijd toegepast. Daarvoor waren we vaak te ongeduldig, nog onvoldoende op de hoogte van wat de bevolking werkelijk dacht en wilde, en was de druk van buitenaf te groot.' Door gebrek aan tact en een te snelle invoering van nieuwe, door de bevolking niet altijd begrepen regels werden soms brokken gemaakt.

Explosie aan de Wisselmeren

De bestuurspost aan de Wisselmeren, de eerste in het bergland, was het raakvlak tussen twee werelden die elkaar luttele jaren voor de oorlog hadden ontmoet. Die eerste contacten waren al snel gevolgd door de inval van de Japanners, die jacht maakten op de 'Surabayamensen' en zich vergrepen aan de vrouwen en varkens van de bergbevolking. De hernieuwde contacten na de oorlog waren niet onverdeeld positief. Bestuur, missie en zending konden de heilsverwachting die Ekagi en Moni koesterden, onmogelijk waarmaken. Met hun politiemannen en onderwijzers ondermijnden zij het gezag der *adat*-oudsten en zij onderwierpen de bergbewoners aan nieuwe sancties, die niet strookten met het heersende rechtsgevoel. Teleurstelling, onzekerheid over de toekomst en wrok over als onbillijk ervaren gezagsuitoefening leidden in de jaren 1954-1956 tot een kettingreactie en uiteindelijk tot een explosie.

In 1953 bracht gouverneur Van Baal een werkbezoek aan de Wisselmeren. De post was een halfjaar eerder door controleur Rob Meijer Ranneft overgedragen aan Raphaël den Haan. In zijn overdrachtsnota had Meijer Ranneft een beeld geschetst van de bestuursproblemen in dit ressort en dat stuk

was de aanleiding voor Van Baals bezoek. De scheidende controleur schreef onder meer over de afwijzing door de bevolking van gevangenisstraf als tuchtmiddel. 'Mensen sluit je niet op,' zeiden de Ekagi, 'dat doe je alleen met varkens.' De controleur was als hoofd van het plaatselijk bestuur ook alleensprekend rechter en moest zich daarbij houden aan de *adat*. Volgens het Ekagi-gewoonterecht stond op vergrijpen als hekserij en overspel de doodstraf. Als voldoende mensen de verdenking koesterden dat een man of vrouw met hekserij de ziekte of dood van anderen had veroorzaakt, werd die als vogelvrij beschouwd en wie de moed had om de 'heks' te doden, gold als held. Bedrijvers van overspel, zowel mannen als vrouwen, werden doodgepijld. Voor verwanten van deze 'terechtgestelden' kende de *adat* compensatie in de vorm van kaurischelpen en varkens. Deze *adat*-sancties waren volgens Nederlands recht echter niets minder dan doodslag.

Meijer Ranneft had zich zo goed mogelijk aan het gewoonterecht gehouden en voor deze '*adat*-moorden' boetes opgelegd, maar Van Baal had hier geen vrede mee. Hij schreef in zijn memoires: 'De aanwezigheid van westers bestuur schept een nieuwe rechtstoestand. Het bestuur heeft bepaalde normen te handhaven en één van die normen is bescherming van het leven van ieder die zich bevindt in onder bestuur gebracht gebied. Doodslag is geen privé-kwestie tussen twee families die per civiele procedure geregeld kan worden, maar een vergrijp tegen het publieke recht van de staat, die daartegen straffend optreedt. De koloniale overheid was nu lang genoeg ter plaatse om er haar eigen recht te laten prevaleren en doodslag met vrijheidstraf te vergelden.' Den Haan was het hiermee eens en zou in de vier jaar dat hij controleur was *adat*-moorden bestraffen met zes maanden vrijheidsberoving in de 'boei' van Enarotali.

In maart 1957, enkele maanden na de grote explosie, die hieronder zal worden beschreven, ontleedde de missionaris-antropoloog Alfons van Nunen in een nota* de achtergronden. Hij wijdde hierin enkele kritische passages aan de voortvarendheid waarmee het bestuur in de woorden van Van Baal 'het eigen recht liet prevaleren': 'De felheid waarmee de nieuwe rechtsorde en morele waarden worden opgelegd, kan gemakkelijk de schijn wek-

* Deze 'Nota omtrent de Obano-opstand – November-december 1956', gedateerd 15 maart 1957, is een waardevolle analyse van een conflict geboren uit ontsporend cultuurcontact, een 'acculturatiecrisis'.

ken dat deze nieuwe orde en de nieuwe waarden in zichzelf niet voldoende aantrekkelijkheid en deugdelijkheid bezitten om te worden aanvaard. Dat wij een politiemacht en een gevangenis nodig hebben om onze opvattingen door te voeren is een bewijs van onze onmacht. Men vergete niet dat de Kapauku's [Ekagi] grote redenaars zijn die met de macht van het woord vele disputen kunnen beslechten. Daarom moeten overreding, bemiddeling en scholing de primaire middelen blijven waarmede in de contactsituatie de nieuwe moraal en rechtsorde aanvaardbaar worden gemaakt. Waaraan wij het recht ontlenen om op te leggen en te dwingen zolang er nog geen communis opinio bestaat omtrent onze superioriteit, is voor de Kapauku geenszins duidelijk.'

In 1954 begon het te broeien aan de meren. Enkele clanleiders uit het Aga- en het Kebodal smeedden plannen om controleur Den Haan te vermoorden. Zij dachten dat de Surabayamensen na de dood van hun leider hun nederlaag zouden erkennen en vertrekken. Hun aanwezigheid had te veel regen gebracht en de zoete-aardappeloogst bedorven. Zij werden ook verantwoordelijk gehouden voor een mazelenepidemie die veel kinderen het

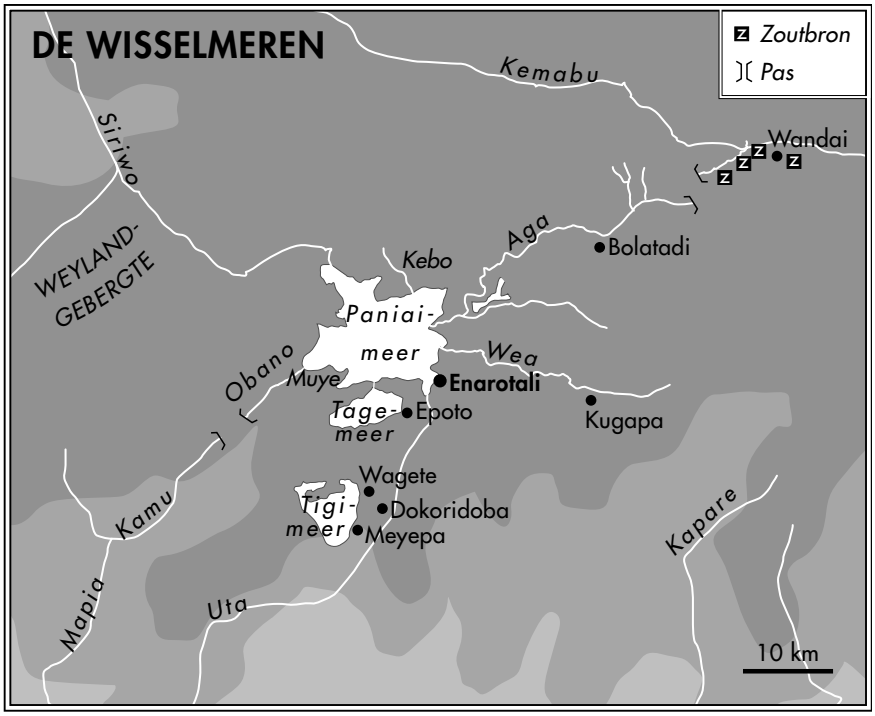

leven had gekost. In september 1954 werd de Ambonese zendingsonderwijzer van Kumopa, in het Agadal, onder bedreiging met doodslag verjaagd. Den Haan rukte uit met twee prauwen vol agenten en dwong de opstandelingen in twee weken tot overgave. Hun leider kwam, de *adat* getrouw, naar Enarotali om het zegevierende bestuur zes varkens aan te bieden.

Begin december 1954 keerde een onderwijzersfamilie terug van verlof op Biak. Na een week begon het jongste kind te hoesten en het werd ernstig ziek. De gouvernementsarts constateerde kinkhoest en bestelde in allerijl serum, dat werd ingevlogen uit Biak. Het bestuur begon kinderen rond de meren in te enten, maar het was te laat. Binnen twee maanden stierven talloze baby's en kleuters bij gebrek aan natuurlijke afweer tegen de ziekte. Bunaibo, een clanleider uit de Muyevallei in de zuidwesthoek van het Paniaimeer, verloor drie kinderen. Hij verklaarde publiekelijk dat de door de Surabayamensen ingevoerde witte varkens (het Melanesische varken is klein en donker) dragers waren van kwade, ziekteverwekkende geesten en riep in mei 1955 op om ze allemaal af te maken. De massale slacht duurde twee maanden en maakte werk van jaren ongedaan.

Gouvernementsarts J. van der Hoeven schreef: 'Ontelbare nakomelingen van de zo moeizaam, stuk voor stuk per vliegtuig aangevoerde, voor de veestapel van het Centrale Bergland en voor de voeding der bevolking zo uitermate belangrijke fokbeertjes zijn in stukjes gehakt en verkoold. De controleur kan wel huilen. Het bestuur lijdt een grandioze nederlaag tegen de Angst voor het Vreemde, waarvan de conservatiefste, doch moedigste Ekagi-mannen zich de vertolkers maakten. Dit is erger dan de boosheid van niet-ambtenaren, die met hun verdiende geld geen waren mogen kopen in de enige bestuurswinkel van het bergland. Het is erger dan de wrok van de man die zich wegens een door de *adat* gesanctioneerde moord in de boei ziet opgesloten. Het geleden verlies aan vertrouwen zal voorlopig onherstelbaar blijken te zijn.'

Enkele clanleiders riepen op alle Surabayamensen te doden. Bestuursassistent Karel Gobay, een Ekagi, ex-lid van De Bruijns lijfgarde en studiegenoot van Zakheus Pakage in Makassar, hield een rede in Enarotali en zei dat zijn volksgenoten in dat geval eerst hem moesten ombrengen. Op 31 maart 1955 liet Den Haan de pastor in Epouto, een dorp aan het Tagemeer, weten dat de politie een plan had onderschept om de missiestatie aan te vallen. Een groep mannen onder leiding van Bunaibo uit het Muyedal trok op 3 april (Palmzondag) langs de oever van het Tagemeer richting pastorie, maar zag

zich de weg versperd door een kordon Ekagi-politie. In mei en juni 1955 bleef het schooltje van Okeitadi, een kampong aan de westelijke oever van het Paniaimeer, leeg. Een uit Okeitadi afkomstige catechist en een Amerikaanse CAMA-zendeling wisten de ouders te overreden hun kinderen weer naar school te sturen, maar de spanning bleef.

In maart 1956 bezocht controleur Den Haan een *yuwo* (varkensfeest) in de Agavallei, niet ver van Kumopa, en ontsnapte hier ternauwernood aan een moordaanslag. Niet veel later maakte het bestuur een nieuwe vijand: Dabakayame, een clanoudste uit de Kebovallei, waar controleur De Bruijn al voor de oorlog een opstand tegen het bestuur had neergeslagen. Hij werd door Den Haan tot zes maanden veroordeeld wegens de *adat*-moord op een overspelige vrouw, maar wist te ontsnappen uit de boei van Enarotali. Dabakayame sloot zich aan bij Bunaibo uit Muye, die zinde op revanche. De twee vonden bondgenoten in het Obanodal, in de zuidwesthoek van het Paniaimeer, waar de ergernis over de Surabayamensen groeide. Alfons van Nunen, destijds pastor van Enarotali, heeft deze grieven in zijn eerder aangehaalde nota op een rij gezet.

In de loop van 1956 verhuisde de CAMA zijn vervolgsschool met internaat naar de Obanovallei. De betaling van de aangekochte grond liet op zich wachten. De missieguru in Obano, een man uit Babo, misdroeg zich in de maanden mei-juni tegenover enkele schoolmeisjes. Hij werd werd naar Enarotali gehaald en op 21 september veroordeeld tot anderhalf jaar celstraf in Hollandia. Daarop vroegen mensen uit het Obanodal bij de pastorie van Enarotali schadevergoeding. Het antwoord luidde dat daarvan geen sprake kon zijn, omdat de kampong deze zaak zelf in handen van de politie had gegeven en de guru intussen was veroordeeld. De reactie was kenmerkend voor de Ekagi-moraal: dat was de bedoeling niet geweest van de aangifte. Als de zaken zo stonden, wilde men de guru terug. Wel diende men een lijstje in van te betalen goederen: kapmessen, bijlen, dekens enzovoort. Van Nunen: 'Hierop kon moeilijk worden ingegaan.'

De missionaris memoreert in zijn nota dat het bestuur 'een bijna permanent beroep op de Obanobevolking had gedaan voor levering van zoete aardappelen, planken en andere materialen; voor hulp bij de aanleg van een weg, vliegveld en behuizing van anderen en bij het vervoer van goederen uit het vliegtuig, waarin zij schaars deelden'. Daarnaast hoorden zij van geschillen elders die, net als hun eigen zaken, onbevredigend waren opgelost.

Verder had Obano in het laatste halfjaar voor de uitbarsting te kampen met een grote sterfte onder de varkens. Van Nunen: 'Het is niet uitgesloten dat de overbrenging van VVS en internaat onbewust als bedreigend is ervaren: er zou nog meer, nog sneller en nog dieper worden ingegrepen in hun levensgewoonten, terwijl de voordelen van de gevraagde verandering geenszins bewezen waren. Al deze factoren zijn teveel geweest.'

'Stammenoorlog'

Op 4 november 1956 barstte de bom. Die zondag zou de secretaris-generaal van de CAMA overkomen uit zijn standplaats Hongkong voor de plechtige inwijding van het school- en internaatscomplex in de Obanovallei en van een gloednieuwe Cessna 180 van de Missionary Aviation Fellowship (MAF), die zou worden ingezet voor de bevoorrading van de zendingsposten aan de Wisselmeren. Om acht uur 's morgens ging de missieonderwijzer zijn kudde voor in een gebedsbijeenkomst. Om kwart voor tien werd de bel geluid voor de protestantse dienst. Het kerkje stroomde vol met zo'n tweehonderd gelovigen. Twee politieagenten, een Biakker en een Ekagi, hielden om beurten de wacht bij de Cessna op de landingsstrip. Toen de Ekagi-agent wegliep om zich te laten aflossen, ging Bunaibo – door zijn bondgenoten erkend als *yape ipuwe* (eigenaar van de oorlog) – met twee Obanonotabelen en hun mannen in de aanval.

De Biakse agent werd, op het moment dat hij ongewapend naar buiten kwam, met een pijl door het hart gedood. Zijn collega zette het op een lopen. De Ambonese zendingsguru Ruland Lesnussa, zijn vrouw en twee kinderen werden afgemaakt. Alle zendings- en missiegebouwen, inclusief het gloednieuwe internaatscomplex, werden platgebrand. De Cessna werd met bijlen total loss geslagen. De Mimikaanse missieonderwijzer sloeg op de vlucht, maar werd samen met een vrouw en twee kinderen doodgepijld. De afgesneden vingers van Lesnussa werden per koerier naar de dorpen rond de meren gebracht ten bewijze van deze eerste overwinning.

De Ekagibevolking moest kiezen: voor of tegen de Surabayamensen. Velen lieten zich overhalen om zich bij de opstand aan te sluiten. De meeste rebellen kwamen uit de dalen van de Obano, Muye, Kamu, Kebo, Aga en Wea en van het Tagemeer. Niet alle dorpen in die valleien deden mee; bij de partijkeuze speelden niet alleen grieven tegen de Surabayamensen, maar ook onderlinge vetes een rol. De dorpen rond het zuidelijke Tigimeer, ooit de in-

vloedssfeer van de intussen overleden Weakebo, hielden zich afzijdig. Veel Tigimensen hadden familieleden die als timmerlieden of politiemannen voor de Nederlanders werkten.

Binnen 24 uur na de aanval in Obano bezetten honderden rebellen de heuvels rond Enarotali en zij begonnen het beleg van de bestuurspost. Controleur Jan Massink seinde op maandagmorgen 5 november naar Biak en Hollandia: 'Toestand hoogst alarmerend; enkele duizenden gewapende mannen trekken op in de richting van Enarotali; politiebezetting en vuurkracht hoogst onvoldoende; verzoeke omgaand hulp.' Het kleine detachement politie en enkele honderden loyale Ekagi – onder wie twee Oaktree-veteranen – hielden de horde belegeraars, die in drie dagen uitgroeide tot tweeduizend man, met grote moeite op afstand tot er op woensdag 7 november per vliegboot van de MLD versterking arriveerde. Na ontzetting van de bestuurspost bleven Bunaibo en zijn bondgenoten opereren vanuit de Obanovallei. Zij staken aan de meren Paniai en Tage gebouwen van bestuur, zending en missie en ook scholen in brand en bedreigden de politie.

Controleur Massink kreeg alras bezoek van de gouverneur. Van Baal: 'Het was in ieder geval gewenst hier, behalve extra politie, enige groepen mariniers te legeren en aan het patrouilleren te zetten. Wij waren het erover eens dat schieten onvermijdelijk zou zijn. Van vluchtende rebellen inhalen of omsingelen is hier geen sprake. Voor stevig gebouwde Hollandse soldaten zijn de kleine, lichtvoetige Kapauku [Ekagi] in dit alleen hun vertrouwde terrein ongrijpbaar.' Toen Van Baal drie weken later opnieuw poolshoogte kwam nemen, was de toestand verslechterd. De opstand had zich uitgebreid. Van Baal: 'Als we dit op zijn beloop lieten, dreigde er een slepende oorlog, een tweede Atjeh te ontstaan. Ik instrueerde Massink hard op te treden. De mariniers werden uitgerust met zware mortieren. Zij en de politie dienden raak te schieten. Ook gaf ik toestemming gebruik te maken van de hulp van Kapauku-groepen die nog een rekening te vereffenen hadden met de initiatiefnemers tot de strijd.'

Het zware geschut trof in de zwaar beboste heuvels rond de meren, tegen de verspreid opererende strijdgroepjes van de Ekagi nauwelijks doel en had op de tegenstander alleen een schrikeffect. De Obanomensen noemden de mortieren *kotti ibo* (grote penis) en daaruit sprak wel degelijk respect. Veel effectiever was evenwel de inzet van hulptroepen uit de dorpen rond het Tigimeer. Hier had men weinig op met 'die lui van Paniai', aan wie de Tigi-

mensen, als zij in hun meer visten, dure schelpen moesten betalen. Onder leiding van politieman Senin Mote, een Oaktree-veteraan, en enkele *tonawi* (sterke mannen) van zijn clan trokken zeshonderd Tigistrijders, versterkt met gewapende Ekagi-agenten, vanuit het zuiden door het modderige Kamudal via de Ori-pas de Obanovallei binnen. Ze maakten er contact met mariniers en onder dekking van deze geüniformeerde bondgenoten gingen zij in de aanval. De Tigisoldaten plunderden de tuinen van de opstandelingen en schaakten hun dochters, die zij beschouwden als oorlogsbuit. Uithongering en de pijlen en karabijnen van dit expeditieleger, niet de mortieren der mariniers, dwongen de rebellen op de knieën.

In de strijd met de Tigi-Ekagi sneuvelde Bunaibo's belangrijkste bondgenoot, Dabakayame uit de Kebovallei. Bunaibo zelf raakte bij dit tegenoffensief zwaar gewond en vluchtte met enkele familieleden en getrouwen het bos in. Daarna verloor hij geleidelijk al zijn aanhangers, omdat hij hun voor de geleden verliezen niet langer kon betalen. Het bestuur liet bekendmaken dat het de opstandelingen geen enkele vergoeding, noch voor mensenlevens noch voor materiaal, zou geven. De Ekagi-*adat* kende een uitweg uit de doolhof van verplichtingen die voortvloeiden uit de oorlog. Stierf de 'eigenaar van de oorlog', dan hoefde er geen vergoeding te worden betaald aan de families van de gesneuvelden. De verwanten van Bunaibo lieten hem dan ook sterven in het bos.

Van Baal noemde het later 'gênant' dat het bestuur de opstand alleen had kunnen neerslaan door een 'stammenoorlog' te ontketenen, die ruim honderd doden eiste. De troebelen kwamen bovendien op een hoogst ongelegen moment. Tijdens de jaarlijkse bijeenkomst van de Algemene Vergadering van de VN probeerde Indonesië de kwestie-Nieuw-Guinea opnieuw op de agenda te plaatsen. Van Baal: 'Berichten over een opstand konden de Indonesiërs alleen aan bruikbaar materiaal helpen voor vertogen over onze koloniale onderdrukking. Die berichten dienden dan ook voorlopig binnen Nieuw-Guinea te blijven. Ik verzocht de correspondent van het *Algemeen Handelsblad* in Hollandia, mr. De Rijke, met het oog op het landsbelang voorlopig alle berichtgeving over het verloop van de strijd achterwege te laten. Daar heeft De Rijke op loyale wijze aan voldaan. Verder heb ik de procureur-generaal verzocht op grond van de 'diensten-toezicht-ordonnantie' [een 'Indische' wet uit 1935] voorlopig enig toezicht te houden op uit de Wisselmeren afkomstige post, die allerlei nieuws bevatten kon dat ik niet graag in Hollandse (of andere) kranten gepubliceerd zag.'

Eind december luidde het summiere communiqué van Radio Omroep Nieuw-Guinea (RONG): 'Met betrekkelijk geringe, gecombineerde politieeenheden is de opstand ten slotte onderdrukt. Een groot vredesfeest zal deze moeilijke fase in het civilisatieproces van het Centrale Bergland afsluiten.'

De Baliem: een pijnlijk witte plek

In de luwte van de door Van Baal afgekondigde radiostilte rond de Wisselmeren zette het gouvernement een volgende stap in de openlegging van het Centrale Bergland. Een maand nadat de eerste bestuurspost in de bergen was belegerd door duizenden Ekagi-strijders, maakte een mini-expeditie zich op om driehonderd kilometer naar het oosten een nieuw bruggenhoofd te bouwen. Ditmaal onder de Dani, voor wie oorlogvoeren een 'way of life' was. Op 10 december 1956 steeg van het vliegveld Sentani een eenmotorige Beaver van de KLM-dochter De Kroonduif op met bestemming Baliemvallei. Aan boord waren de CAMA-piloot Ed Ulrich (Kroonduif-piloten vonden de operatie te riskant), bestuursambtenaar Frits Veldkamp en radiotelegrafist F.Th. de Mooy. Veldkamp had opdracht in de Grote Vallei een bestuurspost op te richten en een vliegveld aan te leggen.

Sinds de Baliemvallei in 1938 bij toeval was ontdekt door de Archbold-expeditie en ook nadat controleur Rob Meijer Ranneft er in 1952 een blik in had geworpen, was het gebied onbestuurd gebleven. Sinds 1954 heette het Oostelijke Bergland waarin de vallei ligt, officieel 'exploratieressort', een gebied waarvan het gouvernement zich het bestaan pijnlijk bewust was en dat hoog nodig verkend en onder bestuur gebracht moest worden. Het aantal Baliembewoners werd geschat op zo'n 100 000 mensen en daarmee was de Grote Vallei het dichtstbevolkte gebied van Nederlands Nieuw-Guinea. Afwezigheid ter plaatse knaagde dan ook aan het bestuurlijke geweten. Middelen en mankracht waren echter beperkt en de Baliem was bijna hermetisch afgesloten van de buitenwereld door uitgestrekte moerassen, steile bergen en moeilijk bevaarbare rivieren. Tot de dag van vandaag is de vallei alleen bereikbaar door de lucht.*

* Op het moment van schrijven waren Indonesische genietroepen druk doende om met springstof bressen te slaan in het gebergte ten noorden van het stadje Wamena in de Baliemvallei, om de al tientallen jaren slepende wegaanleg tussen Wamena en de provinciehoofdstad Jayapura te versnellen.

Ook in de Baliem ging de zending het bestuur voor. In 1954 stichtte de CAMA een post in het zuiden van de Grote Vallei, in het Danigehucht Hitigima. Zoals eenieder die zich in onbestuurd gebied vestigde, had de CAMA een verklaring moeten tekenen dat ze in geval van nood geen beroep kon doen op het gouvernement. De CAMA-evangelisten rekenden niet op wereldlijke overheden, maar op goddelijke hulp. De zendeling Lloyd Van Stone, vergezeld door enkele Ekagi-guru's, landde op 20 april 1954 met een vliegboot op de Baliemrivier, bouwde een huis in Hitigima en liet hier door de Dani een landingsstrip aanleggen.

In zijn *Werkplan 1954-1956* had Van Baal opgenomen dat er in 1955 of 1956 een bestuurspost moest worden gevestigd in de Baliemvallei. In januari 1955 bracht Vic de Bruijn samen met enkele politiemannen en technici van de Dienst Waterstaat en Opbouw (waaronder ook vliegveldaanleg viel) een kort bezoek aan de vallei, gebruik makend van de vliegverbinding van de zending. De Bruijns rapport was in feite een plan voor bestuursvestiging, waarin de nadruk lag op de aanleg van een 1500 meter lange landingsbaan, geschikt voor Dakota's. Voor dit karwei koos de gouverneur de 29-jarige bestuursambtenaar Frits Veldkamp.

Veldkamp was anderhalf jaar (aspirant-)controleur geweest aan de Wisselmeren en besefte terdege dat het 'acculturatieproces' tijd en geduld vroeg. Hij wist ook dat het gouvernement van Nieuw-Guinea de hete adem van de wereld in zijn nek voelde en dat tijd schaars was. Veldkamp: 'Naast de oprechte wens om ook in de Baliem rust, veiligheid, gezondheidszorg en onderwijs te introduceren, speelde ook het gevaar van negatieve internationale publiciteit een rol bij het besluit om dit gebied open te leggen. Via de CAMA kwamen verontrustende verhalen over bloedige stammenoorlogen naar buiten. Geen zichzelf respecterend bestuur zou dit nog lang kunnen verantwoorden. En hoe zou Nederland er afkomen als de Amerikaanse zendelingen iets overkwam?' Op 10 december 1956 begon de vlucht naar het onbekende. Veldkamp: 'Voordat piloot Ulrich de gas-handle van zich afduwde, nam hij zijn honkbalpetje af voor een kort gebed, een gebaar dat mij niet onberoerd liet.' Twee uur later landde de Beaver op het grasbaantje van Hitigima en maakte de controleur kennis met de wondere wereld van de Dani.

Een vliegveld in niemandsland

De Dani zoeken hun oorsprong niet buiten het eigen woongebied, zoals veel andere Papoeavolken, maar in de Baliemvallei zelf. In de oertijd, toen er nog

geen mensen waren, stond de zon (*mo*) dicht bij de aarde. Zij – mo werd gezien als een vrouw – riep de stamvaders van alle Daniclans te voorschijn uit een gat in de aarde en wees deze eerste mensen de weg naar buiten. Verschillende clans noemen uiteenlopende plaatsen in de vallei waar dit zou zijn gebeurd. Toen de mensen onderling ruzie kregen, verwijderde de zon zich van de aarde en ging hoog aan de hemel staan, waar ze zich niet meer bekommert om de mensen. Ze kijkt alleen nog toe. De Dani noemen de zon 'grootmoeder'. Van *kain* ('mannen van gewicht' onder de Dani, die zich onderscheidden door dapperheid in de oorlog en vrijgevigheid) werd gezegd dat zij de zon hadden ontmoet en van haar een kaurischelp hadden gekregen.

Al spoedig nadat de eerste mensen uit de aarde waren gekomen, kregen ze ruzie en vielen er doden. De naaste familieleden van de slachtoffers zeiden tegen elkaar: 'Laten we bij elkaar gaan wonen, een oorlogsmannenhuis bouwen en samen wraak nemen op de vijand.' Zo ontstond vijandschap tussen bepaalde groepen, die sindsdien bleef bestaan. Volgens de overlevering ontstonden toen ook de voor de Danisamenleving zo kenmerkende combinaties van telkens twee clans of kleinere 'patrilineages',* die zich om uiteenlopende redenen – onderlinge huwelijken, samenwerking in de oorlog – met elkaar verbonden hebben. Deze combines verenigden zich weer in grotere, elkaar bestrijdende oorlogsbonden.

De voorvaderen zouden hebben gezegd: 'Oorlogvoeren is goed en afwezigheid van oorlog slecht.' Oorlog was een opdracht van de voorouders aan hun nageslacht. Het was een sacrale plicht en vormde de spil waarom het sociale leven van de Dani draaide. Oorlog voeren was een manier om met de geesten der gestorvenen (*mokat*) op goede voet te blijven. Een vijand doden was het teken bij uitstek dat de mokat de levenden goed gezind waren, want deze geesten werden geacht het slachtoffer kwetsbaar te maken en de pijl te sturen. Welgezinde mokat zorgden voor goede oogsten en gezonde varkens. Zonder oorlog, dachten de Dani, gaat de ordening der dingen en daarmee de welvaart teloor. Een Dani-informant vertelde de antropoloog-missiona-

* Een clan is een grote, niet aan een plaats gebonden verwantengroep die haar afstamming traceert op een mythische voorouder en waarbinnen niet getrouwd wordt (exogaam). Een 'patrilineage' of subclan bestaat uit de binnen een beperkt gebied levende mannelijke nakomelingen van een nog in de herinnering levende voorvader (hoogstens vijf generaties terug), hun vrouwen en kinderen.

ris Herman Peters in 1964 dat het oorlogsverbod van het Nederlandse gouvernement de goede ordening der dingen had verstoord en dat de zoete aardappelen en de varkens sindsdien klein waren gebleven.

In Hollandia was besloten dat het vliegveld moest worden aangelegd in het hart van de Grote Vallei, aan de westelijke oever van de Baliemrivier, even bezuiden de plaats waar die afbuigt naar het westen. Die om de terreingesteldheid gekozen plek bleek te liggen aan de rand van niemandsland tussen vier elkaar bestrijdende oorlogsbonden. Enige jaren voor de vestiging van de bestuurspost – aanvankelijk niet meer dan een tentenkamp – had hier een hevige oorlog gewoed, waardoor het gebied was ontvolkt. De kleine bond Mukoko, die bestond uit vijf subclancombinaties, had het afgelegd en was sindsdien voortdurend mikpunt van naburige bonden. Mukoko betekent 'zwarte reiger', een vogel die bij het geringste onraad angstig wegvliegt. De provisorische bestuurspost lag aan de Baliemrivier en was omringd door Mukokodorpen. Zij zochten steun bij de blanke vreemdelingen, die over stalen bijlen en vuurwapens beschikten.

Veldkamp moest dit allemaal zelf uitvinden en zich de eerste beginselen van het Dani eigen maken. Hij had van de gouverneur strikte instructies gekregen om zich te bepalen tot de aanleg van het vliegveld, alleen te 'besturen' binnen een straal van drie kilometer rond de post en voorlopig niet in te grijpen in Dani-aangelegenheden. Die terughoudendheid was ingegeven door de ervaringen aan de Wisselmeren, waar te voortvarend ingrijpen in een nog weinig bekende cultuur tot brokken had geleid. Het viel de controleur niet makkelijk zich te houden aan de van hogerhand voorgeschreven afzijdigheid. Rond Kerstmis, toen het egaliseren van het terrein begon te vorderen met de hulp van Mukokowerkers, werden deze belaagd door met pijl en boog en drie meter lange speren bewapende leden van een andere oorlogsbond. De veertien Papoea-agenten die Veldkamp ter beschikking had, moesten hen met de karabijn in de aanslag op afstand houden.

In het voorjaar kreeg Veldkamp bezoek van de gouverneur. Van Baal, bijna liefdevol: 'Hij was met zijn airstrip goed opgeschoten en had intussen een redelijk onderdak gebouwd voor zichzelf en zijn politie. Ook met de bevolking ter plaatse had hij goede relaties. Ik had vertrouwen in de jongeman die – hij was ongehuwd – in zijn eentje rustig en vriendelijk een bestuurspost opbouwde onder lieden die de glorie van de krijg meer interesseerde dan wat ook.'

Van Baal drong erop aan voor de bouwgrond compensatie te betalen aan de rechthebbenden. Veldkamp liet zich enkele 'mannen van gewicht' aanwijzen die namens hun verwantengroep aanspraken lieten gelden op het vliegveldterrein en 'rondde de kwestie af met een fraaie overdrachtsakte, namens het gouvernement van Nieuw-Guinea getekend door de controleur van de Baliem en namens de betrokken clancombinatie door de *kain*, die verklaarden tegen betaling van een aantal stalen bijlen dat en dat stuk grond aan het gouvernement ter beschikking te stellen'. Jaren later, in 1991, zou een Mukokovoorman van de Indonesische regering opnieuw compensatie eisen voor het vliegveld en de post, die intussen was uitgegroeid tot een stadje. Toen de Nederlanders vertrokken, zei hij, verviel de overdracht van het beschikkingsrecht.

Op 25 juli 1957 landde op de strip een Cessna van de MAF en op 24 oktober een tweemotorige Twin Pioneer. De uitbreiding verliep nu sneller, omdat er zwaarder materieel kon worden aangevoerd. De nieuwe bestuurspost werd naar de naburige zijrivier van de Baliem 'Wamena' gedoopt. De Grote Vallei was uit zijn isolement verlost, maar een groot deel van het bergland bleef terra incognita.

Gezanten uit de hemel

In de zeventien rivierdalen aan de zuidflank van het Carstenszmassief leidde het bergvolk der Amungme nog steeds een geïsoleerd bestaan. Na het bezoek van Veurman en Mickelson in 1950 had het bestuur zich er niet meer laten zien. De over een groot gebied verspreide, van elkaar geïsoleerde Amungmegemeenschappen leefden van de tuinbouw en de jacht. Op de schaarse bebouwbare grond teelden zij groenten en knolgewassen. Onder gunstige weersomstandigheden was de oogst toereikend, maar als de regens uitbleven of als zij vielen buiten het groeiseizoen, werd het precaire evenwicht tussen de aantallen mensen en het beschikbare voedsel verstoord en ontstond schaarste. De clans in de valleien stonden met elkaar op gespannen voet en met hun noorder- en oosterburen, de Dani, leefden de Amungme in een voortdurende staat van oorlog.

Onder druk van periodieke schaarste en oorlog trokken op gezette tijden hele families weg uit hun valleien om elders hun heil te zoeken. Dit trekgedrag leidde tot nieuwe oorlogen, als het aantal migranten groot was en de bewoners van andere dalen hun komst als bedreigend ervoeren. De Amung-

me leefden in voortdurende onzekerheid, maar putten hoop uit de boodschap die de ouderen doorgaven aan de jongeren: 'De bevrijder zal komen. Zoals een zoete aardappel groeit in de grond, zo zal hij opdoemen aan de voet van de bergen. Let op, weest waakzaam!' Eens, dachten de Amungme, zal alles veranderen. Dan zullen we de weg vinden naar een plaats waar geen duisternis is, geen ziekte en geen dood, waar alle voedsel rijkelijk voorhanden is en nooit opraakt. Deze plaats, Hai Jogon (staat van geluk), kunnen mensen levend binnengaan en daar zullen zij nooit meer sterven. Eens zal de deur naar deze heilstaat opengaan. Die deur, meenden de Amungme, bevindt zich daar waar de zee overgaat in de lucht. Daar leven de Mekawi-kawi of 'witte mensen' en zij weten de weg naar de Hai-me, de bewoners van dat gelukzalige oord.

Dit diepgewortelde verlangen in contact te komen met de Hai-me om hun geluk te kunnen delen verklaart de geestdrift waarmee de Amungme de eerste 'witte mensen' begroetten die hun woongebied bezochten. Dat waren leden van de Britse expeditie onder leiding van Alexander F.R. Wollaston, die in 1912-1913 een poging ondernam door te dringen tot de toppen van het Sneeuwgebergte. Voordat de expeditie de voet van de Carstensztop bereikte, trok zij door de Tsingavallei. De plaatselijke bevolking zag in deze blanken de gidsen naar Hai Jogon. Toen Wollaston en zijn twee metgezellen zich de weg naar boven versperd zagen door een steile ijsmuur en terugkeerden naar de kust, trokken tientallen opgewonden Amungme een eindweegs met hen mee naar het basiskamp aan de Otakwarivier. Op de terugweg naar Tsinga bezweken velen aan malaria, een laaglandziekte waartegen zij geen natuurlijke weerstand hadden. Dit moet een desillusie zijn geweest, maar deed geen afbreuk aan de heilsverwachting.

In 1936-1937 bereikte de expeditie van A.H. Colijn de top van de Carstenszpiek. Amungme uit de valleien Waa en Tsinga trokken met Colijn en de zijnen mee naar de zuidkust. Ook toen bezweken velen aan daar opgelopen malaria. Zodra de eerste blanken zich vestigden aan de Wisselmeren, drong dat bericht door in Amungmegebied en zoals we al hebben gezien, trokken afgezanten naar Kugapa en Enarotali. Een van hen, de clanoudste Menonal Beanal uit de Tsingavallei, bracht Veurman en Mickelson in 1950 naar zijn dorp. De aandrang die leiders als hij uitoefenden op de Surabayamensen om hun valleien te bezoeken, is te verklaren uit de heilsverwachting der Amungme.

In december 1953 legde de missie de eerste contacten in Amungmegebied. De franciscaan Misael Kammerer bezocht toen in gezelschap van Menonal Beanal het Tsingadal. Hij nam bij die gelegenheid vier jongens en een meisje mee naar Kokonao aan de zuidkust, waar zij de plaatselijke missieschool bezochten. Twee jongens zouden later onderwijzer worden, één werd veeteeltvoorlichter en het meisje werd verpleegster. Menonal had zich intussen laten dopen als Matheus, naar een der evangelisten. Hij vatte dit ernstig op en nam een gebedenboek in het Moni mee naar zijn vallei. Matheus Menonal Beanal vertelde de Amungme dat de missionarissen de weg wisten naar Hai Jogon.

In januari 1954 begaf Kammerer zich weer naar de Tsingavallei en trok daarna door naar de Baliem. De pater werd op deze tocht vergezeld door Mozes Tenbak Kilangin, de eerste Amungmepupil van de missie. Mozes was in 1939 als achtjarige meegetrokken met een groepje volwassenen dat ruilhandel wilde drijven met de Mimikanen van de kust. Daar nam een Keiese missieguru de jonge bergbewoner onder zijn hoede. Toen de guru in 1941 met verlof ging naar het eiland Kei, nam hij Mozes mee. De jongen raakte al snel bereisd. Nog voordat de Japanners binnenvielen, mocht hij met pater Tillemans mee naar Enarotali. Na de oorlog maakte Mozes de lagere school af in Merauke en werd hij naar de onderwijzersopleiding van de missie in Fakfak gestuurd. Hij behaalde in 1953 zijn diploma en zijn eerste post als onderwijzer was Kugapa, de Moni-enclave bij de Wisselmeren, waar pater Kammerer een missiestatie bemande.

Na twee reizen met Kammerer verzocht Mozes de pater hem aan te stellen als godsdienstleraar onder zijn eigen mensen. Mgr. Oscar Cremers gaf toestemming en in september 1954 vestigde Mozes zich in de Tsingavallei. Sindsdien gold hij als missiepionier en kon hij voor de kerk geen kwaad meer doen. Mozes kende de heilsverwachting van zijn volk. In het opstel 'Geschiedenis van de komst der missie bij de Amungme' noemde hij het eerste geloofsonderricht 'een religieuze uitleg van het heil waarnaar zij op zoek waren'.

De franciscaan Herman Peters, die zich in 1957 samen met zijn confrater Hannes Jorna onder de Amungme vestigde, schreef: 'De ontvangst die ons missionarissen ten deel viel, was wel zo overweldigend enthousiast en de gastvrijheid en vrijgevigheid waren zo enorm, dat we ons afvroegen: wat denken de mensen wel van ons? Wat verwachten ze van ons? Wij werden

zelfs tweemaal in een van planken en rotan gemaakte zetel op de schouders van sterke mannen gehesen en zo de kampong binnengedragen. Uit de vele gesprekken met de mensen, vooral met de ouderen, en ook uit de verhalen die de Amungme kennen, is me duidelijk geworden dat hier een hooggespannen verwachting leefde en nu nog leeft. Men verwacht dat er een tijd komt, of misschien nog beter een plaats gevonden wordt, waar geen ziekte meer is en geen dood en waar men allerlei mooie dingen, zoals bijlen, kapmessen, kralen en kleren zonder veel moeite krijgen kan. Wij werden beschouwd als behorend tot die gelukkige tijd of komend van die plaats.'

De al eerder gemissioneerde Moni meenden hun Amungmevrienden te moeten waarschuwen: 'Waarom halen jullie de pastoor naar binnen en noemen jullie hem vader? Daarmee worden jullie zelf kinderen. Vroeger gaven jullie zelf bevelen, nu moeten jullie zijn bevelen opvolgen. Luister nu maar naar ons, die al langer met de Surabayamensen omgaan. Ze beginnen met scholen en houden er nooit meer mee op. Jullie denken dat ze jullie naar de hemel brengen, maar ze weten niets anders dan *sekolah, sekolah* (school, school).'

Zelfstandigheid

Het *Werkplan 1954-1956* naderde intussen zijn voltooiing, zij het met een jaar vertraging. In het laatste planjaar, 1956, was minister Kernkamp van Overzeese Rijksdelen ernstig ziek geworden en uiteindelijk overleden. In afwachting van de later dat jaar te houden verkiezingen werd zijn plaats opengehouden en vervolgens werd het kabinet demissionair. B. Krijger, hoofd van de afdeling Nieuw-Guinea van Overzeese Rijksdelen, maakte bezwaren tegen de begroting 1956 en dat steekspel leverde vertraging op. Van Baal, zwaar gefrustreerd, schreef aan zijn partijleider Bruins Slot: 'De misère waar Nieuw-Guinea onder lijdt [is] het eeuwige geharrewar met een ministerie dat het land niet kent en ook niet komt kijken. Van achter de schrijftafel wordt Nieuw-Guinea getiranniseerd, wordt de werklust en de opgewektheid van gouverneur en directeuren systematisch gebroken.'

De werkelijkheid achter de strubbelingen was dat Krijger en zijn tweede man A.M. Kottier diep teleurgesteld waren in Van Baals beleid. Het had niet geleid tot een opbloei van het particuliere Nederlandse ondernemerschap, waarop zij hun kaarten hadden gezet. Van Baal: 'Zij wisten natuurlijk even goed als ik dat het voornaamste struikelblok lag in de politieke onzekerheid

over de toekomst van Nieuw-Guinea. Zij vonden wel dat ik te weinig had gedaan om de kosten van het apparaat laag te houden en het loonpeil te drukken. Zij wilden daarom tot elke prijs een vinger in de pap houden en zagen mij als een beletsel voor hun ouderwets-liberale politiek. Zij wensten een bloeiende kolonie, ik een naar zelfstandigheid groeiend gewest.' Van Baal formuleert hier in krasse bewoordingen wat we al eerder constateerden: 'het project' was uiteengevallen in een Haagse en een Nieuw-Guinese variant. Die varianten hadden één ding gemeen: ze hadden allebei te lijden onder 'de kwestie'.

Toch vorderde de opbouw, ook al kwam die bijna helemaal ten laste van de rijksbegroting. Hollandia, Manokwari en Sorong kregen een moderner aanzien. In Hollandia werden in 1957-1958 drie grote objecten voltooid: de centrale kantoren aan de haven, waarheen eind 1957 als laatste de gouvernementssecretarie verhuisde; het centrale, in paviljoenstijl opgetrokken Algemene Ziekenhuis, dat in de tweede helft van 1958 gereedkwam – destijds het grootste en best geoutilleerde hospitaal van het Stille-Oceaangebied – en dat nog steeds in gebruik is; en de nieuwe gouverneurswoning. Die laatste, een ontwerp van ir. J. Oele, was een grote, langgerekte bungalow met receptiepaviljoen in het ambtenarenkwartier 'Noordwijk', gelegen op zo'n honderd meter hoogte, met een fraai uitzicht over de Humboldtbaai. De gouverneurs van de Indonesische provincie Papoea gebruiken het nog steeds als ambtswoning.

Toen rees de vraag: hoe nu verder? In 1956 had Van Baal een geheim memorandum geschreven, waarin hij zijn toekomstvisie had ontvouwd. De sleutelzinnen van deze acht pagina's tellende notitie luiden aldus: 'De onvermijdelijke uitkomst van het zogenoemde acculturatieproces is de wens naar politieke zelfstandigheid. Het gaat altijd weer om vormgeving van de eigen wereld, om het nieuwe als het eigene te kunnen beleven. Dit volk is door al hetgeen zich rond de status van Nieuw-Guinea heeft afgespeeld politiek veel verder ontwikkeld dan in Australisch Nieuw-Guinea het geval is. Onder de bewoners van de residentie Geelvinkbaai en de bevolking rond Hollandia zal die politieke bewustwording dan ook niet lang op zich laten wachten. Er groeit een andere jeugd op, die ernaar hunkert dit land te dienen en het tot een nieuw land te maken, waarin het nieuwe het hare geworden is. Die jeugd kan men grijpen door haar het ideaal der zelfstandigheid voor te houden.'

In dit memorandum, dat Van Baal alleen aan minister van Defensie C. Staf, op dat moment bewindsman a.i. voor Overzeese Rijksdelen, en aan Krijger stuurde, suggereerde de gouverneur 1980 als streefdatum voor volledige zelfstandigheid van Nieuw-Guinea. Als tussenstappen naar dat doel noemde hij onder meer de instelling op korte termijn van een Nieuw-Guinea Raad met benoemde leden ('de verkiezing van Papoealeden ware te zijner tijd op te dragen aan de gaandeweg te vormen onderafdelingsraden, voor welker volledige constituering men nog wel een jaar of tien nodig zal hebben'); een vaste rijksbijdrage, waarvan de omvang eens in de vier jaar zou moeten worden vastgesteld en die geleidelijk zou kunnen worden teruggebracht tot nul in 1980; meer Primaire Middelbare Scholen en, voor de landsverdediging, een Papoeahulpkorps van dienstplichtigen. Van Baal schreef dat 'echte zelfstandigheid afhankelijk is van de economische ontwikkeling' en bepleitte de vorming van 'een boerenstand, die een zekere welvaart geniet'. 'Voorkomen dient te worden,' aldus Van Baal, 'dat dit een volk wordt van koelies en primitieven dat, zodra het zelfstandig wordt, gaat praten over nationalisering van anderer bedrijven omdat het verstoken is van welvaart. Geen volk dat zelfstandig wordt, verdraagt het de productiemiddelen van het land grotendeels in handen te zien van vreemden.'

Democratisering

Van Baals tijdschema voor verzelfstandiging en democratisering getuigde zowel van zorg voor de Papoea's als van bezorgdheid over de gevolgen van te grote voortvarendheid bij hun inschakeling in het politieke proces. Hij verkoos een geleidelijke opbouw van democratische organen, van onderop. In zijn memoires schreef hij: 'Men moest eerst maar eens exerceren met de verkiezing van onderafdelingsraden.' De voor vier jaar vast te leggen rijksbijdrage 'maakt het de komende Nieuw-Guinea Raad [met begrotingsrecht] onmogelijk uit te gaan boven die limiet. Voor een jong vertegenwoordigend lichaam een prachtige leerschool in evenredige verdeling van de gelden over de diverse noden.'

Van Baals bekommernis en bezorgdheid maken nu een paternalistische indruk, maar ze waren oprecht en de conclusies waren doordacht. Of de gouverneur zich ten volle realiseerde dat de tijd drong, is een andere vraag. Het oordeel dat De Bruijn velde over Van Baals bevolkingspolitiek luidde vooral in dit opzicht negatief: 'Het beleid scheen uit te gaan van de veron-

derstelling dat er nog wel een generatie tijd was om het uit te voeren. De ontwikkeling van democratische bestuurslichamen vertoonde in Van Baals periode weinig vooruitgang. Merkwaardig was dat hij wel scherp zag dat de bestaande regionale adviesraden, zoals die van Biak, meer bevoegdheden en taken toekwamen dan ze bezaten om te kunnen functioneren, maar huiverig was voor toekenning ervan. Hij was in deze overmatig voorzichtig en vreesde dat deze democratische instellingen zich ongeoorloofde macht zouden aanmeten.'

De Bruijn schreef dit in 1978, toen hij wist welke zondvloed na Van Baal over Nieuw-Guinea was gespoeld. Hij wist toen waarschijnlijk niet (meer) dat de door hem bewonderde Van Eechoud in zijn *Nota Bestuursbeleid* van 1947 had geschreven: 'Vrijwel elke Papoea die eenigerlei machtspositie bereikt, vertoont de neiging om deze positie te misbruiken. Daar deze machtswellust klaarblijkelijk in de natuur van den Papoea ligt, is het zaak bij het zoeken naar de mogelijkheden tot deelneming in het bestuur door Papoea's zelf niet den nadruk te leggen op den persoon, doch op een groep, die gezamenlijk bevoegdheden heeft.'

De antropoloog Van Baal zou zich niet zo kras hebben uitgedrukt. In zijn memoires lichtte hij zijn reserves aldus toe: 'Met de opbouw van een meer democratische bestuursvorm was een bescheiden begin gemaakt door Vic de Bruijn op Biak, waar hij de *Kankain Kankara Biak* had opgericht, een raad van oudsten die besliste in *adat*-zaken. Ik was daar niet gelukkig mee, want die *adat* was een sta-in-de-weg bij de dorpsordening. Biak en Numfor kenden een heel legertje van dorpshoofden, die in werkelijkheid weinig meer waren dan clanhoofden. Clans waren ook territoriale groepen, maar het systeem bracht geen band tussen vlak bij elkaar wonende clangroepen. Juist aan meer verband bestond behoefte. Zou men die gehuchten kunnen verenigen in groepen van twee- tot drieduizend zielen, dan lag de weg open voor gekozen raden met leiders die voor een beperkte periode aangesteld werden. Dan was men af van al die voor het leven aangestelde *kepala*, een hier vanuit de Nederlands-Indische praktijk overgenomen instituut dat, waar het voorkomt, bestuursmacht presenteert als persoonlijke eigendom.'

Van Baals standpunt vond steun in de observaties die oud-controleur Kees Lagerberg jaren later opschreef. Hij had in de zuidelijke Mimika ervaren hoe de daar aan het begin van de jaren vijftig ingestelde dorpsraden functioneerden. 'De raad trok bevoegdheden aan zich, die eerder de centra-

le overheid toekwamen, zoals het beslechten van strafzaken. Hier was geen sprake van usurpatie, maar van reclameren: de oudsten van het dorp namen rechten terug die ze van oudsher hadden bezeten. In plaats van op publiek recht vielen ze terug op het oude bestel: persoon tegenover persoon, familie tegenover familie, clan tegenover clan. Een stap terug naar de oude toestand, gelegaliseerd met een modern etiket, en de bevolking zou er uiteindelijk niet mee opschieten. Zonder modern perspectief waren deze raden een doodlopende weg.'

Van Baal vond dit perspectief uiteindelijk bij de buren. Hij kwam in november 1957 enthousiast terug van een bezoek aan Australisch Nieuw-Guinea. Hij noteerde meteen zijn bevindingen en 'de lessen die zij opleverden voor het bij ons te voeren beleid' en besteedde bijzondere aandacht aan de daar te lande bestaande *village councils*. Dit waren in feite geen dorps- maar streekraden, die elk 20 tot 70 nederzettingen omvatten met een totaal inwonertal van 3000 tot 7000. Ze beschikten over vrij ruime middelen, omdat de heffing van hoofdelijke belasting aan hen was toevertrouwd. Daaruit werden wegen, vervoermiddelen en fermenteerinrichtingen voor door de bevolking verbouwde cacao betaald. Van Baal zag in deze verkozen raden met hun financiële autonomie een voorbeeld voor Nederlands Nieuw-Guinea. Het bezoek bewoog hem ook tot een – volgens De Bruijn verlaat – pleidooi voor uitbreiding van het aantal VVS-en en PMS-en, de stichting van een openbare kweekschool en enkele centrale dorpsscholen. Zijn conclusies zijn later uitgangspunten van beleid geworden.

Van Baals langere-termijnvisie voor Nieuw-Guinea is door De Bruijn en anderen onrealistisch genoemd, omdat later bleek dat de beschikbare tijd nogal krap bemeten was. Fair is dat niet. Den Haag zelf gaf er geen blijk van haast te hebben. Hollandia opereerde onverantwoord lang in een politiek vacuüm. Het ministerschap voor Overzeese Rijksdelen bleef bijna een jaar lang, tot februari 1957, vacant. De minister die toen aantrad, de CHU'er G.P.H. Helders, wist niets van Nieuw-Guinea en stelde zijn eerste bezoek, dat geagendeerd was voor mei 1957, uit tot oktober. Op 31 maart 1958 zou Van Baals ambtstermijn aflopen en Helders vond het intussen ongewenst dat 'de chef zo kort voor zijn vertrek ingrijpende mutaties aanbrengt'. Dit betrof Van Baals voorstel tot reorganisatie van de gouvernementsdiensten. Dat De Bruijn de laatste twee ambtsjaren van Van Baal 'enigszins mat' vond, lag niet aan de gouverneur.

De Papoea Herman Wayoi uit Serui, die onder Van Baal beambte was bij de Dienst Financiën, velt een evenwichtig oordeel over diens gouverneurschap: 'Het is de verdienste van Van Baal dat het bestuursapparaat werd uitgebouwd en beter ging draaien. Er kwamen onder zijn bewind nieuwe overheidsdiensten en ook het plaatselijk bestuur werd versterkt, zodat het niet meer alleen steunde op de controleur en zijn vrouw. Op dorpsniveau kwamen er sterkere instellingen en werd gewerkt aan landbouwontwikkeling. Er kwamen speciale landbouwcursussen en dat was zeker een vooruitgang. Het onderwijs van zending en missie werd royaler gesubsidieerd. Van Baal had veel goede ideeën en als antropoloog wist hij veel van de *adat*,* maar hij betwijfelde of de Papoea's al klaar waren voor meer eigen verantwoordelijkheid. Wij steunden Nederland in de jaren vijftig voor zover het Papoea wilde opbouwen en naar zelfstandigheid leiden. Dat eerste heeft Van Baal zelf gedaan, het laatste gebeurde pas onder zijn opvolger.'

In april 1958 vertrok Van Baal naar Nederland. Hij is de enige gouverneur van Nederlands Nieuw-Guinea geweest die zijn ambtsperiode van vijf jaar heeft volgemaakt. Op 30 maart 1958, een dag voor zijn afscheid, kreeg Van Baal twee telegrammen van minister Helders. In het eerste bedankte deze de vertrekkende gouverneur 'voor de door U gedurende Uw ambtsperiode betoonde ijver in het bevorderen van de belangen van land en volk van Nederlands Nieuw-Guinea'. Van Baal vond dat amusant: 'Over het Nederlandse belang werd niet gerept. Dat had het ministerie opgeknapt.' In het tweede telegram liet Helders weten dat er inmiddels een opvolger was gevonden: dr. P.J. Platteel, net als Van Baal lid van de Anti-Revolutionaire Partij.

In weerwil van zijn kritiek op Van Baals beleid wijdde De Bruijn waarderende woorden aan zijn scheidende chef: 'Van Baal was, net als Van Eechoud, een bewindsman die tot de verbeelding sprak. Belangrijk met het oog op de toekomst van het land was dat door het vertrouwen dat de Papoea's in hem gekregen hadden, een Papoeaas nationalisme opkwam en het aantal dergenen die zich bij Indonesië wilden aansluiten tot een minimum was geslonken.'

* Terug in Nederland wijdde Van Baal zich geheel aan de wetenschap en schreef hij zijn belangrijkste werk, onder (veel) meer: *Dema – Description and analysis of Marind-Anim Culture (South New Guinea)*, Den Haag, 1966; *Symbols for Communication – An Introduction to the Anthropological Study of Religion*, Assen, 1971; en *Man's Quest for Partnership – The Anthropological Foundations of Ethics and Religion*, Assen, 1981.

HOOFDSTUK 5

Race tegen de klok (1958-1962)

Gouverneur Platteel arriveerde in juni 1958 in Hollandia. Hij had als resident op Java bestuurservaring opgedaan, maar van Nieuw-Guinea wist hij, in tegenstelling tot zijn ambtsvoorganger, niet veel meer dan algemeenheden. Hij moest zich niet alleen inwerken, maar ook een jaar wachten tot in Den Haag een kabinet was aangetreden dat voldoende steun had in het parlement en waarvan de ministers het onderling eens waren over het te voeren Nieuw-Guineabeleid.

Platteel erfde een gouvernement in gisting. Er was gebouwd, er waren steden uit de grond gestampt, het bestuurde gebied was uitgebreid en de openlegging van het binnenland was ter hand genomen door bestuur, zending en missie. Het dorpsonderwijs had een stedelijke bovenbouw gekregen in de vorm van negentien vervolgscholen, drie Primaire Middelbare Scholen, een hogere burgerschool en een reeks vakscholen. Aan deze opleidingen waren *asrama* (internaten) verbonden die onderdak boden aan leerlingen uit verschillende, ook ver van de stedelijke centra gelegen streken. Deze scholen waren kweekbakken van de jonge Papoea-elite en in deze asrama ontwikkelden leerlingen met een verschillende culturele achtergrond een sterk saamhorigheidsgevoel.

Ds. Silas Chaay, zoon van een clanhoofd op Kayu Pulau (Humboldtbaai) en in de jaren zestig vice-voorzitter van de synode der Gereja Kristen Injili di Irian Barat (GKI, sinds 1962 de opvolger van de Evangelisch-Christelijke Kerk, ECK), en zijn eilandgenoot Barnabas Youwe, van 1981 tot 1991 regent van Jayapura, doorliepen dezelfde zendingsscholen. Silas ging in 1948 en Barnabas een jaar later naar de VVS met internaat in Yoka aan het Sentanimeer. Chaay: 'Het was een jongensschool, pas later kwam er ook een VVS voor meisjes. Schouten, een zendingsonderwijzer uit Overijssel, was directeur; dominee Kijne was koorleider en we kregen les van Molukse en Nederlandse onderwijzers.' Bas Youwe: 'Op de VVS leerden we voor het eerst Nederlands, dat werd onderwezen door juffrouw De Kater en juffrouw Anna Latuparissa uit Ambon. Molukse guru's gingen rond de soevereiniteitsoverdracht, eind

1949, naar huis. We kregen ook aardrijkskunde – de kaart van Java en die van Nederland – en geschiedenis – "tussen de Eufraat en de Nijl" en de ontdekkingsreizen. De geschiedenis van Papoea leerden we van Willem Inury, een Biakker van het eiland Roon, en Toon Meset uit Sarmi. Zij zouden in 1961 allebei lid worden van de Nieuw-Guinea Raad.'

Dominee Chaay: 'Mijn jaargang telde 48 leerlingen, verdeeld in twee groepen met elk een onderwijzer. Klasgenoten waren Floris Imbiri, de latere burgemeester van Jayapura, en Jan Mamoribo, die zou opklimmen tot voorzitter van de GKI-synode en nog later tot vice-gouverneur. Mamoribo kwam van de Ayau-eilanden. Hij en Theys Wanma van Waigeo waren pupillen van ds. Kamma, destijds ressortleider van de zending op de Raja Ampat. In mijn klas zaten ook jongens uit Inanwatan op de Vogelkop en uit Sarmi. Er was nog maar één VVS en de leerlingen kwamen uit alle zendingsgebieden. We spraken onderling Maleis.'

Silas maakte in 1951 de overstap naar de een jaar eerder door de zending geopende driejarige Primaire Middelbare School met internaat ('Papoea-mulo'). Bas Youwe kwam een jaar later. Deze eerste PMS van Nieuw-Guinea stond in Kota Raja, halverwege Hollandia-Haven en Hollandia-Binnen, op de plaats waar voor de oorlog de plantage van Brinkmann had gelegen. De voertaal was Nederlands. Chaay: 'Op Maleis praten in de klas stond een symbolische boete van 1 cent per overtreding. De leerkrachten waren bijna allen Nederlanders. Behalve Nederlands was ook Engels een verplicht vak.' Alleen in de vakanties gingen de leerlingen naar huis. Bas Youwe: 'Het was samen uit, samen thuis en dat heeft ons gevormd.'

Barnabas Youwe vertrok in 1955 naar Nederland om daar de hbs af te maken en daarna, vanaf 1958, een opleiding te volgen aan de Rijkshogeschool voor Tropische en Subtropische Landbouw in Deventer. Silas Chaay koos voor de kerk. Hij ging naar de predikantenopleiding met internaat, die ds. Kijne in 1954 had geopend in Serui. Ook de bevolking van deze Theologische School (ST) was heel gemengd. Chaays medestudenten waren onder meer Jan Mamoribo en David en Alex Prawar. Zij behoorden tot de eerste lichting van achttien ECK-predikanten die de ST in 1958 afleverde. Chaay: 'In onze ontwikkeling hebben die internaten, van de VVS tot de beroepsopleidingen, een grote rol gespeeld. Wij, jongens uit alle windstreken van Nieuw-Guinea, gingen daar intensief met elkaar om. Deze banden overstegen de grenzen van clan, dorp of stam. Je kunt zeggen dat ons nationale saamhorigheidsgevoel als Papoea's daar is ontstaan.'

Heroriëntatie: Nederland en de Pacific

De leden van de jonge Papoea-elite werden op een heel ander spoor gezet dan hun ouders, die, als ze al naar school gingen, 'volksscholen' – en een enkeling de guru-opleiding van Kijne – hadden bezocht. Vóór de oorlog kregen schoolgaande Papoea's eerst les in de volkstaal en later in het Maleis. De onderwijzers kwamen vooral uit Ambon, Kei en Noord-Celebes. Voor zover de wereld voor hen werd geopend, was het die van het koloniale Nederlands Indië. Nadat het gouvernement Nieuw-Guinea was losgemaakt van het onafhankelijke Indonesië, werden de culturele banden doorgesneden. De naoorlogse generatie die na de dorpsschool kon doorleren in de stad, werd gesocialiseerd in het Nederlands.

Toen Platteel in 1958 gouverneur werd, had zich een ingrijpende heroriëntatie voltrokken. Met de invoering van het Nederlands als voertaal, waartoe al in de periode-Van Waardenburg was besloten, hadden tijdens de ambtsperiode van Van Baal de Amerikaanse en Maleise namen in Hollandia plaats gemaakt voor Nederlandse. Het Amerikaanse Dock v heette nu Noordwijk, Dock IV Van Heutszkamp en Kota Baru Hollandia-Binnen. Papoeajongeren werden voorbereid op banen bij een Nederlandstalig gouvernement. Onder de Papoea's ontstond een ware honger naar cursussen Nederlands. In Hollandia kwam een Lagere School B van zes leerjaren voor Papoealeerlingen, met Nederlands als voertaal vanaf de derde klas.

In zijn regionale contacten wendde het Gouvernement Nieuw-Guinea zich af van het buurland Indonesië. Het richtte de blik naar het oosten, over de 141ste meridiaan, naar het door Australië bestuurde eilanddeel en het daarachter liggende Stille-Oceaangebied. Van Eechoud, terug in Nederland, had in 1952 een notitie geschreven over de wenselijkheid van een heroriëntering op het Melanesische oosten. Hij citeerde met instemming resident Bouke Jan Haga van Ambon, die al in 1935 had opgemerkt: 'Thans wordt Nieuw-Guinea in verschillende opzichten verhinderd gebruik te maken van hare ligging in de Pacific en wordt hare ontwikkeling, tegen de natuurlijke loop der dingen in, geleid en gedreven in westelijke richting.'

Over de 'natuurlijke loop der dingen' kan men van mening verschillen. De banden van de Molukken met Westelijk Nieuw-Guinea, zowel die van de noordelijke Molukken (met de Raja Ampat en Geelvinkbaai) als die van de zuidelijke (met het Fakfakse), dateren van voor de komst van de Nederlanders. De Papoea's van de kust wisten over het algemeen meer over Mo-

lukkers en de Molukken dan over de bewoners van de volgende baai – om over de bergbevolking maar te zwijgen. Van Eechoud had in 1947 als resident de noodzaak onderkend van culturele contacten met de Indonesische archipel, maar in 1952 repte hij van 'knellende banden': 'Nieuw-Guinea is thans vrij van deze banden en bovendien maakt ook zijn veranderde positie in het wereldbestel het noodzakelijk de kwestie der economische betrekkingen te bezien.'

Op 6 februari 1947 hadden Nederland, Australië, Nieuw-Zeeland, Groot-Brittannië, Frankrijk en de Verenigde Staten de Overeenkomst van Canberra ondertekend en de Zuid-Pacific Commissie (South Pacific Commission, SPC) ingesteld. Dit was een regionale organisatie waarin de mogendheden die in het Stille-Oceaangebied 'niet-zelfbesturende gebieden' (naoorlogs jargon voor koloniën) beheerden, samenwerkten op het gebied van sociaal-economische ontwikkeling en gezondheidszorg. De jurisdictie van de SPC strekte zich uit van Nieuw-Guinea in het westen tot het 10 000 kilometer oostelijk daarvan gelegen Frans Polynesië, en van de Marianen in het noorden tot het eiland Norfolk, 5000 kilometer naar het zuiden. Dit enorme gebied, dat grotendeels uit oceaanwater bestond, besloeg ongeveer eentiende van het aardoppervlak. Nederland nam zitting in de SPC krachtens zijn beheer over Westelijk Nieuw-Guinea en kreeg zo een stem in dit Stille-Oceaankapittel. Het rechtvaardigde deze geopolitieke heroriëntatie met het argument dat de restkolonie in de Oost 'tot de wereld van de Pacific en niet tot het Indonesische eilandenrijk en de Aziatische wereld behoorde' (De Bruijn).

De Vogelkop mag dan naar het westen kijken, de neuzen van de Papoea's werden naar het oosten gedraaid. Eens in de drie jaar kwam de South Pacific Conference bijeen. Afgevaardigden van alle inheemse volken van het gebied hielden dan het beleid van de Commissie tegen het licht. Piet Merkelijn was tien jaar hoofd Bevolkingsvoorlichting in Nederlands Nieuw-Guinea en in deze functie begeleidde hij Papoeadelegaties naar deze conferenties. Merkelijn: 'De ontmoeting met andere Melanesiërs, met Polynesiërs en Micronesiërs was [voor hen] een geweldig interessante ervaring. Op de conferentie in Fiji hoorde de *raja* van Rumbati op een ontvangst door Fijihoofden een lied zingen met precies dezelfde melodie als van een zang bij hem thuis in het Fakfakse. Zelfs meende hij erin woorden te herkennen. En hij dacht aan het oerverhaal van zijn voorvaderen over die ene broer, die na een

twist scheep ging en naar het oosten was weggevaren. Dat overkwam hem ten huize van het Fijiaanse opperhoofd mBau.' Bauw is de clannaam van de islamitische *raja*'s van Rumbati.

De geschiedenis van deze *raja*-familie illustreert de wending in de Nederlandse politiek. De *raja*-titel en het bestaan van een moslimminderheid in het Fakfakse waren een erfenis van de pre-koloniale, Molukse invloeden aan de zuidwestkust (zie de proloog). Deze Molukse connectie was in de loop der eeuwen door de VOC en later door het gouvernement in Batavia gebruikt om de Nederlandse aanspraken op Westelijk Nieuw-Guinea kracht bij te zetten. Het hoofdschap van de Bauw-clan en van andere, vanuit Seram of Tidore aangestelde *raja*, major en *sengaji* werd door de eeuwen heen erkend – en in leven gehouden – door het Nederlandse bestuur. Na de oorlog werd deze westelijke (Indonesische) connectie politiek ongewenst en werd de 'Melanesische broederschap' in de verf gezet. Dat was geen onverdeeld succes. De *raja* van wie Merkelijn rept, had na de oorlog blijk gegeven van 'rood-witte' sympathieën. Zijn zoon, Ibrahim Bauw, werd opgeleid voor de Nederlandse bestuursdienst, maar zou in 1962 voor Indonesië kiezen.

In deze tweeledige heroriëntatie – een nieuwe voertaal en gerichtheid op de Pacific – school een tegenstrijdigheid. Die deed zich voelen toen de gedachten in Den Haag eind jaren vijftig uitgingen naar een 'Melanesische Federatie' van de twee eilandhelften. Voordat Van Baal, minister Helders en hoofdambtenaar Krijger in november 1957 naar Port Moresby reisden, hadden zij overlegd over de voertaalkwestie. Van Baal: 'Als die federatie er komen moest, zouden wij er goed aan doen bij ons niet het Nederlands maar het Engels tot voertaal te verheffen en op de scholen te onderwijzen. We zijn het er toen over eens geworden, dat we daar niet aan beginnen moesten. Wij hadden daar eenvoudig de leerkrachten niet voor.'

De besprekingen in Port Moresby gingen onder meer over de plaatsing aldaar van een ambtenaar van Nederlands Nieuw-Guinea en van een man uit Australisch Nieuw-Guinea in Hollandia. Zij moesten hun gouvernementen op de hoogte houden van de ontwikkelingen bij de buren in het licht van de in de toekomst te vormen federatie. Van Baal: 'Over die mogelijkheid waren wij toen gematigd optimistisch, ten onrechte, want (ex-)koloniale staten laten zich niet zo maar verenigen. Australië zou dat bevestigd vinden in de eindeloze moeite, die het in 1975 had om Papua en [voormalig Duits] New Guinea, toen al bijna vijftig jaar onder gemeenschappelijk bestuur, tot samengaan te bewegen.'

Schoolstrijd

Platteel trof in 1958 een kolonie aan waar het verstedelijkingsproces op gang was gekomen. Er woonden een gemengde bevolking waaruit het vooroorlogse Indonesische element op enkele Zuid-Molukkers na was verdwenen, waar de middenstand een amalgaam was van Nederlanders, Indo-Europeanen en Chinezen, de ambtenarij en het grotere bedrijfsleven werden beheerst door Nederlanders en de kleine Papoea-elite emplooi vond bij het gouvernement en in het onderwijs. De oude grenzen tussen het werkterrein van de protestantse zending en dat van de rooms-katholieke missie vervaagden.

De apostolisch prefect van Hollandia, Oscar Cremers, had van 1947 tot zijn vertrek in 1956 energiek gewerkt aan de ontwikkeling van de missie. Franciscaan Peter van Leeuwen: 'Bij het vertrek van Cremers was de missie het stadium van expansie ingegaan. Hollandia, Biak, Manokwari en Sorong, gebieden die tot dan toe het werkterrein van de zending waren, hadden zich tot centra van bestuursvoering en industriële activiteit ontwikkeld. Het aantal katholieken groeide en vroeg om voorzieningen, onder meer parochies en scholen. In het bergland werd een reeks eenmansposten gevestigd, tussen de Wisselmeren en de grens met Australisch Nieuw-Guinea.'

De expansie van de missie werd vanuit Nederland ondersteund door de Katholieke Volkspartij (KVP) onder leiding van Romme. Hij had zich krachtig geweerd in de politieke strijd om behoud van Nieuw-Guinea, waar hij – in de woorden van zijn protagonist, minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns – 'een civilisatorische taak' zag weggelegd voor de missie. De uitbreiding van het missieveld ging gepaard met wrijvingen, want de jonge Evangelisch-Christelijke Kerk (ECK) en het zendingshoofdkwartier in Nederland gaven hun missionaire monopolie aan de noordkust niet zonder slag of stoot prijs. Het terrein waarop deze krachtmeting – over de hoofden van de Papoea's – werd uitgevochten, was het door de corporaties beheerde en door het gouvernement gesubsidieerde onderwijs.

De eerste apostolisch vicaris van Hollandia, R.J. (Manfred) Staverman, had in 1957 een angel in de betrekkingen tussen missie en zending verwijderd. De in 1951 door Cremers geopende rooms-katholieke hbs in Hollandia werd omgezet in een 'bijzondere hbs', die voortaan gezamenlijk zou worden beheerd door beide corporaties.* Een jaar later rees er een geschil

* De school bestaat nog steeds en ontleent zijn huidige naam aan deze 'fusie': SMA Gabungan ('gecombineerde middelbare school').

rond twee missiescholen voor de Papoeabevolking. In een brief van 19 april 1958 nodigde de katholieke Directeur Culturele Zaken (DCZ), De Wit, het apostolisch vicariaat Hollandia uit een PMS te gaan beheren. Hij suggereerde als vestigingsplaats Merauke, maar liet die keuze over aan de missie. Die koos voor Hollandia-Binnen. Het vicariaat aanvaardde op 9 juni de voorwaarde dat het zelf voor een internaat zou zorgen en op 24 december werd de bouw van de eerste katholieke PMS aanbesteed.

De zending was hier niet over te spreken, maar kwam pas in het geweer toen de missie in september 1958, naar eigen zeggen 'op herhaaldelijk verzoek van de bevolking der Zendingskampongs', aan het Sentanimeer een ongesubsidieerde Lagere School B opende. De commotie was zo groot dat gouverneur Platteel zijn ambtenaar De Wit, die had ingestemd met een PMS in Hollandia, met verlof naar Nederland stuurde. De minister nodigde de missie vervolgens uit de voor Hollandia verleende subsidie te besteden voor een PMS in Merauke. Daar ging de missie niet op in. Wel droeg Staverman de lagere school in Sentani in september 1959 over aan de zending. Dat najaar opteerde de missie voor een tweede PMS, ditmaal in Merauke. Voor protestantse kringen was dit aanleiding om terug te komen op de katholieke PMS in Hollandia. In maart 1960 zou de Tweede Kamer debatteren over de begroting Nieuw-Guinea en de messen werden geslepen.

Staverman schreef op 6 november 1959 in een vertrouwelijk memo aan de KVP: 'In de kwestie betreffende de plaats van de eerste RK Primaire Middelbare School voor Nieuw-Guinea, waarbij voornamelijk Hollandia en Merauke in discussie kwamen, heeft de toenmalige Directeur van Culturele Zaken beslist ten gunste van Hollandia. Hiermede werd aansluiting gezocht bij de gedachte die leefde in dit Vicariaat dat de hoofdstad des lands de meest geeigende plaats zou zijn voor de eerste onderwijsinrichting op het niveau van de PMS, die nu ook voor de katholieke Papoea bereikbaar werd. Hollandia biedt, juist door haar hoofdstad-zijn, faciliteiten welke andere plaatsen op Nieuw-Guinea ten ene male missen, alleen al door de mogelijkheid van contact met andere instituten van gelijk niveau, zoals de PMS van de Zending, de Opleidingsschool voor Inheemse Bestuursambtenaren, de Politieschool en de opleidingen voor ziekenhuis- en landbouwmantri's, die alle op dezelfde grond hun aanwezigheid in Hollandia rechtvaardigen. Tenslotte maakt de opleiding te Hollandia de leerlingen enigszins bekend met hun vermoedelijke toekomstige werkomgeving. Met zijn beslissing is de toenmalige DCZ

voorbijgegaan aan de hier en daar nog levende opvatting – grondwettelijk evenwel een onhoudbare stelling – dat er een scheidingslijn loopt door Nieuw-Guinea, die het noorden zou willen gereserveerd zien voor de Zending en het zuiden aan de Missie wil overlaten.' Staverman eindigt zo: 'Wij vertrouwen dat de KVP de PMS voor Hollandia zal behouden en een PMS voor Merauke zal veroveren. Minister en Gouverneur zullen Merauke niet langer een PMS onthouden, als de KVP de noodzaak daarvan krachtig aantoont.'

In maart 1960, kort voor het kamerdebat, schreven 23 prominente leden van de ECK, onder wie F.C. Kamma en Nicolaas Jouwe, een open brief aan de minister van Binnenlandse Zaken, waarin zij uiting gaven aan hun 'nog steeds bestaande verontrusting rondom de kwestie van de RK PMS te Hollandia', volgens hen 'meer dan een betreurenswaardig, doch afgesloten incident, [namelijk] een symptoom dat het Gouvernement zich op onaanvaardbare wijze laat beïnvloeden bij haar subsidiebeleid.' Briefschrijvers: 'De minister nodigde de RK Missie uit de ten onrechte voor Hollandia verleende subsidie op basis van vrijwilligheid alsnog overeenkomstig de bedoeling van de regering te besteden voor een PMS in Merauke. De Missie is hier niet op ingegaan. Verontrustend is dat de Missie door een doelbewust optreden blijkbaar het door haar gewenste beleid, dat strijdig is met het regeringsstandpunt, weet te forceren. Onze verontrusting richt zich concreet op de komende behandeling van de begroting, gezien de grote aandrang van de Missie om daar een tweede RK PMS in te verwerken.'

Papoeavoorgangers lieten zich nauwelijks horen in deze tweestrijd. Zij waren niet tegen uitbreiding van onderwijs voor hun mensen, als gouvernement of zending die niet entameerden. Het besluit om de PMS in Hollandia te vestigen, mét subsidie, is door de minister nooit ingetrokken. Van Leeuwen: 'Rond 1960 was de expansie van de Missie afgerond. De katholieke kerk was gevestigd in de steden van Noord-Nieuw-Guinea en in het binnenland.'

Buren en bondgenoten

In de bewindsperiode van gouverneur Platteel kwam er definitief een einde aan de internationale windstilte rond de laatste Nederlandse kolonie in de Oost. Tijdens Van Baal had Indonesië de kwestie-Nieuw-Guinea driemaal (1954, 1956 en 1957) aanhangig gemaakt bij de Verenigde Naties, maar het had tot driemaal toe voor zijn standpunt niet de vereiste tweederde meerderheid gekregen in de Algemene Vergadering. Van 16 december 1955 tot 11 fe-

bruari 1956 hadden Nederland en Indonesië in Genève geconfereerd over 'bepaalde vraagstukken betreffende Nieuw-Guinea, met dien verstande dat ten aanzien van de soevereiniteit ieder zijn eigen standpunt handhaaft'. Het beraad leverde niets op en op 16 februari 1956 zegde Indonesië eenzijdig het Unieverdrag op. De Nederlands-Indonesische Unie gaf na een lang sterfbed de geest. Vervolgens nam Jakarta een reeks anti-Nederlandse maatregelen. Op 25 april 1956 nam het Indonesische parlement een wetsontwerp aan, waarbij alle overeenkomsten die in 1949 aan de Ronde Tafel met Nederland waren gesloten, werden opgezegd. In de loop van 1957 werden alle Nederlandse bedrijven onder staatstoezicht geplaatst en in december van dat jaar genationaliseerd. Alle Nederlandse staatsburgers in Indonesië werd aangezegd het land te verlaten.

In 1956 kreeg de regering in Jakarta te maken met grote binnenlandse problemen. Er braken opstanden uit in Sumatra en Sulawesi tegen het centralisme van Jakarta en tegen Soekarno's flirt met de Indonesische Communistische Partij (PKI). De rebellen kregen aanvankelijk steun van de Verenigde Staten, die zich grote zorgen maakten over de snelle groei van de PKI. In 1955 had deze partij bij de landelijke verkiezingen 6 miljoen stemmen (16 procent) gekregen en was ze de op drie na grootste van het land geworden. Bij de regionale verkiezingen in datzelfde jaar was de PKI opgeklommen naar de tweede plaats en werd ze de grootste partij in het dichtbevolkte Midden-Java. Toen het Indonesische leger hard optrad tegen de rebellen in de 'buitengewesten', zochten de VS toenadering tot president Soekarno. In maart 1956 bracht minister van Buitenlandse Zaken John Foster Dulles een bezoek aan Jakarta. Bij die gelegenheid sprak hij met geen woord over de kwestie-Nieuw-Guinea. Wel nodigde hij namens president Eisenhower president Soekarno uit voor een bezoek aan de VS. Die accepteerde de uitnodiging gretig en deed al in mei Washington aan.

Op 17 mei 1956 sprak Soekarno het Amerikaanse Congres toe. Hij zei hier onder meer: 'Nationalisme mag dan voor velen in deze wereld een achterhaalde doctrine zijn; voor ons in Azië en Afrika is het de belangrijkste bron van onze inspanningen. Als u dit begrijpt, heeft u de sleutel tot een groot deel van de naoorlogse geschiedenis. Als u dit niet begrijpt, kunnen denkkracht, hoe groot ook; woorden, hoe rijkelijk ze ook stromen, en zelfs een Niagarawaterval van dollars slechts bitterheid en teleurstelling brengen.' Soekarno slaagde er niet in aan de Amerikanen een voor hem gunstige uit-

spraak over 'West-Irian' te ontlokken. In die kwestie bleven de VS neutraal. In Den Haag en Hollandia was men er echter niet gerust op. Van Baal: 'Soekarno had voldoende indruk gemaakt om het Amerikaanse volk eraan te herinneren dat het anti-koloniaal was.'

In de eerste maanden van 1958 kocht Indonesië wapens in Polen, Tsjechoslowakije en Joegoslavië. Dit en de verslechtering van de bilaterale betrekkingen noopten Den Haag rekening te houden met een militair conflict. Minister van Buitenlandse Zaken Luns probeerde zich in de loop van 1958 te verzekeren van internationale steun voor het geval het geschil met Indonesië zou uitlopen op een gewapend treffen. Hij kreeg van premier Willem Drees, die zijn vierde kabinet in successie leidde, het groene licht om de VS te bewegen een militaire garantie af te geven.

Tijdens een besloten ministersconferentie van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO), die van 5 tot 7 mei 1958 bijeenkwam in Kopenhagen, zei Dulles dat zijn regering zich grote zorgen maakte over de toestand in Indonesië en over de mogelijkheid van een Indonesische actie tegen Nederlands Nieuw-Guinea. Deze uitspraak wekte opschudding in Jakarta, waar een minister verklaarde dat de VS hun neutraliteit in de kwestie-Nieuw-Guinea hadden opgegeven. De in maart 1958 aangetreden Amerikaanse ambassadeur in Jakarta, Howard P. Jones, haastte zich echter te verklaren dat Dulles in de pers verkeerd was geciteerd. De opstandelingen in Sumatra en Sulawesi leken in 1958 het onderspit te delven en de Amerikanen verzetten de bakens: Soekarno moest in het westerse kamp worden gelokt.

Op 7 oktober 1958 zaten Luns en Dulles aan aan een diner in de residentie van de Nederlandse ambassadeur in Washington. Luns zou die avond van zijn Amerikaanse ambtgenoot een handgeschreven verklaring hebben gekregen. Tegen de *Washington Post* zei de minister in 1965: 'Het was in werkelijkheid een technische overeenkomst tussen de militaire mensen en hij had een codenaam. Onder die codenaam werd vastgelegd dat, als Nederland ooit het voorwerp werd van militaire agressie of druk van Indonesië, dat we dan op zijn minst alle logistieke steun van de VS zouden kunnen krijgen.' In 1984 gaf Luns aan Ronald Gase een andere uitleg. Hij had, zei hij nu, nooit veel waarde gehecht aan Dulles' verklaring. In de ministerraad heeft hij echter altijd volgehouden dat de Amerikanen Nederland zouden helpen als Nieuw-Guinea onder Indonesisch vuur zou komen. Niemand heeft het fameuze 'kattebelletje van Dulles' ooit gezien.

Ook de opstelling van Australië, de beherende mogendheid voor de oostelijke helft van het eiland, was voor Nederland van belang. Sinds 1950 regeerde in Canberra de conservatieve premier Robert G. Menzies. Diens minister van Buitenlandse Zaken, sir Percy Spencer, was fel anti-communistisch. De groei van de PKI wekte ook in Canberra ongerustheid. Spencer gaf op 8 februari 1950 aan Nederland te kennen dat 'Australië's vitale strategische belangen in Nederlands Nieuw-Guinea niet kleiner zijn dan zijn levensbelang in Australisch Nieuw-Guinea'. Om deze redenen, en ook vanwege de culturele verschillen, had Australië liever niet dat Indonesië de macht kreeg in Westelijk Nieuw-Guinea. Dit betekende indirecte steun voor Nederland. In 1957 spraken Australiërs en Nederlanders in Port Moresby af nauwer samen te werken en de inspanningen voor de ontwikkeling van beide eilandhelften te coördineren. In 1958, tijdens een seminar in Canberra, stelde sir John R. Kerr een 'Melanesische Federatie' voor. Oppositieleider Arthur Calwell, voorzitter van de Australian Labour Party (ALP), gaf er de voorkeur aan de status-quo op het eiland te handhaven. Zijn vice-voorzitter, Gough Whitlam, zag meer in een VN-mandaat voor Nederlands Nieuw-Guinea, zoals ooit was gebeurd met Duits gebied.

Australië hechtte aan de Nederlandse aanwezigheid, maar wenste daarvoor geen prijs te betalen. Bij een bezoek van de Australische minister Richard G. Casey aan Den Haag, op 29 en 30 augustus 1958, bleek dat militaire steun aan Nederland voor de Australiërs onaanvaardbaar was. Toen de Indonesische minister van Buitenlandse Zaken Soebandrio in februari 1959 een bezoek bracht aan Canberra, gaven premier Menzies en hij een gezamenlijke verklaring uit, waarin op verzoek van Soebandrio de volgende passage was opgenomen: 'Indien Nederland en Indonesië overeenstemming bereiken over een vreedzame oplossing, overeenkomstig geldende internationale regels, zal Australië zich daar niet tegen verzetten.' Australië had aan het einde van de jaren vijftig liever Nederland dan Indonesië te buur, maar hield er ernstig rekening mee dat de gewantrouwde Indonesiërs ooit buren zouden worden. Het wilde die niet tegen zich in het harnas jagen door zich in de Nederlandse loopgraaf te begeven.

Stroomversnelling

In december 1958 kwam het vierde kabinet-Drees ten val. De regeringszaken werden enkele maanden waargenomen door een interimkabinet onder

Louis Beel. Op 19 mei 1959 trad een nieuwe regeringsploeg aan onder leiding van de katholieke hoogleraar Jan de Quay. Het kabinet kon rekenen op de steun van drie confessionele partijen, KVP, ARP en CHU, en van de liberaal-conservatieve VVD.

Het kabinet-De Quay zou, ondanks groeiende verdeeldheid over de kwestie-Nieuw-Guinea, de volle vier jaar uitzitten. Het verklaarde bij zijn aantreden dat 'onder de gegeven omstandigheden in Nieuw-Guinea een versnelde politieke ontwikkeling tot zelfbeschikking noodzakelijk is'. De Haagse Nieuw-Guineapolitiek ging de laatste fase in: een wedloop met de buren, de rest van de wereld en met de klok, met als verklaard doel 'zelfbeschikking' van de Papoea's in 1970. Het mocht wat kosten: de rijksbijdrage voor het begrotingsjaar 1960 werd verhoogd van 64 tot 84 miljoen gulden. Gouverneur Platteel had na een jaar wachten eindelijk beleidshouvast.

Het departement van Overzeese Rijksdelen was intussen opgeheven. Bij de grondwetsherziening van 1956 was Nieuw-Guinea weer toegevoegd aan het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden en was het voor het eerst 'Nederlands Nieuw-Guinea' gaan heten. Eerst verantwoordelijke voor het Nieuw-Guineabeleid in het kabinet-De Quay werd een staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, de KVP'er Th.H. Bot. Deze in Utrecht opgeleide indoloog was voor de oorlog bestuursambtenaar geweest in Nederlands Indië en in 1949 adjunct-secretaris van de Nederlandse delegatie bij de Ronde Tafel Conferentie. Hij had toen gepleit voor internationalisering van de kwestie-Nieuw-Guinea in de vorm van een internationale raad van toezicht, maar daarvoor had hij in de eigen delegatie niet de handen op elkaar gekregen.* Theo Bot drukte als staatssecretaris van meet af aan een krachtig stempel op het beleid en gouverneur Platteel was niet meer dan een *jeune premier* onder zijn regie. Bot zette vaart achter voorbereiding van de Papoea's op

* Dit plan heeft Bot, inmiddels plaatsvervangend secretaris-generaal van de Nederlands-Indonesische Unie, een jaar later op papier gezet. In een artikel in de *Internationale Spectator* van 18 oktober 1950 pleitte hij ervoor Westelijk Nieuw-Guinea onder een internationaal trustschap te brengen. Bot in 1982: 'Dit voorstel – gedaan in de eerste jaren van op gang komende ontwikkelingshulp – kwam er op neer van Nieuw-Guinea als het ware een 'modelbedrijf' van practische samenwerking op het gebied van ontwikkelingshulp te maken ten behoeve van een bij uitstek achtergebleven volk. Het voorstel werd, met name van conservatieve zijde, ongeveer als landverraad beschouwd.'

zelfbeschikking en toonde zich in het kabinet regelmatig een tegenspeler van Luns. Die vond Bots plannen 'griezelig'.

De volgende jaren raakte Nederlands Nieuw-Guinea voor de tweede keer sinds de oorlog in een stroomversnelling. De eerste stap in Bots draaiboek was beantwoording van de virulente Indonesische mediacampagne richting Nieuw-Guinea. Oud-controleur Kees Lagerberg: 'Ik werd [in april 1959] uit Nimboran weggeroepen om voor een korte periode in Hollandia op te treden als vervanger van Piet Merkelijn, hoofd Bevolkingsvoorlichting. Dat werk kreeg ineens hoge prioriteit. Ik herinner me hoe ik met het hoofd van de Radio Omroep Nieuw-Guinea (RONG, meer bestemd voor Europeanen dan voor Papoea's) bij de gouverneur werd geroepen om een geheel vernieuwde opzet voor het omroepbestel te maken. Toen ik meende na terugkeer van Merkelijn mijn werk gedaan te hebben, droeg de directeur Binnenlandse Zaken me op een speciale voorlichtingspost op te richten in de afdeling West-Nieuw-Guinea in een rechtstreekse confrontatie met de Indonesische propagandazender. Dat hield de installatie van een radiozender in. Platteel had bij een recent overleg met het kabinet in Den Haag toegezegd aan een dergelijk initiatief de hoogste prioriteit te geven. Het was me duidelijk dat het nu niet alleen meer ging om versnelde voorbereiding op de uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht, maar ook om het geestelijk weerbaar maken van de Papoea tegen de infiltratiepogingen van Indonesië.'

Lagerberg vervolgt: 'De voorbereiding op zelfbeschikking gebeurde, behalve in algemene voorlichting, vooral in zogenaamde studieclubs voor politieke scholing, kleine kringen van aankomende Papoeabestuurders, die bekend werden gemaakt met de werking van het democratische systeem. Manokwari nam daarin het voortouw vanwege de strategische ligging van de afdeling ten opzichte van Indonesië. Ik herinner me dat ik bij het binnenkomen van die opdracht, waarin natuurlijk de hand van Den Haag zichtbaar was, terstond zei dat voorlichting over zelfbeschikking door elke progressieve Papoea verstaan zou worden als voorbereiding op onafhankelijkheid. Persoonlijk had ik grote twijfels over de haalbaarheid van die laatste optie, niet omdat ik meende dat we onvoldoende tijd hadden voor de voorbereiding, maar omdat ik de afstand tusen de traditionele werkelijkheid en het nagestreefde ideaal te groot achtte. Autonomie, dat wil zeggen zeggenschap over zaken die binnen de eigen huishouding van de bevolking vielen, gegarandeerd in een breder kader, leek mij de meer aangewezen oplossing.'

Twijfels of niet, Lagerberg ging aan de slag: 'Ik heb [in die studieclubs] nogal mijn best gedaan om het begrip in het Maleis helder te verwoorden. Het overnemen van het woord zelf zoals dat in het Indonesisch gebeurt (*otonomi*), is natuurlijk vragen om misverstanden. Ik heb het niet verder kunnen brengen dan het eenvoudige *berdiri sendiri*, ofschoon dat niet veel meer betekent dan 'op eigen benen staan'. Ik had me de moeite kunnen besparen, het ging de jonge elite om *kemerdekaan* (Indonesisch voor vrijheid). Zoals men in die dagen in Congo riep om 'indépendence', zo was *merdeka* het wachtwoord van de Papoea.'

Zelfs het hoofd van het Kantoor voor Bevolkingszaken, Vic de Bruijn, dezelfde die gouverneur Van Baal te grote voorzichtigheid had verweten bij diens democratiseringsbeleid, vond dat het nu wel erg hard ging: 'De democratisering gaat zo snel dat je als oud-Leidenaar onwillekeurig denkt aan Van Vollenhovens klassiek geworden uitspraak over het lot van grote hervormingen: "Wie te snel wil, wie te veel wil, wie het nieuwe te mooi wil, wil niets."'

Vlagvertoon en een volksvertegenwoordiging

Het geschil met Indonesië escaleerde toen het kabinet-De Quay eind maart 1960 besloot tot vlagvertoon van de marine in de wateren rond Nieuw-Guinea. Het vliegkampschip Karel Doorman, begeleid door twee onderzeebootjagers, zou eind mei oostwaarts stomen. De *Nieuw-Guinea Koerier* van 1 april 1960 schreef opgetogen: 'H.M. Karel Doorman heeft een bemanning van 1300 man en is met een tonnage van ongeveer 20 000 ton het grootste schip van de Nederlandse Marine. Het vliegdekschip heeft een bewapening van 10 mitrailleurs van 40 mm tegen luchtdoelen. Over het aantal en het type vliegtuigen dat dit grote schip zal meevoeren op zijn reis naar het Verre Oosten is nog niets bekend. De beide begeleidende onderzeebootjagers die deel uitmaken van het smaldeel zullen schepen van het modernste type zijn met aan boord ieder ongeveer 250 man, zodat het totaal aantal mensen dat aan dit vlagvertoon van de Nederlandse Marine zal deelnemen ongeveer 1800 zal bedragen.'

Vooraanstaande Nederlandse industriëlen als Frits Philips en Unilever-topman Paul Rijkens hadden De Quay al kort na zijn aantreden voorgehouden dat het in het Nederlandse belang was de betrekkingen met Indonesië te normaliseren en 'de kwestie' zo snel mogelijk uit de wereld te hel-

pen. Er klonk dan ook gesteun in de directiekamers toen het nieuws over het voorgenomen vlootbezoek bekend werd. Shell-topman jhr. J.H. Loudon bracht deze onvrede op 12 april persoonlijk over aan de premier. Buiten de grenzen was de verontwaardiging groot. Egypte sloot het Suezkanaal voor het eskader Karel Doorman en de Amerikaanse ambassadeur in Den Haag, Philip Young, kwam zich beklagen bij De Quay.

Toen het smaldeel eind mei, noodgedwongen via Kaap de Goede Hoop, de Indische Oceaan instoomde, bleek dat het kabinet zich had verkeken op de reacties in Indonesië. De gewezen vice-president Mohammed Hatta, een gematigd, pro-westers politicus, repte van 'stupid policy' en de *Times of Indonesia* noemde de Nederlandse stap 'onbegrijpelijk, omdat Jakarta geenszins van plan is geweld te gebruiken in het geschil rond West-Irian'. Tot dan toe was het leger onder chef-staf en minister van Defensie Nasution alleen bereid geweest verbale steun te geven aan de Indonesische aanspraken op West-Irian en minister van Buitenlandse zaken Soebandrio was in dezen vooral te rade gegaan bij het leger.

President Soekarno greep het Nederlandse vlagvertoon aan om in eigen land nationalistische snaren te bespelen. De PKI besefte dat de wind uit een andere hoek waaide en opende de aanval op de 'halfzachte' politiek van Soebandrio en op de 'quasi-neutraliteit' van de VS. Op 17 augustus 1960, de vijftiende verjaardag van de onafhankelijkheidsverklaring, verbrak Indonesië de betrekkingen met Nederland. In een vurige rede zei Soekarno dat de tijd gekomen was om 'de bevrijding van West-Irian een revolutionaire wending te geven'.

Nederland kreeg nu nog meer haast. Op 15 juni 1960 bood de regering de Tweede Kamer een wetsontwerp aan tot herziening van de Bewindsregeling Nieuw-Guinea (BNG).* Het beoogde 'ter bespoediging van een op zelfbestuur gerichte staatkundige ontwikkeling van Nederlands Nieuw-Guinea, in overeenstemming met art. 73 van het VN-Handvest en met inachtneming van de politieke aspiraties van de inwoners van dat gebiedsdeel, de werkzaamheden van vertegenwoordigende lichamen te bevorderen'. De wet behelsde onder meer een kiesreglement voor en constituering van de al in 1949 in de BNG voorziene Nieuw-Guinea Raad.

* Zitting 1959-1960, stuk nr. 5970.

De NGR kwam tot stand binnen koloniale kaders en werd dan ook geen volwaardige volksvertegenwoordiging. In de Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp staat: 'Het streven is erop gericht het vertegenwoordigende karakter van de Raad zo goed mogelijk tot zijn recht te doen komen en alle gebieden van Nederlands Nieuw-Guinea in de Raad vertegenwoordigd te doen zijn.' Blijkens het ontwerp zou de raad geen louter adviserende rol krijgen, 'doch zullen haar reeds dadelijk vergaande bevoegdheden worden toevertrouwd'. Bedoeld werden een medewetgevende taak, het recht van petitie, interpellatie, amendement en initiatief, maar geen budgetrecht. De NGR zou alleen mogen beraadslagen over een 'Nota houdende algemene beschouwingen inzake de begroting van het komende jaar'. Pas na deze bespreking zou de begroting worden opgesteld. Gouverneur en minister zouden met de opvattingen van de raad hun voordeel kunnen doen. Tegen toekenning van het begrotingsrecht werden als bezwaren aangevoerd 'de financiële verantwoordelijkheid welke Nederland ten opzichte van Nederlands Nieuw-Guinea draagt en de bestaande constitutionele verhoudingen'. Het gebied was en bleef een kolonie.

De Partai Nasional

De aankondiging van verkiezingen schiep ruimte voor de vorming van politieke partijen. De eerste, de Democratische Volkspartij (DVP), was al in 1957 opgericht op initiatief van de Indo-Europeaan Brandenburg van de Gronden, destijds voorzitter van het door Indo's gedomineerde Nieuw-Guinea Verbond. De DVP stond echter bekend als een club van meelopers met Nederland en jonge Papoeanationalisten hielden zich er verre van.

Frits Kirihio, student niet-westerse sociologie in Leiden, was een van de jonge Papoea's die aanstuurden op de oprichting van een nieuwe partij. Hij deed in april 1960 kandidaatsexamen en kreeg via de Raad van de Zending in Oegstgeest te horen dat hij met verlof kon gaan naar Nieuw-Guinea. Kirihio: 'Daar moest ik me meteen melden bij gouverneur Platteel. Ik arriveerde in Hollandia juist op het moment dat het eskader Karel Doorman een bezoek bracht aan Nieuw-Guinea. Het smaldeel lag voor anker in de Humboldtbaai. Platteel nodigde me uit voor een vlootschouw in de haven en samen met de gouverneur en mevrouw Platteel ging ik aan boord van een onderzeebootjager. Platteel zei: "Jij moet je land zien." Hij benoemde me tot tijdelijk ambtenaar bevolkingsvoorlichting, ik kreeg een salaris en reisgeld

en kon heel Nieuw-Guinea bereizen. Een geweldig aanbod. Het was de bedoeling dat iedere studerende Papoea dat later ook zou krijgen, als het Nederlandse bestuur tenminste niet zou ophouden.'

De jonge ambtenaar in tijdelijke dienst kon alle zes toenmalige residenties en een ressort (residentie in wording) bezoeken en deed daar zijn voordeel mee. Kirihio: 'We regelden het zo dat iemand van de vakbeweging PERSEKDING meeging om propaganda te maken voor de organisatie. Na die rondreis, in augustus 1960, hebben we de Partai Nasional (Parna) opgericht. Het idee voor die partij was ontstaan bij mensen van de Dienst Financiën. Daar zaten toen de knappe koppen, zoals de Biakse hulpcommies Karel Krey en Herman Wayoi, beambte bij de afdeling Middelen. We legden onze plannen eerst voor aan de gouverneur, want de meeste oprichters waren in overheidsdienst. Platteel zei: "Ga je gang, dat is je recht. Richt een partij op, want straks komen er verkiezingen."'

Omdat het kader van de Parna uit de vakbeweging kwam, was het niet moeilijk afdelingen op te zetten: de structuur bestond al. Voorzitter werd Herman Wayoi uit Serui, oud-leerling van de jongensvervolgschool (JVVS) en een interne opleiding voor beambten van de Dienst Financiën. De vicevoorzitter, Eliezer Jan Bonay uit Serui, was in 1960 hoofdbestuursassistent en zou later de eerste Papoeagouverneur worden. Medeoprichters waren Amos Indey uit Depapre, onderwijzer en leerkracht aan de JVVS in Yoka, en Spenner Malibela uit Sorong, die als verpleger was verbonden aan het Algemene Ziekenhuis in Hollandia. Een politieke partij is een vereniging, dus er moest een notariële akte komen. Verder moest de oprichting bekend worden gemaakt. Dat gebeurde in *Hier is het Nieuws*, het krantje van de dienst Bevolkingsvoorlichting onder leiding van Piet Merkelijn en Markus Kaisiepo. Er werd een datum vastgesteld voor de oprichtingsvergadering en er werden uitnodigingen verzonden.

Kirihio: 'Ik had het genoegen daar een rede te houden. Ik sprak over mijn ervaringen in Holland, over de mythe dat alleen blanken alles kunnen. Ik zei: "Er wordt heel hard gewerkt in Nederland. Al die ambtenaren en onderwijzers kunnen betaald worden omdat er zoveel mensen geld verdienen: boeren die kippen fokken en varkens houden. Als die Nederlandse boeren en vissers geld kunnen maken, dan kunnen wij dat ook. Daar moeten we wel hard voor werken. Als we straks onafhankelijk zijn, wordt het niet makkelijker. Als je nu in het vliegtuig stapt, zie je alleen Nederlandse piloten.

Straks moeten we onze eigen piloten hebben, en die vliegtuigen moeten we kopen." Ik ging ook in op het waarom van het Papoeanationalisme. Ik zei: "God heeft dit land geschapen, maar het Papoease volk moet nog gemaakt worden." Ik wees naar mijn medeoprichters: "Malibela hier komt uit Sorong, Indey uit Depapre, Wayoi uit Serui. Wij leven apart van elkaar. Ons tot elkaar brengen is de kern van ons nationalisme."'

De Parna telde al spoedig zo'n 3000 leden, in heel Nederlands Nieuw-Guinea. De leden van de Papoeavakbond PERSEKDING sloten zich massaal aan. Ook Nederlanders, die sympathiseerden met de vakbeweging, schreven zich in. Het was dan ook een gemengde (Kirihio: 'echt nationale') partij. Kadervorming en kennisoverdracht kregen hoge prioriteit.

Kirihio: 'We begonnen overal cursussen Nederlands en typen. Daarvoor vroegen en kregen we subsidie. Nederlandse onderwijskrachten hielpen mee. De Parna had maar één programmapunt: de Papoea's voorbereiden voor onafhankelijkheid in 1970. De keuze van dat jaartal was een kwestie van rekenen: zoveel ambtenaren waren nodig, zoveel mensen in vrije beroepen. Om die op te leiden en ervaring te laten opdoen hadden we tien jaar nodig, dachten we. Op basis van wat wij wilden, heeft het gouvernement spoedig daarna de zogenoemde papoeanisering doorgevoerd. Het doel van de Parna strookte met het streven van het Nederlandse bestuur. Achteraf denk ik nog steeds dat het gelukt zou zijn, binnen tien jaar. Dan waren we beter voorbereid geweest dan Papoea Nieuw-Guinea in 1975. Beter ook dan Nauru [een naburig Melanesisch eilandstaatje]. Dat beschikte over veel fosfaat, maar had bij de onafhankelijkheid zo weinig kader dat het schoolhoofd de eerste president werd.'

Papoeakader

Versnelde kadervorming en kennisoverdracht: het waren inderdaad doelstellingen die de Parnaleiding deelde met het gouvernement. In mei 1961 hechtte het Nederlandse kabinet zijn goedkeuring aan een 'Tienjarenplan' voor sociaal-economische en politieke ontwikkeling van Nieuw-Guinea, ingediend door minister E.H. Toxopeus en staatssecretaris Bot. Verklaard doel was 'papoeanisering' van het ambtenarenapparaat: in 1970 moest 95 procent van de overheidsdienaren in Nederlands Nieuw-Guinea Papoea zijn en zouden alleen enkele hoge posities, die een universitaire opleiding vereisten, bezet zijn door niet-Papoea's. Het was een ambitieus programma,

te meer omdat Nederlands Nieuw-Guinea niet beschikte over een opleiding op academisch niveau en er in 1960 nog maar drie Papoea's aan een Nederlandse universiteit studeerden.

Toch was er in de voorgaande tien jaar een basis gelegd. In de periode 1950-1960 was het aantal leerlingen van dorpsscholen en stedelijke driejarige lagere scholen, waar vooral lezen, schrijven en rekenen werd onderwezen, gestegen van 25 791 tot 32 686. Belangrijker voor de kadervorming was dat het aantal Papoealeerlingen van vervolgscholen was gegroeid van 804 tot 2734. Een VVS-diploma gaf toegang tot technische en beroepscursussen. Het aantal Papoeastudenten aan onderwijzersopleidingen was toegenomen van 95 tot 404 en het aantal leerlingen van lagere technische scholen van 70 tot 212. De groep leerlingen van middelbare scholen groeide in de jaren 1950-1958 slechts van 20 tot 116. Sindsdien kwam daar verbetering in en in 1960 bezochten 430 Papoea's een Primaire Middelbare School. In 1960 studeerden 29 jonge Papoea's in Nederland: drie aan universiteiten, twee aan de Rijkshogeschool voor Tropische en Subtropische Landbouw in Deventer, zeven aan middelbare scholen en de rest volgde middelbare technische en beroepsopleidingen. In 1961 gingen 50 Papoea's naar Nederland om voortgezette cursussen te volgen. Anderen gingen naar Port Moresby: zeven voor een medische opleiding en zes voor een cursus radiotechniek. Twee anderen bezochten de hulpopleiding medicijnen en tandheelkunde in Fiji.

De 'noodopleiding bestuursassistent' die na de oorlog was opgericht door resident Van Eechoud, was uitgegroeid tot een volwaardige Opleidingsschool voor Inlandse Bestuursambtenaren (OSIBA) en die onderwijsinspanning wierp haar vruchten af. In 1962 werd bijna de helft van de 74 districten geleid door Papoea's. In dat jaar waren 966 Papoea's onderwijzers aan dorpsscholen en waren er 216 Papoeaverplegers en -verpleegsters, maar er waren nog slechts 16 Papoea's docent aan vervolgscholen. Het aantal Papoea-ambtenaren was gegroeid van 1290 in 1956 tot 2192 in 1960, zij het hoofdzakelijk in lagere rangen. De westers opgeleide elite onder de Papoea's was klein. De Australische onderzoeker C.L.M. Penders wijst er evenwel terecht op dat, uitgedrukt in percentages van de totale bevolking, het westers opgeleide Indonesische kader in de revolutionaire jaren 1945-1949 niet groter was.

De jonge Parna-garde was er heilig van overtuigd dat West-Papoea in 1970 klaar zou zijn voor onafhankelijkheid. Wayoi, Kirihio, Krey en hun makkers waren niet te stuiten en hebben – het moet gezegd – de oudere Papoea's met

ontwikkeling en invloed, zoals Markus Kaisiepo, Nicolaas Jouwe, Johan Ariks en ds. Jacob Rumainum, voor het hoofd gestoten door hen niet te betrekken bij de opstelling van het programma. De nationalistische vertogen van de Parna vielen niet overal in goede aarde. Nationalisme kwam in een kwade reuk te staan door de explosie van geweld die volgde op de onafhankelijkheid van Belgisch Congo in juni 1960. Nicolaas Jouwe reageerde op 20 augustus in het weekblad *Pengantara* (bemiddelaar) op de oprichting van de Parna.

Onder de kop 'Stoelt het nationalisme van de Papoea op een goede grondslag?' schreef Jouwe: 'Met verbijstering hebben wij het recente gebeuren in de Congo gevolgd. De vrijheid die nu is verkregen, heeft geen nieuwe perspectieven geopend en geen welvaart gebracht, maar afbraak en ellende. Nu in een dergelijke wereldsituatie ons eigen Papoeanationalisme ontwaakt, dienen wij waakzaam te zijn. Wij dienen onze nationale aspiraties te verwezenlijken in het bewustzijn dat dit proces zich voltrekt tussen twee polen. De ene pool is het nationalisme, waarvan wij wensen dat het geboren wordt in de harten van onze mensen, waardoor de geestkracht en het zelfbewustzijn van ons volk levend wordt. De andere pool is de basis waarop onze zelfstandigheid moet rusten, de staf waarop ons volk kan steunen: onze economie.'

Jouwe vervolgde: 'Een vlammend nationalisme is niet voldoende om onze zelfstandigheid te eisen. Maar ook een zelfstandigheid die wordt veroverd op grond van economische kracht alleen, is niet ideaal, als wij geen gezond en levend nationaal bewustzijn bezitten. Onze ontwikkeling ligt in de handen van twee volken: de Nederlanders en de Papoea's, die even verantwoordelijk zijn. Het is een domme Nederlander die zegt: 'Alweer nationalisme, ik ga liever vroeg weg dan te laat.' En het is een domme Papoea die zegt dat zijn nationaal gevoel en de ontwikkeling daarvan veel belangrijker zijn om snel de onafhankelijkheid te bereiken dan de ontwikkeling van de economie, die toch maar gemonopoliseerd blijft door Nederlanders en Chinezen. De wereldomstandigheden dwingen ons, Nederlanders en Papoea's, om goed na te denken. Met de kortzichtige beslissing ervandoor te gaan, volbrengen wij geen taak of roeping. Het is duidelijk dat de vorming van een Papoea-elite het voornaamste punt van het programma moet zijn. Opdat, wanneer de tijd van zelfstandigwording voor de Papoea is aangebroken, hij niet ontsteld raakt door het gebrek aan deskundigen, zoals dit nu gebeurt in het land van Kasavubu en Lumumba.'

'De olie is niet meer'

Hoe stond de economie, 'de staf waarop ons volk kan steunen', er voor? Bij de beantwoording van die vraag moeten we de volkshuishouding van Nederlands Nieuw-Guinea splitsen in drie segmenten: de zelfvoorzienende dorpshuishouding; de cultures voor de export en de industriële sector. De meeste dorpen waren niet of nauwelijks opgenomen in de geldeconomie. Zij droegen via de hoofdelijke belasting op bescheiden schaal bij aan de inkomsten van het gouvernement. De Papoeabevolking in de kampongs kon die belasting alleen opbrengen door (tijdelijke) loonarbeid of de inzameling van bosproducten.

In bepaalde streken – de Geelvinkbaai, het Fakfakse en de omgeving van Merauke – was de bevolking met steun van het gouvernement overgegaan tot de verbouw van marktgewassen als cacao, foelie en nootmuskaat (een lange variant, *pala Papua*, die van mindere kwaliteit is dan die van het Molukse Banda). Op beperkte schaal werd in het Centrale Bergland (de Kamu- en Baliemvalleien) geëxperimenteerd met de teelt van arabica-koffie en thee en in Kaimana, het Meraukese en de Mimika met rubberaanplant.

Oud-bestuursambtenaar Arnold Mampioper: 'Toen de Nederlandse bestuursperiode ten einde liep, was in alle residenties een begin van agrarisch ondernemerschap te bespeuren. De marktgewassen werden niet alleen plantagewijs verbouwd. Er waren ook echte volkscultures, die boerenfamilies teelden voor de verkoop. Het grootste obstakel voor een snelle ontwikkeling was de beperkte voorradigheid van hoogwaardig zaaigoed. Dat moest van verre worden aangevoerd, van een klein aantal proefstations. Vliegtuigen werden ingezet voor andere activiteiten, dus moest het per schip, en onderweg verdroogde het zaaigoed vaak. Het rubberzaad moest uit Ransiki komen, waar een proefstation was, en het cacaozaad uit Japen, Waropen en de Nimboran. Men werkte bovendien met een langzaam groeiende variant; tegenwoordig wordt geteeld met een sneller groeiende, hybride cacaosoort. Maar dat waren aanloopproblemen. Er was iets groeiende en dat is na de overdracht aan Indonesië in de knop gebroken.'

De export van cacao groeide in de bewindsperiode van Platteel snel, al waren de inkomsten niet spectaculair. In 1958 bedroegen de uitvoerbaten van cacaobonen 6500 gulden, in 1961 al 108 000 gulden. De opbrengst van nootmuskaat en foelie bleef stabiel en schommelde in de jaren 1958-1961 rond 2,5 miljoen gulden. Papoea's verdienden ook aan de jacht op krokodillen, waar-

van de huiden werden verkocht aan – meest Chinese – tussenhandelaren, en aan de winning van bosproducten als boomhars (kopal en damar). De exportinkomsten uit krokodillenhuiden lagen in 1958-1961 rond 1,5 miljoen gulden per jaar. Damar werd, zoals alle natuurharsen, na de oorlog van de markt verdrongen door kunstharsen. De uitvoer bracht in 1959 100 000 gulden en in 1961 nog maar 50 000 gulden op. Ten slotte leverde de zee vooral schelpen (de uitvoerwaarde zakte van 409 000 gulden in 1957 naar 166 000 in 1961). De lijst van agrarische uitvoerproducten werd aangevoerd door kopra (gedroogd kokosvlees), een grondstof voor de margarine-industrie die in de jaren 1958-1961 gemiddeld 3 miljoen gulden per jaar opbracht. De klapperteelt was deels plantagelandbouw, deels volksculture.

De belangrijkste deviezenbron van Nieuw-Guinea was aardolie. De in hoofdstuk 2 genoemde NNGPM had voor de oorlog het veld Klamono op de Vogelkop opengelegd en na de oorlog fors geïnvesteerd in exploratie en in het aanboren van twee nieuwe velden: Mogoi en Wasian, eveneens op de Vogelkop. Die werden met een pijplijn verbonden met Steenkool (nu Bintuni) aan de noordkust van de MacCluergolf. In het topjaar 1954 exporteerde de NNGPM 500 000 ton ruwe olie. Er werkten bij het bedrijf destijds zo'n 5000 mensen, van wie 70 procent Papoea's, die in alle uithoeken van de kolonie werden aangeworven. Voor het geschoolde werk trok de NNGPM vooral Indonesiërs aan, maar die werving stuitte na 1950 op problemen.

De Nederlandse journalist Paul van 't Veer schreef in 1960: 'De sociale voorzieningen [van de NNGPM] waren een voorbeeld voor geheel Nieuw-Guinea. Voor de Papoea-arbeiders was de aanwezigheid van zo'n modern bedrijf als de olie een unieke kans om geschoold te worden. De bedrijfsscholen voor technici en klerken in Sorong waren de eerste van het gebiedsdeel. Op de exportstatistiek van Nieuw-Guinea waren de inkomsten uit de olie verreweg de grootste post: 20 miljoen gulden van de 27 miljoen in 1956, 16 van de 24 miljoen in 1958. Maar helaas, de olie is niet meer. De 500 000 ton in 1954 daalden snel tot 260 000 ton in 1958. De beste putten gaven zout water op, nieuwe exploraties buiten de Vogelkop hadden geen resultaat. In april 1960 heeft de NNGPM haar concessie teruggegeven. Alleen in de Vogelkop kan de productie nog een paar jaar worden voortgezet tot het veld is uitgeput. Sedert 1935 heeft de NNGPM in Nieuw-Guinea 400 miljoen gulden geïnvesteerd. De totale opbrengst beliep in 1960 120 miljoen gulden; nadelige saldo's van 280 miljoen blijft zelfs de olie niet lang dragen. De arbeiders

worden naar huis gestuurd, het indrukwekkende bedrijf te Sorong wordt grotendeels uitverkocht. Het oliecentrum verdwijnt.'

Met Sorong-Olie verdween – althans daar leek het op – de belangstelling van grootaandeelhouder Shell voor Nieuw-Guinea. Had 'de olie' in 1949 nog krachtig gelobbyd voor behoud van Nieuw-Guinea, in 1960 pleitte de branche voor overdracht van het gebied aan Indonesië, waar de belangen groter waren. In september 1961, een jaar voor de beëindiging van het Nederlandse bestuur over Nieuw-Guinea, ontruimde de NNGPM de olievelden Mogoi en Wasian.

In 2000 heropende een Amerikaanse 'olieman', Kenneth R. Cooper uit Oklahoma, als uitvoerder van de staatsoliemaatschappij Pertamina het Mogoi-veld. Met de intussen voorhanden technologie perforeerde hij de oude NNGPM-bronnen – om het waterprobleem te beheersen – en hij deed nieuwe boringen tussen de oude boorgaten. Cooper vond olie voor ten minste tien profijtelijke productiejaren. Hij stelde ook vast dat de oude boorgaten van de NNGPM zeer provisorisch waren afgedicht, met licht cement, klei en hout. Cooper: 'Ik kreeg de indruk dat wie deze gaten had gesloten, verwachtte binnen niet al te lange tijd terug te komen.' Hoopte de Koninklijke Shell door te lobbyen voor overdracht van Nieuw-Guinea zijn rentree te kunnen maken onder Indonesisch bestuur? Cooper in 2002: 'They rolled the dice and they lost.'

De oliewinning was niet de enige industriële bedrijvigheid. Onder Van Baal waren in Manokwari de Landszagerij en de Sleephelling Konijnenburg verrezen, beide semi-overheidsbedrijven. De scheepswerf, die was genoemd naar de eerste directeur, bouwde schepen voor de moderne kustvaart. Het goed geoutilleerde bedrijf kon op zijn dwarshelling schepen tot 3600 ton en tot een lengte van 120 meter ombouwen en repareren. De houtzagerij in Manokwari voorzag in het timmerhout voor de hectische bouwactiviteit in de periode-Van Baal en leverde onder zijn opvolger Platteel een snel groeiende bijdrage aan de export. De grondstof was rijkelijk voorhanden: het beboste gedeelte van Nieuw-Guinea besloeg ongeveer 32 miljoen hectare. Het gouvernement nam de exploitatie energiek ter hand, maar stond er alleen voor, want Nederlandse particuliere investeerders bleven weg.

Volgens een door het gouvernement ingestelde Commissie van Advies inzake Agrarische Ontwikkelingsmogelijkheden van Nieuw-Guinea was er tegen het einde van de jaren vijftig ongeveer 14 miljoen hectare exploiteer-

baar bosland. Dit kon, zonder schade aan te richten aan de natuurlijke begroeiing, per jaar 200 000 kubieke meter gezaagd hout opleveren, terwijl de productie in 1960 maar 20 000 kubieke meter bedroeg. Dit was vooral een kwestie van tekort aan middelen en mankracht. Naast de Landszagerij kende Nieuw-Guinea in de jaren vijftig enkele veel kleinere, particuliere zagerijen die eigendom waren van Chinese kongsi's (handelsverenigingen). De uitvoerwaarde van hout maakte een grote sprong, van 12 500 gulden in 1958 naar 1,1 miljoen gulden in 1960. Door de toegenomen onveiligheid in het bos als gevolg van infiltraties door Indonesische militairen liep de houtexport in 1961 terug naar 859 000 gulden.

Goed verdienen deed de Nieuw-Guinea Import en Export Maatschappij (NIGIMIJ), een dochter van het handelshuis Hagemeyer. Hagemeyer was in 1950 het enige van de vijf 'Indische' handelshuizen dat bereid was zaken te doen in Nieuw-Guinea. De NIGIMIJ was daarvoor beloond met een monopoliepositie in de import en in bepaalde sectoren van de export. De NIGIMIJ bouwde geleidelijk een fijnmazig en winstgevend verkoopnet op. Omdat bijna alle levensmiddelen voor de Europeanen, Indo-Europeanen en Chinezen en alle verbruiksartikelen voor de bevolking werden ingevoerd en omdat de NIGIMIJ niet hoefde te concurreren met andere importeurs, maakte Hagemeyer in Nieuw-Guinea hoge winsten. De NIGIMIJ keerde in 1958 46 procent dividend uit aan haar enige aandeelhouder, de firma Hagemeyer.

Het gouvernement voer minder wel. Nederlands Nieuw-Guinea werd een steeds drukkender last voor de Nederlandse begroting. Particuliere investeringen naast 'de olie' bleven uit en het ontbrak de overheid aan mankracht en middelen om dit moeilijk toegankelijke gebiedsdeel op eigen kracht te ontwikkelen. Pogingen om de totale export te verhogen mislukten. De uitvoer nam zelfs geleidelijk af, van 34 miljoen gulden in 1955 tot 17 miljoen in 1961, vooral als gevolg van de dalende export van ruwe olie. Die daling werd niet goedgemaakt door de snelle stijging van de houtexport, want die stuitte op de grenzen van de productiecapaciteit. Tussen 1950 en 1962 groeide de kloof tussen opbrengsten en uitgaven (deficit) van 15,6 tot 100,8 miljoen gulden. In die dertien jaar verviervoudigden de uitgaven, terwijl de inkomsten slechts toenamen met een factor drie. Het gestaag groeiende tekort werd aangezuiverd door middel van de rijksbijdrage aan de begroting Nieuw-Guinea. Het project van de hoofdambtenaren Krijger en Kottier, de schepping van een bloeiende, renderende kolonie, faalde.

Ernstiger was dat er aan het begin van de jaren zestig, toen Den Haag aanstuurde op versnelde verzelfstandiging van de kolonie, nog geen uitzicht was op een solide economisch fundament. Van Baal meende dat de rijksbijdrage aan de begroting Nieuw-Guinea, na een aanvankelijke stijging voor noodzakelijke investeringen, geleidelijk zou kunnen worden afgebouwd tot nul in 1980, waarna een soeverein West-Papoea nog geruime tijd zou zijn aangewezen op hulp uit Nederland. De door Den Haag, gouverneur Platteel en hun bondgenoten in de jonge Papoea-elite beoogde zelfstandigheid in 1970 was ingegeven door politieke motieven – ongeduld in binnen- en buitenland – en miste node de economische staf waar Nicolaas Jouwe van repte.

Later zou blijken dat Westelijk Nieuw-Guinea niet alleen rijk is aan hout, maar ook aan delfstoffen als olie – jawel –, aardgas, nikkel, koper, zilver en goud. Waren de Nederlanders zich bewust van deze rijkdommen? Oud-bestuursambtenaar Arnold Mampioper meent van wel. Hij hoorde Nederlanders regelmatig verzuchten dat het hun aan kapitaal ontbrak om deze schatten te exploiteren. Mampioper: 'Ik herinner me dat ik na een afmattende dienstreis uitrustte in de kampong Koperapoka, niet ver van het huidige mijnstadje Timika. In de Nederlandse tijd had het bestuur op veel plaatsen *pasanggrahan*, hotelletjes voor ambtenaren op doorreis, gebouwd van ijzerhout en gaba-gaba (sagostelen), eenvoudig, maar genoeglijk. Ik zat daar op de veranda met dr. Dijkstra, een mijnbouwdeskundige van het gouvernement. Hij was net terug van een trip naar Tanah Merah, aan de bovenloop van de Digul. Ik vroeg hem: "Wat is er waar van die verhalen dat jullie goud hebben gevonden in de Eilandenrivier?" Hij zei: "Dat klopt. We hebben de hoofdader gevonden in Tanah Merah. Ook in het Centrale Bergland zit goud. Als jij, Mampioper, straks je eigen land hebt, hoeven je mensen geen belasting te betalen, want dan heb je het geld voor het weggeven."'

De laatste expeditie

De Nederlanders hebben in 1960 nog één poging gewaagd om het bergland zijn geheimen te ontfutselen. Ze gingen daarbij af op een 24 jaar oude aanwijzing. In 1936 had de Nederlandse geoloog en alpinist Jean-Jacques Dozy de eveneens bij de NNGPM werkzame jurist Anton H. Colijn vergezeld op zijn tocht naar de besneeuwde Carstensztoppen. Tijdens die klim had Dozy op 3500 meter, aan de rand van een grasvlakte die hij 'Carstenszweide'

doopte, een reusachtige uitstulping van kopererts gevonden, die hij de naam 'Ertsberg' had gegeven.

De Amungme uit de naburige Waavallei noemden deze bult, die zich 130 meter boven de alpenweide verhief, Yelsegel-Ongopsegel, de glanzende berg. Zij zagen hem als de rustplaats van de zwarte paradijsvogel (Yelki Ongopki). Onder schuin invallend zonlicht blonk het gesteente als de staartveren van deze vogel. Yelsegel-Ongopsegel was een sacrale plaats voor de Amungme-clans Narkime uit de Waavallei en Magal uit het Tsingadal.

Dozy had als iedere rechtgeaarde geoloog zijn hamertje bij zich en nam enkele steenmonsters van de Ertsberg. Nadat hij was teruggeroepen naar het NNGPM-hoofdkwartier in Den Haag, schreef hij een geologisch verslag van de tocht, met een beschrijving van de Ertsberg. Hij vermeldde dat de ertsmonsters die hij had meegenomen, hoogwaardig koper en ijzer en ook sporen goud bevatten. Zijn verslag werd in 1939 gepubliceerd in een uitgave van de Rijksuniversiteit Leiden. Dozy maakte na de oorlog een glanzende carrière bij Shell, maar dat bedrijf was niet geïnteresseerd in koper.

Dozy's artikel, waarvan maar een handjevol kopieën was gedrukt, kwam in 1959 in handen van Jan van Gruisen, directeur van een Nederlandse mijnbouwfirma, de Oost Borneo Maatschappij (OBM). De OBM had vooral belangstelling voor nikkel, verzamelde geschreven bronnen over de minerale rijkdommen van Nederlands Nieuw-Guinea en stuitte zo op Dozy's verslag. Voor de zekerheid vroeg Van Gruisen bij het gouvernement van Nieuw-Guinea een exploratieconcessie aan. De OBM verwierf deze op 1 augustus 1957 voor een gebied van 9500 hectare rond de Ertsberg en voor vijf jaar. De concessie-uitgifte werd pas twee jaar later gepubliceerd, in nr. 12, jaargang 1959 van het *Officieel Nieuwsblad*. De OBM zag ertegen op de hoge exploratiekosten alleen te dragen en sloot op 1 februari 1960 een contract met de Freeport Sulphur Company of New York (FSCNY), die in de Verenigde Staten en het Caribische gebied zwavel- en nikkelmijnen exploiteerde.

In april 1960 bundelden bestuur en bedrijfsleven in Nederlands Nieuw-Guinea hun krachten in een poging de economische ontwikkeling van het gebied in een hogere versnelling te brengen. De OBM en de FSCNY hadden besloten een gezamenlijke expeditie uit te rusten naar de Ertsberg en kregen alle denkbare hulp. De NNGPM, die aan het afbouwen was in Sorong, stelde een zeewaardig schip, een radio-installatie, technici, een arts en een compleet team koks ter beschikking. KLM-dochter De Kroonduif paste haar

vluchtschema aan en bracht een vliegtuig in. De NIGIMIJ zorgde voor apparatuur en voor de foeragering van de expeditie.

Gouverneur Platteel gaf de resident van Fakfak opdracht een team van bestuurspersoneel en politieagenten te formeren dat de beklimming van de centrale bergketen aankon. Zij moesten contacten leggen met de nog niet onder bestuur gebrachte bergbevolking en de expeditieleden van de OBM en de FSCNY logistieke steun verlenen. De resident instrueerde controleur Frits Veldkamp van de onderafdeling Mimika om de bestuurlijke begeleiding van de expeditie toe te vertrouwen aan het districtshoofd van Oost-Mimika en het Exploratieressort Carstensz, Arnold Mampioper. Hij had al in 1958 contacten gelegd met de Amungme van de Tsingavallei en van hen wist hij dat de snelste route naar de Ertsberg door hun dal liep. Mampioper riep de hulp in van twee Amungme: clanoudste Matheus Menonal Beanal en de missiecatechist Mozes Tenbak Kilangin. Die laatste zou de expeditie vanuit de Tsingavallei vergezellen naar de Ertsberg.

De eerste groep, onder wie Mampioper, mijnopzichter van de OBM A.J. (Gus) Wintraecken en FSCNY-geoloog Del Flint, vertrok op 25 april 1960 met de NNGPM-boot Seramuk – die vroeger geronselde arbeiders naar Sorong bracht en onder Nederlanders 'het slavenschip' heette – uit Kokonao. De volgende dag voer het schip de met mangrovebossen omzoomde delta van de Koperapoka op. Hier werd overgestapt op een motorboot van het gouvernement en daarmee voer men naar Omauga, het basisbivak aan de bovenloop van de Otakwa. In 22 prauwen met 80 roeiers voer de expeditie verder de rivier op naar het eerste bosbivak. Na een vlaggenceremonie ter ere van Koninginnedag (30 april) trok men naar Belakmakama aan de ingang van de Tsingavallei. Hier werd het gezelschap met een traditionele dans onthaald door Amungme. Wintraecken legde hun uit dat de expeditie pas het begin was van een langdurig onderzoek, dat wel vier jaar in beslag kon nemen. Zolang er nog geen zekerheid bestond over het resultaat, moesten de Amungme niet te veel verwachten. Als deze tocht voldoende aanwijzingen zou opleveren, zou er in 1961 een tweede expeditie volgen. Mocht er een ertsvoorkomen worden aangetroffen dat volstond voor dertig jaar winning of meer, dan bestond er hoop op exploitatie. De volgende dag trok men vergezeld van negentig Amungmedragers stroomopwaarts langs de Tsingogong (Tsingarivier).

Op 7 mei – de expeditie was intussen aan de bovenloop van de Tsingogong – dropte een vliegtuig van De Kroonduif verse voorraden. Ondanks aandringen van de plaatselijke clanleider, Menonal Beanal, stuitte de werving van dragers voor de volgende etappe, richting Waavallei, op bezwaren. Het Waadal was dun bevolkt en de Tsinga-Amungme vreesden dat de tuinen er niet genoeg voedsel zouden leveren voor zoveel bezoekers. De mannen van de OBM en de FSCNY beloofden dat de dragers zouden delen in de meegevoerde voorraden. Vervolgens bleek dat de Amungme geen genoegen namen met de geboden betaling. De geologen dachten dat zij, net als Colijn in 1936, konden volstaan met kralen en spiegels, maar de Amungme eisten bijlen, kapmessen of geld, want, zeiden ze, 'die krijgen we ook van bestuurspatrouilles en van de missie'. Toen aan hun wensen werd voldaan, waren er voldoende dragers voor de tocht naar Waa en vandaar naar de Carstenszweide, waar Dozy de koperbult had gevonden. Mampioper ging niet mee naar Waa en de Ertsberg. Op 28 mei zouden twee Amerikanen, de geoloog Forbes J. Wilson* en de mijningenieur John E. Bowenkamp, beiden in dienst van Freeport, per watervliegtuig worden afgezet in het bivak Omauga en er moesten voorbereidingen worden getroffen om hen veilig bij de eerste groep te krijgen.

De expeditie verliep voorspoedig. Op 13 juli 1960 keerden alle deelnemers behouden terug in het prauwbivak Omauga. Op 14 juli brachten de Amerikaanse en Nederlandse expeditieleden een kort beleefdheidsbezoek aan controleur Veldkamp in Kokonao. Daarna ging ieder zijns weegs. Men had 75 ertsmonsters meegenomen, in totaal 300 kilo. Die buit werd in tweeën gedeeld: 150 kilo werd door de OBM-deelnemers voor analyse meegenomen naar Nederland en de Amerikaanse partners namen 150 kilo mee naar de Verenigde Staten. De directeur van de OBM, P.W. van Bosse, deed Veldkamp schriftelijk verslag en betuigde hem en Mampioper zijn dank voor de steun van het gouvernement. Zonder de hulp van het bestuur, de Papoeapolitie en de dragers was de onderneming niet mogelijk geweest.

* Wilson was van 1966 tot zijn pensioen in 1974 president-directeur van Freeport Indonesia Inc. In zijn boek *The Conquest of Copper Mountain* (1981) verdoezelt hij de rol van het Nederlandse gouvernement bij de voorbereiding, beveiliging en uitvoering van de expeditie in 1960, waarvan hij volgens de flaptekst de 'mastermind' zou zijn geweest. Controleur Frits Veldkamp van de onderafdeling Mimika heet in Wilsons boek abusievelijk 'dr. Feldman'.

De Ertsbergexpeditie was een succes en moest een vervolg krijgen in 1961. Dan zouden proefboringen worden verricht om de omvang van het ertsvoorkomen vast te stellen. Het is er niet meer van gekomen. Het conflict tussen Nederland en Indonesië escaleerde en de zuidkust werd doelwit van Indonesische infiltraties. Een groep parachutisten landde eind 1961 niet ver van de toegangsroute naar de Ertsberg. In januari 1961 was in de Verenigde Staten de regering-Kennedy aangetreden. Die nam aanvankelijk een strikte neutraliteit in acht en besloot uiteindelijk de kwestie Nieuw-Guinea uit de wereld te helpen. Washington vond het onder de gegeven omstandigheden ongewenst dat Amerikanen samenwerkten met het door Indonesië gewraakte Nederlandse bestuur. Freeport-topman Forbes J. Wilson zou pas in 1967 terugkeren, ditmaal zonder Nederlandse partners.

Heilsverwachting en volksverhuizing

De bemoeienis van het gouvernement met de nog onbestuurde Amungme ging verder dan steun aan de Ertsbergexpeditie. Het activisme dat het Nederlandse bestuur in zijn laatste jaren aan de dag legde, leidde tot een omstreden interventie in het trekgedrag van dit bergvolk. Amungme uit de Tsinga- en Noëmbavalleien die naar het laagland trokken, werden geconcentreerd in nieuwe dorpen met tuinen en een experimentele aanplant van marktgewassen. Het project was een gezamenlijk initiatief van het gouvernement en de missie. Het binnenlands bestuur was overigens verdeeld over de heilzaamheid van deze ingreep.

Hein van der Schoot, oud-controleur van de onderafdeling Mimika: 'In de tweede helft van de jaren vijftig stonden de Tsinga- en de Noëmbavallei onder druk van migratie uit de Ilagavallei [een dal benoorden de centrale keten, waar eveneens Amungme wonen, die zich daar Damal noemen]. De valleien werden daardoor overvol. Evenals dat al vaker – vooral in de jaren dertig – het geval was geweest, richtte de migratie van de Tsinga- en Noëmbamensen zich (ook) op de kust. Ze behoefden daarvoor alleen de lopen van de afwateringsstromen te volgen. Zodra ze de laatste kam overgestoken waren, kwamen ze in een soort niemandsland waar de kans te worden weggepijld uiterst klein was. Het was het jacht- en voedselverzamelingsgebied van de weinig sedentaire Nafaripi [een verwantengroep van het Sempan-volk]. Generatielange ervaring had hun geleerd dat zij van de bergbewoners geen serieuze penetratiepogingen te duchten hadden. Als gevolg van voedselge-

brek en ziekten hadden pogingen tot migratie naar de kust in het verleden nooit tot iets geleid. Als de migranten – altijd kleine groepen – eenmaal door de malaria gedecimeerd en door de doorgestane ellende gedemoraliseerd waren, keerden de overlevenden terug naar hun vallei van oorsprong. Hun ervaringen stonden dan weer voor de duur van een generatie borg voor het uitblijven van herhaling. In de jaren vijftig kwam daar verandering in. Missie en Landbouwvoorlichtingsdienst (LVD) meenden dat er voor het probleem van de migrerende Amungme een oplossing moest komen. Dat de enige juiste oplossing wel eens *hands off!* zou kunnen zijn, kwam niet bij hen op.'

Het toenmalige districtshoofd van Oost-Mimika, Arnold Mampioper, beklemtoont het spontane karakter van de migratie en de bestuurlijke noodzaak om de negatieve gevolgen te beheersen: 'In de jaren 1956-1957 werd in Nederlands Nieuw-Guinea een grote campagne op touw gezet ter bestrijding van de ziekte framboesia. Die strekte zich uit tot in het binnenland en het [onbestuurde] gebied van de Amungme. Het succes van de campagne maakte indruk en veel Amungme toonden belangstelling voor nieuwe ontwikkelingen. Traditionele leiders begonnen te overwegen naar de laagvlakte te verhuizen, waar ze dichter bij de bron van al dat nieuwe zouden zijn. De eersten die naar beneden kwamen, waren Amungme uit de Noëmbavallei. Zij legden tuinen aan en bouwden huizen in Fusinara, aan de bovenloop van de rivier de Akimuga. Bewoners van het Tsingadal volgden hun voorbeeld. Zij legden tuinen aan in Belakmakama, aan de bovenloop van de rivieren Mawati en Omauga. Deze migratie viel niet te stoppen, ook niet met waarschuwende woorden van het bestuur over de condities in het nieuwe woongebied: de veel hetere lucht in het laagland, de vele muggen, de brede, diepe en snelstromende rivieren, die gevaren opleverden voor een volk dat niet kon zwemmen. "Dood gaan we toch, of we nu in de bergen blijven of naar de vlakte verhuizen," luidde over het algemeen het antwoord. De Amungme noemden ook andere motieven, die verband hielden met hun *adat*.'

Mampioper zegt het niet met zoveel woorden, maar deze '*adat*-motieven' kwamen neer op de lang gekoesterde heilsverwachting der Amungme. Aan de kust – 'daar waar de zee overgaat in de lucht' – vermoedden zij immers de poort tot het hemelse Hai Jogon en in de blanken met hun heilzame medicijnen meenden zij de 'witte mensen' uit de mythe te herkennen, die de weg wisten naar dat gelukzalige oord. Die hooggespannen verwachtingen bleken een nog sterkere drijfveer dan de bevolkingsdruk die vanouds kleine

groepen had bewogen naar elders te trekken. Deze aanzwellende migrantenstroom zocht letterlijk zijn heil in de hete vlakte.

Het bestuur besloot in samenspraak met de missie de stroom te kanaliseren en de overlevingskansen van de migranten te vergroten. Deze interventie beoogde de verspreide migrantennederzettingen te concentreren in gebieden waar de kwaliteit van de landbouwgrond permanente vestiging toeliet. De landverhuizers zouden door concentratie ook beter bereikbaar zijn voor de dienstverlening van het gouvernement. Van der Schoot: 'Het slagen van het project stond of viel met de geleidelijkheid van zijn uitvoering. Een zeer beperkte groep streng geselecteerde migrantengezinnen in spe zou het voortouw nemen. Op de hun toe te wijzen percelen zouden ze voldoende voedsel verbouwen om ook het levensonderhoud te kunnen verzekeren voor de groep die na hen voor migratie aan de beurt zou komen. Door niet meer gezinnen toe te laten dan waarvoor percelen waren uitgezet, zou – hoopte men tenminste – de trek beheersbaar blijven.'

In 1958 werd voor het projectgebied "Akimuga", het stroomgebied van de gelijknamige rivier, halverwege de bergen en de kust, een administratief ambtenaar (AA) aangesteld. De Landbouwvoorlichtingsdienst van Fakfak deed bodemkundig onderzoek om vast te stellen welke terreinen geschikt waren voor de verbouw van voedsel en de teelt van marktgewassen. De LVD concludeerde dat de grond in het projectgebied geschikt was voor de aanplant van rubberbomen. De dienst voerde het zaad aan uit het proefstation in Ransiki, liet het ontkiemen in Kokonao, de hoofdplaats van het district Oost-Mimika, en begon met deze stekken een experimentele rubberaanplant in het projectgebied.

In 1959 werd aan de Akimuga de bestuurspost Kiliarma (Amungme voor 'beginpunt') geopend. De AA kreeg er gezelschap van een peloton politie, een verpleger, een vroedvrouw, enkele landbouwvoorlichters, onderwijzers en timmerlieden van de Dienst Openbare Werken. De overdracht van de projectgrond door de 'landeigenaren', de Sempan, aan de Amungmemigranten en het bestuur kreeg zijn beslag op 6 september 1959. In Kiliarma werd een vergadering belegd met 134 clanoudsten van de Sempan, in wier jacht- en verzamelgebied de nieuwe nederzettingen en de rubbertuinen waren geprojecteerd, zeven *adat*-leiders uit de Tsingavallei, twintig Amungmeoudsten uit de Noëmbavallei en vertegenwoordigers van het bestuur: controleur Carl Schneider* van de onderafdeling Mimika en Arnold Mam-

pioper, districtshoofd van Oost-Mimika. De bijeenkomst werd namens de missie bijgewoond door de franciscaan Jan Koot, zielzorger in de Noëmba-vallei, en onderwijzer Mozes Tenbak Kilangin.

Mampioper: 'Ik legde aan de aanwezige clanleiders van de Sempan uit dat de Amungme zich wilden vestigen aan de Akimuga en dat het bestuur was gekomen om leiding te geven aan zowel de Amungme als de Sempan. Ik wilde weten of de Sempan bezwaren hadden tegen de komst van de Amungme en de vestiging van een bestuurspost. Nadat ik was uitgesproken, nam een leider van de Nafaripiclan uit de kampong Jaweru het woord: "Ik en mijn hier verzamelde mensen zijn bereid om land aan de Akimuga af te staan aan de Amungme en het bestuur. Wij, Nafaripi, kunnen ook op varkens en krokodillen jagen, sago kloppen en prauwen maken in andere rivieren." Hij kreeg bijval van alle aanwezige Nafaripi. De overgedragen grond werd betaald in goederen waar de Sempan om hadden gevraagd. Alle gezinshoofden kregen een stalen bijl, een parang (kapmes), een mes, een broek, een hemd en tabak. Hun vrouwen kregen een kookpot, een braadpan, een mes, een wikkeldoek en tabak. Hun volwassen zonen en dochters kregen hetzelfde. Schooljongens kregen een broek, een hemd, visgerei, een vishaak, een schrift en potloden en de schoolmeisjes kregen een jurk, een pan, een mes, alsook een schrift en potloden. Een en ander ontlokte de toeziende Amungme dit commentaar: "Omdat wij verhuizen, zijn de Nafaripi nu rijk." Hierna werden de namen van de dorpshoofden en clanoudsten van de Amungme een voor een afgeroepen. Zij kregen ieder een bijl, een kapmes en zaaigoed.' Ten slotte werd een akte van overdracht getekend door het dorpshoofd van Jaweru, een leider van de Amungme, de AA Jansen, districtshoofd Mampioper en een tolk.

Fasering en regulering waren de sleutelwoorden van het bestuursplan, maar al spoedig bleek dat de Amungme in de bergen daar geen boodschap aan hadden. Nadat de eerste twee geselecteerde migrantengroepen zich hadden gevestigd rond de bestuurspost Kiliarma, konden de achterblijvers hun ongeduld niet langer bedwingen. De aanwezigheid van een Europese be-

* Oud-bestuurder en diplomaat C.J. Schneider zou later beter bekend worden onder zijn *nom de plume* F. Springer. Op basis van zijn bestuurservaringen schreef hij vier prachtige verhalen, die schrijver dezes grepen en naar Nieuw-Guinea trokken. Zij zijn gebundeld in: F. Springer, *Bericht uit Hollandia & Schimmen rond de Parula*, Amsterdam, 1979.

stuurder en de faciliteiten in het vestigingsgebied – niet in de laatste plaats de verpleger van de Dienst Volksgezondheid – stijfden de bergbewoners in hun overtuiging dat ginds 'het heil' binnen handbereik was en zij wensten niet op hun beurt te wachten. De *adat*-leiders maanden hun mensen niet tot geduld, maar probeerden elkaar de loef af te steken door voor hun eigen verwantengroep voorrang te eisen.

Van der Schoot verwijt de missie dat zij het gedrang in de hand werkte door in Fusinara, halverwege het Noëmbadal en het projectgebied, alvast een catechist te plaatsen: 'De missie wilde de zending voorblijven. Zij had voor het handhaven van haar voorsprong een stevige troef in handen, namelijk de ambitieuze Amungmecatechist Mozes Kilangin, die door haar als leider van alle Amungme naar voren was geschoven en in wie zij veel tijd en geld had geïnvesteerd. Optimale benutting van 's mans opgeschroefde prestige bij zijn stamgenoten stond of viel met het doorgangvinden van het project.' In zijn 'Geschiedenis van de komst der missie onder de Amungme' is Mozes Tenbak Kilangin opmerkelijk vlak over de massale uittocht van 1960. Hij schrijft: 'Als gevolg van het vertrek van enkele leiders uit beide dalen verhuisde ook de bevolking. Begin 1961 waren alle bewoners van Tsinga en Noemba vertrokken.'

Inderdaad, in de loop van 1960 liepen de Tsinga- en Noëmbavalleien leeg. Er ontstond een ware opstopping van spontane migranten in de twee kampongs aan de uitgang van deze dalen, die fungeerden als tussenstations op weg naar het projectgebied. De mensenmassa uit het Noëmbadal streek neer in Fusinara aan de bovenloop van de Akimuga; de migrantenstroom uit Tsinga bivakkeerde in de kampong Belakmakama aan de bovenloop van de Mawatirivier. Van der Schoot: 'Op een gegeven ogenblik telde Belakmakama 500 inwoners. Van begin mei tot half juli 1961 hadden van hen 25 het leven gelaten als gevolg van malaria. Enkele maanden later was het dodental er gestegen tot 60. De hoge sterfte, zowel in Belakmakama als in Fusinara, was voor de missie aanleiding te verzoeken om bespoediging van het project. De migranten zouden dan sneller onder het bereik van de verpleger in Akimuga [Kiliarma] worden gebracht.'

In maart 1961 kreeg districtshoofd Mampioper opdracht van Frits Veldkamp, die Schneider was opgevolgd als controleur in Kokonao, om de mensenmassa's in de twee bufferdorpen versneld te verhuizen naar het projectgebied. De faciliteiten daar waren toen nog slechts berekend op enkele hon-

derden migranten. Mampioper: 'Ik concentreerde me op de aanleg van tuinen, de aanvoer van zaaigoed en de bouw van gezonde huizen volgens het model van Openbare Werken. In 1962 werd het Akimugaproject overspoeld door een nieuw golf Amungmemigranten uit het bergland. Onder hen waren zelfs families uit de Ilagavallei. Het project verliep niet langer volgens plan en de aanleg van faciliteiten hield geen gelijke tred meer met de toevloed van mensen. Ik had de post Oost-Mimika medio 1961 overgedragen aan mijn collega Frans Kaisiepo en die liet de zaken op hun beloop. Het werd een ramp.' Tegen de tijd dat het bestuur werd overgedragen aan Indonesië, huisden er in het projectgebied al 2500 Amungme. Van gereguleerde migratie was toen allang geen sprake meer.

Papoea Vrijwilligers Korps

Terwijl de Amungme blijk gaven van een groot vertrouwen in de toekomst, pakten zich donkere wolken samen boven Nederlands Nieuw-Guinea. Na het vlagvertoon van de Nederlands marine, het besluit tot spoedige verkiezing van een Nieuw-Guinea Raad en de oprichting in Hollandia van de eerste politieke partij die onafhankelijkheid in haar vaandel schreef, verbrak Indonesië op 17 augustus 1960, zoals gezegd, de diplomatieke betrekkingen met Nederland. Op 30 september zei president Soekarno voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties: 'West Irian is a colonial sword poised over Indonesia. It points at our heart, but it also threatens world peace.' Jakarta sloeg de weg van de confrontatie in.

In de nacht van 9 op 10 november 1960 landde aan de zuidkust van Nieuw-Guinea, ten oosten van de Etnabaai, een groep van 34 goed bewapende en geoefende Indonesische militairen. De groep bestond uit Ambonezen en Papoea's afkomstig van het eiland Japen en werd aangevoerd door een luitenant uit Serui, Henkie Antaribaba. De infiltranten waren in twee prauwen met buitenboordmotor overgestoken van Dobo op de Aru-eilanden naar de monding van de rivier de Buru. De plaatselijke bevolking waarschuwde de politiepost Etnabaai en op 17 november vond het eerste vuurcontact plaats tussen een politiegroep en de Indonesiërs. Hierbij werd één infiltrant gedood en één gevangengenomen. De rest wist te ontkomen en trok het binnenland in. De jacht op de infiltranten door Papoeapolitie en Nederlandse mariniers duurde tot 24 maart 1961, toen de laatste Indonesiër zich overgaf aan de Geelvinkbaai. Van de 34 infiltranten werden er 28 gevangengenomen en

drie gedood, terwijl er drie door de ontberingen onderweg om het leven kwamen.

In de loop van 1961 werd Nederlands Nieuw-Guinea in staat van verdediging gebracht. De Koninklijke Landmacht (KL), die de defensie van de kolonie in 1955 had overgedragen aan de marine, was in november 1960 teruggekeerd met zes operationele bataljons, ondersteund door verzorgings- en genie-eenheden, in totaal 1440 man. De KL-bataljons werden gelegerd in Sorong, Fakfak, Kaimana en Merauke, waar ze de plaatselijke verdediging overnamen van het korps mariniers. Dat kreeg de rol van mobiele reserve, die inzetbaar was waar infiltranten opdoken. De luchtmacht kwam de Marine-Luchtvaartdienst versterken met twaalf straaljagers van het type Hawker Hunter, zes Dakota's, twee helikopters en twee squadrons, in totaal 448 man. De marine op haar beurt beschikte eind 1961 in Nieuw-Guinea over één jager (de Utrecht), twee fregatten (de Evertsen en de Kortenaer), drie landingsvaartuigen voor tanks, zeven landingsvaartuigen voor personeelstransport, zes landingsvaartuigen voor gevechtstroepen, de opnemer Snellius en drie dregboten, twee sleepboten, een squadron van negen Neptunes, een kustbatterij op Biak en 2866 man personeel. De totale sterkte van de Nederlandse strijdkrachten in Nieuw-Guinea beliep eind december 1961 4754 man.

De strijdkrachten en de politie kregen in de loop van 1961 inheemse versterking. In december 1959 was de ministerraad akkoord gegaan met instelling van het Papoea Vrijwilligers Korps (volgens staatssecretaris Bot 'een semi-militaire politie'), dat geheel uit Papoea's bestond. De organisatie van het PVK was afgekeken van het Australische Pacific Islands Regiment (PIR). Het korps werd geacht zelfstandig te kunnen optreden. In de loop van 1960 werd de eerste compagnie getraind en op 21 februari 1961 werd het korps formeel opgericht.

De marinehistoricus kolonel b.d. G.K.R. de Roos: 'Bij de recrutering van de soldaten voor het PVK kon worden beschikt over alle geschikte bevolkingsgroepen, derhalve waren in de pelotons soldaten van diverse stammen ingedeeld. Door deze gemengde indeling leerden de vrijwilligers elkaar beter kennen en waarderen en bovendien kreeg men een beter begrip voor elkaars zeden en gewoonten. Over het algemeen was de leeftijd vrij jong. Het kader was afkomstig van de drie krijgsmachtonderdelen waarbij de Koninklijke Marine, in het bijzonder het korps mariniers, het grootste contingent leverde.'

Alberth Arumisore, een boerenzoon uit Wandammen, was achttien toen hij dienst nam in het PVK. 'Dat was in 1960, dus nog voor de officiële oprichting. Destijds circuleerde in de kampongs een schrijven van de resident van Manokwari waarin jongeren werden opgeroepen zich in te schrijven voor het te vormen Papoea Vrijwilligers Korps. Ik dacht: ik ben een Papoea en wil verantwoordelijkheid nemen voor mijn volk. Ik schreef me in en werd getest in de moderne legerplaats Arfai in Manokwari. Die was speciaal voor het PVK gebouwd aan de rand van de stad, op een plek die was uitgehakt in het bos. We werden getest op lezen en schrijven en op lichamelijke conditie. Ik werd goedgekeurd en daarna volgde een opleiding van een jaar. We leerden exerceren, patrouille lopen en met wapens omgaan. Het PVK bestond uit Papoea's van verschillende stammen, maar onze broederband was sterk, ook al kwam de één uit Merauke en de ander uit Biak.'

Het PVK stond onder commando van de kolonel der mariniers W.A. van Heuven. De eerste operationele compagnie van het PVK was ingedeeld in vijf pelotons, elk bestaande uit vijf groepen van vijf soldaten. De groepscommandant was een PVK-soldaat eerste klas. Aanvankelijk waren alleen de pelotonscommandanten gewapend met een uzi-machinepistool, terwijl de soldaten beschikten over een mauser-karabijn met bajonet of repeteergeweer, alle met NAVO-standaardpatronen. Toen de Indonesische infiltraties in aantal toenamen, kregen ook de groepscommandanten een uzi om de vuurkracht van de eenheid te verhogen. De PVK-soldaten droegen kaki uniformen met korte broek, sokken, legerkistjes, een koppelriem met op de gesp het PVK-embleem: een kasuaris en het korpsdevies *Persevero* (Ik volhard). De PVK'ers droegen een hoed waarvan de linkerrand omhooggevouwen was en met een in koper uitgevoerd PVK-embleem met pluim aan de band was bevestigd.

Alberth Arumisore bracht het in het PVK tot sergeant en werd ingezet bij acties tegen Indonesische infiltranten. 'In mei 1961 kwamen er berichten van de mariniers dat in de Raja Ampat soldaten waren geland. Ik was ingedeeld bij Peloton 2. Peloton 1, met sergeant Permenas 'Ferry' Awom, werd vooruitgestuurd naar het eiland Gag en wij volgden. We hebben daar een maand naar infiltranten gezocht en hen uiteindelijk gevonden en allemaal opgepakt. Het waren vrijwilligers, maar ze waren goed bewapend en stonden onder leiding van een beroepsmilitair. Ik heb met mijn uzi een paar keer geschoten en geraakt ook.'

De taak van de PVK-eenheden, die alleen onder eigen kader mochten optreden, was verkennen, vergaren van inlichtingen en spoorzoeken in het bos. De Roos: 'Vooral hun terreinvaardigheid, uithoudingsvermogen en zeer eenvoudige levenswijze (leven van het land) waren belangrijke factoren; voor het voeren van een geregeld vuurgevecht waren zij echter minder geschikt.' Omdat in de loop van 1961-1962 de behoefte aan verkenningseenheden toenam, werd het samenstellen van operationele PVK-eenheden versneld.

Verkiezingen

De eerste stap naar zelfbeschikking door de Papoea's waren de verkiezingen voor de Nieuw-Guinea Raad (NGR), die werden gehouden van 18 tot en met 25 februari 1961. Dat was geen eenvoudige exercitie in een land waarvan lang niet alle inwoners onder bestuur waren gebracht, waar velen die dat in naam wél waren, moeilijk te bereiken waren, waar de meerderheid van de bevolking analfabeet was en de geschoolde minderheid nog nooit verkiezingen had meegemaakt. Gezien de variatie in terreingesteldheid, streekontwikkeling en scholing van de bevolking werden de afgevaardigden naar de NGR niet overal gekozen.

Rechtstreekse verkiezingen werden alleen gehouden in de stedelijke centra Hollandia en Manokwari, waar de meeste Europeanen en geschoolde Papoea's woonden. Getrapt, dat wil zeggen via kiesmannen, werd gekozen in de onderafdelingen Hollandia (minus het stedelijke centrum), Nimboran, de Schouteneilanden, Japen-Waropen, Ransiki, de Raja Ampat-eilanden, Sorong, Fakfak en Kaimana en in de districten Teminabuan, Inanwatan, Ayamaru, Atinyo, Ayfat, Babo (alle op de Vogelkop), Merauke, Okaba en Muting.

Een kieskring met 250 inwoners of meer mocht vijf kiesmannen kiezen, die op hun beurt werden opgeroepen om uit de op hun voordracht samengestelde kandidatenlijst een afgevaardigde te kiezen. Wie niet kon lezen of schrijven, mocht de naam van de kandidaat van zijn keuze in het oor fluisteren van een lid van het stembureau. Kiesgerechtigd waren zij die de Nederlandse nationaliteit bezaten, op 1 juli 1960 21 jaar of ouder waren en niet – bijvoorbeeld wegens verblijf in de gevangenis – van het kiesrecht waren uitgesloten.

Benoeming op aanbeveling vond plaats voor de onderafdelingen Sarmi, Mimika, Mappi en Muyu/Boven-Digul. De aanbevelingen werden inge-

wonnen in daartoe in januari 1961 door de controleur bijeengeroepen openbare vergaderingen, samengesteld volgens het kiesreglement. Hierin staat: 'Aangewezen kunnen worden vertegenwoordigers van organisaties in het betrokken gebied op cultureel, sociaal of sociaal-economisch terrein werkzaam, vertegenwoordigers van economische groepen, kortom allen die door hun maatschappelijke positie en hun politiek-staatkundige belangstelling het vertrouwen genieten. Afzonderlijke vergaderingen worden gehouden met vertegenwoordigers van de inheemse bevolking zoals dorpsbesturen, dorpshoofden, dorpsoudsten en hoofden van verwantengroepen. Elke vergadering stelt een lijst op van ten hoogste drie kandidaten in de volgorde waarin zij deze voor het lidmaatschap van de Nieuw-Guinea Raad aanbeveelt. De Resident zendt deze lijsten met uitvoerige levensbeschrijvingen vergezeld van zijn advies aan de Gouverneur. Uiterlijk op 1 maart 1961 benoemt de Gouverneur voor elk van de gebieden Sarmi, Mimika, Mappi en Muyu/Boven-Digul een kandidaat tot lid van de Nieuw-Guinea Raad.'

Om te garanderen dat de overige gebieden, zoals Paniai (Wisselmeren) en de exploratieressorten in de afdeling Centraal Bergland, toch in de raad vertegenwoordigd zouden zijn, zouden zes leden worden benoemd als regionale vertegenwoordigers. Verder zouden twee leden worden aangewezen 'ter correctie van gebreken'. Als gevolg van het kiesstelsel werden vertegenwoordigers van minderheidsgroepen namelijk 'weggestemd'. Over de benoemingen niet op aanbeveling en de correctieve benoemingen was alleen bepaald dat zij uiterlijk 1 maart 1961 door de gouverneur gedaan moesten zijn.

Het stedelijke gebied Hollandia mocht één lid van de raad rechtstreeks kiezen. Voor die ene zetel waren zes kandidaten in de race. De twee grootste kanshebbers waren de Papoeadominee Mori Muzendi (namens de Partai Nasional of Parna) en mr. J.O. de Rijke. De Rijke en associés waren de enige advocaten en procureurs in Nieuw-Guinea. Olav de Rijke was een kleurrijke figuur, die zijn juridische praktijk combineerde met het correspondentschap in Nieuw-Guinea van het *Algemeen Handelsblad* en een hoofdrol in het society-leven van Hollandia. Oud-bestuursambtenaar Frits Sollewijn Gelpke: 'Hij verenigde de karakters van Lancelot, Robin Hood en Casanova met de geest van Machiavelli in een eenmans-kruistocht tegen ambtelijke willekeur en botheid. Onder het devies 'if you can't join them, lick them' ging hij daarbij onkiese middelen niet uit de weg.' Oud-gouverneur Van Baal haalt in zijn memoires herinneringen op aan de listige technieken die

De Rijke toepaste bij het afluisteren van ambtelijke telefoongesprekken met Nederland. Van Baal: 'Ik vertelde het tegen de gouvernementssecretaris, die op dit verhaal, bij uitzondering, het achterste van zijn tong liet zien: "Toch zo stom dat we die vent toen hij nog in gouvernementsdienst was geen promotie hebben laten maken."'

De Bruijn: 'De verkiezingen, de eerste ooit in Nieuw-Guinea gehouden, brachten grote drukte en veel extra werk met zich mee, waarvoor alle andere werkzaamheden moesten wijken. In de twee kiesdistricten waar rechtstreekse verkiezingen werden gehouden, schoten nieuwe politieke verenigingen als paddestoelen uit de grond. Het gonsde van politieke activiteiten. *Gila kedaulatan* (soevereniteitsdolheid) noemden de mensen in Serui, waar nog een pro-Indonesische groep, aanhangers van Silas Papare, verbleef, al die drukte. Iedereen die een zetel in de Nieuw-Guinea Raad hoopte te veroveren, hield verkiezingscampagnes met bijeenkomsten, optochten met borden en spandoeken en veel lawaai van tifa's en trommen. In Hollandia-Stad maakten de kandidaten veel werk van de campagne. Overal in de stad heerste een echte verkiezingssfeer. Met spandoeken, borden, leuzen op de weg gekalkt, aanplakbiljetten, stickers op auto's, pamfletten, radioauto's – op alle manieren trachtten de comités reclame voor hun favoriet te maken.'

Het werd een nek-aan-nekrace tussen De Rijke en dominee Muzendi, waarbij de laatste het moest hebben van het voetenwerk van zijn Papoea-aanhang en zijn tegenspeler vooral zijn ruime middelen in de strijd wierp. Parna-bestuurder Frits Kirihio: 'Onze kandidaat, een heel goeie predikant, verloor in Hollandia op het nippertje van advocaat De Rijke. Die had veel geld en liet tijdens de campagne een vliegtuigje met een verkiezingsleuze boven de stad vliegen, dat ook pamfletten uitwierp.'

Manokwari in de maalstroom

Ook in Manokwari, voor de Tweede Wereldoorlog de grootste stad van Nederlands Nieuw-Guinea, deden de verkiezingen de hartstochten oplaaien. De stad huisvestte een heterogene bevolking met uiteenlopende belangen, leefwijzen en toekomstverwachtingen en bij nadering van de verkiezingen ontdekte zij de politiek. In vergelijking met de ambtenarenstad Hollandia, die na twee uur 's middags, als de gouvernementskantoren sloten, in een toestand van schijndood raakte, was Manokwari een bruisende stad. Na de sluiting van Sorong-Olie was hier verreweg de meeste bedrijvigheid. Het

vooroorlogse Manokwari was in 1944 door geallieerde luchtaanvallen in de as gelegd, maar het centrum aan de oostkant van de Sanggenbaai was in de jaren vijftig in hoog tempo herbouwd. Aan de overkant van deze binnenbaai waren naast de gasfabriek en de elektriciteitscentrale de Sleephelling Konijnenburg en de Landszagerij verrezen. Manokwari telde in 1961 ook een groot aantal militairen. Die waren gelegerd in de marinierskazerne en in de legerplaats Arfai, waar het eerste bataljon van het Papoea Vrijwilligers Korps was gehuisvest. In de Dorehbaai was het een komen en gaan van schepen: van de 'Holland-boot' en de KPM-lijnschepen die voeren op Sorong, Biak en Hollandia tot de vlerkprauwen van de Biakse en Japense vissers.

De vooroorlogse kolonistengemeenschap van Manokwari was gedecimeerd door de Japanners. Een van de weinige overlevenden, Pieter Petrus de Kock, was in 1942 met KNIL-kapitein Willemsz Geeroms het bos ingetrokken en had na diens executie door de Japanners standgehouden met de guerrillagroep van sergeant M.Ch. Kokkelink. Deze laatste was na de oorlog weer gaan boeren. De Kock had het in 1960 gebracht tot districtshoofd van Manokwari. In 1949-1950 was een nieuwe lichting Indo-Europese landverhuizers uit Java neergestreken in de Dorehbaai. Het was hun sindsdien niet voor de wind gegaan. Een enkeling had emplooi gevonden bij het bestuur, bij de nieuwe bedrijven of in een vrij beroep, maar de meesten leidden een zwaar bestaan als landbouwer voor de lokale markt of trokken steun van het gouvernement. Het grootste probleem voor de boeren was de onzekerheid over hun recht op de grond. Velen hadden gebruiksrecht verworven van inheemse landeigenaren, maar werden regelmatig bezocht door steeds weer andere Papoea's die ook schadeloosstelling eisten. Tot de herziening van de Bewindsregeling Nieuw-Guinea in 1960 konden niet-Papoea's geen zakelijk recht verwerven op grond. Toen dat wel mogelijk werd, was het voor velen al te laat.

De inheemse bevolking van Manokwari-stad was snel gegroeid. In 1955 woonden er nog maar 1700, in 1960 al 7000 Papoea's. Daarmee was Manokwari de meest Papoease stad van Nederlands Nieuw-Guinea. De meest succesvollen onder hen woonden in Sanggen, ook wel 'de stadskampong' genoemd. Deze wijk werd bevolkt door geschoolde arbeiders van de in de nabijheid gevestigde industrieën, lagere en middelbare ambtenaren, kortom, Papoea's die waren opgenomen in de geldeconomie.

Ten oosten van het stadscentrum lag aan de Dorehbaai een reeks aaneengesloten buurten, zoals Kwawi en Rodi, en in de baai de eilandkampong Mansinam, waar zich in 1855 de Duitse zendelingen Ottow en Geißler hadden gevestigd. Dit waren oude Biaks-Numforse dorpen en de bevolking – ongeveer 800 mensen – was tamelijk homogeen. De mannen verdienden de kost als ongeschoold arbeider of leefden van de visvangst. Gezien de afzetmogelijkheden in de stad werd er aan de vis redelijk verdiend. Vooral vissers van het eiland Japen beheersten de in 1959 door het bestuur geopende Markt Manokwari. Deze gemeentemarkt was de enige plaats waar de kustbevolking in aanraking kwam met de bewoners van het bergachtige achterland, die er hun groenten verkochten.

Deze bergbewoners werden door de Nederlanders vanouds Arfakkers genoemd. Frans Peters, van 1959 tot 1961 controleur van Manokwari: 'De contacten met deze duizend zielen tellende groep, die nog grotendeels in de tradionele sfeer leefde, waren beperkt. De Mejach, zoals zij zich zelf noemden, bewoonden vooral de aan de rand van Manokwari gelegen wijken Fanindi, Woisi en Manggoapi. Het was een vlottende bevolkingsgroep. De mannen werkten als los arbeider bij kolonisten of in de stad. De vrouwen verzorgden de groentetuinen en de varkens. Meestal liepen de bestuurscontacten via de in Fanindi woonachtige volkshoofden Lodewijk en Barend Mandatjan. Zij waren geen hoofden in de eigenlijke betekenis van het woord, maar ontleenden hun niet geringe machtspositie hoofdzakelijk aan hun rijkdom aan traditionele en ook moderne goederen. Daarbij onderhielden zij een uitgebreid netwerk van individuele betrekkingen in het achterland van Manokwari. Zij bemiddelden bij de beslechting van geschillen en vervulden een bancaire functie voor de velen die voor traditionele boetebetalingen en huwelijksverplichtingen de hulp van deze rijkaards niet konden ontberen.' De Mandatjans hadden tijdens de oorlog de Indo-Europese guerrillagroep van sergeant Kokkelink geholpen tegen de Japanners en werden na de oorlog makelaars tussen de traditionele en de westerse wereld.

Ook Manokwari-stad kwam in aanmerking voor een rechtstreeks verkozen afgevaardigde in de Nieuw-Guinea Raad. Tijdens de verkiezingscampagne liep de temperatuur in het wijkgebouw van Sanggen op. Controleur Peters, die er menige politieke vergadering bijwoonde: 'De sprekers waren niet allemaal even bedreven als Karel Krey, hulpcommies bij de dienst Financiën, die na een uitermate subjectieve toelichting op het pas gepresen-

teerde partijprogramma zijn betoog besloot met de woorden: "Nieuw-Guinea, mijn land, mijn bloed, mijn ziel, mijn strijd; wie niet tot de Parna behoort, verloochent zijn land, is een afvallige, een nietsnut, een zondaar!", mij daarbij strak aankijkend.'

Bij de kolonisten wekte het democratiseringsproces vooral onbehagen. Frans Peters: 'De instelling van de Nieuw-Guinea Raad werd gezien als onderdeel van een proces dat de positie van de Europese blijvers in gevaar zou brengen en uiteindelijk onhoudbaar zou maken. Toen in augustus 1960 bekend werd dat het stedelijk gebied van Manokwari in 1961 een lid van de Nieuw-Guinea Raad zou kiezen, begon men zich te beraden over mogelijke organisatievormen. De kolonist H.F.W. Gosewisch heeft toen het initiatief genomen tot oprichting van een partij 'van allen die Nieuw-Guinea als hun vaderland beschouwen'. Om de toekomstige positie van de Europese blijversgroep zoveel mogelijk veilig te stellen sloot hij een politieke alliantie met de bergbevolking. Een groot deel van de Europese blijversgroep zegde hem al spoedig steun toe en ook de in het stedelijk gebied gevestigde bergbevolking schaarde zich uiteindelijk achter de partij, vooral nadat Lodewijk Mandatjan tot voorzitter was gekozen. Dit bracht een verscherping van de tegenstelling tussen de bergbevolking en de kustbewoners, die zich organiseerden in drie andere partijen.'

De oud-controleur doelt op de Partai Nasional onder leiding van Herman Wayoi, de Partai Orang Nieuw-Guinea (PONG) van de Arfakse zendingsonderwijzer Johan Ariks, die – anders dan de Parna – meer nadruk legde op sociaal-economische ontwikkeling dan op snelle onafhankelijkheid, en de Partai Serikat Pemuda-Pemuda Papua (PARSEPP), een pro-Nederlandse, sterk anti-Indonesische moderniseringspartij.

Toen minister van Binnenlandse Zaken E.H. Toxopeus op 15 oktober 1960 Manokwari bezocht, werd hij op het vliegveld Rendani verwelkomd met spandoeken van de EPANG (Eenheidspartij Nieuw-Guinea) van Gosewisch en Mandatjan. Peters: 'De doeken verzochten in twee talen de Nederlanders in Nieuw-Guinea te blijven en bepleitten voortzetting van het Nederlandse bestuur. Deze leuzen drukten het gevoelen uit van zowel de kolonist als de berg-Papoea, maar hoe lang zou die alliantie hebben standgehouden?' Dit bondgenootschap, hoe broos ook, was in februari 1961 goed voor een stembusoverwinning in Manokwari.

Een parlement en een plan

Op 6 april 1961 werd in een gloednieuw bioscoopgebouw in Hollandia de Nieuw-Guinea Raad geïnstalleerd door minister Toxopeus. De NGR telde 28 leden, van wie 21 Papoea's, vijf Nederlanders, een Indo-Europeaan en een Keiees. Van de 28 leden waren er zestien gekozen en twaalf benoemd door gouverneur Platteel. De twee rechtstreeks gekozen leden waren de Indo-Europese kolonist H.F.W. Gosewisch (Manokwari) en J.O. de Rijke (Hollandia). Tot voorzitter van de raad werd bij koninklijk besluit benoemd J. Sollewijn Gelpke, hoofdambtenaar bij het binnenlands bestuur in Nieuw-Guinea en oud-voorzitter van de eerste Streekraad, die van de Schouteneilanden. De bioscoop aan het Imbipark was een voorlopig onderkomen. Het lag in de bedoeling een nieuw raadsgebouw neer te zetten aan de haven. De installatie van de Nieuw-Guinea Raad werd bijgewoond door delegaties uit Australië en Australisch Nieuw-Guinea. De Amerikanen waren uitgenodigd, maar lieten verstek gaan.

Het was een bont gezelschap dat zich die avond verzamelde op de receptie voor de raadsleden. Alle gewesten waren vertegenwoordigd. Onder de 100 000 Dani van de Baliemvallei had men niet zo gauw een afgevaardigde kunnen vinden die aan de voorwaarden voldeed. De bewoners van het Oostelijke Bergland werden in de raad vertegenwoordigd door de daartoe benoemde zendeling F.C. Kamma. Verreweg de meeste raadsleden waren pupillen van de zending. De overwegend katholieke gebieden in het zuiden, behalve de stad Merauke, kwamen door hun geringe ontwikkeling niet in aanmerking voor getrapte verkiezingen. Die werden vertegenwoordigd door benoemde leden. De afwezigheid van vrouwelijke kandidaten was door de gouverneur gecorrigeerd met de benoeming van mevrouw Tokoro-Hanasbey uit Tobati voor het district Hollandia . Vic de Bruijn, hoofd van het Kantoor voor Bevolkingszaken, was ook op de receptie: 'Daar zag ik Karel Gobay, ooit lid van Oaktrees lijfgarde en nu lid van de Nieuw-Guinea Raad voor de onderafdeling Paniai. In 1943 week hij, gekleed in peniskoker, een draagnet met zoete aardappelen op de rug, met Oaktree uit voor de Japanners, en nu, achttien jaar later, was hij een heer in een perfect zittende smoking.'

Minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns gaf de ambassadeur in Washington, J.H. van Roijen, telegrafisch opdracht krachtig te protesteren tegen de demonstratieve afwezigheid van de Amerikanen bij het feestje in Hollan-

dia. Op 11 april ontmoette Luns de pas aangetreden president John F. Kennedy. Deze hield zich inzake Nieuw-Guinea op de vlakte. Eind april kreeg Kennedy bezoek van president Soekarno. Ook hij kreeg niet de steun waarop hij had gehoopt. De Amerikaanse ambassadeur in Jakarta, Howard P. Jones: 'Het was niet moeilijk uit te maken waar Kennedy's sympathieën lagen in koloniale kwesties, maar de president kon zich geen toezeggingen veroorloven. Zijn eerste vraag met betrekking tot een voorgestelde gedragslijn was steeds: "Wat is het nationale belang?" In een tijd waarin ontzien van een trouwe NAVO-bondgenoot als Nederland hoge prioriteit had, was Kennedy niet bereid af te wijken van het lang volgehouden beleid van neutraliteit in de kwestie-West-Irian.'

In Nederland was intussen een krachtige lobby op gang gekomen van industriëlen, hoogleraren en journalisten voor een oplossing van het geschil met Indonesië over Nieuw-Guinea en normalisering van de betrekkingen met Jakarta. Vooral de groep rond Unielever-topman Paul Rijkens toonde zich actief en voerde op eigen gezag besprekingen met de regering in Jakarta om de vastgelopen contacten weer vlot te trekken. Toen dit initiatief medio 1961 in de publiciteit kwam, tekende zich een kentering af in de Nederlandse politiek en publieke opinie. De Anti-Revolutionaire Partij, een van de coalitiepartners, tot dan toe onverzoenlijk jegens Indonesië, veranderde van koers en pleitte voor een open gesprek met Jakarta over de toekomst van Nieuw-Guinea. ARP-leider Bruins Slot, die na een zware persoonlijke worsteling was 'omgegaan', zei tijdens een vergadering van het ARP-bestuur op 6 september 1961: 'Wij hebben de Papoea's het zelfbeschikkingsrecht aangepraat.' Het kabinet van Jan de Quay zag het politieke tij keren en besloot 'de kwestie' te internationaliseren.

Op 26 september 1961 deed minister Luns voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties nieuwe voorstellen. Dit 'plan-Luns' bevatte vier punten: 1. Nederland was bereid het bestuur en de ontwikkeling van het gebiedsdeel onder het actieve toezicht van de VN te brengen en zou een beslissing van de Algemene Vergadering, die duidelijke waarborgen zou bieden voor het recht van de bevolking op zelfbeschikking, aanvaarden; 2. met dat doel was Nederland bereid de soevereiniteit af te staan aan de Papoea's; 3. Nederland was bereid zijn uitvoerende bevoegdheden over te dragen aan een gezagsorgaan, opgericht en geleid door de VN, dat de bevolking zou voorbereiden op zelfbeschikking 'onder stabiele omstandigheden'; 4. Nederland

zou zijn financiële bijdrage aan de ontwikkeling van het gebied voortzetten op het niveau van dat moment (30 miljoen dollar per jaar), voor een nader vast te stellen periode.

Een manifest en een vlag

De lancering van het plan-Luns was voor de Papoea-elite aanleiding de pas te versnellen. Nederland had ingestemd met 'zelfbeschikking' in 1970 en gaf nu, vooruitlopend op een soevereiniteitsoverdracht aan de Papoea's, te kennen dat het zijn uitvoerende bevoegdheden wilde overdragen aan een internationaal gezagsorgaan. Geschoolde Papoea's achtten de tijd gekomen om hun nationale aspiraties kenbaar te maken en zich voor het oog van de wereld te ontdoen van het koloniale etiket 'Nederlands Nieuw-Guinea'. Het was tijd voor een nieuwe naam en nationale symbolen.

Frits Kirihio, medeoprichter van de Parna, had zijn studie in Leiden hervat. In september 1961 kreeg hij een telefoontje van Nicolaas Jouwe. Kirihio: 'Nicolaas had een bedrijf en kon heen en weer reizen naar Nederland. Hij zei: "Kom naar Hotel de Hertenkamp in Den Haag." Toen ik zijn kamer binnenkwam, zag ik de ontwerpen aan de muur hangen: blauwe strepen, witte strepen, een witte ster en een rode driehoek. Ik zei: "Deze Cubaanse vlag wil ik niet hebben." Jouwe: "Ga zitten jij." Hij begon de betekenis van de kleuren en symbolen uit te leggen. De ster ontleende hij aan de Biakse mythe van Manseren Manggundi. Sampari, de Morgenster, kwam in de gedaante van een mooie prinses naar de klapperboom, waar ze Manggundi de geheimen van welvaart en eeuwig leven onthulde. De rode driehoek symboliseerde de politieke strijd van de Papoeanatie. Daarin stond de witte ster der hoop, de Morgenster. De blauwe banen, gescheiden door wit, stonden voor de zes residenties en een exploratieressort, voor de veelheid van Papoeaculturen. Ik wees op die rode driehoek en zei: "Die lijkt te veel op Cuba. Weet je wat, we maken van die driehoek een verticale rode baan." Dat was mijn bijdrage aan Jouwes fraaie ontwerp.'

Met de Morgenster in de vlag herleefde de Koreri-verwachting.

Op 19 oktober 1961 werd door 21 Papoea's, onder wie acht leden van de Nieuw-Guinea Raad, het Nationale Comité opgericht. Dit gezelschap, in vergadering bijeen in Hollandia, vaardigde een manifest uit dat er bij het gouvernement van Nederlands Nieuw-Guinea en de Nederlandse regering op aandrong om per 1 november 1961 'onze vlag te laten wapperen naast de

Nederlandse; ons volkslied *Hai Tanahku Papua* (O mijn land Papoea) te zingen na het Wilhelmus; ons land de naam WEST-PAPOEA te geven; ons volk voortaan PAPOEA's te noemen en ons, de Papoeanatie, een eigen plaats te geven temidden der vrije volken'. Het manifest was ondertekend door schoolopziener Willem Inury, voorzitter van het Nationale Comité; Nicolaas Jouwe, vice-voorzitter van het comité en lid van de Nieuw-Guinea Raad; Markus W. Kaisiepo, eerste secretaris van het comité en eerste vice-voorzitter van de Nieuw-Guinea Raad; en dominee Mori Muzendi, Parna-lid en tweede secretaris.

Op 30 oktober 1961 maakte de Nieuw-Guinea Raad gebruik van zijn initiatiefrecht en koos het ontwerp van Jouwe als 'landsvlag'. Als volkslied van West-Papoea koos de raad het door het Nationale Comité voorgestelde *Hai Tanahku Papua*, dat dominee Izaak Samuel Kijne in 1923, na zijn eerste tournee in Nieuw-Guinea, had geschreven en op muziek gezet. De vlag werd de volgende dag door een delegatie uit de raad onder leiding van vice-voorzitter Markus Kaisiepo aangeboden aan de gouverneur. Van de aanbieding bestaat een foto. Acht mannen – allen in stemmig kostuum – staan op de glimmende parketvloer van het ontvangstpaviljoen der residentie. Terwijl zes Papoearaadsleden – drie links, drie rechts – de vlag omhooghouden, drukt gouverneur Platteel, stijfjes buigend, Markus Kaisiepo de hand.

De datum 1 november bleek niet haalbaar, want landsnamen, vlaggen en het protocol laten zich niet met een handdruk veranderen, zelfs niet door een welwillende overheid. Op 18 november 1961 liet de gouvernementssecretaris, mr. A. Loosjes, een circulaire 'over het gebruik van landsvlag, volkslied en de naam West-Papoea' uitgaan naar de raadsleden, de hoofden van dienst, de president van het Hof van Justitie, de procureur-generaal, de residenten, de commissaris van het Centrale Bergland en de 'hoofden plaatselijk bestuur' (controleurs). Hij stelde adressanten ervan in kennis dat de gouverneur op 14 november de initiatief-ordonnanties nr. 362, 366 en 369 had ondertekend waarin de vlag, haar plaats naast de Nederlandse driekleur, het volkslied (te zingen na het *Wilhelmus*) en de landsnaam werden vastgesteld. Met ingang van 1 december 1961, acht uur 's morgens, zou de vlag dagelijks in de hoofdplaatsen van alle onderafdelingen worden gehesen naast het Nederlandse rood-wit-blauw.

Loosjes merkte op dat de kleuren en de afmetingen van de nieuwe landsvlag dezelfde moesten zijn als die van de Nederlandse vlag, dat 'een lands-

vlag onmogelijk de Nederlandse vlag kan vervangen zolang Nederlands Nieuw-Guinea deel uitmaakt van het Koninkrijk' en dat de naam 'West-Papoea' met ingang van 1 december 1961 'de voorkeur geniet in het publieke spraakgebruik, ook dat van de overheid, met uitzondering van officiële stukken'. De naam 'Nederlands Nieuw-Guinea' was immers vastgelegd in vaderlandse wetten en vervanging door 'West-Papoea' vereiste niets minder dan een grondwetswijziging.

Bestuursambtenaar Arnold Mampioper was medio 1961 – hij was toen districtshoofd van Oost-Mimika – naar Hollandia geroepen en moest hier een driejarige cursus volgen aan de Opleidingsschool voor Inlandse Bestuursambtenaren (OSIBA). Die was in de plaats gekomen van de in 1954 door Van Baal opgerichte opleiding tot Administratief Ambtenaar, die alleen openstond voor Nederlanders met een hbs-diploma. De ambtenaren-cursisten waren ter beschikking gesteld van de dienst Binnenlandse Zaken, behielden hun salaris en huurden woningen in Hollandia-Binnen. Op 1 december zou de Morgenster voor de eerste maal worden gehesen voor het gebouw van de Nieuw-Guinea Raad in Hollandia-Haven en alle OSIBA-studenten ontvingen een uitnodiging van het Nationale Comité.

Mampioper vertelt: 'Wij arriveerden om 7.00 uur. De politie stond al aangetreden, na een mars door de Oranjelaan. Alle hoge functionarissen verschenen op het appèl, zoals de directeur Binnenlandse Zaken en de controleur – op dat moment waarnemend resident – van Hollandia, Frans Peters, die opdraafde in een hagelwit uniform met pet. Wij van de OSIBA droegen een wit overhemd met das, de leden van de Nieuw-Guinea Raad waren in compleet kostuum. Om 7.45 uur kwam de auto met gouverneur Platteel voorrijden. Hij werd begroet door controleur Peters en nam de parade van de politie af. Om 8.00 uur precies hief het koor van het Algemene Ziekenhuis in Dock II het Wilhelmus aan en werd de Nederlandse vlag gehesen aan één van de twee vlaggenmasten voor het Raadsgebouw. Toen de driekleur in top hing, klonk het commando: "presenteert geweer!" Markus Kaisiepo kwam naar voren met de opgevouwen vlag van West-Papoea die hij overhandigde aan een politieman. Toen die de Morgenster langzaam omhoog liet gaan, zong het koor alle zeven strofen van het Hai Tanahku Papua. Opnieuw gingen de karabijnen naar de schouders. De rede werd gehouden door de voorzitter van het Nationale Comité, Willem Inury. Hij zei: "Vandaag, 1 december 1961, is boven de woning-in-aanbouw West-Papoea de vlag gehesen. Als het Papoeavolk hard werkt, zal het huis worden voltooid."'

Mampioper vervolgt: 'Het was mooi, maar ik had gemengde gevoelens. Ik heb die een paar weken later uitgesproken tegenover Willem Inury en de Biakse raadsleden Baldus Mofu en Markus Kaisiepo. Ik zei: "Als een kind op het punt staat geboren te worden, kun je niet volstaan met doeken, dan heb je een vroedvrouw nodig die het haalt. Waarom doen jullie niks?" Kaisiepo reageerde: "Als wij nu de onafhankelijkheid uitroepen, trekt Nederland zich terug. Dan valt Indonesië binnen en kunnen we de bevolking niet beschermen." Ik zei toen: "Nederland heeft al eens de Karel Doorman gestuurd, er zijn hier jagers en fregatten en het luchtafweergeschut op Biak en in Sorong kan Indonesische vliegtuigen neerhalen. Bindt de Nederlanders, zorg dat ze ons verdedigen. Pas als je de onafhankelijkheid uitroept, zullen er staten zijn die ons erkennen." Kaisiepo zei: "Het Westen speelt voetbal, het is hun spel. Wij kunnen de bal niet inkoppen. En als zij het speelveld verlaten, scoort een andere partij." Ze durfden niet en namen genoegen met een vlag.'

Trikora

In november 1961, enkele weken voor het hijsen van de Papoeavlag, kwam het plan-Luns aan de orde in de Algemene Vergadering. Voor het eerst waren Papoea's toegevoegd aan de Nederlandse delegatie: Nicolaas Jouwe, Herman Womsiwor en Nicolaas Tanggahma, allen lid van de Nieuw-Guinea Raad. De Indonesische minister van Buitenlandse Zaken, Soebandrio, wees het plan zonder meer van de hand en dreigde openlijk met geweld als het bestuur over Nieuw-Guinea niet onverwijld werd overgedragen aan Jakarta. Toen het op stemmen aankwam, lagen er drie resoluties, waaronder het plan-Luns. Een resolutie ingediend door India drong aan op bilaterale besprekingen tussen Nederland en Indonesië. Die tekst ging ervan uit dat de soevereiniteit over het gebied al sinds 1949 bij Indonesië berustte en dat onderhandelingen nog slechts zouden gaan over modaliteiten van de bestuursoverdracht. Enkele, vooral Franstalige, Afrikaanse landen dienden, na intensieve consultaties met Jouwe en Womsiwor, de zogenoemde Brazzaville-resolutie in. Die behelsde dat als Nederland en Jakarta het voor 1 maart 1962 niet eens zouden kunnen worden over de toekomstige status van Nederlands Nieuw-Guinea, het recht op zelfbeschikking van de Papoea's gegarandeerd diende te worden door het gebiedsdeel tijdelijk onder internationaal bestuur te brengen.

De Indiase resolutie kreeg 41 stemmen, 40 landen stemden tegen en 21 onthielden zich. Dit was niet de vereiste tweederde meerderheid. De Brazzaville-resolutie, die voor Nederland aanvaardbaar was, kreeg 53 stemmen (41 tegen en 9 onthoudingen) en kwam er 15 tekort. Het 41 lidstaten tellende pro-Indonesische blok bleef bij beide stemmingen intact, wat de kans op een tweederde meerderheid voor de Nederlandse resolutie wel erg klein maakte. Op aandringen van de Amerikanen brachten de Nederlanders het plan-Luns daarom niet in stemming. Eind november ging het kabinet-De Quay akkoord met de strekking van de Brazzaville-resolutie. Ook de Nieuw-Guinea Raad stemde ermee in, maar de laatste kans op een multilaterale oplossing was toen al verkeken.

Nicolaas Jouwe en andere geschoolde Papoea's hebben zich later beroepen op de 53 landen die de Brazzaville-resolutie hadden gesteund, want die hadden zich uitgesproken voor het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's. In april 1962 zouden de heren Guirma, ambassadeur van Opper-Volta (nu Burkina Faso) bij de VN, en Zöllner, VN-gedelegeerde uit Dahomey (nu Benin) – twee indieners van de Brazzaville-resolutie – een officieel bezoek brengen aan Nieuw-Guinea. Zij verklaarden toen dat de Papoea's het recht hadden om in vrijheid over hun eigen toekomst te beschikken.

Op 19 december 1961, tijdens de dertiende herdenking van de Nederlandse aanval op het Republikeinse regeringscentrum Yogyakarta, hield president Soekarno voor het sultanspaleis een geharnaste rede, waarin hij aankondigde dat Indonesië 'West-Irian' gewapenderhand zou bevrijden. Soekarno las zijn gehoor deze verklaring voor: 'Wij, president/opperbevelhebber van de strijdkrachten, hebben, in het kader van de confrontatie met Nederland ter bevrijding van West-Irian, bevel gegeven aan de strijdkrachten om op een door ons vast te stellen tijdstip hun taak en plicht te vervullen om West-Irian, Indonesisch vaderland, te verlossen uit de greep van het Nederlandse kolonialisme. Aangezien Nederland koloniale macht wil blijven uitoefenen in ons land West-Irian en volk en vaderland van Indonesië wil verdelen, geven wij vandaag aan het Indonesische volk, ook aan hen die in West-Irian verblijven, bevel om de volgende Drie Volkscommando's uit te voeren: 1. Laat de vorming van Papoea, die marionettenstaat van Nederlandse makelij, mislukken; 2. Laat het nationale Rood-Wit wapperen in West-Irian, ons vaderland. 3. Maakt u gereed voor een algemene mobilisatie om de onafhankelijkheid en eenheid van het vaderland te verdedigen.'

Deze verklaring zou de Indonesische geschiedenis ingaan als 'Trikora', een acroniem van 'de drie volkscommando's', en geldt als het startsein voor de 'bevrijding van West-Irian'. West-Papoea, dat Willem Inury op 1 december 'ons huis in aanbouw' had genoemd, werd door Soekarno afgedaan als een 'marionettenstaat van Nederlandse makelij'. Trikora was geen formele oorlogsverklaring aan Nederland, maar zinspeelde daar wel op. De militaire voorbereidingen vanaf dat moment logen er niet om. Alle verloven voor militair personeel werden ingetrokken. Straaljagers en bommenwerpers werden overgevlogen naar bases in Oost-Indonesië, onder andere Morotai in de noordelijke Molukken. Eenheden van de paracommando's en de mobiele brigade werden overgebracht naar bases in Oost-Indonesië. De Indonesische marine werd versterkt door de aankomst van vier onderzeeboten, de eerste van tien in de Sovjet-Unie bestelde onderzeeërs.* Enkele weken later keerde een contingent Indonesische marinemannen terug uit Vladivostok, waar zij een cursus van zes maanden voor onderzeebootbemanningen hadden gevolgd. Op Ambon werden havenloodsen ontruimd ten behoeve van de militaire autoriteiten. Uit Midden- en Oost-Java werden genie-eenheden aangetrokken voor het aanleggen of verbeteren van vliegbases in Zuid-Sulawesi en de Molukken.

Missie naar Jakarta

Indonesië liet het niet bij militaire voorbereidingen, maar opende ook een internationaal goodwill-offensief. De voorlichtingsdienst van het leger stelde een brochure samen met de titel *West Irian, an essential part of Indonesia*, die werd verspreid door Indonesische ambassades in het buitenland. Behalve juridische argumenten voor de Indonesische aanspraken bevat het werkje citaten van Nederlandse academici, ondernemers, journalisten en politici die zich kritisch hadden uitgelaten over de Haagse Nieuw-Guineapolitiek, zoals prof.dr. B.V.A. Röling, dr. Paul Rijkens, H.M. van Randwijk en prof.dr. P.J. Oud. Het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's werd voorge-

* Een Indonesische delegatie onder leiding van landmachtchef A.H. Nasution had tijdens een bezoek aan Moskou op 6 januari 1961 met partijleider Nikita Chroesjtsjov een overeenkomst getekend over de levering van materieel voor de luchtmacht en de marine. In juni reisde Nasution opnieuw naar Moskou en toen begon de leverantie van uitrusting voor de landmacht, zoals parachutes en AK-47-geweren (kalasjnikovs).

steld als een ongeloofwaardig argument voor Nederlandse gezagsuitoefening. Er werd onder meer verwezen naar de verkiezingen voor de Nieuw-Guinea Raad. In Hollandia, Manokwari en Sorong waren de zetels naar Nederlanders gegaan en hieruit zou zonneklaar blijken dat deze 'Papoea Raad' niet representatief was voor 'het volk van Irian'. Indonesië zou veel beter dan Nederland in staat zijn het gebied te ontwikkelen en zijn bewoners te scholen. Indonesische opleidingen hadden van 1955 tot 1960 zo'n 144000 onderwijzers afgeleverd die de contacttaal der Irianezen – het Maleis – beter beheersten dan de Nederlanders. Dat zou ook gelden voor de in Indonesië beschikbare landbouwvoorlichters, artsen, vroedvrouwen en verpleegsters.

Ook onder de groeiende groep Papoea's die een opleiding in Nederland volgden, waren de Indonesiërs actief. Frits Kirihio: 'De correspondent in Nederland van het persbureau Antara, een Javaan die was getrouwd met een Nederlandse, bracht ons, Papoeastudenten, regelmatig een bezoek en probeerde ons duidelijk te maken dat Nieuw-Guinea bij Indonesië hoorde. Door zijn tussenkomst kwam ik in contact met de militaire attaché die was verbonden aan de Indonesische ambassade in Bonn, brigadegeneraal D.I. Pandjaitan. Ik ben een paar keer bij hem thuis geweest en kon het goed met hem vinden. Pandjaitan was lekenprediker en we gingen samen naar gebedsdiensten van Indonesische gemeenten in Duitsland.'

Soekarno's Trikora-rede en de oorlogsdreiging die ervan uitging, verontrustte de leiding van de Partai Nasional, die vreesde dat 'West-Papoea' het slachtoffer zou worden van een gewapend conflict tussen Nederland en Indonesië. Kirihio: 'Al bij de oprichting van de Parna hadden we tegen elkaar gezegd: 'Willen we 1970 halen, via *papuanisasi* en uiteindelijk een uitspraak van de bevolking, dan moet de dreiging uit Indonesië ophouden. Hoe dan ook. We moeten durven praten met iemand als Soekarno.' Meteen na de Trikora-rede van 19 december kreeg ik een telegram van vice-voorzitter Bonay. Hij schreef: 'Nu is de tijd gekomen, nu moet je gaan.' Ik vertrok op 22 december naar Indonesië, op gezag van mijn partij, niet op uitnodiging van Jakarta. Sympathisanten in Holland betaalden mijn ticket. Voor ik vertrok, ging ik met Pandjaitan praten. Ik zei: "Ik wil naar Indonesië. We betalen de reiskosten zelf, maar ik heb een Nederlands paspoort en kan uw land niet in." Hij heeft dat voor mij opgelost. Ik kreeg een Indonesisch paspoort op mijn eigen naam.'

'Ik werd afgehaald op het vliegveld Kemayoran door de staf van generaal Nasution, de minister van Defensie. In Jakarta waren toen nog geen internationale hotels, dus ik werd ondergebracht in een *penginapan* [overnachtingsgelegenheid]. Ik ontmoette eerst Nasution, in zijn huis aan de Jalan Teuku Umar. Sindsdien was ik bij deze familie vriend aan huis. We spraken Nederlands. Hij zei: "Ik zal niet proberen je te beïnvloeden. Ik heb gehoord van Pandjaitan dat je door je partij wordt gestuurd. Vertel maar aan Bung Karno wat jouw partij precies wil." Nasution meldde Soekarno dat een Papoeastudent, ene Kirihio, met hem wilde praten. Kort na kerst werd ik met een auto van Defensie naar Bogor [het buitenverblijf van Soekarno] gereden.'

'Soekarno ontving me heel joviaal. Hij begon meteen in het Nederlands: "Kom binnen, Leienaar, dit is je land, dit huis is van jou." Bij ons gesprek was alleen een privé-secretaris, een kolonel van de militaire politie, aanwezig. Soekarno voerde vooral het woord. Op een gegeven moment zei hij: "*Pak* Nasution vertelde dat je een boodschap hebt van je partij." "Ja," zei ik, "wij weten dat het commando al is uitgesproken." Nasution had tegenover mij bevestigd dat de Republiek bereid was om "West-Irian" gewapenderhand te veroveren. "Bung," zei ik, "stel dat er oorlog komt. Op een gegeven moment trekken de Nederlanders zich terug, want waarom zouden ze hier een langdurige oorlog voeren? Dan zit deze republiek met platgebombardeerde havens en doden en zitten wij Papoea's met de gebakken peren. De oorlog zal worden gevoerd door de Republiek Indonesië en het Koninkrijk der Nederlanden, maar de Papoea's zijn de dupe." "Jaja," zei hij, "zeg maar tegen je vrienden dat ik dit zal onthouden. Als het zonder oorlog kan, dan doen we dat. Je moet alleen niet vergeten, Frits, dat dit leger niet altijd naar mij luistert." Dat heb ik goed onthouden. Vier jaar later zou hij door militairen buitenspel worden gezet.'

'Behalve de oorlogsdreiging bespraken we ook de aspiraties van de Papoea's. "Frits," zei Soekarno, "ik heb niks tegen Papoea's, jullie zijn onze broeders, maar de Nederlanders moeten eruit. Als jullie je onafhankelijkheid willen – hij gebruikte het woord *merdeka* – dan krijgen jullie die van mij en niet van de Nederlanders." Dat maakte indruk op mij. Ik vertrouwde hem. Wat is een student vergeleken met een staatshoofd? Als een president jou wil ontvangen, tekent dat die man. Hij stelde ook vragen: "Wie heeft de Parna opgericht? Hoe is die Bonay? Hoe is dit idee bij jullie opgekomen?" Dat wek-

te vertrouwen. Hij had ook tegen Nasution kunnen zeggen: laat die vent maar een paar universiteiten bekijken en geef hem een retourticket.'

'Soekarno nam me in januari mee naar Makassar. Daar stond ik naast de president toen hij een rede hield. Af en toe riep hij een gast. "Joeri Gagarin, de eerste kosmonaut! Dat kan een Indonesiër ook presteren!" Applaus. Vervolgens riep hij Johannes A. Dimara, de Biakse militair die geïnfiltreerd was in Papoea. "Deze man heeft een Nederlandse politie-inspecteur gevangengenomen en daarbij een mauser-schot door de schouder opgelopen!" Toen riep hij de Amerikaan Howard P. Jones naar voren: "Ambassadeur, blijft u even staan. Er is hier een jongeman uit West-Irian, die in Nederland studeert." Ik kreeg het woord en zei: "Ik ben zeer vereerd dat ik door de president ben uitgenodigd naar Makassar. Ik dacht dat ik niet verder zou komen dan Jakarta. Jullie zijn allemaal mijn zusters en broeders. Er is een strijd gaande om de bevrijding van Irian Barat. Ik kom met een vreedzame boodschap van de bevolking daar." Lang applaus. Soekarno zei: "*Betul!* [Zo is het!] Hij studeert in Leiden. Weten jullie waar dat ligt? Hij spreekt beter Nederlands dan ik! West-Irian zal binnenkort terugkeren in de schoot van het moederland. De gouverneur heb ik al benoemd. Hij is een *orang Irian*."Ik stond naast de president, dus iedereen dacht: dat is hem.'

'Dat was een misverstand. Soekarno had me uitgevraagd over onze vicevoorzitter Bonay. Ik vertelde dat hij een goed bestuursambtenaar was, nog jong, een van de weinige Papoea's die het tot hoofdbestuursassistent hadden gebracht. Later zou Pandjaitan mij vragen om het curriculum vitae van Bonay. Dat hebben we toen opgeschreven en aan hem overhandigd in Antwerpen, omdat een militaire attaché van Indonesië Nederland niet in mocht. Toen ik terugkwam uit Jakarta, belegde Pandjaitan in Bonn een persconferentie. Daar heb ik over mijn ervaringen verteld en de hoop uitgesproken dat het conflict vreedzaam zou worden opgelost. Ik heb ook gezegd dat ik met Soekarno had kunnen praten en dat ik vertrouwen had in deze man. Nagenoeg iedere Papoea in Nederland viel over mij heen. Dat waren er intussen meer dan honderd, want het gouvernement zond mensen van allerlei diensten uit voor een korte beroepsopleiding. Zij waren gebelgd en vroegen: "Wat heb jij gedaan in Indonesië, heb je ons land verkocht?" Dat wantrouwen heb ik niet kunnen wegnemen.'

'Er zijn nog steeds mensen die zeggen dat ik me door Soekarno heb laten inpakken. Maar tegen de achtergrond van de hele geschiedenis betekende

dat bezoek van mij niks. Helemaal niks. Als Joseph Luns met meer dan de helft van het kabinet achter zich, met een marinesmaldeel, met de Karel Doorman, met misschien NAVO-landen, Australië en Nieuw-Zeeland achter zich, niks kon doen tegen de wil van deze man Soekarno, wie was ik dan? Dan heeft Soekarno niet alleen mij ingepalmd. Wie bewerkstelligden de overdracht? De gebroeders Kennedy. Wij van de Parna probeerden levens te redden. Ik geloofde op dat moment dat Soekarno bereid was de Papoea's hun onafhankelijkheid te geven.'

Mandala

Door intrekking, op Amerikaans verzoek, van het plan-Luns had Nederland het multilaterale spoor verlaten en stelde het zich bloot aan de oplopende druk in binnen- en buitenland om bilaterale onderhandelingen te beginnen met Indonesië. Rond de jaarwisseling 1961-1962 besloot het steeds verdeelder kabinet-De Quay vast te houden aan het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's, maar niet langer van Indonesië te eisen dat het dit recht erkende voordat er kon worden onderhandeld. Tijdens het Tweede-Kamerdebat over Nieuw-Guinea op 2 en 3 januari 1962 ging een meerderheid hiermee akkoord. Nederland was bereid tot bilaterale besprekingen zonder voorwaarden vooraf. De waarnemend secretaris-generaal van de VN, de Birmees U Thant, werd per telegram op de hoogte gesteld van de Nederlandse positie. U Thant had namelijk aangeboden te bemiddelen tussen Indonesië en Nederland.

De Amerikaanse druk op de Nederlandse VN-delegatie om het plan-Luns niet in stemming te brengen, was de eerste aanwijzing voor een actievere opstelling van de VS. De Amerikanen hadden hun beleid van passieve neutraliteit laten varen en stuurden nu actief aan op een vreedzame oplossing van de kwestie Nieuw-Guinea. In november had in het State Department een stoelendans plaatsgehad. De post van onderminister van Buitenlandse Zaken voor het Verre Oosten ging naar Averell Harriman. Zijn benoeming werd met enthousiasme begroet door de Amerikaanse ambassadeur in Jakarta. Howard P. Jones schreef: 'Harriman begreep het Aziatische standpunt en na zijn aantreden vond de ambassade in Jakarta eindelijk gehoor voor zijn inzichten. Toen Harriman ervan overtuigd raakte dat van de kwestie-West Irian een reële dreiging voor de vrede uitging en dat de VS op dat moment de enige natie waren die voldoende gewicht in de schaal legde om hier iets aan te doen, begonnen er dingen te gebeuren.'

Medio januari 1962 deed president Kennedy per telegram een dringend beroep op premier De Quay om samen met U Thant naar een oplossing te zoeken. Op 5 februari kreeg De Quay bezoek van de nieuwe Amerikaanse ambassadeur in Den Haag, John S. Rice. Deze deelde hem mee dat Nederlandse militairen in burger niet langer over Amerikaans grondgebied naar Nieuw-Guinea mochten vliegen, omdat dit een gesprek met U Thant zou bemoeilijken. Kort daarop vaardigde Japan een soortgelijk verbod uit en daarmee was de kortste route naar Nieuw-Guinea – via Alaska en Tokio – afgesneden. Medio februari bracht de Amerikaanse minister van Justitie Robert F. Kennedy, een jongere broer van de president, een bezoek van vijf dagen aan Indonesië. Inzet was een nieuwe oorlog in Azië te voorkomen, Soekarno gunstig te stemmen en hem te overreden zonder voorwaarden vooraf te onderhandelen met Nederland. Soekarno hield de boot af en eiste overeenstemming vooraf over de agenda. Hij was bereid tot een 'voorbereidend' gesprek, mits onder leiding van een derde partij – zij het niet U Thant – en op voorwaarde dat het geheim zou blijven.

Op 25 en 26 februari was Robert Kennedy in Den Haag. Hij liet het kabinet in niet mis te verstane bewoordingen weten dat Nederland, mocht het tot een gewapend treffen met Indonesië komen, niet hoefde te rekenen op Amerikaanse steun. Zijn rechtstreekse vraag luidde: 'Gaat Nederland vechten als wij niet meedoen?' Het kabinet, geschokt door de Amerikaanse opstelling, reageerde volgens De Quay aldus: 'Neen, die dwaasheid zullen wij niet begaan, want dan staan wij op zulk een afstand en gezien de getalsverhoudingen voor een overmacht. Het zou onverantwoord zijn bloed te vergieten en alleen te gaan vechten voor deze zaak, dat doen wij natuurlijk niet.' Toen minister Luns in maart een bezoek aan Washington bracht, kreeg hij alleen de verzekering dat de Amerikanen borg stonden voor de evacuatie van de blanke burgerbevolking, eventueel met behulp van de Zevende Vloot. De vs waren slechts bereid de aftocht van de Nederlanders te dekken. Den Haag had in een eerder stadium, afgaande op de verzekeringen van Luns, al zijn kaarten gezet op Amerikaanse steun. Toen 'Bobby' Kennedy aan De Quay c.s. deze hoop ontnam, leverden zij hun troeven in, nog voordat de gesprekken met Indonesië waren begonnen.

Onder de gegeven omstandigheden hoefden de Indonesiërs alleen te dreigen met oorlog om hun zin te krijgen. Van die dreiging werd dan ook veel werk gemaakt. Op 2 januari was een speciaal commando voor 'de be-

vrijding van West-Irian' in het leven geroepen met de codenaam Mandala, Javaans voor kring of (machts)gebied. Op 9 januari werd dit commando toevertrouwd aan brigadegeneraal Soeharto, die bij die gelegenheid werd bevorderd tot de rang van generaal-majoor.* Hij kreeg het bevel over een expeditieleger, waarvoor alle drie de krijgsmachtonderdelen eenheden leverden. Het hoofdkwartier werd gevestigd in Makassar. De marine-eenheden van de Mandala-macht kregen de naam Armada Tugas (Vloot der Plicht) en stonden onder bevel van een Javaanse marineofficier, kolonel Sudomo. De landingseenheden van de Armada Tugas werden aangevoerd door de kolonel der mariniers Soewadji. De eskaders van de luchtmacht die onder de expeditiemacht vielen, stonden onder commando van de chef-staf van Mandala, luitenant-kolonel Leo Wattimena. Mandala telde 42 000 manschappen en bestreek vanuit Makassar heel oostelijk Indonesië. Het expeditieleger was vooral een politiek drukmiddel en was geschikt noch voorbestemd voor een massale invasie. Het grootste deel van de Mandala-macht is nooit ingezet. Zo hebben de Russische MIG's die werden gestationeerd op de luchtmachtbasis van Makassar, nooit acties uitgevoerd boven Nieuw-Guinea.

De opdracht aan Mandala en commandant Soeharto, vastgelegd in presidentiële instructie 1/1962, was tweeledig: allereerst 'het plannen, voorbereiden en uitvoeren van militaire operaties met het doel het grondgebied van West-Irian terug te brengen onder het staatsgezag van de Republiek Indonesië' en, tweedens, 'de militaire situatie in het gebied van de provincie West-Irian in overeenstemming te brengen met het niveau van de strijd in de politieke sfeer, zodat binnen de kortst mogelijke tijd in West-Irian de facto vrije gebieden en/of elementen van regionaal bestuursgezag [mandala] van de Republiek Indonesië kunnen worden geschapen'. Het scenario ging uit van de veronderstelling dat Indonesische infiltraties met sympathie zouden worden begroet door de Papoeabevolking.

Vlakke Hoek

Op 15 januari 1962 om acht uur 's avonds registreerde een Neptune P-2 van de Marine-Luchtvaartdienst tijdens een patrouillevlucht boven de Arafurazee op

* Soeharto, de latere president, hechtte veel waarde aan deze benoeming. Toen op 15 juli 1962 zijn vijfde kind – een jongetje – werd geboren, gaf hij hem de naam Hutomo ('Tommy') Mandala Putra (zoon van Mandala).

zijn radar een ongewone activiteit. Even benoorden Dobo op de Aru-eilanden zag de piloot drie zwarte stipjes, die zich met grote snelheid in noord-noordoostelijke richting bewogen. Het waren drie Jaguar-motortorpedoboten (MTB's, van West-Duitse makelij) van de Indonesische marine. Hij meldde dit via de radio aan het Commando van de Nederlandse Strijdkrachten in Nieuw-Guinea (COSTRING), dat zetelde in Hollandia. COSTRING gaf de fregatten Kortenaer en Evertsen, die kruisten in de Arafurazee, bevel om in de aangegeven richting te varen en 'stand-by' te blijven. Een Nederlandse marineman voer als machinist op de L-9609, in marinejargon 'Klep 9', een groot landingsvaartuig voor troepen en materieel, dat bevel kreeg de beide fregatten te volgen. De oud-officier, veertig jaar later: 'De Evertsen en de Kortenaer konden een snelheid halen van 42 zeemijlen. Zij stoven als speedboten, op het kontje en met de boeg boven het water, naar de aangegeven lokatie. Klep 9 hakkepufte daar achteraan.'

Om acht over tien uur kreeg de Neptune visueel contact met de drie motortorpedoboten, toen ze de zuidkust van Nederlands Nieuw-Guinea naderden ter hoogte van Vlakke Hoek, even ten oosten van de Etnabaai. Bij alledrie waren rubberboten op het bovendek gesjord. De piloot wierp lichtfakkels uit, waarop de MTB's de Neptune onder vuur namen, zonder het toestel te raken. De Kortenaer en de Evertsen waren intussen op schootsafstand genaderd en openden het vuur met hun boordkanonnen. De drie MTB's bleven doorvaren met een snelheid van 40 zeemijlen per uur. Om halfelf kreeg een van de drie schepen, de Macan Tutul (Panter), drie voltreffers, op de boeg, op de brug en boven de machinekamer, en vloog in brand. Het schip voer nog twintig minuten brandend door en zonk toen langzaam naar de diepte. COSTRING gaf bevel om de twee andere schepen, waarvan er een licht was beschadigd, in de gelegenheid te stellen de overlevenden van de Macan Tutul op te pikken. De Macan Kumbang (Zwarte panter) en de Harimau (Tijger) maakten echter rechtsomkeert en verdwenen met hoge snelheid richting Aru-eilanden. Later bleek dat zich aan boord van een van de twee ontkomen MTB's kolonel Sudomo had bevonden, de commandant van de Vloot der Plicht. Hij zou in de jaren tachtig coördinerend minister van Veiligheid worden.

Van de gezonken Macan Tutul kwamen 39 opvarenden om het leven, onder wie een commandeur van de Indonesische marine. Klep 9 nam 59 overlevenden aan boord. De machinist van het landingsvaartuig: 'Sommigen

van hen waren zwaar beschadigd en misten een arm of been. Wij hebben deze Indonesiërs, die allen in uniform waren, aan land gebracht in Kaimana.' Verhoren en buitgemaakte documenten wezen uit dat het de bedoeling was geweest om 's nachts een compagnie infiltranten aan land te zetten die sabotageacties moest uitvoeren in Kaimana. In maart werden 51 gevangenen teruggestuurd naar Jakarta. De lichamen van drie dode Indonesiërs konden worden geborgen. Zij werden in Kaimana begraven. De gesneuvelde commandeur, Yos Sudarso, verging met zijn schip. Hij geldt in Indonesië als een nationale held, die zijn leven gaf voor de bevrijding van West-Irian. Zijn standbeeld staat in het centrum van Jayapura en menige straat in Indonesië draagt zijn naam.*

In weerwil van dit wapenfeit werd men in Den Haag zeer nerveus van de militaire voorbereidingen aan Indonesische kant. Begin maart eisten de met Defensie belaste bewindslieden, minister S.H. Visser en de staatssecretarissen M.R.H. Calmeyer en P.J.S. de Jong, dat er met spoed versterkingen werden gestuurd naar Nieuw-Guinea. Zij dreigden met aftreden als zij hun zin niet zouden krijgen. Premier De Quay wist hen te appaiseren. Op 12 maart besloot het kabinet Smaldeel 5 (drie jagers en twee onderzeeboten) via het Panamakanaal naar Nieuw-Guinea te sturen. De Amerikanen stuurden een scherpe telegrafische reactie. Volgens De Quay meldde ambassadeur Van Roijen uit Washington: 'Amerika is boos op vlootbezoek, maar geen daden.'

Middleburg

Op 13 maart maakte de Amerikaanse regering bekend dat er een week later geheime voorbesprekingen zouden beginnen tussen Indonesië en Nederland. Zij zouden gaan over een agenda voor toekomstige onderhandelingen en worden geleid door de gepensioneerde Amerikaanse diplomaat Ellsworth Bunker. Plaats van handeling: Huntland Estate, een landgoed bij Middleburg (Virginia) op anderhalf uur rijden van Washington. De Amerikaanse regering liet op deze aankondiging een oproep volgen aan beide partijen om zich te onthouden van enigerlei vorm van agressie. Op 19 maart, een dag voor

* Deze heldenverering is overigens voor publieke consumptie. Ganis Harsono, gewezen woordvoerder van het Indonesische ministerie van Buitenlandse Zaken, zei in 1972 tegen Anthony C.A. Dake dat bijna alle vooraanstaande Indonesiërs de landingspoging destijds beschouwden als een 'stommiteit'.

de geheime besprekingen zouden beginnen, meldde gouverneur Platteel in een telegram aan Den Haag de landing van twee pelotons zwaar bewapende Indonesische infiltranten op de Raja Ampat-eilanden Gag en Waigeo.

De Nederlandse noch de Amerikaanse regering zag hierin aanleiding het gesprek af te gelasten en op 20 maart troffen beide delegaties en bemiddelaar Bunker elkaar voor de eerste maal in Middleburg. De Indonesische delegatie werd geleid door de diplomaat Adam Malik, ambassadeur in Moskou. Hij liet zich bijstaan door de directeur Europese Aangelegenheden van het ministerie van Buitenlandse Zaken, mr. Sudjarwo Tjondronegoro. De Nederlandse delegatie werd aangevoerd door ambassadeur J.H. van Roijen, die werd gesecondeerd door de ambassadeur bij de VN, mr. C.W.A. Schürmann. Op 20 maart, kort voor het gesprek begon, kreeg premier De Quay bezoek van de Amerikaanse ambassadeur Rice. De Quay noteerde op die datum in zijn dagboek: 'Wat willen de Amerikanen? Oppassen, geen oorlog, geen communisme! De rest is bijzaak.'

In Middleburg brachten de Nederlanders maar één agendapunt in voor eventuele onderhandelingen: de 'wensen' en 'ontwikkeling' van de Papoea's moesten tot hun recht komen. Adam Malik stelde van zijn kant twee agendapunten voor: overdracht van de bestuursmacht over West-Irian aan de Republiek Indonesië en normalisering van de betrekkingen tussen beide landen. Beide punten waren twee dagen eerder, op 18 maart, verwoord door president Soekarno in een toespraak in Yogyakarta, waarin hij overigens geen melding maakte van de op zijn aandringen geheimgehouden besprekingen.

Na twee dagen werden de gesprekken zonder resultaat geschorst. Malik reisde voor overleg naar Jakarta. Op 23 maart besloot de Nederlandse ministerraad onder druk van de staatssecretaris voor de marine, Piet de Jong, die de portefeuillekwestie had gesteld, tot het zenden van versterkingen naar Nieuw-Guinea. De Quay in zijn dagboek: 'Zal veel rumoer geven volgende week. Nodig voor veiligheid van de mensen.' Enkele dagen later liet Soekarno weten dat de besprekingen waren afgebroken, omdat het geen zin had door te praten met een land dat nog tijdens het overleg bekendmaakte extra troepen naar West-Irian te sturen. Het tweegesprek was vastgelopen voordat het goed en wel was begonnen.

Het Mandala-commando zat intussen niet stil. Op 25 maart werd tegen drie uur 's middags een landingsvaartuig van de Nederlandse marine, dat voor

anker lag bij het eilandje Gag, aangevallen door een Indonesische Mitchell-bommenwerper. Drie bemanningsleden beantwoordden het vuur met boordwapens. Toen een van die wapens door een treffen buiten werking was gesteld, drie schutters waren gewond en op het schip brand uitbrak, sprong de bemanning overboord. Het schip liep lichte schade op en de brand kon spoedig worden geblust. Intussen meldde het fregat Evertsen dat het op radar drie of vier motortorpedoboten had waargenomen, die na achtervolging en beschieting wisten te ontkomen. Eind april waren alle op Waigeo en Gag gelande infiltranten uitgeschakeld of gevangengenomen.

Plan-Bunker

De diplomatie was vastgelopen, Mandala had in de eerste fase van de 'operatie bevrijding West-Irian' geen successen van betekenis geboekt en Soeharto en de zijnen troffen voorbereidingen voor intensivering van de militaire acties. Nederland besloot de troepenmacht in Nieuw-Guinea te versterken om zijn burgers daar te beschermen tegen Indonesische agressie. In deze gespannen sfeer achtte de Amerikaanse regering de tijd gekomen actie te ondernemen om het probleem Nieuw-Guinea/West-Irian uit de wereld te helpen. Op 2 april 1962 kreeg premier De Quay bezoek van ambassadeur John S. Rice, die hem een brief overhandigde van president Kennedy.

De Amerikaanse president toonde zich bezorgd over het staken van de geheime besprekingen tussen Nederland en Indonesië en pleitte voor hervatting van het gesprek 'op basis van wederzijds vertrouwen'. Kennedy zei er begrip voor te hebben dat 'de Nederlandse regering de zware verantwoordelijkheid voor de bescherming van haar burgers in Nieuw-Guinea neemt' en 'de verdediging van genoemd gebied moet intensiveren', maar hij noemde dit ook gevaarlijk. 'De opvoering van militaire sterkte,' schreef hij, 'kan leiden tot het uitbreken van een openlijke oorlog. Dit zou een oorlog worden waarin Nederland noch het Westen in enige reële zin kan winnen. Ongeacht de uitkomst van bepaalde militaire treffens, de positie van de gehele vrije wereld in Azië zou ernstige schade oplopen. Alleen de communisten zouden profiteren van zo'n conflict. Indien het Indonesische leger zich zou verbinden tot een openlijke oorlog tegen Nederland, zouden alle gematigde elementen in de strijdkrachten en het land spoedig worden uitgeschakeld, hetgeen vrij baan zou maken voor communistische interventie. Indien Indonesië in een situatie als deze zou bezwijken voor het communisme, zouden alle

anti-communistische posities in Vietnam, Thailand en Maleisië gevaar lopen en zoals U weet zijn dit gebieden waar wij in de Verenigde Staten zware verplichtingen en lasten dragen.'

Kennedy vatte de standpunten van Den Haag en Jakarta aldus samen: 'Nederland zal erin berusten indien dit gebied uiteindelijk onder Indonesisch gezag komt, [maar is] vastbesloten zich in te spannen voor Papoealeiderschap en waarborgen voor het recht van het Papoeavolk zelf te beschikken over zijn lot en toekomstige politieke status. Anderzijds wenst Indonesië het bestuur over het gebied onmiddellijk over te nemen en zegt het bereid te zijn het Papoeavolk in de gelegenheid te stellen zijn toekomstige lot zelf te bepalen. Het is duidelijk dat de beide posities niet zover uit elkaar liggen dat zij een oplossing in de weg staan.'

Op dit punt in de brief forceerde de president een oplossing: 'De heer Ellsworth Bunker, die is opgetreden als bemiddelaar bij de geheime besprekingen tussen Nederland en Indonesië, heeft een formule ontworpen voor de overdracht van onderhavig gebied aan de Verenigde Naties. De VN zullen het bestuur over het gebied na verloop van enige tijd overdragen aan Indonesië. Deze regeling zal bepalingen bevatten volgens welke het Papoeavolk, na enige tijd, in de gelegenheid zal worden gesteld om zijn eigen lot te bepalen. De VN zullen worden betrokken in zowel de voorbereidingsfase als bij de uitvoering van deze daad van zelfbeschikking [*act of self-determination*].'

Kennedy's suggestie was niet vrijblijvend: 'Onder de huidige omstandigheden en in het licht van onze verantwoordelijkheid voor de vrije wereld, dring ik er sterk op aan dat de Nederlandse regering instemt met een gesprek op basis van de ontwerp-regeling die de heer Bunker reeds ter hand heeft gesteld aan Uw vertegenwoordiger. Wij zullen er ook bij de regering van Indonesië op aandringen in te stemmen met vervolgonderhandelingen op basis van bedoelde formule.' De brief eindigt met een nauw verholen dreigement: 'Ik acht dit de juiste manier om de betrekkingen tussen onze beide landen als vrienden en bondgenoten te behoeden.'

Dit was zwaar geschut en in Den Haag voelde men zich door het dwingende karakter van de brief in een hoek gedreven. Premier De Quay schreef op 2 april in zijn dagboek: 'Om 5.15 kreeg ik bezoek van ambassadeur Rice. Luns was erbij. Ik kreeg een brief van Kennedy die ons zeer verontwaardigde. Hij doelde op "indirecte" overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië.

Façade. Luns voelt zich persoonlijk bedrogen. Telegram van Van Roijen afwachten over gesprek met Bunker, waar de brief van Kennedy naar verwijst.'

Van Roijen ontving die dag van Ellsworth Bunker de door hem ontworpen 'formule', die de geschiedenis zou ingaan als het 'plan-Bunker'. Dat luidde aldus:

1. Nederland draagt het bestuur over Westelijk Nieuw-Guinea over aan een tijdelijk uitvoerend gezagsorgaan van de Verenigde Naties onder de secretaris-generaal van de VN. Deze zal een voor beide partijen aanvaardbare niet-Indonesische bestuurder aanstellen, die het gebied zal besturen voor een periode van niet minder dan één en niet langer dan twee jaar. Deze gezagsdrager zal zorgen voor beëindiging van het Nederlandse bestuur onder omstandigheden die de inwoners van het gebied de gelegenheid bieden om een vrije keuze te maken in overeenstemming met punt (3). Deze bestuurder vervangt hoge Nederlandse functionarissen door voor een jaar op contractbasis aan te stellen niet-Indonesisch en niet-Nederlands personeel.
2. Het tijdelijke uitvoerende gezagsorgaan onder de secretaris-generaal van de VN bestuurt Westelijk Nieuw-Guinea tijdens het eerste jaar met de hulp van niet-Indonesisch en niet-Nederlands personeel. In het tweede jaar vervangt de secretaris-generaal VN-functionarissen door Indonesisch personeel, ervan uitgaande dat aan het einde van het tweede jaar het volledige bestuursgezag wordt overgedragen aan Indonesië.
3. Indonesië verklaart zich bereid, met de hulp en deelname van de secretaris-generaal van de VN en VN-personeel, regelingen te treffen om de bevolking van het gebied in de gelegenheid te stellen een vrije keuze te maken niet later dan twee jaar nadat Indonesië de bestuurlijke verantwoordelijkheid heeft overgenomen voor Westelijk Nieuw-Guinea. Indonesië en Nederland stemmen ermee in de kosten van het bovenstaande te delen.
4. Zodra deze overeenkomst is gesloten, zullen de regeringen van Nederland en Indonesië normale diplomatieke betrekkingen herstellen.

Ambassadeur Van Roijen was niet gelukkig met het plan. In 1984 zei hij tegen Ronald Gase: 'Door het plan-Bunker waren de Verenigde Staten afgestapt van één van hun grondbeginselen, namelijk dat territoriale meningsverschillen door onderhandelingen en niet door (bedreiging met) geweld

moeten worden opgelost. Bovendien werd in wezen voorbijgegaan aan het zelfbeschikkingsrecht voor de Papoea's. Daarbij was het plan-Bunker niet alleen aan ons, maar tegelijk ook aan Indonesië gestuurd, zodat de VS niet meer op de concessies, die in het plan-Bunker aan Indonesië waren gedaan, konden terugkomen. Kortom, het plan-Bunker was zeker niet meer neutraal. Wij werden erdoor, ten opzichte van de Indonesiërs, duidelijk in een nadelige positie gebracht.'

Het kostte Den Haag zeven weken om zich te schikken in het onvermijdelijke. Om Nederland tegemoet te komen werd op 23 april aan punt 3 van het plan-Bunker de volgende zin toegevoegd: 'De Nederlandse Regering stemt in met bestuursoverdracht, overeenkomstig dit voorstel, op voorwaarde dat de Nederlandse Regering, als resultaat van formele onderhandelingen, adequate waarborgen krijgt voor het veiligstellen van de belangen, waarbij inbegrepen het recht op zelfbeschikking, van de Papoea's.' De Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, Dean Rusk, verzekerde zijn ambtgenoot Joseph Luns dat Nederland een vetorecht behield indien het van oordeel zou zijn dat de rechten van de Papoea's in de onderhandelingen onvoldoende tot hun recht waren gekomen. Op 26 april schreef Rusk aan Luns: 'My Government will support an arrangement for expression of self-determination by the Papuan people which would be a reality and not a mockery.' Tijdens de NAVO-raad die begin mei bijeenkwam in Athene, voerden Rusk en Luns nader overleg. Uiteindelijk werden zij het eens over de 'formule van Athene': de Nederlandse regering was bereid alle aspecten van het plan-Bunker met Indonesië te bespreken 'met dien verstande dat beide partijen vrij zijn alle aanvullende onderwerpen ter tafel te brengen die zij relevant achten'. Op 23 mei aanvaardde het kabinet-De Quay het plan-Bunker als 'working paper' en daarmee als niet-exclusieve grondslag voor onderhandelingen.

Parachutisten en versterkingen

In de zeven weken dat Nederland aarzelde, voerde Indonesië de druk op en werd de oorlog die geen oorlog mocht heten geïntensiveerd. Omdat de infiltraties over zee alle op een fiasco waren uitgelopen, ging het Mandalacommando over op luchtlandingen. Eind april werden de eerste Indonesische parachutisten afgeworpen in het binnenland van Fakfak, daarna bij Kaimana, bij Teminabuan op de Vogelkop en in de omgeving van Merauke. Deze luchtlandingstroepen waren aanzienlijk beter voorbereid op hun

taak dan hun voorgangers die over zee waren gekomen en de paralandingen hielden de Nederlandse strijdkrachten intens bezig. Patrouilles van politiemannen, mariniers en PVK'ers moesten worden uitgestuurd om hen op te sporen, uit te schakelen of gevangen te nemen.

Toch liepen de droppings nogal eens slecht af. Mandala-commandant Soeharto stond onder zware druk van president Soekarno om vaart te zetten achter de operatie en de uitvoering van de paralandingen liet veel te wensen over. De meeste parachutisten werden afgeworpen in dichtbegroeide bossen en in de moerassige rivierdelta's van de zuidkust, op afstand van Nederlandse troepenconcentraties. Enkelen overleefden de sprong niet. Zij kwamen om bij de landing in bomen of verdronken onder de last van hun bepakking. De parachutisten was verteld dat zij in West-Irian als bevrijders zouden worden ingehaald, maar in het algemeen ontmoetten zij een vijandige bevolking.

Lodewijk Mandatjan, 'volkshoofd' van de Mejach-Arfakkers, liet op de Vogelkop een 'proclamatie' verspreiden, die werd afgeworpen met een Nederlandse marinehelikopter. Hij riep zijn volk hierin op parachutisten te pijlen of dood te schieten. De Arfakkers beschikten over oude vuurwapens uit de tijd dat zij Indo-Europese guerrillastrijders bijstonden tegen de Japanners. Mandatjan gaf zijn mensen opdracht pro-Indonesische Seruïers onder de infiltranten te doden.

Luitenant Heru Sisnodo, die Team III aanvoerde, de groep paracommando's die eind april landde in de buurt van Kaimana, wist zijn mannen drie maanden uit handen van de Nederlanders te houden. Op 2 juli werd zijn bivak overvallen door mariniers en hij moest zijn dagboek achterlaten. Het relaas is bitter. Zo schreef Sisnodo: 'Ik ben teleurgesteld, want we krijgen geen luchtsteun. Ik ben teleurgesteld, want we hebben geen goede kaarten. Ik ben ook teleurgesteld omdat ik de manschappen die deze zware operatie moeten uitvoeren, niet zelf heb uitgekozen. En ik huil, want de Papoea's komen ons niet te hulp. Ze geven ons geen voedsel: we moeten zelf eten zoeken of marchanderen met onze uitrusting. En zij geven onze bewegingen door aan de Nederlanders.'

Vic de Bruijn, die in april een aanstelling accepteerde als onderzoeker bij de South Pacific Commission en kort daarop afscheid nam van Nieuw-Guinea: 'Een groot militair gevaar vormden de slordig geparachuteerde militairen niet. Het bos en de verkeerde bevoorrading waren hun grootste vijanden. En natuurlijk de Papoea's, van wie in het gebied om Merauke en Temi-

nabuan enkele hoofden flink huishielden onder de in het bos opgejaagde para's. In Merauke gaf een parachutist, die er genoeg van had, zich over aan 'Oom Sapi', een even buiten de plaats wonende kippenboer en een bekende figuur in de sociëteit. Op een gegeven ogenblik zag een net ontwaakt stadje in de vroege ochtenduren Oom Sapi op de bromfiets met een Indonesische parachutist achterop naar de militaire kazerne rijden om hem daar model af te leveren.'

In weerwil van zulke vrolijke momenten vielen er in deze niet-verklaarde oorlog doden. In de jaren 1960-1962 sneuvelden vijftien militairen (negen Nederlanders en zes Papoea's) aan Nederlandse en 174 aan Indonesische kant. In die periode werden van de 515 vanuit zee geïnfiltreerde Indonesiërs 144 gevangengenomen en 42 gedood. Van de 1195 gedropte parachutisten vielen er 243 in handen van de Nederlandse strijdkrachten en werden er 124 gedood. Met 504 parachutisten en 210 infiltranten werd na het staakt-het-vuren op 18 augustus 1962 contact gezocht. De resterende 428 Indonesiërs zijn nooit gelokaliseerd.

Eind juli gaf generaal-majoor Soeharto tijdens een persconferentie in Makassar een enigszins gekleurd beeld van Mandala's vorderingen. De guerrillastrijders die West-Irian waren binnengedrongen, hadden 'bevredigende vooruitgang geboekt bij de bevrijding van West-Irian' en 'goed werk gedaan, ook al stuitten zij op problemen in de omstandigheden waarin zij terechtkwamen'. Soeharto's conclusie was een pertinente onwaarheid: 'Dit alles vormt geen probleem, want zij krijgen volledige steun van de plaatselijke bevolking.'

In het voorjaar van 1962 werden het Nederlandse militaire contingent en de vloot in Nieuw-Guinea versterkt. Het luchttransport van verse troepen verliep, gezien de passage- en landingsverboden die de vs en Japan hadden uitgevaardigd voor hun luchtruim en vliegvelden, via een omweg. De luchtbrug die in maart 1962 werd geopend, liep van Schiphol via de Azoren, Curaçao, Peru, Tahiti en Frans Caledonië naar Biak. De Roos schrijft over de troepentransporten naar Nieuw-Guinea: 'Alleen te Lima (Peru) bestond van de zijde van de pers vrij grote belangstelling. Het grote aantal in burger geklede jongemannen was opvallend en men was speciaal geïnteresseerd in hun reisdoel. Het personeel hield zich echter zeer goed aan de hen verstrekte orders om geen mededelingen van militaire aard aan de pers te verschaffen.' Begin augustus 1962 bevonden zich in Nederlands Nieuw-Guinea 4784

man marinepersoneel, 4096 manschappen van de Koninklijke Landmacht en 720 personeelsleden van de luchtmacht. In totaal 9600 militairen, een tweevoud van de troepensterkte eind december 1961.

Het aantal schepen en vliegtuigen in Nieuw-Guinea werd per 1 april opgevoerd. Begin augustus beschikte het commando van de strijdkrachten in Nederlands Nieuw-Guinea over vier jagers, twee fregatten, twee onderzeeboten, twee opnemers, zeventien landingsvaartuigen, twee sleepboten, twee tankers, een kustvaarder, tien Neptunes en een kustbatterij op Biak. De luchtmacht beschikte op dat moment over tien Hunters MK IV en twaalf Hunters MK VI, vier Dakota's en twee helikopters. Dat was geen gering potentieel. Toch zei minister Visser van Defensie op 8 juni in het kabinet dat er van de versterkte Indonesische luchtmacht een zeer grote dreiging uitging en dat er, om een bloedbad te voorkomen, snel een vreedzame oplossing moest worden gevonden voor het geschil. Die dag ging de ministerraad akkoord met een instructie aan Van Roijen voor de te hervatten besprekingen met Indonesië.

Bewogen debat

In het diplomatieke spel rond Nieuw-Guinea speelden de Papoea's in 1962 een even minimale rol als in 1949. Het handjevol Papoeavertegenwoordigers dat ervan getuige was, fungeerde alleen als toeschouwer. De stemmingen over de resoluties in de Algemene Vergadering, in november 1961, waren bijgewoond door drie leden van de Nieuw-Guinea Raad. Die Papoeapresentie in de VN was een novum, maar legde geen gewicht in de schaal. In april 1962 woonde Nicolaas Jouwe samen met De Bruijn de 13de zitting bij van de Commissie inzake Rapportage over Niet-zelfbesturende Gebieden van de VN. Jouwe was als adviseur aan de delegatie toegevoegd. Het was de laatste keer dat Nederland verslag uitbracht. De Bruijn: 'In tegenstelling tot voorgaande jaren kon er ditmaal bij India zelfs een bescheiden compliment af voor de vooruitgang in Nieuw-Guinea gedurende het afgelopen jaar. Buiten de vergadering sprak men vrijer en eerlijker. "Ik moet toegeven dat de vooruitgang in Nieuw-Guinea indrukwekkend is," zei de Indiase vertegenwoordiger Krishna Rashgotra. Het spel was echter afgelopen.'

Eind mei, begin juni voerde Nicolaas Jouwe in Washington gesprekken met Nederlandse diplomaten en politici, waarin hij er krachtig op aandrong aan de Nederlandse permanente missie bij de VN enkele Papoea's toe te voegen. Op 31 mei sprak hij met ambassadeur Van Roijen. Deze beaamde het

belang van een dergelijke delegatie. Op 28 mei hield Jouwe een persconferentie in New York waar hij een lans brak voor het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's. De *Christian Science Monitor* kopte op 1 juni: 'Papuans' aspirations voiced too late – Jouwe appears to be pleading a lost cause'. Op 6 juni beraadslaagde Jouwe met staatssecretaris Theo Bot en een week later met minister Luns. De laatste zou volgens Jouwe hebben gezegd dat het kabinet één of twee Papoea's in New York wilde stationeren.

Van 4 tot 13 juli hield de Nieuw-Guinea Raad in Hollandia 'algemene politieke beschouwingen, mede betreffende de recente ontwikkelingen rondom Nederlands Nieuw-Guinea'. Hoofdmoot van de beraadslagingen was het plan-Bunker. Het debat, dat afwisselend werd bijgewoond door 26 en 27 van de 28 leden, had een bewogen verloop. De Biakse afgevaardigde Baldus Mofu zei: 'Het plan-Bunker komt in wezen neer op een overwinning voor Indonesië. Wanneer de Indonesische regering met haar soldaten West-Papoea bezet, zal Indonesië de kwestie West-Papoea als gesloten beschouwen. Miljoenen Javaanse kippen zullen hierheen worden gebracht om het op te nemen tegen de paradijsvogel. Op die manier zal de Papoeastem verloren gaan. Daarom mogen rechtgeaarde Papoea's met een nationaal bewustzijn zich niet in de luren laten leggen door het plan-Bunker. De enige weg die ons rest, nu Nederland het plan heeft aanvaard als grondslag voor onderhandelingen, is met onmiddellijke ingang ons zelfbeschikkingsrecht uitoefenen, want als we dat uitstellen, zal het nooit meer gebeuren. West-Papoea dient zich tegenover de wereld te proclameren. Nederland zal naar ons luisteren. Het Papoea Vrijwilligers Korps en de politie moeten worden versterkt. Duizenden jonge Papoea's staan klaar om hun vaderland te verdedigen tegen kolonisering door de Javaanse dictator.'

Andere sprekers gingen minder ver, maar beklemtoonden dat uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht onder Indonesisch bestuur onmogelijk zou zijn. Nederland moest tijdens de onderhandelingen eisen dat een plebisciet over de politieke toekomst van West-Papoea gehouden zou worden onder het gezag van de VN en niet na de bestuursoverdracht aan Indonesië. Dat zou immers vanaf het moment van overdracht West-Papoea als een binnenlandse aangelegenheid beschouwen en de VN zouden niet bij machte zijn een soevereine lidstaat te houden aan afspraken met een ander land. Spreker na spreker drong er bij de Nederlandse regering op aan de Papoestem te laten horen in de VN en dat forum ervan te overtuigen dat het zelf-

beschikkingsrecht alleen kon worden uitgeoefend onder VN-gezag.

Eliezer Jan Bonay, waarnemend voorzitter van de Partai Nasional, zorgde voor een dissonant. Hij herinnerde de raad eraan dat zijn partij het plan-Bunker al op 19 april 1962, dus voordat het Nederlandse kabinet ermee instemde, bij resolutie had aanvaard. Bonay: 'Niet omdat dit plan zo practisch is, maar omdat het de enige basis is waarop partijen zich naar de onderhandelingstafel kunnen begeven om een vreedzame oplossing te zoeken.' Volgens Bonay bood het plan-Bunker meer garanties voor de uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht dan het Handvest van de VN, waarin dat recht slechts dode letter zou zijn. De Parna beschouwde West-Papoea als een derde partij naast Nederland en Indonesië en zocht niet, zoals andere leden van de Papoea-elite, steun bij Nederland voor zijn streven naar onafhankelijkheid. Bonay zei het niet hardop, maar hij stelde vertrouwen in Soekarno's belofte aan partijgenoot Frits Kirihio dat hij de Papoea's hun 'vrijheid' wilde geven.

Nicolaas Jouwe veegde de vloer aan met de opstelling van de Parna: 'Frits Kirihio en zijn makkers in Nederland en West-Papoea zijn van mening dat het onderhavige geschil slechts een conflict is tussen Nederland en Indonesië en dat het de Papoea's niet aangaat. Zij zijn van mening dat Nederland bezig is zijn koloniale macht te handhaven. Dit is onjuist, meneer de voorzitter. Het bewijs vormt het plan-Luns, dat vorig jaar bij de VN is ingediend. Daaruit bleek dat Nederland bereid is de bestuursmacht over te dragen aan de VN en zich uit dit gebied terug te trekken. In schrille tegenstelling daarmee is de opstelling van Indonesië, dat zijn haat jegens het kolonialisme heeft afgelegd en zich nu verzet tegen een onafhankelijke staat West-Papoea. Voor het overbevolkte Java is Nieuw-Guinea een leeg eiland. De 700 000 Papoea's spelen voor hen geen rol in vergelijking met hun tientallen miljoenen. Hierin schuilt het hele geheim van "de kwestie West-Papoea". De vijandschap die zich nu aftekent is er niet, zoals de geachte afgevaardigde de heer Bonay meent, een tussen Nederland en Indonesië, maar tussen Indonesië en West-Papoea.'

Jouwe toonde zich niet tegen het plan-Bunker: 'Men hoeft dit plan niet voetstoots te aanvaarden. Het biedt zowel Nederland als Indonesië voldoende marges om er hun onderscheiden posities in te versterken, mits de VN solide garanties geven aan de Papoeanatie, op basis van art. 73 van het Handvest. Wij moeten uit alle macht eisen dat als straks formele onderhandelin-

gen tussen Nederland en Indonesië beginnen, wij daaraan meedoen als derde, bij de kwestie West-Papoea rechtstreeks betrokken partij.'

Aan het slot van het debat werden vier moties aangenomen waarin de raad 1. de Nederlandse regering verzocht 'aan de Nederlandse permanente missie bij de Verenigde Naties één of meer Papoea's toe te voegen', 2. van oordeel was dat 'de militaire agressie van de zijde van Indonesië [...] dient te worden beëindigd' en 'de Indonesische valschermtroepen, welke zich momenteel in het binnenland van West-Papoea bevinden, teruggetrokken dienen te worden', 3. besloot een commissie in te stellen 'belast met het onderzoek naar de vereisten waaraan voor het houden van een vrije volksstemming ter uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht van het Papoeavolk moet worden voldaan' en 4. uitsprak dat 'geen oplossing van het huidige conflict rond West-Papoea aanvaardbaar is, die niet afdoende waarborgen bevat voor een vrije uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht van het Papoeavolk'. Deze laatste motie kwam in de plaats van een veel scherper geformuleerd ontwerp waarin stond dat 'het plebisciet, waarin het plan-Bunker voorziet en door middel waarvan het Papoeavolk zijn verlangens kenbaar zal kunnen maken, ware te realiseren in de tijd, dat West-Papoea bestuurd wordt door de Verenigde Naties'. Deze ontwerp-motie werd door de indieners, onder wie Markus W. Kaisiepo, in tweede termijn ingetrokken en vervangen door de 'commissie-motie'.

Raadslid Gosewisch drong aan op uitbreiding van het Papoea Vrijwilligers Korps en diende daartoe een motie in. In de mondelinge toelichting zei hij: 'Wij stellen voor de totale sterkte op te voeren van 600 tot 1200 man. Alleen al de bergbevolking is bereid, en zou zulks appreciëren, een meervoud van dit gewenste aantal op te brengen.' De motie luidde dat 'in de kortst mogelijke tijd een beduidende uitbreiding van het PVK gewenst en noodzakelijk is' en deed een dringend beroep op de Nederlandse regering 'om zoveel mogelijk aan de geuite wens tegemoet te komen'. Ze werd met algemene stemmen aangenomen.

Over de moties werd gestemd op 13 juli, een dag nadat in Middleburg de voorbereidende besprekingen tussen Nederland en Indonesië waren hervat. De bewogen pleidooien van de raad voor een plebisciet onder VN-gezag kwamen te laat. Tijdens de eerste zitting verklaarde Van Roijen tegenover zijn collega Malik: 'De Nederlandse Regering aanvaardt de Bunker-voorstellen in beginsel. Dit betekent dat mijn Regering de volgorde der gebeur-

tenissen, zoals geschetst in de eerste twee punten, aanvaardt. Na de fase van VN-bestuur zal er een periode zijn van volledige bestuurlijke controle door Indonesië, die na een, nog te specificeren, aantal jaren zal worden gevolgd door de uitoefening van het recht op zelfbeschikking door de Papoea's.' De komst van een Papoeadelegatie kon hierin geen verandering meer brengen.

Jouwe vs. Kirihio

Nicolaas Jouwe reisde na het raadsdebat in allerijl naar de Verenigde Staten. In Washington kreeg hij op 15 juli, op voorspraak van de Nederlandse delegatie, belet bij de 72-jarige ex-diplomaat Ellsworth Bunker. Hij greep de kans aan om te pleiten voor Papoeadeelname aan de komende onderhandelingen. Volgens Jouwe liep het gesprek als volgt.

Jouwe: 'Mr. Bunker, wij, het Papoeavolk, zijn gekwetst door het feit dat het Amerikaanse volk een plan maakt voor ons land zonder ons er in te kennen.' Bunker: 'Maar meneer Jouwe, bent U dan niet net als ik tegen kolonialisme?'

Jouwe: 'Zegt U mij alstublieft, ambassadeur, wat dat is, kolonialisme? Het Nederlandse volk heeft ons land niets afgenomen. Het steekt juist elk jaar 100 miljoen gulden in West-Papoea. Wij koloniseren hen.'

Bunker: 'Och, meneer Jouwe, U bent wel erg naïef.'

Jouwe: 'Ik zou wel eens willen weten wie van ons naïef is. Jullie, Amerikanen, hebben oorlog gevoerd om jullie onafhankelijkheid uit te roepen. Waarom hebben wij, Papoea's, dat recht niet? De Nederlandse regering heeft ons gevraagd de datum vast te stellen. Zij heeft beloofd ons de onafhankelijkheid te geven.'

Bunker: 'Ik moet nu gaan. Ik heb nog andere afspraken.'

Op 18 juli arriveerde minister van Buitenlandse Zaken Soebandrio in Washington. Zijn tegenspeler Van Roijen vond hem veel scherper dan Malik. Op uitnodiging van Soebandrio werd deze ronde van nabij gevolgd door Parna-oprichter Frits Kirihio, die vertelt: 'In Leiden ontving ik via attaché Pandjaitan een uitnodiging van Soebandrio. De bilaterale besprekingen zouden worden hervat en ik werd gevraagd naar Washington te komen. Pandjaitan liet weten: "Je ticket ligt klaar", en ik ben gegaan. Soebandrio zei me: "Jij hebt tegen de president gezegd: vreedzaam, welnu, dat gaat nu gebeuren. Het zal keihard gaan, en ik heb jou nodig, want er is niemand anders die kan vertolken wat de bevolking wil." Ik had overigens niet het ge-

voel dat ik daar de stem van de Papoea's liet horen. Zelfs Indonesië werd overstemd door de Amerikanen. Kennedy zei voortdurend tegen Bunker: "Maak er een eind aan, laat Nederland dat gebied afstaan." Bunker was helemaal niet neutraal. Hij had maar één opdracht: ontwerp een VN-kader voor de overdracht om Nederland tevreden te stellen.'

Terwijl de diplomaten delibereerden, nam de militaire dreiging toe. Begin juli drongen herhaaldelijk Indonesische vliegtuigen door in het luchtruim boven Nieuw-Guinea en in Oost-Indonesië werd het aantal vluchten met Hercules-vliegtuigen voor troepentransport drastisch opgevoerd. Voor Mandala werden nieuwe eenheden geformeerd met in totaal vier bataljons parachutisten. Het Indonesische onderzeebootwapen werd uitgebreid met zes Russische onderzeeërs tot tien schepen, op dat moment alle in de vaart.

Medio juli gelastte gouverneur Platteel alle Nederlandse vrouwen en kinderen te vertrekken. Oud-gouverneur Van Baal bracht zijn opvolger hiervoor in zijn memoires een postuum saluut: 'Toen in 1962 de Indonesiërs Nieuw-Guinea binnenvielen, heeft hij, wetende dat dankzij de houding der Amerikanen (de Kennedy-clan) Nieuw-Guinea niet te verdedigen viel, opdracht gegeven dat vrouwen en kinderen NG dienden te verlaten. Hij deed dat tegen de wil van staatssecretaris Bot, die met zijn premier De Quay besloten had dat Nederland zich onverzettelijk diende te tonen en dat demonstreren moest door vrouwen en kinderen te laten waar zij waren. Een herhaling dus van het drama van 1942, dat veel vrouwen en kinderen onnodig het leven heeft gekost. Platteel reageerde erop door zijn eigen vrouw en die van de commandant zeemacht, Platerink, op het vliegtuig te zetten om aldus het voorbeeld te geven aan de vrouwen die aarzelden. Platteel had de moed in te gaan tegen de "dutch courage" van een stel veilig in Nederland zittende politici, die niet de macht hadden tot adequate verdediging van Nieuw-Guinea, maar wel vrouwen en kinderen wilden offeren als pionnen in een verloren schaakspel.'

Het Akkoord van New York

In het laatste stadium van de vooronderhandelingen ging het niet meer om hoofdzaken, zoals wel of geen plebisciet onder VN-gezag, maar over zulke 'modaliteiten' als de duur van het tussenbestuur door de VN, het tijdstip waarop de vlag van Indonesië zou mogen wapperen naast de VN-banier en de tijdspanne tussen de bestuursoverdracht en de 'daad van vrije keuze'. In-

donesië wilde een zo kort mogelijk tussenbestuur en een zo lang mogelijke periode tussen overdracht en plebisciet; de Verenigde Staten wilden zo snel mogelijk resultaat. Met als gevolg dat Bunker en – op de achtergrond – Kennedy van de Nederlanders concessie na concessie afdwongen en Van Roijen c.s. zich begonnen af te vragen of de Amerikanen nog wel achter het plan-Bunker stonden.

Op 31 juli, nadat Den Haag het groene licht had gegeven voor een overgangsperiode van minder dan een jaar, bereikten Van Roijen en Soebandrio een voorlopig akkoord. VN-secretaris-generaal U Thant zorgde nog voor een mini-crisis door met de tekst van het akkoord ook een memorandum naar Jakarta te sturen, waarin stond dat de Indonesische vlag met ingang van 1 januari 1963 naast de VN-vlag zou wapperen. Dit memo was abusievelijk niet naar Den Haag gestuurd en de reacties er waren laaiend. Intussen werden nieuwe Indonesische landingspogingen afgeslagen door de Nederlandse marine. Voordat de eigenlijke onderhandelingen begonnen, werd men het eens over de vlaggenkwestie. Tot 1 januari 1963 zou naast de VN-vlag de Nederlandse driekleur hangen, na die datum het Indonesische rood-wit. Restte nog de vaststelling van het aantal maanden dat het VN-bestuur zou worden uitgeoefend voor de overdracht aan Indonesië.

Toen de formele onderhandelingen op 13 augustus begonnen in New York – deze stad was gekozen om te onderstrepen dat de ontmoeting plaatsvond onder auspiciën van de VN – werden 500 Indonesische parachutisten gedropt boven Nieuw-Guinea. Daarmee negeerde Jakarta de Amerikaanse en VN-oproep aan beide partijen om zich tijdens de besprekingen te onthouden van agressie. Indonesië voerde als argument aan dat deze droppings 'bevrijdingsacties' waren. Den Haag op zijn beurt liet het vliegdekschip Karel Doorman via het Panamakanaal opstomen naar Nieuw-Guinea.

Onder druk van Indonesische infiltraties en Amerikaans ongeduld bereikten Nederland en Indonesië in New York op 15 augustus overeenstemming. Om halfelf 's avonds Nederlandse tijd gaf het kabinet Van Roijen toestemming om de eerder overgeseinde tekst te tekenen. Op 1 mei 1963 zou de 'eerste fase' van het VN-gezag eindigen. De door de VN aangewezen bestuurder zou in de 'tweede fase' de bevoegdheid hebben om 'een deel van of het volledige bestuursgezag op enig tijdstip over te dragen aan Indonesië'. In deze uiterst vaag omschreven tweede fase zouden de VN-veiligheidstroepen worden vervangen door Indonesiërs en bij de definitieve bestuursoverdracht

zouden alle VN-troepen het gebied verlaten. 'Uiterlijk in 1969' zou Indonesië de Papoeabevolking in staat stellen tot 'een daad van vrije keuze'. Een afgevaardigde van de secretaris-generaal der VN zou samen met zijn staf 'adviseren bij, assisteren in en deelnemen aan regelingen voor de daad van vrije keuze waarvoor Indonesië verantwoordelijk is' (art. XVII). Over de vorm die deze volksraadpleging zou aannemen, bepaalt artikel XVIII, lid d: 'Stemrecht hebben alle volwassen mannen en vrouwen die geen vreemde staatsburgers zijn en die ingezetenen zijn op het moment van ondertekening van onderhavig Verdrag en op het moment van de daad van vrije keuze, die zal worden voltrokken overeenkomstig de internationale praktijk.' De Karel Doorman maakte rechtsomkeert bij Madang (Australisch Nieuw-Guinea).

Ambassadeur Van Roijen hield bij de ondertekeningsceremonie een korte rede, waarin hij nog eens onderstreepte dat het Nederland vooral ging om het welzijn van de Papoea's. 'Om die reden,' zei hij, 'hechtte Nederland primair belang aan de opneming in het verdrag van voorzieningen die de verdere politieke, culturele, economische en educatieve ontwikkeling van het gebied en zijn bewoners veiligstellen en die de Papoea's, *onder actieve supervisie van de Verenigde Naties*, een waarachtige en geldige vrijheid van keuze waarborgen met betrekking tot hun toekomst.' Jammer was alleen dat het verdrag zelf niet repte van 'actieve supervisie', maar slechts van advies, assistentie en participatie.

Frits Kirihio speelde in het laatste stadium van de onderhandelingen nog een rol, al doet hij daar veertig jaar na dato bescheiden over: 'Mijn inbreng was niet groot: aanwezig zijn en vragen van Soebandrio beantwoorden. Hij was arts en later diplomaat; wat wist hij van Nieuw-Guinea? Zijn vragen gingen vooral over de vormgeving van het plebisciet: door vertegenwoordiging of rechtstreeks. Ik heb hem uitgelegd hoe de verkiezingen voor de Nieuw-Guinea Raad in februari 1961 waren georganiseerd. Er waren gebieden waar om de bekende redenen geen rechtstreekse verkiezingen konden worden gehouden. In bepaalde streken had je te kampen met een fysiek isolement, de onmogelijkheid om mensen te bereiken, taalproblemen en beperkte mogelijkheden om een en ander aan de bevolking uit te leggen. Het peil van ontwikkeling belemmerde in heel wat streken de uitvoering van "one man, one vote". Maar in gebieden die al een halve eeuw of langer onder invloed van zending of missie en daarna van het gouvernement stonden, waar genoeg scholen waren, daar konden rechtstreekse verkiezingen worden gehouden.'

Stemmen over een 'doodvonnis'

In de Memorie van Toelichting bij het ontwerp-Rijkswet ter goedkeuring van het Akkoord van New York schrijft de regering dat zij 'met een bezwaard hart haar goedkeuring heeft verleend tot het ondertekenen van de onderhavige overeenkomst', want deze betekende 'dat Nederland niet langer zijn invloed kan doen gelden op de ontwikkeling van de bevolking van Nederlands Nieuw-Guinea en deze niet kan leiden tot de zelfbeschikking, waarop het Nederlandse beleid volledig was gericht'. De regering noemt het 'droevig te moeten constateren dat tegenover daden van agressie, welke in strijd zijn met de verplichtingen welke de leden van de VN bij hun toetreding op zich namen na te komen, in de huidige wereldsituatie, althans in dit geval, geen doeltreffend tegenwicht kan worden gevonden. Nederland kwam als gevolg daarvan voor de noodzaak te staan een keuze te doen tussen het voeren van een oorlog ter verdediging van de beginselen, waarvoor het de afgelopen jaren voortdurend was opgekomen, of het zich neerleggen op voor de bevolking van Nederlands Nieuw-Guinea zo goed mogelijke voorwaarden bij overdracht van het gebied aan Indonesië'.

De Memorie van Toelichting is vernietigend over de rol van NAVO-bondgenoot Amerika. 'Zwaar heeft bij de beslissing van de Regering gewogen de veranderde houding van de Regering van de VS', zoals bleek uit 'het met haar instemming indienen van het plan-Bunker, waarmee de bemiddelaar zich actief mengde in de controverse'. Dit plan 'bevatte het principieel nieuwe element van toegeven aan de Indonesische eis tot bestuursoverdracht over Nieuw-Guinea aan Indonesië, zij het na een interim-bestuur van de VN'. Bovendien 'moest worden rekening gehouden met de berustende houding van de Amerikaanse Regering ten aanzien van de Indonesische daden van agressie en voorbereiding van openlijke oorlog, zich onder meer uitend in het blijven leveren door Amerika van wapens aan de Indonesische strijdkrachten en het toelaten van het gebruik daarvan tegen Nederlands Nieuw-Guinea'. Zo ontstond 'een overmachtssituatie, welke ons land moest leiden tot het niet kunnen honoreren van de verplichtingen, welke het tegenover de bevolking op zich had genomen, althans niet op de wijze waarop het Nederlandse volk zich dit had voorgesteld'.

Niet alleen Nederland was bitter gestemd over de Amerikaanse partijdigheid, ook leden van de Papoea-elite voelden zich verraden. Oud-bestuursambtenaar Arnold Mampioper: 'Amerika stond in de schuld bij het Pa-

poeavolk. In de Tweede Wereldoorlog offerden wij onze dorpen en niet zelden onze levens. We moesten het bos invluchten tijdens bombardementen en hielpen bij de jacht op Japanners. Wij stelden onze grond beschikbaar voor vliegvelden en bases en leverden zo een bijdrage aan de nederlaag van Japan. Indonesië heeft geen enkel offer gebracht in de oorlog tegen de Japanners, de Papoea's brachten er vele. Die zijn nooit gehonoreerd en in 1962 werden we door de Amerikanen ingepakt en cadeau gedaan aan Indonesië. Zij keken alleen naar het getal: er waren veel meer Indonesiërs dan Papoea's. Nederland heeft ons laten vallen, maar dat gebeurde onder Amerikaanse druk. De Amerikanen hebben ons groot onrecht aangedaan.'

Op vrijdag 31 augustus en zaterdag 1 september vergaderde de Nieuw-Guinea Raad over de ontwerp-goedkeuringswet. Namens het gouvernement gaf de directeur Binnenlandse Zaken H. Veldkamp een toelichting. Hij noemde dit een 'moeilijke taak', want 'het is het Gouvernement maar al te goed bekend, dat het voorliggende wetsontwerp tot goedkeuring van de overeenkomst over het land waarin wij ons thans bevinden, niet of nauwelijks tegemoet komt aan door het grootste deel van de ingezetenen gekoesterde verlangens'.

Veldkamp: 'Meneer de voorzitter, wat zijn de zekerheden in dit leven? Geloof in Gods hulp, vertrouwen in eigen kracht. Wanneer de Papoea vrij wil leven, dan zal hij die wil moeten vasthouden, in eenheid sterk. Dan zal hij op basis van de Overeenkomst moeten staan op de concretisering van het hem toegekende recht van vrije keuze. [...] De dag van afscheid nadert snel. Wij Nederlanders staan reeds met één voet op het boord van de Papoeaprauw. De arm is reeds voor de laatste handdruk uitgestrekt. Onze lippen vormen reeds de woorden: vaart-wel. Maar wij zien U Papoea's straks recht in de ogen zoals dit bij vertrouwde vrienden kan. Wij hebben getracht U het beste te geven dat wij U konden brengen. Wij hebben hetgeen wij voorgenomen hadden te zullen doen niet kunnen volbrengen. Het spijt ons. Wij zullen Uw prauw vanuit de verte volgen tot zij, naar wij bidden, de veilige haven bereikt. Ik spreek de hoop uit dat wij dan – als gast – wederom Uw schip van staat zullen mogen betreden.'

In het debat overheerste weemoed. De afgevaardigde Nicolaas Jouwe toonde zich geroerd door de woorden van Veldkamp. Hij was van mening dat het Akkoord van New York 'voor ons, Papoea's, een doodvonnis is dat we moeten aanvaarden'. Jouwe: 'Ik hoop dat Nederlandse geschiedschrijvers

straks niet alleen vertellen dat het Koninkrijk zich ooit uitstrekte tot in de Stille Oceaan. Zij moeten ook schrijven dat daar in de Zuidelijke Pacific een volk leeft, dat Papoea heet, dat van Nederland houdt en altijd zal houden.'

Vice-voorzitter Markus W. Kaisiepo was eveneens geroerd. Hij zei onder meer: 'Als volksvertegenwoordigers willen wij hier namens de Papoeanatie, zowel zij die al kennis hebben gemaakt met het bestuur als zij die dat nog niet hebben gedaan, onze hoogste en diepste erkentelijkheid uitspreken voor de inspanningen van het Koninkrijk der Nederlanden, ook al kunnen die niet worden voortgezet tot het afgesproken tijdstip. Toch heeft Nederland hier al genoeg tot stand gebracht, het heeft een grondslag gelegd. Dat alles bewijst voor ons, volk van Papoea, hoe groot de liefde is die Nederland, het Nederlandse volk, heeft opgebracht. Het heeft ons Papoea's gemaakt tot een volk dat achting verdient, dat door de wereld wordt gekend als één van de natiën der mensheid.'

Parna-bestuurder Eliezer Jan Bonay uit Serui was het nuchterst. Hij zei: 'Meneer de voorzitter, deze ontwerp-wet aanvaarden betekent de waarborgen aanvaarden die erin besloten liggen. Het ontwerp afwijzen betekent afwijzen van deze garanties. Ik doe een beroep op mijn medeafgevaardigden om het zowel met het hart als met het hoofd, zowel met rede als met gevoel, te bezien. Ik aanvaard deze ontwerp-wet op grond van het feit dat de wereld zal omzien naar West-Papoea en dat ons toekomstige lot niet in de handen ligt van Indonesië of van Nederland, maar in die van de Papoeanatie zelf.'

Toen het op stemmen aankwam, ontspon zich een chaotisch ordedebat. Nicolaas Jouwe vroeg om een hoofdelijke, in de notulen gespecificeerde stemming. Daarop ontruimde de voorzitter van de Nieuw-Guinea Raad, de bestuursambtenaar Frits Sollewijn Gelpke, zijn zetel met de woorden: 'Ik ben van mening dat ik mij als Nederlander dien te onthouden van het uitspreken van een standpunt in deze kwestie. Het Reglement van Orde schrijft voor dat de voorzitter bij een gespecificeerde stemming als laatste zijn stem móet uitbrengen. Het geval kan zich voordoen dat bij staking van stemmen, wanneer ik aan de beurt kom, mijn Nederlandse stem beslissend zou worden voor hetgeen als gevoelen van het Papoeavolk door de Raad wordt uitgebracht. Ik meen deze verantwoording niet te mogen nemen. Dat zou ook in strijd zijn met mijn overtuiging en ik kan, ik wil die niet op mij nemen. Ik verzoek derhalve de eerste plaatsvervangend voorzitter, de heer Kaisiepo, om de stemming over dit onderwerp te leiden.'

Toen vroeg Bonay het woord. Hij vroeg de stemming uit te stellen tot maandag 3 september, omdat dan duidelijk zou zijn welke Papoearaadsleden een Nederlands paspoort zouden hebben aangevraagd. Bonay: 'Die zal ik hier in Nieuw-Guinea niet meer terugzien.' Het raadslid Nicolaas Tanggahma viel hem bij: 'Laat hen die willen vertrekken hun paspoorten regelen. De strijd begint nu pas. Zolang Nederland hier was, hadden zij een grote mond, maar nu Nederland vertrekt, nemen zij de benen. Ik stel voor dat we hen maandag niet meer tot de Papoea's rekenen. Laat ons die blijven, hoe weinigen ook, de strijd voortzetten samen met onze broeders buiten deze raad, tot we in 1970 onafhankelijk zijn.'

Kaisiepo verweet Bonay en Tanggahma de zaken door elkaar te halen. Het lid Alex S. Onim, een hoofdbestuursassistent, pleitte om een andere reden om uitstel van de stemming: 'Morgen is het zondag. Dan gaan we naar de kerk en kunnen we nog eens rustig nadenken.' Karel Gobay, afgevaardigde van de Wisselmeren, maakte bezwaar tegen uitstel, want raadsleden uit het binnenland zouden dan al zijn afgereisd naar hun standplaatsen en niet meer aan de stemming kunnen deelnemen. Uiteindelijk werd besloten nog die zittingsdag te stemmen. Van de 27 aanwezige raadsleden (van de 28), stemden twaalf vóór het ontwerp-goedkeuringswet (Suwae, Deda, Ramanday, Burwos, Gobay, Samkakai, Onim, Tokoro-Hanasbey, Meset, Womsiwor, Bonay en Tanggahma) en twee tegen (Kiriwaib en Kaisiepo). Dertien leden – een meerderheid van de aanwezigen – onthielden zich van stemming, onder wie Jouwe en alle Nederlandse leden (Sollewijn Gelpke, Van de Berg, Kamma, De Rijke, Gosewisch en Van Zeeland). Daarmee werd het ontwerp, door Jouwe – een der vertrekkers – omschreven als een 'doodvonnis voor de Papoea's', aangenomen.

De Nieuw-Guinea Raad adviseerde het Nederlandse parlement het Akkoord van New York te accepteren en dat gebeurde ook. Op 7 september noteerde premier De Quay in zijn dagboek: 'Om plusminus vijf uur was de stemming afgelopen, slechts negen stemmen tegen. Wat zal er nu gebeuren met de Papoea's? Het doet me diep leed. Geprobeerd tot het einde.'

Het laatste bedrijf

Op 10 september 1962 richtten de drie rooms-katholieke bisschoppen van Nederlands Nieuw-Guinea, Staverman, Tillemans en Van Diepen, een herderlijk schrijven 'aan alle gelovigen'. Enkele passages: 'Om redenen die U al-

len bekend zijn, zal het Gouvernement van Nederlands Nieuw-Guinea na 30 september niet meer bestaan. Het spreekt vanzelf dat de politieke vraagstukken U nu meer dan ooit interesseren, maar gij zult van ons niet verwachten dat wij ons daarover uitspreken. Christus heeft zich altijd afzijdig gehouden van het politiek gewoel in zijn dagen. Als wij in deze dagen toch het woord tot U richten, dan is het om U temidden van Uw twijfels en zorgen steun te bieden en zekerheid te verschaffen.'

'De uittocht van vrouwen en kinderen is nagenoeg voltooid. Na 1 oktober zullen zij gevolgd worden door hun echtgenoten, hun vaders. Ambtenaren van allerlei landaard gaan Nieuw-Guinea voorgoed verlaten. Steeds meer plaatsen vallen open; het werk vindt vertraagde voortgang. Ontreddering en verval dreigt allerwege. Wie zal kunnen zeggen hoeveel er verloren gaat, hoeveel er wegvalt in deze dagen? Dag aan dag wordt overal in Nieuw-Guinea aan paters, aan broeders, aan zusters, aan onze leerkrachten en aan ander missiepersoneel gevraagd: 'Gaat de Missie ook weg?' Er is maar één antwoord: 'De Missie blijft; in alle omstandigheden.' Dit antwoord mogen en moeten wij geven omdat wij zeker zijn; zeker, niet van onszelf, maar zeker van God. Wij zullen ons werk voortzetten met grote liefde, met veel energie en met een warm enthousiasme.'

Eind september werd Arnold Mampioper, bestuursambtenaar met studieopdracht in Hollandia, ontboden door de directeur Binnenlandse Zaken H. Veldkamp. Die zocht een geschikte Papoeakandidaat voor de controleurspost Schouteneilanden (Biak en Supiori), residentie Geelvinkbaai, die met het vertrek van de laatste Nederlande controleur, H.W. Assink, zou openvallen. Biak was de internationale luchthaven van Nederlands Nieuw-Guinea en bovendien een marinebasis. Het fungeerde in de nazomer van 1962 als de uitreishaven voor vertrekkende Nederlanders. Het opbrekende gouvernement maakte zich zorgen over rust en orde tijdens de overgangsperiode naar VN-bestuur. De Biakse bestuursambtenaar Markus W. Kaisiepo had besloten Nieuw-Guinea te verlaten en zich in Nederland te vestigen. In de bestuurscapaciteiten van diens clangenoot Frans Kaisiepo had het gouvernement onvoldoende vertrouwen. Mampioper: 'Veldkamp zei: "Jij kunt Biak in de hand houden in deze hectische periode, nu er zoveel mensen vertrekken en hoge VN-functionarissen hier binnenkomen." Ik werd bevorderd tot hoofd plaatselijk bestuur en zou dat tot maart 1964 blijven.'

Resident W.J.H. Kouwenhoven van de Geelvinkbaai droeg op 30 september zijn ambt over aan ene Rawlins, een Britse bestuursambtenaar uit Maleisië, die onder het overgangsbewind van de VN de residentie zou besturen. Mampioper: 'Bij het afscheid van Kouwenhoven in Biak hield ik een toespraak. "Hier," zei ik, "eindigt de omgang met onze vrienden van het Nederlandse bestuur. Eigenlijk is de tijd nog niet gekomen dat wij zelf aan het roer kunnen staan. Tot voor kort dachten we dat we deze taak nog geruime tijd samen zouden uitvoeren. Jullie hebben ons aan boord gelaten van jullie moderne schip. Wij hoopten dat we deze reis samen zouden voortzetten, maar dreigende stormwolken kwamen aandrijven uit het Westen en hij is abrupt beëindigd in New York. Wij zijn nu gedwongen het Nederlandse schip te verlaten. Niemand zal ons helpen de oceaan over te steken en de thuisreis te aanvaarden naar ons vaderland Papoea. Dat is niet erg; van nu af aan zullen we ons behelpen met een vlot en ook zo zullen wij ons vaderland vinden. Een vaderland dat jullie, Nederlanders, een 'paradijs' hebben genoemd. Jawel, van de bergen tot de moerassen is dit ons paradijs. Ook al zijn we nog niet in staat om de helmstok zelf te voeren, we zullen ons inspannen tot het uiterste en uiteindelijk onze bestemming bereiken." Een oudere Ambonese ambtenaar omhelsde me en zei: "*Nyong*, God behoede je."'

In die septemberdagen stroomden de vertrekkende Nederlanders uit alle delen van Nieuw-Guinea samen op Biak. Het KLM-hotel en andere logementen waren overvol en velen moesten worden ondergebracht in ontruimde bestuurswoningen. Barnabas Youwe had zijn studie aan de Rijkshogeschool voor Tropische en Subtropische Landbouw in Deventer voltooid en keerde huiswaarts. Youwe: 'Het KLM-toestel was na Rome praktisch leeg. Toen we op Biak landden, zag ik de mensenmassa's, met uitpuilende koffers en zelfs huisdieren. In 1956 had ik Hongaarse vluchtelingen zien aankomen in Nederland en de kerk had inzamelingsacties gehouden om hen te helpen. Nu was het de beurt aan de Nederlanders om te vluchten. Het was een triest gezicht.'

In de vroege morgen van 1 oktober zou voor het residentiekantoor in Biak voor het eerst de blauwe VN-vlag worden gehesen, voorlopig naast de Nederlandse. Sinds 1 december 1961 had hier, zoals in alle onderafdelingshoofdplaatsen, het rood-wit-blauw broederlijk gewapperd naast de vlag met de Morgenster van West-Papoea. De Nederlandse driekleur moest plaatsmaken voor de VN-vlag en verhuizen naar de mast waar tot dat moment de

Papoeavlag had gehangen. Op 30 september, bij het vallen van de avond, moest daarom de Morgenster voor het laatst worden gestreken.

Er dreigde een ernstig incident toen de Papoeapolitie, die wist wat er ging gebeuren, te kennen gaf de vlag niet te zullen neerhalen. Mampioper: 'De agenten zeiden: "Waarom moet onze vlag verdwijnen? Laat de Morgenster naast de VN-vlag hangen!" Ik had mijn instructies en daaraan moest ik voldoen. Ik praatte op hen in en zei: "Zolang de Nederlandse vlag in top blijft hangen, wappert hij ook voor ons Papoea's", maar ze hielden voet bij stuk. Ik heb toen de Nederlandse politiecommandant ontboden en gezegd dat insubordinatie niet kon worden geduld. Hij wees die namiddag een willekeurige Papoea-agent aan om het dundoek te strijken. Toen de man het bevel uitvoerde, liepen hem de tranen over de wangen.'

HOOFDSTUK 6

Overgang (1962-1963)

Toen de Morgenster op 30 september 1962 voor het laatst werd gestreken, had het overgrote deel van de 15 500 Nederlanders Nieuw-Guinea verlaten. Het was een vertrek geweest vol bitterheid en wrok. De rokende resten van de Jachtclub in Hollandia-Haven getuigden daar nog van. Enkele Nederlanders konden de gedachte dat hun 'soos' aan de baai voortaan zou dienen tot vermaak van Indonesiërs niet verdragen en staken hem, voordat ze scheep gingen, in brand. De marine bracht munitievoorraden tot ontploffing en een deel van de ambtelijke archieven werd vernietigd.

Op 1 oktober 1962, toen voor de bestuurskantoren naast de Nederlandse vlag de blauwe banier van de Verenigde Naties werd gehesen, begon een experiment. Voor het eerst in zijn geschiedenis was het secretariaat van de VN verantwoordelijk voor het bestuur van een gebied. 'I feel that this agreement sets an epoch-making precedent,' zei de secretaris-generaal van de VN, U Thant. De Birmees had gelijk: de VN konden niet bogen op enige ervaring in dit opzicht. De uitkomst van het experiment – overdracht van het gebied aan Indonesië – stond vast, maar niemand wist hoe het zou verlopen. De uitvoerders vonden alleen houvast in het Akkoord van New York van 15 augustus 1962. Dat was een politiek document, een lijst afspraken, geen bestuurlijk draaiboek.

Krachtens het akkoord stelde de secretaris-generaal voor een periode van ten minste zeven maanden een Tijdelijk Uitvoerend Gezagsorgaan van de VN (United Nations Temporary Executive Authority, UNTEA) in, dat werd bekleed met dezelfde bestuurlijke bevoegdheden als het scheidende Nederlandse gouvernement. De door Nederland en Indonesië gezamenlijk geformuleerde opdracht aan UNTEA luidde: 'Handhaving van wet en orde in Westelijk Nieuw-Guinea/West-Irian; bescherming van de rechten van zijn inwoners; voorlichting aan de bevolking over zijn rechten krachtens de Overeenkomst en verzekering van een ononderbroken, normale dienstverlening.'

UNTEA was een experiment, maar geen schepping uit het niets. De wetten uit de Nederlandse tijd bleven van kracht, aan de bestuurlijke indeling van

het gebied werd niet getornd, de bestuursorganen en vertegenwoordigende lichamen bleven in beginsel intact en de door Nederland in 1950 ingevoerde Nieuw-Guineagulden bleef het wettige betaalmiddel. Alleen enkele plaatsnamen kregen een Indonesische pendant: zo heette voormalig Nederlands Nieuw-Guinea tijdens de UNTEA-periode Westelijk Nieuw-Guinea/West-Irian en de provinciehoofdstad Hollandia/Kotabaru. Een handjevol – elf welgeteld – Nederlandse bestuursambtenaren trad in dienst van UNTEA om het overgangsbewind van de VN bij te staan.* Volgens een VN-publicatie had driekwart van de Nederlandse ambtenaren het gebied al voor de overdracht aan UNTEA verlaten. De grootste uitdaging was dan ook de bemanning van het goeddeels ontvolkte bestuursapparaat.

Die taak viel toe aan de vice-kabinetschef van U Thant, de Guatemalteek José Rolz-Bennett. Hij arriveerde op 21 september 1962 in Hollandia en trof in overleg met de scheidende Nederlandse gouverneur, P.J. Platteel, die Nieuw-Guinea op 28 september zou verlaten, voorbereidingen voor de machtsoverdracht op 1 oktober. Rolz-Bennett werd toen tijdelijk 'Administrator' (gouverneur) van het gebied, tot die functie op 15 november 1962 officieel werd aanvaard door Djalal Abdoh uit Iran.

Artikel IX van het Akkoord van New York bepaalde dat in de 'eerste fase' (tot 1 mei 1963) van het UNTEA-bewind zo spoedig mogelijk achttien hoge Nederlandse ambtenaren vervangen zouden worden door 'niet-Nederlandse, niet-Indonesische' functionarissen. In een bijlage van de overeenkomst worden die functies genoemd: de hoofden van Gouvernementsvoorlichting en Bevolkingsvoorlichting, de directeuren van de acht departementen, de residenten (voortaan 'divisional commissioners') van de afdelingen Hollandia/Kotabaru, Geelvinkbaai, West-Nieuw-Guinea, Fakfak, Zuid-Nieuw-Guinea en Centraal Bergland, de directeur van de Radio Omroep Nieuw-Guinea en het hoofd der Algemene Politie. Rolz-Bennett rekruteerde voor deze posten in korte tijd een internationaal gezelschap ambtenaren. Zij konden bogen op bestuurlijke ervaring, maar misten enige kennis van het gebied.

De opengevallen plaatsen van onderafdelingscontroleur werden voor een groot deel bezet door Papoea's met een diploma van de Opleidingsschool

* De Nederlandse bestuursambtenaren die in dienst van UNTEA traden, waren A. Brand, A.A.M. Hermans, F.N. Hubatka, J.W. Kroon, H.A.M. van de Meer, F.E. Meijer, R. Neher, A. van Paddenburg, A.E.M.J. Pans, E.A. Polansky en W. Zevenbergen.

voor Inlandse Bestuursambtenaren. Zo werd Arnold Mampioper, zoals we al zagen, kort voor de Nederlandse exodus benoemd tot hoofd plaatselijk bestuur (HPB, controleur) van Biak. Zijn promotie – en die van talloze andere districtshoofden* – strookte met artikel IX van de overeenkomst, dat onder meer luidde dat 'zoveel mogelijk Papoea's (West-Irianezen) op bestuurlijke en technische posities zullen worden geplaatst'. Deze Papoeabestuurders wisten tijdens de UNTEA-periode de rust in hun ressorten te bewaren en hebben belangrijk bijgedragen aan een soepele overgang naar Indonesisch bestuur. Om de resterende open plaatsen in het overheidsapparaat op te vullen was UNTEA bevoegd Indonesische ambtenaren aan te stellen.

Artikel VII van de overeenkomst bepaalde dat de secretaris-generaal van de VN aan UNTEA veiligheidstroepen ter beschikking zou stellen voor de handhaving van de openbare orde. Op verzoek van U Thant leverde de regering van Pakistan 1500 militairen die zouden dienen als VN-Veiligheidsmacht (United Nations Security Force, UNSF). Die telde verder zestien officieren en manschappen van de Royal Canadian Air Force, die konden beschikken over twee Twin Otters, en een 60 man sterk detachement van de US Air Force met drie DC-3's. Zij zorgden voor troepentransport en verbindingen. Generaal-majoor Said Uddin Khan uit Pakistan, die door U Thant was benoemd tot commandant van de UNSF, arriveerde op 4 september 1962 in Hollandia voor inleidende besprekingen met de Nederlandse autoriteiten. Op 5 oktober had het voltallige Pakistaanse contingent zijn posities ingenomen.

Volgens artikel VII diende de UNSF ter ondersteuning van de Papoeapolitie bij de handhaving van rust en orde. Het Papoea Vrijwilligers Korps, dat na de bestuursoverdracht niet langer deel uitmaakte van de Nederlandse strijdkrachten, maar tot 21 januari 1963 onder commando bleef staan van een Nederlandse marineofficier, kreeg dezelfde taak als de politie. Omdat de

* Bestuurlijk voltrok zich eind september 1962 een stille revolutie. Een greep. Arnold Mampioper werd controleur in Biak, Theys Wanma in Manokwari, Adam Manggara in Tanah Merah, Dorus Rumbiak in Wamena, Zakeus Wakum in Kokonao, Ismail Bauw in Fakfak, Maurits Wambrauw in Kepi, Izaac Hindom in Teminabuan, Karel Gobay in Enarotali, A. Zonggonao in Waghete, Silas Rumbiak in Serui, Lodewijk Prawar in Waropen en D. Arfajan in Sorong-Doom. Filemon T.J. Jufuway werd controleur van Hollandia, maar is na een conflict met Marthen Indey al snel vervangen door Alex Onim.

Algemene Politie in de hoogste rangen geen Papoea's telde, werden de gerepatrieerde Nederlandse politieofficieren tijdelijk vervangen door collega's uit de Filippijnen en later door Indonesiërs. Eind maart 1963 stond het hele politiekorps onder commando van Indonesische officieren. Alleen de politiecommandant van Westelijk Nieuw-Guinea/West-Irian bleef gedurende de gehele UNTEA-periode een VN-man.

De terugtrekking van de Nederlandse land- en zeestrijdkrachten uit het gebied voltrok zich in etappes, volgens een tijdschema dat was overeengekomen tussen Rolz-Bennett, UNSF-commandant Said Uddin Khan en de bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten in Nieuw-Guinea, schout-bij-nacht L.E.H. Reeser. Laatstgenoemde keerde op 29 oktober terug naar Nederland en op 22 november 1962 was het terugtrekkingsproces voltooid.

De naar schatting 1500 man Indonesische troepen die zich op 1 oktober in Nieuw-Guinea bevonden – zij waren na Soekarno's Trikora-rede in het gebied geïnfiltreerd – waren na de wapenstilstand van 18 augustus onder supervisie van VN-officieren in de steden geconcentreerd. Dit Indonesische Contingent (Kontindo) kwam, net als de UNSF, de politie en het PVK, onder gezag van UNTEA. De 'Administrator' kon er, indien hij dit nodig vond, een beroep op doen voor de handhaving van rust en orde. De aanwezigheid van Indonesische militairen zou in de UNTEA-periode spanningen opleveren met de Papoeapolitie en het PVK.

Politieke taak

Prof.dr. Arie Brand, een gewezen administratief ambtenaar in Nederlands Nieuw-Guinea, was een van de elf Nederlanders die UNTEA bestuurlijk terzijde stonden. Hij werd in september 1962 ter beschikking gesteld van UNTEA en was controleur in Fakfak tot 1 maart 1963. Brand: 'Van besturen kwam heel weinig meer terecht. Redenen hiervoor waren het vertrek, nog voor de aanvang van het VN-bewind, van het overgrote deel van de Nederlandse ambtenaren, de benoeming van ambtenaren van 32 verschillende nationaliteiten, die in de meeste gevallen Nederlands noch Indonesisch kenden, de budgettaire onzekerheid en de gedeeltelijke vernietiging van archiefstukken voor het Nederlandse vertrek. De belangrijkste factor echter die traditioneel bestuurswerk onmogelijk maakte, was dat het Nederlands-Indonesische akkoord aan UNTEA vooral een politieke taak toekende. Die hield in: de soepele overdracht van het gebied aan Indonesië met gelijktijdige voorlichting

van de Papoeabevolking over haar rechten in de nieuwe situatie en de bescherming van deze rechten. Het was de Indonesische aanwezigheid in het gebied in de VN-periode die deze taak tegelijkertijd essentieel en vrijwel onmogelijk te vervullen maakte.'

Nederland had in New York aan het kortste eind getrokken en leek zijn belangstelling voor een optimale benutting van het VN-overgangsbewind te hebben verloren. Op 1 oktober openden Indonesië en Nederland liaisonmissies bij het UNTEA-gezag in Hollandia/Kotabaru. De Indonesische missie werd geleid door de diplomaat dr. Sudjarwo Tjondronegoro en de Nederlandse door mr. L.J. Goedhart. De Indonesische missie was zeer actief tegenover het UNTEA-gezag, trok tientallen stafleden aan, trad op als bewaker van gemaakte afspraken en diende als coördinatiecentrum voor alle Indonesische activiteiten in het gebied. De missie-Sudjarwo fungeerde de facto als medebesturende instantie, terwijl van de Nederlandse missie weinig tot niets werd vernomen.

Indonesië wenste een zo spoedig mogelijke 'terugkeer van West-Irian in de moederschoot van de Republiek'. De Indonesische visie op het UNTEA-bestuur staat verwoord in een officiële publicatie van het Indonesische militaire commando in West-Irian, *Irian Barat dari Masa ke Masa* (West-Irian door de jaren heen, hierna kortheidshalve *IBMM* (1971)). Hierin lezen we: 'Tijdens de zeven maanden van UNTEA-bestuur had dit gezag met niet geringe problemen te kampen. De leden van het bestuur voelden zich vreemden in het gebied, de bestuursinrichting was Nederlands, de bevolking, de streektalen, dit alles was hun vreemd. UNTEA erfde als nieuw bestuur oude problemen en werd geconfronteerd met nieuwe ontwikkelingen. Tot het oude behoorde de Nederlandse erfenis. De nieuwe ontwikkeling, namelijk de voorbereiding van de machtsoverdracht aan Indonesië, werd gekenmerkt door tegenstrijdige belangen.'

De auteurs van *IBMM* lichten dit toe: 'Toen Nederland nog aan de macht was, begon het zijn plannen van papoeanisering en dekolonisering ten uitvoer te leggen. Op 5 april 1961 was een Nieuw-Guinea Raad gevormd die tot taak kreeg het Nederlandse gouvernement te adviseren. Op 1 december 1961 werd de grondslag gelegd voor een Papoeastaat en werd de Papoeavlag gehesen. Instrumenten van de Papoeastaat waren de Papoeapolitie en het Papoeabataljon (JON PVK = Bataljon Papoea Vrijwilligers Korps). Een en ander was rechtstreeks in strijd met de Drie Volkscommando's (Trikora) van pre-

sident Soekarno. De strijdkrachten van het Indonesische Contingent (Kontindo) waren juist naar West-Irian gestuurd om deze Nederlandse plannen te dwarsbomen. Nu moesten zij echter de wapens laten rusten en passief blijven. Het is begrijpelijk dat de sfeer aan het begin van de UNTEA-periode gespannen was, en dat zich zelfs incidenten voordeden.'

De Indonesiërs popelden om aan de slag te gaan. Zij zagen het UNTEA-bestuur als een concessie aan de Nederlanders en als een ongewenst, zij het onvermijdelijk uitstel. Bovendien waren de uitgezonden militairen, politiemannen, ambtenaren en vrijwilligers diep doordrongen van Soekarno's Trikora-retoriek; dit zou de volgende jaren van grote invloed zijn op het Indonesische optreden in West-Irian. Zij kwamen 'West-Irian bevrijden van het Nederlandse koloniale juk' en 'de ontwikkelingsachterstand inhalen'. Het door Den Haag beloofde 'vrije West-Papoea' was een 'marionettenstaat van Nederlandse makelij' en geschoolde Papoea's die zich dat ideaal hadden eigen gemaakt, waren zo al geen handlangers van de Nederlanders, dan toch ten minste ernstig misleid.

Nablijvers

De pas gearriveerde Indonesiërs verkeerden in een overwinningsroes, terwijl de meeste Nederlanders gedemoraliseerd huiswaarts keerden. Degenen die onder UNTEA aanbleven, deden hun best om 'het project' over te dragen aan Indonesië. Albert van Paddenburg was een gemotiveerde nablijver. Hij behoorde tot de laatste lichting administratieve ambtenaren – hij haalde zijn diploma in 1959 – en had drie jaar gewerkt in de onderafdeling Raja Ampat.

Van Paddenburg herinnert zich de stemming in zijn ressort aan de vooravond van het UNTEA-bewind zo: 'Notabelen in de Raja Ampat die trouw waren gebleven aan het Nederlandse gezag, de oude adathoofden der *matlau* – mensen met sluik haar, maar zeer pro-Papoea – en ook de autochtone voormannen, waren ten diepste teleurgesteld over "New York". Begin 1962 had minister Toxopeus nog een bezoek gebracht aan Doom [het eilandje voor de kust van Sorong waar het bestuurscentrum van de Raja Ampat was gevestigd] en hij had de mensen daar voorgehouden: "Indonesië komt hier nooit, daar hoeven jullie niet bang voor te zijn". De Landmacht had langs de kust van Sorong luchtafweerkanonnen opgesteld, dus het leek alsof Nederland altijd zou blijven. Binnen enkele maanden waren de kansen radicaal gekeerd, dus de mensen waren helemaal van de kaart.'

Het kwam niet tot uitbarstingen van boosheid. Van Paddenburg: 'Men was gelaten en zei: er kome wat komt, wij zijn loyaal aan de wettige regering. In die laatste maanden was men ook een beetje huiverig voor contacten met Nederlanders. Als ik naar Fafanlap op Misool ging, logeerde ik altijd bij Kabiran, een Arabier die er een winkel van sinkel dreef. De laatste keer dat ik er was, durfde hij me niet meer te ontvangen. De bevolking leek te denken: straks komen de Indonesiërs en het is niet in ons belang om bekend te staan als pro-Nederlands. Op de eilanden waren al heel wat Indonesiërs. De infiltraties van de laatste twee jaar waren niet echt ontwrichtend geweest. De Indonesiërs hadden zich, ook op Doom, vrij goed aangepast, ze waren onzichtbaar als kameleons. Er waren nogal wat infiltranten die heen en weer reisden tussen de Molukken en de Raja Ampat. De bevolking liet hen begaan en dacht: je kunt nooit weten, morgen zijn ze hier misschien de baas.'

In New York was afgesproken dat alle Indonesische troepen die na de wapenstilstand op 18 augustus in Nieuw-Guinea waren geland, naar de steden mochten komen. Van Paddenburg: 'Een van mijn opdrachten in september, de laatste maand van Nederlands bestuur, was contact zoeken met Indonesische militairen en hen naar Sorong begeleiden. We kregen bericht van de VN dat er in Lilinta, in het zuidoosten van Misool, een contingent Molukse Pattimura-troepen lag onder commando van luitenant Tom Nussy. Ik ben daar met een Zweedse VN-militair naartoe gegaan, nadat we eerst contact hadden gelegd en onze komst hadden aangekondigd.'

'Toen we in Lilinta aan land gingen, stonden Nussy's Pattimura-soldaten met het geweer op ons gericht op de steiger, waar we werden opgewacht door de *raja* van Lilinta en zijn gevolg. De *raja* liet de Indonesiërs weten dat we 'goed volk' waren. De Zweed en ik deden beleefd en het contact met de Ambonees Nussy was hartelijk. Wij overnachtten in het naburige dorp Fafanlap, waar Nederlandse mariniers lagen, en de volgende dag regelden we het troepentransport. Weer een dag later voeren we op een "klep" van de marine naar Sorong. De Pattimura-eenheid telde honderd man, met bewapening, want die mochten ze houden. Later hoorde ik van mariniers dat zij vóór de wapenstilstand vuurcontact hadden gehad met deze eenheid in de buurt van Egom, in het zuiden van Misool.' De Indonesiërs werden gehuisvest in pakhuizen in de haven van Sorong.

Van Paddenburg: 'Ik was op Doom de laatste van een stuk of twintig Nederlanders: het bestuur – controleur Veldkamp, aspirant-controleur Roe-

mer en ik –, iemand van de NIGIMIJ, en nogal wat "sociale Nederlanders"-Ambonezen en Chinezen die uiteindelijk voor Nederland hebben gekozen. Het Nederlandse bestuur gaf in die tijd aan iedereen die zich Nederlander voelde, de gelegenheid om naar Nederland te gaan. Controleur Frits Veldkamp vertrok in september, en met hem de meeste Nederlanders. Het verbaasde me eigenlijk dat iedereen tegelijk vertrok. De angst zat er goed in. Voor alle bestuursambtenaren stond de optie open om voor UNTEA te solliciteren. Van de laatste lichting AA's, die van 1959, waren collega F.N. Hubatka [hij diende onder UNTEA in Kaimana] en ik de enigen die dat hebben gedaan.'

Heel wat Nederlanders waren in 1945 op Java geweest, in de chaotische en gewelddadige Bersiap-periode, toen Japan had gecapituleerd, Soekarno en Hatta de onafhankelijkheid hadden uitgeroepen, maar de geallieerden nog niet waren geland en jonge nationalisten Nederlanders, Indo-Europeanen en Chinezen naar het leven stonden. Zij vreesden voor herhaling en wilden dat niet nog eens meemaken. Dat gold niet voor Veldkamp, maar hij solliciteerde niet bij UNTEA. Van Paddenburg: 'Frits had zijn uiterste best gedaan voor de bevolking, was teleurgesteld over de verandering van het Nederlandse beleid en voelde er niet voor om voor de VN te gaan werken. Ik solliciteerde omdat ik dacht: dat wordt een interessante tijd. Ik wilde die overgang graag meemaken en had geen rancune tegen Indonesiërs. Ik stond open tegenover hun komst en dacht: waarom zou ik niet doorwerken terwijl het me aangeboden wordt? Ik bleef en kwam onder een Britse resident, Cameron, een gewezen Brits bestuursambtenaar in Kameroen. Hij zat in Manokwari en ik bleef in Sorong-Doom. Ik was toegevoegd aan het hoofd plaatselijk bestuur, D. Arfajan, die Veldkamp had vervangen als HPB. Hij was opgeleid aan de OSIBA, was bestuursassistent in Saonek op Waigeo geweest en de beste BA werd in die dagen HPB. Arfajan was een zachtaardige Biakker die was opgegroeid in de Raja Ampat. Ook onder de Indonesiërs heb ik in de UNTEA-tijd vrienden gemaakt: Anwari, de politiecommandant van Manokwari, en Sudjarwo Tjondronegoro, een innemende Javaan die de Indonesische missie bij het UNTEA-gezag leidde.'

Het kantoor van De Kroonduif op Doom werd in december 1962 een Garuda-kantoor, dat werd gedreven door de Molukse Indonesiër Pattipeilohy. De bevolkingssamenstelling van Doom veranderde nauwelijks; veel nieuwe Indonesiërs kwamen er niet bij. In de Nederlandse bestuursstructuur kwam

in de UNTEA-tijd geen verandering; dat gebeurde pas na de overname door Indonesië.

Van Paddenburg: 'Van besturen was nauwelijks sprake. Wat kon de VN in zeven maanden meer doen dan het oplossen van tijdelijke problemen? UNTEA begeleidde de overgang, dat was alles. Ik heb die zeven maanden uitgezeten op Doom. In die tijd vonden de belangrijkste veranderingen plaats in Sorong. Daar kwam een nieuwe havenmeester, een Javaan, en daar kwamen de meeste nieuwe guru's. Op Doom kregen we twee nieuwe, Indonesische bestuursambtenaren, aardige kerels allebei. Er kwamen ook nieuwe onderwijzers, geschikte lui met serieuze idealen.'

Van Paddenburgs collega Arie Brand vond UNTEA een rommeltje: 'Het Nederlandse gouvernement had nog getracht het eigen ambtenarenkorps te bewegen in functie te blijven, maar had daarin geen groot succes geboekt. Collega Fons Pans en ik zagen in Fakfak de Nederlandse mannelijke bevolking (vrouwen en kinderen waren al eerder vertrokken) gepakt en gezakt in een lange rij bij de steiger staan voor de inscheping op de KPM-boot op het moment dat wij daar per watervliegtuig arriveerden. UNTEA rekruteerde personeel uit aller heren landen en bracht zo een apparaat bijeen waarvan men redelijkerwijze kennis van noch een binding met het land kon verwachten. In Fakfak hadden wij in nog geen half jaar tijd drie residenten ('divisional commissioners') van wie twee uit het Verenigd Koninkrijk en één uit Jamaica, plus een toekomstige Indonesische resident. We hadden verder een militair contingent uit Pakistan, politie-inspecteurs uit de Filippijnen, plus later een Indonesische commissaris, Indonesische ambtenaren en zeer tijdelijk een Belgische accountant. Dit op het internationale getij binnengedreven personeel trof op dit verlaten strand nog enkele resten aan van het voormalige gouvernement: plaatselijk aangeworven krachten en enkele Nederlanders, onder anderen een referendaris, twee man voor publieke werken, een landbouwman en voor het bestuur Pans en mij.'

Geld en goederen

Nederland en Indonesië waren in New York overeengekomen dat zij de kosten van de VN-operatie, waarbij inbegrepen het begrotingstekort van UNTEA, gelijkelijk zouden delen. Een gemengde commissie, bestaande uit vertegenwoordigers van beide landen onder voorzitterschap van een 'Deputy Controller' van de VN, stelde een UNTEA-begroting op voor de 'eerste fase', de pe-

riode van 1 oktober 1962 tot en met 30 april 1963. Die begroting werd later goedgekeurd door de secretaris-generaal. Beide regeringen betaalden voorschotten aan de SG, die werden behandeld als 'fund in trust'. Omdat de begrotingscommissie betwijfelde of UNTEA in staat zou zijn belasting te heffen, werden er geen inkomsten begroot. Na afloop van de UNTEA-periode bleek dat de Dienst Financiën naar schatting 15 miljoen Nieuw-Guineagulden (NGf) had geïnd aan belastingen, douaneheffingen en zo meer. Die werden verdisconteerd in de eindafrekening.

Secretaris-generaal U Thant heeft in zijn jaarverslag 1962-1963 op een rij gezet wat UNTEA tot stand had gebracht en is daarbij waarschijnlijk afgegaan op de rapportage van 'Administrator' Djalal Abdoh. U Thant schreef onder meer: 'Op economisch gebied droeg het bestuur vooral zorg voor stabiliteit en de aanpak van een ernstig werkloosheidsprobleem door voltooiing van een groot aantal projecten die van belang waren voor de volkshuishouding van het gebied, door beheersing van het algemene prijsniveau en verzekering van een adequate aanvoer van de levensbehoeften der bevolking.'

Tijdens de UNTEA-periode bleven de ambtelijke salarissen gelijk aan die in de Nederlandse tijd. Plotseling ongekend koopkrachtige Indonesiërs ondernamen een stormloop op de goed gesorteerde winkels in Westelijk Nieuw-Guinea/West-Irian. Vergeleken met het door schaarste geplaagde Java was het gebied niets minder dan luilekkerland. De plaatselijke neringdoenden speelden in op deze kooplust. Na 1 oktober doken er in de winkels van Hollandia/Kotabaru plotseling tv-toestellen en elektrische kookplaten op van 110 volt in plaats van de voordien gebruikelijke apparaten van 220 volt. De Chinese winkeliers kochten die artikelen in om tegemoet te komen aan de grote vraag onder pas gearriveerde Indonesiërs. Ze waren bedoeld voor gebruik aan het thuisfront, waar het gangbare voltage 110 was. In de UNTEA-periode kwam een stroom geld en goederen op gang van Westelijk Nieuw-Guinea/West-Irian naar Indonesië. Het UNTEA-bestuur was niet bij machte deze in te dammen.

Zacharias Sawor uit Sowen (Biak) was een van de vijf Papoea's die in de jaren vijftig in Zutphen het Baudartius-lyceum hadden doorlopen. Daarna bezocht hij, samen met Bas Youwe, de Rijkshogeschool voor Tropische en Subtropische Landbouw in Deventer en op 7 september 1962, een maand voor de bestuursoverdracht aan UNTEA, keerde hij terug in Nieuw-Guinea. Youwe en hij kregen van gouverneur Platteel een functie bij de dienst Econo-

mische Zaken, afdeling Landbouw. Youwe werd verantwoordelijk voor de projecten (rubber, koffie en andere langjarige gewassen). Sawor kreeg de leiding over de landbouwvoorlichting, gaf les aan de landbouwschool in Kota NICA en maakte in de UNTEA-periode een aantal dienstreizen door het gebied.

Sawor: 'De geldmarkt werd ontwricht. De handelaren die veel geld ontvingen van de kopende Indonesiërs, deden wat zij konden om hun bedragen naar het buitenland over te schrijven. Met de ineens zeer hoge salarissen – in verhouding tot de koers van de Indonesische roepia – in Nederlands Nieuw-Guineaguldens, waren de Indonesiërs in staat alles te kopen wat zij maar wensten. In de eerste helft van de UNTEA-periode waren de meeste winkels al uitverkocht. Uit Singapore en Hongkong poogde men nieuwe voorraad te krijgen. Luxeartikelen als radio's, horloges, ijskasten enzovoort werden in grote hoeveelheden aangeschaft en kwamen op de zwarte markt in Jakarta. Iemand die een Philips-radio kocht, motiveerde dit zo: "In Indonesië is het geld niets waard, derhalve kan ik beter goederen kopen en goederen sparen, dat wil zeggen geld in goederen omzetten. Heb ik straks gebrek aan geld, dan heb ik goederen en dus geld." De Indonesiërs kochten dollars van de [bancaire poot van de] Nederlandse Handel Maatschappij* om ze in Jakarta tegen zwarte dollarkoersen op de Pasar Baru te verkopen. Eind 1963 lag de zwarte marktprijs van de dollar tussen de 1200 en 1500 roepia. De officiele (theoretische) koers was 1 US dollar tegen 42 roepia.'

De kooplust onder de Indonesiërs nam zulke vormen aan dat hij ontaardde in diefstal. Winkels raakten leeg en ambtenaren en militairen die voor hun terugkeer naar Indonesië geen kans hadden gezien inkopen te doen, dwongen eigenaren de begeerde artikelen te verkopen of namen die af onder dreiging met een dienstwapen.

Sawor: 'De meeste wandaden werden begaan door Indonesische zeelui. Schepen deden Nieuw-Guinea aan om inkopen te doen. Ook leden van de strijdkrachten misdroegen zich. Slechte gewoonte was aan een eigenaar te vragen zijn radio, naaimachine enzovoort te verkopen en als deze weigerde, hem te bedreigen met neerschieten. Dikwijls werd het goed zonder betalen

* De Nederlandse NHM Bank werd op 26 maart 1963 in Westelijk Nieuw-Guinea/West-Irian overgenomen door Bank Negara Indonesia, een Indonesische staatsbank.

meegenomen. Gevallen van diefstal vonden ook overdag plaats. Op Biak werden op klaarlichte dag complete zitjes van de veranda's van Papoea's in auto's van "onbekende mannen" geladen en weggevoerd. In Hollandia, Manokwari, Sorong en Merauke gebeurden dezelfde dingen. Radio's werden gestolen. IJskasten van restaurants werden 's nachts, als het personeel naar huis was, meegenomen.'

Majoor Acub Zainal, geboren te Bogor in 1927, werd op 21 januari 1963 aangesteld als Assistent 3/Personeelszaken van het Indonesische troepencontingent. Veertig jaar later vertelt hij: 'Toen ik voor het eerst naar West-Irian kwam, konden wij, militairen en ambtenaren, ons geluk niet op. De levensstandaard ginds was veel hoger dan we gewend waren in Indonesië. We kregen een aanstelling voor zes, hoogstens negen maanden en – het spijt me dat ik het zeggen moet – we stalen als de raven. Ambtenaren en militairen namen bij hun terugkeer naar Java alles mee wat los en vast zat. Ik herinner me dat ik mijn ransel tot barstens toe heb gevuld. Voor eigen gebruik, wel te verstaan, niet voor de overheid. Ons land maakte een moeilijke tijd door, maar dat praat de diefstal niet goed. Alles werd meegenomen. Chocolade, suikergoed en flessen bier, artikelen die toen alleen in Irian voorhanden waren. Zelfs lege flessen die in de grond waren gestoken als afscheiding van tuinen, werden uitgegraven. Wij waren ondergebracht in de huizen van gewezen Nederlandse ambtenaren en die haalden we helemaal leeg. Ik heb zelfs het vloerkleed gelicht. Wij allen, en onze Republiek, moeten ons schamen.'

De economische problemen van de bevolking werden vergroot door plotselinge werkloosheid. Meteen na de overdracht van het gezag door Nederland aan UNTEA vertrokken bijna gelijktijdig de meeste Nederlandse ambtenaren. Het plotselinge vertrek van zoveel functionarissen, die elk deskundig waren op hun eigen gebied, veroorzaakte een vacuüm in de leiding van een groot aantal diensten. Ook het bedrijfsleven kampte met een ernstig tekort aan managers. Veel bedrijven moesten inkrimpen of zelfs geheel stoppen met hun operaties.

Landbouwvoorlichter Sawor: 'Na het vertrek van de leiders van de grote bouwbedrijven kwam een groot aantal arbeiders zonder werk. In steden als Hollandia, Biak, Manokwari en Sorong was het een groot probleem. In een rapport van de Residentie Waterstaatsdienst van de afdeling Geelvinkbaai, gedateerd 9 april 1963, stond dat in de maand november 1962 het aantal werklozen in Biak meer dan 2000 bedroeg, op Japen-Serui waren er meer

dan 1000. Toen ik in januari 1963 op dienstreis in Manokwari kwam, vond een tweede massaal ontslag van 450 bouwvak- en scheepswerfarbeiders plaats. Het eerste ontslag had reeds plaatsgevonden in het begin van de UNTEA-periode. Het aantal werklozen in Hollandia is mij niet precies bekend. Het aantal moet groter zijn dan in andere plaatsen.'

In zijn jaarverslag schrijft U Thant: 'Van de 80 openbare werken die waren opgenomen in de begroting van UNTEA, werden er 45 voltooid tegen geschatte kosten van 18,6 miljoen NGf. Aan het einde van de UNTEA-periode waren 32 andere projecten in aanbouw. Het UNTEA-gezag spendeerde meer dan 3 miljoen NGf aan deze projecten en leverde alle noodzakelijke materialen voor hun voltooiing. Voortzetting van deze 32 projecten, zo werd geoordeeld, zou een adequaat werkgelegenheidsniveau verzekeren onmiddellijk na beëindiging van UNTEA. Onder de projecten die door UNTEA zijn afgemaakt, waren een zeehaven en een ziekenhuis op Biak; nieuwe gebouwen voor de Nieuw-Guinea Raad en het Gerechtshof in Hollandia/Kotabaru; de uitbreiding en verbetering van het vliegveld Sentani; de bouw van een Agrarisch Proefstation in Manokwari en de aanleg van een vliegveld bij Wamena in het Centrale Bergland.'

Met de bouw van een nieuw vergadergebouw voor de Nieuw-Guinea Raad aan de haven was het Nederlandse gouvernement al begonnen. Het UNTEA-bestuur wilde het voor zijn vertrek voltooid zien en besteedde de afbouw aan bij een Indonesische firma. Bij de overdracht was het gebouw nog niet klaar. Dat het vliegveld van Wamena door U Thant op conto van UNTEA wordt geschreven, berust op een misverstand. Het Nederlandse bestuur had dit al aangelegd in de jaren 1956-1958.

De franciscaan Herman F. Verheijen, een missiepionier in de Baliemvallei, herinnert zich van de UNTEA-periode de bouw van een ziekenhuis in Wamena, dat al door het Nederlandse bestuur was voorbereid en begroot, en de sterk toegenomen vraag in Hollandia/Kotabaru naar verse groenten en Dani-etnografica. Verder kreeg hij af en toe bezoek van VN-personeel dat een weekeindje kwam uitblazen in de Baliem. Een eenmalige visite van de UNSF is hem bijgebleven.

Verheijen: 'Het eerste UNTEA-vliegtuig dat landde in de vallei, bracht een gezelschap Pakistaanse officieren, die uit de Dakota sprongen en zich gedroegen als Britse kolonels. Zij waren zeer goed gekleed en hadden allen een getrimd snorretje. Zij kwamen niet uit de schaduw van het vliegtuig, maar

spreidden een wit linnen tafelkleed uit op de grasbaan en genoten hun "high tea". Geen van hen maakte contact met de bewoners van de bestuurspost en al helemaal niet met de Dani. Na de thee stapten zij weer in de Dakota en vlogen terug naar Hollandia.'

Onderwijsplannen

Van besturen onder UNTEA mocht dan 'nauwelijks sprake zijn' (Van Paddenburg en Brand), plannen werden er wel degelijk gemaakt. Met de uitvoering van sommige werd alvast begonnen. Indonesië zei groot belang te hechten aan het onderwijs in West-Irian en bracht via zijn liaisonmissie drie spoedeisende programmapunten naar voren: invoering van het Indonesisch/Maleis als voertaal in alle onderwijsinstellingen, oprichting van een universiteit en omzetting van alle driejarige dorpsscholen in zesjarige lagere scholen. Aan het eerste verlangen werd al snel voldaan. In november 1962 werden de Dienst Culturele Zaken van UNTEA, de Indonesische liaisonmissie en de drie onderwijscorporaties (van ECK, missie en CAMA) het eens over onmiddellijke invoering van het Indonesisch. Het Nederlands zou tot het einde van de UNTEA-periode gebruikt mogen worden.

Op 6 november 1962 werd een overeenkomst getekend tussen Culturele Zaken, de Indonesische liaisonmissie en de twee enige instellingen van hoger onderwijs die het gebied rijk was: de Opleidingsschool voor Inlandse Bestuursambtenaren en de Kweekschool. Die laatste leverde docenten voor de Opleidingen tot Dorpsonderwijzer en de Primaire Middelbare Scholen. Het akkoord betrof de oprichting op 10 november 1962 van de Universitas Cenderawasih (Paradijsvogel Universiteit), kortweg Uncen. De Kweekschool, die in het cursusjaar 1962-1963 67 studenten telde, zou een Pedagogische Faculteit worden en de OSIBA, waar dat jaar maar elf studenten stonden ingeschreven, zou de status krijgen van Bestuurs- en Rechtenfaculteit. In het studiejaar 1963-1964 zou deze nieuwe staatsuniversiteit worden uitgebreid met de faculteiten Landbouw en Diergeneeskunde. De docenten – dertien tot augustus 1963, daarna 40 – zouden voorlopig allen uit Jakarta komen, vooral van de Universitas Indonesia.

De eerste rector van de Uncen, prof. R. Soegarda Poerbakawatja, constateerde begin 1963 in een notitie voor UNTEA dat 'dit jaar bijna niemand van de plaatselijke bevolking de vereiste kwalificaties heeft voor toelating tot een universiteit'. Hij dacht aan 'een enkele eindexamenkandidaat' van de hbs in

Hollandia, het seminarie in Merauke of middelbare scholen in Nederland. De rector kondigde aan voor het studiejaar 1963-1964 studenten te werven onder oud-leerlingen van de Kweekschool, die al onderwijs gaven en op staatskosten zouden mogen doorstuderen; onder docenten en bestuurders met meer dan vijf jaar ervaring, die toegang zouden krijgen na het afleggen van een colloquium doctum; Irianezen die een middelbare school hadden doorlopen in Ternate, Ambon en de Minahasa en 'diegenen die uit Jakarta en andere delen van Indonesië naar West-Irian zijn gekomen om dienst te nemen bij UNTEA of de Indonesische liaisonmissie en die de bovenbouw van de middelbare school hebben afgemaakt'. De laatste categorie zou al spoedig de meeste studenten leveren.

Op 23 januari 1963 tekende UNTEA-gouverneur Djalal Abdoh het besluit tot instelling van een Adviesraad voor het Onderwijs. Deze kreeg tot taak de directeur Culturele Zaken te adviseren in onderwijsaangelegenheden, 'meer in het bijzonder over problemen die verband houden met de aanpassing van het onderwijssysteem van Westelijk Nieuw-Guinea (West-Irian) aan de Indonesische praktijk, de vervanging van Nederlandse leerkrachten en de Nederlandse taal door Indonesische leerkrachten en het Indonesisch'. De raad kreeg verder tot taak een concept-onderwijsplan en bijbehorende begroting op te stellen voor het schooljaar 1963-1964. De Adviesraad bestond uit vertegenwoordigers van UNTEA, de onderwijscorporaties en de Indonesische liaisonmissie en werd voorgezeten door de directeur Culturele Zaken van UNTEA. De raad bracht in maart 1963 een rapport uit met projecties en aanbevelingen voor 1963-1964.

De Indonesische liaisonmissie had al in een vroeg stadium laten weten dat het in de bedoeling lag om in West-Irian alle driejarige dorpsscholen in drie jaar uit te breiden tot zesjarige lagere scholen. In de Nederlandse tijd bestonden die laatste alleen in de steden en konden veelbelovende leerlingen van dorpsscholen verder leren aan driejarige regionale vervolgscholen met internaat. Vooruitlopend op deze maatregel bracht de Dienst Culturele Zaken in december 1962 een vragenlijst in omloop om vast te stellen hoeveel extra leerlingen te verwachten waren en hoeveel extra leerkrachten noodzakelijk zouden zijn als in het schooljaar 1963-1964 aan alle dorpsscholen een vierde klas zou worden toegevoegd. De dienst kwam tot de slotsom dat voor alle 756 gesubsidieerde scholen tezamen 340 extra onderwijzers nodig zouden zijn.

Zowel het protestantse als het rooms-katholieke schoolbeheer toonde zich sceptisch over de haalbaarheid van een vierde jaar aan alle dorpsscholen in 1963-1964. De katholieke onderwijsstichting suggereerde een tussenoplossing: zogenoemde 'centrale scholen', dat wil zeggen zesjarige lagere scholen met internaten in streekcentra. Dit om te voorkomen dat er in de toekomst zesjarige scholen zouden moeten worden onderhouden in dorpen die te klein waren om zich zo'n organisatie te kunnen veroorloven. De Adviesraad nam een vierde jaar als uitgangspunt, maar de UNTEA-directeur van Culturele Zaken, de Canadees Robert Davée, noemde de benadering van de katholieke stichting 'realistisch'. Het werd aan het Indonesische bestuur overgelaten om, op basis van de ervaringen in 1963-1964, te beslissen of een vijfde jaar in 1964-1965 tot de mogelijkheden zou behoren.

Uitgezonden naar West-Irian

In de UNTEA-periode kwam een groot aantal Indonesische ambtenaren naar Nieuw-Guinea. Zij arriveerden in drie groepen. Allereerst de door UNTEA aangestelde vakambtenaren, die de verschillende departementen in Jakarta ter beschikking hadden gesteld om de door het vertrek van Nederlanders ontstane vacatures op te vullen. Dan waren er de ambtenaren die werden aangetrokken door de Indonesische liasionmissie in Hollandia/Kotabaru. Zij hadden geen UNTEA-status en kwamen niet in aanmerking voor vergoedingen volgens de Nederlandse salarisschaal. Ten slotte was er het korps zogenoemde Trikora-vrijwilligers, dat in veel gevallen over ambtelijke ervaring noch vakkennis beschikte. Onder hen bevonden zich zowel avonturiers als idealisten. Een van de Indonesiërs die voor UNTEA werkten, was dr. Suriadi Gunawan uit Sukabumi.

Toen Suriadi in juli 1962 zijn artsendiploma haalde aan de Universitas Indonesia in Jakarta, was hij 25 jaar. De Indonesische wet die afgestudeerden verplicht drie jaar voor de overheid te werken, was destijds al van kracht voor jonge artsen. Er waren drie mogelijkheden: tewerkstelling bij het departement van Volksgezondheid, bij het departement van Onderwijs en bij de strijdkrachten. Indonesië was verwikkeld in een militaire confrontatie met Nederland over Nieuw-Guinea en er was een grote behoefte aan legerartsen.

Dr. Suriadi: 'Ik zou als militair arts worden toegevoegd aan de troepen die werden ingezet voor de bevrijding van West-Irian. Ik werd goedgekeurd en zou worden ingelijfd, toen op 15 augustus het Akkoord van New York werd

gesloten. Drie dagen later ging de wapenstilstand in en kwam er een einde aan de militaire campagne. Ik werd teruggeroepen naar het departement van Volksgezondheid en daar kreeg ik te horen dat ik me met vijftien anderen moest gereedhouden om Nederlandse artsen te vervangen in West-Irian. De Verenigde Naties hadden Volksgezondheid al laten weten hoeveel doktoren er nodig waren. Wij zouden in dienst komen van het overgangsbestuur van de VN. Dat besliste wanneer wij naar West-Irian zouden vertrekken.'

De aspirant-UNTEA-artsen kregen een oriëntatiecursus van een maand en werden geïnstrueerd over het beleid en de programma's van Volksgezondheid. Dr. Suriadi: 'Enkele artsen die in de koloniale periode in Nieuw-Guinea hadden gewerkt, vertelden ons over het gebied. Dat was interessant, maar hun informatie was sterk verouderd.' De zestien jonge artsen moesten geruime tijd wachten op hun oproep, want de Nederlandse dokters werden gefaseerd vervangen. Suriadi werd intussen ingezet bij de bestrijding van een pokkenepidemie in het regentschap Tangerang. Na enkele maanden werd hij teruggeroepen naar Jakarta.

Suriadi: 'Daar ondergingen we nog meer trainingen en extra indoctrinatiecursussen over de staatsideologie en "Manipol", het politiek manifest van Soekarno.* We kregen ook een briefing van luitenant-kolonel Soetjipto van het Opperbevel voor de Bevrijding van West-Irian. Die doordrong ons van de politieke betekenis van onze opdracht: "de bevrijding van West-Irian van kolonialisme en imperialisme" en "de verheffing van onze Irianese broeders". Achteraf realiseerde ik me dat de mensen die ons voorlichtten, zelf niet goed wisten wat er sinds de oorlog in West-Irian was gebeurd. Van het Opperbevel kregen we ook onze reisorder.'

Suriadi Gunawan vertrok samen met vijf collega's in een Garuda-vliegtuig naar West-Irian. Op 4 februari 1963 landde het toestel op de luchtha-

* Op 5 juli 1959 had Soekarno per presidentieel decreet de voorlopige grondwet van 1950 opgeschort, de Grondwetgevende Vergadering ontbonden en de 'revolutionaire' grondwet van 1945 heringevoerd. Daarmee begon de periode van Geleide Democratie. Op 17 augustus 1959, de 14de verjaardag van de Onafhankelijkheidsverklaring, hield Soekarno een rede, waarin hij zijn eerdere decreten toelichtte als een 'afrekening met de westere, liberale, parlementaire democratie' en 1959 het jaar noemde waarin 'Indonesië zijn revolutie herontdekt'. Hij gaf die rede de naam Politiek Manifest mee en zou hem later aanmerken als de 'ideologische grondslag' van de Geleide Democratie.

ven Mokmer van Biak en hier nam de groep zijn intrek in het KLM-hotel. Suriadi: 'Wij waren stomverbaasd: was dit Irian? Mokmer was een internationale luchthaven met moderne voorzieningen. Biak was een moderne stad die in menig opzicht welvarender en beter georganiseerd was dan steden op Java. Daar hadden we te lijden onder hyperinflatie, was het aanbod in de winkels karig en stonden de mensen in de rij voor rijst en petroleum. Op Biak was aan niets gebrek en lagen de winkels vol met luxeartikelen, zoals Philips-transistorradio's, die in Jakarta niet te krijgen waren.'

'De Biakkers bleken doorgaans ontwikkelde mensen. Wij hadden verwacht dat we met hen zouden moeten communiceren in een Tarzantaaltje, maar ze spraken uitstekend Indonesisch. De Papoea's waren ons afgeschilderd als een primitief en onderdrukt volk, dat zich wilde ontworstelen aan het Nederlandse koloniale juk. In werkelijkheid voelden zij zich door Nederland helemaal niet onderdrukt, integendeel. Papoea's waren heel open tegen ons, Indonesiërs, en gingen graag het gesprek aan. Misverstanden bleken aan beide kanten te bestaan. Niet alleen waren wij slecht voorgelicht over de Papoea's, zij wisten ook weinig tot niets over ons. Hun was verteld dat Indonesiërs woestelingen waren die hen tot de islam wilden bekeren en onder dwang besnijden.'

Het honorarium van de UNTEA-artsen was voor Indonesische begrippen zeer hoog. Dr. Suriadi: 'Een ambtenaar met een voorlopige aanstelling, zoals ik, verdiende bij Volksgezondheid 1300 roepia per maand. In Irian kreeg ik 900 Nieuw-Guineagulden per maand, volgens de officiele koers tien keer zoveel, maar volgens de koers op de zwarte markt een veelvoud daarvan. Dat mochten we overigens niet allemaal houden. In de UNTEA-periode haalde de liaisonmissie onder leiding van Sudjarwo talloze Indonesiërs – ook artsen – naar Irian die formeel werden aangesteld als "stafleden van de Indonesische missie". Helemaal correct was dat niet, want zo werd die staf buiten proporties opgeblazen. Die nieuwkomers hadden geen UNTEA-status en kregen Indonesische salarissen. Ter verevening van die grote beloningsverschillen hield de liaisonmissie een "solidariteitsheffing" van 30 procent in op de Indonesische UNTEA-salarissen. Het argument was dat alle Indonesische personeel, in dienst van UNTEA of niet, dezelfde missie vervulde. Wij hadden daar geen bezwaar tegen, want we hielden genoeg over.'

Terwijl de net gearriveerde artsen een serie briefings ondergingen in Hollandia/Kotabaru, logeerden zij een week in het voormalige Nederlandse

Gouvernementshotel (nu Hotel Numbay in Dock v Bawah). Suriadi: 'Ik herinner me de luxezeep van merken als Camay en Palmolive. In Jakarta moesten we het bij gebrek aan deviezen doen met minder huidstrelende binnenlandse producten. We brachten die eerste week ook een bezoek aan mr. Sudjarwo Tjondronegoro. Hij drukte ons op het hart de "Irianezen" – hij sprak niet van Papoea's – te behandelen als broeders en medeburgers. Onze missie was West-Irian op hetzelfde peil van ontwikkeling brengen als andere delen van Indonesië. We moesten ons werk zo goed mogelijk doen en discussies over politieke onderwerpen met Irianezen voorkomen. Ik heb me daar altijd aan gehouden.'

'De directeur van de Dienst Volksgezondheid was destijds een Filipino, dr. Icasiono. Zijn plaatsvervangers waren dr. Zuiderhoek, een Nederlander, en de Indonesiër dr. Warsito. We brachten ook een bezoek aan het Algemene Ziekenhuis in Dock II en waren zeer onder de indruk van dit moderne, goed geoutilleerde hospitaal. Het beschikte over apparatuur die wij nog nooit hadden gezien. De voltallige staf bestond intussen uit ervaren Indonesische artsen, onder wie enkele van mijn oud-docenten aan de Universitas Indonesia in Jakarta.'

Dokter in Sarmi

Dr. Suriadi Gunawan maakte kennis met bestuur en gezondheidszorg in Nieuw-Guinea. Zijn eerste post was Sarmi, een onderafdelingshoofdplaats aan de noordkust, 300 kilometer ten westen van Hollandia/Kotabaru. Hij moest hier de Nederlandse arts Gerrits vervangen, wiens UNTEA-contract afliep en die op het punt stond terug te gaan naar Nederland. Omdat er maar één KPM-boot per maand op Sarmi voer, charterde Volksgezondheid een Cessna van de missie. Suriadi: 'De piloot was pater Vergouwen, een Nederlandse franciscaan.* De landingsstrip van Sarmi was in slechte staat en kon niet worden gebruikt, dus Vergouwen landde op het eilandje Wakde. Daar hadden de Amerikanen in de oorlog een strip aangelegd die niet meer werd gebruikt. Gerrits stuurde een assistent in een prauw met buitenboordmotor om mij door de branding van de Stille Oceaan naar Sarmi te brengen.'

* Henk (pater Edmar) Vergouwen was de eerste piloot van de in 1959 opgerichte missievliegdienst Miluva. Hij zou enkele maanden na deze vlucht naar Wakde, op 27 april 1963, omkomen toen zijn Cessna, onderweg van Sentani naar het Sterrengebergte, neerstortte boven dicht oerwoud bezuiden Jayapura.

In Sarmi woonden toen ongeveer 1000 mensen. De onderafdeling was zo groot als Nederland, maar had slechts 20 000 inwoners, verdeeld over tientallen volkjes, elk met een eigen taal. Suriadi: 'Het ziekenhuis van Sarmi telde 30 bedden. Het was opgetrokken van sagostelen, maar was goed uitgerust. Het had een kleine operatiekamer, een bevallingsruimte en twee ziekenzaaltjes. Er waren medicijnen te over, want Nederland had rekening gehouden met een oorlog en alle bevoorradingsproblemen vandien. In Tangerang, dicht bij Jakarta, had ik te maken gehad met allerlei tekorten en was zelfs sulfa moeilijk te krijgen, terwijl hier in Sarmi alles voorhanden was. In Nieuw-Guinea trof ik een goed functionerende gezondheidszorg aan.'

'Dr. Gerrits was behalve directeur van het ziekenhuis ook toezichthoudend arts voor de vijf polikliniekjes in het achterland. Hij bediende de hele onderafdeling Sarmi. In de stad werd hij bijgestaan door een Nederlandse hoofdverpleegster, zuster Neeltje Vlasblom, en vijftien Irianese verpleegsters en vroedvrouwen, en in elke districtspolikliniek door een Irianese mantri, een "verpleger met Nieuw-Guinea diploma". Dr. Gerrits lichtte me voor zijn vertrek uitvoerig in over alles wat met het werk te maken had. De overdracht verliep soepel en heel plezierig. Dr. Gerrits en zr. Vlasblom waren de laatste Nederlanders die uit Sarmi vertrokken. Hun afscheid in maart 1963 was heel hartelijk. De voltallige ziekenhuisstaf zong hen toe en we waren allemaal aangedaan. Ze vertrokken met de KPM-boot en heel Sarmi wuifde hen uit op de steiger.'

Het hoofd plaatselijk bestuur (die titel bleef onder UNTEA in gebruik) in Sarmi was sinds het vertrek van de laatste Nederlandse controleur een gewezen districtshoofd, de Biakker Mansawan. De acht districten werden geleid door Papoeabestuursassistenten en een enkele Molukker. Suriadi's plaatsvervanger als directeur van het ziekenhuis was een Biakse senior-mantri. In de UNTEA-periode waren er evenmin als in de Nederlandse tijd militairen in Sarmi, alleen politiemannen, onder leiding van een Javaanse inspecteur, die was aangesteld door UNTEA. Zijn drie adjuncten waren Papoeahoofdagenten, die een spoedcursus hadden gevolgd aan de politieschool in Base G.

Dr. Suriadi: 'Tegen het einde van de UNTEA-periode ging het gerucht dat Papoea's zich zouden verzetten tegen de overdracht aan Indonesië. De politie-inspecteur maakte zich zorgen over zijn eigen veiligheid en die van mij – wij waren de enige Indonesiërs in Sarmi – en hij wilde me een pistool geven.

Ik heb dat aanbod afgeslagen, want ik had het gevoel dat mijn verstandhouding met de bevolking goed was. De overgang op 1 mei verliep zonder problemen.'

Incident op Doom

Over de handhaving van de openbare orde rapporteert U Thant: 'De situatie was over het algemeen rustig gedurende de UNTEA-periode. De inwoners van het gebied hielden zich doorgaans aan de wet en de handhaving van orde en veiligheid in het gebied leverde geen problemen op. Op 12 december 1962 vonden er evenwel incidenten plaats in Sorong en Doom, waarbij de politie en een groep Indonesische militairen waren betrokken. Een politieman werd gedood en vier raakten gewond. De orde werd onmiddellijk hersteld door eenheden van de UNSF, terwijl het burgerbestuur zijn normale taken bleef uitoefenen.'

Wat gebeurde er op Doom? Op 12 december 1962 legden soldaten van de Indonesische eenheid Pattimura de veerboot tussen Sorong en Doom halverwege stil. Wat begon als een plagerijtje van verveelde soldaten, liep uit de hand. De veerman ging na aankomst op Doom zijn beklag doen bij controleur Arfajan. Die kwam naar de steiger en vroeg de soldaten waarom ze dit hadden gedaan. Toen kreeg hij een klap voor zijn hoofd, zodat zijn bril van zijn neus vloog. Een Papoealid van de Mobiele Politie zag het, vond dit gedrag schokkend en schoot in de lucht. Dat maakte de Pattimura-mannen boos en ze zeiden dreigend: 'Gaan we schieten? Dan komen wij straks terug met onze vrienden.' De veerboot lag intussen aan de ketting en de twee of drie Pattimura zochten naar vervoer. Zij zagen een sleepbootje van de KPM, sprongen erop, kregen het aan de praat en voeren naar de overkant.

Bestuursambtenaar Van Paddenburg: 'Toen het incident begon, was ik op het vliegveld, een uur varen van Sorong, want ik had net mijn collega Van der Meer, een AA van Sorong, op het vliegtuig gezet naar Nederland. Toen ik met een ander veer terugvoer naar Doom, zag ik het KPM-bootje zwaar slingerend van Doom naar Sorong varen. Eenmaal op Doom ging ik inlichtingen inwinnen bij Arfajan en die vertelde me over het incident. Hij zei ook dat de Pattimura hadden aangekondigd terug te komen. Ik besloot niet naar huis te gaan, maar liep naar de politiekazerne om vandaar te proberen via de SSB-radio de hulp in te roepen van de Pakistaanse VN-militairen in Sorong. De commandant van de Pakistani in Sorong was majoor Usman Ali Khan,

een aardige vent die ik goed kende. Ik kreeg hem niet te pakken, maar kreeg wel de KPM aan de lijn. De KPM-man in Sorong was toen nog een Nederlander, De Waal. Ik zei: "De Waal, breng me in godsnaam in verbinding met majoor Usman, want we verwachten een aanval van Pattimura op de politiekazerne en vrezen dat er daarbij doden zullen vallen." De Waal gaf het bericht door aan Usman. Op dat moment, het was een uur of zes en het schemerde, hoorden we al schieten. De Pattimura waren teruggekomen en omsingelden de politiekazerne.'

'Toen zijn we met alle vrouwen en kinderen van de politie van het voorkantoor, waar de radio stond, gevlucht naar een huisje van een van de politieagenten. Daar hebben we ons verstopt onder de bedden, ik samen met Muhammad Mujalibit, een lid van de Streekraad. We hoopten dat het snel afgelopen zou zijn, want bij het kantoor van de politie werd het schieten steeds wilder. De ruiten werden ingeslagen met geweerkolven en het lawaai kwam steeds dichterbij. Toen de benzine van de buitenboordmotor in brand werd gestoken, wat een enorme ontploffing gaf, zijn we met zijn allen naar de Rumah Kesenian, een recreatiecentrum voor de politiekazerne, gevlucht. Het was een gekerm van vrouwen en kinderen, paniek alom. Toen het schieten weer dichterbij kwam, zijn we uitgeweken naar een ander hok, een of andere opslagplaats, bij elkaar zo'n honderd mensen, politiemannen, vrouwen en kinderen.'

'Ik dacht: als ik zo doorga, kom ik er niet levend uit, ik ga mijn eigen weg. Het was een uur of zeven, acht toen ik naar buiten liep, de zon was al onder. Ik ben onder het prikkeldraad van de kazerne doorgekropen en de berg op gelopen. Boven woonde een goeie kennis van me, een Chinees die nu in Nederland woont. Zover ben ik nooit gekomen, want toen ik eenmaal buiten was, merkte ik dat de politiekazerne was omsingeld. Halverwege de berghelling ben ik doodstil blijven liggen, terwijl ik Pattimura voor me zag. Het was een maanlichte nacht, dus ik verroerde geen vin. Ik hoorde hen links en rechts langs me heen lopen, maar ze hebben me niet gevonden. Toen ik daar een kwartier of een halfuur lag – een minuut lijkt dan uren te duren – hoorde ik roepen: "De Pakistanen zijn gekomen." Toen het daarna een poosje stilbleef, ben ik naar beneden gegaan. Het vuren was gestaakt, het was een uur of negen, halftien.'

'Beneden was majoor Usman en ik heb hem het hele verhaal verteld. Hij was veel te laat gekomen, want hij was bang zijn eigen mensen te verliezen.

Hij had eerst contact opgenomen met Brawijaya, een Javaans contingent, met het voorstel om samen naar Doom te gaan. Die Brawijaya-jongens waren ook bang voor de Pattimura. Deze gecombineerde groep telde enkele tientallen soldaten. Er werd vervolgens uiterst vriendelijk onderhandeld. Er is bij het incident een slachtoffer gevallen, Kabes, een Papoeapolitieman van Doom. Dat werd zeer betreurd door de Indonesische leiding. Op het moment van het incident was er geen leiding in Sorong. Er was een vergadering van leger en politie in Manokwari en de commandanten in Sorong en Raja Ampat waren afwezig. We hadden dus te maken met ongeleide troepen. Pattimura-commandant Tom Nussy was waarschijnlijk ook in Manokwari. Er waren gewoon geen officieren.'

Tegen de Pattimura zijn geen disciplinaire maatregelen genomen. Van Paddenburg: 'De Pakistanen wilden graag heelhuids thuiskomen; ze waren er tenslotte maar even. Zo is alles met een sisser afgelopen, hoewel er een dode was gevallen. De volgende dag werd agent Kabes begraven op Doom. De uitvaart werd bijgewoond door Anwari, de politiecommandant van Manokwari.'

Het einde van het PVK

Het ernstigste incident uit de UNTEA-periode staat niet in U Thants verslag. Het speelde zich af in Manokwari, de basis van het Papoea Vrijwilligers Korps. Krachtens het Akkoord van New York zou het korps samen met de UNSF en de Papoeapolitie een taak krijgen bij de handhaving van rust en orde. In artikel VII van de overeenkomst staat: 'De UNSF-troepen zullen vooral als aanvulling dienen op de bestaande Papoea (West-Irianese) politie bij de handhaving van wet en orde. Het Papoea Vrijwilligers Korps en de Indonesische strijdkrachten in het gebied zullen onder gezag en ter beschikking staan van de Secretaris-Generaal, met hetzelfde doel.' Het PVK patrouilleerde samen met Pakistaanse eenheden in Manokwari. Op 16 februari 1963 raakte het korps er slaags met Indonesische troepen. Een en ander luidde het einde in van het Papoea Vrijwilligers Korps.

PVK-sergeant Maarten Luther ('Jimmy') Wambrauw speelde een hoofdrol in het incident. Hij werd in 1944 geboren op Numfor en behaalde in 1959 het diploma van de Lagere Technische School in Kota Raja (Hollandia). Hij behoorde tot de eerste lichting onderofficieren van het korps, 20 man sterk, die in 1960 een kadertraining kreeg in de marinierskazerne van Hollandia.

Wambrauw: 'Het eerste bataljon van het PVK bestond uit 500 man en telde 15 sergeants, onder wie ikzelf. Wij waren de "lichting 500", mijn nummer was 500.12. Het werd in 1962 aangevuld tot 600 man. Die extra manschappen behoorden tot de "lichting 600". Begin 1962 werden we gelegerd in de gloednieuwe kazerne Arfai in Manokwari. Wij werden als hulptroepen van de Koninklijke Landmacht ingezet bij de bestrijding van infiltranten. Ik heb als pelotonscommandant gevochten in Fakfak, Kokas, Kaimana en Babo.'

Na 'New York' en de wapenstilstand werd het PVK teruggetrokken op de Arfai-kazerne in Manokwari. Hier kreeg het in september 1962 bezoek van een delegatie uit de Nieuw-Guinea Raad. In de kantine werden officieren, onderofficieren en soldaten toegesproken door Markus W. Kaisiepo, die kort daarop naar Nederland vertrok. Hij zei: 'Namens de raad prijs ik de moed die jullie hebben getoond in de gevechten bij Teminabuan, Fakfak, Kokas, Kaimana en Merauke, in de Raja Ampat en op Gag. Alles is echter al geregeld door de regeringen van Nederland, Indonesië, Amerika en Australië en door de VN, dus wij kunnen niets meer doen. Als raadsvoorzitter heb ik besloten om het voorgenomen vertrek van het eerste PVK-bataljon naar Nederland te annuleren. Als wij allemaal naar Nederland vertrekken, is Indonesië straks heer en meester in dit land. Als het volk straks wordt onderdrukt, wie kan het dan om hulp vragen? Jullie zijn straks de beschermers en de verdedigers van ons volk. Wie van jullie geen Indonesisch militair wil worden, moet dat nu zeggen. Of jullie – soldaten, onderofficieren en officieren – nu Indonesisch militair worden of je terugtrekken onder het volk, vergeet alsjeblieft nooit jullie devies: *Persevero*, "Ik volhard". Blijf strijden tot de laatste druppel bloed. Als kasuaris weten jullie niet van wijken. Slaat de trommel, laat de tifa van Papoea horen. Wij in het buitenland zullen het horen en wij zullen de strijd aanbinden buiten de grenzen. Want West-Papoea is geen goudstaaf of diamant die kan worden opgeborgen in het paleis van Soekarno.'

De resident van West-Nieuw-Guinea, J. van Bodegom, vertrok begin oktober via Biak naar Nederland. Zijn UNTEA-opvolger was ene Cameron. Het hoofd plaatselijk bestuur van Manokwari, controleur R.A. Gonsalves, werd vervangen door de Papoea Theys Wanma. Op 30 september werd de Morgenster voor het laatst gestreken in Manokwari. Wambrauw: 'De Nederlanders wilden de Papoeavlag verbranden, maar iemand zei tegen Van Bode-

gom: 'Geeft u die vlag aan de adatoudsten der Mandatjan. Wie weet wat de toekomst brengt.' '*

De Pakistaanse VN-troepen werden bijgestaan door Indonesische soldaten onder commando van brigadegeneraal U. Rukman: vier bataljons, gerekruteerd uit de divisies Siliwangi, Brawijaya en Diponegoro en uit het Korps Mariniers. Al gauw werden het PVK, de Papoeapolitie en Papoeaambtenaren het mikpunt van Indonesische militairen. Leerlingen van lagere scholen en Primaire Middelbare Scholen werden opgezocht in hun internaten, waar de soldaten op zoek gingen naar vlaggen van West-Papoea en boeken in het Nederlands en Engels. Zij plunderden Chinese winkels en drongen huizen binnen op zoek naar Nederlandse spullen, zoals auto's, motorfietsen, naaimachines, wasmachines en radio's. Uit Chinese toko's sleepten ze goederen weg als kleding, luxestoffen en andere artikelen die ze nog nooit hadden gezien.

Wambrauw: 'Er kwam een moment dat het PVK niet langer stilzwijgend kon toezien. In de Arfai-kazerne van Manokwari kwamen burgers en scholieren verslag uitbrengen over het wangedrag van Indonesische militairen. Hetzelfde deden Chinese winkeliers; zij beklaagden zich ook bij de politie. Het UNTEA-bestuur schonk geen aandacht aan deze klachten. Sergeant Permenas "Ferry" Awom en ik gaven onze mannen in Arfai bevel op te treden tegen Indonesische militairen die zich misdroegen in de stad.'

Op 16 februari 1963 raakte een PVK-peloton dat samen met Pakistaanse VN-troepen patrouilleerde in de straten van Manokwari, verwikkeld in een vuurgevecht met twee vrachtwagens vol soldaten van Bataljon 521 Brawijaya en Bataljon 305 Diponegoro. Daarbij vielen doden. Het incident begon om vier uur 's middags in Toko Mangga (tegenwoordig Hotel Mangga), toen Indonesische soldaten van beide bataljons de winkel plunderden, de goederen in vrachtwagens laadden en de Chinees-Papoease uitbater, ene Torey, kwelden. De gecombineerde patrouille van PVK en Pakistanen had net rechtsomkeert gemaakt voor het Algemene Ziekenhuis. Sergeant Awom viel

* De Mandatjan, de leidende clan van de Mejach-Arfakkers, hebben de vlag bewaard. In april 1965 werd hij opnieuw gehesen. 35 jaar later, in mei 2000, toen in Jayapura het tweede Papoea Congres vergaderde, hebben de Mandatjan diezelfde oude vlag plechtig overhandigd aan het toen net geformeerde Presidium van de Papoea Raad (PDP).

met enkele van zijn mannen de winkel binnen, trok zijn pistool en schoot twee plunderende Indonesische soldaten ter plekke neer.

Wambrauw: 'De schermutselingen gingen door tot in de avond en overal in de stad klonken schoten. Voor de marinierskazerne brak een vuurgevecht uit tussen het PVK en Bataljon 521 Brawijaya. Toen ging ook de Papoeapolitie zich ermee bemoeien. Inspecteur van politie Johannes Rumbobiar en zijn ondergeschikten Woof en Dimara pleegden overleg met sergeant Awom en mij. Wij besloten de aandacht van het VN-bestuur en de Pakistanen te trekken om de wereld te laten weten wat er in West-Papoea gebeurde. Wij opperden om de volgende morgen in alle vroegte de voormalige Nederlandse marinierskazerne, waar de Brawijaya's en Diponegoro's waren gelegerd, aan te vallen en daartoe een uitvalsbasis in te richten in de wijk Sanggeng, voor het winkelcomplex. De heren Rumbobiar en Dimara van de politie waren het daarmee eens en we besloten gezamenlijk op te treden. Daarop gingen sergeant Awom en ik terug naar de legerplaats Arfai om de actie te coördineren. Vanuit Arfai rukten negen vrachtwagens vol manschappen met wapens en munitie uit naar Sanggeng en daar werd een provisorische basis ingericht. Aan de omwonenden reikten we wapens uit. Intussen trokken groepen politiemannen naar andere lokaties waar Indonesische militairen huisden. De aanval zou om drie uur 's nachts beginnen.'

Intussen was het UNTEA-bestuur gealarmeerd. Met een Amerikaanse VN-helikopter werden de Pakistaanse brigadegeneraal en stafleden van de VN vanuit Hollandia overgevlogen naar Manokwari, waar ze laat in de avond arriveerden. Zij kwamen in gezelschap van UNTEA-resident Cameron en de plaatselijke bestuurders Wanma en Rumbiak naar de basis in het winkelcentrum om het PVK en de politie van de voorgenomen aanval af te houden.

Wambrauw: 'Ons werd verboden in actie te komen omdat de zaak vanaf dat moment in handen was van het hoofd veiligheid van de VN in Hollandia en zijn staf in Manokwari. Het UNTEA-bestuur prees de moed van PVK en politie om samen met VN-troepen op te treden. We kregen de opdracht om de eenheden die alom paraat waren, vooral die voor de oude marinierskazerne, terug te trekken op de basis in Sanggeng en de wapens die waren verspreid onder de bevolking, weer in te nemen. Op de vraag van de VN-bestuurder uit Hollandia waarom de sergeants Awom en Wambrauw zover waren gegaan, antwoordden wij: "Wij willen de wereld en het UNTEA-bestuur laten zien dat wij, het volk van West-Papoea, de Republiek van ir. Soekarno

afwijzen." De VN-man: "Dat mag zo zijn, maar op 15 augustus 1962 is besloten dat dit gebied wordt overgedragen aan Indonesië." Wij: "Dat weten we. Wij van het PVK zullen zowel onder UNTEA-gezag als onder Indonesisch bestuur van ons doen spreken. Wij vragen UNTEA om het volk van Manokwari onder PVK-supervisie te laten demonstreren." De VN-man: "In naam van het UNTEA-gezag en de secretaris-generaal van de VN geven wij daarvoor toestemming en we zullen helpen daarop toezicht te houden." Hij zei ook: "Ik heb de namen van de heren Awom en Wambrauw genoteerd, evenals die van andere onderofficieren en soldaten, en zal die met hun foto's toezenden aan de heer U Thant. Ik gelast de heren het vuren onmiddellijk te staken en alle manschappen terug te trekken in de kazerne. U dient dit bevel onverwijld uit te voeren."'

Op 20 februari verschenen in de legerplaats Arfai VN-troepen, vergezeld van manschappen van Brawijaya, Siliwangi, Diponegoro en Indonesische mariniers, die de wapenarsenalen leeghaalden en ook de wapens innamen die PVK-leden bij zich droegen. Op 17 maart 1963 werden tien leden van het PVK, onder wie Awom en Wambrauw, twee dagen verhoord door een VN-rechtbank in het residentiekantoor van Manokwari.

Wambrauw: 'We werden veroordeeld wegens schending van het reglement van de UNSF en werden samen met de sergeants Silas Wompere en Jonas Awak en zes PVK-korporaals opgesloten in de Algemene Gevangenis van Manokwari. Awom, ik en 131 manschappen werden door de UNSF-commandant ontslagen. Ik heb de ontslagbrief, gedateerd 7 maart 1963 en ondertekend door de Indonesische PVK-commandant, majoor A.R. Ramly, nog steeds in mijn bezit. In de gevangenis werden we bewaakt door Pakistaanse VN-troepen, die hiervoor waren overgevlogen uit Hollandia. Op 17 april 1963 werden acht PVK-leden vrijgelaten, onder wie de sergeants Awak en Wompere, maar Ferry Awom en ik bleven in hechtenis, samen met enkele Papoea-activisten, zoals Chris Ariks. In de laatste week van onze gevangenschap kregen we bezoek van de Nederlandse vertegenwoordiger bij UNTEA, mr. L.J. Goedhart, en twee Nederlandse luitenants. Zij lieten zich met ons in de gevangenis fotograferen. Op 28 april, drie dagen voor de overdracht aan Indonesië, verschenen de UNTEA-leiding en de UNSF-commandant, samen met majoor Ramly en andere Indonesische officieren. De commandant las onze ontslagbrieven van 7 maart voor, evenals het besluit tot onze invrijheidstelling.'

De ontwapening van het PVK, het ontslag van een groot aantal korpsleden en de detentie van enkele onderofficieren zetten in die kring kwaad bloed. De ontslagen PVK'ers zouden twee jaar later de eerste haard van verzet vormen tegen het Indonesische gezag. De *IBMM*-auteurs vermelden kort hoe het de restanten van het PVK verging: 'Hun wapens en munitie werden ingenomen. De leden kregen het consigne in de kazerne te blijven en kregen voorlichting. Vervolgens werd het bataljon overgebracht naar Java, waar het een hertraining kreeg in militaire vaardigheden. Daarna werden de resterende PVK-manschappen verspreid over andere eenheden van de Indonesische strijdkrachten.'

Kontindo: 'nationale taak'

Behalve de liaisonmissie onder leiding van mr. Sudjarwo Tjondronegoro speelde ook het Indonesisch Contingent (Kontindo) tijdens de UNTEA-periode een belangrijke rol. Deze soldaten waren na Soekarno's Trikora-rede in Nieuw-Guinea geparachuteerd of over zee in het gebied geïnfiltreerd. Kontindo's taakomschrijving was dubbelzinnig, want 'New York' en 'Jakarta' gaven er uiteenlopende lezingen van.

U Thant schreef in zijn jaarverslag: 'Met de Indonesische autoriteiten werd overeengekomen een groot aantal van deze troepen te vervangen door verse troepen uit Indonesië. Ook werd overeengekomen dat het aantal Indonesische troepen in het gebied de getalssterkte van het Pakistaanse contingent van de UNSF niet zou overtreffen, behalve met voorafgaande toestemming van het UNTEA-bestuur.' Krachtens het Akkoord van New York kregen zij in de UNTEA-periode een politietaak en vielen zij, net als de UNSF-troepen, de Papoeapolitie en het PVK onder het gezag van de 'Administrator'.

In *IBMM* lezen we hoe er van Indonesische zijde werd aangekeken tegen de rol van deze troepenmacht: 'De positie van Kontindo is omschreven in het presidentiële besluit van 13 december 1962. Dat luidt als volgt: "Tijdens de periode van UNTEA-bestuur staat Kontindo in tactisch opzicht onder bevel van de Commandant van de UNSF, conform artikel VII van het Akkoord van New York, terwijl het structureel blijft vallen onder het Commando Mandala ter bevrijding van West-Irian onder supervisie van het oppercommando van de Indonesische strijdkrachten. De commandant van Kontindo fungeert als uitvoerder van de Commandant Mandala ter bevrijding van West-Irian bij de voorbereidingen voor de vorming van regionale commando's van de lucht-, land- en zeestrijdkrachten en de politie in het gebied."'

IBMM: 'Volgens dit besluit blijft Kontindo structureel deel uitmaken van de Indonesische strijdkrachten. De volledige organisatorische verantwoordelijkheid en de administratieve consequenties berusten daar. Alleen de beslissing waar en hoe het wordt ingezet, berust bij het commando van de UNSF. Daarmee neemt Kontindo een andere positie in dan het Pakistaanse contingent, de Papoeapolitie en het Papoea Vrijwilligers Korps, die zowel tactisch als organisch vallen onder de UNSF.' Kontindo had volgens de Indonesiërs een speciale positie én een bijzondere opdracht.

De auteurs van *IBMM*: 'Formeel stond Kontindo ter beschikking van de UNSF, maar informeel had het een nationale taak: de waardigheid van de Republiek bewaken en voorkomen dat die bespeeld werd door UNTEA of andere partijen of dat werd afgeweken van de bepalingen van het Akkoord van New York. In werkelijkheid werd die informele taak van Kontindo belangrijker dan zijn formele opdracht, aangezien het beginpunt van zijn aanwezigheid in West-Irian de Drie Volkscommando's (Trikora) waren. Zolang die commando's nog niet volledig waren uitgevoerd, konden zij hun taak niet als voltooid beschouwen.'

'UNTEA', lezen we in *IBMM*, 'was een overgangsbestuur. Het kon dan ook onmogelijk dezelfde sociaal-politieke krachten ontwikkelen als het Nederlandse koloniale bestuur voordien had gedaan. Nederland rekende erop dat deze krachten later, als de macht zou komen te berusten bij de Republiek, als een tijdbom zouden ontploffen. Het zaad dat was uitgestrooid door Nederland, zou op een gegeven moment chaos veroorzaken en het aanzien van de Regering der Republiek ondermijnen. Een deel van de bevolking van West-Irian verlangde nog steeds naar een "Vrije Papoeastaat" zoals door Nederland was beloofd. Zij hadden geen hoge dunk van de Indonesische Strijdkrachten, aangezien zij waren aangestoken door de Nederlandse propaganda.'

'Op verschillende plaatsen deden zich incidenten voor die werden veroorzaakt door anti-Indonesische elementen, zoals dat in Sorong [Doom], dat werd uitgelokt door de Papoeapolitie die dienst deed onder UNTEA. In Manokwari deed zich een incident voor omdat het PVK-bataljon herrie schopte. Omdat de manschappen van Kontindo dit standvastig en moedig tegemoettraden, kwamen zij over het algemeen tot inkeer en alleen een handjevol fanatici zette zijn subversieve activiteiten voort. In werkelijkheid waren zij het slachtoffer van Nederlandse ophitsing.'

Kontindo had tijdens de UNTEA-periode behalve een politietaak vooral een politieke opdracht. Bij de uitvoering daarvan wogen Soekarno's Trikora-instructies van 19 december 1961 – het Indonesische nationale belang – zwaarder dan het Akkoord van New York van 15 augustus 1962, een overeenkomst volgens internationaal recht die garanties bevatte voor de politieke en burgerrechten van de Papoeabevolking. Kontindo heeft onder de Papoea's dan ook weinig vrienden gemaakt.

Eerste indrukken

Barnabas (Bas) Suebu komt uit Ifar, een eilandkampong in het Sentanimeer, en volgde na de vervolgschool de cursus meteorologie. De cursisten deelden een internaat met de leerlingen van de Zeevaartschool in Hollandia. Op 1 december 1961 had de vijftienjarige Bas aan de vlaggenmast voor het internaatsgebouw de Morgenster zien hijsen. Suebu, veertig jaar later: 'Dat vervulde me met trots. Het was een teken dat er voor ons volk een toekomst was. Van Indonesië wisten we weinig. In onze schooljaren bleef dat een duistere wereld. De kaart van Nederland kenden we beter dan die van Java. Uit Soekarno's Trikora-rede maakten we op dat Indonesië oorlog wilde voeren met Nederland. De koloniale geschiedenis van Indonesië kenden we niet, dus we vroegen ons af: waarom wil die man oorlog? Pas toen we via de radio hoorden over het Akkoord van New York begonnen we er iets meer van te begrijpen. We bleven optimistisch, want in New York was afgesproken dat we in 1969 over onze toekomst mochten beslissen.'

In de overgangsjaren 1962-1963 was Bas Suebu weerwaarnemer in de Baliemvallei. Vanuit de verkeerstoren van het vliegveld Wamena hield hij het wisselvallige weer in het Centrale Bergland in de gaten. Hij meldde dagelijks via de radio aan Sentani-Vliegveld of het zicht op de aanvliegroute naar de Grote Vallei goed genoeg was voor de veilige landing van een Cessna, Twin Otter of Dakota. Suebu: 'In de UNTEA-periode deed ik mijn eerste ervaring op met Indonesiërs. Ik had dienst in de toren en had zojuist aan Sentani gemeld dat er bewolking hing in de vallei. Ik had dan ook geen "okay" gegeven voor de vlucht van die morgen. Toen richtte een Indonesische soldaat zijn geweer op mij en zei op dwingende toon: "Het vliegtuig moet landen." Hij dreigde me dood te schieten als ik geen toestemming gaf. Ik was geschokt. Deze man wilde me vermoorden omdat ik voorrang gaf aan de veiligheid van anderen. Waren dit onze broeders? Kwamen deze mensen ons

bevrijden van het kolonialisme? Dat ene moment van verbijstering vormde mijn toen nog onbestemde Indonesiëbeeld.'

Zacharias Sawor: 'De Indonesische strijdkrachten, die in de eerste helft van 1962 door Indonesische vliegtuigen werden afgeworpen in Fakfak, Teminabuan, Kaimana en Merauke, zouden onder UNTEA recht en orde in het gebied handhaven. Helaas, zij zijn het geweest die het recht hebben geschonden en de orde hebben verstoord. In de steden Hollandia, Manokwari, Sorong, Merauke en Biak hebben zij pro-Indonesische Papoea-groepen van vuurwapens voorzien om hun eigen landgenoten – nationalistische Papoea's – te doden. Eind november 1962 zijn de internaten van de Kweekschool, de Bestuursschool, de Landbouwschool en de christelijke scholen te Kota Raja (Hollandia) een voor een mikpunt geweest van nachtelijke aanvallen, geleid door Indonesische militairen, met inschakeling van pro-Indonesische Papoea's, omdat de leerlingen voorbereidingen troffen voor de betoging van 1 december 1962 ten gunste van de volksraadpleging [van 1969]. Grote paniek ontstond onder de nog slapende leerlingen. Zij werden tot bloedens toe geslagen en vervolgens naar het militaire kamp in Ifar Gunung [bij het Sentanimeer] gebracht waar zij 24 uur lang in een onder water gezette cel gepropt werden. Alle mannen van het dorp Ifar werden gearresteerd en moesten dezelfde behandeling ondergaan. Zij werden met geweld gedwongen hun eigen urine te drinken.' UNTEA greep niet in.

De stem van het volk

De vrijheid van meningsuiting en vergadering in Westelijk Nieuw-Guinea/West-Irian was gegarandeerd in artikel XXII van de Nederlands-Indonesische overeenkomst. Dat verplichtte UNTEA de bevolking voor te lichten over haar rechten, waaronder de 'uiterlijk in 1969' te houden volksraadpleging over de politieke toekomst van het gebied, en gaf de Papoea's in beginsel de vrijheid om hun politieke aspiraties kenbaar te maken.

Op 17 augustus 1962, twee dagen na ondertekening van het Akkoord van New York, hield president Soekarno zijn jaarlijkse rede voor Onafhankelijkheidsdag, dit keer onder het motto *Tahun Kemenangan*, het Jaar van de Overwinning. Hij sprak hierin over 'interne zelfbeschikking' en verwierp 'externe zelfbeschikking'. Soekarno: 'Indonesië aanvaardde [in New York] zelfbeschikking omdat er geen twijfel meer aan bestond dat indien in 1969 de bevolking van Westelijk Nieuw-Guinea haar stem uitbrengt, zij zonder

uitzondering voor Indonesië zal kiezen. Gedurende de zes of zeven jaar dat deze bevolking onder bestuur van Indonesië zal staan, zal zij immers Indonesië van dichtbij leren kennen en waarderen. Zij zal de ontwikkeling volgen en de opbouw van het gebied zien als gevolg van dit bestuur. Zodoende zal de bevolking van West-Irian in haar geheel Indonesië prijzen en Indonesisch vaderlandslievend worden.' Kortom: Indonesië was akkoord gegaan met een volksraadspleging omdat die eigenlijk overbodig was.

Hoe hoge Indonesische ambtenaren in de UNTEA-tijd dachten over hun taak de Papoea's voor te lichten over hun rechten – inclusief het plebisciet – vertelt de Amerikaanse hoogleraar Paul W. van der Veur, destijds verbonden aan de Australian National University, die in 1962 en 1963 twee studiebezoeken bracht aan Westelijk Nieuw-Guinea. Hij schreef in 1964: 'In december 1962 betoogde Sudjarwo Tjondronegoro, vice-minister van Buitenlandse Zaken en hoofd van de Indonesische missie bij UNTEA, dat de toekomst van het gebied waarschijnlijk niet zou worden uitgemaakt door de 750 000 inwoners, maar door overleg met leiders van de Papoeagemeenschap. Maramis, zijn plaatsvervanger, was kennelijk nauwelijks beïnvloed door de aanwezigheid van de Verenigde Naties. In een lezing die hij begin 1963 hield in de pas geopende Universitas Cenderawasih, zei hij over het thema "machtspolitiek" dat er in de internationale wereld "geen filantropie bestaat". Het nationale belang overheerste. Internationale overeenkomsten die het nationale belang begrensden, waren van nul en gener waarde. In reactie op een vraag uit de zaal over het plebisciet antwoordde Maramis: "Natuurlijk zal het worden uitgevoerd, overeenkomstig het akkoord. Volgens de logica echter is een plebisciet de stem van het volk. Wanneer het volk veel eerder besluit dat het niet langer nodig is het genoemde plebisciet te houden, is dat dan ook niet de stem van het volk?" '

Nationaal Congres

De Papoea's verhieven voor het eerst sinds de goedkeuring van 'New York' door de Nieuw-Guinea Raad hun stem in september 1962, kort voordat Nederland het bestuur overdroeg aan UNTEA. Toen kwam, op initiatief van Herman Wayoi, voorzitter van de Partai Nasional, het Nationaal Papoeacongres bijeen. Wayoi was beambte bij de dienst Financiën en had in 1962 een aanvullende opleiding gevolgd bij de belastingdienst en de douane in Rotterdam. In augustus keerde hij terug in Hollandia, nadat Nederland en

Indonesië het eens waren geworden in New York. Tijdens zijn afwezigheid had Eliezer Jan Bonay het voorzitterschap van de Parna waargenomen. Bonay, hoofdbestuursassistent in Biak, stemde in de Nieuw-Guinea Raad voor goedkeuring van 'New York'.

Herman Wayoi: 'Wij van de Parna zagen de overeenkomst als de enige vreedzame weg naar onafhankelijkheid. Toen de bestuursoverdracht aan UNTEA naderde, zag ik het gebrek aan eenheid onder de Papoea's als het grootste probleem. In augustus 1962 vloog ik van Nederland naar Nieuw-Guinea. Op 21 augustus, drie dagen nadat de wapenstilstand was ingegaan, zette een Russische onderzeeër in de Tanah Merahbaai veertien Indonesische militairen aan land. Zij kregen in Depapre onderdak bij Marthen Indey, de kampioen van het pro-Indonesische kamp.'

Wayoi vervolgt: 'Enkele Papoeavrienden hadden na "New York" het plan opgevat om meteen de onafhankelijkheid te proclameren. Zij hadden zich verenigd in het Comité voor de Onafhankelijkheid van Papoea (PKP) onder leiding van Lodewijk Ajamiseba en Johannes Torey. Twee dagen na mijn thuiskomst meldden zij zich met de boodschap: "Meneer de Parna-voorzitter, wij hebben voorbereidingen getroffen om op 1 oktober de onafhankelijkheid uit te roepen." Ik wist zeker dat de groep-Indey als reactie daarop West-Irian zou proclameren als provincie van Indonesië. Indey's militaire "escorte" had de tekst al opgesteld, hij hoefde alleen nog te tekenen. Iets dergelijks zou later, in 1975, in Oost-Timor gebeuren met de zogenoemde Verklaring van Balibo, waarin pro-Indonesische elementen de hulp inriepen van Jakarta. De ex-politieman Indey was geen intellectueel, maar in het politieke schaakspel wint niet degene met de meeste hersens, maar degene met de meeste lef. Gezien de aanwezigheid van Indonesische troepen en de steun van de VS en de Sovjet-Unie voor Soekarno, zouden de vrijheidslievende Papoea's aan het kortste eind trekken. Een dergelijke proclamatie zou bovendien de afspraken van New York tenietdoen. Ik suggereerde om eerst een Nationaal Congres te beleggen en eenheid te smeden in de verdeelde gelederen. "Als dat congres besluit tot een proclamatie," zei ik, "dan moet dat maar."'

De Parna nam het initiatief en nodigde Papoea's uit verschillende gewesten uit naar Hollandia te komen. Het Nederlandse gouvernement steunde dit initiatief op de valreep, trok er geld voor uit en zorgde ervoor dat de afgevaardigden naar Hollandia konden vliegen. Het Nationaal Papoeacongres kwam bijeen van 14 tot en met 20 september in het gebouw van de

Nieuw-Guinea Raad en werd bijgewoond door 70 mensen, onder meer uit Merauke, Fakfak, Biak, de Raja Ampat, Japen-Waropen, Hollandia en ook uit het binnenland. Wayoi: 'Wat we niet moesten hebben, was dat bergbewoners deze bijeenkomst zouden zien als een opzetje van als pro-Indonesisch gedoodverfde Seruïers, zoals Bonay en ik. Tijdens het congres bleek dat veel afgevaardigden het oneens waren met "New York". Ik was vice-voorzitter van het congres en zei: "We moeten dit akkoord steunen, want wij Papoea's hebben verder niets. Dit is een waarborg van de VN dat we ons in vrijheid kunnen uitspreken voor onafhankelijkheid." Wij van de Parna geloofden toen nog dat de VN de vrijheid van het plebisciet zouden garanderen.'

Het congres nam op 20 september 1962 een Gezamenlijke Verklaring aan. In de aanhef staat: 'Wij zijn één volk, de Papoeanatie. Wij hebben één vaderland, dat Westelijk Nieuw-Guinea (West-Irian) heet. Wij willen vrij zijn in eigen land.' Het congres stemde in met het Akkoord van New York 'als de enige manier om te voorkomen dat er in het Stille-Oceaangebied een Derde Wereldoorlog uitbreekt [!] en om het recht van de Papoea's op onafhankelijkheid te doen erkennen'.

De verklaring plaatst wel kanttekeningen bij 'New York'. De bestuursoverdracht aan UNTEA werd beschouwd als 'beëindiging van de koloniale periode'. Met de overdracht van het bestuur door UNTEA aan Indonesië zou de fase beginnen 'waarin het Papoease (Irianese) volk in staat wordt gesteld te kiezen voor de eigen onafhankelijkheid'. Het Papoeavolk, zo heet het, was bereid samen te werken met UNTEA 'om de veiligheid in het gebied te waarborgen'. Het congres onderstreepte de bepalingen van 'New York' over de in 1969 te houden volksraadpleging en repte als reactie op de rede van Soekarno uitdrukkelijk van 'externe zelfbeschikking'. Om de vrijheid van het plebisciet te garanderen eiste het congres oprichting van een Politiek Bureau als Papoeavertegenwoordiging bij de voorbereiding en uitvoering van de stemming.

Herman Wayoi: 'Op de laatste congresdag kwam Johan Wanma, afgevaardigde van de Raja Ampat, met het voorstel om op 1 oktober, de dag van de bestuursoverdracht aan UNTEA, de onafhankelijkheid uit te roepen. In de eerste stemronde koos precies tweederde van de aanwezigen voor zo'n onmiddellijke proclamatie. Congresvoorzitter Nicolaas M.C. Tanggahma [lid van het een jaar eerder opgerichte Nationaal Comité] meende echter dat dit besluit een tweederde meerderheid plus één stem vereiste en verlangde een

herstemming. Toen liepen veel congresleden boos de zaal uit en is er niet opnieuw gestemd. Het congres besloot "New York" te steunen en het plebisciet van 1969 af te wachten.'

Wayoi: 'Het congres gaf een delegatie onder mijn leiding opdracht de besluiten toe te lichten in Jakarta. Dat gebeurde op 3 en 4 oktober. Minister Soebandrio ontving ons, maar hij weigerde de congresresolutie in ontvangst te nemen. Toen ik hem het document wilde overhandigen, zei hij: "Berg dat maar op." De Gezamenlijke Verklaring draaide om het plebisciet van 1969 en Soebandrio vond dat te voorbarig. In een welkomstrede voor de delegatie, in Hotel Indonesia, zei de minister: "Broeders en zusters, begint u nu niet meteen te praten over zelfbeschikking voordat u van nabij kennis hebt gemaakt met de toestand in andere delen van Indonesië." We werden ook ontvangen door president Soekarno. "Broeders," zei hij, "ik wil het met u hebben over de Drie Volkscommando's (Trikora). Het gaat er niet om wie er gewonnen heeft. Indonesië heeft een politiek spel gespeeld om de aandacht van de wereld te trekken. Nu zit u hier voor me." Even leek hij overmand door emoties, maar hij herstelde zich en zei: "Komt en ziet Indonesië. Leert het land kennen. Later kunt u zelf beslissen of u bij Indonesië wilt blijven."'

UNTEA bekorten

Soekarno hield tegenover de Papoeadelegatie de mogelijkheid open van een vrije keuze in 1969. Intussen deden minister Soebandrio in Jakarta en liaisonambtenaar Sudjarwo Tjondronegoro in West-Irian hun best om het plebisciet van de internationale agenda te halen en de UNTEA-periode te bekorten. Onderdeel van hun inspanningen was de missie van zeven Papoeaprominenten naar het hoofdkwartier van de Verenigde Naties in december 1962. De delegatie werd geleid door een Indonesiër, luitenant-kolonel Moeljono van de militaire politie, en bestond uit Eliezer Jan Bonay, Herman Wayoi, Marthen Indey, Amos Indey, Ibrahim Bauw, Lukas Youwe (een oom van Nicolaas) en Lukas Rumkorem. De zeven Papoea's, gehuld in winterjassen, lieten zich fotograferen voor het VN-gebouw in New York. Zij kwamen U Thant een petitie aanbieden waarin zij verzochten om bekorting van de UNTEA-periode en bestuursoverdracht aan Indonesië op 1 januari 1963.

Anno 2002 leeft van deze zeven alleen nog Wayoi. Waarom deed hij mee? Herman Wayoi: 'Het was niet ónze missie, het idee kwam van Sudjarwo. Ik stond niet achter het verzoek en ging alleen mee omdat Indonesische mili-

tairen dreigden me te arresteren. Er waren intussen voorbeelden genoeg die me ervan doordrongen dat dit geen loos dreigement was. De opzet mislukte echter. Toen wij in New York aankwamen, was de zitting van de Algemene Vergadering al gesloten en secretaris-generaal U Thant wilde ons niet ontvangen. Volgens hem kon hij een dergelijke delegatie alleen horen als die werd gesponsord door een lidstaat. Nederland noch Indonesië wilde de missie officieel steunen, om uiteenlopende redenen. Onze delegatie ging eerst naar Den Haag, waar we een ontmoeting hadden met premier De Quay. Hij zei: "Dit is niet langer een aangelegenheid van Nederland en Indonesië alleen, maar van de VN als geheel." Hij was van mening dat het Akkoord van New York moest worden nageleefd en dat het gezag niet kon worden overgedragen aan Jakarta vóór 1 mei 1963. Ofschoon het idee van de missie uit Indonesische koker kwam, hield Jakarta zich neutraal. Toen we via Kopenhagen naar New York wilden vliegen, kwam er een telegrafische opdracht van Soekarno om onmiddellijk terug te keren naar Jakarta. De president wist toen al dat U Thant het verzoek zou afwijzen. Onze delegatieleider, luitenant-kolonel Moeljono, besloot om via New York terug te vliegen naar Indonesië. Met alle gezichtsverlies van dien.'

Intussen werd in Westelijk Nieuw-Guinea/West-Irian ruim baan gegeven aan allerhande betogingen en resoluties met loyaliteitsverklaringen aan Indonesië. Daarin werd ook de eis gesteld dat UNTEA op 1 januari 1963 moest verdwijnen. Oud-bestuursambtenaar Arie Brand: 'Ook in Fakfak kregen wij hiermee te maken. Als een voorspel op de demonstratie werd het dak van ons huis gedurende de nacht enkele malen met grote stenen bekogeld. Voorts werd de betoging ingeluid door op het residentiekantoor gekalkte leuzen als *"Usir anjing-anjing Belanda"* (Verjaag de Nederlandse honden). Bij toeval waren die aansporingen vooral terechtgekomen op de deur van de pas gearriveerde Indonesische politiecommissaris. De man heette Van Diest. Ik geloof niet dat hij deze regiefout grappig vond.'

'Overigens werd de optocht niet geleid door de organisatoren, wier wiegje vast niet in het Fakfakse stond, maar door de zogenoemde *raja* van Rumbati. Dit volkshoofd, wiens zoon Ibrahim Bauw voor de bestuursdienst was opgeleid, had wat goed te maken. Zijn wat dubieuze hoofdschap (één van de resten van oud-Indonesische invloed waarvan men in het Fakfakse meer sporen kon vinden dan in de meeste andere plaatsen) was vele jaren lang in leven gehouden door de misschien wat al te nadrukkelijke erkenning ervan

door het Nederlandse bestuur. Hij was echter een Papoea en onder het toekomstige Indonesische gouvernement leken zijn kansen niet florissant. Zijn stoet had overigens nogal wat volk getrokken omdat het stadje Fakfak (hoewel niet de residentie als zodanig) een proportioneel aanzienlijk aantal Butonese en Keiese inwoners telde.'

'De Britse *divisional commissioner* [resident], H.A.L. Luckham, die hier een motief te pakken had ("the natives are restless") dat hem vertrouwd leek uit een vervlogen bestuurspraktijk elders, sprong manmoedig in de bres. Hij hield een speech die, daar hij een nogal uitheems soort Straits Settlements Maleis sprak en bovendien een spraakgebrek had, door vrijwel niemand werd verstaan. Overigens werd daar niet op zichtbare of hoorbare wijze aanstoot aan genomen. Men kwam waarschijnlijk slechts om gezien te worden en keerde dan ook, na dit tot stand te hebben gebracht, tevreden naar huis.'

Grensincident

Intussen stelden Papoeanationalisten pogingen in het werk om, gebruikmakend van het UNTEA-gezag, hun recht op een vrije keuze in 1969 te onderstrepen. De enige betoging voor onverkort handhaven van het plebisciet mislukte. In *IBMM* lezen we de Indonesische versie: 'Omdat door de wijsheid van de UNTEA-machthebbers gewapende incidenten niets hadden opgeleverd, begonnen de anti-republikeinse partijen subversieve activiteiten te ontplooien. Zij hielden geheime vergaderingen en troffen voorbereidingen voor betogingen waaruit het voornemen bleek vast te houden aan de onafhankelijke Papoeastaat. Een grote demonstratie werd gehouden op 1 december 1962, op de internationale Dag van de Mensenrechten [tevens de dag waarop de Morgenster een jaar eerder was gehesen], in Kotabaru. Hiertoe waren grootscheepse voorbereidingen getroffen. Twee van de [toen al naar Nederland uitgeweken] leiders, N. Jouwe en M. Kaisiepo, hadden een 'Papoea Koerier' naar het buitenland gesmokkeld om daar sympathie te wekken, vooral in Nederland. Er werden in groten getale Papoeavlaggen gemaakt en vlugschriften gedrukt om naar West-Irian te smokkelen.'

De *IBMM*-kroniek vervolgt: 'Op de vastgestelde dag werd de demonstratie geleid door Ruben Joku. Voorop liepen de voorzitter en enkele leden van de Papoea Raad [Nieuw-Guinea Raad], gevolgd door een grote menigte, waaronder twee Nederlandse journalisten, die spandoeken meedroeg en pamfletten uitdeelde. De betoging kreeg echter geen bijval van de bevolking en toen zich in Sentani een incident voordeed, werd ze zelfs geheel ontbonden.'

De stoet is in werkelijkheid nooit vertrokken. Bij het beginpunt in Sentani had zich een groep pro-Indonesische Papoea's verzameld onder leiding van Marthen Indey. Zij wilden een tegenbetoging houden met de eis het plebisciet af te gelasten. De UNTEA-directeur van Binnenlandse Zaken, de Brit David Sommerville, verbood vervolgens beide demonstraties, uit angst voor een 'bloody riot'.

Enkele organisatoren van de betoging weken uit naar Australisch Nieuw-Guinea, maar werden teruggestuurd. De Australische journalist John Ryan beschreef dit incident aldus: 'Begin 1963 wist een grote groep [44] Papoea's – ambtenaren, studenten, onderwijzers en scholieren – vanuit Hollandia/Kotabaru over de ongemarkeerde grens naar Australisch Nieuw-Guinea te vluchten. Zij meldden zich in Vanimo. Drie Australische districtsbestuurders voerden een verhit debat over de vraag wat te doen met deze Papoea's: meteen terugsturen, de kans geven "op te gaan" in de bevolking van Australisch Nieuw-Guinea of oppakken wegens illegale grensoverschrijding. Veiligheidsmensen vlogen naar Vanimo. Canberra besloot de Papoea's onder escorte terug te brengen naar de hevig in verlegenheid gebrachte UNTEA-autoriteiten. Die beloofden dat de Papoea's geen problemen zouden krijgen door hun vlucht, maar volgens VN-stafleden zijn sommigen in elkaar geslagen. Het UNTEA-gezag was bang de Indonesiërs voor het hoofd te stoten en wenste een soepele, probleemloze overdracht.'

De 44 keerden op 21 januari 1963 terug naar Hollandia. Die nacht werden zij in hun slaapzaal overvallen door ongeveer 30 pro-Indonesische Papoea's, uitgerust met messen. Twee studenten moesten worden behandeld in het ziekenhuis.

Volksvertegenwoordiging

De Nieuw-Guinea Raad was op 1 oktober 1962, de datum van de bestuursoverdracht aan UNTEA, formeel in zitting. Omdat raadsvoorzitter Frits Sollewijn Gelpke en zijn plaatsvervanger Markus W. Kaisiepo naar Nederland waren vertrokken, werd Th. (Toon) Meset, raadslid en onderwijzer uit Sarmi, de nieuwe voorzitter. Van de opengevallen plaatsen in de raad werden er maar twee herbezet. De nieuwe leden werden bij decreet benoemd door UNTEA-Administrator Djalal Abdoh. Consultatie van streekraden, zoals voorgeschreven in artikel XXIII van de Overeenkomst, vond niet plaats, want, aldus U Thant in zijn jaarverslag, 'in de districten van waaruit de nieuwe leden waren aangesteld, bestonden zulke raden niet'.

De Nieuw-Guinea Raad is in de UNTEA-periode tweemaal bijeen geweest. Op 4 december legden de leden in aanwezigheid van Djalal Abdoh hun nieuwe ambtseed af. Zij beloofden de bepalingen van het Akkoord van New York loyaal uit te voeren en zwoeren trouw aan UNTEA. Op 5 december sprak Abdoh de raad toe en daarop sloot hij de zitting. U Thant in zijn jaarverslag: 'Aangezien het wenselijk leek dat de leden terugkeerden naar hun kiesdistricten om de nieuwe politieke situatie in het gebied persoonlijk uit te leggen aan hun achterban, werd de zitting op 5 december in overleg met de voorzitter van de Raad gesloten. Een Commissie van Gedelegeerden werd aangesteld om na het einde van de zitting lopende zaken te behartigen.'

In februari 1963 bracht een delegatie uit de Nieuw-Guinea Raad een bezoek aan Jakarta. Tijdens een audiëntie bij president Soekarno verzocht deze de delegatieleden een verklaring te ondertekenen waarin een plebisciet over de politieke toekomst van West-Irian 'overbodig' werd genoemd. De nestor van de groep, de Biakse onderwijzer Baldus Mofu, weigerde namens de voltallige delegatie. Mofu: 'Dit is een zaak van het Papoeavolk, het is niet aan ons daarover te beslissen.' Toen Soekarno aandrong, zei Mofu: 'Schiet me maar dood, meneer.' Op 23 april kwam de raad in 'speciale zitting' bijeen. Op verzoek van voorzitter Meset werden de leden toegesproken door Abdoh. Hij gaf een overzicht van hetgeen UNTEA had volbracht. De raad bleef in zitting tot en met 30 april en ontbond zichzelf op 1 mei, om 12.31 uur, een minuut na de bestuursoverdracht van UNTEA aan Indonesië.

Wat er onder UNTEA-gezag terechtkwam van de in New York gegarandeerde vrijheid van meningsuiting, blijkt uit de lotgevallen van een van de weinige petities die zich uitspraken voor onverkort handhaven van het plebisciet. De metamorfose van dit kritische document in een trouwbetuiging aan Indonesië is beschreven door Paul W. van der Veur.

Leden van de verkozen Streekraad Biak-Numfor, verontrust door Indonesische initiatieven tegen de 'daad van vrije keuze', kwamen op 2 december 1962 bijeen. Zij ontwierpen een resolutie die sterk pro-plebisciet was. Een Engelse lezing hiervan stuurden zij op 3 december 1962 naar de voorzitter van de Algemene Vergadering van de VN. Afschriften werden verzonden naar secretaris-generaal U Thant, de Brazzaville-groep in de VN en aan twee oud-leden van de Nieuw-Guinea Raad: Markus W. Kaisiepo en Nicolaas Jouwe in Nederland. De resolutie noemde de verklaringen die Papoea's hadden afgelegd in Jakarta ongeldig omdat zij 'met dreigementen waren af-

gedwongen', drukte bezorgdheid uit over de onderdrukking van de rechten van het Papoeavolk, zelfs onder UNTEA-bestuur, en betreurde het dat de VN het Papoeavolk en Westelijk Nieuw-Guinea alleen aan het westerse kolonialisme hadden onttrokken om het uit te leveren aan Indonesië. De resolutie eindigde – gezien de onzekerheid over de toekomst van het plebisciet onder Indonesisch bestuur – met het 'vurige verlangen' een volksstemming te houden in 1964, onder auspiciën van de VN.

Deze resolutie ging door heel Westelijk Nieuw-Guinea en kwam zodoende ook in Indonesische handen. Indonesische ambtenaren in dienst van UNTEA oefenden vervolgens druk uit om de resolutie te laten intrekken. De ondertekenaars waren ten slotte zo goed een nieuwe resolutie, gedateerd 30 maart 1963, op te stellen, gericht aan president Soekarno. Zij poogden hierin hun eerdere opstelling te verduidelijken en drukten hun spijt uit indien hun verklaring de president mishaagd mocht hebben. Dit concept werd door de plaatselijke Indonesische autoriteiten verworpen. Een tweede concept, gedateerd 2 april, werd overgelegd. Dit trok de resolutie van 3 december in, maar hield vast aan de rechten van de Papoea's, want de opstellers zeiden de artikelen XVIII en XX van het Akkoord van New York volledig te onderschrijven. Dit concept werd in zijn geheel verworpen. Daarop kregen de leden van de raad te horen dat zij zich geen zorgen meer hoefden te maken over een aanvaardbare resolutie. Zij zouden een kant-en-klare tekst ter ondertekening krijgen voorgelegd.

De leden van de Streekraad Biak-Numfor hadden steeds contact gehouden met de Britse *divisional commissioner* van UNTEA op Biak, Gordon S. Carter. Hij had in Malaya gediend en was een van de weinige UNTEA-ambtenaren die Maleis sprak. Raadsleden vroegen hem wat UNTEA zou doen in het geval Indonesië het akkoord van 15 augustus 1962 ontrouw zou worden. Carter beloofde 'administrator' Abdoh onmiddellijk op de hoogte te stellen van 'de politieke crisis op Biak'. Op 5 april arriveerde de UNTEA-directeur van Binnenlandse Zaken, Sommerville, om de zaak te bespreken. Het officiële antwoord van UNTEA luidde dat het VN-gezag zich liet leiden door het Akkoord van New York, maar dat de taak van UNTEA op 1 mei zou eindigen. De leden van de Streekraad ondertekenden de door een Indonesische adviseur van de raad opgestelde tekst, waarin zij de resolutie van 3 december herriepen.

Hiermee was de zaak echter niet afgedaan. Kennelijk was er iets misgegaan in de communicatie tussen Jakarta en Biak. Voor 'Biak' bleek herroeping van de oude resolutie alleen niet voldoende. Weer werd een tekst opgesteld, gedateerd 10 april, en deze werd, evenals de eerste versie van 3 december, geadresseerd aan de voorzitter van de Algemene Vergadering der VN. Deze versie was geschreven door de twee hoogste Indonesische UNTEA-ambtenaren op Biak, vice-resident M.A.A. Nawahi en controleur Soekandar. Deze resolutie trok niet alleen die van 3 december in, maar sprak *'sepenuh keikhlasan dan ketulusan hati'* (in alle oprechtheid en eerlijkheid) trouw uit aan de Indonesische eenheidsstaat, gebaseerd op de grondwet van 1945. Leden van het dagelijks bestuur van de Streekraad ondertekenden het document. Zij deden dit onder protest en voor het welzijn van het volk van Biak. Een hoge UNTEA-ambtenaar gaf dit commentaar: 'Het verbazingswekkende is dat zij [de Indonesiërs] dit onder onze neus doen. Zij wachten zelfs niet tot 1 mei. Dit roept ernstige twijfel op aan de geldigheid van andere anti-plebisciet-resoluties die eerder werden opgesteld in streken die minder ontwikkeld zijn dan Biak.'

Vervroegd vertrek

De auteurs van de *IBMM*-kroniek vervolgen: 'Toen de leiders van de subversieve beweging van het toneel waren verdwenen en het aantal voorstanders van de Republiek toenam, boette de beweging voor een Vrij Papoea aan kracht in. Met de opening van de Indonesische vertegenwoordiging in West-Irian op 5 oktober 1962, die haar intrek nam in [het huidige] Wisma Trikora, werd de positie van de Republiek steeds sterker. Samen met de republikeinen die zich al in West-Irian bevonden, kon aan de verbreiding van de subversieve beweging paal en perk worden gesteld en konden degenen die nog twijfelden bewust worden gemaakt. Het aanzien van de Republiek steeg toen op 31 december 1961 de Nederlandse vlag werd gestreken en op 1 januari 1963 de rood-witte vlag werd gehesen naast de VN-vlag in Kotabaru. Deze gebeurtenis werd bijgewoond door landmachtchef generaal A. [Achmad] Yani en gevolg en hoge officieren van de zee- en luchtmacht. Bij deze gelegenheid werden ook rood-witte vlaggen uitgereikt aan aanhangers van de Republiek, evenals Garuda-insignes en portretten van de President.'

Brand herinnert zich de jaar- en vlaggenwisseling zo: 'Die oudejaarsnacht kregen Fons Pans en ik onaangekondigd bezoek van een groep Papoeajon-

geren, die niet optimistisch gestemd leken over de toekomst. Zij zagen in het onmatige lange fluiten van de KPM-boot op de rede, waarschijnlijk veroorzaakt door een even onmatig alcoholgebruik, een teken van naderend onheil. Toen wij de daaropvolgende nieuwjaarsmorgen ontwaakten, stonden wij verstomd. De hele kota [stad] was rood-wit. Geen hutje of het had wel *sang merah putih* [De Rood-Witte] wapperen. Nu was er een aantal Keiezen en Butonezen in Fakfak, maar deze honderd procent loyaliteit was op zijn minst verdacht. We hoorden al snel dat ze op grond van drastische dreigementen en een kennelijk effectieve vlaggendistributie tot stand was gekomen.'

De schrijvers van *IBMM*: 'Het tij begon te keren. Het verleden werd afgesloten. Er werden resoluties aangenomen en betogingen gehouden met de volgende eisen: 1. volledige en onvoorwaardelijke aansluiting bij de Republiek Indonesië, 2. verkorting van de UNTEA-periode, en 3. weigering van een plebisciet. Deze resolutie werd bekend als de Resolutie van Kotabaru.' Herman Wayoi: 'Ook ik heb getekend, zoals zovelen. UNTEA kon ons niet beschermen, de Indonesiërs oefenden de feitelijke macht uit. We hebben getekend om erger te voorkomen.'

Deze campagne miste zijn uitwerking niet. Indonesië kreeg ruime publiciteit voor deze loyaliteitsverklaringen op een tijdstip waarop het gebied nog in de internationale belangstelling stond. Bovendien had de overeenkomst gesproken van twee fasen van VN-bestuur, waarvan de tweede zou aanvangen na 1 mei 1963 en onbepaalde tijd zou duren. U Thant ging niet in op de eis UNTEA op 1 januari 1963 te liquideren, maar wel werd die tweede fase nu tot nul gereduceerd. Dit betekende ook dat de indienstneming van Indonesisch personeel en de afvloeiing van de niet-Indonesische UNTEA-ambtenaren versneld moesten plaatsvinden.

Brand: 'Wij hadden een contract tot 1 mei 1963, maar moesten twee maanden daarvoor al het gebied verlaten. De directeur Binnenlandse Zaken, Sommerville, die zelf nog even *divisional commissioner* in Fakfak was geweest, kwam ons op een rondreis persoonlijk de wacht aanzeggen; het was om "politieke redenen" zei hij. Luckham, die zo ferm was opgetreden bij de demonstratie, was al eerder weggebonjourd. Hij had zijn opinie over sommige Indonesische maatregelen diverse malen niet onder stoelen of banken gestoken. Zo had hij de Indonesische politiecommissaris op het matje geroepen omdat deze functionaris een geval van ernstige mishandeling van een

anti-Indonesische Papoeahulpagent "in der minne" had willen schikken, dat wil zeggen in de doofpot stoppen. Luckham werd opgevolgd door een Jamaicaan, George Daniels genaamd, die wij kort na zijn aankomst vergezeld van een fles whisky in het residentshuis zagen verdwijnen. Ik kan me niet herinneren dat hij daaruit nog te voorschijn kwam.'

De *IBMM*-kroniek van de UNTEA-tijd besluit aldus: 'Tegen het einde van de UNTEA-periode was de situatie steeds rustiger en vreedzamer geworden. Plaatsen in de departementen die waren opengevallen door het vertrek van Nederlandse functionarissen, werden geleidelijk opgevuld door Indonesische ambtenaren. Ook werden opbouwprojecten die door Nederland nog niet waren voltooid, voortgezet door Indonesische functionarissen. De verstandhouding tussen de Indonesische vertegenwoordiging en UNTEA bleef goed tot de machtsoverdracht aan de Republiek op 1 mei 1963. Toen werd het grondgebied van de Republiek Indonesië afgerond in overeenstemming met de Onafhankelijkheidsverklaring, namelijk van Sabang tot Merauke.'

West-Irian was 'terug in de moederschoot' . Veel Papoea's hoopten echter op een nationale wedergeboorte in 1969. Zij verwachtten, in weerwil van hun ervaringen met UNTEA, alle heil van de VN en beschouwden de jaren tot de 'daad van vrije keuze' als een proeftijd, waarin Indonesië, onder het wakend oog van de wereld, zijn goede trouw kon bewijzen.

HOOFDSTUK 7

Proeftijd (1963-1968)

Het was de laatste vlaggenceremonie van de reeks. De lucht boven de baai was strak blauw en de hitte lag als een zware deken over Kotabaru, de 'nieuwe stad', die op deze dag haar oude naam verloor. Op het centrale plein tussen het oude en het nieuwe gebouw van de Nieuw-Guinea Raad was de fontein gesloopt. De matoa-boom die hier drie jaar eerder was geplant ter herdenking van 50 jaar Hollandia, was omgehakt. In de zo ontstane leegte stonden twee vlaggenmasten en een podium. C.V. Narasimhan uit India, kabinetschef van secretaris-generaal U Thant, was overgekomen uit New York en hield een toespraak, terwijl een ambtenaar een parasolletje ophield. Ook scheidend 'administrator' Djalal Abdoh uit Iran, met een gleufhoed op tegen de brandende zon, sprak een kort woord. Om 12.30 uur tekenden Narasimhan en Sudjarwo Tjondronegoro de overdrachtsakte. De VN-vlag werd gestreken en boven Kotabaru wapperde alleen nog het Indonesische rood-wit. Het was 1 mei 1963. Indonesië en de wereld spraken voortaan van 'West-Irian' (Irian Barat).

Het Akkoord van New York gaf Indonesië 'volledige bestuurlijke controle' over het gebied, maar repte niet van 'soevereiniteit'. Tot de in 1969 te voltrekken 'daad van zelfbeschikking' behield West-Irian een bijzondere status. Het departement van Buitenlandse Zaken kreeg de supervisie over een Coordinerend Secretariaat voor West-Irian (Sekkib) onder leiding van kolonel (vanaf 1965 brigadegeneraal) mr. Soetjipto. Voor zover niet in strijd met de rechten en vrijheden die waren gegarandeerd in het Akkoord van New York, werden in West-Irian de Indonesische wetten en verordeningen van kracht. Nieuwe wet- en regelgeving diende in overeenstemming te zijn met 'de geest van het Akkoord'. Het gebied behield tot 1969 een eigen munt, de West-Irian roepia (RIB). Die was aanvankelijk equivalent aan de Nederlandse gulden, maar werd alras gedevalueerd. Deze munt, die werd gedekt door een dollartegoed bij de centrale bank, moest het gebied beschermen voor de hollende inflatie in Indonesië.

Van 4 tot 6 mei 1963 bracht president Soekarno zijn eerste – en laatste – bezoek aan West-Irian. Hij liet zich vergezellen door zijn nieuwste verove-

ring, de 22-jarige Hariyatie Soemantri, een medewerkster van zijn secretariaat. Na een bezoek aan Biak stoomde het gezelschap aan boord van de torpedojager Irian, een bijdrage van de Sovjet-Unie aan de bevrijding van West-Irian, de Humboldtbaai binnen.

Soekarno liet zich door Indonesische ambtenaren, soldaten en vrijwilligers en door pro-Indonesische Papoea's inhalen als overwinnaar. Hij drukte meteen een stempel op de kaart. Kotabaru werd omgedoopt tot Sukarnapura (Soekarnostad), het Carstenszmassief tot Pegunungan Soekarno (Soekarnogebergte) en de hoogste top – de Carstenszpiramide – tot Puncak Soekarno (Soekarnopiek). Als huldeblijk aan de militaire bevrijders van West-Irian kreeg de Wilhelminatop, (4750 meter, ten zuidwesten van de Baliemvallei), de naam Puncak Trikora en werd de Julianatop (4581 meter, halverwege de Puncak Trikora en de grens met Australisch gebied) Puncak Mandala. Soekarno installeerde een nieuw streekparlement met 42 door hemzelf benoemde leden, onder wie 33 Papoea's. Tijdens de terugreis naar Jakarta deed de president Makassar aan, waar hij op 6 mei het Mandala-commando formeel ophief. De confrontatie met Nederland was voorbij.

Parna-voorzitter Herman Wayoi kreeg een teleurstelling te verwerken. Jakarta had hem gesuggereerd dat hij de eerste gouverneur zou worden onder Indonesisch bestuur, maar hij moest het afleggen tegen zijn partijgenoot en vice-voorzitter Eliezer Jan Bonay. Deze nam zijn intrek in de ambtswoning in Dock V waar de laatste Nederlandse landvoogd nog had gewoond. Onder Nederlands bewind had Bonay carrière gemaakt als bestuursambtenaar en tijdens het UNTEA-bestuur had hij gewerkt bij de dienst Binnenlandse Zaken in Hollandia/Kotabaru onder de Britse directeur Sommerville. In januari 1962 had president Soekarno Frits Kirihio uitgehoord over diens partijgenoot. Herman Wayoi: 'Soekarno koos Bonay in april 1963, waarschijnlijk op voorspraak van minister Soebandrio. Hij had een lange staat van dienst in het Binnenlands Bestuur en was ouder dan ik, toch kwam het besluit voor mij als een verrassing. Hij werd pas medio mei 1963 geïnstalleerd en kreeg een waakhond naast zich in de persoon van vice-gouverneur Agus Subekti, een kolonel van de landmacht.'

Territoriale verdediging

Op 17 mei werd het Indonesisch Contingent (Kontindo) van de UNTEA-tijd vervangen door het Militair Territoriaal Commando (*Kodam*) XVII/Irian Ba-

rat. Het kreeg onderdak in de voormalige Nederlandse marinierskazerne van Hollandia, met uitzicht op de haven. Het commando was formeel opgericht op 8 augustus 1962, nog vóór het Akkoord van New York, maar kreeg nu pas een officiële status. De eerste territoriaal commandant (*Pangdam*) werd de gewezen bevelhebber van Kontindo, brigadegeneraal U. Rukman. Chef-staf werd de kolonel der infanterie R. Mardanus.

In enkele maanden werd West-Irian ingepast in het Indonesische systeem van 'territoriale verdediging'. De strijdkrachten van Indonesië ontstonden in de guerrillaoorlog tegen Nederland in de jaren 1945-1949, toen de jonge krijgsmacht het moest hebben van samenwerking met de bevolking. 'Nationale weerbaarheid' is de voornaamste zuil onder 's lands defensiedoctrine. Gezien de zwakte van luchtmacht en marine, die een hoofdrol zouden moeten spelen in het afweren van een aanval van buitenaf, berust het leeuwendeel van de defensietaak bij de landmacht. Die moet de bevolking organiseren voor de guerrillastrijd tegen een mogelijke bezetter. Daartoe is het grondgebied van Indonesië opgedeeld in militaire territoria (*daerah militer*, afgekort: *dam*) met tal van onderverdelingen, waarvan de commandanten in de jaren zestig nauw betrokken raakten bij het regionale en plaatselijke bestuur. Zo ook in West-Irian.

Medio 1963 vaardigde de landmachtchef, generaal Achmad Yani, een bevel uit dat *Kodam* XVII/Irian Barat indeelde in drie militaire ressorten (*Korem*), acht militaire districten (*Kodim*) en 65 *Puterpra* (*Perwira Urusan Teritorial Perlawanan Rakyat*), subdistricten onder een 'officier die verantwoordelijk is voor de volksverdediging'. Voordien waren er in het binnenland van Westelijk Nieuw-Guinea geen militairen gelegerd, alleen politie. Het garnizoen van West-Irian bestond voorlopig uit drie infanteriebataljons.

Deze bataljons, samen ongeveer 1500 man sterk, werden in acht maanden tijd gelegerd in zeventien steden en enkele grotere dorpen. Zij hadden, in het kader van hun territoriale defensietaak, opdracht om 'het Indonesische nationalisme in het gebied te versterken, recht en orde te handhaven en de bevolking aan te moedigen zich aan te sluiten bij de Indonesische Revolutie'. Zij moesten ook oog houden op Papoea-ambtenaren en inheemse arbeidskrachten. Een enkele keer moesten de troepen uitrukken voor een strafexpeditie tegen oorlogvoerende Papoeagemeenschappen.

Een van de acht nieuwe militaire districten was Sarmi, een onderafdeling ten westen van Sukarnapura. Een maand na de bestuursoverdracht aan In-

donesië arriveerden hier per schip de eerste Indonesische soldaten ter sterkte van een compagnie, ruim 100 man, onder bevel van een majoor. Het stadje Sarmi telde toen maar 1000 inwoners. De Indonesische arts Suriadi Gunawan was verantwoordelijk voor de gezondheidszorg in het Sarmische. Hij vertelt: 'De commandant vroeg of ik ook als compagniesarts wilde optreden, want de *Kodim* beschikte alleen over een sergeant-verpleger. De manschappen raakten al snel gefrustreerd. Velen vertoonden stressverschijnselen en een enkeling deed een zelfmoordpoging. Soms had een soldaat het zo te kwaad in de verlatenheid van Sarmi dat hij zijn automatische geweer in de lucht leegschoot. Als zo iemand op mijn spreekuur kwam, kreeg ik te horen: "Ik ben hier al een jaar en ik heb nog niets gehoord van mijn familie op Java." Dan schreef ik een kalmerend middel voor. De militairen hadden niets te doen en maakten soms problemen om niks. Een van mijn Papoea-medewerkers in Sarmi, een mantri, werd opgepakt door soldaten omdat hij op 17 augustus, Onafhankelijkheidsdag, een papieren vlag had uitgehangen. De arme man werd in elkaar geslagen vanwege dit "gebrek aan nationaal besef".'

Geleide democratie

Na de machtsoverdracht aan Indonesië besloot de Partai Nasional (Parna) op te gaan in de Partai Nasional Indonesia (PNI). Parna-voorzitter Herman Wayoi kreeg de leiding over de PNI-afdeling West-Irian. Hij en andere oud-Parna-leden meenden dat, gezien het tekort aan geschoold Papoeakader, een Indonesisch overgangsbewind nodig was om de achterstand in te halen en dat West-Papoea in 1969, via een plebisciet onder VN-toezicht, onafhankelijk zou worden. De eerste ervaringen met Indonesië onder het UNTEA-bewind noopten Wayoi en de zijnen echter tot een publieke stellingname.

Op 9 juni 1963 kwam het bestuur van de PNI-afdeling West-Irian voor het eerst in vergadering bijeen. Het nam een resolutie aan waarin enkele kritische noten werden gekraakt. Eerste ondertekenaar Herman Wayoi beriep zich op een rede van president Soekarno, getiteld *Ambeg Parama-Arta* (Oud-Javaans: met hooggestemde idealen), waarin deze had gezegd: 'U allen, broeders, leden van het Voorlopig Volkscongres en het hele Indonesische volk, roep ik op en beveel ik hierbij de opbouw van West-Irian onmiddellijk en in snel tempo te verwezenlijken, opdat dit gebied in de kortst mogelijke tijd gelijkwaardig wordt aan en op hetzelfde peil komt als wij, volksgenoten en staatsburgers uit andere delen van de Republiek, die allang de vrijheid hebben gesmaakt.'

'Indachtig deze oproep' wees het bestuur op 'mededelingen van inwoners van Biak en Kotabaru dat de autochtone bevolking uit haar oorspronkelijke ambtelijke functies wordt ontslagen en vervangen; dat goederen die eigendom zijn van de bevolking, zoals radiotoestellen, ijskasten, bedden, kleren en gewassen uit haar tuinen, op grote schaal worden gestolen of onder bedreiging met wapens worden geroofd'. De PNI-afdeling West-Irian verzocht 'de Regering dringend het zenden van personen van elders naar West-Irian zonder voorafgaande toestemming van de Gouverneur, Hoofd van het Bestuur van West-Irian, te staken' en maande het provinciebestuur om 'bij de personeelsformatie allereerst de beschikbare personeelsleden in West-Irian in te schakelen, in het bijzonder de autochtone mannelijke en vrouwelijke krachten, alvorens een beroep te doen op werkkrachten uit andere gebieden van de Republiek Indonesië, en de toestanden, zoals diefstal en beroving, die zich voordoen in West-Irian, krachtig te veroordelen'.

Ten slotte werden het gouvernement van West-Irian en de centrale regering verzocht 'alle gezagsdragers, zowel burgerlijke als militaire, onverwijld en onherroepelijk maatregelen te doen nemen om aan genoemde toestanden een einde te maken en te voorkomen dat deze zich opnieuw zullen voordoen'. De resolutie was niets meer of minder dan een schot voor de boeg.

West-Irian had een Papoeagouverneur, Eliezer Jan Bonay, en een benoemde volksvertegenwoordiging, die voor driekwart uit Papoea's bestond. Vijf 'Irianezen' kregen een zetel in het parlement in Jakarta en zes in het Voorlopig Volkscongres. Zo werd het gebied opgenomen in Soekarno's 'Geleide Democratie'. Op 15 juli, toen de Parna was opgegaan in de PNI, vaardigde president Soekarno een decreet uit dat het partijwezen in West-Irian onderwierp aan zijn politieke spelregels.

Artikel 1, lid 3 luidde: 'Zolang dit presidentiële besluit van kracht is, is het verboden een politieke partij of een afdeling van een politieke partij op te richten.' Krachtens artikel 2 was het 'in de provincie West-Irian voorlopig verboden politieke activiteiten te bedrijven door middel van het houden van vergaderingen, bijeenkomsten en demonstraties en het drukken, uitgeven, bekendmaken, overbrengen, verhandelen, plakken, schilderen, clicheren of tekenen van politieke boodschappen, zonder voorafgaande toestemming van de gouverneur, hoofd van de provincie West-Irian, of een door hem aangewezen functionaris belast met het toezicht.' Lid 2 van artikel 3 bepaalde: 'De reeds vóór 1 mei 1963 bestaande partijen kunnen worden erkend mits zij

voldoen aan de bepalingen van presidentieel besluit nr. 7/1963 betreffende de voorwaarden voor en vereenvoudiging van het partijwezen en aan presidentieel besluit nr. 13/1963 inzake erkenning, controle en ontbinding van partijen.'

Het decreet kwam neer op een verbod van de politieke partijen die waren opgericht vóór 1 mei 1963. Voor het einde van het jaar hadden alle twaalf partijen die in februari 1961 hadden deelgenomen aan de verkiezingen voor de Nieuw-Guinea Raad zichzelf ontbonden. Niet-politieke organisaties, zoals het Christelijke Werknemersverbond van West-Irian, moesten een verzoek indienen bij het gouvernement als zij een vergadering wilden houden. De toenmalige vice-voorzitter van het verbond, Zacharias Sawor: 'Vroeg men toestemming, dan kwam er bezoek. Tijdens bestuursvergaderingen kregen we een man van de inlichtingendienst van leger of politie over de vloer. Onze zendtijd voor Radio Sukarnapura werd ingetrokken.'

De kleine Papoea-elite liet deze beperkingen van de in het Akkoord van New York gegarandeerde rechten nogal gelaten over zich heen gaan. Zij hield haar hoop gevestigd op de in New York overeengekomen 'daad van zelfbeschikking' die in 1969 zou worden voltrokken. Geschoolde Papoea's gingen ervan uit dat dit een echte volksstemming zou worden, onder toezicht van de Verenigde Naties, waarbij alle volwassenen zich zouden mogen uitspreken. Al kort na de bestuursoverdracht ging dit denkbeeld op de helling, zij het vooralsnog alleen achter de schermen.

De Britse onderzoeker John Saltford vond in de archieven een vertrouwelijk memo van de Australische ambassade in Washington, gedateerd 21 mei 1963, dat achteraf gezien een voorbode blijkt van de inschikkelijkheid die verdragspartner Nederland en de Verenigde Naties in 1969 aan de dag zouden leggen. Het Australische memo meldde dat 'de Nederlanders ermee instemmen dat de exercitie een andere vorm aanneemt dan een plebisciet'. De kabinetschef van secretaris-generaal U Thant, C.V. Narasimhan, was volgens dit bericht van mening dat de 'daad' kon worden voltrokken door middel van een 'consultatie met plaatselijke raden en dorpsvertegenwoordigers'. In mei 1964 voerde José Rolz-Bennett, intussen opgeklommen tot plaatsvervangend secretaris-generaal voor Bijzondere Politieke Aangelegenheden, in Jakarta besprekingen met president Soekarno. Volgens Australische diplomatieke memo's uit Jakarta en het VN-hoofdkwartier in New York herhaalde Rolz-Bennett toen dat de 'daad' niet hoefde neer te komen op een rechtstreekse keuze door de Papoeabevolking.

FUNDWI

Binnen vijf maanden na de bestuursoverdracht had Indonesië een 'Master Plan' opgesteld 'om West-Irian in één jaar verder te ontwikkelen dan de Nederlanders hebben gedaan in driehonderd jaar'. Het plan moest de export van Irianese land- en bosbouwproducten verhogen, 'de naakte bewoners van het Centrale Bergland kleden' en de verbindingen op een nieuwe leest schoeien. Soekarno eiste niets minder dan een culturele en economische revolutie in West-Irian.

In november 1963 besloot U Thant de 30 miljoen dollar die Nederland had uitgetrokken voor het begrotingsjaar 1963 en die het als afscheidsgeschenk ter beschikking had gesteld voor besteding in het gebied, onder te brengen in een VN-Fonds voor de Ontwikkeling van West-Irian (FUNDWI). Kolonel Soetjipto, de secretaris-coördinator van Sekkib, verzocht de VN om uitzending van een team deskundigen, dat zijn licht kon laten schijnen over het plan en Indonesië kon adviseren bij de besteding van de FUNDWI-gelden.

Aan goede voornemens was er geen gebrek, maar een beleidskader ontbrak. Sekkib wist niet hoeveel inwoners West-Irian telde. Het schatte dat hun aantal ergens tussen de 750 000 en 1 250 000 moest liggen en hield de jaarlijkse bevolkingsgroei op 1,8 procent. Dat was natte-vingerwerk, want hele streken waren nog nooit door het bestuur bezocht. Indonesië hield geen statistieken bij over export en import, de omvang van de arbeidsbevolking, lonen en investeringen. Tegen de VN zei Jakarta dat 'er altijd moeilijkheden moeten worden overwonnen en uitdagingen aangegaan in een gebied als West-Irian, dat net is bevrijd van het kolonialisme en eeuwenlang achterlijk is gehouden'.

Soekarno had in 1962 beloofd dat 'wanneer wij West-Irian hebben bevrijd, iedere volwassen man en vrouw een baan zal krijgen'. In Westelijk Nieuw-Guinea was echter nog geen sprake van een arbeidsmarkt. Het Indonesische bestuur deed pogingen om bergbewoners van de oostelijke Vogelkop te verhuizen naar de noordelijke kustvlakte – een oud Nederlands plan – en hen te bewegen tot werk op kokosplantages en tot eigen aanplant van cacao en rubber. Succes bleef vooralsnog uit. Begin 1964 gaf de regering in Jakarta ondernemers in West-Irian toestemming om Javaanse arbeidskrachten te werven, die genoegen namen met lagere lonen dan de Papoea's gewend waren onder Nederlands bestuur.

Omdat de twaalf steden van West-Irian niet waren verbonden door wegen, was het transport over zee en door de lucht van vitaal belang. Nederland had in West-Irian een kleine luchtvloot achtergelaten van Dakota's, Twin Pioneers en Beavers. Het onderhoud liet echter te wensen over en de piloten waren niet berekend op vluchten over het ruige Nieuw-Guinea. In het eerste jaar na de overdracht gebeurden er achttien ongelukken met vliegtuigen in West-Irian. De verbindingen begonnen in 1964 te haperen. Luchttransport werd in toenemende mate onbetrouwbaar en vliegtuigen vlogen alleen nog op verzoek.

In 1964 werden de marktgewassen van West-Irian geteisterd door ziekten en ongedierte en in de belangrijkste uitvoercentra raakten de magazijnen leeg. Sorong had te kampen met besmette kopra, Fakfak en Kaimana met een snel krimpend aanbod nootmuskaat. In Merauke stagneerde de uitvoer van rijst, kopra, rubber en rundvlees en in Agats (Asmat) de inzameling van krokodillenhuiden.

In de loop van 1964 raakten de kapitaalgoederen die Indonesië had geërfd van de Nederlanders door uitblijvend onderhoud in een kritieke staat van verval. De Australische journalist John Ryan schreef: 'De simpele vetspuit waarmee de industrie haar machinerie draaiende houdt, wordt door de Indonesiërs in West-Irian niet gehanteerd. Tientallen vrachtwagens, auto's, tractoren, scheepsmotoren, pompen en generatoren gaan verloren omdat lagers en koppelingen heet worden en vastlopen.'

De elektriciteitsvoorziening door de overheid werd in 1964 zo onbetrouwbaar dat eigenaren van kleine fabrieken zich gedwongen zagen dure dieselgeneratoren aan te schaffen. De regering moest honderdduizenden dollars uittrekken aan brandstofsubsidies om bedrijven in staat te stellen deze generatoren te laten draaien. Opnieuw bleef onderhoud uit en her en der begonnen fabriekseigenaren hun deuren te sluiten omdat de generatoren onbruikbaar waren geworden. Kleding, keukengerei, frisdranken en andere producten die ooit in West-Irian werden geproduceerd, moesten voortaan worden ingevoerd uit Java.

In het najaar van 1964 poogde gouverneur Bonay de wereld gerust te stellen: West-Irian had geen voedselprobleem. De bevolking van het Centrale Bergland had genoeg zoete aardappelen en de kustbevolking had nog altijd sago. Bonay gaf echter toe dat zo'n 20000 mensen in een aantal over de provincie verspreide gebieden 'af en toe honger lijden'. Zij zouden regeringsrijst

krijgen 'tot zij leren in hun eigen behoeften te voorzien'. Bonay hield zich aan de beleidslijn van Jakarta dat de bevolking genoegen moest nemen met dorpsvoedsel en afstand moest doen van 'koloniale producten'. Hij doelde op in de Nederlandse tijd ruim voorhanden artikelen als ingeblikt voedsel, bier, scheermesjes, zaklantaarns en batterijen.

De auteurs van *Irian Barat dari Masa ke Masa*, de officiële geschiedenis van *Kodam* XVII/Irian Barat, schrijven: 'In de loop van 1964 verslechterde de economische situatie in West-Irian dramatisch. De aanvoer van goederen stokte en leveranties waren vaak te laat.' De problemen waren niet alleen van logistieke aard. *IBMM*: 'Indonesische ambtenaren in West-Irian kochten hele partijen goederen op en stuurden die naar andere gebieden om zichzelf te verrijken. Met als gevolg dat in West-Irian tekorten ontstonden aan eerste levensbehoeften als voedsel en kleding. Dat wekte onvrede bij de inheemse bevolking, te meer daar zij onder Nederlands koloniaal bewind gewend was aan een vlotte aanvoer.'

De broodnodige financiële injectie van buiten bleef intussen uit, want de verstandhouding tussen Jakarta en de buitenwereld werd er niet beter op. In 1963 richtte president Soekarno zijn pijlen op Groot-Brittannië, dat in dat jaar een aantal voormalige koloniën en protectoraten in Zuidoost-Azië – het schiereiland Malaya, het eiland Singapore, Sabah en Serawak op Noord-Borneo – samenvoegde in de Federatie Maleisië. Soekarno beschouwde Maleisië als een neo-kolonie waarin de Britten een dominante economische rol bleven spelen en de beschikking hielden over de marinebasis Singapore. Dat de sultans van Malaya hun machtsposities behielden, vond hij ondemocratisch. Soekarno beweerde dat de aansluiting van Sabah en Serawak bij de federatie inging tegen de wil van de plaatselijke bevolking. De president was vooral gepikeerd omdat de Britten zijn land – het grootste in de regio – niet hadden gekend in hun federatieplannen.

De confrontatie met Maleisië, die duurde tot eind 1965, ging gepaard met oorlogszuchtige retoriek (*'Ganyang Malaysia!'*, Verslindt Maleisië rauw), antiimperialistische massameetings en militaire infiltraties in Serawak en Malaya. Het werd nooit een openlijke oorlog, maar Indonesië betaalde een zware prijs, zowel financieel als diplomatiek. De aanval op de Britse ambassade in Jakarta, in september 1963, was zonder precedent. De nationalisering van Britse plantages en de verbreking van de handelscontacten met Singapore en andere Maleisische havens deden de economie geen goed. Ook West-Iri-

an leed onder Soekarno's confrontatiepolitiek. De komst van de VN-experts werd keer op keer uitgesteld, evenals de besteding van de 30 miljoen FUNDWI-dollars.

'Dromen van brood met boter'

In augustus 1963 werden enkele tientallen Papoeabestuurders naar Jakarta geroepen voor een bijscholing van drie maanden in Indonesische wet- en regelgeving. Arnold Mampioper was destijds hoofd plaatselijk bestuur – in het Indonesisch *Kepala Pemerintah Setempat*, afgekort tot KPS – op zijn geboorte-eiland Biak en reisde mee.

Mampioper: 'We kregen in verschillende departementen trainingen. Halverwege ons verblijf maakte ik namens de groep mijn opwachting bij het hoofd van Sekkib, kolonel Soetjipto. Veel mensen waren bang van hem, maar hij was vriendelijk en informeerde naar onze vorderingen. "Geen probleem, meneer," zei ik, "wij Papoeabestuurders hebben een goede opleiding gehad. Exerceren als Indonesische ambtenaren kunnen we ook. Dat hebben we geleerd aan de Politieschool in Base G." "Hebben jullie gezien hoever de ontwikkeling van Indonesië al is gevorderd?" vroeg Soetjipto. "Wel, in dat geval kunnen jullie de verklaring ondertekenen die de *pejuang* [strijders voor de Indonesische nationale zaak] uit West-Irian hebben opgesteld. Zij vinden een plebisciet niet nodig en hebben verklaard dat het gebied meteen moet opgaan in de Republiek." "Wij zijn bestuursambtenaren," antwoordde ik, "wij werken voor de regering. Het is niet aan ons om zo'n verklaring te tekenen. De toekomst van West-Irian is een zaak van het volk. Het spijt ons, maar wij kunnen dit niet doen." De hele groep weigerde te tekenen.'

'Voor we terugreisden naar Irian, werden we ten afscheid toegesproken door Soetjipto en hij gaf ons er flink van langs. "Broeders," zei hij, "u hebt u kunnen vergewissen van de vooruitgang in onze Republiek. U bent echter in de geest nog steeds koloniaal en wilt de feiten niet onder ogen zien. In West-Irian worden nog steeds stenen gegooid door de ruiten van kazernes en er zijn nog veel meer tekenen dat uw mensen iets tegen de regering hebben. Broeders, droomt u niet langer van brood met boter uit Nederland."

'Toen mocht ik iets zeggen namens de groep Papoeabestuursambtenaren. Ik bedankte de regering hartelijk voor de gelegenheid nader kennis te maken met de bestuurspraktijk van Indonesië. "Veel is hetzelfde," zei ik, "maar er is één groot verschil tussen Java en Irian. Wat men nu bij ons kan bewon-

deren – vliegvelden, openbare gebouwen – dateert van de laatste twaalf jaar en is in de meeste gevallen nog geen tien jaar oud. West-Irian is eeuwenlang achtergesteld. Van Sabang tot Ambon hebben de VOC en de regering van Nederlands Indië gebouwd, maar niet in Irian. In de Volksraad van Nederlands Indië was er niemand die opkwam voor de Papoea's. De heer Soetjipto zei zoëven dat er in Irian nog steeds kazernes worden bekogeld uit onvrede met de Republiek. Welnu, West-Irian is een oerwoud dat in cultuur gebracht moet worden. Wie een tuin aanlegt in het bos, haalt zich open aan de doorns. Een echte boer trekt zich daar niets van aan en denkt: straks maak ik dit open en heb ik geen last meer van de doornstruiken. De bevolking ginds is als een tijger die gewend is vlees te eten. Die kun je niet in één dag leren om te grazen. Papoea's zijn mensen, geen dieren, en ze zijn niet van steen. Ze willen vooruit, maar geef hun de tijd. Indonesië, maak werk van de opbouw van Irian, maar zet daarbij de Papoea's niet op een zijspoor. Want ik moet er niet aan denken wat er dan gebeurt." De collega's waren ingenomen met mijn verhaal en ook Soetjipto leek aangedaan. Hij beklom het podium en omhelsde me. "Een judaskus," zeiden mijn vrienden.'

'Toen ik terugkwam in Biak, schrok ik van de ravage in het bestuurskantoor. In het najaar werden in heel Indonesië poppen verbrand die premier Tengku Abdul Rahman van Maleisië moesten voorstellen. In West-Irian draaiden die betogingen steevast uit op vandalisering van alles wat aan Nederland herinnerde. In Biak waren *pejuang* onder leiding van Lukas Rumkorem, na de rituele verbranding van een Tengku-pop, het KPS-kantoor binnengedrongen. Ze hadden alle archiefstukken uit de Nederlandse tijd weggehaald en op straat verbrand. Het was een ramp. Tourneeverslagen, Memories van Overgave en documenten over de afwikkeling van grondzaken gingen in vlammen op. Alleen de adatrechtbundel uit 1955, die ik had meegenomen om thuis te lezen, bleef bewaard. Ik liet Rumkorem en zijn vrienden bij me komen en zei: "Steek wat mij betreft alle Nederlandse gebouwen in brand, als je dat koloniale monumenten vindt. Maar die archiefstukken zijn niet van Nederland, die zijn van ons, Papoea's! Daarin is van alles vastgelegd dat ons belang als volk dient. Hoe moeten we straks bewijzen welke grond van wie is?" Rumkorem zei: "Zoon, wij hadden opdracht om alles te verbranden wat rook naar kolonialisme, en dat hebben we gedaan." Ik was woedend, ging naar het residentskantoor en schold resident

Nawahi,* een man uit Palembang, de huid vol. "U bent een bestuursman,"zei ik. "Hoe kan iemand besturen zonder archief, zonder data?" '

Grenspatrouilles en andere manoeuvres

Intussen maakte men zich ten oosten van de 141ste meridiaan ernstige zorgen. Wilde Soekarno meer dan West-Irian, en zo ja, wie zou hem tegenhouden? De president noemde Australisch Nieuw-Guinea steevast 'Oost-Irian' en dat klonk als een dreigement. Australië hielp Groot-Brittannië bij de verdediging van Maleisië en infiltraties in Oostelijk Nieuw-Guinea zouden voor de Indonesiërs betrekkelijk eenvoudig zijn. Voor de eerste keer sinds de Japanse opmars in 1942 was Nieuw-Guinea weer een defensieprioriteit van Australië. Terwijl de Australiërs met Azië leerden leven, moesten ze bereid zijn te vechten, vond hun conservatieve premier Robert Menzies. Op 6 september 1963 zei hij in Port Moresby: 'We will defend Papua and [de voormalige Duitse kolonie, op dat moment Australisch mandaatgebied] New Guinea as if it were part of our mainland.'

Canberra besloot zijn verdediging in het oostelijke eilanddeel te versterken. Het trok daarvoor liefst 60 miljoen dollar uit. In januari 1964 begon een grote aannemer uit Sydney in Port Moresby en Wewak met de bouw van honderden huizen, slaapzalen en werkplaatsen voor het nationale leger van 'Papua and the Territory of New Guinea', het Pacific Islands Regiment. Dit PIR bestond begin 1964 uit 1300 inheemse manschappen onder Australische officieren. Binnen enkele jaren werden talloze Papoearekruten met ten minste zes jaar onderwijs klaargestoomd voor militaire dienst. Het PIR werd versterkt tot 3000 man en kreeg er een derde bataljon bij. 'Papua' en 'New Guinea' vielen aanvankelijk onder het Northern Command van het Australische leger in Queensland, maar begin 1964 werd het gebied opgewaardeerd tot militair district met een eigen hoofdkwartier en het garnizoen kreeg de status van brigade.

De landingstrips van 'patrol posts', de bases van de mobiele 'patrol officers', langs de grens met West-Irian werden geschikt gemaakt voor Caribouvliegtuigen en C-130 Hercules-toestellen. De Australische marine kreeg een

* M.A.A. Nawahi had op 10 april 1963, toen nog als vice-resident, de resolutie van de Streekraad Biak-Numfor die aandrong op een plebisciet in pro-Indonesische zin herschreven. Zie hoofdstuk 6, 'Volksvertegenwoordiging', blz 375-378.

miljoenenbudget toegewezen voor modernisering van de basis op het eiland Manus in de Bismarckzee en voor de bouw van vijf snelle patrouilleboten. Informatie over Indonesische militaire activiteit en bewaking van de meer dan 760 kilometer lange, ongemarkeerde grens kregen de hoogste prioriteit.

Terwijl de Australiërs zich voorbereidden op een Indonesische invasie, kregen ze te maken met een exodus van Papoea's uit West-Irian. In de maanden mei en juni 1963 staken 220 vluchtelingen uit het gebied rond Merauke de grens van Australisch Nieuw-Guinea over. In juli volgden nog eens 400 bewoners van de grensstreek ten oosten van Merauke, die kozen voor Australisch gebied. In de eerste vijf jaar van Indonesisch bestuur over West-Irian trokken 1600 Papoea's – mannen, vrouwen en kinderen – de grens over. Van hen kregen 217 personen een verblijfsvergunning. Nog eens 440 mochten zich zonder papieren op Australisch gebied vestigen. Zij behoorden tot gemeenschappen die aan beide zijden van de grens grond hadden en gaven de voorkeur aan de Australische kant. Aanvankelijk kwamen er vooral Papoea's die actief waren geweest voor een 'vrij West-Papoea' en die het aan de stok hadden gehad met de Indonesische autoriteiten. Naarmate de economische situatie in West-Irian verslechterde, groeide het aantal vluchtelingen dat zich beklaagde over schaarste. Australië zat in een lastig parket. Het was bang dat een te soepel toelatingsbeleid Indonesië zou provoceren, maar wilde slachtoffers van vervolging geen asiel weigeren.

Australië had nu een tweede motief om de grensbewaking op te voeren en de lijn, die alleen op de kaart stond, ook in het bos zichtbaar te maken. Dit laatste was evengoed een Indonesisch belang en in september 1963 werden Jakarta en Canberra het eens: Australië mocht aan zijn kant van de lijn grenspalen neerzetten. Dat ging niet meteen goed. In november liet een PIR-patrouille in de buurt van de 'patrol post' Ningerum – ongeveer halverwege de grenslijn – aan de plaatselijke bevolking zien waar de palen moesten staan. Indonesische troepen maakten het Australische meetwerk ongedaan en verdreven de meetploeg onder bedreiging met wapens van de grenslijn. In januari 1964 voerden Australiërs en Indonesiërs besprekingen in Jakarta. Minister Soebandrio erkende dat de grensmarkering moest doorgaan en dat een gemengde commissie moest worden geïnstalleerd. In de loop van 1964 werd aan Australische kant de grensbewaking geïntensiveerd door de PIR, de politie en het Department of Native Affairs.

Intussen markeerde Indonesië een andere grens. Op 13 december vertrok de Indonesisch-Japanse Cenderawasih Expeditie onder leiding van luitenant-kolonel Azwar Hamid uit Jakarta naar West-Irian om hier 'de hoogste top van Indonesië' te bedwingen, de Puncak Soekarno (voorheen Carstensz-piramide). De expeditie telde 55 man, zowel burgerwetenschappers als militairen. Onder de klimmers was één Papoea, Fred Athabu, student aan de Universitas Cenderawasih. De tocht duurde tweeënhalve maand. Op 1 maart 1964 plantten zes man – twee Indonesische militairen, drie Japanners en Fred Athabu – om halftwee 's middags de rood-witte vlag op de Soekarnopiek. Het uit 1936 daterende wapenfeit van de Colijn-expeditie was geëvenaard door Indonesiërs.

Op 17 april 1964 droeg brigadegeneraal U. Rukman het militaire commando van West-Irian over aan kolonel Raden Kartidjo, die kort daarop zijn eerste ster kreeg. Op 1 juli werd *Kodam* XVII/Irian Barat omgedoopt tot *Kodam* XVII/Cenderawasih (Paradijsvogel). Het kreeg toen een eigen vaandel met de wapenspreuk *Praja Ghupta Wira*. Dit is Sanskriet/Oud-Javaans en betekent vrij vertaald: land van mysterie en helden. De woordkeus is interessant. *Praja* verwijst naar het territorium, West-Irian. *Ghupta* betekent 'mysterieus', 'geheimzinnig' of 'verborgen'. *Wira* betekent 'echte man' of 'dappere soldaat'. De militaire naamgevers zagen West-Irian als nog onbekend terrein, ter verovering waarvan Indonesische soldaten de heldendood waren gestorven, en, in overdrachtelijke zin, als een land vol verborgen gevaren, een uitdaging voor echte mannen. In zijn voorwoord voor *Irian Jaya dari Masa ke Masa* schreef de toenmalige commandant Acub Zainal: 'Laat de betekenis die besloten ligt in onze wapenspreuk goed tot u doordringen.' De auteurs van *IBMM* – geen van allen Javanen – vertalen 'Praja Ghupta Wira' echter abusievelijk als 'ridder die het volk beschermt'.

In augustus 1964 vaardigde brigadegeneraal Kartidjo het bevel uit tot Operasi Giat (de daad bij het woord), ter 'vervolmaking' van de troepenspreiding in West-Irian. Er werden twee nieuwe infanteriebataljons (Yonif) geformeerd die de status kregen van 'organieke' of 'territoriale' troepen: Yonif 641/Cenderawasih I en Yonif 642/Cenderawasih II. Yonif 641 bestond uit militairen van de Midden-Javaanse Diponegorodivisie en oud-leden van het Papoea Vrijwilligers Korps, die in 1963 waren overgebracht naar Midden-Java waar ze een hertraining hadden gekregen. Yonif 642 bestond uit soldaten van de West-Javaanse Siliwangidivisie en voormalige PVK'ers die waren ge-

traind door Siliwangi. Beide bataljons telden relatief veel Papoea's. Yonif 641 werd gestationeerd in Manokwari, Sukarnapura, Sorong en Sarmi, Yonif 642 in Merauke, Tanah Merah, Fakfak en Kaimana.

De val van Bonay

Op 20 november 1964 werd Eliezer Jan Bonay na achttien maanden afgezet als gouverneur van West-Irian. Over de motieven voor zijn afzetting doen vele verhalen de ronde en het valt veertig jaar na dato niet mee feit van fictie te onderscheiden. Volgens Papoeabestuurder John R.G. Djopari zou Bonay in ongenade zijn gevallen omdat hij in Jakarta had aangedrongen op versnelling van de 'daad van zelfbeschikking'. Andere bronnen ontkennen dit en zeggen dat de gouverneur tot zijn afzetting bleef vertrouwen op de belofte van Soekarno dat de Papoea's in 1969 zelf over hun toekomst zouden mogen beslissen. Mensen die Bonay goed hebben gekend, zijn het erover eens dat hij ook als gouverneur een Papoeanationalist bleef. Partijgenoot Herman Wayoi: 'Eliezer bleef in zijn hart voorstander van onafhankelijkheid. Op zijn lidmaatschapskaart van de Parna stond "Voor een vrij Papoea in 1970' en die heeft hij altijd bewaard."

In de anderhalf jaar dat hij gouverneur was, werd Bonay regelmatig gepasseerd door zijn Indonesische ondergeschikten. De Biakker Zacharias Sawor, destijds ambtenaar bij de Dienst Economische Zaken, geeft twee voorbeelden. Sawor: 'Neem de oud-ijzeraffaire. In de Nederlandse tijd sloot het gouvernement een contract met een Japanse firma die het recht kreeg oud ijzer op te halen in Bintuni [voorheen Steenkool, een oude overslaghaven van het olieconsortium NNGPM]. Dat contract zou in mei 1963 in werking treden en het gouvernement de nodige dollars opleveren. Toen Bonay pas was geïnstalleerd als gouverneur, gaf hij de Indonesische directeur van Economische Zaken in een nota opdracht om uitvoering van het contract op te schorten, omdat hij zich nog moest inwerken. De directeur EZ, Yusuf Ismail, was een persoonlijke vriend van minister Soebandrio en was op diens aanwijzing benoemd. Ismail negeerde Bonays memo en gaf het Japanse bedrijf toestemming het oud ijzer te komen halen. Twee Papoeabestuurders in Manokwari steunden de gouverneur en verzetten zich tegen uitvoering van het contract. Zij werden overgeplaatst naar Biak en Merauke.'

'Een ander voorbeeld. De DPRD [het provinciale parlement, opvolger van de Nieuw-Guinea Raad] had uitgesproken dat het algemeen belang niet

toeliet dat privé-eigenaren hun in West-Irian gekochte auto's uitvoerden naar Indonesië. In de UNTEA-periode hadden veel Nederlanders bij vertrek hun auto mogen meenemen en zodoende was het wagenpark sterk geslonken, wat het bestuurswerk belemmerde. Inkoop van nieuwe auto's zou een te grote aanslag doen op de toch al kleine deviezenreserve. Gouverneur Bonay nam het DPRD-voorstel – onderwerping van de auto-uitvoer aan een provinciaal vergunningenstelsel – over. Het Coördinerend Lichaam voor de Provinciale Opbouw (BKPD) van West-Irian verwierp het echter. Toen Bonay voor consultaties in Jakarta was, besloot een klein groepje functionarissen dat ambtenaren en anderen die West-Irian verlieten, hun auto mochten meenemen. Het besluit werd namens het gouvernement ondertekend door de vice-gouverneur, kolonel Agus Subekti.'

Daarop vaardigde Bonay een nieuw besluit uit: voor alle goederen met een waarde van meer dan 500 dollar was voortaan een door hem persoonlijk ondertekende uitvoervergunning vereist. Twee weken later werd hij afgezet.

Volgens Frits Kirihio is Bonay gevallen over zijn eigen onkreukbaarheid. Kirihio: 'Het was een politiek spelletje dat alleen draaide om geld. Eliezer was een goede ambtenaar, al in de Nederlandse tijd, en volslagen onomkoopbaar. Dat brak hem op. De bouw van een nieuw onderkomen voor de DPRD was begonnen door Nederlandse ingenieurs, maar bij de overdracht was het nog niet klaar en de afbouw werd toen een zaak van Sekkib. De financiële man van Sekkib was een half-Dajakse legerkapitein, Liem Njo Liap. Die richtte een bouwbedrijf op, PT Sanyang Hadurut, een Dajakse naam, en gunde de afbouw van de DPRD aan dat bedrijf.'

'Om dit en andere gevallen van vriendjespolitiek af te dekken, is Bonay geofferd. De gouverneur protesteerde bij Soebandrio. Omdat hij het politieke spel in Indonesië niet kende, liet hij één ding na. De Parna had zich aangesloten bij de PNI en Bonay had bij Soekarno zijn beklag moeten doen. Omdat hij dat niet deed, liet Sekkib het verhaal circuleren dat de gouverneur niet deugde. Er kwam een papier in omloop waarin stond dat Bonay en enkele DPRD-leden, als ze in Jakarta waren, naar de vrouwen gingen. Zoiets kan niet in een christelijk gebied en daarmee begon de val van Bonay. Een lastercampagne.'

Bonay werd opgevolgd door de in 1912 geboren Biakker Frans Kaisiepo. In 1962 was hij districtshoofd van Oost-Mimika, maar toen de Nederlanders kort voor hun vertrek uit de kring van districtshoofden de eerste Pa-

poeacontroleurs benoemden, werd hij gepasseerd. Bij de benoeming van een hoofd plaatselijk bestuur voor Biak, in september 1962, gaf Binnenlandse Zaken de voorkeur aan Arnold Mampioper, Kaisiepo's junior. Frans had zijn eerstvolgende promotie te danken aan gouverneur Bonay, die hem aanstelde als resident van Sukarnapura en omgeving. Toen Bonay werd gewipt, besloot Sekkib-chef Soetjipto dat Kaisiepo gouverneur moest worden.

Herman Wayoi: 'Om Kaisiepo te overreden het gouverneursambt te aanvaarden stuurde Soetjipto een afgezant naar Irian: Soegoro Admoprasodjo,* die kort na de oorlog Papoeabestuursambtenaren had opgeleid in Kota NICA. Hij heeft zijn oud-leerling uiteindelijk overtuigd. Kaisiepo was een gouverneur zonder speciale talenten en zonder beginselen en had vooral belangstelling voor drank en vrouwen. Bonay was onbuigzaam in zijn principes, maar miste politieke feeling. Frans was kneedbaar. Hij werd geheel gestuurd door de nieuwe vice-gouverneur, kolonel Mulyono, een gewezen lid van de legerfractie in de DPRD. Hij nam de besluiten, alle diensthoofden luisterden naar hem. Kaisiepo was niet meer dan een marionet.'

De OP(P)M

In Manokwari, de meest Papoease stad van West-Irian, was het intussen gaan gisten. De scheepswerf en de zagerij, de eerste industriële bedrijvigheid van betekenis in het gebied, waren in ernstige problemen, de werkgelegenheid liep terug en de winkels raakten leeg. De voor Manokwari zo kenmerkende Papoeaas-Chinese middenstand had het zwaar te verduren. Manokwari was tot begin 1963 de basis geweest van het Papoea Vrijwilligers Korps. De door UNTEA ontslagen korpsleden die niet waren teruggegaan naar hun kampongs, vormden een haard van onvrede met het Indonesische gezag.

Sergeant Alberth Arumisore uit Wasior had het PVK op 19 oktober 1962 verlaten, ging naar huis, maar kwam in 1964 terug naar Manokwari. Hij vertelt: 'Sinds de komst van de Indonesiërs waren de winkels leeg. Rijst en tabak waren op de bon en er waren wachtlijsten voor de distributie. In de Nederlandse tijd hadden we zoiets nooit meegemaakt. De Sleephelling Konijnenburg in Sanggen werd overgenomen door de marine. De moderne machines werden afgevoerd naar Surabaya en vervangen door tweederangs spullen. Een deel van de oud-PVK'ers had werk gevonden bij de dienst

* Zie hoofdstuk 3, 'Agent', blz. 160-162.

Openbare Werken, in de haven of bij het bosbedrijf. Anderen waren teruggegaan naar hun dorp. Nadat sergeant Permenas "Ferry" Awom door UNTEA op vrije voeten was gesteld, bleef hij werkloos. Hij hield contact met ons, ex-PVK'ers, en in de loop van 1964 kwamen we af en toe bij elkaar. Dan bespraken we de mogelijkheid om het korps nieuw leven in te blazen. We hadden al een peloton bij elkaar, maar gezien de waakzaamheid van de Indonesische troepen zagen we voorlopig af van heroprichting.'

Eind 1964 kreeg Manokwari een eigen garnizoen. Het waren eenheden van het nieuwe infanteriebataljon 641, dat relatief veel Papoea's telde. *IBMM*: 'Hun komst naar Manokwari was een morele opsteker voor separatisten en lieden die door de separatisten konden worden opgezet tegen de regering. Het kwam tot relletjes en demonstraties en er werden opruiende posters opgehangen. Dat draaide uit op het incident van 16 december 1964. Separatistische elementen [Papoea-agenten] pleegden een inbraak in het wapendepot van de politie.'

Een van de ontevredenen in Manokwari was Terianus Teopilus 'Terry' Aronggear. Hij was in 1941 geboren in Serui en door de zending opgeleid tot onderwijzer. Zijn problemen begonnen al in de Nederlandse tijd. Aronggear: 'Begin 1962 heb ik me beklaagd bij de schoolbeheerder van het ressort Manokwari, dominee E. Gijsbers. Ik had zes maanden geen salaris gehad en noemde dat corruptie. Ik was boos, tilde een schrijfmachine op en gooide die naar Gijsbers. Ik besefte dat dit niet kon en nam ontslag. De Nederlanders begonnen te vertrekken en allerlei diensten werden gepapoeaniseerd. Ik deed een test bij de NIGIMIJ, slaagde en werd assistent van het hoofd Boomzaken. Die kende ik uit Serui, waar hij agent was geweest van de NIGIMIJ. Toen hij vertrok, werd ik afdelingshoofd en hij droeg aan mij de kas over: 7000 gulden. Een deel van dat geld heb ik later gebruikt voor het politieke werk in Manokwari.'

'Wij stonden aanvankelijk tamelijk onbevangen tegenover Indonesië en hoopten dat een en ander goed zou uitpakken voor de Papoea's. Toen de eerste Indonesiërs aan land gingen in de haven van Manokwari, zongen schoolkinderen het [volkslied] *Indonesia Raya*. Ik kreeg al snel een teleurstelling te verwerken. De tweede man bij de dienst Economische Zaken in Manokwari was een Javaan, een zekere drs. Djoko. Als ambtenaar kreeg hij een salaris van 300 gulden, terwijl ik, als afdelingshoofd van de NIGIMIJ, 414 gulden kreeg. Djoko vond dat ongepast en verlaagde mijn salaris tot 300 gulden. Ik besloot de dienst te verlaten en weer onderwijzer te worden.'

'De eerste Indonesische resident van Manokwari was een Javaan uit Purwokerto, Soedarto. Een grote vent – hij leek een beetje op Bung Karno – die uitstekend Nederlands sprak. Een bestuursambtenaar van de oude school, geen botterik. Maar de Indonesische militairen begonnen meteen te plunderen en iedereen die zijn Philips-radio niet wilde afstaan, in elkaar te slaan. Resident Soedarto kon daar weinig tegen uitrichten. Nederlands Nieuw-Guinea was relatief welvarend. Tot in het binnenland waren er gaslampen. Wat men in de stad at, werd ook naar het binnenland gebracht. Indonesië was destijds arm en de Indonesiërs brachten hun armoede naar Papoea. Dat wekte onrust.'

In januari 1965 leidde Soekarno's confrontatie met Maleisië tot een breuk met de Verenigde Naties. De Federatie Maleisië was per 1 januari lid van de Veiligheidsraad geworden. Uit protest hiertegen zegde president Soekarno op 7 januari 1965 Indonesië's lidmaatschap van de VN formeel op. Diezelfde maand schreef *The Indonesian Herald*, spreekbuis van het ministerie van Buitenlandse Zaken, in een commentaar: 'Onder de vele motieven die Indonesië deden besluiten uit de Verenigde Naties te treden, is (de wens) vrij te zijn van alle verdragen die zijn gesloten onder VN-supervisie, waaronder de overeenkomst om in 1969 in West-Irian een 'Act of Free Choice' te organiseren.' De rechtstreekse gevolgen van dit besluit waren bevriezing van het VN-Fonds voor West-Irian (FUNDWI) en een groeiende angst onder de Papoeabevolking dat de volksraadpleging van 1969 niet zou doorgaan.

Terry Aronggear: 'Op een regenachtige avond in januari kreeg ik bezoek van de oude zendingsonderwijzer Johan Ariks.* Soekarno had net bekendgemaakt dat Indonesië uit de VN was gestapt. "Hoe moet dat nu, jongen?"vroeg Ariks, "Straks sluit Indonesië zich aan bij het communistische kamp." We besloten raad te vragen aan de adatleiders. In Manggoapi [een wijk in Manokwari waar veel Mejach-Arfakkers wonen] belegden we bijeenkomsten met de drie Mejach-oudsten: Lodi [Lodewijk Mandatjan], Barend [Mandatjan] en Cornelis [Irogi Meidodga]. Voor die vergaderingen, die we hielden in het restaurant van een vriend, werden de mensen huis aan huis uitgenodigd. Ik heb toen op verzoek van de ouderen een handvest voor een Vrij West-Papoea opgesteld. In 1969 moest dat zijn beslag krijgen en dan moesten we er klaar voor zijn. De eerste die zijn handtekening zette onder het handvest, was de oude Johan Ariks.'

* Zie hoofdstuk 3, 'Voorlichting' en 'propaganda', blz. 177-180.

'Op 19 april 1965 hebben we aan de Kali Andai, bezuiden Manokwari, de Papoeavlag, die op 30 september 1962 was gestreken voor het residentskantoor in Manokwari, opnieuw gehesen. Aanwezig waren 133 personen, onder wie oud-PVK'ers die in de UNTEA-tijd waren ontslagen. We zongen samen *Hai Tanahku Papua* onder leiding van de onderwijzer R. Yarangga en baden. Daarmee was de Organisasi Perjuangan Papua Merdeka [Strijdorganisatie voor een Vrij Papoea, OPPM] een feit. Die naam is later verkort tot OPM [Organisatie Vrij Papoea]. Op 23 april kwamen we bij elkaar in het huis [aan de huidige Jl. Pisang] van Manuel Horota, een ambtenaar van de dienst Bosbouw. Daar hebben we een bestuur samengesteld. Ik werd voorzitter, Manuel Horota, ir. Kaleb Taran en ressortschoolbeheerder Melkianus Watofa vice-voorzitters en Johan Ariks adviseur van het bestuur. Hendrik Joku, oud-secretaris van de Nieuw-Guinea Raad, die op dat moment in Sukarnapura woonde, werd secretaris; Karel Paul Krey, oud-ambtenaar bij Financien, penningmeester; en Marthen Saway, een mantri-verpleger, werd verantwoordelijk voor gezondheidszorg.'

Voormalig PVK-sergeant Alberth Arumisore: 'In april 1965 riep Ferry Awom ons naar zijn huis in Fanindi, Manokwari. Daar waren ook Aronggear en Ariks en zij bespraken met ons de vorming van een gewapende arm van de pas opgerichte Organisatie Vrij Papoea. Het bestuur heeft oud-sergeant Ferry Awom vervolgens benoemd tot commandant van dit OPM-leger. Zijn plaatsvervangers waren ex-PVK-sergeant Julianus Wanma, ambtenaar bij Openbare Werken, en oud-PVK-sergeant Maarten Luther (Jimmy) Wambrauw. Tot Awoms staf behoorden ook de drie Mejach-oudsten [de gebroeders Mandatjan en Cornelis I. Meidodga]. Ik werd commandant van het eerste bataljon. De twee andere bataljonscommandanten waren de oud-PVK-sergeanten Silas Wompere en Johannes Jambuani, toen politieman.'

Aronggear: 'Het was de bedoeling dat de oprichting van de OPM geheim en de organisatie ondergronds zou blijven tot het plebisciet in 1969. Ik wilde het handvest van de strijd voor een vrij Papoea naar het buitenland brengen via Australisch Nieuw-Guinea, maar de Indonesiërs kregen lucht van onze plannen. Op 4 juli hield het leger in Manokwari razzia's en werden Manuel Horota en twee andere OPM-leden opgepakt. Ik ben verraden door een vriend in Manokwari, die samen met mij op de kweekschool in Serui had gezeten. Op 5 juli 1965 werd ik opgepakt op Biak. Het was zes uur in de morgen. Ik wandelde over de landingsbaan van het vliegveld Mokmer naar het

toestel dat op vertrek stond richting Sukarnapura – de propellers draaiden al – toen ik werd aangehouden door een provoost van de luchtmacht. Hij was zojuist gebeld door de politie in Manokwari. Ik werd beschuldigd van subversieve activiteiten. Op het moment van mijn arrestatie kwam het bestaan van de OPM in de openbaarheid. Kopieën van de originele documenten die ik bij me had, zijn alsnog naar het buitenland gestuurd. OPM-secretaris Henky Joku week namelijk kort na mijn arrestatie uit naar Australisch Nieuw-Guinea. Op 7 juli werd ik teruggebracht naar Manokwari en opgesloten in de gevangenis van Kampung Ambon.'

Intussen deden leger en politie in Manokwari huiszoeking en werden er mensen opgepakt. De jonge Biakker Saul Wakum (1947) bezocht sinds oktober 1963 de Landbouwschool met internaat in Amban (Manokwari). Hij en zijn medeleerlingen werden begin juli het doelwit van militaire razzia's. Wakum: 'Zondagmiddag, 9 juli, deden soldaten huiszoeking bij Manuel Horota, waar ze documenten vonden en een van mijn schoolkameraden inrekenden. Die avond kwamen Pattimura-troepen naar het internaat in Amban. Zij begonnen in te slaan op de leerlingen. Wij zijn toen gevlucht naar het strand van Amban. Daar kwamen we de groep van Ferry Awom tegen. Omdat in de stad overal mensen werden opgepakt, zijn we met Awom en zijn mannen meegegaan.'

Kebar, Arfai, Warmare

Arumisore: 'Het OPM-leger zou volgens het oorspronkelijke plan pas in 1969, rond het plebisciet, in actie komen, maar het liep anders. Aronggear werd gearresteerd op Biak en kort daarop werden ook anderen opgepakt, zoals Johan Ariks.* Lodewijk Mandatjan gaf de ex-PVK'ers in Manokwari toen opdracht om zich buiten de stad in veiligheid te brengen.' Op maandag 10 juli 1965 trokken Awom en zijn twee onderbevelhebbers – Jimmy Wambrauw en Julianus Wanma – met zo'n honderd man vanuit Manokwari het bos van de Vogelkop in om aan arrestatie te ontkomen. Daar werd de groep versterkt met honderden Arfakstrijders.

Bij deze groep sloten zich ook enkele winkeliers van Chinese afkomst aan, zoals Go Siem San-Marani en Ang Dan Tjong (Johannes Ang), bijgenaamd

* De oud-zendingsonderwijzer Johan Ariks zou op 11 februari 1967 sterven in de Algemene Gevangenis van Manokwari. Hij was toen 68 jaar oud. Zijn stoffelijk overschot is bijgezet op de zendingsbegraafplaats in Kwawi, Manokwari.

Nyong Putih. Zij deelden met de OPM het ideaal van een vrij West-Papoea. Zij hadden slechte ervaringen opgedaan met Indonesische soldaten en sommigen van hen hadden persoonlijke banden met gewezen PVK-kader. San-Marani had de foerage verzorgd voor het eerste PVK-bataljon in de Arfai-kazerne en was bevriend geraakt met Ferry Awom. Hij zou Awom tot 1970 vergezellen in het bos en werd diens rechterhand. Andere Papoea-Chinese winkeliers deden niet mee aan de guerrilla, maar hielpen in het verborgene bij de bevoorrading van het OPM-legertje. Dat begon nagenoeg met lege handen.

Alberth Arumisore: 'Ferry Awom had thuis twee dienstpistolen bewaard uit zijn PVK-tijd. Ambtenaren van Bosbouw en enkele winkeliers hadden licht kaliber of dubbelloops jachtgeweren. San-Marani had een mauser-karabijn. Verder hadden de Mandatjan [adatleiders van de Mejach-Arfakkers] nog wat oude vuurwapens uit de tijd van de guerrilla tegen de Japanners. Die hadden voor de Mejach een grote waarde en werden gebruikt als bruidschat. Het waren vooral Japanse wapens, zowel pistolen als karabijnen, en ook Amerikaanse Springfield-geweren. De rest van de groep, scholieren uit Manokwari en bergbewoners, had hoogstens kapmessen en pijl en boog. Veel was het niet en wij moesten het arsenaal nodig uitbreiden.'

Op woensdag 26 juli 1965 viel de politieman Johannes Jambuani met 400 Karun en Ayamaru (volken van de Vogelkop) de politiepost in Kebar, ten westen van Manokwari, aan. Op dat moment vond voor de post een vlaggenceremonie plaats die werd bijgewoond door enkele militairen en ambtenaren van Bos- en Landbouw. Toen de aanval begon, stapten twee Papoea-ambtenaren uit het gelid en wierpen zich op de soldaten naast hen. Een sergeant werd met een kapmes de schedel gekliefd. Onder de militairen vielen drie doden en een gewonde. De groep van Jambuani maakte zich meester van vier machinepistolen, één Amerikaans Garand-geweer (alle van het leger), drie mauser-karabijnen* van de politie, een dubbelloops geweer en een Cis (geweer met klein kaliber patronen) van Bosbouw. Zodra de aanvallers die wapens in handen hadden, renden ze terug naar het bos. De aanval op Kebar was het begin van de gewapende strijd tegen het Indonesische gezag.

* De mauser-karabijn (Mauser K98) behoorde in de jaren vijftig tot de standaardbewapening van de Algemene Politie, die grotendeels uit Papoea's bestond. Volgens de historicus drs. M. Willemsen waren deze Duitse wapens afkomstig uit mobilisatievoorraden, die de bezetter in 1945 in Nederland had aangelegd.

Twee dagen later, in de vroege ochtend van vrijdag 28 juli, leidde Ferry Awom een verrassingsoverval op de legerplaats Arfai boven Manokwari. In deze gewezen kazerne van het Papoea Vrijwilligers Korps waren manschappen van het Indonesische infanteriebataljon 641 ondergebracht. De groep aanvallers telde ongeveer 300 man, van wie maar een enkeling een vuurwapen had. Saul Wakum: 'We vielen aan vanaf de bosrand achter de kazerne, om halfvijf, toen het nog donker was. De meeste soldaten sliepen nog of wilden net opstaan. Ik heb de eerste militair [de sergeant eerste klas Sardjono] met een kapmes de schedel ingeslagen. Ik trapte per ongeluk tegen kookgerei en dat maakte zoveel lawaai dat hij naar buiten kwam. Voordat ik hem raakte, kon hij nog net schreeuwen en maakte zo de anderen wakker. Zij grepen onmiddellijk naar de wapens en begonnen te schieten. Sommigen van ons waren al binnen en moesten man tegen man vechten. Uiteindelijk moesten we ons terugtrekken richting Warmare. Nyong Putih [Johannes Ang] heeft de actie niet overleefd. Ferry Awom kreeg een kogel in zijn rechterbeen. We hebben maar twee wapens bemachtigd, een bren [lichte mitrailleur] en een machinepistool, maar we hadden de wereld laten weten dat we er waren.'

Volgens het (officiële) *IBMM*-verslag van de overval op Arfai kwamen bij de actie drie Indonesische soldaten om en raakten er vier gewond. *IBMM* vermeldt dat aan OPM-zijde 30 man zijn gesneuveld, maar deelnemers aan de actie ontkennen dit. Geen enkele overlevende weet nog hoeveel OPM'ers er die ochtend zijn gevallen.

Later die dag vielen 50 OPM'ers onder leiding van oud-PVK-sergeant Silas Wompere de legerpost van Warmare aan, even buiten Manokwari. Zij hielden de post vier dagen omsingeld. Een Indonesische soldaat liet het leven. Op 1 augustus werd de post Warmare door het leger ontruimd. Een legerpeloton dat Warmare te hulp wilde komen, liep bij Andai in een hinderlaag van het OPM-legertje. Beide acties leverden wapens op.

Op 4 augustus was men in het legerhoofdkwartier van de eerste schrik bekomen. Die dag werd een gecombineerd commando van de vier krijgsmachtonderdelen gevormd dat werd belast met Operasi Sadar (Bewustzijn), de eerste verzetsbestrijdingsoperatie van het Indonesische leger in West-Irian. Commandant van de operatie werd de ressortscommandant van Manokwari, luitenant-kolonel Djaka Wargadinata. Zijn adjuncten waren de luitenant-kolonel der marine Affandi en de politiecommissaris van Manokwari, Rustam Effendy A. Het opperbevel van Operasi Sadar berustte bij de

provinciale commandant, brigadegeneraal Raden Kartidjo. Op 12 augustus werd een bataljon parachutisten van Jakarta naar Biak gevlogen. De taakomschrijving van Operasi Sadar luidde aldus: 'Vernietiging van de bende die opereert rond Manokwari, Warmare en Kebar en ten minste gevangenneming, levend of dood, van Ferry Awom en Julianus Wanma vóór 17 augustus 1965.' Op Onafhankelijkheidsdag moest met de opstandelingen zijn afgerekend. Het zou aanzienlijk langer duren dan twee weken.

Zutphenaren

De kennismaking met het Indonesische bestuur had in twee jaar geleid tot georganiseerd verzet. Pupillen van de zending als Ariks en Aronggear hadden in Manokwari een ondergrondse – de OPM – opgericht en waren prompt opgepakt. Oud-PVK'ers, bergbewoners en scholieren hadden de wapens opgenomen tegen het Indonesische gezag en waren uitgeweken naar de bossen van de Vogelkop. Wat was er intussen geworden van de in Nederland opgeleide Papoea's? Hoe ervoeren zij de eerste jaren van Indonesisch bestuur? Heel verschillend, zo blijkt.

Frits Kirihio uit Serui, doctoraal student culturele antropologie in Leiden: 'Bij de overdracht aan UNTEA, op 1 oktober 1962, was ik in Hollandia, maar toen riep minister Soebandrio me terug naar Jakarta. Ik ben negen maanden lang in zijn dienst geweest. We gingen samen naar China, dat overhoop lag met India. Indonesië en Ceylon – in de personen van Soebandrio en mevrouw Bandaranaike – bemiddelden. We hebben met Mao tse-Toeng gesproken in Peking. We werden ook uitgenodigd naar zijn vakantiehuis, aan een prachtig meer. Soebandrio stelde me voor als "iemand uit West-Irian". Mao vond dat kennelijk erg interessant en pakte mijn hand. Hij liet zijn Volledige Werken halen, drie delen, en schreef daarin een persoonlijke opdracht in Chinese karakters. Ik verzocht de tolk aan de Grote Roerganger te vragen wat hij geschreven had. Er stond: "Veel geluk in je leven." Die wens is jammer genoeg niet in vervulling gegaan.'

'Ik heb Soekarno tot de overdracht niet meer gesproken, maar op 4 mei 1963 stond ik aan de kade in Kotabaru. Ik was ook bij het eerste bezoek van Bonay aan Soekarno. Ik was er nog steeds van overtuigd dat de president de Papoea's na een aantal jaren hun onafhankelijkheid zou geven. Hij vaardigde meteen een presidentieel decreet uit dat neerkwam op speciale autonomie voor West-Irian. Dat is nooit goed uitgevoerd en dat is een van de re-

denen waarom het volk van Papoea nu [in 2002] niets wil weten van bijzondere autonomie. Hij zei: "Zoals ik meteen een Irianees als gouverneur heb benoemd, iets wat de Nederlanders niet durfden, zal ik nog meer doen voor jullie. Jullie krijgen je eigen geld." Dat was de West-Irian roepia (RIB), die was bedoeld om de levensstandaard in Nieuw-Guinea te beschermen tegen de hollende inflatie in Indonesië. Dat was een goed begin. Als Soekarno niet aan de kant was gezet, hadden we die autonomie gekregen.'

'Soebandrio behandelde mij met respect. Ik heb nooit het gevoel gehad dat hij me gebruikte als een demonstratie-Papoea. Ik werd voorbereid voor een ambassadepost, maar ik heb daar niet op gewacht, op aandringen van generaal Pandjaitan. Die werd uit Bonn teruggeplaatst naar Jakarta en kreeg een staffunctie in het legerhoofdkwartier. Hij riep me naar het vroegere Hotel des Indes en zei: "Frits, ga weg bij Buitenlandse Zaken. De communisten zijn bezig iets voor te bereiden en als Bung Karno ons toestemming geeft, slaan wij als eersten toe. Een van de eerste mensen die we zullen oppakken, is jouw huidige baas, Soebandrio. Ga naar West-Irian, Frits." Dat was in 1964, een jaar voor de coup. Ik ging terug en werd directeur financiën van het staatsbedrijf Irian Bhakti [de genaaste NIGIMIJ].'

Een andere oud-leerling van het Baudartius-lyceum in Zutphen, Zacharias Sawor, voltooide zijn landbouwstudie in Deventer en werd ambtenaar bij de dienst Economische Zaken. Sawor: 'Ik ging terug met de bedoeling bij te dragen aan de opbouw van een vrij West-Papoea, maar kort daarna werd het gebied overgedragen aan UNTEA. Omdat ik in Nederland had gestudeerd, werd ik van meet af aan gewantrouwd door de Indonesiërs. Op 19 april 1963 – de UNTEA-periode liep ten einde – ben ik opgepakt door de politie en een dag lang ondervraagd. Ze wilden weten met wie ik zoal contact had. Ik zei: "Ik ben nog maar net terug en ken bijna niemand." Begin mei 1963 kwam Soekarno en hing iedereen in Dock V de Indonesische vlag uit, behalve ik. Ik ben ook niet gaan luisteren naar zijn toespraak. Frits Kirihio en Herman Wayoi verwachtten nog iets van de Indonesiërs, maar veel Papoea's – ik ook – waren na de ervaringen onder UNTEA sceptisch over hun bedoelingen.'

'Ik onderhield contacten met een netwerk van Papoea-ambtenaren en -politiemannen die net als ik voor onafhankelijkheid waren. Saul Hindom uit Fakfak, een andere oud-leerling van het Baudartius-lyceum, werkte bij Shell op Biak en zat ook in het netwerk, net als inspecteur van politie Num-

beri, de vader van Freddy Numberi [gouverneur van Irian Jaya, 1998-2000]. Saul en ik hebben in augustus 1963 in Sukarnapura een ondergrondse opgericht, de Nationale Bevrijdingsraad. Toen in juli 1965 de OPM in Manokwari werd opgerold, begon een golf van huiszoekingen bij verdachte Papoea's, ook in Sukarnapura. Saul Hindom werd gearresteerd op Biak en die had, in strijd met de afspraak, mijn brieven bewaard. Zo kwamen de Indonesiërs mij op het spoor. Toen ze op 25 augustus 1965 voor de deur stonden, heeft mijn vrouw alle documenten door de wc gespoeld. Ik heb een jaar vastgezeten, eerst bij de militaire politie in Kloofkamp en daarna in de Algemene Gevangenis in Abepura. Saul Hindom wist te ontsnappen en hield zich een jaar schuil in Oost-Biak. Hij is in 1966 met hulp van vrienden naar Australisch Nieuw-Guinea gevlucht.' Zacharias Sawor week in juni 1967 zelf uit naar Australisch Nieuw-Guinea en vandaar naar Nederland, waar hij carrière maakte aan de Landbouwhogeschool in Wageningen.

Twee andere 'Zutphenaren', de gymnasiasten Origenes Hokojoku en Jakonias Deda, beiden afkomstig uit dorpen aan het Sentanimeer, gingen al in 1959 terug naar Nieuw-Guinea. In dat jaar verhuisde de Theologische School in Serui naar Hollandia. Hokojoku en Deda accepteerden een aanbod van de zending om daar een opleiding tot predikant te volgen. Twee jaar later, in juli 1961, mochten vier Papoea's, onder wie Hokojoku en Deda, hun studie voortzetten aan de Zendingshogeschool in Oegstgeest. In het najaar van 1962 – 'New York' had over de toekomst van hun land beslist – kregen de twee mannen uit Sentani een studieplaats aan de Theologische Hogeschool in Jakarta.

Hokojoku, veertig jaar later: 'Wij werden klaargestoomd voor een leidende functie in de kerk van West-Irian en moesten de islam, de belangrijkste religie van Indonesië, van binnenuit leren kennen. In 1967 deed ik doctoraal examen in Jakarta. Daar ben ik ook getrouwd [in 1966, met een Nederlandse vrouw]. Frits Kirihio, met wie ik tijdens onze Zutphense jaren een huis had gedeeld in Eefde, was toen directeur van Irian Bhakti en droeg 300 dollar bij in de kosten van ons trouwfeest.'

'Indonesische studenten keken tegen ons op. Wij konden ons veel permitteren en we kregen ook zelf het gevoel dat we het hadden gemaakt. Wij waren in het buitenland naar school geweest, we hadden veel geleerd, we hadden een rijk land en vonden onszelf eigenlijk beter dan de Indonesiërs. In New York was afgesproken dat ons in 1969 recht zou worden gedaan. Het

stond voor ons buiten kijf dat we zelfstandig zouden worden. Dat wij, Papoea's, voor onszelf konden zorgen, daar twijfelden we niet aan. Intussen was met Indonesië wel te leven, vonden we. We wisten ook niet precies wat er in West-Irian gebeurde. Dat Zachie [Zacharias Sawor] in 1965 was gearresteerd, hoorde ik pas twee jaar later, toen ik predikant werd in Dock v. Waarom zo laat? Wij probeerden ieder op onze eigen manier te overleven in de Indonesische wereld. Een nieuwe wereld, waarin we elk onze plaats moesten vinden. Om die reden hadden we geen oog meer voor elkaar.'

De GKI

De kerken in West-Irian, die rond de overdracht naar schatting 250 000 lidmaten telden, hadden zo hun eigen aanpassingsproblemen. De grootste, de Evangelisch-Christelijke Kerk (ECK), stond sinds de eerste Algemene Synode van 1956 op eigen benen. Op 8 april 1962 was de verantwoordelijkheid voor de zendingsscholen door de Nederlandse Zendingsraad overgedragen aan de Stichting voor Protestants Onderwijs (in het Indonesisch *Yayasan Pendidikan Kristen*, YPK), die later dat jaar onder de hoede kwam van de ECK. Die zocht, mede op aanraden van de Nederlandse Hervormde Kerk, toenadering tot de Indonesische broeders. Eind september, begin oktober 1962 bracht een ECK-delegatie onder leiding van synodevoorzitter F.J.S. Rumainum een bezoek aan de Indonesische Raad van Kerken (DGI) in Jakarta. Hier werden afspraken gemaakt over de vervanging van vertrekkende Nederlandse predikanten door Indonesiërs.

Ds. dr. F.C. Kamma, de laatste terreinleider van de zending, die Nieuw-Guinea in 1962 verliet, schreef in 1977: 'Hebben de zendingspredikanten de ECK in de steek gelaten? De ECK was een zelfstandige kerk geworden, die werd geleid door inheemse krachten met een Nederlandse predikant als secretaris van de Algemene Synode. Noch de zendingsinstanties in Nederland noch persoonlijke beslissingen van de betrokkenen gaven [bij het vertrek van de Nederlanders] de doorslag. Het was een zaak die de Synode van de ECK regelde. Deze instantie meende aanvankelijk niet te kunnen instaan voor de persoonlijke veiligheid van de zendingspredikanten. Verder had zij afspraken gemaakt met de DGI, die de vacatures die zouden ontstaan, zou opvullen. Nederlandse docenten werd verzocht te blijven, evenals de predikanten in Jali [de eerste eigen zendingspost van de ECK, in het Centrale Bergland]. De anderen werd gevraagd te repatriëren of zij gingen eigener beweging,

maar dat was een te verwaarlozen minderheid. Van de 12 vertrokken er 8, terwijl ook 8 predikanten voor de Nederlandssprekende gemeenten, die in hoofdzaak bestonden uit ambtenaren en zakenlieden, repatrieerden toen hun gemeenteleden wegtrokken.'

In december 1962, onder UNTEA-bestuur, hield de ECK haar derde Algemene Synode, een buitengewone zitting in verband met het vertrek van Nederlands personeel. De Nederlandstalige classis werd opgeheven. Ds. Rumainum werd herkozen, samen met twee synodesecretarissen: de Papoeadominees M. Koibur en Silas Chaay. De ECK veranderde haar naam in *Gereja Kristen Injili* (GKI) en werd in mei 1964, tijdens de vijfde plenaire zitting, lid van de Indonesische Raad van Kerken. Op 26 oktober 1964 bestond de GKI acht jaar. Volgens het jaarverslag telde deze Papoeakerk bij uitstek toen 160 000 lidmaten, verspreid over 633 gemeenten en 205 gemeenten in oprichting, met 53 predikanten, 834 guru's en catechisten, 200 evangelisten en zes uitgezonden predikanten uit Nederland en Duitsland, die een onderwijstaak hadden of als zendeling werkten in het Centrale Bergland.

Ds. Origenes Hokojoku: 'Men mag uit de gang van zaken in de jaren zestig niet de conclusie trekken dat de GKI pro-Indonesisch was. De kerk is gegrondvest en gegroeid binnen de Papoeagemeenschap, maar bestaat uit mensen. Die zijn bang voor geweld, en dreigementen waren er volop. Men mag leiders niet beoordelen zonder rekening te houden met de omstandigheden waarin zij moeten werken. Ik heb achteraf te doen met degenen die toen de kerk moesten leiden. Zij hebben dat naar beste kunnen gedaan. Ik heb dominee Rumainum niet lang voor zijn dood [hij stierf in januari 1968] goed leren kennen. Hij heeft zich nooit publiekelijk uitgesproken voor aansluiting bij Indonesië. Hij heeft steeds zijn best gedaan om vijandschap tussen Papoea's en Indonesiërs te voorkomen en daarmee handelde hij in het belang van het kerkvolk. Martelaarschap heeft pas zin als de boodschap de wereld ingaat. Destijds werd alles door Jakarta verdonkeremaand en zo goed lette de wereld niet op.'

De rooms-katholieke kerk

'De Missie blijft', schreven de drie rooms-katholieke bisschoppen op 10 september 1962 aan hun parochianen in Nieuw-Guinea. De paters, broeders en zusters bleven inderdaad, met toestemming van het Indonesische gouvernement, maar moesten, net als de Papoea's, leren leven in een nieuwe wereld.

Op 1 mei 1963 hadden de bisschoppen in een gezamenlijk herderlijk schrijven de regering van Indonesië als wettig erkend en het vertrouwen uitgesproken dat deze de rechten van de bewoners van West-Irian zou eerbiedigen en beschermen.

De franciscaan Peter van Leeuwen, biograaf van bisschop Rudolf Staverman van Hollandia/Sukarnapura: 'Tot 1962 was de missie een gesprekspartner van het gouvernement geweest bij de opbouw van het land, gericht op de ontwikkeling van de Papoea's. Na de bewindsoverdracht bleek dat er heel andere verhoudingen ontstonden waarin de kerken niet meer als gesprekspartner golden. De katholieke kerk in dit, als laatste bevrijde, deel van Indonesië moest zich aanpassen aan de belangen van de Indonesische kerkprovincie, die onder druk stond van het nationalisme.'

Van Leeuwen vervolgt: 'Met de eerste groepen Indonesiërs kwam de jezuïet Looymans [de Belg Karel Looymans (1911-2003)] mee om de missie bij te staan in de overgang. Looymans was een belangrijk man op Java en kwam de katholieken in Irian vertellen hoe ze zich moesten gedragen. Zijn advies was vooral niet de indruk te wekken dat de kerk van West-Irian zijn eigen weg wilde gaan of zich zou inlaten met separatistische tendenzen onder de Papoea's. In die eerste jaren kwamen er tientallen katholieke onderwijzers uit Indonesië naar West-Irian die op missiescholen konden worden aangesteld. Onder de nieuwe ambtenaren en docenten aan de universiteit waren ook katholieken, maar hun katholiciteit was anders georiënteerd. In politiek opzicht hadden zij geen andere boodschap dan onderwerping aan het burgerlijk gezag, om de Papoea's tot goede Indonesische staatsburgers te maken, zonder rekening te houden met wat er in de mensen leefde. Iedere klacht over gewelddadig optreden of kritiek op onrechtvaardige behandeling kon als subversief worden aangemerkt.'

Het boterde niet altijd tussen Nederlandse missionarissen en de nieuwe Indonesische onderwijzers. Paters in afgelegen staties, zoals die aan de Wisselmeren, klaagden over gebrek aan motivatie bij de nieuwe guru's. Sommigen werkten hard, maar er waren er ook die de verlatenheid van het bergland niet aankonden en aasden op overplaatsing naar de kust. Veel nieuwe onderwijzers bezagen de Nederlandse pastores met wantrouwen en verdroegen geen kritiek. Bisschop Staverman had vóór zijn vertrek naar Rome, waar hij in 1963 de tweede zitting van het Vaticaans Concilie bijwoonde, een circulaire uitgestuurd waarin hij alle missionarissen van zijn (toen nog) vi-

cariaat op het hart bond zich 'te onthouden van uitlatingen die op het politieke vlak liggen of als zodanig kunnen worden opgevat'.

Op 24 augustus 1963 stuurde de Javaanse onderwijzer A.M. Suhardjiman, die was gestationeerd in Waghete aan het Tigimeer, een brief aan de onderwijsinspectie, de politiechef en de resident van het Centrale Bergland met een reeks klachten over de pastor van Tigi, de franciscaan J. Steltenpool. Die zou zich 'grievend hebben uitgelaten over de Indonesische natie in het algemeen en de nieuwe onderwijzers in het bijzonder'. Achteraf bleek het mee te vallen, maar het incident was voor de secretaris van bisschop Staverman, pater Herman Münninghoff, aanleiding voor deze vermaning aan confrater Steltenpool: 'Vermijd alles wat maar kan doen denken aan koloniaal optreden. Het kan echt niet lijden.'

Iets veel ernstigers viel voor in Agats aan de zuidkust. In 1959 had een Nederlandse kruisheer zich gevestigd aan de Casuarinenkust om er als zielzorger te werken onder de Asmatters: pater Jan Smit, in 1930 geboren te Heerhugowaard. Hij werd alras schoolbeheerder voor de gehele Asmat en spande zich in voor het bevolkingsonderwijs. Smit onderhield goede contacten met een ook in Asmat actieve Amerikaanse zendingsvereniging, The Evangelical Alliance Mission (TEAM). In het dorp Pirimapun hadden Smit en TEAM elk een schooltje. Na de bestuursoverdracht aan Indonesië besloot pater Smit in Asmat te blijven.

In oktober 1964 kwamen er 64 Indonesische onderwijzers naar het Meraukese en een van hen, Petrus Hariandja, ging aan het werk in de school van Smit. Niet lang daarna kreeg Hariandja van hogerhand opdracht om in het dorp een regeringsschool te openen, maar hij vond dat zelf geen goed idee. Op last van het hoofd plaatselijk bestuur in Agats, de Indonesiër W. Fimbaij, werd toch een schoolgebouwtje neergezet. Tussen Smit en Fimbaij waren al eerder meningsverschillen gerezen over censuur van post, de registratie van exporthout en andere kwesties van minder belang. Uiteindelijk gaf Fimbaij onderwijzer Hariandja opdracht om uit beide schooltjes in Pirimapun leerlingen te halen voor de nieuwe gouvernementsschool. Bisschop Herman Tillemans zei Smit zijn leerlingen niet te laten gaan voordat hij had gesproken met de autoriteiten in Merauke.

Op 25 januari 1965 gelastte Fimbaij pater Smit zijn school te sluiten. Indonesische politiemannen escorteerden de leerlingen naar het nieuwe gebouw. Op 28 januari werd Smit gearresteerd en opgebracht naar het bestuurskantoor

in Agats. Fimbaij wierp hem hier voor de voeten dat hij niet loyaal was aan de regering. Smit antwoordde: 'Ik ben een pastor.' De pater werd meegenomen naar de gouvernementssteiger van Agats, gedwongen te knielen en aan Fimbaij vergeving te vragen voor zijn 'verzet tegen het bestuur'. Smit weigerde. Daarop trok Fimbaij zijn dienstrevolver, schoot – en miste. Het tweede schot trof Smit onder het hart, het derde raakte zijn bovenarm en het vierde trof hem in het hoofd. Smit bezweek op de steiger. Hij werd twee dagen later in Agats begraven. Fimbaij werd berecht, tot tien jaar veroordeeld, maar na drie maanden vrijgelaten en elders in Indonesië geposteerd.

Grieven in het bergland

Aan de Wisselmeren, voorpost van de buitenwereld in het bergland, was de overgang naar Indonesisch bestuur zonder wrijvingen verlopen. De Ekagi en Moni hadden aanvankelijk bezwaar gemaakt tegen het vertrek van de Nederlanders. Vooral de bevolking van het Tigimeer stond vijandig tegenover de Indonesiërs. De Biakker Yusuf Manpioper (1929) begon zijn gouvernementsloopbaan in 1961 als kandidaat-bestuursassistent in Waghete (Tigi). Manpioper: 'Tijdens de Trikora-periode hadden de Tigimensen enthousiast jacht gemaakt op Indonesische infiltranten. Hun werd op het hart gedrukt deze lieden over te dragen aan de politie en niet te pijlen, maar een enkele keer gebeurde dat toch.'

'Een van de meest invloedrijke mannen in het Tigise was de politieman Senin Mote. Hij had nog meegetrokken met de inlichtingengroep van Vic de Bruijn* en had na de oorlog gekozen voor een loopbaan bij de politie. Ik heb Senin Mote goed gekend. Hij was een oprecht, trouw en godvrezend mens. In 1963, toen ik districtshoofd werd in Tigi, werd Senin plaatsvervangend politiecommandant in Moanemani, het bestuurscentrum in de Kamuvallei, ten westen van de Wisselmeren. Hij had veel invloed, iedereen luisterde naar hem. Hij had het heel moeilijk met de komst van de Indonesiërs en is nooit ingegaan op uitnodigingen om een bezoek te brengen aan Jakarta. "Wat moet ik daar?" zei hij, "Foto's maken? Tigi is vast mooier dan Jakarta."'

De franciscaan Martin (pater Cleophas) Ruigrok, in 1915 geboren als zoon van een bollenkweker, kwam in 1953 naar Nieuw-Guinea. Tijdens de over-

* Zie hoofdstuk 3, 'Oaktree', blz. 132-136.

gangsjaren 1962-1963 was hij pastor in Moanemani. Op 4 januari 1963 schreef hij aan bisschop Staverman van Hollandia/Kotabaru: 'Het bestuur is hier al vóór 1 oktober vertrokken, d.w.z. het Nederlandse personeel. Sindsdien heeft Senin Mote de zaak hier moeten runnen. Hij heeft het tot nu toe niet slecht gedaan. De bevolking had er ernstig bezwaar tegen dat het Nederlandse bestuur wegtrok. De voornaamste reden was dat men bang was dat de rust zoek zou raken. Men wilde bovendien verder gaan in de ontwikkeling en was bang dat daar onder Indonesië niet veel meer van zou komen. Toen ik zei dat het allemaal wel kon meevallen en dit ook door het vertrekkende bestuur werd gezegd, verzoende men zich met het idee. Men zou eerst wel afwachten.'

Op 9 juli 1963 schreef pater Ruigrok aan de bisschop: 'Op 1 mei heeft de missie zich verzameld in Moanemani om te bidden voor Gods zegen over de komende periode. Noch van het bestuur noch van de politie was iemand aanwezig in Moanemani. Op de avond van de tweede mei kregen we vanuit Waghete een [Indonesische] vlag. Aangezien uw brief nog niet was gearriveerd, heb ik zelf maar een woordje gesproken in de geest van uw voorgaande instructies. Het kerkplein zat vol.'

In januari 1964 stuurde pater J. Steltenpool zijn kwartaalverslag vanuit de statie Waghete aan het Tigimeer naar het bisdom in Sukarnapura. Hij schreef: 'Ofschoon de Twin [Otter] in Waghete kan en mag landen heeft dit nog geen verbetering gebracht in de voedselsituatie. We zien namelijk ook geen Twin meer. Het gevolg is dat er ook voor de guru's in het magazijn van het gouvernement niets meer te koop is. De hele opvoer moet dus geregeld worden door de missie.'

In zijn verslag over de maanden januari-mei 1964 schreef Steltenpool: 'Gingen eind december '63 de Indonesische guru's [voor het eerst] een maand op vakantie, het duurde ruim drie maanden voor ze weer terug waren. Suhardjiman [die Steltenpool had aangeklaagd wegens 'anti-Indonesische' praktijken] werd als schoolhoofd van Waghete vervangen door Ignatius Sudadi. Na zijn overplaatsing schreef Suhardjiman me vanuit Kotabaru nog een brief waarin hij excuses vroeg. Maar zo pater Kammerer [destijds algemeen schoolbeheerder van de missie in West-Irian] me vertelde: men roddelt op de eenmaal verstrekte gegevens rustig door. Ik zou een boekje rood-wit-blauw hebben en daarmee propaganda maken tegen... De guru's Sudadi en Mulsidi zijn minder achterdochtig. In elk geval hebben we er geen moeilijkheden mee.'

Op 12 juli 1965 dreigde er een crisis aan de Wisselmeren. Van de 37 Ekagi-politiemannen van de post Waghete gingen er 21 in staking wegens achterstallige betaling van hun 'eetgeld'. De ambtelijke beheerder van het bestuursmagazijn in Waghete, een Biakker met de naam Ambrauw, stond niet langer toe dat de agenten op de bon kochten. De Javaanse guru's in Waghete, met name schoolhoofd Ignatius Sudadi, vroegen, gezien de politiestaking, om vuurwapens aan de – eveneens Biakse – politiecommissaris van het district, W. Rumbiak. Zij wilden tijdens de staking wachtlopen. Pastor in Waghete was destijds de franciscaan L.J. van de Berg. Hij vroeg belet bij het hoofd plaatselijk bestuur van Waghete, A.R. Wamafma, eveneens een Biakker.

Van de Berg in een brief aan de bisschop, d.d. 12 juli 1965: 'Ik liet hem weten dat het m.i. niet raadzaam was de guru's (4 van de 6 zijn van Java) de wacht te laten betrekken, aangezien er onder de Ekagi-agenten stemming werd gemaakt tegen álle *pendatang* [nieuwkomers], of ze nu van Biak of van Java kwamen. Als er wapens uitgedeeld zouden worden, zou dit tot onlusten van de ergste soort kunnen leiden. De herinnering aan het Obano-gebeuren is hier nog sterk.*' Van de Berg stelde voor de agenten op de bon te laten kopen 'zolang hun salaris en opvoer achterstallig zijn'. Wamafma en Rumbiak suggereerden instemming, maar alras bleek dat de politiechef aan vijf guru's mauser-geweren had verstrekt. De enige Ekagi-onderwijzer kreeg er geen. Van de Berg: 'Het kan niet anders of dit moet de verhouding tot de Ekagi sterk benadelen.' Op 12 juli 1965 bracht de politiecommandant van West-Irian, drs. H. Soejono, een bezoek aan Waghete. Van de Berg sprak met hem en er kwam meteen een einde aan het wapenbezit van de onderwijzers. Tijdens een bijeenkomst van Soejono met het politiepersoneel in Waghete noemde Senin Mote het een 'grote pijn' onder de bevolking dat alle hoofden van kantoren aan de meren Biakkers waren.

Districtshoofd Yusuf Manpioper: 'Hoewel ik van Biak kom, nam de bevolking mij regelmatig in vertrouwen. Toen de Tigimensen in 1965 hoorden van de opstand in de Vogelkop en de aanval op Arfai, wilden ze gaan helpen "Indonesiërs doden". Ik heb dat uit hun hoofd gepraat. In de drie resterende jaren tot mijn vertrek uit het merengebied, in december 1968, heb ik hen steeds weten te weerhouden van avonturen, maar in 1969 deden ze mee.' Toen zouden Ekagi en Biakkers elkaar vinden in hun grieven jegens Indonesië.

* Zie hoofdstuk 5, 'Explosie aan de Wisselmeren', blz. 237-242.

Wending

De proeftijd van het Indonesische bestuur over West-Irian, de jaren 1963-1968, viel uiteen in twee perioden: vóór en na de couppoging van 1965. In de late Soekarno-jaren – die van Geleide Democratie – ging militant nationalisme hand in hand met een al even militant anti-kolonialisme. Deze politieke boodschap werd, zoals we al zagen, met extra verve uitgedragen in pas bevrijd West-Irian. De inhaalslag die de regering-Soekarno wilde maken om 'de onder koloniaal bewind opgelopen achterstand met de rest van het land weg te werken', kwam neer op indonesianisering en politisering in soekarnistische zin. Ook in West-Irian moest iedere ambtenaar zich 'de leer van Bung Karno' eigen maken en de door Soekarno gedulde partijen openden filialen in West-Irian. Ook de PKI en aan haar gelieerde vakbonden en massaorganisaties. Onder de overwegend christelijke Papoea's hadden die, op een enkele uitzondering na, geen succes.

In de nacht van 30 september op 1 oktober 1965 ontvoerden en vermoordden links georiënteerde officieren in Jakarta zes generaals, die zij van coupplannen verdachten. In de morgen van 1 oktober hoorde West-Irian via de staatsradio RRI de rede van kolonel Untung bin Syamsuri, die de oprichting aankondigde van een Revolutionaire Raad. Vrijwel onmiddellijk ondernamen eenheden van de landmacht onder leiding van generaal-majoor Soeharto, gewezen bevelhebber van het Mandala-commando voor de bevrijding van West-Irian, in Jakarta actie tegen de rebellen. Op 2 oktober hield de militaire commandant van West-Irian, brigadegeneraal Raden Kartidjo, een rede voor Radio Sukarnapura, waarin hij plechtig verklaarde dat *Kodam* VII/Trikora loyaal was aan de wettige regering.

Sukarnapura wist aanvankelijk niet goed raad met de gebeurtenissen in Jakarta. De verklaring die de DPRD op 6 oktober 1965 aflegde, gaf blijk van die verwarring. In de voor de late Soekarno-jaren zo kenmerkende stijl verklaarden de leden: 'Wij, volksvertegenwoordigers van West-Irian, blijven zonder voorbehoud getrouw aan ieder bevel van de President/Grote Leider van de Revolutie Bung Karno en aan de doelen van de Revolutie: een rechtvaardige, welvarende samenleving op basis van de [staatsfilosofie] Pancasila en Manipol [Soekarno's Politiek Manifest].' De tekst werd verzonden naar Soekarno en Soebandrio.

Frits Kirihio: 'Toen de storm opstak, wilde ik generaal Pandjaitan bellen, maar ik werd niet doorverbonden met zijn huis. Wij wisten toen nog niet

dat hij een van de zes generaals was die in de nacht van de coup waren opgepakt en omgebracht. Een jaar eerder had hij tegen mij gezegd: "Wij zijn gereed om eerder toe te slaan dan zij." Pandjaitan en ik waren bevriend geraakt. Ter dekking van de Irian Barat Rupiah [RIB, de munteenheid van West-Irian] hield Bank Indonesia dollars aan. Zo beschikte Irian Bhakti over deviezen en als ik naar Jakarta ging, nam ik altijd meel en Friesche Vlag voor hem mee.'

'De gevolgen van de mislukte coup waren meteen voelbaar. Oud-collega's die dicht bij Soebandrio stonden, verdwenen naar het Molukse eiland Buru. Ik geloofde overigens niet in het verhaal van een communistische coup. [PKI-leider D.N.] Aidit kende ik goed. Hij was geen vriend van Soebandrio, wel van Soekarno. De PKI had in Irian een goed draaiende afdeling. Als die partij werkelijk coupplannen had gekoesterd, hadden we dat geweten.'

De bloedige liquidatie van de PKI, die de meeste slachtoffers eiste op Java en Bali, ging aan West-Irian voorbij. Wel arresteerde het leger leden van de communistische partij en met haar verbonden massaorganisaties, zoals de Himpunan Sarjana Indonesia (Indonesisch Verbond van Academici) en vakbonden van ambtenaren, vervoerpersoneel en werkers in de gezondheidszorg, onder wie een enkele Papoea. Op 22 september 1966, een jaar later, zei gouverneur Frans Kaisiepo voor de DPRD: 'Tot dusverre zijn in heel West-Irian 146 personen verhoord in verband met de Gestapu [de coup van 30 september]. De besturen van provincie en regentschappen hebben in nauw overleg met de strijdkrachten besloten negen personen zonder tenlastelegging op vrije voeten te stellen. De overige 137 zijn ontslagen en onder toezicht gesteld, zonder meer ontslagen of onderworpen aan een politieke heropvoeding.'

Op 11 maart 1966 ontfutselde generaal Soeharto president Soekarno een 'volmacht tot herstel van orde en veiligheid en stabilisering van het bestuur' en in de twee jaar daarna zette hij de president geleidelijk aan de kant. Soeharto gebruikte de 'volmacht van de 11de maart' om de PKI te verbieden en Soebandrio en twaalf andere ministers te arresteren. Hij benutte de door de mislukte coup toegenomen macht van het leger en de zwakte van de resterende politieke partijen om de grondslag te leggen voor een 'Nieuwe Orde', waarin geen plaats meer was voor partij- en vakbondsstrijd. De generaal vormde een nieuw kabinet, geleid door een driemanschap waarin hij de eni-

ge was met een machtsbasis: het leger. De andere twee waren sultan Hamengku Buwono IX van Yogyakarta, die het economische beleid moest coordineren, en de partijloze minister van Buitenlandse Zaken Adam Malik.

De regimewisseling had ook gevolgen voor West-Irian. Medio 1966 werd Sekkib, een schepping van Soekarno en een onderdeel van wat intussen de 'Oude Orde' was gaan heten, ontbonden en vervangen door de Directie West-Irian (Dirib) van Binnenlandse Zaken. Sekkib had onder supervisie gestaan van Buitenlandse Zaken. De verantwoordelijkheid voor het gebied kwam overigens niet in burgerhanden. De leiding van Dirib werd toevertrouwd aan een legerofficier, kolonel R. Marwoto Djojosoewito, voorheen provinciesecretaris van West-Irian. Internationale aangelegenheden met betrekking tot West-Irian bleven de verantwoordelijkheid van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Sultan Hamenku Buwono IX stond voor een immense taak, want de Indonesische economie was onder de Geleide Democratie terechtgekomen in een neerwaartse spiraal. In 1966 bedroeg de inflatie 640 procent en beliep de buitenlandse schuld 2,4 miljard dollar, terwijl de deviezenreserves nagenoeg waren uitgeput. De voor 1966 voorziene exportinkomsten waren niet eens toereikend om aan de aflossingsverplichtingen voor dat jaar te voldoen. De infrastructuur was in verval geraakt, terwijl investeringen in plantages en staatsbedrijven al jaren waren uitgebleven. Het hoofdelijk jaarinkomen bedroeg in 1966 50 dollar; Indonesië was een van de armste landen ter wereld geworden. Om uit dit dal te klimmen was buitenlands kapitaal nodig en moesten de betrekkingen met de buitenwereld worden genormaliseerd. De nieuwe machthebbers hadden mede hun hoop gevestigd op de rijkdommen van West-Irian.

Het grote spel

In 1961 had de Freeport Sulphur Company of New York uit een analyse van de in 1960 genomen steenmonsters opgemaakt dat de Ertsberg in het hart van Nieuw-Guinea beloften inhield.* Het vertrek van de Nederlanders had Freeports positie echter verzwakt. De exploratieconcessie was immers verleend door het Nederlandse gouvernement, en wel aan de Oost Borneo Maatschappij, die eigener beweging een overeenkomst was aangegaan met de FSCNY tot

* Zie hoofstuk 5, 'De laatste expeditie', blz. 282-286.

gezamenlijke exploratie van de Ertsberg. De overdracht van West-Irian aan Indonesië viel samen met een hoogtepunt in de anti-imperialistische campagne. De golf van nationalisaties, de uitwijzing van USAID-personeel (Soekarno: 'Go to hell with your aid!'), de toenadering tot de Volksrepubliek China en de opzegging van het VN-lidmaatschap sloegen alle hoop op hervatting van de exploratie door Amerikanen de bodem in.

Na de machtswisseling van 1965 kwam hier verandering in. In februari 1966 voerden president-directeur Bob Hills van Freeport en Forbes J. Wilson, die in 1960 had deelgenomen aan de eerste Ertsbergexpeditie, geheime besprekingen in New York met de Ambonese oud-KNIL-sergeant Julius Tahya, president-directeur van Texaco Indonesia. Wilson: 'Dankzij hem was Texaco onder Soekarno ontkomen aan onteigening. Tahya had ook goede connecties met de groep-Soeharto en liet ons weten dat de tijd rijp was om het nieuwe kabinet te benaderen over exploitatie van de Ertsberg. Wij van Freeport gaven te kennen dat we nog steeds belangstelling hadden.'

Wilson vervolgt: 'In maart 1966 arrangeerde Tahya een ontmoeting in Amsterdam tussen Hills en mij en generaal Ibnu Sutowo, de nieuwe minister van Mijnbouw en Oliewinning. Ibnu kende alle bijzonderheden van de expeditie van 1960 en bleek op de hoogte van het commerciële potentieel van de Ertsberg. Ondanks onze pogingen tot geheimhouding was het verhaal kennelijk rondgegaan in mijnkringen. "Men heeft staan bonzen op mijn deur," vertelde Ibnu. "Vooral Japanners zijn op hoog niveau actief om een voet tussen de deur te krijgen, maar u bent al eens op de Ertsberg geweest en moet in staat zijn om hem sneller in productie te brengen dan wie dan ook. Ik nodig u uit terug te komen naar Indonesië." Zijn regering zou een team benoemen om het project met Freeport te bespreken. Tahya adviseerde ons de onderhandelingen in te gaan met de jurist Ali Budiardjo. Hij had al in de jaren vijftig hoge regeringsposten bekleed, maar was in conflict gekomen met Soekarno en was daarna gepromoveerd in de VS.' De teams werden samengesteld; het grote spel om de schatten van West-Irian was begonnen.

Ook elders gingen weer deuren open. Op 30 september 1966 bracht minister Adam Malik een bezoek aan de Verenigde Naties in New York om te praten over hertoetreding van zijn land tot de volkerenorganisatie. Bij deze gelegenheid kondigde hij aan dat Jakarta in West-Irian in 1969 een 'daad van zelfbeschikking' zou toestaan. Daarmee was de kou uit de lucht. In novem-

ber 1966 werden de in januari 1965 bevroren FUNDWI-gelden ontdooid. Secretaris-generaal U Thant vertrouwde het beheer over fonds en programma in februari 1967 toe aan het hoofd van het United Nations Development Programme (UNDP).

Taai verzet

Terwijl het bestuur van de OPM in de zomer van 1965 bijna geheel werd opgepakt, ging de afrekening met de gewapende arm veel moeizamer. Na enkele overvallen op legerposten en -patrouilles rond Manokwari trok het OPM-legertje zich terug in de bergen en bossen van de Vogelkop. Jimmy Wambrauw, die het gewapende verzet net als commandant Ferry Awom tot 1970 zou volhouden: 'Wij moesten het zien uit te zingen tot het plebisciet van 1969 om de zaak van een vrij Papoea levend te houden. Indonesië was uit de Verenigde Naties gestapt opdat die geen toezicht meer zouden kunnen uitoefenen op de gang van zaken in West-Papoea. Aan ons de taak om de aandacht van de wereld vast te houden.'

In de tweede helft van 1965 werd het OPM-legertje opgesplitst in vijf groepen. Volgens Wambrauw werd het terrein van de Vogelkop als volgt verdeeld:

1. de groep onder Permenas 'Ferry' Awom, die vooral bestond uit Arfakkers, kreeg als operatieterrein Hatam en Manyembau, halverwege de rivier Wariori, Iariweri-Anggi, Ransiki en Oransbari en omgeving (de oostkust van de Vogelkop);
2. Jimmy Wambrauw en zijn groep kregen als operatieterrein Mandopi, Bremi, Wetopi, Sidey, Prafi, de rivier Kasi, Arfu, Oost-Kebar, Merdey, Wasian, Testegga, de boven- en benedenloop van de Wariori, Wasirau, Warmomi, Waramui (ruwweg het Arfakgebergte);
3. de groep van Julianus Wanma opereerde van Amberbaken, Waibem, de boven- en benedenloop van de Karon, Sausapor tot het achterland van Sorong (de noordkust);
4. de groep van Silas Wompere kreeg Ayamaru en omgeving, Teminabuan en het Antinyumeer (de zuidkust van de Vogelkop) toegewezen;
5. Johannes Jambuani bestreek de Kebarvlakte en omgeving tot aan de rivieren Ayfat en Aywasi. Deze groep bestond vooral uit ex-politiemannen.

Saul Wakum, de Biakse scholier die guerrillastrijder werd: 'Na de aanval op Arfai trok ik met Jimmy Wambrauw naar Sidey. Daarna werden we opgesplitst en voegden Marthinus Prawar en ik me bij de groep van Julianus Wanma. Die bestond voornamelijk uit Biakkers en Numforezen uit de omgeving van Manokwari. Wij trokken naar het westen en staken de grens tussen de regentschappen Manokwari en Sorong over om ons te onttrekken aan mogelijke sancties krachtens de adat. Als er onder ons doden zouden vallen, zouden de familieden immers geldelijke genoegdoening eisen.'

De *IBMM*-auteurs schrijven: 'De OPM viel geleidelijk uiteen in kleine strijdgroepjes, die onze patrouilles vanuit hinderlagen aanvielen, zodat het regelmatig tot vuurcontact kwam, waarbij aan beide kanten slachtoffers vielen. Jammer genoeg liep de operatie [om de OPM uit te schakelen] tegen het einde van 1965 vast. Dit vooral omdat het aantal beschikbare manschappen niet toereikend was om de resten van de gewapende bende, die zich steeds verder terugtrokken in de ontoegankelijke bossen, te achtervolgen. Mede als gevolg van de in 1966 verder verslechterende economische situatie kon het OPM-legertje zich consolideren. In de steden en dorpen doken nieuwe illegale organisaties op, wat een grote steun betekende voor de bende van Awom. Die wierf intussen nieuwe volgelingen onder Irianezen in de landmacht, de politie en het ambtenarenkorps. In november 1966 hielpen politiemannen in Teminabuan en Ayamaru de OPM aan wapens uit hun magazijnen.'

Op 23 maart 1966 droeg brigadegeneraal Raden Kartidjo het commando van *Kodam* XVII over aan brigadegeneraal Raden Bintoro. Operasi Sadar bleef dat jaar beperkt tot bewaking van vitale objecten, pogingen tot overreding van dorpshoofden om OPM-leden aan te geven en de arrestatie van familieleden van OPM-activisten. Schrijver dezes vond een besluit, gedateerd 11 mei 1966 en ondertekend door commandant Bintoro, waarin hij de aanhouding gelast van 'Linoortje San, winkelier' (de vrouw van Go Siem San-Marani, die Ferry Awom was gevolgd in het bos), 'Frederik Ariks, employé van het Algemene Ziekenhuis van Manokwari' (een jongere broer van Johan Ariks) en 'Frits Aronggear, student aan de Landbouwschool in Amban, Manokwari' (een jongere broer van OPM-voorzitter Terry Aronggear). Ook een enkele OPM-strijder viel dat jaar in handen van het leger.

Alberth Arumisore: 'Ik trok met mijn peloton richting Wandammen, mijn geboortestreek, om nieuwe rekruten te werven. In september 1966 ben ik in Momi, niet ver van Ransiki, gevangen genomen door enkele clanlei-

ders die waren betaald door Indonesië en mij uitleverden aan de militairen in Ransiki. Ik werd opgesloten in de Algemene Gevangenis van Manokwari, waar ook Terry Aronggear zat.'

Aronggear werd in juni 1966 berecht. Hij vertelt: 'Het duurde maar één dag, maar er waren twee openbare aanklagers en maar liefst vijf rechters, uit Jakarta, Manokwari, Sorong, Fakfak en Merauke. Frits Kirihio, die net als ik uit Serui kwam, werkte voor Irian Bhakti en bood aan mij te verdedigen, maar dat werd geweigerd. Ik werd tot zeventien jaar veroordeeld. Een maand na mij werden de anderen berecht: Kaleb Taran, Manuel Horota, Melkianus Watofa, de oud-PVK'ers Loth Boseren en Alberth Arumisore en enkele politiemannen. Taran kreeg tien jaar, Horota en Watofa elk acht jaar. Sergeant Arumisore kreeg zes jaar. De laagste straf – vijf jaar – kreeg mantri Saway. Ik heb zeven jaar uitgezeten: twee jaar in Manokwari en vijf jaar in de gevangenis Kalisosok van Surabaya.'

'Op 3 januari 1967', heet het in *IBMM*, 'werd in Manokwari een poging tot opstand verijdeld.'

Verharding

Ferry Awom had via het Arfaknetwerk in de stad de proclamatie laten verspreiden van een 'Vrije Papoeastaat'. Het legercommando was gefrustreerd door uitblijvende successen in de strijd tegen de OPM en om een verwachte – maar gezien de krachtsverhoudingen onwaarschijnlijke – opmars van de OPM naar Manokwari te voorkomen, werd de luchtmacht ingezet. Op 18 januari werden bommen afgeworpen en beschietingen uitgevoerd rond Manokwari. Volgens het leger kwamen bij de acties 40 Papoea's om. Oud-gouverneur Eliezer Bonay schreef: 'De Indonesische luchtmacht bombardeerde de omgeving van Manokwari; geen OPM-steunpunten, maar gewone dorpen.' De gebroeders Mandatjan, die tot dusverre waren opgetreden als contactpersonen van het OPM-legertje in de stad, trokken met 14000 Arfakkers de bossen van de Vogelkop in.

Door het meedogenloze militaire optreden rond Manokwari moet er iets zijn geknapt bij een van de meest pro-Indonesische Papoea's, Silas Papare uit Serui.* Deze pupil van de nationalist dr. Sam Ratulangie had van Soekarno een zetel gekregen in het Voorlopige Volkscongres (MPRS). Voor dat hoogste

* Zie hoofdstuk 3, 'Rood-witte Papoea's', blz. 162-164.

college van staat verklaarde Papare op 12 maart 1967 dat 'duizend dorpelingen zijn vermoord door Indonesische soldaten, bommenwerpers en gevechtsvliegtuigen'. 'Deze rebellie,' zei hij, 'komt voort uit economisch leed en heeft niets te maken met politiek. Wij Papoea's willen alleen een beter leven.'

Het nieuws uit Manokwari had Bonay ervan overtuigd dat de Papoea's het niet van Indonesië moesten hebben en hij zocht contact met het verzet. Begin februari 1967 belegde Amos Pattipeme, directeur van de voormalige Landsdrukkerij, een geheime ontmoeting van Bonay, leden van de Papoea-ondergrondse in West-Irian en naar Australisch Nieuw-Guinea uitgeweken Papoea's in het grensdorp Wutung. Pattipeme kwam uit Skouw, een kustdorp ten oosten van Sukarnapura, en regelde vier zeewaardige prauwen waarmee het gezelschap naar de grens voer. Hij had Silas Chaay, secretaris van de GKI-synode, meegevraagd als geestelijk raadsman. Chaay behoorde tot de eerste lichting Papoeapredikanten die in 1958 was afgestudeerd aan de Theologische School in Serui.

Chaay: 'Onderwerp van de bijeenkomst was hoe het plebisciet in 1969 kon worden gewonnen. De meeste deelnemers waren jong en onbesuisd en het gesprek kwam al gauw op mogelijkheden om wapens te smokkelen van Australisch gebied naar West-Irian. Toen nam ik het woord. "Alleen politiemannen kunnen met wapens omgaan," zei ik, "jullie niet. Als er straks onschuldige slachtoffers vallen, wie neemt dan de verantwoordelijkheid?" Alles werd genotuleerd en na terugkeer naar Sukarnapura heeft Pattipeme dat verslag bewaard. Toen de politie huiszoeking bij hem deed, werd het gevonden. Dat leidde tot een golf van arrestaties, onder meer onder studenten van de Uncen die mee waren geweest. Op 20 februari werd Bonay opgepakt. Een week later was het mijn beurt.'

'Ik werd op een avond aan de tand gevoeld in het hoofdkwartier van de Mobiele Brigade in Argapura [in de Nederlandse tijd heette deze wijk Berg en Dal]. De stroom was uitgevallen en in het schaarse licht van de petroleumlamp zag ik alleen mijn directe ondervrager, een politieofficier uit Java die Sudoko heette. Hij was de schoonzoon van Sam Ratulangie, die door de Nederlanders was verbannen naar Serui. Mijn vrouw komt uit Serui en kende Ratulangie's dochter. Sudoko's vrouw had tegen hem gezegd: "Als je die dominee ondervraagt, mag je niet vergeten dat hij de man is van mijn vriendin. Behandel hem goed." Dat was mijn geluk. Sudoko vroeg of ik lid was

van de ondergrondse. Ik ontkende. "Waarom ben je dan meegegaan met die onruststokers?" vroeg hij. Ik zei: "Ik ben dominee. Het is mijn taak mijn gemeenteleden te beschermen." Mijn verhaal bleek te kloppen met de in beslag genomen notulen.'

'Ze hebben me zes maanden vastgehouden, eerst in Argapura en later in Ifar Gunung, het voormalige hoofdkwartier van MacArthur boven het Sentanimeer. Daar ben ik drie keer ondervraagd door de militaire politie. Dat ging wel eens gepaard met klappen, maar vergeleken met de andere arrestanten, zoals de studenten van de Uncen, werd ik redelijk behandeld. Op 23 augustus 1966 ben ik op vrije voeten gesteld. De anderen zijn twee tot drie jaar vastgehouden. Bonay werd pas in december 1968 vrijgelaten. Gedurende die zes maanden had ik van de GKI geen salaris gekregen. Rumainum en synodesecretaris Koibur hadden bekendgemaakt dat ik een "OPM-dominee" was.' Het stigma 'OPM' had zijn intrede gedaan in West-Irian en zou nooit meer verdwijnen.

Het harde legeroptreden en de vele arrestaties brachten een stroom vluchtelingen op gang. In april 1967 arriveerden 350 West-Irianezen in Weam, in het Australische gebied Papua. Kolonel Marwoto, directeur West-Irian van Binnenlandse Zaken, beschuldigde de Australiërs ervan onderdak te bieden aan anti-Indonesische Papoea's in door hen bestuurd gebied. De kolonel repte van 'de subversieve groep die zich de Beweging Vrij Papoea noemt'. In mei bevestigde de Australische minister van Buitenlandse Zaken Paul M.C. Hasluck dat 'ongeveer 1200 inheemsen uit West-Irian sinds 1963 de grens zijn overgestoken'. Slechts een 'gering aantal' zou politiek asiel hebben aangevraagd.

In maart 1967 kreeg het leger in West-Irian versterking: een bataljon van de West-Javaanse Siliwangidivisie, twee compagnieën 'raiders' en twee compagnieën mobiele brigade. De nieuwe commandant van West-Irian, brigadegeneraal Raden Bintoro, kondigde op 29 maart een nieuwe operatie aan tegen de opstandelingen op de Vogelkop. Die gaf hij, telg van de Javaanse adel, de klinkende naam 'Operasi Bharata Yudha', naar de Grote Oorlog uit het wajang-epos Mahabharata.* Na ruim twee maanden voorbereiding gaf

* De Bharata Yudha was volgens het epos niet alleen 'de grootste oorlog aller tijden' maar ook een broederkrijg. De Pandawa (lees: de Indonesische strijdkrachten) en Korawa (lees: de OPM), die tegen elkaar in het strijdperk traden, stamden uit hetzelfde koninklijke geslacht: de Bharata (lees: de Indonesische natie).

de commandant van het militair ressort 171 (Vogelkop), M. Toha, op 15 juni bevel om de operatie te starten op 'Hari H' (D-Day), 20 juni 1967 om 6.00 uur Oost-Indonesische tijd. Doel van de operatie was 'vernietiging van de gewapende bende onder leiding van Ferry Awom, die naar schatting 14 000 manschappen telt met ongeveer 1000 oude vuurwapens van diverse typen, en volledige controle over het grondgebied'. De getalssterkte van de OPM werd hier wel erg hoog ingeschat: guerrillastrijders en meetrekkende bevolking werden bij elkaar opgeteld.

Het gebied van de Vogelkop werd verdeeld in zeven vakken, A t/m G. In de eerste twee maanden doodden eenheden van het korps commando's (RKPAD) in Vak A (Manokwari e.o.) acht OPM'ers, onder wie de Arfakoudste Cornelis Irogi Meidodga. Vak B (Kebar) bleek verlaten door Jambuani en zijn mannen. In Vak C (Saukorem) vond vuurcontact plaats, waarbij twee Indonesische militairen sneuvelden. In Vak E (Ayamaru) werden drie leiders gedood: Simon Salossa en F. en J. Kareth. Het leger nam de controle over dit gebied over. In Vak G (Ransiki) vond regelmatig vuurcontact plaats, waarbij dertien OPM'ers sneuvelden. Op 26 augustus overviel in Vak D (Sorong) een OPM-groep onder leiding van Daniel Wanma en T.M. Osok de legerpost in Mega, een dorp aan de noordkust, ten oosten van de stad Sorong. Een Indonesische soldaat sneuvelde.

Tot het derde kwartaal van 1967 werden de volgende resultaten geboekt: acht OPM-aanvoerders en 73 man voetvolk waren gedood, er waren 39 wapens buitgemaakt en 60 OPM'ers gevangen genomen. Verder zouden 3539 dorpelingen die de OPM hadden gesteund, zich hebben overgegeven. Toch viel deze voorlopige uitkomst de generaals tegen. *IBMM*: 'De hoofdmacht van de OPM was nog intact, er werden nog steeds militaire en politieposten en patrouilles aangevallen en de 'hit-and-run'-acties namen zelfs in hevigheid toe.'

De economie onder de loep

De nieuwe machthebbers in Jakarta beseften dat de deadline voor de 'uiterlijk in 1969 te houden' volksraadpleging met rasse schreden naderde en dat de toestand van de economie in West-Irian een voor Indonesië gunstige uitslag in de weg stond. Bovendien speelde de daling van de levensstandaard de OPM-rebellen in de kaart. De Indonesische regering kwam met het VN-Ontwikkelingsprogramma (UNDP), de beheerder van FUNDWI, overeen eventu-

ele uit dit fonds te financieren projecten pas aan te vatten na een 'survey mission' van de VN. Die moest de volkshuishouding van West-Irian doorlichten en een plan maken voor besteding van de FUNDWI-dollars. Van de door Nederland in 1963 uitgetrokken 30 miljoen dollar resteerden na de aankoop van enkele vliegtuigen in 1964 nog 25 miljoen. Het onderzoek werd toevertrouwd aan een internationaal team van 26 sectordeskundigen onder leiding van de Amerikaanse econoom Charles Wolf. Het werd uitgevoerd van mei tot augustus 1967 en in november van dat jaar bracht de missie verslag uit.

Het bleek lastig om aan betrouwbare cijfers te komen over bevolking, prijzen, lonen, krediet, werkgelegenheid, productie en handel. West-Irian had geen centraal bureau voor de statistiek en de gegevens per departement bleken onderling moeilijk vergelijkbaar en onvolledig. Wolf c.s. constateerden dat 'in de in- en exportcijfers over de jaren 1962-1966 een waarschijnlijk aanzienlijk volume aan uitgevoerde waren en kapitaalgoederen niet is opgenomen'. De in de boeken gehanteerde wisselkoers voor de West-Irian roepia [RIB] tegen de dollar bleek in 1967 30 procent hoger dan de effectieve koers.

Het rapport van de missie-Wolf laat West-Irians economische problemen niet beginnen in 1963, maar al in 1950. Het gouvernement Nederlands Nieuw-Guinea had te maken met een groot en gestaag oplopend importoverschot, dat liefst 60 procent van het hoofdelijk inkomen opslokte en dat geheel werd gefinancierd uit de rijkskas. Importoverschotten zijn normaal in ontwikkelingslanden; buitengewoon was dat 75 procent van het overschot werd besteed aan consumptie en maar een kwart aan investeringen. De Nederlandse subsidie ging vooral op aan ingevoerd voedsel en luxeartikelen. De relatief geringe investeringen en de werkgelegenheid buiten de landbouw kwamen grotendeels voor rekening van het gouvernement. Bovendien strookten de lonen niet met de arbeidsproductiviteit. De Nederlanders in Nieuw-Guinea en de in de geldeconomie opgenomen Papoea's hadden tot 1962 op te grote voet geleefd.

Van de bestuursoverdracht in mei 1963 tot oktober 1966 was Indonesië geplaagd door hyperinflatie, waarvoor West-Irian was gespaard door handhaving van de met dollartegoeden afgedekte RIB. Tegelijkertijd hadden de enorme verschillen in koopkracht tussen RIB- en roepia-inkomens geleid tot een 'uitputting van activa in West-Irian via niet-geregistreerde exporten van kapitaalgoederen en voorraden'. De missie-Wolf citeert een Indonesische

regeringspublicatie uit 1967 waarin deze activa-drainage een 'economisch logische vorm van plunderíng' wordt genoemd. Die uitputting was verergerd door 'gebrekkig onderhoud, de onmogelijkheid om deviezen te bemachtigen voor reserveonderdelen, het opmaken van bestaande voorraden consumptiegoederen, verlaging van de overheidssubsidie en een nog kleiner aandeel investeringen dan in de voorgaande periode'. Dit alles, in combinatie met een toenemend tekort aan competente technici en bestuurders, had geleid tot kwaliteitsvermindering van de dienstverlening, vooral in het transport en de elektriciteitsvoorziening.

Van de 76 gouvernementsschepen waren er 43 uit de vaart genomen en van de overige 33 vond de VN-missie de zeewaardigheid twijfelachtig. De particuliere vloot was er niet veel beter aan toe. Een en ander had honderden zeelieden en havenarbeiders werkloos gemaakt en kinderen van de kleinere eilanden konden niet meer met de boot naar school. Mede door de crisis in het zeetransport, dat brandstof en machines moest aanvoeren, was ook de luchtvaart van West-Irian, de enige schakel met de bewoners van het bergland, er beroerd aan toe. Van de tien vliegtuigen van de staatsluchtvaartmaatschappij Merpati Nusantara waren er op enig moment maar vijf inzetbaar. Van geregelde lijnvluchten was geen sprake meer; er werd alleen in dringende gevallen gevlogen voor bestuurders en militairen. Zendingsposten in het binnenland werden bediend door de Australische Missionary Aviation Fellowship (MAF) in Wewak en die capaciteit werd al snel opgeëist door de Indonesische (leger)autoriteiten. De dertien Indonesische piloten in West-Irian gaven toe dat zij niet waren opgeleid voor vluchten over het Centrale Bergland met toppen tot 5000 meter.

In 1961 produceerden negen energiecentrales 15 711 000 kilowattuur per jaar. In 1967, berekende de VN-missie, zouden de veertien centrales samen nog geen 10 miljoen kilowattuur genereren. De missie schreef deze daling toe aan 'brandstofgebrek, slecht onderhoud, tekort aan reserveonderdelen en gebrekkig operationeel management'. De centrales verdienden maar 70 procent van de productiekosten terug en werden met peperdure subsidies draaiende gehouden.

De verbouw van marktgewassen verkeerde in een crisis. Het Kumbe-project voor mechanische rijstbouw in het Meraukese – een van de wapenfeiten van gouverneur Van Baal – had Nederland in de aanloopfase 10 miljoen dollar gekost. Tot 1967 verloren de Indonesiërs er jaarlijks tienduizenden

dollars. De missie-Wolf adviseerde het project te staken omdat machinaal oogsten inefficiënt was in vergelijking met het handmatige oogsten door Javaanse rijstboeren dichter bij Merauke. De voor de export bestemde kopra, cacao en muskaatnoten werden geteisterd door ziekten en de voor bestrijding vereiste chemicaliën waren niet voorhanden. Het enige exportproduct uit de Nederlandse tijd dat het goed deed, waren krokodillenhuiden, maar de uitvoer stagneerde door transportproblemen. De veestapel voor vlees en huiden was sinds 1963 sterk geslonken en er werd bijna niet meer geslacht. Pluimvee werd nog steeds profijtelijk gefokt op de erfjes rond Merauke, maar hoenderpest en andere ziekten eisten hun tol, terwijl vaccins van de Landbouwhogeschool in Bogor acht maanden onderweg waren. De varkensstapel van de staatsfokkerijen was geslonken door miltvuur en andere aandoeningen. Het taaie Melanesische varken bleef de spil van de dorpseconomie.

Volgens Indonesische opgaven hadden 18 400 mensen in 1967 in West-Irian een baan, van wie er 11 000 in overheidsdienst waren. Minder dan de helft van dit arbeidsleger bleek een aanvaardbare opleiding te hebben. Het door de overheid in 1964 begonnen programma van beroepsopleidingen was in 1966 ingestort en het VN-team concludeerde dat 'vakopleidingen die reële vaardigheden bijbrengen bijna niet bestaan'. Het particuliere bedrijfsleven in West-Irian dreef 800 projecten en had 4000 onvervulbare vacatures.

Het enige lichtpuntje was volgens Wolf de uitbreiding van het basisonderwijs. In 1963 had Jakarta bepaald dat alle kinderen in West-Irian Indonesisch moesten leren spreken, lezen en schrijven en dat alle driejarige dorpsscholen zesjarige lagere scholen moesten worden. Het aantal leerlingen van de 1027 erkende basisscholen was bijna verdubbeld: van 56 013 in 1963 tot 109 146 in 1967 (nog steeds slechts 32 procent van het aantal leerplichtige kinderen). In 1967 zouden naar verwachting 4300 kinderen de zesjarige lagere school afmaken. Het aantal middelbare scholen was toegenomen in aantal en variëteit. In 1967 hadden 4785 leerlingen zich hiervoor ingeschreven. Shannon McCune, onderwijskundige in de missie-Wolf, stelde vast dat 'de toename van het schoolbezoek niet gepaard gaat met een kwaliteitsverhoging van het aangeboden onderwijs'.

De Universitas Cenderawasih (Uncen) telde in 1967 142 Papoeastudenten en 435 studenten van elders. McCune: 'Deze waarnemer kreeg de indruk dat de oprichting van de Uncen vooral was ingegeven door politieke motieven. De instelling bedient met name ambtenaren uit andere delen van In-

donesië die met zo min mogelijk inspanning een academische graad willen halen om zich te kwalificeren voor hogere posities elders. De Uncen komt niet geheel en al tegemoet aan de sociale en economische behoeften van de Papoea's.'

De gezondheidszorg in West-Irian leed niet onder een tekort aan ziekenhuisbedden – de missie-Wolf constateerde een bezetting van 50 procent – maar aan gebrekkig onderhoud van de bestaande faciliteiten en inadequaat toezicht, een tekort aan geschoold kader, medicamenten en voedsel voor patiënten. De door de Nederlanders opgezette anti-malariacampagne bleek organisatorisch intact en beschikte nog steeds over een goed opgeleide staf, maar had ernstig te lijden onder haperend transport en uitputting van de voorraden bestrijdingsmiddelen en medicijnen.

De balans die de missie-Wolf van 49 maanden Indonesisch bestuur opmaakte, leerde dat de economische onevenwichtigheden uit de Nederlandse tijd waren blijven bestaan, terwijl productie, export en consumptie fors waren gedaald en de dienstverlening dramatisch was verslechterd. Dit alles was sociale en politieke springstof. Wolf formuleerde het zo: 'De drainage van productieve activa en de daling van de consumptie per hoofd van de bevolking, gecombineerd met het voornemen van Indonesië de consultaties over de politieke toekomst van West-Irian in 1969 doorgang te doen vinden, zetten de besluitvorming [over besteding van de FUNDWI-gelden] onder grote druk.' De econoom Charles Wolf kende het verband tussen spoed en inefficiëntie ('haste and waste'), maar zijn opdrachtgevers in Jakarta en New York verlangden snelle en tastbare vooruitgang.

Het door de missie-Wolf voorgestelde programma gaf voorrang aan herstel van het zee- en luchttransport, telecommunicatie, energie- en watervoorziening, bosbouw, visserij en kleine industrie. De voorstellen kwamen in feite neer op herstel van de sinds 1963 opgelopen economische schade. Het grootste bedrag – 7 miljoen dollar – moest worden uitgetrokken voor zeeverbindingen – schepen, reparatiefaciliteiten, havens en navigatieapparatuur – en 4 miljoen dollar moest worden besteed aan verbetering van het luchtvervoer. De 25 miljoen FUNDWI-dollars dekten slechts de helft van de totale begrote kosten en Indonesië zou daar eenzelfde bedrag naast moeten leggen. Jakarta stond echter niet alleen in West-Irian voor grote uitgaven en had dringend behoefte aan aanvullende inkomsten. Nog datzelfde jaar haalde het een grote vis binnen.

Het eerste contract

De tweede helft van 1966 was teleurstellend verlopen voor de onderhandelaars van de Amerikaanse mijnbouwfirma Freeport Sulphur Company of New York. De Indonesiërs hadden vastgehouden aan de wetten van 1964 en 1965 die onder het Soekarno-bewind voor buitenlandse oliemaatschappijen waren opgesteld: ingevoerde kapitaalgoederen moesten worden overgedragen aan de Indonesische staat; deviezeninkomsten uit ertswinning zouden worden beheerd door de regering; het management van het project zou in Indonesische handen blijven en Freeport zou alleen de technische leiding hebben; zodra Freeport zijn geïnvesteerde vermogen had terugverdiend, zou de regering het project overnemen. Forbes Wilson: 'Enkele oliemaatschappijen, met vlotte kasinkomsten en een vast productieaandeel, hadden sommige van deze voorwaarden geaccepteerd, maar voor investeerders in de winning van harde mineralen, met hun veel grotere kapitaalsbehoefte en veel langere aanloopperioden, waren zij onwerkbaar.'

De Indonesische onderhandelaars toonden onverwacht begrip voor de bezwaren van Freeport en stelden het bedrijf voor zelf een ontwerp-contract op te stellen. Freeport was niet uit op een concessie met eigendomsrechten over het operatieterrein, maar stuurde aan op een tussenvorm, een Werkcontract van het type dat de Indonesiërs in de jaren vijftig waren aangegaan met de oliebranche. In oktober 1966 liet de nieuwe minister voor winning van harde mineralen, Saleh Bratanata, doorschemeren dat op basis van Freeports ontwerp zaken waren te doen. Freeport zou eigendomstitel houden over in te voeren uitrusting en materieel, managementscontrole krijgen en de revenuen uit verkoop mogen onderbrengen bij banken buiten Indonesië. Het Werkcontract zou een looptijd hebben van 25 jaar. Freeport hapte toe, want het had voor driekwart zijn zin gekregen. Overeenstemming over fiscale en financiële bijzonderheden moest wachten tot een door de Indonesiërs aangekondigde wetswijziging. Op 1 januari 1967 werd een nieuwe Wet op Buitenlandse Investeringen van kracht die korte metten maakte met de spelregels van de Soekarno-tijd en de grondslag legde voor de nieuwe 'open-deurpolitiek'.

In maart 1967 schoven de delegaties van Indonesië en Freeport aan voor de laatste onderhandelingsronde. Op 7 april tekenden minister Bratanata en Bob Hills het eerste Werkcontract op basis van de nieuwe wet en tevens de eerste overeenkomst tussen Indonesië en een buitenlandse investeerder

sinds de machtsovername door generaal Soeharto. Twee jaar voor de 'daad van zelfbeschikking', toen Indonesië krachtens het Akkoord van New York nog geen soevereiniteit uitoefende over het grondgebied van West-Irian, gunde Jakarta Freeport in een gebied van 10 000 hectare – de Waavallei en het berggebied benoorden daarvan – het recht om kopererts te winnen met als bijproducten zilver en goud. Het vroeg daarvoor, in de woorden van Wilson, 'een billijk aandeel in de inkomsten omdat het project werd uitgevoerd in Indonesië [!]'.

Zeven jaar na de eerste Ertsbergexpeditie kon Freeport beginnen aan Fase II: een intensieve en gedetailleerde analyse van de mineralen in de Ertsberg. In mei bracht het bedrijf met een omgebouwd landingsvaartuig uit de Tweede Wereldoorlog de eerste boorapparatuur aan land ten oosten van Kokonao. Forbes Wilson, de leider van het exploratieteam, stelde voor een uitvalsbasis te bouwen in Timika, een Kamorodorp stroomopwaarts van de Ajkwa, waar de Japanners in de oorlog een landingsstrip hadden aangelegd. Die vertoonde nog de inslagen van Australische bommen. Vandaar konden helikopers een pendeldienst onderhouden naar de Carstenszweide. Het grillige weer in het bergland zat tegen en pas begin oktober landde de eerste helikopter ten westen van de Ertsberg.

Wilson: 'Tijdens een landing in de vroege ochtend merkte de helikopterpiloot dat er in een kring om de Ertsberg lichtgekleurde houten staken in de vorm van kruisen in de grond waren gestoken. Van missionarissen hoorden we dat dit salep of heksenstokken waren. Ze maakten duidelijk dat de plaatselijke bevolking uitgesproken onvriendelijk stond tegenover wat er gaande was.'

Het was de eerste verzetsdaad van de Amungme, het bergvolk dat vanouds de rivierdalen aan de zuidzijde van het Carstenszmassief bewoont. De landing van de eerste Freeport-helikopters, in oktober 1967, ervoeren zij als een bedreiging. Bijna dertig jaar later vertelde de Amungme Tuwarek, oudste van de Narkime-clan, in het bergdorp Waa wat er toen gebeurde, en wat eraan voorafging: 'God schiep deze grote berg [de Carstenszpiramide of Nemangkawi] en op de top legde hij fonkelende sneeuw. Vervolgens plaatste hij mij [mijn clan] hier, aan de voet van de berg. Wat hij had geschapen, moest ik genieten en beheren. Hij gaf mij de naam Narkime, dat betekent "boomkruin". In mijn hand heb ik het kiezelsteentje dat de sleutel is tot de eeuwige sneeuw. De eerste vreemdelingen die ik naar de Grasberg bracht,

waren *orang Belanda* [Nederlanders, de Colijn-expeditie]. Een van hen [geoloog J.-J. Dozy] vond koper in Yelsegel-Ongopsegel. Hij zei: "Als God een weg opent, zullen wij vast de beste vrienden worden en samen het erts beheren." Dat leek mij een goede gedachte. Veel later vernam ik dat de mensen die ik had ontmoet naar huis waren. Dat Nederland zich had losgemaakt van het eiland Irian.'

'Op een dag hoorde ik het geluid van een wentelwiek die landde in de sneeuw. Mijn kinderen en ik gingen te voet naar boven. Daar werd een platform aangelegd. Vreemdelingen sloegen een kamp op. Ik ging weg en nam maatregelen. Om de berg te beschermen plaatste ik kruisen van hout ten teken van verbod. Toen ze me kwamen opzoeken, vroeg ik hun op barse toon: "Zijn jullie Nederlanders?" Want met hen had ik een afspraak. Ik kende hun namen nog uit mijn hoofd en noemde ze één voor één, maar ze begrepen niet waar ik het over had. Zij vroegen waarom ik die kruisen had geplaatst. En ze zetten me onder druk. Maar ik deed net alsof ik hen niet hoorde en schudde mijn hoofd.'

'De nieuwkomers waren Amerikanen. Ze dreigden me en vleiden me. Zij zeiden: "Geloof ons, Tuwarek, u zult hier wel bij varen." Een van hen zei: "Tuwarek heeft kinderen, ik heb kinderen. Later zullen ze gelijk zijn en samen optrekken."Uiteindelijk gaf ik toestemming voor het onderzoek. Vervolgens werd er een vlag gehesen. Die was rood en wit. Ik vroeg aan de Amerikanen: "Van wie is die vlag? Van jullie of van iemand anders?" Ik weigerde die vlag te aanvaarden. Toen kreeg ik te horen: "Dit is grondgebied van de Republiek Indonesië en dat daar is voortaan van de mijn." Tenslotte was ik ten einde raad. Dit is mijn land, dacht ik, waar moet ík heen?'

Een kritische Javaan

Niet alleen Tuwarek was in de war. De Papoeabevolking vroeg zich af wat ze te verwachten had van de Indonesische Nieuwe Orde. De politiek van Soeharto en de zijnen was pragmatisch. Zij braken met het aan xenofobie grenzende ultra-nationalisme van Soekarno, normaliseerden de betrekkingen met het Westen en verwelkomden buitenlandse investeerders. Retoriek maakte plaats voor rekensommen, partijbonzen werden vervangen door westers geschoolde economen, topambtenaren door legerofficieren. Het onder Soekarno met ideologie doordrenkte openbare leven werd gedepolitiseerd. Arbeiders mochten niet langer demonstreren, maar moesten produceren.

Voor West-Irian leek dit pragmatisme wat soelaas te bieden. Het einde van de confrontatie met Maleisië en de terugkeer van Indonesië in de VN maakten de nodige middelen vrij om puin te ruimen en de ontwikkeling van het gebied ter hand te nemen. Jakarta maakte duidelijk dat het zijn verdragsverplichtingen wilde nakomen en dat de 'daad van zelfbeschikking' in 1969 zou doorgaan. Daar stond tegenover dat de macht nu berustte bij de Indonesische strijdkrachten. Die beschouwden de bevrijding van West-Irian als hun wapenfeit en toonden zich vastbesloten het met alle hun ten dienste staande middelen – waaronder de bombardementen van januari 1967 rond Manokwari – binnen de Republiek te houden. Er was bovendien niemand die hun aanpak ter discussie stelde. Bijna niemand.

In juni 1965 werd de Javaanse jezuïet H. Haripranata directeur van het Pusat Katolik (inderdiocesaan missiebureau voor West-Irian) in Sukarnapura. Hij werd tevens verbindingsman tussen de katholieke kerk van West-Irian en de Indonesische overheid. 'Pater Hari' was een man van zijn tijd, die het Tweede Vaticaans Concilie met groot enthousiasme volgde. West-Irian was het terrein waar hij de conclusies van Vaticanum II over de kerk en haar taak in de wereld in praktijk kon brengen. Eind 1969 schreef hij: 'Er bleek een groot verschil in de relatie die RK geestelijken onderhielden met autochtone en met Javaanse leken. Die eerste was en bleef goed, ook na de volksraadpleging van 1969. De Javaanse leken in Irian bezetten doorgaans hoge posities en koesterden achterhaalde opvattingen over kerk en staat. De kerk zagen zij als een macht, die een schitterend licht moest uitstralen. De staat was voor hen een sacrosanctum, dat niet mocht worden gehinderd of bekritiseerd. In de nieuwste encyclieken werd de kerk juist gezien als dienaar van de samenleving, vooral van de armen en onderdrukten, als de stem van hen die geen stem hebben.'

Op 11 november 1965 werd Haripranata geïnstalleerd als lid van het benoemde parlement van West-Irian. Op 3 oktober 1966 hield hij hier een rede over het thema 'Hoe het volk van West-Irian te integreren in de Indonesische familie'. Hij bekritiseerde het willekeurig optreden van Indonesische militairen. Het was voor commandant Raden Bintoro aanleiding de pater op het matje te roepen. Tijdens de halfjaarlijkse zitting van de DPRD-GR in mei-juli 1967 hield Haripranata de rede 'Terugblik op anderhalf jaar Nieuwe Orde in de hoofdstad van West-Irian', waarin hij zijn tevredenheid uitte over het voornemen van het nieuwe bewind om een eind te maken aan 'ir-

rationaliteit, vreemdelingenhaat, uitvretersgedrag onder ambtenaren, corruptie en religieuze onverdraagzaamheid', maar hij onderstreepte dat de nieuwe beginselen vooral moesten blijken uit 'voorbeeldig gedrag'. Hij noemde de door Soekarno benoemde volksvertegenwoordiging van West-Irian (DPRD-GR) een 'restant van de Oude Orde' en sprak zich uit voor een democratisch verkozen parlement. Hij bepleitte ook een verbod voor ambtenaren en militairen om zaken te doen.

In een verslag aan de bisschoppenconferentie van West-Irian, in september 1967, zei Haripranata: 'In een staat waar de strijdkrachten de facto aan de macht zijn, heeft een DPRD-lid dat kritiek uit op onwettig gedrag van militairen – zoals willekeurig schieten en arresteren, slaan, handel drijven en corruptie – het niet gemakkelijk.' Tijdens de zitting van het streekparlement in november-december 1967 lanceerde Bintoro via een militair raadslid dit voorstel: de DPRD zou steun moeten betuigen aan de 'inspanningen van het leger om de veiligheid te waarborgen'. Tijdens vooroverleg in het presidium zei Haripranata dat 'iemand die zich OPM'er noemt of te kennen geeft dat hij West-Irian het liefst los zag van Indonesië, maar die niet subversief handelt, dat wil zeggen geen geweld gebruikt, niet mag worden gearresteerd'. Toen de concept-verklaring in de raad werd besproken, verklaarde Haripranata dat de voorgestelde steunbetuiging 'soldaten, vooral zij die opereren in de Vogelkop, aanmoedigt op het opstandige volk te schieten'. Het streekparlement besloot de verklaring aan te houden en ze verdween van tafel.

Tijdens de nieuwjaarsreceptie 1968 in Jayapura ('glorieuze stad', sinds 1967 de nieuwe naam van de provinciehoofdstad) bejegende commandant Bintoro de pater uiterst koel. Haripranata: 'Ik was kennelijk een nog minder gewenst persoon geworden.' Stafchef Supomo, Bintoro's tweede man, schreef begin februari een brief naar Dirib. De directeur, kolonel Marwoto, stuurde een telegram aan gouverneur Frans Kaisiepo waarin hij hem gelastte Haripranata uit West-Irian te zetten. Begin maart vloog de pater naar Jakarta. Na tussenkomst van de kardinaal en de pater-provinciaal van de jezuïeten mocht hij in juli alsnog terug naar West-Irian, gesecondeerd door een adjunct, pater A. Soemandar SJ.

Een visioen in de Asmat

Begin 1967 gingen er dienstbevelen en militaire telegrammen uit naar alle bestuurs- en legerposten van West-Irian. De volksraadpleging (in het Indone-

sisch *Penentuan Pendapat Rakyat*, afgekort tot *Pepera*) zou in 1969 doorgang vinden en, zo luidden de instructies, 'moet gewonnen worden'. Van plaatselijke bestuurders en legerofficieren werd verwacht dat zij 'de harten van het volk van West-Irian winnen'. Er kwam een campagne op gang om de Papoea's te doordringen van de zegeningen van 'vrijheid met Indonesië'. Sinds de onafhankelijkheidsoorlog van 1945-1949 was de strijdkreet van de Indonesische nationalisten 'Merdeka!' (Vrijheid). Als het volk van West-Irian in 1969 koos voor aansluiting bij Indonesië, heette het, zou het die vrijheid deelachtig worden en 'merdeka' (vrij) zijn in de moederschoot der Republiek.

Het was voor de Papoea's niet eenvoudig te doorgronden wat ze onder 'vrijheid' moesten verstaan. Tot 1962 hadden de Nederlanders onafhankelijkheid beloofd, een 'vrijheid' die werd voorgesteld als alternatief voor aansluiting bij Indonesië. Zij die hun dorpen hadden verlaten om elders werk te zoeken of naar school te gaan, hadden zich een beeld kunnen vormen van West-Irian of zelfs van Indonesië. Voor hen was de keuze van 1969 relatief concreet: die tussen het grotere of het nog grotere geheel. Zij vergeleken de levensstandaard onder Nederlands en Indonesisch bestuur en associeerden de door Nederland beloofde 'vrijheid' met de destijds genoten voordelen.

In pas ontsloten gebieden kende de bevolking de buitenwereld alleen van nieuwkomers die hun wereld binnendrongen om haar te veranderen, zoals missionarissen en bestuursambtenaren. Al naargelang de zegeningen van die bemoeienis aarzelden zij tussen terugkeer naar het oude en omhelzing van het nieuwe. Zij duidden 'vrijheid' in hun eigen termen: beëindiging van inmenging in hun traditionele levenswijze en/of inwijding in het geheim achter de verworvenheden van de nieuwkomers en in de rituelen waarmee ze zich die eigen konden maken. In de aanloop naar de Pepera werd van alles beloofd en de verwachtingen waren hoog gespannen.

Ajam is een van de grootste dorpen van de Asmat, een volk dat leeft in de rivierdelta's aan de zuidelijke Casuarinenkust, tussen de Mimika en Merauke. Het gebied werd in 1953 geopend door de Missionarissen van het Allerheiligst Hart, die een missiepost vestigden in Agats. In 1954 werd Agats tevens een bestuurspost. Het dorp Ajam, ooit een van de sterkste bases in de oorlogvoering van de Asmatters, werd in 1956 een statie van de MSC. De mensen van Ajam hadden grote tuinen en hechtten aan sociaal prestige. Zij hadden ook een coöperatie en bij bestuur en missie gold het dorp als progressief.

Het jaar 1968 was er een vol spanningen. De Ajammers hadden vijf jaar ervaring met Indonesisch bestuur en de vrijheid die dat bracht, voldeed niet helemaal aan de verwachtingen. De Pepera naderde en 'het M-woord' (Merdeka) lag opnieuw op ieders lippen. Vanuit het bestuurscentrum Merauke werden aan de lopende band brieven verstuurd met beloften over 'vrijheid met Indonesië' die in alle uithoeken van de Asmat werden verspreid. In Ajam was het een komen en gaan van ambtenaren en mensen van buiten die tegen elkaar opboden met even onpraktische als onrealistische toezeggingen: bioscopen, straatverlichting, auto's, vrachtwagens en zo meer. Deze baaierd van onvrede, voorgespiegelde vooruitgang en onvervulde verlangens was de voedingsbodem voor een visioen.

Paschalis Tsjemenpok was een man met ambities. Hij was een succesvol lid van de coöperatie in Ajam, werkte hard en gold als iemand met bovennatuurlijke gaven. Zijn vrouw Paschalina deelde zijn hang naar macht en invloed. Begin april 1968 kwam zij terug uit het sagobos en vertelde aan iedereen dat zij daar een 'krokodillengeest' had gezien. Niet lang daarna deelde haar man in het visioen. Toen zij op een avond samen buiten het dorp wandelden, werd Paschalina aangevallen door de krokodillengeest, die haar levend doorslikte. Paschalis kwam haar te hulp en trok haar uit de buik van het beest. Terug in het dorp deden zij hun verhaal, dat grote indruk maakte. Paschalina's lichaam vertoonde geen schrammetje: de krokodil die haar verslonden had, moest wel een geest zijn.

Paschalina bleef de geestverschijning zien. Ze vertelde dat de krokodil haar enkele malen het bos in had gesleurd, waar hij geslachtsverkeer met haar had. Ten slotte nam hij een menselijke gedaante aan en vertelde haar dat de vrijheid ophanden was. Asmat zou een eigen regering krijgen. Alle nieuwkomers moesten vertrekken, anders werden ze gedood. De geest vertelde Paschalina dat hij een brief had van de toekomstige leiders van de Asmat en dat deze instructies bevatte. De werkzaamheden in Ajam kwamen geleidelijk tot stilstand. Bij de coöperatie kwam niemand meer opdagen. Kinderen gingen niet meer naar school. Iedereen wachtte op 'Merdeka'. Voor de eerste keer sinds zijn komst in 1959 zag de plaatselijke missionaris, een Amerikaanse kruisheer, vijandige blikken en werd hij onvriendelijk bejegend. Hij was immers een nieuwkomer en was verdacht.

De beloofde vrijheid werd in het visioen vagelijk omschreven. Er zou minder bemoeienis van buitenaf zijn. Goederen zouden overvloediger en goed-

koper zijn, het werk minder veeleisend. Er zou, kortom, meer voorhanden zijn tegen een geringere inspanning. De mensen van Ajam begonnen te feesten en te trommelen. Omdat de Ajammers het dorp niet uit wilden, al was het maar voor even, slonk de voedselvoorraad zienderogen.

De bisschop van Merauke, Herman Tillemans, maakte in mei een tournee door de Asmat, hoorde over de heilsbeweging in Ajam en deed het dorp aan. Hij wierp zijn kennis van de Asmat en zijn prestige als kerkleider in de strijd, riep de dorpsoudsten bijeen en eiste dat de brief van Paschalina onmiddellijk aan hem werd overhandigd. De hoofden zeiden niets van een brief te weten, maar na aandringen van de bisschop kwamen zij op de proppen met een circulaire van de regering. Tillemans liet merken hiermee niet tevreden te zijn en dreigde Ajam de sacramenten te ontzeggen als de leiders geen einde maakten aan de beweging. Uiteindelijk wist hij hen te overtuigen. Het werk werd geleidelijk hervat en in Ajam werd niet meer gesproken over 'de beloften'. Paschalis werd voortaan over alle aangelegenheden van belang geraadpleegd en nam een tweede vrouw.

Twee generaals en een diplomaat

In 1968, het laatste jaar voor de 'daad van vrije keuze'/Pepera, moest de regering in Jakarta opereren aan drie fronten tegelijk. Ze moest voorkomen dat de Pepera in 1969 zou uitdraaien op een fiasco voor Indonesië, ze moest met de Verenigde Naties overeenstemming bereiken over de vormgeving van de 'daad' en ze moest ook de aanhoudende rebellie op de Vogelkop bedwingen. Die taken werden opgedragen aan twee generaals en een diplomaat. Het electorale management viel toe aan brigadegeneraal Ali Moertopo. Hij kwam net als Soeharto uit Midden-Java en werd in de jaren vijftig diens naaste raadgever en troubleshooter. Moertopo, een meester in de politieke intrige, leidde sinds 1962 Operasi Khusus (Opsus, speciale operaties), een informeel, maar machtig lichaam dat geheime opdrachten uitvoerde voor de generaal, later president.

Frits Kirihio vertelt over zijn ervaringen met deze operatie: 'Opsus was het lelijke gezicht van Indonesië. Het was een combinatie van propaganda en inlichtingenwerk. Het Opsus-team had enorm veel geld en er werden studenten aangeworven voor bepaalde "projecten". In de hoofdplaatsen van alle regentschappen werden huizen gebouwd, buiten de begroting van Dirib om. De studenten werden gedetacheerd bij overheidsdiensten, ook bij

Irian Bhakti, en wij moesten hun salarissen betalen. Zij voerden alleen opdrachten van de Opsus uit, namelijk informatie verzamelen over het personeel en doorgeven wie tegen aansluiting bij Indonesië waren. Sommigen van hen zijn later parlementslid geworden. Bij de lancering van Opsus was Ali Moertopo zelf aanwezig. Voor een vergadering van vooraanstaande Papoea's – ambtenaren, predikanten, pastoors – legde hij zijn pistool op tafel. Hij zei: "Wie dit gebied van Indonesië wil afscheiden, krijgt met mij te maken." Toen begon het me te dagen. Ik was directeur financiën van Irian Bhakti en ik zei dat ik de salarissen voor die Opsus-jongens niet kon verantwoorden. Mijn baas zei: "Doe het toch maar."'

Opsus of niet, de guerrilla op de Vogelkop bleef actief. Op 21 januari 1968 vielen 150 OPM'ers de legerpost van Makbon aan met kapmessen, pijl en boog en bijlen. Nadat ze twee soldaten hadden gedood, renden de belagers terug naar het bos. In de namiddag van 2 februari ondernam een 200 man sterke OPM-groep onder leiding van Julianus Wanma, een van Awoms onderbevelhebbers, een aanval op de legerpost van Sausapor, een districtshoofdplaats aan de noordkust. Papoeasoldaten van de bezetting namen de benen of sloten zich aan bij de aanvallers en schoten op de verdedigers. Aan legerzijde vielen acht doden. De post werd ingenomen. Op 6 februari werd Sausapor vanuit de lucht beschoten met een B-26. Het stadje werd heroverd door het leger, nadat de OPM zich had teruggetrokken in de bossen. Op 4 maart viel een groepje rebellen onder leiding van Josef Indey de militaire post aan van Irai aan het Anggimeer, midden in het Arfakgebergte, nadat het hoofd en de bevolking het dorp hadden verlaten. Na een schotenwisseling werden de aanvallers teruggeslagen.

Een en ander baarde de militaire top zorgen. Op 6 juni brachten enkele generaals uit Jakarta een bezoek aan West-Irian om zich een indruk te vormen van de veiligheidssituatie. Nog diezelfde maand kreeg het leger versterking van een gevechtsbataljon uit Zuid-Sulawesi. Op 25 juni besloot president Soeharto het militaire commando over West-Irian in de kritieke fase voorafgaande aan de volksraadpleging toe te vertrouwen aan brigadegeneraal Sarwo Edhie Wibowo, gewezen commandant van de paracommando's. Hij had zijn sporen verdiend in de jaren 1965-1966 bij de bloedige liquidatie van de PKI in Midden- en Oost-Java. Soeharto koos hem om zijn leidersgaven en ook omdat hij hem het liefst zover mogelijk van Jakarta zag.

Op 7 juli nam Sarwo Edhie het bevel over van brigadegeneraal Bintoro. De Operasi Sadar (Opsad, de Operatie Bewustzijn tot herstel van de veiligheid in West-Irian) was, ondanks de hardere aanpak sinds 1967, vastgelopen in het zware terrein van de Vogelkop. Sarwo Edhie gooide het over een andere boeg. Op Onafhankelijkheidsdag, 17 augustus 1968, stelde hij enkele 'Opsad-gedetineerden' – ijveraars voor een vrij Papoea, in feite politieke gevangenen – op vrije voeten: 29 op Biak, zeven in Jayapura en een in Merauke. Er zouden dat jaar nog meer vrijlatingen volgen.

Het VN-hoofdkwartier trof intussen voorbereidingen om het Akkoord van New York uit te voeren. Dat gebeurde met enige vertraging. Volgens artikel XVI hadden de VN 'op het moment van de bestuursoverdracht aan Indonesië' in dat land 'permanent een aantal functionarissen voor technische bijstand' moeten posteren die 'in afwachting van de komst van de VN-vertegenwoordiger, die zal deelnemen aan de uitvoering van de daad van zelfbeschikking' moesten 'adviseren bij de voorbereidingen' voor de volksraadpleging. Deze experts waren nooit gekomen. Op 1 april 1968 koos secretaris-generaal U Thant de man die krachtens artikel XVII zou 'adviseren in, assisteren bij en deelnemen aan de realisering van een vrije keuze, die de verantwoordelijkheid is van de Indonesische regering'. De keus viel op de Boliviaanse diplomaat dr. Fernando Ortiz Sanz, tot dan toe permanent vertegenwoordiger van zijn land bij de Verenigde Naties. Hij kreeg de status van UN Representative for West-Irian (UNRWI).

De Indonesische regering had mr. Sudjarwo Tjondronegoro, de diplomaat die een hoofdrol had gespeeld tijdens de onderhandelingen over het Akkoord van New York, aangesteld als assistent van minister van Buitenlandse Zaken Adam Malik inzake West-Irian en als liaison voor de VN-missie. In juni kwam hij naar West-Irian voor een verkennend bezoek. Op 20 juni arrangeerde regent Samuel Damianus Kawab van Manokwari een ontmoeting tussen Sudjarwo en enkele Papoeanotabelen, onder wie de leraar Martinus Jan Maidepa. Sudjarwo zou hier zijn vaste voornemen hebben uitgesproken om 'de Pepera te winnen'.

Nog diezelfde avond richtten Maidepa, de onderwijzer Toontje Sorbu en Robby Isir, student aan de Uncen-dependance in Amban (de voormalige Landbouwschool), het Comité Vrij Papua (*Komite Papua Merdeka, Kopama*) op. Sorbu: 'Wij wilden de strijd voortzetten en de leemte opvullen die was ontstaan nadat de activisten van de OPM [in 1965] waren opgepakt en vast-

gezet op Java. Kopama heeft nooit gefunctioneerd. Onze plannen zijn meteen uitgelekt en op 5 juli 's avonds werden we allemaal opgepakt door het Regiment Pioniers (*Menpor*), een elite-eenheid van de politie.' Ze werden zwaar mishandeld en na lange verhoren overgebracht naar de gevangenis Kampung Ambon in Manokwari. Pas op 12 augustus 1969, na de Pepera, zouden ze worden vrijgelaten.

Op 12 augustus 1968 arriveerde Ortiz Sanz in Jakarta, juist op tijd om acte de présence te geven bij de jaarlijkse rede die het staatshoofd op 16 augustus uitspreekt voor het parlement. Daarin vroeg generaal-president Soeharto 'bijzondere aandacht en begrip voor de problemen rond de volksraadpleging die de Indonesische regering voor het einde van 1969 moet organiseren in West-Irian'. Hij verzekerde dat dit zou gebeuren en maakte de volgende kanttekeningen: '1. het volk van de provincie West-Irian mag geen slachtoffer worden; 2. de resultaten van de strijd voor de bevrijding van West-Irian mogen niet worden prijsgegeven; 3. het beginsel 'Eenheidsstaat Republiek Indonesië van Sabang tot Merauke' mag niet worden losgelaten; 4. [de Pepera] is het sluitstuk van de afwikkeling van het Akkoord van New York en 5. is het bewijs van onze overtuiging dat internationale verdragen moeten worden nagekomen.' Met andere woorden: de Pepera moest doorgaan krachtens het internationale rechtsbeginsel dat verdragen moeten worden nageleefd, maar de uitslag mocht niet afwijken van het nationale leerstuk dat West-Irian bij de republiek hoorde.

Op 23 augustus begonnen Ortiz Sanz en zijn staf aan een tiendaagse rondreis door West-Irian, vergezeld door Indonesische functionarissen. De VN-diplomaat toonde zich geschokt toen hij moest vaststellen dat de Papoea's van West-Irian 'niets is verteld over de daad van vrije keuze van volgend jaar'. Hij concludeerde: 'Er moeten bijzondere maatregelen worden getroffen, en snel.'

De formule

De langverwachte VN-missie was eindelijk gearriveerd en de Papoea-intelligentsia vatte moed. Eind augustus richtten acht leden van de DPRD, het benoemde parlement van West-Irian, onder wie de vice-voorzitters Dirk S. Ajamiseba en Herman Wayoi, een schriftelijk verzoek aan U Thant om 'het volk van West-Irian te beschermen tot het Akkoord van New York is uitgevoerd' en 'de politieke vrijheden van het Irianese volk te garanderen – vrijheid van vergadering en meningsuiting, van pers en publicatie – bij uitvoering van de volksraadpleging in 1969'.

Op 28 oktober dienden 23 leden van de DPRD een motie in, waarin ze vroegen om een buitengewone zitting met Sudjarwo Tjondronegoro, de Indonesische diplomaat die verantwoordelijk was voor uitvoering van de Pepera, om de vormgeving van de volksraadpleging te bespreken. De motie werd aangenomen, maar niet uitgevoerd en de DPRD werd vrijwel meteen ontbonden. Nog diezelfde maand ontmoette Sudjarwo, vergezeld van een zware ambtelijke delegatie uit Jakarta, de *bupati* (regenten) van West-Irian in Jayapura. Ook Arnold Mampioper, regent van het Oostelijke Bergland met standplaats Wamena, was erbij.

Mampioper: 'De ontmoeting vond plaats in het gouverneurskantoor. Sudjarwo voerde als eerste het woord. "Uitvoering van de Pepera volgens het systeem 'one man, one vote' is een te zware opgave," zei hij. Hij zei ook: "U en ik, wij zijn allen loten van dezelfde Austronesische stam. Waarom zouden we uit elkaar gaan? De Indonesische regering zal in overleg met de heer Ortiz Sanz een geschikte formule bedenken voor de volksraadpleging." Uiteindelijk vroeg hij: "Hebben de heren misschien suggesties? Wat zou volgens u de beste manier zijn om de Pepera uit te voeren?" Niemand zei iets. Toen nam ik het woord.'

'"Die Pepera kost veel geld," zei ik, "dat kunnen we beter gebruiken voor de opbouw van Irian." "Maar dan krijgen we problemen met de VN!", wierp Sudjarwo tegen. "Dat is zo," zei ik, "maar wat er nu in het vat zit, strookt evenmin met wat men internationaal onder democratie verstaat. Als bestuursambtenaar wil ik voorkomen dat Indonesië zijn goede naam verliest. Als Papoea en adatleider wil ik voorkomen dat er slachtoffers vallen onder mijn volk. Pak Djarwo en de andere heren uit Jakarta weten heel goed dat er in heel Irian, van het kleinste district tot de hoofdstad, geen Papoea is die wil dat de Pepera bij acclamatie wordt beslist. Zij willen one man, one vote. De legerbarakken in Ifar Gunung zitten vol mensen die er zo over denken. Een van hen is de eerste gouverneur van West-Irian. Welnu, als u het systeem one man, one vote toepast, kiezen de Papoea's voor onafhankelijkheid en lijdt Indonesië gezichtsverlies."'

'"U noemde ons zoëven Austronesiërs", ging ik verder. "Laten we dan leren van onze Austronesische broeders in Maleisië. Aanvankelijk omvatte dat Malaya, Singapore en heel Noord-Borneo. Toen wilden Singapore en Brunei hun eigen weg gaan en men ging vreedzaam uit elkaar. Mijn suggestie? De regering kan de Pepera beter afgelasten en Papoea zijn vrijheid geven.

Dan krijgen al diegenen die nu zeggen dat Indonesië Papoea wil koloniseren ongelijk en zal de naam van Indonesië in gouden letters worden bijgeschreven in de geschiedenisboeken." "Maar," protesteerde Sudjarwo, "dan zijn al die strijders voor de bevrijding van West-Irian voor niets gevallen!" "Dat is het risico van strijd," antwoordde ik. "Er zijn ook Nederlanders gesneuveld en toch gingen ze weg." Toen ik was uitgesproken, werd de vergadering opgebroken, zonder slotwoord, zonder conclusies.' Deze suggestie zou een voorlopig einde maken aan een bijna twintigjarige bestuursloopbaan. Binnen enkele maanden werd Arnold Mampioper overgeplaatst naar Jayapura en werd hij ambtenaar zonder ressort.

Op 14 november 1968 sprak Fernando Ortiz Sanz met zijn liaison Sudjarwo. De VN-man stelde toen voor om bij de volksraadpleging een 'gemengde methode' te gebruiken, een combinatie van rechtstreekse en getrapte verkiezingen: van 'one man, one vote' en kiesmannen. Rechtstreekse verkiezingen zouden gehouden kunnen worden in de kuststreken, waar de bevolking langer had kunnen profiteren van onderwijs en politiek bewuster was dan in het binnenland. Nadere bijzonderheden over dit voorstel ontbreken, maar het herinnert aan de opzet van de verkiezingen voor de Nieuw-Guinea Raad in 1961.*

Het Indonesische antwoord liet niet lang op zich wachten. Tijdens de jaarlijkse zitting van de Algemene Vergadering van de VN in New York, eind 1968, onthulde minister van Buitenlandse Zaken Adam Malik de Indonesische formule voor de 'daad van vrije keuze'. Het recht van zelfbeschikking zou worden uitgeoefend door 'regionale raden en stamhoofden' volgens het systeem van *musyawarah*. Dit Arabische woord betekent 'beraadslaging', maar in de newspeak van de Nieuwe Orde betekende het iets meer, namelijk overleg waarbij besluiten niet worden genomen door te stemmen, maar bij eenstemmigheid (*mufakat*, consensus). Volgens Malik was het gezien het ontoegankelijke karakter van het gebied 'onmogelijk om iedere volwassen man en vrouw te vragen een stem uit te brengen'. Ortiz Sanz' 'gemengde methode' verdween van tafel.

De handreiking van Sarwo Edhie

In het najaar van 1968 trof commandant Sarwo Edhie Wibowo voorbereidingen voor een slotoffensief tegen het OPM-leger in de Vogelkop. Er resteer-

* Zie hoofdstuk 5, 'Verkiezingen', blz. 294-296.

den nog drie strijdgroepen, waarvan de totale sterkte werd geschat op 500 man gevechtstroepen, gesteund door 7000 dorpelingen. Het leger hield hun totale arsenaal op 150 geweren uit de Tweede Wereldoorlog, 30 modernere wapens die waren buitgemaakt op legerposten en -patrouilles, en verder traditionele wapens als bijlen en pijl en boog. De groep van Lodewijk Mandatjan hield zich op in het bergland achter Manokwari, de adatgronden van de Arfakkers. In het Sorongse, tussen de kustplaatsen Sausapor en Mega, opereerde de groep van Julianus Wanma. Aan de zuidkant van het Arfakgebergte, in het achterland van Ransiki, bevond zich commmandant Ferry Awom met zijn mannen. Sarwo Edhie noemde deze laatste groep (in het Nederlands) het 'hoofdobject'.

Op 1 november deed Sarwo Edhie een handreiking naar het OPM-leger. Er werden strooibiljetten uitgeworpen boven de Vogelkop met een oproep 'aan onze broeders van het Arfakse volk die nog verblijven in de bossen' om zich uiterlijk op 30 november te melden bij de dichtstbijzijnde legerpost. 'U zult niet worden vervolgd of gestraft en dit vlugschrift is uw vrijgeleide,' schreef Sarwo Edhie. De gebroeders Lodewijk en Barend Mandatjan, Julianus Wanma en Ferry Awom werden met name genoemd. Hun werd amnestie aangeboden als ze zich voor 1 december zouden overgeven. Op 11 november bracht de voorzitter van het Voorlopige Volkscongres, viersterrengeneraal Abdul Haris Nasution, een bezoek aan Manokwari. Hij ondertekende een 'boodschap' aan de OPM-strijders waarin hij hen opriep 'terug te keren in de schoot van Moeder Pertiwi' (Indonesië). 'Als u dit niet doet, zal het bevoegd gezag hard optreden.' Ook deze boodschap werd op grote schaal verspreid.

Op 30 november, Sarwo Edhie's deadline, hadden zich volgens het leger 1869 personen overgegeven, onder wie 257 man OPM-troepen met 99 vuurwapens. De enige leider die zich had gemeld, was M. Rumbiak, een 'compagniescommandant'. Op 4 december werd het offensief tegen de OPM hervat, volgens Sarwo Edhie 'zonder onze achterdeur te sluiten voor hen die nog willen terugkeren in de schoot van de republiek'. Via deze achterdeur zocht de commandant contact met de gebroeders Mandatjan. Daarbij gokte hij op een persoonlijke connectie. Kort na de Trikora-campagne in 1962 had Lodewijk Mandatjan vriendschap gesloten met twee Indonesische paracommando's, de toenmalige luitenant Heru Sisnodo* en een lid van diens

* Zie hoofdstuk 5, 'Parachutisten en versterkingen', blz.320-323.

team, Djon Seleky. Hij had hen volgens de Arfakse adat geadopteerd. Deze 'aangenomen zonen' – intussen majoor en sergeant-majoor – trokken het bos in om de Mandatjans te bewegen de strijd op te geven.

Tegelijkertijd wenste Sarwo Edhie een andere deur – de vluchtroute naar Australisch Nieuw-Guinea – te sluiten. Al in augustus had hij signalen gegeven dat hij graag zou worden uitgenodigd naar Port Moresby om de grensbeveiliging te bespreken met de militaire commandant van Papua/New Guinea, brigadegeneraal Ian Hunter. Sarwo Edhie had les van hem gehad toen hij in 1964 een cursus volgde aan het Staff College in Queenscliff (Victoria). Gezien de anti-Indonesische sentimenten in Papua/New Guinea zaten de Australiërs niet op het bezoek te wachten. Na vier maanden tijdrekken nodigden ze Sarwo Edhie uit om op 9 december naar Port Moresby te komen voor een 'kennismakingsbezoek' van een week. Enkele dagen voor de visite gooide Jakarta bijna roet in het eten met de aankondiging dat bij het nieuwe offensief op de Vogelkop 6000 man zouden worden ingezet. Sarwo Edhie mocht komen, zij het dat de ontmoeting een zo min mogelijk militair karakter moest dragen. De commandant liet zich vergezellen door de vice-gouverneur van West-Irian, de Papoea en oud-Parna-lid Amos Indey. Na afloop van het bezoek gaf Sarwo Edhie een persconferentie in Port Moresby.

'De Indonesische natie houdt zich aan zijn afspraken,' zei hij, 'In New York hebben wij beloofd dat we het volk van West-Irian zullen laten stemmen over zijn toekomst. Wat er nu in Manokwari en omgeving gebeurt, is niet van grote militaire of strategische betekenis. Er zijn al 500 geweren ingeleverd en 9000 van de 12 000 rebellen hebben zich overgegeven. De mensen die in 1965 de bergen introkken, volgden de bevelen van hun hoofden en ze wisten niet precies waarom. De [nieuwe] militaire operatie is niet bedoeld om deze mensen te doden [...] wij willen hen ervan overtuigen dat zij een verkeerde beslissing hebben genomen en hen bewegen terug te keren naar hun dorpen. De meesten van degenen die zich hebben overgegeven, deden dat uit vrije wil; de rest werd gevangengenomen door onze patrouilles. Er zijn nog zo'n 3000 mannen, vrouwen en kinderen in de bergen. Hun wapens dateren van de Tweede Wereldoorlog en zijn maar voor 10 procent effectief. Ze hebben geen munitie. Misschien kunnen ze nog één schot lossen. Dan maken ze hun eigen kogels, maar die komen niet ver. Dit wordt onze laatste operatie tegen deze mensen.'

Een Papoeajournalist uit Australisch Nieuw-Guinea wilde weten wat er zou gebeuren als de rebellen in de Vogelkop hun strijd zouden voortzetten. 'In 1969,' zei Sarwo Edhie, 'zullen wij een volksraadpleging houden en het is ons doel om daarvoor de best mogelijke voorwaarden te scheppen. Veiligheid is van het allergrootste belang. [...] We moeten recht en orde handhaven.' Een Australische journalist vroeg of de aanspraken van de Papoea's op vrijheid van meningsuiting ten grondslag lagen aan het gewapende conflict. 'Vrijheid van meningsuiting? Waar staat dat in het akkoord?' Sarwo Edhie was even van zijn stuk gebracht, keek vragend naar zijn assistenten en zocht uiteindelijk in zijn aktetas naar de verdragstekst. De Australiër streepte de betreffende passage aan en schoof de tekst terug over de tafel. 'O ja,' hernam Sarwo Edhie, 'vrijheid van meningsuiting. Tot dusverre hebben de mensen in en om Manokwari die vrijheid, maar dat geeft hun niet het recht te schieten. Zij zijn begonnen met schieten. Ze geven nu toe dat ze ongelijk hebben. Als ze geen ongelijk hadden, zouden ze zich niet schuilhouden in de bergen. Af en toe vallen ze onze patrouilles aan, maar dat is niet van betekenis. Ze krijgen hoogstens één of twee van onze mensen te pakken. Als zij zich overgeven, heten wij hen welkom. Dan krijgen ze voedsel en kleding en mogen ze nieuwe huizen bouwen.'

De generaal kon niet veel zeggen over de volksraadpleging van 1969. 'Wij weten nog niet hoe of wanneer,' zei hij. 'De regering bespreekt dit met de VN. Gouverneur Kaisiepo krijgt stapels brieven van mensen die geen volksraadpleging wensen. Maar Indonesië heeft zijn handtekening gezet onder die toezegging en we zijn een natie die zich aan haar woord houdt.' Ten slotte werd de generaal gevraagd wat er was gebeurd met de eerste gouverneur van West-Irian, Bonay. 'Die is gearresteerd wegens subversieve activiteiten en in staat van beschuldiging gesteld,' zei Sarwo Edhie. 'Nee, hij is niet berecht of veroordeeld. Hij zit nog steeds in de gevangenis in Ifar [Gunung].'

Sarwo Edhie Wibowo vloog terug naar Jayapura. Met Kerstmis liet hij opnieuw 58 'Opsad-gedetineerden' vrij: veertig op Biak, zes in Merauke en twaalf in Jayapura. Een van hen was Eliezer Jan Bonay. De proeftijd van het Indonesische bestuur over West-Irian liep ten einde. In die periode was Bonay achttien maanden gouverneur geweest en twee jaar politieke gevangene.

HOOFDSTUK 8

Musyawarah (1969)

Lodewijk Mandatjan was oud en ziek. Het was lang geleden dat hij met kapitein Willemsz Geeroms en sergeant Kokkelink een guerrilla had gevoerd tegen de Japanners. De kwarteeuw die sindsdien was verstreken, had hij doorgebracht in Manggoapi (Manokwari). De lange mars die was begonnen na het legeroffensief van januari 1967, had hem lichamelijk uitgeput. Op 23 december 1968 wisten twee Indonesische commando's, majoor Heru Sisnodo en sergeant-majoor Djon Seleky, door te dringen tot het bivak van Mandatjan. Na een lang gesprek besloot hij deze 'aangenomen zonen'* te volgen naar Manokwari. Op 30 december vertrokken ze, te voet. Halverwege de route werden ze afgehaald door een legervoertuig.

Intussen had Lodewijks jongere broer Barend Mandatjan zich gemeld bij een militaire post in het Arfakgebergte dicht bij het Anggimeer. Omdat vervoer door de lucht ontbrak, liep hij naar de kust. Op 1 januari 1969 bereikten de Mandatjans Manokwari. Lodewijk werd enkele dagen verzorgd door militaire artsen. Met de beide 'volkshoofden' van de Mejach-Arfakkers gaven ook hun Biakse luitenants Rumbiak, Rumander, Rumaropen en Rumparpan zich over, gevolgd door 595 man OPM-troepen met 106 vuurwapens en 3875 gewone Arfakkers.

Op 3 januari arriveerde brigadegeneraal Sarwo Edhie Wibowo, de militaire commandant van West-Irian, in Manokwari. In overleg met Jakarta besloot hij van de terugkeer van de Mandatjans in de 'moederschoot' der Republiek iets bijzonders te maken. Tijdens een plechtigheid in Manokwari verleende hij Lodewijk en Barend de rangen van 'titulair majoor' en 'titulair kapitein' van de Indonesische strijdkrachten. Op 7 januari werden de gebroeders Mandatjan samen met oud-gouverneur Eliezer Jan Bonay, die met Kerstmis was vrijgelaten, naar Jakarta gevlogen, in hetzelfde toestel als Sarwo Edhie en de VN-vertegenwoordiger in West-Irian, Fernando Ortiz Sanz, en zijn vrouw.

* Zie vorige hoofdstuk, 'De handreiking van Sarwo Edhie', blz. 440-443.

Bij aankomst op de luchthaven van Jakarta droegen beide broers hun splinternieuwe legeruniformen. Lodewijk oogde doodmoe en zocht steun aan de arm van een legerofficier voordat het gezelschap per jeep werd afgevoerd naar het hotel. In de dagen daarna verschenen de broers in gezelschap van een stralende minister Adam Malik op een persconferentie voor buitenlandse correspondenten en werden zij ontvangen door president Soeharto. Nadat hij een bundel Arfakpijlen in ontvangst had genomen van Lodewijk Mandatjan, zei Soeharto met een glimlach dat hij zich niet meer kon herinneren wat de broers hadden misdaan. Hij beloofde amnestie voor alle OPM-strijders die zich vrijwillig overgaven.

De twee Mandatjans pakten hun rol van makelaar tussen de traditionele wereld der bergbewoners en de buitenwereld weer op. Sarwo Edhie schakelde hen in om de Indonesische methode voor de dat jaar te houden volksraadpleging te adverteren én om Julianus Wanma en Ferry Awom op te roepen zich over te geven. Wanma liet zich overhalen, maar Awom liet in een brief aan de ressortscommandant van Manokwari weten dat hij zich alleen zou overgeven als hij daartoe formeel werd opgeroepen door de VN. Zo niet, dan zou hij de strijd voortzetten totdat 'de Indonesiërs mij neerschieten of ophangen op de markt van Manokwari'.

Daarmee was de deur dicht. Op 22 februari vaardigde Sarwo Edhie de order uit voor Operasi Wibawa (Operatie Gezag). Deze kreeg een drieledige opdracht: '1. de ordeverstoringen op de Vogelkop beëindigen die het werk zijn van de restanten van de separatistenbende van Ferry Awom en zijn volgelingen; 2. beveiliging van de inspanningen om de *Pepera* [volksraadpleging] te winnen; 3. herstel en behoud van het gezag der regering als voortzetting van de Operasi Sadar.' Het garnizoen werd aangevuld met hulptroepen uit Java, Sulawesi en de Molukken, wat de totale sterkte van Operasi Wibawa bracht op 6220 man. Hoewel het boven aan de prioriteitenlijst van de operatie prijkte, was neutralisering van het resterende verzet op de Vogelkop niet de grootste zorg van Jakarta. Het beslissende jaar 1969 was begonnen en de regering kon nog maar weinig laten zien dat de Papoea's zou kunnen winnen voor een blijvende band met Indonesië.

In februari maakte de Brit David Owen, 'co-administrator' van het Ontwikkelingsprogramma van de VN (UNDP), een tussenbalans op van wat intussen was bereikt met geld uit het VN-Fonds voor West-Irian (FUNDWI). Er waren drie nieuwe Twin Otters aangeschaft voor het staatsbedrijf Merpati

Nusantara, twee Indonesische DC-3's waren gerepareerd, de leverantie van reserveonderdelen was voor enkele jaren veiliggesteld en FUNDWI betaalde de opleiding van Indonesische piloten. Er waren vijf kustvaarders besteld in Europa, maar slechts de helft van de gouvernementsvloot van 76 schepen kwam in aanmerking voor reparatie. Telecommunicatieapparatuur voor de kustvaart was in aantocht, maar de afsluiting van het Suezkanaal na de Zesdaagse Oorlog in het Midden Oosten en het gebrek aan vertrouwen van Europese reders in de havens van West-Irian vertraagden het programma. In november 1966, toen Indonesië liet weten dat het weer VN-lid wilde worden, was Owen naar Jakarta gevlogen en hij had Soeharto gewonnen voor het FUNDWI-programma. Tweeënhalf jaar later waren miljoenen FUNDWI-dollars besteed aan infrastructuur, maar Jakarta had daar nauwelijks iets bijgelegd.

Revitalisering van de anti-malariacampagne, West-Irians meest elementaire gezondheidsvoorziening, moest wachten tot september, als de volksraadpleging achter de rug zou zijn. Tijdens een persconferentie in Port Moresby noemde Owen één succesje. De directeur Openbare Werken in Jayapura, B.L. Tobing, had zojuist zeventien 'prefab'-woningen voltooid, zodat de medewerkers van de Wereldgezondheidsorganisatie onderdak zouden hebben als zij de Indonesiërs in september kwamen helpen bij de malariabestrijding. Commandant Sarwo Edhie Wibowo vond de FUNDWI-oogst aan de vooravond van de Pepera schraal. In juni verzuchtte hij tegen de AFP-correspondent in Indonesië: 'Begonnen ze maar een zagerij in Jayapura; dat zou al helpen.'

'Eenheid of separatisme'

Operasi Wibawa moest ook 'de inspanningen beveiligen om de Pepera te winnen'. De Pepera verliezen werd door de machthebbers in Jakarta beschouwd als het verzaken van een nationale plicht, als verraad aan de proclamatie van 17 augustus 1945 en aan de gevallen strijders van de Trikoracampagne. 'De Pepera winnen' was het centrale thema van een besloten zitting van het regionaal leiderschapsoverleg (het Indonesische acroniem luidt *Muspida*) van West-Irian op 17-21 maart 1969 in het gouverneurskantoor. De *Muspida* bestond destijds uit de gouverneur, de provinciesecretaris, de provinciale politiechef, de militaire commandant, de hoogste openbare aanklager en de hoogste rechter in de provincie, de rector van de staatsuniver-

siteit en hun plaatsvervangers. Geheel in de geest van de Nieuwe Orde was de militaire commandant, brigadegeneraal Sarwo Edhie Wibowo, voorzitter van dit college. Blijkens het verslag, met het stempel 'geheim', zette hij de toon met een inleiding die het midden hield tussen een briefing voor officieren en politieke peptalk.

Sarwo Edhie citeerde uit de rede die president Soeharto op 17 augustus 1968 had gehouden voor het parlement. Hij noemde met name twee elementen uit die speech: 1. Indonesië diende het Akkoord van New York na te leven en 2. men hoefde zich niet al te veel zorgen te maken over de uitslag van de volksraadpleging. Wat het tweede punt betreft: sinds de UNTEA-periode had het volk van West-Irian talloze verklaringen afgelegd en resoluties aangenomen, waaruit bleek dat het niet losgemaakt wenste te worden van de Indonesische natie en de eenheidsstaat.

Sarwo Edhie: 'Ondanks alle tegenspoed die zij hebben ondervonden onder de Oude Orde, met gevolgen die we nog niet helemaal ongedaan hebben kunnen maken, zijn de zonen en dochters van West-Irian ervan overtuigd dat de regering van Indonesië het goed met hen meent, ofschoon valt te betreuren dat bepaalde burgerlijke en militaire gezagdragers hun positie en macht misbruiken. Behalve deze positieve geluiden zijn er ook wanklanken te horen, stemmen van onbegrip, teleurstelling en onwil. Die zaaien verwarring en misverstanden, verdelen het volk en moeten worden weersproken met begrip en uitleg.'

De commandant ruimde een aantal misverstanden uit de weg. 'Wij gaan inderdaad geen plebisciet houden in de zin van "one man, one vote". Het Akkoord van New York vraagt daar ook niet om, het rept niet eens van een "plebisciet". Dat het volk van West-Irian nooit is betrokken bij de onderhandelingen in New York en dat de Pepera daarom moet worden afgewezen, snijdt geen hout. Destijds werd het volk van West-Irian de facto door Nederland behandeld als een koloniaal volk, hoewel het de jure al vrij was sinds 17 augustus 1945. De Irianezen werden door Nederland als object behandeld, terwijl Indonesië de onderhandelingen in New York juist voerde om hen te bevrijden. En met succes! [...] De rechten en vrijheden van de inwoners van West-Irian zijn in het verdrag niet gespecificeerd. Die zouden slaan op de rechten van de mens en de democratische rechten, die zijn vastgelegd in het Handvest van de VN. Welnu, volgens mij is een van de meest fundamentele en meest democratische rechten het recht om de eigen nationale identiteit te beleven.'

'Het denkbeeld "one man, one vote" moeten we op principiële gronden verwerpen, want het strookt niet met onze nationale identiteit. De toepassing van "one man, one vote" bij de verkiezingen van 1955 heeft het volk geen welstand gebracht, maar usurpatie van de macht door de Oude Orde en de communistische partij. "One man, one vote" is bij de verkiezingen voor de Nieuw-Guinea Raad [in 1961] toegepast in de stedelijke gebieden van Hollandia en Manokwari. Het bezorgde buitenlanders de overwinning en zonen van het land de nederlaag.'

Sarwo Edhie onderstreepte dat het Akkoord van New York de volledige verantwoordelijkheid voor de 'vrije keuze' in handen legde van Indonesië en dat zowel Nederland als de plaatsvervanger van de secretaris-generaal van de VN akkoord ging met de door Jakarta voorgestelde formule. Volgens hem was 'de essentie van het Akkoord van New York dat Nederland de volledige bestuursmacht heeft overgedragen aan Indonesië en ermee akkoord is gegaan dat onze wetten voortaan van kracht zijn in West-Irian'. Over de in artikel XVIII genoemde 'internationale praktijk' als maatstaf voor de keuze zei de commandant: 'De internationale praktijk is dat verkiezingen worden gehouden volgens de grondwet van ieder land.' Over het begrip *self-determination* zei de inleider: 'Degenen die de Pepera uitvoeren, zijn wijzelf; degenen die het tijdstip bepalen zijn wijzelf; degenen die de vorm bepalen, zijn wijzelf. Dat alles is logisch, want die *self-determination* is ONS zelfbeschikkingsrecht.'

De volksafgevaardigden moesten, in de woorden van Sarwo Edhie, kiezen tussen 'verenigd blijven met Indonesië of separatisme'. De weg die met het Akkoord van New York was ingeslagen 'laat geen ruimte voor een keuze voor de OPM; alleen voor een blijvende band met Indonesië'. Mocht er onder zijn gehoor nog iemand zijn geweest die internationale repercussies vreesde van deze uitleg van 'New York', dan werd hij door de inleider gerustgesteld: 'U moet goed beseffen dat geen enkel land zijn goede betrekkingen met de regering van Indonesië op het spel zal zetten door zich te bemoeien met de Pepera!'

Sudjarwo's memorandum

De vertegenwoordiger van de Verenigde Naties in West-Irian, Fernando Ortiz Sanz, verdeelde zijn tijd tussen het VN-kantoor in Jakarta en Jayapura, waar hij een bungalow had betrokken in Dock V met uitzicht op de Hum-

boldtbaai. Op 30 januari liet José Rolz-Bennett, U Thants plaatsvervanger voor Bijzondere Politieke Aangelegenheden, Ortiz Sanz per brief weten dat Indonesië het voorstel van de Boliviaan – een 'gemengde methode' voor de volksraadpleging – had afgewezen. Van 10 tot 12 februari voerde Ortiz Sanz besprekingen met Sudjarwo Tjondronegoro, die door het Indonesische ministerie van Buitenlandse Zaken was belast met uitvoering van de volksraadpleging. Sudjarwo gaf de VN-man nadere bijzonderheden over de Indonesische formule voor de Pepera, die hij op 25 februari neerschreef in een memorandum.

De formule kwam neer op raadpleging van een achttal volksvergaderingen, één per regentschap,* de *Dewan Musyawarah Pepera* (Beraadslagende Lichamen Pepera, DMP). Daarvan zouden de leden van de – benoemde – regentschapsraden, zonder de vijf militaire leden (dus 20 van de 25 leden per raad), de kern vormen. Die kernen zouden worden aangevuld met regionale vertegenwoordigers, te kiezen per onderafdeling en district ('wellicht in volksvergaderingen'); vertegenwoordigers van politieke partijen, maatschappelijke en religieuze organisaties; en traditionele leiders (clan- en adatleiders met invloed), te kiezen door de regentschapsraden na 'raadpleging van de belanghebbende gemeenschappen'. Sudjarwo onderstreepte in zijn memorandum de volgende zinnen: 'Deze vertegenwoordigers worden verkozen door het volk van West-Irian zelf. Zij worden niet aangewezen door de regering.' De acht aldus te formeren Pepera-volksraden zouden, al naargelang de bevolkingsaantallen per regentschap, ten minste 75 en ten hoogste 175 leden tellen, in totaal 1025 mensen. Dit kwam neer op één afgevaardigde per 750 inwoners. Jakarta ging er namelijk van uit dat West-Irian in 1969 ongeveer 800000 inwoners telde. (Bij de verkiezingen van 1971, twee jaar later, vermeldde de census 918920 inwoners.)

De Pepera zelf, dat wil zeggen de raadpleging van deze acht raden, zou de vorm aannemen van een *musyawarah* (op consensus gericht overleg) tussen de Indonesische regering en de raden in kwestie. Sudjarwo: 'Dus [hij gebruikte hier het Nederlandse voegwoordje] wordt een eensluidend oordeel gevormd, zonder hoofdelijke stemming.' De voor te leggen keuze was: bij de Republiek Indonesië blijven of niet ('dat wil zeggen de relatie verbreken'). De raadplegingen zouden worden bijgewoond door de VN-missie. Sudjar-

* De residentie Centraal Bergland was in 1967 gesplitst in twee regentschappen.

wo gaf zijn lezing van de term 'deelnemen' (*to participate*) in het Akkoord van New York: 'Dat betekent hier *to be present* ofwel getuige zijn van de uitvoering. De regering van Indonesië draagt de *sole responsibility* bij de uitvoering en is bevoegd alle beslissingen te nemen.' Ortiz Sanz wist waar hij aan toe was.

Op 18 maart gaf de VN-vertegenwoordiger per communiqué zijn commentaar op deze plannen. Die waren alleen aanvaardbaar als de volksvergaderingen in kwestie groot genoeg waren en als alle geledingen van de samenleving erin vertegenwoordigd zouden zijn. Hij drong er ook op aan dat de aanvullende leden werden gekozen door het volk. Indonesië zou hem op al deze punten garanties hebben gegeven.

In de periode tussen 15 maart en 10 april zouden de acht regentschapsraden beraadslagen over de Indonesische voorstellen voor uitvoering van de Pepera. In zijn memorandum van 25 februari had Sudjarwo geschreven dat die raden 'in beginsel het regeringsconcept kunnen wijzigen of amenderen', maar in de volgende zin stelde hij vast dat de regering 'reeds gecommitteerd' was aan de voorgelegde formule. In officiële Indonesische én VN-rapporten valt te lezen dat alle raden akkoord gingen met de formule van Jakarta en tegelijkertijd uitspraken dat de hele exercitie eigenlijk overbodig was. De Britse journalist Garth Alexander, die de raadsvergadering in Merauke bijwoonde, rapporteerde dat de meeste leden zich, net als het in november ontbonden provinciale parlement, hadden uitgesproken voor een meer democratische formule.

'Satu orang, satu suara!'

Begin april ving de militaire inlichtingendienst (Intel) in Jayapura het bericht op dat Papoeastudenten op 14 april een demonstratieve optocht wilden houden naar het VN-kantoor. De Intel zat er drie dagen naast. Op 11 april, om halfzes in de morgen, verzamelden zich zo'n 1500 Papoea's voor het huis van Fernando Ortiz Sanz in Dock V. De actie was in het diepste geheim voorbereid en het tijdstip was pas die nacht gekozen, om de militairen voor te zijn. De betogers werden in het bijzijn van de VN-vertegenwoordiger toegesproken door Mozes Weror – ooit als derde secretaris verbonden aan de Indonesische ambassade in Canberra, maar sinds februari 1969 terug in West-Irian 'om mijn volk te helpen' – en Herman Wayoi, vice-voorzitter van het in november 1968 ontbonden provinciale parlement. De sprekers wezen

de Indonesische formule voor de Pepera ondubbelzinnig af. Daarna marcheerde de stoet van Dock V naar het DPRD-gebouw aan de haven, waar een ontmoeting zou plaatsvinden met de Indonesische regeringsdelegatie onder leiding van Sudjarwo Tjondronegoro. Een getuige schreef op 14 april in een brief: 'Alles ging zeer gedisciplineerd. Spreekkoren brulden: *"Satu orang, satu suara!"* (One man, one vote).'

Een deel van de betogers was al gearriveerd bij de DPRD en de anderen waren nog onderweg, toen het leger ingreep. Er werden pantserwagens geposteerd voor het parlementsgebouw en soldaten schoten in de lucht om de betogers te verspreiden, wat ook lukte. Tijdens het incident raakten vijf demonstranten gewond en verongelukte een Indonesische soldaat – hij werd overreden door een pantserwagen.

De eerder genoemde getuige maakte in zijn brief van 14 april melding van grote verlegenheid en nervositeit onder de militairen in Jayapura: 'De Kepala Inteligens [hoofd inlichtingendienst] was radeloos; de man heeft gehuild! Sinds de betoging is er onrust in de stad. Tanks patrouilleren, overal soldaten met geweren, controle van papieren. En tegendemonstraties van de Gerakan Merah Putih [rood-witte beweging]. Een zielig geval: een stuk of vier vrachtauto's, met een honderdtal Makassaren en Seroeiers.'

Ondanks de verzekering van de militairen aan Ortiz Sanz dat ze geen stappen zouden ondernemen tegen de betogers – artikel XXII van het Akkoord van New York garandeerde vrijheid van meningsuiting – werden enkele dagen later Herman Wayoi, Mozes Weror en tien anderen opgepakt en vastgezet in de legergevangenis Ifar Gunung. Wayoi: 'Mijn arrestatie was, wat je noemt, preventief. Het hoofd van politie in Jayapura, luitenant-kolonel Karpono, was ter ore gekomen dat het leger van plan was de organisatoren van de betoging te ontvoeren en te laten verdwijnen. De militairen gingen ervan uit dat ik rond de Pepera op het terrein van het VN-kantoor de onafhankelijkheid zou uitroepen. Karpono stuurde 's morgens om tien uur drie agenten van de mobiele brigade onder begeleiding van een luitenant naar mijn huis en ik werd meegenomen naar Ifar Gunung. Daar heb ik drie maanden vastgezeten. Toen werd ik overgebracht naar de Algemene Gevangenis in Abepura, waar ik nog eens vier maanden heb doorgebracht. In november werd ik vrijgelaten. Anders dan andere politieke gevangenen – ik heb de schroeiplekken op hun lichamen gezien – ben ik niet mishandeld. Ze wilden mij en al die anderen rond de Pepera van de straat hebben.'

Op 16 april maakte de militaire inlichtingendienst opnieuw een fout. Vijf gewapende Indonesische soldaten deden een inval in het huis van Ortiz Sanz en wilden Marshall Williams arresteren, Ortiz Sanz' Afro-Amerikaanse 'chief administrative officer', die ze voor een Papoea hielden. Om gezichtsverlies te voorkomen bedacht de Intel een aanklacht tegen Williams. Als het ministerie van Buitenlandse Zaken niet tussenbeide was gekomen, was deze VN-waarnemer persona non grata verklaard en uitgewezen.

Driftdans aan de Wisselmeren

Ver van Jayapura, in het bergland, vond op 11 april nog een demonstratie plaats. Die dag was Enarotali, het stadje aan de Wisselmeren, getuige van een grote oploop tegen de Javaanse regent, drs. Soerodjo Tanojo. Drie- tot vierhonderd Ekagi in adatdracht, sierlijk en trots opgeschilderd, gaven hem te kennen dat hij kon vertrekken. 'Zes jaar lang,' zeiden ze, 'hebben jullie niets anders gedaan dan *rencana* [plannen] maken, maar er gebeurt niets. Wij eisen dat iedere Indonesiër weggaat.' De betogers toonden de regent een zoete aardappel, een stuk rotan en een blad van de pandanusboom. 'Hiermee,' zeiden ze, 'hebben we ons altijd geholpen. Dat kunnen we nog.'

Hoe was het zover gekomen? In januari 1969 arriveerde de franciscaan Cleophas Ruigrok vanuit Moanemani, een missiestatie in de Kamuvallei ten westen van de meren, in zijn nieuwe standplaats Waghete aan het Tigimeer. Ruigrok: 'Bij mijn aankomst ontdekte ik al gauw dat er onder de bevolking veel onbehagen heerste over het bestuur. Twee gangmakers in Waghete waren van mening dat de Papoea's zelfstandig moesten worden en niet onder Indonesisch bestuur dienden te leven. Aan de kust waren nog allerlei dingen te krijgen, zoals kleding en voedingsmiddelen, maar in het binnenland niet. Bovendien heerste er nogal wat corruptie. Dit was vooral te merken bij het uitbetalen van salarissen aan ambtenaren en onderwijzers. Die salarissen werden vaak op de bank gezet om er rente van op te strijken. Als de schoolbeheerder van Nabire [de hoofdplaats van het regentschap Wisselmeren] in Jayapura informeerde of de salarissen al doorgestuurd waren, dan zei men dat dit was gebeurd. Maar in Nabire zei men dat het geld er nog niet was. Ambtenaren, politiemannen en onderwijzers zaten zo maanden zonder salaris. En als het geld dan eindelijk kwam, kon men er niets voor kopen. In de jaren na 1963 hadden de Indonesiërs het in de ogen van de bergbevolking zo slecht gedaan dat zij er niet aan dachten om in 1969 vóór Indonesië te stemmen.'

De franciscaan Michel Coenen was net als Ruigrok al jaren pastor aan de Wisselmeren. Kort na de explosie van 1969 schreef hij: 'In de jaren na de overdracht aan Indonesië is door vertegenwoordigers van de bevolking gewaarschuwd dat men deze regering niet zou accepteren wanneer zij niet meer aandacht zou besteden aan de sociaal-economische vooruitgang van het merengebied. Men verstond hier vooral onder: voldoende aanvoer van voedsel en gebruiksvoorwerpen, huizenbouw, verplaatsing van de bestuursorganen van het regentschap [van de kust] naar het bergland en betere vliegverbindingen. Herhaaldelijk werd ook gevraagd de kinderen meer kansen te geven bij de opleiding voor bestuursfuncties. Al in 1964 en 1965 werd in Enarotali openlijk uitgesproken dat men een oorlog zou beginnen en het vliegveld opbreken, als aan die verlangens niet tegemoet werd gekomen. Tijdens een reis naar Jakarta in juni 1965 hebben missionarissen in een informeel gesprek met hoge functionarissen daar hun vrees uitgesproken voor een opstand, als er aan de economische vooruitgang van de meren niets gedaan zou worden.'

In 1967 was de residentie Centraal Bergland opgedeeld in de regentschappen Paniai (Wisselmeren) en Jayawijaya (Oostelijk Bergland). Het bestuurscentrum van de Wisselmeren werd niet Enarotali, al in de Nederlandse tijd standplaats van een controleur, maar Nabire, een stadje aan de Geelvinkbaai. Dat zette kwaad bloed bij de Ekagi en Moni. Op 17 september 1968 nam de DPRD (streekraad) van Paniai een resolutie aan waarin werd verzocht regent Soerodjo Tanojo te vervangen. Op 27 oktober 1968 eiste de DPRD dat de hoofdstad werd verplaatst naar Enarotali.

Er waren ook persoonlijke grieven. Op 17 augustus 1968 was de politiecommandant van Moanemani, de Ekagi Mapia Mote, spoorloos verdwenen. Hij was lid van de streekraad van Paniai. Tijdens de eerste zitting van de raad werd de stem van Mote ongeldig verklaard, terwijl iedereen wist dat deze man niet kon schrijven. Op 17 augustus maakten gasten tijdens de viering van Onafhankelijkheidsdag Mote's uitspraak van het Indonesisch belachelijk. Die dag verdween hij uit Nabire.

Pater Coenen, die Ruigrok was opgevolgd als pastor van Moanemani: 'In september 1968 kreeg ik van de commissaris van politie in Nabire het verzoek mee te helpen Mapia Mote te zoeken. Ik liet weten dat ik dacht hem wel te kunnen vinden, maar dat de bevolking mij op dit punt kennelijk niet vertrouwde en geen inlichtingen wilde verschaffen. Er waren toen nog geen

tekenen van een opstand en ook geen aanwijzingen dat onze Javaanse onderwijzers gevaar liepen. Zij begonnen zich echter minder prettig te voelen toen in januari of februari 1969 de bevolking hun geen groenten en patatten meer wilde verkopen. De mannen hadden dit aan de vrouwen en kinderen verboden. Het Javaanse schoolhoofd Widijasto kwam vragen of hij dit aan de autoriteiten moest rapporteren, hetgeen ik een juiste handelwijze vond.'

In februari liep de temperatuur aan de meren op toen het hoofd plaatselijk bestuur van Tigi, met standplaats Waghete, A.R. Wamafma, werd vervangen door de Javaan Sunarjo. De Biakker Wamafma organiseerde een *waitai* (driftdans), onder bergbewoners een uiting van hevige emotie. Hij bleef aan. Toen regent Soerodjo Tanojo op 12 maart Waghete bezocht, werd hij geconfronteerd met 'nooit nagekomen beloften'. Op 15 maart hield de onderwijzer David Pekei, vice-voorzitter van de streekraad van Paniai, in Waghete een rede over de komende Pepera. Daarop stelden drie Tigische hoofden, Otto Dogopija (Waghete I), Dinapi Mote (Waghete II) en Karel Maday (ambtenaar in het kantoor van Wamafma), de regering van Indonesië een ultimatum. Alle *pendatang* (nieuwkomers) – onderwijzers, ambtenaren en soldaten – moesten Waghete eind april hebben verlaten.

Op 7 april kwam de regent naar Enarotali. Die avond werd in het Weadal, ten oosten van Enarotali, een grote vergadering belegd waar mensen uit alle dorpen in de vallei op afkwamen. Daar werd besloten naar Enarotali te gaan om er op 11 april massaal de driftdans uit te voeren. Achteraf zou het leger Louis Zonggonao, een Moni uit het Weadal en lid van de DPRD van Paniai, beschouwen als aanstichter van deze betoging. Op 15 april werden in Enarotali anti-Indonesische pamfletten in omloop gebracht door de Biakse hoofdinspecteur van politie H. Mambrisauw. De Biakkers hadden zich aangesloten bij de bergbewoners. Nog diezelfde dag ging in de westelijke Kamuvallei de eerste fase in van een kennelijk goed voorbereid draaiboek: de geweldloze uitzetting van alle Indonesiërs uit het merengebied.

Uittocht

Op 15 april keerde pater Michel Coenen, na een vakantie in de Mimika, per Cessna van de missie terug in Moanemani. Coenen: 'Er bleek een grote menigte op de been te zijn. Nadat het vliegtuig was vertrokken, kwamen de mensen mij vragen een vergadering bij te wonen op het sportveld naast de landingsstrip. Ook de onderwijzers werd gevraagd te komen. Voor zover ik

kon zien, waren de belangrijkste mensen van de Kamuvallei daar verzameld.'

'Ten overstaan van de onderwijzers en mij werd bekendgemaakt dat men die dag [15 april] het vliegveld zou sluiten en dat de onderwijzers te voet zouden worden weggebracht naar Waghete om vandaar per vliegtuig naar de kust gebracht te worden. Op 1 mei zou de Papoeavlag worden gehesen. Paniai en Tigi zouden op die datum mee gaan doen. De onderwijzers vroegen of ze hun bezittingen mochten meenemen en of ze de dragers moesten betalen. Daarop was het antwoord dat ze hun spullen maar moesten meenemen, daar er op Java niets te krijgen was en ze daar alles heel hard nodig zouden hebben. De dragers hoefden ze niet te betalen en de mensen stonden er voor in dat ze veilig in Waghete zouden arriveren.'

'Op mijn vraag waarom de onderwijzers werden weggestuurd, werd geantwoord dat de mensen de Indonesische regering niet meer wilden aanvaarden, omdat die niets voor de merenbevolking deed. 1969 was het jaar waarin ze mochten beslissen of ze bij Indonesië zouden blijven. Ze hadden besloten dat ze dat niet wilden en daarom moesten de onderwijzers vertrekken. Op mijn vraag of ze dachten dat de regering dit optreden zou goedkeuren en geen tegenmaatregelen zou nemen, werd geantwoord dat dat van later zorg was. Wanneer de regering een oorlog wilde beginnen, waren ze daar klaar voor. Het vliegveld werd onbruikbaar gemaakt met boomstammen en in de grond gestoken spitse palen. 's Avonds kwamen een politieman en enkele mannen met pijl en boog het kristal van mijn radio halen, zodat ik geen berichten kon doorgeven. Verschillende malen hebben de onderwijzers geprobeerd het nieuws over land door te geven, maar dit werd steeds verhinderd door de bevolking, die de paden naar Waghete controleerde.'

Op 17 april keerden de Indonesische guru's van Epouto, een bestuurs- en missiepost aan het Tagemeer, ontdaan terug uit Enarotali en vroegen aan de pastor van Epouto, de franciscaan Rombouts, of ze de boot van de missie mochten gebruiken. Op 18 april gingen ze in alle vroegte naar een naburig dorp om twee collega's op te halen. 's Avonds stelden zij zich onder bescherming van de missie. Rombouts: 'Of wij hen tegen de *rakyat* [het volk] wilden beschermen.' Eveneens op 18 april ging pater Ruigrok, op dat moment waarnemend ressortleider van de missie aan de meren, naar Epouto en Enarotali. Hij adviseerde zijn confraters om niet meer op tournee te gaan. Ruigrok noteerde in zijn dagboek: 'Flip [pastor T. Tetteroo van Enarotali] zegt dat hij toch gaat.'

Ruigrok ging terug naar Waghete. Op 22 april noteerde hij: 'Voordat het dagelijkse radiocontact van de missie begint, krijg ik een paar berichten van Wamafma, om door te zenden. Hij schrijft o.a. dat de bevolking erover denkt de vliegstrip op te breken.' Om halftien 's ochtends landde een Twin Otter en die zette een groep militairen af in Waghete. Pater Tetteroo vertrok die dag uit Enarotali voor een rondtocht door de Weavallei. Hij schreef aan het bisdom: 'In Madi, Timida en Kugapa waren de onderwijzers hem al op 18 april gesmeerd. De bevolking zei overal dat zij niet weggejaagd waren, maar als bange vrouwen de benen hadden genomen. In Badauwo trof ik nog één Javaanse onderwijzer, die rustig mijn beslissing had afgewacht. De bevolking oordeelde het beter dat hij ook maar ging, maar hij werd normaal uitgeleide gedaan en dat nog wel terwijl hij tevoren heus niet zo populair was.' Tetteroo nam hem voor de zekerheid mee naar Enarotali.

In de ochtend van 23 april bleek dat het vliegveld van Waghete die nacht door de bevolking en Ekagipolitiemannen onbruikbaar was gemaakt. Ruigrok: 'Het regende en de militairen hebben geen wacht gehouden bij de strip.' De bevolking voerde een driftdans uit en eiste massaal, daarbij gesteund door gewapende agenten, het vertrek van de militairen. Tegen deze overmacht was het kleine garnizoen niet opgewassen.

Op 24 april om negen uur in de ochtend kwamen de hoofden van Epouto naar pater Rombouts en eisten het vertrek van de Javaanse onderwijzers. Rombouts: 'Zelf hadden ze niets tegen hen, maar ze waren bang voor represailles van anderen, die het hun zeker kwalijk zouden nemen als ze hen niet zouden wegsturen. Van hen mochten ze blijven, als ze alleen onderwijs gaven en niet aan politiek deden.' De hoofden van Epouto zouden zich tijdens de opstand afzijdig houden.

Ruigrok, in Waghete: '09.00 uur: de guru's [onderwijzers] van buiten Irian komen melden dat ze van de bevolking naar Enarotali moeten, samen met de militairen. De mensen helpen de soldaten bij het dragen van hun spullen. Het is een vreemde optocht: de militairen met automatische wapens, geëscorteerd door Ekagi-agenten met gewone geweren en de bevolking met pijlen en bogen. Die middag praat ik met het "grote dorpshoofd" van Waghete, Otto Dogopija. Ik: "Hoe moet dat straks met de SMP [onderbouw middelbare school]? Daar heb ik nu geen docenten voor." Otto: "De SMP-onderwijzers mogen straks terugkomen als het hele bestuur met de militairen terug is naar Indonesië." Hij begrijpt niets van de hele situatie.'

Coenen, diezelfde dag in Moanemani: ' 's Morgens ontvangt schoolhoofd Widijasto een ongetekend briefje dat de onderwijzers van Waghete allemaal weggaan en naar Enarotali lopen. Het is het beste, heet het, als onze onderwijzers naar Waghete vertrekken. Widijasto gaat naar de politie om verlof te vragen voor vertrek. Dat verlof wordt prompt gegeven. Het is 7 uur in de morgen; actie geblazen. Zelf wil ik de onderwijzers wegbrengen, maar dat wordt me verhinderd. Men zegt dat dit niet nodig is, dat de onderwijzers goed verzorgd zullen worden en hen niets zal overkomen. De karavaan loopt uiteindelijk naar Obano aan het Paniaimeer, want Waghete blijkt al ontruimd, ook door de militairen.'

Op zaterdag 26 april keerde pater Tetteroo terug in Enarotali, waar de exodus van Indonesiërs was begonnen. Cessna's van de missie vlogen af en aan naar Nabire. Tetteroo: 'De evacuatie verliep uitstekend. De bevolking hielp volop, als ze maar weggingen. Ook de *pegawai* [ambtenaren] en militairen van Waghete waren met algemene hulp hierheen getransporteerd.' Op zondag 27 april voerden twee Cessna's zes vluchten uit en vlogen de laatste guru's weg uit het merengebied. Er was geen schot gelost, geen pijl verschoten.

Papoeavlaggen en parachutisten

Diezelfde middag zette een Twin Otter, die eerder dat jaar door FUNDWI was geschonken voor gebruik in West-Irian, 23 militairen af in Enarotali. Tetteroo in zijn dagboek: 'Het toestel maakt een ongelukkige landing, maar wordt door de bevolking toch uit de greppel geholpen. 's Avonds komt de plaatsvervangend regent, Gobay, zijn hart luchten. Hij is in een wel heel moeilijke positie.'

Karel Gobay, een veteraan uit de lijfgarde van Vic de Bruijn,* was na de oorlog door CAMA-evangelisten naar de bijbelschool in Makassar gestuurd. Hij had in 1956 als jong bestuursambtenaar de Obano-opstand** meegemaakt en was in 1961-1963 lid geweest van de Nieuw-Guinea Raad. Hij was de eerste Ekagi die het ambt van vice-regent bekleedde. In april 1969 raakte hij beklemd tussen de Indonesische autoriteiten en zijn eigen volk. Een van de rebellenleiders was, zoals spoedig bleek, Senin Mote, de politiechef van Waghete en net als Gobay een Oaktree-veteraan.

* Zie hoofdstuk 3, 'Oaktree', blz. 132-136.

** Zie hoofdstuk 4, 'Explosie aan de Wisselmeren', blz. 237-242.

Die nacht werd ook het vliegveld van Enarotali onbruikbaar gemaakt door de Ekagibevolking en -politie. Pater Tetteroo noteerde in zijn dagboek: 'En dat met zoveel militairen hier! De strip was niet bewaakt.' De vliegverbinding tussen Nabire en de Wisselmeren was geheel verbroken. Toen begon een algemene uittocht van de bergbevolking uit Enarotali. De Ekagi – mannen, vrouwen en kinderen – legden hun westerse kleren af, hulden zich in adatdracht en verdwenen in het bos, want de oorlog stond op uitbreken.

Op 28 april voerde vice-regent Gobay via de missieradio een gesprek met de militaire districtscommandant in Nabire. Gobay, die onder zware druk stond, gaf door wat de hoofden van Paniai hem hadden gedicteerd: de militairen moesten vertrekken. Het commando in Nabire eiste dat het vliegveld van Enarotali zonder voorwaarden vooraf werd hersteld. De volgende morgen, dinsdag 29 april, herhaalde Gobay via de radio de eisen van de bevolking. Die wilde geen Pepera zolang er Indonesische militairen waren. Alle soldaten moesten worden teruggettrokken uit het merengebied. De radiogesprekken werden bijgewoond door enkele Ekagihoofden, die niet tevreden waren met het resultaat. Militairen en enkele achtergebleven ambtenaren repareerden de landingsstrip van Enarotali.

Het leger had intussen de balans opgemaakt. Het aantal opstandige Ekagi-agenten werd geschat op 95. Zij zouden worden geleid door de politiecommandant van Paniai, de Biakse hoofdinspecteur H. Mambrisauw, en de Ekagi-agenten Senein en Mapia Mote en Thomas Dou. Ze werden gesteund door traditionele hoofden en bevolking en beschikten over 101 mauser-karabijnen en een bren-mitrailleur.

Het wordt 30 april. Om zeven uur antwoordt Radio Enarotali niet op de oproep van Nabire. Pater Tetteroo in zijn dagboek: 'Er is ons gezegd onze zender niet meer te gebruiken. Er wordt hevig geschoten. Het ziekenhuis ligt in de vuurlinie. Eerst evacueren we de kleine kinderen, later heel het ziekenhuis naar Epouto. Pater Jos Donkers en de zusters gaan mee. Ik blijf alleen hier met een paar van mijn werkers.'

Om kwart voor tien vliegt een Twin Otter over Enarotali, die vanaf de grond wordt beschoten. Het is raak, want er komt rook uit de staart. Op de heuveltoppen boven het stadje dansen steeds meer Ekagi in oorlogsdracht. Tetteroo: 'Als er 's middags een kogel door het huis komt en ook door het dak van de kerk, besluit ik ook maar weg te gaan.' Hij neemt de wijk naar Epouto.

In het beschoten vliegtuig zaten Sarwo Edhie Wibowo, die met de ressortscommandant van Nabire, kolonel A.K.P. Sakunto, en de districtscommandant, majoor T.B. Chasanuddin, een inspectievlucht maakte boven de Wisselmeren. Hij wilde in Enarotali landen, maar het toestel werd geraakt door vijf kogels uit de bren van de rebellen, die stond opgesteld op een naburige heuvel. Sakunto kreeg een schot in zijn been. De Twin vloog terug naar Nabire.

Op 1 mei is het zover: in Waghete en Moanemani wordt geheel volgens plan de Papoeavlag gehesen. Pater Ruigrok in Waghete: ''s Morgens regen en nog eens regen. We horen een vliegtuig, terwijl de bevolking zich langzaamaan verzamelt om de vlag te hijsen. Ik waarschuw hen nog om niet bij elkaar te blijven als de plane komt overvliegen. Eén van de hoofden komt vragen of ik een foto kan maken van het grote gebeuren. Ik zeg dat dat niet kan. Ik blijf netjes thuis en kijk een paar keer vanuit het raam boven in mijn huis. Er is wel heel wat volk, maar minder dan verwacht. Het blijft ook maar regenen.'

Pater Coenen in Moanemani: 'De vorige dag had men mij gevraagd of ik een speciale dienst wilde doen om Gods zegen af te roepen over het hijsen van de vlag, de volgende ochtend. Ik heb dit geweigerd omdat het tegen het wettige gezag was. Men zei dat men dat begreep en het me niet kwalijk nam. Op 1 mei kwamen van alle dorpen in de buurt afvaardigingen om aanwezig te zijn bij het hijsen van de vlag. Zelf ben ik de hele dag op mijn erf gebleven en ben niet wezen kijken. De hele morgen regende het dat het goot. In de ochtenduitzending [van de missieradio] heb ik gevraagd aan het militaire districtscommando in Nabire door te geven dat men in Moanemani "de vlag" gehesen had.'

Sarwo Edhie vindt dit onduldbaar. Hij vaardigt order nr. 001/05/1969 uit om 'het bestuursgezag in Enarotali, Waghete en Moanemani te herstellen, de betrokken inheemse politiemannen en andere anti-Indonesische elementen te ontwapenen, de opstandelingen te isoleren van het volk en zonodig te vernietigen'.

Op 2 mei krijgt Ruigrok per brief opdracht meteen naar Epouto te komen. Hij noteert in zijn dagboek: 'Voor ik vertrek, vraag ik hier en daar of men weet waar Senin Mote is. Hij moet één van de leiders zijn en ik hoor het liever van hemzelf. Hij is er niet, maar men belooft door te geven dat ik naar hem gevraagd heb.' Ekagi uit Waghete gaan op weg om 'te gaan helpen

vechten in Enarotali'. Ruigrok vertrekt richting Epouto. 's Avonds komt Senin Mote, die op weg is naar Enarotali, langs bij het in Epouto verzamelde missiepersoneel. Ruigrok: 'Hij zegt nadrukkelijk dat er niets aan de hand is en dat er niet één Ekagi is die de missie kwaad zal doen. "Wij hebben genoeg aan de missie en de zending. Alleen de Indonesiërs moeten weg. Die brengen ons niets. Ze halen alleen maar. Missie en zending brengen alleen en halen niets."'

Op 3 mei, om halfeen 's ochtends, arriveren vice-regent Karel Gobay, de rebelse politiechef van Enarotali Mambrisauw, het bestuurshoofd van Enarotali Inggabouw en zijn collega van Waghete, Wamafma, in Epouto. Zij willen via de missieradio praten met Sarwo Edhie. Die is in Manokwari en zijn tweede man, staf-chef kolonel R. Soeprapto, is in Makassar. Dan vraagt Gobay via de radio van het bisdom Jayapura om een gesprek met de plaatsvervangend staf-chef aldaar, kolonel R.F. Sudirdjo. Gobay heeft zijn verhaal opgeschreven en leest het voor. De hoofdpunten: 1. alle legerpersoneel moet worden teruggetrokken; 2. geen extra troepen naar Enarotali; 3. zolang ze nog niet zijn afgehaald, wordt de veiligheid van de militairen gegarandeerd; 4. zij moeten worden opgehaald door het VN-personeel in Jayapura.

Die middag is er radiocontact met Manokwari en Gobay herhaalt de eisen. De andere kant reageert dat 'het afhalen van troepen onze verantwoordelijkheid is, niet die van de VN'. Als men in Manokwari bars informeert 'waarom de bestuursambtenaar Gobay niet op zijn post is in Enarotali', antwoordt Karel, bijna in tranen: 'Meneer, ik heb alles geprobeerd. Ik, Gobay, ben geketend.' Na het radiogesprek concludeert Mambrisauw: 'We zullen vechten'. Hij neemt het kristal van de missieradio in Epouto mee.

Die morgen brengen Tetteroo, pater Jos Donkers uit Epouto en twee zusters een bezoek aan Enarotali. Daar wappert de Papoeavlag voor het kantoor van het hoofd plaatselijk bestuur, maar het stadje is verlaten.

Op zondag 4 mei gaat Ruigrok terug naar Waghete. Onderweg ziet hij drie vliegtuigen overkomen, een B-26, een Dakota en een Hercules C-130 voor troepentransport uit Biak, en hij ziet de gaten van het boordgeschut in de weg. Er landen parachutisten in de omgeving van Waghete. Senin Mote geeft bevel geen verzet te bieden en Ekagi-agenten vluchten met een deel van de bevolking het bos in. Bij thuiskomst merkt Ruigrok dat de kristallen van de missieradio zijn verdwenen. 's Middags om twee uur is er opnieuw een dropping: 40 commando's.

Ruigrok: 'Tegen 18.00 uur lopen de eerste militairen op het missieterrein. Zonder iets te vragen legeren ze zich in de schoollokalen. Er komt iemand naar de pastorie om mij te vragen de bevolking – waar is die eigenlijk? – toe te spreken en te vragen zich aan te sluiten bij de militairen. Het spijt me, maar ik hou me hier buiten. Suharto, een verpleger uit Enarotali, vergezelt de soldaten. Hij is voorlopig aangesteld als hoofd plaatselijk bestuur in Waghete. Ik maak hem duidelijk dat ik hier de schoolbeheerder ben en dus graag een verzoek krijg om de scholen te gebruiken. Als dat eindelijk komt, willig ik het natuurlijk in.' Op 6 mei is het vliegveld van Waghete hersteld.

Op 8 mei heeft vice-regent Gobay, die terug is op zijn post, radiocontact met Manokwari. Kolonel Kisrad Soetrisno, de ressortscommandant aldaar: 'Enarotali zal worden overspoeld door het leger.' In Waghete gedropte militairen naderen inderdaad Enarotali. Zij splitsen zich in groepjes en trekken het stadje van drie kanten binnen. Enkele commando's beklimmen de heuvel bij het vliegveld, waar ze de bren verlaten aantreffen. Ze vinden ook een weggegooide Indonesische vlag, die ze aan een paal hijsen om aan te geven dat er geen verzet is.

Het hoofd plaatselijk bestuur van Waghete, Wamafma, is naar het westen gevlucht en duikt enkele dagen later op in Moanemani. Zeventig in Waghete gedropte militairen beginnen op 12 mei een mars naar de Kamuvallei, met twee Javaanse guru's uit Moanemani als gids. Na hevige gevechten, waarbij de Indonesiërs mortieren inzetten, trekken de eerste eenheden op 16 mei Moanemani binnen. Hier zullen zij, onderbroken door enkele uitvallen, meer dan twee maanden worden belegerd door opstandige Ekagi.

Op 9 mei gaat Tetteroo opnieuw per prauw naar Enarotali, samen met de Ekagi Natalis Adii, die de buitenboordmotor bedient, en het hoofd van het zusterhuis in Enarotali. Alle missiegebouwen en ook de bezittingen die de uitgeweken guru's aan de kerk hadden toevertrouwd, blijken geplunderd door soldaten. Als de zuster met Adii terug wil naar Epouto, arriveren militairen uit Waghete. Die houden hen voor vluchtelingen en schieten op de prauw. Natalis Adii raakt dodelijk gewond. Tetteroo rent naar de steiger en wordt afgeblaft door een Ambonese luitenant, die hem een klap in het gezicht geeft. De commandant van de in Enarotali neergestreken troepen, majoor Sitompul, belooft beterschap, maar doet niets tegen de plunderingen.

Rustig

VN-vertegenwoordiger Fernando Ortiz Sanz, opgeschrikt door de berichten over een opstand in het bergland, vliegt op 12 mei van Jakarta naar West-Irian voor een zevendaags bezoek. Op 17 mei landt hij even in Enarotali en Waghete. Pater Tetteroo kan hem niet ontmoeten; hij wordt tegengehouden door een militair: 'Order van de commandant; in huis blijven!' Tetteroo: 'Ik word kwaad en ben zeer teleurgesteld.' De VN-man komt niet verder dan de landingsbaan en vliegt door naar Waghete.

Pater Ruigrok: 'Een onderwijzer zegt me dat Ortiz Sanz er is – ik weet van niks – en dat hij met de eerste plane weer naar Nabire zal gaan. Ik er dus heen om wat post mee te geven met de piloot. De militairen kijken wel een beetje lelijk, maar houden me niet tegen. Dat gaat ook moeilijk meer, want ik loop al in het gezichtsveld van Ortiz Sanz. Hij komt recht naar me toe en we maken kennis met elkaar.* Ik moet met hem meelopen. Veel kan ik niet zeggen, maar hij ziet zelf wel dat er niet veel volk is. Hij mag alleen een paar onbelangrijke stropoppen ontmoeten. Otto Dogopija mag in elk geval niet met hem mee. Enkele mensen hebben toch kans gezien hem een briefje in handen te drukken. Later hoor ik dat de militairen woedend waren dat ik erbij geweest was.'

Bij zijn terugkeer in Jakarta, op 19 mei, zei Ortiz Sanz tegen journalisten op de luchthaven: 'Alles is nu rustig.' Hij vertelde dat hij in Jayapura, Enarotali, Waghete, Nabire en Biak was geweest. Sarwo Edhie Wibowo had hem verzekerd dat het leger terughoudend zou optreden. Tijdens een persconferentie, de volgende dag, relativeerde hij de omvang van de opstand: het ging slechts om 95 politiemannen met geweren. Enarotali zag eruit als een dode stad. Men had hem verteld dat de bevolking bij het eerste vuurcontact de bossen in was gevlucht. Als het leger zich bleef beheersen en anderen dat ook deden, was de 'daad van vrije keuze' niet in gevaar, aldus Ortiz Sanz.

Op 18 mei werd de Javaanse jezuïet A. Soemandar, die na de korte verbanning van Haripranata naar Java was aangesteld als diens rechterhand in

* Deze handdruk van Ortiz Sanz en Ruigrok is vastgelegd. De foto verlucht een uitgave van de permanente vertegenwoordiging van Indonesië bij de de VN: *The Restoration of Irian Jaya into the Republic of Indonesia* (New York, 2001). Het boekje paste in het publiciteitsoffensief dat de Indonesische autoriteiten inzetten als reactie op de, na de val Soeharto bovengronds gekomen, beweging voor een 'Vrij Papoea'.

Jayapura,* ontboden door de tweede man van Sarwo Edhie, kolonel R. Soeprapto. Hij moest van de kolonel naar Enarotali om een onderzoek in te stellen. Er kwamen namelijk berichten binnen dat de missie 'betrokken is bij de smokkel van OPM-materiaal, negatieve uitspraken doet en onvoldoende meewerkt met bestuur en militairen'. Soeprapto gaf toe dat hij deze beschuldigingen niet had nagetrokken. Het bezoek van Ortiz Sanz aan Enarotali en Waghete op 17 mei was volgens Soeprapto 'gunstig' verlopen. In Enarotali had een VN-man gezegd: 'Well prepared.'

Bij gebrek aan vliegtuigbrandstof bleef Soemandar drie dagen in Nabire. Die benutte hij om gesprekken te voeren met Opsus-personeel, militairen, Papoea's van de Wisselmeren en uit het gebied verdreven onderwijzers. De guru's gaven toe dat zij wel eens woorden hadden gehad met de Nederlandse paters, maar nooit ernstig. De missionarissen waren soms te direct en te zakelijk naar Aziatische normen, maar hadden zich nimmer met politiek ingelaten. De guru's hadden bij de missie nooit een OPM-vlag gezien en de vlugschriften die in april waren verspreid, waren zo slecht gesteld dat die niet het werk van de paters konden zijn. Zendingen uit het buitenland betroffen louter tweedehands kleding, vooral voor vrouwen en kinderen. Een pater had wel eens gezegd dat men kinderen niet moest dwingen politieke verklaringen te ondertekenen voordat ze begrepen waar die over gingen. De Indonesiërs hadden zich overigens ook wel eens negatief uitgelaten. Sommige guru's hielden voor de autoriteiten de paters in de gaten. Een onderwijzer in Waghete had tegen dorpsbewoners gezegd: 'Jullie zijn driehonderd jaar gekoloniseerd door Nederland en lopen nog steeds in je blootje.' Waarop zijn gehoor had geprotesteerd: 'Wij zijn niet bloot, wij dragen een *koteka* [peniskoker]!' De regent had op het bericht dat er in Modio een leerling-guru was gestorven, gereageerd: 'Och, in Modio zijn kinderen zat.'

Een Moni-notabele vertelde Soemandar: 'Nederland zei ooit: in 1969 kunnen jullie zelf kiezen of je bij Indonesië wilt blijven of niet. Indonesië kwam en zei: er komt geen plebisciet. Toen zei president Soeharto: de Pepera gaat door. Daarna kwam iemand uit Jakarta [het team van dr. Kawangian, in oktober 1968] en zei dat we de Pepera moesten weigeren. Waarom kwam Sudjarwo dan naar Irian? Moesten wij tegen de president ingaan?' Soemandar: 'De komst van het team-Kawangian heeft de spanningen aan de meren

* Zie hoofdstuk 7, 'Een kritische Javaan', blz. 430-432.

verergerd. De hoofden wilden de Pepera juist aangrijpen om hun teleurstelling over Indonesië tot uitdrukking te brengen. Daarna hebben negatieve elementen een separatistische draai gegeven aan deze onvrede. Als wij de Pepera straks winnen, zal men zich daarbij neerleggen. Maar we mogen niet vergeten dat de bevolking wrok zal koesteren over de slachtoffers die nu vallen. Die wrok moeten we het hoofd bieden met een psychologische, menselijke benadering: *fortiter in re, suaviter in modo* [ferm waar het de zaak betreft, mild in de aanpak].'

Op 19 mei vroeg Soemandar via Opsus belet bij de districtscommandant in Nabire, majoor Chasanuddin. Diens eerste reactie was: 'Is hij een pastor? Dan moet hij eerst worden geïndoctrineerd door de Opsus!' De pater meldde zich bij de commandant en kreeg opnieuw de grieven tegen de missie te horen. 'De paters,' aldus de majoor, 'beseffen niet dat zij als buitenlanders in dit land gasten zijn.' Hij had op 1 mei radioverkeer in een andere taal dan het Indonesisch verboden. De commandant weet het aan de missieradio dat Australië al op de hoogte was van de problemen aan de Wisselmeren. Toen Soemandar zei dat het bezoek van Ortiz Sanz aan de meren in het hoofdkwartier als 'gunstig' werd beoordeeld, zei de majoor, glimlachend: 'Gelukkig maar, dat heb ik geregeld.'

Verkiezingen

Fernando Ortiz Sanz had op 18 maart de voorwaarden genoemd waaronder de Indonesische Pepera-formule voor de VN aanvaardbaar was: de raden in kwestie moesten groot genoeg zijn, alle geledingen van de samenleving moesten erin vertegenwoordigd zijn, en de aanvullende leden moesten aantoonbaar zijn gekozen door het volk. Op 20 mei zei Ortiz Sanz dat hij de Indonesische regering had laten weten dat zijn staf gereed was om ter plaatse toe te zien op de verkiezing van de aanvullende raadsleden en om aan de procedure deel te nemen, zoals voorzien in het Akkoord van New York. Ze bleven wachten, tot het einde van de maand.

Op 30 mei zei Wisber Luis, een functionaris van het Indonesische ministerie van Buitenlandse Zaken, tegen het persbureau AFP dat het VN-kantoor in Jakarta er tijdig van was verwittigd dat de verkiezingen zouden beginnen op 7 mei en op 7 juni zouden zijn afgerond. Volgens Luis waren ze bijna afgelopen. Hij zei niet te weten waarom de VN-mensen bij geen van de verkiezingen waren komen opdagen. Zij zouden hun komst naar Biak heb-

ben aangekondigd en in afwachting daarvan zouden de verkiezingen in twee districten en in de helft van het stadje Biak zijn uitgesteld. Men wachtte daar nog steeds op de VN.

Bij het AFP-interview met Lubis was een van de twee westerse diplomaten die tot West-Irian waren toegelaten. Hij zei tegen Luis dat veel Papoea's onder druk waren gezet om straks voor Indonesië te stemmen. Zo zou in Mulia, in het regentschap Oostelijk Bergland, een raadslid hebben gevraagd wat er met hem zou gebeuren als hij koos voor onafhankelijkheid. Hij had te horen gekregen dat hij in dat geval zou worden doodgeschoten.

De VN-missie raakte door het AFP-bericht in paniek. Een voorlichter zei desgevraagd dat de waarnemers niet aan de verkiezingen hadden kunnen deelnemen omdat ze van de Indonesiërs geen tijdschema hadden ontvangen. Twee dagen later zei hij dat de missie wel een tijdschema had gekregen, maar hij zei niet wanneer. Toen bleek dat de selectie van extra raadsleden niet op 7 mei was begonnen, zoals Luis had beweerd, maar al op 20 april. Ortiz Sanz haastte zich van Jakarta naar Jayapura, waar hij op 2 juni aankwam, en stelde verwoede pogingen in het werk om alsnog deel te nemen aan het proces. Omdat de VN-delegatie niet over eigen vliegtuigen beschikte, zocht ze de hulp van missie en zending, die ieder een eigen luchtvaartmaatschappijtje hadden. De delegatie kreeg versterking van twee man, maar telde nog steeds maar één lid dat het Indonesisch machtig was. Als men wilde weten wat er werd gezegd, ging men te rade bij Indonesische ambtenaren.

Op 4 juni, twee dagen voor de officiële einddatum van het selectieproces, woonden VN-waarnemers de eerste verkiezingen bij: op Biak en in Jayapura. AFP-correspondent Brian May was bij de sessie in de hoofdstad. May: 'Die was bedoeld om afgevaardigden van de 15000 inwoners van de stad Jayapura te kiezen voor de vergadering die [op 4 augustus] namens het regentschap Jayapura en omgeving zou worden geraadpleegd. Er waren maar negen kandidaten voor de negen beschikbare zetels. Het was onduidelijk hoeveel notabelen aanwezig waren om de kandidaten goed te keuren, want kiezers waren nauwelijks te onderscheiden van toeschouwers. Een Indonesische ambtenaar zei: 150; ik hield het op 100 en een VN-man had er 74 geteld. Het was al helemaal onmogelijk vast te stellen of deze mensen een mandaat hadden van de bevolking. De aanwezige VN-mensen spraken geen van allen Indonesisch. Ze konden de afgevaardigden geen vragen stellen en zouden ook niet hebben begrepen wat zij hun wilden zeggen.'

Op 13 juni diende Ortiz Sanz een schriftelijk verzoek in bij Sudjarwo om de verkiezingen over te doen in gebieden waar geen VN-waarnemers aanwezig waren geweest tijdens het selectieproces. Tien dagen later kreeg hij van de regering een tijdschema voor negen herverkiezingen. Bij zes daarvan was VN-personeel aanwezig. Al met al is de VN-missie getuige geweest van de selectie van 195 van de 1025 afgevaardigden die deelnamen aan de 'daad van vrije keuze'.

Overgave

Aan de Wisselmeren was de opstand intussen aan het verlopen. Op 1 juni gaf de gewezen politiechef van Enarotali, hoofdinspecteur H. Mambrisauw, zich over, samen met zes volgelingen en zeven mauser-geweren met munitie. De overgave werd op 5 juni aanvaard door commandant Sarwo Edhie, die een bezoek bracht aan Enarotali, samen met Sudjarwo Tjondronegoro, de politieke adviseur van de landmachtchef brigadegeneraal Brotosewojo, de eerste secretaris van de Australische ambassade en twee journalisten.

Pater Tetteroo: 'Ik was niet naar het vliegveld gegaan, omdat dit me al twee keer was belet. Ik geloofde het wel. Maar nu werd ik door de generaal zelf uitgenodigd. Ik erheen op mijn slippers en met gewone kleding: ik moest heel gauw komen. Afijn, ik werd heel hartelijk en hoffelijk ontvangen. Natuurlijk een grote verrassing dat er journalisten bij waren. De generaal zei me dat hij onjuist over mij was ingelicht. Hij vroeg excuus voor de roverij [in de missiegebouwen na de paralandingen op 4 mei]. Dat de generaal mij vriendelijk bejegende, maakte een gunstige indruk op de bevolking.'

Op 15 juni liet Sarwo Edhie een oproep verspreiden aan de Ekagi in het bos om terug te keren naar hun dorpen. Geleidelijk kwamen steeds meer families terug naar Enarotali en Waghete. De oorlog zou nog twee maanden duren, maar speelde zich in die laatste fase vooral af aan de overzijde van het Paniaimeer – rond Obano – en in de Kamuvallei. Medio juli verenigden enkele rebellen uit Paniai en de Kamu zich in Waghete in een poging de Tigimensen, die het conflict beu waren, weer aan hun kant te krijgen. Dit leidde tot schermutselingen van enkele dagen, waarbij niet het leger, maar de mobiele brigade in actie kwam en er enkele gewonden vielen.

De nieuwe politiechef van Tigi, de Batakker Marpaung, trad beheerst op en riep de hulp in van de Tigische hoofden, onder wie Otto Dogopija, die de rebellen uit Obano en de Kamu overreedden naar huis te gaan. Com-

missaris Marpaung zou later de meeste gedroste agenten weer in dienst nemen. Rond Moanemani werd het hardst en het langst gevochten. Hier werd een militaire eenheid uit Zuid-Sulawesi tot eind juli belegerd door de mannen van Senin en Mapia Mote en honderden andere Ekagi, vooral uit de Kamuvallei en de westelijker gelegen streek Mapia.

Op 28 juni koos Waghete afgevaardigden voor de volksraadpleging in het regentschap Paniai, die op 19 juli zou worden gehouden in Nabire. Pater Ruigrok: 'De kiesmannen en -vrouwen werden gekozen, dat wil zeggen aangewezen door het [voorlopige] hoofd plaatselijk bestuur [de oud-verpleger Suharto]. We mochten er niet bij zijn. Er waren in totaal zo'n tweehonderd mensen, van wie drievierde schoolkinderen. Er zijn bij de gekozenen goedwillende mensen, maar wat kunnen ze doen? Ze lieten me weten dat ze bedreigd zijn voor het geval ze niet vóór kiezen. Er was hun uitdrukkelijk verteld dat ze geen contact mochten hebben met de pastoor. Ook als de VN-vertegenwoordiger arriveert niets dan vertoning. Maar dan een zeer lachwekkende. Iedereen die op de weg is, moet komen en wordt achter een vlag geplaatst. En dan in optocht naar het terrein. Het zijn nog geen honderd mensen. In totaal dus driehonderd kiezers op een bevolking van ruim 13000. De Kamuvallei en de Mapia zijn helemaal niet vertegenwoordigd. Als ze moeten brullen dat ze bij Indonesië willen, komt er eerst helemaal geen geluid en daarna maar een paar stemmen. Alleen omdat de [uit het bos] teruggekeerde politieman Carolus Mote het een beetje organiseert, komt er iets meer geluid. Wat van Carolus te denken? Volgens commissaris Marpaung is hij voor de bevolking nu vijand nr. 1.'

'Wij zijn allen OPM'

Behalve de Vogelkop, waar Ferry Awom de gewapende strijd voortzette, en de Wisselmeren, waar een deel van de bevolking en de politie rebelleerde, was er een derde front dat Sarwo Edhie zorgen baarde: de 760 kilometer lange en nog steeds goeddeels ongemarkeerde grens met Australisch Nieuw-Guinea. In de maanden voorafgaande aan de volksraadpleging staken veel grensbewoners de onzichtbare lijn over om zich te onttrekken aan de oplopende druk op hun gemeenschappen. Het leger wilde deze stroom indammen om de vorming van anti-Indonesische bruggenhoofden aan de overzijde te voorkomen. Dat ingrijpen leidde tot schermutselingen, waarbij doden vielen.

In de loop van februari was een Indonesische commando-eenheid onder bevel van luitenant Wismoyo Arismunandar* gestationeerd in Merauke. Deze kreeg al bij de eerste briefing te horen dat er in de buurt maar weinig OPM-guerrilla's waren. Niettemin waren in het Meraukese nogal wat Javaanse boeren gevestigd en die zouden een makkelijke prooi vormen voor rebellen op zoek naar mondvoorraad.

Op 4 april opende deze eenheid een post in Erambo, aan de bovenloop van de Maro die bij Merauke in zee uitstroomt. Volgens een legerbron 'maakten de vier militairen kennis met de hoofden'. Tweederde van de plaatselijke bevolking bleek uitgeweken naar Australisch Nieuw-Guinea. Of de kennismaking prettig verliep, is twijfelachtig. Op 6 april, paaszondag, voerden de dorpsbewoners een traditionele dans uit, waarvan de betekenis de militairen ontging. In de vroege ochtend van 8 april, nog voor zonsopgang, viel een groep Muyu-krijgers (het legerverslag rept van 'OPM-guerrilla's') vanuit het bos de post Erambo aan. Twee militairen en een plaatselijke ambtenaar werden gedood. De aanvallers verdwenen met een kalasjnikov, een Thomson, een FN-43-pistool en wat munitie.

Toen luitenant Wismoyo van deze overval hoorde, werd hij woedend. Hij haastte zich met tien man naar de plaats des onheils. Ten oosten van Erambo is de grens een rivier. Wismoyo zou later rapporteren dat hij aan de andere oever 'zag wat op gewapende OPM-rebellen leek'. Hij gaf zijn manschappen bevel de rivier over te steken. Zij openden het vuur op het vluchtelingendorpje Kwari en doodden twee mannen. Wismoyo kreeg een mondelinge uitbrander voor deze grensschending, maar het incident kreeg ook een diplomatiek staartje.

Op een klacht van Australië antwoordde minister Adam Malik dat Indonesië was aangevallen door 'OPM-rebellen', die hun basis hadden op Australisch gebied. Hij ging nog verder en beweerde dat Kwari een 'trainingskamp' was voor anti-Indonesische opstandelingen. De Australische ambassadeur in Jakarta, Gordon Jockell, keek daarvan op, diende een formeel protest in en ontkende ten stelligste dat Australië zelfs maar een kamp onderhield in Kwari. Malik retireerde en zei dat hij Australië niet had beschuldigd, maar gezegd had: 'Als er ginds...'

* Wismoyo trouwde met een jongere zuster van presidentsvrouw Tien Soeharto en bracht het in de jaren negentig tot chef-staf van de landmacht.

Op 26 april staken 111 Papoea's de grens over naar het Australische deel van het eiland om zich te melden bij het noordelijke vluchtelingenkamp Yako. Daarop drongen vijftien geüniformeerde Indonesische soldaten bij de grenspost Wutung Australisch gebied binnen, op zoek naar vluchtelingen. Ze schoten op de 'patrol officer' van Wutung en twee politiemannen. Op 6 juni zei minister Malik dat Indonesië 'alle nodige stappen' zou zetten om verdere grensincidenten te voorkomen.

Uit deze voorvallen blijken twee dingen. Allereerst dat de militaire aanwezigheid in het grensgebied een vicieuze cirkel in gang zette: pressie, vluchtgedrag, achtervolgingen, acties en tegenacties. In de tweede plaats blijkt eruit hoe lichtvaardig Jakarta en de generaals het etiket 'OPM' hanteerden als gemeenschappelijke noemer voor het verspreide gewapende verzet in West-Irian. Dat suggereerde een overkoepelende commandostructuur die niet bestond. De Organisasi Papua Merdeka was in 1965 opgericht in Manokwari en had een eigen legertje geformeerd. De civiele tak werd in twee maanden opgerold en de gewapende arm trok zich terug in het binnenland van de Vogelkop. Een enkeling was ontkomen naar het buitenland of onderhield via connecties in Australisch gebied contact met de – onderling ruziënde – ballingen Nicolaas Jouwe en Markus Kaisiepo in Nederland, die zich geen van beiden bedienden van het etiket OPM.

In 1969 zei een Papoeadominee tegen AFP-correspondent Brian May: 'De OPM is geen organisatie, maar een geestesgesteldheid. Wij zijn allen OPM.' Het was in al zijn vaagheid goed getroffen. Tussen de frustraties in Manokwari van gewezen Nederlandse – en als zodanig door Indonesië gewantrouwde – ambtenaren en oud-PVK'ers, de nationale aspiraties in Jayapura van Uncen-studenten, die op 11 april de straat op waren gegaan voor algemeen kiesrecht, en de weerzin in het binnenland van Arfakkers, Ekagi en Muyu tegen bemoeienis van buiten, bestond een broze band. Die was niet van organisatorische, maar van psychologische aard. Onderlinge contacten waren er nauwelijks. Wat hen bond, waren hun negatieve ervaringen met het Indonesische bestuur en hun hoop op iets beters.

Buren en verdragspartners

De strubbelingen aan de grens waren een achterhoedegevecht. Australië had zich neergelegd bij de status-quo in West-Irian en had besloten dat de manier waarop de buren daaraan vasthielden vooral hun zaak was. In februari

1969 had de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken, Gordon Freeth, in zijn eerste rede aangegeven dat Australië de uitslag van een daad van zelfbeschikking in West-Irian die neerkwam op raadpleging van 1025 afgevaardigden zou accepteren.

De Australische journalist John Ryan schreef in 1969: 'Canberra hield zich aan de lijn die het in 1962 had uitgezet: een diplomatieke retirade van de gevarenzone West-Irian omdat het tot iedere prijs op goede voet wilde blijven met zijn nieuwe Aziatische buur in het Nabije Noorden. De inheemse leiders van Australisch Nieuw-Guinea, die niet hadden begrepen waarom Australië de Nederlanders in 1962 had laten vallen, werden in 1969 nog argwanender jegens de grote broer. Canberra's ware motieven en Australië's verklaarde vriendschap met de stammen van Nieuw-Guinea, zowel ten oosten als ten westen van de ongemarkeerde grens, stonden opnieuw ter discussie. Australië moest blijven leven met Indonesië en terughoudendheid over de "daad van vrije keuze" was een prijs die Canberra bereid was te betalen.'

Was Australië door de nabijheid van Indonesië en de verbondenheid tussen de Papoea's aan weerskanten van de grens een meer dan geïnteresseerde toeschouwer, Nederland was medeondertekenaar van het Akkoord van New York en had zelf bedongen dat er zoiets als een daad van vrije keuze zou plaatsvinden. Het was dus tot en met de voltrekking van die daad een speler in het stuk. Ambassadeur Van Roijen had bij de ondertekening van het verdrag gezegd dat Nederland 'primair belang hechtte aan voorzieningen die de Papoea's, onder actieve supervisie van de Verenigde Naties, een waarachtige en valide vrijheid van keuze met betrekking tot hun toekomst waarborgen'. Hoewel dergelijke garanties in het verdrag ontbraken – 'adviseren, assisteren en participeren' bij een exercitie die 'de verantwoordelijkheid is van Indonesië', is niet hetzelfde als 'actieve supervisie' – lag het voor de hand dat Nederland bij de uitoefening van de keuze belang stelde in de waarachtigheid en vrijheid ervan.

Op 20 en 21 mei 1969 voerden de ministers van Buitenlandse Zaken van Indonesië en Nederland, Adam Malik en Joseph Luns, in Rome bilateraal overleg. Na afloop gaven zij een gezamenlijke verklaring uit waarin zij toezegden het Akkoord van New York volledig uit te voeren. In juni bezocht minister Luns Jakarta. Hij zei hier dat 'de uitvoering van de "Act of Free Choice" in West-Irian, die gehouden zal worden in juli en augustus, de betrekkingen tussen beide landen, die opnieuw goed zijn en zich blijven ontwikkelen, niet

zal verstoren'. De twee zouden op goede voet blijven, ongeacht de gang van zaken en de uitslag.

Brian May, een van de buitenlandse journalisten die in 1969 in West-Irian waren, maakte kennis met de betrokkenen en maakte zich kwaad. Hij schreef: 'Een van Sudjarwo's tegenspelers in [het VN-hoofdkwartier in] New York in 1962 was een ambtenaar van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken, Hugo Scheltema. Nu is hij ambassadeur van Nederland in Jakarta, het instrument van een ziekmakende ommekeer in het beleid van zijn land. Hij en Sudjarwo, zeven jaar eerder tegenspelers, zijn partners geworden. De Papoea's, de lievelingen van Nederland toen het Europese imperialisme zijn doodsstrijd voerde, worden tegen wil en dank in de schoot van Indonesië geworpen.' Voor de juistheid van dit harde oordeel bestonden in juni aanwijzingen, maar geen bewijzen. De daad moest nog voltrokken én beoordeeld worden.

Instructies van de commandant

Terwijl het leger aan de Wisselmeren en aan de grens 'de inspanningen om de Pepera te winnen beveiligde', gingen die inspanningen gewoon door. Dat hierbij niets aan het toeval werd overgelaten, blijkt uit een brief van 8 mei 1969 waarin de commandant van het militaire ressort Merauke (*Korem* 172), kolonel Blegoh Soemarto, de regent en andere leden van het regionale leiderschapsoverleg (*Muspida*) instructies geeft voor de samenstelling en de werkwijze van de Pepera-raad (DMP). Het briefhoofd vermeldt 'Nummer: R-24/1969; Status: Geheim; Onderwerp: Beveiliging Volksraadpleging' en de brief is verzonden in Merauke. Over de identiteit van de schrijver kan geen misverstand bestaan; onder de brief staat behalve zijn naam ook zijn officiersnummer: NRP-16716.

Kolonel Soemarto, die als militair commandant tevens voorzitter was van de *Muspida* Merauke, kon wegens een verblijf in Jayapura, waar hij overleg voerde met het 'bijstandsteam' uit Jakarta, niet aanwezig zijn bij de eerste selectie van afgevaardigden. Aan de gesprekken met dit team ontleent Soemarto de in zijn brief verwoorde 'richtlijnen opdat de Pepera wordt gewonnen'.

Hij schreef: 'Uitgangspunt moet zijn dat Indonesië deze volksraadpleging wint, niet slechts uitvoering van de bepalingen van het Akkoord van New York. Daarbij zijn alle middelen, eigenlijke en oneigenlijke, geoor-

loofd. [...] Bij de selectie van de leden van de raad moeten we aspirant-leden steeds individueel beoordelen. Criterium dient te zijn dat hun loyaliteit jegens de Republiek Indonesië kan worden gegarandeerd. Pas nadat we van persoon tot persoon hebben vastgesteld wie kan worden vertrouwd, regelen we hun status, dat wil zeggen, bepalen we of zij de regentschapsraad, maatschappelijke en politieke organisaties dan wel traditionele leiders vertegenwoordigen.'

De kolonel heeft aan alles gedacht: 'Indien het tijdens de *polling* (standpuntbepaling vooraf) nodig blijkt raadsleden te vervangen, kan dit het best geschieden vóór de officiële beraadslaging. Wanneer er geen normale redenen bestaan (ziekte, noodgevallen) voor deze vervanging, terwijl anderzijds vaststaat dat leden dienen te worden vervangen om de overwinning niet in gevaar te brengen, dient men de moed te hebben om niet-reguliere methoden te gebruiken om de bewuste leden te verwijderen voordat de officiële beraadslaging plaatsvindt. Wat betreft de techniek van beraadslagen door de raad stel ik voor dat namens iedere groep (een der drie elementen) slechts één persoon het woord voert.' Verder, schrijft Soemarto, 'dient men paraat te zijn voor tegenmaatregelen buiten het zittingsgebouw om het hoofd te bieden aan eventuele acties van de volksmassa die het niet eens is met een overwinning onzerzijds'.

Over de VN-waarnemingsmissie onder leiding van Ortiz Sanz schrijft de kolonel: 'Men dient als maatstaf te nemen dat hij adviseur en assistent is van de Indonesische regering en geen bemiddelende instantie. Om die reden dient hij zich te houden aan de hier geldende regels.'

Eén dissonant

Op 14 juli hield Merauke zijn *musyawarah*. De zitting werd bijgewoond door Fernando Ortiz Sanz en de ambassadeurs van Australië, Nederland en Thailand, respectievelijk Gordon Jockell, Hugo Scheltema en Luan Phinit-Akson. De laatste was doyen van het corps diplomatique in Jakarta. De hoge gasten werden verwelkomd met erebogen, spandoeken met leuzen, traditionele dansen en een patriottisch Indonesisch lied, en werden besprenkeld met reukwater. Voor de toeschouwers was er eten en tabak in overvloed.

De raad van 175 leden, die een bevolking van 144 000 zielen vertegenwoordigde, sprak eenstemmig uit dat men bij Indonesië wilde blijven. Twintig raadsleden voerden het woord. Namens de groep 'vrouwen' legde me-

vrouw Rosa Tambaib de volgende stemverklaring af: 'Omdat West-Irian al sinds 17 augustus 1945 vrij is, moet het volk van West-Irian, de vrouwen in het bijzonder, vasthouden aan die vrijheid. De vrouwen van West-Irian willen in rust en vrede leven, overeenkomstig de staatsfilosofie Pancasila en de Grondwet van 1945, en kennen alleen de eenheid van de natie. De Jongereneed van 28 oktober 1928 bezielt het hele Indonesische volk, ook West-Irian: "Eén volk, één vaderland, één taal: het Indonesisch." De vrouwen van West-Irian verklaren dat zij maar één doel hebben: dat West-Irian verenigd blijft met de Republiek Indonesië.'

De Nederlandse verslaggever Link van Bruggen, die enkele Pepera-zittingen bijwoonde, vernam van missionarissen dat zes van de twintig woordvoerders in Merauke bij thuiskomst waren omgebracht door woedende volksgenoten. Op 15 juli gaf Ortiz Sanz een persconferentie. Hij verdedigde de Indonesische formule voor de volksraadpleging en noemde die 'praktisch'.

Op 17 en 19 juli stemden de raden in Wamena (Oostelijk Bergland) en Nabire (Wisselmeren) unaniem voor een blijvende vereniging met Indonesië.

In het militair districtshoofdkwartier (*Kodim*) in Wamena vergaderden de 175 afgevaardigden van het Oostelijke Bergland. De eerste spreker was Jugumarak, een clanhoofd van de West-Dani uit Tiom. Hij hield het kort: 'Wij uit Tiom zijn van verre komen lopen naar Wamena. Wij zijn Indonesiërs. Leve Rood-Wit!' De *Cenderawasih Pos* (Paradijsvogelpost) van 17 juli zette het verslag van persbureau Antara op de voorpagina. Het eindigt aldus: 'De beraadslaging was om 13.00 uur afgelopen, nadat de heer Sudjarwo de voorstanders van blijvende eenheid met de Republiek, dat wil zeggen 175 afgevaardigden, had gevraagd op te staan. Applaus en vreugdekreten. Daarna woonden gasten en volksvertegenwoordigers het overwinningsfeest bij. Toen het traditionele varken werd geslacht, vertrokken de minister en de ambassadeurs naar Jayapura.'

Een woordvoerder in Nabire, de Ekagi Simon Kudiay, gaf een variant ten beste die kon doorgaan voor politiek correct en de goede verstaander duidelijk maakte dat er nog het een en ander schortte in zijn ressort. Kudiay zei: '1. Wij, het volk van West-Irian, eisen geen Pepera, maar een vijfjarenplan, vooral in het regentschap Wisselmeren. 2. De Pepera houdt de economische ontwikkeling op. 3. Wij, het volk, eisen eenzelfde welvaartspeil als de andere Indonesiërs.' Voor de goede orde en voor alle duidelijkheid eindigde Simon Kudiay aldus: 'Wij blijven bij Indonesië. Leve Indonesië, van Sabang tot Merauke!'

Na de zitting in Nabire hadden de regentschappen waarvan de bewoners samen een meerderheid van de Papoeabevolking vormden, zich per *musyawarah* uitgesproken. Het pleit was formeel beslecht en ambassadeur Scheltema verliet West-Irian. Hij zou de resterende vijf raadsvergaderingen niet bijwonen. Zodoende miste hij de enige dissonant in de Pepera-symfonie, de zitting in Fakfak, waar één spreker, Eduard Hegemur, een sterk afwijkend betoog hield. Hegemur was tot de ontbinding van de Partai Nasional (Parna) voorzitter van de afdeling Fakfak.

Hegemur: 'Op dit moment maken wij twee belangrijke gebeurtenissen mee. In de eerste plaats de landing op de maan van Neil Armstrong en zijn vrienden. In de tweede plaats de Pepera. Misschien heeft God dit beslist lang voordat de mensen werden geboren. God schiep land, water, aarde en hemel. Het zou wel eens geschiedenis kunnen zijn dat het lot van het volk dat de aarde van West-Irian bewoont, dat ook wel Nova Okmini, Nieuw-Guinea en Papoea wordt genoemd, juist vandaag wordt geschreven. Dit is een belangrijke gebeurtenis, die zal worden geboekstaafd door de Indonesiërs in het algemeen, door de mensen in West-Irian in het bijzonder en ook door de wereld als geheel. Dames en heren, misschien is het ook geschiedenis dat Eduard Hegemur, een van de zovele raadsleden hier verzameld, van de regering vraagt om onze officiële status vast te stellen overeenkomstig de lange strijd van de mensen van West-Irian. Ik ga hier niet alles wat is voorgevallen, ontkennen. Dat is óók geschiedenis. Ik, als zoon van West-Irian, wil niet mijn kameraden verloochenen die gevochten hebben, de gevangenis ingingen en zijn verstrooid in de bossen. Ik kan mijn broeder Saul Hindom niet verloochenen, ik kan mijn broeder Nicolaas Jouwe niet verloochenen, ik kan mijn broeder Markus Kaisiepo niet verloochenen, ik kan mijn broeder Herman Wayoi en andere kameraden niet verloochenen. Ik vraag hier niet aan vreemden, maar aan de Republiek Indonesië, om het recht dat ons toekomt.'*

Eduard Hegemur werd later opgepakt en zwaar mishandeld.

Relbestrijding in Manokwari

Intussen trok de Pepera-karavaan verder. Op 26 juli koos de raad in Sorong unaniem voor Indonesië. Op 29 juli was Manokwari aan de beurt. De stad

* Jouwe, Kaisiepo en de Fakfakker (en 'Zutphenaar') Hindom waren ballingen in Nederland. Hindom had gevangengezeten op Biak, maar wist te ontsnappen en trok in 1966 via Australisch Nieuw-Guinea naar Nederland.

had een verleden – PVK, OPM, Kopama – en het was te verwachten dat de Pepera hier niet gladjes zou verlopen. De regie voor de raadszitting volgde het gebruikelijke scenario. Voor de Pepera-raad van het regentschap Manokwari waren 75 leden geselecteerd. Een week voor de officiële zitting werden zij ondergebracht in het marinecomplex (Konatal), waar zij streng werden bewaakt. Zij moesten in deze kazerne ook de nacht doorbrengen en mochten niemand ontmoeten. Ze kregen gedetailleerde instructies, ze werden bedreigd voor het geval ze zouden afwijken van het draaiboek en kregen cadeautjes, waaronder Sanyo-transistorradio's. De raadszitting zou plaatsvinden in het Gedung Pemuda (Jeugdgebouw). Om eventuele ordeverstoringen buiten het gebouw te voorkomen, besloten leger en politie 'to round up the usual suspects'.

Dolfinus Rumwaropen, afkomstig van Biak, bezocht in Manokwari de bovenbouw middelbare school. Hij vertelt: 'Op 27 juli werden ik en veel andere scholieren, die werden verdacht van OPM-sympathieën, opgepakt. Onze generatie had het hijsen van de Morgenster nog meegemaakt en we waren grootgebracht in een sfeer van ophanden zijnde vrijheid. Wij als scholieren en studenten wilden dat de Pepera werd uitgevoerd volgens het principe "one man, one vote". De militairen kwamen naar mijn huis – ik woonde in bij mijn zwager, dominee Alex Prawar – en vroegen waar ik was. Prawar sprak met Lodewijk Mandatjan en die raadde hem aan mij over te dragen aan de CPM [militaire politie]. "Dit is de degene die jullie zoeken," zei Prawar, "hij komt zich melden." De CPM bracht mij naar een woonhuis in de wijk Sanggen, dat was ingericht als *Pos Keamanan Pepera* [Post Beveiliging Pepera]. Het zat daar vol jongeren. We werden aan de lopende band geslagen. Ze vroegen of ik contact had met de mannen in het bos. Dat had ik niet, ik was maar een sympathisant. De ondervraging ging gepaard met harde klappen, met de vlakke hand, maar ook met een geweerkolf. Ik heb de littekens nog op mijn hoofd. Twee dagen na de Pepera ben ik vrijgelaten.'

Met de Pepera-karavaan trokken tientallen journalisten mee en die toonden belangstelling voor politieke gevangenen. Zij kregen te horen dat die er niet waren. De 'Opsad-gedetineerden' die nog vastzaten in de gevangenis Kampung Ambon, werden tijdens de volksraadpleging aan het oog onttrokken. Martin Jan Maidepa, een van de oprichters van Kopkama, was in juli 1968 opgepakt. Een week voor de Pepera werd hij met 49 anderen, onder wie de onderwijzer Toontje Sorbu, overgebracht van Kampung Ambon

naar de kazerne Arfai. Maidepa: 'Ons werd verteld dat we zouden worden ingezet bij het schoonmaken van de weg naar het vliegveld Rendani. Dat was goed nieuws, dan kregen we eindelijk wat frisse lucht. In werkelijkheid werden we in een militaire truck naar Arfai gebracht. Toen dat tot ons doordrong, werden we bang, want Arfai was de basis van "de engelen des doods".' Op het Lapangan Hitam (Zwarte Veld) achter de kazerne waren op 18 augustus 1965 de onderwijzer Marthen Mambor uit Oransbari en zestien leden van zijn zangkoor geëxecuteerd.

In de aanloop naar de Pepera werden in Manokwari plannen gemaakt om de aandacht van het internationale gezelschap te trekken en duidelijk te maken hoe men over de volksraadpleging dacht. Aibembrok, een Biakse politieman, zou op 29 juli worden ingezet bij de bewaking van het Gedung Pemuda. De avond tevoren kreeg hij bezoek van een Papoeaonderwijzer. Aibembrok: 'Hij vroeg om de plattegrond van het gebouw, waarop de plaatsen waren ingetekend waar de raadsleden en de genodigden zouden zitten. Die wilde ik niet geven, maar ik maakte voor hem een ruwe schets. Ik gaf hem het advies om niet met een handjevol mensen binnen te vallen, maar met een grote groep en wel via de deur waar ik zou worden opgesteld, want die was het dichtst bij de zitplaats van Ortiz Sanz. Ze zouden mij omver moeten lopen, ik zou wat verzet bieden en we moesten het zo aanpakken dat we in de richting van Ortiz Sanz rolden, zodat hij ons kon redden. Het is nooit gebeurd. Het groepje, geleid door een student, werd 's nachts opgepakt.'

Yoss Aiwor en elf andere jongeren uit Manokwari lieten in de weken vóór de Pepera op een vertrouwd adres T-shirts bedrukken met de tekst 'FKPB – Front Kemerdekaan Papua Barat'. Zij maakten met blauwe viltstift en wit papier posters met teksten als 'De Pepera is niet eerlijk', die zij de nacht voor de grote dag op muren in de stad plakten. Aiwor: 'Daarbij liep ik bijna in de armen van een militaire patrouille. Die nacht konden we niet slapen, want we hadden besloten de volgende dag te demonstreren voor het zittingsgebouw.'

Op 29 juli, om zeven uur 's ochtends, begon er publiek te stromen in de richting van het Gedung Pemuda. Aiwor: 'In de menigte hielden zich verschillende groepjes op die wilden protesteren, al wisten we dat niet van elkaar.' Het gebouw mocht alleen worden betreden door de raadsleden, de VN-missie onder leiding van Ortiz Sanz, Indonesische regeringsfunctionarissen, journalisten en veiligheidspersoneel. Het terrein was afgezet met ge-

le touwen en de bevolking mocht daar niet overheen. Die kon de zitting alleen volgen via luidsprekers. De beraadslaging begon om acht uur. Gouverneur Frans Kaisiepo sprak een welkomstwoord, gevolgd door Ortiz Sanz en een afgezant uit Jakarta, die de vragen stelde. Een van de aangewezen woordvoerders was de oude Lodewijk Mandatjan, majoor-titulair van het Indonesische leger. In het Arfaks, dat door iemand anders in het Indonesisch werd vertaald, bezwoer hij dat '25000 mensen in het binnenland niet willen scheiden van Indonesië'. Aibembrok: 'Ze zeiden eigenlijk allemaal hetzelfde, maar probeerden elkaar de loef af te steken met vuur en volume. Ik stond daar om toe te zien op eventuele heibel buiten, maar de eerste uren kwam het kabaal van binnen. Als je een kant-en-klare tekst opleest, dacht ik, hoef je niet zo met je voeten te stampen. De vloer van een kamponghuisje had het allang begeven.'

Yoss Aiwor: 'Er waren in de menigte voor het gebouw mensen die leuzen riepen ter ondersteuning van de sprekers binnen, maar er kwam na het middaguur steeds meer volk dat daartegenin schreeuwde. Mijn vrienden en ik riepen: *"Mati, hidup, Papua merdeka!"* (Levend of dood, Papoea vrij.) Voordat de laatste spreker binnen zijn woordje had gedaan, brak buiten de pleuris uit. Toen ik in de richting van het postkantoor keek, zag ik een groepje een spandoek uitrollen. Zij werden meteen overrompeld door paracommando's. Dat optreden ontlokte protesten uit de menigte en er ontstond groot rumoer. Ik zag journalisten vanuit het gebouw naar buiten rennen om het incident vast te leggen. Voordat ik het besefte, werd ik opgepakt door drie commando's, één aan elke arm en een derde die mijn keel dichtkneep. Ik zag nog hoe een buitenlandse journalist foto's probeerde te maken. Hij kreeg klappen van een commando, maar hij bleef zijn camera op ons richten toen we met zijn allen in een Unimoc [militair voertuig] werden gesmeten.' De journalist in kwestie was de Australiër Hugh Lunn. Nadat de betogers waren afgevoerd, ging hij naar binnen en vertelde hij Ortiz Sanz wat hij had gezien. Die weigerde tussenbeide te komen.

Aiwor: 'We werden via omwegen naar de Post Beveiliging Pepera gebracht, een woonhuis in Sanggen, links van de huidige Kopal [marinecoöperatie]. Daar zijn we mishandeld. Ze gebruikten pistolen, de kolven van kalasjnikovs, bamboelatten van een meter lang en tweeënhalve centimer dik. We werden ook met laarzen getrapt en onder stroom gezet. Stelt u zich eens voor, één van die pistolen brak doormidden toen ze ermee op het hoofd van

Jonathan Magai sloegen. Hij was de grootste van ons allen en misschien had hij het daarom het hardst te verduren. Ze staken de loop van een pistool in mijn mond, terwijl ze riepen dat ik de namen van mijn vrienden moest noemen. Ze trapten tegen mijn schenen. Ik kreeg twee dreunen met de bamboelat op mijn hoofd. Een soldaat rukte de gouden ketting die ik van mijn moeder had gekregen van mijn hals. Ze staken een stroomkabel in mijn neusgat. Na vier dagen moesten we een verklaring tekenen dat we ons niet meer tegen de regering zouden verzetten en toen lieten ze ons vrij. Ik liep in mijn onderbroek naar huis. Mijn familie bracht me naar het ziekenhuis, waar ik twee maanden ben verpleegd. Als ik dit vertel, doet mijn hoofd weer pijn.'

Op 31 juli koos de raad van het regentschap Paradijsvogelbaai (voorheen Geelvinkbaai) op Biak unaniem voor Indonesië. Toen restte alleen nog Jayapura.

'Ga maar naar de maan'

Origenes Hokojoku, oud-leerling van het gymnasium in Zutphen, was in 1967 teruggekeerd naar Jayapura, waar hij predikant werd in Dock V. Hij werd op verzoek van de Indonesische autoriteiten en met goedvinden van de Evangelisch-Christelijke Kerk (GKI, voorheen ECK) voorzitter van de gemeenteraad en werd in 1969 geroepen om zijn nationale plicht te doen als voorzitter van de Pepera-raad van Jayapura. Hokojoku:

'Zes jaar lang waren we er allemaal van uitgegaan dat dit een heuse verkiezing zou worden. We zouden, onder bescherming van de VN, in alle vrijheid kunnen zeggen wat we op onze lever hadden: dat we vrij wilden zijn. Dat is ons niet gegund. Wat een vrije keuze had moeten worden, werd een zaak van leven of dood.'

'De 110 mensen die waren uitverkoren om het regentschap Jayapura te vertegenwoordigen, werden twee weken voor de Pepera ondergebracht in enkele gebouwen in Dock VIII, waaronder een technische school in aanbouw. Wij moesten daar blijven tot de grote dag en moesten er ook de nacht doorbrengen. We mochten geen contact onderhouden met familie of met anderen buiten het gebouw. Ik kende Ali Moertopo, hoofd van de Opsus, uit de jaren dat ik in Jakarta studeerde. Hij had mij ooit een plaatsje in een militaire Hercules bezorgd toen mijn broer in Abepura schreef dat moeder ernstig ziek was. Moertopo stelde mij vrij van de overnachtingsplicht, want

mijn vrouw was in verwachting van onze oudste dochter. Ik mocht thuis slapen. 's Avonds werd ik met een auto naar huis gereden en 's ochtends werd ik opgehaald.'

'Er kwam elke dag een generaal of een hoge ambtenaar om ons te vertellen wat we moesten doen tijdens de zitting. Er waren voortdurend soldaten in en om het gebouw om te voorkomen dat we aan groepsvorming zouden doen. Samen praten mocht alleen als iedereen het kon horen. We werden [door de Opsus] gepaaid met spulletjes: borstels, tandpasta, handdoeken en transistorradio's. De groep mocht ook een vliegtochtje maken boven de stad. Wij hebben vóór de grote dag nooit contact gehad met VN-vertegenwoordiger Ortiz Sanz.'

'Ongeveer een week voor de Pepera verscheen brigadegeneraal Ali Moertopo. Hij was overgekomen uit Jakarta om ons toe te spreken. Voordat hij zijn verhaal deed, zag hij mij. Hij kwam grijnzend op me af en zei: "U bent een dikke dominee en ik weet dat alle dikke dominees vóór Indonesië zullen zijn. U vast en zeker ook." Tegen de groep zei hij: "Indonesië is wat jullie gaan kiezen. Kies je wat anders, dan ben ik de eerste die jullie zal doden." Neil Armstrong was op de maan geland. Moertopo zei: "Als jullie werkelijk een vrij Papoea willen, mij best, dan moeten jullie maar aan de Amerikanen vragen of zij jullie een stukje van de maan geven." Toen bedacht hij zich en zei: "Jullie zijn toch goeie christenen? Waarom vragen jullie God niet om een nieuw eiland in de oceaan? Dan kunnen jullie daar je vrije Papoea beginnen." Hij kleineerde de mensen en maakte hen bang. Ali Moertopo was een hardvochtig mens.'

'De militairen lieten voortdurend merken dat zij bereid waren ons te doden als wij ons niet aan de instructies hielden. Dat was geen loos dreigement. De dag voor de grote bijeenkomst, tijdens de generale repetitie, had een van ons iets anders gezegd dan op zijn blaadje stond. Toen wij hem de volgende dag misten, zei een militair: "Die is dood. Laat dit een les zijn. Als jullie je straks niet aan je tekst houden, zullen jullie hetzelfde lot ondergaan."'

'Wij waren de achtste en de laatste Pepera-raad die een uitspraak moest doen. We hadden gehoord dat alle zeven andere raden vóór hadden gestemd. We wisten: dit gaat finaal fout. Ook al zouden wij nee zeggen, dan nog zou dat niets uitmaken. Tijdens de generale repetitie waren de rollen verdeeld. Er zouden zo'n tien leden het woord voeren, namens diverse groe-

peringen: vrouwen, adathoofden en zo meer. Ik zou namens de kerk spreken en ik was ook voorzitter van de raad, voor wat dat waard was. Ik had tijdens de repetitie voorgelezen wat ik zou gaan zeggen en ik had daarop geen commentaar gekregen.'

Oud-gouverneur Eliezer Jan Bonay: 'Op 2 augustus zou de laatste DMP-zitting, die van het regentschap Jayapura, plaatsvinden. De raad kwam bijeen in de *pendopo* [open ontvangstruimte] voor het gouverneurskantoor in Dock v. Een vriend drong erop aan dat ik zelf ging kijken en luisteren. Met een bezwaard hart – ik was niet lang tevoren op vrije voeten gesteld na een gevangenschap van twee jaar – gaf ik toe. Het gebouw waar de raadszitting zou plaatsvinden werd aan de buitenkant streng bewaakt door soldaten met de bajonet op het geweer en in bijna elke wijk van Jayapura volgden soldaten de bevolking met argusogen. In de straten waren overal militairen.'

Frits Kirihio, directeur financiën van het staatsbedrijf Irian Bhakti en oud-partijgenoot van Bonay, ging ook kijken: 'Het was een openbare bijeenkomst en het was niet ver van mijn huis. Ortiz Sanz was er, Sudjarwo, de minister van Binnenlandse Zaken Amir Machmud en diplomaten. De militairen binnen de hekken van het complex waren in burger, dus die vielen niet op. Eerst hield iemand uit Jakarta een rede. Daarna gouverneur Frans Kaisiepo. Toen de voorzitter van het verkiezingscomité, die uitlegde hoe de procedure in zijn werk ging. Hij zei dat iedereen vrij was om zijn mening te uiten. Volgens het Akkoord van New York moesten er twee vragen worden gesteld: wil je bij Indonesië blijven, of wil je de relatie met Indonesië verbreken? Alleen die eerste vraag werd gesteld. "Aan wie mag ik het woord geven?" vroeg de voorzitter van het comité. Nummer één: wij blijven bij Indonesië. De tweede: wij blijven bij Indonesië, en zo verder. Deze mensen waren wekenlang geïsoleerd en bedreigd.'

Dominee Hokojoku: 'Van Sarmi tot Sentani zaten mensen aan de radio gekluisterd. Zij wisten dat ik aan het woord zou komen en dat bezwaarde mij meer dan ik u zeggen kan. Toen het mijn beurt was, zei ik: "Wij moeten door omstandigheden deze *pura* [Oud-Maleis: stad, burcht] binnengaan. Wij moeten binnen Indonesië bezien of wij in dit land onze eigen identiteit, onze eigen plaats kunnen vinden. Wij moeten West-Irian eerst opbouwen. Te zijner tijd moeten wij maar zien of wij ook buiten Indonesië kunnen leven."'

Kirihio: 'Nadat alle woordvoerders gezegd hadden bij Indonesië te willen blijven, werd er gevraagd: "Is er nog iemand die er anders over denkt?" Nie-

mand meldde zich. Enkele journalisten merkten op dat als er geapplaudisseerd werd, de aanwezige Papoea's niet meeklapten. Die stonden daar, zwijgend.'

Hokojoku: 'Ik heb, naar mijn overtuiging, gezegd wat toen mogelijk was, maar de Papoea's hebben mijn woorden uitgelegd als landverraad. Ik gaf les aan de Theologische School, samen met dominee Henk van der Steeg. Ik herinner mij nog als de dag van gisteren dat de studenten niet meer met mij wilden bidden. Ook niet met Henk. Tegen hem zeiden ze: jouw land heeft ons verraden. Tegen mij zeiden ze: de kerk heeft ons uitgeleverd aan Indonesië. Veel mensen hebben toen hun bijbel verbrand. Van de Papoea's die ik kende, maakte zich een grote somberheid meester. Het was alsof men een geliefde ten grave had gedragen. Alle hoopvolle verwachtingen, alle lang gekoesterde idealen waren in één klap de bodem ingeslagen. Ik heb deze gebeurtenissen jarenlang verdrongen, want al konden we niet anders, ik besefte dat we ons eigen volk te kort hadden gedaan.'

Kirihio: 'Ik had het definitief gehad met Indonesië toen ik zag hoe het "plebisciet" werd uitgevoerd. Het gebeurde met de botte bijl. Het was een schimmenspel, belazerij van de VN en bruut geweld tegen de Papoeabevolking. We zijn opgelicht. En de mensen die dat toen duidelijk hebben gezegd, zijn verdwenen. Permenas Hans Torey, een gewezen lid van de Nieuw-Guinea Raad, werd midden in de nacht opgepakt en is nooit meer teruggezien. Martin Yilmouw, die een apothekersopleiding had gevolgd in Arnhem, kwam terug, was veel te vocaal en is opgepakt. Nooit meer gezien. Dit zijn toevallig mensen die ik zelf goed ken, maar iedere Papoeafamilie heeft wel een gezinslid of goede kennis die is verdwenen of gemarteld en verminkt voor het leven. Toen de voorbereidingen plaatsvonden, was er in Jayapura een team van de KRO-televisie. Die hebben me geïnterviewd en ik heb het allemaal gezegd. Dat heb ik geweten. Ik heb negen maanden vastgezeten bij de militaire politie in Kloofkamp.'

Slotakte

Onafhankelijkheidsdag 1969 stond in Jakarta in het teken van de overwinning. Op 16 augustus verklaarde president Soeharto in zijn rede voor het parlement dat 'West-Irian nu absoluut en ondubbelzinnig deel van Indonesië is'. In september bracht hij zijn eerste bezoek aan West-Irian. In Jayapura woonde hij een ceremonie bij die de voltooiing van de Pepera markeerde.

West-Irian werd de zeventiende provincie van Indonesië. De president kondigde amnestie af voor allen die hadden deelgenomen aan de revoltes in de Vogelkop en aan de Wisselmeren.

Fernando Ortiz Sanz woonde op 17 augustus in Jakarta de viering bij van de 24ste verjaardag van de Onafhankelijkheidsverklaring. De volgende dag verliet hij Indonesië. Zijn opdracht zat er bijna op. Restten nog het verslag aan de secretaris-generaal en de beoordeling van zijn rapport door de Algemene Vergadering. Jakarta hoopte dat dit een hamerstuk zou worden, maar was daar niet helemaal zeker van. Ook in andere hoofdsteden was men nerveus. Op 4 september zei Duco Middelburg, de Nederlandse ambassadeur bij de VN, in een persoonlijk gesprek met zijn Australische ambtgenoot Patrick Shaw: 'I hope that the handling of the Act in the UNGA [Algemene Vergadering] will go quietly.' Helemaal zonder strubbelingen ging het echter niet.

De internationale gemeenschap was namelijk niet onverdeeld onder de indruk van de Pepera. Op 10 september 1969 kreeg de Britse missie bij de VN in een vertrouwelijke briefing van haar inlichtingensectie het advies 'to steer clear of the West-Irian issue'. Dat advies had echter een staartje: 'Privately however, we recognise that the people of West-Irian have no desire to be ruled by the Indonesians [...] and that the process of consultation did not allow a genuinely free choice to be made.' De Britten waren kennelijk goed geïnformeerd, maar ze wilden geen problemen. In de VS, Frankrijk, China en de Sovjet-Unie wenste men ze al evenmin.

Brian May was meer dan geïnteresseerd in de afhandeling van 'de daad' door de VN en volgde de bewegingen van de hoofdrolspelers op de voet. Hij schreef: 'Een kleine delegatie van Papoeaballingen onder leiding van Nicolaas Jouwe deed zijn uiterste best om VN-leden te bewegen de Pepera te veroordelen, maar was niet opgewassen tegen de lobby van Nederland, de VS en Frankrijk, om slechts de landen te noemen wier inspanningen in het oog sprongen. Nederland maakte zijn vrienden duidelijk dat het geen problemen wenste met Indonesië.'

Op 15 oktober legde premier Piet de Jong van Nederland tegenover het parlement de volgende verklaring af: 'Het resultaat van de volksraadpleging is bekend en kan niet – ik wil dit nog eens onderstrepen – ongeldig worden verklaard. De volksraadpleging kan evenmin worden herhaald.' May: 'Aangezien de Daad was uitgevoerd krachtens een bilaterale overeenkomst, gaf

de opstelling van Nederland anderen een excuus om hun handen in onschuld te wassen. De Amerikanen fluisterden in Latijns-Amerikaanse oren, terwijl de Fransen zich concentreerden op hun voormalige Afrikaanse koloniën.'

Dit laatste was geen onverdeeld succes. Nicolaas Jouwe reisde naar de Afrikaanse landen van de 'Brazzaville-groep', die in november 1961 het recht op zelfbeschikking van de Papoea's hadden erkend. De Indonesische minister van Buitenlandse Zaken Malik op zijn beurt kwam in Afrika het Indonesische standpunt uitleggen.

Op 6 november deed secretaris-generaal U Thant van de VN zijn rapport toekomen aan de leden van de Algemene Vergadering. Het bestond uit een samenvatting van zijn hand, gevolgd door verslagen van de VN-vertegenwoordiger Fernando Ortiz Sanz en van Indonesië. Van 13 tot 19 november hield de Algemene Vergadering een reeks plenaire zittingen over een ontwerp-resolutie die was ondertekend door België, Indonesië, Luxemburg, Maleisië, Nederland en Thailand. Die 'neemt kennis' van het rapport van de secretaris-generaal over uitvoering en uitslag van de Daad en 'waardeert' de manier waarop 'de SG en zijn vertegenwoordiger' de hun krachtens het Akkoord opgedragen taak hadden vervuld.

Op 18 november hield een aantal afgevaardigden uit Afrika een stormachtige bijeenkomst over de Daad. Zij weigerden de permanente vertegenwoordiger van Indonesië te ontvangen. Op 19 november verwierp de Algemene Vergadering met 58 tegen 31 stemmen en 24 onthoudingen een voorstel van Dahomey (nu Benin) om de beraadslagingen te schorsen voor verdere consultaties. Vervolgens diende Ghana een amendement in op de ontwerp-resolutie, dat neerkwam op een nieuwe volksraadpleging in West-Irian tegen het einde van 1975, 'gelet op art. XVIII van het Akkoord, dat, *inter alia*, voorziet in een daad van vrije keuze overeenkomstig de internationale praktijk'. De opstellers van het amendement waren zo tactvol geweest 'kennis [te nemen] van het verslag van de secretaris-generaal en zijn vertegenwoordiger over hun pogingen [!] te voldoen aan hun verplichtingen krachtens het akkoord van 1962'. De vergadering verwierp het amendement met 60 tegen 15 stemmen en 39 onthoudingen. Ten slotte werd het ongewijzigde ontwerp met 84 stemmen voor, geen enkele tegen en 30 onthoudingen aangenomen als VN-resolutie nr. 2504, d.d. 19 november 1969. Het was volbracht.

Vrede

Aan de Wisselmeren stond Onafhankelijkheidsdag 1969 in het teken van de vrede. Tijdens de Pepera was het er onrustig gebleven. Aan het laatste front, in de Kamuvallei, ondernamen de belegeraars van Moanemani op 18, 20, 21, 23, 26, 28 en 31 juli nog aanvallen op de militairen in het dorp, maar het hoogtepunt van de oorlog was voorbij. Pater Michel Coenen, die al die maanden op zijn post in Moanemani was gebleven, schreef in november 1969 tijdens verlof in Jayapura: 'Op zaterdag 2 augustus kwam het bericht dat er de volgende dag een afvaardiging zou komen om over vrede te praten. Die zondag kwamen er drie groepen, samen ongeveer dertig mannen, onder wie onze onderwijzer Lukas Kudiay en de politieman Umabi Pigai. Het was een algemene verbroedering en beide partijen voelden zich opgelucht. Er werd shag en rijst uitgedeeld – door de militaire commandant van de missie geleend – en er werd afgesproken dat de grote dag van de overgave, of van de vrede – het is maar vanuit wiens standpunt je het bekijkt – dinsdag 5 augustus zou zijn.'

'Jammer genoeg regende het die dag pijpenstelen. Tegen elf uur kwamen de eersten aanzetten, voorafgegaan door de Indonesische vlag. Langzaam aan kwamen van alle kanten groepen met vlaggen naar beneden. Die hadden hardlopers bij de militairen in Waghete gehaald, want in de hele Kamu waren geen vlaggen meer. Ze waren na het vertrek van de Javaanse onderwijzers allemaal kapotgescheurd. Iedere groep Ekagi gaf zich over aan de post waartegen men gevochten had. De commandant had te verstaan gegeven dat men zonder pijl en boog moest komen, maar niemand dacht eraan die thuis te laten. Ook het driftdansen was verboden, maar iedere groep die binnenkwam, *waitai*-de. De commandant werd door dit alles niet zenuwachtig en bleef vasthouden aan zijn consignes: de soldaten bleven in de huizen en degenen die buiten waren, mochten geen wapens dragen. Had men die houding maar in mei aangenomen... Veel toespraken werden gehouden en er werden harde waarheden gezegd. De verlangens van de bevolking: een toko, goederen om te kunnen kopen, meer vliegvelden, betere scholen, meer en betere huizen. De grootste grieven golden de regent in Nabire en de Javanen die maar van alles beloofden en niet uitvoerden. Ook werd gevraagd Moanemani tot een KPS-plaats te verheffen en de Kamu in drie bestuursdistricten te verdelen. Intussen werd voedsel uitgedeeld en gegeten.'

In Moanemani werd de 17de augustus gevierd met gasten uit Enarotali: viceregent Karel Gobay en de militaire commandant, majoor Sitompul. Coenen: 'De aanloop van de bevolking was groot, al kwam ze te laat voor de plechtigheid. Opnieuw gold een verbod op pijl en boog en *waitai*-en, maar weer trok niemand zich daar iets van aan. Besloten werd dat de Grote Verzoening zou plaatsvinden op 27 augustus. Binnen tien dagen werden per Dakota tien ton rijst en zes kisten tabak gedropt. Twee dagen vóór het feest kwamen Mapia Mote, Senin Mote en Thomas Dou – de leiders van de opstand – vanuit de Mapia naar Moanemani lopen. Mapia Mote en Lukas Kudiay – de laatste was toegevoegd aan de militaire commandant – organiseerden het feest.'

'Op 27 augustus waren ongeveer 7000 mensen aanwezig. Het hoogtepunt van de plechtigheid: Senin Mote droeg zijn pijl en boog over aan de militaire commandant van West-Irian, brigadegeneraal Sarwo Edhie Wibowo, en rookte met hem de vredessigaret. Lukas Kudiay las een verklaring voor waarin de leiders van de opstand beloofden voortaan trouw te zijn aan de republiek en krachtig samen te werken met de regering om het land op te bouwen. De vice-gouverneur maakte het besluit van gouverneur Kaisiepo bekend dat Enarotali de hoofdplaats van het regentschap Paniai zou worden en dat de verhuizing van de kantoren binnenkort zou beginnen. Generaal Sarwo Edhie beloofde, ten slotte, dat er iets voor het gebied gedaan zou worden. Maar dat zou niet morgen of overmorgen gebeuren. Men moest geduld hebben. En vertrouwen.'

HOOFDSTUK 9

Beschavingsarbeid (1970-1979)

Het karwei was geklaard. Het Indonesische schip van staat had de klippen van de volksraadpleging omzeild en de loods kon van boord. Op 20 februari 1970 droeg brigadegeneraal Sarwo Edhie Wibowo het militaire commando van West-Irian over aan kolonel Acub Zainal (Bogor, 1927),* die bij deze gelegenheid zijn eerste ster kreeg. Chef van de territoriale staf (*kasdam*, tweede man) werd kolonel Kisrad Soetrisno, tot dat moment ressortscommandant van Manokwari.

Zainal, 33 jaar later: 'Het benoemingsbesluit, werd mij verteld, kwam van president Soeharto zelf. Hij was ingenomen met de manier waarop ik in 1969 de Nationale Sportdagen in Surabaya had georganiseerd. De benoeming was voor mij een volslagen verrassing. Ik was alleen ressortscommandant geweest en het was in de geschiedenis van de landmacht niet eerder voorgekomen dat een officier die nooit had gediend als stafchef van een militair territorium meteen werd benoemd tot commandant.'

'Vergeleken bij Sarwo Edhie, met zijn staat van dienst als bevelhebber der commando's, voelde ik me heel klein. Toch kwam ik al snel op andere gedachten. Ik was in 1963 in West-Irian geweest en – het spijt me dat ik het zeggen moet – er was in die zeven jaar maar heel weinig tot stand gebracht waarop we trots konden zijn. Dat gaf me de lust om aan te pakken. Ik kreeg ook meer begrip voor de wrok onder de mensen. Wat hadden we voor hen gedaan? Als ik een Irianees was geweest, was ik misschien ook in opstand gekomen! Mijn voorganger had rond de Pepera nogal wat mensen laten oppakken. Een aantal van hen heb ik meteen op vrije voeten gesteld.'

Een van de vrijgelatenen was Frits Kirihio. Hij vertelt: 'Ik ben vastgehouden totdat Sarwo Edhie werd vervangen door Acub Zainal, de voetbal-

* Acub Zainal, vijfde kind van R. Zainal Abidin, een telg van de Soendanese ambtsadel, ging naar de Hollands-Inlandse School (HIS) in Tasikmalaya. Hij bezocht de Militaire Academie in Yogyakarta (1948), volgde de parachutistenopleiding in het Amerikaanse Fort Leavenworth (1964) en studeerde aan de Führungsakademie in Hamburg (1965). In 1967 werd hij ressortscommandant (*danrem*) van Surabaya.

ler. Op de dag dat hij commandant werd, liet hij me bij zich komen. "Ik heb het gehoord," zei hij, "mijn voorganger heeft dit niet goed gedaan. Jij gaat vanavond naar huis en eet met je vrouw en kinderen. Ik zal de vrijlatingsprocedure in gang zetten." Acub Zainal heeft me uit de militaire gevangenis ontslagen.'*

Zainal moest van zijn superieuren eerst korte metten maken met de restanten van de OPM-guerrilla. In het achterland van Manokwari hadden Ferry Awom en zijn mannen zich weten te handhaven en op West-Biak bleven de broers Melkianus en Nataniël Awom met hun strijdgroep actief. In mei en juni 1970 leidde de districtscommandant van Biak, majoor R.A. Hendrik, de Operasi Pamungkas (Operatie Genadeklap). Na troepenlandingen op de noord- en westkust van het eiland trokken de gebroeders Awom het beboste binnenland in. De klap was ongenadig hard. Operasi Pamungkas leidde tot gevangenneming van de OPM'ers Juliana en Jacob Bonsapia, Domingus, Agustina en Sopater Bonsapia en hun 'foureur' Hendrik Tan. De namen van de OPM-doden die zijn geboekstaafd: Lodewijk Asariba, Laurens Awom en ene Ananias. Een onbekend aantal Biakkers, zowel OPM'ers als non-combattanten, viel onder de klap. De broers Melkianus en Nataniël Awom bleven op vrije voeten.**

Het einde van Ferry Awom

Op de Vogelkop was de guerrilla aan het verlopen. Maarten Luther (Jimmy) Wambrauw: 'Al in januari 1970 overwoog ik naar buiten te komen en op 15 april hakte ik de knoop door. Veel kameraden waren mij voorgegaan: Rumbiak in Ransiki, Wanma in Sausapor en Jambuani in de Kebar. Ik ging naar Manokwari en nam contact op met Lodewijk Mandatjan. Ik wilde weten hoe de Pepera was afgelopen. Lodewijk zei dat Papoea was toevertrouwd aan Indonesië. Ik besloot de gelederen in de stad te versterken, maar eerst ging ik op zoek naar Ferry Awom om hem te zeggen dat ik het bos uit wilde. In Manokwari bleef ik een week in een militaire kazerne. Daarna werden mijn mannen en ik met een marineschip, de Kala Hitam [zwarte schorpioen],

* In 1971 hield Kirihio het in West-Irian voor gezien. Op uitnodiging van de Raad voor de Zending vertrok hij met vrouw en vier kinderen naar Nederland.

** Nataniël zou een jaar later sneuvelen; Melkianus heeft zich nooit overgegeven en leeft nog steeds in de bossen van West-Biak.

naar Surabaya gebracht, waar we een marineopleiding kregen. In oktober voeren we terug naar Manokwari. Ik werd door de marine ingezet bij bouwwerken in Jayapura. Dat heb ik tot 1980 volgehouden. Toen heb ik ontslag gevraagd en dat is mij eervol verleend.'

Op 10 juli 1970 begon het slotoffensief tegen de OPM-groep van Permenas 'Ferry' Awom. Het legercommando poogde hem tot overgave te bewegen door inschakeling van zijn pleegvader, Abraham Saiba, een invloedrijk clanhoofd van de Hatam-Arfakkers. Lodewijk Mandatjan wilde Saiba's verblijfplaats geheimhouden, maar het leger kwam hem op het spoor en zette hem onder zware druk. Het eerste contact met Ferry Awom werd gelegd op 27 oktober 1970 door kapitein Sahala Radjagukguk in Tjios. Awom was bereid zich over te geven aan luitenant-kolonel Noortjahjo, de ressortscommandant van Manokwari, in aanwezigheid van regent Samuel Damianus Kawab. Op 5 november ontmoetten zij elkaar in Manyembouw.

Awoms voorbeeld werd gevolgd door zijn rechterhand, Go San-Marani, de winkelier uit Manokwari die guerrillastrijder was geworden. Benny Marani-Ariks, Sans oudste zoon: 'Een paar dagen nadat Ferry Awom zich had overgegeven, werd ook vader overgehaald. In de voorafgaande zes maanden waren mijn broertje, mijn twee zusjes en ik min of meer gegijzeld door het apparaat om vader te bewegen naar buiten te komen. Hij kwam met twee kameraden, Alfonsus F. Marini en Olipas Dubiri. Op 13 november 1970 haalde ik hem af in Warmare. Ik was elf jaar oud en had mijn vader vijf jaar niet gezien. In een legervoertuig reed ik mee naar Manyembouw. Ik hield vaders hand vast toen we op 19 november het voetbalveld Borasi in Manokwari opliepen, waar de plechtige overgave zou plaatsvinden. Op het podium stonden luitenant-kolonel Noortjahjo, commandant Acub Zainal en andere hoge pieten. Zij staken redevoeringen af waarin de OPM'ers werden gemaand zich te voegen in de schoot van de Republiek en goede staatsburgers te worden. De leiders zouden officiersrangen krijgen in het Indonesische leger.'

Dolfinus Rumwaropen, destijds student: 'In Manokwari werd aangekondigd dat de grote leider van de OPM, Ferry Awom, zich formeel zou overgeven. De ceremonie zou plaatsvinden op het Borasiveld en wij gingen kijken. Ferry kwam te voet met twintig OPM-strijders, zestien clanhoofden en 500 Arfakkers, die hem vanuit het binnenland hadden begeleid. De mannen droegen hun complete bewapening en uitrusting. De Arfakkers hadden pijlen, bogen en kapmessen bij zich. Ferry overhandigde zijn pistool aan bri-

gadegeneraal Acub Zainal. Wij vonden het een triest gezicht.' Zainal: 'Awom verscheen in vol ornaat; hij droeg nog steeds zijn PVK-hoed met de omhooggevouwen rand en het kasuarisembleem. Toen hij mij zijn pistool gaf, kon ik niet nalaten het wapen te inspecteren. Het was geladen. Hij had me ter plekke kunnen neerschieten.'

Benny Marani-Ariks: 'Ferry Awom, mijn vader en de anderen werden een paar dagen ondergebracht in het gebouw aan de haven waar een jaar eerder de Pepera was gehouden en vervolgens overgebracht naar het militaire ressortscommando (*Korem*). Al die tijd was ik bij hen. In *Korem* bleven ze ruim een maand. Ze werden uitvoerig ondervraagd, maar niet mishandeld. Ook vader San kreeg het aanbod om dienst te nemen in het Indonesische leger en besprak dat met ons, kinderen. Hij zag er uiteindelijk van af, omdat hij zo lang gescheiden was geweest van zijn familie. De winkel was intussen failliet.'

Ferry Awom trad toe tot het Indonesische leger, maar zijn officiersloopbaan duurde niet lang. Awoms strijdmakker Jimmy Wambrauw: 'De laatste keer dat ik hem zag, was in Manokwari, in Toko Peter. Ferry bracht Josef Inden, zijn adjudant, mee. We dronken op kosten van meneer Peter ieder een flesje bier en namen met een handdruk afscheid. Op 24 juni 1971 werden Awom en Inden met een landingsvaartuig naar Biak gebracht om Melkianus Awom over te halen uit het bos te komen. Dat mislukte. Later lekte uit dat Ferry vervolgens op de boot naar Jayapura is gezet, samen met de commando's majoor Heru Sisnodo en sergeant-majoor Djon Seleky. Voor zover ik heb kunnen nagaan, is hij daar nooit aangekomen. Op 29 augustus bracht *Kodam* het gerucht in omloop dat Awom naar Australisch Nieuw-Guinea wilde vluchten en er werd in de buurt van Jayapura een klopjacht georganiseerd. Van mariniers, die een hekel hadden aan de landmacht, hoorden wij dat dit louter theater was. Ik heb Ferry Awom nooit meer gezien.'

De onzekerheid over Awoms lot was vruchtbare grond voor verhalen. Dertig jaar na zijn verdwijning, in mei 2000, toen in Jayapura het Tweede Papoeacongres bijeenkwam, ging in de wandelgangen het gerucht dat Awom nog in leven was en schriftelijke instructies had gegeven aan enkele afgevaardigden. De ontknoping kwam op 3 november 2003, toen Acub Zainal de auteur te woord stond in zijn huis in Jakarta-Zuid.

Zainal: 'Ook na zijn overgave bleef Awom een gevaar. Hij was niet zomaar een gewezen bendeleider. Als oud-onderofficier in Nederlandse dienst had hij zijn toen gevormde overtuiging nooit laten varen. Ik weet zeker dat

hij de strijd voor een vrij West-Papoea nimmer zou hebben opgegeven. Zolang hij in leven was, zou het gebied geen rust kennen. Ik was dan ook van mening dat we hem moesten offeren voor de veiligheid van Irian. Uiteindelijk heb ik zelf de opdracht gegeven hem uit de weg te ruimen. Hij is door militairen van het ressortscommando (*Korem*) gedood en in zee gegooid. Dat verhaal over zijn vlucht naar Australisch gebied was ouderwetse tactiek, niet meer dan dat.'

FUNDWI- en andere dollars

Jakarta vond het hoog tijd om de Papoeabevolking te overtuigen van de zegeningen van het Indonesische bestuur. Het kon putten uit het speciale VN-Fonds voor West-Irian (FUNDWI), dat – zeven jaar rente meegeteld – nog beschikte over 27,4 miljoen dollar. In mei 1969 had de Indonesische regering besloten alle, ook de door FUNDWI gefinancierde, ontwikkelingsprojecten in West-Irian in te passen in het Eerste Vijfjarenplan voor Opbouw (Repelita I, 1969-1974). In die periode trok de centrale overheid zelf 35,3 miljoen dollar uit voor projecten in West-Irian. Indonesië en zijn jongste aanwinst begonnen aan de 'opbouw'.

Pas na afwikkeling van de Pepera kwam het FUNDWI-programma goed op gang. Begin 1970 waren 65 buitenlandse deskundigen aan het werk in West-Irian en voor achttien projecten waren de handtekeningen gezet. Op het hoogtepunt van het programma, dat zes jaar zou duren, waren in de provincie 80 buitenlandse experts van 25 verschillende nationaliteiten actief. De VN-rapporteurs repten in hun jaarlijkse voortgangsverslagen overigens niet van 'opbouw', maar van 'herstel'.

In het eindverslag van FUNDWI (1975) staat: 'Vanuit ontwikkelingsoogpunt bezien bleven de doelstellingen van het programma beperkt tot rehabilitatie. Het ging om verbetering en vernieuwing van faciliteiten, apparatuur en productieve hulpbronnen die al bestonden of hadden bestaan, maar in het ongerede waren geraakt tijdens de economische crises in het midden van de jaren zestig. Jarenlang uitblijvend onderhoud van kapitaalgoederen en verwaarlozing van productieve faciliteiten moesten worden goedgemaakt. Enkele uitzonderingen daargelaten, verlegden de FUNDWI-projecten geen grenzen. Het programma was in wezen gericht op behoud van bestaand kapitaal en moest de grondslag leggen voor toekomstige economische groei.'

Infrastructurele herstelwerkzaamheden vormden de hoofdmoot van het programma: 55,7 procent van de FUNDWI-middelen en 63,6 procent van het Indonesische *matching fund* werd daaraan besteed. De overige sectoren waren 'ontwikkeling van fysieke hulpbronnen/kleinschalige industrieën' (16 en 10,5 procent), 'institutionele ontwikkeling' (14,8 en 11,4 procent) en 'deskundigheidsbevordering en gezondheidszorg' (13,5 en 14,5 procent). President Soeharto zei dat West-Irian een 'speciale behandeling' moest krijgen. Wat betreft fondsentoewijzing was dit in de FUNDWI-periode zeker het geval. In de looptijd van Repelita 1 werd jaarlijks 10 dollar per inwoner uitgetrokken voor West-Irian, terwijl het landelijke gemiddelde 2 tot 3 dollar bedroeg.

Een greep uit de FUNDWI-projecten, waarbij inbegrepen de bestedingen uit het *matching fund* van de centrale overheid: modernisering van de luchtvloot van staatsbedrijf Merpati Nusantara (drie Twin Otters); telecommunicatieapparatuur; uitbreiding en verbetering van de vliegvelden van Biak, Sentani, Nabire, Merauke en Manokwari en de aanleg van een nieuwe baan in Fakfak; vijf kustvaarders en vier bakken met aandrijving voor staatsscheepvaartlijnen, acht motorboten, twee watertaxi's en een sleepboot voor de havendiensten; herstel en verlenging van de pieren in Merauke, Kaimana, Fakfak, Serui en Sarmi en nieuwe kaden in Sorong en Jayapura; twaalf bussen en acht vrachtwagens voor de staatsbusmaatschappij DAMRI; 82 kilometer nieuwe wegen (op een wegennet van 1000 km); herstel en verbetering van 145 kilometer stedelijke en plattelandswegen (waaronder 30 kilometer van Jayapura naar Sentani).

Tijdige levering van reserveonderdelen en nieuwe zend- en ontvangstapparatuur voorkwam een totale ineenstorting van het radio- en telegraafverkeer in West-Irian. De energie- en watervoorziening werd op gang gehouden door herstel van 27 generators en vier pompinstallaties en de installering van nieuwe generatoren in Nabire en Serui. Ook in de 'zachte' sector kwam het een en ander tot stand: een trainingscentrum voor beroepsonderwijs, een opleidingscentrum voor onderwijzers, opleidingen en bijscholing voor personeel van gezondheidszorg, 57 studiebeurzen voor piloten, luchthavenmanagers en technici, en bijscholing voor ambtenaren van de Dienst Zeeverbindingen. Uit de statistieken van FUNDWI valt jammer genoeg niet op te maken hoeveel Papoea's hiervan hebben geprofiteerd.

Net als in de Nederlandse tijd bleef het gouvernement in de jaren zeventig de grootste werkgever in West-Irian en waren particuliere investeringen te verwaarlozen. Hindernissen waren de kleine lokale markt, de hoge brandstof- en transportkosten, het lage scholingspeil van de bevolking en de in vergelijking met de rest van Indonesië hoge loonkosten. Dit laatste obstakel zou geleidelijk worden geslecht, want in 1971 hield de West-Irian roepia (RIB) op te bestaan en werd de Indonesische roepia ook in de nieuwe provincie wettig betaalmiddel.

Er was één spectaculaire uitzondering op de algemene desinteresse van het particuliere bedrijfsleven. In mei 1970 kreeg de Freeport Sulphur Company of New York de financiering rond voor ontsluiting van de Ertsberg. Daarmee begon een operatie van ongekende omvang. Twee grote aannemers, Bechtel Corporation, bouwer van industriecomplexen, en J.H. Pomeroy, specialist in havenfaciliteiten, vormden een joint venture en begonnen in opdracht van Freeport met de aanleg van een overslaghaven aan de zuidkust, een weg met twee tunnels van de kust naar de Ertsberg, de bouw van een nederzetting voor mijnpersoneel op 2000 meter hoogte, een raffinaderij voor het erts en een kabelbaan van de winplaats naar de raffinaderij. Het megaproject zou drie jaar duren en 200 miljoen dollar kosten. Toen Freeport in 1970 de kredietcontracten tekende, ging men nog uit van totale kosten van 120 miljoen dollar.

De eerste verkiezingen

Soeharto achtte de tijd gekomen om zijn bewind te consolideren en verkiezingen uit te schrijven, ook in West-Irian. Nog geen twee jaar na de Pepera was de bevolking hier kennelijk voldoende gerijpt om in aanmerking te komen voor 'one man, one vote'. De uitslag van deze eerste verkiezingen onder de Nieuwe Orde – en de laatste waaraan partijen van de Oude Orde mochten meedoen – stond niet bij voorbaat vast, maar leger en bureaucratie lieten weinig aan het toeval over. Deelnemers waren negen politieke partijen en één formatie die zich nadrukkelijk geen partij maar een koepel van 'functionele groepen' noemde en die was voorbestemd voor een leidende rol: Golkar.

Deze corporatistische coalitie van 'loyale' vak- en massaorganisaties was in 1964 opgericht door de landmacht en was aanvankelijk bedoeld als tegenhanger van de vakbonden die zich oriënteerden op de communistische PKI.*

Onder de Nieuwe Orde zou Golkar het politieke monopolie verwerven en de bureaucratie en alle van overheidswege gedulde massaorganisaties (boeren, vrouwen, studenten, coöperaties) onder zijn vleugels brengen. Aan het begin van de jaren zeventig was het gelijkschakelingsproces nog niet zover gevorderd. Bij de verkiezingen van 1971 moest Golkar, de favoriet van het leger, in het strijdperk treden tegen oude partijen. Hun kandidatenlijsten werden drastisch gekortwiekt. Wie onder verdenking stond van 'betrokkenheid' bij de mislukte coup van 1965, werd van de lijst geschrapt. Dat was een effectieve manier om het regimekritische kaf van het buigzame koren te scheiden.

De territoriale geledingen van de strijdkrachten en het gezuiverde bestuursapparaat werden ingeschakeld om Golkar aan de overwinning te helpen. Generaal Nasution zei in 1973, toen hij al aan de kant was gezet: 'Als de top [Soeharto] zegt dat hij 51 [van de stemmen] verlangt, zegt de gouverneur 60 procent, de regent 70 procent en het dorpshoofd 90 procent. Voor alle zekerheid.'

Op 3 juli 1971 koos Indonesië behalve een nationaal parlement ook provinciale, streek- en gemeenteraden. Landelijk won Golkar 236 van de 360 verkiesbare zetels, waaronder alle negen die waren toegewezen aan West-Irian. Op provinciaal en plaatselijk niveau zag het beeld er niet veel anders uit.

Met de verkiezingen van 1971 begon de politieke loopbaan van Thomas (Tom) Beanal. Hij behoort tot het bergvolk der Amungme, werd geboren in de Tsingavallei en volgde aan het begin van de jaren vijftig zijn oom, Menonal (Matthias) Beanal naar de Wisselmeren.** In 1951 nam de franciscaan A. van Leeuwen het jongetje mee naar Fakfak, waar hij de lagere school en de Opleiding voor Dorpsonderwijzer (ODO) volgde. Beanal stond een tijdje voor de klas en gaf les aan de ODO in Nabire. De missie beschouwde hem als een veelbelovende kracht en schreef hem in 1969 in aan de Katholieke Theologische Academie (ATK) in Abepura (Jayapura), waar hij de Pepera meemaakte.

De franciscaan Floor Hoogenboom was van 1968 tot 1974 pastor in Akimuga, het gebied dat de Nederlanders aan het begin van de jaren zestig had-

* Bij zijn oprichting kreeg deze organisatie de naam *Sekretariat Bersama Golongan Karya* (Gezamenlijk Secretariaat van Functionele Groepen, *Sekber Golkar*).

** Zie hoofdstuk 4, 'Ugunduni', blz. 201-204.

den opengelegd voor Amungmemigranten uit de bergen.* Hij vertelt: 'Voor de streekraad, de DPRD, in Fakfak mocht het overwegend katholieke Akimuga twee kandidaten stellen, een Mimikaan en een Amungme. Het gevaar dreigde echter dat het gebied helemaal geen zetel zou krijgen. Het was namelijk onzeker of alle Amungme op dezelfde kandidaat zouden stemmen, gezien de rivaliteit tussen de valleien Tsinga en Noëmba. Als pastor probeerde ik alle Amungmestemmen op één kandidaat te verenigen. De Amungme zelf suggereerden Anthon F. Kum, voorzitter van de kerkenraad van Akimuga, want hij was lid van een kleine clan. Hij was alleen geen sterke kandidaat en dreigde het in de DPRD [regentschaps-of streekraad] af te leggen door zijn gebrekkige scholing.'

'Ik wilde een man van kwaliteit. In het Akimugase was er in die tijd maar één Amungmeonderwijzer. Hij kwam uit een grote verwantengroep en men was bang voor clanoverwicht. De best opgeleide Amungme van dat moment – hij had een diploma van de Akademi Sosial – zat in Bandung en bleek onbereikbaar. Tom Beanal, pastoraal werker met een onderwijzersdiploma, volgde toen het tweede jaar van de ATK in Abepura. Ten slotte was er Constant Anggaibak, een knappe vent die de driejarige bestuursopleiding volgde. De *Muspida* van Fakfak zag in hem een kneedbare figuur en drong aan op zijn kandidatuur. Ik wilde een opstap voor de Partai Katolik en gaf de voorkeur aan een kandidaat die afhankelijk was van het bisdom, niet van het gouvernement. Dus viel mijn keus op Beanal.'

'Ik probeerde de Amungme in Akimuga ervan te overtuigen dat Anggaibak zijn studie niet kon combineren met het lidmaatschap van de DPRD. Ik kreeg bezoek van militairen en vertegenwoordigers van de *Muspida* Fakfak, die wilden dat ik steun wierf voor Anggaibak. Ik deed alsof ik me moest neerleggen bij de keuze van de Amungme. "Iedereen hier vindt dat Anggaibak eerst zijn studie moet afmaken," zei ik. "Het gaat tenslotte om de kiezers." Akimuga vond Beanal even aanvaardbaar als Anggaibak, dus werd het Tom Beanal. Als volksvertegenwoordiger was hij geen onverdeeld succes. Binnen een jaar was hij opgeslokt door Golkar en werd hij de spreekbuis van het gouvernement. Zo werd met zijn steun in Kiliarma, het bestuurscentrum

* Zie hoofdstuk 5, 'Heilsverwachting en volksverhuizing', blz. 286-291.
Het district Akimuga viel destijds onder het regentschap Fakfak, tegenwoordig onder het (nieuwe) regentschap Mimika, met de hoofdstad Timika.

van het district Akimuga, in 1976 een openbare school gebouwd, ofschoon rond Kiliarma geen kampongs van betekenis liggen. Dat is Beanal kwalijk genomen en in 1977 werd hij niet herkozen.'

De tweede verzetsgeneratie

Twee dagen voor de verkiezingen, op 1 juli 1971, werd in Waris, een dorpje in de bossen ten zuiden van Jayapura, niet ver van de grens met Australisch gebied, de Morgenster gehesen. Via de kortegolfradio van Waris werd aan 'het hele volk van Papoea, van Numbay [Jayapura] tot Merauke, van Sorong tot de Baliem en van Biak tot het eiland Adi' bekendgemaakt dat die dag in het 'Hoofdkwartier Victoria' de 'vrijheid en onafhankelijkheid (de facto en de iure) van land en volk van Papoea' was uitgeroepen. De proclamatie was 'uit naam van volk en regering van West-Papoea' ondertekend door 'Seth J. Rumkorem, brigadegeneraal'.

Het OPM-legertje op de Vogelkop was nog geen jaar opgerold of er meldde zich een nieuwe lichting vrijheidsstrijders. Zij hadden zeven jaar ervaring opgedaan met Indonesisch bestuur, maar keerden dat na de Pepera de rug toe. Seth Jafeth Rumkorem werd in 1933 geboren in Manduser (Oost-Biak) als zoon van de 'rood-witte' Biakker Lukas Rumkorem.* Seth werkte negen jaar als boekhouder voor De Kroonduif, de Nieuw-Guinese dochter van de KLM, en was actief lid van de vakbond voor luchtbevrachters (Serbau). In 1962 haalde hij, net als vader Lukas, de Indonesiërs geestdriftig in.

Rumkorem junior koos voor een militaire loopbaan en werd kadet aan de Akademi Infantri Militer (AIM) in Bandung. In 1964 studeerde hij af met de rang van tweede luitenant. Hij werd inlichtingenofficier bij de Diponegorodivisie in Semarang (Midden-Java) en verhuisde daarna met zijn vrouw Sylvania naar Jakarta, waar hun twee dochters zijn geboren. De jonge luitenant kwam al snel in de problemen. In 1964 werd hij drie maanden vastgehouden door de militaire politie omdat hij een betoging voor een volksstemming in West-Irian had gesteund. Vervolgens kreeg hij huisarrest, waaruit hij pas in november 1965, twee maanden na de mislukte coup, werd ontslagen. Als inlichtingenofficier was Rumkorem getuige van de bloedige manier waarop het leger in 1966 de politieke linkerzijde op Java liquideerde.

Sindsdien is hij meerdere malen disciplinair gestraft wegens steunbetuigingen aan een volksstemming in Irian. Rumkorem bracht 1967 goeddeels

* Zie Hoofdstuk 3, 'Rood-witte Papoea's', blz. 162-164.

door in de gevangenis, daarna keerde hij terug naar Biak. In de volgende jaren was hij enkele malen getuige van militaire gewelddaden tegen de burgerbevolking, zoals de marteling van een onderwijzeres uit Serui. Biakkers kwamen regelmatig bij de oude Lukas klagen over zulk wangedrag. De maanden rond de Pepera bracht Seth, net als andere volks- en generatiegenoten, door in preventieve hechtenis. Na de bloedige Operatie Genadeklap in West-Biak trok hij gedesillusioneerd het bos in. Ten zuiden van Jayapura, in het grensgebied met Australisch Nieuw-Guinea, vormde hij een eigen guerrilla-legertje, de Tentara Pembebasan Nasional (TPN, Nationaal Bevrijdingsleger).

Rumkorem kreeg in 1971 gezelschap van een rebelse student uit Jayapura, Jacob Pray, in 1942 geboren in Ubrub, een gehucht in het grensgebied. Pray was de eerste uit zijn dorp die doordrong tot de Uncen, waar hij studeerde aan de rechtenfaculteit. Hij sloot zich in de jaren zestig aan bij de Gerakan Pemuda Papua (Beweging van Papoeajongeren), die ijverde voor onafhankelijkheid in 1969. Hij werd in 1968 opgepakt, na de Pepera vrijgelaten en in 1971 opnieuw gearresteerd. Na een week wist hij te ontsnappen, glipte de stad uit en meldde zich bij Seth Rumkorem. Militaire ervaring had Pray niet. Zijn inbreng was van juridisch-theoretische aard en bovendien genoot hij als zoon van een notabele gezag bij de bevolking van het grensgebied, het operatieterrein van de TPN.

Ofschoon Rumkorem en Pray elkaar aanvulden, heeft het nooit geboterd tussen de twee. Rumkorem vond Pray een groentje op militair gebied en Jacob bleef Seth beschouwen als een verrader van de Papoeazaak, omdat hij het in het Indonesische leger tot luitenant had gebracht. Pray en andere exstudenten brachten in de TPN een debat op gang over bevrijdingsstrijd elders in de wereld. De oorlog in Vietnam beleefde in die jaren een hoogtepunt. De vraag rees van welke spelers op het wereldtoneel de TPN iets kon verwachten. Pray vond dat de Papoea's moesten vertrouwen op eigen kracht. Hij had geen enkele fiducie in de Sovjet-Unie en haar bondgenoten. Die hadden West-Papoea laten vallen en in de Algemene Vergadering van de VN de Indonesische aanspraken gesteund. Rumkorem, een oud-vakbondsman, die ondanks zijn protestantse geloof een tijdje had gelonkt naar de PKI, meende dat de TPN alleen wapens zou kunnen krijgen van het Oostblok.

Ook over de Papoea's in ballingschap liepen de meningen uiteen. Seth Rumkorem moest niet veel hebben van mannen als Nicolaas Jouwe en Mar-

kus Kaisiepo, die in 1962 waren uitgeweken naar Nederland. Rumkorem ergerde zich vooral aan Jouwe, die het regelmatig deed voorkomen alsof 'de mannen in het bos' alleen aan hem gehoorzaamden. Hij had meer vertrouwen in Herman Womsiwor, oud-lid van de Nieuw-Guinea Raad, en Filemon Jufuway, in de UNTEA-tijd hoofd plaatselijk bestuur van Hollandia/Kotabaru. Medio 1971 kreeg Rumkorem een brief van Womsiwor. Hij schreef dat de groep-Jouwe van plan was een 'voorlopige regering' te vormen. Womsiwor drong er bij Rumkorem op aan om Jouwe en de zijnen voor te zijn en onmiddellijk de onafhankelijkheid uit te roepen. Dit zou in de ogen van de wereld alleen geloofwaardig zijn als het gebeurde in West-Papoea. Op 1 juli zouden Womsiwor en Jufuway in Londen de proclamatie wereldkundig maken.

Op 1 juli 1971 viel de TPN Waris aan, dat zonder slag of stoot werd ingenomen. Via de plaatselijke SSB-radio las Rumkorem zijn proclamatie voor en verdween vervolgens weer in het bos. Hij meende dat zijn vrienden in het buitenland de wereld intussen op de hoogte hadden gesteld. Womsiwor en Jufuway waren echter veel te laat en de ceremonie in Londen vond pas maanden later plaats. Toen schrijver dezes generaal Acub Zainal vroeg of de proclamatie van Waris destijds voor opschudding had gezorgd in het militaire hoofdkwartier van Jayapura, keek hij verbaasd. Hij kon zich die gebeurtenis in het geheel niet herinneren.

Een gewone provincie

Aan het begin van de jaren zeventig raakte West-Irian in rustiger vaarwater. De Pepera moest worden verwerkt. De gang van zaken had bij de bevolking een flinke kater nagelaten; de bezegeling van de uitslag door de Verenigde Naties stelde haar voor een voldongen feit. Een enkeling haakte af en onttrok zich in het bos aan de anders onontkoombare nieuwe werkelijkheid, maar de meesten schikten zich, zo goed en zo kwaad als dat ging. Dorpsbewoners die tijdens de militaire acties ter 'beveiliging' van de Pepera naar het bos waren gevlucht, keerden geleidelijk terug naar hun kampongs. West-Irian was een stuk van Indonesië geworden, de kinderen moesten naar school en de tuinen vroegen om aandacht. Jakarta, gouverneur Kaisiepo en commandant Acub Zainal hielden de Papoea's voor dat de opbouw was begonnen en dat de achterstand met de rest van het land moest worden ingehaald.

In de jaren zeventig verloor West-Irian zijn bijzondere status en werd het een gewone provincie. De bestuurlijke arrangementen uit de jaren vijftig, toen Westelijk Nieuw-Guinea een afzonderlijk 'gouvernement' was onder de Nederlandse Kroon, werden geleidelijk ongedaan gemaakt. De 'directies' uit de Nederlandse tijd werden als *dinas* (diensten) ingepast in de Indonesische departementen en verloren geleidelijk hun bestuurlijke autonomie. Naast de diensten werden provinciale kantoren (*kantor wilayah, kanwil*) van de landelijke ministeries geopend, die de supervisie kregen over de beleidsterreinen in kwestie. Aanvankelijk werden de posities van diensthoofd (provinciaal bestuurder) en hoofd kanwil (provinciaal verlengstuk van de centrale overheid) bekleed door dezelfde personen, maar in de jaren tachtig werden dat verschillende functionarissen en werden de diensthoofden ondergeschikt aan de kanwil-hoofden.

In de jaren zeventig voltrok zich nog een ingrijpende verandering, die vooral voelbaar was in het binnenland. In de Nederlandse tijd en – zij het in mindere mate – ook in de jaren zestig waren de kerken een dominante factor geweest in de dorpssamenleving. Zij namen het leeuwendeel van het onderwijs en de gezondheidszorg voor hun rekening en ontleenden daaraan een groot gezag. Na de Pepera verloren zij geleidelijk terrein aan de oprukkende civiele regeringsinstanties. Het kerkelijke schoolbeheer moest de controle over het curriculum en het personeelsbeleid afstaan aan regeringsinstanties en de kerkelijke onderwijsstichtingen verambtelijkten. Een missionaris: 'Dit is zowel voor de regering als voor de kerkvertegenwoordigers in het binnenland een moeizaam proces geweest van geven en nemen.'

Na de Pepera bleek dat de aanwezigheid van de Indonesische strijdkrachten geen overgangsverschijnsel was, maar dat de militairen naar West-Irian waren gekomen om te blijven. Zij bouwden een territoriale organisatie op parallel aan het civiele bestuur, dat als puntje bij paaltje kwam moest buigen voor hun wil.

Acub Zainal, de militaire commandant, wijdde zich vol overgave aan zijn nieuwe taak en raakte al snel in de ban van West-Irian en zijn bewoners ('I love these people'). Hij zag een grote toekomst weggelegd voor deze jongste aanwinst van de Republiek. Ruim dertig jaar later zei hij: 'Toen ik net commandant was, realiseerde ik me de grootte en het enorme potentieel van het gebied. Als het wilde, kon het zelf een republiek worden! Alles was er: bossen, visrijke wateren, bergen vol mineralen. Dat het nog steeds onderont-

wikkeld was, vond ik onverdraaglijk. Tegen iedereen die het horen wilde, zei ik: "West-Irian is buitengewoon!" Ik nam me voor de Irianezen een hart onder de riem te steken, een gevoel van eigenwaarde te geven en aan te sporen hun land te ontwikkelen.'

Zainals enthousiasme werkte aanstekelijk, zijn eenvoudige levensstijl en zijn vermogen om rechtstreeks te communiceren met de bevolking maakten hem zelfs populair. Toch bleef hij een beroepsmilitair. Het ontbrak hem aan inzicht in de voetangels en klemmen van sociaal-economische ontwikkeling en in de traumatische effecten van geforceerde cultuurverandering. Zainal zag louter fysieke uitdagingen: West-Irian was zwaar terrein waardoor een marsroute moest worden uitgezet. De generaal was een fervent sportbeoefenaar en zijn motto luidde: 'Zegevieren op het slagveld, winnen op het speelveld.' Een echte militair, meende Zainal, beheerst elk terrein. Geheel in de geest van de Nieuwe Orde koos hij bij de ontwikkeling van West-Irian voor een planmatige, militaire aanpak. De tekortkomingen van die methodiek kwamen onverhuld aan het licht in zijn eerste geesteskind: de 'Operasi Koteka'.*

Schaamte

Zainal schreef zelf het plan de campagne – het verscheen op 15 juli 1971 – en ondertekende met 'Acub Zainal, Bevelvoerend Officier van het Programma'. In zijn voorwoord schrijft hij: 'De gemeenschap in de binnenlanden van West-Irian, die deel uitmaakt van de Indonesische Natie, verkeert nog steeds in een staat van onderontwikkeling. De mensen daar leven nog in het stenen tijdperk. De enige kleding die zij dragen, is een bedekking van de geslachtsdelen. Humanitaire motieven drijven ons tot handelen, in de geest van de Presidentiële Decreten 75 en 93 uit 1969 over de ontwikkeling van de binnenlanden van West-Irian, waarvan de doelstellingen moeten worden gehaald. Hiermede beginnen wij een beschavingsprogramma onder de bewoners van de binnenlanden van West-Irian. Het programma is gericht op verhoging van het beschavingspeil en verbetering van de sociale, economische en politieke omstandigheden van de gemeenschappen in het binnenland, als beginpunt voor verdere ontwikkeling.' De Operasi Koteka moest

* *Koteka* is een woord uit de taal van de Ekagi, de grootste etnische groep van Paniai, en betekent 'peniskoker'. Het Baliemse equivalent is *holim*.

in 1971 van start gaan en wel op 17 augustus, de nationale feestdag. Acub Zainal noemde dit 'D-Day'.

De operatie zou twee jaar bestrijken en telde vier fasen. Zainal in zijn marsorder: 'In fase 1, die drie tot vier maanden zal duren, moeten de volgende doelen worden nagestreefd: vraag naar kleren, de bereidheid afstand te doen van de koteka en behoorlijke kleding te dragen; zin in efficiënt werk en verlangen naar vooruitgang; op de markt brengen van producten en inkoop van dagelijkse levensbehoeften; basiskennis van de Indonesische taal; het vermogen om het Indonesische volkslied en andere Indonesische liederen te zingen, ook al is dat nog niet volmaakt; kennis van de nationale symbolen, de vlag en de namen van het staatshoofd en het hoofd plaatselijk bestuur; gebruik van eenvoudige landbouwgereedschappen en het verlangen die te verwerven; naleving van lichamelijke hygiëne en het bedrijven van sport; kadervorming. In fase 2, die vijf maanden zal duren, moeten deze doelen zijn bereikt. In de fasen 3 en 4, elk zes maanden, moeten de resultaten worden geconsolideerd en versterkt.'

Welke humanitaire motieven bewogen de commandant tot deze operatie? Zainal: 'Ik heb nooit één Bergpapoea willen dwingen een broek aan te trekken. Dat paste misschien ook niet in hun cultuur. In mijn ogen stond kleding voor vooruitgang, voor onze nationale cultuur. Anderen een blik gunnen op je geslachtsdelen is niet netjes, en dat geldt niet alleen voor degene die ze laat zien, maar ook voor de toeschouwer. Ik wilde hen niet dwingen, ik wilde hen in bescherming nemen tegen mensen van buiten, die hun naaktheid zouden beschouwen als een vertoning. Daar ging het me om, om hun waardigheid.' Commandant Acub Zainal, moet de conclusie luiden, had last van plaatsvervangende schaamte.

Antropologen hebben onderzocht wat mensen door de eeuwen heen dreef om hun lichaam, of delen daarvan, te bedekken. Dat onderzoek wijst op vier verschillende motieven: bescherming, schaamtegevoelens, verbetering van het uiterlijk en status. Er is alle reden om te veronderstellen dat ook andere factoren dan bescherming tegen de natuur het gebruik van kleding hebben gestimuleerd. Kleding is vaak zo ongeschikt voor het klimaat dat men die niet kan zien als een middel om zich ertegen te beschermen. Robert H. Lowie stelde vast dat de associatie van zedigheid met kleding waarschijnlijk niet het motief, maar een gevólg is van het dragen van kleren. Lowie: 'Veel volken, van de Australische Aborigenes tot de oorspronkelijke bewo-

ners van Vuurland, liepen ongekleed en hun opvattingen over zedigheid uitten zich op andere manieren.'

Leslie Spier schreef: 'Het verlangen om te verbergen heeft geen rol gespeeld bij de ontwikkeling van kleding, maar kwam eruit voort. Het verbergen van het geslacht vestigt er juist de aandacht op en dit wordt nog benadrukt door de verlegenheid en de schaamte die naaktheid teweegbrengt bij hen die doorgaans gekleed zijn. Waar geen of heel weinig kleding wordt gedragen, wekt ontbloting geen bijzondere emoties.' Felix M. Keesing concludeerde: 'De meest universele functie van kleding en opsmuk blijkt aanduiding van een status: leeftijd, gehuwde staat, klasse, beroep of lidmaatschap van een groep.'

Veel Indonesiërs in Irian vertoonden, net als Acub Zainal, de verlegenheid en schaamte waarvan Spier rept. Dr. Benny Giay, een Ekagi van de Wisselmeren, herinnert zich: 'Toen ik in het bergland naar de middelbare school ging, liep ik nog met een koteka. Het was de eerste schooldag en de leraar reageerde als een worm op een hete plaat: "Eruit! Viespeuk!" Ik was me van geen kwaad bewust. Ik vond die Indonesiërs dom dat zij hier onzedigheid in zagen.'

Andere Indonesiërs realiseerden zich dat bergbewoners hun manier van kleden als volstrekt beschaafd ervoeren. Dr. Suriadi Gunawan was in de jaren 1965-1966 gouvernementsarts in het Oostelijke Bergland met standplaats Wamena. In 1971 werd hij hoofd van de gezondheidsdienst in West-Irian. In een interview met het vakblad *Higina* in 1984 zei hij: 'In onze benadering van de bergbevolking van Irian moeten we in de eerste plaats afrekenen met ons superioriteitsgevoel, ons etnocentrisme, het idee dat wij beschaafder zijn dan zij. Hun zelfrespect is groot en zij hebben absoluut niet het gevoel dat zij minder zijn dan mensen uit de stad. Stadsmensen zijn afhankelijk van wijk- en districtshoofden, terwijl bergbewoners heel goed voor zichzelf kunnen zorgen met jacht en tuinbouw.'

Suriadi ging ervan uit dat ook de bergbevolking vroeg of laat gevoelig zou blijken voor de aan kleding ontleende status, en dat dwang averechts werkt: 'Ik denk dat de mensen van het binnenland op den duur vanzelf kleren gaan dragen, zodra hun economische mogelijkheden dat toelaten. Want één stel kleren is niet genoeg. Men moet hen in staat stellen meerdere kleren aan te schaffen, en ook om zeep te kopen. Zij moeten worden onderwezen in praktische en eenvoudige hygiëne. Als zij naar de stad gaan of naar het districtskantoor moe-

ten, dwingt men hen kleren te dragen. Omdat ze over het algemeen maar heel weinig kledingstukken hebben, lenen ze die van vrienden. Dat heeft allerlei besmettingen tot gevolg, zoals huidziekten, want de kleren worden niet gewassen en worden beurtelings door verschillende mensen gedragen.'

Prof.dr. Astrid Susanto, hoofd Wetenschap en Cultuur van het Nationaal Planbureau, vertelt: 'In de jaren zeventig bracht ik mijn eerste werkbezoek aan de Baliemvallei. Toen ik uit het vliegtuig stapte, zag ik hen op me afkomen, ze hadden nauwelijks kleren aan, vreselijk. Ik dacht nog: wat moeten we hier? In Wamena had ik een ontmoeting met tien dorps- of clanoudsten. Ik vroeg hun waarom ze geen kleren droegen, en ze zeiden: "Mamma, we hebben geen geld. De regering geeft ons maar één broek. Hoe moet dat als die in de was gaat? Als we ineens weer zonder lopen, zullen ze ons uitlachen. U hebt vast meer dan twee of drie jurken." Op dat moment realiseerde ik me dat dit een bijzonder slag mensen is: ze vertellen je de waarheid.'

Het zou nog geruime tijd duren voordat deze waarheden doordrongen tot de beleidsmakers. De Operasi Koteka werd braaf uitgevoerd. Op 25 november 1972 deden districtshoofden van het regentschap Jayawijaya (Oostelijk Bergland) een circulaire uitgaan 'aan alle kerken, clanhoofden en de bevolking' waarin het 'STRENG verboden wordt' zich met varkensvet in te smeren en na 1 maart 1973 varkensfeesten te geven, en het 'VERPLICHT' wordt gesteld 'zich te wassen en zijn of haar haren te knippen, zoals het een gelovig mens betaamt' en 'een geloof aan te nemen naar keuze, behalve de eredienst aan stenen, want die acht het bestuur ongewenst'. Dit alles op straffe van 'streng optreden van de overheid'. Het beschavingsprogramma in een notendop.

De katholieke missie in het bergland, die leergeld had betaald en zich meer dan de Amerikaanse evangelische zending gelegen liet liggen aan lokale tradities, klom in de pen. Op 12 mei 1973 gaf de Katholieke Raad van Jayawijaya een 'Verklaring van de katholieke geloofsgemeenschap over gebruiken, gewoonten en cultuur van de inwoners van het regentschap Jayawijaya' uit. Ondertekenaars – allen Indonesische staatsburgers, onder wie ook ambtenaren – spraken uit dat bij de 'geleidelijke en gefaseerde overgang van animisme naar geloof in de Ene God' en bij de 'vorming van goede staatsburgers met respect voor zichzelf en anderen' rekening moet worden gehouden met de gebruiken en gewoonten van een volk. 'De katholieke kerk,' verklaren de ondertekenaars, 'bouwt de kerk op de adat en de gebruiken, die ze respecteert.' Zij concluderen dat 'de adat en de cultuur van de in-

woners van Jayawijaya, zowel in de vorm van voorwerpen als van traditionele ceremonies, dienen te worden bewaard, gekoesterd en in een positieve richting gestuurd'.

De kerk verwierp Operasi Koteka als een geforceerde afzwering van tradities. De brief werd verzonden naar alle autoriteiten in West-Irian. In de loop van de jaren zeventig kwam de beschavingswoede tot bedaren, maar het kwaad was geschied en de wrok bleef.

Glorieus Irian

Toen het jaar 1973 aanbrak, naderde het grootste project van West-Irian zijn voltooiing. Op 1 maart landde het privé-vliegtuig van president Soeharto, met aan boord het staatshoofd en een grote officiële delegatie uit Jakarta, in Timika. Dat was in 1969 nog een gehavende en half overwoekerde landingsstrip uit de oorlog, maar was intussen uitgegroeid tot toegangspoort en uitvalsbasis voor de gloednieuwe koper- en goudmijn van Freeport Indonesia Incorporated.

President-directeur Forbes Wilson: 'Soeharto maakte de lange, ijzingwekkende rit naar boven per jeep. In de nieuwe stad, die in een bergkom op 2000 meter was gebouwd voor het mijnpersoneel, werd hij geestdriftig onthaald door de voltallige bevolking. Tijdens de inwijdingsceremonie de volgende dag doopte hij de nederzetting Tembagapura, Koperstad, en bracht hij met een druk op de knop de reusachtige stalen ballen van de ertsvergruizer in beweging. Tijdens dezelfde plechtigheid kondigde hij, tot ons aller verrassing, aan dat hij de naam van Westelijk Nieuw-Guinea had veranderd van West-Irian in "Irian Jaya", Glorieus Irian. Wij moesten de bronzen gedenkplaat met de oude naam terugsturen naar de VS en een nieuwe laten gieten.'

De nieuwe naam viel goed bij Acub Zainal, die niet naliet de glorie van Irian te bezingen. Zijn voortvarendheid had indruk gemaakt op president Soeharto. Op 2 juni 1973 werd Zainal als militaire commandant vervangen door zijn tweede man, kolonel Kisrad Soetrisno, die de rang kreeg van brigadegeneraal. Op 29 juni werd Zainal geïnstalleerd als de nieuwe gouverneur van Irian Jaya. Met hem kreeg Westelijk Nieuw-Guinea na Jan van Baal een tweede gouverneur-bouwmeester.*

* De scheidende gouverneur, Frans Kaisiepo, die het ambt bijna negen jaar had bekleed, werd beloond met een erebaan in Jakarta: hij werd lid van de Hoge Adviesraad (DPA) en bleef dat tot zijn dood in 1977.

Zainal vertelt: 'Ik wilde een gebouw neerzetten dat de Irianezen niet alleen een gevoel van trots zou geven, maar ook een zetel van waaruit zij op zekere dag zelf hun provincie zouden kunnen besturen. Dat werd het nieuwe gouverneurskantoor, waarvan ik de bouw bij mijn aantreden heb aanbesteed en dat rond mijn vertrek is voltooid. Als militair was ik ervan overtuigd dat soldaten niet goed vechten zonder een gevoel van trots, en dat geldt ook voor burgers. Waarom zouden zij hard werken als er niets is waarop zij trots kunnen zijn?'

De Nederlandse journalist Guido van de Kreeke reisde in het voorjaar van 1978 door Irian Jaya en verbaasde zich over de 'ontstuimige bouwactiviteit' van de toen al vervangen gouverneur: 'Neem het gouverneurskantoor met zijn veelheid van ambtenaren en zijn walsmuziek en Latijns-Amerikaanse klanken die de hele dag verfijnd uit het plafond klinken. Acub Zainal liet ook een sportpaleis [het Gedung Olah Raga (GOR) in Jayapura] neerzetten dat in New York niet zou misstaan. Ondanks al zijn bokkesprongen geniet deze gouverneur een zekere populariteit onder de bevolking. Bokswedstrijden in zijn sportpaleis met elektronisch flitsend puntentableau zijn dan ook een evenement. Terwijl in heel Irian aanlegsteigers, markten en scholen verrezen, belandde ik in Wamena in een van de merkwaardige projecten van gouverneur Acub. Dat is het vijf miljoen gulden kostende Hotel Baliem, midden in die hoogst uitdagende vallei. Daar lig je dan, niet in een hangmat, maar in een zitkuil met kamerbreed hoogpolig tapijt, door keurige vitrages naar het stenen tijdperk te kijken.'

De Papoeabestuurder John R.G. Djopari,* een bewonderaar van Zainal, schreef in 1993: 'Hij zag in dat de zonen en dochters van Irian zich binnen Indonesië moesten kunnen onderscheiden. Met dat doel ontwikkelde hij hun natuurlijke aanleg voor sport, vooral voetbal, atletiek en boksen. In de jaren 1970-1975 boekten atleten uit Irian Jaya landelijk opmerkelijke resultaten. In 1974 veroverde het elftal Persipura uit Jayapura voor Indonesië de tweede plaats in de Aziatische voetbalcompetitie. PSSI, het nationale elftal van Indonesië, had het nooit zover geschopt.'

De buren krijgen zelfbestuur

Intussen trof Australië voorbereidingen om het Territory of Papua and New Guinea (TPNG), de oostelijke helft van Nieuw-Guinea, onafhankelijkheid te

* Op het moment van schrijven (december 2003) was Djopari ambassadeur van Indonesië in Papoea Nieuw-Guinea.

verlenen en dit vooruitzicht baarde Jakarta zorgen. De grens met Indonesisch Irian was nog slechts met een enkele paal gemarkeerd en het TPN-legertje van Seth Rumkorem en Jacob Pray glipte regelmatig deze onzichtbare lijn over om zich te onttrekken aan achtervolging door het Indonesische leger. Op 27 augustus 1972 kwam een Australische delegatie onder leiding van sir Keith Waller, een hoge ambtenaar van het ministerie van Buitenlandse Zaken, naar Jakarta om te praten over land- en zeegrenzen en gezamenlijke marineoefeningen. In oktober werd dit beraad uitgebreid met TPNG-bestuurders.

Acub Zainal: 'Ik heb van de naderende onafhankelijkheid van TPNG nooit wakker gelegen. Ik vond het juist geweldig dat zij, net als wij, hun vrijheid kregen. Ik bracht op 13 september 1974 een officieel bezoek aan Port Moresby om kennis te maken met de 'chief minister' [Michael Somare] en hem geluk te wensen met de komende onafhankelijkheid. Ik kreeg een buitengewoon onthaal, een president waardig, waarbij het rood-wit werd gehesen en het *Indonesia Raya* werd gespeeld. We hebben toen ook gesproken over het probleem van de grensoverschrijders. Dat viel overigens heel goed te beheersen. In werkelijkheid trokken de meesten de grens over om handel te drijven. Over het handjevol rebellen dat het buurland gebruikte als vluchtheuvel, konden we over en weer goede afspraken maken.'

Michael Somare, leider van het in 1973 door Australië verleende zelfbestuur, wilde geen problemen met Indonesië. Hij verbood politieke activiteit van West-Irianezen op TPNG-grondgebied en voerde een restrictief beleid bij de toekenning van *permissive residence* (toestemming voor – geen recht op – verblijf; een broze status) aan vluchtelingen uit Irian Jaya. Op 12 februari bezocht hij namens de Australische regering Jakarta. Op 15 maart bedankte president Soeharto hem voor zijn verbod van 'OPM-activiteiten' in TPNG. Op 11 april werden vijf Irianezen door een rechtbank in Vanimo veroordeeld wegens illegale grensoverschrijding. Zij kregen gevangenisstraffen van twee tot zes maanden. Op 13 mei werden wapens die aan de Australische kant van de grens waren buitgemaakt op een groepje Irianezen, overgedragen aan Indonesië. Op 8 augustus 1973 werden drie van de vijf in Vanimo veroordeelde Papoea's uitgewezen naar Irian Jaya.

Het binnenkort onafhankelijke buurland was economisch noch militair partij voor Indonesië, dat zich uitputte in diplomatieke strijkages, maar niets aan het toeval overliet. Op 22 juni stelde minister Adam Malik van Buiten-

landse Zaken brigadegeneraal Roedjito, een inlichtingenofficier, aan als consul-generaal van Indonesië in Port Moresby. De speciale veiligheidadviseur van Soeharto, generaal-majoor Ali Moertopo, pleitte op 14 oktober tijdens een bezoek aan Port Moresby voor defensiesamenwerking tussen TPNG en Indonesië.

De strijd om de Grasberg

Het provinciebestuur moest al spoedig na de opening van de Freeport-mijn tussenbeide komen in een geschil tussen bedrijf en bevolking. In het Werkcontract van 1967 had Jakarta Freeport het recht verleend erts te winnen in een gebied van 10 000 hectare. De bulldozers waren nog niet begonnen met het afgraven van de Ertsberg of het bedrijf liet zijn oog vallen op een berg meer naar het oosten, waar geologen een nog veel groter ertsvoorkomen vermoedden. Dozy had hem in 1937 Grasberg gedoopt, maar Amungme uit de Waavallei en het Tsingadal noemden hem Tenogoma of Enagasin. Volgens de adat behoorde hij tot de beschikkingskring* van de clans Narkime (Waa), Magal en Beanal (Tsinga).

In december 1967 had Tuwarek Narkime, na bemiddeling van missiepionier Mozes Kilangin, Freeport toestemming gegeven de Ertsberg te onderzoeken. Geen enkele Amungme had het bedrijf echter toegestaan zijn tenten op te slaan op de Grasberg. Eind 1973 begon Freeport aan een eerste verkenning. Daarop trok Arek Beanal, een clanoudste uit Tsinga, met enkele mannen naar boven. Zij rukten de piketpaaltjes uit de grond, sneden de lijnen van de tenten door en plaatsten 'heksenstokken' om Freeport de toegang tot de Grasberg te ontzeggen.

De bedrijfsleiding schrok en riep de hulp in van de Amerikaanse CAMA-zendeling John Ellenberger. Hij vloog met Frank Nelson, een geoloog van Freeport, en dr. Cyril Swaine, de Australische arts van Tembagapura, per helikopter naar Beanagogom, het dorp van de Beanal en Magal aan de bovenloop van de Tsingogong. Forbes Wilson: 'Zij werden ontvangen door honderd dorpelingen in oorlogstooi – veren en beschilderde gezichten – en bewapend met speren, pijlen en bogen. Zij schreeuwden en dreigden met hun wapens. Ten slotte maande het dorpshoofd iedereen tot stilte. Hij was moe van het geredetwist, zei hij. "Het enige dat wij van jullie blanken willen, is

* Zie voor dit begrip hoofdstuk 4, 'Stedenbouw en grondrechten', blz. 221-223.

dat jullie ons de boodschap van Jezus Christus geven. Hou op over die berg en leer ons wat van de boodschap, voor jullie vertrekken." Ellenberger hield een korte preek en bad. De spanning was gebroken. Vrouwen kwamen naar buiten met bananen. Onder gelach en grappen stapten de opgeluchte bezoekers in de helikopter die hen naar huis bracht.'

Zo gemakkelijk kwam Freeport er niet af. Arnold Mampioper: 'Het bedrijf probeerde het probleem zelf op te lossen, maar faalde en deed een beroep op de gouverneur. Van 5 tot 11 januari 1974 onderhandelde een Freeport-delegatie in aanwezigheid van provincieambtenaren [geleid door Mampioper, plaatsvervangend diensthoofd Openbare Orde] in Tembagapura met Amungme-oudsten, onder wie Arek Beanal, Paulus Magal en Tuwarek Narkime. Buiten eisten jongeren uit Tsinga een eerlijke oplossing. Het provincieteam telde twee Amungme: de leerling-bestuurder Constant Anggaibak en Tom Beanal, lid van de streekraad Fakfak.'

Tijdens de onderhandelingen namen de Amungme geen blad voor de mond. Mampioper noteerde de volgende klachten: 'Het bedrijf en de regering komen als dieven, ze dringen zonder toestemming andermans huis binnen en nemen heimelijk zijn bezittingen mee; jullie hebben onze oudste dochter meegenomen zonder bruidsprijs te betalen en nu willen jullie ook haar zusje hebben; [Tuwarek Narkime:] jullie hebben mijn hoofd gekliefd, maar jullie zijn niet tevreden met mijn voorhoofd en eisen nu ook mijn achterhoofd; wij kunnen niet zoals jullie naar de bodem van de zee en in de buik van mensen kijken, maar wat wij met onze ogen kunnen zien, weten we: de opbrengst van Tenogoma-Enagasin is veel groter dan die van Yelsegel-Ongopsegel.' De clanleiders eisten schadevergoeding.

Freeport beloofde de bouw van drie lagere scholen, drie onderwijzerswoningen, een polikliniek, een model-bevolkingswoning en twee marktgebouwen. Een en ander zou worden opgetrokken van restanten bouwmateriaal en kwam niet tegemoet aan de eisen, maar haalde wel de ergste kou uit de lucht. Mampioper poogde de Amungme milder te stemmen door een beroep te doen op hun adat. Hij verwees hierbij naar het hoofdvoedsel van de bergbewoners, twee knolgewassen, en zei: 'De Ertsberg en de Grasberg zijn als oerbos en dat leent zich alleen voor beplanting met *mo* (keladi). Alleen mannen kunnen zo'n tuin openmaken. In het onderhavige geval zijn wij als vrouwen, wij kunnen dat niet. Wij kunnen alleen tuinen aanleggen voor *erom* (zoete aardappelen). Laten we daarom toestemming geven aan de mannen,

het bedrijf Freeport, om die twee bergen open te maken en te beheren, dan kunnen we later de opbrengst gebruiken om te feesten en samen te eten.' Freeport kreeg toestemming om weer aan het werk te gaan en het provinciebestuur zou toezien op naleving van de afspraken. Die zouden de geschiedenis ingaan als het Januari-Akkoord. In de loop van 1975 ontdekten geologen in de Grasberg veel grotere ertslichamen dan in de Ertsberg.

Niet alleen de Amungme hadden problemen met Freeport. Acub Zainal herinnert zich dit incident: 'Ik bezocht de mijn in gezelschap van de commandant van de gezamenlijke krijgsmachtonderdelen in de Molukken en Irian Jaya, die zijn hoofdkwartier had op Biak. Voor de gelegenheid had ik mijn vaste fotograaf meegenomen, een Irianees. Toen ik in het vliegtuig naar Timika wilde stappen, was hij opeens verdwenen. Ik zocht hem overal. De militaire politie vertelde me dat hem door Freeport de toegang tot het mijngebied was ontzegd. Onbeschoft vond ik dat. In Timika eiste ik opheldering van een Freeport-manager. Ik vroeg hem: "Waar komt u vandaan?" "Uit Amerika," zei hij. "Waar in Amerika?" "Texas." "Aha, Texas," zei ik, "dat verklaart alles. Jullie beledigen graag mensen met een andere huidkleur. Ik ben de gouverneur en die fotograaf is een van mijn mensen, een Indonesiër. U beledigt mij als Indonesiër. Morgen is die fotograaf hier. Zoniet, dan krijgt u met mij te doen!" Dat was in 1973.'

Zainal moet gaan

Terwijl FUNDWI en Jakarta in de jaren 1970-1975 grote sommen besteedden in Irian Jaya, kampte de provincie met geldgebrek. De rol van de gouverneur bij grote infrastructurele projecten bleef beperkt tot het doorknippen van lintjes en het afsteken van een speech, bijvoorbeeld bij de opening van nieuwe kaden in Merauke en Jayapura. Voor de projecten die Zainal zelf begon, zoals het gouverneurskantoor, was geen ruimte op de provinciale begroting. Toch zette hij door. Die koppigheid en zijn afkeer van Javaanse zeden ('I am not a yesman') brachten hem in aanvaring met zijn baas, generaal b.d. Haji Amir Machmud, de minister van Binnenlandse Zaken (1969-1982).

Zainal: 'Zeker toen de inkomsten uit de Freeport-mijn begonnen te stromen, ontstond er een wanverhouding tussen wat de centrale overheid incasseerde uit Irian Jaya en de provinciale begroting. Toch heb ik nooit problemen gehad met de financiering van mijn projecten. Uiteindelijk zijn ze allemaal betaald, en daaruit moge blijken dat het geld er wel degelijk was. Ik

schakelde een aannemer in met wie ik als militaire commandant had gewerkt en die het spel goed kende. Hij was bereid tot voorfinanciering en had weinig moeite het geld terug te halen in Jakarta.'* Het ging niet om kleine bedragen. Volgens een financieel overzicht van Zainals opvolger heeft het gouverneurskantoor in Dock II liefst 3,8 miljard roepia (omgerekend tegen de toenmalige koers: 9 miljoen dollar) gekost. Het was onder meer deze politiek van voldongen feiten die kwaad bloed zette bij minister Machmud.

Machmud was evenmin gelukkig met Zainals inspanningen voor 'de opbouw van politieke partijen' in Irian Jaya. In 1973 waren de laatste negen partijen van de Oude Orde onder druk gefuseerd tot twee formaties, de pseudo-islamitische Eenheidspartij voor Ontwikkeling (PPP) en de nationalistische Partij voor Indonesische Democratie (PDI). Deze partijen waren voorbestemd voor een rol in de coulissen, terwijl Golkar was uitverkoren tot jeune premier van de Nieuwe Orde. Zainal gaf PPP en PDI een subsidie uit de provinciekas. Toen hij in januari 1975 tijdens een vergadering van alle regenten in Irian Jaya repte van 'koloniale en feodale resten' in Jakarta, was het hek van de dam.

Zoals elf jaar eerder was gebeurd met gouverneur Eliezer Jan Bonay,* werd de val van Zainal ingeleid door een roddelcampagne. De aannemer die in zijn opdracht het nieuwe gouverneurskantoor bouwde, was een etnisch-Chinese zakenman. Het verhaal ging dat Zainal discrimineerde tegen *pribumi* (autochtone, lees: niet-Chinese) ondernemers. Die aantijging werd ontzenuwd door de voorzitter van de Bond van Autochtone Ondernemers (Gaspindo), Daeng Palalo, tevens bestuurslid van de PPP. Hij verklaarde tegenover de pers dat de gouverneur juist sympathiek stond tegenover zijn collega's en hen voortdurend opwekte aan de slag te gaan in Irian Jaya. Het mocht niet baten.

Op 27 maart 1975 maakte de directeur-generaal Binnenlandse Bestuur bekend dat Acub Zainal het ambt van gouverneur voortijdig moest opgeven, omdat het ministerie van Defensie hem voor een andere functie had be-

* Het bouwbedrijf in kwestie was PT Cigombong, dat ambtenarenwoningen had gebouwd in Kota Raja, het uitbreidingsgebied van Jayapura. PT Cigombong had in 1973-1974 ook het Irian Jaya Paviljoen neergezet in Taman Mini Indonesia Indah (Mooi Indonesië in het Klein), in Jakarta, het troetelproject van presidentsvrouw Hartinah (Tien) Soeharto. Connecties hád deze aannemer.

** Zie hoofdstuk 7, 'De val van Bonay', blz. 395-397.

stemd. Tijdens de jaarlijkse gouverneursvergadering in Jakarta, twee dagen later, weigerde Zainal op te staan toen Amir Machmud de zaal betrad. Na de bijeenkomst werd hem door de minister de oren gewassen, maar hij kreeg niet de kans zich te verweren. Toen Zainal de volgende dag terugvloog naar Irian Jaya, was zijn beoogde opvolger, kolonel Soetran, al ter plaatse. Op 31 maart leidde minister Machmud zelf de ceremoniële ambtsoverdracht in Jayapura. Bij deze gelegenheid hamerde de bewindsman op het belang van begrotingsdiscipline: 'Iedere afwijking daarvan schendt de wet en is een dolkstoot in het hart van het volk.'* Zainal: 'Toen ik het gebouw van het provincieparlement uitliep, werd ik door politiemannen, ambtenaren en gewone mensen op de schouders genomen. Ze wilden me naar de ambtswoning dragen, enkele kilometers verderop, maar ik zei: "Het is te ver". Ik zag dat ze huilden, ook de politieagenten. Dat blijft een onuitwisbare herinnering aan mijn tijd in Irian.'

Papoea Nieuw-Guinea

Kolonel Soetran, tot 31 maart 1975 regent van Trenggalek (Midden-Java), werd aanvankelijk waarnemend gouverneur en bleef in actieve dienst. Op 12 augustus 1975 verliet hij de dienst met de rang van brigadegeneraal – een bevordering op de valreep – en werd hij geïnstalleerd als gouverneur van Irian Jaya. Anders dan zijn voorganger zou hij zijn ambtsperiode van vijf jaar volmaken. Soetran was een Javaan in hart en nieren en om zijn eetgewoonten te kunnen volhouden, beplantte hij het zwembad achter de gouverneurswoning in Dock V met *singkong* (cassave). Hij had in Trenggalek naam gemaakt met zijn inspanningen ter bevordering van de kruidnagelteelt en zou de komende jaren zijn best doen om die ook in Irian Jaya van de grond te krijgen, overigens met weinig succes.

Soetran was ruim een maand gouverneur toen het Territory of Papua and New Guinea, zelfbesturend gebiedsdeel van Australië, op 16 september onafhankelijk werd onder de naam Papoea Nieuw-Guinea (PNG). De jonge staat moest rekening houden met het veel grotere Indonesië, dat PNG beschouwde als een onberekenbare buur. Ondanks beleefdheden over en weer

* Enkele maanden later zei Machmud dat de provincie Irian Jaya een schuld had van 7,5 miljard roepia, 'een erfenis van gouverneur Acub Zainal, die inmiddels door Defensie is teruggetrokken op het hoofdkwartier'.

werd de relatie van meet af aan belast door wederzijds wantrouwen. Zou Jakarta, in weerwil van de gelukwensen op Onafhankelijkheidsdag, de soevereiniteit van 'Oost-Irian' respecteren, nadat het die aan West-Irian had ontzegd? Zouden de politici in Port Moresby, ondanks hun verklaringen van goed nabuurschap, de sympathie kunnen negeren die hun burgers koesterden voor de verwanten in Indonesië?

Sympathie bestond er wel degelijk, vooral in het grensgebied. In 1974 schreef sir Albert Maori Kiki, lid van Michael Somare's Pangu Party en minister van Defensie en Buitenlandse Zaken in diens kabinet, aan Les Johnson van het Australische Hoge Commissariaat in Port Moresby: 'Er zijn aanwijzingen dat de TPN steeds meer invloed uitoefent op dorpelingen in de grensstreek, ook op ons grondgebied, op een schaal die we tot voor kort niet konden vermoeden. Er zijn overtuigende bewijzen dat deze beweging zich niet alleen richt tegen de regering van Indonesië, maar ook tegen die van PNG. U weet dat het voor ons zeer moeilijk is om het personenverkeer in de grensstreek te controleren. Men overschrijdt de grens te voet en langs de vele rivieren. Dat maakt het ons onmogelijk de stroom goederen die van grote waarde zijn voor de dissidenten, zoals voedsel en munitie, af te snijden.'

Geschoolde Papoea's in Irian Jaya zagen de jonge staat als een fascinerend experiment. In Jakarta wist men niet goed wat te wensen. Als het experiment zou slagen, als PNG met Australische hulp en door behoorlijk bestuur zijn burgers rust en voorspoed wist te verzekeren, zou dat een grote aantrekkingskracht uitoefenen op de Melanesische broeders in Indonesië. Zou het falen, en zou de jonge staat ten onder gaan in anarchie, dan zou een vrijplaats ontstaan voor anti-Indonesische rebellen. Een anekdote. Acub Zainal, de impulsieve, goedwillende, maar politiek ongeschoolde gouverneur van Irian Jaya, ontving na zijn succesvolle bezoek aan Port Moresby minister van Buitenlandse Zaken Adam Malik in Jayapura. 'Pak Adam,' zei Zainal, 'wat zou u ervan van vinden als TPNG zich straks bij ons aansluit? Onze betrekkingen zijn uitstekend!' Malik: 'Geen fratsen, Cub, ik heb al zo'n hoofdpijn.'

Papoea Nieuw-Guinea gaf de politici in Jakarta kopzorg. In juni en augustus 1974, ruim een jaar voor de onafhankelijkheid van PNG, had sir Albert Maori Kiki ontmoetingen met 'dissidenten' uit Irian Jaya, die Indonesië steevast 'OPM'ers' noemde. Zij vonden plaats in de woning van het districtshoofd van Madang, Benson Gegeyo, later ambassadeur van PNG in Jakarta. Kiki werd vergezeld door hoge, ook Australische, ambtenaren. Namens

de TPN waren onder meer aanwezig Seth Rumkorem, Jacob Pray en Amos Indey (gewezen vice-gouverneur van West-Irian).

Tussendoor overlegde Kiki in Jakarta met president Soeharto en minister Malik. De Indonesische regering besloot te investeren in communicatie. Op 14 augustus 1974 kwam een rechtstreekse telefoonverbinding tot stand tussen TPNG en Irian Jaya. Er werden consuls-generaal uitgewisseld en begin september bracht Kiki een bezoek aan Jayapura. In november kwam ook de oppositieleider in Port Moresby, Tei Abal, op uitnodiging van Malik naar Jakarta. Men kon immers niet weten met wie men nog te maken zou krijgen.

Niet alleen Jakarta opende een diplomatiek offensief richting Port Moresby. Op 1 september 1975 reisde TPN-commandant Seth Rumkorem naar de hoofdstad om contacten te leggen met de autoriteiten aldaar. Een week later installeerde Soeharto generaal b.d. Roedjito, tot dusverre consul-generaal, als ambassadeur van Indonesië in Port Moresby. Op 16 september was het zover: Australië droeg de soevereiniteit over aan de regering van Papoea Nieuw-Guinea. In Jakarta hoopte men er het beste van. Enkele weken later maakte de buurstaat een gebaar van goede wil. Twee Irianese studenten die illegaal de grens naar PNG waren overgestoken, werden door de Papua New Guinea Defense Force overgedragen aan het Indonesische leger. Toen gebeurde er iets wat het Indonesiëbeeld in PNG drastisch zou beïnvloeden en de regering-Somare in grote problemen zou brengen.

Op 7 december 1975 vielen de Indonesische strijdkrachten Oost-Timor binnen. In augustus had het Portugese garnizoen zich teruggetrokken uit de hoofdstad Dili en in november had het links-nationalistische Fretilin (Revolutionair Front van Oost-Timor) na een korte burgeroorlog de onafhankelijkheid uitgeroepen. De militaire machthebbers in Jakarta zagen hun nachtmerrie – een tweede Cuba, ditmaal in hun eigen archipel – werkelijkheid worden en besloten hier een stokje voor te steken. De volgende dag riep een PNG-politicus, Bernard Narakobi, de regering in Port Moresby op tot 'waakzaamheid tegen Indonesisch imperialisme'.

Het kabinet-Somare raakte in paniek en zag de Indonesische vloot al voor anker gaan op de rede van Port Moresby. Op 20 februari 1976 legde Somare een geharnaste verklaring af. Zijn regering wilde niets te maken hebben met 'rebellen' en was vastbesloten hen te vervolgen en 'OPM-sympathisanten' onder de vluchtelingen uit Irian te deporteren. Op 22 februari waarschuwde minister Kiki Irianese 'rebellen' weg te blijven uit Papoea Nieuw-

Guinea. De stemming in het land was echter aan het omslaan. Op 23 februari protesteerden honderd PNG-studenten voor de Indonesische ambassade in Port Moresby tegen de interventie in Oost-Timor, waarbij de rood-witte vlag werd verbrand. Minister Malik liet meteen een protestnota overhandigen door ambassadeur Roedjito. Het was de eerste officiële klacht, en daar zou het niet bij blijven.

'OPM': stigma en heilsverlangen

Eind januari 1974 hield het OPM-legertje op de Vogelkop definitief op te bestaan. De laatste groep, Saul Wakum en zijn kameraden Ruland Workrar, Simon Kamer en Maarten Luther Wanma, had negen jaar stand gehouden in de buurt van Sausapor, in het Sorongse, en gaf zich tenslotte over aan J.B. Wenas, hoofd inlichtingen van het militaire ressortcommando. De vier werden in Manokwari ontvangen door regent Alex Onim. Saul Wakum, de leerling van de Landbouwschool in Andai die zich in 1965 had aangesloten bij Ferry Awom, werd ambtenaar.

Ferry Awom was dood, een deel van de gewezen guerrillastrijders was opgenomen in de Indonesische strijdkrachten. Anderen traden in overheidsdienst of begonnen voor zichzelf. Het enige dat overbleef van de Organisasi Papua Merdeka, die in april 1965 was opgericht in een eethuis in Manokwari, was de naam. Die ging een eigen leven leiden, zowel onder de Papoea's als onder de generaals en politici in Jakarta. In augustus 2001 zette een van de oprichters, oud-onderwijzer Terianus 'Terry' Teopilus Aronggear, op verzoek van de auteur op papier wat 'OPM' voor hem betekent. Hij schreef het volgende.

'De OPM kent haar eigen romantiek en geschiedenis. Haar grondbeginselen zijn: 1. religie en 2. adat. De OPM is al heel oud. Zij manifesteerde zich al met de tochten van Biakse zeerovers en bewegingen als die van Raja Serador in Japen Waropen, de Manarmakeri-beweging op Biak en Noord-Japen, de Paradijsvogelbeweging op West-Japen, de bewegingen in Arguni, Fakfak, Etnabaai en Kaimana en, aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, de Koreri-beweging.'

'De bekendste zeeheld is Gura Besi. Hij versloeg de Raja Jailolo, die de oorlog had verklaard aan de sultan van Tidore. Gura Besi won de zeeslag en ontzette de sultan van Tidore. Die gaf hem als tegenprestatie de hand van zijn dochter. Hun kinderen werden de Vier Vorsten van de Meos Korana

Fiak [Raja Ampat-eilanden]: Waigeo, Misool, Salawati en Batanta.* Andere helden zijn Raja Cenderawasih en zijn admiraal Korano Mamberamo (Soweamana). Die kaapte een Portugees zeilschip en bracht het tot zinken. Het wrak ligt nog als stille getuige bij Kaap Yeremberei (Inurikwari).'

Aronggear besluit: 'Dit is in een notendop de geschiedenis van de OPM. De organisatie werd opgericht op 19 april 1965 in Manokwari en deed voor het eerst van zich spreken met de aanval op de Arfai-kazerne op 28 juli 1965. Sindsdien kent de OPM geen compromissen meer met volken die niet willen weten van de twee beginselen: religie en adat. Ze zal strijden tot het heilige doel is bereikt.'

Terry Aronggear uit Serui, achtereenvolgens pupil van de zending, onderwijzer, medewerker van de NIGIMIJ, oprichter van de OPM en politieke gevangene, heeft enig recht van spreken. Volgens hem is de 'beweging' veel ouder dan de 'organisatie' en zal ze de laatste overleven. Het wezen van de beweging is volgens Aronggear de strijd voor behoud van de Papoea-identiteit, die hij samenvat als godsdienstigheid en respect voor de traditie. Het 'heilige doel' wordt niet nader omschreven, maar de verwijzingen naar de vele heilsbewegingen uit de geschiedenis van Westelijk Nieuw-Guinea spreken boekdelen. Volgens Aronggear treedt de 'OPM' in de voetsporen van oude helden, die roem oogstten in de strijd tegen indringers en die op zoek waren naar het verloren heil.

Voor Jakarta was de discussie over de staatkundige toekomst van Irian Jaya met de Pepera gesloten. Papoea's die vonden dat de Indonesische overheid weinig respect toonde voor hun adat en religie (hun identiteit) en lieten merken dat dit niet beantwoordde aan hun heilsverwachting, werden gebrandmerkt als activisten voor een vrij West-Papoea, het programma van de OPM. Hoewel de organisatie niet meer bestond, bespeurden de inlichtingendiensten wel degelijk beweging, in het bos, in het bergland en in de stad. Zo kregen alle uitingen van onvrede met de gevestigde, Indonesische orde het stigma 'OPM'. Toch vormden ook degenen die zich openlijk verzetten geen verenigd front. Er was geen organisatie van betekenis, het gewapende verzet was hopeloos verdeeld en ballingen in PNG, Nederland, Senegal en Zweden deden niets dan ruzie maken.**

* Zie voor de mythe van de Vier Vorsten 'De Molukse connectie' in de proloog, blz. 39-42.

Verdeeld verzet, boze buren

De regering in Port Moresby poogde de TPN-strijders in Irian Jaya ervan te weerhouden het grondgebied van PNG als uitvalsbasis te gebruiken voor acties tegen Indonesische doelwitten. Ze ging nog verder en spande zich in voor een vergelijk tussen Jakarta en het Papoea-verzet in binnen- en buitenland. In februari 1975, een halfjaar na de besprekingen met Seth Rumkorem en Jacob Pray in Madang, voerde minister Kiki in Port Moresby overleg met 'senioren' van de beweging in ballingschap, zoals Nicolaas Jouwe, Herman Womsiwor en Filemon Jufuway, en de naar PNG uitgeweken Papoea's Benedictus V. Sarwom, Adolf Saweri, Willem Zonggonao, James A. Joku en Peter Pangkatan. Zij kregen te horen dat PNG hun strijd voor onafhankelijkheid niet kon steunen. Op 20 februari ondertekenden de gasten een verklaring, die werd overhandigd aan de Indonesische regering. De Papoeaballingen betuigden hierin dank aan de regering van PNG en nodigden de Indonesische regering uit te onderhandelen over een 'politieke oplossing' in het belang van 'de vooruitgang van Irian Jaya'.

In maart 1976 kwam het tot een breuk tussen Seth Rumkorem en Jacob Pray. Het persoonlijke, door ideologische en tactische meningsverschillen verscherpte conflict tussen de twee mannen kwam tot uitbarsting toen Pray Rumkorem 'blinde ambitie' verweet – hij mat zich titels aan als 'generaal' en 'president' – en Rumkorem Pray voor 'zwak en beïnvloedbaar' uitmaakte. Pray verliet Kamp Victoria, het mobiele hoofdkwartier van de TPN, en ging terug naar zijn dorp.

Daar, in Ubrub, vestigde hij een nieuw commando met de naam Rechtsherstel (Pemulihan Keadilan, kortweg Pemka) en een eigen legertje, de Nationale Bevrijdingstroepen (Pasukan Pembebasan Nasional, kortweg Papenal). Marthen Tabu – net als Pray afkomstig uit de grensstreek – en Yeret

** Tussen de twee oudste Papoea's in Nederlandse ballingschap, de Biakker Markus W. Kaisiepo en Nicolaas Jouwe van Kayu Pulau, ontstond al spoedig een vete, die nooit is bijgelegd. Na de Pepera keerden twee jonge Papoea's in ballingschap, Joop Papare uit Serui en Ben Tanggahma uit Fakfak, zich af van de groep rond Nicolaas Jouwe, die wilde doorgaan op de weg van de diplomatie. Op 1 juli 1975 opende de 'Voorlopige Regering van West-Papoea' in Dakar (Senegal) een informatie- en coördinatiecentrum, geleid door Ben Tanggahma, 'minister van Buitenlandse Zaken'. Later volgde een tweede kantoor in Stockholm (Zweden), dat enige tijd werd geleid door Joop Papare. Ook Tanggahma en Papare kregen onenigheid.

Wayoi – die op 1 juli 1971 Waris had bezet – werden onderbevelhebbers van Papenal. In mei 1977 viel een Papenal-eenheid onder leiding van Yeret Wayoi een TPN-groep aan in Suhampa, net over de grens met PNG, waarbij gewonden vielen en enkele TPN-strijders werden gegijzeld. Toen Rumkorem hoorde van de aanval, wilde hij de vete beëindigen en bood hij aan onderbevelhebber van Jacob Pray te worden. Die wees dat aanbod van de hand. De factiestrijd zou tot 1984 duren.

Voor de breuk in de TPN voerden de protagonisten eigentijdse motieven aan, maar zij handelden volgens een oeroud patroon. De Nederlandse bestuursantropoloog Jan Pouwer had in 1961 geschreven: 'Ter wille van de lieve vrede en gezien de onderlinge afhankelijkheid blijven vele, onvermijdelijke grieven en tegenstellingen onder de oppervlakte voortsmeulen totdat op een gegeven moment alles tot uitbarsting komt en er heftige ruzies ontstaan die niet zelden leiden tot afsplitsingen en vertrek. Of men vermijdt conflicten en trekt er op een goede dag tussenuit.'

Het Indonesische leger greep de breuk tussen Rumkorem en Pray aan voor een offensief in het voorjaar van 1976. Na een beschieting uit de lucht werden in het grensgebied paracommando's gedropt die wekenlang het bos uitkamden. Volgens het leger vielen er enkele tientallen doden, terwijl Papoeaballingen in Nederland repten van 1605 dode dorpelingen en 425 gesneuvelde Indonesische militairen. Begin juli vluchtten 51 rebellen en sympathisanten de grens over naar PNG. Daarop zette Jakarta PNG onder druk om korte metten te maken met de 'OPM'ers'.

Op 6 oktober werd de bevelhebber van de Papua New Guinea Defense Force (PNGDF), brigadegeneraal Ted Diro, ontvangen door president Soeharto, die hem dringend verzocht de stroom vluchtelingen in te dammen. Diro ergerde zich aan de aarzeling van zijn regering de daad bij het woord te voegen, jacht te maken op de rebellen uit Irian Jaya en hen te verhinderen de grens over te trekken. De mogelijkheden daartoe waren beperkt. De PNGDF telde slechts 3000 manschappen, de grens is 760 kilometer lang en het gebied is moeilijk toegankelijk. Diro klaagde over uitblijvende logistieke steun en achterstallige rantsoenen. Daar kwam bij dat de grondwet van PNG het leger niet toestond mensen op te pakken; dat was een politietaak. De PNGDF moest 'verdachten' overdragen aan de dichtstbijzijnde politiepost en dit kwam neer op dagen lopen.

Begin 1977 overwogen Diro en enkele medeofficieren de regeringskantoren in Port Moresby te bezetten en de ministers te gijzelen tot zij bereid waren de rebellen uit Irian Jaya harder aan te pakken en zo een Indonesische militaire interventie te voorkomen. De samenzweerders stelden ambassadeur Roedjito van hun plannen op de hoogte. Deze beaamde dat de aanwezigheid van de 'OPM' in PNG ongewenst was. Het plan lekte uit en Diro kwam er met een uitbrander af.

Het was intussen 1977. In dit jaar verplaatste het front zich van de grens met Papoea Nieuw-Guinea naar het bergland van Irian Jaya.

Explosie

In het voorjaar van 1977 brak aan de bovenloop van de Baliem, in het woongebied van de West-Dani, een opstand uit die het bergland in vuur en vlam zou zetten. De explosie is beurtelings beschreven als 'gewapende strijd voor een vrij Papoea' en als een 'stammenoorlog'. Beide etiketten vereenvoudigen het complex van frustraties en verwachtingen dat de bergbevolking in beweging bracht.

Net als de Amerikaanse zendelingen in de jaren vijftig en zestig wekte het handjevol propagandisten voor een 'Vrij West-Papoea' dat medio jaren zeventig de bergen introk, grote verwachtingen. Evenals de religieuze boodschap van de eerste evangelisten viel de politieke agitatie van deze nieuwe predikers in vruchtbare bodem. Beide groepen verkondigers beloofden een uitweg uit de harde werkelijkheid. Destijds lonkte de belofte van 'eeuwig leven', nu beloofde men 'vrijheid'. Beide boden een welkom alternatief, destijds voor ziekte, schaarste en sterfelijkheid, nu voor oplopende druk van buitenaf, geforceerde verandering en teloorgang van tradities. De geestdriftige omhelzing van beide boodschappen door de West-Dani is nogal eens verkeerd verstaan. Deze bergbewoners werden niet van de ene dag op de andere brave christenen en evenmin in een vloek en een zucht vurige separatisten. Daarvoor misten kerstening en politisering de nodige diepte. Een reconstructie van beide bekeringsgolven werpt wat meer licht op de motieven van de bekeerlingen.

De Christian and Missionary Alliance (CAMA) en andere zendingsgenootschappen hadden een voorkeur voor onbestuurd gebied. Na de Tweede Wereldoorlog begon de CAMA krachtdadig te evangeliseren in het Centrale Bergland. Het genootschap beweerde dat het een 'mandaat uit de hemel'

PapoeaProef 13-05-2004 18:58 Pagina 518

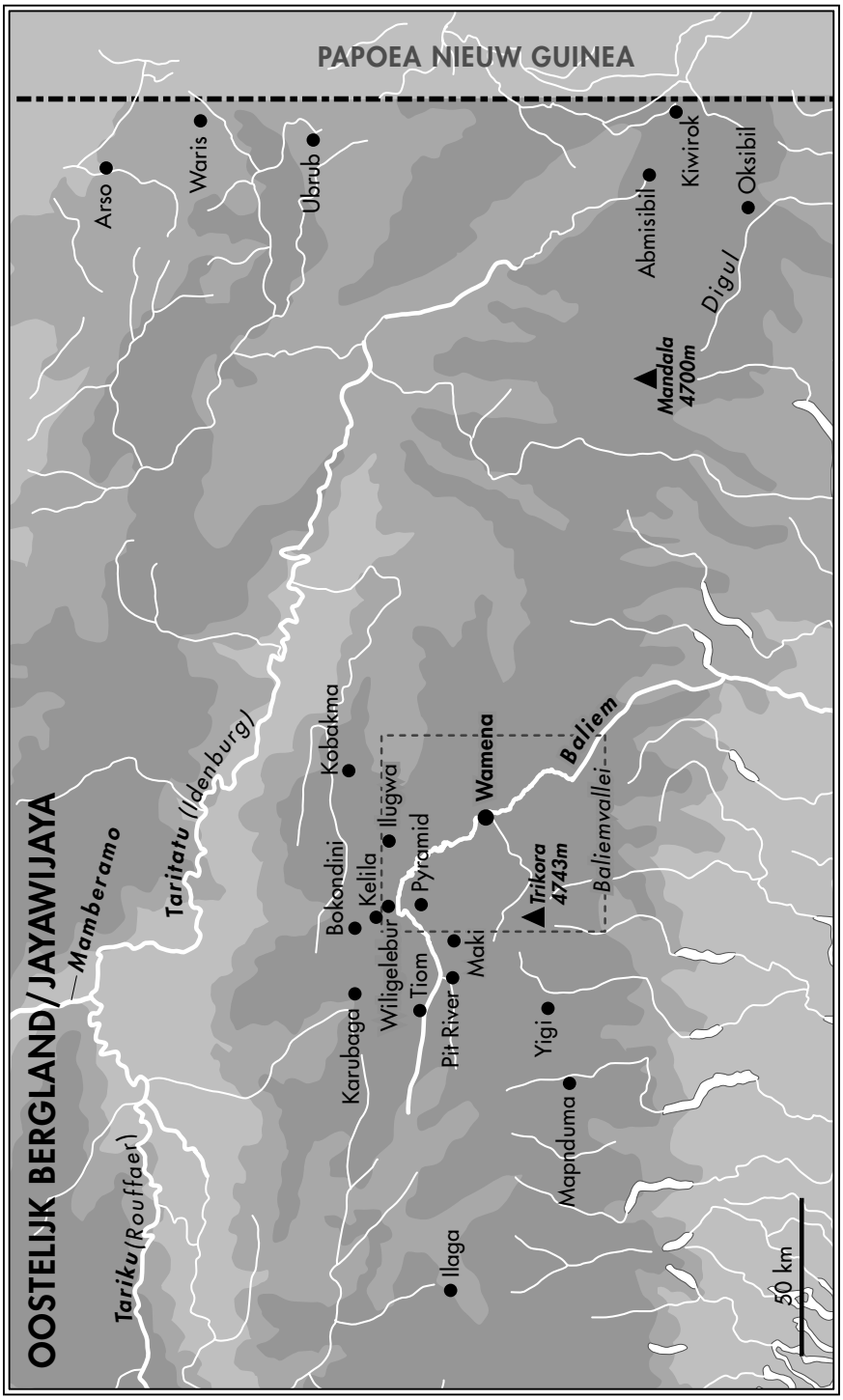

had om door te dringen in de Grote Vallei van de Baliem. Op 20 april 1954 liet een jonge CAMA-zendeling uit Texas, Lloyd Van Stone, zich met een vliegboot afzetten op de Baliemrivier. Hij bouwde een huis in Hitigama, in het zuiden van de vallei. In 1956 arriveerde de eerste bestuursman in de Grote Vallei en in 1958 volgde de katholieke missie.

De valleibewoners, getalenteerde tuinbouwers, wier leven leek te draaien om oorlogvoering, bleken niet zo makkelijk te overtuigen van de superioriteit van de nieuwkomers.* Zendelingen wilden hen alleen dopen als zij eerst hun 'heidense amuletten' verbrandden. Dat bleek een zwaar offer. De Dani zoeken hun oorsprong niet buiten het eigen gebied, zoals andere Papoeavolken, maar in de Baliemvallei zelf. Zij bewonen als het ware de bakermat der mensheid. Op sacrale plaatsen koesteren zij het 'gebeente' van de eerste mens die hen het onderscheid bijbracht tussen wat wel en niet betamelijk is.

De franciscaan Frans Lieshout, een kenner van de Danicultuur: 'Deze mens begon te vertellen: wat men wel en niet mocht eten, met wie men wel en met wie men niet mocht trouwen. De mensen waren uit de aarde gekomen, maar hadden geen houvast, praktisch noch moreel. Dat deze mens alles bleek te weten, wekte afgunst. Hij werd gedood en bedekt met bladeren. Toen zijn moordenaars later terugkwamen, bleken uit die bladeren suikerriet en zoete aardappelen te groeien. Hij was kennelijk een heel bijzondere figuur. Alle groepen namen een botje mee en ook zaad van het suikerriet en van de zoete aardappel. Die botjes zijn nu de *kaneke* van de Dani: platte stenen met een vrouwenrokje. Iedere clan bewaart ze in een achterwand van de mannenhut. Op den duur kwamen daar overblijfselen bij van latere voorouders en in de oorlog gedode mensen. *Kaneke* is voor de Dani geen godheid, maar hét symbool van hun verbondenheid met de voorouders. Voor de Baliemers is het van levensbelang dat zij de band met het *kaneke* onderhouden door de geboden en voorschriften van de voorouders te volgen.'**

Vele generaties geleden volgden groepen Dani de oude paden waarlangs zij sinds mensenheugenis zout gingen halen in de westelijke Kemabuvallei. Hele clans, zoals de Tabuni, Murib en Wanimbo, vestigden zich langs de stromen die de Baliem voeden – de Noord- en West-Baliem – tot in de hoog-

* Zie hoofdstuk 4, 'Een vliegveld in niemandsland', blz. 246-249.

** De katholieke kerk heeft het kaneke geadopteerd; op kapelletjes in de Baliem die worden gebouwd dicht bij het sacrale huis, staan opschriften als: 'Jezus is ons kaneke.'

gelegen Ilagavallei, waar zij buren werden van de Amungme. Naarmate deze migranten – West-Dani of Lani ('zij die weggaan') – zich langer en verder van de Grote Vallei verwijderden, ontwikkelden zij een eigen dialect. Zij bleven in contact met verwanten in het oosten, maar beseften dat zij de bakermat hadden verlaten.

In maart 1957 vestigde de CAMA-zendeling Gordon F. Larson zich onder de West-Dani van de Ilagavallei. Hij liet er een vliegstrip aanleggen. Later dat jaar bouwde zijn confrater John Ellenberger een huis in Kungga, aan de overkant van de Ilagarivier, temidden van de Amungme. Toen de CAMA na twee jaar prediking vaste voet had gekregen in het Ilagadal, sloeg de vonk over. In de West- en Noord-Baliem vond de boodschap van de zendelingen een zo geestdriftig onthaal dat de CAMA repte van een 'kersteningsexplosie'. Het Nederlandse gouvernement raakte geïnteresseerd en de bestuursantropoloog K.W. Galis heeft de ontploffing beschreven.

Klaas Galis: 'Jabonep Wanimbo, een West-Dani uit Maki (Noord-Baliem), kwam eind 1959 naar Ilaga voor een *je-wam* (een regeling voor oorlogsslachtoffers) tussen clans met verwanten in de Noord-Baliem. Jabonep woonde evangelisatiebijeenkomsten bij in de Ilagavallei, zowel bij Dani als Amungme. Daar hoorde hij spreken over het kwaad van de oorlog, over schepping, zondeval, Christus' leven enzovoort. Toen hij na een verblijf van twee maanden in Ilaga in november 1959 huiswaarts keerde en zonder medeweten van de zendelingen begon te preken in zijn dorp Maki, was al het gehoorde nog verward en onvolledig.'

'Jabonep had in de Ilaga een doop gezien en de indruk gekregen dat men daar het geheim van het eeuwige leven (*napalan-kapalan*) bezat. De eerste stap om dat te bekomen was de verbranding van amuletten. Men bezegelde dit door het doopritueel. In de verhalen werd wat in Ilaga was opgevangen, zeer verbasterd. Zo zouden bij de doop oude vrouwen jong zijn geworden, de Tien Geboden werden taboeregels, het eeuwig leven werd vertaald in fysieke zin, Maria werd verward met Eva en die was weer de vrouw van God. De zoete aardappel zou na haar dood zijn gegroeid uit Maria's maag. Later zouden uit de Ilaga predikers komen met de "ware boodschap", met *kiwone*, het levende woord. Sommige Dani hielden de zendeling Larson voor Jezus. Hij zou de geesten van kort tevoren tijdens een epidemie gestorven varkens terugbrengen en hele brokken zout uit de bodem halen. Sommigen verwachtten een regen van bijlen uit de hemel.'

'Na Jaboneps preken in Maki gingen er in alle richtingen "discipelen" uit om de nieuwe boodschap verder uit te dragen: in de Noord-Baliem – Kelila en Bokondini – en in de Swartvallei benoorden Tiom. Hierbij volgden de "getuigen" verwantschapsbanden. Overal werden amuletten verbrand om ziekten te overwinnen, rijkdom te verwerven, vijanden te doden, gewassen te doen groeien enzovoort. Op sommige plaatsen werd gepreekt en werden amuletten verbrand onder toezicht van een zendeling, elders gebeurde het zonder hun medeweten.'

'Op verzoek van zijn confraters en om contact te onderhouden met Jabonep en andere spontane predikers besloot Larson eind januari 1960 een tocht te maken naar de gebieden waar de massale kerstening zich voltrok. Takanit, het grootste oorlogshoofd uit de Ilagavallei, liep met honderd krijgers een eindweegs mee. Men vertrok op 22 januari en bereikte, trekkend langs de West-Baliem, op de 30ste Tiom. Vandaar ging het naar Pitome (Pitt River) en op 6 februari werd Maki bereikt. Hier werd gepreekt voor ongeveer 2000 Dani en werd een klein aantal amuletten verbrand, terwijl enige dagen later in Yugwo voor ongeveer duizend Dani's werd gepreekt.'

'Op 11 februari bereikte het gezelschap Pyramid [aan de noordgrens van de Grote Vallei] waar men twee weken bleef. Larson pleegde er overleg met confraters en er werd uitvoerig gepreekt. De zendelingen wilden het verbranden van amuletten voorkomen en wachten tot de mensen meer over het Evangelie hadden gehoord, maar de bevolking wenste per se te breken met het oude. Op zondag 14 februari ging in aanwezigheid van 5000 tot 6000 Dani, een aantal zendelingen en de plaatselijke bestuursambtenaar, een groot aantal amuletten en wapens op een brandstapel van 30 meter lengte. Er werd alleen gepreekt door Dani uit Ilaga, die evenwel eerst door Larson waren geïnstrueerd.'

'Op 19 februari wilden Larson c.s. naar Ibele [aan de westelijke rand van de Grote Vallei] gaan, maar wegens dreigende taboetekens op de paden trok men zich terug. Per Cessna ging het gezelschap een paar dagen later toch naar Ibele, maar de sfeer was er gespannen. Een der hoofden verklaarde dat men tegen de kerstening was, omdat die uitging van het Ilagadal, nota bene het "staarteinde" van de stam en niet de oorsprong, de Grote Vallei, vanwaar de voorouders gekomen waren. Het nieuwe kwam dus als het ware tegen de traditie in. Inderdaad stuit de bekeringsactiviteit [van de CAMA] op dialect- en verwantschapsgrenzen: tussen de West-Dani en de Dani uit de Baliemvallei.'

Onvervulde verwachtingen

In september 1960 trok de franciscaan Jan Koot vanuit de door Amungme bewoonde Noëmbavallei naar Ilaga om de contacten die zijn confrater Misael Kammerer, de 'Woudloper Gods', hier in 1954 had gelegd te herstellen.* In december opende pater Koos Houdijk een statie in de nog steeds onbestuurde Ilagavallei, onder de Amungmeclan Alom, oude kennissen van Kammerer. De statie in aanbouw werd in juli 1961 overgenomen door Jan Koot, die hem verplaatste naar het gehucht Gome, te midden van drie Daniclans en enkele Amungme, waar hij een strip aanlegde. Een jaar later, op 10 juni 1962, brak na varkensdiefstallen over en weer tussen een Danigemeenschap en Kungga, het CAMA-centrum onder de Amungme, voor het eerst sinds jaren weer oorlog uit in het Ilagadal.

In juli 1962 schreef Koot: 'Er heerst in de hele vallei een oorlogspsychose. Iedereen doet mee en heeft zich achter één van de twee partijen geschaard. Hoe komt het nu dat men, na jaren van rust, de smaak van het oorlogvoeren weer te pakken heeft, ook al zijn de meesten volgens de CAMA ondergedompeld en behoren zij de Heer toe? Oorlog is inherent aan het leven van de bergmens en maakt zeker een wezenlijk onderdeel uit van het leven der Dani. Het is voor hen een noodzakelijk middel om zich recht te verschaffen. Daarmee is echter niet alles gezegd. De CAMA heeft oorlogvoeren in de vallei in 1956 verboden. Vredesfeesten gingen gepaard met verbranding van pijl, boog, lans en speer en magische voorwerpen. Dit alles op grond van christelijke motieven waar de Dani nog lang niet aan toe waren – en nog steeds niet zijn.'

'Als compensatie werden gebedsbijeenkomsten gehouden en was de lucht in de Ilagavallei zwanger van *haikal*. Dit is een Amungme-woord en betekent zoveel als: praten over de andere wereld. De CAMA koos uit elke clan helpers, die werden gevoed met elementaire bijbelkennis: de *sekolah-me* (schoolvolk) [deze catechisten hadden een spoedopleiding gekregen aan de 'Dani Witness School' in Ilaga]. Zij kregen plots een groot gezag. Zij moesten hun stamgenoten onderrichten en de leer in andere valleien uitdragen. Zij hebben dit te pas en te onpas gedaan en werden er materieel beter van. Werken hoefden ze niet meer. Ze zeiden: "Wij gaan niet meer dood." Ondanks hun aan de zendeling ontleende gezag bleven anderen de adathoofden. En dát gezag kan geen buitenstaander hen afnemen.'

* Zie hoofdstuk 4, 'Gezanten uit de hemel', blz. 249-252.

'Een andere genoegdoening was het steeds terugkerende verhaal van Jezus' wederkomst. Terugkerend, omdat het maar steeds niet gebeurde. Er waren grote verwachtingen gewekt, maar de Dani begonnen er het hunne van te denken. Met Kerstmis 1960 vestigde de Missie zich in de Ilaga. Toen ontstond een situatie die de Dani welkom was: strijd voeren omwille van het geloof. De CAMA volgde namelijk de gevaarlijke tactiek om flink van leer te trekken tegen de komst van de missie en tegen de aanhang van de pater. Er waren weer partijen die tegenover elkaar stonden: de CAMA-partij en de Missie-partij. Het oorlogsvuur werd weer aangewakkerd door de verhalen van de zendelingen en hun *sekolah-me*.'

'Toen al die verwachtingen niet uitkwamen, toen de verhalen over de pater er niet meer ingingen en de aardigheid eraf was, toen het missievliegveld klaar was, toen er een griepepidemie uitbrak met vele CAMA-slachtoffers, begon de geloofsstrijd te luwen. Maar er was iets losgemaakt en dat was niet meer tegen te houden. Wat al die jaren was verboden, maar waar niets voor in de plaats kwam, drong naar buiten. Men kon zich weer opmaken voor de strijd. Binnen de kortste keren droeg iedereen een lange lans. Er worden nu geen bijeenkomsten meer gehouden op zondag. De lucht is gezuiverd van *haikal*. De *sekolah-me* doen volop mee in de krijg. Iedereen leeft op en de mannen voelen zich jaren jonger en vitaler. Het is weer als vroeger, durf ik neer te schrijven.'

Koot schreef dit in juli 1962, toen er nog steeds geen bestuur was in Ilaga. Hij wees twee factoren aan die destijds leidden tot een terugkeer naar de oorlog: onderdrukte tradities en een onvervulde heilsverwachting.

Koots medebroeder Floor Hoogenboom werkte in 1968 zes maanden in Ilaga en in de jaren zeventig in de Grote Vallei. De verschillen bleven hem bij: 'De CAMA was uitgesproken onverdraagzaam jegens de adat. Een paar keer per jaar kwamen mensen uit de Noord-Baliem massaal naar de markt van Wamena om allerlei artikelen in te slaan. Getrouwde vrouwen mochten van de zendeling geen *yokal* [eenvoudige kruisbedekking] dragen, maar moesten een rokje aan. Een grasrok (*sari*) is voor ongetrouwde meisjes. Daar liepen die vrouwen, met een baby in hun draagnet en een kind aan de hand, en een rokje aan. Alle Baliemers in Wamena lachten hen uit.'

'De West-Dani raakten ontworteld, want in moeilijke tijden – ziekte, een slechte oogst – grijpt men terug naar de adat. De dominee zei dat ze moesten bidden. Intussen waren hun *kaneke*, hun heilige stenen, verdwenen. Het *ka-*

neke is als een magneet, die invloedrijke voorouders aantrekt, zij die het leven en welzijn, de gezondheid van de varkens en dergelijke, bepalen. Die stenen, de zetel waarop de voorouders kwamen zitten, waren opgeruimd. Als die "amuletten" eenmaal weg zijn, zeiden de zendelingen, zal de eindtijd aanbreken, een hemel op aarde. Toen die gouden eindtijd maar niet aanbrak, gaf de zendeling de katholieken in de buurt de schuld. Die waren immers nog niet bekeerd.'

Dezelfde motieven – verloren tradities en een onvervuld heilsverlangen – zouden in 1977 het vuur weer doen oplaaien. Intussen waren er bestuurders van buiten neergestreken onder de West-Dani.

Bestuur

Obet Komba komt uit Pyramid, een kampong aan de uiterste noordpunt van de Grote Vallei. Pyramid valt onder het district Assologaima, dat grotendeels in de vallei ligt, en is door zijn ligging een culturele en religieuze grenspost. Komba: 'Ik ben waarschijnlijk geboren in 1947. Mijn generatie weet alleen zijn doop-, niet zijn geboortedatum. Ik werd door een CAMA-zendeling gedoopt in 1960.' Dat was het jaar van de massale amulettenverbranding in Pyramid. Dominee Komba is dus een kind van de 'explosie'. Hij kan zich de Nederlanders nog herinneren, maar associeert 'bestuur' (*pemerintah*) vooral met Indonesiërs.

Komba: 'Bij ons is op 1 december 1961 niet de Morgenster gehesen. Dat gebeurde alleen in de hoofdplaatsen van onderafdelingen [Wamena]. De eerste bestuurders waren Nederlanders. In Pyramid, Pitt River, Tiom en Bokondini verrezen kliniekjes. Het geld deed zijn intrede, en daarmee kon je spullen kopen zoals handdoeken. Toen de Nederlandse dokter vertrok, moest iedereen huilen. De Amerikaanse zendelingen legden uit dat het gebied Indonesisch zou worden. In de Nederlandse tijd zagen we nooit militairen. Tijdens de overgang, in 1962-1963, verschenen er soldaten, maar de Papoea-politie bleef op zijn post.'

'De overgang was ons slecht uitgelegd. Waarom namen Indonesiërs die huizen over? Waarom kon je met roepia's niks kopen? De door de zendelingen gefokte kippen werden meegenomen door militairen. Wie protesteerde, werd met een wapen bedreigd. In de bestuurspost ging ik praten met Indonesiërs en van hen leerde ik de taal. Het eerste hoofd plaatselijk bestuur in Pyramid was een Javaan, de eerste militaire officier een Batakker. Dat wa-

ren goede mensen. Wat we niet konden goedkeuren, was dat zij hun behoefte deden in de rivier. En de omgang met onze vrouwen liep, naar adatnormen, uit de hand.'

'De eerste regent van [het autonome regentschap] Jayawijaya* was Clemens Kiriwaib uit Merauke. Hij begon met verhalen over "West-Papoea". In 1969 werd de Pepera gehouden in het militaire hoofdkwartier (*Kodim*) in Wamena. Uit Pyramid deden Matthias Wenda en Amos Tabuni mee. Wie weigerde zitting te nemen in de Pepera Raad (DMP) werd geïnterneerd. De getuigenissen over de gang van zaken bij de volksraadpleging wekten onrust. Ook Andreas Karma [regent sinds 1973] had het over "West-Papoea".'

Pater Floor Hoogenboom kwam in juni 1974 van Akimuga naar de Baliem. Hij was eerst twee jaar pastor in Wamena en daarna, sinds februari 1976, in Jiwika. Dat ligt vanuit het dal gezien iets naar boven, aan de uitvalsweg naar de Pasvallei. Hoogenboom: 'Veel Biakkers dachten: als de Indonesiërs straks weg zijn, zijn wij hier de baas. Ook Andreas Karma kwam van Biak en had misschien in zijn hart sympathie voor de OPM. Papoea's dachten dat ze Nederlanders een plezier deden met negatieve verhalen over het Indonesische bestuur. Men vertelt wat men denkt dat je graag hoort. Dat heeft Karma tegenover mij nooit gedaan.'

'Zowel onder de West-Dani als in de Grote Vallei bestond grote weerzin tegen ambtenaren van Biak, zoals Karma. Biakkers kijken neer op bergbewoners en een Baliemer accepteert dat niet. Een Dani kreeg pas toegang tot Karma's kantoor als hij een lange broek en een overhemd droeg. Het moet in 1975 zijn geweest – ik was pastor in Wamena – toen Karma een verbod uitvaardigde voor Baliemers om de stad Wamena, nota bene hun eigen grond, te betreden in adatkledij. Op een dag gaf hij de politie – meest Biakkers – opdracht om bij vrouwen op de markt hun *yokal* [kruisbedekking van ge-

* Van 1963 tot 1965 viel het Centrale Bergland onder de residentie Sukarnapura en was de Biakker Dorus Rumbiak hoofd plaatselijk bestuur in Wamena. In 1965 werd Centraal Bergland onder de nieuwe naam Jayawijaya een 'administratief' regentschap, d.w.z. met een eigen regent, maar zonder streekraad (DPRD). Regenten waren de Batakker Harahap (1965-1967) en de Biakker Mampioper (1967-1969). In 1969, kort voor de Pepera, werd Jayawijaya een 'autonoom' regentschap en kreeg het een DPRD. Regent Clemens Kiriwaib was in de Nederlandse tijd lid geweest van de Nieuw-Guinea Raad. Hij was door gouverneur Platteel op aanbeveling benoemd, namens het kiesdistrict Muyu/Boven-Digul.

trouwde vrouwen en weduwen] stuk te knippen met kleermakersscharen. Ik zag hoe tientallen vrouwen op die manier publiekelijk werden ontkleed. Halfdood van schaamte wikkelden zij zich in hun lange *noken* [draagnetten]. Het was een eenmalig incident – de militaire commandant greep in – maar het tekende de mateloze minachting van Biakkers voor bergbewoners.'

'Begin 1976 trok een grote groep jonge Dani uit de districten Kelila, Bokondini en – misschien – Maki te voet in de richting van Jayapura. Zij hadden verhalen gehoord en wilden ginds hun geluk beproeven. Halverwege, in de buurt van Lereh, liepen zij tegen het leger aan. Dat is op een schietpartij uitgelopen en daarbij zijn enkele mensen omgekomen. Een heel stel is toen naar PNG gevlucht. Anderen zijn maandenlang vastgehouden in een bestuurscomplex te Sentani. Daar werden zij politiek geïndoctrineerd. Toen er uiteindelijk niemand bleek te zijn van wie men kon zeggen dat hij OPM'er was, zijn deze mensen medio 1976 per Dakota teruggebracht naar de Baliem. Die moeten in hun dorpen minder prettige verhalen hebben verteld.'

'Vervolgens werden de lui van Maki ervan beschuldigd dat zij tipgevers waren geweest voor het leger. Dat was een ernstige beschuldiging, want er waren mensen verdwenen – naar PNG gevlucht – of gedood. Op tweede kerstdag (26 december) 1976 zijn in Pyramid drie mensen uit Maki, die waren aangewezen als informanten, vermoord. Daarop wilde Maki een oorlog beginnen tegen Pyramid. De mensen daar waren immers als gastheren verantwoordelijk voor de slachtoffers, ook al kwamen de moordenaars misschien niet uit Pyramid. In januari 1977 trok een groep uit Maki op tegen Pyramid, maar daar hebben politie en leger een stokje voor gestoken. Die gingen ertussen zitten. Toen werden de lui uit Maki zo kwaad dat zij de politie aanvielen en daarna ook de militairen. Het waarom blijft duister, maar het duurde niet lang of ook Pyramid viel het leger aan.'

Daar was men intussen in de ban van een nieuwe heilsboodschap.

'Vrijheidsposten'

In de aanloop naar de onlusten van 1977 deed een nieuw denkbeeld zijn intrede in het bergland: *kemerdekaan* (vrijheid). De verkondigers kwamen van buiten. In 1976, een jaar voor de verkiezingen, begonnen TPN-leden, van wie sommige afkomstig waren uit de bergen, een politieke voorlichtingscampagne onder de Dani. Die ontketende een bekeringsgolf, vergelijkbaar met de 'explosie' van 1960.

Andreas Medlama was er getuige van. Hij werd in 1953 geboren in Wolo, in het district Bolakma (Noord-Baliem), en is een pupil van de Amerikaanse zending. In 1972 ging hij naar de openbare kweekschool in Abepura. Medlama: 'Ik was de eerste Danikwekeling. Er waren wel onderwijzers van de katholieke kerk en de CAMA, maar die kwamen van elders en hadden moeite het vertrouwen van de ouders te winnen. In 1976 ging ik lesgeven aan de openbare lagere school in Wolo.'

'Ik stond nog maar enkele maanden voor de klas toen er vanuit het noorden, via de Mamberamo en Kobakma, mensen kwamen om de bevolking van het district Kelila te winnen voor de zaak van een Vrij Papoea: Aleks Degey* uit Paniai en Bernard Mawen uit het Meraukese. In april en mei 1976 werden zij geestdriftig ontvangen, eerst in het dorp Wiligelebur, toen in Yelenggolo, waar zij duizenden Dani toespraken. Zij vertelden over 1961-1962, over Trikora en de Indonesiërs die de rechten van de Papoea's vertrapten. Zij, van de TPN, waren degenen die in het bos de zaak van een Vrij Papoea levend hielden. Zulke verhalen. De toegestroomde menigte was zo opgewonden dat zij meteen wilde optrekken tegen het bestuur. In deze kampongs was destijds geen politie. Die was er alleen in Bokondini, Kelila en Pyramid. De TPN-propagandisten hadden vrij spel. Het districtshoofd van Kelila, de Biakker Frans Rumaropen, woonde de massale bijeenkomst in Yelenggolo bij en gaf de sprekers gelijk.'*

'Toen de bevolking van Wolo meteen in actie wilde komen, zei ik dat dit niet kon. "De tijd is nog niet rijp voor een Vrij Papoea," zei ik, "laat je niet misleiden door die mensen." Toen werd ik opgepakt door twee sympathisanten van de TPN in Wolo. Eén was ambtenaar van het district en had in het dorp een "vrijheidspost" opgericht, de ander had de CAMA-kweekschool in Tiom doorlopen en was, net als ik, onderwijzer in Wolo. Zij namen me mee naar Wiligelebur, een dorp dicht bij Kelila, waar ik, in afwachting van mijn berechting, werd toevertrouwd aan TPN-leider Saul Bomay.'

* Aleks 'Donald' Degey werd geboren op 30 april 1949 in Putapa (Paniai), maakte in 1962 de katholieke lagere school af in Fakfak en in 1967 de bovenbouw middelbare school aldaar. In 1968 ging hij naar de sportschool in Merauke. Hij sloot zich rond 1970 aan bij de TPN-groep van Marthen Tabu bezuiden Jayapura.

* Districtshoofd Frans Rumaropen is niet lang daarna vervangen, enkele maanden gevangen gezet en ontslagen.

'Tijdens mijn "proces" beweerde Bomay dat ik de Papoea's had verkocht. Ik zei toen: "Ik deel jullie ideaal, maar de Danibevolking is hier nog niet aan toe. Ik ben nota bene een van de eerste onderwijzers uit deze streek. Aan de kust is men misschien verder, maar hier moeten de mensen eerst naar school. Als de TPN een oorlog wil beginnen, moet zij zich houden aan de adat van de bergbewoners. Dan moeten vrouwen, kinderen en oude mensen eerst in veiligheid worden gebracht. Laat de TPN en de jongeren maar tegen de regering vechten." Dat werd gemeld aan commandant Aleks Degey en hij gaf me gelijk. Toen ik hem ontmoette, zei hij: "Andreas, wij zijn niet gekomen om tegen de regering te vechten, alleen om de Baliemers voor te lichten over de identiteit en de politieke strijd van het Papoeavolk. Wij zetten jullie niet aan om de wapens op te nemen tegen het bestuur, dat doen je eigen mensen."'

Toen Aleks Degey was vertrokken, openden Matthias Wenda (uit Pyramid), Lukas Karoba en Willy Togodly (beiden uit Wiligelebur, Kelila) en Yomes Pagawak (uit Taripura, Bokondini) 'vrijheidsposten' in de districten Bolakme, Bokondini en Kelila. Hier werd geëxerceerd en geoefend in het overvallen van leger- en politieposten. Er werden ook vlaggen gehesen. Niet de Morgenster – die was nog onbekend in het bergland – maar de omgekeerde vlag van Indonesië, met het wit boven. De 'vrijheidsbeweging' groeide.

Luitenant-kolonel Albert Dien was districtscommandant van Jayawijaya, met standplaats Wamena. Een kwarteeuw later vertelt hij: 'Het begon te gisten in 1976, toen mensen van de kust naar het bergland kwamen. Mijn inlichtingendienst vertelde me over die bezoekers. Het waren er maar drie, maar ze hadden vrienden in het gebied: een enkele Biakker en ook bergbewoners. Voordien wist de bevolking van Jayawijaya niets over politiek, laat staan over *merdeka*. Deze afgezanten van de kust introduceerden dat denkbeeld in het bergland. Die bijeenkomsten waren sporadisch en werden vooral gehouden in het gebied van de West-Dani; de clanhoofden in de vallei waren niet erg happig.'

Nico Wau-Hubi is een adatleider uit de Grote Vallei. Hij werd geboren in 1942 in Wesaput (Wamena) en was een van de eerste vijf Baliemers die zich door de missie lieten dopen. Hij vertelt: 'Er kwamen mensen uit het bos. Zij liepen van de kust naar de noordrand van de Vallei, via Ilugwa en Kelila. Daar maakten zij de bevolking warm voor *kemerdekaan*. Het viel hun moeilijk om de mensen van de Vallei mee te krijgen. Er waren hier jongeren die

zich voelden aangesproken, maar de ouderen konden niet dulden dat het huis van de Baliem in brand vloog. De rebellen waren jong en de ouderen snijden het varken. Die hebben een plicht jegens dit huis, want alle bergbewoners, van Paniai tot de Yali, van de Amungme tot Ilaga, beschouwen de vallei als hun bakermat. Wij zaten hier boven op de soldaten. Als de vallei in vlammen zou opgaan, waar moesten we dan heen?'

Commandant Dien ondervond zelf hoe hoog de temperatuur was opgelopen aan de bovenloop van de Baliem: 'In oktober 1976 bracht ik met regent Karma een bezoek aan Tiom. Toen we landden, was de strip overstroomd door honderden mensen die tegen ons kwamen demonstreren. Toen we het districtskantoor waren binnengegaan, werd dat omsingeld door een grote massa met pijl en boog, kapmessen en bijlen. Alle symbolen en opschriften van Indonesische instanties werden weggehaald en vernield, de SSB-radio werd in elkaar geslagen. De rood-witte vlag voor het kantoor werd neergehaald. Het zag er slecht uit. Soldaten van de post hieven hun geweren, maar ik hield hen tegen. We hadden vuurwapens, maar de massa was zo groot dat we een treffen niet zouden overleven.'

'Een Lani-clanhoofd stond me te woord. Hij zei: 'Dit is ons land. De regering moet hier weg.' Ik schrok en zei: 'Wat is de reden dat jullie demonstreren? Zijn het de soldaten, is het districtsapparaat in de fout gegaan? Vertel het me, dan kan ik stappen ondernemen.' Er kwam geen rechtstreeks antwoord, maar het was me duidelijk dat ze iets tegen de regent hadden. Karma was nogal bot. We spraken af dat de hoofden naar Wamena zouden komen en mij hun grieven zouden voorleggen. Het drong toen tot me door hoe groot hun misnoegen was.'

Oorlog

Andreas Medlama: 'Aleks Degey had me vrijgelaten, maar ik moest in Wiligelebur blijven en secretaris spelen voor een lokale TPN-aanhanger, Willy Togodly.* In mei 1977 zouden algemene verkiezingen worden gehouden en de bevolking moest worden geïnstrueerd over de procedure. Ik was kandidaat voor de streekraad Jayawijaya en dat viel niet goed bij de mensen. Tijdens de repetities in april begon de bevolking in kampongs waar "vrijheids-

* De West-Dani Willy Togodly viel in april 1977 legerposten in het district Bokondini aan en is later naar PNG gevlucht.

posten" waren opgericht ambtenaren, onderwijzers, politieagenten en soldaten aan te vallen. In Wolo werden acht onderwijzers, niet-Papoea's, vermoord. Ambtenaren en onderwijzers uit Wiligelebur vluchtten naar Kelila. De vlam was in de pan geslagen.'

Op 7 april 1977, om vier uur 's middags, viel een groep van 30 mensen met pijl en boog, messen, parangs en bijlen de post Pagai aan, plunderde die en riep de bevolking op zich tegen de regering te verzetten. Op 20 april 1977, om vijf uur in de middag, vielen ongeveer 800 Dani in Kobakma een eenheid van het 10de Bataljon Veldartillerie aan die daar gelegerd was 'ter beveiliging van de verkiezingen'. De bevolking had de soldaten uitgenodigd

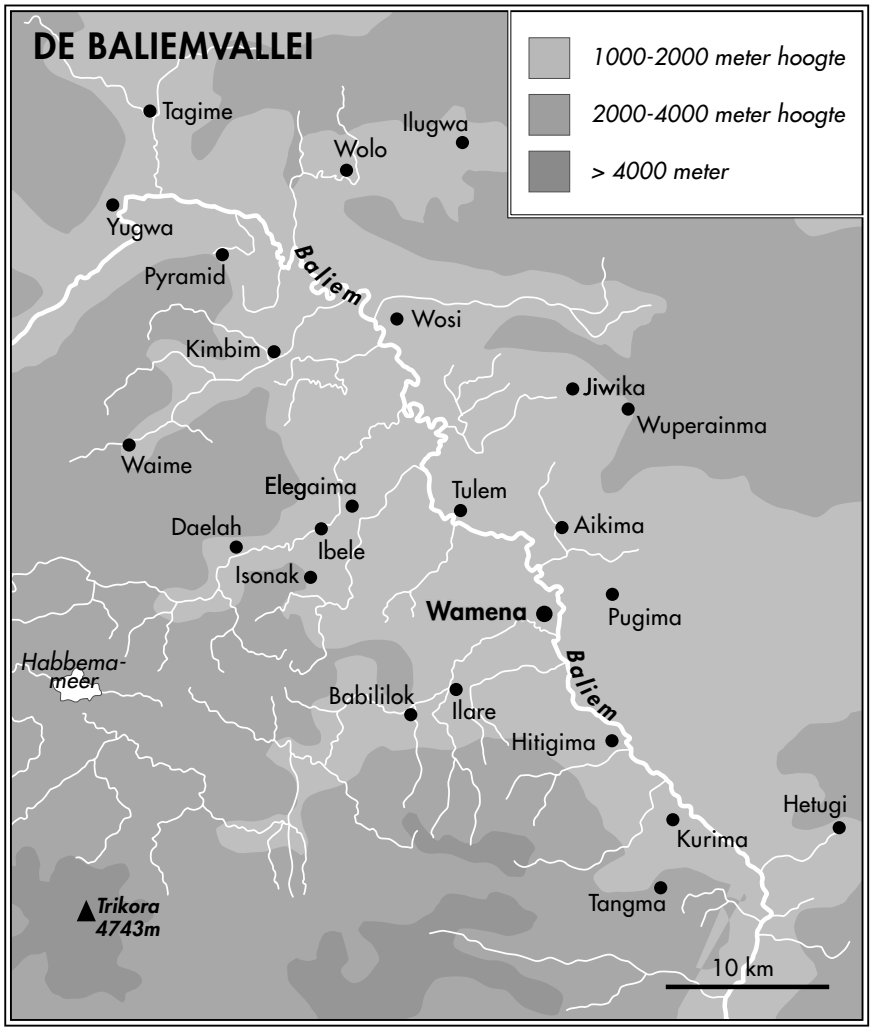

voor een voetbalwedstrijd en die uitnodiging werd aangenomen. Vijftien minuten nadat de scheidsrechter voor de aftrap had gefloten, vloog de bevolking zowel de voetballende soldaten als hun twee collega's in de post aan. Eén soldaat werd gedood en twee raakten zwaar gewond door bijlslagen. Eén aanvaller werd doodgeschoten door de militairen.

In april 1977 ging Obet Komba, op dat moment derdejaarsstudent aan de Theologische Hogeschool van de CAMA in Unjung Pandang (Makassar), met zijn gezin op verlof naar Pyramid. Intussen hadden Amos Tabuni en Naftali Kilungga hier een 'vrijheidspost' opgericht. Komba: 'In de twee jaar dat ik weg was geweest, was de stemming onder de mensen volkomen omgeslagen. Men eiste een Vrij Papoea. Dat stelde mij voor problemen, want ik vond dat wij daar nog niet rijp voor waren. De bevolking daagde mij uit: "Wij willen *merdeka* zijn. Nu!" Er was van alles beloofd: per vliegtuig zouden wapens en munitie worden aangevoerd. Voor mij sneed het allemaal geen hout en ik wilde er niet van horen. "In PNG is een Indonesische ambassade,"zei ik, en ik probeerde hen ervan te overtuigen dat zulke wapenzendingen ondenkbaar waren. Mijn standpunt bleek niet meer te verdedigen, maar ik bleef praten.' In Pyramid vond het bloedigste incident plaats. Op 25 april werden zeven agenten en vier militairen op patrouille, die er even uitrustten, afgeslacht. Hun lichamen werden in de beerput gegooid. Voor Danibegrippen was dit niets meer of minder dan oorlog.

Van 26 tot 28 april werd communicatie door de lucht met de brandhaarden onmogelijk, toen de bevolking de landingsstrips onbruikbaar maakte in Maki, Pitt River, Pyramid, Tagime, Wolo, Ilugwa, Danime, Wo'ogi en Karubaga.

Albert Dien, de districtscommandant, probeerde het vuur te blussen en rukte uit naar het strijdtoneel. Dien: 'Ik trok met een klein escorte naar Pyramid, maar onderweg zwol de groep snel aan. Een deel van de bevolking van het district Assologaima, dat ten oorlog wilde trekken tegen Pyramid, liep mee. Toen we uit Wamena vertrokken, had ik hooguit twaalf burgerwachten bij me, maar vanaf Elogeima [een missiekampong] kwam er steeds meer volk bij. Ook Nico Wau-Hubi, dorpshoofd van Wesaput (Wamena), liep mee. Ik vroeg hem: "Nico, waarom gaan er zoveel mensen mee?" Hij zei: "Meneer, hier kan ik weinig tegen doen."'

Floor Hoogenboom: 'Pyramid, dat protestants is, werd plotseling bestempeld tot vijand van het gouvernement en dat was voor onze brave ka-

tholieken uit de vallei aanleiding om daar varkens te gaan stelen en huizen in brand te steken. Het sociale conflict werd toen mateloos groot. Dat leverde iedere dag wel 40, 45 varkens op. De Baliem kent vanouds een oorlogscultuur. Dit was een mooie gelegenheid om ongestraft die oude cultuur weer te laten herleven. De mensen uit de vallei hielpen immers het gouvernement?'

Albert Dien: 'Ik wilde de notabelen die in Pyramid zaten en zich door de bevolking bedreigd voelden, ontzetten. Onderwijzers, het Biakse districtshoofd, dominee Komba en Izaak Wenda, lid van de streekraad Jayawijaya, bevonden zich tijdens de explosie in Pyramid en ik hoorde dat zij naar Wamena wilden. Bij de heuvel Muliama, nog vóór Kimbim [de hoofdplaats van het district Assologaima], ligt een *yukwo* (gebied van de vrees), oud oorlogsterrein, waar vanouds veldslagen werden geleverd. Daar stonden we tegenover honderd man bevolking, onder leiding van Pieter Tabuni, van wie we wisten dat hij "betrokken" was. Ik wilde praten en zei tegen mijn mensen: "Niet schieten, achter mij blijven, ik ga alleen naar voren." Tot de pijlen door de mouwen van mijn hemd vlogen. Ik heb toen drie man met mijn dienstpistool moeten neerschieten. Ze mochten van mij de lichamen meenemen, zoals hun adat vereist.'

Obet Komba: 'Op het hoogtepunt van de oorlog rond Pyramid stuurde het Biakse districtshoofd van Assologaima een uitnodiging aan de kerkleiders in zijn ressort om in zijn kantoor in Kimbim te vergaderen. Er waren er die niet durfden gaan omdat er in Kimbim militairen waren. Ik zei dat dit een uitnodiging was van het bestuur en dat zoiets een garantie was. Ik drong aan en vijftien man vertrokken. Ik ging zelf niet mee, want ik had een grote puist op mijn voet en kon niet lopen. Toen het gezelschap op 500 meter van het districtskantoor was, werd het tegengehouden door soldaten langs de weg. De evangelisten werden opgebracht. Toen viel de bevolking Kimbim aan. Leger en politie trokken zich anderhalve kilometer terug en het volk zette de achtervolging in. Toen er vier mensen werden doodgeschoten, trok het zich terug. Twee lichamen konden worden meegenomen.'

'De volgende dag kon ik weer een beetje lopen en ik ging naar Kimbim. Twee kilometer van Pyramid stuitte ik op militairen. De mannen vooraan meldden mij per walkie-talkie en ik werd bij de commandant geroepen. Dat was luitenant-kolonel Albert Dien. Ik stelde me voor als student theologie en hij ontving me vriendelijk. Ik werd aanvaard als bemiddelaar tussen leger en bevolking. 's Middags gingen we samen naar Kimbim. Daar werden

de kerkmensen nog steeds vastgehouden, ze waren gebonden met rotan. Toen wij kwamen, werden ze vrijgelaten. Eenmaal terug in Pyramid kreeg ik de wind van voren.'

Dien: 'Vlak voor Pyramid werden we onder vuur genomen met politiegeweren. Bij die confrontatie is Alex Jikwa, het dorpshoofd van Pyramid dat een aandeel had in het bloedige incident, doodgeschoten. Zijn mannen trokken zich terug uit Pyramid. De woning van dominee Bosman in Pyramid werd door mensen uit Assologaima geplunderd. Die spullen zagen ze als oorlogsbuit. Ik gaf toen opdracht om het zendingskantoor in te ruimen als militaire post.'

'Het bleef aanvankelijk bij geïsoleerde incidenten en ik zag geen reden om de verkiezingen uit te stellen. Volgens de wet is een bepaald opkomstpercentage vereist, anders moeten ze worden overgedaan. Volgens mijn inschatting was niet meer dan 25 procent van het regentschap Jayawijaya beïnvloed door de onlusten. Vanaf het midden van de vallei naar het oosten, tot aan het Sterregebergte, was niets aan de hand.'

Hoogenboom: 'Met ingang van 1 mei werden guru's die geen Papoea waren vermoord. Mijn medebroeder Jozef uit Wamena werkte destijds in protestants gebied. Die is gewaarschuwd – "ze komen eraan" – want hij deed zijn werk goed. Een ander deed zijn werk minder goed en had meegeholpen met de voorbereiding van de verkiezingen. Die heeft hard moeten lopen om niet gekeeld te worden. De 1ste mei [verkiezingsdag] was een kennelijk afgesproken datum, want toen brak overal de pleuris uit. Biakse bestuursambtenaren moesten allemaal opduvelen, anders gingen ze eraan. Er zijn in ieder geval zeven onderwijzers vermoord.'

Het districtscommando (*Kodim* 1702) in Wamena was niet toegerust voor de bestrijding van onlusten in een zo uitgestrekt gebied en een deel van de politie deed mee. Commandant Albert Dien: '*Kodim* Jayawijaya telde destijds 30 man, hooguit één peloton. Begin april waren er wat extra troepen van buiten ingezet ter beveiliging van de verkiezingen. Toen medio april de vlam in de pan sloeg en ik verslag uitbracht aan kolonel Ismail, de ressortscommandant in Abepura, besloten mijn superieuren hulptroepen in te vliegen: twee compagnieën *Kostrad* [Strategische Reserve] uit Midden-Java en Zuid-Sulawesi (van de divisies Diponegoro en Hasanuddin) en eenheden van de 'organieke' bataljons 752 (Sorong, één peloton) en 753 (Nabire, één peloton). Ik was commandant operaties.'

Verschrikkingen

Floor Hoogenboom: 'Met de komst van *Kostrad* ging het fout. Die heeft lukraak mensen doodgeschoten. In de Baliem hadden we destijds een hulpprogramma waar regent Karma achter stond, de "gezonde woning", een modernere versie van de rokerige *honai*. In september 1976 waren we begonnen met de bouw van enkele van die huizen. Toen verscheen Kurelu, een groot oorlogsleider, die achttien vrouwen had, samen met een massa mensen. Hij dreigde ieder hoofd dat meedeed te vermoorden. Toen *Kostrad* arriveerde, gaf het dorpshoofd van Jiwika twee mensen, die hadden meegedaan aan het programma, aan als "rebellen". Die werden bij de brug van Pike zonder pardon de Baliem in geknald. Zo liet het Indonesische leger zich gebruiken voor vereffening van Baliemse rekeningen.'

'Rekeningen waren er genoeg. Mensen uit Wosi, een kampong ten noordwesten van Jiwika, waar de CAMA-post in 1977 leegstond, vielen Abusak aan, een dorpje aan de rivier, onder Jiwika, waar de missie enkele gedoopten had. Die mensen wisten van niks. Bij die aanval zijn 38 doden gevallen. Na de aanval op Abusak is heel Jiwika de bergen ingevlucht. Het leger beschouwde in de praktijk iedereen die in de bergen zat als opstandeling. Dat was vrij wild. Verlaten dorpen werden door militairen leeggestolen, waarna de hutten in brand werden gestoken. In Jayapura was een winkel, Bintang Mas, daar stootte je je hoofd tegen de stenen bijlen. Bananen werden meegenomen, de tuinen werden systematisch verwoest. Op een gegeven moment heeft Dien de militairen verboden varkens in Wamena te verkopen. Die kregen ze de vallei niet uit en probeerden ze ter plekke te slijten. Ze hebben mij drie biggen aangeboden, maar die wilde ik niet hebben. "Die zijn van de kampongmensen, die kunnen jullie niet verkopen," zei ik.'

Volgens kolonel Dien zette het provinciale commando in Jayapura twee Bell-helikopters in en drie Bronco OV-10, kleine gevechtsvliegtuigen. In het gebied opereerden ook twee Iroquois-helikopters van de Royal Australian Air Force (RAAF). Die werden gebruikt voor een zes weken durende Australische karteringsmissie, in juli en augustus 1977, een vorm van militaire bijstand aan Indonesië. De missie werd geëscorteerd door Indonesische militairen. Een van de Iroquois stortte bij slecht weer neer in de Pasvallei, waarbij doden vielen. Een Australische eenheid van twaalf man kwam naar Wamena om het incident uit te zoeken. De RAAF maakte ook gebruik van een vliegtuig van het type Port Pilatus, dat door de TPN werd beschoten. Na dit incident werd de karteringsmissie een jaar opgeschort.

Hoogenboom: 'Toen die Australische helikopter in de Pasvallei verongelukte, is ook een automatisch wapen van het escorte zoekgeraakt, een machinepistool. Daar is maanden naar gezocht, want dat zou in handen zijn gevallen van de OPM. Achteraf bleek dat een man uit de kampong dat ding had gevonden en netjes opgeborgen. Daarna was ook hij het bos in gevlucht.'

Medlama: 'Toen het leger samen met de valleibevolking in de tegenaanval ging vanuit Wamena, vluchtte ik met de mensen van Wiligelebur het bos in. Ik gaf een plaatselijke onderwijzer, die naar Wamena wilde vluchten, een boodschap mee dat ik me samen met de bevolking in het bestuurskamp wilde voegen. Ik werd namelijk niet alleen door rebellen gewantrouwd, maar ook door het leger. De grens tussen opstandig en bestuursgebied schoof geleidelijk in noordwestelijke richting, eerst naar de lijn Wo'ogi-Kurelu, dan naar de lijn Pyramid-Wolo. Tijdens die opmars vluchtte de bevolking overal het bos in. Toen de linie Pyramid bereikte, week Matthias Wenda uit naar Wiligelebur. In het bijzijn van andere TPN'ers vertrouwde hij de bevolking aan mij toe en hij gaf me toestemming om deze mensen over te dragen aan het leger. Hijzelf trok de bergen over naar de Idenburgrivier. Tegenwoordig woont hij in Papoea Nieuw-Guinea.'

'Wij liepen naar het zuiden, eerst naar Wolo en toen verder richting Wo'ogi. Op 12 november stuitten we op een legereenheid die langs de Baliem naar het noorden trok, richting Wolo. Waar de Kali Wolo uitstroomt in de Baliem, heb ik me samen met 76 dorpelingen overgegeven aan een legerpost van bataljon 752, onder commando van luitenant Purba. Toen we de post naderden, voerden we een rood-witte vlag mee. Purba had mijn boodschap ontvangen en wist dat ik me wilde overgeven. Hij bezorgde me een vrijgeleide naar Wamena, waar ik werd ontvangen door kolonel Dien. "Arme Andreas," zei hij, "je hebt het gebracht tot onderwijzer en kandidaat-lid van de DPRD, en dan val je de regering aan. Wat voor rang en salaris heeft de OPM je gegeven?" Ik antwoordde: "Commandant, ik ben een onderwijzer en ben mijn eigen baas. Ik ben gebleven omdat ik mijn mensen niet in de steek wilde laten." Toen vroeg hij: "Hoe lang heb je in het bos gezeten?" Ik zei: "Acht maanden, meneer, zonder salaris".'

'Ik schat het totale aantal slachtoffers van de onlusten op 800 mensen. Mijn eigen vader was een van hen. Tijdens de militaire opmars vluchtte de bevolking van Wolo in september 1977 het bos in. Onderweg staken soldaten en Baliemers overal huizen en varkensstallen in brand. Toen mijn vader

met 30 anderen uit Wolo de berg Bera op vluchtte, is hij doodgeschoten door een Baliemer. De mensen uit de vallei hebben met hun pijlen, kapmessen en bijlen heel wat volk gedood: in Pyramid, Wolo, Ilugwa, Kobakma, Kelila, Bokondini en Tiom. De Baliemers vormden tijdens de opmars naar het noorden de voorste linie. Daarom is wel gerept van een stammenoorlog tussen de valleibevolking en de West-Dani. In feite konden de Baliemers niet terug, want achter hen kwamen militairen en als ze niet doorliepen, werd er op hen geschoten.'

Albert Dien: 'Mij is verweten dat ik de valleibevolking als schild gebruikte, maar dat is nooit mijn bedoeling geweest. Mijn strategie kwam neer op afscherming van de bevolking van opruiende elementen. Ik onderscheidde binnen de bevolking drie categorieën: zij die beïnvloed en opgehitst waren, zij die uit angst meededen en zij die helemaal niet betrokken waren, maar wel bang. De helikopters en Bronco's werden ingeschakeld door de *Kodam*. Zij moesten de mensen in het bos schrik aanjagen met salvo's. Mijn instructies luidden: "Zolang je niet weet of dit rebellen zijn of bange bevolking, niet schieten." Daar heeft men zich niet altijd aan gehouden.'

'Er waren slachtoffers in soorten: zij die waren doodgeschoten tijdens gevechten, mensen die op de vlucht verhongerden of ziek werden. Ik houd het aantal doden op een paar honderd, vooral in Pyramid, Tagime en Bolakme, maar zeker geen 800. Niet iedereen die werd doodgeschoten, is gevallen onder legerkogels. Er vielen er ook heel wat door onderlinge oorlogshandelingen. Verreweg de meesten zijn bezweken aan ziekten en ontbering. Tot aan Tagime waren er veel zieken onder degenen die het bos in waren gevlucht. Ik heb presidentiële hulp [*Banpres*] gevraagd en toen hebben we voedseldroppings georganiseerd. Alleen zoete aardappelen, geen rijst.'

'Of er militaire ontsporingen zijn geweest? Jazeker. De soldaten waren vaak maanden van huis, ver van hun vrouw, en de gelegenheid maakt de dief. De eenheden van buiten hadden weinig begrip voor de gewoonten van de bergbewoners. Ik was niet overal bij, maar toen ik zag hoe bataljon 752 in Tagime *honai* in brand stak, heb ik uit woede een heel magazijn leeggeschoten. Ik was voor inschakeling van tussenpersonen, die het vertrouwen van de bevolking hadden. Achteraf ben ik heel tevreden met de rol die enkelen van hen hebben gespeeld bij het herstel van de orde, zoals de predikant Obet Komba.'

Dominee Komba kijkt met gemengde gevoelens terug: 'Ik heb het in Pyramid uitgehouden tot begin mei. Toen zijn mijn vrouw en ik afgehaald met een helikopter die de CAMA had gecharterd van de staatsoliemaatschappij Pertamina in Sorong. Ik meldde me in Wamena bij commandant Dien en vertelde hem dat ik weg was uit Pyramid. De volgende morgen vloog ik naar Jayapura, waar ik heb gesproken met de provinciale commandant, brigadegeneraal Imam Munandar, en de politiechef. Zij gaven me toestemming om te bemiddelen. Ik kreeg faciliteiten, zoals vliegtuigen van de MAF, zodat ik overal heen kon om de bevolking op de "posten" in te prenten dat er meer troepen zouden komen. De mensen beseften niet dat ze met pijl en boog en bijlen niets konden uitrichten tegen het leger. Ik heb vreselijke dingen gezien. Mensen die een been hadden verloren door bommen uit de lucht en door mortiervuur.'

'Hele kampongs verscholen zich in het bos, waar zij nauwelijks overleefden. Van de TPN-leiders in het gebied heb ik Matthias Wenda, Saul Bomay, Amos Tabuni en enkele van hun vrienden ontmoet. Zij zijn van mijn generatie en wilden wel met me praten. Uiteindelijk zeiden ze: "Dominee, wij gaan weg. Dan kunt u de mensen terugbrengen naar hun dorpen." De bevolking die terugkwam, werd aanvankelijk goed behandeld door de militairen. Toen de troepen werden afgelost door bataljon 401 uit Jakarta, begonnen de intimidaties. Mensen die uit het bos kwamen, werden hard ondervraagd. De soldaten wilden weten wie de politiemannen en militairen in Pyramid hadden vermoord. Een voor een werden mensen opgepakt, bedreigd met executie of gemarteld met gloeiende bajonetten. Vreselijk, ik heb het zelf gezien. Ik heb hiervan verslag gedaan aan de commandant, maar dat ging alleen over Pyramid. Ik was er niet bij in Bokondini, ik was er ook niet bij in Kelila. Ik was maar alleen, en het gebeurde overal. Telkens als ik even weg was geweest naar Jayapura – ik werkte tenslotte voor de kerk – bleek er bij mijn terugkeer iemand dood te zijn. Gaat u naar Pyramid, meneer. Op het kerkhof vindt u talloze graven van mensen die zijn gedood, niet tijdens gevechten, maar nadat ze waren teruggekomen uit het bos.'

'Ik heb de gegevens verzameld: in het hele regentschap Jayawijaya zijn in 1977 11000 mensen omgekomen door schotwonden, martelingen, ziekte en honger. Alleen al in Wamena, Pyramid, Kurelu, Kelila, Bokondini en Kobakma 9000 doden. In het Oostelijke Bergland, tot aan Oksibil, nog eens 2000 doden. De meesten zijn bezweken aan ziekten. De mensen van Pyra-

mid zijn hoogstens drie maanden op de vlucht geweest, maar in Kobakma, Kelila en andere noordelijke districten heeft de bevolking zich wel een jaar schuilgehouden, tot in het stroomgebied van de Mamberamo. Als ze het al overleefden, kwamen ze ziek terug, want daar heerst malaria. Ik heb als bemiddelaar mijn best gedaan, maar ik vond de verschrikkingen op den duur onverdraaglijk. Ik voelde me een zondaar. Waarom heb ik me hieruit laten halen en ben ik niet met hen gestorven, dacht ik.'

Ilaga

Begin mei sloeg het vuur over naar de Ilagavallei, waar al eerder 'vrijheidsposten' waren opgericht. Het initiatief ging daar uit van twee Amungme-pupillen van de missie, Bonifatius Niwilingame, alias Boni Nayan, en Klemens (Kelly) Kwalik, en drie West-Dani met een CAMA-scholing: Titus Murib, Aleks Murib en Herman Kogoya. Boni was door Jacob Pray aangesteld als Papenal-commandant in de streek rond Ilaga. Aleks Murib, onderwijzer in Bokondini, en Herman Kogoya, ambtenaar van het district Kelila, waren in 1976 gewonnen voor de zaak van een Vrij Papoea. Boni, Aleks en Herman zouden na 1977 naar de achtergrond verdwijnen of uitwijken naar PNG. Kelly Kwalik en Titus Murib zetten hun strijd tot vandaag (2003) voort.

Kwalik is rond 1952 geboren in de Tsingavallei. Zijn vader, Franciscus Kwalik, was een van de eerste Amungme die door de missie zijn gedoopt. De oude Frans is nooit naar school geweest, maar werd *tuagaam*, hoofd van een plaatselijke kerkgemeente. Toen Kelly ongeveer tien jaar oud was, trok hij met zijn ouders van de Tsingavallei naar Akimuga, een door het Nederlandse bestuur geopend gebied in het laagland, waar de Amungme uit de bergen zich een heilstaat droomden. Toen zij verhuisden, waren de Nederlanders al vertrokken. De Kwaliks gingen wonen in Kampung Baru (Nieuw Dorp), een nederzetting buiten het eigenlijke projectgebied, die de migranten zelf hadden gebouwd.

Kelly doorliep de lagere school van de missie in Akimuga en vertrok daarna naar Jayapura, waar hij de katholieke onderwijzersopleiding volgde. Rond 1973 haalde hij zijn diploma en daarna stond hij een tijdje voor de klas in de Mimika. Toen hij na twee, drie jaar nog steeds geen ambtelijke aanstelling had gekregen, trok hij in 1976 of begin 1977 boos het bos in, waar hij zich aansloot bij het legertje van zijn volks- en geloofsgenoot Bonifatius (Boni) Niwilingame, een vertrouweling van Jacob Pray.

Titus Murib* werd aan het begin van de jaren vijftig geboren in Ilaga en bezocht de lagere school van de CAMA in Eromaga, die hij in 1967 afmaakte. Op voorspraak van het hoofd landbouwvoorlichting in Ilaga mocht Titus in 1968 naar de Lagere Landbouwschool in Kampung Harapan – het voormalige Kota NICA – aan het Sentanimeer. In de twee jaar dat hij hier onderwijs kreeg, was hij actief in de Kingmi, de Papoeakerk die ontstond uit de CAMA-zending, en ontfermde hij zich over berglandjongeren rond Jayapura. Hij regelde voor hen bruidsprijsbetalingen en begrafenissen en hielp bij het zoeken van werk.

In 1970 kreeg Titus Murib een baan bij de landbouwvoorlichtingsdienst van het regentschap Paniai, met standplaats Nabire. In die periode volgde hij een landbouwcursus van zes maanden in Bandung (West-Java). In de zes jaar dat hij in Nabire werkte, was hij actief in de afdeling-Paniai van het Nationaal Verbond van Indonesische Jongeren (KNPI), een massaorganisatie onder de paraplu van Golkar, waarin hij het bracht tot vice-voorzitter. Een overtuigd Indonesisch staatsburger was Titus niet. Hij ontmoette in Nabire een Australiër, die hij om steun vroeg voor de zaak van een Vrij Papoea.

In 1977 diende Titus een verzoek in tot overplaatsing naar Ilaga, zijn geboortestreek. In afwachting daarvan nam hij verlof en ging naar Ilaga. Hij was intussen getrouwd met Marlina Wanimbo, die hem een zoon schonk. Vrouw en kind zouden later omkomen tijdens een legeraanval op Titus' dorp. Gezien zijn ervaring kreeg Murib een zetel in het verkiezingscomité van het district Ilaga. Nadat de stemmen op 1 mei waren uitgebracht, gaf hij de bevolking opdracht de stembussen in de rivier de Ilaga te gooien. De volgende dag brak de hel los.

Amungme en Dani, die hadden geoefend in de 'vrijheidsposten' van Ilaga, vielen op 2 mei het politiebureau en de legerpost aan, en Titus Murib deed mee. Die dag hield hij op het veld voor het districtskantoor een toespraak. Tegen de angstige ambtenaren zei hij: 'We moeten onderhandelen. Het enige dat wij willen, zijn wapens en teruggave van de grond die de Indonesische bezetters ons hebben afgenomen. De rest mogen jullie meenemen.' De volgende dag werd Ilaga beschoten vanuit een legerhelikopter, die was opgestegen in Nabire.

* Titus Murib vertelde zijn levensverhaal in juli 2001 aan ds. Benny Giay, toen deze samen met de franciscaan Theo van den Broek in Ilaga onderhandelde over de vrijlating van twee Belgen, die door de mannen van Titus waren ontvoerd.

De bevolking vluchtte het bos in, maar een groep jongeren bleef, stak kantoren en scholen in brand en bond, alleen gewapend met pijl en boog, de strijd aan met militairen en politie. Volgens Titus vielen daarbij acht doden aan bestuurskant en sneefden vijf opstandelingen. De rebellen trokken zich terug in het bos, samen met twee Papoea-agenten, die hun wapens meenamen. Het leger sloeg toe en doodde drie inwoners van Ilaga. De landbouwambtenaar Titus Murib werd guerrillastrijder en sloot zich aan bij Boni Niwilingame en Kelly Kwalik, die de aanval op Ilaga hadden voorbereid. Die groep trok te voet naar het zuiden, via het door Amungme bewoonde Noembadal, richting Akimuga.

Akimuga

Tijdens de verkiezingen gonsde het in Akimuga van de geruchten: *'Nanti perang!'* (Straks wordt het oorlog!) De berichten waren via verwanten in de bergen doorgedrongen in het laagland. Er gebeurde echter wekenlang niets en de legerpost in Kiliarma, het bestuurscentrum van het district Akimuga, kreeg geen versterking. Tom Beanal, die het district zes jaar had vertegenwoordigd in de streekraad Fakfak, werd op 1 mei niet herkozen. De bevolking nam hem kwalijk dat hij, onder druk van de regent in Fakfak, de bouw van een openbare lagere school in Kiliarma had gesteund. Tom droeg inmiddels het stempel van *orang pemerintah* (regeringsman). Na de verkiezingen woonde hij, in afwachting van nieuw emplooi, een tijdje in Kiliarma. Hier was hij getuige van de inval van de groep rond Niwilingame en Kwalik in Akimuga.

Op zaterdagmorgen 18 juni 1977, om halfacht, wilde Beanal net een bad nemen toen iemand zijn huis binnenstormde met de boodschap dat er een groep 'uit het bos' was gekomen die de radiozender in beslag had genomen en de radio-operateur, het plaatsvervangend districtshoofd en een ambtenaar van diens kantoor had vastgebonden. Beanal haastte zich naar de huizen van ambtenaren en Keiese timmerlieden in bestuursdienst en bracht hen onder in zijn eigen woning. 'Intussen,' schrijft hij in zijn verslag aan de regent van Fakfak, 'was de bende al in de kampong. Zij schoten een soldaat dood die toevallig op weg was naar het districtskantoor. Toen omsingelden bendeleden, gewapend met pijl en boog, mijn huis, begonnen in te slaan op ramen en deuren en dreigden me te vermoorden als ik de bestuursmensen niet aan hen overdroeg. Toen ik niet reageerde, liepen ze naar de legerpost

en haalden daar een machinegeweer op. Toen ze terugkwamen, hadden ze drie vuurwapens bij zich en ze dreigden iedereen in mijn huis dood te schieten als we niet naar buiten kwamen. Onder beding dat ze niemand meer zouden doden, heb ik de deur opengedaan.' De belagers stormden naar binnen, bonden Tom Beanal, namen de ambtenaren, timmerlui en soldaten – en hun gezinnen – mee als gijzelaars en vertrokken naar Aramsolki. Dorpsbewoners maakten Beanals boeien los. Ze besloten samen het bos in te vluchten.

De franciscaan Hans Frankenmolen werkte sinds 1974 als pastor in Akimuga, waar hij confrater Hoogenboom was opgevolgd. Het missiecentrum bevond zich in de kampong Aramsolki. Frankenmolen hield een dagboek bij waaruit hij later zou putten voor zijn verslag aan de bisschop. Hij noteerde: 'Op zaterdagmiddag, 18 juni, rond twaalf uur, kwamen Amungme van hier naar de pastorie om te vertellen dat mensen uit het bos in Akimuga waren aangekomen en die ochtend Kiliarma, de bestuurspost op drie uur lopen van hier, hadden overvallen. Ze zouden daar een soldaat hebben doodgeschoten en nog die middag aankomen in Aramsolki.'

'Om een uur of vier in de middag zagen we plotseling een hoop mensen van hier met allerhande stokken en houtblokken sjouwen. Binnen de kortste keren stond het hele vliegveld vol en was de vliegverbinding verbroken. Om halfvijf kwam een horde beschilderde woestelingen naar de pastorie, mij onbekende lui, die zich verzamelden voor het huis. Een timmerman uit Flores, die kennelijk onraad bespeurde, was bij mij in de kamer. Hij moest naar buiten komen. Een enkeling voor de deur kwam me bekend voor. Hij was van hier afkomstig, maar had een tijd lang in de bergen gezeten en was nu met deze groep meegekomen. Hij zei dat de Florinees niets zou overkomen. De man kwam zelf naar buiten en gaf zich over. Toen moesten ze de radiozender hebben. Ze waren ontzettend opgewonden en schreeuwden door elkaar. Met één van hen stapte ik naar de radiokamer. Daar was Jan [broeder Jan Sjerps OFM] juist bezig Sentani op te roepen. Hij trok lijkbleek weg. Van oproepen kwam niets meer. De zender werd in zijn doos gepakt en afgegeven, met de waarschuwing dat ze hem niet kapot mochten maken.'

De gevangenen werden afgevoerd naar de naburige kampong Amungun. Op zondagmorgen liep Frankenmolen daarheen en vond er nog meer gijzelaars: 'Zij waren samengebracht in een van onze onderwijzershuizen. Er waren zeker 20 volwassenen – mannen en vrouwen – en een stuk of 10 kinde-

ren. Ze maakten een angstige en verslagen indruk. Er waren 3 mensen van het bestuurskantoor, met gezinnen; onze 2 onderwijzers uit Sulawesi met hun gezinnen, 4 Keiese en 4 Florinese zagers – vrijgezellen – 4 Papoeasoldaten met gezinnen en nog wat anderen. De bevolking van Amungun zorgde voor voedsel, dat wel.'

Kelly's klacht

Op maandag 20 juni schreef Frankenmolen een brief aan de 'leiders van de beweging', die hij niet kende en nog niet had ontmoet. Hij brak een lans voor 'onze onderwijzers en timmerlui, die hier al zoveel goed werk hebben gedaan', voor de andere gevangenen en voor de Amungme die het bos in waren gevlucht. Er kwam geen antwoord en de pater liep opnieuw naar Amungun. 's Avonds schreef hij: 'Vanochtend ben ik zelf de opstandelingenleiders gaan opzoeken. Twee van de drie [onder wie Boni] waren die ochtend doorgelopen naar Freeport. De man die ik trof was een nette knul van een jaar of tweeëntwintig.' Frankenmolen maakte kennis met oud-missieonderwijzer Kelly Kwalik, Boni's onderbevelhebber.

Frankenmolen: 'We gingen samen een hut binnen en hebben anderhalf uur gepraat. Mijn God, wat een haat had die knaap tegen de Indonesiërs! Enkele citaten: "Zij doen niets voor de Papoea's! En zeker niet voor de mensen in het binnenland. Aan beloften geen gebrek, maar die worden niet nagekomen. Kijk maar naar Akimuga! Wat doet het Bestuur hier? Een massa geld is er achterover gedrukt dat bestemd was voor de bevolking, die aan het werk werd gezet zonder enige betaling. Wat heeft het Indonesische bewind gedaan voor de gezondheid van de bevolking, voor de landbouw? Er zijn nog massa's schoppen en bijlen uit de Nederlandse tijd, maar de bevolking kan er niet aan komen! Er wordt niet eens naar de mensen omgekeken. Het kan de Indonesiërs toch niets schelen. Degenen die hier komen, zijn er neergezet bij wijze van strafplaatsing. Ze hebben de gelegenheid uitgebuit en zichzelf behoorlijk weten te verrijken. Hun namen zijn bekend!" De Papoea's in de stad, die geleerd hadden, kregen geen betrekkingen. De Indonesiërs stroomden binnen en drukten hen opzij. Wat hem het meest giftig maakte, was dat ze niet voor gelijken werden aangezien. De Papoea's waren zoveel minder! Freeport kwam ter sprake en wat nog meer. En nu, na vijftien jaar, barst de bom, daar kwam het op neer.'

'Wat je er ook tegen inbracht: dat ze het nooit tegen zo'n overmacht konden opnemen; dat ze niet veel meer waren dan een vlieg tegenover een olifant; dat het je reinste zelfmoord was – wat voor wapens hadden ze?; dat ze veel beter hun tijd goed konden gebruiken en leren wat ze leren konden – het haalde allemaal niets uit. Er was geen sprake van dat die gegijzelden vrijkwamen. "Zijn het zulke lieve mensen?" vroeg hij. Toen haalde hij een kapmes tevoorschijn, wel een halve meter lang, aan beide kanten vlijmscherp, ingesmeerd met gif. "Wat moet een onderwijzer hiermee?" vroeg hij. "Komen zij voor onze kinderen?" Zo hadden ze er drie uit het huis van onze Toradja-guru, Hendrik Danum, gehaald. Ze wisten van Hendrik dat hij berichten doorgaf aan een Indonesische militair, een majoor, in Kiliarma.'

'Hij zou hen allemaal ombrengen. Wat hadden de Indonesische soldaten in de Ilaga gedaan? Papoea's aan een boom gebonden, met messen gemarteld en vermoord! Toen ik wees op de slachtoffers die zouden vallen, zei hij dat geen land vrij wordt zonder bloedvergieten. Ik vroeg wie dat allemaal voor zijn rekening durfde nemen en hij antwoordde: "De leiding in Papoea Nieuw-Guinea." Het ging om de bevrijding van Irian Jaya. Ze wilden samengaan met PNG. Ik kreeg geen poot aan de grond en ging naar huis. Ik kon niet geloven dat hij die mensen durfde vermoorden. Nog geen twee uur na mijn thuiskomst rende een groep kerels langs ons huis, onder hysterisch geschreeuw. Ze hadden zeven Keiezen afgemaakt! Na een paar dagen hoorde ik van de bevolking dat de rebellen in totaal 15 Indonesiërs van de afgevoerde groep hadden gedood. Ook hadden ze twee onderwijzers in Noëmba [een zendingskampong benoorden Amungun] vermoord.'

Op 24 juni noteerde Frankenmolen: 'De bevolking hier is nu ook kokend. De vrouwen sjouwen dag in dag uit met zware draagnetten vol patatten; de kerels lopen rond met pijl en boog en houden de wacht aan de rivier bij Kiliarma of waar er maar een helikopter met militairen zou kunnen landen.' Eind juni ging de omstreden openbare school in Kiliarma in vlammen op. De bestuurspost werd kort en klein geslagen en de lagere school in Amungun werd half afgebroken om 'straks de militairen geen dekking te geven'. Op 1 juli kwam een klein groepje soldaten met twee motorprauwen de rivier op. Zij werden teruggeslagen bij Kiliarma; één soldaat kreeg een pijl in zijn nek. De militairen voeren de volgende dag terug naar Portsite, de overslaghaven van Freeport.

Brandpunt Freeport

Een groepje opstandelingen onder commando van *panglima* (bevelhebber) Boni Niwilingame vertrok eind juni vanuit Akimuga naar het operatieterrein van Freeport Indonesia Inc. (FII). Kelly vertelde Frankenmolen dat zij daar 'de zaak gingen opblazen'. De mijn vormde het doelwit bij uitstek van de 'vrijheidsbeweging'.

De Australische antropoloog dr. Chris Ballard* schrijft: 'De opstand voltrok zich op verschillende plaatsen in Irian Jaya, maar het is waarschijnlijk geen toeval dat het volk der Amungme zo'n prominente rol heeft gespeeld in de pogingen de opstanden in verschillende gebieden te coördineren. Het lijkt alsof uiteenlopende grieven op verschillende niveaus – plaatselijk in Akimuga en de Waavallei, en "nationaal" via de OPM [TPN] – samenkwamen in een kennelijk verenigde actie in het operatiegebied van Freeport. Voor veel Amungme in Akimuga was het voornaamste doelwit het plaatselijk bestuur, dat het door de Nederlanders begonnen hervestigingsproject in de steek had gelaten. Voor de Amungme van de Waavallei was het brandpunt van hun woede zonder twijfel het mijnbouwbedrijf Freeport Indonesia, dat hen zoveel grond afhandig had gemaakt en in ruil daarvoor zo weinig tastbare voordelen bood.'

'Dat het zogenoemde Januari-Akkoord tussen Freeport en de Amungmeleiders geen rechtvaardige regeling had opgeleverd, had zoveel verontwaardiging gewekt in de lokale Amungmegemeenschap dat er aanzienlijke steun bestond voor een aanval op de onderneming. De OPM [TPN] had doelstellingen op nationaal niveau, in de vorm van onafhankelijkheid van Indonesië, maar ook plaatselijke oogmerken, in het bijzonder voor de Amungmeleden. Waar al deze [groepen met] uiteenlopende belangen het over eens waren, was dat de mijn en zijn infrastructuur behoorden tot en daarom stonden voor de onderneming, de lokale én de nationale regering, en dat een aanval op de mijn aldus al hun uiteenlopende doelen diende.'

Papoeamijnwerkers stalen dynamiet dat werd gebruikt om Freeport-installaties op te blazen. Op 23 juli (en waarschijnlijk ook bij enkele andere gelegenheden) werd de pijpleiding waarlangs het koperconcentraat werd afgevoerd naar de zeehaven Amamapare (Portsite) doorgesneden met een ij-

* Ballard, kenner van de Amungmecultuur, schreef deze observaties op verzoek van de auteur.

zerzaag. Een Papoea, die we hier Z. zullen noemen, werkte voor Freeport toen Bechtel en Pomeroy in de jaren 1970-1973 de infrastructuur aanlegden en was naar Java gestuurd om te leren omgaan met explosieven. Hij stal het dynamiet dat werd gebruikt bij aanslagen op Freeport-installaties, zoals hoogspanningsleidingen en een brandstoftank. In een jaren later door Chris Ballard afgenomen interview noemde Z. als voornaamste grief dat hij tien jaar voor het bedrijf had gewerkt en nooit een staffunctie had gekregen.

De aanslagen leverden FII een schadepost van een miljoen dollar op. Forbes Wilson, (gewezen) president-directeur, deed de acties vier jaar later af als een variant van de Melanesische *cargo cult*.* Wilson: 'In 1977 poogde een handjevol rebellen uit het grensgebied met PNG in enkele dorpen in de buurt van Tembagapura Irianezen te werven voor aanslagen op FII-installaties. Zij waren niet geïnteresseerd in Freeport als bedrijf en zagen het vooral als een hoogst zichtbaar symbool van Indonesisch bestuur. Zij vertelden de dorpelingen dat de Indonesische regering de stroom "cargo" naar de bevolking tegenhield en dat ze, wanneer de regering eenmaal was verjaagd, even welgesteld zouden worden als de buitenlanders. Het bedrijf moest de operaties enkele malen stilleggen voor herstelwerkzaamheden.' Wilson toonde zich ingenomen met het antwoord van de overheid: 'De regering van Indonesië, die het Ertsbergproject altijd krachtig heeft gesteund, reageerde prompt en vloog troepen in om de faciliteiten te beschermen.'

Exodus

Wat die bescherming inhield, is indringend beschreven door Chris Ballard: 'In de nasleep van de sabotagedaden werden de Amungmenederzettingen rond de mijnstad Tembagapura verwoest. Een legereenheid vuurde mortiersalvo's af op de dorpen in de Waavallei en maakte deze volledig met de grond gelijk. De bevolking vluchtte de bergen in. Ook Kwamki Lama, een nederzetting in het laagland van Amungme uit de mijnstreek, nabij Timika, werd door het leger verwoest.'

'In de laatste maanden van 1977 en tot ver in 1978 voerde het leger een offensieve operatie uit in de mijnstreek; de meeste dorpen kregen militaire garnizoenen. Legervliegtuigen lieten bommen vallen in de valleien Jila (waarbij ten minste vier doden vielen), Tsinga en Oëya. Het leger drong Tsinga binnen

* Zie voor een kritische bespreking van dit begrip hoofdstuk 2, blz. 105-106.

met legerhelikopters en velen stierven in het bos. Alles in deze vallei werd verwoest. Groepen ontheemde Amungme liepen in 1977 en 1978 naar PNG.'

Dat was niet 'even naar de buren'. De afstand tussen Amungemegebied en de grens met PNG bedraagt ongeveer 500 kilometer en de weg voert door zwaar bergterrein. De tocht werd gemaakt door hele gezinnen. Kinderen moesten zelf lopen; babies gingen mee in moeders draagnet. Groepjes vluchtelingen legden per dag niet meer af dan 15 kilometer en waren vaak maanden onderweg. Zonder kaart of kompas, maar met een sterk besef waar het wel, en waar het niet veilig was en een verbluffend gevoel voor richting. Het was ook niet voor even, maar in veel gevallen voor jaren.

Ballard: 'Enkele Amungme zijn [sinds 1991] teruggekeerd. Hele groepen zijn na 1977 in het bos gebleven. In deze periode zijn schendingen van de rechten van de mens en standrechtelijke executies aangetoond in Jila, Timika, Waa en Kwamki Lama.'

De strafexpedities in het mijngebied waren draconisch, maar de gangbare verhalen over represailles in het oostelijker gelegen Akimuga zijn overtrokken. Op het internet circuleren 'verslagen' die de koelbloedige moord op 21 burgers (timmerlui, onderwijzers en ambtenaren uit Sulawesi, Flores, de Keieilanden en Mimika) door Kelly Kwalik en de zijnen negeren, maar wél reppen van bombardementen op Akimuga op 22 juli, waarbij napalm zou zijn gebruikt en waarbij honderden, zelfs duizenden mensen – meest Amungme – zouden zijn omgekomen.

Pater Frankenmolen noteerde op 23 juli in zijn dagboek: 'Onverwacht kwamen er gisteren twee jachtvliegtuigen aangestormd uit het westen. Ze doken en trokken weer op, om beurten en aanhoudend. Ze schoten nijdig bij elke duik die ze maakten. Ze hadden het gemunt op mensen die ze zagen en op huizen, waar de kogels heel gemakkelijk doorheen dringen. Er werden ook granaten afgeworpen. Het was kennelijk niet alleen maar schrik aanjagen. Het meest opereerden ze boven Kiliarma, daarna kwamen ze naar de kampongs hier. Gelukkig is het voor de mensen hier ontzettend meegevallen. Maar één man werd getroffen, in zijn dij.'

De pater besluit zijn verslag aldus: 'Op 3 september arriveerden ongeveer honderd goed bewapende Indonesische militairen in drie vrij grote boten en enkele motorprauwen. De Papoea's boden geen enkele tegenstand en waren al vóór de komst van de soldaten verdwenen in het bos. De militairen installeerden zich in Kiliarma, roffelden de nodige kogels weg, maar er was

geen Papoea te zien. Op 5 september kwamen een stuk of twintig militairen al schietende Aramsolki binnen. De bevolking was in geen velden of wegen te bekennen. Ze kwamen meteen naar ons huis, dachten dat we ontzet moesten worden. Dat hoefde niet.'

De commandant, majoor Benedictus Guntoro, zei te beseffen dat de dorpelingen door de *gerombolan* (bende) waren geïntimideerd. Hij schreef op 5 september een brief 'aan de voltallige bevolking van Akimuga', waarin hij hen opriep terug te komen naar hun dorpen en hun veiligheid garandeerde. Frankenmolen, een kwarteeuw later: 'De militairen hebben Akimuga overgenomen. In Aramsolki trokken ze in een verlaten onderwijzerswoning. Zolang de bevolking in het bos zat, hadden we niet veel last van hen. Na de brief van de commandant ben ik erop uitgetrokken om de mensen terug te roepen. Ze zaten verspreid in het bos, niet eens zover van het dorp. Ze hadden wat optrekjes gemaakt waar ze bivakkeerden. Toen ik vertelde dat hun niets zou overkomen, zijn ze geleidelijk teruggekomen. De grootste groep militairen is op den duur vertrokken. In Aramsolki bleven er zo'n twintig achter. Verder openden ze een post in Kiliarma en Amungun.'

Akimuga werd niet bedekt met een bommentapijt, maar bloedde langzaam dood door intimidaties en militaire druk. Frankenmolen, in 2002: 'Toen de mensen terugkwamen uit het bos, begonnen de soldaten hen in het onderwijzershuis te ondervragen. Bij die verhoren ging het hard toe. Er werd geslagen. De bevolking kwam bij mij klagen en toen ben ik naar de commandant gestapt. Ik zei: "De mensen hier zijn zelf de dupe van wat er is gebeurd. Zij zijn geen OPM'ers; die kwamen van buiten." Veel hielp het niet en de Amungme dachten: nu is helemaal de boot aan. Akimuga liep langzaam leeg. Het ene na het andere groepje verdween. Van de totale bevolking van 2500 zielen waren er op den duur nog 500 over. Een klein deel van de bevolking heeft zich aangesloten bij het verzet, maar de meesten trokken naar Timika, waar al Amungme woonden. Sommigen hebben het daar redelijk gedaan, met hun tuinen en de verkoop van producten, maar velen vielen tussen de wal en het schip, los van hun adat en ook los van de kerk. Die raakten ontworteld en leven op de zak van anderen. Akimuga zelf raakte in de versukkeling. Ik ben tot 1981 gebleven. Sinds 1990 was er zelfs geen pastor meer. Wie bleven, waren de militairen.'

Ballard: 'De opstand van 1977 liet bij de Amungme-gemeenschap een diep wantrouwen na jegens Freeport, regeringsambtenaren en vooral mili-

tairen, een vertrouwensbreuk die sindsdien niet is geheeld. Gedurende enige jaren nam Freeport geen Amungme meer in dienst. De verhouding tussen de Amungme en de Indonesische staat wordt sinds 1977 gekenmerkt door een cyclische herhaling van kleinschalige verzetsdaden, zoals het hijsen van de verboden Morgenster, gevolgd door bruut legeroptreden, waarna hele dorpen het bos in vluchten en zich daar een of meerdere jaren schuilhouden.'

Oude grieven, nieuwe leiders

De uitbarsting van 1977 was de derde grote 'acculturatiecrisis' – een conflict geboren uit ontsporend cultuurcontact – in de geschiedenis van Westelijk Nieuw-Guinea. De eerste was de Koreri-beweging van de jaren 1938-1943, die door de Japanners in bloed werd gesmoord. De tweede was de Obano-opstand van 1956, die door Nederlandse mariniers en – vooral – door Ekagi van het Tigimeer werd bedwongen. De berglandrevolte van 1977 werd neergeslagen door het Indonesische leger en bewoners van de Grote Vallei.

Van 6 tot 9 juni 1977 bracht gouverneur Soetran een werkbezoek aan het rebelse regentschap Jayawijaya. Hij stuurde een 'provinciaal waarnemersteam' vooruit, dat een inventarisatie moest maken van 'de oorzaken die hadden geleid tot de onlusten'. Het team werd geleid door dr. Suriadi Gunawan, sinds 1971 hoofd van de provinciale gezondheidsdienst in Irian Jaya. Suriadi c.s. kregen maar één week en hebben zich bewonderenswaardig van hun taak gekweten. In Wamena bezocht het team vluchtelingen en gewonden en voerde het gesprekken met commandant Dien, regent Karma, diensthoofden, gevluchte onderwijzers, adatleiders, het regionale topoverleg (*Muspida*) en voorzitters van politieke en maatschappelijke organisaties. Een deel van het team begeleidde Soetran en Albert Dien op 9 juni naar Tiom en Bokondini.

In zijn verslag van 13 juni 1977 noemt Suriadi allereerst politiek-bestuurlijke factoren die hebben bijgedragen tot de onrust. Hij schrijft: 'Het ontbreekt de overheid aan gezag bij de bevolking als gevolg van onverstandige maatregelen van zowel ambtenaren als militairen. Het recht dat wordt toegepast bij de beslechting van adatgeschillen is dikwijls niet in overeenstemming met plaatselijke normen en waarden en het rechtsgevoel van de mensen. Aanstelling van dorpshoofden en de selectie van kandidaatleden voor de DPRD zijn niet in overeenstemming met de wil van de bevolking.'

Op sociaal-cultureel gebied noemt hij: 'Onvrede onder jongeren die een lagere school hebben afgemaakt, maar niet kunnen doorleren en ook geen werk vinden; ongezonde concurrentie tussen kerkgenootschappen die volgelingen werven; en een mythische verwachting die leeft bij de bevolking dat de voorouders op zekere dag zullen terugkeren en haar deelgenoot zullen maken van alle denkbare rijkdommen en macht.' 'Dergelijke bewegingen,' schrijft Suriadi, 'zijn een poging terug te keren naar de tradities, die al vaak zijn geschonden door mensen van buiten, in dit geval overheidsdienaren.'

Op economisch gebied, ten slotte, signaleert de rapporteur: 'De moeite die het inwoners van het binnenland kost om een geldinkomen te verwerven; de hoge prijzen in het bergland, die buiten bereik liggen van de bergbewoners; de inschakeling van plaatselijke arbeidskrachten bij de aanleg van wegen, de inzameling van hout en de bouw van scholen en woningen voor ambtenaren en onderwijzers, terwijl zij geen passende of helemaal geen vergoedingen krijgen; een uitblijvend gevoel onder de bevolking dat ze profiteert van overheidsinspanningen.'

Behalve een vertrouwensbreuk tussen bergbewoners en overheid had de opstand van 1977 nóg een gevolg: de opkomst van een nieuwe generatie leiders, die een beroepsopleiding had gevolgd en de wereld buiten het bergland had ontdekt. Twee van hen, beiden Amungme uit de Tsingavallei, zouden na 1977 nog regelmatig van zich doen spreken: Kelly Kwalik en Tom Beanal.

Kelly klom na de vlucht van Boni Niwilingame naar PNG (en later naar het Melanesische eilandstaatje Vanuatu) op tot commandant van het rebellenlegertje in het bergland, waarin West-Dani, Amungme, Ekagi, Nduga en Ngalum meetrekken. In 1996 haalde hij de wereldpers toen hij de ontvoering van een internationaal gezelschap natuurvorsers door een groepje Nduga-rebellen naar zich toe trok en in het bos onderhandelde met het Internationale Rode Kruis. Tom Beanal werd pastoraal werker in dienst van het bisdom Jayapura, bracht het in de jaren negentig tot commissaris van Freeport Indonesia Inc. en werd in 2000 vice-voorzitter van het Papoea Presidium (PDP), het uitvoerend orgaan van de beweging die met vreedzame middelen ijvert voor een 'Vrij West-Papoea'.

De relatie tussen Tom, de burgeractivist, en Kelly, de guerrillastrijder, is een interessante. In een brief van 30 september 1977 deed Beanal verslag van de gebeurtenissen in Akimuga aan de regent in Fakfak. Daarin vermeldt hij de namen van de rebellen die op 18 juni de bestuurspost hadden aangeval-

len. De leider noemt hij bij zijn (bij)naam, 'Bon. Nayan', en ook de namen van diens luitenants kloppen, behalve die van Kwalik. Die noemt hij 'Killer'. Als Beanal hem niet kende, was het een rake typering, maar hij moet hem hebben gekend. Kelly is volgens de Amungme-adat een 'jongere broer' van Tom Beanal. Zij zijn via hun moeders naaste familie. De gedoodverfde 'regeringsman' Beanal heeft de identiteit van zijn 'broertje' waarschijnlijk met opzet verhuld.

Pater Hoogenboom vertelt hoe het Beanal daarna verging: 'Begin 1978 werd hij pastoraal werker in de Baliem. Niet lang daarna kreeg hij problemen met de militaire inlichtingendienst in Wamena en werd hij op last van Jayapura opgepakt. Bij de bezetting van Akimuga in 1977 waren Keiezen vermoord. De Keiese gemeenschap in Fakfak bracht het verhaal in omloop dat Tom een OPM'er was. De officiële beschuldiging tegen hem luidde dat hij op weg van Akimuga naar Wamena een politieke vergadering had belegd in Nabire. Ik vond zijn vliegticket en daaruit bleek dat hij rechtstreeks van Aramsolki naar Wamena was gevlogen. Na drie maanden werd hij vrijgelaten. In die tijd was een van zijn kinderen gestorven. Een en ander leidde tot Toms rehabilitatie onder de Amungme.' Het maakte ook de weg vrij voor zijn loopbaan als Papoealeider.

Regent Andreas Karma werd in 1978 niet herbenoemd, maar overgeplaatst naar Japen-Waropen, met standplaats Serui. Hij werd vervangen door kolonel Albert Dien, die twee periodes, dat wil zeggen tien jaar, regent was van Jayawijaya. Pater Hoogenboom: 'Dien had als regent een uitstekende naam. Bij Karma kregen Baliemers alleen toegang met schoenen, een broek en een overhemd. Bij Dien konden ze op ieder moment van de dag terecht, al of niet in peniskoker, al of niet ingesmeerd met varkensvet. Dien was zo geëerd bij de Baliemers dat zij bij zijn afscheid eisten dat hij in de Grote Vallei bleef wonen. Hij kreeg een stuk land en een huis en ze zeiden: "Als u doodgaat, moet u hier verbrand worden."'

HOOFDSTUK 10

Nieuwkomers en vluchtelingen (1979-1998)

Het spook van 1977 waarde nog lang rond in regeringskringen. Toen gouverneur Soetran in 1980 werd vervangen, viel de keus opnieuw op een militair. Ditmaal ging het ambt naar een man die zich de problematiek had eigengemaakt als ambassadeur in Port Moresby: drs. Haji Boesiri Soerjowinoto (Madura, 1925).* In 1979 was generaal-majoor Chalimie Santoso militair commandant geworden. Hij was de eerste officier op die post met twee sterren.**

Op 8 december 1980 stemde de DPRD in met de keuze van Jakarta en op 23 december werd Boesiri geïnstalleerd als de vijfde gouverneur. In de toespraak die hij bij zijn installatie hield, sprak deze Javaan over de noodzaak van 'irianisering'; er moesten meer verantwoordelijke posten worden ingeruimd voor Irianezen. Vice-gouverneur werd Izaac Hindom uit Fakfak.

Het legerhoofdkwartier leek te beseffen dat men verzet niet breekt met de harde hand alleen en zocht naar manieren om een rebellenleider in het regeringskamp te lokken, zoals dat tien jaar eerder was gelukt met de gebroeders Mandatjan, Arfakleiders op de Vogelkop. Het hoofd inlichtingen van het provinciaal militair commando (*Kodam*), luitenant-kolonel Fajar Admiral, en de ressortscommandant van Jayapura, kolonel Ismail, zochten contact met Marthinus Tabu, telg van een sterke clan in het grensgebied en sinds de breuk in de TPN van 1976 onderbevelhebber van Jacob Prays Papenal. Tussenpersoon was een Chinese handelaar in krokodillenhuiden, Frans Liu. Hij was net als Tabu katholiek*** en beschikte in diens gebied over een netwerk van krokodillenjagers.

* Boesiri Soerjowinito was na zijn actieve dienst in het leger enige tijd secretaris-generaal van het ministerie van Arbeid en Transmigratie en werd op 14 december 1977 ambassadeur in PNG.

** Eerdere commandanten hadden de rang van brigadegeneraal (één ster).

*** Marthinus Tabu werd in 1947 gedoopt en wilde na de lagere school priester worden. Hij werkte enige tijd in een missiekantoor, was koster in Dock V in Jayapura en bracht het tot catechist in Arso en Lereh.

Marthinus (Marthen) en zijn jongere broer Matthias werden gepaaid met allerlei beloften: hun gebied zou nieuwe huizen, scholen, schoon drinkwater en gezondheidszorg krijgen. De gezinshoofden van de Tabuclan lieten zich overhalen en kozen voor huizenbouw in Aurina, een kampong in het grensdistrict Kerom. Begin 1978 achtte het hoofdkwartier van de strijdkrachten de tijd rijp om de publicitaire buit binnen te halen. Op 11 februari maakte de chef-staf van de strijdkrachten, generaal Maraden Panggabean, in Jakarta bekend dat '750 Papoearebellen onder leiding van Marthen Tabu zich op 20 januari hebben overgegeven aan het Indonesische leger'. De Papenal-eenheid van Tabu telde nooit meer dan 30 man, maar voor de gelegenheid werd de voltallige Tabuclan tot de opstandelingen gerekend. Dat die zich had verzameld in Aurina, gold als overgave.

Op 18 mei 1978 vloog een zware missie uit Jayapura per helikopter naar Aurina om te onderhandelen met Marthen Tabu. Aan boord waren, behalve twee piloten, kolonel Ismail, luitenant-kolonel Fajar Admiral, DPRD-voorzitter ds. Willem Maloali, de franciscaanse legerpastor Aloysius Ombos en Frans Liu. De helikopter was nog niet geland of hij werd omsingeld door een grote groep mannen, uitgerust met traditionele wapens. Zij doodden de piloot en de co-piloot en namen de andere vijf inzittenden gevangen.

Wat was er misgegaan? Tabu zou later vertellen dat hij zijn mensen op dat moment 'niet meer in de hand had'. Zij voelden zich verraden omdat de gedane beloften niet waren nagekomen en begonnen te vermoeden dat het leger Tabu aan het lijntje hield om hem vervolgens te liquideren. Toen inwoners van Kerom in maart 1978 betoogden tegen houtkap in hun gebied, had een inlichtingenofficier, die zich in het grensgebied voordeed als krokodillenjager, de zoon van een dorpshoofd gedood. Ten slotte was een onderwijzer uit Kerom, die was opgepakt door het leger, spoorloos verdwenen. Tabu had onder druk van zijn eigen mensen het vertrouwen in het leger opgezegd.

Wat een pr-succes had moeten worden, werd een debacle. Op 25 mei zei Ali Moertopo, Soeharto's speciale veiligheidsadviseur, tegen het dagblad *Kompas* dat 'Irianezen onder leiding van Marthen Tabu enkele provinciale ambtenaren hebben gegijzeld uit ontevredenheid over achterstallige voedselleveranties'. In ruil voor de vijf gijzelaars eiste Tabu vrijlating van zes mensen die in PNG werden vastgehouden wegens illegale grensoverschrijding. Bovendien moesten Australië en PNG een rondetafelconferentie organiseren over de bevrijding van Irian Jaya van Indonesisch bestuur. Op 17 augustus

werden kolonel Ismail en de andere gijzelaars vrijgelaten. Volgens de Indonesische autoriteiten in ruil voor voedsel, volgens een koerier van Marthen Tabu in ruil voor wapens.

In 1980 arriveerde in Irian Jaya een eenheid van *Kopassandha* (*Komando Pasukan Sandi Yudha*, Troepencommando voor Gecodeerde (= geheime of speciale) Oorlogvoering), het korps speciale troepen, sinds 1971 de opvolger van Sarwo Edhies paracommando's. Dat korps had op Oost-Timor ervaring opgedaan met 'speciale operaties': inlichtingenwerk, desinformatie, psychologische oorlogvoering en sluipmoorden op sleutelfiguren van het Fretilin, dat na een paar weken aan de macht de guerrilla uit de Portugese tijd had hervat, ditmaal tegen Indonesië. De eerste operatie van deze soort in Irian Jaya was het inpalmen van Marthen Tabu.

Op 9 april 1980 werd Tabu 'aangehouden' bij de legerpost van Waris. Een curieuze plek voor een arrestatie; het leek eerder een als overmacht verpakte wisseling van kamp. Later dat jaar kreeg Tabu bezoek van een academicus, dr. John Kolia. Hij was vrij, vertelde Kolia, maar werd geëscorteerd door militairen om hem 'te beschermen tegen wraakacties van familieleden van zijn slachtoffers'. Tabu kreeg kennelijk een speciale behandeling. Om zichzelf gezichtsverlies te besparen meldde het verzet in PNG in april 1982 dat Tabu was 'geëxecuteerd' door de militairen die hem gevangen hadden genomen.

Medio 1984 dook Tabu, inmiddels 46 jaar oud, op in Jakarta als bewaker van een villacomplex. In een interview met het weekblad *Tempo* vertelde hij over zijn jeugd in de grensstreek, waar hij volgens de adat een hoge positie had. Hij had zich in 1969 aangesloten bij de TPN van Seth Rumkorem en Jacob Pray. Zij overtuigden hem ervan dat de Indonesiërs uit waren op 'islamisering' van Irian Jaya en het gemunt hadden op de natuurlijke rijkdommen van de provincie. In 1980 kwam hij in contact met kapitein Zacharias ('Zacky') Anwar Makarim, een officier van *Kopassandha*, bijgenaamd 'de Arabier'. Via Makarim zou Tabu amnestie hebben gekregen. Hij kreeg ook een huis in Jayapura, waar hij zijn intrek nam met zijn vrouw en vijf kinderen. Toen de militaire commandant van Irian Jaya, Chalimie Santoso, hem aanbood terug te keren naar zijn dorp, waar hij zich nuttiger zou kunnen maken voor de regering, gaf Tabu de voorkeur aan Jakarta.

Deze eerste vingeroefening van *Kopassandha* was geslaagd, maar het leger werd al snel opnieuw vernederd, ditmaal voor een buitenlandse tv-camera.

In augustus 1981 bracht een team van de KRO-televisie een bezoek aan Enarotali. Het werd rondgeleid door de plaatselijke pastor, de franciscaan Eelco Bruinsma. Toen hij de Nederlanders suggereerde niet in het stadje te blijven, maar ook te filmen in een Ekagidorp, reageerden zij enthousiast. Bruinsma nam hen mee naar Madi, enkele uren lopen van Enarotali. Tot ieders verrassing, ook die van pater Bruinsma, stond het gezelschap even buiten Madi plotseling oog in oog met honderden gewapende bergbewoners, die voor de draaiende camera paradeerden. Het was een Papenal-eenheid onder leiding van Tadeus Yogi,* versterkt met plaatselijk manvolk. Yogi greep de komst van buitenlandse journalisten aan voor machtsvertoon van het verzet tegen Indonesië.

Of de Indonesische autoriteiten het filmmateriaal onder ogen hebben gehad, is niet duidelijk. Vaststaat dat pater Bruinsma pas op 17 december 1981 over het incident is verhoord door het militaire ressortcommando in Biak. De leider van het tv-team, Aad van den Heuvel, heeft later tegen het Nederlandse weekblad *Privé* verklaard dat de beelden van Yogi en de zijnen pas zijn uitgezonden nadat het leger in actie was gekomen. Op 20 oktober rukten in Enarotali gelegerde militairen uit naar Madi. Hier kwam het tot een treffen met de manschappen van Tadeus Yogi. Volgens verslagen van de katholieke kerk beperkte het leger zich aanvankelijk tot afschrikkingsmaatregelen. Vanuit Biak werden begin november met vliegtuigen rookbommen afgeworpen en de soldaten maakten lawaai met bazooka's.** Toen Yogi's mannen niet meteen op de vlucht sloegen, gebruikte het leger andere middelen. Eerst werd Madi platgebrand, nadat de bewoners waren gevlucht. Daarna volgden de dorpen Timida, Bibida en Pugo. In juni 1982 stonden hier alleen de kerkgebouwen nog overeind. Bijna een jaar lang werd de bevolking rond Enaro-

* Tadeus Yogi, een Ekagi uit Madi, bezocht de lagere school van de CAMA in Tiom en de onderwijzersopleiding in Bokondini (Noord-Baliem). Die maakte hij in 1976 af, maar hij kon geen baan vinden. Hij sloot zich aan bij de Papenal-eenheid van de Ekagi Aleks Degey en deed mee aan de opstand van 1977. Daarna keerde hij terug naar Paniai om daar te werven voor de zaak van een Vrij Papoea.

** Op 23 februari 1982 plaatste mevrouw De Bruijn-Botma, de weduwe van de in 1979 overleden dr. J.V. (Vic) de Bruijn, een rouwadvertentie in het Nederlandse dagblad *De Telegraaf*, waarin ze zich geschokt toont omdat 'in oktober door militaire bombardementen honderden weerloze Papoea's van de Wisselmeren – de beste vrienden van mijn man – om het leven zijn gekomen'. Zij was verkeerd ingelicht.

tali geterroriseerd door het leger. Op 5 mei 1982 schoten militairen om onduidelijke redenen een jongeman dood in Enarotali. In juni werden twee Ekagi, uit Madi en Timida, gedood toen zij zich voor het eerst weer naar hun tuinen waagden. Op 6 juli werden drie jongeren doodgeschoten. Na het Madi-incident werden in Paniai nieuwe legerposten opgericht en toen de rust eind 1982 was weergekeerd, bleven die bestaan. De Wisselmeren waren militair operatieterrein geworden.

Transmigratie

In het interview met *Tempo*, in 1984, zei Marthen Tabu: 'De opbouw van Irian Jaya is in volle gang.' Hij had het niet meer meegemaakt, maar in Arso, bezuiden Jayapura, niet ver van Tabu's geboortedorp, waren intussen Javaanse boeren neergestreken in stukken opengekapt bos. Deze planmatige hervestiging – 'transmigratie' – nam tijdens het derde Indonesische vijfjarenplan (Repelita III, 1979-1984) een grote vlucht.

De gedachtegang achter dit programma staat verwoord in een provinciale publicatie uit 1985. Daarin lezen we: 'Irian Jaya beslaat 21,9 procent van het landoppervlak van Indonesië en herbergt maar 0,79 procent van de landelijke bevolking, dat wil zeggen drie mensen per vierkante kilometer (1980). Zo bezien is het uiterst moeilijk om efficiënt gebruik te maken van het natuurlijke potentieel van deze provincie. Om de natuurlijke hulpbronnen van Irian Jaya optimaal te benutten en in het belang van een gelijkmatige spreiding van de ontwikkelingsactiviteiten over de provincie is het nu regeringsbeleid om arbeidskrachten aan te voeren uit andere provincies. Een van de manieren om dit te realiseren is de uitvoering van transmigratieprogramma's. Transmigratie behelst niet louter verplaatsing van mensen van dichtbevolkte naar dunbevolkte gebieden, maar mikt op a. verhoging van de levensstandaard van de mensen, b. een evenwichtige verdeling van ontwikkelingsactiviteiten over de regio's, c. een gelijkmatige bevolkingsspreiding en d. een optimaal gebruik van natuurlijke hulpbronnen en arbeidskrachten.'

Dat dit niet de enige overwegingen waren, blijkt uit een andere publicatie, eveneens uit 1985. De luitenant-generaal der mariniers K. Suriadireja, van 1983 tot 1985 commandant van de gezamenlijke krijgsmachtonderdelen in de Molukken en Irian Jaya, gaf bij zijn vertrek uit Biak een boekje uit onder de titel 'Uitdagingen en inspanningen in het land van de paradijsvogel'. Hij schreef hierin onder meer: 'Het transmigratieprogramma in Irian Jaya

is van groot belang voor de totale opbouw. Met name in strategische gebieden als de grensstreek verdient het aanbeveling als transmigranten oud-leden van de strijdkrachten en gewezen burgerpersoneel van het leger te plaatsen, aangezien dit gebied van belang is als bufferzone. Deze transmigranten kunnen tevens fungeren als bewakers van het grensoverschrijdende verkeer tussen Indonesië en Papoea Nieuw-Guinea en samen een 'Security Belt' vormen in het grensgebied.'

Tijdens een bezoek aan Tokio, op 4 december 1982, overleed gouverneur Boesiri Soerjowinoto plotseling. Vice-gouverneur Izaac Hindom* werd geïnstalleerd als zijn opvolger. In januari 1983 verklaarde Hindom dat Irian Jaya een integraal deel was van Indonesië en daarom openstond voor transmigratie. Toen in januari 1986 vijf oppositionele parlementsleden uit Australië een bezoek brachten aan Jayapura om een studie te maken van het programma, vertelde gouverneur Hindom hun dat hij transmigranten verwelkomde. Hij hoopte dat Irian Jaya een provincie zou worden van 'vakbekwame en nijvere mensen, vrij van stammenoorlogen'.

Transmigratie was geen nieuw verschijnsel in Westelijk Nieuw-Guinea. In de Nederlandse tijd was een begin gemaakt met de vestiging van Javaanse rijstboeren in het Meraukese. Indonesië ging daar na de overdracht mee door. De eerste groep van 27 transmigranten arriveerde in 1964 in Kumbe, dezelfde streek bij Merauke waar gouverneur Van Baal was begonnen met mechanische rijstbouw. In 1966 en 1967 streken groepen van respectievelijk 88 en 54 gezinshoofden neer in Kurik, eveneens in het Meraukese. In 1968 werden 30 gezinshoofden overgebracht naar Oransbari, in het regentschap Manokwari, vestigden elf families zich in Nabire (Paniai) en 33 in Dassay (district Genyem, regentschap Jayapura). Toen in 1969 het eerste vijfjarenplan van start ging, hadden zich in Irian Jaya 240 transmigrantenfamilies gevestigd.

In de eerste planperiode (tot 1975) kwamen daar 260 families bij en in de tweede planperiode (tot 1980) 500. Deze cijfers betreffen alleen de planmatige, niet de spontane migratie. Die laatste had tot 1980 een veel grotere invloed op de samenstelling van de bevolking dan het transmigratieprogram-

* Izaac Hindom werd geboren te Adora (Fakfak) op 23 september 1934. Hij begon zijn loopbaan bij het binnenlands bestuur van Nederlands Nieuw-Guinea. Onder UNTEA werd hij controleur in Teminabuan.

ma. Bij de volkstelling van 1980 had Irian Jaya 1 107 291 inwoners, van wie er 1 011 212 in de provincie waren geboren (etniciteit werd niet geregistreerd). Bij een gemiddelde gezinsgrootte van vijf personen bedroeg het aantal transmigranten in Irian Jaya in 1980 hooguit 5000 mensen. Het aantal *pendatang* (nieuwkomers, ingezetenen die niet in Irian waren geboren) bedroeg toen 96 079 personen.

Nieuw was de schaal waarop in Repelita III het transmigratieprogramma werd geconcipieerd en uitgevoerd. Het streefcijfer voor de planperiode 1979-1984 – 19 324 families – werd nagenoeg gehaald. In die jaren transmigreerden 17 304 gezinnen naar Irian Jaya. Deze instroom moest volgens het plan parallel lopen aan de ontwikkeling van grote oliepalmplantages. Deze staatsbedrijven kregen de naam Perusahaan Inti Rakyat (PIR, de woorden staan voor 'onderneming', 'kern' en 'volk') en moesten groeikernen worden voor de bevolkingseconomie. In 1982 werd in Arso een plantage geopend van 1000 hectare. Tijdens Repelita IV (1985-1989) werden dergelijke plantages geopend bij Merauke en tussen Manokwari en het Arfakgebergte.

Na een vliegende start kwam halverwege de jaren tachtig de klad in het programma en werden de streefcijfers drastisch omlaaggeschroefd. Toen de regering in 1982 bij de Wereldbank en het donorenconsortium IGGI (Inter-Governmental Group for Indonesia) een steunaanvrage indiende voor het transmigratieprogramma van Repelita IV, was er nog sprake van 200 000 gezinshoofden, zo'n miljoen transmigranten. Van hen zou een kwart bestaan uit 'interne transmigranten', oorspronkelijke bewoners van Irian Jaya die zouden worden hervestigd op de translokaties, waar zij dezelfde faciliteiten zouden krijgen. In 1983 was dit cijfer al verlaagd tot 130 000. Van de voor het eerste planjaar 1984-1985 berekende 14 201 gezinnen arriveerden er niet meer dan 1641. In het jaar 1985-1986 kwamen er maar 840 (streefcijfer: 8625). Medio 1986 zei het hoofd van de transmigratiedienst in Jayapura dat het totaal voor de hele planperiode was verlaagd tot 30 000.

In september 1986 schreef de publicist George J. Aditjondro in het tijdschrift *Prisma* een artikel over de controverse die in binnen- en buitenland was gerezen rond het Indonesische transmigratieprogramma. Hij noemde vijf hindernissen voor realisering van de ambitieuze streefcijfers: een tekort aan geschikte lokaties; de gebrekkige infrastructuur; tekortschietende kennis en ervaring bij de ingeschakelde aannemers; geldgebrek en tegenwerking van de bevolking.

Van de 46 door Indonesië uitgekozen vestigingsplaatsen bleken er na onderzoek van door de Wereldbank betaalde consultants gezien klimaat, aanwezigheid van bevloeiingswater en bodemgesteldheid maar 26 geschikt voor het beoogde doel. Een ander knelpunt vormde de infrastructuur. Bij Bintuni (Steenkool), een oude overslaghaven van de oliemaatschappij NNGPM, was een transmigrantenkolonie van 2000 mensen geprojecteerd. Omdat het vliegveld alleen Twin Otters (met maximaal twintig inzittenden) aankon, werd dit aantal met de helft verminderd. De staatsoliepalmplantage PTP II in Arso slaagde er niet in het areaal zodanig uit te breiden dat het 750 extra transmigrantengezinnen kon herbergen. Daarvoor was namelijk de bouw vereist van een 150 meter lange brug over de rivier de Tami.

De aannemers die werden ingeschakeld voor het transmigratieprogramma, waren in feite houders van kapconcessies. Zij hadden geen ervaring met grootschalige projecten en de bouw van goede en betaalbare woningen. Bovendien raakte het programma in geldnood. Het bedrag dat op de begroting van 1986-1987 was uitgetrokken voor transmigratie, was 65 procent lager dan het voorgaande jaar, vooral wegens stagnerende buitenlandse hulp voor het programma. Ten slotte leidde verzet van de plaatselijke bevolking tot het schrappen van eerder gekozen lokaties.

In de jaren tachtig gold transmigratie in het Westen, ook in Nederland, als politiek incorrect. Het overheersende beeld was dat van een agressieve Javaanse pionier, die de van hun voorouderlijke grond verjaagde inheemsen koeioneerde. Wie ooit een pas geopende translokatie heeft gezien, weet beter. Die heeft de transmigrant leren kennen als een dociele boer, die is verlokt – of geprest – tot verhuizen door ambtenaren die meer geïnteresseerd waren in de bonus voor gehaalde plandoelen dan in de volksverhuizers zelf. Man, vrouw en kinderen zitten voor hun slecht gebouwde onderkomen, rillend van de malaria, te wachten tot de eerste peperplantjes opkomen, met op de achtergrond het jankende geluid van motorzagen, die aan de bosrand bomen vellen voor de volgende fase van het plan.

In het steeds luidruchtiger orkest van 'trans'-critici onderscheidde Aditjondro vier groepen: 1. ijveraars voor een 'Vrij Papoea', die het programma afdeden als een vorm van kolonisering; 2. critici van handjeklap tussen corrupte ambtenaren en malafide aannemers; 3. de milieubeweging in binnen- en buitenland, die waarschuwde dat boskap en oplopende bevolkingsdruk in tropisch regenwoud leiden tot erosie en bodemvernietiging; en 4. kritiek

vanuit het oogpunt van mensenrechten en gelijke behandeling van staatsburgers.

Aditjondro betrok de laatste positie en vroeg aandacht voor de traditionele grondrechten van de bevolking. Als voorbeeld noemde hij de klacht van Herman Rollo, een hoofd van het Skou-volk in de buurt van Arso. Rollo was niet tevreden over de compensatie ter waarde van 130 miljoen roepia die de regering had betaald voor een stuk bos van 10 000 hectare dat toen (1986) al werd bevolkt door transmigranten. De compensatie was niet uitbetaald in contanten, maar in de vorm van bouwmaterialen als golfplaat en spijkers voor de 'verbetering' van traditionele huizen. De bevolking eiste geld en wilde zelf uitmaken wat ze daarmee deed. Bovendien had Rollo bezwaar tegen de hoogte van het bedrag, want, rekende hij voor, door kap van zoveel bomen derfde de bevolking inkomsten uit rotan en matoa (een bosvrucht) ter waarde van 300 000 dollar.

Waa en Timika

Een complex geval van vervreemding van beschikkingsrechten was het operatiegebied van de mijnbouwonderneming Freeport Indonesia Inc. en de bezuiden het mijngebied, in de laagvlakte, verrezen boom-town Timika. Dit stadje werd in 1985 een lokatie voor transmigranten en was een magneet voor gelukszoekers uit andere streken. In de buurt van Timika grenst de beschikkingskring van de Amungme aan die van de Kamoro, een kustvolk van sagokloppers, vissers en botenbouwers. Volgens de Amungmemythologie is Amung-sa (land der Amungme) een moeder, die met haar hoofd op de koele berg ligt en met haar voeten in het hete, beboste laagland, waar ook Kamoro wonen.

De strijd over landrechten, die in 1967 was begonnen met de eerste helikopterlanding in de Carstenszweide, ging in 1980 een nieuwe fase in. Freeport was door de Indonesische regering ontslagen van de verplichting royalty's of pachtgelden te betalen voor de grond. In artikel 2 van het Werkcontract dat Freeport en de regering in 1967 hadden getekend, verwierf de onderneming het recht om inheemse bewoners van het concessiegebied te hervestigen. Zij moesten een redelijke vergoeding krijgen voor 'opstallen' (huizen) en andere 'permanente faciliteiten' (tuinen) waarvan Freeport verwijdering of vernietiging nodig achtte. Deze beperkte compensatie werd door de Amungme als inadequaat ervaren. Hun jachtgronden werden ver-

woest of de toegang ertoe bemoeilijkt. Dit grondgebruik werd door de Indonesische regering niet als wezenlijk beschouwd en Jakarta verplichtte Freeport niet het verlies ervan te compenseren.

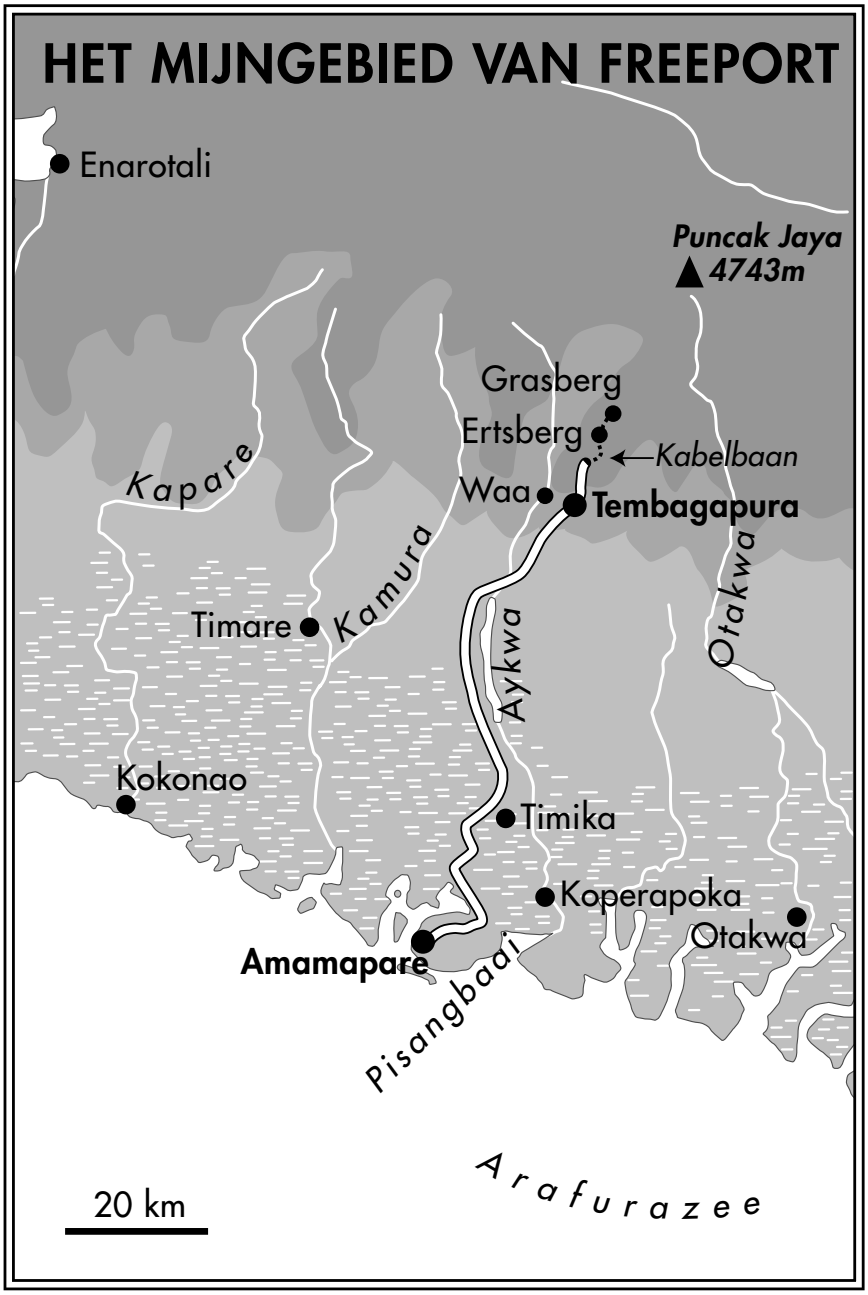

In december 1980 werd in Tembagapura (Koperstad), de bergnederzetting voor mijnpersoneel, een zitting gehouden van het Project Hervestiging, een programma van het Indonesische departement van Sociale Zaken. Slechts twee Amungme woonden de besprekingen bij. Bij het vliegveld Timika, in het tropische laagland, zou een nieuw bevolkingscentrum verrijzen in Kwamki Lama. De Amungme uit de Waavallei zouden worden aangemoedigd daarheen te verhuizen. De regering weigerde scholen te bouwen in de Waadorpen. Amungme die onderwijs wilden, moesten maar naar Timika. In 1986 ontruimden Freeport en de regering de dorpen Waa Baru en Waa Atas, die waren gebouwd na de mortierbeschieting van 1977. De huizen werden afgebroken door plaatselijke werkploegen onder toezicht van Freeport, regeringsfunctionarissen en lokale kerkleiders. Freeport voorzag zijn Amungmepersoneel van barakken, maar hun familieleden moesten elders onderdak zoeken. De regering betaalde de verhuiskosten voor bouwmaterialen en huisraad naar Timika, maar de meeste Amungme trokken naar lager gelegen dorpen in de vallei. In 1985 betrok een deel van de Waagemeenschap 111 huizen die Freeport had laten bouwen in Kwamki Lama, een Amungmewijk van Timika.

In april 1986 bracht de Nederlandse minister van Ontwikkelingssamenwerking, Eegje Schoo, een bezoek aan Jakarta en Jayapura. Nederland was destijds voorzitter van het donorenconsortium IGGI. Mevrouw Schoo vroeg de Indonesische minister van Transmigratie, Martono, hoe de regering adatgronden verwierf. Martono zei dat dit gebeurde op basis van vrijwilligheid. *Kompas* schreef op 2 april 1986: 'Martono wees de Nederlandse minister erop dat in het district Oost-Mimika, in het regentschap Fakfak, stamhoofden 300 000 hectare land rond het vliegveld van Timika beschikbaar hebben gesteld voor transmigratie.'

Dominicus Beanal, een Amungmemigrant in Timika en clanoudste uit de Tsingavallei, vertelde tien jaar later: 'Hulpregent Agustinus Biu, een Toradja uit Sulawesi, riep op 16 maart 1985 zestien adathoofden – zes Amungme en tien Kamoro – bijeen. Ik was een van hen. Biu dwong ons een definitief besluit te nemen over de grens tussen onze adatgronden. Dat veroorzaakte een hevige ruzie tussen Amungme en Kamoro. Biu opperde de zaak in der minne te schikken en liet ons een verklaring tekenen. De meeste aanwezigen – ik ook – waren analfabeet en plaatsten een duimafdruk. We wisten niet wat we tekenden. In die verklaring, begreep ik later, deden we afstand van

het hele omstreden gebied, van de voet van het gebergte tot de geplande stad.* Die avond was er een feest met varkensvlees in aanwezigheid van de minister van Transmigratie en de week daarop arriveerden de eerste volksverhuizers uit Java.'

Marginalisering

In de jaren tachtig nam het Indonesische ontwikkelingsmodel voor Irian Jaya vastere vormen aan. De pijlers waren mijnbouw, intensieve landbouw, al of niet in combinatie met transmigratie en staatsbedrijven in de plantagesector, houtwinning door concessiehouders en visserij. Grote particuliere investeringen bleven beperkt tot mijnbouw en oliewinning en het kapitaal kwam goeddeels uit het buitenland.** Freeport MacMoran, de in New Orleans zetelende moedermaatschappij van Freeport Indonesia Inc., was koploper, op de voet gevolgd door de oliemaatschappijen Conoco, Total, Amoseas en Phillips, die aardolie wonnen in de regentschappen Sorong, Manokwari en Merauke. Zij werkten samen met het staatsbedrijf Pertamina, dat via *production sharing*-contracten deelde in de winst. In 1983 namen deze bedrijven 85 procent van de uitvoerwaarde van Irian Jaya voor hun rekening. Sinds het einde van de jaren zeventig had Westelijk Nieuw-Guinea voor het eerst in zijn geschiedenis een exportoverschot.

De mijnbouwbranche is kapitaalintensief en stelt hoge scholingseisen aan het personeel, eisen waaraan de meeste Papoea's niet voldeden. In 1995 bood Freeport Indonesia Inc. in engere zin, dus afgezien van aannemers en dienstverlenende bedrijven, werk aan 5700 Indonesiërs, onder wie 658 Irianezen. Van de laatste groep kwamen er ongeveer 200 uit het bergland, dat is 3,5 procent van het totale personeelsbestand. Een Freeport-manager noemde in 1995 als beperkingen van berglanders: het kleine aantal werkkrachten, gebrekkige communicatieve en andere vaardigheden, zoals lezen en schrijven, en onbekendheid met regelmatige arbeid.

* Een kopie van deze *Pernyataan Bersama Masyarakat Suku Amungme/Timika dan Suku Kamoro/Mapurujaya* (Gezamenlijke verklaring van de Amungme uit Timika en de Kamoro van Mapurujaya) d.d. 16 maart 1985 is in het bezit van de auteur. De grond die aldus werd vrijgemaakt, lag tussen Pomoko en Mile 50.

** Volgens de provinciale statistieken bedroegen de buitenlandse investeringen in Irian Jaya in 1983 417 420 000 dollar en de binnenlandse investeringen 66 546 297 000 roepia. Dat is, omgerekend tegen de toenmalige koers, 12:1.

De royalty's en belastinginkomsten uit mijnbouw en oliewinning die in de staatskas vloeiden, kwamen nauwelijks ten goede aan Irian Jaya, want onder de Nieuwe Orde was het aandeel van de provincies in de centrale middelen afgestemd op hun inwonertal, en dat van Irian Jaya was gering.

De georganiseerde transmigratie was geen onverdeeld succes. Het nieuw leven ingeblazen Kumbeproject kampte met grote problemen, zoals zware grond en binnendringing van zilt getijdewater. De oliepalmplantage in Arso zou in de jaren negentig feitelijk failliet gaan aan slecht management en corruptie. Het aandeel 'interne transmigranten', inheemse boeren die dezelfde faciliteiten kregen als de nieuwkomers, was te verwaarlozen. Mislukte transmigranten trokken naar Merauke en Jayapura, waar zij aan de zelfkant belandden. Een enkele vrouw of dochter ging er in de prostitutie.

De concessies voor houtkap en visserij in de bossen en kustwateren van Irian Jaya werden uitgegeven door de ministeries in Jakarta. Wie daar de beste connecties had en het meest schoof, viel in de prijzen. Kapconcessies gingen naar etnisch-Chinese tycoons met politieke contacten en naar gepensioneerde generaals, die hun concessies verpachtten aan entrepreneurs uit binnen- en buitenland, onder andere Maleisië. Papoea's werden ingeschakeld bij het vellen van bomen en het afvaren van de stammen langs rivieren naar verschepingspunten. Een Amerikaanse missionaris, David Gallus OSC, schreef in 1981 over de houtwinning in de Asmat: 'De inheemse die kapt en vlot, ontvangt het equivalent van 5,60 dollar per kubieke meter. Hetzelfde hout wordt geëxporteerd voor 100 tot 200 dollar per kubieke meter.' De traditionele kustvisserij, die werd bedreven met kleine prauwen, was geen partij voor de treilers uit Taiwan en Thailand die in de wateren van Irian Jaya opdoken.

Afgezien van enkele pogingen tot bevloeide rijstbouw bleef de voedselproductie goeddeels traditioneel: zoete aardappelen, andere knolgewassen en groenten. In 1983 werd nog steeds 80 procent van het geproduceerde volume voedingsgewassen verbouwd in bevolkingstuinen. Het overgrote deel daarvan werd geconsumeerd door de verbouwers en hun families. De meerderheid bleef buiten de geldeconomie. Papoea's waren nog steeds overwegend dorpsbewoners; in de steden van Irian Jaya waren zij in de minderheid. Hieronder volgen twee korte schetsen van stedelijke samenlevingen: Jayapura en Timika. Ze dateren uit 1991 en 1995, maar veel is er sindsdien niet veranderd.*

* Deze schetsen verschenen op 9 september 1991 en 5 december 1995 in NRC *Handelsblad*.

'Jayapura onderscheidt zich nauwelijks meer van andere Indonesische provinciesteden. De stadsbevolking komt uit alle delen van het land. De meeste *pendatang* zijn Makassaren en Boeginezen – beide uit Zuid-Sulawesi – Javanen, Ambonezen en Chinezen. De horeca en detailhandel zijn in handen van Chinezen en Makassaren. Omdat Irian Jaya behalve mijnbouwondernemingen geen industrie van betekenis heeft, worden bijna alle verpakte consumptieartikelen per schip of vliegtuig aangevoerd en het handjevol distributeurs oefent een feitelijk monopolie uit, met alle gevolgen vandien voor de verkoopsprijzen.'

'Op de markten van Jayapura – "Hamadi" bij de haven en "Ampera" in de binnenstad – bevinden de Papoeavissers met hun vangst en de Papoeavrouwen met hun groenten zich aan de rand. Zij hebben moeite om een goede plek te krijgen en moeten opboksen tegen de gehaaide en aggressieve Makassaarse en Boeginese concurrenten. Elders in de stad zijn Papoeavrouwen met hun *pinang* (betelnoten), die ze slijten van een kleedje of een wrak tafeltje, de enige inheemse ondernemers. Het openbare vervoer bestaat grotendeels uit *mikrolet* (minibusjes). De eigenaren zijn zonder uitzondering Chinezen en Makassaren. Onder de chauffeurs en hun kaartjesverkopers zijn geen Papoea's, want die banen gunnen de eigenaren aan streekgenoten.'

'Jayapura is, behalve een commercieel centrum, vooral een ambtenarenstad. Aan de noordzijde van de baai, beneden aan de boulevard, staat het druk bevolkte kantoor van de gouverneur. Papoea's en niet-Papoea's onder de ambtenaren houden elkaar getalsmatig in evenwicht. Papoea's bekleden hoofdzakelijk lagere ambtelijke rangen. De enkele hogergeplaatste Papoea wordt bijgestaan door een of twee "assistenten" van elders. Aan Irian Jaya's enige hogeschool, de Universitas Cenderawasih, is 60 procent van de studenten *pendatang* en 40 procent Papoea.'

'Wie geen overheidsbaan heeft of over een eigen handel beschikt, kan zich eigenlijk niet staande houden in de provinciehoofdstad. Het vriendelijke, kleinsteedse voorkomen van Jayapura gaat geleidelijk wat grimmiger trekjes vertonen. Openbare dronkenschap, vooral onder de inheemse bevolking, begint in het oog te lopen en de trek naar de stad van in het binnenland mislukte transmigranten leidt tot groeiende huisvestings- en sanitaire problemen. Dieper in het dal en ook langs de baai ontstaan de eerste sloppen.'

In het zuidelijke mijnstadje Timika is de situatie niet veel anders.

'Toen Freeport hier arriveerde, was dit niet meer dan een landingsstrip uit de Japanse tijd en daar sloeg de onderneming zijn "Basecamp" op. De bedrijfsgebouwen bij het vliegveld dragen nog steeds die naam. Intussen telt het stadje 40 000 inwoners. Over de doorgaande wegen, geasfalteerd op kosten van Freeport, rolt materieel waarvan de afmetingen monsterachtig aandoen tussen de bescheiden houten huizen en de Papoeakindertjes die spelen op het erf.'

'Het kleinbedrijf wordt hier grotendeels gedreven door spontane migranten uit Sulawesi (Boeginezen, Toradja's en Menadonezen): winkeltjes, logementen, houtkapbedrijfjes en aannemerijen. Het is een publiek geheim dat zij hun grond te danken hebben aan Agustinus Biu, een Toradja die halverwege de jaren tachtig hulpregent was in Mimika. Onder de oorspronkelijke bevolking – Amungme en Kamoro – staan de handelaren uit Sulawesi slecht bekend: ze berekenen hoge prijzen voor hun goederen en betalen een grijpstuiver voor de lokale producten. Zij nemen wel Papoea's in dienst, maar spreken met weinig waardering over deze arbeidskrachten. Ze zouden onberekenbaar zijn, voorwendsels bedenken om niet of te laat op hun werk te verschijnen en alleen in staat zijn tot grof werk.'

'Amungme op hun beurt klagen over lage lonen, die vaak niet worden uitbetaald. Ze beschouwen hun tuinen als de enige vaste bron van voedsel voor hun families. Regelmatige loonarbeid zou hun geen tijd laten voor het verzamelen van brandhout, dat steed schaarser wordt rond Timika, mede als gevolg van de kappraktijken van de nieuwkomers. De Amungme in Timika leven onder volstrekt andere verhoudingen dan hun voorouders en verwanten "boven". Daar ruilde men, hier heeft men geld nodig, voor alles. In 1981 begon Freeport groenteoverschotten van de Amungme op te kopen. Sommige mannen gebruikten het nieuwe ruilmiddel, geld, om bier te kopen. Nieuwkomers maakten gebruik van drank, sigaretten en wat geld om Amungme hun nieuwe grond in Timika te ontfutselen. Toezeggingen voor betaling werden niet nagekomen en de ongeletterde Amungme konden naleving van deze mondelinge afspraken niet afdwingen.'

Boeren

De versnelde instroom van migranten en de openlegging van nieuwe gronden voor grootschalige land- en mijnbouw in de jaren tachtig maakten de Papoea's in het gunstigste geval tot figuranten in de ontwikkeling van hun

provincie. In de jaren tachtig werd een poging gedaan Papoeaboeren te betrekken in de geldeconomie door hen met leningen en technische hulp te bewegen tot de verbouw van rubber en cacao, cultures die in de Nederlandse tijd waren ingevoerd in Westelijk Nieuw-Guinea.

De motor achter deze inspanningen was de Irian Jaya Joint Development Foundation (IJJDF). Dit was een dochter van het VN-fonds FUNDWI, dat zijn werkzaamheden aan het einde van de jaren zeventig had beëindigd. De IJJDF kon beschikken over de restfondsen van FUNDWI, ongeveer 2 miljoen dollar, die werden uitgezet op de kapitaalmarkten van Singapore en Hongkong. De rente werd gebruikt voor de operationele kosten van de IJJDF. Een en ander werd aangevuld met een miljard roepia van het Indonesische ministerie van Financiën. Het was in beginsel een rotatiefonds: uitgezette leningen moesten worden terugbetaald in de vorm van producten. Technische hulp werd verleend door het UNDP – een econoom, een scheepsbouwexpert en VN-vrijwilligers voor informatietechnologie en landbouw – en door Nederland, dat de salarissen betaalde van een scheepvaartexpert en een landbouwkundig ingenieur. In de overgangsfase tot 1981 was de chief executive van de IJJDF een UNDP-man; daarna werd dit een Indonesiër.

De IJJDF had regionale kantoren in Sorong, Nabire, Manokwari, Biak, Serui, Wamena, Genyem, Merauke, Bade en Fakfak. De managers van deze kantoren hadden de supervisie over de verschillende productie-eenheden. Het centrum voor de rubber was Bade, aan de benedenloop van de Digul. In de Nederlandse tijd waren langs de Digul tot aan Tanah Merah en langs de zogenoemde rubberweg van Tanah Merah naar Mindiptana talloze rubberbomen aangeplant. In 1981 werd er begonnen met tappen. In een later stadium werden met leningen, gereedschappen en zaailingen van de IJJDF nieuwe bomen aangeplant, onder andere in Muting. Daar bestond grote belangstelling voor. De Papoeaboeren bleven eigenaren van de grond en de bomen, die zij in sommige gevallen zelf, onder Nederlandse aanmoediging, hadden geplant. De IJJDF kocht de vloeibare latex op tegen wereldmarktprijzen, verwerkte die in eenvoudige faciliteiten, verspreid over enkele dorpen, en vervoerde het gestremde, geperste en gedroogde product via Bade naar Merauke, waar het werd verscheept naar Surabaya. De IJJDF-agronomen lieten aanvankelijk ook hun oog vallen op de oude Nederlandse rubberaanplant in Akimuga, maar van hogerhand werd hen afgeraden daar aan de slag te gaan. Om veiligheidsredenen.

Een andere bevolkingsculture die door de IJJDF werd gestimuleerd, was cacao. De belangrijkste productie-eenheden lagen in de buurt van Genyem en Serui, waar in de Nederlandse tijd bomen waren geplant. Daarvan werd gebruik gemaakt, maar er werden met leningen ook jonge bomen geplant. Van die aanplant kon relatief snel worden geoogst, want een cacaoboom wordt al na tweeënhalf jaar productief. De cacaobonen werden opgekocht door Jodefo en ter plaatse gefermenteerd, gedroogd en in juten zakken gedaan. De cacao werd tot in het buitenland afgezet. Andere cacaolokaties van de IJJDF waren Serui, Manokwari, Nabire en Teminabuan.

De IJJDF had vijf dochterondernemingen: de handelspoot Jodefo, die verantwoordelijk was voor verkoop van de rubber en cacao; Jotefa, die de IJJDF-vloot uitbaatte, voor vervoer van de producten zorgde en aanvullende vracht zocht voor de schepen; een hotelletje boven Dock V; een scheepswerf in de haven van Jayapura, waar boten van ferrocement werden gebouwd; en een batikfabriekje in Waena, tussen Abepura en het Sentanimeer, waar hemden werden bedrukt met originele Papoeamotieven.

De IJJDF was een geïntegreerd project: krediet, technische hulp, verwerking, transport en afzet. Daarmee was de cirkel rond en kregen Papoeaboeren voor het eerst sinds 1963 toegang tot leningen en verre markten. De productie-eenheden waren rendabel, maar bezweken geleidelijk onder uit de hand lopende overheadkosten, zoals boodschappentrips voor managers naar Singapore. Op den duur werd ook gebroken met het rotatiebeginsel, dat een waarborg vormde voor de zelfstandigheid van de IJJDF. Als aan dit principe was vastgehouden, had het project tot in lengte van dagen kunnen doorgaan. In 1987 gaf Financiën echter opdracht het resterende geld op te maken. Dat was niet aan dovemansoren gezegd. Omstreeks 1992 was de IJJDF door wanbeheer – corruptie, ondoorzichtige boekhouding en opgejaagde overheadkosten – zo verlieslijdend dat de stichting werd geliquideerd door de gouverneur en de DPRD. Het voorstel van het provinciebestuur om te fuseren met de pas opgerichte Bank Pembangunan Daerah (BPD, Provinciale Ontwikkelingsbank) werd door de IJJDF-leiding afgewezen. Met de IJJDF verloren de Papoeaboeren een uniek voertuig voor hun economische emancipatie.

Eigenwaarde

De toevloed van migranten in de jaren tachtig veroordeelde de inheemse bevolking niet alleen tot de marge van de geldeconomie, maar bedreigde ook

haar culturele identiteit. De overheid was er op uit van de Papoea's Indonesiërs te maken, in de dubbele betekenis van 'loyale staatsburgers' en 'beschaafde mensen'. De autoriteiten hadden geleerd geduld te oefenen en waren afgestapt van autoritaire campagnes als Operasi Koteka, maar het respect voor de Papaoeacultuur was niet gegroeid. Vroeg men een gezelschap willekeurige Indonesiërs aan het einde van de jaren tachtig een paar volken van Irian Jaya te noemen, dan kwamen de meesten niet verder dan 'Dani' en 'Asmatters'. De in hun ogen naakte Baliemers stonden model voor de 'primitieve Papoea'. Dat zij al eeuwen vaardige tuinbouwers waren, wist bijna niemand.

De naamsbekendheid van de Asmatters was een fenomeen. Op de Jaarbeurs van Jakarta had menigeen zich vergaapt aan de indrukwekkende *bisj* (houten palen met gesneden voorouderfiguren) en fraai bewerkte schilden van de Casuarinenkust. Dat die daar te zien waren, was te danken aan een FUNDWI-project uit de jaren zeventig. Met de tweeledige bedoeling de Asmatters aan een geldinkomen te helpen waarmee voorzieningen op dorpsniveau konden worden betaald, én hun gevoel van eigenwaarde te versterken, had FUNDWI, in samenwerking met de missie van Amerikaanse kruisheren, de hoogontwikkelde Asmat-houtsnijkunst aan externe markten geholpen.

Toch bleven de stereotypen legio. Dankzij de inspanningen van gouverneur Acub Zainal om de sportbeoefening in Irian Jaya te bevorderen, hadden boksers van Biak en Numfor, voetballers uit Biak, Manokwari en Jayapura en roeiers uit Serui landelijk naam gemaakt. Bijna niemand wist echter dat Irian Jaya intussen ook wetenschappers van naam had voortgebracht, zoals de theoloog Karel Philemon Erari (uit Nabire), die enige tijd bestuurslid was de Indonesische Raad van Kerken; de godsdienstsocioloog Benny Giay (uit Paniai), die promoveerde aan de Vrije Universiteit in Amsterdam; de econoom Thomas Wainggai (uit Serui), die in de Verenigde Staten en Japan had gestudeerd; of de taalkundige Danielo C. Ajamiseba (uit Manokwari), die na zijn studie in de VS en een hoge functie aan de Uncen als consultant werkte in Jakarta. Zij haalden zelden of nooit de landelijke pers. Indonesiërs waren bereid toe te geven dat Papoea's uitblonken door spierkracht, maar dat zij ook hersens hadden, ging er nauwelijks in.

In de jaren zeventig trokken enkele jonge Papoea's deze grauwsluier weg. Zij drongen door tot landelijke podia met populaire en, in mindere mate, met kerkelijke muziek. Pionier was de rockgroep Black Brothers, die werd

geleid door Andreas (Andy) Ajamiseba, een zoon van Dirk S. Ajamiseba, oud-vice-voorzitter van het provinciale parlement. De band haalde de nationale hitlijsten met westers geïnspireerde popmuziek, maar de naamkeuze verried een ontwakend etnisch bewustzijn. Dit laatste brak definitief door tijdens een tournee door het pas onafhankelijke Papoea Nieuw-Guinea. Hier bleken zij razend populair, niet alleen vanwege hun muziek, maar ook vanwege hun status als Papoeasterren uit Indonesië. De Black Brothers bleken gevoelig voor die erkenning en de tournee werd allengs politieker. Zozeer dat de Indonesische regering hen verbood terug te keren. In PNG wierp de band zich enthousiast op Melanesische muziek en toen was het met hun populariteit in Indonesië gedaan. Papoea's konden mooi zingen, maar ze moesten vooral niet zingen als Papoea's.*

Renaissance

De Black Brothers waren de enigen niet. In de loop van de jaren zeventig en tachtig beleefde Papoeamuziek een ware *hausse* in Irian Jaya. Drijvende kracht was Arnold Clemens Ap van het eiland Numfor, student antropologie aan de Uncen in Abepura. Samen met Jopie Jouwe van Kayu Pulau (een zoon van Klaas) en Sam Kapissa, eveneens van Biak, vormde hij in 1972 de band Manyori, Biaks voor Papegaai. Ook zij brachten aanvankelijk westerse popmuziek, maar ze traden ook op tijdens kerkdiensten. In die tijd werden in de Evangelisch-Christelijke Kerk (GKI) vooral westers getoonzette liederen gezongen. Arnold en zijn vrienden vroegen zich hardop af waarom deze oudste Papoeakerk haar culturele wortels verloochende. Zij begonnen religieuze liederen te schrijven met traditionele Biaks-Numfoorse melodieën en bij hun optredens in kerken gebruikten ze, behalve gitaar en ukelele, ook de *tifa*, een traditionele Papoeatrommel.

De muzikale experimenten van Arnold en zijn vrienden kregen steun van Danielo Ajamiseba, die na zijn terugkeer uit de VS directeur werd van het Instituut voor Antropologie van de Uncen. Toen Arnold Ap afstudeerde, werd hij curator van het Antropologisch Museum in Abepura en zo kwam een

* Om wrijvingen met Indonesië te voorkomen wees de regering van PNG de Black Brothers in 1979 uit. Zij vertrokken naar Nederland, waar zij hun naam veranderden in 'Papua'. In 1984 vestigden zij zich in het Melanesische eilandstaatje Vanuatu en later week een deel van de band uit naar Canberra, Australië.

nauwe samenwerking tot stand tussen leerling en docent. Steun kwam ook van jonge Papoeapredikanten als Buce Mawene en Phil Erari en van godsdienstleraren die hadden gestudeerd in Rabaul (PNG). Deze terugkeer naar de eigen culturele wortels stuitte aanvankelijk op weerstand bij de oudere generatie kerkgangers, die was opgevoed met Nederlandse melodieën, maar geleidelijk won de *pribumisasi* (verinheemsing) van de kerkmuziek terrein en liet de GKI het verzet varen.

Het museum in Abepura werd de bakermat van een culturele renaissance. Arnold Ap verbreedde zijn horizon en keek verder dan zijn eigen Biakse achtergrond. Hij verzamelde jongeren om zich heen uit andere delen van Irian, zoals Marthinny Sawaki uit Waropen en Thonce Wolas Krenak uit Sorong, en verdiepte zich in de muzikale tradities van allerlei Papoeavolken. Hij deed antropologisch veldwerk, van het Sentanimeer tot de Asmat, en verzamelde koortsachtig materiaal. Ap beheerste zijn terrein en begon zich te ergeren aan het officiële cultuurbeleid in Irian Jaya, dat werd gedicteerd door ambtenaren van elders. Bij culturele manifestaties werd muziek ten gehore gebracht en werden dansen opgevoerd die volgens Arnold qua toonzetting en aankleding weinig te maken hadden met de levende traditie. Hij besloot het zelf te doen, maar dan anders.

Op 15 augustus 1978 vormden Arnold Ap, Sam Kapissa, Yowel Kafiar en Marthinny Sawaki de muziek-, dans- en theatergroep Mambesak (Paradijsvogel). Dat was opnieuw een Biakse naam, maar deze vogel had een universele betekenis en werd door veel Papoeavolken gezien als de kroon van de leider. Tijdens de viering van 17 augustus (Onafhankelijkheidsdag in Indonesië) aan de Uncen verzorgde Mambesak zijn eerste optreden met traditionele zang en dans. Er volgden die maand nog twee voorstellingen en die trokken zoveel aandacht dat Mambesak in november werd gevraagd de provincie Irian Jaya te vertegenwoordigen bij de Nationale Volksdansweek in Jakarta. Dit optreden leverde niet alleen een eervolle vermelding op, maar baande ook de weg voor andere Papoeagroepen.

Eenmaal terug in Irian Jaya werden Ap en zijn vrienden gevraagd twee culturele programma's te verzorgen voor de provinciale zender van de staatsradio RRI. De radio was in Irian Jaya het massamedium bij uitstek en werd beluisterd tot in afgelegen kampongs in het binnenland. Met hun programma's bereikten Ap c.s. niet meer alleen geschoolde stedelingen, maar ook de *grassroots* van Papoea. De uitzendingen waren een weergaloos succes.

Het waren zeer verteerbare cocktails van culturele onderwerpen, actualiteiten, traditionele liedjes en grappen, die door de leden van Mambesak werden opgedist in smeuïg Papoea-Maleis.

De groep heeft het vijf jaar volgehouden en werd ongekend populair. Het museum produceerde vijf cassettes met door Mambesak uitgevoerde traditionele muziek, uit alle delen van Irian Jaya, en die vonden gretig aftrek. De inkomsten dekten meer dan de kosten en hielden de organisatie op de been. Ap groeide in de loop der jaren uit tot een cultfiguur met messiaanse trekjes. Onder de bevolking aan de Geelvinkbaai en ook binnen de door Biakkers gedomineerde GKI herleefde de oude Koreri-verwachting: Manseren Manggundi, de Heer Zelf, zal terugkomen als het volk trouw is aan de adat. Voor Biakkers was Arnold Ap een *konor*, een heraut die de wederkomst van de Heer aankondigt.

Dood op het strand

In Jakarta werd men steeds wantrouwiger. Tijdens zijn muzikale bezoeken aan de hoofdstad legde Ap contacten met intellectuelen en activisten voor de rechten van de mens, die onder Soeharto's Nieuwe Orde als dissidenten golden. Die nieuwe vrienden zagen in hem een Papoea die ginds voor verandering kon zorgen. Ap, de culturele activist, liet zich nooit openlijk uit over politiek, maar zijn inspanningen voor een wedergeboorte van de Papoeacultuur hadden onvermijdelijk 'nationale' trekken. Hij werd aan het begin van de jaren tachtig een paar keer verhoord, maar zijn populariteit maakte hem relatief immuun.

Op 11 november 1983 kreeg het museum in Abepura bezoek van een gezelschap buitenlandse dames, echtgenotes van militaire attachés. Zij werden begeleid door Hartini Moerdani, de vrouw van generaal Benny Moerdani, chef-staf van de strijdkrachten. Mambesak was gevraagd een optreden te verzorgen. Na afloop stelde vice-gouverneur Sugiyono mevrouw Moerdani voor aan de artiesten. Arnold droeg als groepsleider een hoofdtooi met paradijsvogelveren en Sugiyono drong erop aan dat hij die cadeau deed aan de generaalsvrouw. Ap aarzelde, want de verentooi was het pronkstuk van zijn kostuum en de paradijsvogel in kwestie was een zeldzame soort van zijn geboorteiland Numfor, maar hij zwichtte. Na afloop vroegen de anderen waarom hij dat gedaan had. 'Die vogel is beschermd en mag Irian Jaya niet uit,' zeiden ze boos. 'Het is niet zo erg,' zei Ap, 'mischien helpt dit me in Jakarta, als ik word opgepakt.'

Op 30 november 1983 werd Arnold Ap thuis opgehaald door militairen in burger, leden van *Kopassandha*, en met een auto zonder kenteken afgevoerd. Zijn vrouw Corry kreeg te horen dat Arnold werd vastgehouden in het voormalige restaurant Panorama, dat bekendstond als ondervragingscentrum van *Kopassandha*. Het landelijke avondblad *Sinar Harapan* (Glans der Hoop) – dat twee jaar later zou worden verboden – bracht het nieuws van Aps arrestatie. De hoofdredacteur werd meteen op het matje geroepen door de militairen. Na die publicatie verzocht het Instituut voor Rechtshulp (LBH) de autoriteiten Ap te behandelen overeenkomstig het Wetboek van Strafvordering uit 1981. Eventuele beschuldigingen moesten worden aangetoond voor een rechtbank. Vier Papoeastudenten sloegen alarm in Jakarta en namen vervolgens hun toevlucht in de Nederlandse ambassade. De zaak-Ap was wereldkundig, tot grote woede van *Kopassandha*.

George Aditjondro, oud-journalist, woonde destijds in Jayapura en werkte voor de Stichting Plattelandsontwikkeling Irian Jaya (YPMD). *Kopassandha* verdacht hem ervan het bericht over Aps aanhouding de wereld ingestuurd te hebben en zocht hem thuis op. Toen George zweeg, zetten de heren Corry Ap onder druk met deze boodschap: 'Zeg tegen Pak George dat hij naar Panorama moet komen. Als hij schuld bekent, laten we Arnold vrij.' Aditjondro bezweek niet voor deze psychologische oorlogvoering, ondanks emotionele smeekbeden van Corry Ap.

Aditjondro: '*Kopassandha* hoopte via ondervraging van Arnold inzicht te krijgen in wat het beschouwde als de stedelijke vleugel van de OPM, die zich genesteld zou hebben in het gouverneurskantoor en in de Uncen. Ik vermoed dat zij na het bekend worden van Arnolds arrestatie, en de diplomatieke vragen daarover, hun plan om dit netwerk van OPM-sympathisanten op te rollen in rook zagen opgaan.'

Op 20 februari 1984 werden Ap en drie andere gedetineerden door *Kopassandha* overgebracht naar het hoofdbureau van politie bij de haven van Jayapura. De politie liet Aps superieuren van de Uncen weten dat hij werd verdacht van contacten met een verzetsgroep in de buurt van Genyem. In het politiebureau mocht Ap bezoek ontvangen van dominees en vrienden. Hij vertelde hun dat hij door *Kopassandha* was mishandeld. Ap mocht onder politiebegeleiding een keer naar de campus om de studenten te laten zien dat hij niet was verdwenen.

Op zaterdagavond 21 april 1984, de dag voor Pasen, kreeg een GKI-dominee toestemming om Ap en zijn medegevangenen te bezoeken. Hij vertrok om negen uur. Wat er die nacht, en de dagen daarna, is gebeurd, staat niet vast. De getuigenissen zijn fragmentarisch en niet volkomen betrouwbaar. Een van de hoofdrolspelers, de jonge Papoea-agent Pius Wanem, zat in het complot. Volgens politiekorporaal John Kraar, die later naar PNG vluchtte, had men Pius, die een drankprobleem had, 500 000 roepia geboden.

Tijdens zijn proces verklaarde Pius Wanem dat hij die avond een slaapmiddel in de koffie van zijn collega's had gedaan en rond middernacht de celdeuren had opengemaakt van vijf gevangenen: Arnold Ap, Augustinus Runtuboi (secretaris van een kampong aan het Sentanimeer), Uncen-medewerker Eduard (Eddy) Mofu en de twee Uncen-studenten: Johannes Calvijn (Gento) Rumainum uit Biak en Alex Mebri, een Sentani. Zij liepen ongehinderd via de achterdeur naar buiten en via het strand naar de belendende Sporthal. Aan de achterzijde van dit gebouw stond een Toyota te wachten die hen naar het strand van Base G zou brengen. Alex Mebri rook onraad en verdween in de nacht. Hij zou later opduiken in PNG.

Voor het strand van Base G wachtte een motorboot, maar die kon vanwege de hoge golven niet afmeren. Vier, onder wie Pius en Arnold, trokken hun kleren uit en zwommen naar de boot, maar Eddy Mofu aarzelde. Toen de anderen al in de boot zaten, dook Eddy gekleed in de golven. De vier wachtten een tijdje, maar toen Eddy niet opdook, voeren ze weg. De volgende dag hebben vissers Eddy Mofu gevonden. Zijn gezwollen lichaam dreef in de golven voor Kaap Suaja. De zware branding had hem waarschijnlijk tegen de rotsen van de kaap gegooid, met dodelijk gevolg. Eddy was een zoon van de Biakse onderwijzer en oud-lid van de Nieuw-Guinea Raad Baldus Mofu, die in 1979 bezweek in militaire gevangenschap.

De andere vier voeren een stukje naar het westen en gingen aan land bij Pasir 6, een strand dat ligt ingeklemd tussen de zee en het Cycloopgebergte. De visser die de boot bestuurde, zei hun daar te wachten tot een andere boot hen naar PNG zou brengen. Zij wachtten drie dagen en werden intussen door de visser gefoerageerd. Twee van de vier beklommen de Cycloop. Alleen Ap en de vierde man bleven achter op het strand. Op de vierde dag, 26 april, verscheen 's middags het vertrouwde bootje, ditmaal met zes zwaarbewapende militairen. Zij holden het strand op en schoten Arnold neer. De soldaten tilden de zwaargewonde in de boot en voeren naar Base G. Toen zij om

zes uur aan land gingen, stond een verpleger van het Militair Hospitaal Aryoko hen op te wachten met een infuus. Arnold blies onderweg de laatste adem uit. Zijn lichaam, met kogelgaten in zijn buik en rechterarm, werd opgeborgen in het mortuarium van Aryoko.

Op 27 april 1984 werd Arnold overgedragen aan zijn familie. Hij zou worden opgebaard in de dienstwoning bij het museum in Abepura. De lijkwagen werd begeleid door militaire politie met loeiende sirenes. Voordat het lichaam uit de auto werd getild, posteerden soldaten met de bajonet in de aanslag zich voor de menigte om ruim baan te maken, terwijl Ap het huis in werd gedragen. Die middag kwamen honderden mensen hem de laatste eer bewijzen. Op aandringen van de autoriteiten werd hij nog diezelfde avond bijgezet op de openbare begraafplaats van Abepura, naast het verse graf van Eddy Mofu. De auto met kist werd gevolgd door 500 klappende en zingende mensen.

Een jaar later stond Pius Wanem in Jayapura terecht wegens 'subversie', een aanklacht die betrekking had op zijn hulp bij de ontsnapping van de vijf. Pius werd tot vijfenhalf jaar cel veroordeeld. Hoe lang hij heeft gezeten, is niet bekend. Over de dood van Arnold Ap vermeldt het rechtbankverslag alleen dat hij is 'doodgeschoten tijdens een operatie van *Kopassandha*'.

Wanhoopsacties

Het bleek razend moeilijk om tegelijkertijd Indonesiër en Papoea te zijn. De Papoeabevolking werd voorgehouden dat er maar twee opties waren: loyaal staatsburgerschap en separatisme. Die keuze werd niet gemakkelijk gemaakt, want de eerste optie kwam neer op marginalisering – en niet zelden vernedering – en de tweede betekende vervolging. Wie probeerde een politieke stellingname uit de weg te gaan en houvast zocht in de eigen tradities, kwam bedrogen uit. Een dergelijke vrijplaats bestond niet. Wie blijk gaf van gevoel van eigenwaarde, was verdacht, en wie opkwam voor zijn cultuur, gold als subversief.

In een dergelijk klimaat was de verboden vlag, de Morgenster, meer dan een cultureel symbool. Het was een teken van hoop, en vooral van geloof. Het rotsvaste vertrouwen in een ingreep van boven en in de magische kracht van symbolen verklaart de hardnekkigheid waarmee Papoea's door de jaren heen keer op keer die vlag hesen, in het zicht van iedereen, en bij voorkeur voor bolwerken van de Indonesische macht. De vlaggenhijsers zeiden, net

als Maarten Luther voor de Rijksdag in Worms: 'Hier sta ik. Ik kan niet anders.' De reacties waren – helaas – voorspelbaar en ze waren hard.

Op 4 augustus 1980 streken Prisila Jakadewa uit Ormu en vijf andere Papoeavrouwen voor het kantoor van de gouverneur in Jayapura het Indonesische rood-wit en hesen de Morgenster. Zij werden ogenblikkelijk ingerekend en veroordeeld tot drie jaar gevangenisstraf. Op 3 juli 1982 hesen tien Uncen-studenten en een onderwijzer de Papoeavlag voor het gebouw van de DPRD. Zij kregen vrijheidsstraffen variërend van vier tot tien jaar.

In februari 1984 explodeerde in Jayapura een tijdbom. Het mengsel dat tot ontploffing kwam, bestond uit verbittering over achterstelling en discriminatie en een bijna grenzeloos vertrouwen in goddelijke tussenkomst. Er is achteraf geschreven dat de mislukte 'februari-opstand' bewees hoe eensgezind de betrokken Papoeageledingen – studenten, politiemannen en soldaten – waren in hun verzet tegen Indonesië. Misschien. Wat de deelnemers aan deze wanhoopsdaad ten minste deelden, waren diepe frustraties en een gebrek aan realiteitszin.

Begin februari kwam het tot een uitbarsting van geweld op de markt van Hamadi, bij de haven van Jayapura. Vissers uit Serui, die zich voelden verdrongen door migranten uit Zuid-Sulawesi, vermoordden een Makassaar. Daarop staken woedende Makassaren drie Seroeers dood. De politie trok partij voor de *pendatang* en toen was het hek van de dam.

De leiding van de revolte werd toevertrouwd aan een Biakker: Maarten Luther Prawar. Deze gewezen strijdmakker van Ferry Awom op de Vogelkop was aan het begin van de jaren zeventig toegetreden tot de landmacht en had het geschopt tot adjudant van generaal-majoor Raja Kami Meliala Sembiring, de commandant van Irian Jaya. Eliezer Awom, eveneens een Biakker, was majoor van de mobiele brigade (*Brimob*, speciale politietroepen) in Kota Raja. Hij zou meedoen, samen met 100 Papoea-agenten die al maanden geen wedde hadden ontvangen en meer dan genoeg hadden van de vernederingen door hun Indonesische superieuren. Prawar en EliezerAwom namen deel aan enkele geheime vergaderingen met studenten van de Uncen.

Na het bloedige incident in Hamadi werd de knoop doorgehakt. Op 13 februari zouden 75 Papoeasoldaten van Bataljon 751 in Sentani, genietroepen in Waena, soldaten van het rayon Jayapura-Noord en 100 Papoea-agenten van de *Brimob* een poging doen de stad over te nemen. Het ging al snel mis. De soldaten van Bataljon 751 die in het complot zaten, brachten hun

vrouwen en kinderen in veiligheid over de grens met PNG. Dit wekte de argwaan van de legerleiding. Een student die in vertrouwen was genomen, bleek een informant van het leger. Niet-Papoeatroepen werden in staat van paraatheid gebracht en begonnen met veegacties. Prawar dook op 8 februari onder en week vervolgens uit naar PNG. Awom zag in dat de zaak verloren was, plunderde met zijn *Brimob*-eenheid het wapenarsenaal van Bataljon 751 en verdween in het bos. Tot zijn overgave in 1989 ondernam hij vanuit het Sarmische met zijn getrainde en goed bewapende manschappen *hit and run*-acties tegen militaire en politieposten rond Jayapura.

De tragedie bereikte een dramatisch hoogtepunt op 13 februari 1984. Korporaal Elias (Ely) Warsay van het militaire rayon (*Koramil*) Jayapura-Noord wist dat het plan om de stad te nemen was uitgelekt, maar wilde alsnog een daad stellen. Hij nam contact op met zijn vriend Kumur, een gewezen lid van het Papoea Vrijwilligers Korps, die beveiligingsbeambte was van het provinciale parlement. Warsay liep 's morgens van zijn huis naar het DPRD-gebouw, streek de Indonesische vlag en hees de Morgenster. Voor een handjevol nieuwsgierige passanten zong hij vervolgens *Hai Tanahku Papua*. Hij was halverwege, toen hij door politiemannen vanuit de richting van het postkantoor werd doodgeschoten. Kumur, die naast Ely stond, viel eveneens onder politiekogels.

Een journalist van het Indonesische weekblad *Tempo* bezocht medio 1984 het vluchtelingenkamp Blackwater in PNG. Hij maakte er een godsdienstoefening mee en noteerde uit de preek van de eveneens uitgeweken GKI-dominee: 'Waarom heeft ons plan van 13 februari gefaald? Omdat de Heer het nog niet toestond. Waarom? Omdat ons geloof tekortschoot. Daarom, broeders, moeten wij eerst werken aan de versterking van onze geloofsovertuiging.'

Uittocht en ruzies

Toen de plannen uitlekten, Prawar uitweek en majoor Awom en zijn mannen het bos in trokken, ging het leger in Jayapura en omgeving van huis tot huis, op zoek naar samenzweerders en gestolen wapens. De bevolking raakte in paniek, zeker nadat Ely Warsay was doodgeschoten. Binnen enkele dagen kwam een massale uittocht op gang. Vanuit Dock VIII en de Youtefabaai ging men de zee op, richting Papoea Nieuw-Guinea. Aan het Sentanimeer verzamelden zich groepen die te voet, via het dal van de Tami, naar PNG trokken. Onder de vluchtelingen waren de hoogzwangere Corry Ap en haar

drie kinderen. In augustus schonk zij in een opvangkamp in PNG het leven aan een zoon, die zij Arnold Clemens Ap jr. noemde.

De regering in Port Moresby schrok en verzocht om een spoedzitting van de Gemengde Grenscommissie. Tijdens de bijeenkomst van 15 t/m 17 maart verscheen sir Paulias Matane, de PNG-staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, maar Indonesië stuurde alleen ambtenaren. Zij wensten niet te praten over de omstandigheden die hadden geleid tot de uittocht. Voordat enige beslissing werd genomen over de toekomst van de grensoverschrijders, verlangde Indonesië al hun namen. PNG kon alleen cijfers geven en vroeg om het aantal gedeserteerde soldaten. De Indonesische ambtenaren erkenden dat zich een 'incident' had voorgedaan – de politie had een menigte moeten verspreiden – maar gaven geen bijzonderheden. De PNG-delegatie zei dat grensbewoners schadeloosstelling hadden geëist. Omdat er van Indonesische kant niemand aanwezig was met beslissingsbevoegdheid, werd de kwestie doorverwezen naar een in juli te houden commissievergadering op hoger niveau.

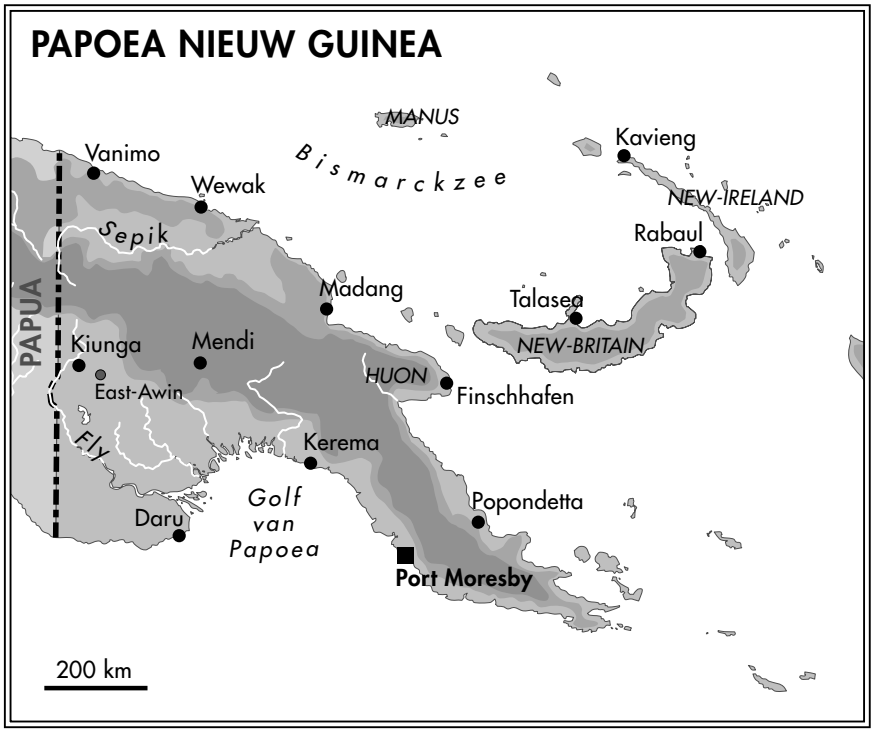

De vluchtelingenstroom leidde tot een diplomatieke ruzie. Op 29 maart diende de ambassadeur van PNG een formeel protest in bij de regering in Jakarta. Twee dagen eerder zouden Indonesische straalvliegtuigen tijdens een militaire oefening het luchtruim van PNG hebben geschonden. PNG dreigde met uitzetting van de Indonesische militaire attaché, omdat hij Port Moresby niet had ingelicht over de oefeningen in het grensgebied. Op 3 april ontkende het legerhoofdkwartier in Jakarta dat het luchtruim van PNG was geschonden. Twee dagen later werd deze ontkenning via diplomatieke kanalen overgebracht. Die dag werd de Indonesische ambassadeur in Port Moresby, kolonel Ismail, teruggeroepen naar Jakarta. Hem was te verstaan gegeven dat hij zou worden uitgezet als hij niet vrijwillig vertrok.

Toen kwam een tweede exodus op gang, ditmaal vanuit het woongebied van de Muyu, een streek bezuiden de centrale keten, tussen de rivier de Kao en de grens met PNG. Rechtstreekse aanleiding voor deze uittocht was de verkrachting in gevangenschap van een Muyu-meisje uit Waropko door een Indonesische militair. Na haar vrijlating verdronk zij zich in de Kao. Toen haar lichaam op 9 april werd gevonden, viel het plaatselijke TPN-legertje onder leiding van Gerardus Tomy twee legerposten aan. Daarop werden vanuit Merauke extra troepen ingevlogen, die slaags raakten met de TPN. Militairen pakten missiepersoneel en dorpelingen op. De TPN zette de bevolking aan over de grens te vluchten en mishandelde weigeraars. Hele dorpen liepen leeg en werden vervolgens verwoest door het leger.

Volgens een kerkelijk onderzoeksrapport had deze nieuwe exodus een reeks oorzaken: verhoogde TPN-activiteit in het gebied; frustraties bij de bevolking over uitblijvende ontwikkeling en achterstallige betalingen; wangedrag van plaatselijke militairen, zoals diefstal van vee en groenten en seksueel geweld tegen Muyu-vrouwen. Verder circuleerde het gerucht als zouden Muyu-onderwijzers in 1977 hebben gefungeerd als tipgevers voor het leger in de Baliemvallei, wat leidde tot spanningen met TPN-elementen uit Jayawijaya. Ten slotte zouden de Muyu, wier cultuur in belangrijke mate draait om uitwisseling van waardegoederen, waartoe ingewikkelde netwerken van contacten bestaan, extra gevoelig zijn voor niet nagekomen beloften van het Indonesische bestuur en een door de TPN voorgespiegeld beter leven, als men de samenwerking met het bestuur staakte. Door deze tweede uittocht binnen enkele maanden zwol het aantal vluchtelingen in PNG snel aan. Medio april waren 6000 Irianezen de grens overgestoken en eind juni bedroeg hun aantal al 9000.

Medio april 1984 bracht de PNG-minister van Buitenlandse Zaken, Namaliu, een bezoek aan Jakarta. Hij bood Indonesië aan 'te helpen de cultuur en waarden van haar Melanesische burgers beter te begrijpen'. Jakarta was bereid 23 000 kina (80 000 Nederlandse guldens, tegen de toenmalige koers) te betalen voor opvang van de grensoverschrijders. Hoewel PNG het Hoge VN-Commissariaat voor Vluchtelingen (UNHCR) wilde betrekken bij repatriëring van de vluchtelingen, werd op aandringen van Indonesië besloten daarvan af te zien. Jakarta zei dat inschakeling van het UNHCR de repatriëring zou 'compliceren'.

In augustus interviewde een kerkelijk onderzoeksteam een aantal vluchtelingen. Het concludeerde dat 'vele, zo niet alle' geïnterviewden oprecht bang waren voor vervolging als zij zouden worden teruggestuurd naar Irian Jaya. Diezelfde maand eiste Indonesië een lijst van alle 'OPM-leden' in PNG. Op 10 augustus kreeg een vertegenwoordiger van het UNHCR toegang tot twee voorlopige opvanglocaties in de provincie Sandaun. Op 20 augustus beschuldigde een parlementariër in Port Moresby zijn regering ervan dat zij de vluchtelingen opzettelijk uithongerde om hen te dwingen terug te keren. Volgens PNG-ambtenaren waren sinds april 93 grensoverschrijders gestorven.

Op 1 oktober etaleerde minister Namaliu in zijn toespraak voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties de PNG-grieven jegens Indonesië. Jakarta zou slechts éénmaal excuses hebben aangeboden voor de herhaalde schendingen van PNG-grondgebied. Zijn ambtgenoot, Mochtar Kusumaatmadja, repliceerde dat PNG zich mengde in de binnenlandse aangelegenheden van Indonesië. Hij zei dat Jakarta 'te geduldig' was met PNG. Namaliu ontkende enigerlei inmenging en zei dat PNG het recht had vragen te stellen. Toen de vuile was eenmaal was buitengehangen, werd de ruzie bijgelegd. Medio oktober zei PNG dat het van Jakarta waarborgen had gekregen voor de veiligheid van de vluchtelingen en dat de repatriëring kon beginnen. Beide landen zouden een verificatiemissie sturen naar de vluchtelingenkampen aan de grens. Kusumaatmadja bood Namaliu aan een consulaat te openen in Jayapura.

Op 3 november 1984 ging het opnieuw fout. In het kamp Blackwater werd een Indonesisch team aangevallen door vluchtelingen. Jakarta verweet PNG dat het de ambtenaren onvoldoende bescherming had geboden. Negen vluchtelingen werden in staat van beschuldiging gesteld wegens geweldpleging. Jakarta besloot repatriëring uit te stellen tot de veiligheid van het veri-

ficatieteam was gegarandeerd. Op 4 januari 1985 verklaarde minister Kusumaatmadja dat 2000 van de 11 000 grensoverschrijders intussen vrijwillig waren teruggekeerd naar Indonesisch grondgebied. Op 21 januari stonden de aanvallers van Blackwater terecht in Vanimo. Drie van hen kregen een voorwaardelijke straf van twaalf maanden en de anderen werden vrijgesproken.

Door het lint

Begin mei 1985 werd een 'Border Liaison Meeting' belegd in Port Moresby. De Indonesische delegatie werd aangevoerd door de regent van Jayapura, Barnabas Youwe. Hij had strikte instructies om het UNHCR buiten de repatriëring van vluchtelingen te houden. Youwe was een van de jonge Papoea's die in de jaren vijftig hun middelbareschoolopleiding voltooiden in Nederland. Hij was in 1962 teruggekeerd naar Nieuw-Guinea met het diploma van de Rijkshogeschool voor Tropische en Subtropische Landbouw in Deventer. Hoe was het hem en andere Papoea's van zijn generatie die hadden gestudeerd in het buitenland nadien vergaan? Frits Kirihio heeft hun lotgevallen gevolgd.

Kirihio: 'In Nederland opgeleide Papoea's werden gewantrouwd en stelselmatig genegeerd. Bas Youwe heeft tot aan zijn pensioen hoge functies bekleed – hij was diensthoofd en maakte twee ambtstermijnen vol als regent van Jayapura – maar op politiek gebied had hij niks te vertellen. Niemand vroeg hem om advies, maar hij mocht wel de rotklusjes opknappen. Nathaniël Maidepa maakte het lyceum in Zutphen af, studeerde mijnbouwgeologie in Japan en daarna bodemchemie in Sydney. Hij werd hoofd van de provinciale dienst Mijnwezen, maar alle beslissingen op zijn beleidsterrein werden genomen in Jakarta. Ook naar hem is nooit echt geluisterd. Bas en Nathaniël hebben zich enkele malen kandidaat gesteld voor het gouverneurschap, maar zij kregen in de DPRD geen enkele stem. Jakarta liet weten: die liever niet.'

'Goede academische papieren hielpen niet. Neem dr. Thomas W. Wainggai uit Serui. Hij studeerde in Japan, waar hij zijn vrouw ontmoette, kreeg zijn bul in 1969 en promoveerde in 1985 aan de Florida State University. Bij zijn terugkomst kreeg hij een wat min baantje bij het provinciale planbureau, onder de latere gouverneur Jacob Pattipy, geen groot licht. Tom zat daar maar, op zijn kamer in het gouverneurskantoor, helemaal geïsoleerd. Er was geen contact met Bas of met Nathaniël, dat klikte niet. Heel tragisch.'

Volgens vrienden kon Wainggai het bestaan op een zijspoor niet verdragen en 'ging hij op den duur door het lint'. Hij raakte geobsedeerd door het denkbeeld van een vrij West-Melanesië, dat zowel Irian Jaya, Papoea Nieuw-Guinea als het eilandstaatje Vanuatu zou moeten omvatten. Op 14 december 1988 stroomden zo'n honderd aanhangers van deze gedachte samen in het stadion van Jayapura. Zij zongen Melanesische liederen en luisterden naar een toespraak van Wainggai, die de Republiek West-Melanesië uitriep. Zijn Japanse vrouw, Teruko, had een vlag genaaid en die werd gehesen. Beiden werden opgepakt.

Kirihio: 'Tom had een beurs gekregen via het Summer Institute for Linguistics (SIL), een genootschap van bijbelvertalers. Nogal wat Papoeadominees stonden onder invloed van het SIL. Zij verkondigden: als de Here God met ons is, wie zal dan tegen ons zijn? Fundamentalistisch christendom. Tom luisterde naar deze Amerikaans georiënteerde predikanten. Zij vertelden hem dat de 14de december een goeie datum was. Als hij die dag de vlag zou hijsen, zouden de Filistijnen zich overgeven. Wie dit nonsens noemde, werd voor ongelovige versleten.'

In augustus 1989 werd Wainggai tot twintig jaar cel veroordeeld wegens separatistische activiteiten en overgebracht naar de Cipinang-gevangenis in Jakarta-Oost. Teruko Wainggai kreeg acht jaar. Zij werd in 1993 in vrijheid gesteld, maar Thomas zou in 1996 sterven in gevangenschap.

Vluchten kan niet meer

Op 27 oktober 1986 sloten Indonesië en PNG een Overeenkomst van Wederzijds Respect, Vriendschap en Samenwerking. De buitenlandwoordvoerder van de oppositie in Port Moresby, John Giheno, vond het verdrag een onding. Volgens hem kon PNG nu niet langer kritiek uitoefenen op inhumane behandeling van de bevolking in Irian Jaya en kon Jakarta toekomstige protesten tegen Indonesische grensschendingen voortaan bestempelen als 'onvriendelijk gedrag'.

Op 11 april 1990 tekenden beide partijen een Basisakkoord over Grensregelingen. Papoea's die aan weerszijden van de grens grond hadden, kregen een pas om hen te onderscheiden van 'OPM'ers'. Indonesische militairen kregen het recht rebellen te achtervolgen tot op het grondgebied van PNG. Minister van Buitenlandse Zaken Michael Somare liet in juli 1990 een ondubbelzinnige waarschuwing horen aan het verzet: 'Ik heb steeds tegen deze

mensen gezegd: als jullie onrust willen stoken, doe dat dan in je eigen land, niet bij ons. Als zij hier moeilijkheden maken, worden ze teruggestuurd.' Vluchten, luidde de boodschap, kan niet meer.

PNG voegde de daad bij het woord. Op 8 mei 1990 werd de Papoearebel Melkianus ('Melky') Salosa gearresteerd door het leger van PNG. Hij was op dat moment in het bezit van twee mauser-geweren, wat munitie, een kapmes en een Engelstalige bijbel. Op 22 juli 1990 werd hij overgedragen aan het Indonesische leger. Op 18 maart 1991 werd hij door een rechtbank in Jayapura veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf wegens opruiing, ondermijning van de Indonesische staat en een overval op een transmigrantenkolonie, waarbij veertien Javanen waren gedood.

Die straf wenste Melky Salosa niet uit te zitten. Begin augustus 1991 wist hij te ontsnappen uit de militaire gevangenis van Waena. Op 21 augustus werd hij dood gevonden in het bos. Volgens generaal-majoor Abinowo, commandant van Irian Jaya, stierf Salosa een natuurlijke dood: 'Terwijl hij zich in de bossen schuilhield, werd hij steeds zieker, bij gebrek aan voedsel en omdat de natuur nu eenmaal wreed is.' Salosa was ontsnapt samen met een medegevangene, Socrates Yerisitouw, een ex-politiekorporaal uit Jayapura, die in september 1990 dertien jaar had gekregen voor het verspreiden van Melanesische liederen onder middelbare scholieren. Toen Socrates zich na de dood van Salosa overgaf, beweerde hij dat Melky 'bloed spuwde' toen hij over de gevangenismuur klom. In Jayapura ging het gerucht dat Salosa was bezweken aan schotwonden. Commandant Abinowo: 'Iedereen mag denken wat hij wil, wij hebben hem niet neergeschoten.'

Niet ver over de grens, op het grondgebied van PNG, bevonden zich nog steeds duizenden ontheemde Papoea's uit Irian Jaya. Zij waren niet alleen gevlucht voor de Indonesische autoriteiten, maar ook voor intimidaties van het gewapende verzet. Zij waren de slachtoffers van deze jungleoorlog en als ze niet zo bang waren, zouden ze het liefst teruggaan naar hun geboortedorp.

In november 1990 gijzelde een gewapende verzetsgroep buitenlandse zendelingen en een grensbeambte van PNG in de buurt van het vluchtelingendorp Amanab. Het incident was voor Port Moresby aanleiding vaart te zetten achter de repatriëring. Vluchtelingendorpen aan de grens werden ontruimd en de bewoners werden geconcentreerd in het kamp East Awin in Western Province. Het kamp was te klein, de vele vluchtelingen hadden

geen papieren en de lokale bevolking morde over het verlies van grond. Indonesië zei dat het 600 vluchtelingen kon opvangen. Toen het Internationale Rode Kruis kandidaat-repatrianten in PNG opzocht, hun namen registreerde, hun wensen en behoeften peilde en die doorgaf aan de autoriteiten, groeide er bij de vluchtelingen meer vertrouwen in het terugkeerprogramma. Eind augustus 1991 kwam de repatriëring op gang van enkele tientallen Amungme-families die na de militaire represailles van 1977 naar PNG waren gelopen.

Een Papoeagouverneur

Intussen werden de Papoea's van Irian Jaya langzaam maar zeker Indonesiers. Zij gingen naar Indonesische scholen, leerden – voor zover ze die nog niet beheersten – de taal, ze traden toe tot de massaorganisaties van de Nieuwe Orde en Papoea-ambtenaren deden mee aan het wekelijkse vlaggenceremonieel voor hun kantoren. Die indonesianisering voltrok zich, zeker bij de jongere generatie, goeddeels onbewust, maar zij was een feit. Toen in het jaar 2000 het Tweede Papoeacongres werd belegd door de net bovengronds gekomen beweging voor een 'Vrij Papoea', viel op hoe Indonesisch het daar toeging. Jonge congresgangers bleken beter thuis in de vergaderriten van de Nieuwe Orde dan in hun *adat*.

De drop-outs in het bos trokken met hun prikacties meer aandacht dan hun getal rechtvaardigde. De meerderheid, die zich tegen wil en dank aanpaste, zweeg en bleef buiten beeld. Toch was aanpassing niet altijd synoniem met volgzaamheid. Menige Papoea die zich in de nieuwe bedeling schikte, benutte zowel de geboden kansen als de marges voor kritiek, hoe smal die ook waren. Een voorbeeld is Barnabas (Bas) Suebu, die we in een vorig hoofdstuk tegenkwamen als jonge weerwaarnemer in Wamena. Deze Sentani-Papoea, op 29 april 1946 geboren in de kampong Ajau op het eilandje Ifale ('westenwind', door de eerste zendelingen verbasterd tot 'Ifar') in het Sentanimeer, was opgeleid aan Nederlandse zendingsscholen. Op 11 april 1969 liep hij mee in de demonstratieve stoet die naar het gebouw van de DPRD trok en 'one man, one vote' eiste bij de naderende Pepera.

In augustus 1991 was Suebu al vier jaar gouverneur van Irian Jaya. Hij trok toen de aandacht met een lezing in Jakarta. Tijdens een seminar in de hoofdstad vergeleek Suebu de verhouding tussen Irian Jaya en de Republiek Indonesië met die tussen een huishouden en de omringende kampong en zei:

'Het huishouden Irian geeft de hele kampong te eten; tegelijkertijd laat de kampong dit huishouden verhongeren.' Met deze beeldspraak vroeg de gouverneur aandacht voor het feit dat Irian Jaya per jaar slecht 5 miljard roepia (toen 5 miljoen gulden) kreeg uit de centrale belastingpot, een aalmoes die niet in verhouding stond tot de staatsinkomsten in de vorm van royalty's en belastingen uit de winning van hout, koper en goud in de provincie.

Suebu maakte zich als gouverneur zorgen over de economische marginalisering van zijn volksgenoten. In september 1991 zei hij: 'Iedere Indonesische staatsburger heeft het recht zich in Irian Jaya te vestigen. We realiseren ons echter dat de inheemse bevolking alleen kan concurreren met de groeiende stroom *pendatang* als we bijzondere aandacht schenken aan hun scholing en positie op de arbeidsmarkt, om te voorkomen dat ze in de vrije concurrentie met nieuwkomers ten onder gaan. Inheemse boeren dreigen het op de markt al snel af te leggen tegen ervaren handelaren van buiten. De mensen uit het bos zijn goede landbouwers, maar om te overleven moeten we ook goede kooplui van hen maken. In bepaalde gevallen mag die bijzondere aandacht de vorm aannemen van protectie, maar dat mag niet te lang duren, anders worden ze niet zelfstandig.'

Na de Pepera was Suebu actief geworden in het Nationale Comité van Indonesische Jongeren (KNPI), een van de massaorganisaties van de Nieuw Orde. Tijdens bezoeken aan Jakarta kwam hij in contact met jonge Indonesische activisten als Hariman Siregar en aan het begin van de jaren zeventig deed hij mee aan studentenbetogingen. Hij trok de aandacht van Golkar, dat in Irian Jaya veel werk maakte van kadervorming. Golkar vroeg hem als kandidaat-lid van de DPRD en in die dagen garandeerde zo'n kandidatuur een zetel. Van 1982 tot 1987 was Suebu voorzitter van de DPRD. In 1987 koos dezelfde raad hem, met goedvinden van Jakarta, als gouverneur.

Jaren later – Soeharto was allang afgetreden – vertelde Suebu hoe hij de stap had gemaakt van het jongerenprotest naar de bestuurselite: 'Door mijn contacten in de jeugdbeweging ging ik me realiseren dat niet alle Indonesiers zo beroerd waren als die ene soldaat, destijds in Wamena.* Er bleken er veel te zijn met fatsoenlijke, menselijke opvattingen, die durfden op te komen voor de waarheid. Verder besefte ik dat Irian Jaya onderdeel was van Indonesië, van een landelijk systeem, en dat we, als we wilden opkomen voor

* Zie hoofdstuk 6, 'Eerste indrukken', blz. 367-368.

de belangen van de Papoea's, gebruik moesten maken van dat systeem. Om die reden heb ik ja gezegd toen Golkar mij vroeg of ik op de kandidatenlijst wilde voor de DPRD. Natuurlijk: het systeem had en heeft tekortkomingen; het is niet neergedaald uit de hemel.'

'Met Repelita I begon de opbouw, ook in Irian. Het ontwikkelingsmodel van de Nieuwe Orde negeerde echter het sociale aspect, rechtvaardigheid. Zo waren alle bosconcessies in handen van conglomeraten. Wat bleef er over voor het volk? Ik heb me daarover niet alleen uitgesproken als activist, maar ook als gouverneur. Ik zei bij herhaling: als dit beleid niet ten goede keert, ontstaat een tijdbom. Op den duur zal het volk in opstand komen.'

'Ik ben er steeds van uitgegaan dat er binnen het systeem ruimte is, hoe klein ook, om op te komen voor de Papoea's. Ik heb er niet voor gekozen uit te wijken naar het buitenland en van een afstand te roepen. Wel is het zo dat één verstandig mens te midden van 99 gekken altijd voor gek wordt versleten. Het is een proces. Vrijheid eisen zonder volwassenheid leidt tot grotere ellende dan tevoren. Mijn belangrijkste teleurstelling als gouverneur was dat de nationale leiding niet voortkwam uit, en niet koos voor het volk. Het was een schijndemocratie, die werd gedirigeerd van bovenaf. Op den duur gold dat ook voor Papoea's die een positie kregen binnen dat volksonvriendelijke systeem.'

Suebu ging aanvaringen met Jakarta niet uit de weg. Zo trok hij in het belang van het milieu de kapconcessie in die het conglomeraat Barito had op Biak, terwijl kinderen van president Soeharto in dat bedrijf aandelen hadden. In 1993, enkele maanden voordat zijn ambtstermijn afliep, had Suebu een aanvaring met Ari Sigit, de oudste kleinzoon van Soeharto.

Benny Giay uit Sentani vertelt: 'Bas Suebu heeft als gouverneur moed getoond. Zo heeft hij de instroom van Javaanse transmigranten tijdelijk gestopt, omdat te veel Papoea's hun grond verloren. Bovendien had hij het lef de almachtige familie Soeharto te trotseren. Even boven Abepura, tegen de heuvels, staat een nieuw regeringsgebouw. Dat waren vroeger sagotuinen van de bevolking, die werden opgekocht door een Chinees. Hij wilde die grond verkopen aan Ari Sigit, maar daarvoor was de handtekening nodig van de gouverneur. Suebu weigerde en zei: "Van die grond moeten Papoea's eten. Wat krijgen zij ervoor in de plaats?" Bas vertelde me later dat hij een telefoontje kreeg van Ari. Die kwam meteen terzake: "Wil je nog een termijn als gouverneur of niet?" Bas zou toen geantwoord hebben: "Ach, één

termijn is mooi genoeg. En geld heb ik al, daarvoor ga ik die mensen het brood niet uit de mond stoten." Bij de volgende verkiezingsronde legde hij het af. Het eerste wat zijn opvolger Pattipy* deed, was de deur van Irian Jaya weer openzetten voor transmigranten.'

Eind augustus 1991 kwam mijnbouwfirma Freeport Indonesia Inc. (FII) in het nieuws door een stukje in de *Jakarta Post*. Volgens een niet bij naam genoemde medewerker van Pertamina, de staatsoliemaatschappij, zou FII in 1990 9221 ton goud en 69 978 ton zilver hebben geëxporteerd, onder meer naar Japan en de Verenigde Staten. Dat was vele malen meer dan uit de beschikbare productiecijfers bleek. Het hoofd van de afdeling Irian Jaya van het ministerie van Handel toonde zich verbaasd over deze gouduitvoer van Freeport. Hij beweerde dat zijn dienst alleen op de hoogte werd gehouden van de volumes verscheept koperconcentraat.

Geconfronteerde met deze cijfers zei Suebu lachend: 'Ja, dat heb ik ook in de krant gelezen. Toen ik Hoediono Hoed, de president-directeur van FII, hiernaar vroeg, gaf hij toe dat het in Irian gewonnen kopererts het hoogste goudgehalte ter wereld heeft. De controle van Freeports uitvoer is een zaak van het ministerie van Mijnbouw en Energie in Jakarta. Wij krijgen alleen inzage in de resultaten van deze controles. Op basis daarvan wordt het provinciale aandeel in de royalties vastgesteld. Hopelijk doen ze hun werk goed in Jakarta.' Hij lachte opnieuw.

Een nieuw contract

Begin december 1991 arriveerde Henry Kissinger, oud-minister van Buitenlandse Zaken van de VS, in Jakarta. Kissinger was lid van de raad van commissarissen van Freeport McMoRan, de moedermaatschappij van FII. Hij bracht onder meer een beleefdheidsbezoek aan de voorzitter van het Indonesische parlement. De volksvertegenwoordiging moest op korte termijn besluiten over verlenging van Freeport's concessie. Het contract van 1967 zou in 1992 aflopen.

In juni 1991 sloot het ministerie van Mijnbouw en Energie met FII een ontwerp-overeenkomst op grond waarvan de bestaande concesssie niet alleen met twintig jaar werd verlengd, maar het concessiegebied fors werd uit-

* De bestuursambtenaar Jacob Pattipy, telg uit een Fakfakse *raja*-familie, was gouverneur van 1993 tot 1998.

gebreid. De regering verbond hieraan de voorwaarden dat FII werd omgevormd tot een gewone naamloze vennootschap (NV, in het Indonesisch PT), die volledig belastingplichtig zou zijn volgens Indonesisch recht, en dat het bedrijf in Indonesië twee kopersmelterijen zou bouwen. Deze laatste voorwaarde stuitte op bezwaren omdat de Japanse afnemers van FII alleen koperconcentraat kochten. Men bereikte overeenstemming over de bouw van één smelterij – in Gresik, Oost-Java – en begin 1992 hechtten het parlement en president Soeharto hun goedkeuring aan het contract.

De nieuwe overeenkomst legde de Indonesische staat geen windeieren. In het boekjaar 1994 betaalde de nieuwe NV, PT Freeport Indonesia, aan de overheid 19,4 miljoen dollar aan royalties en 118 miljoen dollar aan inkomstenbelasting. Daarmee behoorde Freeport tot de grootste belastingbetalers van het land. Freeports bijdrage aan het bruto nationaal product van Indonesië was nog groter, want het bedrijf betaalde ook dividend aan zijn Indonesische aandeelhouders – de regering met 8,5 en Bakrie Brothers met 5,5 procent – en salarissen aan zijn Indonesische personeel. Bovendien betrok het een deel van zijn bedrijfsbehoeften van Indonesische leveranciers.

In 1993 besloot het bedrijf zich te concentreren op zijn kernactiviteit – ertswinning en -raffinage – en de ondersteunende activiteiten, zoals luchtverbindingen in het operatiegebied, de voedselvoorziening van Tembagapura, medische faciliteiten, havenwerken, bouw en energievoorziening, over te doen aan Indonesische bedrijven. De grootste investeerder in deze projecten was PT ALatief Nusakarya, het conglomeraat van de minister van Arbeid Abdul Latief. Freeport in ruime zin, inclusief de aannemerijen en afgestoten dienstverlening, bood in 1995 werk aan zo'n 16 000 Indonesiërs, onder wie 1803 Irianezen.

Dit alles was nog maar het begin. In het Werkcontract van 1991 werd het concessiegebied uitgebreid van 10 000 hectare tot maar liefst 2,5 miljoen hectare. In dit gebied ter grootte van Zwitserland, dat zich uitstrekt over de volle lengte van het bergland tot de grens met Papoea Nieuw-Guinea, verwierf Freeport het recht om naar nieuwe ertsvoorkomens te zoeken en die in exploitatie te nemen.

Bisschoppelijk rapport

De weg naar Tembagapura is een sterk staaltje van technisch kunnen. Van Amamapare, een havenstadje in de moerassige delta aan de zuidkust van Iri-

an Jaya, voert hij via Timika, in de beboste laagvlakte, naar het besneeuwde Carstenszmassief. Over een afstand van enkele tientallen kilometers klimt de weg naar 2000 meter. Hier, in een kille bergkom, ligt Tembagapura, een nederzetting die wordt bestuurd door PT Freeport Indonesia. Dagelijks kruipen mega-trucks met opleggers naar boven om de mijn en de inwoners van Koperstad te bevoorraden. Via een pijplijn in de berm vloeien per dag duizenden tonnen concentraat naar Amamapare, waar het wordt verscheept. Het 120 kilometer lange tracé is de levensader van dit miljardenproject. Voor civiele ingenieurs is dit een droom, maar voor militairen een nachtmerrie.

In een bocht op 1800 meter, waar de weg over een smalle kam loopt met aan weerskanten diepe ravijnen, vielen begin november 1994 geweerschoten. Een Freeport-chauffeur kwam om het leven, een andere employé raakte gewond en een derde kwam met de schrik vrij. Drie getuigen zagen langs de weg een groepje Papoea's met geweren. De veiligheidsdienst van Freeport en de legercommandant in Tembagapura waren het eens: dit was een actie van 'de OPM'. Om veiligheidsredenen werd de weg een paar dagen gesloten, wat de bevolking van Tembagapura acute engtevrees bezorgde. De enige ontsnappingsroute uit de bergkom was via de lucht: acht mensen per helikopter. Toen er militairen arriveerden in Tembagapura, slaakte de mijngemeenschap een zucht van verlichting: het probleem werd aangepakt. De manier waarop wierp echter een zeer ongunstig licht op de relatie tussen Freeport en het leger.

In enkele Amungme-dorpen ten oosten van Tembagapura werd op 1 juli 1994 de proclamatie van een 'Vrij West-Papoea' herdacht (Waris 1971),* waarbij de Morgenster werd gehesen. Dit was aanleiding voor een militair offensief. Ruim honderd Amungme-families uit de Tsingavallei vluchtten de bossen in. Enkelen ontkwamen naar Timika. Hier vertelden ze dat de militairen hun tuinen hadden verwoest, hun huizen met de grond gelijk hadden gemaakt en een onbekend aantal burgers hadden gedood wegens vermeende steun aan de OPM.

In oktober 1994 werden in Timika vier Amungme opgepakt. Zij waren clangenoten van Klemens (Kelly) Kwalik, de commandant van het verzetslegertje in het bergland, en werden voor de plaatselijke legerpost opgesloten in een Freeport-container. De vrouw van Sebastianus Kwalik, een van Kelly's verwanten: 'Toen mijn man na enkele dagen werd gelucht, zag zijn huid

* Zie hoofdstuk 9, 'De tweede verzetsgeneratie', blz 495-497.

geel en zat zijn broek onder het bloed. Toen hij me zag, zei hij: "Ik ben gevlucht opdat ze me zouden doodschieten. Maar ze schoten me in mijn been en sleepten me terug naar de container."' Een dag later waren de vier spoorloos verdwenen.

In de vroege morgen van eerste kerstdag 1994 kwamen 300 Papoea's bijeen even buiten Tembagapura. Gehuld in peniskokers, zwijnentanden en paradijsvogelveren, met beschilderde lichamen en uitgerust met pijlen, speren en kapmessen, zongen ze traditionele liederen rond een mast met de Morgenster in top. Vervolgens verschenen er militairen. Zij openden zonder waarschuwing het vuur op de menigte, die in paniek uiteenstoof. Van de deelnemers werd niemand geraakt, maar een Amungme die op weg was naar de kerk en niets van doen had met de vlaggenceremonie, bezweek onder geweervuur. Een andere man zag dat de kerk was omringd door militairen, durfde niet naar binnen en werd doodgeschoten.

Militairen drongen de naburige Amungmedorpen Waa, Banti en Arwanop binnen op zoek naar 'OPM'ers'. Binnen enkele dagen werden tientallen volwassen mannen opgepakt, opgesloten in een Freeport-container in Tembagapura en vervolgens in voertuigen van Freeports veiligheidsdienst overgebracht naar het militaire hoofdkwartier in Timika. Een man uit Waa: 'Daar werden we dagenlang tot bloedens toe bewerkt met stenen, ijzeren staven en bajonetten. Ik zat vast van 25 december tot 10 januari 1995. Uiteindelijk heb ik een verklaring getekend, die de militairen hadden opgesteld. Daarin stond dat ik contacten had met de mannen in het bos, maar dat is niet waar.'

Tien Dani uit Timika vierden de kerstnacht in de kerk van Waa en wilden 's ochtends met de Freeport-bus terug naar huis. Bij het vertrekpunt in Tembagapura werden ze opgepakt door militairen, die hen voor OPM'ers uitmaakten en met geweerkolven bewerkten. 's Middags werden ze onder begeleiding van soldaten op de Freeport-bus naar Timika gezet. Een van de Dani: 'Naast mij zat Wendi Tabuni, een jongeman van 23. Hij was doodsbang en probeerde een raampje open te maken. Wendi werd met een bajonet gestoken, maar wist zwaar gewond naar buiten te komen. Daarop stopte de bus, enkele soldaten stapten uit en schoten hem door het hoofd. Zijn lichaam werd in een ravijn gegooid.' In het politiebureau in Timika werden de overlevende Dani gemarteld, waarbij er drie bezweken.

Deze getuigenissen zijn ontleend aan een goede bron. In augustus 1995 verscheen een onderzoeksrapport onder auspiciën van bisschop H.F.M. Münninghoff OFM van Jayapura, gebaseerd op een reeks interviews met getuigen, afgenomen in Timika en omgeving. Dit rapport, geredigeerd door drs. Theo van den Broek OFM, destijds stafmedewerker van het bisdom Jayapura, werd toegespeeld aan de Indonesische Commissie voor de Rechten van de Mens (*Komnasham*), een in 1993 ingesteld, semi-officieel college dat zetelt in Jakarta. In de loop van september brachten commissieleden twee bezoeken aan het gebied, waarbij ze dezelfde getuigen hoorden. Hun rapport, dat op 22 september 1995 werd vrijgegeven, rept niet alleen van 'ernstige schendingen van de mensenrechten door de veiligheidsorganen ter plaatse', maar pleit ook voor een 'duidelijker afbakening van bevoegdheden tussen de regionale autoriteiten, het leger en PT Freeport Indonesia'. Deze aanbeveling leek niet overbodig.

De ongewapende veiligheidsagenten van Freeport hebben een interne politietaak. Zij bewaken pakhuizen en regelen het verkeer in de mijnstad Tembagapura en op de weg tussen de mijn en de kust, die door Freeport is aangelegd. Het leger heeft tot taak het strategische project te beschermen tegen bedreiging van buitenaf en bewaakt de transporten en opslagplaatsen van mijnexplosieven. Nadat Amungme in 1977 de pijpleiding voor koperconcentraat tussen het bergland en de kust hadden doorgezaagd, waren er in het mijngebied permanent vijf pelotons (150 man) gevechtstroepen gelegerd. Die beschikten niet over materieel dat de extreme hoogteverschillen in het gebied kon overbruggen en verplaatsten zich in Freeport-voertuigen. Het operationele legercommando in het hoogland was gehuisvest in hetzelfde pand in Tembagapura als Freeports veiligheidsdienst.

Bij de excessen in 1994-1995 bediende het leger zich regelmatig van Freeport-faciliteiten, waaronder containers. Volgens het contract tussen Freeport en de Indonesische regering was het bedrijf verplicht de plaatselijke autoriteiten (lees: het leger) 'logistieke steun' te verlenen. In de praktijk betekende dit dat Freeport voor de slecht gehuisveste troepen barakken bouwde en de soldaten van voedsel en vervoermiddelen voorzag. Een Freeport-manager bezwoer dat het bedrijf nooit was ingegaan op verzoeken om helikopters voor gevechtsoperaties. 'Daar trekken we een streep,' zei hij. Het leger zou om containers hebben gevraagd voor 'opslagdoeleinden' en die zouden beschikbaar zijn gesteld door de logistieke dienst van Freeport zonder ruggespraak met het hoofdkwartier.

De verbindingslijnen tussen Jakarta, het territoriaal commando in Jayapura en het mijngebied waren lang en lokale legercommandanten gingen hun eigen gang. In 1994-1995 zwaaide een ware *warlord* de scepter in het mijngebied. Zijn naam was kapitein Yulius, een officier van het *Komando Pasukan Khusus* (*Kopassus*, Commando Speciale Troepen; tot 1985 *Kopassandha*). Volgens een Freeport-manager had hij de veiligheidsfunctionarissen van het bedrijf bij herhaling laten weten dat 'we hier oorlog voeren en wel op de manier die mij goeddunkt'. Begin 1995, na het kerstincident, dreigde Yulius het hoofd van Freeports veiligsheidsdienst in het hoogland, Lexy Linturan, te doden als hij Yulius' methoden aanhangig zou maken in Jakarta.

De onderhandelingspositie van Freeport tegenover het leger was (en is) niet sterk. De Amerikaanse firma realiseerde 75 procent van zijn bedrijfswinst in Irian Jaya. Zolang de autoriteiten intern geen orde op zaken stelden, voelde Freeport zich niet geroepen aan de bel te trekken. Na de publiciteit rond het Münninghoff-rapport heeft Freeport éénmaal zijn tanden laten zien. Dat was tijdens het bezoek van de *Komnasham*-delegatie aan het mijngebied.

Toen een *Kopassus*-officier zich uitgaf voor persfotograaf, zich in dezelfde auto liet rondrijden als de commissieleden en foto's maakte van de getuigen, ontstak Freeport-manager Paul S. Murphy in woede en riep hij de man openlijk tot de orde. Terug in Jakarta zei Murphy tegen collega's dat dit hem wel eens op uitzetting uit Indonesië kon komen te staan. Dat gebeurde niet en voortaan probeerde Freeport ter plaatse wat meer afstand te nemen van het leger. Dat was niet eenvoudig, want de militairen legden politiek gewicht in de schaal. Bovendien ontbeerde het mijngebied destijds enigerlei burgerbestuur. Het viel onder het regentschap Fakfak en de bestuurszetel lag 500 kilometer naar het westen. In feite waren Freeport en het leger de enige besturende instanties en zij moesten met elkaar zien te leven. Het bedrijf besloot na de ontsporingen van 1994-1995 een deel van zijn wagenpark af te staan aan het lokale legercommando en verbood zijn medewerkers voortaan militairen te laten meerijden op straffe van ontslag.

Wereldnieuws

Op 8 januari 1996 ontvoerde Daniël Yudas Kogoya, een Nduga uit het Oostelijke Bergland, in het gehucht Mapnduma dertien natuurvorsers uit Indonesië, Engeland, Nederland en Duitsland. De actie was voor de wereld-

pers een steen in het ogenschijnlijk zo stille water van Irian Jaya. Medewerkers van internationale persbureaus bogen zich over de beschikbare kaarten en Indonesische journalisten, die hun oostelijkste provincie nooit een blik waardig hadden gekeurd, braken hun pen op onbekende plaatsnamen.

Het is heel goed mogelijk dat de Amungme Kelly Kwalik, hoogste commandant van het verzetslegertje in het bergland, betrokken was bij de voorbereidingen van de actie. Hij was immers al sinds 1977 verwikkeld in een uitzichtloze krachtmeting met het Indonesische leger en met Freeport. Het is ook denkbaar dat hij zich het mediapotentieel van dit avontuur pas later realiseerde en toen de teugels overnam van de nogal onbetekenende Ndugagroep.

Na enkele bemiddelingspogingen van protestantse en katholieke geestelijken, die toestemming hadden van het Indonesische leger, leek op 23 januari een doorbraak bereikt. Adriaan Van der Bijl, een Amerikaanse zendeling van Nederlandse afkomst, die al dertig jaar zielzorger was onder de Nduga, had via de radio van de zending Daniël Kogoya voor het blok gezet. De volgende dag zouden MAF-helikopters invliegen om de gijzelaars op te halen. Kogoya had zich eerder bereid getoond zijn gevangenen in een traditionele ceremonie over te dragen aan vertegenwoordigers van Nederland en Engeland. Hij had de enige Duitser onder de gijzelaars, de geograaf Frank Momberg, al op 15 januari laten vertrekken.

Tijdens het radiocontact op 24 januari zouden de bijzonderheden van de overdracht worden besproken. Ditmaal stond niet Daniël Kogoya aan de radio, maar iemand anders, met een schriftelijke boodschap van Kelly Kwalik. 'Wij, bevelhebber Kelly,' las diens adjudant in het Indonesisch, 'willen op donderdag 25 januari beraadslagen in Mapnduma met bisschop H.F.M. Münninghoff van Jayapura.' Van der Bijl zei alleen akkoord te gaan als alle gijzelaars op dat moment zouden klaarstaan. 'Eerst beraadslagen' was het antwoord.

Op 25 januari stond Kelly Kwalik in Mapnduma voor de bisschop, die hem ooit les gaf aan de kweekschool in Waena. Kelly was niet van zins zijn troefkaart – zes buitenlandse gevangenen – uit handen te geven en somde de doelstellingen op van het verzet: zelfbeschikkingsrecht voor de Papoea's, herstel van traditionele landrechten, beëindiging van de milieuvervuiling als gevolg van de koperwinning door Freeport en respectering van de mensenrechten der Papoea's. Na deze vergeefse bijeenkomst verdween Kelly weer

uit beeld. Daniël Kogoya dwong zijn gevangenen vervolgens tot een zware mars van enkele dagen naar het westen. In de buurt van Geselema, op de grens tussen de traditionele gronden van Kogoya's Nduga-volk en Kelly's Amungme, maakten ze bivak.

Begin februari gaf de legertop het Internationale Rode Kruis (ICRC), via zijn vertegenwoordiger in Jakarta, Henri Fournier, toestemming te bemiddelen. Fournier en zijn staf legden via per helikopter verspreide brieven contact met de ontvoerders. Na enkele weken mocht een ICRC-arts de gevangenen bezoeken. Kelly Kwalik en de zijnen hebben het Rode Kruis vervolgens maanden aan het lijntje gehouden. Eerst zei Kwalik pas akkoord te kunnen gaan met vrijlating na consultaties met zijn 'politieke leider', de zelfbenoemde TPN-commandant Mozes Weror, die als balling leefde in PNG. Fournier en de zijnen togen naar Port Moresby. Weror gaf hun een brief mee voor Kwalik en Kogoya, waarin hij hun gelastte de gevangenen in vrijheid te stellen. Dat het verzet een commandostructuur miste, bleek toen de adressanten het schrijven naast zich neerlegden.

Begin mei zeiden de ontvoerders in te stemmen met een ceremoniële overdracht op woensdag 8 mei. Die datum had Fournier bedacht, omdat het Internationale Rode Kruis dan zijn verjaardag viert. Dorpelingen hadden voor varkens gezorgd, Rode-Kruismedewerkers uit Nederland en Engeland verschenen in Geselama en het vlees werd verorberd. De gijzelaars stonden klaar voor vertrek. Toen gooide Kelly opnieuw roet in het eten. Hij las een onafhankelijkheidsverklaring voor en riep een 'Vrij Papoea' uit voor zijn operatiegebied in het bergland, met zichzelf als staatshoofd. Om Daniël Kogoya gunstig te stemmen benoemde hij hem tot vice-president. De gijzelaars zagen de helikopters leeg vertrekken. Martha Klein, een van de Nederlandse gevangenen, vertelde de auteur later: 'Het was verschrikkelijk. Voor ons, voor het Rode Kruis en voor de dorpelingen die het feest hadden aangericht. Iedereen voelde zich bedrogen.'

Op donderdag 9 mei 1996 gooide het Rode Kruis de handdoek in de ring. Toen vond het Indonesische leger het welletjes. De militairen hadden nog niet eerder zoveel geduld betracht met rebellen. 'De speciale militaire operatie ter bevrijding van gijzelaars', zoals het officieel heette, werd ingezet op 9 mei, enige uren nadat het Rode-Kruishoofdkwartier in Genève officieel had laten weten dat het zijn bemiddelingspogingen staakte. De chef-staf van de strijdkrachten, generaal Feisal Tanjung, gaf de order aan de commandant

van *Kopassus*, brigadegeneraal Prabowo Subianto Djojohadikusumo, een schoonzoon van president Soeharto.

Bij een verrassingsaanval op Geselema met een wit gespoten helikopter – die van het Rode Kruis had dezelfde kleur – kwamen acht dorpelingen om. De Nduga-ontvoerders hadden hun gijzelaars intussen meegenomen naar het oosten, in de richting van de Trikorapiek. Kelly Kwalik was verdwenen en bleef uit handen van het leger. Na een klopjacht van vijf dagen werden op 15 mei aan de oever van de Kilmit negen van de elf gijzelaars door Indonesische commando's ontzet, onder wie de Nederlanders Mark van der Wal van het Wereldnatuurfonds en zijn hoogzwangere vriendin Martha Klein, die voor de UNESCO werkte. Navy Panekenan en Matheis Yosias Lasamahu, biologen uit Jakarta, betaalden het gelag. Zij waren de enige mannelijke, niet-Irianese Indonesiërs onder de gijzelaars en werden in de slotfase van het drama door hun ontvoerders met bijlen en parangs afgemaakt.

De volgende maanden maakte het leger genadeloos jacht op 'de OPM', die de Republiek voor het oog van de wereld achttien weken had vernederd. Tuinen werden verwoest en de bevolking van het oostelijke bergland raakte eens te meer op drift. In 1997 kwam daar, als gevolg van het El Niño-effect, een periode van ernstige droogte overheen en stierven talloze bergbewoners van de honger. Het is de meeste Indonesiërs ontgaan, want in 1997 sloeg de Aziatische financiële crisis ook in hun land toe. De stormloop op de banken die volgde, luidde het einde in van de Nieuwe Orde.

HOOFDSTUK II

Reformasi (1998-2003)

Sentani Indah, een hotel aan de voet van het Cycloopgebergte, een halfuur rijden van Jayapura, is hermetisch afgesloten. Wie het gebouw wil betreden, moet langs een kordon van tientallen in het zwart gestoken jongeren. Hun T-shirts zijn aan de voorkant bedrukt met de Morgenster. Dit zijn leden van de *Satgas Papua* (Papoea Ordedienst), een nieuw verschijnsel met een uitdagende naam. Als een auto het parkeerterrein voor het hotel oprijdt, brengen de mannen in het zwart een stramme groet, de rechter onderarm horizontaal gestrekt voor het middenrif. De Papoea Ordedienst is de sterke, maar ongewapende arm van de nieuwe volksbeweging. Ze heeft afdelingen in de hele provincie en telt intussen 15 000 leden. Hier in Sentani zorgen zij dat 'provocateurs' geen kans krijgen tot verstoring van de *Musyawarah Besar Papua 2000,* het Groot Papoeaberaad 2000, een bijeenkomst zonder precedent van 300 Papoea-activisten.

Het beraad is omgeven met dubbelzinnigheid. Volgens leger en politie is er geen vergunning afgegeven, maar de deelnemers wordt geen strobreed in de weg gelegd. De waarnemend gouverneur, de militaire commandant en de politiechef van Irian Jaya zijn uitgenodigd voor de opening op woensdag 23 februari 2000, maar laten met uiteenlopende smoezen verstek gaan. Een forse Papoea in het bruine uniform van de Indonesische politie, die bij de controles aan de ingang de ordedienst bijstaat en een oogje in het zeil houdt, is de enige zichtbare vertegenwoordiger van het centrale gezag. De balzaal van Sentani Indah, waar de plenaire vergaderingen worden gehouden, is versierd met vele Morgensterren, maar voor het hotel wapperen drie rood-witte vlaggen van de Republiek Indonesië.

De deelnemers zijn uit alle windstreken naar het stadje Sentani gekomen op uitnodiging van het organisatiecomité. Dat telt vooraanstaande Papoea's: wetenschappers, leden van niet-gouvernementele organisaties en de vice-voorzitter van de GKI-synode. Uit alle veertien regentschappen van West-Papoea, van Sorong tot Merauke, van Fakfak tot Jayapura, zijn delegaties aanwezig. Traditionele leiders – oude mannen met grijze baarden en wandelstokken –, stu-

denten, vrouwen, voormalige politieke gevangenen, leraren en een enkele ondernemer. Dit is het kader van emanciperend Papoea.

Aan het beraad nemen ook oudgedienden deel van het anti-Indonesische verzet, zowel ex-guerrillastrijders als activisten die in de loop der jaren zijn uitgeweken naar het buurland Papoea Nieuw-Guinea. Onder de ballingen zijn Willem Zonggonao, die in 1969 ontsnapte uit de gevangenis van Jayapura, en Mozes Weror, de zelfbenoemde bevelhebber van het verzetslegertje, die al jaren in Port Moresby woont. Zij hebben voor het eerst toestemming gekregen om op eigen bodem te vergaderen met het thuisfront.

De Papoea's zijn onder de Nieuwe Orde, het autoritaire bewind van Soeharto, bevoogd en gewantrouwd. Zij zagen hun tuinen en jachtgronden onteigend door volksverhuizers uit andere delen van Indonesië en door mijnbouwreuzen als Freeport. Wie protesteerde – jong of oud, man of vrouw – werd uitgemaakt voor 'separatist' en 'OPM'er', gevangengezet, mishandeld of vermoord. De Papoea's zijn diep gekwetst en associëren de Indonesische staat intussen met militair geweld, roof van bodemschatten en minachting voor hun cultuur. Die gekwetstheid komt tot uitdrukking in de strijdkreet 'Merdeka', die sinds de val van Soeharto in mei 1998 steeds luider klinkt.

Het Groot Papoeaberaad opent met gebed en zang. Na een geëmotioneerde voorbede van een GKI-dominee heft de zaal het *Hai Tanahku Papua* (O mijn land Papoea) aan, de hymne die in 1923 werd gecomponeerd door Izaak Samuel Kijne en die in 1961 tot volkslied werd verheven. Thaha M. Al-Hamid uit Kaimana, een moslim met een Molukse vader en een Papoeamoeder, is lid van het organisatiecomité. Hij vertelt in de wandelgangen wat de bedoeling is: 'Dit is een beraadslaging, geen besluitvormende vergadering. Ons volk heeft tientallen jaren niet vrij kunnen praten over al het leed dat het is aangedaan. De genodigden staan bekend als gemotiveerde behartigers van het Papoeabelang. Hier kunnen ze vrijuit hun aspiraties kenbaar maken en het kader voor een nieuwe organisatie kiezen. Wat hier wordt besproken, vormt het materiaal voor een congres, later dit jaar.'

Drie commissies buigen zich over de hoofdthema's: rechtzetting van de geschiedenis, een politieke agenda en consolidering van de organisatie. De discussies in de commissies en het plenaire debat over de conclusies zijn verhit en soms chaotisch, een uiting van jarenlang opgekropte emoties.

Het verslag van Commissie 1 (rechtzetting van de geschiedenis) leidt tot tumult over de datum 1 december 1961. Toen werd in Hollandia (Jayapura)

naast de Nederlandse driekleur voor het eerst de Morgenster gehesen. Die datum markeerde slechts de eerste stap naar het door Nederland beoogde zelfbestuur, maar volgens de meeste deelnemers aan het beraad in Sentani – ook Commissie 1 – werd 'West-Papoea' toen onafhankelijk. De bejaarde Herman Wayoi, voormalig voorzitter van de Partai Nasional, schuifelt naar de microfoon en noemt dit een 'mythe', omdat 'de onafhankelijkheid nooit is geproclameerd'. De zaal wil hier niets van weten en reageert ziedend. Op 1 december 1961 waren de Papoea's 'vrij' en Nederland heeft hen vervolgens verkwanseld aan Indonesië. Punt uit.

Over de Pepera, de volksraadpleging van 1969, concludeert Commissie 1 dat de gang van zaken destijds een schending was van het Akkoord van New York, dat alle volwassen Papoea's een stem beloofde, en dat die exercitie geen rechtsgeldige basis is voor de inlijving bij Indonesië. De plenaire vergadering stemt hiermee in en neemt zich voor dit standpunt over te brengen aan het Indonesische Volkscongres, Nederland – dat zich destijds neerlegde bij de uitslag – en de Verenigde Naties.

Het verslag van Commissie 2, die zich heeft gebogen over de politieke agenda, is explosief. De commissieleden wensen vóór 1 mei een 'overgangsregering' te vormen. In het plenaire debat trotseren enkelen, onder wie een Papoealid van het nationale parlement, de emotionele zaal en zij manen tot voorzichtigheid. Dit voornemen kan door de autoriteiten worden uitgelegd als subversie en aanleiding zijn tot keiharde maatregelen. 'Er zijn al genoeg slachtoffers gevallen,' betogen zij. Daarop besluit de voorzitter deze kwestie over te laten aan het nog te kiezen presidium en is de angel voorlopig verwijderd. Het slotcommuniqué, dat wordt aangenomen op zaterdag 26 februari, rept van 'onze wens ons los te maken van Indonesië' en zegt dat dit doel moet worden nagestreefd 'langs vreedzame, democratische weg en dialoog'.

De vergadering eindigt met de verkiezing van een Papoearaad (*Dewan Papua*, DP), die bestaat uit 140 vertegenwoordigers van plaatselijke afdelingen (panels) in de veertien regentschappen en 30 Papoea's in de emigratie. Vervolgens kiest het beraad een presidium van achttien personen, twee leden namens elk van de negen 'zuilen': politici, traditionele leiders, religieuze voorgangers, gewezen politieke gevangenen, beoefenaars van vrije beroepen, studenten, jongeren, vrouwen en 'historische hoofdrolspelers', de senioren van de beweging. De ordedienst en het verzetslegertje in het bos blijven buiten de nieuwe structuur, want 'zij moeten neutraal blijven'. Een lid van

Commissie 3 (consolidatie) zegt onder vier ogen dat 'we in de geest allen OPM'ers zijn' en dat 'het lidmaatschap van personen die het leger beschouwt als terroristen, kan leiden tot een verbod of erger'.

Het Presidium van de Papoearaad (*Presidium Dewan Papua,* PDP) krijgt twee voorzitters: Theys Hiyo Eluay en Thomas Beanal. De naam Theys Eluay, leider van de *Satgas Papua*, stond op geen enkel stembriefje, maar hij wordt door de gekozen presidiumleden gecoöpteerd. Zij hebben dit, zeggen sommigen achteraf, gedaan om hem in het gareel te houden, maar anderen reppen van intimidatie door de ordedienst.

Theys Eluay en Tom Beanal belichamen het dualisme in de nieuwe Papoeabeweging. De flamboyante Eluay, een Sentani-Papoea met grijze manen en dito sik, heeft zichzelf na de val van Soeharto opgeworpen als de Grote Leider der Papoea's, maar dat zint niet iedereen. Ouderen weten te vertellen dat hij een 'rood-wit' verleden heeft, dat hij in 1969 lid was van de Peperaraad van Jayapura en dat hij zijn positie als *adat*-leider te danken heeft aan de regering. Menigeen vertrouwt hem niet en verwijt hem stuntwerk en populisme zonder inhoud.

Tom Beanal, die als jongen onder de hoede werd genomen door katholieke paters en theologie studeerde in Abepura, verdedigt al jaren de rechten van zijn Amungme-volk tegen inbreuken daarop door Freeport. Na de geruchtmakende incidenten rond de mijn in 1995 nam PT Freeport Indonesia hem, als verzoenend gebaar naar de Amungme, op in de raad van commissarissen. Hij reisde talloze malen naar het buitenland en de deelnemers aan het beraad schrijven hem meer politiek inzicht toe dan Eluay. In zijn korte slottoespraak waarschuwt Beanal dat West-Papoea 'nog niet vrij is' en dat 'we nog een lange weg hebben te gaan'. Eluay spreekt veel langer, maar zegt eigenlijk alleen dat 'in Jezus' handen alles mogelijk is'. Dan zingt de zaal en smeekt een dominee hartstochtelijk Gods zegen af.

Na afloop wil de provinciale politiechef van Papoea, brigadegeneraal S.Y. Wenas, alleen kwijt dat 'nader onderzoek van de resultaten moet uitwijzen of in Sentani de wet is overtreden'. Het wettig gezag is in de war.

Een tijd van belofte

Het duurde even voor de geest van *reformasi,* de golf van hervormingseuforie die na de val van Soeharto in mei 1998 door Indonesië rolde, ook de Papoea's beving. Toen begonnen studenten te betogen. Ze eisten genoegdoe-

ning voor de vele rechtsschendingen in de provincie, ruimere toegang tot posten in het bestuur, een einde aan de plundering van bodemschatten, herstel van landrechten van de inheemse bevolking, eisen die voortkwamen uit serieuze grieven. Op 6 juli 1998 maakte het leger met geweld een einde aan een vreedzame betoging op het eiland Biak, waar de vlag van West-Papoea was gehesen. Er vielen ten minste zes doden. Biakkers vertellen verhalen over nog meer lijken op de zeebodem.

Die vertrouwde, gewelddadige reflex, en dat in een tijd van belofte, werkte radicaliserend. Op 26 februari 1999 kreeg een groep Papoeanotabelen onder leiding van Tom Beanal, het 'Team 100', belet bij president B.J. Habibie in zijn werkpaleis te Jakarta. De opvolger van Soeharto dacht hen tijdens deze 'dialoog' te kunnen overtuigen van zijn democratische bedoelingen en hen te kunnen winnen voor zijn opbouwprogramma. Hij moet zijn geschrokken. Zijn gesprekspartners wilden niets meer horen over 'opbouw' onder Indonesische leiding en legden een zuiver politieke eis op tafel: onafhankelijkheid. Habibie vroeg zijn gasten hun eis te heroverwegen.

Het Team 100 kreeg bij thuiskomst een heldenontvangst. Deze geïmproviseerde missie gaf de aanzet tot een heuse volksbeweging. Leden van de delegatie werden in hun woonplaatsen lastig gevallen door politie en militairen en dat was aanleiding voor de spontane vorming van *satgas* (ordediensten) van werkloze Papoeajongeren. Deze *satgas* groeiden uit van een lijfwacht voor belaagde voorgangers tot een burgerwacht. Overal in de provincie werden *posko* (commandoposten) ingericht, vaak simpele optrekjes van hout, bamboe en gedroogd gras, waar de bevolking samenkwam en wachtte op een wonder. De geest was uit de fles, maar organisatie en leiding ontbraken en niemand wist de weg naar de verlangde vrijheid. De Papoea's hoopten op tussenkomst van het buitenland, maar in de wereld der internationale betrekkingen geldt een andere *adat*. De regels daarvan kende niemand.

De beweging vertoonde niet veel samenhang, maar de plaatselijke autoriteiten schrokken van haar omvang. De politie liet de volksoplopen bij de *posko* aanvankelijk begaan, kennelijk in de hoop dat de bui zou overwaaien, maar toen dat niet gebeurde, dreigde ze met sluiting door de sterke arm. Daarop doopte de bevolking de *posko* om tot 'gebedsposten', wat de hermandad in verlegenheid bracht. Leger en politie wisten geen raad met deze vreedzame, massale volksbeweging, die werd gedreven door een oprecht

vrijheidsverlangen, gevoed door 37 jaar bittere ervaring. Eind 1999 besloot iemand de tijger te berijden.

Op 12 november werd in Sentani de 62ste verjaardag gevierd van 'Meneer Theys'. Dortheys (Dorotheus, godsgeschenk) Hiyo Eluay werd in 1937 geboren in Sere, een kampong aan het Sentanimeer. Als jongeman was hij een bewonderaar van Soekarno en in redenaarstalent deed hij nauwelijks onder voor zijn idool. In de ontvangstruimte van zijn woning aan de Jalan Bestuurspost in Sentani hing naast een portret van John F. Kennedy – evenmin een vriend van de Papoea's – een foto van Bung Karno.

In de UNTEA-periode sloot Theys zich aan bij de pro-Indonesische jongeren van Sere. In die zeven maanden hielp hij de militairen van Kontindo bij razzia's onder voorstanders van onafhankelijkheid. In Sentanikring kon Theys gezag doen gelden door zijn lidmaatschap van een dominante clan – hij voerde later de *adat*-titel *ondofolo* –, maar oudere Sentani weten te vertellen dat de strijders voor een 'Vrij Papoea' die in het militaire kamp Ifar Gunung werden mishandeld – sommigen vermoord – waren aangegeven door Theys c.s. In de jaren 1968-1969, de aanloop naar de Pepera, sloot Theys zich aan bij de *Gerakan Merah Putih* (Rood-Witte Beweging) en wees hij het leger opnieuw de weg naar voorstanders van onafhankelijkheid. Vooral in de Jokuclan, verwanten van Hendrik Joku, oud-secretaris van de Nieuw-Guinea Raad en, nadat deze in 1965 was uitgeweken naar Australisch Nieuw-Guinea, woordvoerder van het verzet, vielen door Theys' optreden slachtoffers.*

In 1977 werd Theys namens Golkar lid van de DPRD, het provinciale parlement van Irian Jaya. De gouverneur verhief hem in de jaren tachtig tot voorzitter van de van hogerhand ingestelde *Lembaga Masyarakat Adat* (LMA, Adatlichaam), een positie zonder werkelijke macht, maar in die dagen een comfortabele vrijplaats voor volgzame Papoeanotabelen. In 1992 werd Theys, na drie periodes, niet herkozen in het streekparlement en liet Golkar hem vallen. Toen begon zijn 'bekering', die hij later zou karakteriseren met een bijbelse vergelijking: 'Vroeger was ik Saul [de latere apostel Paulus], nu ben ik Papoea.'

* Toen Theys eenmaal was opgenomen in het PDP, kwam Franz Albert Joku, het clanhoofd dat naar PNG was uitgeweken, naar Sentani om een traditionele verzoeningsceremonie te leiden tussen Theys en de Joku's.

Op zijn 62ste verjaardag liet Theys Eluay zich door zijn gasten uitroepen tot Grote Leider van het Papoeavolk. Dat schiep verplichtingen. Kort daarop kregen de ordediensten van Sentani en Jayapura een eenvoudige training en een nieuwe uitrusting: zwarte hoeden, broeken en T-shirts, bedrukt met de Morgenster. De kosten werden gedekt door de Jakartaanse gangsterkoning Yorrys Raweyai, zoon van een Chinese vader en een Papoeamoeder uit Serui. Raweyai was jarenlang vice-voorzitter van de *Pemuda Pancasila* (PP), onder Soeharto de sterke arm van regimepartij Golkar, en dus een knokploegdeskundige. Ook Yorris was op Theys' feestje. Hij werd ter plekke aangesteld als leider van de Papoea's buiten Irian Jaya. Hij woonde immers in Jakarta en daar wist Theys de weg niet.

Naar de motieven van Eluay kan men slechts gissen. Misschien wilde hij zijn oude zonden uitwissen en zich alsnog opwerpen als pleitbezorger van zijn volk, misschien was hij alleen uit op aanzien en macht. Yorrys Raweyai, geboren op het eiland Japen, zag deelname aan de beweging in zijn moederland als een verzekeringspolis tegen vervolging voor zijn wandaden onder het *ancien régime*. Hij suggereerde in Jakarta dat Irian op zijn teken zou revolteren tegen het centrale gezag. Dit was louter bluf, maar het werkte en voorkwam rechtsvervolging.

Op 1 december 1999 liet Theys Eluay in aanwezigheid van 5000 Papoea's de Morgenster hijsen voor het gebouw van de voormalige Nieuw-Guinea Raad in Jayapura. Een uur voor deze ceremonie, bij het eerste ochtendgloren, hielden de in de nacht toegestroomde Papoea's een gebedsbijeenkomst. Toen de vlag om zes uur langzaam omhoogging, zong de menigte in de gestaag vallende regen *Hai Tanahku Papua*. Het was een vreedzaam samenzijn, zonder ontsporingen, dat door de plaatselijke autoriteiten niets in de weg werd gelegd. De politie keek op afstand toe. Het was een machtswisseling noch een revolutie. Voordat het dundoek van West-Papoea omhoogging, werd het Indonesische rood-wit gehesen en zong de menigte het *Indonesia Raya*.

In Jakarta maakte het vrijheidsverlangen van de Papoea's indruk, vooral bij Abdurrahman Wahid, de in oktober 1999 door het Volkscongres verkozen opvolger van president B.J. Habibie. Op 31 december kwam Wahid naar Irian Jaya om de eerste zonsopgang van het nieuwe millennium te aanschouwen in 's lands oostelijkste provincie. Hij ontmoette er Papoeanotabelen, onder wie Tom Beanal, die hem voorhield dat zijn volk vrijheid wenste. 'Het is jullie democratische recht om uitdrukking te geven aan dat ver-

langen,' zei Wahid, 'maar het is mijn plicht als president om de eenheid van Indonesië te bewaren.' Bij deze gelegenheid verklaarde de president, een moslimgeleerde, dat *irian* Arabisch is voor 'naakt' en dat de naam Irian Jaya daarom vernederend was voor de autochtone bevolking. De provincie, zei hij, zou voortaan 'Papoea' heten. Dit argument hadden de Papoea's niet eerder gehoord, maar de conclusie beviel hen. Wahids gebaar – zonder medeweten van of overleg met de volksvertegenwoordiging – was louter symbolisch, maar het deed recht aan 60 procent van de provinciale bevolking.

Tom Beanal en andere notabelen maakten zich intussen zorgen over het optreden van Theys Eluay, die, zonder mandaat van wie dan ook, alleen deed waar hij goed in was: vlaggenceremonies en ander stuntwerk voor eigen publiek. Het ontbrak deze Sentani-Papoea niet aan charisma – zijn gezag was deels geërfd, deels door krachtpatserij verworven – maar hij ontpopte zich als een Papoeapotentaat van de oude stempel, die niet de indruk wekte dat hij aan iemand verantwoording wilde afleggen. Intellectuelen, kerkmensen en ook *adat*-leiders besloten de beweging een democratische vorm en een politieke richting te geven. En zo kwam het tot het Groot Papoeaberaad.

In Sentani kreeg de beweging organisatorisch vorm – plaatselijke afdelingen (panels), een Raad en een Presidium – maar geen juridisch fundament. De 'zuilen' vertegenwoordigden uiteenlopende ontwikkelingsstadia van de Papoea-elite: *adat*-leiders, onderwijzers, geestelijken, studenten en academisch geschoolde professionals. De beweging maakte geen gebruik van het *reformasi*-klimaat door zich een rechtsvorm, zoals vereniging, stichting of partij, aan te meten. De besluitvorming was ad hoc en blonk uit door het omzeilen van klippen. De roep om onmiddellijke vorming van een overgangsregering werd in Sentani slechts met moeite gepareerd. Dit voorstel werd doorverwezen naar het in mei te beleggen Tweede Papoeacongres.*

Congres in Jayapura

Als de zon klimt boven de Humboldtbaai, is de hemel blauw. Het is windstil, maar de hete lucht trilt, want Jayapura is in staat van opwinding. Winkeliers – Chinezen, Makassaren, Boeginezen en Javanen – maken zich zor-

* Het eerste congres kwam bijeen van 14 t/m 20 september 1962 in het toenmalige Hollandia. Zie hoofdstuk 6, 'Nationaal Congres'.

gen over hun negotie, maar de Papoea's blaken van herwonnen zelfvertrouwen en hoopvolle verwachting. Op deze maandag, 29 mei 2000, begint immers hun congres. En dit congres, denkt menige Papoea, zal de weg wijzen naar de verlangde vrijheid.

Rond het middaguur rijden tientallen trucks afgeladen met zingende, in het zwart geklede leden van de *Satgas Papua* in colonne door het stadscentrum. Zij zijn op weg naar de Sporthal, die gouverneur Acub Zainal in de jaren zeventig liet bouwen aan de haven van Jayapura. Hier zal het congres om twee uur worden geopend. De *Satgas Papua* is verantwoordelijk voor een ordelijk verloop van de bijeenkomst. De Indonesische politie is in geen velden of wegen te bekennen.

De mannen in het zwart vormen een kordon rond de Sporthal en sluiten met gestrekte armen en bamboestokken de toegang af. Bij het hek laten zij een opening waar de deelnemers, waarnemers en genodigden worden gefouilleerd. Op het voorterrein paraderen tientallen Papoea's uit het bergland. De bebaarde mannen hebben hun gezichten beschilderd, dragen verentooien en verder alleen een peniskoker. Velen zijn uitgerust met pijlen, bogen en speren. De vrouwen dragen knielange rokjes van gevlochten touw en beha's – hoewel een enkeling heeft afgezien van dit door Hollanders en Indonesiërs ingevoerde attribuut – en op hun rug kleurige draagnetten. Deze bergbewoners zijn geen deelnemers, maar kritische toeschouwers, en hoeven zich niet te houden aan de kledingvoorschriften voor congresgangers.

De 400 stemgerechtigde deelnemers – afgevaardigden van alle veertien regentschappen en stadsgewesten van de provincie, van de Papoeadiaspora in het buitenland en van de negen 'zuilen' – vormen het 'hoogste besluitvormende orgaan' van de beweging en dat schept verplichtingen. Op last van het organisatiecomité dragen de mannelijke afgevaardigden colbert en das. T-shirts en sandalen zijn verboden. Voor de dames – een minderheid – gelden geen voorschriften; de organisatoren rekenen kennelijk op hun goede smaak.

Tijdens het congres openbaren zich een diepe verdeeldheid binnen de beweging en een gebrek aan strategische reflectie binnen het Presidium, dat zich met moeite staande weet te houden in een golf van radicale eisen uit de zaal. In de drie maanden die zijn verlopen sinds 'Sentani', heeft het Presidium vertrouwen kunnen wekken bij president Wahid, die heeft overwogen het congres zelf te openen en een miljard roepia (100 000 euro) heeft bijge-

dragen in de organisatiekosten. De maanden tussen beraad en congres zijn echter niet benut om de vrijheidseis te vertalen in een program van actie en de etappes van 'de strijd' te benoemen. Inspelen op het autonomieaanbod van Jakarta is taboe, vindt een meerderheid in het Presidium, want dat komt van de staat en die is repressief en onbetrouwbaar.

De organisatoren hebben er wel alles aan gedaan om een rechtstreekse aanvaring met Jakarta te vermijden. Zo reppen de congresstukken nergens van 'onafhankelijkheid', alleen van een 'nieuw Papoea'. Voor de openingszitting zijn de waarnemend gouverneur van Irian Jaya/Papoea, de militaire commandant, de provinciale politiechef en andere Indonesische notabelen uitgenodigd, en zij geven, anders dan bij het Groot Papoeaberaad in februari, allen *acte de présence*. De gouverneur, marinemaarschalk Musiran Darmosuwito, spreekt een begroetingswoord. Hij erkent het recht van de congresgangers om 'hun aspiraties kenbaar te maken' en krijgt zowaar een enkele maal applaus, maar als hij de provincie bij haar dan nog gebruikelijke naam noemt, Irian Jaya, klinkt een fluitconcert.

President Wahid besloot op het laatste moment, op advies van 'hooggeplaatste functionarissen', het congres niet te openen, aangezien dat 'zou kunnen worden uitgelegd als steun voor afscheiding'. In zijn plaats wordt de opening verricht door Theys Eluay. Hij houdt een donderspeech tegen Indonesië die door de zaal met gejuich wordt onthaald, maar die de genodigde provinciebestuurders doet verstrakken. Zo zegt hij onder meer: 'Papoea's zijn geen Indonesiërs. Indonesië heeft steeds beweerd dat wij tot hetzelfde volk behoren, maar het heeft gemoord in Papoea. En een volk dat de zijnen doodt, is een duivels volk.' Eluay is een traditionele leider, die scoort met verbaal geweld, geen politicus of diplomaat.

Door het aantal deelnemers in vergelijking met het beraad van februari te vergroten met 1700 'afgezanten van de samenleving', die allen spreekrecht hebben, is de deur opengezet voor een ellenlang debat over het reglement van orde, dat de hele dinsdag (30 mei) in beslag neemt. Voormalige politieke gevangenen en massaal opgedraafde oud-strijders van het verzetslegertje TPN ageren fel voor toelating tot de Raad. Na een lange schorsing volgt een compromis: op het volgende congres zal het aantal stemgerechtigde afgevaardigden met 101 worden uitgebreid tot 501. Het in het defensief gedrongen Presidium ziet opnieuw als enige uitweg de lange baan.

Ook onder de 400 stemgerechtigden zijn de *hardliner*s luidruchtig. Hun kampioen is M. Yusuf Tanawani, een *adat*-leider uit Serui, die zich voortbeweegt in een rolstoel met Papoeavlag. Hij overschrijdt voortdurend de hem toegewezen spreektijd en roept tot driemaal toe op om 'hier en nu een Proclamatie van Port Numbay aan te nemen en een overgangsregering te vormen'. Dit terwijl Wahid bij herhaling heeft gezegd dat 'de vorming van een overgangsregering zal worden beantwoord als een daad van secessie'. Op donderdag, Hemelvaartsdag, vliegen drie F-16's vanuit hun basis op Biak dreigend laag over Jayapura. Als om te waarschuwen: de desintegratie van Indonesië begint niet in Papoea.

De vaardige voorzitter van het congrespresidium, Thaha M. Al-Hamid, moet de man uit Serui herhaaldelijk tot de orde roepen: 'Degene die besluiten in stemming brengt, ben ik, niet u, meneer Tanawani.' Theys Eluay laat zich na een charge van de rolstoelrijder even gaan en verklaart met luide stem dat 'als het Presidium niet durft, ik alleen mijn handtekening zet'. Dan neemt Tom Beanal het woord: 'Deze strijd is geen privé-kwestie, maar gaat ons allen aan. Niemand zal in zijn eentje uitmaken hoe wij hem voeren, ook niet iemand uit Serui. Broeders, wij kunnen de realiteit niet veranderen door een tekst aan te nemen.' Een waarnemer van de Amerikaanse ambassade fluistert: 'Theys stookt het vuur op en Tom moet het blussen.'

Twee gastsprekers uit het buitenland gooien een knuppel in het hoenderhok. De eerste is John Tek W., gouverneur van Sandaun, een grensprovincie van Papoea Nieuw-Guinea. Hij zet de zaal in lichterlaaie als hij met overslaande stem, half in het Indonesisch, half in het Engels, roept: 'Ik ben uw broeder en steun met heel mijn hart uw strijd voor een vrij West-Papoea. Geen kogel, zelfs geen atoombom kan de wil van het volk stoppen. Ik weet zeker dat West-Papoea spoedig vrij zal zijn. Als het zover is, zullen we de grenspalen tussen onze landen omverhalen.' Tek W. geeft toe dat hij voor zichzelf spreekt en niet namens de regering van PNG, maar het kwaad is al geschied: de uitzinnige zaal ziet voor het eerst buitenlandse steun opdoemen voor 'de zaak'. De gouverneur is nog niet uitgesproken of de rolstoelman uit Serui rijdt naar de interruptiemicrofoon om opnieuw zijn Proclamatie van Port Numbay te lanceren.

Op woensdag 31 mei, laat in de middag, betreedt Viktor Kaisiepo, al 38 jaar balling in Nederland, de Sporthal. Viktor, intussen 51, is een zoon van de op 18 mei overleden Markus Kaisiepo, gewezen lid van de Nieuw-Guinea

Raad, die tot zijn laatste snik ijverde voor een vrij Papoea. Viktor Kaisiepo lobbyt al jaren in allerlei commissies rond de VN voor de rechten van de Papoea's en andere inheemse volken. Bij zijn terugkeer in april was hij nog een onbekende, maar sinds vandaag is hij de *coming man* van de beweging. Kaisiepo weet met zijn in Papoea-Maleis uitgesproken rede de harten van de congresgangers te stelen. 'Ik droom niet van de VN,' zegt hij, 'ik werk er.' Dat is niet helemaal conform de waarheid, maar het slaat aan. 'De Dekolonisatiecommissie van de VN', aldus Viktor, 'heeft een lijst met zeventien landen die in aanmerking komen voor onafhankelijkheid.' Hoopvol gejuich. 'Laat me even uitspreken,' vervolgt hij, 'West-Papoea staat daar niet op.' De zaal kreunt. Dan haalt hij zijn slag binnen: 'De uitkomst van onze strijd hangt niet af van een VN-lijst. Wij kunnen zorgen dat West-Papoea daarop komt en ik kan u daarbij helpen.'

Dat is wat de zaal wil horen. Hier is iemand die de internationale *adat* kent en zo'n medestander heeft de beweging nog niet. Theys Eluay hangt tijdens Kaisiepo's speech wat aangeslagen in zijn zetel; hier kan hij niet tegenop. 'Was dit een sollicitatie?' vraagt de auteur Kaisiepo na zijn speech. 'Jawel,' antwoordt hij doodleuk. Viktor wil voor West-Papoea dezelfde rol spelen als Ramos Horta voor Oost-Timor: internationaal lobbyist.

Op zondagmorgen 4 juni, de laatste congresdag, is de spanning te snijden. Op de binnenplaats van het hoofdbureau van politie, naast de Sporthal, houden enkele honderden Indonesische militairen een demonstratieve exercitie. Dankzij vaardig manoeuvreren van het congrespresidium loopt alles echter met een sisser af. Ondanks krachtig aandringen van een ongeduldige minderheid onder de 2870 deelnemers besluit het congres niet om een overgangsregering te vormen.

Het motto van het Tweede Papoeacongres luidde 'Laten we de geschiedenis rechtzetten'. Uit de discussies concluderen de 400 afgevaardigden met stemrecht dat de Papoea's 'hun soevereiniteit als volk en staat kregen op 1 december 1961'. Met deze zinsnede in paragraaf 1 van de slotresolutie wordt 'West-Papoea' rechtens 'vrij' verklaard. In paragraaf 3 van de resolutie verwerpt het congres de uitslag van de Pepera in 1969 als 'het resultaat van dreigementen, intimidatie, sadistische moorden en onmenselijk en immoreel handelen'. Het congres verwerpt VN-resolutie nr. 2504 van 19 november 1969 waarin de aansluiting van 'West-Irian' bij Indonesië werd goedgekeurd. Het Presidium (PDP) wordt uitgebreid van 18 tot 31 leden, onder wie

Viktor Kaisiepo, en krijgt opdracht op basis van de congresuitspraken in onderhandeling te treden met Jakarta, Nederland, de Verenigde Staten en de VN om zo erkenning te krijgen voor de 'Papoeasoevereiniteit'.

Een enkele scherpslijper onder de congresgangers, zoals Yusuf Tanawani, vindt de slotresolutie 'nietszeggend' en verlaat boos de zaal. Bij verreweg de meeste deelnemers en de tienduizenden Papoea's voor de Sporthal, die de congresuitspraak via luidsprekers horen, valt die in goede aarde. De rest van de dag wordt doorgebracht met muziek en dans. 's Middags zijn de soldaten uit het gezicht verdwenen. De volgende dag hebben ook de mannen met pijl en boog, het garderegiment uit het bergland, Jayapura verlaten.

Schrikreacties

De slotresolutie van het Tweede Papoeacongres viel volgens de provinciale politiechef, brigadegeneraal S.Y. Wenas, binnen de grenzen van het toelaatbare, want ze zou 'slechts aspiraties ventileren'. De conclusie dat de Papoea's eigenlijk al 'vrij' waren sinds de Nederlanders hun een vlag, een volkslied en een landsnaam gunden, was historisch en juridisch aanvechtbaar, maar werd niet beschouwd als rebellie. Wat Wenas en president Wahid hadden gevreesd – de vorming van een overgangsregering – was door de organisatoren, ondanks het drijven der scherpslijpers, afgevoerd van de agenda.

Toch joeg de 'vrijverklaring' door het Papoeacongres politiek Jakarta op stang. President Wahid was kennelijk geschrokken. Hij noemde het congres op maandag 5 juni 'niet representatief' en weigerde de slotresolutie te erkennen als een uitspraak van de meerderheid der Papoea's. De voorzitter van het Indonesische parlement, Akbar Tandjung, riep de regering op om 'desnoods met militaire middelen te voorkomen dat Papoea zich losmaakt van Indonesië'.

Buitenlandse bijval voor de congresresolutie bleef uit. De Amerikaanse ambassade had een voor alle aanwezigen zichtbare – boomlange en blanke – waarnemer gestuurd. Misschien doelde president Wahid ook op hem toen hij misprijzend vaststelde dat het op dit congres wemelde van de *bule* (blanken). De Amerikaanse ambassade verklaarde op 5 juni: 'De VS steunen de onafhankelijkheid van Papoea noch enig ander deel van Indonesië.' Verder merkte ze fijntjes op dat de aanwezigheid – met toestemming – van haar waarnemer 'bij een openbare politieke bijeenkomst als deze een stap vooruit betekent in de richting van een open democratisch systeem'.

Ook Australië reageerde op stekelige commentaren uit Jakarta, in dit geval van minister van Buitenlandse Zaken Alwi Shihab, die tijdens het congres suggereerde dat er binnen de beweging voor een 'Vrij Papoea' werd gestookt door Australische niet-gouvernementele organisaties. Shihabs Australische ambtgenoot Alexander Downer verklaarde al voor het einde van het congres dat zijn land 'de territoriale integriteit van Indonesië steunt'.

Hoe nerveus men in Jakarta was, bleek uit een opmerkelijke diplomatieke demarche. Op 5 juni werd de Nederlandse ambassadeur in Jakarta, baron Schelto van Heemstra, ontboden naar het Indonesische ministerie van Buitenlandse Zaken. Directeur-generaal Nugroho van Politieke Zaken verzocht de Nederlandse regering als mede-ondertekenaar van het Akkoord van New York die overeenkomst te 'herbevestigen'. Den Haag reageerde koeltjes: het ministerie van Buitenlandse Zaken liet op 6 juni weten dat 'de territoriale integriteit van Indonesië op geen enkele moment ter discussie heeft gestaan'. Volgens een woordvoerder zou verder niet worden ingegaan op het Indonesische verzoek 'omdat het bij ons niet de cultuur is om te komen met schriftelijke *statements*'. Leden van het Nederlandse parlement noemden het verzoek 'curieus' en lieten weten dat 'een verdrag geldt totdat het is opgezegd'.

Intussen leken de strijdkrachten van Indonesië, net als de politie, het hoofd koel te houden. Hun woordvoerder, de vice-maarschalk van de luchtmacht Graito Husodo, zei op 5 juni dat de resolutie van het Papoeacongres 'slechts een politiek betoog is, waarvoor wij nog begrip kunnen opbrengen'.

Het tij keert

Toen secretaris-generaal Thaha M. Al-Hamid van het PDP op 4 juni 2000 met een hamerslag het Tweede Papoeacongres afsloot, stapte de leiding van de bovengronds gekomen beweging voor een 'Vrij Papoea' op het slappe koord. Ze moest balanceren tussen de in de slotresolutie listig gekanaliseerde, maar daarom niet minder hooggespannen verwachtingen van de Papoeabevolking en het groeiende wantrouwen in Jakarta. De in politiek opzicht niet heel wereldwijze achterban zag de 'vrijheid' al in het verschiet, maar wist eigenlijk niet goed wat hij zich daarbij moest voorstellen. De regering in Jakarta meende heel goed te weten wat er opdoemde aan de oosterkim: afscheiding. Nog geen jaar eerder, in oktober 1999, had de Republiek na een referendum onder VN-auspiciën afstand moeten doen van Oost-Timor en het amputatielitteken deed nog steeds pijn.

In deze conjunctuur werd van het PDP zowel leiderschap als politiek vernuft gevraagd. Aan de achterban moest een forse dosis realiteitszin worden toegediend en die behandeling kon onmogelijk zachtzinnig zijn. Het krediet van het congres moest ten volle worden benut voor interne politieke scholing en strategieontwikkeling. 'M', de magische letter die stond voor *merdeka*, was door het PDP nog steeds niet uitgewerkt in een programma of een stappenplan; het bleef bij een schimmige heilsverwachting.

Vervolgens wreekte zich een oude zwakheid van Papoealeiders: zij zeggen alleen wat de achterban wil horen, want harde waarheden kunnen hun de kop kosten. Waarheden zoals deze: het verlangen naar 'vrijheid' was gegroeid uit negatieve ervaringen; de Papoea's wilden vrij zijn van minachting en marginalisering; daaraan een einde maken vereiste niet alleen dat de centrale regering haar bevoogdende houding liet varen en Papoea meer beleidsruimte gaf, maar ook invulling van die ruimte met een programma: beter onderwijs, economische emancipatie; de M van *merdeka* (vrij, onafhankelijk) veronderstelde de M van *mandiri* (zelfstandig); van een volk dat nog nauwelijks een ondernemer telde, kon men geen staatkundig management verwachten.

Een dergelijk programma ontbrak en de harde waarheden bleven onuitgesproken. De aangekondigde 'dialoog' met de regering in Jakarta, broodnodig om daar olie op de nationalistische golven te gooien en de doemdenkende politici gerust te stellen, kwam niet van de grond. In plaats daarvan zette het PDP de eerste wankele stappen op het pad der diplomatie.

In september 2000 werden de eerste tekenen zichtbaar van naderend onheil. Op zondagmiddag 19 september, na de kerk, verzamelden zich groepjes Papoea's voor de wekelijkse picknick in Base G, het strand aan de noordzijde van Jayapura dat zijn naam kreeg van de Amerikanen. Yulianus, een bejaarde man die namens omwonende Papoea's geld inde van strandbezoekers – een bijverschijnsel van de *reformasi* – begroette de auteur met een brede grijns: 'Het Presidium is al in New York, meneer, op 1 december zijn we vrij.'

De *Cenderawasih Pos* (Paradijsvogelpost, kortweg *Cepos*), de grootste krant van Irian Jaya, meldde die zaterdag op de voorpagina de aankomst van een Papoeadelegatie in het hoofdkwartier van de Verenigde Naties. De groep – zeven mannen en een vrouw – werd geleid door de nummers 1 en 2 van de beweging, Theys Hiyo Eluay en Tom Beanal. Zij waren in New York voor de Millennium Top van de VN en spraken met officiële delegaties. De *Cepos* kopte: 'Het Presidium roept op tot vasten en gebed voor het welsla-

gen van de top en het heil van het Papoeavolk'. De krant, eigendom van Javaanse ondernemers en een enkele generaal in zaken, gaf al weken voedsel aan de verwachtingen van gewone mensen als Yulianus. Wanneer vervolgens zou blijken dat hun vrijheidswens niet zo snel vervuld kon worden, kon de stemming omslaan en zich keren tegen de leiders van de beweging.

Het Presidium boekte intussen wat diplomatieke succesjes. De regeringen van de Melanesische eilandstaatjes Vanuatu en Nauru hadden de zaak van 'West-Papoea' omhelsd en de beide premiers braken in hun toespraken voor de Algemene Vergadering van de VN een lans voor de strijd van het 'broedervolk'. Nauru, door zijn rijkdom aan fosfaat het Koeweit van de Stille Oceaan, had de tickets van het Presidium betaald. Verder ging de internationale steun niet. De naaste buren, Papoea Nieuw-Guinea en Australië, wensten geen ruzie met Indonesië. Zij 'volgden de ontwikkelingen in Papoea met zorg', maar zagen de krachtmeting ginds als een binnenlandse aangelegenheid van Indonesië.

De nationale dialoog zat intussen in het slop en dat lag niet louter aan het PDP. President Wahid toonde zich gevoelig voor de aspiraties van de Papoea's, maar trok een streep bij hun onafhankelijkheidseis. Hij gaf in juni toestemming om de Morgenster te hijsen, mits tegelijk met en een slag kleiner dan het Indonesische rood-wit. In een gesprek met het Presidium op 4 juli ging hij akkoord met de internationale 'safari' van het PDP en met de vorming van een bemiddelingsteam. Tijdens de jaarlijkse zitting van het Volkscongres, in augustus 2000, kreeg Wahid evenwel de wind van voren. Hij had gemene zaak gemaakt met 'separatisten' en had bij de naamsverandering en het vlaggenbesluit het parlement gepasseerd. Sindsdien heeft Wahid in alle talen over Papoea gezwegen.

Thaha M. Al-Hamid, secretaris-generaal van het PDP, klaagde openlijk over de onberekenbaarheid van de president: 'Wij hebben wel tien keer een mondelinge afspraak gemaakt met Wahid, waarop hij terugkwam als hij onder vuur kwam te liggen. Daarom hebben wij erop aangedrongen het bemiddelingsteam een formele basis te geven in de vorm van een presidentieel besluit, maar daar is nog niets van gekomen. Ik heb gesprekken gevoerd met parlementsleden, onder wie voorzitter Akbar Tandjung [evenals Thaha oud-lid van het Verbond van Islamitische Studenten, HMI]. Zij zeiden: "Wij hebben geen probleem met de naam Papoea, maar wij verlangen dat Wahid ons hierover raadpleegt." Op die manier worden wij het slachtoffer van in-

stitutioneel egoïsme.' De 'dialoog' was er een tussen doven en werd gesmoord in de Jakartaanse strijd om de macht.

Na de zomerzitting van het Volkscongres, die Wahid de oren had gewassen, liet de president Papoea over aan zijn vice-president, de nationaliste Megawati Soekarnoputri. Zij reisde in juni door de provincie, nam baby's op de arm en plengde tranen over de armoede van de Papoeabevolking. Megawati zag de 'integratie' (1962-1969) van deze provincie als het sluitstuk van het nationale eenheidsstreven van haar vader, wijlen president Soekarno, en beschouwde de kwestie-Papoea als een louter humanitair en economisch probleem. Zij lanceerde een *Crash Program*: in de laatste vier maanden van 2000 kreeg de provincie zo'n 500 miljard roepia (50 miljoen euro) uit de staatskas, te verdelen over de veertien regentschappen, voor spoedeisende projecten. Dit geld moest vóór 2001 zijn uitgegeven. De geldinjectie leek niet alleen bedoeld om 'de beweging' de wind uit de zeilen te nemen, maar was ook een gouden kans voor ambtenaren in Jayapura en plaatselijke bestuurders om hun zakken te vullen.

Sinds het Papoeacongres was de sterkte van het militaire garnizoen en de politiemacht in Papoea drastisch opgevoerd: er waren inmiddels 1200 soldaten en 1700 man mobiele brigade (speciale politietroepen) bijgekomen. Al-Hamid vertelde: 'Zij worden verspreid over alle regentschappen, tot in de kleinste kampongs, en krijgen naar verluidt een taak bij de uitvoering van het *Crash Program*. Wij hebben het vermoeden dat leger en politie niet alleen anticiperen op mogelijke onrust rond 1 december, als het Presidium verantwoording moet afleggen over de uitvoering van zijn mandaat, maar dat zij ook een graantje willen meepikken van de nieuwe geldstroom. Sinds de *Satgas Papua* de controle op uitvoer van tropisch hout en andere producten heeft overgenomen van de militairen, hebben die forse inkomsten moeten derven.'

De 'vlaggenkwestie', die door Wahid nooit goed was geregeld, had intussen al geleid tot bloedige botsingen tussen de bevolking en de politie. Toen een groepje Papoea's op 22 augustus de Morgenster hees voor een kerk in het westelijke Sorong, braken gevechten uit met de mobiele brigade, waarbij politiemannen door pijlen werden gewond en drie vlaghijsers stierven door politiekogels. Toen de politie op 7 september de Papoeavlag streek in Manokwari, was dit aanleiding tot ernstige ongeregeldheden. Al-Hamid: 'Jakarta spreekt met twee tongen: het Presidium houdt zich aan de uitspraken van Wahid, maar de provinciale politiechef richt zich naar Megawati.'

Op 6 oktober leidde bot politieoptreden in Wamena, in de Baliemvallei, tot een bloedbad. De plaatselijke politiechef liet 's morgens in alle vroegte bij vier *posko* de Morgenster neerhalen door een peloton agenten met zaagmachines, die de vlaggenmasten omlegden. Twee Dani die daartegen protesteerden, werden doodgeschoten. De woedende bevolking vloog vervolgens de politie aan. Deze verschanste zich in de woningen en toko's van *pendatang*, ambtenaren en winkeliers uit Java en Sulawesi, die daarop het mikpunt werden van de volkswoede. Volgens het Secretariaat voor Gerechtigheid en Vrede (SKP) van het bisdom Jayapura, dat ter plaatse een nauwgezet onderzoek instelde, vielen er 37 doden en raakten 89 mensen gewond. De landelijke politiechef zei later dat hij voor het strijken van de vlag toestemming had van vice-president Megawati Soekarnoputri.

Pas op 12 oktober 2000 vaardigde het Indonesische kabinet een formeel verbod uit om de Morgenster te hijsen. Dit was een opmerkelijke verharding van het regeringsstandpunt tegenover de volksbeweging in Papoea. Na het kabinetsberaad, dat werd geleid door president Wahid, maakte kabinetssecretaris Marsillam Simanjuntak het verbod bekend. Hij erkende dat de regering het hijsen van de Papoeavlag tot dan toe had 'geduld', maar stelde vast dat deze 'tolerantie is misbruikt voor separatistische doeleinden'.

De regering zou snel met een richtlijn komen om de voorwaarden vast te leggen waaronder de Morgenster 'voor strikt culturele' doelen mocht worden uitgehangen. Het kabinet had ook besloten om de *Satgas Papua* 'tot de orde te roepen' om te voorkomen dat die zich ontwikkelde tot een 'separatistisch legertje'. De ordedienst zou spoedig daarna van hogerhand worden ontbonden. Ten slotte verklaarde Simanjuntak dat het Papoea Presidium 'geen mandaat van het Papoeavolk heeft om te ijveren voor onafhankelijkheid en slechts een lichaam is dat moet bijdragen tot verzoening'.

Het tij was gekeerd. De nieuwe, vreedzame variant van de vrijheidsbeweging was bijgezet in een oude la – 'separatisme' – en de vrijheden die waren verworven in de eerste jaren van *reformasi*, werden één voor één ongedaan gemaakt. In Wamena ging dat met grof geweld, in Jayapura experimenteerde het gezag met repressieve tolerantie.

De laatste vlag

Het is nog donker en er daalt een warme motregen neer boven Jayapura. Op het pleintje tussen Taman Imbi, een park met palmen, en het Gebouw der

Kunsten staat een overdekt podium met een orgeltje. De drie toegangswegen tot het plein zijn afgegrendeld door leden van de *Satgas Papua*, die alleen volksgenoten en houders van perskaarten doorlaten. Ongeveer 500 Papoea's hebben het vroege uur en de nattigheid voor lief genomen en wachten op wat komen gaat.

Straks, als de zon opkomt, zal volgens de afspraak met de politie boven het Gebouw der Kunsten voor het laatst de Morgenster worden gehesen. De vlag van West-Papoea is door de Indonesische regering in de ban gedaan, maar mag nog één keer wapperen boven het morsige gebouwtje met de onschuldige naam. Hier huisde in de jaren 1961-1963 de Nieuw-Guinea Raad, het parlement van Neêrlands laatste kolonie in de Oost, dat was bedoeld als leslokaal voor toekomstig zelfbestuur. Vandaag, 1 december 2000, is het precies 39 jaar geleden dat hier de Morgenster werd gehesen als symbool van een natie in wording.

De beweging voor een 'Vrij West-Papoea', die de afgelopen twee jaar bovengronds kwam, is volgens het Indonesische gezag te ver gegaan en heeft zich bezondigd aan separatisme. Om oproer te voorkomen mag deze voor Jakarta dubieuze verjaardag vandaag worden gevierd, maar het feest mag onder geen beding een politieke lading krijgen. De diep gelovige Papoea's mogen van de politiechef dankgebeden uitspreken, maar manifesten, proclamaties en andere subversieve teksten zijn uit den boze. Voorzitter Theys Eluay van het Papoea Presidium en secretaris-generaal Thaha M. Al-Hamid zijn enkele dagen eerder gearresteerd en zitten vast in een politiecel in Jayapura. De oproerpolitie, die achter het *Satgas*-kordon een tweede ring om het plein vormt, moet ontsporingen voorkomen.

Als de oostelijke hemel door de regensluier nauwelijks zichtbaar oplicht, fluistert dominee Tony Infandi: 'Ik zal de politieke boodschap verwerken in mijn preek.' Als het orgeltje op het podium een vrome hymne inzet, valt er op het pleintje een gespannen stilte. 'Hallelujah,' schalt het uit de luidsprekers, 'Jezus en vrijheid!' Het publiek antwoordt in koor: 'Vrijheid!' 'Deze regen,' vervolgt Infandi, 'is een zegen Gods en als Hij het wil, zal er vandaag een wonder gebeuren.'

De predikant noemt het Papoea Manifest van 1961, dat van Nederland erkenning eiste van vlag, volkslied en landsnaam West-Papoea, 'een woord van waarheid, dat Gods erbarmen met Papoea weerspiegelt'. Het bewuste manifest mag van de politie niet worden voorgelezen. Een vrouwelijk lid van

het organisatiecomité fluistert Infandi iets in. De dominee: 'De politiecommandant wil dat we de volgorde omdraaien: eerst het hijsen van de vlag en pas daarna de dienst van het woord.' Het is opgehouden met regenen, de zon verschijnt boven de kim en het gezag heeft liever dat het hoogtepunt voorbij is voordat het plein volloopt. 'Eerst de preek, eerst de preek!' scandeert de menigte en Infandi zet zijn gecodeerde overweging voort.

Om kwart voor zes treedt een peloton van de ordedienst aan met twee gevouwen vlaggen. Met militaire precisie gaan achtereenvolgens het rood-wit en de Morgenster langzaam omhoog. Daarna spreekt Tom Beanal, vice-voorzitter van het Presidium, een kort welkomstwoord. 'Broeders en zusters, volksgenoten. U en ik weten dat we vandaag te maken hebben met de nodige beperkingen en ik houd het kort. Gefeliciteerd met deze verjaardag van uw vrijheidsverklaring. Laten er geen doden meer vallen en ga voort in Gods waarheid. Bidt voor de makkers die vielen en voor onze leiders in gevangenschap, opdat zij inzien dat hun lijden deel is van Jezus' lijden. Dank u en houdt u goed.'

Er klinkt applaus, maar op de gezichten staat teleurstelling te lezen. De eerste horde in deze wedloop met de autoriteiten lijkt genomen, maar na tien minuten samenzang ontstaat rumoer. 'We zouden het manifest van '61 voorlezen!' buldert een dikke man met een woeste haardos. Iemand anders roept: 'Het Presidium zou verantwoording afleggen aan het volk!' Er klinken spreekkoren: 'Voorlezen! Voorlezen!' Het door het Presidium gekozen compromis valt vooral slecht bij de mannen uit het bergland, voorstanders van de harde lijn. Zij verdringen zich luid gebarend voor het podium. De commandant van de *Satgas*, Jehuda M. Serontouw, probeert vanaf het podium rust te brengen in de rijen, maar het lukt niet. In het Gebouw der Kunsten houdt het Presidium koortsachtig beraad.

Dan beklimt Tom Beanal opnieuw het podium. Een medelid zal de werkzaamheden van het Presidium toelichten, zegt hij. De man begint omstandig en halfslachtig, alsof hij liever luidkeels 'Vrijheid!' roept, maar twee vrouwelijke medebestuurders sissen achter zijn rug: 'Niet moeilijk doen, voorlezen dat verslag.' De man meldt de recente inspanningen van het Presidium om in Jakarta en het buitenland begrip te kweken voor 'de strijd'. Punt één: 'Ontvangst van een parlementaire delegatie uit Nederland'. De lijst maakt indruk – de leiders waren zelfs in New York – en het publiek klapt verheugd.

Een comitélid begint vanaf het podium papieren uit te delen. Het blijkt een overdruk van het Papoea Manifest uit 1961, dat niet mag worden voorgelezen. Ook het culturele programma wordt onbekommerd gepolitiseerd. De show wordt gestolen door een groep uit het westelijke bergland, bakermat van de hardliners. Hun voorman is Robertus Takimai, een tanige man met een boze blik en veren in het haar. Hij gaat zijn mannen – en vrouwen – voor in een *waitai* (driftdans), die gepaard gaat met heftig stampvoeten en schelle kreten. De dans maakt een krijgszuchtige indruk, maar is vooral een uitlaatklep van emoties, ook blijdschap. Robertus heeft een boodschap: 'Die vlag daar is van ons en gaat nooit meer omlaag.' De tweede horde kondigt zich aan.

Tegen het vallen van de avond is het Presidium in geen velden of wegen te bekennen; het gerucht gaat dat Tom Beanal is opgepakt. Op het langzaam donker wordende plein maken de radicalen zich op om 'op leven en dood' te vechten tegen strijken van de vlag, die zachtjes golft in de zoele avondbries. De toegangswegen tot het plein worden nu alleen nog bewaakt door drie linies oproerpolitie, paraat met schilden en kogelvrije vesten. Als het helemaal donker is en de vlag al gestreken had moeten zijn, grijpt een lid van het organisatiecomité de microfoon. Er is overeenstemming bereikt met de politiechef van Jayapura, drs. Daud Sihombing, die de zaak kennelijk niet op de spits wil drijven. De vlag mag vannacht blijven hangen. De commandant van een politiepeloton: 'Onze orders luiden om te wachten tot de menigte zich verspreidt.' Een compromis of een list? Het laatste, zo blijkt.

Rond negen uur 's avonds worden alle eenheden oproerpolitie, die de viering in de loop van de dag op afstand in de gaten hielden, teruggetrokken. Ook de militaire tenten in het naburige Imbipark worden opgebroken. Daarop verslapt de waakzaamheid van de Papoeamilitanten die eerder het strijken van de Morgenster hebben verhinderd en zich nu koesteren in hun overwinning.

Om halfelf verschijnt een geregelde eenheid van de hoofdstedelijke politie voor het Gebouw der Kunsten, op afstand afgeschermd door enkele pelotons oproerpolitie. De commandant van de politie-eenheid laat de nog aanwezige leden van de ordedienst weten dat de vlag onmiddellijk zal worden gestreken en vraagt om medewerking. De resterende activisten zijn te verbouwereerd om verzet te bieden en binnen enkele minuten worden beide vlaggen respectvol gestreken. De ordedienst wordt bij het korte ceremo-

nieel betrokken en krijgt de netjes opgevouwen Morgenster beleefd overhandigd. Daarop rukt de politie in.

De naar schatting honderd Papoea-activisten die na het neerhalen van de vlag in het gebouw zijn achtergebleven, maken een aangeslagen indruk. Een voorman van de radicalen, de provinciale ambtenaar Filep Karma – een zoon van Andreas Karma, oud-regent in Wamena – spreekt een opbeurend woord. 'Jullie moeten niet teleurgesteld zijn of je verslagen voelen. De Morgenster is met de nodige eerbied gestreken. Men heeft ons niet beledigd en jullie kunnen met opgeheven hoofd naar huis.' Een enkeling zegt manmoedig dat de vlag morgen opnieuw zal worden gehesen, maar de omstanders hebben daar weinig vertrouwen in.

Van nu af aan is de 'vrijheidsbeweging' definitief in de verdediging. Het beetje bewegingsruimte dat ze sinds 1998 heeft verworven, wordt allengs ingeperkt. Er worden nog drie Presidiumleden opgepakt (John Mambor, dominee Herman Awom en Don Flassy) en de onderhandelingspositie van het PDP wordt met de dag zwakker, te meer daar dit college het enige bod van Jakarta dat het onderhandelen waard is – autonomie – op voorhand afwijst.

Een handjevol Papoea-intellectuelen dat is verbonden aan de Universitas Cenderawasih (Uncen) en de sinds kort zelfstandige dépendance in Manokwari (Universitas Papua, Unipa) ziet met lede ogen hoe het tij keert zonder concrete lotsverbetering voor de Papoea's en komt in actie. In nauw overleg met de in 2000 aangetreden nieuwe gouverneur, Jaap Salossa uit Sorong, gaan zij op initiatief van de landbouwkundige dr. Agus Sumule (Unipa) en ir. Frans Wospakrik (rector van de Uncen) aan de slag om het autonomiebod van Jakarta in te vullen. Zij stellen een wetsontwerp op, dat door bestuur en parlement van Papoea wordt overgenomen en namens de provincie wordt ingediend bij de landelijke volksvertegenwoordiging.

'Otsus'

Een dag lang vult het opzwepende geluid van de *tifa*, de trommels van Papoea, de hallen van het parlement in Jakarta. Zo'n 1000 Papoea's – van functionarissen in maatkostuum tot traditionele dansers met verentooi en beschilderd lijf – volgen hier op 22 oktober 2001 de laatste beraadslagingen over het wetsontwerp op Speciale Autonomie (*Otonomi Khusus*, Otsus) voor hun provincie. Even voor middernacht, na hevig touwtrekken op de valreep over verdeling van door de provincie opgebrachte revenuen, hechten parlement en regering hun goedkeuring aan het ontwerp.

Bijna twee jaar nadat president Wahid de provincie Irian Jaya op eigen gezag heeft omgedoopt tot 'Papoea', accepteren parlement en regering niet alleen de nieuwe naam, maar ook een vorm van zelfbeschikking. De politieke elite in Jakarta – voor regionale uitbraken beduchte nationalisten, aan centralisme verslaafde bestuurders en jegens het christelijke Papoea wantrouwige moslimpolitici – besluit na lang wikken en wegen dat autonomie het beste medicijn is tegen separatisme. Het Papoea Presidium heeft de speciale autonomie enkele dagen tevoren verworpen als een 'truc van Jakarta', en zet zich daarmee buitenspel. Zowel het parlement als de regering van Megawati Soekarnoputri, president sinds juli 2001, zegt er niettemin op te vertrouwen dat aanzienlijk ruimere middelen en meer bevoegdheden voor het provinciebestuur de decennialang achtergestelde Papoea's kunnen winnen voor de Republiek.

'Dit resultaat is optimaal, meer zat er niet in,' zegt August Rumansara, Papoea-activist voor milieu en mensenrechten en lid van het 'bijstandsteam' uit Jayapura. Dit team was maandenlang in Jakarta om steun te werven voor het wetsontwerp. Deze Papoealobbyisten gaven hun volksgenoten voor het eerst sinds Nederland Westelijk Nieuw-Guinea in 1963 overdroeg in Jakarta een stem waarnaar geluisterd werd.

De speciale autonomie komt neer op een verruiming van de bevoegdheden van het provinciebestuur, zij het niet zo royaal als omschreven in het door de provincie ingediende ontwerp. In afwijking daarvan blijven niet alleen buitenlands beleid, defensie en monetaire zaken, maar ook fiscale en juridische aangelegenheden in handen van centrale instanties.

Jakarta gunt het door de natuur rijk begiftigde, maar door Indonesië altijd stiefmoederlijk bedeelde Papoea voortaan 80 procent van de belastinginkomsten uit bosbouw en visserij en 70 procent van de mijnbouwrevenuen. De wet zal ingaan op 1 januari 2002 en betekent voor dat jaar een verdubbeling van het provinciale budget. Alleen in de sectoren visserij en bosbouw mag Papoea zelf belastingen heffen. Voor inkomsten uit de koper- en goudmijn van Freeport en uit de gas- en oliewinning blijft de provincie aangewezen op afdracht door Jakarta van centraal geheven belastingen. Rumansara: 'Wij hadden het liever omgedraaid, zodat niet wij afhankelijk zouden zijn van Jakarta, maar Jakarta van ons, maar dat is niet gelukt. Niettemin zijn parlement en regering een verplichting aangegaan, waaraan ze zich niet meer kunnen onttrekken.'

Papoea krijgt recht op eigen symbolen, zoals een vlag en een volkslied, maar die geven uiting aan 'de culturele identiteit en het gevoel van eigenwaarde van de Papoea's' en zijn 'geen zinnebeelden van soevereiniteit'. Die status blijft voorbehouden aan de vlag en het volkslied van Indonesië.

Het autonome Papoea krijgt een tweekamerstelsel. Naast het provinciale parlement komt er een Papoea Volksraad (*Majelis Rakyat Papua*, MRP) van traditionele leiders, religieuze voorgangers en vrouwen die 'de rechten van de autochtone bevolking beschermt op basis van respect voor haar cultuur en tradities'. De raad mag het provinciebestuur verzoeken besluiten te herzien als die strijdig zijn met de belangen van de inheemse bevolking. De MRP is een essentieel onderdeel van de nieuwe bedeling. Etnische Papoea's zijn in de provincie nog steeds in de meerderheid, maar door de aanhoudende stroom migranten uit andere delen van Indonesië slinkt dit numerieke overwicht gestaag. Over inzet van troepen in Papoea, zo staat in de wet, dienen regering en legerleiding het provinciebestuur te consulteren.

Bijna twee maanden voordat de nieuwe spelregels ingaan, plegen soldaten een brute moord.

Heldendag

Op 6 november 2001 kwam in Jayapura een merkwaardig gerucht in omloop, dat werd opgeklopt door de *Cenderawasih Pos*. 's Nachts zou door de straten van de hoofdstad een vrouwelijke vampier dwalen, op zoek naar slachtoffers van haar bloeddorst. Laaggeschoolde Papoea's zijn lichtgelovig: ze waagden zich na winkelsluiting niet meer buiten. Beter opgeleide volksgenoten zagen in dit verhaal een list om het volk 's nachts van de straat te houden.

Leden van het Papoea Presidium werden sinds begin november zichtbaar gevolgd door als zodanig bekende leden van *Kopassus*. PDP-voorzitter Theys Hiyo Eluay en vier medeleden, onder wie secretaris-generaal Thaha M. Al-Hamid, waren een jaar eerder opgepakt, in staat van beschuldiging gesteld wegens 'subversie' en na enkele maanden vrijgelaten in afwachting van hun proces. Zaterdagochtend 10 november belde Theys met Thaha om een afspraak te maken voor de volgende dag. Al-Hamid: 'Theys herhaalde zichzelf een paar keer, hij was kennelijk nerveus. Voordat hij ophing, zei hij: "Voorzichtig, jongen."'

Die avond gaf Theys gehoor aan een uitnodiging van het plaatselijke *Kopassus*-commando om in het hoofdkwartier in Hamadi aan de Humboldtbaai de viering bij te wonen van Heldendag. Dan herdenkt Indonesië de Slag om Surabaya (Oost-Java), op 10 november 1945, de eerste veldslag van de Revolutie. Theys was in 1969 een van de Papoeanotabelen die tijdens de volksraadpleging stemden voor aansluiting bij de Republiek en mocht daarom de feestelijkheden bijwonen.

Zoals gewoonlijk werd hij die avond gevolgd door plaatselijke journalisten. Om kwart voor tien 's avonds werd Theys naar zijn auto begeleid door de plaatselijke *Kopassus*-commandant Hartomo. De Papoealeider was altijd heel open tegen de pers. Een verslaggever van de *Papua Post* vroeg Theys of hij mocht meerijden, richting Sentani. Voordat Eluay kon antwoorden, zei luitenant-kolonel Hartomo: 'Dat zal niet gaan. De auto van meneer Theys is al vol.' De Grote Leider van de Papoea's stapte in zijn blauwe Toyota Kijang en reed weg. Op de achterbank ontwaarden journalisten een derde man, in safaripak.

Om tien uur liet Theys aan zijn (zesde) vrouw, Yaneke Ohee-Eluay, per mobiele telefoon weten dat hij op weg was naar huis. Mevrouw Eluay: 'Een kwartier later belde Arie [Aristoteles Masoka, 21, Theys' chauffeur]. Hij huilde en kon nog net uitbrengen: "Mamma, u moet bidden. *Bapak* en ik zijn ontvoerd door *orang amberi* [niet-Papoea's]. Ik ben ontsnapt." Toen werd de verbinding verbroken.'

Diezelfde avond nam een medewerker van het PDP-kantoor in Kota Raja, een voorstadje van Jayapura, een taxi naar de stad. Kort voordat deze de politiepost van Jayapura-Zuid passeerde, zag de jongeman in de rechterberm twee geparkeerde auto's, waaronder een blauwe Kijang, die hij onmiddellijk herkende als de auto van Theys Eluay. In het voorbijgaan zag hij dat enkele mannen, kennelijk niet-Papoea's, iemand – waarschijnlijk chauffeur Arie Masoka – met geweld van de voorbank sleurden en dwongen plaats te nemen in de tweede auto. Meer zag hij niet, want de bange taxichauffeur gaf gas en reed in volle vaart naar Jayapura.

Arie Masoka kroop uit de tweede auto, verloor zijn schoenen en wist te ontkomen. Hij hield een taxi aan, stapte in en riep in opperste verwarring tegen de chauffeur en de andere inzittenden: 'Snel! Ze hebben Vader Theys ontvoerd! Breng me naar het hoofdkwartier van *Kopassus*. Zij moeten zich hiervoor verantwoorden.' In de taxi belde hij naar de vrouw van Eluay. Ma-

soka werd afgezet bij de basis in Hamadi, waar het feest nog in volle gang was. Hij ging alleen naar binnen en is daarna nooit meer gezien.

De volgende morgen werd de blauwe Kijang aangetroffen in het district Koya Tengah, niet ver van de grens met Papoea Nieuw-Guinea, zo'n 45 kilometer ten oosten van Jayapura. Toen Al-Hamid en Boy Eluay, de oudste zoon van Theys, ter plaatse arriveerden, was de lokatie al afgezet door de politie. Al-Hamid: 'Theys' lichaam zat nog in de auto, die balanceerde op de rand van een ravijn en alleen werd tegengehouden door een boom. Het autosleuteltje zat nog in het contact, maar in de *off*-stand. De motor liep dus niet toen de auto daar belandde. Theys zat op de grond, half gedraaid, met zijn hoofd en armen op de achterbank. Zijn gezicht was blauwzwart en zijn tong stak half naar buiten.'

Zodra het nieuws van Theys' gewelddadige dood bekend werd, gingen Papoea's in zijn woonplaats Sentani massaal de straat op en staken winkels van *pendatang* en twee bankgebouwen in brand. Er vielen geen slachtoffers. Op maandag 12 november vergezelden zo'n duizend Papoea's Theys' lichaam van het ziekenhuis naar het streekparlement, waar het werd opgebaard.

'Een aanslag op de autonomie'

President Megawati Soekarnoputri liet op 12 november weten 'bezorgd' te zijn en 'het gebeurde te betreuren'. Aanhangers van de vermoorde leider noemden dat 'minnetjes'. De chef-staf van de landmacht, generaal Endriartono Sutarto, drukte zijn leedwezen uit met de familie, want de dode had 'hoe dan ook zijn steentje bijgedragen aan de terugkeer van Irian Jaya in de schoot van de Republiek'. Parlements- en Golkarvoorzitter Akbar Tandjung eerde in deze oud-partijgenoot een 'strijder voor het Papoeavolk' en vermoedde 'politieke motieven' achter de moord. De militaire commandant van Papoea, generaal-majoor Mahidin Simbolon, zei op maandagmorgen dat de Papoealeider was gestorven aan 'een zwak hart' en dat er op zijn lichaam geen sporen van geweldpleging waren gevonden.

Theys' hals vertoonde inderdaad geen tekenen van wurging. Autopsie in het provinciale ziekenhuis van Jayapura, zondagavond 11 november, wees uit dat de Papoealeider was overleden aan 'zuurstofgebrek'. Een arts, in vertrouwen: 'Dit heb ik vaker gezien: een professionele moord. Om iemand te laten stikken hoef je zijn keel niet dicht te knijpen. Een plastic zak is voldoende. Dat laat geen sporen na en is moeilijk te bewijzen.'

Luitenant-kolonel Hartomo verweerde zich heftig tegen de beschuldiging van mevrouw Ohee-Eluay dat haar man was omgebracht door *Kopassus*: 'Denkt u werkelijk dat we zo stom zijn? Wij beschouwen Theys als onze vader en die vermoord je niet.' Toch had *Kopassus* de schijn tegen. In 2000 ontvoerde een strijdgroep van de TPN, ter plaatse geleid door Willem Onde, in de buurt van Merauke enkele medewerkers van een Koreaanse houtkapfirma. Behalve geld eiste Onde ook dat de politie zich terugtrok uit 'zijn' gebied. In de streek woedde een felle strijd tussen leden van *Kopassus* en politiemannen om controle over de lokale houthandel. Willem Onde was door *Kopassus* opgezet tegen de politie. In september 2001 werd hij door onbekenden vermoord. Hartomo reageerde: 'Voor dat incident geldt hetzelfde: iemand wil *Kopassus* een loer draaien.'

De journalist van de *Papua Post* die Theys zag wegrijden met een onbekende op de achterbank, werd enkele dagen na de moord verhoord door de recherche in Jayapura. De politie kreeg instructies van de president om de dood van Eluay tot op de bodem uit te zoeken. Zij was kennelijk beducht voor een explosie van 'separatisme'. Parlementsvoorzitter Akbar Tandjung meende dat de moord was bedoeld om de in oktober aangenomen wet op de speciale autonomie te torpederen. Dat vermoeden sneed hout. De wet zou op 1 januari 2002 van kracht worden en de uitgifte van lucratieve houtconcessies, een belangrijke inkomstenbron voor de commando's in Papoea, in handen leggen van het provinciebestuur. Wellicht speculeerden de moordenaars dat de Papoea's na de dood van hun leider alleen nog genoegen zouden nemen met volledige 'vrijheid'. In geval van opstand zou de aanwezigheid van *Kopassus* in het rijke Papoea eens te meer 'gewettigd' zijn.

Theys Hiyo Eluay werd bijgezet op het voetbalveld van Sentani, *adat*grond die door clanoudsten ter beschikking was gesteld als 'ereveld voor gevallenen in de strijd'. Zijn arrestatie, een jaar eerder, had van Theys – bekeerling of opportunist – een vervolgingsslachtoffer gemaakt; zijn gewelddadige dood maakte hem tot martelaar. De uitvaartplechtigheid werd bijgewoond door zo'n 10 000 Papoea's uit Sentani, uit Jayapura en zelfs uit afgelegen bergstreken. Onder een baldakijn zaten de voltallige top van de provinciale politie en de voorzitter van het provinciale parlement. De militaire commandant liet zich vertegenwoordigen door een Papoea-officier en Hartomo, de plaatselijke commandant van *Kopassus*, schitterde door afwezigheid.

Vier uur duurde de plechtigheid en al die tijd rouwde de massa op het veld ingetogen en waardig. Franz Albert Joku, leider in ballingschap van de Sentani-clan Joku, was overgekomen uit PNG en zong een traditioneel rouwlied. Dominee Phil Erari, een Papoea uit Jakarta, hield de uitvaartpreek en Tom Beanal de politieke afscheidsrede. Zij riepen hun volk op de nagedachtenis van Theys Eluay te eren door de strijd vreedzaam te blijven voeren. Beanal eindigde met een oproep tot een referendum onder de Papoea's met maar twee opties: in of uit de Republiek Indonesië. De menigte juichte, maar bleef verder kalm.

De enkele honderden uitgerukte politiemannen hielden zich op de achtergrond. Het handjevol agenten in de menigte droeg geen wapens. De politieofficieren op de eerste rij, onder wie inspecteur-generaal I Made Mangku Pastika, de nieuwe politiechef van Papoea, en zijn tweede man, knikten ernstig toen de begrafenisredenaars hen opriepen de moord op Theys Eluay tot op de bodem uit te zoeken en de schuldigen op te pakken.

Op 4 december hadden Tom Beanal, vice-voorzitter van het PDP, en andere leden van het Presidium in Jakarta een onderhoud met Akbar Tandjung. Na afloop zei Beanal: 'Ons laatste restje vertrouwen in de regering staat of valt met dit onderzoek. Doen jullie nu eindelijk eens iets voor Papoea. Na tientallen jaren lijden voelen we ons bedrogen.' Beanal en de zijnen pleitten voor een parlementair onderzoek naar de moord. Parlementsvoorzitter Tandjung zou dit voorstel overbrengen, maar er kwam niets van.

De politiechef van Papoea, de Balinees Pastika, bracht op 4 december verslag uit over het onderzoek aan de parlementscommissie voor Justitie. Zijn rechercheurs hadden zich intussen 'een beeld gevormd van de groep daders'. Zij hadden 62 getuigen gehoord, 45 burgers en vijftien militairen. De getuigenissen zouden 'steeds meer wijzen op een bepaalde groep'. Pastika zei dat zijn rechercheurs niet alleen moesten werken 'in een zeer emotionele atmosfeer', maar ook te maken hadden met angstige getuigen. De politie had hun bescherming aangeboden, maar de meesten schrokken terug voor 'uitleg op de plaats van het gebeurde en op lokaties van de groep in kwestie'. Een rechercheur in Jayapura zei, op voorwaarde van anonimiteit, dat deze 'groep' *Kopassus* was.

Na een slepend onderzoek, waarbij de conclusies van de politie in Papoea – Theys was vermoord door leden van *Kopassus* – keer op keer werden aangevochten door het leger, werden uiteindelijk zeven militairen in staat van

beschuldiging gesteld. Het proces begon in januari 2003 voor een militaire rechtbank in Surabaya. De auditeur-militair klaagde de zeven niet aan wegens moord, maar wegens 'mishandeling met de dood als gevolg', doodslag dus. De burgeradvocaten – stuk voor stuk peperdure strafpleiters – die de militairen verdedigden, stelden hen voor als 'helden, die slechts werden gedreven door zorg om de nationale eenheid'. Zij hadden Eluay 'een lesje willen geven om hem te overreden zijn separatistische activiteiten te staken'. Het lesje was 'uit de hand gelopen door de begrijpelijke emoties van beklaagden'.

Op 21 april 2003 deed de militaire rechtbank uitspraak in de zaak-Theys Eluay. Het tribunaal achtte de tenlastelegging bewezen en bevond de zeven, onder wie vier officieren, schuldig aan de dood van de Papoealeider. De hoogste straf, drie jaar en zes maanden en oneervol ontslag uit militaire dienst, kregen luitenant-kolonel Hartomo, twee andere officieren en Hartomo's adjudant. De overige drie, een luitenant en twee sergeants, kregen straffen van twee tot drie jaar en hoefden de dienst niet te verlaten. De uitspraak stelde velen teleur, maar maakte een eind aan de straffeloosheid. De moordenaars van Permenas 'Ferry' Awom (1971) en Arnold Clemens Ap (1984) waren nooit berecht.

De *Kopassus*-kazerne in Hamadi was tijdens het onderzoek afgebroken – men zocht er vergeefs naar het lijk van Arie Masoka – en *Kopassus* werd teruggetrokken uit Papoea. Dit was een tijdelijke maatregel, zo zou spoedig blijken. Eerst moest de wereld ervan worden overtuigd dat het gevaar in Papoea nog niet was geweken.

Een hinderlaag bij Koperstad

Op 31 augustus 2002 werd een konvooi van PT Freeport Indonesia, drie vrachtwagens met mijnpersoneel en twee Toyota Landcruisers met docenten van de aan de mijn verbonden internationale school, door onbekenden beschoten. Er vielen drie doden: twee Amerikaanse leraren en een Indonesiër. Elf mensen raakten gewond, onder wie een scholier. Het konvooi was op weg van Tembagapura in het bergland naar het stadje Timika en werd op 2000 meter hoogte, vijf minuten rijden van een legerpost, onder vuur genomen met automatische wapens.

De militaire commandant van Papoea, generaal-majoor Mahidin Simbolon, had zijn conclusie snel klaar: er was geschoten door een strijdgroep

van de OPM. Hij gaf deze visie toen het politie-onderzoek nog moest beginnen. Pastika, de politiechef van Papoea, drong aan op terughoudendheid, zette zijn rechercheurs aan het werk en gaf ook enkele speurders van de FBI gelegenheid de plaats van het delict te onderzoeken. Beide teams kwamen tot dezelfde conclusie: er was geschoten door leden van dezelfde legereenheden die geacht werden het 'vitale project' Freeport te beveiligen.

Het FBI-verslag werd niet vrijgegeven, maar diplomaten kregen inzage in de bevindingen. Schrijver dezes las het Indonesische rechercherapport. Dat er was geschoten door het gewapende Papoeaverzet, hield de politie, gezien de ontoegankelijke, door militairen afgegrendelde lokatie, de gehanteerde wapens en het kwistige gebruik van munitie, voor hoogst onwaarschijnlijk. Rechercheurs vonden ter plaatse 200 verschoten patronen. De over het bergland verspreide strijdgroepjes van de TPN beschikten slechts over oude geweren en OPM noch TPN hadden in bijna 40 jaar ooit buitenlanders gedood.

Toen het rechercheteam de dag na het gebeurde ter plaatse arriveerde, werd het beschoten. Twee uur later meldden soldaten van de naburige legerpost dat zij in een vuurgevecht een onbekende Papoea hadden gedood, volgens hen een van de schutters. De man, in het politierapport aangeduid als 'Mr. X', zou zijn neergeschoten op een steile helling, 75 meter boven de weg, en door militairen naar de weg zijn gesleept. De politie vond op de plaats waar Mr. X zou zijn gedood, noch op de aangegeven sleeproute een druppel bloed en het lichaam vertoonde geen sporen van het ruige terrein. Autopsie door een politiearts wees uit dat de man al uren dood was op het tijdstip dat hij volgens de soldaten was neergeschoten. De militairen hadden tegenover de politie, zo staat in het rechercherapport, valse verklaringen afgelegd.

Het motief van de daders was volgens de politie 'het scheppen van een onveilige situatie rond de mijn'. De militairen die waren belast met de beveiliging van deze op een na grootste goudmijn ter wereld, zouden ontevreden zijn met hun – in vergelijking met de riante mijnsalarissen – karige beloning. Twee dagen na de schietpartij eiste de plaatselijke commandant van een Freeport-manager toestemming om 100 extra manschappen in te zetten rond de mijn. Die kreeg hij. Het gesprek werd bijgewoond door de plaatsvervangend politiechef van Papoea. Na het vertrek van de legerofficier klaagde de manager tegenover de politieman: 'Die lui kunnen zich nog steeds alles veroorloven.'

Pastika heeft in de anderhalf jaar dat hij de politie van Papoea leidde ook respect afgedwongen bij het Papoea Presidium. Die waardering dankte hij onder meer aan het nauwgezette onderzoek naar de moord op Theys Eluay. Toen Pastika eind oktober 2002 afscheid nam in Jayapura, verklaarde het PDP dat het deze politieman liever in Papoea had gehouden. Tijdens de receptie nam Pastika secretaris-generaal Thaha M. Al-Hamid terzijde. Al-Hamid vertelt: 'Hij drukte zijn zorg uit over het militaire optreden in Papoea en vroeg mij op de man af: "Meneer Al-Hamid, als zich een tweede geval-Theys voordoet, is het PDP dan bij machte om de volkswoede te beteugelen?"Ik keek hem recht in de ogen en zei: "Nee."'

De korpsleiding in Jayapura raakte zwaar gefrustreerd nadat ze het dossier-Tembagapura had overhandigd aan de militaire politie. De gewone politie is niet bevoegd om leden van de krijgsmacht te verhoren in een andere rol dan getuige, namelijk die van verdachte. Het had er alle schijn van dat enkele generaals, die de regering in Jakarta lamlendigheid verweten jegens het separatisme in Papoea, de schutters van Tembagapura in bescherming namen.

Gouverneur en parlement van Papoea hadden sinds 1 januari 2002 in het kader van de speciale autonomie veel ruimere bevoegdheden, bijvoorbeeld bij de uitgifte van nieuwe houtkapconcessies. Deze 'papoeanisering' van het economisch beleid verontrustte de militairen, die hun bescheiden wedde in de loop der jaren hadden aangevuld met illegale houthandel en 'protectie' van projecten als Freeport Indonesia. In de zomer van 2003 meldde het persbureau AFP dat het moederbedrijf van FII, Freeport-McMoRan, de Indonesische strijdkrachten in 2002 5,6 miljoen dollar had betaald voor bewakingsdiensten. De 'bewakers' vreesden inkomensderving en vonden het hoog tijd voor een definitieve oplossing.

Verdeel en heers

Op zaterdag 1 februari 2003 sloegen Papoealeden van het nationale parlement alarm. Geheel onopgemerkt – de pers wist van niets – had Megawati Soekarnoputri op 27 januari Presidentiële Instructie (Inpres) nr. 1/2003 ondertekend, waarin zij de ministers van Binnenlandse Zaken en Financiën en de gouverneur van Papoea opdracht gaf tot 'versnelde uitvoering' van een wet uit 1999 (wet nr. 45/1999). Deze behelsde onder meer de vorming van twee nieuwe provincies, West-Irian Jaya en Midden-Irian Jaya, maar was wegens verzet in Papoea nooit uitgevoerd.

Met dit decreet zette de president de speciale autonomie van Papoea, die een jaar eerder van kracht was geworden, op losse schroeven. Volgens de autonomiewet van oktober 2001 vereist bestuurlijke herindeling van Papoea namelijk instemming van de provincie. Gouverneur Jaap Salossa van Papoea zei van niets te weten. De bekendmaking van het decreet maakte onder Papoea's, zowel in Jakarta als in Jayapura, felle protesten los. Jan L. Ajomi uit Serui, lid van het Volkscongres en provinciaal bestuurder van Golkar, de grootste partij in Papoea, zei tegen de auteur: 'De regering in Jakarta dient zich wel tweemaal te bedenken voor ze dit plan doordrukt. Dan verspeelt ze haar laatste krediet in Papoea en zal de bevolking een referendum over onafhankelijkheid eisen.'

Het plan tot opdeling van Irian Jaya/Papoea in drie kleinere provincies was al oud en het betreffende wetsontwerp werd ingediend in 1999. Op 16 september 1999 ging het parlement akkoord met de driedeling, maar toen stak in Irian Jaya een storm van verontwaardiging op over dit 'verdeel-en-heersplan'. Op 11 oktober 1999 installeerde president Habibie in Jakarta zonder enige ruchtbaarheid Herman Onim en brigadegeneraal Abraham Atururi als gouverneurs van Midden- en West-Irian Jaya. De twee waren al op weg naar hun standplaats toen de DPRD van Irian Jaya rebelleerde en het delingsplan op 16 oktober 1999 met grote meerderheid verwierp. Ook in Papoea was de wind der *reformasi* opgestoken. De toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, luitenant-generaal b.d. Surjadi Sudirdja, besloot de wet in de ijskast te zetten en uitvoering uit te stellen 'tot een geschikter moment'.

In oktober 2001 – Megawati was enkele maanden president – besloot het parlement de provincie Irian Jaya formeel om te dopen tot 'Papoea' en speciale autonomie te verlenen. De autonomiewet voorziet niet alleen in een streekparlement, dat bestaat uit politieke partijen, maar ook in een Papoea Volksraad. Deze MRP moet worden samengesteld uit Papoea's – adatleiders, religieuze voorgangers en vrouwen – en moet erop toezien dat de rechten op de grond en de cultuur van de autochtone bevolking worden ontzien. De wet van 1999 die twee nieuwe provincies instelde, was nooit ingetrokken. Daarom bepaalt artikel 76 van de autonomiewet dat een besluit tot bestuurlijke herindeling van Papoea goedkeuring behoeft van het streekparlement en van de nog te vormen MRP.

De geschiedenis herhaalde zich. Begin februari meldde Abraham Atururi, een gepensioneerde marineofficier, zich als 'waarnemend gouverneur van West-Irian Jaya' bij John Ibo, voorzitter van het provinciale parlement (DPRD). Hij vertelde Ibo dat zijn aanstellingsbrief was ondertekend door luitenant-generaal b.d. H.M. Hendropriyono, hoofd van de Staatsveiligheidsdienst (BIN). Daarop reisde hij naar Manokwari en nam zijn intrek in een leegstaand kantoor.

Generaals in de regering-Megawati, zoals minister van Binnenlandse Zaken Hari Sabarno en BIN-chef Hendropriyono, zagen Papoea's autonomie als een voorportaal voor afscheiding. Een ontwerp-besluit tot instelling van de MRP lag ter goedkeuring in Jakarta, maar werd hier eindeloos opgehouden. Minister Sabarno zei in januari 2003 dat de MRP in de vorm zoals de wet die voorschreef 'meer macht heeft dan het streekparlement' en een 'superlichaam dreigt te worden'. De wet bepaalt dat de autonomie na twee jaar moet worden geëvalueerd door Jakarta, terwijl Jakarta zelf de uitvoering van de wet torpedeerde.

Dat het oude delingsplan in 2003 alsnog kon worden doorgezet, lag niet alleen aan generaals in Jakarta, maar ook aan de ambities van enkele Papoeanotabelen. Zij hadden hun zinnen gezet op de twee nieuwe gouverneurszetels en de daaronder ressorterende nieuwe posten. Een van de Papoea's die het delingsplan steunden, was de provinciale secretaris, Decky Asmuruf. Hij is net als gouverneur Jaap Salossa afkomstig uit Ayamaru in het Sorongse, maar is ginds, naar verluidt, hoger in de *adat* en daarom minder genegen de tweede viool te spelen onder Salossa. Hij werd in januari 2003 wegens weigering van een dienstbevel ontslagen door de gouverneur, een fervent voorvechter van autonomie en een tegenstander van het delingsplan. Asmuruf negeerde het ontslag en hield zijn kamer in het gouverneurspaleis bezet. Zijn entourage zag erop toe dat zijn entree 's morgens niet samenviel met die van Salossa.

Asmuruf voelde zich sterk. Hij zei in januari 2003 tegen enkele Papoealeden van het parlement die zich verzetten tegen opdeling van hun provincie: 'Jullie kunnen mij niets maken, want Binnenlandse Zaken staat achter ons.' Hij doelde op zichzelf en op Bram Atururi, die het in de race om het gouverneurschap in 2000 moest afleggen tegen Salossa. Minister Sabarno en chef Staatsveiligheid Hendropriyono sloten een verbond met deze Papoeanotabelen, die in de laatste maanden van 2001 lobbyden bij Megawati

voor het oude delingsplan. DPRD-voorzitter Ibo: 'De president luisterde beter naar deze intriganten dan naar ons, volksvertegenwoordigers.'

Intussen nam Papoea stelling tegen Megawati's decreet. Gouverneur Jaap Salossa, die niet was geraadpleegd, noemde het 'zonder precedent'. Volgens Ibo was het decreet strijdig met artikel 76 van de autonomiewet. De afdeling Papoea van Golkar kondigde aan de Hoge Raad in Jakarta te zullen vragen om een rechterlijke toetsing. De rector van de Uncen (Paradijsvogel Universiteit) in Abepura, ir. Frans Wospakrik, een van de opstellers van de autonomiewet, bood zijn steun aan bij de aan te spannen procedure. Tal van niet-gouvernementele organisaties in Papoea veroordeelden het decreet. De religieuze leiders van Papoea – van de GKI tot de raad van islamitische schriftgeleerden – grepen op 5 februari 2003 de jaarlijkse herdenking van de komst van de eerste zendelingen naar Westelijk Nieuw-Guinea – Ottow en Geißler, in 1855 – aan om te verklaren dat 'autonomie de enige vreedzame uitweg is uit Papoea's problemen' en dat het jongste decreet daarmee op gespannen voet stond.

De Verenigde Staten, de Europese Unie en Australië steunen de speciale autonomie van Papoea, want ook zij beschouwen die als enige uitweg uit een vicieuze cirkel van frustratie en repressie. De ambassadeurs in Jakarta stelden in de loop van 2003 dan ook bij herhaling bezorgde vragen aan de Indonesische regering. Zij kregen te horen dat de driedeling los zou staan van de autonomiewet en dat er in de toekomst dus drie autonome provincies zouden zijn in Indonesisch Nieuw-Guinea.* Of die alledrie een Papoea Volksraad krijgen, valt nog te bezien. Ook de toekomstige rol van het leger in Papoea is bij het ter perse gaan van dit werk ongewis. Als de voortekenen niet bedriegen, zal die prominent zijn.

Een duistere inbraak

Op 4 april 2003 werd kort na middernacht een inbraak gepleegd in het wapendepot van het militaire district Centraal Bergland (*Kodim* 1702) in Wamena. De inbrekers ontkwamen met 29 vuurwapens, waaronder automatische geweren (M-16's), en 4000 patronen uit het *Kodim*-magazijn. Twee mi-

* De Europese Commissie entameerde een uitgebreid programma van capaciteitsopbouw voor de Autonome Provincie Papoea, maar dit werd door Jakarta gedwarsboomd.

litairen kwamen om. De commandant schoot zelf een belager dood en verwondde enkele anderen. Volgens de commandant, luitenant-kolonel Masrumsyah, was de inbraak het werk van een 'OPM-groep' uit Tiom onder leiding van de West-Dani Yustinus Murib. De aanvallers zouden handlangers hebben gehad in de kazerne.

De omstandigheden waaronder de actie plaatsvond en het gedrag van de militaire leiding riepen vragen op. Kort voor de inbraak viel de stroom uit in de kazerne en niet lang nadat de belagers waren verdwenen, ging het licht weer aan. De twee militaire slachtoffers – ook de bewaker van het magazijn – waren ongewapend. Volgens Masrumsyah was dit 'beleid'. De drie doden werden zonder autopsie begraven. Toen een onderzoeksteam van acht samenwerkende niet-gouvernementele organisaties, Koalisi HAM, twee weken later de legerplaats bezocht, waren alle sporen van de actie uitgewist. De verschoten patroonhulzen waren verdwenen, het hangslot van het magazijn was vervangen en de deur was overgeschilderd.

Bronnen in Wamena repten van doorgestoken kaart. Militairen zouden de inbraak hebben uitgelokt ter verhoging van hun operationele budget. Plaatselijke notabelen zouden de inbrekers geld hebben gegeven; 2004 is een verkiezingsjaar en zij zouden de zittende regent, de Dani David Hubi, willen wippen. De vice-regent stond op goede voet met de commandant, die hem twee uur voor de inbraak opzocht in zijn woning. De wapenroof werd meteen aangegrepen door de legertop in Jakarta, die allang verkondigde dat 'het separatisme in Papoea' uit de hand liep. Binnen 24 uur na de inbraak landde in Wamena een Hercules C-130 met 186 militairen uit Jakarta, merendeels commando's van *Kopassus*, dat aldus zijn rentree maakte in Papoea. Zij verspreidden zich over de vallei en het aangrenzende bergland en vielen dorpen binnen, bijgestaan door tientallen leden van de *Satgas Merah Putih* (Rood-Witte Ordedienst), een door het plaatselijke garnizoen opgerichte burgermilitie.

Notabelen van een dorpje bezuiden Wamena vreesden, gezien de inzet van Papoeamilities, voor een stammenoorlog, overreedden enkele plegers van de wapenroof zich over te geven en achterhaalden drie gestolen wapens. Een van de inbrekers die zij overhaalden om zich aan te geven bij *Kodim*, was Yapenas Murib. Hij werd bij een reconstructie in het open veld dusdanig met touwen om zijn nek gekweld dat hij binnen enkele uren stierf. Autopsie is niet gepleegd, maar volgens familieleden vertoonde het lijk sporen van verstikking.

Zes verdachten werden zwaar mishandeld en pas na tien dagen overgedragen aan de politie. De wet schrijft voor dat het leger arrestanten na 24 uur naar de politie brengt. Hoewel getuigen meldden dat ook de andere gestolen wapens zich in de buurt van Yapenas' dorp bevonden, werd een gebied van enkele honderden vierkante kilometers uitgekamd. De diefstal werd aangegrepen voor een klopjacht op 'OPM'ers'. Huizen werden in brand gestoken en van separatisme verdachte personen werden bij ondervraging geslagen en met brandende sigaretten bewerkt. Dit hadden de Dani eerder meegemaakt. Vrouwen en kinderen vluchtten het bos in, waar zij, ver van hun tuinen, blootstonden aan honger, ziekte en bittere kou.

De handhaving van de openbare orde in het Oostelijke Bergland was sindsdien in handen van het leger. Toen de onderzoekers – drie advocaten – van Koalisi HAM toegang vroegen tot de arrestanten, weigerde de politiechef van Wamena dit met de woorden: 'Deze vallei wemelt van het tuig. We gaan hen opjagen en oppakken, met honderden tegelijk.' Toen het rapport van de advocaten medio mei werd overhandigd aan de nieuwe politiechef van Papoea, inspecteur-generaal Budi Utomo, zei deze machteloos te staan. Hij vroeg de onderzoekers hun bevindingen nog niet openbaar te maken 'om de legercommandant niet voor het hoofd te stoten'. De commandant, generaal-majoor Nurdin Zainal, had het 'te druk' om de onderzoekers te woord te staan.

Prijsschieten

Op 6 november 2003 werd Papoea opgeschrikt door bloedig nieuws. De *Cenderawasih Pos* bracht het drama op de voorpagina. De krant opende met negen gruwelijke foto's van doorzeefde lichamen. De kop luidde: 'Leger schiet 9 OPM'ers dood'. Op een van de foto's houdt een soldaat het dode hoofd van 'OPM-commandant' Yustinus Murib voor de fotograaf omhoog.

Op 5 november hadden militairen in Yalengga, een gehucht in het Oostelijke Bergland, negen mannen doodgeschoten. Volgens het leger ging het om OPM'ers onder leiding van Yustinus Murib. Zij waren gedood in een 'vuurgevecht van een uur' met militairen. Tijdens de actie zou een zesjarig jongetje, Urius Jikwa, door het leger zijn 'gered'. Vreemd was dat Urius behoorde tot de drie gewonden die werden aangetroffen tussen de doodgeschoten OPM'ers. Op weg naar het ziekenhuis bezweek een andere gewonde. Het totale aantal doden bedroeg dus tien en het aantal gewonden twee, on-

der wie Urius. De soldaten liepen geen schrammetje op. Voor een 'vuurgevecht van een uur' een opmerkelijke balans.

De actie werd toegelicht door de nieuwe commandant van *Kodim* 1702, luitenant-kolonel Gustav Agus Irianto, die de actie had geleid. Er zouden vijf wapens zijn buitgemaakt: drie automatische geweren, een karabijn en een pistool. Twee van de drie automatische wapens zouden behoren tot de partij die op 4 april was gestolen uit het depot in Wamena. Aan de operatie deden 58 militairen mee: vijftien van het garnizoen in Wamena, twintig man van *Kopassus* en een eenheid uit West-Java.

Ook dit incident riep vragen op. De actie zou twee weken tevoren zijn gepland. Uit inlichtingenwerk zou zijn gebleken dat de 35 man tellende groep van Yustinus Murib op weg was naar Wamena om hier het regentschapskantoor aan te vallen. Een vermetel plan, zou men zeggen: in Wamena wemelde het van de soldaten. 'Ik heb opdracht gegeven hen bij verrassing aan te vallen,' zei Nurdin Zainal, de militaire commandant van Papoea, op 5 november. De groep rebellen zou zijn omsingeld in een *honai* (Baliems huis). De mensen in de *honai* zouden zijn begonnen met schieten. De lichamen van de doden zijn in het ziekenhuis van Wamena onderzocht door dr. Berry I.S. Wopari. Volgens hem waren zij bezweken aan schotwonden op vitale plaatsen: hoofd, borst, buik en bovenrug. Al met al leek de actie eerder op een partij prijsschieten dan op een poging om rebellen in te rekenen.

Er waren nog meer vragen. Waren alle aanwezigen in de *honai* OPM'ers? Vijf doden, onder wie Yustinus Murib, bleken afkomstig uit een ander dorp dan Yalengga. Zij werden de volgende dag bijgezet in één graf aan de rand van Wamena. De vijf andere doden waren inwoners van Yalengga en hun lichamen werden opgehaald door verwanten. Er waren vijf wapens in beslag genomen. Wat was de status van de vijf uit Yalengga? Gewapende separatisten of gewone dorpelingen? Wat moest de 'geredde' zesjarige Urius Jikwa, die gewond raakte, bij een groep rebellen? En waarom was Yustinus Murib, die gold als hoofdverdachte van de inbraak in het legerdepot van Wamena, doodgeschoten? Het lag voor de hand dat hij zou worden ondervraagd en berecht om klaarheid te brengen in deze zaak. Als de inbraak doorgestoken kaart was en als motief diende om het bergland te militariseren, had het leger er belang bij deze kroongetuige uit de weg te ruimen.

OPM: joker en troefkaart

Er rijzen nog andere, meer algemene vragen. Is de 'OPM', waarop het Indonesische leger in 2003 zo verwoed jacht maakte, een spook uit het verleden? Is het een schepping van de inlichtingendienst? Bestáát er nog gewapend verzet tegen het Indonesische gezag?

De *Organisasi Papua Merdeka* werd opgericht in 1965 en hield aan het begin van de jaren zeventig op te bestaan. De fakkel werd overgenomen door een nieuwe verzetsgeneratie onder leiding van Seth Rumkorem en Jacob Pray. Die noemde zich *Tentara Pembebasan Nasional* (TPN) en opereerde vooral in het grensgebied met Papoea Nieuw-Guinea. In 1976 viel dit legertje uiteen in twee facties: de *Pasukan Pembebasan Nasional* (Papenal) onder Jacob Pray en het TPN-restant onder Rumkorem. Beide voormannen kregen aan het begin van de jaren tachtig politiek asiel, respectievelijk in Zweden en Griekenland, en sindsdien kent het verzet geen centraal commando meer. Toen de twee kemphanen in ballingschap zich op 11 juli 1985 verzoenden in Vanuatu, waren zij niet langer bij machte het versnipperde verzet te bundelen, laat staan te leiden.

Wat de Indonesische autoriteiten hardnekkig 'OPM' blijven noemen, is deels een algemeen gevoel van gekwetstheid, een sterk verlangen naar iets beters, deels een vorm van banditisme. De licht bewapende en onderling verdeelde 'bandieten' zijn geen partij voor het leger. Hun betekenis is vooral een psychologische: zij zijn het levende bewijs dat men zich in het bos kan onttrekken aan het Indonesische gezag. Hun status in de ogen van de dorpsbevolking is onderhevig aan verandering. Als er geen militairen in de buurt zijn, worden ze als overlast ervaren, omdat zij voedsel en vrouwen eisen en de aandacht van het leger trekken. Zet het leger de dorpsbewoners onder druk om de rebellen te isoleren, dan worden de soldaten de vijand, wat het banditisme legitimeert.

In november 1995 had de auteur een lang gesprek met de toenmalige stafchef van Irian Jaya, brigadegeneraal Amir Syarifuddin. Hij gaf een realistische visie op het Papoeaverzet: 'Je moet de politieke betekenis van dat handjevol OPM'ers niet overdrijven. Zij willen geen onafhankelijkheid, ze willen vrijheid: de mogelijkheid om zich in het bos te onttrekken aan de regels en voorschriften van de Indonesische maatschappij. Zolang ze niemand lastig vallen, kunnen wij hen beter met rust laten. Desnoods geven we hun voedsel en sigaretten, om te voorkomen dat ze de mensen in de dorpen lastig val-

len. Wat mij betreft: laat ze daarboven in de bergen maar een vlag hijsen. Wat geeft dat als niemand het ziet? Zodra je op hen schiet, wordt het een verhaal.'

Dit was een verlicht standpunt, maar het werd door weinig collega-officieren gedeeld. Het Indonesische leger bekreunt zich namelijk niet alleen om de veiligheid, maar ook om zijn extra-budgettaire inkomsten. Na de nationalisaties van Nederlandse bedrijven in 1958 gingen de strijdkrachten in zaken en deze niet-militaire besognes hebben ze nooit opgegeven. De militairen beschouwen de bevrijding van West-Irian nog steeds als hun wapenfeit en zij zien het gebied als hun 'leen'. Het Oud-Javaanse motto dat het provinciale commando zich in de jaren zestig koos, spreekt boekdelen: *Praja Ghupta Wira*, een gezagsgebied (*praja*) vol verborgen gevaren (*ghupta*), een terrein voor echte mannen (*wira*). Het woeste, rijke Irian is hun stormbaan én hun akker. Wat hun aanwezigheid wettigt, zeggen ze bij herhaling, is de niet-aflatende dreiging van de OPM.

Tijdens de *reformasi*-golf in Papoea kwam de OPM, in haar psychologische gedaante van gekwetstheid en heilsverlangen, bovengronds. De Papoea-elite, die zich onder de Nieuwe Orde gedeisd had gehouden, beleed nu openlijk het vrijheidsideaal en daarmee nam de strijd een vreedzame vorm aan. Om de autoriteiten niet te provoceren kreeg het restant guerrillastrijders geen plaats in de nieuwe beweging. Een enkeling in het bos kon daarmee leven. In augustus 2002 gaf Kelly Kwalik, commandant van het verzetslegertje in het Oostelijke Bergland, een interview aan de Australische ABC-televisie, dat op 28 augustus werd uitgezonden. Kelly zei toen dat hij het geweld had afgezworen.

Andere, kleinere krijgsheren, zoals Titus Murib in Ilaga, Willem Onde in Merauke en Tadeus Yogi in Paniai, koesterden wrok jegens het Papoea Presidium. Deze dominees en docenten, mokten zij, die hadden meegelopen in de Indonesische tredmolen, terwijl de ware *pejuang* (strijders) ontberingen leden en aan allerlei gevaren blootstonden, hadden de ongehoorde arrogantie om hen, de fakkeldragers, buitenspel te zetten. Wat hadden deze *pahlawan kesiangan,* deze helden die zich verslapen hadden, nu helemaal bereikt?

De scheiding der geesten tussen 'de stad' en 'het bos' was *gefundenes Fressen* voor de specialist in speciale operaties: *Kopassus*. Bezien we de machtsstrijd in Papoea als een kaartspel, dan zijn de ontevredenen in het bergland de joker, een kaart die elke andere – zowel de vrijheidslievende als de roodwitte – kan vervangen. De gekneusde ego's werden bespeeld en geprovo-

ceerd tot heilloze acties om hun geschonden krijgersprestige te herstellen. Die acties gaven het leger een voorwendsel om 'erin te gaan', of beter, te blijven waar het was: in de tuin der lusten Papoea. Dat voorwendsel had het nodig, want door de autonomie van Papoea dreigde het de controle over die rijkdommen te verliezen. Zo werd de joker OPM een troefkaart van het leger.

Op 7 juni 2001 werden in de Ilagavallei twee Belgen, naar eigen zeggen 'vitalistische reizigers', voor wie lopen langs ongebaande paden een levensvervulling was, ontvoerd door de mannen van Titus Murib. Een jongere broer van Titus, Gerard Murib, woont in Jakarta, waar hij zich aansloot bij de kleine, radicale *Aliansi Mahasiswa Papua* (AMP, Alliantie van Papoeastudenten). Het was Gerard die Titus tipte dat er 'spionnen van het leger' door zijn gebied liepen en hem overreedde de twee Belgen te gijzelen.

Die gijzeling duurde twee maanden, waarin twee kerkmensen uit Jayapura, dominee Benny Giay en de franciscaan Theo van den Broek, met goedvinden van politiechef Pastika bemiddelingspogingen deden, onder de tijdsdruk van een militair ultimatum. Pas toen het tot de AMP doordrong dat meer politieke winst kon worden behaald met een spectaculaire vrijlating, mochten de Belgen gaan. De voorzitter van de AMP, Damianus Wanimbo, ook een West-Dani, vloog voor de gelegenheid vanuit Jakarta naar Ilaga, en dat kost een lieve som. Niet de twee bemiddelaars mochten de gijzelaars in ontvangst nemen; dat deed Wanimbo zelf en hij maakte er in de schilderachtige Ilagavallei een politiek toneelstukje van.

'Tijdens de overdrachtsceremonie,' vertelt broeder Theo van den Broek, 'las Titus Murib een verklaring voor die hij kennelijk niet zelf had geschreven. Het stuk was hem toegestopt door Wanimbo, was gedrukt op een kleurenprinter en bevatte jargon waar Titus een paar keer over struikelde. De bebaarde guerrillaleider gaf een "politiek mandaat" aan de AMP en verklaarde dat "de bevolking van Ilaga" het vertrouwen opzegde in het Papoea Presidium. Hij eiste ook de verantwoordelijkheid op voor twee gewapende overvallen, eerder dat jaar, op een houtkapbedrijf en een politiepost in Wasior, op de Vogelkop, honderden kilometers naar het westen.' Dat de actieradius van het OPM-legertje in het Ilagadal zover reikte, was onwaarschijnlijk. De overvallen in Wasior leidden tot keihard optreden van leger en politie, waarvan een onbekend aantal dorpelingen het slachtoffer werd.

Damianus Wanimbo, de auteur van deze tekst en het brein achter de gijzelingsactie, ging na afloop vrijuit, zonder dat de politie hier iets aan kon doen.

Toen politiegeneraal Pastika de vrijgelaten Belgen namens de regering ontving op het vliegveld van Sentani, dreigde hij de AMP-leider te arresteren als hij het zou wagen het woord te voeren. Wanimbo, de provocateur, zweeg en vertrok.

Bij menige Papoea stuiten acties als deze op groot wantrouwen. John Rumbiak is 'supervisor' van Elsham, een niet-gouvernementele organisatie die opkomt voor de rechten van de mens in de provincie Papoea. Hij vertelt: 'Op 23 november 2000 werd in Vanimo [een stadje in PNG] overleg gevoerd door de AMP en enkele rebellenleiders, die zich door het PDP op een zijspoor voelden gezet. Daar werden plannen gesmeed voor hervatting van de gewapende strijd, met gijzelingen en overvallen op politieposten. Die acties lokken keiharde repressie uit.'

Een doelwit van de AMP is Tom Beanal, vice-voorzitter van het Papoea Presidium. Hij beaamde in een gesprek met de auteur dat er bij de mannen in het bos wrok leeft. Hij zet niet graag tegenstellingen tussen Papoea's in de verf, maar stelt vast dat er onder degenen die zich laten verleiden tot gewapende acties, veel West-Dani zijn. Beanal: 'Zij zijn gek op oorlogvoeren, maar wensen geen verantwoordelijkheid te dragen. Ze zijn als kinderen die een ruit ingooien en hard weglopen. En dan kunnen anderen de rommel opruimen.' Over de gijzeling van de Belgen zei Beanal: 'Dat Wanimbo na afloop niet is opgepakt, maakt me zeer wantrouwig. Mensen gijzelen is immers in strijd met de Indonesische wet? Ik zie hierachter de hand van militairen.'

Een niet-verklaarde staat van beleg

In de loop van 2003 won macht het van recht. Terwijl notabelen, onder wie de leiding van Golkar-Papoea, een procedure aanspanden bij het Constitutionele Hof tegen het omstreden delingsdecreet van president Megawati, werd Abraham Atururi op 14 november 2003 in Jakarta geïnstalleerd als waarnemend gouverneur van West-Irian Jaya, met standplaats Manokwari. Bij presidentieel besluit.

In augustus was geprobeerd de provincie Midden-Irian Jaya te proclameren in Timika. Hoofdrolspeler daar was de Amungmepoliticus Andreas Anggaibak, voorzitter van de streekraad van Mimika. Dit staaltje blufpoker mislukte, want de bevolking wilde Anggaibaks kaarten zien en liep te hoop met kapmessen en pijl en boog. Er vielen vijf doden en de proclamatie werd voorlopig afgeblazen. Anggaibak koos eieren voor zijn geld, maar kondigde aan dat Midden-Irian Jaya 'binnenkort' zou worden geproclameerd door het leger.

'De driedeling is een militair scenario,' zei Thaha M. Al-Hamid van het Papoea Presidium in november 2003. 'De motieven zijn zowel economisch als politiek. Het leger wil Papoea's bodemschatten controleren en bespeelt Megawati's angst voor afscheiding. Binnenkort gaat British Petroleum op de Vogelkop een aardgasveld exploiteren. Via hun zetbazen in Manokwari krijgen de militairen daar een vinger in de pap. Via Midden-Irian Jaya wil het leger de mijn van Freeport beheersen. Atururi en Anggaibak zitten in de zak van de BIN, want zij hebben allebei een opstandig verleden.'

Draaiboek of niet, de deling gaat gepaard met militarisering van Papoea. In Nabire, een stadje aan de Geelvinkbaai dat volgens de plannen valt binnen Midden-Irian Jaya, stond in november 2003 op een leeg stuk grond een bord: 'Eigendom van *Kodam*', het provinciale militair commando. Hier moet kennelijk het hoofdkwartier verrijzen voor een nog op te richten commando Midden-Irian Jaya. In 2003 werd het garnizoen van Papoea – drie bataljons – versterkt met troepen van buiten. Bij de afsluiting van dit boek werd een nieuw bataljon samengesteld uit de troepen die in april waren ingevlogen voor de operatie in het bergland.

Het leger wierf intussen hulptroepen onder de 40 procent niet-Papoea's in de provincie. Op 12 november 2003 meldde de krant *Radar Timika* dat het ultranationalistische Front voor de Verdediging van Rood-Wit binnenkort een filiaal zou openen in Timika. Het Front zetelt in Jakarta en wordt geleid door de Oost-Timorees Eurico Gutteres, ex-commandant van de militie 'Aitarak' (Doorn), die in 1999 bloedig huishield in Dili en omgeving. Het filiaal in oprichting huisde voorlopig in de legerpost van Timika. De aspirant-voorzitter, de immigrant Kahar Rasyid, kreeg op 16 september 2003 een aanstellingsbrief van Gutteres. Volgens Rasyid had deze hem wapens en militaire trainingen aangeboden.

Als het jaar 2003 ten einde loopt, is de tijd van belofte voorbij. Het einde van de *reformasi* wordt in Papoea bezegeld met een niet-verklaarde staat van beleg.

EPILOOG

Een boodschap van de voorouders

De verhalen in dit boek bestrijken vijf eeuwen geschiedenis. De eerste vierhonderd jaar bezagen we in vogelvlucht, want de geschreven bronnen zijn schaars, de aanrakingen van buiten waren vluchtig en de Papoea's zelf verdichtten deze lange periode tot betrekkelijk korte verhalen. Toen de buitenwereld zich rond 1900 begon te bemoeien met Westelijk Nieuw-Guinea – zij het de eerste 40 jaar met mate – was er plotseling meer 'geschiedenis', in de betekenis van geschreven verslagen. Toen de KPM-schepen steeds meer mensen en goederen aanvoerden en allengs meer producten afvoerden, toen zending, missie en bestuur zich nestelden in het gebied, veranderde de wereld van de Papoea's sneller dan ooit te voren. Toen de reusachtige schroeven van Amerikaanse oorlogsschepen het water van de Humboldtbaai in beweging brachten, raakte de geschiedenis in een stroomversnelling. Het tempo der verandering werd, kortom, bepaald door nieuwkomers.

Toch was die verandering niet louter een kwestie van overmacht. De invloeden van buiten deden zich des te sterker gelden dankzij de ontvankelijkheid voor het nieuwe, die zo kenmerkend is voor Papoeaculturen. Papoea's verwachten het heil niet van hun eigen gemeenschap, maar zoeken elders naar kennis en kracht. Het levensgeheim is altijd zoek en in handen van anderen. De verwachtingen onder de Papoea's waren bij de eerste aanraking met 'mensen uit het westen' dan ook hooggespannen. De nieuwkomers brachten evenwel niet het verloren heil, maar dicteerden de toekomst. Dat dictaat werd niet geaccepteerd; de Papoea's wensten alleen te veranderen op eigen voorwaarden. Cultuurimprovisators als ze zijn, vermengden ze het vertrouwde en het onbekende tot een nieuwe vorm, waarbij zij steun zochten in oude zekerheden.

Aan het einde van onze reeks gesprekken slaakte Frits Kirihio, een van de vertellers in dit boek, deze verzuchting: 'In veel Papoeaculturen leven heilsverwachtingen en die komen af en toe aan de oppervlakte in profetische bewegingen. Dat messianisme leeft nog heel sterk. Het komt tot uitdrukking in het actuele *merdeka*-verlangen en ook in de gebeden van de grootste Pa-

poeakerk, de GKI. Die ken ik van binnenuit; ik ben lang adviseur geweest van het moderamen. In gebeden wordt die verwachting uitgesproken, als exegese van de belofte van Christus' wederkomst. Die belofte ligt heel dicht bij de Biakse Manseren Manggundi-mythe, met de *konor*, de boodschapper die de wederkomst van de Heer Zelf aankondigt. Die laatste wordt vereenzelvigd met Jezus.'

'Ik heb gebedsdiensten meegemaakt van jonge predikanten, waarbij ik zat te trillen op mijn stoel. "Jezus heeft zoveel wonderen verricht," klinkt het van de kansel, "wij willen nog maar één wonder. Heer, doe het nog één keer, nu met dit volk!" Dan zit de gemeente in tranen te luisteren. Die heilsverwachting is een belemmering voor zelfstandig, daadkrachtig handelen. Dit messianisme zal hardnekkig blijven totdat er een sterke middenklasse komt. Dan is er niet alleen de steun van het gebed, maar ook die van een bemiddelde, zelfbewuste groep. Daar ligt de sleutel tot waarachtige zelfbeschikking.'

Kirihio's observatie brengt me bij de omslagillustratie van dit boek. Dat is dezelfde oude rotstekening op het eilandje Tabulinetin, in de Baai van Kokas, die Josef Röder beschreef in de proloog. De afbeelding toont een menshagedis (een voorouderfiguur), omringd door zonnespiralen en in rode kleurstof uitgespaarde afdrukken van mensenhanden. Een raadselachtige, gecodeerde boodschap van de voorouders aan het nageslacht.

Gouverneur Van Baal veroorloofde zich in 1953, bij de aanvang van zijn ambtsperiode, een exegese van dit beeldverhaal. Hij zag 'losse, machteloze handen, die niets vasthouden en slechts als door toeval niet afgleden van de naakte rots; handen die Nieuw-Guinea lieten wat het was: land waarop de mens zijn hand niet heeft gezet'. Voor een antropoloog was dit een boude uitspraak, die voorbijging aan duizenden jaren handwerk, tuinbouw en bevloeiing. Van Baal schreef deze zinnen niet als volkenkundige, maar als gouverneur-bouwmeester. Hij las de tekeningen van Tabulinetin als een opdracht: 'De hand van de mens op dit land te drukken, die hand daar zo in te slaan, dat zij houvast vindt om het om te vormen tot een land waarin de mens kan leven.'

Decodering van deze boodschap is niet aan buitenstaanders, maar aan de Papoea's zelf, want de tekenaars van deze sprekende handen zijn hún voorouders. Zij moeten me maar vergeven dat ik, aan het einde gekomen van dit relaas, op mijn beurt de verleiding van een eigen lezing niet kan weerstaan.

De handen van Tabulinetin kunnen zijn geheven in machteloosheid, in vroom gebed. Dan staan ze voor het Papoeamessianisme: Heer, zend ons een verlosser. Het kunnen ook de handen zijn van een vragend volk, dat economisch nog niet op eigen benen staat en zich laat marginaliseren door nieuwkomers. Het kunnen – en dat is ironisch – evengoed de handen zijn van Papoeanotabelen, die van hun meesters onder de Nieuwe Orde hebben geleerd dat besturen neerkomt op graaien en handjeklap. Zo zie ik het echter niet.

De rotstekeningen van Tabulinetin combineren oorsprongs- en voorouder-symboliek – de zonnespiraal en de hagedis – met mensenhanden. Het is een fascinerende combinatie van symbolen, die suggereert: respecteert uw oorsprong, leert van de ervaringen van uw voorouders, maar wacht niet gelaten op hun terugkeer. Slaat de handen ineen, en aan de ploeg. Heil en voorspoed, een betere toekomst, veronderstellen zegen van boven. Een volk dat zowel gelovig is als zelfbewust, verdient die zegen eigenhandig.

Bronnen

BOEKEN

Adatrechtbundel XLV: Nieuw-Guinea, bezorgd door de Commissie voor het Adatrecht en uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), Den Haag, 1955

Aditjondro, G.J., *Cahaya Bintang Kejora – Papua Barat dalam kajian sejarah, budaya, ekonomi dan hak asasi manusia*, Jakarta, 2000

Asperen, L.N. van, *Zending en zendingsonderwijs op Nederlandsch-Nieuw-Guinee*, diss., Leiden, 1936

Baal, J. van, *Ontglipt verleden – Verhaal van mijn jaren in een wereld die voorbijging, Deel 1: Tot 1947, Indisch bestuursambtenaar in vrede en oorlog*, Franeker, 1986[2]

Baal, J. van, *Ontglipt verleden – Verhaal van mijn jaren in een wereld die voorbijging, Deel 2: Leven in verandering*, Franeker, 1989

Bachtiar, H.W., *Siapa Dia? – Perwira Tinggi Tentara Nasional Indonesia Angkatan Darat (TNI-AD)*, Jakarta, 1988

Ballard, C., S. Vink en A. Ploeg, *Race to the Snow – Photography and the exploration of Dutch New Guinea, 1907-1936*, Amsterdam, 2001

Blankenstein, M. van, *Indonesië nu – Nieuwe indrukken, Den Haag/Bandung*, 1953

Blaskett, B.A., *Papua New Guinea-Indonesia relations – A New Perspective on the Border Conflict*, diss., Canberra, 1989

Boelaars, J., *Met Papoea's samen op weg. Deel 1: De pioniers (1905-1925)*, Kampen, 1992

Boelaars, J., *Met Papoea's samen op weg. Deel 2: De baanbrekers (1925-1950)*, Kampen, 1995

Boelen, K.J.W., *Dokter aan de Wisselmeren*, Baarn, 1955

Broek, Th.P.A. van den, e.a., *Memoria Passionis di Papua* (meerdere delen), jaarboeken over de sociaal-politieke situatie en de rechten van de mens in Irian Jaya/Papua vanaf 1999, uitgegeven door het Secretariaat voor Gerechtigheid en Vrede (SKP) van het bisdom Jayapura

Bruijn, J.V. de, *Het verdwenen volk*, Bussum, 1978

Conboy, K., *Kopassus – Inside Indonesia's Special Forces*, Jakarta/Singapore, 2003

Dake, *A.C.A., In the spirit of the Red Banteng*, diss., Den Haag, 1973

Derix, J., *Bapa Papoea – Jan P.K. van Eechoud, een biografie*, Venlo, 1987

Djopari, J.R.G., *Pemberontakan Organisasi Papua Merdeka*, Jakarta, 1993

Eechoud, J. van, *Vergeten Aarde – Nieuw-Guinea*, Amsterdam, 1951

Elands, M., en A. Staarman (red.), *Afscheid van Nieuw-Guinea – Het Nederlands-Indonesische conflict 1950-1962*, Bussum, 2003

Elson, R.E., *Suharto – A Political Biography*, Cambridge, 2001

Galis, K.W., *Papua's van de Humboldtbaai – Bijdrage tot een ethnografie*, diss., Den Haag, 1955
Galis, K.W., en H.J. van Doornik, *Vijftig jaar Hollandia – Een gouden jubileum*, Hollandia, 1960²
Gase, R.A., *Misleiding of zelfbedrog – Het Nederlandse beleid ten aanzien van Nieuw-Guinea*, Baarn, 1984
Geus, P.B.R. de, *De Nieuw-Guinea kwestie – Aspecten van buitenlands beleid en militaire macht, Leiden*, 1984
Giay, B., *Zakheus Pakage and his Communities. Indigenous religious discourse, socio-political resistance and ethnohistory of the Me of Irian Jaya*, diss., Amsterdam, 1995
Giay, B., *Gembalankanlah umatku – Gereja Kemah Injil (Kingmi) Irian Jaya dalam masa yang tengah berubah*, Jayapura, 1998
Giay, B., *Peristiwa Penculikan dan Pembunuhan Theys H. Eluay 10 Nopember 2001*, Jayapura, 2003
Haga, A., *Nederlandsch Nieuw-Guinea en de Papoesche Eilanden – Historische bijdrage 1500-1883*, 2 dln., Batavia/Den Haag, 1884
Held, G.J., *Papoea's van Waropen*, Leiden, 1947
Held, G.J., *De Papoea, cultuurimprovisator*, Den Haag, 1951
Hoeven, J.A. van der, *Ratten aan 't spit*, Amsterdam, 1964
Ingenieurs-Bureau Ingenegeren-Vrijburg NV, *Holland in Hollandia*, Den Haag, 1948
Ismail, A., lt. Supardi Rapanoi, lt. Sjamsuar Said en H. Hutasuhut, *Irian Barat dari masa ke masa – Sejarah Militer Kodam XVII/Tjenderawasih*, Jayapura, 1971
Jansen van Galen, J., *Ons laatste oorlogje – Nieuw-Guinea, de Pax Neerlandica, de diplomatieke kruistocht en de vervlogen droom van een Papoea-natie*, Weesp, 1984
Jong, J.J.P. de, *De waaier van het fortuin – De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel 1595-1950*, Den Haag, 1998
Kamma, F.C., *De Messiaanse Koreribewegingen in het Biaks-Noemfoorse cultuurgebied*, diss., Den Haag, 1954
Kamma, F.C., *Dit wonderlijke werk (Het probleem van de communicatie tussen oost en west gebaseerd op de ervaringen in het zendingswerk op Nieuw-Guinea (Irian Jaya) 1855-1972 – Een missiologische benadering)*, 2 dln., Oegstgeest, 19772
Keesing, F.M., *Cultural Anthropology*, New York, 1958
Klein, W.C., (red.), *Nieuw Guinee*, 3 dln., Amsterdam, 1937-1939
Klein, W.C., (red.), *Nieuw-Guinea – De ontwikkeling op economisch, sociaal en cultureel gebied in Nederlands en Australisch Nieuw-Guinea*, 2 dln., Den Haag, 1953
Koentjaraningrat (red.), *Irian Jaya – Membangun Masyarakat Majemuk*, Jakarta, 1994
Kokkelink, M.Ch., *Wij vochten in het bos – De guerrillastrijd op Nieuw-Guinea tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, 1956
Koot, J., *De eerste vestiging van de katholieke missie in de Ilaga-vallei – Dagnotities en rapportages*, Leiden, 1999
Lagerberg, C.S.I.J., *Jaren van reconstructie – Nieuw-Guinea van 1949-1961*, diss., 's-Hertogenbosch, 1962
Lagerberg, C.S.I.J., *West-Irian and Jakarta Imperialism*, Londen, 1979
Leeuwen, P. van, *Bisschop Rudolf Staverman – 1915-1990*, Nijmegen, 1994
Leirissa, R.Z., Gamar Azaini Ohorella, Pius Suryo Haryono en Mohammad Wasith, *Sejarah Proses Integrasi Irian Jaya*, Jakarta, 1992

Lowie, R.H., *An Introduction to Cultural Anthropology*, New York, 1940
Mamoribo, J., *Ketika Tertentu – Kijne dan Rumainum, Pelopor2 GKI di Irian Barat*, Jayapura, 1971
Mampioper, A., *Jayapura ketika Perang Pasifik*, Jayapura, 1972
Mampioper, A., *Amungme – Manusia utama dari Nemangkawi Pegunungan Carstensz*, Jayapura, 2000
May, B., *The Indonesian Tragedy*, Londen, 1978
Meijer, H., *Den Haag-Djakarta – De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962*, Utrecht, 1994
Mpu Prapanca, *Desawarnana (Nagarakrtagama)*, in een vertaling van Stuart Robson, Leiden, 1995
Muller, K., *Indonesian New Guinea – West Papua/Irian Jaya*, Singapore, 2001
Nurinwa Ki S. Hendrowinoto e.a., *Acub Zainal – I love the Army*, Jakarta, 1998
Osborne, R., *Indonesia's Secret War – The Guerrilla Struggle in Irian Jaya*, Sydney, 1985
Overweel, J.A. (red.), *Irian Jaya Source Materials nr. 13 – Topics relating to Netherlands New Guinea in Ternate Regency – Memoranda of Transfer and other assorted documents*, Leiden/Jakarta, 1995
Panitia Safari Pepera Kabupaten Manokwari, *Menggugat Keabsahan Pepera 1969 – Kasus Manokwari*, Manokwari, 2000
Pasveer, J.M., *The Djief Hunters – 26,000 Years of Rainforest Exploitation on the Bird's Head of Papua, Indonesia*, Modern Quaternary Research in Southeast Asia, Vol. 17, Leiden, 2004
Pech, R., *Manub and Kilibob – Melanesian Models for Brotherhood*, Goroka, 1991
Penders, C.L.M., *The West New Guinea Debacle – Dutch Decolonisation and Indonesia, 1945-1962*, Adelaide, 2002
Peters, H.L., *Enkele hoofdstukken uit het sociaal-religieuze leven van een Dani-groep*, diss., Venlo, 1965
Ray, R., en N. Pane, *Sandera – 130 hari terperangkap di Mapnduma*, Jakarta, 1997
Rhys, Ll., *Jungle Pimpernel*, Londen, 1947
Röling, B.V.A., *Nieuw-Guinea, wereldprobleem*, Assen, 1958
Ruigrok, C., *27 Jaar Missionaris in Irian Jaya (1953-1980)*, Rotterdam, 1996
Rumainum, F.J.S., *Sepuluh tahun GKI sesudah seratus satu tahun Zending di Irian Barat*, Sukarnapura, 1966
Ryan, J., *The Hot Land – Focus on New Guinea*, Melbourne, 1969
Salim, I.F.M., *Vijftien jaar Boven-Digoel – Concentratiekamp op Nieuw-Guinea*, Amsterdam, 1973
Saltford, J., *The United Nations and the Indonesian takeover of West Papua, 1962-1969*, Londen, 2002
Sawor, Z., *Ik ben een Papoea – Een getuigeverslag van de toestanden in Westelijk Nieuw-Guinea sinds de gezagsoverdracht op 1 oktober 1962*, Groningen, 1969
Schmidt, D.A.M., (red.), *Asmat Art – Woodcarvings of Southwest New Guinea*, Amsterdam, 1993
Schoorl, J.W., (red.), *Besturen in Nederlands-Nieuw-Guinea 1945-1962*, Leiden, 1997[2]
Schoorl, J.W., *Culture and Change among the Muyu*, Leiden, 1993
Sharp, N., *The Morning Star in Papua Barat* (in association with Markus Wonggor Kaisiepo), North Carlton, 1994

Sierat, J., *Rapádaba – Mensen aan de Wisselmeren*, Bergen, 1999
Soebandrio, H., *Meluruskan Sejarah Perjuangan Irian Barat*, Jakarta, 2001
Soekarno, *Bebaskan Irian Barat – Kumpulan pidato 1961-1962*, Yogyakarta, 2000
Springer, F., *Bericht uit Hollandia & Schimmen rond de Parula*, Amsterdam, 1979.
Start, D., *The Open Cage – The Ordeal of the Irian Jaya Hostages*, Londen, 1997
Suriadireja, K., *Tantangan dan Perjuangan di Bumi Cenderawasih*, Jakarta, 1985
Susanto-Sunario, A.S., (red.), *Kebudayaan Jayawijaya dalam Pembangunan Bangsa*, Jakarta, 1993
Swadling, P., *Plumes from Paradise – Trade cycles in outer Southeast Asia and their impact on New Guinea and nearby islands until 1920*, Queensland, 1996
Timmer, J., *Living with Intricate Futures – Order and Confusion in Imyan Worlds, Irian Jaya, Indonesia*, diss., Nijmegen, 2000
Trenkenschuh OSC, F.A., (red.), *An Asmat Sketch Book – A Series on the Asmat People*, een periodieke uitgave van het Bisdom Agats (Asmat), overgenomen door de orde der kruisheren (Crosier Missions) in Hastings (Nebraska)
Turinsky Cook, C.D., *The Amung Way – The Subsistence Strategies, the Knowledge and the Dilemma of the Tsinga Valley People*, diss., Hawaii, 1995
Utrecht, E., *Papoeas in opstand – De tweede kwestie Nieuw-Guinea*, Rotterdam, 1978
Vademecum voor Nederlands-Nieuw-Guinea 1956, Rotterdam, 1956
Veer, P. van 't, *Nieuw-Guinea tegen wil en dank*, Amsterdam, 1960
Vlasblom, D., *Jakarta, Jakarta – Reportages uit Indonesië*, Amsterdam, 1993
Vlasblom, D., *Papuana*, Rotterdam, 1997
Vlasblom, D., *In een warung aan de Zuidzee – Verhalen uit Indonesië*, Amsterdam, 1998
Vollenhoven, C. van, *De Indonesiër en zijn grond*, Leiden, 1919
Vollenhoven, C. van, *Miskenningen van het adatrecht*, Leiden, 1926
Wallace, A.R., *The Malay Archipelago*, facsimile-uitgave van de 10de druk (1890), Singapore, 2000
Wilson, F., *The Conquest of Copper Mountain*, New York, 1981
Wollaston, A.F.R., *Pygmies & Papuans – The stone age today in Dutch New Guinea*, Londen, 1912

ARTIKELEN

Baal, J. van, 'De Westerse beschaving als constante factor in het hedendaagse acculturatie-proces', in: *Indonesië*, vol. II, dl. 2, september 1948, 102-139
Baal, J. van, 'The Function of Reason in primitive Mentality', in: *Indonesië*, vol. IV, nr. 3-4, november 1950/januari 1951, 314-325
Baal, J. van, 'Algemene sociaal-culturele beschouwingen', in: W.C. Klein (red.), *Nieuw-Guinea*, deel I, Den Haag, 1953, 230-258
Baal, J. van, 'In Memoriam prof. dr. Gerrit Jan Held', in: *Nieuw-Guinea Studiën*, vol. I, nr. 1, 1957, 3-7
Baal, J. van, 'Boekbespreking over Kees Lagerberg: West-Irian and Jakarta Imperialism', in: *Internationale Spectator*, vol. 35, nr. 4, april 1980, 239-242

Balya Soemawisastra, 'Penyakit di Pedalaman Irian – Antara asli dan kiriman', in: *Higina*, nr. 1, 20 april 1984, 26-29

Budiyarso, E., 'Barnabas Suebu: "Mereka Hanya Ingin M (Merdeka)"' (interview), in: *Tempo*, 29 oktober 2000

Chaloupka, G., 'The Painted Sea Cliffs of Bomberai', in: K. Muller, *Indonesian New Guinea – West Papua/Irian Jaya*, Singapore, 2001, 98-99

Galis, K.W., 'Geschiedenis', in: W.C. Klein (red.), *Nieuw-Guinea*, deel 1, Den Haag, 1953, 1-65

Galis, K.W., 'Westerse contacten', inleiding tot J. Koot, *De eerste vestiging van de katholieke missie in de Ilaga-vallei – Dagnotities en rapportages*, Leiden, 1999, 4-14

Hasselt, P.J.F. van, 'De legende van Mansren Mangoendi', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 's-Gravenhage, 1914, 90-100

Held, G.J., 'Het tijdsperspectief in de Geelvink-Baai culturen', in: *Indonesië*, vol. 1, nr. 2, september 1947, 162-187

Held, G.J. 'An Archaic Society (New Guinea) in a Modern Eastern World', in: *Indonesië*, vol. VII, nr. 6, oktober 1954, 471-480

Hinte, J. van, 'Nieuw Guinee als kolonisatiegebied voor Nederlanders', in: W.C. Klein (red.), *Nieuw Guinee*, deel III, Amsterdam, 1939

Kamma, F.C., 'De verhouding tussen Tidore en de Papoese eilanden in legende en historie', in: *Indonesië*, vol. 1, nr. 4, januari 1948, 361-370; vol. 1, nr. 6, mei 1948, 536-559; vol. II, nr. 2, september 1948, 177-188; vol. II, nr. 3, november 1948, 256-275

Kamma, F.C., 'Zending', in: W.C. Klein (red.), *Nieuw-Guinea*, deel 1, Den Haag, 1953, 82-158

Kammerer, C.G., 'Verslag van mijn tournee naar de Baliem-vallei', in: *Serafijnse Tifa*, nr. 25, 25 november 1952

Kammerer, C.G. 'Verblijf in de Ilaga-vallei – Van 28 augustus tot 2 oktober 1952', in: *Serafijnse Tifa*, nr. 26, april 1953, en nr. 27, 12 juni 1953

Keuning, J., 'Nederlandse strafrechtspraak aan de Wisselmeren', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, dl. 117, nr. 1, 1961, 25-40, met commentaren van J. van Baal, J.J. Fahrenfort en A.F.J. Köbben, 40-50

Kewa Ama, K., ' Indahnya Pantai Kokas dan Sejarah yang Penuh "Misteri"', in: *Kompas* , 30 juli 2003, 30

Kreeke, G. van de, 'Op zoek naar het drama van de Baliemvallei', eerste van zes reportages uit West-Irian, in: *De Telegraaf* van 29 april 1978; andere afleveringen: 13 mei, 20 mei, 27 mei, 31 mei en 3 juni 1978

Kuswardono, A.A., 'Acub Zainal: "Saya berkelahi dengan Mendagri Amir Machmud"' (interview), in: *Tempo*, 30 juli 2000

Lagerberg, C.S.I.J., 'Hollandia en controleur in het veld', in: J.W. Schoorl (red.), *Besturen in Nederlands-Nieuw-Guinea 1945-1962*, Leiden, 1997, 41-67

Mansoben, J.R., 'Kebinekaan sistem kepemimpinan tradisional di Irian Jaya', in: Koentjaraningrat (red.), *Irian Jaya – Membangun Masyarakat Majemuk*, Jakarta, 1994

Merkelijn, P.J., 'Bevolkingsvoorlichting', in: J.W. Schoorl (red.), *Besturen in Nederlands-Nieuw-Guinea 1945-1962*, Leiden, 1997, 205-220

Nunen, B.O. van, 'De onlusten aan de Wisselmeren', in: *Neerlandia Seraphica*, nr. 27, 1957

Nunen, B.O. van, 'Beberapa Catatan tentang Sejarah Suku Ekagi berhubungan Antropologi', Jayapura, 1993
Nunen, B.O. van, 'Beschouwingen rond stam-namen', Jayapura, 1995
Nunen, B.O. van, 'Enam Puluh Tahun Penginjilan Fransiskan di Irian Jaya 1937-1997', Jayapura, 1999
Peters, H.L., 'De Amungme in het Centrale Bergland van Nederlands-Nieuw-Guinea', in: *Nederlands Nieuw-Guinea*, vol. 9, nr. 2, maart 1961, 11-13
Peters, F.H., 'HPB Manokwari – Besturen over een grote bandbreedte', in: J.W. Schoorl (red.), *Besturen in Nederlands-Nieuw-Guinea 1945-1962*, Leiden, 1997, 149-192
Pouwer, J., 'Fundamentele factoren en algemene tendenzen in Papoea-culturen', in: *Nieuw-Guinea Studiën*, jrg. 5, 1961, 215-232
Reinhardt, D., 'The strafing of West-Irian tribesmen', in : *Nation Review*, 1-7 september 1977, 6-7
Reinhardt, D., 'West-Irian rebels' $7.7m pipe-cutting', in: *Nation Review*, 15-21 september 1977, 9
Röder, J., 'Geister der Vergangenheit', in: *Nova Guinea*, Nieuwe Serie, dl. IV, 1940
Roushdy, A., 'De penetratie der Djonggoenoe's [Zonggonao] in het Wisselmerengebied', in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap*, deel LVII, 1940, 56-73
Schoorl, J.W., 'In memoriam J. van Baal', in: *Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde*, vol. 150, nr. 1, 1994, 3-12
Sollewijn Gelpke, J.H.F., 'On the origin of the name Papua', in: *Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde*, vol. 149, nr. 2, 1993, 318-332
Spier, L., 'Invention and Society', in: Harry L. Shapiro (red.), *Man, Culture and Society*, New York, 1960. In het Nederlands vertaald als *Culturele Anthropologie*, Utrecht, 1965, 117-147
Veldkamp, F., 'De bestuurlijke dilemma's bij de openlegging van de Baliem', in: J.W. Schoorl (red.), *Besturen in Nederlands-Nieuw-Guinea 1945-1962*, Leiden, 1997, 73-116
Timmer, J., 'The Return of the Kingdom – Agama and the Millennium among the Imyan of Irian Jaya, Indonesia', in: *Ethnohistory*, 47:1 (winter 2000)
Verhoef, H.G., 'Overheid en grond in Nederlands-Nieuw-Guinea – Beginselen van agrarisch beleid', in: *Nieuw-Guinea Studiën*, vol. 1, 1957, 31-58, 129-146 en 225-256
Veur, P.W. van der, 'Questionnaire Survey among the potential Papuan elite in 1962 West New Guinea', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, vol. 120, nr. 4, 1964, 424-460
Veur, P.W. van der, 'The United Nations in West-Irian', in: *The Asian Survey*, 1964
Veurman, J.D., 'Rondom het Carstensz-gebergte', in: *Tijdschrift van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap*, 2e reeks, vol. 68, 1951, 276-296
Wassing, R.S., 'History: Colony, Mission and Nation', in: Dirk A.M. Schmidt (red.), *Asmat Art – Woodcarvings of Southwest New Guinea*, Amsterdam, 1993, 27-32
Willemsen, M., 'De Nederlandse bewapening op Nieuw-Guinea 1950-1962 – Garands, Cetme's en MP 40's', ongepubliceerd manuscript, Delft, 2003

VAN HET INTERNET

Cookson, M., (red.), 'Kronologi Papua – Chronology of Papua', UNIPA-ANU-UNCEN PapuaWeb Project, August 2002 (www.papuaweb.org)

GEPUBLICEERDE DOCUMENTEN

Catholic Church of Jayapura, *Violations of Human Rights in the Timika Area of Irian Jaya, Indonesia*, Jayapura, augustus 1995

Department of Information, *The Province of Irian Jaya*, met een voorwoord van gouverneur Izaac Hindom, Jayapura, 1985

Dienst van Sociale Zaken en Justitie, *Het Papoea-arbeidersbestand van Nederlands-Nieuw-Guinea in 1960*, Publicatie No. 61/A/50, Hollandia, 1961

Eechoud, J.P.K. van, *Nota Bestuursbeleid in Nieuw-Guinea*, Hollandia, 1947

Eechoud, J.P.K. van, *Jaarverslag 1947 van de residentie Nieuw-Guinea*, Hollandia, 1948

Indonesian Army Information Office, *West-Irian – an essential part of Indonesia* (brochure), Bandung, 1961

Kammerer OFM, C.G., 'Verslag van het Oriëntatietournee naar het Woongebied van de Ugunduni en het Stroomgebied van de Baliem, Enarotali, 1954', in: J. Koot: *De eerste vestiging van de katholieke missie in de Ilaga-vallei – Dagnotities en rapportages*, Leiden, 1999

Koalisi LSM: *Laporan awal Kasus Wamena 4 April 2003*, Jayapura, 2003

Kroesen, J.A., 'Aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, Merauke, 25 februari 1902', in: *Irian Jaya Source Materials*, nr. 13, Leiden/Jakarta, 1995, 102-106

'Memorie van Overgave van het Bestuur der Residentie Ternate van den Resident P.F. Laging Tobias aan den benoemden Resident O.M. de Munnick, Buitenzorg, 17 april 1879', in: *Irian Jaya Source Materials*, nr. 13, Leiden/Jakarta, 1995, 67-68

'Memorie van Overgave van het Bestuur der Residentie Ternate door den aftredenden Resident O.M. de Munnick aan den benoemden Resident Jhr. Th.G.V. Boreel, Ternate, 7 april 1881', in: *Irian Jaya Source Materials*, nr. 13, Leiden/Jakarta, 1995, 69-71

Nieuw-Guinea Raad, *Handelingen Eerste en Tweede Zitting*, Hollandia, 1961-1962

Oosterzee, L.A. van, 'Kort verslag omtrent de Afdeeling Noord Nieuw-Guinea over de maand November 1898', in: *Irian Jaya Source Materials*, nr. 13, Leiden/Jakarta, 1995, 85-94

Pemerintah Daerah Propinsi Irian Barat, *Penentuan Pendapat Rakjat (Pepera) di Irian Barat 1969*, Jayapura, 1972

Rapport van de Commissie Nieuw-Guinea (Irian), 4 dln., 's-Gravenhage, 1950

Roos, G.K.R., *De marinierskant van het verhaal – November 1960-november 1962*, Den Haag, 1979

Sekretariat Keadilan & Perdamaian Keuskupan Jayapura, *Kembalinya Pengungsi dari Papua New Guinea ke Irian Jaya, Khususnya Pengungsi yang kembali ke Wilayah Mindiptana-Waropko*, Jayapura, januari 1999

Sekretariat Keadilan & Perdamaian Keuskupan Jayapura, *Sketsa Sejarah Perlawanan dan Penderitaan Masyarakat Paniai di Sekitar Tiga Danau Besar Kabupaten Paniai*, Jayapura, november 2000

Sekretariat Keadilan & Perdamaian Keuskupan Jayapura, *Peristiwa Tragedi Kemanusiaan Wamena 6 Oktober 2000 – Sebuah Laporan Investigasi*, Jayapura, januari 2001

Sekretariat Koordinator Urusan Irian Barat (SEKKIB), *Penggembala Ummat Mengenal Ummat dan Kampung Halamannja*, Jakarta, 1965

Sudjarwo Tjondronegoro, SH: *Penjelesaian Laporan Hasil Pepera Irbar dalam Rangka Persetudjuan Indonesia-Belanda 1962 di Sidang P.B.B. November 1969*, Jayapura, 1970

The Restoration of Irian Jaya into the Republic of Indonesia, Permanent Mission of the Republic of Indonesia to the United Nations, New York, 2001

UNDP/FUNDWI, *A Design for Development in West-Irian – Report prepared for the Government of Indonesia by a Survey Mission Acting as Consultants for the Administrator of the UNDP United Nations*, New York, 1968

UNDP/FUNDWI, *Living Conditions in Indonesia – Addendum West-Irian* (informatie voor VN-personeel werkzaam in West-Irian), Jakarta, 1971

UNDP/FUNDWI, *Fund of the United Nations for the Development of West-Irian (FUNDWI) – Final Report*, Jayapura, 1975

Verslag van de militaire Exploratie van Nederlandsch-Nieuw-Guinee 1907-1915, Weltevreden (Batavia), 1920

Verslag van de Studiecommissie Nieuw-Guinea, Batavia, 1949

NIET-GEPUBLICEERDE DOCUMENTEN

Angkur, M., 'Laporan kunjungan ke Ilaga dari tgl. 15 s/d 18 Juni 1977', z.j. (getypt verslag aan de bisschop), bisschoppelijk archief Jayapura

Ballard, C., 'The events of 1977 in the Freeport area – a preliminary review' (ongepubliceerd artikel), oktober 2003, beschikbaar gesteld door de auteur

Beanal, T., 'Laporan tentang masuknya gerombolan di daerah sini' (getypte brief aan de regent van Fakfak), Aramsolki, 30 september 1977, bisschoppelijk archief Jayapura

Bonay, E.J., 'Sejarah Kebangkitan Nasionalisme Papua' (getypt manuscript), Wijhe (Nederland), 1984, KITLV, historische documenten, archiefnummer OR 630

Bot, Th.H., 'Enige volkenrechtelijke – en andere – overpeinzingen rondom de huidige situatie van West-Irian' (getypte tekst van een lezing), Den Haag, 27 april 1982, archief van B.O. van Nunen OFM PhD

Coenen, M., 'Verslag van de gebeurtenissen in de Kamuvallei van 15 april tot eind augustus 1969' (getypt), Jayapura, 3 november 1969, bisschoppelijk archief Jayapura, archiefmap 6.4.8.7

Congres National Papoea, 'Pernjataan Bersama' (gestencild), Hollandia, 20 september 1962, archief van Herman Wayoi

Eichelberger, R.L., 'History of the Biak Operation – 15-27 June 1944' (restricted), War Department, Headquarters I Corps, 1944

Eichelberger, R.L., en Milton MacKaye: 'Nachtmerrie in Nieuw-Guinea', fragmenten uit 'Our bloody Jungle Road to Tokyo', vertaald door kapitein der infanterie J.A. van Donk, Dienst Legercontacten, z.j..

Frankenmolen, H., 'Kepada Yth. Saudara2 Pemimpin Gerakan' (getypte brief aan de 'leiders van de beweging' die in juni 1977 Akimuga binnenviel), bisschoppelijk archief Jayapura

Frankenmolen, H., 'Verslag van de gebeurtenissen in Agimuga sinds 17 juni 1977' (getypt), Akimuga, 8 september 1977, bisschoppelijk archief Jayapura

Giay B., 'Peristiwa Jayawijaya 1977' (getypt manuscript), Sentani, juli 2001, ter beschikking gesteld door de auteur

Gunawan, S., 'Health Services in Papua 1963-2000' (getypt manuscript), Jakarta, 2002, ter beschikking gesteld door de auteur

Guntoro, B., 'Kepada seluruh masyarakat Akimuga' (getypte brief van de commandant operaties in Akimuga en het Freeport-gebied), Aramsolki, 5 september 1977, bisschoppelijk archief Jayapura

Haripranata SJ, H., 'Ichtisar kronologis sedjarah geredja katolik Irian Barat' (gestencild), Pusat Katolik, Sukarnapura, 1967, centrale bibliotheek klooster St. Franciscus, Jayapura

Haripranata SJ, H., 'Ceritera Sejarah Gereja Katolik di Kei dan di Irian Barat' (gestencild), Pusat Katolik, Jayapura, z.j., centrale bibliotheek klooster St. Franciscus, Jayapura

Haripranata SJ, H., 'Retrospeksi terhadap Orde Baru satu setengah tahun di Ibu Kota Irian Barat', rede voor de DPRD West-Irian (getypt), Sukarnapura, 1967, bisschoppelijk archief Jayapura, archiefmap 'Pusat Katolik'

Haripranata SJ, H., 'Laporan Pekerdjaan Direktur Pusat Katolik' (getypt), Jayapura, 13 december 1969, bisschoppelijk archief Jayapura, archiefmap 'Pusat Katolik'

Kilangin, M.T., 'Sejarah Awal Misi Amungme', Timika, 1997 (getypt), archief van B.O. van Nunen OFM PhD

Kilangin, M.T., 'Kepercayaan dan pandangan orang Amungme' (getypt), Timika, 1998, archief van B.O. van Nunen OFM PhD

Kilangin, M.T., 'Dagboeken 1954-1956', in het Nederlands vertaald door Jan Koot, z.j., archief van B.O. van Nunen OFM PhD

Kodam XVII/Tjenderawasih, 'Rapat Muspida se-Irian Barat – 17 Maret s/d 21 Maret 1969' (getypt), Jayapura, 1969, archief van dr. ds. Benny Giay

'Laporan Team Peninjau Propinsi ke Kabupaten Jayawijaya tgl. 6-9 juni 1977' (getypt), Jayapura, 13 juni 1977, centrale bibliotheek klooster St. Franciscus, Jayapura

'Laporan Gubernur Irian Jaya pada Upacara Peresmian Proyek-Proyek Pembangunan di Irian Jaya kepada Menteri Dalam Negeri' (gestencild), Jayapura, 11 maart 1977, centrale bibliotheek klooster St. Franciscus, Jayapura

Meijer Ranneft, J.P., 'Verslag van een tocht naar de Baliem' (getypt), Enarotali, 1952, archief van B.O. van Nunen OFM PhD

Nunen, B.O. van, 'Nota omtrent de Obano-opstand – November-december 1956' (getypt), Enarotali, 1957, archief van B.O. van Nunen OFM PhD

'Pernyataan Bersama Masyarakat Suku Amungme/Timika dan Suku Kamoro/Mapurujaya' (getypt), Timika, 16 maart 1985, archief van de auteur

Pouwer, J., 'Geschiedbeschouwing van de bewoners der Kamora-vlakte, onderafdeling Mimika' (getypt), Kokonao, 1953, archief van B.O. van Nunen OFM PhD

Pouwer, J., 'Een vergeten volk? Om de toekomst van Irian Jaya' (getypte tekst van een lezing), 27 april 1982, archief van B.O. van Nunen OFM PhD

Ruigrok, C., 'Verslag van de gebeurtenissen aan het Tigimeer rond de opstand van 1969' (getypt), Waghete, juli 1969, bisschoppelijk archief Jayapura, archiefmap 6.4.8.5
Soemandar, A., 'Sekitar Peristiwa Enarotali' (getypt), Jayapura, 30 mei 1969, bisschoppelijk archief Jayapura, archiefmap 6.4.8.2
Sudjarwo Tjondronegoro, SH, 'Rentjana Pelaksanaan 'Pepera' di Irian Barat' (getypt memorandum), Jakarta, 25 februari 1969, archief van dr. ds. Benny Giay
Tetteroo, T., 'Kroniek der gebeurtenissen van 22 april 1969 tot 7 juni 1969' (getypt verslag over de gebeurtenissen in Enarotali, Paniai), Enarotali, juni 1969, bisschoppelijk archief Jayapura, archiefmap 6.4.8.2
UNTEA, 'Education in West-Irian – Projection 1963/64', onder redactie van Robert Davée (getypt rapport), Hollandia/Kotabaru, 25 maart 1963, centrale bibliotheek klooster St. Franciscus, Jayapura
Veldkamp, F., 'Memorie van Overgave van het Exploratieressort Oost-Bergland (Voorlopig rapport Grote Vallei van de Baliem)', Hollandia, 1958, archief van B.O. van Nunen OFM PhD
Verheyen, H.F., 'Memoirs – The Baliem Period 1958 – 1972', z.j., archief van B.O. van Nunen OFM PhD
Wambrauw, M.L., 'Sejarah singkat Organisasi Papua Merdeka berpusat di Manokwari angkatan 1965' (getypt), Manokwari, 2000, archief van M.L. Wambrauw
Zainal, A., 'Operation Koteka – West-Irian 1971-1973', Jakarta, 1971, centrale bibliotheek klooster St. Franciscus, Jayapura

INTERVIEWS

Al-Hamid, Thaha Mohammed. Secretaris-generaal van het Presidium van de Papoea Raad (PDP). Entrop (Jayapura), vele gesprekken
Aronggear, Terianus (Terry) Teopilus. Oud-onderwijzer, oud-medewerker NIGIMIJ, medeoprichter OPM. Waena (Jayapura), 2 december 2000
Arumisore, Alberth. Ex-sergeant PVK, oud-strijder OPM. Manokwari, 20 augustus 2002
Beanal, Dominicus. Clanoudste van de Amungme uit de Tsingavallei. Timika, 24 oktober 1995
Beanal, Thomas. Adatleider van de Amungme, commissaris van PT Freeport Indonesia en vice-voorzitter van het Papoea Presidium (PDP). Jakarta, 20 augustus 2001
Bomay, Saul. Was guerrillastrijder en politieke gevangene. Interview afgenomen door ds. Benny Giay in Sentani, 29 mei 1999
Broek, Theo van den. Socioloog, directeur van het Secretariaat voor Gerechtigheid en Vrede (SKP) van het bisdom Jayapura. Jayapura, vele gesprekken
Chaay, Silas. Predikant. Was vice-voorzitter synode GKI. Jayapura, 24 juni 2002
Deikme, Obet. Amungme uit Jila, oud-CAMA-evangelist, guerrillastrijder. Interview afgenomen door ds. Benny Giay in Sentani, 21 november 2000
Dien, Albert. Kolonel TNI b.d. Was districtscommandant Jayawijaya (1974-1978) met standplaats Wamena en regent Jayawijaya (1978-1988). Sentani, 6 september 2002
Frankenmolen, Hans. Was pastor in o.a. Mimika en Akimuga. Jayapura, 8 juni 2002
Giay, Benny. GKI-predikant, socioloog en docent aan de Hogeschool voor Theologie 'Walter Post' in Sentani. Sentani, vele gesprekken

Hokojoku, Origenes. Predikant. Was voorzitter van de Dewan Musyawara Pepera (DMP) Jayapura in 1969. Zutphen, 21 januari 2003
Hoogenboom, Floor (pater Waldo). Archivaris bisdom Jayapura. Was pastor in o.a. Ilaga, Akimuga, Wamena, Jiwika en Ilaga. Jayapura, vele gesprekken
Ibory, Johannes. Clanhoofd. Mogoi (Bintuni), 28 juli 2002
Kapissa, Jaab. Oud-politieambtenaar. Manokwari, 22 augustus 2002
Kirihio, Frits. Oud-directeur Irian Bhakti. Jakarta, 15 en 17 januari 2002
Komba, Obet. GKI-predikant. Wamena, 30 augustus 2002
Lieshout, Frans (pater Tethard). Was pastor in o.a. Musatfak en Wamena, kenner Baliemcultuur. Jayapura, 27 augustus 2002
Mampioper, Arnold. Oud-bestuursambtenaar. Jayapura, 14 mei, 7 juni, 5 juli en 16 augustus 2002
Manpioper, Yusuf. Oud-bestuursambtenaar. Bosnik (Biak), 25 juli 2002
Marani-Ariks, Benny. Stukadoor. Oudste zoon van Go Siem San-Marani, luitenant van Ferry Awom. Manokwari, 20 augustus 2002
Medlama, Andreas. Oud-onderwijzer, directeur technische school. Hom-Hom (Wamena), 30 augustus 2002
Murib, Titus. Oud-ambtenaar Dienst Landbouw, TPN-leider in Ilaga. Interviews afgenomen door ds. Benny Giay in Ilaga op 6, 21 en 22 juli 2001
Nunen, B.O. (pater Alfons) van. Antropoloog, oud-docent aan de Katholieke Theologische Hogeschool 'Fajar Timur' in Abepura. Jayapura, vele gesprekken
Paddenburg, Albert van. Agrarisch consultant. Was op de Raja Ampat administratief ambtenaar (1959-1962) en aldaar bestuursambtenaar onder UNTEA (1962-1963). Sentani, 17 augustus 2002
Papare, Joop. Neef van Eliezer Jan Bonay en Silas Papare. Was ambtenaar bij de dienst Economische Zaken en redacteur van het weekblad *Tifa*. Apeldoorn, 14 januari 2003
Ruigrok, Martin (pater Cleophas). Was pastor in Moanemani en Waghete. Rotterdam, 22 mei 2001
Rumwaropen, Dolfinus. Ambtenaar. Manokwari, 23 augustus 2002
Sawor, Zacharias. Landbouwkundige. Was ambtenaar dienst Economische Zaken. Wageningen, 20 januari 2003
Suebu, Barnabas. Was gouverneur Irian Jaya (1987-1993). Jayapura, 3 september 1991; Jakarta, 12 december 2002
Suriadi Gunawan. Oud-gouvernementsarts. Was hoofd provinciale gezondheidsdienst Irian Jaya (1971-1980). Jakarta, 8 februari en 22 november 2003
Susanto-Sunario, Astrid. Parlementslid. Was hoofd afdeling onderzoek Nationaal Planbureau. Jakarta, 15 september 1991
Syarifuddin, Amir. Brigadegeneraal TNI, stafchef Kodam Trikora. Jayapura, 1 november 1995
Tuwarek Narkime. Clanhoofd Amungme uit de Waavallei. Waa, 23 oktober 1995
Waa-Hubi, Nico. Adatleider Jayawijaya. Wesaput (Wamena), 29 augustus 2002
Wakum, Saul. Ambtenaar. Oud-strijder OPM. Manokwari, 23 augustus 2002
Wambrauw, Martin Luther (Jimmy). Was sergeant in het PVK, OPM-strijder en marineman. Fanindi (Manokwari), 23 augustus 2002
Wayoi, Herman. Gepensioneerd ambtenaar. Was voorzitter Parna en vice-voorzitter DPRD. Jayapura, 13 mei en 29 november 2002

Yeimo, Markus. Gepensioneerd militair KNIL/KL. Was lid 'lijfgarde' Oaktree. Jayapura, 16 november 2001

Youwe, Barnabas. Oud-bestuursambtenaar. Was regent Jayapura. Jayapura, 29 april 2002

Zainal, Acub. Generaal-majoor TNI b.d. Was commandant Kodam XVII/Cenderawasih (1970-1973) en gouverneur Irian Jaya (1973-1975). Jakarta, 13 september en 3 november 2003

Lijst van afkortingen

AA	administratief ambtenaar
AFP	Agence France Presse
ALP	Australian Labour Party
APM	Aliansi Mahasiswa Papua, Alliantie van Papoeastudenten
ARP	Anti-Revolutionaire Partij
ATP	**DIRK WAT BETEKENT DIT?? STAAT OP PAG. 494**
BA	bestuursassistent; districtshoofd
Banpres	Bantuan Presiden, speciale presidentiële hulp
BB	Binnenlands Bestuur
BIN	Badan Intelijen Nasional, Nationale Veiligheidsdienst
BKPD	Badan Koordinasi Pembangunan Daerah, Coördinerend Lichaam voor Provinciale Opbouw
BNG	Bewindsregeling Nieuw-Guinea
CAMA	Christian and Missionary Alliance
CHU	Christelijk-Historische Unie
Conica	Commanding Officer NICA
CWNG	Christelijk Werknemersverbond Nieuw-Guinea
Dirib	Direksi Irian Barat, Directie West-Irian
DCZ	Directeur Culturele Zaken
DMP	Dewan Musyawarah Pepera, Beraadslagend Lichaam Pepera
DP	Dewan Papua, Papoea Raad
DPA	Dewan Pertimbangan Agung, Hoge Adviesraad
DPR	Dewan Perwakilan Rakyat, Raad van Volksvertegenwoordigers, het nationale parlement van Indonesië
DPRD	Dewan Perwakilan Rakyat Daerah, regionale volksvertegenwoordiging
DPRD-GR	Dewan Perwakilan Rakyat Daerah – Gotong Royong, de (benoemde) regionale volksvertegenwoordiging onder Soekarno's Geleide Democratie
ECK	Evangelisch-Christelijke Kerk
EPANG	Eenheidspartij Nieuw-Guinea
FII	Freeport Indonesia Inc.
FSCNY	Freeport Sulphur Company of New York
FUNDWI	United Nations Fund for Development in West Irian
GIA	Gouvernements-Indisch arts
GKI	Gereja Kristen Injili, opvolger van de Evangelisch-Christelijke Kerk
Golkar	Golongan Karya, Functionele Groepen
GOR	Gedung Olah Raga, de sporthal van Jayapura
hbs	hogere burgerschool

HBA	hulpbestuursassistent
HMI	Himpunan Mahasiswa Islam, Verbond van Islamitische Studenten
HPB	hoofd plaatselijk bestuur
IBMM	*Irian Barat dari Masa ke Masa*, West-Irian door de jaren heen
ICRC	International Committee of the Red Cross, het Internationale Rode Kruis
IJJDF	Irian Jaya Joint Development Foundation
Intel	Intelijen, inlichtingendienst
JVVS	jongensvervolgschool
kanwil	kantor wilayah, provinciale vertegenwoordiging van een centraal departement
KIM	Komite Indonesia Merdeka, Comité Onafhankelijk Indonesië
KNPI	Komite Nasional Pemuda Indonesia, Nationaal Comité van Indonesische Jongeren
Kodam	Komando Daerah Militer, territoriaal militair commando
Kodim	Komando Distrik Militer, militair districtscommando
Komnasham	Komisi Nasional Hak-hak Azasi Manusia, Nationale Commissie voor de Rechten van de Mens
Kontindo	Kontingen Indonesia, Indonesisch Contingent
Kopama	Komite Papua Merdeka, Comité voor een Vrij Papoea
Kopassandha	Komando Pasukan Sandi Yudha, Troepencommando voor Gecodeerde (= geheime of speciale) Oorlogvoering
Kopassus	Komando Pasukan Khusus, Commando Speciale Troepen
Koramil	Komando Rayon Militer, militair commando op subdistrictsniveau
Korem	Komando Resor Militer, militair ressortscommando
Kostrad	Komando Cadangan Strategis Angkatan Darat, Strategische Reserve Landmacht
KPM	Koninklijke Paketvaart Maatschappij
KPS	Kepala Pemerintah Setempat, hoofd plaatselijk bestuur
KRO	Katholieke Radio Omroep
KVP	Katholieke Volkspartij
LBH	Lembaga Bantuan Hukum, Instituut voor Rechtshulp
LMA	Lembaga Masyarakat Adat, Adat-Lichaam
LOSO	Lager Onderwijs Subsidie Ordonnantie (1955)
MAF	Missionary Aviation Fellowship
Miluva	Missie Luchtvaardienst
Minvor	Ministerie van Overzeese Rijksdelen
MLD	Marine-Luchtvaartdienst
MPR	Majelis Permusyawaratan Rakyat, Volkscongres
MPR-S	Majelis Permusyawaratan Rakyat Sementara, Voorlopig Volkscongres
MRP	Majelis Rakyat Papua, Papoea Volksraad
MSC	Missionarii Sacratissimi Cordis (Jesu). Missionarissen van het Allerheiligst Hart van Jezus
mulo	(school voor) meer uitgebreid lager onderwijs
Muspida	Musyawarah Pimpinan Daerah, regionaal topoverleg
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NEFIS	Netherlands Forces Intelligence Service

NHK	Nederlands-Hervormde Kerk
NGR	Nieuw-Guinea Raad
NICA	Netherlands-Indies Civil Administration
NIGIMIJ	Nieuw-Guinea Import en Export Maatschappij
NNGPM	Nederlandsch Nieuw Guinee Petroleum Maatschappij
OBM	Oost Borneo Maatschappij
ODO	Opleiding tot Dorpsschoolonderwijzer
OFM	Ordo Fratrum Minorum, Orde van Minderbroeders (franciscanen)
OP(P)M	Organisasi (Perjuangan) Papua Merdeka, (Strijd)Organisatie Vrij Papoea
Opsad	Operasi Sadar
Opsus	Operasi Khusus, speciale operaties
OSIBA	Opleidingsschool voor Inlandse Bestuursambtenaren
Otsus	Otonomi Khusus, speciale autonomie
Papenal	Pasukan Pembebasan Nasional, Nationale Bevrijdingstroepen
Parna	Partai Nasional, Nationale Partij
PARSEPP	Partai Serikat Pemuda-Pemuda Papua, Partij van Verenigde Papoeajongeren
PDI	Partai Demokrasi Indonesia, Partij voor Indonesische Democratie
PDP	Presidium Dewan Papua, Presidium van de Papoearaad
Pepera	Penentuan Pendapat Rakyat, volksraadpleging
PERSEKDING	Perkumpulan Sekerdja Kristen di Nieuw-Guinea, de Papoeavleugel van het CWNG
PIR	Perusahaan Inti Rakyat, (overheids)bedrijven die dienen als kristallisatiepunt (inti = kern) voor ontwikkeling van de bevolkingseconomie
PKI	Partai Komunis Indonesia, Indonesische Communistische Partij
PKII	Partai Kemerdekaan Indonesia Irian, Partij voor de Onafhankelijkheid van Indonesië en Irian
PMS	Primaire Middelbare School
PNG	Papua New Guinea, Papoea Nieuw-Guinea
PNGDF	Papua New Guinea Defense Force, de strijdkrachten van PNG
PNI	Partai Nasional Indonesia, Indonesische Nationale Partij
PONG	Partai Orang Nieuw-Guinea
PP	Pemuda Pancasila, Pancasila Jeugd
PPP	Partai Persatuan Pembangunan, Eenheidspartij voor Ontwikkeling
PT	Perseroan Terbatas, Naamloze Vennootschap
Puterpra	Perwira Urusan Teritorial Perlawanan Rakyat, (militaire subdistricten onder een) officier die verantwoordelijk is voor de volksverdediging
PVK	Papoea Vrijwilligers Korps
RAAF	Royal Australian Air Force
RI	Republik Indonesia
RIS	Republik Indonesia Serikat, Republiek der Verenigde Staten van Indonesië
RMS	Republiek der Zuid-Molukken
RTC	Round Table Conference, Ronde Tafel Conferentie
satgas	satuan tugas, ordedienst

Sekkib	Sekretariat Koordinator Urusan Irian Barat, Coördinerend Secretariaat voor de Aangelegenheden van West-Irian
SMA	Sekolah Menengah Atas, bovenbouw middelbare school
SMP	Sekolah Menengah Pertama, onderbouw middelbare school
Sonica	Senior Officer NICA
SPC	South Pacific Commission
SSB	Single Side Band; radio
ST	Sekolah Teologi, Theologische School
TEAM	The Evangelical Alliance Mission
TPN	Tentara Pembebasan Nasional, Nationaal Bevrijdingsleger
TPNG	Territory of Papua and New Guinea, Australisch Nieuw-Guinea, bestaande uit voormalig British New Guinea (Papua) in het zuiden en het (voormalig Duitse) mandaatgebied New Guinea in het noorden
Trikora	tri komando rakyat, drie volkscommando's
Uncen	Universitas Cenderawasih, Paradijsvogel Universiteit (Abepura)
UNHCR	United Nations High Commission for Refugees, Hoog VN-Commissariaat voor Vluchtelingen
UNDP	United Nations Development Program, VN-Ontwikkelingsprogramma
UOR	Ministerie van Uniezaken en Overzeese Rijksdelen
Unipa	Universitas Papua (Manokwari)
UNRWI	United Nations Representative in West Irian, VN-Vertegenwoordiger in West-Irian
UNSF	United Nations Security Force, VN-Veiligheidsmacht
UNTEA	United Nations Temporary Executive Authority, Tijdelijk Uitvoerend Gezagsorgaan van de Verenigde Naties
VOC	Verenigde Oost-Indische Compagnie
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
VVS	vervolgschool

Woordenlijst

adat	(Indonesisch) traditie; overgeleverde instellingen, (ongeschreven) rechtsregels, overtuigingen en gebruiken van een gemeenschap
agama	(Indonesisch) godsdienst; in Papoea doorgaans opgevat als de religieuze denkbeelden, voorschriften en symbolen die hun intrede deden met zending en missie; ook mengvorm van het oude en het nieuwe
amber	(Biaks) vreemdeling; iemand die een positie bekleedt die niet voorkomt in de Biakse adat; Indonesiër die geen Papoea is (meervoud: amberi)
amoko-wé	(Mimikaans) cultuurhelden; mythische voorouders
ampat (= empat)	(Indonesisch) vier
amung	(Amungkal) eerste
anim	(Marind) mensen
atap	(Indonesisch) dak(bedekking), hier: dakbedekking van palmblad
bangsa	(Indonesisch) natie
bapak	(Indonesisch) vader; meneer
barang	(Indonesisch) goederen
barat	(Indonesisch) west(en)
baru	(Indonesisch) nieuw
Bersiap	(Indonesisch) 'Weest paraat!', de strijdkreet van de jonge nationalisten die zich in de laatste maanden van 1945 met Japanse wapens op eenieder stortten die zij voor een vijand van de onafhankelijkheid hielden., zoals Nederlanders, Indo-Europeanen en Chinezen.
bintang	(Indonesisch) ster
bisj	(Marind) houten palen met gesneden voorouderfiguren
bodoh	(Indonesisch) dom; onnozel; onwetend
budak	(Indonesisch) slaaf
bung	(Indonesisch) kameraad; oudere broer
bupati	(Indonesisch) regent
cari	(Indonesisch) zoeken
charsori	(Tobati) clanhoofd
cenderawasih	(Indonesisch) paradijsvogel
chrei	(Kayo) lett. meeuw; clanhoofd
chreng-chreng mtugu	(Kayo) sissend koraal

daerah	(Indonesisch) landstreek; regio
dema	(Marind) goddelijke voorouder; bovennatuurlijk
dinas	(Indonesisch) dienst
gaba-gaba	(Indonesisch) guirlande, hier: hoofdnerven van het blad van de sagopalm, gebruikt als waterafstotend bouwmateriaal
Garuda	(Indonesisch) legendarische reuzenvogel uit het hindoepantheon; nationale luchtvaartmaatschappij van Indonesië
gedek	(Indonesisch) gevlochten bamboe
gerakan	(Indonesisch) beweging
gereja	(Indonesisch) kerk
ghupta	(Sanskriet/Oud-Javaans) mysterieus; duister; geheim
gotong royong	(Indonesisch) wederzijdse hulp; solidariteit; samenwerking
gunung	(Indonesisch) berg
guru	(Indonesisch) onderwijzer
Hai Jogon	(Amungkal) staat van geluk; heilstaat; hemel
haikal	(Amungkal) praten over de andere wereld
holim	(Dani) peniskoker
honai	(Dani) traditioneel Baliems huis
hongi	(Moluks) expedities voor het drijven van handel, ter inning van tribuut of plundering
ifar (ifale)	(Sentani) westenwind
ikut	(Indonesisch) volgen; meedoen (met)
Injil	(Indonesisch) Evangelie
ir(r)ian	(Biaks) 'daar is ie!'; oprijzend
jaya	(Indonesisch) glorie(us); roem(rijk)
Jayawijaya	(Oud Maleis) glorieuze overwinning; de Indonesische naam voor de voormalige Nederlandse afdeling Centraal Bergland (1962), waarvan in 1967 Paniai (Wisselmeren) werd afgesplitst en die in 2003 werd opgedeeld in vijf nieuwe regentschappen
jongos	(Indonesisch) (huis) jongen, boy
kabupaten	(Indonesisch) regentschap
kain	(Dani) leider; man van gezag
kakak	(Indonesisch) oudere broer of zus
kakuru	(Mimikaans) feest
kali	(Indonesisch) rivier; kanaal
kampung	(Indonesisch) dorp; volkswijk
kaneke	(Dani) platte steen die de verbondenheid met de voorouders symboliseert
kaokaoko	(Mimikaans) echte (mythische) vrouwen
kapal	(Indonesisch) schip; boot
kapau-ku	(Mimikaans) mensen van het achterland
kemerdekaan	(Indonesisch) vrijheid; onafhankelijkheid
kepala	(Indonesisch) hoofd
kerja	(Indonesisch) werk(en)
kesiangan	(Indonesisch) door het daglicht overvallen; te laat; zich verslapen
konor	(Biaks) heraut die de komst van de Verlosser aankondigt
kora-kora	(Moluks) lange oorlogsprauwen met honderden roeiers

Koreri	(Biaks) staat waarin men de omhulling heeft afgeworpen; heilstaat
kota	(Indonesisch) stad
koteka	(Ekagi) peniskoker
major	(Moluks) lett. majoor; gezagsdrager in naam van de sultan van Tidore
mambesak	(Biaks) paradijsvogel
mambri	(Biaks) held; oorlogsleider
man	(Biaks) vogel; mens
mand(h)ala	(Oud-Javaans) kring; (machts)gebied
mandiri	(Indonesisch) zelfstandig
mandur	(Indonesisch) opzichter
manseren	(Biaks) heer
mantri	(Indonesisch) lagere beambte, hier: verpleger
manyori	(Biaks) papegaai
masuk	(Indonesisch) binnengaan; binnenkomen
me	(Ekagi/Amungkal) mensen
mege	(Ekagi) kaurischelp
mekawi-kawi	(Amungkal) witte mensen; blanken
merah	(Indonesisch) rood
merdeka	(Indonesisch) vrij; ongebonden; onafhankelijk
mnu	(Biaks) grond
mokat	(Dani) geesten der gestorvenen
musyawarah	(Arabisch) beraadslaging
nabi dusta	(Indonesisch) leugenprofeet
negara	(Indonesisch) (deel)staat
noken	(Dani) draagnet
nona	(Indonesisch) ongetrouwde vrouw; juffrouw; maagd
nyong	(Moluks/Menadonees) jongen; jongeman
ogai	(Ekagi) vreemdelingen; alle niet-bergbewoners
ondoafi	(Sentani) clanhoofd
ondofolo	(Sentani) subclanhoofd
orang	(Indonesisch) mens; persoon
pahlawan	(Indonesisch) held
pak	(Indonesisch) van bapak: vader; meneer
pala	(Indonesisch) nootmuskaat
panglima	(Indonesisch) bevelhebber; commandant
papwa	(Biaks) zonsondergang; het westen
pasanggrahan	(Indonesisch) diensthotelletje
pegawai	(Indonesisch) beambte; ambtenaar
penginapan	(Indonesisch) overnachtingsgelegenheid
pegunungan	(Indonesisch) gebergte
pejuang	(Indonesisch) strijder (voor de nationale zaak)
pemerintah	(Indonesisch) regering; bestuur
pendatang	(Indonesisch) nieuwkomer; immigrant
penembus	(Indonesisch) verlosser
perang	(Indonesisch) oorlog
pioper	(Biaks) wit

praja	(Sanskriet/Oud-Javaans) gezagsgebied
pribumi	(Indonesisch) autochtonen: niet-Chinezen
pu-anim	(Marind) lett. schietmensen; vreemdelingen
pulau	(Indonesisch) eiland
puncak	(Indonesisch) piek; top
pura	(Oud Maleis) burcht; stad
putih	(Indonesisch) wit
raja	(Indonesisch) vorst
rencana	(Indonesisch) plan
rer	(Biaks) van huid verwisselen
romusha	(Japans) ongeschoold arbeider, hier: vooral van Java afkomstige dwangarbeiders die tewerk werden gesteld door het Japanse leger
rumsram	(Biaks) traditionele (pre-christelijke) ceremoniehuizen
sadar	(Indonesisch) bewust(zijn)
Sampari	(Biaks) Morgenster
sari	(Dani) grasrok, kleding voor ongetrouwde jonge vrouwen
satu	(Indonesisch) één
sekolah	(Indonesisch) school
sengaji	(Moluks) districtshoofd in naam van de sultan van Tidore
sosolot	(Moluks) handelsnetwerk; handelsconcessie
suara	(Indonesisch) stem
sup	(Biaks) land
tabi	(Biaks) zon(sopkomst); oosten
tanah	(Indonesisch) grond; aarde; land
Tena-wé	(Mimikaans) Chinezen
tengah	(Indonesisch) midden
tifa	(Moluks) trommel
tonawi	(Ekagi) sterke mannen; mannen van gezag
tuagaam	(Moluks) hoofd van een plaatselijke kerkgemeente, positie/titel ingevoerd door de paters MSC
Turabaja-wé	(Mimikaans) Surabayamensen
utusan	(Indonesisch) afgezant
waitai	(Ekagi) driftdans, onder bergbewoners een uiting van hevige emotie
wé merah-merah	(Mimikaans) lett.: rode mensen; blanken
wé nata	(Mimikaans) echte of huidige mensen
wijaya	(Oud Maleis) overwinning
wira	(Sanskriet/Oud-Javaans) (echte) man, dappere soldaat, durfal
yokal	(Dani) kruisbedekking voor getrouwde vrouwen
yukwo	(Dani) gebied van de vrees; oorlogsterrein
yuwo	(Ekagi) varkensfeest

Register van persoonsnamen

Abdoh, Dj. 00
Abinowo 00
Abrahams, J. 00
Abreu, A. d' 00
Adii, N. 00
Aditjondro, G.J. 00
Admiral, F. 00
Aerts, J. 00
Affandi 00
Aibembrok 00
Aidit, D.N. 00
Aiwor, Y. 00
Ajamiseba, A. 00
Ajamiseba, D.C. 00
Ajamiseba, D.S. 00
Ajamiseba, L. 00
Ajomi, J.L. 00
Alexander, G. 00
Al-Hamid, Th.M. 00
Ambrauw 00
Amir, prins van Tidore 00
Amunadki 00
Anak Agung Gde Agung 00
Anceaux, J. 00
Andreoli, E. 00
Ang Dan Tjong 00
Anggaibak, A. 00
Anggaibak, C. 00
Angganitha Menufandu, zie: Menufandu, A. 00
Antaribaba, H. 00
Anwari 00
Ap, A.C. 00
Ap jr., A.C. 00
Ap, C. 00
Archbold, R. 00
Arfajan, D. 00
Ariks, Chr. 00
Ariks, F. 00
Ariks, J. 00
Armstrong, N. 00
Aronggear, F. 00
Aronggear, T.T. 00
Arumisore, A. 00
Asmuruf, D. 00
Assink, H.W. 00
Athabu, F. 00
Atururi, A. 00
Auki Tekege 00
Awak, J. 00
Awendu, Th. 00
Awom, E. 00
Awom, H. 00
Awom, L. 00
Awom, M. 00
Awom, N. 00
Awom, P. (Ferry) 00

Baal, J. van 00
Ballard, Chr. 00
Bandaranaike, Sirimavo 00
Bauw, I. 00
Beanal, A. 00
Beanal, D. 00
Beanal, M.M. 00
Beanal, Th. 00
Becht, C.J.G. 00
Beel, L.J.M. 00
Berg, L.J. van de 00
Berger, Chr. 00
Bijkerk, J. 00
Bijlmer, H.J.T. 00
Bink, G.L. 00
Bintoro, R. 00

Birmori 00
Biu, A. 00
Blankenstein, M. van 00
Blokdijk, A. 00
Bodegom, J. van 00
Boelaars, J.H.M.C. 00
Boelen, K.W.J. 00
Boer, K. de 00
Boers, A. 00
Boersma, L. 00
Boesiri Soerjowinoto, H. 00
Boetzelaer van Dubbeldam, van 00
Boki Tabai 00
Bomay, S. 00
Bonay, E.J. 00
Boni Nayan, zie: Niwilingame, B. 00
Bonsapia, A. 00
Bonsapia, D. 00
Bonsapia, J(acob) 00
Bonsapia, J(uliana) 00
Bonsapia, S. 00
Boseren, L. 00
Bosman 00
Bosse, P.W. van 00
Bot, Th.H. 00
Bougainville, L.A. de 00
Bout, D.C.A. 00
Bowenkamp, J.E. 00
Brand, A. 00
Brandenburg van de Gronden 00
Bratanata, S. 00
Brinkmann 00
Broek, Th. van den 00
Brotosewojo, H.A. 00
Bruggen, L. van 00
Bruijn, J.V. de 00
Bruijn-Botma, G. de 00
Bruins Slot, J.A.H.J.S. 00
Bruinsma, E. 00
Brummelman, W. 00
Budi Utomo 00
Budiardjo, A. 00
Bunaibo 00
Bunker, E. 00
Burwos, B. 00
Bus de Ghisignies, L.P.J. burggraaf du 00
Calmeyer, M.R.H. 00
Calwell, A. 00
Cameron 00
Cappers, E. 00
Carstensz, J. 00
Carter, G.S. 00
Casey, R.G. 00
Cator, J.W. 00
Chaay, S. 00
Chasanuddin, T.B. 00
Chau Yu Kua 00
Claessen, A.C. 00
Cnopius 00
Cocq d'Armandville, C. Le 00
Coen, J.P. 00
Coenen, M. 00
Colijn, A.H. 00
Colijn, H. 00
Cook, J. 00
Cooper, K.R. 00
Cornabé, A. 00
Cos, S. 00
Court 00
Crab, P. van der 00
Cremers, O. 00

Dabakayame 00
Dahajo Doman 00
Dampier, W. 00
Daniels, G. 00
Danum, H. 00
Davée, R. 00
Deda, D. 00
Deda, J. 00
Degey, A. 00
Deighton 00
Delden, A.J. van 00
Derix, J. 00
Dien, A. 00
Diepen, (mgr.) van 00
Diest, van 00
Dijk, R. van 00
Dijkstra 00
Dimara, J.A. 00
Dimara, S. 00

Diro, T. 00
Djaka Wargadinata 00
Djoko 00
Djopari, J.R.G. 00
Dodeiwode 00
Dogopija, O. 00
Donkers, J. 00
Dou, Th. 00
Downer, A. 00
Dozy, J.-J. 00
Drabbe, P. 00
Drees, W. 00
Dubiri, O. 00
Dulles, J.F. 00
Dumont d'Urville, J.S.C. 00
Dungen Gronovius, D.J. van den 00

Eechoud, J.P.K. van 00
Egmond, S. van 00
Eibrink Jansen, F.R.J. 00
Eichelberger, R.L. 00
Eisenhower, D.D. 00
Ellenberger, J. 00
Eluay, B. 00
Eluay, D. (Theys) H. 00
Endo 00
Endriartono Sutarto 00
Erari, K. Ph. 00
Erskine, J. 00

Fache Youwe, zie Youwe, F. 00
Feuilletau de Bruyn, W.K. 00
Fimbaij, W. 00
Flassy, D.A.L. 00
Flint, D. 00
Fournier, H. 00
Franciscus Xaverius 00
Frankenmolen, H. 00
Frankenmolen, J. 00
Franssen Herderschee, A. 00
Freeth, G. 00
Fuller, H.H. 00

Gagarin, J. 00
Galis, K.W. 00
Gallus, D. 00
Gase, R.A. 00
Geißler, J.G. 00
Gerbrandy, P.Sj. 00
Gerrits 00
Gerungan 00
Geurtjens 00
Giay, B. 00
Giebel, C. 00
Giheno, J. 00
Gijsbers, E. 00
Go Siem San-Marani 00
Gobay, K. 00
Goedhart, L.J. 00
Goes, H.D.A. van der 00
Gonsalves, R.A. 00
Goo, M. 00
Goodfellow, W. 00
Goor, 00
Goot, Sj. van der 00
Gosewisch, H.F.W. 00
Goßner, J.E. 00
Gout, R. 00
Graito Husodo 00
Grent 00
Gruisen, J. van 00
Guikers, A. 00
Guntoro, B. 00
Gura Besi 00
Gutteres, E. 00

Haan, R. den 00
Habibie, B.J. 00
Haga, A. 00
Haga, B.J. 00
Hagers, G. 00
Hahn, A. 00
Halie, N. 00
Hamengku Buwono IX 00
Hamid, A. 00
Hanoch 00
Harahap 00
Hari Sabarno 00
Hariandja, P. 00
Haripranata, H. 00
Hariyatie Soemantri 00
Harriman, W.A. 00

Harsono, G. 00
Hartomo 00
Hasluck, Paul M.C. 00
Hasselt, F.J.F. van 00
Hasselt, J.L. van 00
Hatta, M. 00
Hayam Wuruk 00
Hayes, J. 00
Heemstra, S. baron van 00
Hegemur, E. 00
Held, G.J. 00
Helders, G.P.H. 00
Heldring, O.G. 00
Hendrik, R.A. 00
Hendropriyono, H.M. 00
Hermans, A.A.M. 00
Herwaarden, van 00
Heutsz, J.B. 00
Heuvel, A. van den 00
Heuven, W.A. van 00
Hills, B. 00
Hindom, I. 00
Hindom, S. 00
Hoediono Hoed 00
Hoeven, J.A. van der 00
Hokojoku, O. 00
Hoogenboom, F. 00
Hoogenboom, F. 00
Hoogstraten, van 00
Horota, M. 00
Houdijk, K. 00
Hovenkamp, W.A. 00
Hubatka, F.N. 00
Hunter, I. 00

I Made Mangku Pastika 00
Ibnu Sutowo 00
Ibo, J. 00
Icasiono 00
Idantawori Yogi, zie: Yogi, I. 00
Idenburg, A.W.F. 00
Imbiri, F. 00
Inden, J. 00
Indey, A. 00
Indey, J. 00
Indey, M. 00
Infandi, T. 00
Inggabouw 00
Insoraki 00
Intan Koborao 00
Inury, W. 00
Irianto, G.A. 00
Irogi Meidodga, C. 00
Isir, R. 00
Ismail 00
Ismail, Y. 00
Iwata 00

Jabonep Wanimbo 00
Jaffray, R. 00
Jakadewa, P. 00
Jambuani, J. 00
Jansen, H.J. 00
Jansen, J.L. 00
Jansz, W. 00
Jawi Noemjado, zie: Manarmakeri 00
Jikwa, A. 00
Jikwa, U. 00
Jockell, G. 00
Johnson, L. 00
Joku, F.A. 00
Joku, H. 00
Joku, R. 00
Jones, H.P. 00
Jong, P.J.S. de 00
Jonkman, J.A. 00
Jorna, H. 00
Josselin de Jong, J.P.B. de 00
Jouwe, J. 00
Jouwe, N. 00
Jufuway, F.T.J. 00
Jugumarak 00
Juliana, koningin der Nederlanden 00

Kabes 00
Kabiran 00
Kafiar, P. 00
Kafiar, Y. 00
Kaisiepo, F. 00
Kaisiepo, M.W. 00
Kaisiepo, V. 00
Kaisubu Maker 00

Kamaluddin 00
Kamer, S. 00
Kamma, F.C. 00
Kammerer, C.G. 00
Kapissa, S. 00
Karel II, koning van Spanje 00
Karet, F. 00
Karma, A. 00
Karma, F. 00
Karoba, L. 00
Karpono 00
Kartidjo, R. 00
Kasavubu, J. 00
Kasiepo, V. 00
Kater, (mevrouw) de 00
Kawab, S.D. 00
Kawangian 00
Keesing, F.M. 00
Kennedy, J.F. 00
Kennedy, R.F. 00
Kernkamp, W.J.A. 00
Kerr, Sir J. 00
Keyts, J. 00
Khan, S.U. 00
Khan, U.A. 00
Kijne, I.S. 00
Kiki, Albert Maori 00
Kilangin, M.T. 00
Kilungga, N. 00
Kirihio, F. 00
Kirihio, I.S. 00
Kiriwaib, C. 00
Kissinger, H. 00
Klein, M. 00
Klein, W.C. 00
Knödler, C.F. 00
Kock, P.P. de 00
Kogoya, D.Y. 00
Kogoya, H. 00
Koibur, M. 00
Kokkelink, M. Ch. 00
Kolff, G.H. van der 00
Kolia, J. 00
Komba, O. 00
Konijnenburg, C. van 00
Koot, J. 00
Korano Mamberamo 00
Korwa, J. 00
Kottier, A.M. 00
Kouwenhoven, W.J.H. 00
Kowatzki 00
Koyeidaba 00
Kraar, J. 00
Kreeke, G. van de 00
Krey, K. 00
Krey, K.P. 00
Krieken, L. van 00
Krijger, B. 00
Kroesen, J.A. 00
Kroon, J.W. 00
Krueger, W. 00
Kudiay, L. 00
Kudiay, S. 00
Kum, A.F. 00
Kumur 00
Kurelu 00
Kusumaatmadja, M. 00
Kuzume 00
Kwalik, F. 00
Kwalik, K. 00
Kwalik, S. 00

Laba Ladjar, L. 00
Lagerberg, C.S.I.J. 00
Laging Tobias, P.F. 00
Lange, A. 00
Larson, G.F. 00
Lasamahu, M.Y. 00
Latief, A. 00
Latuharhary, J. 00
Latuparissa, A. 00
Leeden, L. van der 00
Leeuwen, A. van 00
Leeuwen, P. van 00
Lesnussa, R. 00
Liem Njo Liap 00
Lieshout, F. 00
Limburg Stirum, J.P. graaf van 00
Linturan, L. 00
Liu, F. 00
Locher 00
Loosjes, A. 00

Looymans, C. oo
Lorentz, H.A. oo
Loudon, J.H. oo
Lovink, A.H.J. oo
Lowie, R.H. oo
Luan Phinit-Aksen oo
Luckham, H.A.L. oo
Luis, W. oo
Lulofs oo
Lumumba, P. oo
Lunn, H. oo
Luns, J.M.A.H. oo

Maarseveen, J.H. van oo
MacArthur, D. oo
MacCluer, J. oo
MacGregor, W. oo
Machmud, A. oo
Maday, K. oo
Magai, J. oo
Magainki oo
Magal, P. oo
Maidepa, M.J. oo
Maidepa, N. oo
Maire, I. le oo
Maire, J. le oo
Makalawy, L.H.P.S. oo
Makarim, Z.A. oo
Malibela, S. oo
Malik, A. oo
Maloali, W. oo
Mambor, J.S. oo
Mambor, M. oo
Mambrisauw, H. oo
Mamoribo, J. oo
Mampioper, A. oo
Manarbew oo
Manarmakeri oo
Mandatjan, B. oo
Mandatjan, L. oo
Mandof, S. oo
Manggara, A. oo
Manpioper, Y. oo
Mansawan oo
Manseren Manggundi, zie: Manarmakeri oo
Mansoben, J.R. oo
Manuhutu, J.H. oo
Manusama, J.A. oo
Mao tse-Tung oo
Maori Kiki, A. oo
Maowakigi oo
Mapia Mote, zie : Mote, M. oo
Maramis oo
Marani-Ariks, B. oo
Mardanus, R. oo
Marini, A.F. oo
Marpaung oo
Martono oo
Marwoto Djojosoewito, R. oo
Masoka, A. oo
Masrumsyah oo
Massink, J. oo
Matane, P. oo
Matulessy, T. oo
Maurits, prins van Oranje oo
Mawen, B. oo
Mawene, B. oo
May, B. oo
McCune, S. oo
Mebri, A. oo
Meer, H.A.M. van der oo
Meijer Ranneft, J.R. oo
Meijer Ranneft, J.W. oo
Meijer, F.E. oo
Menezes, J. de oo
Menonal Matheus Beanal, zie: Beanal, M.M. oo
Menufandu, A. oo
Menzies, R.G. oo
Merkelijn, P.J. oo
Merkus, P. oo
Meset, Th. oo
Medlama, A. oo
Mets, J. oo
Metz, J. oo
Mickelson, E.H. oo
Middelburg, D. oo
Mo oo
Moerdani, H. oo
Moerdani, L.B. oo
Moertopo, A. oo

Mofu, B. 00
Mofu, E. 00
Möller 00
Momberg, F. 00
Mook, H. van 00
Mooy, F.Th. de 00
Moresby, J. 00
Mote, C. 00
Mote, D. 00
Mote, M. 00
Mote, S. 00
Mote, W. 00
Mujalibit, M. 00
Mulsidi 00
Munandar, I. 00
Munnick, O.M. de 00
Münninghoff, H.F.M. 00
Münster 00
Murib, A. 00
Murib, G. 00
Murib, T. 00
Murib, Y(apenas) 00
Murib, Y(ustinus) 00
Murphy, P.S. 00
Musiran Darmosuwito 00
Muskita, J. 00
Muzendi, M. 00

Namaliu 00
Narakobi, B. 00
Narasimhan, C.V. 00
Nasution, A.H. 00
Nawahi, M.A.A. 00
Neher, R. 00
Nelson, F. 00
Nijenhuis, H. 00
Niwilingame, B. 00
Noemboki 00
Nollen, A. 00
Nooku 00
Noortjahjo 00
Nugroho 00
Nuku 00
Numberi 00
Numberi, F. 00
Nunen, B.O. van 00
Nussy, T. 00
Nyong Putih, zie: Ang Dan Tjong 00

Oele, J. 00
Ohee-Eluay, Y. 00
Oliyanki 00
Ombos, A. 00
Onde, W. 00
Onim, A.S. 00
Onim, H. 00
Oom Sapi 00
Oosterzee, L.A. van 00
Ortiz de Retes, I. 00
Ortiz Sanz, F. 00
Osok, T.M. 00
Ottow, C.W. 00
Oud, P.J. 00
Owen, D. 00

Paddenburg, A. van 00
Pagawak, Y. 00
Pakage, Z. 00
Palolo, D. 00
Pandjaitan, D.I. 00
Panekenan, N. 00
Panggabean, M.S.H. 00
Pans, A.E.M.J. 00
Pant, D.F. van der 00
Papare, J. 00
Papare, S. 00
Pasai 00
Paschalina 00
Pastika, zie: I Made Mangku Pastika 00
Pasveer, J.M. 00
Pata Alam 00
Pattimura, zie: Matulessy, T. 00
Pattipeilohy (CAMA) 00
Pattipeilohy (Garuda) 00
Pattipeme, A. 00
Pattipy, J. 00
Pekei, D. 00
Pelletimu, C. 00
Penders, C.L.M. 00
Peters, F.H. 00
Peters, H.L. 00
Philips, F. 00

Pieters, J.M. oo
Pietersz, P. oo
Plas, Ch. van der oo
Plate oo
Platerink, G.J. oo
Platteel, P.J. oo
Polansky, E.A. oo
Pool, G.T. oo
Post, W. oo
Pouwer, J. oo
Prabowo Subianto oo
Prapanca oo
Prawar, A. oo
Prawar, D. oo
Prawar, L. oo
Prawar, M.L. oo
Pray, J. oo
Purba oo

Quay, J.E. de oo

Raja Cenderawasih oo
Raja Jailolo oo
Raja Lilinta oo
Raja Rumbati oo
Raja Serador oo
Ramandey, M.B. oo
Ramly, A.R. oo
Ramos Horta, J. oo
Randwijk, H.M. van oo
Rashgotra, K. oo
Rasyid, K. oo
Ratulangie, G.S.S.J. oo
Ravenswaay Claassen, R.R. van oo
Ravesloot, J.M. oo
Raweyai, Y. oo
Rawlins oo
Rees oo
Reeser, L.E.H. oo
Renesse van Duyvenbode, van oo
Rhys, Ll. oo
Rice, J.S. oo
Rijke, J.O. de oo
Rijkens, P. oo
Robson, S. oo
Röder, J. oo
Roedjito oo
Roemer, H. oo
Roijen, J.H. van oo
Röling, B.V.A. oo
Rollo, H. oo
Rolz-Bennett, J. oo
Rombouts, W. oo
Romme, C.P.M. oo
Ronsumbre, J. oo
Ronsumbre, K. oo
Ronsumbre, Z. oo
Roos, G.K.R. de oo
Roothaan oo
Rooy, C.C. de oo
Rose, G.W. oo
Ruigrok, M. oo
Rukman, U. oo
Rumainum, F.J.S. oo
Rumainum, J.C. oo
Rumander oo
Rumansara, A. oo
Rumaropen oo
Rumaropen, F. oo
Rumbiak oo
Rumbiak, D. oo
Rumbiak, J. oo
Rumbiak, M. oo
Rumbiak, S. oo
Rumbiak, W. oo
Rumbobiar, J. oo
Rumkorem, L. oo
Rumkorem, S. oo
Rumkorem, S.J. oo
Rumparpan oo
Rumwaropen, D. oo
Runtuboi, A. oo
Rusk, D. oo
Rustam Effendy A. oo
Ryan, J. oo

Saavedra Ceron, A. de oo
Sachse, F.J.P. oo
Sahala Radjagukguk oo
Saiba, A. oo
Saito oo
Sakunto, A.K.P. oo

Salosa, M. 00
Salossa, J. 00
Salossa, S. 00
Saltford, J. 00
Samkakai, S. 00
San, L. 00
Sandbergh 00
Santoso, Ch. 00
Sardjono 00
Sarwo Edhie Wibowo 00
Sasjaber, K., zie: Birmori 00
Sastroamidjojo, A. 00
Sawaki, M. 00
Saway, M. 00
Sawor, Z. 00
Scheltema, H. 00
Schermerhorn, W. 00
Schilt, M. 00
Schneider, C.J. 00
Schneider, G. 00
Schoo, E. 00
Schoot, H.A. van der 00
Schouten, W.C. 00
Schürmann, C.W.A. 00
Seleky, Dj. 00
Sembiring, R.K.M. 00
Senin Mote, zie: Mote, S. 00
Serontouw, J.M. 00
Serrano, F. 00
Sharp, N. 00
Shaw, P. 00
Shihab, A. 00
Sibi, B. 00
Sibi, S. 00
Sibi, Th. 00
Sigit, A. 00
Sihombing, D. 00
Simanjuntak, M. 00
Simbolon, M. 00
Simon (van Omba) 00
Simopjaref, S. 00
Siregar, H. 00
Sisnodo, H. 00
Sitanala 00
Sitompul 00
Sjahrir, S. 00
Sjerps, J. 00
Smit, J. 00
Slagter, A. 00
Soalekigi 00
Soebandrio 00
Soedarto 00
Soegarda Poerbakawatja, R. 00
Soegoro Admoprasodjo 00
Soeharto 00
Soejono, H. 00
Soekandar 00
Soekarno 00
Soekarnoputri, M. 00
Soemandar, A. 00
Soemarto, B. 00
Soeprapto, R. 00
Soerodjo Tanojo 00
Soetjipto 00
Soetran 00
Soetrisno, K. 00
Soewadji 00
Sollewijn Gelpke, J.H.F. 00
Somare, M. 00
Sommerville, D. 00
Sonck 00
Sorbu, T. 00
Soumokil, Chr. 00
Spencer, P. 00
Spier, L. 00
Spoor, S. 00
Sri Raharja 00
Staf, C. 00
Starrenburg, D.B. 00
Staverman, R.J. 00
Steeg, H. van der 00
Steenboom, J.J. 00
Steltenpool, J. 00
Stikker, D.U. 00
Stone, Ll. Van 00
Stutterheim, J.F. 00
Subekti, A. 00
Sudadi, I. 00
Sudarso, Y. 00
Sudirdjo, R.F. 00
Sudjarwo Tjondronegoro 00
Sudoko 00

Sudomo 00
Suebu, B. 00
Sugiyono 00
Suhardjiman, A.M. 00
Suharto 00
Sumule, A. 00
Sunarjo 00
Supomo 00
Suriadi Gunawan 00
Suriadireja, K. 00
Surjadi Sudirdja 00
Susanto-Sunario, A. 00
Suwae, M. 00
Swaine, C. 00
Syarifuddin, A. 00

Tabu, M. 00
Tabuni, A. 00
Tabuni, W. 00
Tahya, J. 00
Takanit 00
Takimai, R. 00
Tambaib, R. 00
Tan, H. 00
Tanawani, M.Y. 00
Tandjung, A. 00
Tanggahma, B. 00
Tanggahma, N.M.C. 00
Tanjung, F. 00
Taran, K. 00
Tarumaselly, J. 00
Tei Abal 00
Tek W., J. 00
Tetteroo, T. 00
Teutscher, H.J. 00
Thiessen, J. 00
Tillemans, H. 00
Timmer, J. 00
Titaleluw, F. 00
Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, A.W.L. 00
Tobing, B.L. 00
Togodly, W. 00
Toha, M. 00
Tokoro-Hanasbey, D. 00
Tol, R. 00
Tomy, G. 00
Torey, J. 00
Torey, J. 00
Torey, P.H. 00
Toxopeus, E.H. 00
Troutman, K. 00
Truman, H.S. 00
Tsjemenpok, P. 00
Tuwarek Narkime 00

U Thant 00
Ugatame 00
Ulrich, E. 00
Umabi Pigai 00
Untung bin Syamsuri 00

Van der Bijl, Adriaan 00
Veer, P. van 't 00
Veldkamp, F. 00
Veldkamp, H. 00
Vergouwen, H. 00
Verheijen, H.F. 00
Vertenten, P. 00
Veur, P.W. van der 00
Veurman, J.D. 00
Visser, S.H. 00
Vlaming van Oudshoorn, A. de 00
Vlasblom, A.A. 00
Vlasblom, D.J. 00
Vlasblom, J. 00
Vlasblom, M.M. 00
Vlasblom, N. 00
Vlasblom-Agus Syarif, A. 00
Vlasblom-Schuerman, M.R.J. 00
Vollenhoven, C. van 00
Vos, J. 00

Waa-Hubi, N. 00
Waal, de 00
Waardenburg, S.L.J. van 00
Wahid, A. 00
Wainggai, T. 00
Wainggai, Th.W. 00
Wakum, S. 00
Wakum, Z. 00
Wal, M. van der 00

Wallace, A.R. 00
Waller, K. 00
Wamafma, A.R. 00
Wambrauw, M. 00
Wambrauw, M.L. 00
Wanem, P. 00
Wanimbo, D. 00
Wanimbo, M. 00
Wanma, D. 00
Wanma, J. 00
Wanma, M.L. 00
Wanma, T. 00
Warsay, E. 00
Warsito 00
Watofa, M. 00
Wattimena, L. 00
Wayoi, H. 00
Wayoi, Y. 00
Weakebo Mote, zie: Mote, W. 00
Wenas, J.B. 00
Wenas, S.Y. 00
Wenda, I. 00
Wenda, M. 00
Weror, M. 00
Weyland, J. 00
Whitlam, G. 00
Wichmann, C.E.A. 00
Widijasto 00
Widjojo-Atmodjo, R.A. 00
Wilhelmina, koningin der Nederlanden 00
Willem I, koning der Nederlanden 00
Willemsz Geeroms, J.B.H. 00
Williams, F.E. 00
Williams, M. 00
Wilson, F.J. 00
Wintraecken, A.J. 00
Wismoyo Arismunandar 00
Wissel, F.J. 00
Wit, de 00
Wit, J. de 00
Wolas Krenak, Th. 00
Wolf, Ch. 00
Wollaston, A.F.R. 00
Wompere, S. 00
Womsiwor, H. 00
Woof 00
Wooley 00
Wopari, B.I.S. 00
Workrar, R. 00
Wospakrik, F. 00
Wupalki 00

Yamin, M. 00
Yarangga, R. 00
Yeimo, M. 00
Yerisetouw, S. 00
Yilmauw, M. 00
Yogi, I. 00
Yogi, T. 00
Yoku, zie: Joku 00
Young, Ph. 00
Youwe, A. 00
Youwe, B.B. 00
Youwe, F. 00
Yulianus 00
Yulius 00

Zainal, A. 00
Zainal, N. 00
Zainal Abidin, R. 00
Zeeland, R. van 00
Zegzwaard, G. 00
Zevenbergen, W. 00
Zonggonao, A. 00
Zonggonao, L. 00
Zonggonao, M. 00
Zonggonao, W. 00
Zuiderhoek 00